

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

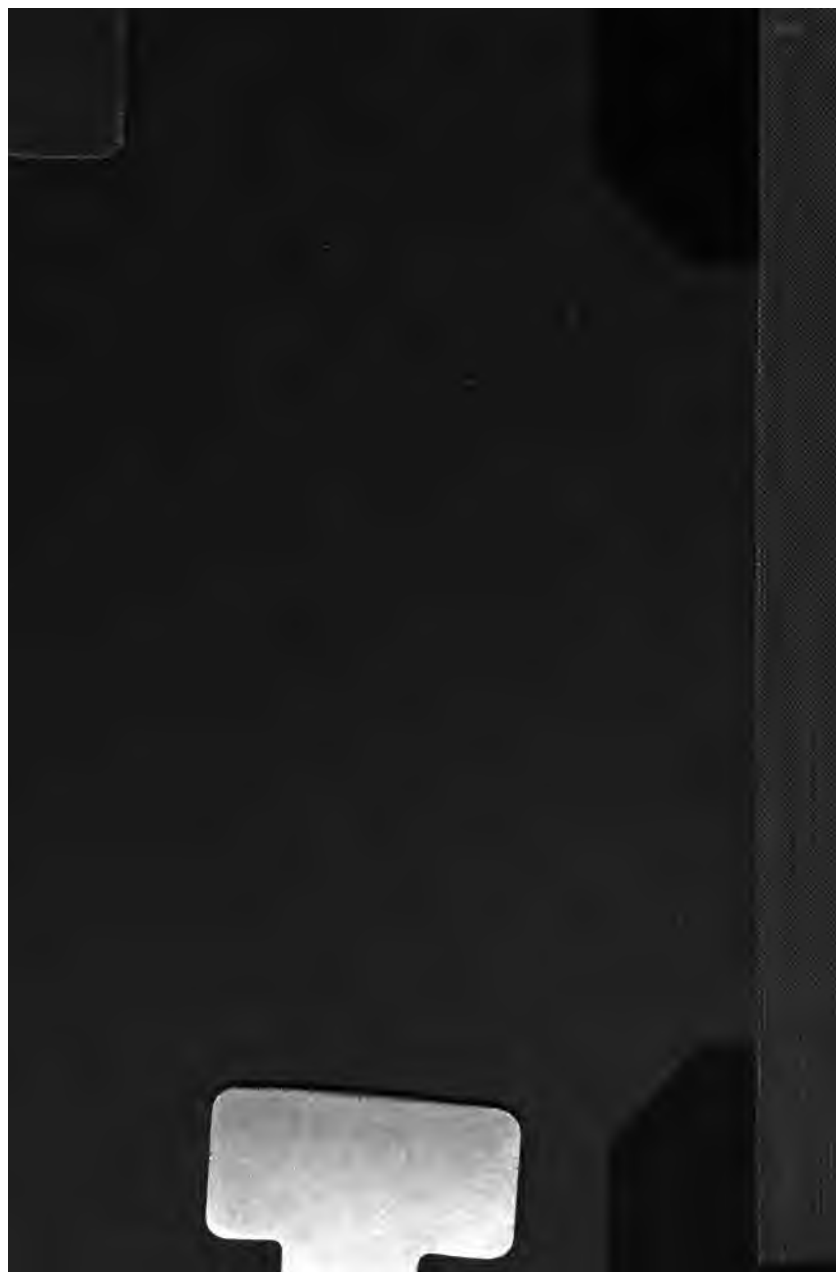
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

EY
DAH
ZFS6Z

R. Hildebrand.
1867.

F. Fabricius, j. u. dr., ad Musonii iniuriantiae
antiquitatis reliquias indiget. VII. 212 R.
Lpz. Tub. 1868. 18 hgr.

Fontes juris Romani edidit C. G. Bruns. Ed. altera aucta emendata.
Tub. 1871.

IVRISPRVDENTIAE ANTEIVSTINIANAE

QVAE SVPERSVNT.

IN VSVM MAXIME ACADEMICVM

COMPOSUIT, RECENSUIT, ADNOTAVIT

Philips

Hauschke

PH. EDVARDVS HVSCHE.

EDITIO ALTERA AVCTA ET MVLTIS LOCIS EMENDATA.

.22058.A

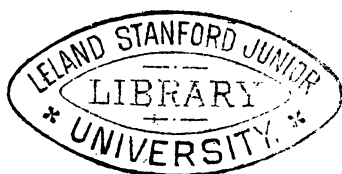
THE
HAUDEBRAND
LIBRARY.

LIPSIAE

IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI.

MDCCLXVII.

A.32055.

**D. CAROLO GVSTAVO ERNESTO
DE REINBABEN ET STAMPEN**

**REGIS IN IVDICIO CONVENTVS VRATISLAVIENSIS A CONSILIIIS
ET SECVNDI CONSILII RECTORI**

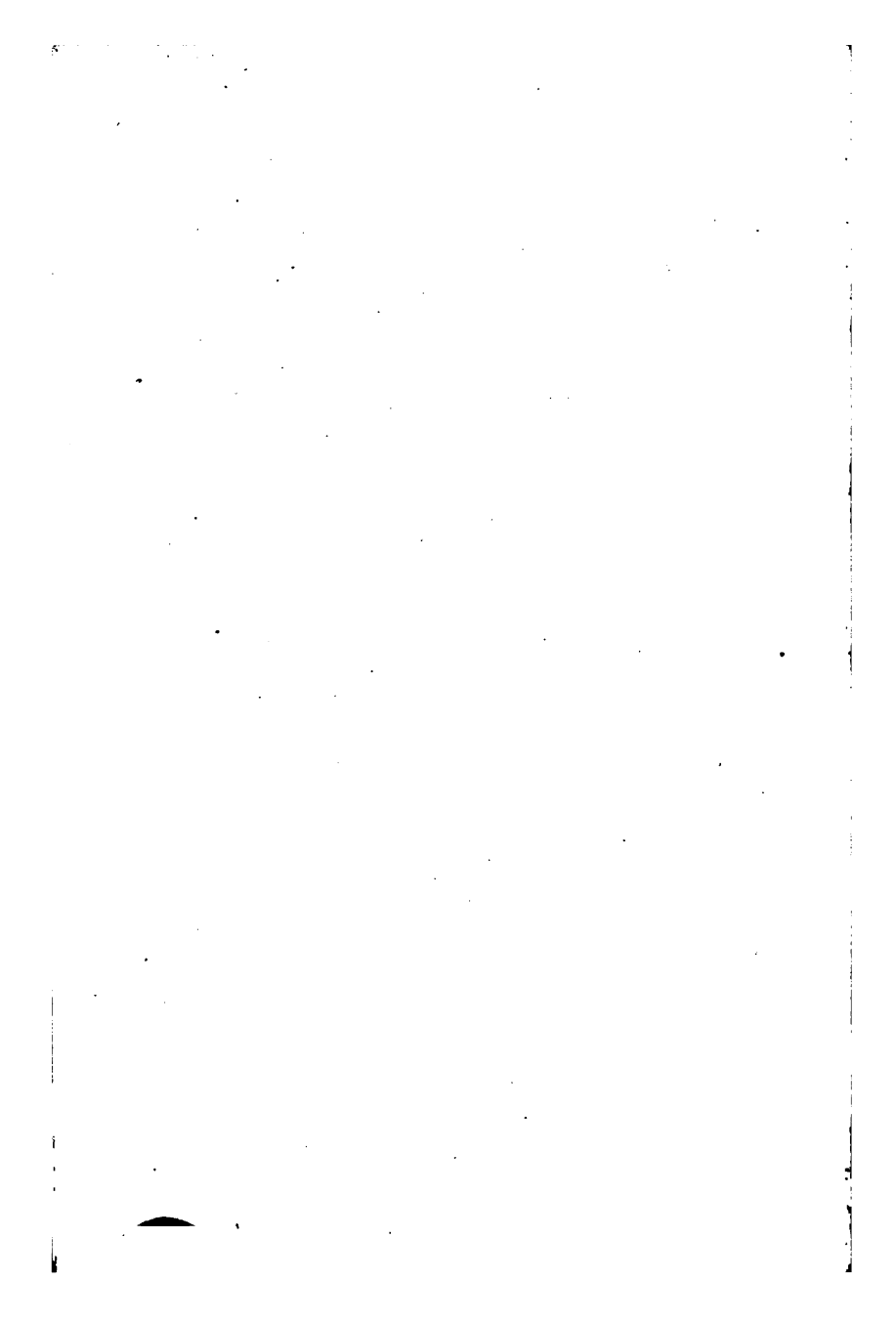
**AMICO AB INEVNTE IVVENTVTE FIDE MORIBVS
VIRTUTE NVNQVAM NON PROBATO**

HOS REPVRGATOS COMMVNIVM STVDIORVM FONTES

AMICITIAE CAVSA

D. D. D.

E. HVSCHE.

PRAEFATIO.

Cum ante hoc biennium et quod excedit, a bibliopola de omni genere bonarum litterarum meritissimo rogarer, ut in edenda nova reliquiarum iuris civilis anteiustiniani collectione, quae usibus quidem maxime academicis accommodata, sed etiam dotibus suis nostro tempore non indigna esset, consilio atque opera mea eum adiuverem, intellexi quidem opus et informatione et perfectione arduum a me desiderari. Cogitans tamen magnam rei utilitatem et studiorum meorum non alienam a tali opere rationem, deesse desideriis honestissimi viri nolui et alacri studio rem aggressus sum. Iam ad finem perducto opere video hoc loco expectari a me, ut, quod in eo adornando consilium secutus sim, exponam.

Quae expositio in tres partes commode dispescetur. Primum enim quaeritur, quae antiquitatis monumenta hac collectione receperim, deinde quemadmodum ea composuerim, postremo quomodo singula instruxerim.

Ad primam quaestionem quod attinet, cum et bibliopolae et meo consilio ad ius civile anteiustinianum eo sensu sylloge nostra spectaret, quo solum ius prudentium auctoritate constitutum intellegitur, constitutiones principum ab ea procul habendae erant, et ne hoc in dubium veniret (meminimus enim, et Gustavum Hugonem et Ictos Bonnenses latiore sensu iuris civilis mentionem suis collectionibus etiam Codices constitutionum complectentibus inscripsisse), Antonium Schultingium

secutus, statim in titulo operis ad iurisprudentiam anteiustinianam id retuli. Itaque etiam 'Divi Hadriani sententias et epistolas', a Dositheo grammatico nobis servatas, quas Schultingius recepit, omittendas censui; ut enim ipsae, quatenus ad ius pertinent, constitutionibus principum sine dubio adnumerandae sunt, ita nec compositio earum, qua Dositheus usus est, a iurisconsulto profecta vel iuris studii promovendi causa facta esse videtur. Hoc idem quidem de Codicibus Gregoriano et Hermogeniano dici nequit, ex quibus etiam Visigothos quae excerpserunt inter iuris civilis scintillas retulisse satis notum est, nec profecto peccasse mihi viderer, si hos quoque admississem; quum tamen, quae nunc ex his Codicibus supersunt, ex meris constitutionibus principum consistant, ex ea ratione, qua nunc iuris civilis fontes intuemur et tractamus, rectius atque consultius facere arbitratus sum, si eos omitterem. Nec vero hanc rationem eo perducere, ut etiam singulae constitutiones, quae in Collatione, Fragmentis Vaticanis et Consultatione inveniuntur, eiiciendae fuissent, vix est, quod moneam.

Alia ex parte certos fines mihi praescribebat illa taxatio, quae ad ius anteiustinianum hanc collectionem restringebat. Quaecunque igitur libris iuris a Iustiniano confectis continentur, nec alia ratione ex antiquitate ad nos pervenerunt, aliena ab hoc opere duxi. Hanc vero rationem quod in tantum tenui, ut etiam singula Digestorum vel Institutionum loca, quibus manci vel lacunosi libri huius collectionis proprii, velut Ulpiani liber singularis Regularum, eiusdem Institutiones et Paulli Sententiae repleri poterant, et partim in editionibus repleri solent, suo loco, verbis ipsis omissis, tantum indicarem, id, fateor, simul vel etiam magis alia de causa, scilicet ut spatio parcerem, factum est, quamobrem idem institutum etiam in his locis custodivi, quae ex aliis partibus nostrae collectionis servata sunt, (utputa Paulli Sententiae in Consultatione), et recessi ab

eo, ubi maior quaedam utilitas id suadebat, velut in Gaii Institutionibus. Intra eos autem, quos dixi, fines etiam omnia veteris iurisprudentiae monumenta, quae aetatem tulerunt, corpori nostro vindicanda putavi. Neque igitur, ut antea ab omnibus eiusmodi collectionum compositoribus sed sine iusta causa, si quid video, factitatum est, ad eos tantum ICtos, qui post Hadrianum vixerunt, animum adverti, sed etiam ex antiquiore iurisprudentia si quid in aliis scriptoribus superstes est, quod hactenus tantum a Dirkseno propria collectione unum sub conspectum redactum erat,* ad rem meam pertinere ratus sum. Scio quidem, inter utrumque genus reliquiarum aliquid interesse. Quae enim ex posteriore aevo restant, pleraque ut propria scripta et suo quasi nomine servata sunt: antiquiora tantum ab aliis scriptoribus referuntur. Sed hoc discrimen nec per omnia verum est (nam ex. gr. etiam ex posterioribus fragmentum iuris, quod vocatur Dositheanum et ipsae Paulli Sententiae aliis operibus insertae ad nos pervenerunt) nec omnino ad rem pertinet, cum non minus idcirco intersit vel deceat, utroque modo et ex utroque aevo quae nobis tradita sunt, uno opere collecta habere. Imo imperfectum iuris civilis anteiustiniani syntagma videri debet, in quo non etiam anteriora illa locum suum obtinuerint. Et cum in iure magis res quam verba spectentur, ne illud quidem referre existimavi, utrum sententia tantum an etiam verba alicuius iurisconsulti nobis referrentur, et utrum iudicando vel ore respondendo eam sententiam protulerit, an etiam scriptam ipse reliquerit.

Sed alia quaestio diu multumque me torsit, quae maxime ad antiquiorum litterarum monumenta pertinebat, illam dico,

*) 'Bruchstücke aus den Schriften der Römischen Juristen, gesammelt von H. E. Dirksen. Königsb. 1814. 8.' Liber nunc quidem non sufficiens, sed illa aetate omni laude dignus.

quemadmodum fines inter iurisprudentiam et cognata litterarum genera regi deberent, ut nec aliena miscuisse, nec necessaria vel apta certe et utilia omisisse viderer. Sane facile poteram defungi, si eorum tantum nomina sequerer, qui et nunc iurisconsulti vulgo feruntur, et iam imperatorum aetate vulgo ferebantur. Sed ad iurisprudentiam magis quam ad iurisconsultos totius operis ratio me conferebat, et ut iurisconsulti, qui proprie appellantur, etiam alia multa, quae ad ius non pertinent, scribere solent, ita alii, quae iurisprudentiae sunt. Accedit, quod maxime ante Caesarum tempora, nondum accurate discretis hominum studiis, non tam facile in unoquoque dixeris, an iurisprudens censendus sit necne. Sed et si magis ad argumenta librorum respicias, nova difficultas exoritur. Cum enim toto priore aevo, ne primis quidem Caesarum temporibus exceptis, iurisconsulti praeprimis etiam in iure pontificio, augurali et publico versarentur, tamen iam ad finem vergente libera rep. multae iuris sacri et publici partes et antiquarum legum monumenta etiam ab aliis, qui foro et respondendo operam non dabant, tractari coepta sunt, partim quidem ipsius usus gratia, partim vero etiam ut magis antiquitates historiamque populi Rom. vel priscam loquendi consuetudinem illustrarent, quam ut iurisprudentiae inservirent, donec imperatorum aetate et maxime post gentis Iuliae interitum hoc litterarum genus a grammaticis et antiquitatis scrutatoribus proprie exerceri et a iurisprudentia plane disiungi coeptum est. Sic fit, ut haud paucis in libris incertus haereas, utrum iurisprudentiae, an aliis artium litterarumque generibus eos attribuas. In tanta igitur certorum finium obscuritate hanc fore rationem tenui, ut iurisconsultorum quidem, qui proprie dicuntur, omnia, quae non plane aliena essent a iurisprudentia, reciperem; ceterorum vero, si modo ante illam, quam dixi, aetatem scripserant, ea, quae ex librorum argumentis iuris-

prudentialae vindicanda esse videbantur, ita tamen ut si scriptores magis alia castra secutos esse constaret, de hoc, asterisco nomini eorum appposito, tirones admonerem. Nec tamen ita mihi placeo, ut vel hanc ipsam normam omnibus harum rerum peritis probatum iri vel in adhibenda ea ad singulos scriptores nunquam peccasse confidam. Quod ad extrema imperii tempora attinet, ipsa ratio faciebat, ut, praeter Consultationem, iurisconsultorum occidentaliū fetum, etiam quae ex commentariis Graecorum iuris interpretum Iustiniano paullo anteriorum quamquam in libris iuris postiustiniani supersunt, huic corpori adiungerem. nec iniucundum vel infructuosum adolescentibus fore spero, qui amplis Basilicorum voluminibus deterri solent, si hac quasi promulside monumentorum iuris Graeco-Romani studio imbuantur. E diverso etiam recte atque ordine fecisse mihi videor, quod Visigothorum Interpretationem omisi et ne Paulli quidem Sententiis subiei. Nam cum dicimus ius anteiustinianum, etiam Visigothorum iurisprudentiam excludere videmur, a quibus in occidente non minus quam a Iustiniano in oriente nova iuris et civitatis conditio incepit. Ex Gaio tantum in novam formam ab iis redacta quaedam genuinis eius Institutionibus in notis subiei, spectantia scilicet ad eos locos, qui in codice Verouensi perierunt.

Quae receperim vel non receperim, exposui. Alterum erat, ut recepta quemadmodum ordinaverim, dicerem. Sed temporis ordinem sequendum esse, ita res ipsa clamat, ut eius rationem reddere insipidum foret. Difficilius erat, quibusdam scriptoribus ceterum ignotis, vel scriptis, quorum auctores ignorantur, sua tempora assignare. Scriptores illi omnes antiquioris aevi sunt; in his ignorantiam confessus, tamen probabilitate quadam usus sum, maxime ex rerum tractatarum indole argumentis ductis. In scriptis vero prae ceteris operam dedi, ut auctorem, ad quem probabiliter referri viderentur, exquire-

rem: quod si fieri non poterat, in tempore definiendo, cui assignandum quodque esset rationibus redditis, acquievi.

Postremo dicendum est, quemadmodum in singulis partibus huius collectionis instruendis versatus sim. Qua in re ante omnia prae oculis habui, librum academicis maxime usibus destinatum esse. Itaque primum cavendum erat, ne hac mensura adhibita, otiosis oneraretur, quibus et pretium libri nimis augetur et aliter iuventus deterreretur, deinde vero, ne quid deesset, quo studium iuris civilis ad ipsos fontes accedens incitaretur et adiuveretur. Cum vero pleraque iurisprudentiae monumenta, quae aetatem tulerunt, vel corruptelis deturpata vel etiam lacunosa et lacera ad nos pervenerint et hac praesertim re studium eorum impediatur, prima cura in hoc ponenda erat, ut quam integerrimum quodque praestarem. Itaque omnium invenies novam recensionem ab editionibus, quibus nunc utimur, adeo discrepantem, ut multo magis audaciae et novarum rerum studii incusari verear, quam desidiae vel superstitiosae in traditis perseverantiae. Sed tamen conscius mihi sum, nihil me mutasse, nisi omnibus adhibitis, quae praesto erant, criticis subsidiis, et re iterum iterumque perpensa. Si qui vero sint, qui vitio vertant, quod in corruptis locis correctiones, quae sola coniectura nituntur, plerumque statim in ipsa scriptoris oratione scripserim, codicum editionumque scriptura vel aliorum coniecturis tantum subnotatis, eos monitos velim, non stolidam confidentiam me id fecisse, sed iuvenillum animorum ratione habita, qui initio certa malint sibi tradi, post, si opus est, in disquisitionem vocanda, quam in dubio relinqui, ex quo datis quanquam auxiliis ipsi se expediant. Similiter vereor offensioni fore, quod saepissime lacunas, etiam multorum verborum, explevi, ut integra oratio restitueretur. Sed primum hoc magnorum virorum exemplo, deinde etiam optima, ut puto, ratione feci. Nam quod de corruptis

locis dixi, id multo magis cadit in abruptos vel hiatus deformes, qui non tirones tantum ita solent detertere, ut paene omnino neglegantur fastidiumque lectoris saepe etiam vicina pertingat. Verumtamen ut suppleta aliquo usu esse possint, imo ne magis noceant quam prosint, supplementa certis legibus regi oportet easque ubique hæc observavi: primum ut modicus hiatus sit, quamobrem plurium versuum, qui plane interierunt, restitutiones plerumque in notis tantum retuli demonstrandi causa, quomodo ea, quae deinceps legantur, cum iis, quae antecedunt, ex mente scriptoris probabiliter coniuncta fuerint: deinde id, quod suppletur, ut spatio pro codicis cuiusque scriptura conveniat, postremo ut eius loci sit et ne quid contineat, in quo offendas, sive rem sive orationem spectes. Ab his enim rebus pendet, ut supplementa probabilitatem habeant. In probabilitate autem tanta pars cognitionis humanae posita est, ut qui eam hoc loco solo exulare iubeat, videntum ei sit, ne magnum ipsius veritatis cognoscendae fermentum nobis eripiat. Quam maxime vero etiam cavendum est, ne plus quis eiusmodi supplementis tribuat, quam ipse iis vindicavi. Quod ne fieret, et litterarum diversitate ea a reliqua scriptura ubique distinxi, praeterea iis, quae librariorum culpa excidisse videbantur, uncinis rotundis inclusis, et in notis saepissime admonui, sententiam tantum, non verba me restituere.

In levioribus, velut litterarum genere, in significandis diversis orationis generibus, hiatus indicatione et quae similia sunt, aequalitatem quandam per omnes operis partes, ut par erat, servavi, neque tamen servilem in modum: in quibusdam enim singularis earum habitus faciebat, ut quaedam accuratius significanda viderentur, velut versuum ms. codicis indicatio in fragmento de iure fisci. Interpungendi rationem consulto non eam secutus sum, quae nunc plerisque placet, sed accuratior, qua olim uti solebamus, ea quoque in re tironum deside-

riis et commodis inserviens. Etiam orthographiam non eam, quae in codicibus manuscriptis diversorum scriptorum varie observatur, sed fere aequalem eamque, qua nunc plerumque utimur, adhibui.

Adnotatio partim ad integritatem monumentorum spectat, partim ad interpretationem. Ad illam quod attinet, universum criticum apparatus in notis adstruere, a consilio totius operis alienum erat. Hoc tantum referebat, in tradito textu si quid mutaveram, de eo lectorem admoneri necessariisque subsidiis instrui, ut ipse iudicare posset. Itaque singulas partes ad optimam vel vulgatissimam cuiusque qua nunc utimur, editionem in praefatione indicatam accommodavi, ita ut ab hac in quo nostra recensio deflecteret, indicaretur, ubi opus videbatur, etiam ratione reddita. — Interpretationem commentario adiuvari extra propositum erat. Tales enim exhibere ICtorum libros volumus, ut qui modice iurisprudencia imbutus esset, per semet ipsum intellegere eos posset: in quam rem plerumque sufficiebat vitiis purgatos et quatenus fieri poterat, integros eos praestare. Tanta enim est ICtorum loquendi proprietas, ut modo ipsorum loquelam audias nec rudis sis in re quae tractatur, intentum quidem in rem animum et meditationem poscant, interprete vero plerumque non egeant. Itaque in summa meditationem tantum adiuvari placuit, in iis praesertim libris, unde iuris civilis antiquioris cognitio maxime hauritur, locis indicatis aliorum monumentorum, in quibus eadem res tractatur: raro etiam notulas interspersi ad intellectus aliquam difficultatem pertinentes. Sed et in locis illis similibus indicandis modum servavi, pro genere quidem cuiusque descriptionis diversum, omniuno vero hac norma aestimatum, ut ea tantum allegarentur, quae ad rem, de qua ageretur, intellegendam facerent, non etiam, quae ipsa ex eo loco, qui illustrandus esset, lucem acciperent: quodsi illa compluscula erant, etiam

ad libros, unde peti possent, remisi. — Initio adnotationem criticam ab exegetica prorsus separare constitueram. Sed cum animadverterem, ea re multum spatii assumi, consilium hoc abiecti et tantum in Gaii Institutionibus retinui.

Indices uberes et apte institutos in huiusmodi praesertim operibus magno doctioribus usui esse, me non fugit. Sed cum a tironibus minus desiderantur, et nec pretium libri in eorum incommodum hac de causa augeri, nec hunc ipsum diutius premi bibliopola vellet, indices post, quam primum tamen, confici et suo parabiles pretio separatim edi placuit.

His de consilio, quod secutus sum, praemonitis restat, ut librum meum aequo peritorum iudicio commendem. Quibus si in universum probabitur (in singulis enim nunquam peccasse, quis sanus speret?) et si iurisprudentiae studiosis, maxime adolescentibus, utilitatem aliquam adferet, hinc dulcissimum insumpti laboris fructum capiam.

Scr. Vratislaviae m. Octobri CIOIOCCCLX.

AD ALTERAM EDITIONEM PRAEFATIO.

Certior factus a bibliopola, quae primum huius collectionis exemplaria typis impressa erant, ea prope omnia divendita esse, novamque eius editionem desiderari, operam equidem dedi, ut ea, quantum fieri posset, et auctior et emendatior prodiret. Sed augeri, si ipsae reliquiae collectae spectantur, tantum in quibusdam superioris antiquitatis scriptoribus quorum pauca tantum supersunt, potuit, maximeque, Momseni merito, in Valerio Probo. Emendationes primum officii causa et grato animo commemoro ad eosdem fere scriptores pertinentes eas,

quas debeo doctissimis viris, qui de priore editione publice retulerunt et iudicaverunt, Mart. Hertzio in *Fleckeiseni Annal. philol.* 1862. p. 40—56. J. Chr. Fel. Baehrio in *Annal. Heidelb.* 1862. p. 130—144. et A. Ubbelohdio in *Ephem. lit. Gotting.* 1863. p. 1128. 1142—1160. Alias, quas quotidiana lectio vel meditatio obtulit, omnes operis partes passim expertae sunt. Sed et integrum novae recensionis laborem impendi iis partibus, quae ut totae retractarentur, nova subsidia ab aliis interim suppeditata monere videbantur. De quibus ad singulas partes, quas ita retractavi, Valerium Probum, Gaium et fragmentum quod vocatur de iure fisci, praemonui.

Tandem huic editioni accedunt, quos in prioris praefatione pollicitus eram quosque interim viri docti iterum iterumque desideraverunt, indices, ut ipse existimo et alios peritos iudicatos esse spero, etiam tales, quales pollicitus eram, 'uberes et apte instituti'. Sed huic operis verius accessioni quam parti a Ferd. Fabricio rogatu et partim etiam arbitrato meo susceptae et iam absolutae cum peculiariter praefatus sim, hoc loco de ea monuisse eamque iis, quorum interest, commendasse sufficit.

Scr. Vratislaviae m. Aprili MDCCCCLXVI.

EORVM QVAE INSUNT CONSPECTVS.

	Pag.
Ti. Coruncanius	1
Sex. Aelius Paetus Catus	1
M. Porcius Cato Censorius	2
Numerius Fabius Pictor	2
M'. Manilius	5
M. Iunius Brutus	6
P. Mucius Scaevola	6
C. Sempronius Tuditanus	7
Q. Cosconius	8
M. Iunius Gracchanus	8
P. Rutilius Rufus	11
Furius	11
Q. Mucius Scaevola	13
C. Aquillius Gallus	17
M. Tullius Cicero	18
L. Cincius	19
Ser. Sulpicius Rufus	25
C. Aelius Gallus	29
P. Alfenus Varus	33
P. Aufidius Namusa	33
Q. Aelius Tubero	34
C. Trebatius Testa	34
A. Cascellius	36
L. Iulius Caesar	37
M. Valerius Messalla Corvinus	37
L. Cornelius Balbus	40
Veranius	40
Granius Flaccus	42
M. Antistius Labeo	44
C. Ateius Capito	50
Masurius Sabinus	58
M. Valerii Probi 'de notis antiquis' expositio	63
Caelius Sabinus	77
T. Aristo	78
Laelius Felix	79
Sex. Pomponius	80

	Pag.
Gaius.	
De Gaio eiusque scriptis dissertatio praevia	82
Gaii institutionum iuris civilis commentarii quattuor	101
Gaii reliqua fragmenta	325
L. Volusii Maeciani assis distributio	328
Iurisconsulti cuiusdam, Cervidii Scaevolae, ut videtur, ex regu- larum libris desumpta pars, a Dositheo servata	341
Aemilius Papinianus	351
Iulius Paulus.	
De Iulio Paulo eiusque sententiarum libris praemonitio	352
Iulii Paulli sententiarum libri quinque	359
Eiusdem ex institutionum lib. II. fragmentum	466
Domitius Ulpianus.	
De Ulpiani fragmentis praefatio	467
Domitii Ulpiani quae vocant fragmenta sive libri singularis regularum reliquiae	472
Domitii Ulpiani institutionum reliquiae ex cod. Vindobonensi.	522
Ulpiani reliqua fragmenta	528
Incerti auctoris, fortasse Ulpiani, 'de gradibus cognitionum' expositio	529
Stemmata cognitionum	531
Fragmentum de iure fisci, ex Ulpiani, ut videtur, opinionum libris servatum	536
Herennius Modestinus	546
Lex Dei sive Mosaicarum et Romanarum legum collatio	547
Fragmenta iuris Romani Vaticana	610
Consultatio	722
Cyrillus, Domninus, Demosthenes, Eudoxius, Patricius, Amblichus	748

TI. CORVNCANIVS

(obiit circa a. u. 509).¹

1. Coruncanius ruminales hostias, donec bidentes² fierent, puras negavit. — Plin. N. H. 8, 51, 77.

2. Placuit P. Scaeuolae et Coruncanio etc. — Cic. de legib. 2, 21. Cf. infra P. Mucium Scaeuolam 3.

SEX. AELIVS PAETVS CATVS

(cos. a. u. 556).¹

Tripertita.

1. Praeterea de penu adscribendum hoc etiam putavi: Seruium Sulpicium in reprehensis Scaeuolae capitibus scripsisse, Cato Aelio placuisse, non quae esui tantum et potui forent, sed tus quoque et cereos in penu esse, quodque esset eius ferme rei comparatum. — Gell. 4, 1. §. 20.

2. Illuseras heri inter scyphos, quod dixeram, controuersiam esse, possetne heres, quod furtum antea factum esset, furti recte agere. Itaque etsi domum bene potus seroque redieram, tamen id caput, ubi haec controuersia est, notavi et descriptum tibi misi, ut scires id, quod tu neminem sensisse dicebas, Sex. Aelium, M'. Manilium, M. Brutum sensisse. Ego tamen Scaeuolae et Testae assentior. — Cic. ad fam. 7, 22.

¹) *Scripta eius non extabant.* L. 2. §. 38. D. de orig. iur. (1, 2).

²) Cf. Gell. 16, 6. Macrobi. Sat. 6, 9, 1. Fest. ep. v. Bidental. p. 33.

¹) Aelii dictum de nocte intempesta, quod Varr. de L. L. 6, 1, 7. refert, L. Aelii Stilonis esse videtur. Idem mihi persuasit de Aelii etymologia verbi 'assiduus', quam ex Cic. Top. 2. §. 10. priore editione huc retuleram, M. Hertz. in *Fleckeiseni Jahrb. f. class. Phil.* 1862 p. 45.

M. PORCIUS CATO CENSORIUS

(natus a. u. 520, obiit 605).

Commentarii iuris ciuilibus.

1. Qui (sc. mundus) quid ita dicatur, sic refert Cato in commentariis iuris ciuilibus:¹ 'Mundo nomen impositum est ab eo mundo, qui supra nos est; forma enim eius est, ut ex his, qui intrare, cognoscere potui, adsimilis illae.' — Fest. v. Mundus p. 154 Müller.

2. Cato cum esset consultus a quodam, qui sibi erosas a soricibus caligas diceret, respondit: Non esse illud monstrum, sed uere monstrum habendum fuisse, si sorices a caligis roderentur. — Augustin. de doctr. Christ. 2, 20.

NUMERIUS FABIVS PICTOR

(Catonis aequalis minor natu).¹

Iuris pontificii.

1. Nam primo pontificii iuris libro apud Pictorem uerbum hoc positum est 'uitulari'.² — Macrob. Sat. 3, 2. §. 11.

2. . . sicut Veranius ex primo libro³ Pictoris ita dissertationem huius uerbi exsecutus est: 'Extā porriciunt, dis danto in altaria aramue focumue eoue, quo exta dari debebunt'. — Macrob. Sat. 3, 2. §. 3.

3. Caerimoniae impositae flamine Diali multae, item castus

¹) *Alii hos commentarios Catonis filii esse putant. De Catonis responsis cf. Cic. de orat. 2, 33.*

²) *In hoc maxime secutus sum H. Meyer. ad Cic. Brut. 21. p. 69. ubi tamen pro nuaserius (similiave, unde edd. effecerunt una Servius) ex Cic. de divin. 1, 21. legendum putavi Numerius; quamquam M. Hertz. in Mus. Rhen. XVII p. 579. etiam hoc Cic. loco Numerium exterminari uoluit, adstipulante Bernhardio Roem. Liter. p. 641. ed. 4. idem enim, ut Cicero ait, et iuris et literarum et antiquitatis bene peritus rerum gestarum libros scripsit teste Non. 12, 3. p. 519. (infra 5.), a quibus eiusdem Graecos annales Cic. de divin. l. c. distinxisse uidetur. Alii uelut Hertz. Jahrb. f. Phil. 1862. p. 47. antiquiori Q. Fabio libros iuris pontificii tribuunt. ²) Cf. lib. meum Iguv. Tafeln p. 301. ³) puta: iuris pontificii, qui libri item dein-*

multiplices, quos in libris, qui de sacerdotibus publicis compositi sunt, item in Fabii Pictoris librorum primo scriptos legimus; unde haec ferme sunt, quae commeminimus: ⁴ Equo Dialem flaminem uehi religio est, (et) classem procinctam extra pomerium, id est exercitum armatum, uidere; idcirco rarenter flamen Dialis creatus consul est, cum bella consulibus mandabantur. item iurare Dialem fas nunquam est. item annulo uti nisi peruio cassoque fas non est. ignem e flaminia id est flaminis Dialis domo nisi sacrum efferri ius non est. uinctum, si aedes eius introierit, solui necessum est et uincula per impluuium in tegulas subduci atque inde foras in uiam demitti. Nodum in apice neque in cinctu neque in alia parte ullum habet. si quis ad uerberandum ducatur, si ad pedes eius supplex procubuerit, eo die uerberari piaculum est. capillum Dialis, nisi qui liber homo est, non detondet. ⁵ capram et carnem incoctam et hederam et fabam neque tangere Diali mos est neque nominare. propagines e uitibus altius praetentos non succedit. pedes lecti, in quo cubat, luto tenui circumlitos esse oportet, et de eo lecto trinotium continuum non decubat, neque in eo lecto cubare alium fas est; denique ⁶ apud eius lecti fulcrum capsulam esse cum strue atque ferto oportet. unguium Dialis et capilli segmina subter arborem felicem terra operiuntur. Dialis quotidie festatus est. siue apice sub diuo esse licitum non est. sub tecto uti liceret, non pridem a pontificibus constitutum, Masurius Sabinus scripsit, et alia quaedam remissa gratiaque aliquot caerimoniarum facta dicitur. Farinam fermento imbutam attingere ei fas non est. tunica intima, nisi in locis tectis, non exiit se, (ne) sub coelo tanquam sub oculis Iouis nudus sit. super flaminem Dialem in conuiuio, nisi rex sacrificulus, haud quisquam alius accumbit. uxorem si amisit, flaminio decedit. matrimonium flaminis nisi morte dirimi ius non est. locum, in quo bustum est, nunquam ingreditur. mortuum nunquam attingit; funus tamen exsequi non religio. Eaedem ferme caerimoniae sunt flaminicae Dialis.

ps intelligendi sunt, ubi alius titulus adscriptus non est. ⁴) Non mia, quae sequuntur, ex Fabio desumpta esse, palam est. ⁵) de- iset edd. ⁶) Scripsi: neque ante alium addito ne (quod fugituum mutatum ex de esse uidetur) Cdd. ne[que] alium fas est neque apud

(*alias*⁷⁾ seorsum aiunt obseruitare, ueluti est: quod uenenato operitur et quod in rica surculum de arbore felici habet et quod scalas (*nisi*) quae Graecae appellantur, ascendere ei plus tribus gradibus religiosum est, atque etiam, cum it ad Argeos, quod neque comit caput neque capillum depectit. — Gell. 10, 15. §§. 1—30.

4. In libro primo Fabii Pictoris, quae uerba pontificem maximum dicere oporteat, cum uirginem capit, scriptum est. Ea uerba haec sunt: 'Sacerdotem Vestalem, quae sacra faciat, quae ius siet sacerdotem Vestalem facere pro populo Romano Quiritibus, uti quae optima lege fuit, ita te, Amata, capio'. — Gell. 1, 12. §. 14.

5. Idem lib. iuris pontificii tertio: 'Pilumno et Picumno'. — Non. 12, 3. p. 518 Merc.

6. Fabius Pictor hos deos enumerat, quos inuocat flamen sacrum Cereale faciens Telluri et Cereri: 'Veruactorem, Reparatorem, Imporcitorem, Lusitorem, Obaratorem, Occatorem, Sarritorem, Subruncinatorem, Messorum, Conuectorem, Conditorem, Promitorem'. — Serv. ad Georg. 1, 21.

7. Fabius Pictor lib. XVI.: 'Aquam manibus pedibusque dato, polubrum sinistra manu teneto, dextera uasum cum aqua'. — Non. 19, 11. p. 544.

8. Varro: Commentario ueteri Fabii Pictoris legi: 'Muries fit ex sale, quod sale sordidum si pistum et in ollam rudem fictilem⁸ (*coniectum et in forn*)aci coctum est⁹, postea id sal uirgines Vestales serra ferrea secant'. — Non. 3, 197. p. 223.

9. Puilia saxa esse ad portum, qui sit secundum Tiberim, ait Fabius Pictor. — Fest. v. Puilia p. 250.¹⁰

... Aput eius etc. ed. Hertz. ⁷⁾ Scripsi; fortasse post seorsum ex-cidit eam. — [flaminicae ...] flaminicae Dialis ed. Hertz. ⁸⁾ Ita nunc monstrante fere M. Hertz. modestius scripsi. et sale quo sale sordidum sustum (siistum C. Leid.) est et ollam rudem facidem Cdd. ⁹⁾ Supplevi et emendavi ex Fest. v. Muries p. 158, adiectum est et Cdd. adiectum ex aci coctum ortum et ob similitudinem quae interciderunt omissa esse videntur. Ceterum cf. infra Veranius 11. ¹⁰⁾ Ad annales antiquioris Fabii Pictoris referendi videntur Quintil. I. O. 1, 6. §. 12. Non. 12, 3. p. 518. — Cassium Heminam annalium scriptorem omisi; cuius et si qui proprii fuerunt libri de censoribus (Non. 4, 300. p. 346),

M'. MANILIUS

(COS. A. U. 605).

Actionum.¹

1. Itaque stipulantur paucis exceptis uerbis, ac Manilius scriptum reliquit, sic: 'ILLAS CAPRAS HODIE RECTE ESSE ET BIBERE POSSE HABEREQUE RECTE LICERE, HAEC SPONDESNE?' — Varro de r. r. 2, 3. §. 5.

2. Emi solent sic:² 'ILLASCE SVES SANAS ESSE HABEREQUE RECTE LICERE' NOXASQUE³ PRAESTARI, NEQUE DE PECORE MORBOSO ESSE SPONDESNE? Quidam adiciunt: PER-FVNCTAS ESSE A FEBRI ET A FORIA'. — Varro de r. r. 2, 4. §. 5.

3. Eos cum emimus domitos, stipulamur sic: ILLOSCE BOVES SANOS ESSE 'NOXASQUE³ PRAESTARI; cum emimus indomitos, sic: ILLOSCE IUVENCOS SANOS RECTE DEQUE PECORE SANO ESSE 'NOXASQUE³ PRAESTARI SPONDESNE? Paulo uerbosius haec, qui Manilianas actiones sequuntur. — Varro de r. r. 2, 5. §. 11.

4. Emtio equina similis fere ac boum et asinorum, quod iisdem rebus in emtione dominum mutant, ut in Manilii actionibus perscripta sunt. — Varro de r. r. 2, 7. §. 6.

5. Nexum Manilius scribit omne, quod per libram et aes geritur, in quo sint mancipia. — Varro de L. L. 6, 5. §. 105.

6. An partus ancillae sitne in fructu habendus, disseretur inter principes ciuitatis P. Scaeuolam, M'. Manilium, ab hisque

his magis res gestas singulorum censorum videtur enarrasse. Item omisi Q. Fabium Maximum Servilianum cos. a. u. 612., quem de iure pontificio libros scripsisse, non efficitur ex Macroh. Sat. 1, 16., ubi laudatus liber XII potest et videtur esse annalium, in quibus interdum etiam sacri ritus referebantur. Cf. Liv. 3, 10, 11.

¹) Hunc verum librorum eius titulum fuisse crediderim, quem re-
t Varro de re rust. 2, 7. §. 6. Pomponii aetate appellabantur
'anilii monumenta' L. 2. §. 38. D. de orig. iur. (1, 2), de quo loco
i Maiani. de M'. Manilio. Opp. I. p. 145. Pars inscripta fuerit
enaliu uendendorum leges' (Cic. de orat. 1, 53. §. 246) unde Varro
a hausit. ²) Haec quoque, modo contracta, ut cetera, ex Ma-
io esse, viz dubitandum est. ³) Scripsi; dictum puta ut dolum,

M. Brutus⁴ dissentiet (quod et acutum genus est et ad usus ciuium non inutile, nosque ea scripta reliquaue eiusdem generis et legimus libenter et legemus): haec, quae uitam continent omnem, negliguntur? — Cic. de fin. 1, 4. §. 12.

7. Illuseras heri etc. — Cf. supra Sex. Aelium Catum 3.

M. IVNIUS BRUTVS

(eiusdem aetatis).

De iure ciuili libri tres.

1. Ex libro primo: 'Forte euenit, ut in Priuernati essemus'. — Cic. de orat. 2, 55. §. 224.

2. Ex secundo libro: 'In Albano eramus ego et Marcus filius'. — Cic. ib.

3. Tum ex libro tertio, in quo finem scribendi fecit (tot enim, ut audiui Scaeuolam dicere, sunt ueri Bruti libri): 'In Tiburti forte assedimus ego et Marcus filius'. — Cic. ib.¹

4. Illuseras heri etc. — Cf. supra Sex. Aelium Catum 3.

P. MUCIVS SCAEVOLA

(cos. a. u. 621. pont. max. ex a. u. 623).

1. . . . ut si ita respondeas: Quoniam P. Scaeuola id solum esse ambitus aedium dixerit, quom¹ parietis communis tegendi causa tectum proiiceretur, ex quo in tectum eius, aedes qui protexisset, aqua proflueret, id tibi ius uideri. — Cic. Top. 4 fin.

2. C. Caelius iudex absoluit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in scena nominatim laeserat: P. Mucius eum, qui L. Accium poetam nominauerat, condemnauit.² — Auct. ad Herenn. 2, 3. §. 19.

culpam, evictionem praestare; noxis- vel noxiisque edd. ⁴⁾ Cf. L. 63. D. de usufr. (7, 1).

¹⁾ Paulo aliter et fere plenius haec refert Cic. pro Clu. 51. §. 141. unde etiam apparet, haec initia fuisse trium librorum. — Ex eiusdem Bruti libris etiam esse v. 'requietem', quod citat Inc. ap. Haupt. ad Ovid. Hal. p. 95., suspicatur Osannus ad Pompon. p. 73.

²⁾ Scripsi; quod edd. Cf. Boeth. Comm. ³⁾ Cf. librum meum

3. Placuit P. Scaeuolae et Coruncanio pontificibus maximis itemque caeteris, qui tantundem caperet, quantum omnes heredes, sacris alligari. Habeo ius pontificium. Quid huc accessit ex iure ciuili? Partitionis caput, scriptum caute, ut centum nummi deducerentur. Inuenta est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur. Quod si hoc qui testamentum faciebat, cauere noluisset, admonet iurisconsultus hic quidem ipse Mucius, pontifex idem, ut minus capiat, quam omnibus heredibus relinquatur: super, dicebant, qui quid cepisset, adstringi. Rursus sacris liberantur. Hoc uero nihil ad pontificium ius, set³ e medio est iure ciuili, ut per aes et libram heredem testamenti soluant, et eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non esset, 'etsi⁴ is, cui legatum est, stipulatus est id ipsum, quod legatum est, ut ea pecunia ex stipulatione debeatur, sitque ea non *'mortis causa capta*.⁵ — Cic. de leg. 2, 21. §§. 52. 53.

4. Itaque in eo, qui in naui necatus, deinde in mare proiectus esset, decreuit P. Mucius, familiam puram, quod os supra terram non exstaret, porcā heredi esse contractam, habendas triduum ferias et porco femina piaculum 'piari'.⁶ Si in mari mortuus esset, eadem praeter piaculum et ferias. — Cic. de leg. 2, 22. §. 57.

5. — P. Scaeuola pontifex maximus pro collegio respondit: 'quod in loco publico Licinia, Gaii filia, iniussu populi dedicasset, sacrum non uideriet'. — Cic. pro dom. 53. §. 137.

*C. SEMPRONIUS TUDITANVS

• (cos. a. u. 625).

Magistratum.¹

1. Tuditanus refert libro tertio magistratum, decemuiros,

'Gaius' p. 138. 164. ³) *Ex Halmiti cj. et edd.* ⁴) *Geminando scripsi; edd.* ⁵) *Supplevi. Ceterum si statim quod ei per damnationem debatur, stipulando novasset, cum novatio pro solutione sit, mortis causa ex damnatione cepisse videretur, perinde ac si ei legatum solum esset. Hoc fugit Savign. Zeitsch. f. gesch. RW. II. p. 379. De a re cf. infra Q. Mucium Scaeuolam 13.* ⁶) *Scripsi; pati edd.*

¹) *Quae Plin. N. H. 13, 13. ex Tuditani decimo tertio habet, pro-*

qui decem tabulis duas addiderunt, de intercalando populum rogasse. — Macrobian. Sat. 1, 13. §. 21.

2. . . . ut in commentario tertio decimo C. Tuditani patet, quia imperium minus praetor, maius habet consul, et a minore imperio maius aut maioris collega rogari iure non potest.² — Messalla apud Gell. 13, 15. §. 5.

*Q. COSCONIVS

(incertae, sed huius fere, ut videtur, aetatis).

1. Hoc idem Cosconius¹ in actionibus scribit praetorem accensum solitum esse iubere, ubi ei uidebatur horam esse tertiam, inclamare, horam esse tertiam, itemque meridiem et horam nonam.² — Varro de L. L. 6, 9. §. 89.

*M. IVNIVS GRACCHANVS

(C. Sempronii Gracchi tr. pl. aequalis).¹

Commentarii.²

1. Celeres sub Romulo regibusque sunt appellati, deinde flexuntes, postea trossuli, cum oppidum in Tuscis citra Volusinos p. VIII sine ullo peditum adiumento cepissent eius uocabuli; idque durauit ultra C. Gracchum. Iunius certe, qui ab amicitia eius Gracchanus appellatus est, scriptum reliquit his uerbis: 'Quod ad equestrem ordinem attinet, antea trossulos uocabant, nunc equites uocant ideo, quia non intelligunt,

babilius ad eius annales referuntur. ²) Cf. infra M. Valerium Messallam 1.

¹) Cum eundem de rebus grammaticis scripsisse constet (Varr. de L. L. 6, 5. §. 36. Suet. vit. Ter. 5.) malim nunc cum Hertzio statuere, non in actionibus eum hoc scripsisse, sed scripsisse, praetorem in actionibus ea, quae sequuntur, iussisse. De Hostilianis actionibus uid. Cic. de orat. 1, 57. §. 245. ²) Cf. Censorin. 23.

¹) De hoc cf. L. Mercklin de Iunio Gracch. Comm. part. 1. 2. Dorp. 1841. et M. Hertz de Iunio Gracch. disp. adiecta comm. de L. Cincii Berol. 1842. p. 88 seqq. ²) Hic titulus nititur quidem tantum loco Varr. de L. L. 6, 9. §. 95. hoc ipsum 'inligium' scriptum inueni in M. Iunii commentariis; sed quin idem sit hic M. Iunius cum nostro, iam cum Hertzio non dubito. Ipse Gracchanus scripsit etiam 'de potestatibus' librum, notum ex L. 1 pr. §. 1. D. de offic. quaest.

trossulos nomen quid ualeat, multosque pudet eo nomine appellari,¹⁾ et causam, quae supra indicata est, exponit inuitosque etiamnum tamen trossulos uocari. — Plin. N. H. 33, 2. §. 9.

2. Antiquum oppidum in hoc fuisse Saturnia scribitur. Eius uestigia etiam nunc manent tria: quod Saturni fanum in faucibus; quod Saturnia porta, quam Iunius scribit ibi, 'quam³⁾ nunc uocant Pandanam; quod post aedem Saturni in aedificiorum legibus priuatis parietes postici muri sunt scripti. — Varro de L. L. 5, 7. §. 42.

3. Subura Iunius scribit ab eo, quod fuerit sub antiqua urbe. — Varro de L. L. 5, 7. §. 48.

4. Luceres, ut Iunius, a Lucumone. — Varro de L. L. 5, 9. §. 55.

5. Mensium nomina fere aperta sunt, si a Martio, ut antiqui constituerunt, numeres. Nam primus a Marte. Secundus, ut Fuluius scribit et Iunius, a Venere, quod ea sit Aphrodite, quouis nomen ego antiquis literis quod nusquam inueni, magis puto dictum, quod uer omnia aperit, Aprilem. Tertius a maioribus Maius, quartus a iunioribus dictus Iunius. Dehinc quintus Quintilis et sic deinceps usque ad Decembrem a numero. Ad hos qui additi, prior a principe deo Ianuarius appellatus; posterior, ut iidem dicunt scriptores, ab diis inferis Februarius appellatus, quod tum his parentetur. — Varro de L. L. 6, 4. §§. 33. 34.

6. Nomina decem mensibus antiquis Romulum fecisse Fuluius et Iunius auctores sunt: et quidem duos primos a parentibus suis nominasse Martium a Marte patre, Aprilem ab Aphrodite id est Venere, unde maiores eius oriundi dicebantur: proximos duos a populo, Maium a maioribus natu, Iunium a iunioribus; ceteros ab ordine, quo singuli erant, Quintilem usque ad Decembrem perinde a numero. — Censorin. 22.

7. Annum uertentem Romae Licinius quidem Macer et postea Fenestella statim ab initio duodecim mensium fuisse ipserunt. sed magis Iunio Gracchano et Fuluius et Varroni Suetonio aliisque credendum, qui decem mensium putauere.

¹³⁾ et *Lyd. de mag.* 1, 24. *quem locum, cum Lydum sua tantum Digestis hausisse constet, omisimus.* ³⁾ Fortasse qua.

runt fuisse, ut tunc Albanis erat, unde orti Romani. — Censorin. 20.

8. Postea siue a Numa, ut ait Fuluius, siue, ut Iunius, a Tarquinio duodecim facti sunt menses et dies CCCLV, quamvis luna duodecim suis mensibus CCCLIII dies uideatur explere. — Censorin. 20.

9. Iunius Seruium Tullium regem primum intercalasse commemorat. — Macrobian. Sat. 1, 13. §. 20.

10. Praefectum urbi Latinarum causa relictum senatum habere posse Iunius⁴ negat, quoniam ne senator quidem sit, neque ius habeat sententiae dicendae, quum ex ea aetate praefectus fiat, quae non sit senatoria. — Gell. 14, 8. §. 1.

11. Publica pondera et in mensuris obseruata sunt. ex ea causa Iunius in *plebiscito cautum esse ait*, quod duo Silii P. et M. trib. pleb. rogarint, his uerbis: 'Ex ponderibus publicis, quibus hac tempestate populus oetier' [qui]⁵ solet, uti' coeretur⁶ se dolo m(alo), uti quadrantal uini octoginta pondo siet, congius uini decem p(ondo) siet, sex sextarii congius siet uini, duodequingaginta sextari quadrantal siet uini, 'sextarius aequus aequo cum librario siet,'⁷ sexdecimque 'librarii⁸ in modio sient. si quis magistratus aduersus hac d(olo) m(alo) pondera modiosque uasaeque publica 'modica'⁹ minora maioraue faxit, iussitue fieri, dolumue adduit, quo ea fiant, eum quis uolet magistratus 'multare q(uantam) u(olet) p(ecuniam),'¹⁰ dum minore parti familias taxat, liceto; siue quis in sacrum iudicare uoluerit, liceto'. — Fest. v. Publica pondera p. 246.

⁴ Cf. infra Ateium Capitonem 4. ⁵ An: unlgō? (go absorpto a so-).

⁶ Scripsi; coaequetur Cd. edd. ⁷ Hoc est: sextarius (qui prius et maximus modulus est liquidorum et aridorum communis) simpliciter dictus (non uini) siue uas, quo sextarium uini aliue rei metimur, aequus spatii modo sit cum aequo (sextario id, quod continet, accurate aequante) librario, siue ad uini pondus exacto, quem Graeci σταθμικόν appellant. Cf. Boeckh Metrol. p. 18. 25. Ad hanc sententiam lacunas initio supplevi. ⁸ Ex Mülleri cj.; intellige sextarios librarios. librae Cd. edd. ⁹ i. e. ad modum vel ad metiendum pertinentia. ¹⁰ Correxī; multaretur Cd. edd. Cf. Orell. Inscr. Lat. coll. 2488 = I. L. A. 603, 15.

P. RUTILIUS RUFVS

(COS. A. U. 649).

Ἰστορίας Ποικίλης.¹

1. Rutilius scribit, Romanos instituisse nundinas, ut octo quidem diebus in agris rustici opus facerent, nono autem die, intermisso rure, ad mercatum legesque accipiendas Romam uenirent, et ut scita atque consulta frequentiore populo referrentur, quae trinundino die proposita a singulis atque universis facile noscebantur. unde etiam mos tractus, ut leges trinundino die promulgarentur. ea re etiam candidatis usus fuit in comitium nundinis uenire et in colle consistere, unde coram possent ab uniuersis uideri. sed haec omnia negligentius haberi coepta et post abolita, postquam internundino etiam ob multitudinem plebis frequentes adesse coeperunt.²
— Macrob. Sat. 1, 16. §. 34.

*FVRIVS.¹

1. Reperi in libro quinto rerum reconditarum Sammohici Sereni² utrumque carmen, quod ille se in cuiusdam Furii uetustissimo libro reperisse professus est. Est autem carmen huiusmodi, quo di euocantur, cum oppugnatione ciuitas ciungitur: 'SI DEVS SI DEA EST, CUI POPVLVS CIVITASQVE KARTHAGINIENSIS EST IN TVTELA, TEQVE MAXIME ILLE, QVI VRBIS HVIVS POPOLIQVE TVTELAM RECEPISTI, PRECOR VENERORQVE VENIAMQVE A VOBIS PETO, VT VOS POPOLVM CI-

¹) Non recepissem has reliquias, nisi Rutilius hoc libro magis instituta populi Rom. quam res gestas persecutus esse videretur. Cetera quae feruntur eius fragmenta (Kraus. fragm. hist. Rom. p. 230) ex libris de vita sua deprompta esse malim existinare. ²) Incertum, quatenus haec Rutilii sint.

¹) Incertum, quis. Sed scriptor iuris sacri videtur fuisse, et, si notus, malim intellegere A. Furium Antiatem, aequalem Rutilii poetamque annalium, quem et alias Macrob. velut Sat. 6, 1. 3. 4. Furii nomine laudat et de quo vid. Meyer ad Cic. Brut. 35, quam Furium Bibaculum Augusti aequalem, Macrobio Sat. 2, 1. metum, de quo adi. Bernhardy Röm. Liter. p. 541 ed. 4. M. Hertz. Furio Philo cos. a. u. 618. cogitavit. ²) Qui fuit imperante

VITATEMQUE KARTHAGINIENSEM DESERATIS, LOCA, TEM-
PLA SACRA VRBEMQUE EORVM RELINQVATIS ABSQUE HIS
ABEATIS, EIQUE POPOLO CIVITATIQUE METVM, FORMIDI-
NEM, OBLIVIONEM INIICIATIS, 'PROPITHIQUE³ ROMAM AD ME
MEOSQUE VENIATIS, NOSTRAQUE VOBIS LOCA, TEMPLA SA-
CRA, VRBS ACCEPTIOR PROBATIORQUE SIT, MIHIQUE PO-
POLOQUE ROMANO MILITIBVSQUE MEIS PRAEPOSITI SITIS,
' (*idque faciat is extis*)⁴ VT SCIAMVS INTELLIGAMVSQUE. SI
ITA FECERITIS, VOVEO VOBIS TEMPLA LVDSOSQUE FACTV-
RVVM'. In eadem uerba hostias fieri oportet,⁵ auctoritatem-
que uideri extorum, ut ea promittant futura. Urbes uero
exercitusque sic deuouentur, iam numinibus euocatis; sed
dictatores imperatoresque soli possunt deuouere his uerbis:
' DIS PATER, VEIOVIS, MANES, SIVE VOS QVO ALIO NOMINE
FAS EST NOMINARE, VT OMNES ILLAM VRBEM KARTHAGINEM
EXERCITVMQUE, QVEM EGO ME SENTIO DICERE, FVGA, FOR-
MIDINE TERROREQUE COMPLEATIS, QVIQUE ADVERSVM LE-
GIONES EXERCITVMQUE NOSTRVN ARMA TELAQUE FERENT,
VTI VOS EVN EXERCITVM, EOS HOSTES, EOSQUE HOMINES,
VRBES AGROSQUE EORVM ET QVI IN HIS LOCIS REGIONI-
BVSQUE, AGRIS VRBIBVSVE HABITANT, 'OBDVCATIS,⁶ LV-
MINE SVPERO PRIVETIS, EXERCITVMQUE HOSTIVM, VRBES
AGROSQUE EORVM, QVOS ME SENTIO DICERE, VTI VOS EAS
VRBES AGROSQUE, 'CAPITA AETATESQUE⁷ EORVM DEVOTAS
CONSECRATASQUE HABEATIS ILLIS LEGIBVS, QVIBVS QVAN-
DOQUE SVNT MAXIME HOSTES DEVOTI, EOSQUE EGO VICA-
RIOS PRO ME, FIDE MAGISTRATVQUE MEO PRO POPOLO RO-
MANO, EXERCITIBVS LEGIONIBVSQUE NOSTRIS DO, DEVO-
VEO, VT ME MEAMQUE FIDEM IMPERIVMQUE, LEGIONES
EXERCITVMQUE NOSTRVN, QVI IN HIS REBVS GERVNDS
SVNT, BENE SALVOS SIRITIS ESSE. SI HAEC ITA FAXITIS,
VT EGO SCIAM, SENTIAM INTELLIGAMQUE, TVNC QVISQVIS
HOC VOTVM FAXIT, VBIVBI FAXIT, RECTE FACTVM ESTO-
OVIBVS ATRIS TRIBVS. (TE)⁸ TELLVS MATER TEQUE IVPITER

Caracalla. ³) *Scripsi; PRODITIQUE edd. et mea prior.* ⁴) *Supplevi, quae similiter desinentia excidisse videntur.* ⁵) *Nam piaculum erat, alienigenam eos invocare.* ⁶) *Scripsi Iguv. Tafeln p. 253. abducatis edd.* ⁷) *Legendum videtur: habitatoresque.* ⁸) *Supplevi.*

OBTESTOR². Cum Tellurem dicit, manibus terram tangit; cum Iouem dicit, manus ad coelum tollit; cum uotum recipere dicit, manibus pectus tangit. In antiquitatibus autem haec oppida inueni deuota, 'Tonios,⁹ Fregellas, Gabios, Veios, Fidenas; haec intra Italiam. praeterea Karthaginem et Corinthum; sed et multos exercitus oppidaque hostium Gallorum, Hispanorum, Afrorum, Maurorum, aliarumque gentium, quas prisci loquuntur annales. — Macrob. Sat. 3, 9. §§. 6—13.

Q. MYCIVS SCAEVOLA

(cos. a. u. 659. post pont. max. obiit a. u. 672).

De iure ciuili libri XVIII.

1. Nam Q. Scaeuolam¹ ad demonstrandam penum his uerbis usum audio: 'Penus est 'non quidque² esculentum aut poculentum, 'sed³ quod ipsius patrisfamilias aut liberum 'matris(ue)familias⁴ (aut familiae) eius, quae circum eum aut liberos eius est et opus non facit, causa paratum est, id, Mucius ait, penus uideri debet. Nam quae ad edendum bibendumque in dies singulos prandii aut cenae causa parantur, penus non sunt, sed ea potius, quae huiusce generis longae usionis gratia contrahuntur et reconduntur, ex eo, quod non in promptu sint, sed intus et penitus habeantur, penus dicta sunt'. — Gell. 4, 1. §. 17.

2. Itaque Q. Scaeuola in librorum, quos de iure ciuili composuit, XVI. uerba haec posuit: 'Quod cui seruandum datum est, si id usus est, siue quod utendum accepit, ad aliam rem atque accepit, usus est, furti se obligauit'. — Gell. 7 (6), 15. §. 2.

3. Legis ueteris Atiniaie uerba sunt: 'Quod subruptum erit, eius rei aeterna auctoritas esto'. Quis aliud putet in hisce

⁹) Fortasse: Thurios (ab Hannibale receptos); nam ordinem geographiae sequi uidetur. Ceterum incertum, an haec quoque Furi, an uero Sammonici sint.

Libro secundo. Cf. L. 3 pr. §. 6. D. de penu leg. (33, 9). ripsi, desiderante id quod postea sequitur: Nam quae etc. inquit (factum puta ex niquid) edd. ³) est edd. ⁴) patrisfamilias Cf. L. 3 pr. cit.

uerbis, quam de tempore tantum futuro legem loqui? Sed Q. Scaeuola patrem suum et Brutum et Manilium, uiros adprime doctos, quaesisse ait dubitasseque, utrumne in post facta modo furta lex ualeret, an etiam in ante facta? quoniam 'subruptum erit' utrumque tempus uideretur ostendere, tam praeteritum quam futurum. — Gell. 17, 7. §. 1.

4. Scaeuola autem, P. f., iunctum esse putat uerbum, ut sit in eo et 'post' et 'limen': ut, quae a nobis alienata sunt, quum ad hostem peruenerint et ex suo tanquam limine exierint, dein quum redierint post ad idem limen, postliminio uideantur rediisse. — Cic. Top. 8. §. 37.

5. (Nexum) Mucius: quae per aes et libram fiant, ut obligentur praeter quae mancipio dentur. — Varro de L. L. 7, 5. §. 105.

6. (Q.) quoque Mucium iureconsultum dicere solitum legi, non esse usurpatam mulierem, quae cum Kalendis Ianuariis apud uirum matrimonii causa esse coepisset, ante diem III. Kalendas Ianuarias sequentes usurpatum isset: non enim posse impleri trinoctium, quod abesse a uiro usurpandi causa ex duodecim tabulis deberet, quoniam tertiae noctis posteriores sex horae alterius anni essent, qui inciperet ex Kalendis. — Gell. 3, 2. §§. 12. 13.

7. Itemque ut illud: Gentiles sunt, qui inter se eodem nomine sunt. Non est satis. Qui ab ingenuis oriundi sunt. Ne id quidem satis est. Quorum maiorum nemo seruitutem seruiuit. Abest etiam nunc. Qui capite non sunt diminuti. Hoc fortasse satis est. Nihil enim uideo Scaecolam pontificem ad hanc definitionem addidisse. — Cic. Top. 6. §. 29.

Aliunde, ut uidetur.

8. Pontifices, ut Q. Scaeuola pontifex maximus dicebat, a posse et facere. — Varro de L. L. 5, 15. §. 83.

9. Praetor, qui tum (sc. diebus fastis tria uerba) fatus est, si imprudens fecit, piaculari hostia facta piatur; si prudens dixit, Q. Mucius ambigebat, eum expiari ut impium non posse. — Varro de L. L. 6, 4. §. 30.

10. Praeter multam uero affirmabatur, eum, qui talibus diebus (sc. feriis) imprudens aliquid egisset, porco piaculum

dare debere; prudentem expiari non posse, Scaeuola pontifex affirmabat. — Macrobianus. Sat. 1, 16. §. 10.

11. Scaeuola denique consultus, quid feriis agi liceret, respondit, quod praetermissum noceret: si bos in specum decidisset eumque paterfamilias adhibitis operis liberasset, non est uisus ferias polluisse; nec ille, qui trabem tecti fractam fulciendo ab imminente uindicauit ruina. — Macrobianus. Sat. 1, 16. §. 11.

12. Sed adrogationes non temere nec inexplorate committuntur; nam comitia arbitris pontificibus praebentur, quae curiata appellantur, aetasque eius, qui adrogare uult, an liberis potius gignundis idonea sit, bonaque eius, qui adrogatur, ne insidiosae adpetita sint, consideratur, iusque iurandum a Q. Mucio, pontifice maximo, conceptum dicitur, quod in adrogando iuraretur. — Gellius. 5, 19. §§. 5. 6.

13. De sacris¹ autem, qui locus patet latius, haec sit una sententia, ut conseruentur semper et deinceps familiis prodantur, et, ut in lege posui, perpetua sint sacra. Hoc posito, haec iura pontificum auctoritate consecuta sunt, ut ne morte patrisfamilias sacrorum memoria occideret, et iis essent ea adiuncta, ad quos eiusdem morte pecunia uenerit. Hoc uero posito, quod est ad cognitionem disciplinae satis, innumera-bilia nascuntur, quibus implentur iurisconsultorum libri. Quae-runtur enim, qui adstringantur sacris. Heredum causa iustissima est; nulla est enim persona, quae ad uicem eius, qui e uita emigravit, propius accedat. Deinde qui morte testamentouae eius tantundem capiat,² quantum omnes heredes. Id quoque ordine; est enim ad id, quod propositum est, accommodatum. Tertio loco, si nemo sit heres, is, qui de bonis, quae eius fuerint, cum moritur, usu ceperit plurimum possidendo. Quarto, si nemo sit, qui ullam rem ceperit, de creditoribus³ eius, qui plurimum seruet. Extrema persona est, ut, si qui ei, qui mor-

¹) Cf. Savigny Zeitschr. f. gesch. RW. II, p. 363 seq. Cf. supra Mucium Scaevolam 5. ²) Itaque unus tantum, ut sacrorum ratio uideretur, quod et in sequentibus gradibus servatur: secus atque heredibus; nam inter eos erat actio familiae herciscundae, qua sacra fecerat, ceteros de indemnitate conuenire poterat. ³) creditoribus Savigny. cf. Sed vid. lib. meum 'Recht d. Nexum' p. 91

tuus sit, pecuniam debuerit, neminique eam soluerit, proinde habeatur, quasi eam pecuniam ceperit. Haec nos a Scaeuola didicimus, non ita descripta ab antiquis. — Cic. de leg. 2, 19. §§. 47—49. c. 20 init.

14. Atque etiam hoc dant Scaeuolae, quom est partitio, ut, si in testamento deductio scripta non sit, ipsique minus ceperint, quam omnibus heredibus relinquatur, sacris ne alligentur. In donatione hoc iidem secus interpretantur: et quod paterfamilias in eius donatione, qui in eius potestate esset, approbavit, ratum est;⁴ quod eo insciente factum est, si id is non approbat, ratum non est.⁵ — Cic. de leg. 2, 20. §. 50.

15. *Nefrendes dictos asserit Q. Mucius Scaeuola arietes*, quod dentibus frendere non possint. — Fest. v. Nefrendes p. 162.

16. Petilam suram siccam et substrictam uulgo interpretantur. Scaeuola ait, ungulam albam equi ita dici. — Fest. v. Petilam p. 205.

17. Scaeuolam quoque et L. Aelium etc. — Vid. infra Ateium Capitonem 24.

18. Pueris non prius, quam togam uirilem sumerent, puellis non antequam nubarent, praenomina imponi moris fuisse, Q. Scaeuola auctor est. — Auct. epit. de nomin. rat. post Valer. Max.

19. Relatum est in literas, doctissimum pontificem Scaeuolam disputasse, tria genera tradita deorum: unum a poetis, alterum a philosophis, tertium a principibus ciuitatis. Primum genus nugatorium dicit esse, quod multa de diis fingantur indigna; secundum non congruere ciuitatibus, quod habeat aliqua superuacua, aliqua etiam, quae obsit populis nosse. De superuacuis non magna causa est; solet enim et a iurisperitis dici 'superflua non nocent'. Quae sunt autem illa, quae prolata in multitudinem nocent? Haec, inquit: non esse deos

⁴) Qua ratione cum filius heres plus retinere videatur (suo enim facto habet hereditatem deminutam), partiarius sacris non obligatur.

⁵) Ideoque adhuc in peculio est ad eumque, cuius peculium fit (velut legatarii partiarii pro parte), etiam nolentem morte pervenit et sacris eum alligat: quanquam is, qui cum nulla testamento deductio scripta est, minus ex legato, quam omnibus heredibus relictum est,

Herculem, Aesculapium, Castorem, Pollucem; proditur enim a doctis, quod homines fuerint et humana condicione defecerint. Quid aliud? Quod eorum, qui sint dii, non habeant ciuitates uera simulacra, quod uerus deus nec sexum habeat, nec aetatem, nec definita corporis membra. Poëticum sane deorum genus cur Scaeuola respuat, eisdem literis non tacetur: quia sic uidelicet deos deformant, ut nec bonis hominibus comparentur, cum alium faciunt furari, alium adulterare; sic item aliquid aliter turpiter atque inepte dicere ac facere: tres inter se deas certasse de praemio pulcritudinis, uictas duas a Venere Troiam euertisse; Iouem ipsum conuerti in bouem aut cygnum, ut cum aliqua concumbat; deam homini nubere; Saturnum liberos deuorare; nihil denique posse confingi miraculorum atque uitiorum, quod non ibi reperiatur atque a deorum natura longe absit. — Augustin. de ciuit. dei 4, 27.

20. ⁶Q. quidem Scaeuola pontifex maximus summam uim, dicebat, esse in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur EX FIDE BONA: fideique bonae nomen, existimabat, manare latissime, idque uersari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis uenditis, conductis locatis, quibus uitae societas contineretur. In his magni esse iudicis statuere (praesertim cum in plerisque essent iudicia contraria) quid quemque cuique praestare oporteret. — Cic. de offic. 3, 17. §. 70.

C. AQVILLIVS GALLVS

(praetor a. u. 688).

1. Stomachari Canius. Sed quid faceret? nondum enim Aquillius, collega et familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas. In quibus ipsis cum ex eo quaereretur, quid esset dolus malus? respondebat: cum esset aliud simulatum, aliud actum. — Cic. de offic. 3, 14. §. 60. Cf. c. 15. §. 61. de nat. deor. 3, 30. §. 74.

re capere potest, itaque sacris non alligatur. ⁶) *Hunc locum erre antea omissum monente Ubbelohdio (Gött. gel. Anz. 1863. p. 1149) n. supplui.*

2. Solebat igitur Aquillius, collega et familiaris meus, quum de litoribus ageretur, quae omnia publica esse uultis, quaerentibus iis, ad quos id pertinebat, quid esset litus, ita definire: 'qua fluctus eluderet'. — Cic. Top. 7. §. 32. Cf. Boeth. III. p. 333. Orell. Quintil. I. O. 5, ult. §. 34.

3. — C. Visellius Varro graui morbo correptus, trecenta milia nummum ab Otacilia Laterensi, cum qua commercium libidinis habuerat, expensa ferri sibi passus est eo consilio, ut si decessisset, ab heredibus eam summam peteret; quam legati genus esse uoluit, libidinosam liberalitatem debiti nomine colorando. Euasit deinde Visellius ex illa tempestate aduersus uota Otaciliae. Quae offensa, quod spem praedae suae morte non maturasset, ex amica obsequenti subito destrictam foeneratricem agere coepit nummos petendo, quos ut fronte inuerecunda, ita inani stipulatione captauerat. De qua re C. Aquillius, uir magnae auctoritatis et scientia iuris ciuili excellens, iudex addictus, adhibitis in consilium principibus ciuitatis, prudentia et religione sua mulierem repulit. — Valer. Max. 8, 2. §. 2.

4. ... ὅς (Γάϊος) Ἀκύλιος . . . qui (C. Aquilius) refert,
 φησιν ἀμεληθεῖσῶν ποτε τῶν neglectas aliquando cloacas.
 τάφρων καὶ μηκέτι διαρρο- nec amplius aquam trans-
 μένων, τοὺς τιμητὰς τὴν mittentes a censoribus pur-
 ἀνακάθαρσιν αὐτῶν καὶ τὴν gandas et reficiendas mile
 ἐπισκευὴν χιλίων μισθῶσαι talentis locatas esse.
 ταλάντων. — Dionys. Hal.
 3, 67.

*M. TVLLIVS CICERO

(natus a. u. 648. obiit 711).

De iure ciuili in artem redigendo.

1. 'Nec uero scientia iuris maioribus suis Q. Aelius Tubero defuit; doctrina etiam superfuit.' — Gell. 1, 22. §. 7.

2. 'Aliquo eccellente ac nobile uiro.' — Charis. inst. gr. I. p. 111. ed. Putsch. p. 138. ed. Keil.

*L. CINCIUS

(Ciceronis fere aequalis).¹

De fastis.

1. Cincius in eo libro, quem de fastis reliquit, ait, imperite quosdam opinari, Aprilem mensem antiquos a Venere dixisse, cum nullus dies festus, nullumque sacrificium insigne Veneri per hunc mensem a maioribus institutus sit, sed ne in carminibus quidem Saliorum Veneris ulla ut ceterorum coelestium laus celebretur. — Macrobi. Sat. 1, 12. §. 12.

2. Κίγκιος δὲ ὁ Ῥωμαῖος σοφιστὴς φησι, τὴν Ἀφροδίτην ἐξ ἀφροῦ τεχθῆναι οἰονεῖ ἐκ τοῦ χιονώδους ἀέρος καὶ τῆς ψυχρᾶς οὐσίας τὸ ἔαρ ἀποτεχθῆναι. — Io. Laur. Lyd. de mens. 4, 44.

Cincius autem sophista Romanus Venerem ex spuma natam dicit, velut ex aëre nivoso et frigida essentia ver procreatum.

3. Cincius (Maium sc.) mensem nominatum putat a Maia, quam Vulcani dicit uxorem, argumentoque utitur, quod flamen Vulcanalis Kalendis Maiis huic deae rem diuinam facit. — Macrobi. Sat. 1, 12. §. 18.

4. Iunius ut Cincius arbitratur, quod Iunonius apud Latinos ante uocitatus diuque apud Aricinos Praenestinosque hac appellatione in fastos relatus sit. — Macrobi. ib. §. 30.

5. Κίγκιος ἐν τῷ περὶ τῶν ἑορτῶν λέγει, τὸν Νοέμβριον παρὰ τοῖς παλαιοῖς Μερχηδῖνον ὀνομασθῆναι ὥσανεὶ μισθοφόρον· ἐν αὐτῷ γὰρ τοῖς κήτορσιν οἱ μισθωτοὶ τὰς προσόδους εἰσέφερον τοῦ παρελθόντος κύκλου ἐτέρων καρπῶν αὐτοῖς ἐπερχομένων. Νοέμβριος

Cincius in libro de fastis² ait, Novembrem apud veteres Mercedonium nominatum fuisse, velut mercedes ferentem; illo enim mense dominis conductores pensiones inferbant praeteriti spatii temporis, aliis fructibus rursus provenientibus. November autem postea nominatus est

¹) Probe distinguendus a L. Cincio Alimento annalium scriptore, qui praetor fuit a. u. 544. Cf. Mart. Hertz. de L. Cinctis. Berol. 1842. quem fere sequor. ²) proprie: 'de festis'; sed Lydus ita de

δὲ ὕστερον ὠνομάσθη ἐκ τοῦ *a numero; nonus enim a*
ἀριθμοῦ· ἔννατος γὰρ ἐκ Martio.
 τοῦ *Μαρτίου*. — Io. Laur.
 Lyd. de mens. 4, 92.

De comitiis.

6. Patricios Cincius ait in libro de comitiis eos appellari solitos, qui nunc ingenui uocentur. — Fest. v. Patricios p. 241.

De consulum potestate.

7. Praetor ad portam salutatur is, qui in prouinciam pro praetore aut pro consule exit: cuius rei morem ait fuisse Cincius in libro de consulum potestate talem: Albanos rerum potitos usque ad Tullum regem. Alba deinde diruta usque ad P. Decium Murem cos. populos ad caput Ferentinae, quod est sub monte Albano, consulere solitos et imperium communi consilio administrare. itaque quo anno Romanos imperatores ad exercitum mittere oporteret iussu nominis Latini, complures nostros in Capitolio a sole oriente auspiciis operam dare solitos. ubi aues addixissent, militem illum, qui a communi Latio missus esset, illum, quem aues addixerant, praetorem salutare solitum, qui eam prouinciam optineret praetoris nomine. — Fest. v. Praetor p. 241.

De officio iurisconsulti.

8. 'Nuncupata pecunia est', ut ait Cincius in l. II. de officio iurisconsulti, 'nomine concepta,³ nominibus propriis pronuntiata. "cum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupasset, ita ius esto" id est, uti nominarit locutusue erit, ita ius esto. uota nuncupata dicuntur, quae consules, praetores, cum in prouinciam proficiscuntur, faciunt: ea in tabulas praesentibus multis referuntur'. at Sautra etc. — Fest. v. Nuncupata p. 173.

9. ⁴*Sunt*, qui et inferiores dici putant colonias, quae

fastis librum intellexisse videtur. ³) *Scripsi Zeitschr. f. gesch. RW.* XII. p. 293. Cf. '*Recht d. Nexum*' p. 24. nomina certa *Cod.* nominata, certa *Ursin. cj.* ⁴) *Restitui fere 'Recht d. Nexum'* p. 253.

sunt deductae Alba Longa in Priscos Latinos, quas Tarquinius rex subegerit secundum mare non longe infra Romam in ciuitatibus Latinorum; eosque sanatis appellatos, quod eos rex praeter opinionem breui pacauisset sanauissetque ac cum iis pacisci potuisset, nomine a re dato, ut ait Cincius I. II. de officio iurisconsulti. — Fest. v. Sanates p. 321.

10. Subici aries dicitur, qui pro occiso datur, quod fit, ut ait Cincius in libro . . . de officio iurisconsulti, exemplo Atheniensium, apud quos expiandi gratia aries inigitur ab eo, qui inuitus scelus admisit, poenae pendendae loco. — Fest. v. Aries⁵ p. 347.

Mystagogicon.

11. Trientem tertium pondo coronam auream dedisse se loui donum, scripsit T. Quinctius dict(ator), quom per nouem dies totidem urbes et decimam Praeneste cepisset. id significare ait Cincius in Mystagogicon I. II. duas libras pondo et trientem. — Fest. v. Trientem p. 363.

De re militari.

12. Cincius in libro tertio de re militari facialem populi Romani bellum indicentem hostibus telumque in agrum eorum iacentem his uerbis uti scripsit: 'QVOD POPVLVS HERMVNDVLVS HOMINESQVE POPVLI HERMVNDVLI ADVERSVS POPVLVM ROMANVM BELLVM FECERE DELIQUERVNTQVE, QVODQVE POPVLVS ROMANVS CVM POPVLO HERMVNDVLO HOMINIBVSQVE HERMVNDVLIS BELLVM IVSSIT, OB EAM REM EGO POPVLVSQVE ROMANVS POPVLO HERMVNDVLO HOMINIBVSQVE HERMVNDVLIS BELLVM (IN)DICO FACIOQVE'. — Gell. 16, 4. §. 1.

13. Item in libro eiusdem Cincii de re militari quinto ita scriptum est: 'Quum delectus antiquitus fieret et milites scriberentur, iusiurandum eos tribunus militaris adigebat in uerba haec: ⁶ "C. CAELII C. FILII CONSVLIS, L. CORNELII P. FILII

⁵) Cf. infra M. Antistium Labeonem 5. et lib. meum 'Serv. Tull.' p. 275. Osenbrüggen über das Parricid. p. 18. ⁶) Quae sequuntur in Cdd.: mag. uerba ut glossema omisi. Postea neque supplervi.

CONSVLIS IN EXERCITV DECEMQVE MILIA PASSVVM PROPE FVRTVM NON FACIES DOLO MALO (*NEQVE*) SOLVS NEQVE CVM PLVRIBVS PLVRIS NVMMI ARGENTEI IN DIES SINGVLOS; EXTRAQVE HASTAM, HASTILE, ⁷ *'LORVM*, ⁷ PABVLVM, VTREM, FOLLEM, PACVLAM SI QVID IBI INVENERIS SVSTVLERISVE, QVOD TVVM NON ERIT, QVOD PLVRIS NVMMI ARGENTEI ERIT, VTI TV AD C. LAELIVM C. FILIVM CONSVLEM LVCIVMVE CORNELIVM P. FILIVM CONSVLEM, SIVE QVEM AD VTER EORVM IVSSERIT, ⁸ *'PERFERES* AVT PROFITEBERE IN TRIDVO PROXIMO, ⁹ *'QVVM QVID* INVENERIS SVSTVLERISVE, SINE DOLO MALO, AVT DOMINO SVO, CVIVM ID CENSEBIS ESSE, REDDES, VTI QVOD ¹⁰ *'RECTE* FACTVM ESSE VOLES". Militibus autem scriptis dies praefinibatur, quo die adessent et citanti consuli responderent; deinde concipiebatur iusiurandum, ut adessent, his additis exceptionibus: "NISI HARVNCE QVAE CAVSA ERIT: FVNVS FAMILIARE FERIAEVE DENICALE, ¹¹ QVAE NON EIVS REI CAVSA IN EVM DIEM COLLATAE SINT, QVO IS EO DIE MINVS IBI ESSET, MORBVS SONTICVS, AVSPICIVMVE, QVOD SINE PIACVLO PRAETERIRE NON LICEAT, SACRIFICIVMVE ANNIVERSARIVM, QVOD RECTE FIERI NON POSSIT, NISI IPSVS EO DIE IBI SIT, VIS HOSTISVE, STATVS CONDUCTVSVE DIES CVM HOSTE. SI CVI EORVM HARVNCE QVAE CAVSA ERIT, TVM SE POSTRIDIE QVAM PER EAS CAVSAS LICEBIT, EO DIE VENTVRVM ¹² *'ADITVRVMQVE* EVM, QVI EVM PAGVM, VICVM OPPIDVMVE DELEGERIT". — Gell. 16, 4. §§. 2—4.

14. Item in eodem libro uerba haec sunt: 'Miles quum die, qui praedictus erat, aberat neque excusatus erat, infrequens ¹³ *'censebatur*'. — Gell. 16, 4. §. 5.

⁷) *Correxi*; pom (*pro rom, ante quod lo propter antecedens -le videtur excidis*) *Odd. pomum ed. Hertz. Sunt omnes res, quibus militi militiae gratia opus esse possit, quocirca recte intra triduum non reddat.* ⁸) *proferes edd.* ⁹) *quicquid edd.* ¹⁰) *rectum edd.* ¹¹) *In honorem mortui celebrandae, quas in eos dies conferre ius erat, ubi neque heredis privatae neque publicae feriae erant. Cic. de leg. 2, 22.* ¹²) *Ex Guelf. scripsi. adiuturumque edd.* ¹³) *Scripsi; dabatur edd., ubi cens- ob antecedens freq-uens excidis* videtur. *Cf. Paul. ex Festo v. Censionem facere. Censio hastaria. p. 54. item Plaut. Truc. 2, 1. v. 19. unde apparet, militem ob infrequentiam hastas dare censum,*

15. Item in libro sexto hoc scriptum est: 'Alae dictae exercitus equitum ordines, quod circum legiones dextra sinistraeque tanquam alae in auium corporibus locabantur. In legione sunt centuriae sexaginta, manipuli triginta, cohortes decem'. — Gell. 16, 4. §. 6.

De uerbis priscis.¹⁴

16. Scenam genus *fuisse ferri* manifestum est; sed utrum securis an dolabra sit, ambigitur. 'quamquam¹⁵ Cincius in libro de uerbis priscis dolabram ait esse pontificiam. — Fest. v. Scenam p. 330.

17. Peremere Cincius in lib. de uerbis priscis ait significare idem, quod prohibere. — Fest. v. Peremere p. 214.

18. Recondit refecerit, ut condere urbem facere, aedificare, ut Cincius testatur in libro de uerbis priscis. — Fest. v. Recondit (Reconductae) p. 277.

19. Cincius de uerbis priscis sic ait: 'Quemadmodum omnis fere materia nondum formata¹⁶ rudis appellatur, sicut uestimentum rude non perpolitum, sic aes infectum 'rudus. quia¹⁷ apud aedem Apollinis aes infectum iacuit, 'id ad rudus¹⁸ appellabant; *et adhuc*¹⁹ in aestimatione censoria aes infectum rudus appellatur. rudiarii ab eodem dicuntur, quod saga noua poliunt'.²⁰ — Fest. v. Rodus p. 265.

20. Tuditantes, tundentes *negotium i. e. agentes* significare ait Cincius *de uerbis priscis*.²¹ — Fest. v. Tuditantes p. 352.

21. Gentilis dicitur et ex eodem genere ortus et is, qui simili uomine appellatur; ut ait Cincius: 'Gentiles mihi sunt, qui meo nomine appellantur'. — Paul. ep. Fest. v. Gentilis p. 94.

nisi daret, ignominiose missum esse. ¹⁴) In his fragmentis, quae non a Festo laudantur, minus certum est, ea ex hoc libro petita esse.

) Scripsi; quam Cd. et post inter libro et de uerbis additur: qui est i, quod ex v. quam huc translata et tanquam nota explicata factum esse puto. ¹⁶) Scripsi; non deformata (pro nond. formata) Cd. edd.

¹⁷) rudusculum edd. rudusculū Cd. De rudusculo hic non quaerit Festus. ¹⁸) id adrudus edd. Fortasse: aedem ad rudus. ¹⁹) Supplevi.

) Postrema verba fortasse novum Festi lemma sunt. ²¹) Ex

22. *Natio in eadem terra hominum genus natum. Cincius genus hominum, qui non aliunde uenerunt, sed ibi nati sunt, significari ait, idemque nationem ait non tantum uniuersim de omnibus sed etiam de singularibus hominibus se iunctim dici solere.* — Fest. v. Natio p. 166.

23. *Naccae appellantur uulgo fullones, ut ait Curiatius, quod nauci non sint, id quod est nullius pretii. idem sentit et Cincius.* — Fest. v. Naccae p. 166.

24. *Naucum ait Ateius Philologus poni pro nugis. Cincius, 'cutim oleae nucis, quae intus sit.*²² — Fest. v. Nauci p. 166.

25. *Nuptias dictas Aelius et Cincius, quia flammeo caput nubentis obuoluatur, quod antiqui obnubere uocarint: ob quam causam legem quoque 'Praenestinam'²³ iubere caput eius obnubere, qui parentem necauisset, quod est obuoluere.* — Fest. v. Nuptias p. 170.

26. *Noualem agrum Cincius eum esse, ubi terra sine cultura ad nouam sementem sit relicta.* — Fest. v. Noualem agrum p. 174.

27. *Obstitutum Cloatius et Aelius Stilo esse aiunt uiolatum attactumque de caelo. Cincius, quom qui deo deaeue obstiterit, id est, qui uiderit, quod uideri nefas esset.* — Fest. v. Obstitutum p. 193.

28. *Praecidunea porca producta syllaba secunda pronuntianda est; quod enim, ut ait L. Cincius antequam nouam frugem secant, familiae purgandae causa Cereri caeditur, praecidanea dicitur.* — Fest. v. Praecidanea p. 218.²⁴

29. *Refriua faba dicitur, ut ait Cincius, 'quom ea, quae²⁵ ad sacrificium referri solet domum ex segete auspicii causa, quasi 'reuocantur'²⁶ fruges, ut domum 'lata messe uirtute (sint eadem) ad²⁷ rem diuinam faciendam.* — Fest. v. Refriua p. 277.

30. *Salias uirgines Cincius ait esse conductitias, quae ad*

Hertzii cj. ²²) Correxī; quod in oleae nucis quod intus sit Cd. edd.

²³) Ex Bergkii cj. parenstam Cd. ²⁴) Müllerī supplementa paulum

mutavi. Cf. Gell. 4. 6. ²⁵) quoque quae Cd. edd. ²⁶) reuocant Cd. edd. ²⁷) Paulo audacius correxī locum desperatum; datantes teuir-

Salios adhibeantur apicibus paludatas, quas Aelius Stilo scripsit sacrificium facere in regia cum pontifice paludatas cum apicibus in modum Saliorum. — Fest v. Salias p. 329.

31. Sinistrae aues sinistrumque siue sinistimum auspicium i. quod sinat fieri. Varro l. V. epistolicarum quaestionum ait: 'A deorum sede cum in meridiem spectes, (*quod*) ad sinistram sunt partes mundi exorientes, ad dexteram occidentes, factum arbitror, ut sinistra meliora auspicia quam dextera esse existimentur'. Idem fere sentiunt Sinius Capito et Cincius. — Fest. v. Sinistrae p. 339.

32. Vindiciae de quo uerbo Cincius sic ait: 'Vindiciae olim²⁸ dicebantur illae, quae ex fundo sumptae in ius adlatae erant'. — Fest. v. Vindiciae p. 376.

33. . . . Alii, ut Cincius, dicunt delubrum esse locum ante templum, ubi aqua currit, a diluendo. — Serv. ad Aen. 4, 56.

34. Cincius et Cassius aiunt, ab Euandro Faunum deum appellatum, ideoque aedes sacras faunas primo appellatas, postea fana dicta et ex eo, qui futura praecinere, fanaticos dici. — Serv. ad Georg. 1, 10.

35. . . . Cincius numina peregrina nouitate ex ipsa (sc. Nouensiles) appellata pronunciat: nam solere Romanos religiones urbium superatarum partim priuatim per familias spargere, partim publice consecrare: ac ne aliquis deorum multitudinem aut ignorantia praeteriretur, breuitatis et compendii causa uno pariter nomine cunctos Nouensiles inuocari. — Arnob. adv. gent. 3, 38. cf. c. 39.²⁹

SERVIUS SVLPICIUS RVFVS

(cos. a. u. 704. obiit 711).

De dotibus.

1. Seruius quoque Sulpicius in libro, quem composuit de dotibus, tum primum cautiones rei uxoriae necessarias esse

lico ad Cd. Cf. Müller p. 402. ²⁸) Fortasse: gleue (glebae). Nam etiam Cincii tempore ita dicebantur. An postea ex ur illae faciendum uirgulae? ²⁹) Paucula fragmenta aut mere grammatica aut incerta omisi, de quibus vid. Hertz. l. c. p. 58 seq.

uisas scripsit, cum Spurius Caruilius, cui Ruga cognomentum fuit, uir nobilis, diuortium cum uxore fecit, quia liberi ex ea corporis uitio non gignerentur, anno urbis conditae quingentesimo uicesimo tertio M. Atilio P. Valerio coss. Atque is Caruilius traditur uxorem, quam dimisit, egregie dilexisse carissimamque morum eius gratia habuisse, sed iurisiurandi religionem animo atque amoris praeuertisse, quod iurare a censoribus coactus erat, uxorem se liberum quaerendum gratia habiturum. — Gell. 4, 3. §. 2.

2. Sponsalia in ea parte Italiae, quae Latium appellatur, hoc more atque iure solita fieri, scripsit Seruius Sulpicius in libro, quem (*in*)scripsit de dotibus: 'Qui uxorem', inquit, 'ducturus erat, ab eo, unde ducenda erat, stipulabatur, eam in matrimonium daturum; '(*ductum*) iri,¹ qui ducturus erat, itidem spondebat. Is contractus stipulationum sponsionumque dicebatur sponsalia. Tum quae promissa erat, sponsa appellabatur, qui sponderat ducturum, sponsus. Sed si post eas stipulationis uxor non dabatur aut non ducebatur, qui stipulabatur, ex sponsu agebat. Iudices cognoscebant. Iudex, quamobrem data acceptae non esset uxor, quaerebat. Si nihil iustae causae uidebatur, litem pecunia aestimabat, quantique interfuerat, eam uxorem 'dari aut accipi,² eum, qui sponderat, 'ei, qui stipulatus erat,³ condempnabat'. Hoc ius sponsaliorum obseruatum dicit Seruius ad id tempus, quo ciuitas uniuerso Latio lege Iulia data est. Haec eadem Neratius scripsit in libro, quem de nuptiis composuit. — Gell. 4, 4.

De sacris detestandis.

3. Seruius Sulpicius iureconsultus, uir aetatis suae doctissimus, in libro de sacris detestandis secundo qua ratione adductus 'testamentum' uerbum esse duplex scripserit, non reperiō. Nam compositum esse dixit a mentis contestatione. — Gell. 7 (6), 12. §§. 1. 2.

Reprehensorum Scaeuolae capitum.

4. Praeterea de penu etc. — Cf. supra S. Aelius Catus 3.

¹) *Ex ed. Hertz.* ²) *Scripsi*; accipi aut dari *Cdd. edd.* ³) *Scripsi* *Zeitschr. f. gesch. RW.* X. p. 319. *Omisso v. ei cetera uncis incl.*

Ex incertis libris.

5. In quo (sc. uerbo postliminii) Seruius noster, ut opinor, nihil putat esse notandum, nisi 'post', et 'liminium' illud productionem esse uerbi uult, ut in 'finitimo, legitimo, aeditimo' non plus 'inesset'⁴ 'timus', quam in 'meditullio' 'tullium'. — Cic. Top. 8. §. 36.

6. 'Pedem struit' in XII. significat fugit, ut ait Seruius Sulpicius. — Fest. v. Pedem p. 210.

7. At Ser. Sulpicius *nomine etiam singulariter formato uindiciam esse ait 'dictam'*,⁵ qua de re controuersia est, ab eo, quod uindicatur. 'inde'⁵ et in XII.: 'si uindiciam falsam tulit, si uelit is,'⁶ 'praetor' arbitros tres dato; eorum arbitrio 'rei' fructus duplione damnum decidit'. — Fest. v. Vindiciae p. 376.

8. Ser. Sulpicius Rufus et Opilius Aurelius *ita existimant dici inferioris superiorisque loci socios*, ut Tiburtes *supra Romam aliosque, qui cum populo Tiburti coniurauerant in agro Tiburti idemque in foedus et alios quosdam inferiorisque loci populos receperant.*⁷ Hinc in XII.: 'Nexi mancipique cum p. R. idem forti sanatique supra infraque ius esto'.⁸ id est bonorum et in fidem receptorum. — Fest. v. Sanates p. 321.

9. Noxia, ut Ser. Sulpicius Rufus ait, 'in XII.⁹ damnum significat, apud poetas autem et oratores ponitur pro culpa. — Fest. v. Noxia p. 174.

10. Orba apud poetas *significatur priuata aliqua persona cara: apud oratores, quae patrem amisit; item mater*, ut Ser. Sulpicius ait, *quae liberos, quasi oculos, orba est in tabulis censoriis dicta.*¹⁰ — Fest. v. Orba p. 182.

11. Posticam lineam in agris diuidendis Ser. Sulpicius appellauit ab exoriente sole *ad occasum spectantem*. — Fest. v. Posticam p. 233.

tz. ⁴) inesse edd. ⁵) Suppleui. Alii aliter. ⁶) Cf. Gai. 4, 163. ⁷) uaedam in Müllerianis supplementis emendavi. ⁸) Paullo aliter ⁹) pleui lib. 'Recht des Nexum' p. 255. ¹⁰) Addidi. ¹⁰) Ita paullo ¹¹) tuis videor mihi restituere. Cf. Liv. 3, 3. et lib. meum de Serv. l. p. 371. Censorios libros Seruium tractasse, apparet ex Gell. ¹²) aut matrem (matr. Cd.) ut Ser. S. a. q. l. q. oculos edd.

12. Quod in agris quotquotannis rursum facienda eadem, ut rursus capias fructus, appellata rura. 'Diuidit in illo', Servius scribit Sulpicius, 'plebei rura largitura adorea'.¹¹ — Varro de L. L. 5, 4. §. 40.

13. Seruius Sulpicius¹² religionem esse dictam tradidit, quae propter sanctitatem aliquam remota ac seposita a nobis sit, quasi a relinquendo dicta, ut a carendo caerimonia. — Macrob. Sat. 3, 3. §. 8.

14. *Mancipatus et adoptatus*, ut patris sui heres esse desinit, ita eius, qui adoptet, tam heres est, quam ex eo natus. Set et arrogatus, qui in potestate aliena non est, arrogatoris fit filius et suus heres ut patris naturalis. Haec ait Ser. Sulpicius in ea oratione, quam habuit contra Messallam pro Aufidia.¹³ — Fest. v. Mancipatus (Mancipatione) p. 153.

15. Sili i causam te docui. Is postea fuit apud me. Quum ei dicerem, tibi uideri sponsionem illam nos sine periculo facere posse: ni bonorum Turpiliae possessionem Q. Caepio praetor ex edicto suo mihi dederit, negare aiebat Seruium, tabulas testamenti esse eas, quas instituisset is, qui factionem testamenti non habuerit: hoc idem Ofilium dicere.¹⁴ — Cic. ad div. (Trebatium) 7, 21.

16. Eum uero, cui dens deesset, Seruius redhiberi posse, respondit. — Gell. 4, 2. §. 12.

¹¹⁾ *Emendavi locum et Servio vindicavi in lib. 'd. Iguv. Taf.'* p. 437.

¹²⁾ *Nisi potius Masurius Sabinus, cui haec tribuit Gell. 4, 9. §. 8. Et rectius ibi religiosi, non religionis haec traditur definitio. Ceterum, extabat Servii Sulpicii 'commentatio, quamobrem mensa linquenda non est', Plin. H. N. 28, 2. §. 26.* ¹³⁾ *Totum locum paullo aliter supplevi ac Müllerus ceterique.* ¹⁴⁾ *De causa Silitana cf. lib. meum 'Studien d. R. R.'* p. 1. — *Servii epistolam consolatoriam, quae legitur inter Cic. ep. ad div. 4, 5., omittimus.* — *Servilius quis sit in hoc loco (Fest. v. Municeps p. 142.): At Seruilius aiebat initio fuisse, qui ea conditione ciues Ro. fuissent, ut semper remp. separatim a populo Ro. haberent, Cumanos, Acerranos, Atellanos, qui aequae ciues Ro. erant et in legione merebant, sed dignitates non capiebant, non constat. Alius videtur P. Servilius augur, cuius meminit Fest. v. Stellam p. 351. Sunt, qui corrigant Serni filius.*

C. AELIVS GALLVS

(eiusdem fere aetatis).¹

De uerborum, quae ad ius ciuile pertinent,
significatione.

1. 'Postliminio² receptum Gallus Aelius in libro primo significationum, quae ad ius pertinent, ait esse eum, qui liber ex qua ciuitate in aliam ciuitatem abierat, in eandem ciuitatem redit eo iure, quod constitutum est de postliminiis. Item qui seruus a nobis in hostium potestatem peruenit, postea ad nos redit in eius potestatem, cuius antea fuit, iure postliminii. Equi et muli et nauis eadem ratio est 'postliminio receptis iis,³ quae serui. Quae genera rerum ab hostibus ad nos postliminio redeunt, eadem genera rerum a nobis ad hostis redire possunt. cum populis liberis 'set non foederatis⁴ et cum re-gibus postliminium nobis est ita, uti cum hostibus. quae nationes in '... ditione⁵ nostra sunt, cum his (*postliminium non est*). — Fest. v. Postliminio p. 218.

2. Gallus Aelius libro II. significationum uerborum, quae ad ius pertinent, ait: 'Reus est, qui cum altero litem contestatam habet, siue is egit, siue cum eo actum est. Reus stipulando⁶ est idem, qui stipulator dicitur, quippe suo nomine ab altero quid stipulatus est, non is, qui alteri adstipulatus est. Reus promittendo est, qui suo nomine alteri quid promisit, (*non*) qui pro altero quid promisit'. — Fest. v. Reus p. 273.

3. Saltum Gallus Aelius I. II. significationum, quae ad ius pertinent, ita definit: 'Saltus est, ubi siluae et pastiones sunt, quarum causa casae quoque: si qua particula in eo saltu pastorum aut custodum causa aratur, ea res non peremit nomen

¹) Cf. C. Guil. Heimbach *C. Aelii Galli Icti de verb. q. ad ius civ. pert. signif. fragmenta* Lips. 1823. C. Lachmann in *Zeitschr. f. l. RW.* XI. p. 116. ²) postliminium Cd. hic et infr. ³) postliminium receptum is Cd. ⁴) Scripsi; et cumfoederatis Cd. et non gratis cf. E. F. Hase 'd. ius postlim.' p. 39. Cf. L. 5. §. 2. L. 7 §. 1. L. 19 pr. D. de capt. et postlim. (49, 15). ⁵) opinione Cd. asse: of (officio, fide) ditione. [ditione, arbitratu amicitia h]o-oue nostro cf. Hase l. c. p. 40. ⁶) Nolo hic et infra mutare Cd.

saltui, non magis quam fundi, qui est in agro culto et eius causa habet aedificium, si qua particula in eo habet siluam'. — Fest. v. Saltum p. 302.

4. Torrens significat etiam fluuium, subitis imbris concitatum, qui alioqui siccitatibus exarescit, cuius aquam ipsam, quae fluit, flumen recte dici ait Aelius Gallus l. II. '(significationum)',⁷ quae ad ius pertinent, ceterum uolgi consuetudine iam dici flumen et perennem fluuium et torrentem. — Fest. v. Torrens p. 352.

5. C. Aelius Gallus in libro de significatione uerborum, quae ad ius ciuile pertinent, secundo uestibulum esse dicit non in ipsis aedibus neque partem aedium, sed locum ante ianuam domus uacuum, per quem a uia aditus accessusque ad aedis est, cum dextra sinistraque ianuam tecta '(sunt)', quae⁸ sunt uiae iuncta, atque ipsa ianua procul a uia est, area uacanti intersita. — Gell. 16, 5. §. 3. Cf. Macrobr. Sat. 6, 8. §. 16.

6. C. Aelius: ⁹'Impubes libripens esse non potest neque antestari'. — Priscian. 8, 16. p. 892 ed. Putsch. p. 382 ed. Hertz.

7. 'Municeps est', ut ait Aelius Gallus, 'qui in municipio liber natus est. Item qui ex alio genere hominum munus functus est. Item qui in municipio ex seruitute se liberauit a municepe. Item municipes erant, qui ex aliis ciuitatibus Romam uenissent, quibus non licebat magistratum capere, sed tantum muneris partem'. — Fest. v. Municeps p. 142.

8. 'Necessarii sunt', ut Gallus Aelius ait, 'qui aut cognati aut affines sunt, in quos necessaria officia conferuntur praeter ceteros'. — Fest. v. Necessarii p. 162.

9. 'Nexum est', ait Gallus Aelius, 'quodcunque per aes et libram geritur, idque necti dicitur, quo in genere sunt haec: testamenti factio, nexi datio, nexi liberatio'. — Fest. v. Nexum p. 165.

scripturam; postea genetiuum usurpabant. ⁷) *Suppleui.* ⁸) *Scripti;* tecta quae Cdd. tectaue ed. Hertz. ⁹) *Dubito nunc num recte hic intellegatur Aelius Gallus, quem nunquam nisi addito Galli cognomine laudari uideo. Et variant Cdd.; meliores: melius, unde M. Hertzius nuper de M. Livio Druso tr. pl. cogitauit; cuius uix*

10. *Perfugam* Gallus Aelius ait, qui liber aut seruus, hostis aut sui¹⁰ uoluntate ad hostes transierit. Qui idem dicitur transfuga: quanquam sunt, qui credant, perfugam esse non tam, qui alios fugiat, quam qui ob spem commodorum ad quempiam perfugiat. — Fest. v. *Perfugam* p. 214.

11. at alterum (sc. *petrarum genus*) manu factum, ut docet Aelius Gallus: 'petra est, qui locus dextra ac sinistra fornicem expletur usque ad libramentum summi fornicis'. — Fest. v. *Petrarum* p. 206.

12. 'Possessio est', ut definit Gallus Aelius, 'usus quidam agri aut aedificii, non ipse fundus aut ager. non enim possessio est in rebus, quae tangi possunt, nec qui dicit se possidere, is suam rem potest dicere. itaque in legitimis actionibus nemo ex iure Quiritium possessionem suam uocare audet, sed ad interdictum uenit, ut praetor utatur his uerbis: VTI NVNC POSSIDETIS EVM FVNDVM, Q(VO) D(E) A(GITVR), QVOD NEC VI NEC CLAM NEC PRECARIO ALTER AB ALTERO POSSIDETIS, ITA POSSIDEATIS: ADVERSVS EA VIM FIERI VETO'¹¹ — Fest. v. *Possessio* p. 233.

13. 'Reciperatio est', ut ait Gallus Aelius, 'cum inter populum et reges nationesque et ciuitates peregrinas lex conuenit, quomodo per recipiatores reddantur res reciperenturque, resque priuatas inter se persequantur'. — Fest. v. *Reciperatio* p. 274.

14. Relegati dicuntur proprie, quibus ignominiae aut poenae causa necesse est ab urbe Roma alioque quo loco abesse lege senatusue consulto aut edicto magistratus, ut etiam Gallus Aelius indicat. — Fest. v. *Relegati* p. 278.

15. (*Religiosum* ait) esse Gallus Aelius, quod homini ita facere non liceat, ut si id faciat, contra deorum uoluntatem uideatur facere. quo in genere sunt haec: in aedem Bonae Deae uirum introire; aduersus auspicia legem ad populum ferre; die nefasto apud praetorem lege agere. Inter sacrum et sanctum et religiosum differentias bellissime refert:

quam ad Prisciani aetatem pervenerit. ¹⁰) Scripsi; aut hostis d. sua (deletis prioribus uocibus) cf. Müller. ¹¹) De scriptura sensu loci cf. lib. meum über d. Stelle d. Varro v. d. Licin.'

sacrum aedificium consecratum deo; sanctum murum, qui sit circum oppidum; religiosum sepulcrum, ubi mortuus sepultus aut humatus sit, constare ait. sed ut pro ratione quadam et temporibus eadem uideri possint: siquidem quod sacrum est, idem lege aut instituto maiorum sanctum esse 'putandum, (*ut*)¹² uiolari id sine poena non possit. idem religiosum quoque esse, quoniam sit aliquid, quod ibi homini facere non liceat, quod si faciat, aduersus deorum uoluntatem uideatur facere. similiter de muro et sepulcro debere obseruari, ut eadem et sacra et sancta et religiosa fiant, sed eo modo, quo supra expositum est, cum de sacro diximus. — Fest. v. Religiosus p. 278. Cf. v. Sanctum p. 317.

16. Remancipatam Gallus Aelius esse ait, quae mancipata sit ab eo, cui in manum conuenerit. — Fest. v. Remancipatam p. 277.

17. Itaque Gallus Aelius ait: 'Inter legem et rogationem hoc interest: rogatio est genus legis; quae lex, non continuo ea rogatio est; (*rogatio*) non potest non esse lex, si modo iustis comitiis rogata est'. — Fest. v. Rogatio p. 266.

18. Gallus Aelius ait, sacrum esse, (*quod*) quocunque modo atque instituto ciuitatis consecratum sit, siue aedis, siue ara, siue signum, siue locus, siue pecunia, siue quid aliud, quod diis dedicatum atque consecratum sit. 'quom'¹³ autem priuati suae religionis causa aliquid earum rerum deo dedicent, id pontifices Romanos non existimare sacrum. at si qua sacra priuata suscepta sunt, quae ex instituto pontificum stato die aut certo loco facienda sint, ea sacra appellari tanquam 'sacrificia';¹⁴ ille locus, ubi ea sacra priuata facienda sunt, uix uidetur sacer esse. — Fest. v. Sacer mons p. 319.

19. Senatus decretum a consulo Aelius Gallus sic distinguit, ut id dicat particulam quandam esse senatusconsulti, ut cum provincia alicui decernitur, quod tamen ipsum senatusconsulti est. — Fest. v. Senatus decretum p. 339.

20. 'Sepulcrum est', ut ait Gallus Aelius, 'locus, in

p. 93 seq. ¹²) putant *Cd.* putat ut *cj. Müller.* ¹³) quod *Cd. edd.*

¹⁴) sacrificium *Cd. edd.* Fortasse leg.: sacrificia; at *et antea et pro at.*

quo mortuus sepultus est, quod *antiqui bustum appellabant*. isque cippis aut aliqua alia re mortui causa designatus est, intra quos fines sepultura est facta'. — Fest. v. Sepulcrum p. 339.

21. 'Sobrinus est', ut ait Gallus Aelius, 'patris mei consobrini filius, et matris meae consobrinae filius. femina iisdem de causis appellat fratrem et fratrem patruelem et consobrinum et propius sobrinum et sobrinum.¹⁵ iidem gradus in sobrina quoque sunt'. — Fest. v. Sobrinus p. 297.

22. .. quam (sc. stirpem) Gallus Aelius sic definit: 'Stirps est gentis *propagatio*, ut qui a quoque est *prognatus*'. — Fest. v. Stirps p. 313.

23. Aelius Gallus de uerbis ad ius civile pertinentibus uallos tegulas grandes, quae supra collicias infimae ponuntur, appellat. — Serv. ad Virgil. Georg. 1, 264.¹⁶

P. ALFENVS VARVS

(eiusdem aetatis).

D i g e s t o r u m.

1. Alfenus iureconsultus, Seruii Sulpicii discipulus rerumque antiquarum non incuriosus, in libro digestorum tricesimo et quarto, coniectaneorum autem secundo 'In foedere', inquit, 'quod inter populum Romanum et Carthaginienses factumst, scriptum inuenitur, ut Carthaginienses quotannis populo Romano darent certum pondus argenti puri puti, quaesitumque est, quid esset purum putum? Respondi', inquit, 'ego, putum esse ualde purum, sicut nouum nouicium dicimus et proprium propicium, augere atque intendere uolentes noui et proprii significationem'. — Gell. 7 (6), 5. § 1.

P. AVFIDIVS NAMVSA

(eiusdem aetatis).

. P. Aufidius: 'Si quis alio uocitatur nomine tum, cum

consobrino et sobrina *Cd. edd.* consobrino iam correxit Augusti-
¹⁶⁾ Quae praeterea ab antiquis scriptoribus referuntur Aelii
 niae, aut certo Stilontis grammatici sunt, aut incertum an Galli.

lis¹ contestatur, atque olim uocitabatur'. — Priscian. 8, 4. §. 18. p. 793. ed. Putsch. p. 384. ed. Hertz.

Q. AELIVS TVBERO

(eiusdem aetatis).¹

1. (Ateius Capito) Tuberonem dicere ait, nullum senatusconsultum fieri posse non discessione facta, quia in omnibus senatusconsultis, etiam in iis, quae per relationem fierent, discessio esset necessaria. — Gell. 14, 7. §. 13. Cf. infra Ateium Capitonem 3. 4.

2. (?) Aelium quoque Tuberonem librò ad C. Oppium scripto 'occecurrerit' scripsisse, Probus adnotavit, et haec eius uerba apposuit: 'Si generalis species occurrerit'.² — Gell. 7, 9. §. 11.

C. TREBATIVS TESTA

(eiusdem aetatis).

De religionibus.

1. 'Sacrum est', ut Trebatius libro primo de religionibus refert, 'quicquid est, quod deorum habetur'. — Trebatius profanum id proprie dici ait, quod ex religioso uel sacro in hominum usum proprietatemque conuersum est. — Macrob. Sat. 3, 3. §. 2.

2. Trebatius in libro primo religionum ait, nundinis magistratum posse manumittere iudiciaque addicere. — Macrob. Sat. 1, 16. §. 28.

3. Cum enim Trebatius libro primo de religionibus doceat, hostiarum genera esse duo,¹ unum, in quo uoluntas dei per exta disquiritur, alterum, in quo sola anima deo sacratur, unde etiam haruspices animales has hostias uocant, utrumque

¹) Cf. *Zeitschr. f. gesch. RW.* X. p. 339.

²) Ex 'praeceptis Aelii Tuberonis super officio iudicis', quae Gell. 14, 2. §. 20. laudat, nihil superest. ²) Incertum est, Tuberonis iurisconsulti an historici haec sint. De variis Tuberonibus vid. Kraus. *fragm. vet. hist. Rom.* p. 321—28.

¹) Cf. *Marquardt Röm. Alt.* IV. p. 366. *Hartmann Ordo iudic.*

hostiarum genus in carmine suo Vergilius ostendit. — Macrob. Sat. 3, 5. §. 1.

4. Nam in libro de religionibus secundo: 'sacellum est', inquit, 'locus parvus deo sacratus cum ara'. Deinde addit uerba haec: 'Sacellum ex duobus uerbis arbitror compositum, sacri et cellae, quasi sacra cella'. — Gell. 7 (6), 12. §. 5.

5. ... secundum Trebatium, qui de religionibus libro septimo ait: 'Luci (si) qui sunt in agris, qui 'quondam bello² capti sunt, hos lucos eadem ceremonia moreque 'coinqu³ haberique oportet, ut ceteros lucos, qui in antiquo agro sunt'. — Serv. ad Aen. 11, 316.

6. Hoc loco non alienum uidetur de conditione eorum hominum referre, quos leges sacros esse certis diis iubent: quia non ignoro, quibusdam mirum uideri, quod cum cetera sacra uiolari nefas sit, hominem sacrum ius fuerit occidi. Cuius rei causa haec est. Veteres nullum animal sacrum in finibus suis esse patiebantur, sed abigebant ad fines deorum, quibus sacrum esset: animas uero sacratorum hominum, quos Graeci *ζῶαντας* uocant, dis debitas aestimabant. Quemadmodum igitur quod sacrum ad deos ipsos mitti non poterat, a se tamen dimittere non dubitabant, sic animas, quas sacras in coelum mitti posse arbitrari sunt uiduatas corpore, quam primum illo ire uoluerunt. Disputat de hoc more etiam Trebati⁵ religionum libro nono, cuius exemplum, ne sim prolixus, omisi. — Macrob. Sat. 3, 7. §§. 5—8.

7. 'Sanctum est', ut idem Trebati⁵ libro decimo⁴ religionum refert, 'interdum idem, quod sacrum, idemque, quod religiosum; interdum aliud, hoc est, nec sacrum nec religiosum est'. — Macrob. Sat. 3, 3. §. 5.

8. (Compita) 'ut Trebati⁵ placet, locus ex pluribus partibus in se uel in easdem partes ex se 'uias atque itinera⁶ dirigens, siue is cum ara, siue sine ara, siue sub tecto, siue sub

2) *Scripti*; concilio (pro quond. bello, opinor) *edd.* Antea et lu-ci supplevi si. 3) *conquiri edd.* 4) *Sed teste Porphyryone Horat. Sat. 2, 1. init. 'Trebati⁵ . . . aliquot libros de iure ci-composuit et de religionibus novem'.* 5) *Ex Osanni cj. ad rpon. de orig. iur. p. 90, ut relatio edd. Fuerit locus ex libro 11. cripiti; uia atque itinere edd.*

diuo sit, ubi pagani agrestes buccina conuocati solent certa inire concilia. Hinc et Lares compitalicii et feriae compitaliciae. — Philargyr. ad Verg. Georg. 2, 381.

9. MACTVS HOC VINO INFERIO ESTO. 'Inferio', inquit Trebatius, 'uerbum ea causa est additum eaque ratione profertur, ne uinum omne omnino, quod in cellis atque apothecis est conditum, ex quibus illud, quod effunditur, promptum est, esse sacrum incipiat et ex usibus eripiat humanis. Addito ergo hoc uerbo solum erit, quod inferetur, sacrum, nec religione obligabitur ceterum'. — Arnob. adv. gent. 7, 31.

Ex libris de iure ciuili uel aliunde.

10. De sterili autem muliere, si natua sterilitate sit, Trebatium contra Labeonem respondisse dicunt. Nam cum redhiberi eam Labeo quasi minus sanam putasset, negasse aiunt Trebatium, ex edicto a(gi) posse, si ea mulier a principio genitali sterilitate esset. At si ualitudo eius offendisset exque ea uitium factum esset, ut concipere foetus non posset, tum sanam non uideri et esse in causa redhibitionis. — Gell. 4, 2. §§. 9. 10.

A. CASCELLIVS

(eiusdem aetatis).

1. Cascellius iurisconsultus urbanitatis mirae libertatisque habebatur; praecipue tamen is iocus eius innotuit: Lapidatus a populo Vatinius, cum gladiatorium munus ederet, obtinuerat, ut aediles edicerent, ne quis in arenam nisi pomum misisse uellet. forte his diebus Cascellius consultus a quodam, an nux pinea pomum esset, respondit: 'Si in Vatinium missurus es, pomum est'.¹ — Macrob. Sat. 2, 6. §. 1.

2. Mercatori deinde, quemadmodum cum socio nauim diuideret, interroganti respondisse traditur: 'Nauim si diuidis, nec tu nec socius habebis'. — Macrob. ib. §. 2.²

¹) Cf. Cic. in Vatin. 15. — L. 205. D. de verb. sign. (50, 16). Plin. 15, 9 et 22. ²) *Elegantius Quintil. I. O. 6, 3. §. 87. 'Cascellio, qui consultori dicenti: Nauim diuidere uolo, 'Perdes', inquit'. Ceterum Cascellius haec faceta responsa libro benedictorum inseruisse uideri potest. Cf. L. 2. §. 45. D. de orig. iur. (1, 2).*

*L. IVLIVS CAESAR

(cos. a. u. 690).¹

Auspicioꝝ.

1. Iulius Caesar sexto decimo auspicioꝝ libro negat, nundinis contionem aduocari posse, id est, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. — Macrob. Sat. 1, 16. §. 29.

2. Caesar in auguralibus: 'Si sincera pecus erat'. — Priscian. 6, 16. §. 86. p. 719 Putsch. p. 270 Hertz.

3. L. Caesar: 'Certaque res augurantur' οἰωνοσκοποῦνται. — Priscian. 8, 4. §. 15. p. 791 Putsch. p. 380 Hertz.

4. Maiorem consulem L. Caesar putat dici² uel eum, penes quem fasces sint, uel eum, qui prior factus sit; praetorem autem maiorem urbanum, minores ceteros. — Fest. v. Maiorem p. 161.

*M. VALERIVS MESSALLA CORVINVS

(eiusdem aetatis).

De auspiciis.

1. Super hac re meis uerbis nil opus fuit, quoniam liber M. Messallae auguris de auspiciis primus, cum haec scriberemus, forte adfuit. Propterea ex eo libro uerba ipsius Messallae subscripsimus: 'Patriciorum auspicia in duas sunt diuisa potestates. Maxima sunt consulum, praetorum, censorum. Neque tamen eorum omnium inter se eadem aut eiusdem potestatis, ideo quod collegae non sunt censores consulum aut praetorum, praetores consulum sunt. Ideo neque consules aut praetores censoribus neque censores consulibus aut praetoribus turbant aut retinent auspicia;¹ at censores inter se,

¹) Hic cum idem fuisse videatur, qui auctore Macrob. Sat. 2, 9. tum flaminem Martialem inaugurauit (cf. Drumann Gesch. II, p. 552. III. p. 123), non dubito, quin ei hi augurales libri uendi sint. C. Caesari dictatori tribui non posse, etiam uidit perdey in ed. Caesaris p. 785. ²) Puta in auguriis. Fest. v. Reo exercitu p. 290. infra in M. Antist. Labeone 18.

) Contraria aut eadem auspicia accipiendo.

rursus praetores consulesque inter se et uitiant et obtinent. Praetor etsi collega consulis est, neque praetorem neque consulem iure rogare potest, ut quidem nos a superioribus accepimus aut ante haec tempora seruatum est, et, ut in commentario tertio decimo C. Tuditani patet, 'quia imperium minus praetor, maius habet consul, et a minore imperio maius aut maioris collega rogari² iure non potest'.³ nos his temporibus praetore praetores creante ueterum auctoritatem sumus secuti neque his comitiis in auspicio fuimus. Censores aequè⁴ non eodem rogantur auspicio atque consules et praetores. Reliquorum magistratuum minora sunt auspicia. Ideo illi minores, hi maiores magistratus appellantur. Minoribus creatis magistratibus tributis comitiis magistratus, sed 'ius eius⁵ curiata datur lege; maiores centuriatis comitiis fiunt'. — Gell. 13, 15. §. 4. Cf. Fest. v. Minora itemque maiora auspicia p. 157.

2. Idem Messalla in eodem libro de minoribus magistratibus ita scripsit: 'Consul ab omnibus magistratibus et comitiatum et contionem auocare potest. Praetor et comitiatum et contionem usquequaque auocare potest, nisi a consule. Minores magistratus nusquam nec comitiatum nec contionem auocare possunt. Ea re qui eorum primus uocat ad comitiatum, is recte agit, quia bifariam cum populo agi non potest. Nec auocare 'alii alii possunt, si (*sic*) contionem⁶ habere uolunt, uti he cum populo agant, quamuis multi magistratus simul contionem habere possunt'. — Gell. 13, 16 (c. 15 extr.).

3. Huius rei (sc. Auentini montis intra effatos urbis fines non inclusi) Messalla aliquot causas uideri scripsit; sed praeter eas omni ipse unam probat, quod in eo monte Remus urbis condendae gratia auspicauerit auesque inritas habuerit su-

²) *Meum errorem corrigendo nunc ad veram codd. scripturam et Hertzii ed. recessi, nisi quod pro maiore collega, quod durius videbatur, meam et iam P. Merulae cj. maioris collega retinui.* ³) *Priore ed. hic nondum finiveram periodum. Nunc suspicor, v. aut (â) post accepimus ex a-n-te enatum et deinde esse pro est scribendum esse.* ⁴) *Intellige: ut eadem auspicia non habent.* ⁵) *Scripsi Serv. Tull. p. 407; iustius edd. Cf. Cic. de legib. 3, 4. qui coeret, populus creato, eique ius coerandi dato.* ⁶) *Scripsi; alius alii posset, si contionem edd.*

peratusque in auspicio a Romulo sit. 'Idcirco', inquit, 'omnes, qui pomerium protulerunt, montem istum excluderunt, quasi aubus obscenis ominosum'. — Gell. 13, 14. §§. 5. 6.

4. 'Bene sponsis beneque uolueris' in precatione augurali Messalla augur ait significare spoponderis, uolueris. — Fest. v. Bene sponsis p. 351.

5. 'Serpula serpserit' ait idem Messalla, serpens inreperit. — Fest. v. Serpula p. 351.

6. 'Solino' idem ait esse consulo. — Fest. v. Solino p. 351.

7. 'Suad ted' ait esse sic te. — Fest. v. Suad. p. 351.

8. Vernisera Messalla auguria.⁷ — Paul. ep. Fest. v. Vernisera p. 379.

9. Marspedis siue sine r littera maspedis in precatione solitaurilium quid significet, ne Messalla quidem augur in explanatione auguriorum reperire se potuisse ait. — Fest. v. Marspedis p. 161.

10. Quod Iulius Modestus affirmat, Messalla augure consulente pontifices, an nundinarum Romanarum nonarumque dies feriis tenerentur, respondisse eos, nundinas sibi ferias non uideri.⁸ — Macrob. Sat. 1, 16. §. 28.

Explanatio XII tabularum et de dictis inuolute.⁹

11. Ne Valerius quidem Messalla in XII explanatione rem expediuit. hic tamen in eo libro, quem de dictis inuolute inscribit, forctos sanatisque duas gentis finitimas fuisse censet, de quibus legem hanc scriptam esse, qua cautum, ut id(em) ius mancipii nexique quod populus R. haberent. neque aliud quid forctos et sanates in ea lege significare existimat communis significatu.¹⁰ — Fest. v. Sanates p. 321.

12. Pecunia, quae erogatur in spectacula,¹¹ ideo

⁷) Fuerint auguria, quae verno tempore extremo capiebantur. Messalla hoc responsum libris suis inseruisse videtur. ⁸) Cum rum librorum scriptor nunquam augur, at Valerius plerumque satur, suspicor, eum diversum fuisse a scriptore librorum de spiciis. ¹⁰) Aliter ac vulgo editur, locum supplevi. Cf. supra ruius Sulpicius s. ibiq. cit. comm. meam. ¹¹) Excidit h. l. ctoris nomen, cuius sententia refertur, ut puta: Opilio auctore.

*est 'lucaris dicta,*¹² *quod in luco dabatur. Idem tamen in eodem libro lucar aes, quod ex lucis capiatur, dici existimat, cuius opinionis est et Valerius Messalla in explanatione XII tab.*¹³ — Fest. v. Pecunia p. 253.

13. Quo nomine (sc. tugurii) *Messalla in explanatione XII ait etiam significari.* — Fest. v. Tuguria p. 355.

14. ὅθεν ὁ Μεσσαλλᾶς *Unde Messalla eum esse aeonem arbitratur; etenim quinto huius mensis die ferias Aeonis celebrabant veteres.*
 τοῦτον (sc. Ἰανὸν) εἶναι τὸν αἰῶνα νομίζει· καὶ γὰρ ἐπὶ τῆς πέμπτης τοῦ μηνὸς τοῦ-
 του ἑορτὴν αἰῶνος ἐπετέλουσιν
 of πάλαι. — Io. Laur. Lyd.
 le mens. 4, 1.

*L. CORNELIVS BALBUS

(pontifex eiusdem aetatis).¹

Ἐξηγητικῶν.

1. Et Cornelius Balbus ἔξηγητικῶν libro octavo decimo ait apud aram maximam observatum ne lectisternium fiat. — Macrobian. Sat. 3, 6. §. 16.

*VERANIVS

(incertae sed huius fere aetatis).

Auspicioꝝ.

1. 'Referri diem prodictam, id est anteferri, religiosum est', ut ait Veranius in eo, qui est auspicioꝝ de comitiis, idque exemplo comprobatur L. Iulii et P. Licinii censorum, qui id fecerint sine ullo decreto augurum, et ob id lustrum parum felix fuerit. — Fest. v. Referri p. 289.

2. Veranius ait, non utique ex lecto, sed ex cubili (sc. surgere eum silentio, qui auspicator sit), nec rursus se in lectum recipere necesse esse. — Fest. v. Silentio p. 348.

¹²⁾ Scripsi; lucari edicta *Cd. edd.* ¹³⁾ Totum locum aliter atque editur, Paulum vv. Lucaris pecunia et Lucar secutus, restitui.

¹⁾ Cf. Vellei. 2, 51. Eckhel I. p. 21. Drumann Gesch. Roms II. p. 609. Ἐξηγητικὰ sunt indigitamenta.

3. 'Paludati in libris auguralibus significat', ut ait Veranius, 'armati, ornati'. omnia enim militaria ornamenta paludamenta dici. — Fest. v. Paludati p. 253.

Quaestionum pontificalium.

3. Veranius enim in pontificalibus quaestionibus docet, eximias dictas hostias, quae ad sacrificium destinatae eximuntur e grege, uel quod eximia specie quasi offerenda numinibus eligantur. — Macrob. Sat. 3, 5. §. 6.

5. Ait enim Veranius de uerbis pontificalibus:¹ 'Felices arbores putantur esse quercus, aesculus, ilex, suberies, fagus, corylus, sorbus, ficus alba, pirus, malus, uitis, prunus, cornus, lotus'. — Macrob. Sat. 3, 20. §. 2.

6. ... sicut Veranius ex primo libro Pictoris etc. — Vid. supra Num. Fabium Pictorem 2.

7. 'Praesentanea porca dicitur', ut ait Veranius, 'quae familiae purgandae causa Cereri immolatur, quod pars quaedam eius sacrificii fit in conspectu mortui eius, cuius funus instituitur'. — Fest. v. Praesentanea p. 250.

8. Prodiguae hostiae uocantur, ut ait Veranius, quae consumuntur, unde homines quoque luxuriosi prodigi. — Fest. v. Prodiguae p. 250.

9. Offendices ait esse Titius nodos, quibus apex retineatur. At Veranius coriola existimat, quae sint in loris apicis, quibus apex retineatur et remittatur, quae ab offendendo dicantur. nam quom ad mentum peruentum sit, offendit mentum. — Fest. v. Offendices p. 205.

10. Oletum stercus humanum. Veranius: 'Sacerdotula in sacrario Martiali fecit oletum'. — Paul. ep. Fest. p. 203.

11. 'Muries² est', quemadmodum Veranius docet, 'ea, quae fit ex sali sordido, in pila pisato et in ollam fictilem coniecto ibique operto gypsatoque et in furno percoto, cui uirgines Vestales serra ferrea secto et in seriam coniecto, quae intus in aede Vestae in penu exteriori, aquam iugem uel

¹) *Vix est, ut alius hic liber fuerit ac quaestiones pontificales.*
²) *supra Num. Fabium Pictorem 9.*

quamlibet, praeterquam quae per fistulas uenit, addunt atque ea demum in sacrificiis utuntur'. — Fest. v. Muries p. 158.

12. 'Sed Veranius Pontificalium eo libro, quem fecit de supplicationibus, ita ait: 'Pinariis, qui nouissimi comeso prandio uenissent, cum iam manus prausores lauarent, praecipisse Herculem, ne quid postea ipsi aut progenies ipsorum ex decima gustarent sacranda sibi, sed ministrandi tantummodo causa, non ad epulas conuenirent'. — Macrob. Sat. 3, 6. §. 14.

*GRANIUS FLACCUS LICINIANUS

(eiusdem aetatis).¹

De indigitamentis.

1. Eundem esse Genium et Larem, multi ueteres memoriae prodiderunt, in quibus etiam Granius Flaccus in libro, quem ad Caesarem de indigitamentis scriptum reliquit. — Censorin. 3. §. 2.

¹) Qui duos statuunt Granios, Flaccum alterum, alterum Licinianum, nulla id idonea ratione facere videntur. Quamobrem nunc et nomen Granii auxi et fr. 2. ei adscripsi. Quaedam etiam eorum ex hoc Granio videntur petita, quae Arnob. 6. 7. compluribus praeter Granium auctoribus laudatis de Oli historia refert, a cuius capite invento Capitolium dictum esse fabulabantur. — Ceterum in hoc finem facere placuit eorum, qui libera republica scripserunt. Ex quibus si quosdam omisi, quos quis desideraverit, id ea maxime de causa factum est, quod quae eorum reciperem, incertus haesitabam. In his praepremis numerandus est M. Terentius Varro, doctissimus Romanorum, qui multis quidem partibus etiam ius divinum humanumque illustravit, sed tamen magis polyhistorem quam iurisperitum agens, de quo vid. Bernhardt Römer. Lit. ed. 4. p. 858. Idem cadit in P. Nigidium Figulum, cuius de studiis et operibus egregie scripsit M. Hertz Berol. 1845. Praeterii etiam M. Fulvium Nobilitorem et qui eum insecuti sunt, tantum fastorum scriptores, Targitium Priscum aliosque de disciplina Etrusca scriptores (Bernhardt l. c. p. 858. L. Jan. ad Macrob. p. 661.) item grammaticos, quanquam ex his quidam hoc aevo vel paullo post velut Aelius Stilo, Santra, Verrius Flaccus, Cloatius Verus, alii etiam XII tabulis aliisque iurisprudentiae fontibus insignem operam dederunt. Nec C. Bassus (Gavius ille, ut puto) de diis (Lyd. de mens. 4, 2), Lepidus (orator? Cic. Brut. 26. §. 96) de sacerdotibus (Lyd. de mag. 1, 17), Titius de feriis (Macrob. Sat. 1, 16).

2. Causam uero huius varietatis apud Granium Licinianum libro secundo diligens lector inueniet. Ait enim, nundinas Iouis ferias esse, siquidem Flaminica omnibus nundinis in regia Ioui arietem soleat immolare: sed lege Hortensia effectum, ut fastae essent, uti rustici, qui nundinandi causa in urbem ueniebant, lites componerent; nefasto enim die praetori fari non licebat. — Macrobr. Sat. 1, 16. §. 30.

3. Item Boeotii Parnasum montem Apollini sacratum esse memorantes, simul tamen in eodem et oraculum Delphicum et speluncas Bacchicas uni deo consecratas colunt. unde et Apollini et Libero patri in eodem monte res diuina celebratur. Quod cum et Varro et Granius Flaccus affirmant, etiam Euripides his docet etc. — Macrobr. Sat. 1, 18. §. 4.

4. Aristoteles, ut Granius memorat, uir ingenio praepotens atque in doctrina praecipuus, Mineruam esse Lunam probabilibus argumentis explicat et litterata auctoritate demonstrat. — Arnob. 3, 31.

5. Nouensiles Piso deos esse credit nouem in Sabinis apud Trebiam constitutos. Hos Granius Musas putat, consensum accommodans Aelio. — Arnob. 3, 38.

6. Sed et deos conserenteis pari more ac dissimulatione taceamus, quos cum ceteris scribit Flaccus in humani penis similitudinem uersos obruisse se cineri, qui sub ollula fuerat factus extorum: quem cum Tanaquil dimoueret Etruriae disciplinarum perita, surrexisse se deos et ueruis obduruisse diuinis. Corniculanae inde imperauisse captiuae, ut intelligeret, qui sibi res uellent: Ocrisiam prudentissimam foeminam diuinis inseruisse genitali: explicuisse motus certos. Tunc sancta

cf. 3, 2. alius est C. Titius ib. 2, 12) aliisque ad religiones spectantibus (Fest. v. Offendices. Rica p. 205. 253), ne Fulgentianos quosdam commemorem (Bernhardy l. c. p. 350. 863), quo consilio scripserint, constat. Nicostrati, ceterum item incerti scriptoris inferioris aetatis, de senatu habendo quod exstat insigne fragm. apud Fest. v. Senacula

347. hic saltem adscribam: Senacula tria fuisse Romae, in quibus natus haberi solitus sit, memoriae prodidit Nicostratus in libro, qui scribitur de senatu habendo. unum, ubi nunc est aedis Concordiae ter Capitolium et forum, in quo solebant magistratus d(um)t(axat) cum maioribus deliberare. alterum ad portam Capenam. tertium citra Bel-
nae, in quo exterarum nationum legatis, quos in urbem admittere nole-

et feruentia numina uim uomuisse Lucilii ac regem Seruium natum esse Romanum. — Arnob. 5, 18.

7. Granius quidem ait (sc. ricas et rículas) esse muliebree cingulum capitis, quo pro uitta Flaminica redimiatur. — Fest. v. Ricae p. 277.

8. (?) 'Flaccus² scribit, Numam Pompilium, cum sacra Romanis conderet, uoto impetrasse, ut omnes dii falsum iuramentum uindicarent. — Gramm. inc. gloss. ad Aen. 12, 234. ex Barth. advers. 33, 13.

De iure Papiriano.

9. In Papiriano enim iure euidenter relatum est, arae uicem praestare posse mensam dicatam: 'Ut in templo', inquit, 'Iunonis Populoniae augusta mensa est. namque in fanis alia uasorum sunt et sacrae suppellectilis, alia ornamento- rum. quae uasorum sunt, instrumenti instar habent, quibus sacrificia conficiuntur. quarum rerum principem locum obtinet mensa, in qua epulae libationesque et stipes reponuntur. ornamenta uero sunt clypei, coronae et huiuscemodi donaria, neque enim donaria dedicantur eo tempore, quo delubra sacrantur; at uero mensa arulaeque eodem die, quo aedes ipsae, dedicari solent. unde mensa hoc ritu dedicata in templo arae usum et religionem obtinet puluinis'. — Macrob. Sat. 3, 11. §. 5.

M. ANTISTIVS LABEO

(vixit sub Augusto).

De iure pontificio.

1. 'Proculiunt' promittunt ait significare Antistius de iure pontificali l. VIII. — Fest. v. Proculiunt p. 253.

2. 'Spurcum uinum est, quod sacris adhiberi non licet', ut ait Labeo Antistius l. X. commentarii iuris pontificii, 'cui

bant, senatus dabatur. ²) Elaus edd. *correxerit Iusti; sed et ita incertum est, an Granius hoc in indigitamentis dixerit. Verrium Flaccum, de quo Dirksen cogitavit, nolim intelligere. De his, quae ex eius scriptis supersunt, cf. Müller ad Fest. Praef. p. XIII seq.*

aqua admixta est, defrutumue aut igne tactum est, mustumue, antequam deferuescat'. — Fest. v. Spurcum p. 348.

3. 'Prox bona uox, 'uel ut quidam, proba significare¹ uidetur', ut ait Labeo de iure pontificio l. XI. — Fest. v. Prox p. 253.

4. Sistere fana cum in urbe condenda dicitur, significat loca in oppido futurorum fanorum constituere. quam(quam)² Antistius Labeo ait in commentario XV. iuris pontificii, fana sistere esse lectisternia certis locis et diis habere. — Fest. v. Sistere p. 351.

5. ³Subigere arietem in eodem libro Antistius esse ait dare arietem, qui pro se agatur, caedatur. — Fest. v. Subigere p. 351.

6. Labeo sexagesimo et octauo libro⁴ intulit, nisi Neptuno, Apollini et Marti taurum non immolari. — Macrob. Sat. 3, 10. §. 4.

Ex iisdem libris, ut videtur.⁵

7. P(r)osimerium esse ait Antistius Labeo in l. . . iuris pontificalis pomerium, id est locum pro muro, qui auspicato olim quidem omnem urbem ampiebat praeter Auentinum, nunc etiam intra aedificia finitur; estque prosimerium quasi pro-(xi)murium.⁶ — Fest. v. Prosimerium (Posimerium) p. 249.

¹) *Scripti*; uelut quidam praesignificare edd. Cf. Paul. v. prox.
²) *Supplevi*. ³) Cf. supra L. Cincium 10. ⁴) *An iuris pontificii?* an omnibus eius libris numeratis, quos quadringentos fuisse L. 2. §. 47. D. de orig. iur. 1, 2. testatur et in quibus etiam libri iuris pontificii sine dubio digesti erant? (Cf. L. 2. §. 44. ib.) *Posterius* malim existimare. ⁵) *In his Labeonem nostrum etiam de diis egisse et per se verisimile est et constat ex fr. 15, 19. At etiam Cornelius quidam Labeo hoc argumentum theologica potius, ut videtur, ratione, compluribus libris executus erat, de quibus vid. Macrob. Sat. 1, 12. 16, 18. 3, 4. Et hic quidem hunc Labeonem addito Cornelii nomine ubique a nostro accurate discernit. Postea vero saepius Labeo similiter laudatur sententiarum auctor, quae pleraeque magis Cornelii Antistii rationi convenire videantur, videlicet a Serv. ad 3, 168., Fulgentio de pr. serm. 4., Augustino de civ. dei 2, 11. 8, 13) 14. 3, 25. 9, 19. 22, 28., Lyd. de mens. 4, 1. 20. de ostent. uos locos idcirco indicasse satis erit.* ⁶) *In multis ab Ursini et eri supplementis deflexi.* Cf. libr. meum Iguv. Taf. p. 100.

8. *Labeo in commentario iuris pontificii ait, nauteam rubidum quiddam esse, quo pontificum uestimenta colorant.* — Fest. v. Nautea p. 166.

9. *Oluatum Antistius Labeo ait esse mensurae genus.* — Fest. v. Oluatum p. 205.

10. *Puilia saxa esse ad portum, qui sit secundum Tiberim, ait Fabius Pictor; quem locum putat Labeo dici, ubi fuerit Ficana⁷ uia Ostiensi ad lapidem undecimum.* — Fest. p. 250.

11. *Secespitam esse Antistius Labeo ait cultrum ferreum, oblongum, manibrio eburneo, rotundo, solido, uincto ad capulum auro argentoque, fixum clavis aeneis, aere Cyprio, quo flamines, flaminicae, uirgines pontificesque ad sacrificia utuntur.* — Fest. v. Secespitam p. 348.

12. *'Septem dies uel simpliciter septem calo', Antistius Labeo ait, proclamare magistratum publicum, si Nonae septimanae futurae sunt.* — Fest. p. 348. ex Muell. cj. (?)

13. *Scriptum lapidem esse ait et ita uocari Antistius Labeo, in agro Medullino, '(in quo⁸) diuinam rem 'facere(n)t.⁹* — Fest. v. Scriptum p. 348.

14. *'Septimontio', ut ait Antistius Labeo, 'hisce montibus feriae: Palatio, cui sacrificium quod fit, Palatuar dicitur; Veliae, cui item sacrificium; Fagutali, Suburae, Cermallo, Oppio 'Caelio¹⁰ monti, Cispio monti'.* — Fest. v. Septimontio p. 348.

15. *Penatis singulariter Labeo Antistius posse dici putat, quia pluraliter Penates dicantur, cum patiatur proportio etiam Penas dici, ut optimas, primas, Antias.* — Fest. v. Penatis p. 253.

16. *'Popularia sacra sunt', ut ait Labeo, 'quae omnes ciues faciunt, nec certis familiis adtributa sunt: Fornacalia, Parilia, Laralia, porca praecidaneae'.* — Fest. v. Popularia p. 253.

⁷) Itaque sacrificium ibi videtur ab Anco rege susceptum post Ficanam devictam. Cf. num. 13. ⁸) Supplevi (exceiderat in q post -ino). ⁹) faceret Cd. edd. Erat fortasse sacrum gentile gentis Hostiliae publice susceptum. Dionys. 3, 1. ¹⁰) Deleri vult Müller. Sed sedem tantum mutasse videtur; nam, cum sola Subura mons non sit, legendum puto Suburae in Caelio. Cf. Varr. de L. L. 5, 8. §. 46.

17. Prop....sta¹¹ dolia ait dici Labeo, quia — Fest. p. 253.

18. . . . a quo prius secures habitae sunt, eum et in augure legendo priorem esse, ait Antistius Labeo, idque in auspiciis quoque lege significari, cum maior consul in auspiciando dicitur, ut ei augur in auspicio sit.¹² — Fest. v. Remisso p. 290.

19. Cliviam quoque auem ab antiquis nominatam animaduerto ignorari; quidam clamatoriam dicunt, Labeo prohibitoriam. — Plin. H. N. 10, 14. sect. 37.

20. Διὰ τί τὸν τῆς Ὁρ-
τας ναὸν ἀνεωγμένον εἶχον
οἱ παλαιοὶ διαπαντός; πότε-
ρον, ὥς Ἀντίστιος Λαβεῶν
ἰστορεῖ, τοῦ παρορμᾶν ὄρ-
τάρι λεγόμενου, τὴν οἷον
ἐγκελευομένην πρὸς τὰ καλὰ
καὶ παρορμῶσαν θεὸν, Ὁρ-
ταν λεγομένην, ᾧοντο δεῖν
ὥς ἐνεργὸν αἰεὶ μηδέποτε
μέλλειν, μηδ' ἀποκεκλεῖσθαι,
μηδὲ ἐλιννύειν; — Plutarch.
Qu. Rom. 46.

Cur Hortae templum semper
apertum antiqui habuerunt?
An quia, ut Antistius Labeo
tradidit, cum παρορμᾶν hor-
tari dicatur, inde tanquam
ad bona incilantem et hor-
tantem deam Hortam dictam
existimabant oportere ut
actuosa semper nunquam
haesitare neque clausam esse
neque otiari?

21. Qui de uirgine capienda scripserunt, quorum diligenter scripsit Labeo Antistius, minorem quam annos sex, maiorem quam annos decem natam negauerunt capi fas esse; item quae non sit patrima et matrima; item quae lingua debili sensuue aurium deminuta aliaue qua corporis labe insignita sit; item quae ipsa aut cuius pater emancipatus sit, etiamsi uiuo patre in aui potestate sit; item cuius parentes alter ambone seruitutem seruierunt aut in negotiis sordidis uersantur. Sed eam, cuius soror ad id sacerdotium lecta est, excusationem mereri aiunt; item cuius pater flamen aut augur aut indecimuirum sacris faciendis aut septemuirum epulorum salius est. Sponsae quoque pontificis et tubicinis sacrorum

An: prope]adusta?] ut haec pertinuerint ad fulminis expiatio-
u. Cf. die Iguv. Tafeln p. 404. ¹²) Partim Mülleri supplementis

filiae uacatio a sacerdotio isto tribui solet.¹³ — Gell. 1, 12. §§. 1—7.

22. In libro Laelii Felicis ad Q. Mucium primo scriptum est, Labeonem scribere, calata comitia esse, quae pro collegio pontificum habentur aut regis aut flaminum inaugurandorum causa. Eorum autem alia esse curiata, alia centuriata. Curiata per lictorem curiatum calari, id est conuocari, centuriata per cornicinem. — Gell. 15, 27. §§. 1. 2.

Ad duodecim tabulas.

23. Labeo in libro de duodecim tabulis secundo acria et seuera iudicia de furtis habita esse apud ueteres scripsit, idque Brutum solitum dicere, et furti dampnatum esse, qui iumentum aliorum duxerat, quam quo utendum acceperat, item qui longius produxerat, quam in quem locum petierat. — Gell. 6 (7), 15. §. 1.

24. Praeterea in commentariis Labeonis, quae ad duodecim tabulas composuit, ita scriptum est: 'Virgo Vestalis neque heres est cuiquam intestato neque intestatae quisquam, sed bona eius in publicum redigi aiunt. Id quo iure fiat, quae-ritur'. — Gell. 1, 12. §. 18.

25. Itaque cum eam legem Labeo quoque uester in libris, quos ad duodecim tabulas conscripsit, non probaret, 'tum',¹⁴ inquit, 'L. Veratius fuit egregie homo improbus atque immani uecordia. Is pro delectamento habebat, os hominis liberi manus suae palma uerberare. Eum seruus sequebatur, ferens crumenam plenam assium; ut quemque depalmauerat, numerari statim secundum duodecim tabulas¹⁵ quinque et uiginti asses iuebat. Propterea', inquit, 'praetores postea hanc abolescere et relinqui censuerunt iniuriisque aestumandis recuperatores se daturos edixerunt'. — Gell. 20, 1. §. 13.

usus restitui. Cf. supra L. Caesarem 4. ¹³⁾ *Haec omnia Labeo ita dixisse uidetur, ut cuiusque sententiae antiquiores auctores afferret: unde Gellius eum solum a se inspectum omnium diligentissime de hac re scripsisse dixit.* ¹⁴⁾ *Scripsi 'Gaius' p. 127, legem cum Labeo postea omisso tum edd.* ¹⁵⁾ *Ob sequens hanc malim tabu-*

Ad edictum praetoris.

26. Praeterea in libris quos ad praetoris edictum scripsit, multa posuit partim lepide atque argute reperta; sicuti hoc est, quod in quarto ad edictum libro scriptum legimus: 'Soror appellata est, quod quasi seorsum nascitur separaturque ab ea domo, in qua nata est, et in aliam familiam transgreditur'. — Gell. 13, 10. §. 3. et ex eo Non. 1, 258. p. 52.

Incertum, unde petita.

27. Caelius Sabinus in libro, quem de edicto aedilium curulium composuit, Labeonem¹⁶ refert, quid esset morbus, hisce uerbis definisse: 'Morbus est habitus cuiusque corporis contra naturam, qui usum eius facit deteriore'. — Gell. 4, 2. §. 3.

28. Labeonem respondisse aiunt, redhiberi posse (sc. eunuchum) quasi morbosum; sues etiam feminas, si steriliae essent et uenum issent, ex edicto aedilium posse agi Labeonem scripsisse. De sterili autem muliere, si natiua sterilitate sit, Trebatium contra Labeonem respondisse dicunt. Nam cum redhiberi eam Labeo quasi minus sanam putasset, negasse aiunt Trebatium ex edicto a(gi) posse. — Gell. 4, 2. §§. 7—10.

29. Eum uero, cui dens deesset, Seruius redhiberi posse respondit, Labeo in causa esse redhibendi negauit; 'nam et magna', inquit, 'pars dente aliquo carent, neque eo magis plerique homines morbosus sunt, et absurdum admodum est dicere, non sanos nasci homines, quoniam cum infantibus non simul dentes gignuntur'. — Gell. 4, 2. §. 12.

30. 'Mortis causa stipulatio existimatur fieri', ut ait Antistius Labeo,¹⁷ 'quae ita fit, ut morte promissoris confirmetur'. — Fest. v. Mortis causa p. 161.

31. 'Potitus seruitute ab antiquis dicebatur, qui', ut ait¹⁷ Labeo, 'seruitutem seruit, cuiusmodi dictiones¹⁸ pro-

im legem. ¹⁶) Fr. 27—29 ex libris Labeonis ad edictum aedilium ulium scriptis videntur petita esse, quorum alias memoria non at. ¹⁷) Fortasse libris posterioribus. Cf. Gell. 13, 10. §. 2. ales consuetudines ed. Müll.

xim(a)e Graeci moris sunt. eodem modo dicebatur ab antiquis *potitus hostium*'. — Fest. v. Potitus seruitute p. 250.

C. ATEIUS CAPITO

(Labeonis aequalis, qui tamen ei supervixit).

Coniectaneorum.

1. Cum librum VIII. Ateii Capitonis coniectaneorum legeremus, qui inscriptus est de iudiciis publicis, decretum tribunorum visum est grauitatis antiquae plenum. Propterea id meminimus. Idque ob hanc causam et in hanc sententiam scriptum est: 'Aulus Hostilius Mancinus aedilis curulis fuit. Is Maniliae meretrici diem ad populum dixit eo, quod e tabulato eius noctu lapide ictus esset, uulnusque ex eo lapide ostendebat. Manilia ad tribunos plebi prouocauit. Apud eos dixit, commessatorem Mancinum ad aedes suas uenisse; eum sibi recipere non fuisse e re sua; sed cum ui irrumperet, lapidibus depulsum. Tribuni decreuerunt, aedilem ex eo loco iure deiectum, quo eum uenire cum corollario non decuisset. Propterea ne cum populo aedilis ageret, intercesserunt'. — Gell. 4, 14. §§. 1—6.

2. Appi namque illius Caeci filia, a ludis, quos spectauerat, exiens, turba undique confluentis fluctuantisque populi iactata est. Atque inde egressa cum se male habitam diceret: 'quid me nunc factum esset', inquit, 'quantoque artius pressiusque conflictata essem, si P. Claudius, frater meus, nauali proelio classem nauium cum ingenti ciuium numero non perdidisset? certe quidem maiore nunc copia populi oppressa intercidissem. Sed utinam', inquit, 'reuiuiscat frater aliamque classem in Siciliam ducat atque istam multitudinem perditum eat, quae me male nunc miseram conuexauit'. Ob haec mulieris uerba tam improba ac tam inciuiia C. Fundanius et Tiberius Sempronius aediles plebei multam dixerunt ei aeris grauis uiginti quinque milia. Id factum esse dicit Capito Ateius in commentario de iudiciis publicis bello Poenico primo, Fabio Licino et Otacilio Crasso consulibus. — Gell. 10, 6. §§. 2—4.

3. Sed quod ait (sc. Varro), senatusconsultum duobus

modis fieri solere, aut conquisitis sententiis aut per discessionem, parum conuenire uidetur cum eo, quod Ateius Capito in coniectaneis scriptum reliquit. Nam in libro 'VIII.¹ Tuberone[m] dicere ait, nullum senatusconsultum fieri posse non discessione facta, quia in omnibus senatusconsultis, etiam in iis, quae per relationem fierent, discessio esset necessaria. idque ipse Capito uerum esse affirmat. — Gell. 14, 7. §§. 12. 13.

4. M. autem Varro in quarto epistularum quaestionum et Ateius Capito in coniectaneorum 'VIII.¹ ius esse praefecto (sc. urbi Latinarum causa relicto) senatum habendi dicunt; deque ea re adsensum esse Capito (*Varro*)nem Tuberoni contra sententiam Iunii refert: 'nam et tribunis', inquit, 'plebis senatus habendi ius erat, quamquam senatores non essent ante Atinium plebiscitum'. — Gell. 14, 8. §. 2.

5. Legi adeo nuper in Capitonis Ateii coniectaneis senatus decretum uetus C. Fannio et M. Valerio Messalla consulibus² factum, in quo iubentur principes ciuitatis, qui ludis Megalensibus antiquo ritu mutitarent, id est mutua inter sese dominia agitare, iurare apud consules uerbis conceptis, non amplius in singulas cenas sumptus esse facturos, quam centenos uicenosque aeris praeter olus et far et uinum, neque uino alienigena, sed patriae usuros, neque argenti in conuiuio plus pondo quam libras centum inlaturos. — Gell. 2, 24, §. 2.

6. Esse etiam dicit Capito Ateius edictum, diuine Augusti an Tiberii Caesaris non satis commemini, quo edicto per uarias sollemnitates a trecentis sestertiis adusque duo sestertia sum-

¹) (col) VIII ed. Hertz. CCLVIII (vel ducentesimo quinquagesimo nono) edd. antiquiores. Quod quominus retineamus, in sola quidem numeri magnitudine horum librorum nulla uidetur esse difficultas. Coniectaneorum enim eadem poterat esse significatio, ut Digestorum, in quae plerique alii libri, suis titulis insigniti, conicerentur, sicut et liber VIII. erat de publicis iudiciis (num. 1). Cf. not. 4. ad M. Antistium Labeonem. Et quantum scripserit Ateius Capito diuersinodae doctrinae, etiam ex Plinii indicibus librorum existimare licet. Sed recte docuit Hertzius, CCL natum esse ex col (ut est in optimo libro ms.), quo quis significauerat, rectius fortasse collectaneorum tici libros (cf. Gai. 4, 15 fin.), nec collato num. 17. dubitandum, quin quod Mercklinus uidit) hic VIII coniectaneorum liber proprie uscriptus fuerit de officio senatorio. ²) a. u. 592.

ptus cenarum propagatus est, ut his saltem finibus luxuriae efferuescentis aestus coerceretur. — Gell. 2, 24. §. 15.

7. Nos autem in Capitonis Ateii coniectaneis inuenimus, siticines appellatos, qui apud sitos cauere soliti essent, hoc est uita functos et sepultos, eosque habuisse proprium genus tubae, qua canerent, a ceterorum tubicinum differens. — Gell. 20, 2. §. 3, et ex eo Non. 1, 268. p. 54.

De pontificio iure.

8. Propterea uerba Ateii Capitonis ex quinto librorum, quos de pontificio iure composuit, scripsi: ‘Tib. Coruncanio pontifici maximo feriae praecidaneae in atrum diem inauguratae sunt. Collegium decreuit, non habendum religioni, quin eo die feriae praecidaneae essent’. — Gell. 4, 6. §. 10.

9. ‘Mundus’, ut ait Capito Ateius in l. VII. pontificali, ‘ter in anno patere solet diebus his: postridie Volcanalia et ante diem (III. Non. Oct. et ante diem)³ VI. Id. Npū.: qui quid ita dicatur, sic refert Cato in commentariis iuris ciuilis: “Mundo nomen impositum est ab eo mundo, qui supra nos est; forma enim eius est, ut ex his, qui intrauere, cognoscere potui, adsimilis illae”: eius inferiorem partem ueluti consecratam dis manibus clausam omni tempore, nisi his diebus, qui supra scripti sunt, maiores *censuerunt habendam*, quos dies etiam religiosos iudicauerunt ea de causa, quod quo tempore ea, quae occultae et abditae religionis deorum Manium essent, ueluti in lucem quandam adducerentur et patefierent, nihil in eo tempore in rep. geri uoluerunt: itaque per eos dies non cum hoste manus conserebant, non exercitus scribebatur, non comitia habebantur, non aliud quicquam in rep. nisi quod ultima necessitas admonebat, administrabatur’. — Fest. v. Mundus p. 157.

10. Si uolentibus uobis erit, inquit, in medium profero, quae de hac eadem causa apud Ateium Capitonem pontificii iuris inter primos peritum legisse memini: qui cum nefas esse sanciret, deorum formas insculpi annulis, eousque processit, ut et, cur in hoc digito uel in hac manu gestaretur annulus,

³) *Supplementum suo loco restitui.*

non taceret. 'Veteres' inquit, 'non ornatus, sed signandi causa annulum secum circumferebant. Unde nec plus quam unum habere licebat, nec cuiquam nisi libero. 'quod eos solos fides deceret,⁴ quae signaculo continetur, ideo ius annulorum famuli non habebant. Imprimebatur autem 'sculptura⁵ materiae annuli, siue ex ferro siue ex auro foret: et gestabatur, ut quisque uellet, quacunque manu, quolibet digito. Postea', inquit, 'usus luxuriantis aetatis signaturas pretiosis gemmis coepit insculpere, et certatim haec omnis imitatio laccessiuit, ut de augmento pretii, quo sculpendos lapides parassent, gloriarentur. Hinc factum est, ut usus annulorum exemtus dexteræ, quae multum negotiorum gerit, in laeuam relegaretur, quae otiosior est, ne crebro motu et officio manus dextræ pretiosi lapides frangerentur. Electus autem', inquit, 'in ipsa laeua manu digitus minimo proximus quasi aptior ceteris, cui commendaretur annuli pretiositas. Nam pollex, qui nomen ab eo, quod pollet, accepit, nec in sinistra cessat, nec minus quam tota manus semper in officio est. unde apud Graecos ἀντίχειρ', inquit, 'uocatur, quasi manus altera. Pollici uero uicinus nudus et sine tuitione alterius appositus uidebatur; nam pollex ita inferior est, ut uix radicem eius excedat. Medium et minimum uitauerunt', inquit, 'ut ineptos, alterum magnitudine, breuitate alterum, et electus est, qui ab utroque clauditur et minus officii gerit et ideo seruando annulo magis accommodatus est'. Haec sunt, quae lectio pontificalis habet. — Macrobr. Sat. 7, 13. §. 11.

11. Praeterea Capito Ateius scriptum reliquit, neque eius legendam filiam (sc. virginem Vestalem), qui domicilium in Italia non haberet, et excusandam eius, qui liberos tres haberet.⁵ — Gell. 1, 12. §. 8.

12. Διὰ τί ὁ ἱερεὺς τοῦ Διὸς ἀποθανούσης αὐτῇ τῆς γυναικός, ἀπετίθετο τὴν ἀργύρην, ὥς (Α)τῆϊος ἱερότη-
τεν;⁶—Plutarch. Qu. Rom. 50.

Cur flamen • Dialis, uxore mortua, flaminio decedit? sic enim Ateius tradidit.

⁴) quos (pro q eos, ut puto) solos fides deceret (decerneret al. discerneret al.) ed. Ian. ⁵) Malim: signatura. ⁶) Haec quoque ex libris

De iure sacrificiorum.

13. Cuius (sc. Ateii Capitonis) uerba ex libro primo sacrificiorum haec sunt: 'Itaque Ioui tauro, uerre, ariete immolari non licet'. — Macrob. Sat. 3, 10. §. 3. — ⁷Atteius enim Capito, quem in acie contra Maronem locasti, adiecit haec uerba: 'Si quis forte tauro Ioui fecerit, piaculum dato'. — Macrob. Sat. 3, 10. §. 7.

14. ⁸'Propudianus porcus dictus est', ut ait Capito Ateius, 'qui in sacrificio gentis Claudiae uelut piammentum et exsolutio omnis contractae religionis est'. — Fest. v. Propudianus p. 238.

15. Porcam auream et argenteam dici, ait Capito Ateius, quae etsi numero hostiarum non sint, nomen tamen earum habere, alteram ex auro, alteram ex argento factam adhiberi sacrificio Ceriali. — Fest. v. Porcam p. 238.

16. 'Rutilae canes, id est non procul a rubro colore, immolantur', ut ait Ateius Capito, 'canario sacrificio pro frugibus deprecandae saeuitiae causa sideris caniculae'. — Fest. v. Rutilae p. 285.

De officio senatorio.

17. C. Caesar in consulatu, quem cum M. Bibulo gessit, quattuor solos extra ordinem rogasse sententiam dicitur. Ex his quattuor principem rogabat M. Crassum, sed postquam filiam Cn. Pompeio desponderat, primum coeperat Pompeium rogare. Eius rei rationem reddidisse eum senatui Tiro Tullius, M. Ciceronis libertus, refert, itaque se ex patrono suo audisse scribit. Id ipsum Capito Ateius in libro, quem de officio senatorio composuit, scriptum reliquit. In eodem libro Capitonis id quoque scriptum est: '⁹C.', inquit, 'Caesar consul M. Catonem sententiam rogauit. Cato rem, quae consulebatur, quoniam non e republica uidebatur, perfici nolebat. Eius rei ducendae gratia longa oratione utebatur eximebatque dicendo diem. Erat enim ius senatori, ut sententiam rogatus diceret

iuris pontificii esse, uerisimile est. ⁷) Hoc supplementum in priore ed. omisum debet Ubbelohdio (Gött. gel. Anz. 1863. p. 1148). ⁸) Vix dubitandum, quin fr. 14—16. ex iisdem sacrif. libris desumpta sint.

aute, quicquid uellet aliae rei et quoad uellet. Caesar consul uiatorem uocauit eumque, cum finem non faceret, prendi loquentem et in carcerem duci iussit. Senatus consurrexit et prosequeretur Catonem in carcerem. Hac, inquit, 'inuidia facta, Caesar destitit et mitti Catonem iussit'. — Gell. 4, 10. §§. 5—8.

Epistolarum.

18. In quadam epistula Ateii Capitonis scriptum legimus, Labeonem Antistium legum atque morum populi Romani iurisque civilis doctum apprime fuisse. 'Sed agitabat', inquit, 'hominem libertas quaedam nimia atque uecors, 'usque adeo, ut,⁹ diuo Augusto iam principe et rempublicam obtinente, ratum tamen pensumque nihil haberet, nisi quod iustum sanctumque esse in Romanis antiquitatibus legisset', ac deinde narrat, quid idem Labeo per uiatorem a tribunis plebi uocatus responderit. 'Cum a muliere', inquit, 'quadam tribuni plebis aduersum eum aditi in Gallianum¹⁰ ad eum misissent, ut ueniret et mulieri responderet, iussit eum, qui missus erat, redire et tribunis dicere, ius eos non habere neque se neque alium quemquam uocandi, quoniam moribus maiorum tribuni plebis pensionem haberent, uocationem non haberent: posse igitur eos uenire et prendi se iubere, sed uocandi absentem ius non habere'. — Gell. 13, 12. §§. 1—4.

Ex incertis libris vel aliunde.

19. ¹¹ Sinistrum in auspicando significare ait Ateius Capito laetum et prosperum auspicium; at silentium, ubi duntaxat uacat uitio. 'igitur silentio surgere cum dicitur, significat, non

⁹) Sic edd. antiquiores; tanquam eorum ed. Hertz. ¹⁰) ex cj. Hertzi in Jahrb. f. class. Philol. 1863. p. 214. Gallianum edd. Situs erat Gallianus fundus in ciuitate Baebiorum. Cf. L. 2. §. 47. D. de orig. iur. (1, 2). ¹¹) Ex fr. 18. 19. licet conicere, Capitonem etiam de iure augurali scripsisse. Libris eius ad Etruscam disciplinam pertinentibus se usum ait Lyd. de ostent. 2. 3., ubi eum etiam ἱερεὺς appellat, i. e. pontificem. Nam et leges ludorum secularium exposuit auctore Zosim. 2, 4. ut pleraque, quae is de hoc sacrificio tradit, ex Ateio sumpta esse videantur. Quid sit, quod Osann. ad Pompon. p. 94. de Capitone se adnotasse ait ad Laur. Lyd. de comet. p. 22.

interpellari, quo minus rem gerat. at sinistrum, hortari quoque auspicia ad agendum, quod animo quis proposuerit'. — Fest. v. Sinistrum p. 351.

20. Stellam significare ait Ateius Capito laetum et prosperum '(augurium)',¹² auctoritatem secutus P. Seruiliū auguris, '(ob) stellam, quae e-lamella aerea adsimili'¹³ stellae locis inauguratis infigatur. — Fest. v. Stellam p. 351.

21. Ateius Capito, publici priuatique iuris peritissimus, quid lex esset, hīc uerbis definiuit: 'Lex', inquit, 'est generale iussum populi aut plebis, rogante magistratu'. — Gell. 10, 20. §. 2.

22. Plebissciturum igitur est secundum eum Capitonem lex, quam plebes, non populus accipit.¹⁴ — Gell. 10, 20. §. 6.

23. Quanto opere autem curae fuerit, ne quis uiolare ductus aquamue non concessam deriuare auderet, cum ex multis apparere potest, tum ex eo, quod circus maximus ne diebus quidem ludorum circensium nisi aedilium aut censorum permissu irrigabatur: quod durasse etiam postquam res ad curatores transiit sub Augusto, apud Ateium Capitonem legimus. — Frontin. de aquaed. 97. coll. 102.

24. At Capito Ateius in eadem quidem opinione est, sed exemplo adiuuat interpretationem. 'Etenim'¹⁵ in secunda tabula secunda lege', inquit,¹⁶ 'scriptum est: "Quid horum fuit unum iudici arbitrae reoue, eo 'dies diffensus'¹⁷ esto". hic uterque actor reusque in iudicio rei uocantur. itemque accusator 'reus'¹⁸ accitur more uetere et consuetudine antiqua'. — Fest. v. Reus p. 273.

25. (*Nefrendes* sc.) Ateius Capito *infantes esse nondum freudentes*, id est *frangentes*. — Fest. v. Nefrendes p. 162.

26. Scaeuolam quoque et L. Aelium et Ateium Capitonem

ignoro, cum ne prodisse quidem is liber videatur. ¹²) *Supplevi*; ob sequens verbum excidisse videtur. ¹³) *Scripsi*; stellam quae lamella aerea adsimilis Cd. Plerique stellam expungunt. ¹⁴) *Potest, ut hanc definitionem ipse Gellius ex Capitoniano legis definitione tantum effecerit.* ¹⁵) *Scripsi* (sc. ele adhaesit v. interpretation.). Numa Cd. nam cj. plerique. ¹⁶) *Scripsi*; in qua Cd. edd. ¹⁷) *Hic et in sequentibus Müllerum sequor. De hac lege XII tab. cf. Dirksen p. 191.* ¹⁸) *Scripsi*; denique Cd. edd. *Intellige, a praecone accusatorem 'rei'*

in eadem sententia (sc. de uino murrina fuisse uideo, quoniam in Pseudolo sit:

Quod si opus est, ut dulce promat indidem, ecquid habet? CHAR.
Rogas?

Murrinam, passum, defrutum, mella . . .

quibus apparet, non inter uina modo murrinam sed inter dulcia quoque nominatum. — Plin. N. H. 14, 13. §. 15.

27. Certumque fit (sc. pistores Romae non fuisse ad Persicum usque bellum, ipsosque Quirites, mulieres puta, panem fecisse) Ateii Capitonis sententia, cocos tum panem lautioribus coquere solitos, pistoresque tantum eos, qui far pisebant, nominatos. — Plin. N. H. 18, 11. §. 28.

28. Τὰ γὰρ ἐπίσημα τῶν ἀρχόντων ἀπὸ Θούσκων λαβὼν ὁ βασιλεὺς Νουμᾶς τῇ πολιτείᾳ εἰσήγαγεν, ὥσπερ καὶ τῶν ὀπλῶν τὸ δῶμαχον ἀπὸ Γαλατῶν. καὶ μάρτυρες μὲν τούτων ὁ τε Καπίτων καὶ Φωντήιος. — Io. Laur.
Lyd. de magistr. exord. *Nam insignia magistratus Numa rex a Thuscis introducta in rempublicam introduxit, sicuti et armorum robur a Gallis. testantur haec Capito et Fonteius.*

29. ¹⁹ Ateius asserit, Romam ante aduentum Euandri diu Valentiam uocitatam. — Serv. ad Aen. 1, 273.

30. Sed Varro et Ateius contra sentiunt, dicentes diuos perpetuos, deos, qui propter sui consecrationem timentur, ut sunt dii Manes. — Serv. ad Aen. 5, 45.

31. Ateius Philologus libertinus Athenis natus. Hunc Capito Ateius notus iurisconsultus inter grammaticos rhetorem, inter rhetores grammaticum fuisse ait. — Suet. de ill. gramm. 10.

32. Hic idem (sc. M. Pomponius Marcellus) cum ex oratione Tiberium reprehendisset, affirmante Ateio Capitone, et esse illud Latinum et, si non esset, futurum certe iam inde, ²⁰

pellatione accitum fuisse. ¹⁹) Haec fr. 28. et 29. ut magis Capitis, quam Philologi esse existimem, partim argumentum facit, ritim quod hunc Serv. ad Aen. 1, 601. pleno Ateii Philologi nomine udat. ²⁰) Nec hanc Capitonis vocem praetermittere volui, ingenium hominis maxime prodentem.

'Mentitur', inquit, 'Capito. Tu enim, Caesar, ciuitatem dare potes hominibus, uerbis non potes'. — Suet. de ill. gramm. 22.

MASURIUS SABINUS

(Capitonis discipulus, fuit sub Tiberio et Nerone).

De iure ciuili.

1. Masurius autem Sabinus in iuris ciuilis secundo,¹ etiam quod iumentorum causa apparatus esset, quibus dominus uteretur, penori attributum dicit. Ligna quoque et uirgas et carbones, quibus conficeretur penus, quibusdam ait uideri esse in penu. Ex his autem, quae promercialia et usuaria iisdem in locis 'esse(n)t',² ea sola penoris putat, quae satis sint usu annuo. — Gell. 4, 1. §§. 21—23.

2. Verba sunt Sabini ex libro iuris ciuilis secundo: 'Qui alienam rem attrectauit, cum id se inuito domino facere iudicare deberet, furti tenetur'. — Gell. 11, 18. §. 20.

3. Item alio capite: 'Qui alienum 'tacens'³ lucri faciendi causa sustulit, furti obstringitur, siue scit, cuius sit, siue nescit'. — Gell. 11, 18. §. 21.

4. Sed meminisse debemus, secundum ea, quae supra scripsi, furtum sine ulla quoque attrectatione fieri posse, sola mente atque animo, ut furtum fiat, adnitente. Quocirca ne id quidem Sabinus dubitare se ait, quin dominus furti sit condemnandus, qui seruo suo, uti furtum faceret, imperauit. — Gell. 11, 18. §§. 23. 24.

5. Verba Masurii Sabini apposui ex libro iuris ciuilis secundo: 'Furiosus mutusue cuius quod membrum lacerum laesumue est aut obest, quo ipse minus aptus sit, morbosus sunt. Qui natura longe minus uidet, tam sanus est, quam qui tardius currit'. — Gell. 4, 2. §. 15.

6. Masurius autem Sabinus in libro iuris ciuilis tertio⁴

¹) Puta, ubi de legatis agebat, quamobrem hoc fr. primo loco posui. ²) Scripsi; esse ed. Hertz., interpunctione ante h. v. posita.

³) iacens cj. Sciopp Malin sciens. ⁴) Fortasse cum de interdicto de libero homine exhibendo ageret. Cf. L. 3. §§. 11. 12. D. de hom.

antiquiorem locum hospiti tribuit quam clienti. Verba ex eo libro haec sunt: 'In officiis apud maiores ita observatum est: primum tutelae, deinde hospiti, deinde clienti, tum cognato, postea adfini. De qua causa⁵ feminae uiris potiores habitae, '(pupillus)⁶ pupillarisque tutela mulieri praelata. Etiam aduersus quem adfuissent, eius filiis tutores relict, in eadem causa pupillo aderant'. — Gell. 5, 13. §. 5.

De furtis liber.

7. 'Manifestum autem furtum est', ut ait Masurius, 'quod deprehenditur, dum sit. Faciendi finis est, cum perlatum est, quo ferri coeperat'. Furti concepti, item oblati, tripli poena est. Sed quod sit oblatum, quod conceptum, et pleraque alia ad eam rem ex egregiis ueterum moribus accepta neque inutilia cognitu neque iniucunda qui legere uolet, inueniet Sabini librum, cui titulus est de furtis.⁷ In quo id quoque scriptum est, quod uolgo inopinatum est, non hominum tantum neque rerum mouentium, quae auferri occulte et subripi possunt, sed fundi quoque et aedium fieri furtum; condemnatum quoque furti colonum, qui fundo, quem conduxerat, uendito, possessione eius dominum interuertisset. Atque id etiam, quod magis inopinabile est, Sabinus dicit, furem esse hominis iudicatum, qui cum fugitiuus praeter oculos forte domini iret, obtentu togae, tamquam se amiciens, ne uideretur a domino, obstitisset. — Gell. 11, 18. §. 11—14.

Fastorum.

8. Masurius fastorum secundo 'Vinaliorum dies', inquit, 'Ioui sacer est, non, ut quidam putant, Veneri'. — Macrobi. Sat. 1, 4. §. 6.

9. Masurius etiam secundo fastorum 'Liberalium dies',

ib. exh. (43, 29). ⁵) Puta maioris infirmitatis et indigentiae. ⁶) applevi, quod pup. notatum facile excidere poterat. Itaque si inter pupillum et mulierem, pariter mihi cognatos, causa emer-, potius pupillo adero, et maxime quidem si tutelam eius geram, nisi etiam mulieris tutor sim. ⁷) Frustra sunt, qui hanc partem de librorum de iure civili opinantur. Ex eoque de furtis libro a furti manifesti definitionem Gellium petiisse, certe verisimile.

inquit, 'a pontificibus agonium Martiale appellatur'. — Macrobr. ib. §. 15.

10. Et in eodem libro: 'Eam noctem deincepsque insequentem diem, qui est Lucarium'. — Macrobr. ib.

11. ⁸Masurius et alii uno die, id est quarto decimo Kalendas Ianuarias fuisse Saturnalia crediderunt. — Macrobr. Sat. 1, 10. §. 5.

12. Masurius adiicit simulacrum huius deae (sc. Angeroniae) ore obligato atque signato in ara Volupiae propterea collocatum, quod qui suos dolores anxietatesque dissimulant, perveniant patientiae beneficio ad maximam uoluptatem. — Macrobr. ib. §. 8.

De indigenis.

13. Masurius autem Sabinus in commentariis, quos de indigenis composuit: 'Religiosum', inquit, 'est, quod propter sanctitatem aliquam remotum ac sepositum a nobis est; verbum a relinquendo dictum, tanquam caerimoniae a carendo'. — Gell. 4, 9. §. 8. Cf. Macrobr. Sat. 3, 3. (supra in Ser. Sulpicio 13.).

Memorialium.

14. Sed Sabinus Masurius in primo memorialium, secutus quosdam historiae scriptores, Accam Larentiam Romuli nutricem fuisse dicit. 'Ea', inquit, 'mulier ex duodecim filiis maribus unum morte amisit. In illius locum Romulus Accae sese filium dedit seque et ceteros eius filios fratres aruales appellavit. Ex eo tempore collegium mansit fratrum arualium numero duodecim, cuius sacerdotii insigne est spicea corona et albae infulae'. — Gell. 7 (6), 7. §. 8.

15. Huius 'commenti'⁹ (sc. Herculis Victoris dicti) causam Masurius Sabinus memorialium libro secundo aliter exponit. 'Marcus', inquit, 'Octavius Herennius prima adolescentia tibicen, postquam artis distisus suae est, instituit mercaturam, et bene re gesta decimam Herculi profanavit. Postea cum

est. ⁸) Cum Dirkseno non dubito, quin et hoc et sequens fr. ad eundem librum pertinuerint. ⁹) cognomenti Satm. cf. probabilis.

naugans hoc idem ageret, a praedonibus circumuentus, fortissime repugnauit et uictor recessit. Hunc in somnis Hercules docuit, sua opera seruatum. Cui Octavius impetrato a magistratibus loco aedem sacrauit et signum, Victoremque litteris incisus appellauit. Dedit ergo epitheton deo, quo et argumentum ueterum uictoriarum Herculis et commemoratio nouae historiae, quae recenti Romano sacro causam dedit, contineretur. — Macrobi. Sat. 3, 6. §. 11.

16. Item aliud refert Sabinus Masurius in septimo memoriali scire factum. 'Censores', inquit, 'Publius Scipio Nasica et Marcus Popilius¹⁰ cum equitum censum agerent, equum nimis strigosum et male habitum, sed equitem eius uberrimum et habitissimum uiderunt, et "cur", inquit, "ita est, ut tu sis, quam equus curatior"? "Quoniam", inquit, "ego me curo, equum Statius nihili seruos". Visum est parum esse reuerens responsum relatusque in aerarios, ut mos est'. — Gell. 4, 20. §. 11.

17. Masurius autem Sabinus in undecimo librorum memorialium ciuicam coronam tum dari solitam dicit, cum is, qui ciuem seruauerat, eodem tempore etiam hostem occiderat neque locum in ea pugna reliquerat; aliter ius ciuicae coronae negat concessum. Tiberium tamen Caesarem consultum, an ciuicam coronam capere posset, qui ciuem in proelio seruasset et hostes ibidem duos interfecisset, sed locum, in quo pugnabat, non retinisset eoque loco hostes potiti essent, rescripsisse dicit, eum quoque ciuica dignum uideri, quod appareret, ex tam iniquo loco ciuem ab eo seruatum, ut etiam a fortiter pugnantibus retineri non quiuerit. — Gell. 5, 6. §. 14.

Ex incertis libris.¹¹

18. Masurius auctor est, curru quoque triumphantis myrtea corona usos. — Plin. N. H. 15, 29. §. 38.

19. Ob has causas equidem crediderim, honorem ei (sc. i.) habitum in triumphis potius, quam quia suffimentum sit hostium et purgatio, ut tradit Masurius. — Plin. N. H. 30. §. 40.

¹ u. 594. ¹¹) Ex quibus quae Plinius seruaui, non dubito omnia

20. In eosdem situs comitatur et spina nuptiarum facibus auspicatissima, quoniam inde fecerint pastores, qui raperunt Sabinas, ut auctor est Masurius. — Plin. N. H. 16, 18. §. 30.

21. Verum altera lotos in Volcanali, quod Romulus constituit ex uictoria de decumis, aequaeva urbi intellegitur, ut auctor est Masurius. — Plin. N. H. 16, 44. §. 86.

22. Masurius palmam lupino adipi dedisse antiquos tradidit; ideo nouas nuptas illo perunguere postis solitas, ne quid mali medicamenti inferretur. — Plin. N. H. 28, 9. §. 37.

23. Masurius sanqualem ossifragum esse dicit, inmusulum autem pullum aquilae, priusquam albicet cauda. — Plin. N. H. 10, 7. §. 8.

24. Masurius auctor est, L. Papirium praetorem, secundo herede lege agente, bonorum possessionem¹² contra eum dedisse, cum mater partum se XIII mensibus diceret tulisse, quoniam nullum certum tempus pariendi statum uideretur. — Plin. N. H. 7, 5. §. 4 et ex eo Gell. 3, 16. §. 23.

25. Triumphare P. Ventidium de Parthis uoluit (sc. fortuna) quidem solum, sed eundem in triumpho Asculano Cn. Pompeii duxit puerum, quamquam Masurius auctor est, bis in triumpho ductum. — Plin. N. H. 7, 43. §. 44.

26. Partim enim scripserunt, qui ouaret, introire solitum equo uehentem; at Sabinus Masurius pedibus ingredi ouantes dicit, sequentibus eos non militibus, sed uniuerso senatu. — Gell. 5, 6. §. 27.

27. ¹³Libertinos uero ab ingenuis adoptari quidem iure posse, Masurius Sabinus scripsit. Sed id neque permitti dicit, neque permittendum esse umquam putat, ut homines libertini ordinis per adoptiones in iura ingenuorum inuadant. 'Alioquin', inquit, 'si iuris ista antiquitas seruetur, etiam seruus a domino per praetorem¹⁴ dari in adoptionem potest'. Idque

memorialium libris deberi. ¹²) i. e. vindicias; vera enim ingenui bonorum possessio nunquam contra aliquem datur. ¹³) Haec ex libris iuris civilis esse possunt, quibus etiam 'de dierum diffinitionibus et comperendinationibus et aliis quibusdam legitimis ritibus' egisse potest. Gell. 14, 2. §. 1. ¹⁴) Eo, qui vindicat, statim liberum filiumque suum in potestate esse asserente. Qua ratione et dominus

ait plerosque iuris ueteris auctores posse fieri scripsisse. — Gell. 5, 19. §§. 11—14.

28. Sub tecto uti liceret (sc. flamini Diali sine apice) esse, non pridem a pontificibus constitutum, Masurius Sabinus scripsit, et alia quaedam remissa gratiaque aliquot ceremoniarum facta dicitur. — Gell. 10, 15. §§. 17. 18.

* M. VALERII PROBI

Tyrii, grammatici haud vulgaris doctrinae, qui Neronis fere tempestate claruit et ut Sueton. de illustr. gramm. 39. auctor est, maxime emendandis libris veteribus operam dedit, exstat de notis antiquis libellus, vel ut rectius iudicatur, amplioris libri deperditi caput superstes; hoc enim arguunt verba illa exordii *Est etiam circa perscribendas . . . studium necessarium* et quod ipse quidem Probus, ut idem Suetonius testatur, 'nimis pauca et exigua de quibusdam minutis quaestiunculis edidit; reliquit autem non mediocrem sylvam observationum sermonis antiqui'. Sed opusculum illud ita ut in editionibus, velut in Putschii ling. Lat. auctor. ant. p. 1494. Dion. Gothofredi auct. ling. Lat. p. 1454. circumfertur, maximam partem esse interpolatum et eas solas notas, quae generatim neglecto ordine alphabetico sub Probi nomine referuntur, recte ei adscribi, demonstravit nuper magno, ut solet, cum acumine magnaue librorum mss. copia adhibita Th. Momsenus in Act. Societ. Reg. Sax. a. 1853. class. phil. hist. p. 91 sq. Cuius in sententia licet in univ. sit acquiescendum, tamen ut et consilium ac ratio Valeriani opusculi eiusque fata rectius intelligantur et nostrae editionis ratio reddatur, et mihi hac de re video pauca esse disputanda.

De notis antiquis omnino Probum eo potissimum consilio egisse, ut veterum librorum exemplaria etiam ab hac parte recte legerentur et transcriberentur, secundum ea, quae ex Suetonio retulimus, dubitare non licet. Quem ordinem autem in referendis notis sequeretur, ipse indicavisse credendus est verbis illis: *Quod in praeominibus legibus publicis pontificumque monumentis et in iuris civilis libris etiam nunc manet*. In iis tamen vocem *legibus* suum locum iam non tenere, multum argumentis persuasum mihi est. Nam et leges hic frigide blicae appellantur et cum pontificum monumentis parum te componuntur et a iure civili perperam seiunguntur: nec

uciae causa amico mancipatum servum adoptare poterat. §. 12. de adopt. (1, 11).

sic haec respondent ei ordini, quo postea notae recensentur. Ne multa, restituenda illa vox est ante *iuris civilis*, quo loco eam excidisse etiam illud indicio est, quod in quibusdam codd. legitur *iurisque civilis*, omissis verbis, quae praecedunt, et *in*, in aliis, retentis his, omissum est *que*; scilicet diversimode librarii amisso h. l. verbo *legibus* sermonem redintegrare conati sunt. Ad rem vero cf. est locus Manil. Astr. 4, 209. *Hic etiam legum tabulas et condita iura Noverit, aequae notis levibus pendentia verba.* Iam si legimus in *prae nominibus*, *publicis pontificumque monumentis*, et in *legibus iurisque civilis libris*, aptissime in duplex genus notae dividuntur: unum earum, quae specialem causam non habent, sed universae civitatis sunt, partim in familiis (= *prae nominibus*) partim in populo (= *publicis*) partim in diis (= *pontificumque monumentis*)¹ positae (unde ius tripartitum: privatum, publicum et sacrum), alterum earum, quae ex arte magis profectae sunt (cf. Cic. pro Mur. 12.) unoque nomine iuridicae appellari possunt. Et huic divisioni ipse tractatus bellissime convenit. Primum enim §. 2. referuntur notae, quae in *monumentis publicis et historicarum libris sacrisque publicis* reperiuntur, in quibus *prae nominibus* notatis primus locus datur; ut appareat, tantum brevitatis studio praenominum in huius partis praefatione iteratam mentionem factam non esse. Ad alterum genus spectant §§. 3.—5. ita ut in §. 3. verba in *iure civili* tanquam generis significatio praemittatur, quod in *leges, legis actiones* et *edicta* tanquam in suas species diducitur. Apparet autem, Probum prius notarum genus non proprie hoc libello spectavisse. Paucas tantum huius generis tantumque in praefatione opusculi refert, et in fine addit *et similia*, ut, etiamsi demus, quod saltem in ceteris §is dandum est, hic quoque nonnullas notas librariorum culpa intercidissee, exempla tantum ex hoc genere posuisse videatur. Accedit, quod de illis huius generis notis, quas in fine §i 2. diversarum vitae civilis partium ibi commemoratarum *proprias* dicit, omnino esse eiusmodi notas dicere satis habet, ipsas non affert, haud obscure significans, eas sibi parum curae esse, quoniam videlicet pleraeque non ut priores illae communes in libris vulgaris eruditorum lectionis, quos Probus maxime spectabat, velut historici, usurpabantur, sed in reconditioribus monu-

¹) Sane longe aliter haec interpretatur Mommensen, qui in altera Probi editione huius nostrae rationem non habuit. Sed Probum *pontificum monumenta* memorantem non *sacra publica* (ut postea se ipsum interpretatur), sed legis actiones intellexisse, quas tunc nemo nisi ex libris iuris civilis petebat, iisque adeo iuris civilis libros hoc modo opposuisse, cum postea legis actionum notas ad ius civile referat, in animum non induco.

mentis delitescabant. At haec ipsa Probi verba male intellecta non dubito fraudi fuisse viris doctis medii aevi, ut Pseudo-Probum hic intruderent. Dum enim ea verba, quibus Probis quasi excusatur, cur has notas *proprias* opusculo suo non inserat, tanquam novam praefationem accipiunt, quam similiter ut initio §i 2. notarum seriem huc pertinentium sequi oporteat, eam cum non invenirent, excidisse rati, alii opusculum hic finiverunt et sequentes partes denuo inscripto Probi nomine sigillatim descripserunt, alii aliunde suppleverunt, ubi notas huc facientes nullo inscripto auctoris nomine invenerant. Longam eam esse oportere, persuadebat iis, quod Probis longum illum indicem *curiarum, tribuum, comitiorum, sacerdotiorum* et ceterorum praescripsisset; et memorabile illud discrimen intercedit inter hunc Pseudo-Probum et ceteras similes notarum collectiones velut Lindenbrogicam, quod illo omnium fere, quas index ille refert, rerum notae continentur, hae praepimis ad libros iuris civilis spectant. Cum tamen etiam in subpositicia illa serie notarum magnam partem ex iure civili petitam esse viderent, addiderunt indici verba *iuris civilis*, quae subditicia esse etiam Momsenum non fugit.

Alterum genus, quas supra notas iuridicas dixi, etiam eo a priore differebat artemque quandam prodebat, quod proprie tantum ex singularibus litteris constabat (§. 3. Cic. l. c.). Et hoc quidem genus maxime Probum spectavisse et executum esse, non modo ipsa res documento est, sed etiam titulus in bonis libris teste Momseno opusculo praescriptus '*de iuris notarum*' vel '*iuris notarum*'. Vereor tamen in hac opusculi parte non solum singulas notas haud paucas excidisse, sed et alias ipsam eam partem nos integram non habere. Nam si §o 1. alterum hoc genus verbis *in legibus iurisque civilis libris* significatum erat, video quidem ad *leges* tanquam fontem iuris civilis cunctas notas §is 3. 4 et 5. propositas recte referri, cum legis actiones et edicta perpetua tantum rivi quidam vel propaggines ipsarum legum sint. Sed notas *in iuris civilis libris* desidero. Num adeo balbutiebat grammaticus, ut legis actiones et edicta perpetua, fortasse quia etiam in libris legebantur, libros iuris civilis appellaret? An vero non curabat eos, qui proprie sic appellantur, quique veterum librorum, quorum emendationi operam dabat, praecipuam partem constituebant? An nullae dum in iis notae adhibebantur? Nullum eorum dici potest. Itaque sic statuo, eam opusculi partem, qua hae notae expositae erant, interiisse, neque id tam incuria quam nimia cura factum esse. Ea enim magno usui erat iis, qui libros iuris civilis transcribebant. Itaque eam ceteris notis primo neglectis exscripserunt, idque non grammatici sed librarii consilio ac cura, hoc est,

auctoris nomine omisso, et ita, ut novis postea notarum compendiis accedentibus, collectionem suam, prout usus posceret, augerent, immutarent, alius etiam aliam institueret. In ipso vero Probi libro haec semel ab eo avulsa pars praetermitti coepta est. Hac ratione varias illas notarum collectiones enatas esse existime, quae partim anonymae partim sub certorum auctorum velut Magnonis, Petri Diaconi, Papiæ nominibus in codd. mss. inveniuntur, quarumque una singulari fato exeunte medio aevo rursus Valeriano opusculo sed alia eius parte adsui coepit. Ordinem quoque alphabeticum a posterioribus illis notarum collectoribus profectum esse, non tam certo affirmaverim: hunc enim pro ea, quae inter leges et libros iuris civilis intercedebat differentia, iam ipse Probus in hac parte adhibuisse poterat.

Licet vero posterioribus istis collectionibus ea quoque notarum pars, quae Probo periit, saltem maxima ex parte haud dubie contineatur, tamen in animum inducere non potui, ut quae in iis Probi sunt, restituendi ei periculum facerem. Plus enim quam difficile est, eas a ceteris, quae aliunde originem ducant, segregare. Suo igitur iam loco ista farrago relinquenda est. Ipsum vero Probi opusculum, quatenus exstat, quam emendatissimum potui, iam exhibeo. Qua in re illud maxime tenendum erat, librariorum in eo transcribendo non tantum solito more peccavisse, sed etiam haud raro denuo notas explicuisse et partim has ex explicationum mendis partim vice versa interpolasse. Singulorum codicum mss. notitia, quos singularibus litteris ita notavi, ut communi omnium lectioni hoc signum *Cdd.* praefigerem, ex Momseni commentario petenda est. Eius quoque unius, ut par erat, editionem respexi; de qua praemonendum est, Momsenum notas earumque explicationes consulto incorrectas reliquisse.

His, cum primum Probi libellum ederem, praeter pauca, quae nunc demum addidi, disputatis, vulgati postea sunt separatim et in Henrici Keilii grammaticorum Latinorum vol. III. p. 267 seq. 'Notarum laterculi edente Th. Momseno', in quibus Probus noster cum principem locum obtineat et plurimum et multo meliorum, quam antea, mss. codicum ope editus, non est quod dicam, nova haec subsidia etiam a me in iteratis curis Probo impensis adhibita esse. Itaque prorsus retractatam accipis Probi editionem, in qua laudati codices ad nuper excussos, *ed.* (= *editio*) ad Momseni novam referendi sunt. Ceterum in his, quae antea exhibueramus, non admodum multa mutanda fuerunt. Accessit vero his augmentum nec ambitu exiguum et argumento nobile, insignitum in hac nova editione num. 6., de quo nunc aliqua

praefanda sunt. Citius enim, quam expectaveram vel, ut verius dicam, praeter spem confirmatum est id quod in superiore praefatione de avulsa et perdita extrema Valeriani opusculi parte conieceram, qua notae ex 'iuris civilis libris' petitae comprehensae fuerint. Scilicet in membranis a Momseno adhibitis est codex Einsidlensis, saeculi X, alphabetico ordine digestus et cetera quidem a Papiana, quae dicitur, notarum sylloga non diversus, sed quibusdam additamentis insignis, quae pleraque ex Probo genuino petita esse, et ipse harum notarum habitus et in fine subiectum praefationis Probianae exordium Momsenum docuit. Et quaedam quidem harum notarum conveniunt cum his, quas iam nove-ramus, ut tantum emendandis iis inservire possint; aliae vero novae sunt. Has Momsenus p. 275 seq. soluto ordine alphabetico composuit, nec quod aliud consilium in ordinandis iis secutus sit, aperuit. Si, ut suspicor, argumenti similitudine ductus est, quaedam notae aliter locandae erant. Nolui tamen in re tam exili ab ordine semel statuto recedere, maxime cum is, quo Probus usus est, restitui nullo modo possit. Nam etiamsi ponamus, ipsum Probum hanc notarum partem secundum alphabetum ordinasse, certe is ordo alius fuit, ac quo usus est scriptor cod. Einsidlensis eiusus archetypi. Eum enim apparet non tantum continuas ipsius Probi notarum formulas pro arbitrio in complures discerpisse, sed etiam ex eadem, una alterave tantum littera omissa, plures fecisse, velut *Dolo Ve Malo Tuo* et *Dolo Ve Malo*, *Familiam Testamenti Causa* et *Testamenti Causa*, et quasdam formulas adeo mutilasse, ut sensu careant, velut *Malo Tuo Factum Est*, *Possessio Data est*, *Rebus Recte Praestari*.

Dixi, has novas notas ex 'iuris civilis libris' sumptas esse. Quod probant exempli gratia eiusmodi notae *Mihi Heres Erit*, *HeredemQue Meum* similesque testamentis vel contractibus propriae, quibus nec in legibus, nec in legis actionibus nec in edictis perpetuis locus erat. Nec huic adversantur multae aliae, quae quanquam primum in legis actionibus ponebantur, velut (*Aio*), *Te Mihi Dare Facere Oportere*, vel in edictis, ut pleraeque ceterae, tamen ex his etiam in libros iuris civilis migraverant. Sed potest etiam coniectura de ipso libro capì non improbabilis, quo Probus in hac opusculi parte usus sit. Cum enim in his notis etiam memoratur S. P. M. = *Sexti Pedii Medmani*, hoc non eo (ut quis forte coninetur) referendum est, quod Paulo auctore L. 6. §. 1. de bon. poss. (37, 1) Sex. Pedius libro XXV ad edictum testamentaria bon. possessione agens 'notas literas non se' scripserat; (quid enim hoc notarum syllogarium attinebat? qui movere poterat, ut hanc ipsam notam poneret?) id quod Probus in libro, ex quo omnes illas notas collige-

bat, etiam hanc invenerat. Is vero alius atque ipsius Pedii vix esse poterat. Praeter celebratissimos enim quosdam Ictos, qui et ipsi ab aliis citati pluribus tantum litteris notabantur, velut *cass.*, *sab.*, *ser. sul.*, ipsorum tantum in libris Ictorum principalibus litteris nomen eorum notatum esse, sive cum responsa a se data referrent, ex Paulli exemplo constat, sive cum marginibus paginarum titulus operis inscriberetur, per se probabile est. Cum igitur etiam ex aetate Sexti Pedii adhuc tam incerta, ut Iuliano tantum anteriorem eum fuisse sciremus, nihil causae obstat, non dubito, Probum, ut eum quoque quem dixi, notandi morem ostenderet, notam illam posuisse eamque cum ceteris ex Sexti Pedii ad edictum libris (circiter quinquaginta, ut videtur) sumsisse; namque edicti commentarium pleraeque ceterae notae ex edicti verbis petitaeproduct et ex huiusmodi libris Pedianus tunc longe amplissimus erat, quem maximam sibi notarum copiam suppeditaturum esse Probus merito indicabat.

Ceterum exiguum tantum partem tam harum quam ceterarum, quas Probus composuit, notarum ad nos pervenisse dubitandum non est, idque nunc non tam librariorum negligentiae, quam istius aevi genio, quod antiquarum divitiarum taedio etiam ipsos iuris civilis libros tantum breviter ferre valuit, tribuendum esse existimo.

M. VALERII PROBI

de iuris (*civilis*) notarum(*significatione commentarius*).¹

1. Est etiam circa perscribendas vel paucioribus litteris notandas voces studium necessarium. Quod partim pro voluntate cuiusque sit, partim pro usu publico et observatione communi. Namque apud veteres cum usus notarum nullus esset, propter perscribendi² difficultatem³ maxime in senatu

¹) Hoc fere modo supplendam esse inscriptionem, quam optimi libri mss. praebent, suavit mihi Gell. 17, 9, ubi eiusdem Probi citatur commentarius 'de occulta litterarum significatione in epistularum C. Caesaris scriptura'. Et enim vicinum hunc nostrum commentarium fuisse, etiam probabile fit ex inscriptione quibusdam medii aevi notarum collectionibus a Probo pendentibus praefixa: 'notae Iulii Caesaris', de quibus cf. Mommsen. not. laterc. p. 315. ²) propter scribendi Cdd. et ed.; vitium ex compendio pp scribendi natum est. ³) facilitatem Cdd. et ed.; sed di geminandum erat.

qui scribendo aderant, ut 'celeriter¹ dicta comprehenderent, quaedam uerba atque nomina ex communi consensu primis litteris notabant et singulae litterae quid significarent, in promptu erat. 'Quod⁵ in praenominibus, publicis pontificumque monumentis et in 'legibus⁶ 'iuris(que)⁷ civilis libris etiam nunc manet. Ad quas notationes publicas 'accessit⁸ 'et studiosorum uoluntas, ut unusquisque familiares sibi notas pro uoluntate signaret; quas comprehendere⁹ infinitum est. publicae sane tenendae, 'quae¹⁰ in monumentis publicis et historiarum libris sacrisque publicis reperiuntur, 'ut¹⁰

2.	P.	Publius
	L.	Lucius
	C.	Gaius
	M.	Marcus
	CN.	Gnaeus
	Q.	Quintus
	MA.	'Manius ¹
	TI.	Tiberius
	CL.	Claudius
	'T.	Titus ²
	SP.	Spurius
	SEX.	Sextus
	SER.	Servius
	'OP.	Opiter ³
	A. V. C.	ab urbe condita
	P. R. E.	post reges exactos
	P. C.	patres conscripti
	S. P. Q. R.	senatus populusque Romanus
	EQ. R.	eques Romanus

⁴) *Refer ad comprehenderent, non ad dicta. Celeritate facto senatus-consulto opus, ut mox ad alia veniri vel discedi posset.* ⁵) Quod nō Cdd. Fortasse; Qui mos. ⁶) Cdd. et ed. habent transpositum post praenominibus; vid. praefat. ⁷) et in iuris Cdd. fide digni. inrisque omisso antea et in X. A. ⁸) accedit Cdd. et ed. ⁹) Haec proxime ad Cdd. scripturam accedunt. etiam studiosorum uoluntas; set unusquisque familiares sibi notas pro uoluntate quas signarit comprehendere ed. Moms. altera. ¹⁰) Ex Cdd. in Momsemi ed. altera addidi. ¹) Macunius vel Macunius Cdd. Suspicio Manii et Pacuuii notas in unam conflatas esse. ²) A.; omittunt ceteri Cdd. et ed. ³) E.;

V. R.	urbs Roma
C. R.	ciuis Romanus
COL.	coloniae uel colonus
MVN.	municipia uel municeps
N. L.	nominis Latini
L. C.	Latini coloniarii
S. N. L.	socii nominis Latini

et similia. Secundum haec etiam¹⁴ curiarum nomina, tribuum, comitiorum, sacerdotiorum, potestatum, magistratuum, praefectarum, sacrorum, ludorum, rerum urbanarum, rerum militarium, collegiorum, decuriarum, fastorum,⁵ nummorum, ponderum,⁶ mensurarum⁷ et similium ceterorum notationes proprias habent. * * *⁸

Litterae singulares in iure ciuili.

3. De legibus et plebiscitis (*senatusque consultis*)⁹ haec.²⁰

P. I. R. P. Q. I. S. I. F. populum iure rogauit populusque iure

P. R. E. A. D. P. sciuit in foro pro rostris ex¹ ante diem pridie

E. H. L. N. R. eius hac lege nihilum rogatur²

S. R. L. R. I. C. Q. O. siremps lex, res, ius causaque omnibus

O. R. E. omnium rerum esto³

omittunt alii Cdd. ¹⁴) etiam hic C. etiam om. ceteri Cdd. De curiarum nominibus notatis cf. Ovid. F. 2, 528. ⁵) Intellige dierum fastorum, nefastorum et similium. pagorum Moms. cf. ⁶) numerorum Cdd. et ed., quod cohaesisse uidetur ex numor. p. erum; numerorum Moms. cf. ⁷) De verbis iuris ciuilis, quae hic Cdd. intrudunt, vid. praefat. ⁸) Hic cum in duas partes opus scinderetur a librariis, non dubito quaedam excidisse, quibus Probus ad notas iuris transitum fecerat. ⁹) Supplevi. Excidit scilicet ob simile antecedens vocabulum scitis. ²⁰) nunc ponimus serioris tantum aetatis Cdd. Litterae singulares in iure ciuili de legibus et plebiscitis ed. Sed vide inscriptiones §§. 4. et 5. ¹) In lege perlata huic ex proprie nullus locus; sed puto, id interdum ex lege per trinundinum promulgata postea errore retentum esse. Notis Ante Diem et Pridie in eadem lege simul locum non esse, via est, quod moneamus. De legum praescriptionibus in uniuersum cf. Ritschl. praef. ind. schol. Bonn. lib. 1860. ²) Cdd. et ed. ante L. lege addunt: O. omnibus, idque in sequenti nota, ubi testantibus lege Rubria et lege Quinctia (Mus. philol. Rhén. VIII. p. 295. 457 seq.) iustus eius locus est, omittunt, ut appareat, ex inferiori nota in superiorem id male irrepsisse. ³) Varie

L. P. C. R.	Latini Prisci, ciues Romani
M. E. M. D. D. E.	municipibus eius municipii dare damnas esto
C. E. C.	colonis eius coloniae
Q. E. R. F. E. D.	quod eius recte factum esse dicetur
L. I. D. A. C.	lex Iulia de adulteriis coercendis
V. D. P. R. L. P.	unde de plano recte legi possit
A. A. A. F. F.	aere, argento, auro flando, feriundo
I. N. Q. Q.	iustis nuptiis quaesitos, quaesitas
S. Q. S. S. E. Q. (V.)	si quid 'sacrosanctum est,' ²⁴ 'quodue ius
I. N. S. R. E. H. L.	non ⁵ sit 'rogarier,' ⁶ eius hac lege
N. R.	nihil 'rogatur'
V. P. R.	ueteri possessori redditum ⁸
V. A.	ueterano assignatum
V. F.	ususfructus ⁹
S. C. P. S.	senatus consultum, plebi scitum
Q. D. E. R. F. P. D. E.	'quid ³⁰ de ea re fieri placeret, de ea re
R. V. I. C.	uniuersi ita censuere
Q. F. E. I. S. F.	'quom ¹ factum est, in senatu fuerunt
D. C. S.	de consilii sententia
S. Q. M. D. E. R. A. P.	si quid 'magistratus ² de ea re ad
P. V. 'L. ³ O. E.	populum 'plebemue lato ⁴ opus est,

Cdd. hanc formulam corrumpunt. Quod siremps notatur duabus litteris S. R., factum videtur secundum etymologiam M. Catonis, a 'similis res' eam vocem derivantis. Fest. s. v. ²⁴) sacrosancti V.; sacri sancti ceteri Cdd. et ed. Vid. Cic. pro Balb. 14. ⁵) Q. N. I. quod non iure boni Cdd. quod iure non unus A.; ut tam ante I. quam post littera singularis lecta esse videatur, quam N. acceperunt, quae vero ante erat V. Sunt duae exceptiones, quarum altera spectat ad ea, quae ne quis rogaret, multa tantum similive poena sancitum erat. ⁶) rogatum Cdd. Cf. Klenze ad Leg. Servil. p. 94. ⁷) Ita recte est in I. Anton. de Thermens. v. 30., pro quo archaice in aliis aeribus legitur rogator s. rogato(r); nam imperativus in hac formula insipide poneretur. rogatum C. ⁸) V. veteri omittunt aliqui Cdd. idque Moms. docte interpolatum putat ex Suet. Dom. 9., de quo dubito. ⁹) Potuit huic notae etiam in legibus agrariis locus esse. Gai. 2, 7. ³⁰) quod Cdd. ¹) quod Cdd. et ed. Cf. Orell. 3787. ²) mee vel meae vel me Cdd. Erat opinor mag. (Moms. cj.: melius). Deest haec vox in Cic. ad fam. 8, 8, §. 5. ³) V. ceteri Cdd., factum sc. ex corruptela ualeto. ⁴) V.; plebum ualeto ceteri.

COS. PR. TR. PL.	cos., praetores, tribuni plebis, qui nunc
Q. N. S. Q. E. V. A.	sunt, 'quibus eorum ³⁵ uidebitur, ad
P. P. V. F. Q. S. N.	populum plebem'ue ferant; ⁶ quod si
T. COS. PR. TR.	non tulerint, cos., praetores tribuni
PL. Q. D. E. Q. E.	plebis, qui deinceps erunt, 'quibus
V. A. P. P. V. F.	eorum ⁵ uidebitur, ad populum ple-
	bemue ferant
S. F. S.	sine fraude sua
4. In legis actionibus haec ⁷ :	
A. T. M. D. O.	aio, te mihi dare oportere ⁸
Q. N. T. S. Q. P.	quando negas, te sacramento 'quinge- B.
	nario ⁹ prouoco
Q. N. Q. A. N. Q. N.	quando neque ais neque negas ⁴⁰
E. I. M. C. V.	ex iure manum consertum 'uocauit ¹
S. N. S. Q.	si negat, sacramento quaerito ²
S. S. C. S. D. E. T. V.	'secundum suam causam ³ ; sicut dixi,
(I.)	ecce tibi, 'uindictam (<i>imposui</i>) ⁴
Q. I. I. T. C. P. A. F.	quando in iure te conspicio, postulo,
A.	anne fuas ⁵ auctor
T. P. ⁶ I. A. V. P. V. D.	te praetor iudicem arbitrumue postulo
	uti des ⁷

³⁵) quod eius *Cdd.* (quod eis *Moms. ed.*) ex parum erudita interpolatione; nam quod ferrent, certe potestas non dabatur magistratibus. Cf. Cic. l. c. Etiam consules, praetores et tribuni pl. plus quam singularibus literis in *Cdd.* notati videntur interpolationi deberi.

⁶) *V.*; plebis ferant ceteri. ⁷) haec *Cdd.* et ed. hic et infra §. 5.

⁸) Puta sponsionis illius summam, de qua agit Gai. 4, 95. ⁹) Hoc solum in centumviralibus causis superfuisse videtur. ⁴⁰) Hac actione utebatur actor, si adversarius tacuerat. ¹) uocavit *V.* Sed aut voco aut vocasti aut generaliter vocare legendum videtur. *Vid.*

Cic. pro Mur. 12. ²) quingenario *Moms. cj.* Frustra; pertinet haec formula ad publicam legis actionem, in qua actor adversarium sacramento non provocabat, sed interrogabat. *Vid. Fest.* p. 344. Müll.

et nos ad Gai. 4, 14. not. ad h. voc. ³) Male haec verba cum sequentibus coniuncta sunt. Cf. Gai. 4, 18. adn. ⁴) Supplevi ex Gai. 4, 16. uindicta *Cdd.* ⁵) far optimi *Cdd.* fas alii. De anne post verbum postulo, quod *Moms.* immerito impugnât, cf. Gai. 4, 16. ⁶) PR.

Cdd. Sed singularis littera requiritur ex Probi strictiore ratione (nam alii et binas litteras admittebant. *Fest. v. Nota*). Ab initio videamus ne littera A. = abs ob antecedentem notam, quae hac littera clauditur, perierit. ⁷) Cf. Keller *Civilproc.* §. 17. not. 230.

I. D. T. S. P.	in diem tertium siue perendinum
A. L. A.	arbitrum liti aestimandae
5. In edictis perpetuis haec:	
Q. B. F.	quare bonum factum ⁴⁸
I. D. P. E.	iure dicundo praeerit
I. D. C.	iuris dicundi causa
Q. R. F. E. V.	quod recte factum esse uidebitur
V. B. A.	uiri boni arbitrato
D. M. F. V. C.	dolo malo fraudisue causa
I. D.	iudicium dabo
I. D.	iuris dictio
Q. E. R. E. T. P. I. R.	quanti ea res erit, tantae pecuniae iu-
D. T. Q. P. D. T.	dicium recuperatorium dabo testibus-
'D. ⁹ D. P. F.	que publice dum taxat 'decem ⁹ de-
	nuntiandi potestatem 'faciam ⁵⁰
Q. S. S. S.	quae supra scripta sunt
I. C. E. V.	iusta causa esse uidebitur
N. K. C.	non calumniae causa
C. C.	consilium cepit uel causa cognita
F. C.	fraudare creditores uel fiduciae causa
	uel fideicommissum
P. C.	¹ pactum conuentum uel pecunia consti-
	tuta
C. V.	centum uirum ²
S. T. A.	sine tutoris auctoritate
T. A.	tutore auctore
F. E. D.	factum esse dicetur
H. S.	haec sic ³
Q. A.	quemadmodum
Q. M.	quo modo uel quo magis
P. P. L. V.	pro praede litis uindictiarum

Cdd. et ed. hanc notam in fine §i antecedentis praebent; sed eam Victorian esse, ubi fere exordium faciebat, docet Brisson. de form.
 1. ⁹) Similiter Pondera duodecim PDDC notata leges apud *Petrum Diaconum*. ⁵⁰) facit Cdd. ¹) Quod plerique Cdd. et ed. praefigunt ab edicto praetoris alienum patres conscripti, *velut glossema feci.* ²) uel clarissimi uiri addunt Cdd. ed. ³) uel hora secunda

I. S.	'iudicatum ⁵⁴ solui
'B. E. E. P. P. V. Q. P.	'bona ex edicto (<i>possideri proscribi uenireque pro portione iubebo</i>) ⁵
P. I.	
6. (<i>In iuris civilis libris haec</i>) ⁶	
I. E.	index esto
R. S.	recipere sutores sunt
E. R. A.	ea res 'agatur ⁷
Q. D. R. A.	qua de re agitur
N. N.	Numerius Negidius
O. E. R.	ob eam rem
O. O.	oportet oportebit
O. E. F. B.	oportet ⁸ ex fide bona
M. A. E.	melius aequius erit ⁹
S. D. E. R. Q. D. A.	si de ea re, qua de agitur ⁶⁰
S. P.	si parret
S. N. P. A.	si non parret, absoluto
T. M. D. F. O.	te mihi dare facere oportere
D. M. F.	dolo malo fecisti
D. V. M. T. F. E.	dolo(ue) malo tuo factum est ¹
N. R.	non restituetur
O. C.	ope consilio
V. R.	urbis Romae
R. R. E. P.	Romae recte experiri possit
M. C. F.	municipiis coloniis foris ²
D. D.	decreto decurionum
M. P. D.	maiores partem diei ³

addunt Cdd. ed. ⁵⁴) iudicium Cdd. et ed. *Post hanc notam M. addit C. E. D. convinctum esse dicetur et M. F. P. malae fidei possessor.*

⁵) *Alterum P. P. in Moms. ed. omisum, quod explicui pro portione habent tantum A. et Maruc. I solus E.* ⁶) *Ad similitudinem exordii §§. 4. et 5. finxi. Caeterum quae sequuntur deberi codici Einsidlensi, in praefatione dictum est.* ⁷) agitur Cd. ed. Cf. Gai. 4, 131.

⁸) oportebit E. ed. *At intentio semper de praesenti tempore concipitur.* ⁹) Cf. Boeth. ad Cic. Top. 17, 66. p. 378 Or. Cic. de offic. 3, 15, 61. pro Rosc. C. 4, 11, 12. ⁶⁰) Refer ad pacti exceptionem. Gai. 4, 119. ¹) D. V. M. V. dolo uel malo tuo D. V. M. dolo uel male

M. T. F. E. malo tuo factum est Cd. ed. ²) municipii fores Cd. ed. municipio, colonia, foro cf. Moms. Cf. leg. Rubr. c. 21. 23. leg. Iul. munic. v. 83 seq. ³) Cf. L. 2. §. 1. D. de verb. sign. (50, 16) ex

P. P. D.	pro parte dimidia
S. S. S.	supra scripti sunt
Q. I. S. S.	quae infra scripta sunt
L. E.	lege egisse
L. A. E.	lege actum est
R. R.	recte recipitur
M. M. P.	manu mancipio potestate ⁶⁴
E. I. Q.	ex iure Quiritium
(B.) P. D. E.	(bonorum) possessio data est ⁵
S. (L.) P. H. A.	secundum (legem) publicam hoc aere ⁶
H. B. V. P.	heres bonorumue possessor
M. H. E.	mihi heres erit
H. Q. M.	heredemque meum
E. H. E.	exheres esto
V. V. C.	uolo uos curare
S. N. P. M. S. R. S. S.	' . . . sinito rem sumere sibi que habere ⁷
Q. H.	
P. S. T. Q. H.	praecipito sumito ' tibi que habeto ⁸
O. O. O. T.	omnia ornamenta, omnia texta ⁹
V. M. M.	uestem mundum muliebrem ⁷⁰
T. T. A. A. A.	tegulas testas ¹ aurum argentum aes
T. C. (O.) F. M. C. M.	testamenti causa (omissa) familiae mor-
(M.) V. R. C. L. C.	tis causa manumissae uindicta recte competet liberae causa ²

Paul. lib. 1. ad ed. ⁶⁴) *Cf. rubr. leg. Flav. Salp. 22.* ⁵) *Ex interdicto Quorum bon. L. 1 pr. De quor. bon. (43, 2).* ⁶) *Cf. Gai. 2, 104.* ⁷) sine praesumere sibi que habere *Cd. sc. R. accepta pro P. et neglectis quattuor primis litteris, quas suspicor significasse Si Non Potest Mancipare (velut absens), ut haec formula sinendi modo legandi in rebus mancipi per damnationem legatis in usu fuerit (cf. Gai. 2, 204. 214. L. 30. §. 1. D. de leg. 3.) indeque omnino origo legati sinendi modo adhuc ignorata repetenda videatur.* ⁸) *Haec Cd. alio loco sub littera T et ed. tanquam propriam notam repetunt. Reuera apud Probum haec et tres sequentes notae unam formulam coniunctim legendam effecisse videntur.* ⁹) *Cf. L. 16. 22. 37. D. de auro arg. 1, 2).* ⁷⁰) *Cf. L. 8. L. 32. §. 6. D. eod.* ¹) *Cf. L. 1. §. 1. D. de gno (47, 3).* ²) *Sic mihi videor restituisse Probi probam formulam, n Cd. male in haec quinque frustra discerptam et passim corruptam: ' T. C. familiam testamenti causa (et post sub lit. T: T. C. testamenti ausa) L. C. libertatis causa M. C. M. mortis causa manumissa V. R. C.*

S. Q. M. M. M. M. M.	si quis 'manu missus' ⁷³ manumissa moritur
D. D. D. 'V. E. ⁴	deinde deperiit deminutumue est
H. COG.	herede cognitore ⁵
D. M. O.	donum munus operas ⁶
O. D. M.	operas donum munus ⁷
Q. P. N. M. C.	quod pondere numero mensura continetur
F. P. P. R.	forma publica populi Romani ⁸
(H.) R. R. P.	(his) rebus recte praestari ⁹
F. P.	fide promissor ⁸⁰
P. A.	pluviae arcendae
F. E.	familiae erciscundae
F. R.	finium regundorum ¹
V. F. I.	vadimonium fieri iubere
N. C. N. P.	nec clam nec precario
V. F. V.	uim fieri ueto
F. C. L.	fraudationis causa latitat ²
P. P. V.	pupillus pupillae ²
R. P. C. S. D. M.	rei publicae causa se dolo malo ²

vindicta recte neempet (iam Moms. correxit competet). Videtur cautela testamento adscripta monendae de iuribus suis familiae causa, quam mortis causa testator liberaverat. De eiusmodi manumissionibus vid. L. 15. D. de manumiss. (40, 1). Et testamentariae quidem manumissiones omissa causa testamenti intercidunt (L. 17. D. si quis omissa c. l. 29, 4). Sicut vero mortis causa donationes ne quidem accusato testamento auferuntur, quod fit legatis et libertatibus testamento datis (L. 5. §§. 15. 17. D. de his quae ut ind. 34, 9), multo minus libertas mortis causa vindicta data omissa causa testamenti infringi debet. ⁷³) manumisit Cd. 'principium est edicti de bonis libertorum' Moms. ⁴) Correx. M. Cd. ed. Cf. L. 20. §§. 6. 17. D. de her. pet. (5, 3). Spectabat vero ad stipulationem, quae post memoratur, his rebus recte praestari. Cf. Goeddaeus ad L. 71. §. 1. D. de verb. sign. (50, 16). ⁵) Spectabat fortasse infamiam. Cf. Gui. 4, 182. Ceterum dubito, an trium litterarum nota ex Probo fuerit. ⁶) Cf. L. 53 pr. D. de verb. sign. (50, 16). Paul. S. R. 2, 32. §. 1. ⁷) Cf. L. 7. §. 3. L. 37 pr. D. de op. libert. (39, 1). ⁸) Utraque formula spectabat titulum de rebus creditis. Cf. L. Rubr. c. 21. L. 2. §. 1. D. de reb. cred. (12, 1). ⁹) Cf. not. 74. ⁸⁰) fidei promissor Cd. ed. ¹) finibus regnandis Cd. ed. ²) Cf. L. 5. 6. §. 1. L. 7. §. 1. D. quib. ex caus. in poss. (42, 4) et nota antiquiorem vocem 'se dolo',

V. I. I.	uidebitur in integrum ⁸³
R. A. Q. E. I. E.	restituas ⁴ antequam ex iure exeas
EX. C.	ex consuetudine ⁵
O. A. Q.	omnes ad quos ⁶
O. F.	(ostia) ⁷ fenestras
Q. M. E.	quae ⁸ mea est ⁹
R. N.	rerum nouarum ⁹⁰
S. N. P. Q. 'M. A. ¹	si non plus quam 'm(ile) asses ¹
S. P. M.	Sexti ² Pedii 'Medmani ³

CAELIVS SABINVS

(claruit Vespasiano, Tilo et Domitiano imperantibus).

Ad edictum aedilium curulium.

1. Caelius Sabinus in libro, quem de edicto aedilium curulium composuit, Labeonem refert, quid esset morbus, hisce uerbis definisse: 'Morbus est habitus cuiusque corporis contra naturam, qui usum eius facit deteriore'. Sed morbum alias in toto corpore accidere dicit, alias in parte corporis. Totius corporis morbum esse, ueluti sit phthisis aut febris, partis autem, ueluti sit caecitas aut pedis debilitas. 'Balbus autem',

cuius loco Iulianus posuit 'sine dolo'. ⁸³) *Integram formulam habet L. 26. §. 9. D. quib. ex caus. mai. (4, 6).* ⁴) *restitutus Cd. An restituito forma Iuliano antiquiore? Ad rem cf. Gai. 4, 164.* ⁵) *Non uidetur Probi esse.* ⁶) *sc. ea res pertinet. Cf. L. 19 pr. D. de adopt. (1, 7).* ⁷) *Supplevi. Cf. L. 25. §. 1. D. loc. (19, 2) 'si ostia fenestrasve ninium corruptas locator non restituat'. L. 59. D. de rei vind. (6, 1).* ⁸) *quem Cd. ed.* ⁹) *Cf. L. 85. D. de leg. 3. L. 7. D. de auro arg. (34, 2). Potest, ut haec a maiore illa formula (not. 69.) abscissa primitus illa secuta sint T. T. A. A. A. et explicari debeant Quod Meum Est vel Quae Mea Erunt.* ⁹⁰) *Cf. Fr. Vat. 67.* ¹) *A. D. magnus Cd. Non possunt haec cum Momo ad sacramentum quingenarium referri; hoc enim erat rerum mille aeris plurisve ipsunque non Aeris D sed D Aeris. Spectant potius aut legem Furiam testamentariam, de qua vid. Gai. 2, 225., aut, quod magis probro, legis Cinciae exceptionem. Cf. Ulp. 1, 1. L. 5. §. 2. D. de dol. mal. eae. (14, 4).* ²) *Sextii Cd.* ³) *Ex Medma s. Medama in Bruttii, olim Locrensi oppido, oriundi. Strab. 6, 1. §. 5. p. 256. Plin. N. H. 3, 10. §. 73. Mel. 2, 4. Mediuani Cd. ed. vox nihili ideoque sine mora corrigenda.*

inquit, 'et atypus uitiosi magis, quam morbosi sunt, et equus mordax aut calcitro uitiosus, non morbosus est. Sed cui morbus est, idem etiam uitiosus est. Neque id tamen contra fit; potest enim, qui uitiosus est, non morbosus esse. Quamobrem cum de homine morboaso agetur, 'aeque',¹ inquit, 'ita dicetur: "QVANTO OB ID VITIVM MINORIS SIT"'. — Gell. 4, 2. §§. 3—5.

2. ²Pilleatos seruos uenum solitos ire, quorum nomine uenditor nihil praestaret, Caelius Sabinus iurisperitus scriptum reliquit. Cuius rei causam esse ait, quod eiusmodi conditionis mancipia insignia esse in uendendo deberent, ut emptores errare et capi non possent, neque lex uendundi opperienda esset, sed oculis iam praeciperent, quidnam esset mancipiorum genus; 'sicuti' inquit, 'antiquitus mancipia iure belli capta coronis induta ueniebant et idcirco dicebantur sub corona uenire. Namque ut ea corona signum erat captiuorum uenaliu, ita pilleus impositus demonstrabat, eiusmodi seruos uenundari, quorum nomine emptori uenditor nihil praestaret'. — Gell. 6 (7), 4. §§. 1—3.

T. A R I S T O

(sub imp. Traiano).¹

1. Id etiam memini legere me in libro Aristonis iureconsulti, haudquaquam indocti uiri, apud ueteres Aegyptios, quod genus hominum constat et in artibus repperiendis sollertes extitisse et in cognitione rerum indagandarum sagaces, furta omnia fuisse licita et inpoenita. — Gell. 11, 18. §. 16.

¹) *Scripti*; neque *Cdd. ed. Hertz.*, quod sensus loci ferre non videtur: nequam (vel nequaquam) alii. An aequè tm (tamen)? ²) *Vix dubitandum, quin Gellius haec ex eodem libro sumserit. Cf. Zimmermann hist. iur. Rom. T. I. §. 87. not. 6.*

¹) *Vid. est de hoc Ian. Iust. Enschedé de T. Aristone ICto Rom. L. B. 1829. 4.*

LAELIVS FELIX

(sub imp. Hadriano).¹

Ad Q. Mucium.

1. In libro Laelii Felicis ad Q. Mucium primo scriptum est, Labeonem scribere etc. (cf. supra M. Antistium Labeonem n. 22.). ²Iisdem comitiis, quae calata appellari diximus, et sacrorum detestatio et testamenta fieri solebant. Tria enim genera testamentorum fuisse accepimus: unum, quod calatis comitiis in populi contione fieret, alterum in procinctu, cum uiri ad proelium faciendum in aciem uocabantur, tertium per familiae mancipationem, cui aes et libra adhiberetur. — Gell. 15, 27. §§. 1—3.

2. In eodem Laelii Felicis libro haec scripta sunt: 'Is, qui non 'uniuersum³ populum, sed partem aliquam adesse iubet, non comitia, sed concilium edicere debet. Tribuni autem neque aduocant patricios, neque ad eos 'ferre⁴ ulla de re possunt. Ita ne leges quidem proprie, sed plebisscita appellantur, quae tribunis plebis ferentibus accepta sunt: quibus rogationibus ante patricii non tenebantur, donec Q. Hortensius dictator legem tulit, ut eo iure, quod plebs statuisset, omnes Quirites tenerentur'. — Gell. 15, 27. §. 4.

3. Item in eodem libro hoc scriptum est: Cum ex generibus hominum suffragium feratur, curiata comitia esse; cum ex censu et aetate, centuriata, cum ex regionibus et locis, tributa. centuriata autem comitia intra pomerium fieri nefas esse, quia exercitum extra urbem imperari oporteat, intra urbem imperari ius non sit. Propterea centuriata in campo Martio haberi exercitumque imperari praesidii causa solitum.

¹) Sequor communem opinionem eorum, qui hunc eundem Laelium esse statuunt, cuius in L. 3. D. si pars hered. (5, 4.) mentio fit: quanquam in hoc scriptore omnia incerta sunt et ipsum nomen, quoties commemoratur, in libris mss. variatur. Cf. Zimmermann. hist. iur. Rom. I. §. 89. et interpr. ad Gell. 15, 27. ²) Haec quoque ex eodem libro petita esse, vix dubitabit, qui sententiarum nexum ipsumque rei, de qua agitur, argumentum reputaverit. ³) ut uniuersum ed. Hertz. ⁴) Scripsi; referre Cdd. edd.

GAIVS.

De Gaio eiusque scriptis dissertatio praevia.

Pauca sunt, quae de Gaio certo constant. Unum eius hoc nomen nobis traditum est, tam in libris iuris, ubi primum in Collatione certo comparet,¹ quam a grammaticis, quorum primus Diomedes (ed. Putsch. p. 375. Keil. I. p. 379), si modo quod traditum ibi est in libris mss. 'Caium' ad Gaium recte refertur, et paulo inferior seculo fere ineunte quinto Servius Honoratus ad Virgil. Georg. 3, 306. Gaium memorant: omnes vero hoc sine dubio a iuriconsultis vel a Gaii librorum titulis, in quibus dudum unum hoc nomen, ut in libris tritissimis fieri solet, scribi suserat, mutuati sunt. Id ipsum vero, quamvis etiam in nomen abierit (Osann. ad Pompon. p. XIX), rectius tamen creditur praenomen. Certe Titi praenomen, quod in uno alterove epitomae Visigothicae codice Gaio praescriptum legitur indeque verum eius praenomen fuisse quibusdam visum est, post multos ab Haenelio inspectos codices corruptela vocis *tituli* apparuit. (Cf. Haenel. Lex Rom. Vis. p. XLV. not. 16. p. 314.) De aetate Gaii hoc tantum compertum est, quod sub imperatoribus Hadriano, Antonino Pio et M. Aurelio Antonino vitam suam transegit. Nam quod Hadriani temporibus acciderat, id ipse sua aetate factum esse narrat L. 7. pr. D. de reb. dub. (34, 5). Institutionum commentarium primum imperante Antonino Pio eum scripsisse, plerique inde recte colligunt,² quod constanter sine divi appellatione eum hoc commentario (§§. 53. 74. 102.) nominat, quam alias defunctis imperatoribus tribuere solet. sed et extremis Pii temporibus scripsisse videtur; nam 2, 195. eum divum appellat, et quod imperatorem Antoninum 2, 126. nuper rescripto significasse scribit, id Iustinianus L. 4. C. de lib. praet. (6, 28) tribuit 'Magno' Antonino, aperto quidem vitio, sed quod facillime ex 'Marco' Antonino natum explices. Nec dum tamen quod idem imperator in re tutelari de lege Plaetoria et praetore tutelari in locum consulum substituto (Capitol. Marc. 10. coll.

¹) An enim Gaius, quem Pomponius nostrum appellat L. 39. D. de stip. serv. (45, 3.), ad hunc referendus sit, ambigitur. Vid. not. 7.

²) Marci temporibus etiam primum comm. assignat Puchta Inst. I. §. 99. not. bb. et nuperime H. H. Fitting Alter d. Schriften d. Röm. Juristen

cum 1, 198. 200.) nec quod de cretione constituerat (Ulp. 22, 34. coll. cum 2, 177.), in Gaii notitiam pervenerat, cum finem primi et cum secundum commentarium scriberet.³ Atqui tum iam libros ex Q. Mucio ediderat (1, 188.) et edictum interpretatus erat (1, 188.), quod simpliciter dictum nonnisi urbicum esse potest, ut libri ad edictum urbicum intellegi debeant, quibus solis etiam eiusmodi (quam ibi dicit) de tutelarum divisione disquisitio magis ad artis disciplinam quam ad fori usum pertinens convenit, eorundemque etiam proprii de bonorum possessionibus commentarii pars fuisse videntur, quos laudat 3, 33. (54.). Praeterea post obitum Antonini Pii scriptos esse libros duos fideicommissorum, constat ex L. 90. D. de condit. et dem. (35, 1) L. 96. D. de leg. 3. L. 63. §. 5. D. ad SC. Treb. (36, 1): idem de libris quindecim ad legem Iuliam et Papiam certe posterioribus⁴ patet ex L. 56. D. de leg. 2. et de libris singularibus ad SC. Tertullianum et ad SC. Orphitianum a. 178 factum ex L. 8 et 9. D. ad SC. Tertull. (38, 17). Cetera eius scripta quando edita fuerint, aut disputatur aut plane incertum est. Sed libros triginta vel, connumeratis libris ad edictum aedilium curulium, triginta duo ad edictum provinciale et ipsos post Institutiones compositos esse, item satis tuto statuere licet; non tantum quia maiore iis componendis opus erat usu et experientia fori (ut non inepte iudicat Stieber ad Wenckii opusc. p. XXIX.), sed etiam (quod me maxime movet) quia libro I. L. 30. §. 2. D. de pactis (2, 14) sententiam reicit, quam Inst. 3, 179. tentaverat, et libro VI. L. 3. D. de hered. pet. (5, 3) mentionem habet heredum ex senatusconsultis (Tertulliano et Orphitiano): nec facile Inst. 1, 188. simpliciter edicti interpretationem laudasset, si tum iam utrumque edictum interpretatus esset: quamobrem etiam L. 42. D. de don. int. vir. (24, 1) ex lib. XI. commemoratus princeps Antoninus pro Marco habendus erit. Denique etiam rerum quotidianarum libri, si totam eorum rationem perpenderis, non possunt iudicari non post Institutiones compositi esse. Haec omnia vero faciunt, ut Momseni sententiae (Jahrb. d. gem. deutschen R. III. 1. p. 14.), pleraque Gaium Antonino Pio imperante (138—161.) scripsisse arbitranti, haud facile accedam, sed vegetam aetatem in D. Marci tempora eum transtulisse

p. 21. ³) Etiam quartum comm. proprius initiis D. Marci compositum esse, inde apparet, quod 4, 185—187. abrogati ab eo imperatore vadiniorum solennis (Victor de Caes. 16.) nulla mentio habetur. ⁴) Quidam enim ad hos libros referunt proprios commentarios, quorum Gai. 3, 54. meminit. Sed cum lex Papia multa alia caveret, vix de his potest sensisse. Malim igitur intellegere commentarios de bonorum possessionibus, quos iam laudaverat 3, 33. quorumque pars ad bona libertorum

malim opinari. Quando vero obierit, nescimus. Tantum Commodi tempora (176—192.) eum vidisse, ex eo, quod ad SC. Orphitianum scripsit, efficitur.

Idem Momsenus l. c. Gaium 'ICTum provinciale' fuisse, qui in oriente, et ut probabiliter statuere liceat, Troade in Asia ius docuerit librosque suos ediderit, magno, ut solet, acumine adstruere conatus est: argumentis tamen, quod pace viri de his litteris meritissimi mihiq[ue] amici dixerim, admodum dubiis et magis speciosis quam veris. Primum enim, quod de solo praenomine ad appellandum eum Graeco more usurpato disputat, imperatorum maxime aeo eandem appellandi consuetudinem certis ex causis etiam Romae obtinuisse, multa exempla velut imperatorum Gaii, Titi, Marci, et cum hic de iurisconsultorum more quaeratur, Sexti (Pomponii, cf. Zimmern Hist. iur. §. 92. not. 6.) et ipsius Gaii (Cassii Longini, cf. Zimmern l. c. §. 85. not. 25.) ostendunt. Deinde quod Gaii responsa non extant, ipse confitetur Momsenus, etiam Romae potuisse ICTum, qui respondendo operam non daret, scriptis inclurare. At Gaius edictum provinciale commentatus est. quod Momsenus negat nisi de certae, itaque eius, quam inhabitabat, provinciae edicto intelligi posse, eamque Asiam fuisse autumat, cum Gaius Bithynorum et Galatarum peregrinum ius (Inst. 1, 55. 193.) et Troadis, Beryti et Dyrrhachii ius Italicum (L. 1. D. de cens. 50, 15) commemoraverit. Sed si, ut existimat, multum etiam tunc singularum provinciarum differebant edicta et suae provinciae edictum Gaius commentatus est, non 'ad edictum provinciale', opinor, sed 'ad edictum Asiaticum' (ut est ubique in Ciceronis Verrinis 'edictum Sici-liense') vel certe 'ad edictum proconsulis provinciae Asiae' librum suum inscribere debuit; nam provinciale edictum simpliciter dictum ex analogia, qua provinciale solum, provincialis senator, provincialis iudex, alia dicuntur, edictum in quacunque provincia propositum significat. Et serione quisquam statuerit, tunc ICTum aliquem in animum induxisse, ut unius inter tot provincias edictum triginta libris explicaret? Itaque ex hac ipsa appellatione recte colligitur, quod et totius illius temporis ratio facit ut credamus,⁵ provinciarum diversarum edicta, si rem, non formam spectas, tunc in unum conflata esse, quod ab omnibus proconsulibus partim per se partim, ut in Caesaris provinciis, per legatos proponeretur,⁶ quamobrem Gaium in his libris ubique proconsulem tantum

spectabat. ⁵) Cf. E. Huschke Censur z. Z. d. Geb. J. Chr. p. 22.

⁶) Animadvertendum est, hanc edicendi potestatem, qua ius civile supplebatur vel corrigebatur, tantum magistratus populi Romani habuisse (Gai. 1, 6); proinde etiam Caesarem proconsulem in suis provinciis, neque vero legatos Caesaris, quibus iurisdictio tantum praetoria delegata erat.

nominare vel praetorem, cuius pleraque edicta proconsul receperat (Cic. ad Attic. 6, 1. §. 15.), mirari non licet. Cetera Mogensi argumenta aut leviora sunt aut eiusmodi, ut etiam aliis opinionibus firmandis inservire possint, quare ea interim missa facere liceat. Hoc vero quaero: quamobrem in his, quibus locus, ubi quis scribit, optime cognosci solet, nihil reperiatur in Gaii scriptis, quod Asiam prodat? Immo haec ad Italiam Romamque nos delegant. In exemplis condicionum hanc ponit: 'si navis ex Asia venerit' — (L. 33. D. de hered. inst. (28, 5) ex lib. II. de testam. ad ed. praet. urb. L. 72. D. de fidei. (46, 1) ex lib. III. de V. O.) miro modo, si Troade haec scripsit; item 'si navis ex Africa venerit,' et hanc speciem: 'si inter eos qui Romae (non Troade) sunt, talis fiat stipulatio: *Hodie Carthagine dare spondes*?' (L. 141. §§. 7. 4. coll. L. 73 pr. de V. O. (45, 1.) ex lib. II. de V. O.) et 'si is, qui ita stipulatus fuerit: *X milia Ephesi dare spondes*? Romae pure sic intenderit' (4, 53.). Similiter in exemplis ei sunt et in ipsis quidem etiam ad edictum provinciale libris fundus Tusculanus, vinum Campanum, triticum Africum, Tyria purpura (quam usu potius Romanam dixeris) (L. 74. D. de V. O. (45, 1.). L. 17. pr. D. de condit. et dem. 35, 1. Inst. 4, 53.) et ipse a praetore (non a proconsole) cautionem petens L. 11. D. ut leg. (36, 3). Quibus convenit, quod, quo die Romae (non in provinciis) vota pro salute imperatoris suscipiantur, exponit (L. 233. §. 1. D. de V. S. 50, 17), quod etiam in libris ad edictum provinciale ab his, quae Romae sunt, ad id, quod in provinciis obtinet, procedit (L. 1. pr. D. quod cuiusq. univ. 3, 4. L. 5. D. de curat. fur. 27, 10) et multa similia. Denique quae tunc erat urbis Romae auctoritas, legum patriae, imperii omnisque iurisprudentiae sedis, quis credat, iurisconsultum, qui tot insignibus libris ius civile illustravit, quique et Cassianum se profitetur et licet non a S. Pomponio Cassiano item 'Gaius noster' appellatus,⁷ tamen controversiis scholarum, quae Romae tunc florebant, ita se interserit, ut eis et, dum scriberet, interfuisse videatur, non Romae, sed in aliquo provinciarum angulo additum docuisse ac scripsisse?

Haec tamen ita disputata sunt, ut si quis Gaium natione Graecum et fortasse ex colonia aliqua in partibus orientis oriundum fuisse opinetur, quae olim A. Augustini et Fr. Connani fuit sententia, id equidem neque negare neque affirmare ausim. Non negare, quia probe scio, iam illa

⁷) L. 39. D. de stipul. serv. (45, 3), qui locus num ad Gaium nostrum spectet, nec potius ad C. Cassium Longinum, post disputata de hac re a G. M. Ashero in Zeitschr. f. Rechtsgesch. V. p. 83 seq. ita mihi dubium esse factum fateor, ut ad posterius statuendum pronior sim.

aetate multos peregrinae originis viros summos honores et magnam etiam in iure civili auctoritatem Romae nactos esse, velut Cirtensis ille vir consularis ius publicum respondens, cuius nomen perit apud Front. ep. ad amic. 2, 10. (6.). Sed nec affirmare; nam id, quod et illos viros partim movit, et quod multo magis in Mommseni disputatione veri quadam speculo decipit, Graecam illam dico in Gaio conspicuam eruditionem et peregrinitatis curiosam observantiam, alia ratione contemplandum esse existimo. Quippe inde a Vespasiano et maximo sub Hadriano novam quasi speciem imperium Romanum induit. Multis enim coloniis in provincias deductis, multisque ibi oppidis civitate Romana vel Latinitate, quibusdam etiam iure Italico donatis, Graecis vero quam illi opinabantur errorumque reddita, quae olim peregrina ditio tantum fuerat, in aequum paene ius recepta est. Et maxime oriens invaluerat, rursusque 'non tenuis quidam et Graecia rivulus sed abundantissimus annis illarum disciplinarum et artium in urbem induxit' (Cic. de rep. 2, 19.), ut iam ex imperio Romano imperium Graeco-Romanum factum videretur. Huius vero rerum mutationis effigies cum etiam in hominum ingenio non exprimi non posset, si Gaium eius in iurisprudentia primum et verissimum exemplar novumque quasi, huius tamen temporis, Labeonem dixeris, ut Hadrianus, 'princeps ille doctus et navis orbis terrarum non regendi tantum sed etiam perambulandi diligens' (Front. de fer. Als. 3.), fuit in principatu, quem et ipsum idcirco iam aequales Graeculum dixerunt (Spartian. Hadr. 1.), non modo rectissime, ni fallor, de eo iudicaveris, sed etiam omnia, quae eius propria sunt, facillime explicaveris.

Primum igitur mirum non est, quod Institutiones suas, qui liber primus omnium novi imperii status ratione habita compositus esse videtur, non a populi Romani iure sed ita exorditur: 'Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio partim communi omnium hominum iure utuntur' etc. et deinde quoque ceterorum populorum iura respicit, non modo utrum quid iuris civilis an iuris gentium sit in quocunque articulo adnotando (1, 2.), sed etiam in iure civili simile vel dissimile aliorum populorum ius afferendo vel comparando (1, 55. 92. 193. 197. 3, 96. 134. et cf. L. 13. D. fin. reg. 10, 1. L. 4. D. de colleg. 47, 22.), ius etiam Latinorum coloniarum explicando (1, 79. 85. 86. 95. 3, 120.), peregrinis quid ex iure Romano liceat vel non liceat, admonendo (1, 47. 53. 74. 93. 94. 2, 285. 4, 37. 105.), provinciarum et Italiae in iure civili diversitates enarrando (1, 6. 20. 100—102. 105. 183. 185. 197. 200. 2, 7. 21. 24. 27. 31. 46. 63. 278. 3, 121. 122. 4, 109.). Eodemque pertinet, quod non modo edictum urbicum, sed etiam provinciale separatim pri-

mus et solus interpretatus est, quodque linguam Graecam saepenumero respicit (2, 281. 3, 93. L. 25. D. loc. 19, 2. L. 30. L. 233. §. 2. L. 236. §. 1. D. de verb. sign. 50, 16).

Praeterea ingenium Graecum prodit, quod Gaius, quamvis et ipse ius de iure respondendi ex auctoritate principis ab imperatore nactus esse dubitari non debeat,⁸ doctrinae ac libros scribendo quam foro et respondendo se dare maluit. In libris autem scribendis novam omnino viam ingressus est, ut primus totum iuris civilis opus ad artem revocasse dici possit. Divisionibus enim ut bonus magister omnino plurimum tribuens, vel in toto scribendi opere bipertitione quadam omnes iuris fontes, quos tunc iuri operam daturum maxime nosse oportebat, complexus esse deprehenditur: quanquam, cum eiusmodi partitio totum illud aevum tacite regeret, etiam magis ipsa re quam consilio in eam incidere potuit. Itaque scripsit ad leges XII tabularum, veteris iuris, et ad legem Iuliam et Papiam, novi iuris civilis potissimum fontem. Interpretatus item est edictum utrumque, id est urbicum et provinciale: hac parte etiam propalam Labeonem pro mutata rerum condicione imitatus, qui ad edicta Praetoris urbani et peregrini separatis libris scripserat (L. 19. D. de verb. signif. 50, 16. L. 9. §. 4. D. de dol. mal. 4, 3). Denique ius civile, quod ex responsis prudentium fluxerat, partim traditum libris ex Q. Mucio⁹ factis, qui primus ius civile constituerat (L. 2. §. 41. D. de orig. iur. 1, 2) addiditque, ut ille alio tantum nomine (*ῥῥων*) fecerat, libro singulari de regulis, partim arte quadam compositum regularum libris,¹⁰ accedente de casibus (exceptis) libro singulari, executus est. Sed non satisfaciens sibi, nisi et universae iurisprudentiae in artem redactae imaginem exculperet, etiam novam addidit bigam, Institutiones, per quas ad iurisprudentiam adspirantes viva magistri voce docerentur, et rerum quotidianarum libros septem, ex quibus sic imbuti se ipsos docendo addicerent.¹ Ceteri eius libri tantum supplementa quaedam videntur fuisse maxime eorum librorum,

⁸) Nam Digestorum compositores eo usi sunt, quibus Iustinianus imperaverat, ut eos tantum adhiberent, 'quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum sacratissimi principes praebuissent'. ⁹) Non, ut illius et sequentis aevi viri *παρτινολ*, ad Sabinum, fastidiente, ut puto, Gaii genio 'delementa Masuriana' (Front. ep. ad M. Caes. 2, 1.) i. e. casuum super casus coacervationem, nulla naturalis rerum ordinis ratione habita, quod genus scribendi Sabini libri iuris civilis desiderasse videntur. Nam Gaius omnia ad genera sua revocare malebat, ut Q. Mucius fecerat. ¹⁰) Hic quoque librorum titulus paene novus erat nec antea a quoquam nisi a Neratio Prisco usurpatus. ¹) Haec enim utriusque operis inter se ratio esse videtur. Cf. de Buchholtz in Hugon. civ. Mag.

quos ad edictum composuerat, velut de fideicommissis et de manumissionibus, cum ad edictum urbicum modo de legatis et de liberali causa scripsisset, de verborum obligationibus, cum ad edictum tantum praetoriae stipulationes explicandas essent, de lege Glicia, quae ad centumvirales causas spectabat inter ius civile et praetorium interpositas, de SCC. Tertulliano et Orphitiano, quae antea, cum Orphitianum demum a. 178 factum esset, plene tractare nondum potuerat. Liber enim singularis de formula hypothecaria, collata §. 4. Const. Omnem reip., tantum pars interpretationis edicti videtur fuisse.

Postremo maximi momenti est, quod Gaius ipsos libros suos ex parte saltem aperte scholae potius quam foro destinavit maximusque studii theorectici excitator et promotor existit: qua in re ei et Athenaeum Graecarum disciplinarum ab Hadriano Romae institutum et edicti compositionem ab Iuliano absolutam incitamento fuisse perquam credibile est. Nam libros 'ad edictum urbicum' potissimum in scholarum usum scripsisse videtur. Cum enim Ciceronis aetate (de legg. 1, 5, 2, 23.) maxime ex edicto praetoris ius civile disci coeptum esset, hic mos sub imperatoribus non modo retentus sed etiam excultus est. In Gaii vero libris primum hoc singulare ac novum fuisse videtur, quod 'ad edictum urbicum' scripsit, quem titulum generalem praebet index Flor. ('ad edictum urbicum τὰ μὲν εὐρεθέντα βιβλία δέκα'), complexus ea appellatione post deletam magistratum potestatem naturaliter non ad eorum ius sed ad locum spectante itaque 'edicto provinciali' respondente ea, quae Cicero ad Attic. 6, 1. §. 15. appellat edicta urbana i. e. praetoris urbani (cum aedilicio) et peregrini.¹² Deinde vero dupliciter eius operis partes distinxisse et numerasse deprehenditur; praeter generalem illum titulum, ex quo omnes libri crescente numero significabantur, quoties specialiter quid ex iis refertur,

VI. p. 232. 261. Omisit Gaius in altero, quod iam hac de causa post Institutiones scriptum esse statuendum est, praemonitionem de iure gentium et civili, ut apparet ex L. 1 pr. D. de acq. rer. dom. (41, 1); itaque totum consilium eius in hoc libro ab Institutionibus diversum et, ut verbo dicam, minus isagogicum fuisse oportet. Ceterum easdem res exponit modo latius et accuratius mutataque aliquantulum materiarum distributione, ne studiosi superioris libri divisionibus quasi artis vinculis tenerentur. Nam primo quidem libro item de personarum iure exposuit; altero vero et tertio de iure, quod ad res pertinet, ita ut totum ius hereditarium sequentibus libris (ex quibus nihil superest) reservaret, et obligationes plenius ex tribus causarum generibus derivaret. Quod vero res quotidianae Institutionibus quasi comites additae erant, etiam confirmant prooem. Inst. §. 6. et Blum. tab. in Zeitschr. f. gesch. RW. IV. p. 266. ¹²) Qui postea 'ad edictum' tantum scripserunt, tam urbicum

omisso plerumque totius operis titulo et libro,¹³ singuli tituli interdum adiecto 'ad edictum praetoris urbani' et in his quidam in complures libros divisi commemorantur;⁴ unde apparet, Gaium singulos titulos pro re modo utriusque edicti coniunctos modo separatos tractasse. quod ut faceret, partim quidem ea ipsa utriusque edicti coniunctio effecit, partim vero etiam ratio quaedam ius discentium habita. Cum enim ipsa res ita ferret, ut aliquae tantum partes edicti legi duce magistro possent, sane commodius erat, discipulis singulos libros vel titulos ex toto opere, qui rursus proprios libros quadam ratione efficiebant, tractandos quam totum opus hic illie gustandum in manus dare.⁵ Et ita quidem, si quid video, Gaio debetur illa ex const. Omnem reip. §. 1.⁶ notissima singularium librorum appellatio ad edictum simul

quam provinciale complexi esse putandi sunt. ¹³) Plerique enim singulares tantum libros sibi comparabant et certe Iustiniani prudentes, teste indice Florentino, tales tantum habebant: quod effecit, ut totius operis librorum numeri negligerentur. ⁴) In inscriptionibus reperiuntur 'lib. I. II. de testamentis ad edictum praetoris urbani (vel negligentius 'praetoris' vel 'ad edictum urbicum')'; 'lib. I. II. III. de legis ad edictum praetoris urbani'; 'ad edictum urbicum (i. e. tam praetoris urbani quam peregrini) titulo de operis novi nuntiatione'; 'ad edictum praetoris urbani titulo de damno infecto' (ubi sine dubio de praetoris peregrini edicto separato titulo disputavit); 'ad edictum praetoris urbani titulo de aquae pluviae arcendae'; 'ad edictum praetoris urbani titulo de publicanis'; 'ad edictum praetoris (exciderit 'urbani') titulo de praedicatoribus' (et publicanos et praedatores edictum pr. peregrini ignorabat); 'libro' et 'libro II. ad ed. praetoris urbani titulo de liberali causa' (cuius etiam est L. 6. D. de lib. causa 40, 12); 'libro ad ed. praetoris urbani titulo de re iudicata'; 'libro ad ed. praetoris urbani titulo qui neque sequantur neque ducantur'. 'Edicti urbanici' in L. 4. D. de oper. serv. (7, 7) Graecorum licentia significat edictum pr. urbani (cf. L. 30. D. de bon. lib. 38, 2) et aliquoties pro v. 'urbanicum' errore librariorum 'urbicum' videtur positum, velut L. 5. D. de adim. leg. (34, 4), ubi etiam specialis titulus excidit. ⁵) Alia ratione Alfenuus Varus, ceteroque simili instituto usus, cum quaecunque de iure civili scripsisset, Digestorum titulo comprehendisset, partes eius operis etiam speciali titulo et librorum numeratione distinxit, ut v. gr. Digestorum liber XXXIV. esset simul Coniectaneorum liber II. auctore Gell. 7, 5. Vid. praeterea L. 19. §. 6. D. de auro arg. (34, 2) et supra Antist. Labeonem not. 4. et Ateium Capit. not. 1. In ipso edicto Gaium Ulpianus imitatus esse videri potest, cuius lib. I. ad edictum de rebus creditis laudatur Fr. Vat. 266., qui totius operis erat XXVI., nisi hanc separatam numerationem ad posteriores librariorum referre mavis. ⁶) De qua, quod sequentium causa notandum, rectoria Hugo Civ. Mag. II. p. 245. et Goeschen Zeitschr. f. gesch. RW. II. p. 8 seq. docuerunt, quam

et ad scholas ius discentium pertinens; singulares enim libri, qui titulus primum a Q. Mucio post conscriptos XVIII libros de iure civili libro *δεύτερον* datus videtur, quia is illis libris universis velut quidam (ut Iustiniani imitationem in exemplum vocem) titulus de regulis iuris accedebat, singulares, inquam, libri etiam illi Gaiani non minus apte dicebantur praefixo proprio titulo ratione totius operis 'ad edictum urbicum', ex quo separati accipiebantur.⁷ Quod confirmatur partim iis, quae ipse imperator const. cit. §. 4. de Digestorum libris singularibus tradit, partim indice librorum et titulorum Digestorum, quem scriptor Pandectarum Florentinarum, Iustiniano non multum inferior, Pandectis praemisit; in eo enim aperta librorum ad edictum,⁸ ex quibus antea ius discebatur, imitatione, praeterquam quod omnes Digestorum libri a primo ad quinquagesimum numerantur, post primam partem, quae etiam antea libros singulares non habebat, seorsim numerantur septem libri singulares de iudiciis (5—11), octo de rebus (12—19), singulare liber primus usque ad decimum (20—29), septem libri singulares de legatis et fideicommissis (30—36), duo de bonorum possessionibus (37. 38): similique inveneris in scriptis Thalelaei, Stephani ceterorumque coaevorum iurisprudentium, quorum loca collegit Reizius ad Theoph. II. p. 1237 seq. Sed et ipsi quattuor libri singulares, quos Iustinianus palam Gaiō tribuit quosque olim primo anno post Institutiones ex edicto traditos esse memorat, conveniunt cum singularibus Gaii libris ad edictum urbicum; sunt enim de re uxoria (= 'dotalicion *βεβλίων ἑν'*' ind. Flor., licet ibi non dicatur fuisse ex libris ad edictum, quod facile in oblivionem venire potuit; sed Gaius idcirco hanc materiam in Inst. praeteriit), de tutelis (citati Gai. 1, 188), de testamentis et de legatis

Leistius (Rechtssysteme p. 69.) et nuper Momsenus Jahrb. I. c. p. 12. Est etiam retinenda vulgaris interpunctio 'appellatur, septem libris semotis'; imperator enim verbo 'semotis' idem significat, quod antea dixerat 'titulis ab ea exceptis' — sc. ad legendum, ut apparet ex verbis seq. 'Post eorum vero lectionem'.¹⁷ De aliorum opinionibus cf. Bach hist. iurispr. III. 2, 5. §. 14. de Weyhe edict. perpet. p. 87. Hube ed. Gai. Inst. praef. p. XVII. ¹⁸ Non ex ipsa re petitam nec Iustiniani demum aevo inventam esse hanc peculiarem librorum numerationem praeter alia (cf. not. 15.) argumento est, quod libri terribiles 47 et 48. non appellantur singulares. Desinit haec numeratio in libris 37. 38. forsasse ideo, quod et in Gaii libris ad edictum extremi libri singulares erant de bonorum possessionibus, quos laudat 3, 33. Ceterum hinc etiam nova lux affundi videtur quaestioni, cur sequentibus seculis media Digestorum pars, quae appellatur Infortiatum, ultra quintam, quatenus libri singulares ex Iustiniani praecepto pertinebant, libro 37 et 38. aucta

(not. 14): qui quidem libri, ut opinor, ab ipso Gaio,¹⁹ praeeunte quodammodo Iuliano,²⁰ scite electi et huic anno destinati sunt, quia in his materiis gravissima pars iuris civilis tam veteris quam novi (maxime ex lege Iul. et P. P.) sita erat. Sequentium annorum Iustinianus tantum titulos commemorat, in prima parte ex omnibus eius libris, in partibus de iudiciis et de rebus ex septem delectos; sed et singulis titulis Gaianum opus constituisse iam animadvertimus.¹ Ceterum cum etiam in provinciis et maxime Beryti et Constantinopoli ius doceri coeptum esset, his in scholis Gaii libris ad edictum urbicum alteros ad edictum provinciale substitutos esse, solennibus tamen partibus et nominibus retentis, id cum re ipsa verisimile est,² tum eo confirmatur, quod Iustiniani tempore libri ad edictum provinciale integri extabant, ex libris ad ed. urbicum vero in provinciis scilicet neglectis tantum decem supererant.

sit. ¹⁹) Hoc concienti mihi nescio quomodo Rudorfius (Zeitschr. f. Rechtsgesch. III. p. 39.) vitio vertere possit, quod non respexerim, et Visigothos et Orientales ex quattuor Gaii Institutionum libris duos posteriores in scholis abiecissee. Nam et quod de Orientalibus dicit, nullo auctore nititur (cf. not. 25), nec totam hoc, quod omnes partim barbarie istius aevi pigritiaque scholarum partim desuetudine, in quam ius in illis libris traditum abierat, effectum esse consentiunt, ad rem, de qua hic agitur, quicquam facit. Quod vero de b. p. apud Gai. 3, 33, obicit, id me nec intellexisse fateor. ²⁰) Is enim has materias, adhuc tantum in libris iuris civilis et maxime in Sabinianis accuratius tractatas, in edicti perpetui compositione etiam edicto asseruerat, quae passim de iis antea edicebantur, colligendo et sub certis titulis semel proponendo. Cf. Leist Rechtssysteme p. 62., a quo adhibito Byzantinorum testimonio et deserto et verisimili propter caeteram eorum ignorantiam fides deroganda non est. ¹) Etiam mos singulares libros appellandi, cum unico libro opusculum constaret, antiquior Gaio non videtur. Sic praeter ipsum eius aequales Iulianum de ambiguitatibus, Pomponium enchiridii librum singularem invenio scripsisse. Antea liber simpliciter dicebatur, ex. gr. ut antiquiores taceam, Neratii Prisci de dotibus (Gell. 4, 4), Masurii Sabini de furtis (Gell. 11, 15), Labeonis de officio senatorio (Gell. 4, 10), Cascellii unus benedictorum (L. 2. §. 45. D. de orig. iur. 1, 2). Q. Mucium vero alia ratione librum singularem ὁρῶν scripsisse, ratione scilicet habita librorum octodecim de iure civili, quibus quasi universis accederet, iam dixi. ²) Provinciale enim edictum et ipsum continebat edictum urbicum, quod ut Iulianus praetor composuerat et proposuerat post perpetuo similiter proponendum, ita Hadrianus proconsul in provinciis suis proposuisse et Scto facto (cuius Iustinianus const. Tanta circa §. 18. meminit) a caeteris proconsulibus proponendum curasse existimandus est. Unde Paeonio teste (ad Eutrop. 8, 9) edictum quod in Italia Latine dicebatur perpetuum, etiam suo tempore τὸ Ἀδριανίου vocita-

Etiam libros ex Q. Mucio Gaium in scholarum usum scripsisse, certe probabile est. Nam cum ad eos quoque iuxta edicti interpretationem lectorem ablegat, quasi promulsidis loco aliquid addens verbis 'hoc solum tantisper sufficit admonuisse' (1, 188. cf. 2, 97.), nonne discipulos videtur respicere, ex illis libris postea uberius instruendos? Suspiciari igitur licet, in scholis hos libros antea eum locum obtinuisse, in quem postea Papiniani responsa venerint.

Denique primus Gaius, ut iam dixi, elementa quaedam iuris civilis composuit et ab ipsis instituendis studiosis oratorum exemplum secutus²³ appellavit Institutiones, vel quem integrum i. e. a librariis nondum mutilatum eiusmodi librorum fuisse titulum malim opinari, 'Institutiones iuris civilis' auctore Lactant. 1, 1. §. 12. 'Et si quidam prudentes et arbitri aequitatis institutiones civilis iuris compositas ediderunt, quibus civium dissidentium lites contentionesque sopirent, quanto melius nos et rectius divinas institutiones litteris persequemur?' Neque audiendus est Mommensen, qui Lactantii loco ignorato et spretis Collationis, Boethii, Visigothorum et Iustiniani in Latinis constitutionibus et in ipsis Digestorum inscriptionibus testimoniis genuinum iis titulum 'Institutorum' asserit ex unius Prisciani (lib. VI. p. 726 P.) auctoritate (addi tamen poterat Boeth. comm. in Cic. Top. II. p. 299. 303. Bait.), cum dudum Ev. Otto comm. ad Inst. p. 3. alique viri docti ostenderint, scriptores infimae Latinitatis sic dixisse ex licentia Graecorum, totum opus τὰ Ἰνστιτούτα (ut Flor. ind. etiam habet 'Definiton' pro 'Definitionum'), singulos eius libros τὴν πρώτην, δευτέραν κτλ. Ἰνστιτούτων appellantium. Secundum ea vero, quae de edicti libris singularibus disputavi, nec dubito, Gaium ipsum haec rudimenta eo consilio scripsisse, ut 'in stationibus ius publice docentium' (Gell. 13, 13) ab iis potius, quam ut hactenus factitatum, ab edicti prima parte iuris studium auspicaretur, quod pariter ei ineptum videri debebat, atque nobis videretur, si quis ab ordine quodam iudiciario explicando ante Institutiones vel Pandectas acceptas initium facere vellet. Atqui iam dudum ex rerum, ni fallor, actu ab Augusto in menses aestivos et hibernos diviso (Suet. Aug. 12. Claud. 23.), qui etiam consilia imperatorum (Dione teste 53, 21. 56, 28. 60, 4) et rescribendi opus semestria fecit, et ex Labeonis noto exemplo (L. 2. §. 47. D. de or. iur. 1, 2) in usum venerat, ut iuris quoque studium per annuos cursus binis quoque anno pensis distinctos absolveretur. Ut igitur a traditis quam minime deflecteret, cum Institutionum libri integro anno non sufficerent, prudentissime Gaius instituit

tum est. ²³) Nam et Quintilianus Institutionem oratoriam et Celsus

exemploque suo, ut opinor, aliis quoque persuasit, ut iis, quae tunc erant studiorum spatia, novus annus quasi prae-ficeretur, isque partim Institutionibus partim quattuor libris singularibus occuparetur. Sed etsi placeat, quod multis ex causis verisimile est, iam tunc ante edictum praetoris ius civile ex libris Masurii Sabini semestri cursu traditum esse, ita quoque Gaius his incondite scriptis libris suas vicini argumenti Institutiones et libros singulares,²⁴ dehinc anni opus, subrogando⁵ optime de studiis iuris civilis meritis est, nec omnino dubitandum, Gaius inprimis deberi eum studiorum ordinem, quem Iustinianus tradit primusque rursus cum ipso edicto perpetuo immutavit. Et sane consentaneum erat, sicut in prima aetate populi Romani duodecim tabularum libellus, qui cum pubertate eius prodierat, exeunte demum rep. edicto praetoris cesserat, etiam in altera aetate imperii, quae eius in pubertate maxime Gaii scriptis ad discendum composita erat iurisprudentia, exeunte demum imperio Iustiniani novae compositioni cedere. At, inquis, haec omnia certis testimoniis non nituntur. Audio; sed maximam ea habere probabilitatem non facile negabit, qui ipsas res, ex quibus argumenta duximus, recto iudicio perpenderit.

Iam si hoc Gaii ingenium, si tale totius vitae institutum erat, ut etiam discriminis origo eorum, qui ius publice responderent et qui tantum docerent (Gell. l. c. 'ius publice docentium aut respondentium', Fr. Vat. 150. L. 6. §. 12. D. de excus. 27, 1. L. 1. §. 5. D. de extraord. cogn. 50, 13) ab eo potissimum repetenda videatur, quid mirum est, quod

orator teste Schol. ad Iuvenal. 6, 243. Institutiones scripserat. ²⁴) In vulgus notum est, in libris ad Sabinum materias de testamentis, de legatis, (de rerum acquisitionibus et de contractibus), de dote et de tutelis principem locum obtinuisse. Iam cum ea, quae in scholis leguntur, raro absolvi soleant, etiam has materias solas, quamdiu ex Sabino ius civile traderetur, tractatas esse pronum ad existimandum est. Quod si ponimus, nova docendi ratio a Gaius instituta quam minime a vetere deflexit, magisque ei addidit tantum, Institutiones suas quasi *πρῶτον* Sabino (nunc IIII libris singularibus) praefigens, quam detraxit. ⁵) Vestigium eius rei in eo cognoscere mihi videor, quod postea, Iustiniano in const. Omnem reip. §. 1. teste, Gaii Institutiones et quattuor libri singulares 'connumerabantur', id est pro uno libro s. volumine habebantur (sicuti Sabini opus fuerat) scilicet ex sex illis, quos tum ex universa iurisprudentia, 'quae in librorum duo milia extendebatur', a voce magistra studiosi accipiebant (ceteri enim quinque libri erant prima, secunda, tertia pars edicti, responsa Papiniani et Pauli). Manifesto errore nunc plerique sex libros illos intelligunt duos (ex quattuor) Gaii Institutionum et quattuor libros singulares.

neque responsa dando iuris auctor habitus est neque in posteriorum libris laudatus? Quod is quidem, si mortuis res humanas datum esset sentire, aequo animo poterat ferre. Nam quocumque iuris auctores postea etiam Institutiones scripserunt, velut Callistratus, Martianus, Florentinus, Paulus, Ulpianus, nemo eorum ad Gaianarum laudem aspiravit locove, quem in scholis obtinuerunt, deturbare eas valuit. At Gaius post aliquot secula assecutus est, ut eius libri, primum illi, qui in scholis tractabantur, hominum favore et consuetudine, deinde etiam ceteri omnes lege lata eandem in iudiciis auctoritatem obtinerent, quae Papiniano, Paulo, Ulpiano iam antea competierat. Nam Valentinianus L. 3. Th. C. de resp. prud. (1, 4) cum ait, se Papiniani, Pauli, Gaii, Ulpiani atque Modestini scripta universa firmare, 'ita ut Gaium, quae Paulum et Ulpianum et cunctos comitetur auctoritas lectionesque ex omni eius opere recitentur', non obscure significat, quaedam Gaii scripta iam tunc summo studio et indubitata auctoritate recitari solita esse, eaque quis dubitat praeter res quotidianas, quae tanto in pretio habebantur, ut aureorum nomen mererent, fuisse omnia scholastica? quod etiam Collatio confirmat, paullo ante, ut videtur, composita, cuius auctor inter quinque illustres etiam Gaii scriptis, sed tamen tantum Institutionibus eius usus est.

Sed in his ipsis, quas edimus, ut nunc paullo immoremur, iure dixeris, praeclariorem de iure civili librum nunquam scriptum fuisse, sive dotium eius excellentiam, sive mirificam fructus ubertatem et factorum felicitatem spectes. Praestantia libri praecipue his rebus conspicitur: quod non, ut superiores libri omnes, unam alteramve iuris civilis partem, sed revera, ut Lactantius 5, 4. §. 3. a quibusque Institutionibus exegit, 'totius doctrinae substantiam continet', et eius quidem iuris, quo tum imperium Romanum utebatur, de quo iam dixi, substantiam vero ita felicissime enucleatam, ut adhuc rudis tironis animus nec ieiuna exilitate detereretur, nec otiosa copia opprimeretur. Deinde quod hanc ipsam substantiam dispositam habet non modo apte et commode omnino, sed ut, si summam spectas, nulla alia ex re ipsa petita divisio inveniri posse videatur: id quod, cum fontium iuris in ius gentium et ius civile divisio iam ex antiqua populi Rom. iurisprudentia retenta sit, maxime cadit in alteram illam et plane novam ipsius iuris privati in ius quod ad personas (lib. I.), quod ab res (lib. II. III.), et quod ad actiones pertinet (lib. IV.) divisionem. Nam cum omne ius partim in se ipso per se spectato, partim in iure adversus iniuriam obtinendo consistat, ipsumque ius rursus aut personas aut res, quae personis inserviunt, apprehendat, addito

eo iure, quod actiones apprehendit a civitate privatis, quibus iniuriam propulsarent, praestitas, tres illae partes quasi sponte nascuntur.²⁶ Et similiter ipsarum harum partium distributiones mirabili quodam verorum discriminum sensu inventae et expressae sunt, qua de re disputare longum et ab hoc loco alienum est.⁷ Denique Gaius in expositione tanta perspicuitate et dicendi simplicitate usus est, ut Herodotum ius narrare opinere: quae res cum primis tironum animos allicit et delectat. Quod vero negligentiae in quibusdam incusatus est, partim librariis potius vitio vertendum (velut quod haud raro contra grammatica de consecutione temporum praecepta peccasse videtur), partim aliter excusandum est. Nam persuasum mihi est, non cunctos quattuor commentarios simul, sed singulos eum in publicum edidisse, sive communi consuetudine (nam et alios hoc fecisse, velut ista fere aetate Polyaeum strategematum scriptorem compertum habemus) sive quod ipse hoc adsueverit facere in libris singularibus ad edictum edendis, sive quod diffidentia quaedam in tam novo scriptionum genere eum compulerit, ut iudicia hominum experiretur. Argumento autem est primum, quod si primum commentarium cum altero demum vulgasset, mentionem imperatoris Antonini 1, 102. tanquam vivi habitam non poterat in divi commemorationem non mutare. Similiter indicabis de secundo commentario ratione tertii, in quo §. 100. ipse rationem placiti reddit, quod 2, 232. non pretiosa ratione receptum esse dixerat. Deinde etiam quasdam materias, velut in iure cessionem hereditatis et bonorum possessionem, quae sine re datur (illam 2, 35—37. et 3, 85—87. hanc 2, 151^a. et 3, 35—37), bis et tantum non iisdem verbis sine dubio non explicuisset, sed rem, ut alias facere solet, remittendo lectorem expediisset, nisi cum postea aptius hanc

²⁶) Quo magis actiones postea paullatim extraordinariis persecutionibus cessare, in quibus non tam in iudicio, quod nobis debetur, persequimur (pr. l. de act. 4, 6.), quam ius a magistratu indulta cognitione exercere videmur, tanto magis actio propria quaedam quasi substantia esse desiit, ad quam ab ipso, ex quo agimus, diversum ius pertinere possit. Quod quidem effecit, ut iam Iustiniani tempore inter actiones et obligationes non multum interesse videretur (et sane etiam actiones sunt quaedam obligationes et, quod Theophilum III. 13 pr. IV. 6 pr. maxime movit et in errorem induxit, obligationes inprimis opus habent actione et saepe tantum in agendi facultate praestita consistunt); nostro vero tempore extincta paene actionis substantia, Gaii actiones a plerisque omnino alio sensu sc. pro *πράξειςιν* acciperentur; qua ratione omnis laus Gaianae divisionis perimitur. ⁷) 'Tabulas delineationem systematis Gaianarum Iustinianarumque Institutionum inter se comparati exhibentes ex arte in formam indicis redactas' multa cum arte confecit Boeckingius suaeque

materiam in comm. III. tradi intellexisset, iam manibus elapsus esset comm. II., ut corrigere eum non posset. Denique 3, 56. rem 1, 22. expositam tam late, imo latius repetit, quam non poterat ita scribens, ut lector a primo commentario recens, vel qui eundem certe manibus teneret, ante oculos ei versaretur.

Tot vero tantisque libri virtutibus etiam successus respondit. Per hunc Gaius quasi perpetuum initiandorum Themidos sacerdotum munus adeptus est et, dum stetit imperium Romanum, retinuit. Multi maximi nominis Icti eum aperte imitati vel tecte ab eo mutuati sunt. Grammatici quoque ex hoc praecipue libro, quae ad ius civile pertinerent, petierunt. Ruente vero imperio tam occidentales Visigothi in breviario Alariciano Gaium, ut ferre eum poterant, rursus scholis suis praefecerunt, quam in oriente Iustinianus, dum novas parat Institutiones, maxime Gaianas cum rebus quotidianis, ex quibus et ipse ius didicerat, suas fecit, unde eum Gaium 'nostrum' appellare (prooem. I. §. 6. §. 5. I. de publ. iud. 4, 18. const. Omnem reip. §. 1.) sane mirum non est. Ita vero Gaius, alio licet sub nomine et multifariam deformatus totius generis humani magister in iure civili factus est. Sed sicut gemmae ingenitus ignis nec extinguī longo situ ac pulvere nec perpetuo a cognata luce praepediri potest, ita nostra aetate etiam genuinae Gaii Institutiones e multorum seculorum oblivione resuscitatae denuo efficacissimum acrioris studii ac penitioris iuris civilis cognitionis fermentum evasere.

Gaii Institutiones unico codice Veronensi palimpsesto servatas esse, Niebuhri merito a. 1816 invento et a Goescheno, assumpto socio Hollwegio, anno insequente nunquam satis laudando studio transcripto, in vulgus notum est. De aetate huius codicis ipse Niebuhrus et postea Ulr. Koppius (Zeitschr. f. gesch. RW. IV. 473.), non videri eum post Iustinianum scriptum esse, iudicaverunt; quod ut rationem habet, ita tamen addendum est, nec multo ante scriptum videri; id enim glossema evincit adhuc non observatum²⁵, quod irrepsit 2, 195. 'legatum sibi esse dimissum'; nam 'dimitti' pro 'relinqui' legatum vel 'legari', quod ut Aleander et Schultingius ad Gai. epit. 2, 7. §. 8. et 1, 1. §. 4. notarunt, in breviario Alariciano saepissime legitur, ante finem seculi quinti, quo tantam vetus Latinitas ruinam passa est, vix ita in usum venerit, ut pro glossēmate scriberetur; illo vero loco

Gaii editioni ad calcem adiecit. ²⁵) Nulla contra ratione Boeckingius ad 3, 198. notans [edd. 3 et 4.] glossema ibi deprehendere sibi visus est, respectu L. 20. C. de furtis (6, 2) confectum. 'Probatum est' ne potest quidem aliud significare atque quod post dicitur 'responsum et indica-

iam in eo codice fuisse videtur, unde noster transcriptus est. Praeterea barbare aetatem sapit vitiorum qualitas, partim deterrimorum, quibus codex refertus est, quaeque faciunt, ut parum ex arte agere videantur, qui casibus, modis, temporibus contra rationem Gaiique aetatis morem a librario positos similibusque, ut vere dicam, vitiis conservandis magna cura student, quasi is antiquitatis testis esset in hisce rebus fide dignus. Eandem aetatem sapit rubricarum ratio, quas librarius²⁹ singulis materiis maxime initio operis praescripsit quibusve praescribendis saepius spatium vacuum reliquit; licet enim eiusmodi rubricas (quod ipsum nomen semel ante 2, 268 notatum in C. invenitur) sicut Responsorum, Quaestionum aliisque minus ex arte *συστηματικῶς* scriptis (cf. Fr. Vat. 227) ita etiam Institutionum libris inserere librarii mature coeperint³⁰ (quod de Ulpiani et Pauli Institutionibus ex Collat. tit. XVI. et Boethio in Cic. Top. p. 303 constat),

tum? ²⁹) Nam ab ipso Gaio eas profectas non esse, iam Goeschenus Praef. p. XXVIII. XXXV. ed. Lachm. recte iudicavit. Unde Boeckingii consilium non probo, qui ed. 5. etiam eas, quae deesse ei visae sunt, rubricas supplevit. Rectius quis fecerit, qui vel eas exterminaret, quae nunc invito Gaio librum eius onerant; is enim ipsa oratione divisionibusque apte factis multo doctius providit, ut lector non plane indoctus singula quaeque facile inveniret. Ipsi librarii rubricas continuo inscribere circa finem loci, qui est de contractibus, videntur desivisse, credo, quia continua lectio in scholis raro ultra eum locum perveniret et ex quarto commentario pauca tantum de actionibus, pauca de exceptionibus traderentur (cf. const. Omnem reip. §. 1). Certe C. Veron. vacuas lineas inscribendis rubricis destinatas non continet nisi usque ad illum locum (cf. not. ad 3, 141. 166.) ubi etiam in Visigot. Epitoma tituli fere deficiunt, et praeterea tantum initio comm. IV. et ante §. 115. ³⁰) In usum scholarum primumque in Sabini libris ad similitudinem edicti, ubi ab ipso praetore positi tituli proprie appellabantur, hoc factum esse, colligere licet ex Pers. 5, 90. Petron. 46. unde Quintil. I. O. 12, 3. §. 11. 'Alii se ad album ac rubricas (intellige Ictorum libros) transtulerunt'; quamquam tituli illi in *libris* ad edictum etiam rubricae esse coeperunt (L. 2. §. 3. D. de interd. 43, 1.) et iam Vespasiani aetate in iure civili, ut constat ex aeribus Salpensano et Malacitano, ipsa quoque legum (sed tamen principalium tantum) capita non rubro colore aeri inscripta rubricae appellata sunt, indeque Iuvenal. 14, 101. 'rubras maiorum leges' generaliter dicere potuit. Verum ut in plerisque ius civile iure praetorio paullatim superatum est, ita etiam in hac tenui re maxime puto postquam in Gregoriano et Hermogeniano Codicibus tituli ab ipsis auctoribus ad modum edicti singulis materiis inscripti essent, idem contigit, tandemque Alarici et Iustiniani aetate, qui etiam totius iuris civilis enucleati codicem Digestorum ad edictum spectante nomine appellavit, eo perventum est, ut vel scholasticae Institutiones ab ipso auctore per totum titulis distribueren-

tamen quas Veronensis codex praestat, partim ineptissimae sunt. Quid? quod adeo eius scriptor stipes fuit, ut non modo Graecae litteraturae nescius Graeca omnia praeteriret, sed etiam in Latinis quum ad rubricam venisset vel venisse sibi videretur (et facile sibi ex pigritia videbatur), iudicii, ubi rubrica desineret et nova oratio inciperet, expers, haud raro cum rubrica (si modo rubrica erat) etiam partem, ut plurimum integrum versum, novi articuli omitteret (vide 1, 56. 58. 65. 76. 97. 108. 2, 1. 97. 3, 85. 88. 139. 162. 4, 1.). Nec facile nisi barbara aetate non animadverti poterat folium, quod aliquando exciderat, alieno loco a bibliopega restitutum, quod accidit (quicquid contradicat Boeckingius)²¹ ex Heimbachii et mea sententia 2, 65—79., ut simile vitium taceam ad 3, 138. a me indicatum. Noli vero opinari, omnium horum vitiorum ipsum codicis Veronensis scriptorem auctorem fuisse. In libro toties maximeque iuvenum, qui facile decipiebantur, in usum descripto haud pauca sine dubio antiquiorem habuerunt originem²²: id quod circumspecto critico in his praesertim notandum est, quae aliquando exciderunt et ad marginem librorum alius forte formae longiorumque versuum suppleta postea alieno loco restituta sunt vel perierunt. — Habuit codex initio 129 folia formae quadratae mediae, pagina quaque plerumque 24 versus, versu 39 sed et ad 45 litteras continente. Ex his tria folia plane deperdita sunt, salvo tamen initio et fine operis, et ut unum eorum quae continebat saltem ex parte aliunde sarciri possent (lib. III. init.). Quae supersunt folia, turbato ordine deletaque priore scriptura novo codici variorum Hieronymi operum faciendo inservierunt, ita ut paucis exceptis semel, circiter quartae vero foliorum parti adeo bis nova scriptura imponeretur. Lectionem praeterea frequente siglarum sive notarum usu impediende ex earum genere, quae ante Iustinianum in usu fuere, quarumque indicem utilissimum Goeschenus editioni suae adiecit, mirandum non est, quod ex tanto naufragio nec peritissimis urinatoribus omnia licuit servare. Nec tamen multum ultra decimam partem operis interiit, et cum aliquid ex Collatione vel ex Iustiniani Institutionibus et Digestis potuit resarciri, tum repetitis virorum doctorum curis effectum est, ut iam in nostra editione non multum ultra tredecimam partem integri operis desideretur, cuius iacturae paene dimidium spectat ad librum quartum.

tur, eaque honestior appellatio librorum rubricas expelleret. ²¹) Sed iam veritati concessit ed. 5. ²²) Etiam ea exemplaria, quibus Iustiniani qui composuerunt Institutiones uti sunt, quaedam habuisse vitia cum Veron. C. communia, notavi ad 2, 94. 3, 196. 4, 82.

Editionum indicem accuratissimum, additis etiam aliarum commentationum titulis, quae ad emendandas vel illustrandas Gaii Institutiones faciunt, Boeckingius confecit in praefatione suae editionis, qua ter repetita (postremum Lips. 1855.) ipse de Gaio et Gaianis studiis optime meritus est. Quae post hanc sola prodiit, inserta 'Institutionum et regularum iuris Rom. syntagmati', a Rud. Gneist Lips. 1858. edito, pro totius syntagmatis ratione ceteroqui novo ac consulto consilio instituti, lectiones magis (partim bene) selectas quam novas praestat. Ex superiorum editionum numero tres Goeschenanae, quae ceteris omnibus, codicis scriptura diligenter enotata, quasi fundamenta iecere, segregandae sunt, princeps Berol. a. 1820. publicata, altera, quae difficilioribus codicis locis a Blumio denuo inspectis, eius schedis ditata prodiit a. 1824., et tertia, post Goescheni obitum a Lachmanno a. 1842. consummata.

Ad postremae normam nostra quoque editio instituta est, ita tamen ut etiam Boeckingianae novissimae, quae omnium maxime celebratur, ratio haberetur. Nec tamen omnia, in quibus ab his editionibus deflecteremus, in notis indicavimus. Chartae parcendum erat. Itaque levicula, quo in numero maxime ad orthographiam pertinentia sunt, tacite correximus, vel quod in re tantopere ab arbitrio pendente dicere praestat, mutavimus. Praeterea in contextu litteris rectis expressimus, quae in codice leguntur, inclinatis, quae suppleta vel mutata sunt. Stellulae totidem significant litteras, lineae, si breviores sunt, syllabas trium fere litterarum, longiores interposito v. totos versus, qui nec legi nec tuto suppleri potuerunt. In margine exteriori paginas tantum primitivi codicis, quae supersunt, numeravimus; quibus additum 't. s.' spectat ad ter scriptas (Goescheno: bis rescriptas). Etiam versus codicis distinguere, nisi ubi intererat, id est, ubi nova quaedam ad schedarum ductus supplevimus, ut otiosum non placuit. In critica adnotatione ipsos schedarum ductus repraesentare initio constitueram; sed mox consilium difficultatis plenum abieci, maxime postquam animadverti, quam male id Boeckingio quamvis diligentissimo cesserit. Itaque hac parte Lachmanni editio adeunda est. Denique a notis criticis locorum, quibus cuiusque si sententia illustratur, indicationem separare placuit, quia ea ratione in hoc scriptore spatium consuli videbatur.

Gaium ut hac altera editione retractarem, maxime novae Boeckingii curae in causa fuerunt, qui et ipsas Gaianas Institutiones quintum edidit et apographum codicis Veronensis ad Goescheni, Hollwegii, Blumii schedas confectum publi-

cavit (utrumque Lips. 1866.). Quod posterius opus quamquam peritis magis pulcrum et nitidum, quam necessarium magnaevae utilitatis esse videbitur, fateor tamen me ipsum hoc nitore allectum esse, ut fere omnes locos difficiliiores ad codicis scripturam, sicut enotata est, iterum exigere. Idem vero et plus etiam ut facerem, nova Boeckingii editio coegit. Quod enim tam peritus Gaii editor in praefatione operis iudicat, meam editionem et vitiis et virtutibus excellere, eius pars prior iudicii, quam potissimum boni consulendam et in rem meam convertendam esse intellexi, incitamento mihi fuit, ut vitia illa quantum possem ipse cognoscerem et corrigerem. Itaque factum est, ut rursus pertractato toto opere haec nova editio multis partibus tam in praevia dissertatione et utraque adnotatione quam in ipso contextu auctior et meo quidem iudicio etiam emendatior prodeat. De quo ut etiam lector facile iudicare possit, exempla locorum emendatorum haec graviora indicare iuvat: I. 2. 6. 111. 182. 184. II. 16. 24. 27. 124. 151. 155. 213. 274. 287. III. 43. 44. 49. 56. 81. 83. 84. 116. 118. 140. 153. 168. 189. 196. IV. 16. 34. 37. 42. 46. 51. 52^a. 84. 95. 139. 153. 175. 177. 183. Caeterum neque haec fere neque permulta omnino fuere, quae a Boeckingio mutuari licuit. Plus monitori quam largitori debeo et (quod doleo) non raro sive impugnationibus eius sive noviter repertis et suppletis (in qua non sua provincia minus excellit vir celeb.) palam obloquendum fuit. Et vereor, ne in universum magis ingeniorum et in critica arte exercenda consilii et rationum diversitati tribuendum sit, quod is de 'libidine' mea, et mea tantum, in supplendis reformandisque his commentariis queritur. Qua tamen in re tantum abest, ut mea tantum mihi placeant, ut et optem et fore sperem, ut Boeckingii editio cum omnino tum praesertim iis, quorum textus harum Institutionum historiam accurate nosse interest, in pretio et in usu sit.

Superest, ut commemorem, his ipsis diebus, dum hae plagulae corrigendae mihi e prelo transmittuntur, allatam etiam esse novam Gaii editionem, quae hoc sub titulo publicata est: *Institutes de Gaius contenant le texte et la traduction en regard avec le commentaire au-dessous, par M. L. Domenget etc. Nouvelle éd. Paris 1866* (prior Boeckingio in praef. ed. 5. p. XIV. indicante, prodiit a. 1843). Nec tamen textus, e Lachmanni ed. translatus, qua recentiore editor non novit, nec commentarius quidquam continet, quo nostra editio ditari poterit.

G A I I
INSTITVTIONVM IVRIS CIVILIS
COMMENTARII QVATTVOR.

COMMENTARIVS PRIMVS.

I. *DE IVRE GENTIVM ET CIVILI.* 1. 'Omnes populi, qui ^{Pag. 1.} *legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim C. Ver. communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quis¹-que populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium² est uocaturque ius ciuile, quasi ius proprium ip³sus ciuitatis; quod uero naturalis¹ ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur uocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. '(et)³ populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur. quae singula qualia sint, suis locis proponemus.*

2. Constat autem ius *ciuile populi Romani*⁴ ex legibus, plebiscitis, senatusconsultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium. 3. Lex est, quod populus iubet atque constituit. plebiscitum est, quod plebs iubet atque constituit. plebs autem a populo eo distat, quod populi appellatione uniuersi ciues significantur, connumeratis etiam patriciis; plebis autem appellatione sine patriciis ceteri ciues significantur; unde olim patricii dicebant,

¹) *Suppl. ex L. 9 D. cit.* ²) *ciuitatis add. Iust. Inst. et Dig. 3) Supplevi ex Inst.* ⁴) constant autem iura (*propria*) *ed. mea prior.* constat autem ius *Romanum ed. Bg. 5. constant . . iura nostra cj. Bremer (de Ulp. instit. p. 46). Quod nunc dedi, et Gaium et huius loci videtur (quem respicit postea §. 8.) et facillime ex eo pro-
dire potuit vitiosa C. scriptura iura (pro icpr).* Cf. etiam Isidor.

§. 1. = §. 1. *I. de iure nat. (1, 2). L. 9. D. de iustit. et iure (1, 1). Cf. Fr. Dosith. 1. L. 1 pr. D. de acq. rer. dom. (41, 1). §§. 2. 11. I. tit. cit. quae singula etc.] i. e. ius gentium et ius civile qualia sint, si singula iura spectes (quid igitur iure gentium, quid civili sigillatim constitutum sit) etc. Cf. 1, 52. 55. 78. 82. 83. 84. 86. 89. 108. 110. 189. 193. 198. 2, 65 seq. 79. 3, 93. 132. §. 3. Cf. §. 4. I. de*

plebiscitis se non teneri, quia sine auctoritate eorum facta
 2. essent; sed postea | lex Hortensia lata est, qua cautum est, ut
 plebiscita uniuersum populum tenerent: itaque eo modo legibus
 exaequata sunt. 4. Senatusconsultum est, quod senatus iubet
 atque constituit, idque legis uicem optinet, quamuis fuerit
 quaesitum. 5. Constitutio principis est, quod imperator de-
 creto uel edicto uel epistula constituit. nec umquam dubitatum
 est, quin id legis uicem optineat, cum ipse imperator per legem
 imperium accipiat. 6. *(Edicta sunt praecepta eorum, qui
 ius edicendi habent.)*⁵ ius autem edicendi habent magistratus
 populi Romani. sed amplissimum ius est in edictis duorum prae-
 torum, urbani et peregrini, quorum in prouinciis iurisdictionem
 praesides earum habent; item in edicto⁶ aedilium curulium,
 quorum iurisdictionem in prouinciis populi Romani quaestores
 habent; nam in prouincias Caesaris omnino quaestores
 non mittuntur, et ob id hoc edictum in his prouinciis non
 proponitur. 7. Responsa prudentium sunt sententiae et
 opiniones eorum, quibus permissum est iura condere. quorum
 omnium si in unum sententiae concurrant, id, quod ita sen-
 tiunt, legis uicem optinet; si uero dissentiant, iudici licet quam
 uelit sententiam sequi; idque rescripto diui Hadriani significatur.

*orig. 5, 9, 2. ⁵) Suppleui ad sententiam. Hanc enim edictorum de-
 finitionem excidisse, quod ob repetita postrema uerba facile fieri
 potuit, et sequens prodit autem, praemissam definitionem similemve
 generalem sententiam indicans, et quod alioqui sola edicta sua de-
 finitione carerent. Praecepta accipe eodem generali sensu, quo
 dicuntur L. 10. §. 1. D. de instit. (1, 1) L. 1. D. de legib. (1, 3).
⁶) Correxī cum Goesch. ed. 1. Pluralem dant C. edd. Sed postea
 recte tantum edictum appellatur. Librarius male imitatus est quod*

*iure nat. (1, 2) ibiq. Schrader. §. 4. Cf. §. 5. I. eod. L. 9. D.
 de leg. SC. (1, 3). §. 5. Cf. §. 6. I. de iure nat. (1, 2). §. 6.
 Cf. §. 7. I. eod. Cic. ad Attic. 6, 1. §. 15. quaestores] De eorum
 iurisdictione cf. Cic. diuin. 17. §. 55. Schol. ad Cic. diuin. 15. §. 48.
 quam delegatam aedilibus Cirtensibus in provincia Numidia, quam
 quaestor proconsulis Africae non facile adibat, nunc cognouimus
 ex Renier I. A. 2196. (= Orelli-Henzen 6963.) 1969. 1890. 2172. 2173.
 2325. §. 7. Cf. §. 8. I. eod. cum Theoph. L. 2. §. 47. D. de orig.*

II. DE IVRIS DIVISIONE. 8. Omne autem⁷ ius, quo utimur, uel ad personas pertinet, uel | ad res, uel ad actiones. 3. sed prius uideamus de personis.

III. DE CONDICIONE HOMINVM. 9. Et quidem summa diuisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut serui. 10. Rursus liberorum hominum alii ingenui sunt, alii libertini. 11. Ingenui sunt, qui liberi nati sunt; libertini, qui ex iusta servitute manumissi sunt. 12. Rursus libertinorum (*tria sunt genera: nam aut ciues Romani, aut Latini aut dediticiorum*) numero sunt. de quibus singulis dispiciamus; ac prius de dediticiis.

III. DE DEDITICIIS VEL LEGE AELIA SENTIA. 13. Lege itaque Aelia Sentia cauetur, ut qui serui a dominis poenae nomine uincti sint, quibusve stigmata inscripta sint, deue quibus ob noxam quaestio tormentis habita sit, et in ea noxa fuisse conuicti sint, 'quiue⁸ ut ferro aut cum bestiis depugnarent, traditi sint, inue ludum custodiamue coniecti fuerint, et postea uel ab eodem domino uel ab alio manumissi, eiusdem condicionis liberi fiant, cuius condicionis sunt peregrini⁹ dediticii.

V. DE PEREGRINIS DEDITICIIS. 14. Vocantur autem (*peregrini dediticii*) hi, qui quondam aduersus populum Romanum armis susceptis pugnauerunt, 'et deinde uicti¹⁰ se dediderunt. 15. Huius ergo turpitudinis seruos quocumque modo et cuiuscumque aetatis manumissos, etsi pleno iure dominorum fuerint, numquam aut ciues Romanos aut Latinos fieri dicemus, sed omnimodo dediticiorum numero constitui intellegemus.

ante legerat de edictis duorum praetorum. ⁷) *Non tantum ciuile cf. §. 2.* ⁸) *quique C. edd.* ⁹) *Erant enim etiam quidam ciues Romani dediticii, uelut olim Campani.* ¹⁰) *Sic Goeschen. deinde ut uicti sunt de Lachm. cj. ed. Bg. deinde autem (pro et*

iur. (1, 2). *Senec. ep.* 94. §. 8. = *L. 1. D. de statu hom.* (1, 5). §. 12. *I. de iure nat.* (1, 2). §. 9. = *L. 3. D. de statu hom.* (1, 5). *pr. I. de iur. pers.* (1, 3). §. 10. *Cf. §. 5 fin. I. eod. Fr. Dosith.* 4. §. 11. *Cf. L. 5. §. 2. D. de statu hom.* (1, 5). §. 12. *Cf. Ulp. 1, 5. Fr. Dosith. §§. 4 seq.* §. 13. *Cf. Ulp. 1, 11. Paul. 4, 12. §§. 5 seq.* §. 14. *Cf. E. Huschke Censur u. Steuerverf. p. 162 seq.* §. 15. *Cf. §§. 17. 26.*

16. Si uero in nulla tali turpitudine sit seruus, manu-
 4. missum modo ciuem Romanum, modo Latinum fieri dice[mus].
 17. Nam in cuius persona tria haec concurrunt, ut maior sit
 annorum triginta, et ex iure Quiritium domini, et iusta ac le-
 gitima manumissione liberetur, id est uindicta aut censu aut
 testamento, is ciuis Romanus fit; sin uero aliquid eorum de-
 erit, Latinus erit.

VI. DE MANUMISSIONE VEL CAUSAE PROBATIONE. 18.

Quod autem de aetate serui requiritur, lege Aelia Sentia intro-
 ductum est. nam ea lex minores xxx annorum seruos non
 aliter uoluit manumissos ciues Romanos fieri, quam si uindicta,
 apud consilium iusta causa manumissionis adprobata, liberati
 fuerint. 19. Iusta autem causa manumissionis est ueluti si
 quis filium filiamue aut fratrem sororemue naturalem, aut alu-
 mnum, aut 'paedagogum,¹¹ aut seruum procuratoris habendi
 gratia, aut ancillam matrimonii causa, apud consilium manu-
 mittat.

VII. DE RECVPERATORIBVS. 20. Consilium autem ad-
 hibetur in urbe Roma quidem quinque senatorum et quinque
 equitum Romanorum puberum; in prouinciis autem uiginti re-
 cuperatorum ciuium Romanorum. idque fit ultimo die con-
 uentus; sed Romae certis diebus apud consilium manumit-
 tuntur. Maiores uero triginta annorum serui semper manu-
 mitti solent, adeo ut uel in transitu manumittantur, ueluti cum
 praetor aut pro consule in balneum uel in theatrum eat.

deinde) ed. Bg. 5. ¹¹) paedagogum intellige liberorum manumis-
 soris (L. 35. D. de fideic. lib. 40, 5). Infra §. 39. intelligitur is,
 qui ipsum manumissorem instituit (L. 13. D. de manum. vind.

§. 16. Cf. Fr. Dosith. 5. 13. §. 17. Cf. Ulp. 1, 6, 10. 12. 16. L.
 11. C. de act. empti (4, 49). §. 18. Cf. Ulp. 1, 12. Fr. Dosith. 13.
 Cic. pro Balbo 8. L. 16 pr. D. de manum. vind. (40, 2). L. 27. D.
 de manum. test. (40, 4). lege Aelia Sentia] a. 3. §. 19. Cf. §. 39.
 §. 20. Cf. Ulp. 1, 13 a. §. 2. I. de libert. (1, 5). Theophil. 1, 5.
 §§. 2. 4. 1, 6. §. 4. L. 16 pr. D. de manum. vind. (40, 2). L. 1. C.
 eod. (7, 1). Lex Flav. Salpens. 28. L. 3 pr. Th. C. de tutor. et

21. Praeterea minor triginta annorum servus 'manumissus'¹² potest civis Romanus fieri, si ab eo domino, qui soluendo non erat, testamento eum liberum et heredem relictum 'servus similiter cum libertate heres scriptus testamento non praecedat, 5. et nemo alius | ex eo testamento heres sit. idque eadem¹³. s. lege Aelia 'Sentia cautum est.³ | 'idem favore libertatis de eo servo Proculus existimat, | qui sine libertate heres scriptus sit.⁴ 21^a. Cum vero lege Aelia Sentia testamento | primus scriptus solus civis Romanus fiat, placuit, si quis forte | ex 'ancilla sua natos spurios⁵ liberos et heredes scripserit, omnes servos manere, quia quis primus sit, ex ea oratione non intellegitur, nec in fraudem creditorum plures ex | patrimonio debent decedere; denique 'senatusconsulto ad legem⁶ Furiam Caniniam facto prouisum est, ne in potestate debitoris 'esset, eius⁷ | legis 'auctoritatem⁸ per hanc artem euertere.

21^b. Ex iure Quiritium | fit servus noster non per hoc solum, quod pecunia 'nostra⁹ comparatur, | 'sed ulterius²⁰ requiritur iusta servi acquisitio propterea quod quaedam

40, 2). Nihil igitur mutandum. ¹²) *mm C.* manumissione *edd.* Neque vero manumissionem et alios ad civitatem perveniendi modos Gaius comparat. Cf. 1, 15, 16, 18, 35. ³) Restitui priora ductus Codicis secutus, cetera ex sententia et Inst. Scriptum fuisse puta: *sr* similiter *c.* lib. *h.* *sc.* tus tot *n* praecedat et nemo alius *etc.* ⁴) Proculus ex Gösch. *cf. feci, cetera ex §. 2. I. quib. manum.* (1, 6). Cf. §. 1. *I. qui test. tut.* (1, 14). *L. 5. C. de test. tut.* (5, 28). — Etiam reliquam partem paginae, ex qua *edd.* singulas tantum voces (spurios — creditor — sex — debitoris — legis — pecunia — ea traditione — mancipationibus — Latinum — is quia) praestant, ad Sched. ductus et sententiae probabilitatem restitui. ⁵) In *C. fuerit:* ancilla suae natos spurios. De hoc vulgari v. spuriorum usu cf. Forcellin. s. v. *spurius in f.* ⁶) Notatum erat *sc.* ad l. De re cf. 1, 46. ⁷) In *C. fuerit* *cele*. ⁸) In *C. fuerit* auctoritatem; nam dignitatem vel b(en)ignitatem Gaius vix dixerit. ⁹) Notatum n. ²⁰) No-

cur. (3, 17). §. 21. Cf. §. 1. *I. quib. ex caus. man.* (1, 6); *infra* 2, 154, 276. *Ulp.* 1, 14. *Fr. Dos.* 16. *L. 27. D. de manum. test.* (40, 2). *L. 60. D. de her. inst.* (28, 5). §. 21^a. Cf. *Epit.* 1, 2. §. 2. *infra* ad §. 45. §. 21^b. Cf. §. 17. cuius ordinem praescriptum Gaius etiam post in Latino accurate sequitur. *Ulp.* 1, 16. *Fr. Dos.* 9. *infra*

'etiam non²¹ iustae sunt acquisitiones; nam | ea, quae traditione alienantur, quamvis res Mancipi sint, nec uel¹ mancapitione uel² in iure cessione uel usucapione acquiruntur, tantum in bonis fiunt.

22. Latinus fit ex | lege Aelia Sentia seruus minor xxx annorum testamento libe¹ratus: quanquam³ Latinum ipsa lex Aelia Sentia nondum fecit; item qui ea aetate | maior a domino, cuius est in bonis, 'quamvis⁴ iusta manumissione | manumittitur, uel qui inter amicos liberatur,⁵ si modo alia | causa libertatem non impediatur.⁶ hi omnes tamen olim qui dem in forma libertatis seruabantur, cum praetor eos, licet | serui ex iure Quiritium essent, in libertate tueretur. nunc 6. uero qui hoc | modo manumissi sunt, Latini Iuniani dicuntur; t. s. Latini ideo, quia adsimulati sunt Latinis coloniariis; Iuniani ideo, quia per legem Iuniam libertatem acceperunt, cum olim serui uiderentur esse. 23. Non tamen illis permittit lex Iunia nec ipsis testamentum facere, nec ex testamento alieno capere, nec tutores testamento dari. 24. Quod autem diximus, ex testamento eos capere non posse, ita intellegendum est, ut nihil directo hereditatis legatorumue nomine eos posse capere dicamus; alioquin per fideicommissum capere possunt. 25. Hi uero, qui dediticiorum numero sunt, nullo modo ex testamento capere possunt, non magis quam qui liber peregrinusque est; nec ipsi testamentum facere possunt secundum quod plerisque placuit. 26. Pessima itaque libertas eorum est, qui dediticiorum numero sunt; nec ulla lege aut senatusconsulto aut constitutione principali aditus illis

tatum s'ulpius. ²¹) Fuerit et n. ²) mancipationib Sched. (pro mancipationeū.) ³) In C. fuerit rat. qq. ⁴) quia Sched. (pro quis). ⁵) Epit. 1, 1. §. 2. addidit per epistolam et conuiuii adhibitione; non ex Gaio. Cf. 1, 41. 44. ⁶) Cf. §. 44.

§. 35. 2, 41. 204. §. 22. Cf. infra 3, 56. Ulp. 1, 10. 12. Fr. Dosith. 5. 6. Epit. 1, 1. §. 2. inter amicos] Cf. Petron. 41. §§. 23. 24. Cf. infra 2, 110. 275. Ulp. 20, 14. 22, 3. 8. Fr. Vat. 172. Isidor. Or. 9, 4. §. 51. L. 29. D. de reb. dub. (34, 5). §. 25. Cf. 3, 75. 2, 295. Ulp. 22, 2. 20, 14. §. 26. Cf. §. 3. I. de libert. (1, 5). Gaii epit.

ad ciuitatem Romanam datur. 27. Quin et in urbe Roma uel intra centesimum urbis Romae miliarium morari prohibentur; et si contra fecerint, ipsi bonaque eorum publice uenire iubentur ea condicione, ut ne in urbe Roma uel intra centesimum urbis Romae miliarium seruiant, neue unquam manumittantur; 'si uero²⁷ manumissi fuerint, serui populi Romani esse iubentur. et haec ita lege Aelia Sentia comprehensa sunt.

QVIBVS MODIS LATINI AD CIVITATEM ROMANAM PERVENIANT. | 28. Latini multis modis ad ciuitatem Romanam 7. perueniunt. 29. Statim enim eadem lege Aelia Sentia cautum est, ut minores triginta annorum manumissi et Latini facti si uxores duxerint uel ciues Romanas uel Latinas coloniarias uel eiusdem condicionis, cuius et ipsi essent, idque testati fuerint adhibitis non minus quam septem testibus ciuibus Romanis puberibus, et filium procreauerint et is filius anniculus fuerit, permittatur eis, 'iussu⁸ per eam legem adire praetorem uel in prouinciis praesidem prouinciae et adprobare, se ex lege Aelia Sentia uxorem duxisse et ex ea filium anniculum habere: et si is, apud quem causa probata est, id ita esse pronuntiauerit, tunc et ipse Latinus et uxor eius, si et ipsa eiusdem (condicionis sit, et ipsorum filius, si et ipse eiusdem) condicionis sit, ciues Romani esse iubentur. 30. Ideo autem in ipsorum filio adiecimus 'si et ipse eiusdem condicionis sit', quia⁹ si uxor Latini ciuis Romana est, qui ex ea nascitur, ex nouo senatusconsulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, ciuis Romanus nascitur. 31. Hoc tamen ius ad-

²⁷) et si ed. mea prior; et si tamen ed. Bg. 5. In C. fuerit siu.

⁸) urbanum vel peregrinum sc. eos audire et re probata pronunciare: qua re haec causae probatio dislabat ab altera (1, 18) in arbitrio consilii posita. 'si uelint' edd. ('Latinis' ed. Bg. 5. quo facilius faceres mmsis), quod perinde languet, ac postea, si ita legis, per eam legem. ⁹) 'quia scilicet' ed. Bg. 5. praecedente ideo parum apte.

1, 1. §. 4. infra 1, 67. 3, 75. Collat. 4, 3. §. 3. §. 27. Cf. Isidor. Or. 9, 4. §. 52. §. 28. Cf. Ulp. 3, 1. Epit. 1, 1. §. 4. L. un. C. de Lat. libert. toll. (7, 6). §. 29. Cf. Ulp. 3, 3. §. 30. Cf. §§. 66. 50. Ulp. 3, 3. §. 31. Cf. Ulp. 3, 4. Peg. et Pus.] cf. 2,

ipiscendae ciuitatis Romanae etiamsi soli minores triginta annorum manumissi et Latini facti ex lege Aelia Sentia habuerunt, tamen postea senatusconsulto, quod Pegaso et Pusione consulis factum est, et maioribus triginta annorum manumissis Latinis factis concessum est. 32. Ceterum etiamsi ante decesserit Latinus, quam anniculi filii causam probarit, potest 8. mater eius causam probare, et sic et ipsa fiet | ciuis Romana 'et filius, isque eo amplius perinde ac si iustis | nuptiis esset procreatus, quasi suus postumus heres patris bona | apiscitur. si uero et pater et mater decesserint, | ipse filius, cuius interest cum ciuitate Romana bona eorum obtinere, debet causam probare, ut tamen impuberis tutor causam agat. 32^a. Sed uidebimus, de filio anniculo quae diximus, ne eadem de | filia annicula dicenda sint.³⁰ 32^{b.1} — — — — |
 ———— vv. 8—10. ———— si seruus | alterius in bonis, alterius ex iure Quiritium sit, unus ex | illis duobus dominis liberatatem eius incoare, alter complere per iterationem potest. 32^c. 'Praeterea quiuis Latinus ius | Quiritium consequitur, si nauem decem milium modiorum fabricauerit uel etiam alias quaesierit et sex annis ea ipsa, | uel, ea perditā, alia, quam in eius locum comparauit, frumentum

³⁰) v. 1—7. Vestigia C. secutus sententiam perfeci. Edd. tantum habent: ciuis Romana — ipse filius cuius — debet causam probare, ut — de filio anniculo (ante hoc uidebimus *Hollw. cf.*). ¹) Gaium iuris Quir. acquisitiones primum eas, quae minoris et maioris XXX ann. manumissi et Latini facti propriae erant, deinde utriusque communes exposuisse credibile est. Itaque liberorum causae probationem ex lege A. S. hoc loco v. 7—10. perinde ut apud Ulp. 3, 4. sequebatur iteratio, velut his verbis: 'Maior XXX annorum Latinus factus iure ciuili per iterationem ciuis Romanus fit, hoc est, si ab eo, cuius ex iure Quiritium seruus fuit, iterum iuste manumissus sit. Proinde' etc. Quae deinceps sequebantur v. 10. extremo, ad sententiam, sed partim Sched. ope in textu restitui (edd. tantum verba illis — dominis praebent). In v. 12, 13. fuisse posui: illis duobus dominis lib. tem e' incoare alter c' | plere p iterationem potē. De §. 35. vid.

254. §. 5. I. de fideic. hered. (2, 23) 'Vespasiani Aug. temporibus'.

§. 32. Cf. Collat. 16, 3. §§. 7, 15. infra 3, 5. §. 32^a. Cf. infra 1, 72. §. 32^b. Cf. §. 35. Ulp. 3, 4. Fr. Vat. 221. Epit. 1, 1. §. 4. Fr. Dos. 14. Plin. ep. 7, 16. Tacit. A. 13, 27. §. 32^c. Cf. Ulp.

*Romam portauerit. quod ita edicto D. Claudii significatur.*³²

33. ³ *Item Neronis Caesaris edicto cauetur, ut si Latinus in perficiendo | aedificio Romae non minus quam 'partes duas tertias'*⁴ | patrimonii sui impenderit, ius Quiritium consequatur. ** — — — — — | — — — — —

vv. 22. 23. ————— **34.** 'non minus quam singulos | frumenti modios pinseret,⁵ ad ius Quiritium — | 9.

not. 36. ³²) §. 32^c. *Ad sententiam restitui. Edd. tantum habent: Quiritium — cauerit. Sed post verba iurationem pote (not. 31) sic Gaium perrexisse puto: 'potea (Praeterea) quibus Latinus ius | Quiritium c(s)equitur, si nauem x m (decem milium) modiorum fabricauerit u etiam alias quiesuerit . . . | u ea perdit, alia q. in e' locum' etc. ('Quibus' Gaius dixerit, quoniam hoc etiam ad minores XXX a. Latinos factos pertinebat.)* ³) Göschenus initium huius *Si ita restituendum censuit: 'lege Iulia cautum est, ut Latinus, si in perficiendo aedificio Romae non minus' etc. ex L. 139. D. de verb. signif. (Ulp. lib. 7. ad l. Iul. et Pap.). Cetera egregie; sed de lege Iulia nec apparet, qua ratione ea de hoc Latinorum beneficio, qui tum nondum erant, quicquam cautum esse potuerit, et L. 61. D. sol. matr. (24, 3) maxime §. 7. ostendit, quid in causa fuerit, ut Ulpianus hoc libro de libertis dotalibus Latinis vel facto mariti vel suo iure ciuitatem adeptis exponeret. Praeterea cum Gaius ordinem temporis secutus esse videatur, non dubitavi, ex Tacit. A. 15, 43. ad a. 65. 'addidit praemia pro cuiusque ordine et rei familiaris copiis' Neronis edicto hoc beneficium adscribere. Nam Vespasianus alia sanxit. Suet. Vesp. 8. Lex Flav. Mal. 62. ⁴) Scripsi. partem — — — edd. partes — — — C. Alii 'semissariam' vel 'semis-decimam' vel 'sextantariam' supplere conati sunt: contra linguae vel rei ipsius rationem; neque enim de chartaceis aedificiis neque de decies centenariis Latinis Nero cogitauit. 'Duae partes' plerumque simpliciter dicuntur, velut Fr. Vat. 236, 237. Cal. 134, 4; sed accuratius 'duae partes tertiae', velut L. 84. Th. C. de decur. (12, 1). ⁵) Ex C. restitui, in quo quod ante pinseret antecedit signum, nota modii fuisse videtur, ut oratio ita fere composita fuerit: 'qui Romae pistrinum institueret, quod diurnos non minus quam singulos frumenti modios pinseret, ad ius Quiritium perueniret'. Male hactenus creditum, hanc Codicis partem ad navis fabricationem pertinere. — Desiderantur iuris Quir. consequendi modi 1. militia ex lege Visellia et SCto (Ulp. 3, 5), qua de re Gaius ex SCti aetate certe post Neronem facti egisse, deinde vero addidisse videtur, his omnibus meri-*

3, 6. Scaevola L. 3. D. de vacat. (50, 5). §. 33. Cf. Ulp. 3, 1. L. 139. D. de verb. sign. (50, 16). §. 34. Cf. Ulp. 3, 1. Fr. Vat. 233.

— vv. 1—12. — 35. 'si uero Latinam | libertatem ab eo consecutus sit, cuius tantum | in bonis fuerat, consentiente eo petere debet, | cuius in eo ius Quiritium fuerit. cum enim seruus | eiusdem domini³⁶ et in bonis et ex iure Quiritium sit, manumissus ab eodem scilicet et Latinus fieri potest et ius Quiritium consequi.

36. Non tamen cuicumque uolenti manumittere licet.

37. Nam is, qui in fraudem creditorum uel in fraudem patroni manumittit, nihil agit, quia lex Aelia Sentia inpediit libertatem.

38. Item eadem lege minori xx annorum domino non aliter
10. manumittere permittitur, quam si uindicta apud consilium iusta causa manumissionis adprobata 'manumiserit.'⁷ 39. Iustae autem causae manumissionis sunt ueluti si quis patrem aut matrem aut paedagogum aut conlactaneum manumittat. sed et illae causae, quas superius in seruo minore xxx annorum exposuimus, ad hunc quoque casum, de quo loquimur, adferri possunt. item ex diuerso hae causae quas in minore xx annorum domino rettulimus, porrigi possunt et ad seruum minorem xxx annorum. 40. Cum ergo certus modus manumittendi minoribus xx annorum dominis per legem Aeliam

tis Latinum cum uxore forte non ex lege A. S. ducta, si eiusdem condicionis sit, et cum liberis ita ut in potestatem eius redigantur, civitatem Rom. adipisci (cf. 'Gai'. p. 10). Aliam esse causam 2. Latinae ter enixae; 3. beneficii principalis (Ulp. 3, 1. 2). Haec igitur occupauerint p. 9. partem priorem. ³⁶) Ad sententiam restitui. Edd. in prioribus tantum habent consecutus — ius Quiritium fuerit. Ultimam lacunam, in qua edd. postremo tantum habent 'si quis alicuius', explevi secundum ductus C., in quo fuerit: c' em serū. | eiusd. domini. Puta vero Gaium de beneficio principali locutum esse, ut huc pertineant 3, 72, 73. et Plin. ep. 10, 4, 5 (22). 104 (105). Nec vero h. l. probatur, quod Bg. sibi persuasit, ego verum non puto, heredi ius iterationis non competiisse. ⁷) fuerit C. edd. Cf. Inst.

235. §. 35. Vid. ad. §. 32^b. cit. §§. 36. 37. = pr. I. quib. ex caus. manum. (1, 6). Cf. Ulp. 1, 15. §. 38. = §. 4. I. eod. Cf. Ulp. 1, 13. Fr. Dosith. 13. Lex Flav. Salp. 28. L. 4. C. de test. mil. (6, 21). §. 39. Cf. 1, 19. §. 5. I. quib. ex c. manum. (1, 6). L. 9. 11—16. 19. 20. 25. D. de manum. vind. (40, 2). L. 21. D. qui et a quib. manum. (40, 9). §. 40. Cf. §. 7. I. quib. ex c. manum.

Sentiam constitutus sit, euenit, ut qui XIII annos aetatis expleuerit, licet testamentum facere³⁸ et in eo heredem sibi instituere legataque relinquere possit, tamen si adhuc minor sit annorum XX, libertatem seruo dare non possit. 41. Et quamuis Latinum facere uelit minor XX annorum dominus, tamen nihilo minus⁹ debet apud consilium causam probare, et ita postea inter amicos manumittere.

42. Praeterea lege Furia Caninia certus modus constitutus est in seruis testamento manumittendis. 43. Nam ei, qui plures quam duos neque plures quam decem seruos habebit, usque ad partem dimidiam eius numeri manumittere permittitur; ei uero, qui plures | quam X neque plures quam XXX seruos habebit, usque ad tertiam partem eius numeri manumittere^{11. s.} permittitur. at ei, qui plures quam XXX neque plures quam centum habebit, usque ad partem quartam manumittendi libera potestas⁴⁰ datur. nouissime ei, qui plures quam C habebit nec plures quam D, manumittere¹ permittitur usque ad² quintam partem; neque plures (quam D habentis ratio habetur, ut inde pars sum)atur,³ sed praescribit lex, ne cui plures manumittere liceat quam C. et contra si quis unum seruum omnino

³⁸) possit, quod hic ex C. praebent edd. multique habent Inst. codices, ex inferiore versu irrepsisse uidetur. ³⁹) Edd. non invito C. nihilo minus tamen ed. Bg. 5. invito Gaio (cf. 1, 118. 2, 170). ⁴⁰) Restituit. In C. fuerit: quartâ immittendi libera potestas (non licentia, quo verbo Gaius non utitur nisi in malam partem). Sane incerta est scriptura, certe uero iuris error uitandus, qui inest lectioni Bg. ed. 5: directo iure liberare licentia. Nihil enim interesse potuit, quemcunque quis haberet numerum, inter directam et fideicommissariam libertatem; nec uero omnino interfuisse in utroque legis capite, constat ex L. un. C. h. t. et Paul. 4, 14, 1. ¹) Scripsi. Alii: 'amplius non', postea scribentes 'quam ut quintam partem (manumittat)'. ²) permittitur quam ut C. ed. Bg. Sed suspicor, olim fuisse: permittit usq. et ex eo cum factum esset permittitur quam, etiam ad mutatum in ut. ³) Apparet, libarium integrum versum praetermississe, quem, ut sensus flagitabat, aptius nunc quam olim restituuisse mihi uideor.

, 6); infra 2, 113. §. 41. Cf. Fr. Dosith. 13. §. 42. L. Furia.] a. 8. Cf. 2, 228. Paul. 4, 14. Tit. I. de l. Fur. Can. (1, 7). C. 7, 3. §. 43. Cf. Ulp. 1, 24. Paul. 4, 14. §. 4. L. 22. §. 1. D. de fideic. b. (40, 5).

aut duos habet *'duntaxat, nihil de eo lege cauetur'*⁴⁴ et ideo liberam habet potestatem manumittendi. 44. Ac nec ad eos *quidem* omnino haec lex pertinet, qui sine testamento manumittunt. Itaque licet iis, qui uindicta aut censu aut inter amicos manumittunt, totam familiam suam liberare, scilicet si alia causa non inpediat libertatem. 45. Sed quod de numero seruorum testamento manumittendorum diximus, ita intellegemus, *ut ex eo numero, ex quo dimidia aut tertia aut quarta aut quinta pars liberari potest, ulique tot manumittere liceat*, quot ex antecedenti numero licuit. et hoc ipsa lege prouisum est: erat enim sane absurdum, ut x seruorum domino quinque liberare liceret, quia usque ad dimidiam partem *'(eius) numeri'*⁵ manumittere ei conceditur, ulterius autem⁶ XII seruos habenti non plures liceret manumittere quam IIII; at eis, 12. qui plures quam x neque | *'plures quam xxx habent, ulique*
 t. s. *etiam quinque, quot x habenti licuit, manumittere licet.*⁷

⁴⁴) Sententiam restituendo expressi. ⁵) Ex Bg. cj., qui edidit: *'[ex eo] numero?'*; numero C. ⁶) Ex Lachm. cj. (Mihi tamen is, qui supra voc. conceditur tantum terius at scripsit, legisse videtur concedit'ul) *'contra uero'* ed. Bg. ⁷) Sententiam perfeci. Ex tota p. 12. Blumius pauca tantum enotauit, in v. 12. 13. 15. 19., unde voces liberari (v. 15.) et concedat (v. 19.) in edd. receptae sunt. Conferenda autem est ad ea, quae perierunt, Gaii epil. 1, 2. §§. 2—4. *'Nam si aliquis testamento plures manumittere uoluerit, quam quot continet numerus supra scriptus, ordo seruandus est: ut illis tantum libertas ualeat, qui prius manumissi sunt, usque ad illum numerum, quem explanatio continet superius comprehensa: qui uero postea supra constitutum numerum manumissi leguntur, in seruitute eos certum est permanere. Quodsi non nominatim serui uel ancillae in testamento manumittantur, sed confuse omnes seruos suos uel ancillas is qui testamentum facit, liberos facere uoluerit, nulli penitus firma esse iubetur hoc ordine data libertas, sed omnes in seruituti condicione, qui hoc ordine manumissi sunt, permanebunt. nam etsi ita in testamento seruorum manumissio adscripta fuerit, id est in circulo, ut qui prior, qui posterior nominatus sit, non possit agnosci, nulli ex his libertatem ualere manifestum est, si agnosci non potest, qui prior, qui posterior fuerit manumissus. 3. Nam si aliquis in aegritudine constitutus in fraudem huius legis facere noluerit testamentum, sed epistolis aut quibuscumque aliis rebus seruis suis pluribus quam per testamentum licet, conferre uoluerit liber-*

46. nam et si testamento scriptis in orbem servis libertas data sit, quia nullus ordo manumissionis inuenitur, nulli liberi erunt; quia lex Furia Caninia, quae in fraudem eius facta sint, rescindit. sunt etiam specialia senatusconsulta, quibus rescissa sunt ea, quae in fraudem eius legis excogitata sunt.

47. In summa sciendum est, (*quod*)⁴⁸ lege Aelia Sentia cautum est, ut⁹ creditorum fraudandorum causa manumissi⁵⁰ liberi non fiant, etiam hoc ad peregrinos pertinere, (*quia*) senatus¹ ita censuit ex auctoritate (*diui*)² Hadriani: cetera uero iura eius legis ad peregrinos non pertinere.³

48. Sequitur de iure personarum alia diuisio. nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri sunt subiectae. 49. Sed rursus earum personarum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate, aliae in manu, aliae in mancipio sunt. 50. Videamus nunc de iis, quae alieno iuri subiectae sint: (*nam*)⁴ si cognouerimus, quae istae personae sint, simul intellegemus, quae sui iuris sint. 51. Ac prius dispiciamus de iis, qui in aliena potestate sunt.

52. In potestate itaque sunt serui dominorum. quae qui-

lates et sub tempore mortis hoc fecerit, hi, qui prius manumissi fuerint, usque ad numerum superius constitutum liberi erunt, qui uero post statutum numerum manumissi fuerint, serui sine dubio permanebunt. 4. Nam si incolumis quoscumque diuerso tempore manumisit, inter eos, qui per testamentum manumissi sunt, nullatenus computentur. Ex his tamen Epitomator ea, quae §§. 3. 4. continentur, aliunde quam ex Gaio sumsisse videtur. ⁴⁸ '(cum)' ed. Bg. ⁹ sit aut Sched. sit, ut qui ed. Bg. Sed superscripta nota q (= qui), quae effecit, ut etiam post uoci manumissi superscriberetur sint, mea sententia ex errore huc translata est sive ex antecedente sensu, ubi desideratur quod, sive ex v. 8., ubi quia ante v. senatus excidit. ⁵⁰ manumissi sint ed. Bg. vid. not. 49. ¹ senatus C. ed. Bg. ² Addidi ex perpetuo Gaii more. ³ Sequitur linea vacua. ⁴ Ex Dig. et Inst. supplendi.

§. 46. Cf. supra §. 21^a. L. 37. D. de condit. et dem. (35, 1).

§. 47. Cf. §. 37. §§. 46—51. = L. 1 pr. D. de his qui sui (1, 6). pr. I. eod. (1, 8). §. 49. Cf. Fr. Vat. 298. 300. Lex Flav. Salp.

22. §. 52. = L. 1. §. 1. D. de his q. sui (1, 6). §. 1. I. eod. (1, 8).

dem potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animaduertere possumus, dominis in seruos uitae necisque potestatem esse, et quodcumque per seruum acquiritur, 14. id domino 'adquiri.⁵⁵ 53. Sed hoc tempore neque ciuibus | Romanis; nec ullis aliis hominibus, qui sub imperio populi Romani sunt, licet supra modum et sine causa in seruos suos saeuire: nam ex constitutione sacratissimi imperatoris Antonini qui sine causa seruum suum occiderit, non minus teneri iubetur, quam qui alienum seruum occiderit. sed et maior quoque asperitas dominorum per eiusdem principis constitutionem coercetur: nam consultus a quibusdam praesidibus prouinciarum de his seruis, qui ad fana deorum uel ad statuas principum confugiunt, praecepit, ut si intolerabilis uideatur dominorum saeuitia, cogantur seruos suos uendere. et utrumque recte fit: male enim nostro iure uti non debemus; qua ratione et prodigis interdicitur bonorum suorum administratio. 54. Ceterum cum apud ciues Romanos duplex sit dominium (nam uel in bonis uel ex iure Quiritium uel ex utroque iure cuiusque seruus esse intellegitur), ita demum seruus in potestate domini esse dicemus, si in bonis eius sit, etiamsi simul ex iure Quiritium eiusdem non sit: nam qui nudum ius Quiritium in seruo habet, is potestatem habere non intellegitur.

55. Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos iustis nuptiis procreauimus. quod ius proprium ciuium Romanorum est: fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos 15. habent potestatem, qualem nos habemus. idque diuus Hadrianus edicto, quod proposuit de his, qui sibi liberisque suis ab eo ciuitatem Romanam petebant, significauit. nec me praeterit, Galatarum gentem credere, in potestate parentum liberos esse. 56. 'Iustas autem nuptias contraxisse liberosque iis pro-

⁵⁵) acquiritur C. edd. Sed sententia et res ipsa (cf. 1, 54. 2, 88.)

§. 53. = L. 1. §. 2. D. §. 2. I. eod. Cf. Collat. 3, 2. 3. prodigis] Cf. Paul. 3, 4^a. §. 7. §. 54. Cf. §§. 21^b. 35. infra 2, 40. 88. 3, 166. Ulp. 1, 16. Theophil. 1, 5. §. 4. §. 55. = L. 3. D. de his q. sui v. al. iur. (1, 6). pr. §. 2. I. de patr. pot. (1, 9). infra §. 93. Dionys. 2, 26. Galatarum] cf. Caes. de b. Gall. 6, 19. §. 56. Cf. Ulp.

creatos in potestate habere ciues Romani ita intelleguntur,⁵⁶ si ciues Romanas uxores duxerint, uel etiam Latinas peregrinasue, cum quibus conubium habeant: cum enim conubium id efficiat, ut liberi patris condicionem sequantur, euenit, ut 'non (solum) ciues Romani fiant set (et)⁷ in potestate patris sint. 57. Unde et ueteranis quibusdam concedi solet principalibus constitutionibus conubium cum his Latinis peregrinisue, quas primas post missionem uxores duxerint; et qui ex eo matrimonio nascuntur, et ciues Romani et in potestatem parentum fiunt. 58. 'Cum seruilibus uero personis ne nuptiae quidem sunt. 58^a. Sed nec liberas omnes nobis uxores ducere licet;⁸ nam a quarundam nuptiis abstinere debemus. 59. Inter eas enim personas, quae parentum liberorumue locum inter se optinent, nuptiae contrahi non possunt, nec inter eas conubium est, uelut inter patrem et filiam uel matrem et filium uel auum et neptem; et si tales personae inter se coierint, nefarias 'atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. 16. et haec adeo ita sunt, ut quamuis per adoptionem parentum liberorumue loco sibi esse coeperint, non possint inter se matrimonio coniungi, in tantum, ut 'etiam⁹ dissoluta adoptione idem iuris maneat; itaque eam, quae nobis adoptione filiae aut neptis loco esse coeperit, non poterimus uxorem ducere, quamuis eam emancipauerimus. 60. Inter eas quoque personas, quae ex transuerso gradu cognatione iunguntur, est quaedam similis obseruatio, sed non tanta. 61. Sane '(enim)⁶⁰

exigunt, ut cum Haloandro (ad Dig. l. c.) legamus adquire. ⁵⁶) *Restitui. Ipse librarius lacunam significavit duos versus vacuos relinquens.* ⁷) *Hanc vulgarem lectionem restitui, nati . . . fiant et ed. mea prior. Verum non nati sed nascentes fiunt ciues Rom. Cf. §. 57. 6) Rursus duorum versuum lacunam a librario relictam, ut sententiam significarem, replevi. In his Gaius primo loco seruilium personarum mentionem non habere non potuit. Cf. Ulp. 5, 4. 5. (§§. 1. 10. I. de nupt. 1, 10): cuius auctoritati plus tribuendum fuit, quam Bgii in ed. 5., aliena haec a Gaiana commentatione esse statuentis. Post spatium 'Sciendum autem est non omnes nobis uxores ducere licere' ed. Bg. 9) Ex Inst. et C. ed. Bg. 60) Ex Inst. supplui.*

5, 2 seq. §. 57. Cf. tabulas honestae missionis, quae adhuc existant. §§. 58^a. 59. = §. 1. I. de nupt. 1, 10. Cf. Ulp. 5, 6. Paul. 2, 19. §. 6. Collat. 6, 3. §. 1. §§. 60. 61. = §. 2. I. de nupt.

inter fratrem et sororem prohibita sunt nuptiae, siue eodem patre eademque matre nati fuerint, siue alterutro eorum: sed si qua per adoptionem soror mihi esse coeperit, quam diu quidem constat adoptio, sane inter me et eam nuptiae non possunt consistere; cum uero per emancipationem adoptio dissoluta sit, potero eam uxorem ducere: sed (*et*) si ego emancipatus fuero, nihil impedimento erit nuptiis. 62. Fratris filiam uxorem ducere licet: idque primum in usum uenit, cum diuus Claudius Agrippinam, fratris sui filiam, uxorem duxisset: sororis uero filiam uxorem ducere non licet. et haec ita principalibus constitutionibus significantur. | Item amitam et materteram uxorem ducere non licet. 63. item eam, quae nobis quondam socrus aut nurus aut priuigna aut nouerca fuit. ideo autem diximus 'quondam', quia si adhuc constant eae nuptiae, per quas talis adfinitas quaesita est, alia ratione inter nos nuptiae esse non possunt, quia neque eadem duobus nupta esse potest, neque idem duas uxores habere. 64. Ergo si quis nefarias atque incestas nuptias contraxerit, neque uxorem habere uidetur, neque liberos: *hi enim*, qui ex eo coitu nascuntur, matrem quidem habere uidentur, patrem uero non utique, nec ob id in potestate eius sunt, (*sed*) 'sunt, quales' ⁶¹ ii, quos mater uulgo concepit: *nam nec hi* patrem habere 'ullum' ² intelleguntur, cum *is etiam* incertus sit; unde solent spurii filii appellari, uel a Graeca uoce quasi *σποράδην* concepti, uel quasi sine patre filii. ³

65. Aliquando autem euenit, ut liberi, qui statim quidem ut nati ⁴ sunt, parentum in potestate non fiant, ii postea

⁶¹) quales sunt C. edd. Cf. §. 12. I. de nupt. (1, 10). ²) Scriptum fuisse pono ull. quae vox etiam postponitur uelut 2, 29. 104. 'omnino' (quod nunquam in C. Veron. notatur) ex Lachm. cf. ed. Bg. 'utique' ed. Bg. 5. quod fere spatium excedit. ³) Sequitur linea vacua. ⁴) Ex Inst. Sed sequentium causa addidi 'quidem', ut et Theophilus

(1, 10). Cf. Ulp. 5, 6. §. 62. Cf. §§. 3. 5. I. eod. Ulp. 5, 6. Collat. 6, 4. §. 5. Tacit. A. 12, 5 seq. 13, 2. Suet. Claud. 26, 39. 43. Dio 68, 2. §. 63. Cf. §§. 6. 7. I. eod. Ulp. 5, 6. Collat. 6, 3. §. 3. §. 64. Cf. §. 12. I. eod. cum Schrad. §. 65. = §. 13. I. eod.

tamen redigantur in potestatem. **66.** Itaque si *Latinus* ex lege Aelia Sentia uxore ducta filium procreauerit, aut Latinum ex Latina aut ciuem Romanum ex ciue Romana, non habebit eum in potestate; *sed postea causa probata ciuitatem Romanam* | *consequitur cum Latino filio*; ⁶⁵ simul ergo eum in potestate | sua habere incipit. **67.** Item si ciuis Romanus ^{18.} Latinam aut peregrinam uxorem duxerit per ignorantiam, cum eam ciuem Romanam esse crederet, et filium procreauerit, hic non est in potestate, quia ne quidem ciuis Romanus est, sed aut Latinus aut peregrinus, id est eius condicionis, cuius et mater fuerit, quia non aliter quisquam ad patris condicionem accedit, quam si inter patrem et matrem eius conubium sit: sed ex senatusconsulto permittitur causam erroris probare, et ita uxor quoque et filius ad ciuitatem Romanam perueniunt, et ex eo tempore incipit filius in potestate patris esse. idem iuris est, si eam per ignorantiam uxorem duxerit, quae dediticiorum numero est, nisi quod uxor non fit ciuis Romana. **68.** Item si ciuis Romana per errorem nupta sit peregrino tamquam ciui Romano, permittitur ei causam erroris probare, et ita filius quoque et maritus ad ciuitatem Romanam perueniunt, et aequae simul incipit filius in potestate patris esse. idem iuris est, si peregrino tamquam Latino ex lege Aelia Sentia nupta sit; nam et de hoc specialiter senatusconsulto cauetur. idem iuris est aliquatenus, si ei, qui dediticiorum numero est, tamquam ciui Romano aut Latino e lege Aelia Sentia nupta sit; nisi quod scilicet qui dediticiorum numero est, in sua condicione permanet, et ideo filius, quamuis fiat ciuis Romanus, in potestatem patris non redigitur. **69.** Item si Latina peregrino, quem Latinum esse crederet, *(e lege)* ^{19.} Aelia Sentia ⁶ nupserit, potest ex *senatusconsulto* filio nato ^{t.s.}

legisse videtur. ⁶⁵⁾ *Scripti. In C. fuerit: s' postea ē pbata c. rom. | conseq' c' latino fil.* ⁶⁾ *Sensu exigente addidi. Puto vero primum litteris e l(ege) ob vicinas litteras crederet et olim omissis, ceteras a s.*

§. 66. Cf. Ulp. 7, 4. *supra* §. 29. §. 67. Cf. Ulp. 7, 4. 5, 9. *infra* 2, 142. 3, 5. 73. *Collat.* 16, 2. §. 5. 16, 3. §§. 7. 15. *supra* §. 26. *Hoc senatusconsultum antiquius fuisse alio sub Hadriano facto, apparet ex* 2, 142. 143. §. 68. Cf. Ulp. 7, 4.

causam *erroris probare*, et ita omnes fiunt ciues Romani, et filius in potestate patris esse incipit. 70. Idem *iuris omnino est*, si Latinus per errorem peregrinam quasi Latinam aut ciuem Romanam e lege Aelia Sentia uxorem duxerit. 71. Praeterea si ciuis Romanus, qui se credidisset Latinum, *'duxerit'*⁶⁷ Latinam, permittitur ei filio nato erroris causam *probare, tamquam si ex lege Aelia Sentia uxorem duxisset*. Item *'iis, qui cum'*⁶⁸ ciues Romani essent, peregrinos se esse credidissent et peregrinas uxores duxissent, permittitur ex senatusconsulto filio nato causam erroris probare: quo facto peregrina uxor ciuis Romana (*fil*) et filius, *'qui item est peregrinus'*,⁶⁹ non solum *ad ciuitatem Romanam peruenit*, sed etiam in potestatem patris *redigitur*. 72. Quaecumque de filio esse diximus, eadem et de filia dicta intellegemus. 73. Et quantum ad erroris causam probandam attinet, nihil interest, cuius aetatis filiū siue filia sit, *'cum senatusconsulto nihil de ea re caueatur: nisi forte'*⁷⁰ | Latinus *'uel Latina proponatur'*,¹ qui *'ex lege Aelia Sentia matrimonium contraxerint'*; nūm tunc *saj*² ne, si³ minor anniculo sit filius filiae, causa probari non potest. nec me praeterit, in aliquo rescripto diui Hadriani ita esse constitutum, tamquam quod ad erroris quoque causam probandam *'anniculum filium factum necesse sit'*:⁴ *'sed non semper uideri debet generale ius inducitur'*,

ad marginem aliquando (h. e. in antiquiore codice, Veronensi priore, quod mirum videri Bgio ed. 5. non debebat) suppletas peruenisse in §. 69., ubi nunc v. 20. ante e lege A. S. in C. leguntur, ab edd. omissae sunt. ⁶⁷) *'duxisset'* edd. ⁶⁸) *In C. fuerit: iis qui c'*; his qui licet edd. hiis qui cum ed. Bg. 5. ⁶⁹) *Restitui. Puto enim scriptum fuisse: q̄ it ē peg (vel pegr). Additur hoc, quia et uxorem dixerat peregrinam. Bg. ed. 5. maluit pleonasmum: quoque ciuis Romanus fit et.* ⁷⁰) *Sensus explicandi causa restitui, notis scriptum arbitratus 'cum', 'consulto', 'nihil' et 'caueatur'.* ¹) *Item restitui notis adhibitis in 'uel' et 'proponatur'.* ²) *Item restitui, notis adhibitis in 'Aelia Sentia', 'matrimonium', 'contra', 'nam', 'tunc'.* ³) *ni si Sched. nisi ed. Bg.* ⁴) *Restitui secundum ductus Sched., quos interpretor: anniculum filiū fact. necesse sit. Igitur v. 'attinet'*

§. 72. Cf. supra §. 32^a. Ulp. 3, 3.

§. 73. Cf. supra §. 29.

cum⁷⁵ imperator 'epistolam ad quendam⁶ dedit. | 74. 'At 20. peregrino quoque nuptiis per errorem contractis causam^{1. s.} probare licere, rescripto significatur. quippe quodam casu acciderat, ut peregrinus ciuem Romanam, quae eum Latinum credebat, ex lege Aelia Sentia⁷ uxorem duxisset et filio nato alias ciuitatem Romanam consecutus esset. deinde cum quaereretur, an causam probare posset, rescripsit imperator Antoninus, perinde posse eum causam probare, atque si peregrinus mansisset. ex quo colligimus, etiam peregrinum causam probare posse. 75. ⁸Ex iis, quae diximus, apparet, siue errore siue scientem peregrinus ciuem Romanam uxorem duxerit, eum, qui ex eo matrimonio | nascitur, 'peregrinum⁹ nasci; sed si quidem per errorem cum eo | matrimonium contractum fuerit, 'causam ex senatusconsulto⁸⁰ probari posse | secundum ea, quae superius diximus; si uero nullus error | interuenerit, sciente 'ciue Romana¹ condicionem mariti sui, | nullo casu mariti uel² filii statum mutari.

76. 'Illud plane constat, inter ciuem Romanum et peregrinam, si quidem eam, cum qua conubium habeat,³ uxorem duxerit, sicut supra quoque diximus, iustum matrimonium contrahi. et tunc ex iis qui nascitur, ciuis Romanus est et in potestate patris erit. 77. 'Itemque⁴ si ciuis Romana peregrino 'nupserit, conubio ex iure peregrini⁵ populi interueniente, qui ex eis nascitur, peregrinus et iustus patris⁵ filius est,

omissa est, ut fieri solet (1, 136. 4, 90). ⁷⁵⁾ Ductus Sched. servans tanquam notas non continentes restitui. ⁶⁾ Similiter restitui (erat: epistolā). tuendam ex Blum. Sched. edd. Sed Goescheno prima littera incerta visa est. Ad rem cf. Puchta Inst. I. §. 111. ⁷⁾ Ad sensum et Sch. restitui, notatum fuisse ratus quoque et qdam. Edd. initio praebent: Item peregrino. ⁸⁾ Lacunas omnes totius Si explevi, cutus sensum Holtwegius, singula non pauca idem et Goeschenus monstraverunt. Meorum quae notata fuisse putavi, indicavi. ⁹⁾ peregr. ⁸⁰⁾ cū ex sc. ¹⁾ c. rom. ²⁾ ū. ³⁾ Ad sententiam Goeschenum fere secutus restitui. Notatum erat peregrinā. ⁴⁾ Ex Lachm. cf. itaque Sched. (pro itēque). ⁵⁾ Sensus explicandi causa restitui. Similiter

§. 74. Cf. supra §. 68. §. 75. Cf. §. 63. §. 76. Cf. §. 56.
§. 77. Cf. Liv. 23, 2. §. 6. 31, 31. §. 11. 33, 36. §. 6.

21. *tamquam* si ex peregrina eum procreasset. | hoc 'tumen⁸⁶ tempore e senatusconsulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, etsi non fuerit conubium inter ciuem Romanam et peregrinum, qui nascitur, iustus patris filius est. 78. Quod autem diximus, inter ciuem Romanam peregrinumque matrimonio contracto eum, qui nascitur, peregrinum 'nasci, etiam conubio non interueniente | ualet, idque per legem Mensiam antea effectum est.⁷ eadem lege⁸ illud quoque cauetur, ut si 'peregrinam,⁹ cum | qua 'ei⁹⁰ conubium non sit, uxorem duxerit ciuis Romanus, peregrinus ex eo coitu nascatur. et in priore quidem specie neces[saria] lex Mensia fuit: nam alioquin conubio inter | patrem et matrem non interueniente is, qui natus | est, secundum iuris gentium regulam matris, non patris conditioni accedit. ¹qua parte autem iubet lex, e ciue Romano et peregrina peregrinum nasci, nihil noui introduxit; | nam etiam sine ea lege e regula iuris gentium idem | futurum erat. 79. Adeo autem hoc ita est, ut 'etiam ex Latina et ciue Romano qui nascitur, matris conditioni accedat; nam lex Mensia ad hunc casum non pertinet: quae quidem non peregrinos tantum comprehendit,² sed etiam qui Latini nominantur; sed ad alios Latinos pertinet, qui proprios populos propriasque ciuitates habebant et erant peregrinorum numero. 80. Eadem ratione ex contrario ex Latino et ciue Romana qui nascitur, ciuis Romanus nascitur.

Gösch. et Lachm. ⁸⁶) Ex Gösch. cj. nq (pro tm) Sched. ⁷) Ad sensum restitui, paullo aliter atque Gösch. ⁸) Sequentia usque ad illa 'conditioni accedit' ex Gösch. sensus restitutione recepi. ⁹) partus C. edd.; correxit Gösch. (sc. ex peregr. factum). Ut eam vocem teneas, possis tentare: eadem lege id. de nuptiis c(iu)s R(omani) cauet' ut scl (scilicet) partus ei' c' qua ei conubium non sit, matri accedat id ē (est) ut peregrinus etc. Vel: eadem lege cauet(ur), ut si c(iu)i R(omano) edil(us) ex uxore sit partus int[er] qua et conubium non sit, matri accedat, id e(st), ut etc. Sed et haec correctionem desiderant et minus commoda sunt, nec Gaius in hac materia ut Ulpianus, partus vocem unquam adhibuit. ⁹⁰) Ex Gösch. cj. et C. edd. ¹) Sequentes lacunas ex mea restitutione replevi. ²) Sententiam restitui. Sunt fere tres versus. Alii paulo aliter.

§. 78. Cf. Ulp. 5, 8.

§. 79. Cf. §§. 29. 22. Ulp. 3, 3.

fuerunt | tamen, qui putauerunt, ex lege Aelia Sentia contracto 22. matrimonio Latinum nasci, quia uidetur eo casu per legem Aeliam Sentiam et Iuniam conubium inter eos dari, et semper conubium efficit, ut qui nascitur, patris condicioni accedat; aliter uero contracto matrimonio eum, qui nascitur, iure gentium matris condicionem sequi: at 'uero hodie nihil interest; sed⁹³ hoc iure utimur, 'quod et senatusconsulto⁴ auctore diuo Hadriano significatur, ut omnimodo ex Latino et ciue Romana natus ciuis Romanus nascatur. 81. His conuenienter etiam illud senatusconsulto diuo Hadriano⁵ auctore significatur, ut ex Latino et peregrina, item contra ex peregrino et Latina qui nascitur, matris condicionem sequatur. 82. Illud quoque his conueniens est, quod ex ancilla et libero iure gentium seruus nascitur, et ex libera et seruo liber nascitur. 83. Animaduertere tamen debemus, ne iuris gentium regulam uel lex aliqua uel quod legis uicem optinet, aliquo casu commutauerit. 84. Ecce enim ex senatusconsulto Claudiano poterat ciuis Romana, quae alieno seruo uolente domino eius coit, ipsa ex pactione libera permanere, sed seruum procreare; nam quod inter eam et dominum istius serui conuenerit, 'eo⁶ senatusconsulto ratum esse iubetur. sed postea diuus Hadrianus, iniquitate rei et inelegantia iuris motus, restituit iuris gentium regulam, ut cum ipsa mulier libera permaneat, liberum pariat. 85. 'Item e lege Latina⁷ ex

⁹³) *Ex Lachm. cj.* uero hodie ciuis Romanus est; scilicet *ed. Bg.* ⁴) ex senatusconsulto *q.* (i. e. quod) *C.* ex senatusconsulto quo *edd.* Mihi igitur transposita uidetur nota *q.* ⁵) *s* (= sacratissimo Gösch.) hic librarius posuit ex errore, ut puto, iam incipiens vocem significatur; quare omisi. ⁶) ex *C. edd.* ⁷) Restitui. Librarius hic spatium quattuor litterarum reliquit, quod explevi 'Item.' Deinde uero 'e. l. latina' ob similitudinem cum sequenti ex ancilla facile omittere potuit. Legem enim hanc Romanam non fuisse, apparet tam ex fine quam ex initio §i 86. collato cum *SC. Claudiano.* (Quod non curans supplevit 'Etiam lege Aelia Sentia' *Bg. ed. 5.*) Neque uero alius populi peregrini legem Vespasianus facile mutasset, qui contra in iure Latinorum tantum innovauit, ut qui ante eum Latii ius obtinuis-

§. 82. Cf. *infra* §§. 88. 59. *Ulp.* 5, 9. *Paul.* 2, 24. §§. 1—3. *pr. I. de ingen.* (1, 4). §. 83. Cf. *L.* 24. *D. de statu hom.* (1, 5).

§. 84. Cf. *Paul.* 2, 21 *A.* 4, 10. §. 2. ibique not. *L.* 3. *Th. C. ad SC. Claud.* (4, 9). *infra* §§. 91. 160. §. 85. Cf. *L.* 2 *pr. D. ne de statu*

ancilla et libero poterant liberi nasci; nam ea lege cauetur, ut si quis cum aliena ancilla, quam credebatur liberam esse, coierit, siquidem masculi nascantur, liberi sint, si uero feminae, ad eum pertineant, cuius mater ancilla fuerit. sed et in hac specie diuus Vespasianus, inelegantia iuris motus, restituit iuris gentium regulam, ut omnimodo, etiamsi masculi nascantur, serui sint eius, cuius et mater fuerit. 86. Sed illa pars eiusdem legis salua est, ut ex libera et seruo alieno, quem sciebat seruum esse, serui nascantur. itaque apud quos talis lex non est, qui nascitur, iure gentium matris condicionem sequitur et ob id liber est.

87. Quibus autem casibus matris et non patris condicionem sequitur qui nascitur, iisdem casibus in potestate eum patris, etiamsi is ciuis Romanus sit, non esse plus quam manifestum est. et ideo superius rettulimus, quibusdam casibus per errorem non iusto contracto matrimonio senatum interuenire et emendare uitium matrimonii, eoque modo plerumque⁹⁸ efficere, ut in potestatem patris filius redigatur. 88. Sed si ancilla ex ciue Romano conceperit, deinde manumissa ciuis Romana facta sit, et tunc pariat, licet ciuis Romanus sit 24. qui nascitur, | sicut pater eius, non tamen in potestate patris est, quia neque ex iusto coitu conceptus est, neque ex ullo senatusconsulto talis coitus quasi iustus constituitur.

89. Quod autem placuit, si ancilla ex ciue Romano conceperit, deinde manumissa pepererit, qui nascitur, liberum nasci, (na)turali ratione fit: nam hi, qui illegitime concipiuntur, statum sumunt ex eo tempore, quo nascuntur; itaque si ex libera nascuntur, liberi fiunt, nec interest, ex quo mater

sent, Latini veteres dicerentur (Tacit. A. 4, 5 et infra not. ad 1, 95). Sed et simile quid in nuptiis Romanorum nobilium cum Latinis feminis et contra, bello contra spem exorto, cautum videmus SCto a. u. 269. Dionys. 6, 1. Denique 'lege Latina' i. e. iure Latino aliquid obtinere Gaius perinde dicere poterat, atque Tryphoninus L. 12. §. 9. D. de captiv. (49, 15) dixit 'lege nostra' i. e. iure Romano. Vid. etiam 1, 193. 3, 96. ⁹⁹) Cf. §. 68.

def. (40, 15). L. 3. C. sol. matr. (5, 18). §. 87. Cf. §§. 66 seq. §. 88. Cf. L. 46. D. de adopt. (1, 7). §. 89. Cf. Ulp. 5, 10. L. 18. 24. D. de statu hom. (1, 5). Quintil. I. O. 3, 6. §. 25. L. 1. §. 2. L. 9.

eos conceperit, cum ancilla fuerit: at hi, qui legitime concipiuntur, ex conceptionis tempore statum sumunt. **90.** Itaque si cui mulieri *ciui Romanae praegnanti* aqua et igni interdictum fuerit, eoque modo peregrina *fial*, et tunc pariat, conplures distinguunt et putant, si quidem ex iustis nuptiis conceperit, ciuem Romanum ex ea nasci, si uero uolgo conceperit, peregrinum ex ea nasci. **91.** Item si qua mulier ciuis Romana praegnas ex senatusconsulto Claudiano ancilla facta sit ob id, quod alieno seruo *coierit* denuntiante domino eius, conplures distinguunt et existimant, si quidem ex iustis nuptiis conceptus sit, ciuem Romanum ex ea nasci, si uero uolgo conceptus sit, *seruum* nasci eius, cuius mater facta est ancilla. **92.** Item peregrina quoque si uolgo conceperit, deinde ciuis Romana facta sit, et pariat, ciuem Romanum parit; si uero ex peregrino, (*cui*) | secundum leges moresque peregrinorum con-25. iuncta est, uidetur ex senatusconsulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, peregrinus (*nasci*), nisi patri eius ciuitas Romana *quaesita* sit.

93. Si peregrinus cum liberis ciuitate Romana donatus fuerit, non aliter '*liberi*'⁹⁹ in potestate eius fiunt, quam si imperator eos in potestatem redegerit: quod ita demum is facit, si causa cognita aestimauerit, hoc filiis expedire: diligentius atque exactius '*uero*'¹⁰⁰ causam cognoscit de impuberibus absentibusque: et haec ita edicto diui Hadriani significantur.

94. Item si quis cum uxore praegnante ciuitate Romana donatus sit, quamuis is, qui nascitur, ut supra diximus, (*ciuis*) Romanus sit, tamen in potestate patris non fit: idque subscriptione diui Hadriani significatur. qua de causa qui intellegit, uxorem suam esse praegnatem, dum ciuitatem sibi et uxori ab imperatore petit, simul ab eodem petere debet, ut eum, qui

⁹⁹) filii edd. ¹⁰⁰) Ex Gösch. ed. 'enim' ex Lachm. cj. ed. Bg.

D. ad munic. (50, 1). §. 90. Cf. §. 161. - §. 91. Cf. §§. 64. 160. Ulp. 11, 11. Paul. 2, 24. §§. 2. 3. L. 5. §§. 2. 3. L. 18. D. de statu hom. (1, 4). L. 4. C. de poen. (9, 47). §. 92. Cf. §§. 77. 94. §. 93. Cf. 3, 20. Collat. 16, 7. §. 2. Plin. ep. 10, 6. Paneg. 37. supra §. 55. §. 94. Cf. §. 92.

- natus erit, in potestate sua habeat. 95. Alia causa est eorum, qui 'Latii iure'¹⁰¹ cum liberis suis ad ciuitatem Romanam perueniunt; nam horum in potestate fiunt liberi. quod ius quibusdam peregrinis 'ciuitatibus competit, si modo maius Latium habent. nam aut maius Latium dicitur aut minus. maius Latium est, cum magistratum uel honorem in ciuitate sua gerendo etiam parentes et liberi et uxor cum his, 'qui'²
26. | magistratum gerunt, ciuitatem Romanam consequuntur; minus Latium³ est, cum hi tantum, qui uel magistratum uel honorem gerunt, ad ciuitatem Romanam perueniunt. idque conpluribus epistulis principum⁴ significatur.

v. 6.⁵

97. Non solum tamen naturales liberi secundum ea, quae diximus, in potestate nostra sunt, uerum et hi, quos adoptamus. 98. Adoptio autem duobus modis fit, aut populi auctoritate, aut inperio magistratus, uelut praetoris. 99. Populi

¹⁰¹) Latini sunt et edd. Cf. de hoc et de tota re post Madvig. opusc. p. 273. lib. nostrum 'Gaius' p. 3 seq. ²) Ita nunc, a Rudorffio (disp. crit. de maiore ac min. Latio. Berol. 1860) edoctus, mutata eu, quam lib. 'Gaius' p. 11. proposueram, ad Mommseni et Rudorffii sententiam h. l. restitui, quaedam ab iis etiam in uerbis mutuatus. In fine v. 24. notatum fuisse puto c' his q. — Maius Latium dici coepit ius Latii inde a Vespasiano, primum Hispaniae, ita datum, ut hae ciuitates magis populi Rom. municipia, licet ciuium Latinorum, quam ut antiquitus hoc iure dato (Plin. N. H. 3, 1. §. 3. 3, 3. §. 4. 3, 4. §. 4. 4, 22. §. 35.) coloniae Latinae (supra §. 22. Suet. Caes. 8. Ascon. in Cic. Pison. init. Dio 43, 39) esse, ideoque (cf. 'Gaius' p. 7—10) qui magistratum ibi gererent, de ipso populo Rom. bene merere viderentur, ut iam quasi radicitus et tanquam iusti et legitimi ciues Rom. (Leg. Acil. repet. c. de ciuitate danda; L. 32. D. de iure fisci 49, 14), qui tribus et iuris honorum Romae participes fierent, etiam cum parentibus et liberis et uxore in ciuitatem uerent. Cf. etiam Gell. 16, 13. ³) Iustum Sched. latum edd. ⁴) ad praesides puta datis. ⁵) Tantum rubricae uidetur destinatus fuisse.

§. 95. quod ius] Cf. Ascon. in Cic. Pison. p. 3. Bail. Cic. ad Attic. 5, 11. §. 2. Suet. Aug. 47. Strabo 4, 1. §. 13. p. 136. Plin. N. H. 3, 4. §. 18. 20. 23. 24. 30. c. 20 (24). §. 133. Tacit. A. 15, 32. H. 3, 55. Plin. paneg. 37. 39. Spartian. Hadr. 20. Orell. 4040. §. 97. = pr. I. de adopt. (1, 11). Cf. Ulp. 8, 1. §§. 98. 99. = L. 2 pr. D. de adopt. (1, 7). §. 1. I. eod. (1, 11). Cf. Ulp. 8, 2. 3. Gell. 5, 19.

auctoritate adoptamus eos, qui sui iuris sunt: quae species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is, qui adoptat, rogatur, id est interrogatur, an uelit eum, quem adoptaturus sit, iustum sibi filium esse; et is, qui adoptatur, rogatur, an id fieri patiat-
 tur; et populus rogatur, an id fieri iubeat. iuperio magistra-
 tus adoptamus eos, qui in potestate parentum sunt, siue pri-
 mum gradum liberorum optineant, qualis est filius et filia, siue
 inferiore, qualis est nepos neptis, pronepos proneptis. 100.
 Et quidem illa adoptio; quae per populum fit, nusquam nisi
 Romae fit; at haec etiam in prouinciis apud praesides earum
 fieri solet. 101. Item per populum feminae non adoptantur,
 nam id magis placuit; apud praetorem uero uel in prouinciis
 apud proconsulem legatumue etiam feminae solent adoptari.
 102. Item inpuerem apud populum adoptari aliquando prohi-
 bitum est, aliquando permissum est: nunc ex epistula optimi
 imperatoris Antonini, quam scripsit pontificibus, si iusta causa
 adoptionis esse uidebitur, cum quibusdam condicionibus per-
 missum est. apud praetorem uero et in prouinciis apud pro-
 consulem legatumue cuiuscumque '(quis)¹⁰⁶ aetatis '(sit),¹⁰⁶
 adoptare possumus. 103. Illud⁷ utriusque adoptionis commune
 est, quod⁸ et hi, qui generare non possunt, quales sunt spa-
 dones, adoptare possunt; 104. feminae uero nullo modo
 adoptare possunt, quia ne quidem naturales liberos in po-
 testate habent. 105. Item 'si(ue)⁹ quis per populum siue
 apud praetorem uel apud praesidem prouinciae adoptauerit,
 potest eundem alii in adoptionem dare. 106. 'Sed et illud,
 (quod)¹⁰ quaesitum est, an minor natu maiorem natu adoptare

¹⁰⁶) Addidi. ⁷) uero, quod C. et edd. addunt, *Digesta et Inst. ignorant, ex geminata uocis utriusque enatum, omisi.* ⁸) *Ex Dig. et Inst.* quia C. ed. Bg. ⁹) si C. edd. ¹⁰) set illa quaestio C. Set

Cic. pro domo 29, 77. §. 100. Cf. Ulp. 8, 4. §. 101. Cf. Ulp. 8, 5. L. 21. D. de adopt. (1, 7). Gell. 5, 19. L. 8. C. de adopt. (3, 43). §. 102. Cf. Ulp. 8, 5. §. 3. I. de adopt. (1, 11). Gell. l. c. §. 103. = L. 2. §. 1. cit. §. 9. I. de adopt. (1, 11). Cf. Ulp. 8, 6. §. 104. = §. 10. I. eod. Cf. Ulp. 8, 7^a. §. 105. Cf. §. 8. I. eod. §. 106. Cf. §. 4. I. eod. L. 16. L. 40. §. 1. D. eod.

possit, utriusque adoptionis commune est. 107. 'Hoc uero¹¹¹ proprium est eius adoptionis, quae per populum fit, quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subicitur, sed etiam liberi eius in eisdem fiunt potestate tanquam nepotes.² |

28. 108. Nunc de his personis uideamus, quae in manu nostra sunt. quod et ipsum ius proprium ciuium Romanorum est. 109. Sed in potestate quidem et masculi et feminae esse solent; in manum autem feminae tantum conueniunt. 110. Olim itaque tribus modis in manum conueniebant, usu, farreo, coemptione. 111. Usu in manum conueniebat, quae anno continuo nupta 'perseuerabat; quia enim³ uelut annua possessione usu capiebatur, in familiam uiri transibat filiaeque locum optinebat. itaque lege duodecim tabularum cautum erat, si qua nollet eo modo in manum mariti conuenire, ut quotannis trinotio abesset atque ita usum cuiusque anni interromperet. sed hoc totum ius partim legibus sublatum est, partim ipsa desuetudine oblitteratum est. 112. Farreo in manum conueniunt per quoddam genus sacrificii, quod 'a nupta farreo fit (et)⁴ in quo farreus panis adhibetur, unde etiam confarreatio dicitur; sed complura praeterea huius iuris ordinandi gratia cum certis et sollemnibus uerbis, praesentibus decem testibus, aguntur et fiunt. quod ius etiam nostris temporibus in usu est: nam flamines maiores, id est Diales, Mar-

illud (quoque quod) ed. Bg. ¹¹¹) Ex Dig. Illud (factum sc. ex h.^o) C. edd. ²) Duos versus rubricae causa vacuos reliquisse librarius uidetur, ex quibus unum Gösch. expleuit. ³) pseuerabant C. persenerans, dum ed. mea prior; perseuerabat; quae enim ed. Bg. perseuerabat; nam ed. Gösch. ⁴) Restitui 'Gatus' p. 24. Potest tamen, ut pro a nupta fuerit ipsum. — salso farreo fit ed. Bg. 5.

(1, 7). Cic. pro domo 13, 14. §. 107. = L. 2. §. 2. D. h. t. §. 11. I. eod. Cf. Ulp. 8, 8. L. 15 pr. L. 40 pr. D. h. t. §. 108. Cf. §. 55. Dionys. 2, 25. §. 110. Cf. Serv. ad Georg. 1, 31. Boeth. ad Cic. Top. c. 3. p. 299 Bait. Arnob. 4, 20. §. 111. Cf. Cic. pro Flacco 34, Serv. l. c. Boeth. l. c. Macrob. Sat. 1, 3. Gell. 3, 2. infra §§. 115^b. 118. legibus] Cf. Tacit. A. 4, 16. §. 112. Cf. Ulp. 9. Serv. l. c. ad Aen. 4, 104. 374. Dionys. 2, 25. Plin. H. N. 18, 3, 11.

liales, Quirinales, 'item¹¹⁵ | *reges sacrorum*, nisi *qui confarrea-* 29
*tis nuptiis procreati sunt, fieri nequeunt.*⁶ *confarreatio* 'etiam
*necessaria est, cum flamen nuptias contrahit.*⁷ 113. *Coem-*
ptione in manum conueniunt per mancipationem, id est per
quandam imaginariam uenditionem, adhibitis non minus quam
v testibus ciuibus Romanis puberibus, item libripende, 'asse
*mente mulierem eo,*⁷ cuius in manum conuenit. 114. Potest
autem coemptionem facere mulier non solum cum marito suo,
sed etiam cum extraneo; unde aut matrimonii causa facta coem-
ptio dicitur, aut fiduciae causa; quae enim cum marito suo fa-
cit coemptionem, (ut) apud eum filiae loco sit, dicitur matri-
monii causa fecisse coemptionem; quae uero alterius rei causa
facit coemptionem cum uiro suo aut cum extraneo uelut tu-
telae euitandae causa, dicitur fiduciae causa fecisse coemptionem.
115. Quod est tale: si qua uelit quos habet tutores reponere,
ut alium nanciscatur, iis auctoribus coemptionem facit; deinde
a coemptionatore remancipata ei, cui ipsa uelit, et ab eo uin-
dicta | manumissa incipit eum habere tutorem, (a) quo manu- 30.
missa est; qui tutor fiduciarius dicitur, sicut inferius apparebit.
115^a. 'Olim quidem⁸ etiam testamenti faciendi gratia fiduciaria
fiebat coemptio: tunc enim non aliter feminae testamenti fa-
ciendi ius habebant, exceptis quibusdam personis, quam si
coemptionem fecissent remancipataeque et manumissae fuis-
sent; sed hanc necessitatem coemptionis faciendae ex auctori-
tate diui Hadriani senatus remisit; 'censentur enim eo iure |
feminae, ac si fecissent coemptionem.⁹ 115^b. Ceterum et si

¹¹⁵) Ex Klentzii cj. sicut ed. Bg. ⁶) Restitui 'Gaius' p. 24. ⁷) Re-
stitui ibid. ⁸) Olim olim C. olim edd. ⁹) Restitui secundum Sched.;
in C. scriptum fuerit: censetur en. eo iure | feminae ac si fecissent

Tacit. A. 4, 16, 53. Gell. 1, 12. §. 113. Cf. Cic. l. c. de orat. 1,
56, 237. Serv. ad Aen. 4, 103, 214. ad Georg. 1, 31. Non. 12, 50.
Boeth. l. c. Isidor. Or. 5, 24. §. 26. adhibitis . . . libripende] =
Priscian. 6, 96. p. 726 Putsch. p. 282 Hertz. §. 114. Cf. Cic. pro
Mur. 12. Boeth. et Serv. ll. cc. Dionys. 2, 25. infra 1, 136, 2, 159.
§. 115. Cf. Fest. v. Remancipatam; infra §. 166. §. 115^a.
f. Cic. Top. 4. Liv. 39, 9. Gell. 1, 12. §. 115^b. Cf. §§. 114, 118.
14.

qua¹²⁰ fiducia causa cum uiro suo fecerit coemptionem, nihilo minus filiae loco incipit esse: nam si omnino qualibet ex causa uxor in manu uiři sit, placuit eam filiae iura nancisci.¹

116. Superest, ut exponamus, quae personae, siue masculini siue feminini sexus, quae in potestate parentis sunt, mancipari ab hoc eodem modo possunt, quo etiam serui mancipari possunt. 118. Idem iuris est in earum personis, quae in manu sunt: nam feminae a coemptionatoribus eodem modo possunt (mancipari, quo liberi a parente possunt, in tantum)² quidem, ut quamuis ea sola apud coemptionatorem filiae loco sit, 31. quae ei nupta sit, tamen nihilo minus etiam | quae ei nupta non sit nec ob id filiae loco sit, ab eo mancipari possit. 118^a. (Set)³ plerumque solum et a parentibus et a coemptionatoribus mancipantur, cum uelint parentes coemptionatoresque e suo iure eas personas dimittere, sicut inferius euidentius apparebit. 119. Est autem mancipatio, ut supra quoque diximus, imaginaria quaedam uenditio: quod ut ipsum ius proprium ciuium Romanorum est; eaque res ita agitur: adhibitis non minus quam quinque testibus ciuibz Romanis puberibus et praeterea alio eiusdem condicionis, qui libram aeneam teneat, qui appellatur libripens, is, qui mancipio accipit, aes⁴ tenens ita dicit: HUNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO ISQVE MIHI EMPTVS EST HOC AERE AENEAQVE LIBRA; deinde aere percutit libram idque aes dat ei, a quo mancipio

coemption. Edd. tantum habent v. femina. ¹²⁰) Spatium explevi. Göschen. volebat 'Si qua tamen' vel 'licet autem mulier'. ¹) Sequitur linea vacua. ²) Hoc si scriptum ponis possint, ostendit, qua ratione librarius omnia haec omittere potuerit. 'mancipatur; adeo' ed. Bg. ³) Supplevi ex praecedente possit. ⁴) Ita rectius Bg.

§. 117. Cf. Dionys. 2, 27. Plut. Num. 17 fin. infra 1, 132. L. 10. C. de patr. pot. (8, 47). §. 118. Cf. §§. 114 seq. 123. 137. §. 118^a. Cf. §§. 132 seq. §. 119. = Boeth. in Top. 5. p. 322 Bait. Cf. supra §§. 113. Ulp. 19, 3. 4. Varro de L. L. 5, 34. §. 163. 9, 49. §. 83. Epit. 1, 6. §. 2. Theophil. 1, 12. §. 6. Fest. v. Rodum. C. Aelius apud Priscian. 8, 4. p. 792 P. qui libram — libripens] = Priscian.

accipit, quasi pretii loco. **120.** Eo modo et seruiles et liberae personae mancipantur; animalia quoque, quae mancipi sunt, quo in numero habentur boues, equi, muli, asini; item praedia tam urbana quam rustica; quae et ipsa mancipi sunt, qualia sunt Italica, eodem modo solent mancipari. **121.** In eo solo praediorum mancipatio a ceterorum mancipatione differt, quod personae seruiles et liberae, item animalia, quae mancipi sunt, nisi in praesentia sint, mancipari non possunt; adeo quidem, | ut eum, (*qui*) mancipio accipit, adprehendere id ipsum, quod **32.** ei mancipio datur, necesse sit; unde etiam mancipatio dicitur, quia manu res capitur: praedia uero '*(in)*'¹²⁵ absentia solent mancipari. **122.** Ideo autem aes et libra adhibetur, quia olim aereis tantum nummis utebantur; et erant asses, dupondii, semisses et quadrantes, nec ullus aureus uel argenteus *nummus* in usu erat, sicut ex lege XII tabularum intellegere possumus; eorumque nummorum uis et potestas non in numero erat, sed in pondere '*aliquo aeris*';⁶ ueluti asses librales erant, et dipondii '*pondo* duas erant *libras*; *nam inde*'⁷ etiam dipondius dictus est, quasi duo pondo: quod nomen adhuc in usu retinetur. semisses quoque et quadrantes pro rata scilicet portione *librae aeris habebant certum pondus*. item qui dabant olim pecuniam, non adnumerabant eam, sed appendebant; unde serui, quibus permittitur administratio pecuniae, dispensatores appellati sunt et '*adhuc appellantur*'.⁸ **123.** Si tamen

accipit rem, aes et mea prior ex '*Gaius*' p. 27. ¹²⁵) In fine versus addidi. ⁶) Scripsi; sed incertum est; potes etiam: '*certo aeris*', uel '*cuiusque*', '*nummorum*' ex Lachm. cj. ed. Bg. ⁷) '*tum erant bilibres; unde*' ed. Bg. Quod ex C. Blum. refert fuerant, id nunc interpretor p. II erant. Nam sic et notare et praeponere '*pondo*' et accusativum adhibere solebant. Vid. I. F. Gronov. de pec. vet. 1, 6. p. 27. ⁸) Ex Holhw. et mea cj. restitui.

6 *fn.* p. 726. P. p. §. 120. Cf. Ulp. 19, 1. *supra* 1, 113. 117. *infra* 2, 19. 21. 27. 35. §. 121. Cf. Ulp. 19, 6. Isidor. Or. 5, 25. §. 31. Varro de L. L. 6, 8. §. 85. §. 122. Cf. Plin. N. H. 33, 3, 13. Dionys. 9, 27. Gell. 20, 1. Isidor. Or. 10, 67. 16, 13. §. 5. et 25. §. 3. Priscian. p. 709. 1347 P. Fest. v. Pendere. Grave aes. Dispensatores. Schol. Pers. 2, 59. §. 123. Cf. §§. 113. (*cum ibi cilt.*) 139. 2, 160. 3, 114. et Gell. 13, 6. unde apparet, quosdam uxorem, quae

quaerat aliquis, *qua re mulier, quae coemptionem fecit, a mancipatis distet*,¹²⁹ ea quidem, quae coemptionem facit, non deducitur in seruilem condicionem, a parentibus et a coemptionatoribus uero¹³⁰ mancipati mancipataeue seruorum loco
 33. constituuntur, adeo quidem, ut ab eo, cuius in mancipio sunt, neque hereditatem neque legata aliter capere possint, quam si simul eodem testamento liberi esse iubeantur, sicuti iuris est in persona seruorum. sed differentiae ratio manifesta est, cum a parentibus et a coemptionatoribus iisdem uerbis mancipio accipiantur,¹ quibus serui; quod non similiter fit in coemptione.²

124. Videamus nunc, quibus modis ii, qui alieno iuri subiecti sunt, eo iure liberentur.

125. Ac prius de his dispiciamus, qui in potestate sunt.

126. Et quidem serui quemadmodum potestate dominorum³ liberentur, ex his intellegere possumus, quae de seruis manumittendis superius exposuimus. 127. Hi uero, qui in potestate parentis sunt, mortuo eo sui iuris fiunt. sed hoc distinctionem recipit; nam mortuo patre sane omnimodo filii filiaeue sui iuris efficiuntur; mortuo uero auo non omnimodo nepotes neptisque sui iuris fiunt, sed ita demum³ si post mortem aui in patris sui potestatem recasuri non sunt. itaque si moriente auo pater eorum et uiuat et in potestate patris fuerit, tunc post obitum aui in potestate patris sui fiunt; si uero is, quo tempore auus moritur, aut iam mortuus est aut exiit de

¹²⁹) Et propius quidem ad Blumii Sched. accedit et rationem habet, quod 'Gaius' p. 27. proposui: uiro coemptione empta mancipatis distet, sed id tamen a Gaiano loquendi usu abhorret. Unde nunc scriptum fuisse puto: mlr q̄ coemptionem fecit, a mancipatis distet. Sed ferri non potest, quod Bg. ed.: citra coemptionem feminae etiam mancipientur. ¹³⁰) Scripsi 'Gaius' p. 27. tantum nunc 'vero' (u) in fine posito. 'capite deminuitur, sed seruilem condicionem apud coemptionatorem non patitur; e diuer[so] ex Lachm. cj. ed. Bg. ¹) accipiuntur C. ed. Bg. ²) Ex Gösch. ed. 2. restitui. ³) Ex ed.

coemptionem fecerat, in manu et mancipio viri esse dixisse.

§. 124. = pr. I. quib. mod. i. pot. solv. (1, 12). §. 125. Cf. §§. 13 seq. §. 126. = pr. I. cit. §. 127. = pr. I. cit. Cf.

potestate patris, tunc hi, quia in potestatem eius cadere non possunt, sui iuris fiunt. 128. Cum | autem is, cui ob aliquod 34. maleficium ¹³⁴ ex lege poenali aqua et igni interdictur, ciuitatem Romanam amittat, sequitur, ut quia⁵ eo modo ex numero ciuium Romanorum tollitur, proinde ac mortuo eo desinant liberi in potestate eius esse: nec enim ratio patitur, ut peregrinae condicionis homo ciuem Romanum in potestate habeat. pari ratione et si ei, qui in potestate parentis sit, aqua et igni interdictum fuerit, desinit in potestate parentis esse, quia aequae ratio non patitur, ut peregrinae condicionis homo in potestate sit ciuis Romani parentis. 129. Quodsi ab hostibus captus fuerit parens, quamuis seruus interim hostium fiat, (*tamen*)⁶ pendet ius liberorum propter ius postliminii, quia hi, qui ab hostibus capti sunt, si reuersi fuerint, omnia pristina iura recipiunt; itaque reuersus habebit liberos in potestate: si uero illic mortuus sit, erunt quidem liberi sui iuris; sed utrum ex hoc tempore, quo mortuus est apud hostes parens, an ex illo, quo ab hostibus captus est, dubitari potest. ipse quoque filius neposue si ab hostibus captus fuerit, similiter dicemus, propter ius postliminii potestatem quoque parentis in suspenso esse. 130. Praeterea exeunt liberi uirilis sexus de patris potestate, si flamines Diales in augurentur, et | feminini 35. sexus, si uirgines Vestales capiantur. 131. Olim *'quidem'*,⁷ quo tempore populus Romanus in Latinas regiones colonias deducebat, qui iussu parentis *'profectus erat | in Latinam coloniam, et ipse ex potestate exibat, cum qui ita | ciuitate Romana cesserant'*,⁸ acciperentur alterius ciuitatis ciues.⁹

Bg. 5. addidi. ¹³⁴) Ex C. et Bg. ed. 5. lege errore mea prior.
⁵) Ex Gösch. edd. 1. 2. qui C. ed. Bg. ⁶) Ex Inst. et Bg. ed. 5. addidi. ⁷) qq C. (potius qd, ut puto). quoque edd., quod non est huius loci. ⁸) Ad sensum restitui, sed paulo accuratius quam 'Studien' p. 201., quorum rationem secutus est Bg. ⁹) Sequitur linea

Ulp. 10, 2. §. 128. = §. 1. I. ib. Cf. Ulp. 10, 3. §. 129. = §. 5. I. ib. Cf. Ulp. 10, 4. dubitari potest] Cf. Paul. 2, 25. §. 1. L. 12. §. 1. L. 18. L. 22. §. 2. D. de captiv. (49, 15). §. 130. Cf. Ulp. 1, 5. infra §. 145. 3, 114. Tacit. A. 4, 16. Gell. 1, 12. Plutarch. num. 10. §. 131. Cf. Cic. pro Caec. 33. 34. pro Balbo 11—13.

132. *'Praeterea*¹⁴⁰ *emancipatione quoque desinunt liberi in potestate parentum esse. sed filius quidem tertia demum mancipatione, ceteri uero liberi, siue masculini sexus siue feminini, una mancipatione exeunt de parentum potestate: lex enim XII (tabularum)*¹ *tantum in persona filii de tribus mancipationibus loquitur his uerbis: 'si pater filium ter uenunduit,*² *filius a patre liber esto'. eaque res ita agitur: mancipat pater filium alicui; is eum uindicta manumittit; eo facto reuertitur in potestatem patris; is eum iterum mancipat uel eidem uel alii (sed in usu est, eidem mancipari) isque eum postea similiter uindicta manumittit, quo facto rursus in potestatem patris sui reuertitur; tunc tertio pater eum mancipat uel eidem uel alii (sed hoc in usu est, ut eidem mancipetur) eaque mancipatione desinit in potestate patris esse, etiamsi nondum manumissus*
 36. sit, sed adhuc in causa mancipii | ³ ————— 133.
 t. s.⁴ *Admonendi autem sumus, liberum arbitrium esse ei, qui*

vacua. ¹⁴⁰) *Ex Inst. et Bg. ed. 5. addidi.* ¹) *Ex Inst. addidi.*
²) *'uenundabit' ed. Bg. Vtd. Ulp. 10, 1.* ³) *Nihil in hac pagina legi potuit. Sed in priore eius parte sequebatur fere: 'apud eum, cui mancipatus est. a quo si rursus manumittatur, sui iuris fit'. Rursus haec quae exceperint, cognosci potest ex Gaii epit. 1, 6. §. 3 med.: 'Tamen cum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut ei a fiduciario patre remancipetur, et a naturali patre manumittatur, ut si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius, succedat. Feminae uel nepotes masculi ex filio una emancipatione de patris uel aui exeunt potestate et sui iuris efficiuntur. Et hi ipsi quamlibet una mancipatione de patris uel aui potestate exeant, nisi a patre fiduciario remancipati fuerint et a naturali patre manumissi, succedere eis naturalis pater non potest, nisi fiduciarius, a quo manumissi sunt. Nam si remancipatum eum sibi naturalis pater uel aui manumiserit, ipse eis in hereditate succedit'. Cf. §. 6. I. quib. mod. ius pot. solv., verb. 'Et tunc ex edicto Praetoris etc.'* ⁴) *Est §. 7. I. h. t. L. 28. D. de adopt. (1, 7) a Goesch. recte h. l. posita. Mihi tamen verisimilius visum est, initium §i in Iustiniani Inst. fidelis quam in Dig. ex Gaio transumptum esse; unde ex illis restitui. 'Liberum arbitrium est ei' ed. Bg. Nec quicquam, si sententiam spectas, inter haec et ea, quae not. 132. significavi, interiusse videtur.*

pro domo 30. Boeth. in Top. 4. p. 302 Bait. §. 132. Cf. Gai. epit. 1, 6. §. 3. Ulp. 10, 1. §. 6. I. quib. mod. i. pot. solv. (1, 12);

filium et ex eo nepotem in potestate habebit, filium quidem potestate dimittere, nepotem uero in potestate retinere: uel ex diuerso filium quidem in potestate retinere, nepotem uero manumittere, uel omnes sui iuris efficere. eadem et de propinquo dicta esse intellegemus.

134. ¹⁴⁵ *Praeterea parentes etiam liberos in adoptionem datos in potestate habere desinunt. et in filio quidem, si in adoptionem datur, tres mancipationes | et duae intercedentes* ³⁷. manumissiones proinde fiunt, ac fieri solent, cum ita eum pater de potestate dimittit, ut sui iuris efficiatur. deinde aut patri remancipatur, et ab eo is, qui adoptat, uindicat apud praetorem, filium suum esse, et illo contra non uindicante 'a⁶ praetore uindicanti filius addicitur, aut 'non remancipatur⁷ patri, 'sed | ab eo uindicanti in iure ceditur, apud quem in tertia⁸ mancipatione est: sed sane commodius est patri remancipari.⁹ in ceteris uero liberorum personis, seu masculini seu feminini sexus, una scilicet mancipatio sufficit, et aut remancipantur parenti aut 'non remancipantur.¹⁵⁰ Eadem^{et} in prouinciis apud praesidem prouinciae solent fieri. **135.** Qui ex filio semel iterumue mancipato conceptus est, licet post tertiam mancipationem patris sui nascatur, tamen in aui potestate est, et ideo ab eo et emancipari et in adoptionem dari potest. at is, qui ex eo filio conceptus est, qui in tertia mancipatione est, non nascitur in aui potestate: sed

¹⁴⁵) *Initium hoc deperditum ex Goescheni fere restitutione ad sensum demonstrandum supplevi. Nihil enim inter hanc §. et 133. intercidisse, ex §§. 7. 8. I. quib. mod. i. pot. solv. (1, 12) apparet.* ⁶) *Hoc a fugitivum in C. inter uindicat et apud positum huc revocandum erat.* ⁷) *Ex Scheurlii c.j. iure mancipatur C. edd.* ⁸) *Ex eiusdem egregia c.j., quam errore non accurate Bg. ad h. l. retulit. Hic ed. 5. c.j.: iē filium uindicanti suum ee is mancipat ap. quem in tertia.* ⁹) *sc. ab eo, cui in adoptionem daturus est, ne aliam personam, cui mancipetur, adhibere necesse sit.* Scheurl. ¹⁵⁰) *Ex eiusdem*

infra §. 135. 2, 141. 3, 6, 4, 79. Dionys. 2, 27. §. 134. Cf. maxime Plin. ep. 8, 18. §. 4. praeterea Gell. 5, 19. Suet. Oct. 64. Cic. de fin. 1, 7. Tertull. apol. 9. L. ult. C. de adopt. (8, 48). §. 8. I. t. c. (1, 12). §. 135. Cf. §. 9. I. ib. supra §§. 132. 89.

cum Labeo quidem existimat in eiusdem mancipio esse, cuius et pater sit: utimur autem hoc iure, ut quamdiu pater eius in mancipio sit, pendeat ius eius; et si quidem pater eius ex mancipatione manuissus erit, 'cadat¹⁵¹ in eius potestatem; si uero 38, is, dum in mancipio sit, decesserit, sui iuris fiat.² 135^a. Et de 'concepto ex nepote licet semel mancipato idem | est, quod in filio, qui in tertia mancipatione est. nam³ ut supra diximus, quod in filio faciunt tres mancipationes, hoc facit una mancipatio in nepote. 136. ² Mulier | eo, quod in manum conuenit, nisi coemptionem fecerit, non | utique de patris potestate exit: nam de flaminica Diali lege Asinia Antistia ex auctoritate Cornelii Maximi et | Tuberonis cautum est,⁴ ut haec quod ad sacra tantum uideatur in manu esse, quod uero ad cetera perinde habeatur, atque si in manum non conuenisset. 'eae | uero mulieres, quae in manum conueniunt per coemptionem,⁵ potestate parentis liberantur; nec interest, an in uiri sui manu sint an extranei, quamuis hae solae loco filiarum habeantur, quae in uiri manu sunt.

137. 'Eae, quae in manu sunt, similiter eo iure liberantur atque filiae, quae in potestate sunt, uelut morte eius, cuius in manu sunt, siue ei aqua et igni interdictum

cf. iure mancipantur C. edd. ¹⁵¹ Ex Bg. ed. 5. cadit ed. mea prior.
² Ita C. et Bg. ed. 5. ³ Restitui; edd. tantum habent licet. Puta scriptum fuisse: c'cepto ex nepote licet semel mancipato idem | est q. in filio q. in tertia mancipatione est n. ⁴ Ex his edd. tantum praestant fecerit et Maximi et Tuberonis. In restitutione maxime rationem habui Tacit. A. 4, 10. ad a. 24, cuius coss. fuerunt C. Asinius Pollio et C. Antistius Vetus. De re, an ita salvis religionibus lege caveri posset, iam Augusti aetate videtur tractatum esse (cf. Tacit. l. c. Suet. Oct. 31. Dio 54, ult.) et tum Ictis Cornelio Maximo et Tuberoni (L. 2, §§. 45. 46. D. de orig. iur. 1, 2. L. 16. §. 1. D. de instr. leg. 33, 7) ea sententia placuisse, ex qua Tiberii demum aetate lex lata est. Lachmanno de Scto ex auctoritate coss. a. 743. Pauli Fabii Maximi et Q. Aetii Tuberonis facto cogitanti multa aduersantur, in quibus praeter Taciti auctoritatem etiam hoc, quod illi consules inuerso ordine fuerunt. Initio puta scriptum fuisse inl (pro incerto an vel qu). ⁵ Restitui.

§. 135^a. Cf. §§. 132. 134. §. 136. quamuis Cf. §§. 111. 114. 115^b.
 §. 137. Cf. §§. 127. 128.

sit. 137^a. Item ¹⁵⁶ remanicipatione desinunt in manu esse, et cum ex | remanicipatione manumissae fuerint, sui iuris efficiuntur. ⁷ et siquidem mulier fiduciae causa cum extraneo coemptionem fecerit, ipsa eum cogere potest, ut se remancipet; ea uero, quae cum uiro suo coemptionem fecit, si uelit ab eo remancipari, eum⁷ nihilo magis potest cogere, | 39. quam filia patrem. sed filia quidem nullo modo patrem potest cogere, etiam si adoptiua sit: haec autem (uirum) repudio misso proinde compellere potest, atque si ei numquam nupta fuisset.

138. li, qui in causa mancipii sunt, quia seruorum loco habentur, uindicta, censu, testamento manumissi sui iuris fiunt. 139. Nec tamen in hoc casu lex Aelia Sentia locum habet: itaque nihil requirimus, cuius aetatis sit is, qui manumittit et qui manumittitur; ac ne illud quidem, an patronum creditoremue manumissor habeat; ac ne numerus quidem legis Furiae Caninianae finitus in his personis locum habet. 140. Quiu etiam inuito quoque eo, cuius in mancipio sunt, censu libertatem consequi possunt, excepto eo, quem pater ea lege mancipio dedit, ut sibi remancipetur; nam quodammodo tunc pater potestatem propriam reseruare sibi uidetur eo ipso, quod mancipio recipit. ac ne is quidem dicitur inuito eo, cuius in mancipio est, censu libertatem consequi, quem pater ex uoxali causa mancipio dedit, uelut qui furti eius nomine damnatus est, et eum mancipio actori dedit: nam hunc actor pro pecunia habet. 141. In summa admonendi sumus, aduersus eos, quos in mancipio habemus, nihil nobis | contumeliose facere licere; 40. alioquin iniuriarum actione tenebimur. ac ne diu quidem in eo

¹⁵⁶) Sententiam probabilem deperditorum vv. 16—18. restitui pro spatii modo et in v. 18. ad Sched. ductus (aq̄ scriptum fuisse posui). Item novum Si signum (137^a) feci. ⁷) Similiter v. 21—23. partemque v. 24. restitui. In confinio v. 23. et 21. edd. habent uel ita.

§. 137^a. Cf. Fest. v. Remancipatam. supra §§. 115. 115^a. §. 9. I. uibus mod. ius pot. solv. (1, 12). §. 138. Cf. 1, 123. 2, 160. 3, 114. §. 139. Cf. §§. 33. 18. 42. 47. §. 140. Cf. 4, 75. 79. Collat. 3. L. 3. §. 4. D. de hom. lib. exch. (43. 29). §. 141. Cf. §§. 115. 8^a. 132. 131. 137.

iure detinentur homines, sed plerumque hoc fit dicis gratia uno momento; nisi scilicet ex noxali causa manciparentur.¹⁵⁸

142. Transeamus nunc ad aliam diuisionem. nam ex his personis, quae neque in potestate neque in manu neque in mancipio sunt, quaedam uel in tutela sunt uel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. uideamus igitur, quae in tutela uel in curatione sint: ita enim intellegemus ceteras personas, quae neutro iure tenentur. **143.** Ac prius dispiciamus de his, quae in tutela sunt.

144. Permissum est itaque parentibus, liberis, quos in potestate sua habent, testamento (*tuto*)res dare: masculini quidem sexus inpueribus, 'qui uocantur *pupilli*, (*feminini uero sexus tam impuueribus quam puueribus*);⁹ ueteres enim uoluerunt feminas, etiamsi perfectae aetatis sint, propter animi leuitatem in tutela esse. **145.** Itaque si quis filio filiaeque testamento tutorem dederit, et ambo ad pubertatem peruenerint, filius quidem desinit habere tutorem, filia uero nihilominus in tutela permanet: tantum enim ex lege Iulia et Papia Poppaea iure liberorum a tutela liberantur feminae. loquimur autem |

41. exceptis uirginibus Vestalibus, quas etiam ueteres in honorem sacerdotii liberas esse uoluerunt: itaque etiam lege XII tabularum cautum est. **146.** Nepotibus autem neptibusque ita demum possumus testamento tutores dare, si post mortem nostram in patris sui potestatem¹⁶⁰ recasuri non sint. itaque si filius meus mortis meae tempore in potestate mea sit, nepotes, quos ex eo (*habeo*), non 'poterunt'¹ ex testamento meo habere tutorem, quamuis in potestate mea fuerint; scilicet quia

¹⁵⁸) mancip[ar]entur ed. Bg. Imperfectum minus recte pro perfecto positum pertinet ad illa in eo iure detinentur. ⁹) Scrtpsi. Vid. 'Gaius' p. 28. 'feminini autem etiam puueribus' ed. Bg. scilicet siglarum ope et inauditarum et ductibus Sched. prorsus dissimilium. ¹⁶⁰) iure inserunt C. edd. Vid. 'Gaius' p. 28. ¹) potesint C. poterint

§§. 142. 143. = pr. I. de tutelis (1, 13). §. 144. Cf. Ulp. 11, 1. 15. Fr. Vat. 229. §. 3. I. tit. cit. (1, 13); — infra §. 190. 2, 240. Liv. 34, 2. Cic. pro Mur. 12. Boeth. in Cic. Top. 4, 11. p. 302. 335. 342 Bait. Isidor. Or. 9, 7. §. 30. §. 145. Cf. §. 194. 3, 44. Ulp. 11, 14. 15. — Plutarch. Num. 10. Dio 56, 10. §. 146. = §. 3. I. tit.

mortuo me in patris sui potestate futuri sunt. 147. Cum tamen in compluribus aliis causis postumi pro iam natis habeantur, et in hac causa placuit, non minus postumis quam iam natis testamento tutores dari posse, si modo in ea causa sint, ut si uiuis nobis nascantur, in potestate nostra fiant. hos (enim)¹⁶² etiam heredes instituere possumus, cum extraneos postumos heredes instituere permissum non sit. 148. (Vxori), quae in manu est, proinde ac filiae, item nurui, quae in filii manu est, proinde ac nepti tutor dari potest. 149. Rectissime autem tutor sic dari potest: LYCIVM TITIVM LIBERIS MEIS TVTOREM DO LEGO aut DO. sed et si ita scriptum sit: LIBERIS MEIS uel VXORI MEAE TITIVS TVTOR ESTO, recte datus intellegitur. 150. In persona tamen | uxoris, quae in manu 42. est, recepta est etiam tutoris optio, id est, ut liceat ei permittere, quem uelit ipsa, tutorem sibi optare, hoc modo: TITIAE VXORI MEAE TVTORIS OPTIONEM DO. quo casu licet uxori (tutorem optare)³ uel in omnes res uel in unam forte aut duas. 151. Ceterum aut plena optio datur aut angusta. 152. Plena ita dari solet, ut proxime supra diximus. angusta ita dari solet: TITIAE VXORI MEAE TVTORIS OPTIONEM DVMTAXAT⁴ SEMEL DO, aut DVMTAXAT BIS DO. 153. Quae optiones plurimum inter se differunt: nam quae plenam optionem habet, potest semel et bis et ter et saepius tutorem optare: quae uero angustam habet optionem, si dumtaxat semel data est optio, amplius quam semel optare non potest; si tantum bis, amplius quam bis optandi facultatem non habet. 154. Vocantur autem hi, qui nominatim testamento tutores dantur, datui, qui ex optione sumuntur, optui.

155. Quibus testamento quidem tutor datus non sit, iis ex

ed. Bg. ¹⁶²) Addidi. ³) Ita Lachm. ed. (Fefellit librarium similitudo litterarum -t ux-ori et tut, opt-are.) (eligere tutorem) ed. Bg. ⁴) dumtaxat tutoris optionem C. et Bg. ed. 5. diuellendo v. dumtaxat a suo verbo ita ut poetis tantum licet; nec aliud docet Hand. ad

cit. §. 147. = §. 4. I. ib. — Cf. 2, 130. 242. §. 148. Cf. §. 114. 2, 150. §. 149. Cf. 2, 299. 193. Fr. Vat. 229. §§. 150—153. Cf. Liv. 39, 19. Plaut. Truc. 4, 4. v. 6. Lex Flav. Salp. 22. §. 154. Cf. Ulp. 11, 14. §. 155. = pr. I. de leg. agn. tut. (1, 15).

lege XII '(tabularum)' ¹⁶⁵ agnati sunt tutores, qui uocantur legitimi. 156. Sunt autem agnati per uirilis sexus personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati, ueluti frater eodem patre natus, fratris filius neposue ex eo, item patruus et pater. 43. trui | filius et nepos ex eo. at hi, qui per feminini sexus personas cognatione iunguntur, non sunt agnati, sed alias naturali iure cognati. itaque inter auunculum et sororis filium non agnatio est, sed cognatio. item amitae, materterae filius non est mihi agnatus, sed cognatus, et inuicem 'scilicet' ⁶ ego illi eodem iure coniungor, quia qui nascuntur, patris, non matris familiam sequuntur. 157. Sed olim quidem, quantum ad legem XII tabularum attinet, etiam feminae agnatos habebant tutores. sed postea lex Claudia lata est, quae quod ad feminas attinet, tutelas (illas) sustulit: itaque masculus quidem impubes fratrem puberem aut patruum habet tutorem; feminae uero talem habere tutorem non 'amplius coguntur'. ⁷ 158. Sed agnationis quidem ius capitis diminutione perimitur, cognationis uero ius non commutatur; quia ciuilis ratio ciuilia quidem iura corrumpere potest, naturalia uero non potest. 159. Est autem capitis diminutio prioris status permutatio; eaque tribus modis accidit: nam aut maxima est capitis diminutio, aut minor, quam quidam mediam uocant, aut minima. 160. Maxima est capitis diminutio, cum aliquis simul et ciuitatem et libertatem amittit; 'quod accidit uelut in his', ⁸ qui ex pa-

Tursellin. II. p. 339. ¹⁶⁵) Monente Pöschm. suppleui. Cf. 1, 132.

⁶) scilicet si C. unde Pöschm. cj.: et inuicem. scilicet etsi ego illi (agnatus sum, non tamen filio illius) eodem iure etc. collato Theoph. l. 15. §. 1. ⁷) Scripsi (notatum puta cogunt'). 'intelleguntur' ex Lachm. cj. ed. Bg. ⁸) quae — — — * * ed. Bg. Ego 'Gaius' p. 29 cj.: quae amittuntur uelut ab his; Goesch.: quod uerbi gratia euenit in his. Sed §§. 161. 162. et §. 1. I. h. t. arguunt, et hic

Cf. Ulp. 11, 3. §. 156. = §. 1. I. ib. L. 7. D. de leg. tut. (26, 4). Cf. Ulp. 11, 4. Isidor. Or. 9, 6. §§. 1. 2. §. 157. Cf. §. 171. Ulp. 11, 8. L. 2. Th. C. de tut. et cur. cr. (3, 17). L. 3. C. de leg. tut. (5, 30). §. 158. = §. 3. I. de leg. agn. tut. (1, 15). Cf. infra 3, 27. 51. Ulp. 11, 9. — L. 8. D. de cap. min. (4, 5). L. 8. D. de reg. iur. (50, 17). §. 159. = pr. I. de cap. dimin. (1, 16). Cf. L. 1. D. eod. (4, 5). Ulp. 11, 16. §. 160. Cf. §. 1. I. eod. Ulp. 11, 11.

tria 'aut census | non professi aut militiae munus frustrati^{44.} peregre ueneunt, item in his, qui in patria tanquam seruos^{1. s.} se uenundari passi ex senatusconsulto serui fiunt eorum, quorum fraudandorum | consilium habuerint, quaeue ingenuae ex senatusconsulto¹⁶⁹ | Claudiano ancillae fiunt eorum dominorum, quibus inuitis et denuntiantibus nihilo minus cum seruis eorum coierint. 161. Minor capitis diminutio est, cum ciuitas quidem amittitur, libertas uero retinetur; quod accidit ei, cui aqua et igui interdictum fuerit. 162. Minima capitis diminutio est, cum et ciuitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur; quod accidit in his, qui adoptantur, item in his, quae¹⁷⁰ coemptionem faciunt, et in his, qui mancipio dantur quique ex mancipatione manumittuntur; adeo quidem, ut quotiens quisque mancipetur 'atque manumittatur,¹ totiens capite diminuatur. 163. Nec solum 'maioribus (capitis)² diminutionibus ius agnationis corrumpitur, sed etiam minima; et ideo si ex duobus liberis alterum pater emancipauerit, post obitum eius neuter alteri agnationis iure tutor esse poterit. 164. Cum autem ad agnatos tutela pertinet,

Gaium scripsisse: q. (quod) accidit — in his. ¹⁶⁹ Quod 'Gaius' p. 29. conieceram: 'i. gentium | violato peregrinis populis per patrem patratum deduntur', id iam non procedere video, quia nusquam 'iure gentium' hoc modo notatur. Itaque nunc malim: ā (aut) census etc. Cf. Ulp. 11, 11. Sic enim statuo, Gaium duo genera huius capitis deminutionis attulisse, unum eorum, qui ex patria peregre in seruitutem uenirent, alterum eorum, qui in patria serui fierent, et utriusque generis duo exempla posuisse, ex quibus Ulp. l. c. alterum detraxit. Itaque verisimile est, primi generis exempla fuisse incensum et militem non factum (Cic. pro Caec. 34). In hunc sensum v. 1—4. restitui, 'consilium habuerint' a Goesch. mutuatus, alioqui non de unoquoque verbo spondens. Initio v. 1. scriptum fuisse putavi: n̄ plessi ā. Bg. tantum in fine ed.: 'item feminae liberae ex senatusconsulto'. ¹⁷⁰ Ex Lachm. ed. qui Sched. ed. Bg. ¹ Ex Lachm. cj. Alii: ac manumittatur. Cave vero legas: aut m. ² maiore C. maioribus edd.

supra §§. 84, 91. §. 161. = §. 2. I. eod. Cf. Ulp. 11, 12. supra §. 128. §. 162. = §. 3. I. eod. Ulp. 11, 13. L. 3. §. 1. D de cap. min. (1, 5). Boeth. ad Cic. Top. 4. p. 302 Bail. §. 163. Cf. Ulp. 11, 9. §. 3. I. de leg. agn. tut. (1, 15). §. 164. = §. 7. I. de

non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum, qui proximo gradu sunt. ¹⁷³

45.

4

L. S.

165. *Ex eadem lege duodecim tabularum libertorum et libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet; quae et ipsa legitima tutela uocatur, non quia nominatim ea lege de hac tutela cauetur, sed quia perinde accepta est per interpretationem, atque si uerbis legis introducta esset: eo enim ipso, quod hereditates libertorum libertarum-*
 46. *que, si | intestati decessissent, iusserat lex ad patronos li-*
 L. S. *berosue eorum pertinere, crediderunt ueteres, uoluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere, cum⁵ et agnatos, quos ad hereditatem uocauit, eosdem et tutores esse iusserat. 166. Exemplo patronorum rursus⁶ fiduciariae tutelae receptae sunt emancipatorum et quae⁷ fiduciariae uocantur proprie, quae ideo nobis competunt, quia liberum caput mancipatum nobis uel a parente uel a coemptionatore manumiserimus.*

(173) *Reliquus versus, cum nihil de eo Goeschenus notet, litteris uacuis esse uidetur, ut quae in Instit. sequuntur: 'vel si (plures) eiusdem gradus sint, ad omnes' Gaiana non esse statuendum sit. Idque eo confirmatur, quod in nullo tutorum genere Gaius animaduvertit, etiam plures personas tutelam nancisci posse.* ⁴) *In hac pagina, ex qua pauca tantum litterarum vestigia, eaque incerta expiscari licuit, recte Holbo. coniecit, primum locum tenuisse de legitima gentiliū tutela disputationem et curiosam quidem, ad quam lector remittitur 3, 17.* ⁵) *Malim sicut; sed tamen cum etiam pro 'quandoquidem' accipi potest.* ⁶) *In C. lacuna est litterarum circiter sex, sequentibus uel (uel q). 'etiam' ex Lachm. cj. ed. Bg.* ⁷) *Putā scriptum fuisse: emancipator. et quae. Bg. ex Lachm. cj. ed.: 'eae enim tutelae scilicet', ne in uerbis quidem ferendum. Praeterea Gaius nec gravissimam harum tutelarum speciem, quae est parentis emancipatoris, hoc loco omittere neque si comprehendebat, quae tutelae fiduciariae minus proprie uocarentur, non significare poterat. Cf. tit. I. 1, 18. 19. infra §. 172.*

cap. dem. (1, 16). L. 9. D. de leg. tut. (26, 4). §. 165. = Tit. I. de legit. patr. tut. (1, 17). Cf. Ulp. 11, 3. §. 166. Cf. §§. 115. 172, 173, 195^a. Ulp. 11, 5. Tit. I. de leg. parent. tut. (1, 18); tit. I. de

167. *Sed Latinarum et Latinorum inpuherum 'tutela non ut bona eorum ad eos utique, qui eos manumiserunt,*¹⁷⁹ *pertinet, sed ad eos, quorum ante manumissionem ex iure Quiritium (fuerunt: unde si ancilla ex iure Quiritium) tua sit, in bonis mea, a me quidem solo, non etiam a te manumissa Latina fieri potest, et bona eius ad me pertinent, sed eius tutela tibi competit: nam ita lege iunia cauetur: itaque si ab eo, cuius et in bonis, et ex iure Quiritium ancilla fuerit, facta sit Latina, ad eundem et bona et tutela 'pertinent.*⁹

168. *Agnatis, qui legitimi tutores sunt, item manumissoribus permissum est feminarum tutelam alii in iure cedere; pupillorum autem tutelam non est permissum cedere, quia non uidetur 'one|rosa,*¹⁸⁰ *cum tempore pubertatis finiatur.* 47.

169. *Is autem, cui ceditur tutela, cessicius tutor uocatur.*

170. *Quo mortuo aut capite diminuto reuertitur ad eum tutorem tutela, qui cessit; ipse quoque, qui cessit, si mortuus aut capite diminutus sit, a cessicio tutela discedit et reuertitur ad eum, qui post eum, qui cesserat, secundum gradum in tutela habuerit.* **171.** *Sed quantum ad agnatos pertinet, nihil hoc tempore de cessicia tutela quaeritur, cum agnatorum tutelae in feminis lege Claudia sublatae sint.* **172.** *Sed fiduciariorum quoque quidam putauerunt cedendae tutelae ius non habere, cum ipsi se oneri subiecerint. quod etsi placeat, in parente tamen, qui filiam neptemue aut proneptem alteri ea lege mancipio dedit, ut sibi remanciparetur, remancipatamque manumisit, idem dici non debet, cum is et legitimus tutor habeatur, et non minus huic quam patronis honor praestandus 'sit.*¹

173. *Praeterea senatusconsulto mulieribus permissum est*

¹⁷⁸) *Ex mea restitutione. Alii aliter, pessime Roeder ad Ulp. p. 49.*

⁹) *pertinet Sched. edd.* ¹⁸⁰) *Ex Holhw. cf. annosa ed. Eg. Sed annosum est, quod iam habet, non quod duraturum est multos annos. De onere vero cf. §. 172. ¹) est C. edd.*

fiduc. tut. (1, 19). §. 167. *Cf. Ulp. 11, 19. supra §. 35. 3, 56. — L. Flav. Salp. 23.* §. 168. *Cf. Ulp. 11, 6. s. 17. Boeth. ad Cic. Top. 11, p. 342 Bait. infra §. 196.* §§. 169. 170. *Cf. Ulp. 11, 7.* §. 171. *Cf. Ulp. 11, 8. supra §. 157.* §. 172. *Cf. §§. 166. 175. Tit. I. de legit. par. tut. (1, 18).* §§. 173. 174. *Cf. Ulp. 11, 22.*

in absentis tutoris locum alium petere; quo petito prior desinit; nec interest, quam longe aberit is tutor. 174. Sed excipitur, ne in absentis patroni locum liceat libertae tutorem
 48. petere. 175. Patroni | autem loco habemus etiam parentem, qui in 'e mancipio'¹⁸² sibi remancipatam filiam neptemue aut proneptem manumissione legitimam tutelam nactus est. huius quidem liberi fiduciarii tutoris loco numerantur; patroni autem liberi eandem tutelam adipiscuntur, quam et pater eorum habuit. 176. 'Ad certas tamen causas'³ etiam in patroni absentis locum permisit senatus tutorem petere, ueluti ad hereditatem adeundam. 177. Idem senatus censuit et in persona pupilli patroni filii. 178. 'Nam' et⁴ lege Iulia de maritandis ordinibus ei, quae in legitima tutela pupilli sit, permittitur dotis constituendae gratia a praetore urbano tutorem petere. 179. Sane patroni filius, etiamsi impubes 'sit, tamen'⁵ libertae efficitur tutor, 'sed'⁶ in nulla re auctor fieri potest, cum ipsi nihil permissum sit sine tutoris auctoritate agere. 180. Item si qua in tutela legitima furiosi aut muti sit, permittitur ei senatusconsulto dotis constituendae gratia tutorem petere. 181. Quibus casibus saluam manere tutelam patrono patronique filio manifestum est. 182. Praeterea senatus censuit, ut si tutor pupilli pupillaeue suspectus a tutela remotus sit, siue ex iusta causa fuerit excusatus, in locum eius alius tutor detur, 'quia qui prior fuerat iure civili non amittit'⁷ tutelam.

¹⁸²) *Ex mea restitutione.* ³) *Scripti (puta scriptum fuisse: ad certas tm cs).* 'sed ad certam quidem causam' ed. Bg. ⁴) *Ex Holhw. cj. 'Itemque' edd.* ⁵) *Scripti; in C. fuerit sitm (i. e. sit tm); sit edd.* ⁶) *Ex Lachm. cj. 'at' ed. Bg. (set ed. 5).* ⁷) *quo dato prior tutor amittit edd. superiores, excepta mea, quae pro 'dato' dederat 'casu'. et qui prior fuerit, utique amittat ed. Bg. 5. At si his*

§. 175. Cf. §§. 166, 172. Tit. I. de fiduc. tut. (1, 19) cum Theophilo. L. 3. §. 10. L. 4. D. de legit. tut. (26, 4). §. 176. Cf. Ulp. 11, 22.

§. 177. Cf. Ulp. 11, 22. §. 178. Cf. Ulp. 11, 20. L. 61 pr. D. de i. dot. (23, 3). L. 7. D. de tut. dat. (26, 5). §. 179. Cf. §. 13. I. de excus. tut. (1, 25). §. 180. Cf. Ulp. 11, 21. L. 17. D. de tutel. (26, 1). L. 7. D. cit.

§. 181. Cf. L. Flav. Salp. 29 fn. §. 182. Cf. Ulp. 11, 23. L. 11. §§. 1—3. D. de test. tut. (26, 2). L. 41. §. 2. D. de fideic. lib. (40, 5). L. 2. 4. C. in quib. cas. tut. (5, 36).

183. Haec omnia similiter et Romae et in provinciis solent observari; et Romae quidem praetor tutorem dat,¹⁸⁸ si uero in provinciis res incidat, praeses provinciae.⁹

184. Olim cum legis actiones in usu erant, etiam ex illa causa tutor dabatur, si inter tutorem et mulierem pupillumue legis actione agendum erat: nam quia ipse quidem tutor in re sua auctor esse non poterat, alius dabatur, quo auctore illa legis actio perageretur: qui dicebatur praetorius tutor, quia a praetore urbano dabatur. post sublatas legis actiones quidam putant, hanc speciem dandi tutoris desisse esse necessariam; sed adhuc dari^{9*} in usu est, si legitimo iudicio agatur.

185. Si cui nullus omnino tutor sit, ei datur in urbe Roma ex lege Atilia a praetore urbano et maiore parte tribunorum plebis, qui Atilianus tutor uocatur; in provinciis uero a praesidibus provinciarum ex lege Iulia et Titia. **186.** Et ideo si cui testamento tutor sub condicione aut ex die certo datus sit,

casibus prior tutelam ipsam amisisset, non dari tutor, sed legitimus succedere debuisset (cf. ll. infra laud. maxime L. 4. C. in quib. cas. tut. 5, 36). In C. fuerit: q (vel n = nam) qui prior fuerat icn amittit.¹⁸⁸⁾ Sensem restituendo significavi, notis adhibitis obsuari qd. pr. urb. tut. pūcis r. p̄s. pūiae. Nec credendum his novis casibus tribu- nis pl. locum datum esse. Cf. §. 178. Ulp. 11, 20. ⁹⁾ Ex mea restitutione supplevi. ^{9*)} Ex me rest.; sed pro 'non' nunc scr. 'desuisse'. 'etiam exoleuisse; alii autem contra probant, quia' Bg. cj. in ed. 5.

§. 183. Cf. Ulp. 11, 20. §. 184. Cf. Ulp. 11, 24, pr. 1. de iis, per quos agere (4, 10) ('pro tutela'. Nam et ibi legendum est: 'si qui quaeve in cuius eorum essent tutela', ut ex lege Hostilia praetor quasi protutorem daret etiam si furti lege agendum esset a pupillo vel muliere, cuius tutor apud hostes vel reip. c. absens erat: quem casum Gai. 4, 82. rectius omisit, quia hic non tam tutor quam pupillus tutore auctore agebat. De aliorum sententiis cf. Keller Civilpr. not. 631.) §. 3. I. de auct. tut. (1, 21). legit. iudicio] cf. 4, 103 seq.

§. 185. = pr. 1. de Atiliano tut. (1, 20). Cf. Ulp. 11, 18, infra. 195. — Lex Flav. Salp. 29. 1. Atilia] lata ante a. 566. cf. Liv. , 9. 1. Iulia et Titia] incerti anni, sed duae leges fuere (Theoph. 1, pr.) fortasse a. 722. Cf. 'Gaius' p. 31, 32. Iam medio tamen seculo seculo in provinciis non habentibus tutores a praesidibus dari esse, apparet ex Diodor. fr. lib. XXXVI. Tom. X. p. 178, ed. yr. §. 186. = §. 1. I. ib.

50. 188. Ex his apparet, quot sint species tutelarum. si uero quaeramus, in quot genera hae species deducantur, longa erit disputatio: nam de ea re ualde ueteres dubitauerunt. Nos quia diligentius hunc tractatum exsecuti sumus et in edicti interpretatione, et in his libris, quos ex Quinto Mucio fecimus, hoc solum tantisper sufficit admonuisse, quod quidam quinque genera esse dixerunt, ut Quintus Mucius; alii tria, ut Seruius Sulpicius; alii duo, ut Labeo; alii tot genera esse crediderunt, quot etiam species essent.

189. Sed *impuberes* quidem in tutela esse, omnium civitatum iure contingit; quia id naturali rationi conveniens est, ut is, qui perfectae aetatis non sit, alterius tutela regatur. nec fere ulla ciuitas est, in qua non licet parentibus liberis suis *impuberibus* *testamento* tutorem dare; quamvis, ut supra diximus, soli ciues Romani uideantur tantum liberos in potestate habere. **190.** Feminas uero perfectae aetatis in tutela esse, fere nulla *pretiosa* ratio suasisse uidetur: nam quae uulgo creditur, quia leuitate animi plerumque decipiuntur et *aequum* erat, eas tutorum auctoritate regi, magis speciosa uidetur quam uera; mulieres enim, quae perfectae aetatis sunt, ipsae sibi ne-

51. *gotia tractant, et in quibusdam | causis dicis gratia tutor inter-*
ponit auctoritatem suam; saepe etiam inuitus auctor fieri a
praetore cogitur. 191. Unde cum tutore nullum ex tutela iud-
icium mulieri datur: at ubi pupillorum pupillarumue negotia
tutores tractant, eis post pubertatem tutela iudicio rationem
reddunt. 192. Sane patronorum et parentum legitimae tute-

§. 187. = §. 2. *I. ib.*

§. 188. Cf. *Ulp.* 11, 2. *Boeth. ad Cic.*

Top. §. 33. p
supra] §. 55.

§. 189. = §. 6. *I. de Atil. tut.* (1, 20).
§. 190. *Cf.* 2, 122. 1, 144 *ibiq. cit.* §. 191. =

supra] §. 55. §. 190. Cf. 2, 122. 1, 144 *ibiq. cit.* §. 191. =
§. 7. I. de Atil. tut. (1, 20). §. 192. Cf. Ulp. 11, 27. Cic. pro

Flacco 34. §. 84. ad testam. fac.] *Cf.* 2, 112. 118. 122. 3, 43. *Ulp.* 20,

lae uim aliquam habere intelleguntur eo, quod hi neque ad testamentum faciendum, neque ad res Mancipi alienandas, neque ad obligationes suscipiendas auctores fieri coguntur, praeterquam si magna causa alienandarum rerum Mancipi obligationisque suscipiendae interueniat. eaque omnia ipsorum causa constituta sunt, ut quia ad eos intestatarum mortuarum hereditates pertinent, neque per testamentum excludantur ab hereditate, neque alienatis pretiosioribus rebus susceptoque aere alieno minus locuples ad eos hereditas *perueniat*. 193. Apud peregrinos non similiter, ut apud nos, in tutela sunt feminae; sed tamen plerumque quasi in tutela sunt: ut ecce lex Bithynorum, si quid mulier *contrahat*, maritum auctorem esse iubet aut filium eius puberem.

194. Tutela autem liberantur ingenuae quidem trium (*liberorum iure, libertinae 'uero, quae'*¹⁹⁰ *in patroni*) liberorumue eius legitima tutela 'sunt, IIII;¹ nam et² ceterae, quae alterius generis tutores habent, uelut Atilianos aut fiduciarios, trium liberorum | iure liberantur. 195. Potest autem pluri- 52. bus modis 'liberta tutorem³ alterius generis habere, ueluti si a femina manumissa sit; tunc enim e lege Atilia petere debet tutorem, uel in prouincia e lege Iulia et Titia: 'nam patronae cum | ipsae in tutela sint, tutores esse non possunt.⁴ 195^a. Item si sit a masculo manumissa, et auctore eo coemptionem fecerit, deinde remancipata et manumissa sit, patro-

¹⁹⁰) 'uero quattuor, si' ex Hollw. ej. edd. ¹) Scripsi. sint edd., cum in Sched. sit: sinī, quod interpretor § IIII. ²) et hic alieno loco positum, etiam perscribendum et tanquam fugitivum ante trium restituendum uidetur; verum tamen etiam 1, 47. 2, 54. 3, 93. vox etiam similiter initio posita inuenitur. ³) libertina ed. Bg. Sed incertos Sched. ductus interpretor liberta tut. (vel liūta tutor.); nam et §. 195^c. et alias est liberta. ⁴) Sententiam restituendo demonstravi; cf.

15. 29, 3. Cic. Top. 4. Boeth. ib. p. 302 Bait. ad res manc. al.] Cf. 2, 80. 47. Fr. Vat. 1, 45. oblig. susc.] Cf. 3, 108. 91. 176. 1, 176. 178. 180. Cic. pro Caec. 25. §. 72. pro Flacco 35. §. 86. §. 193. Cf. Cic. pro Flacco 30. §. 74. ubi legendum 'mulierculae'. Terent. Andr. 1, 5, 60. Demosth. in Steph. 2. p. 984. Wachsmuth Hellen. Alt. II. 1. §. 97. §. 194. Cf. 1, 145. 3, 43. Ulp. 29, 3. Fr. Dosith. 17. Plutarch. Num. 10. Gruter p. 1081. Orelli-Henzen 6198. §. 195. Cf. §. 185. §. 195^a. Cf. §§. 115. 166.

rum quidem habere tutorem desinit, incipit autem habere eum tutorem, a quo manumissa est, qui fiduciarius dicitur. 195^b. Item si patronus siue filius eius in adoptionem se addit, debet sibi e lege Atilia uel Titia tutorem petere. 195^c. Similiter ex iisdem legibus petere debet tutorem liberta, si patronus decessit¹⁹⁵ nec ultum uirilis sexus liberorum in familia reliquit.⁶ 196. Masculi quando puberes esse coeperint, tutela liberantur: puberem autem Sabinus quidem, 'Cassius et ceteri'⁷ nostri praeceptores eum esse putant, qui habitu corporis pubertatem ostendit, hoc est qui generare potest; sed in his, qui pubescere non possunt, quales sunt spadones, eam aetatem esse spectandam, cuius aetatis puberes fiunt; sed diuersae scholae auctores annis putant pubertatem aestimandam,

53. id est, eum puberem esse existimandum; qui | XIII annos l.s. expleuit.⁸ * — — — — —

54. vv. 2—24. ————— 197. ⁹ | aetatem l.s. —————

§. 179. §. 13. I. ibi cit. In edd. duntaxat est patronae. ¹⁹⁵) decedit C. edd. Ille etiam 2, 35. cederit pro cesserit. ⁶) recipit Sched. relinquit edd. ⁷) Ex Lachm. ed. 'et Cassius ceterique' ed. Bg. ⁸) In p. 53. Gaius primum de pubertate Neratii Prisci sententiam (Ulp. 11, 28) addidisse, deinde ad eas personas, quae in curatione sunt (cf. 1, 142. 143), transisse uidetur, de quibus haec habet Epit. 1, 8.: 'Peractis pupillaribus annis, quibus tutores absoluntur, ad curatores ratio minorum incipit pertinere. Sub curatore sunt minores aetate, maiores euersores, insani. Hi, qui minores sunt, usque ad uiginti et quinque annos impletos sub curatore sunt. Qui uero euersores aut insani sunt, omni tempore uitae suae sub curatore esse iubentur, qui substantiam suam rationabiliter gubernare non possunt.' ⁹) Gaius primum ut Ulp. 12, 1—4. de curatoribus, qui ex lege XII tab. vel ab ipso praetore vel ex lege Plaetoria dantur, disputasse et deinde suo more addidisse uidetur, quid in hoc iure naturali ratione constitutum (velut furiosos curatore regi), quid iuris civilis sit. Civium Rom. proprium esse, quod lex Plaetoria curatores quibusdam ex causis minoribus XXV ann. dari iussit, dum tamen iam puberes sint [possunt enim in quibusdam causis etiam pupillis dari]. 'illud enim ius, ex quo impubes alieno arbitrio regi-

§. 195^b. Cf. §. 4. I. quib. mod. tut. fin. (1, 22). Ulp. 11, 9.

§. 195^c. Cf. Liv. 39, 9. supra §. 179. §. 196. Cf. §§. 169. 103.

189. Ulp. 11, 28, pr. I. quib. mod. tut. fin. (1, 22) ibiq. Schrader.

§. 197. Cf. §. 189.

peruenerit, in qua res suas tueri possit, etiam²⁰⁰ apud peregrinas gentes custodiri, superius indicauimus. 198. (Sed) ex¹ iisdem causis et in prouinciis a praesidibus earum curatores dari uoluit.²

199. Ne tamen et pupillorum et eorum, qui in curatione sunt, negotia a tutoribus curatoribusque consumantur aut diminuantur, curat praetor, ut et tutores et (et) curatores eo nomine satisfient. 200. Sed hoc non est perpetuum; nam et tutores testamento dati satisfacere non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est; (et) curatores, ad quos non e lege curatio pertinet, sed (qui) uel a consule uel a praetore uel a praeside prouinciae dantur, plerumque non coguntur satisfacere, scilicet quia satis idonei electi sunt.³

tur, donec ad eam aetatem peruenerit' etc. ²⁰⁰⁾ *Scripti, quod Sched. ductus aequae facile admittunt, sententia, quam modo (not. 199) significavi, exigere videtur. possit. idem edd.* ¹⁾ *'Sed' geminavi ex praecedenti s. Intellige: non ad peregrinos quidem, sed tamen etiam ad prouincias lex Plaetoria pertinet.* ²⁾ *Ut nos locum constituimus, nec opus est, ut cum Lachm. pro uoluit legamus solent, nec refragatur hic locus, sed confirmat, Gaium haec Antonino Pio imperante scripsisse. Marcus enim demum constituit, ut etiam non redditis causis minores curatores acciperent. Capitol. Marc. 16. Ceterum uoluit tam ad legem Plaetoriam, quam ad principis alicuius constitutionem pertinuisse potest, qua significatum esset, curatores peregrinis minoribus non dari.* ³⁾ *Reliqua paginae pars a scriptura vacua est.*

§. 198. Cf. L. 8. §. 3. D. de tut. et cur. dat. (26, 5). §§. 199. 200. = pr. I. de satisf. tut. (1, 24). a consule] Cf. Suet. Claud. 23. Plin. ep. 9, 13. Capitol. Marc. 10. §. 3. I. de Atil. tut. (1, 20).

COMMENTARIUS SECVNDVS.

55. 1. *Superiore commentario de iure personarum exposui-*
^{l.s.} *mus; modo uideamus de rebus: quae uel in nostro patrimonio*
sunt, uel extra nostrum patrimonium habentur.

2. *Summa itaque rerum diuisio in duos articulos dedu-*
citur: nam aliae sunt diuini iuris, aliae humani. 3. *Diuini*
iuris sunt ueluti res sacrae et religiosae. 4. *Sacrae sunt,*
quae Dis superis consecratae sunt; religiosae, quae Diis Ma-
nibus relictæ sunt. 5. *Sed sacrum 'quidem solum tantum*
*existuntur*¹ *auctoritate populi Romani fieri; consecratur*
enim lege de ea re lata aut senatusconsulto facto. 6. *Reli-*
giosum uero nostra uoluntate facimus mortuum inferentes in
locum nostrum, si modo eius mortui funus ad nos pertineat.
 7. *Sed in provinciali solo placet plerisque, solum religiosum*
*non fieri, quia in eo 'solo'*² *dominium populi Romani est uel*
Caesaris, nos autem possessionem tantum et usumfructum ha-
bere uidemur; utique tamen eiusmodi locus, licet non sit re-
ligiosus, pro religioso habetur, quia etiam quod in provinciis

¹) *Putat scriptum fuisse: 'dem sol. tantum. Nam mobiles res,*
uelut hostiae, donaria etiam sine auctoritate populi sacrae fieri
possunt. 'quidem solum' edd. quidem locum nullum existimant sine
ed. Bg. 5. cui cur hic solum sacrum, non aequè religiosum §. 7.
valde displicuerit, causam non uideo. ²) *Fortasse legendum ipsum.*

§. 1. = *pr. I. de rer. divis. (2, 1).* §§. 2. 3. = *L. 1. pr.*
D. de rer. divis. (1, 8). §. 4. *Cf. §. 7. I. de rer. div. (2, 1).*
 §. 5. *Cf. §. 8. I. ib. L. 9 pr. §§. 1. 2. D. eod. (1, 8). L. ult. D. ut*
in poss. leg. (36, 4). Cic. de harusp. resp. 6. ad Attic. 4, 2. §. 3.
Fest. v. Sacratae leges. Sacer. mons. §. 6. *Cf. §. 9. I. de rer.*
div. (2, 1). §. 7. *Cf. 1, 6. 2, 21. 46. Frontin. de controu. agr.*
p. 36. 63. Lachm. Plin. ep. 10, 62 (59). Theophil. 2, 1. §. 40.

non ex auctoritate populi Romani consecratum est, '(etsi)³ proprie sacrum non est, tamen pro sacro habetur. 8. Sanctae quoque res, ueluti muri et portae, quodammodo diuini iuris sunt. 9. Quod autem diuini iuris est, id nullius in bonis est: id uero, quod humani | ⁴iuris est, plerumque alicuius in ^{56.} bonis est; potest autem et nullius in bonis esse: nam res ^{1.} hereditariae, antequam aliquis heres existat, nullius in bonis sunt. 10. Hae autem res, quae humani iuris sunt, aut publicae sunt aut priuatae. 11. Quae publicae sunt, nullius in bonis esse creduntur; ipsius enim uniuersitatis esse creduntur. priuatae autem sunt, quae singulorum sunt.

12. Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. 13. Corporales hae sunt, quae tangi possunt, ueluti fundus, homo, uestis, aurum, argentum et denique aliae res innumerabiles. 14. Incorporales sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in iure consistunt, sicut hereditas, ususfructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur; nam et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt, et id, quod ex aliqua obligatione nobis ^{57.} debetur, plerumque corporale est, ueluti fundus, homo, pecunia: nam ipsum ius successionis et ipsum ius utendifruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. eodem numero sunt et iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae etiam seruitutes uocantur. ⁵

³) Addidi (excidit post est, cum scriptum esset ēsi). 'quanquam' suppl. Goesch. proprie quidem ed. Bg. 5. ⁴) Abhinc §§. 9—14. re-stitutae sunt ex L. 1. D. de rer. div. (1, 8) et tit. I. de reb. corp. (2, 2).

⁵) In vv. 7—24. haec paginae, qui fere perierunt, Gaius primum exposuerat, quae essent iura pr. urb. et rust., ut apparet ex Epit. 2, 1. §. 3.: 'Incorporalia etiam sunt iura praediorum urbanorum uel rusticorum. Praediorum urbanorum iura sunt stillicidia, fenestrae, cloacae, altius erigendae domus aut non erigendae, et lumi-

§. 8. = L. 1 pr. D. de rer. div. (1, 8). §. 10. I. eod. (2, 1).

§. 9. Cf. §. 7. I. eod. §§. 10. 11. Cf. L. 1 pr. L. 2. §. 1. D. de interd. (43, 1). L. 15. D. de verb. sign. (50, 16). L. 6. §. 1. D. de rer. div. (1, 8). §§. 12—14. = Tit. I. de reb. corp. (2, 2).

item ** — — — — —

vv. 10—20.

15. Item *'ex mobilibus et mouentibus Mancipi sunt serui atque ancillae et ea animalia mansueta, quae collo dorsoue domantur, qualia sunt boues, equi, muli, asini. et nostri* 58. *quidem praeceptores haec animalia* ⁶ | *statim ut nata sunt,* 1. s. *Mancipi esse putant; Nerua uero, Proculus et ceteri diuersae scholae auctores non aliter ea Mancipi esse putant, quam si domita sunt; et si propter nimiam feritatem domari non possunt, tunc uideri Mancipi esse, 'cum ad eam aetatem peruenierint, in qua domari solent. 16. E diuerso ferue bestiae' nec Mancipi sunt, uelut ursi, leones; item ea animalia, quae fera e⁸ bestiarum numero sunt, uelut elefantes et cameli, et ideo ad rem non pertinet, quod haec animalia etiam collo dorsoue domantur; 'item animalia quaeuis minora, unde etiam mansuetorum,'⁹ quorum 'singula quaedam supra diximus'¹⁰ Mancipi esse, quaedam 'nec¹ Mancipi sunt. 17. Item*

num, ut ita quis fabricet, ut uicinae domui lumen non tollat. Praediorum uero rusticorum iura sunt uia uel iter, per quod pecus aut animalia debeant ambulare uel ad aquam duct, et aquae ductus: quae similiter incorporalia sunt. Haec iura tam rusticorum, quam urbanorum praediorum seruitutes appellantur.' Deinde ad aliam rerum divisionem transit, quod quaedam res Mancipi sint, quaedam nec Mancipi. Mancipi esse ex his rebus, quae soli sint, ut supra quoque significauerit (1, 120), praedia Italica, tam urbana quam rustica, provincialia nec Mancipi esse. 'Item ex mobilibus et mouentibus' (cf. 4, 16) etc. ⁶) Sensum restituendo significavi. ⁷) Restitui, Goesch. et Lachm. fere secutus. ⁸) Hanc C. scripturam iam Poeschm. secutus restitui: Fera intellige non domita. ferarum ed. mea prior. fere ex Lachm. cj. Bg. etiam ed. 5. certe ea de causa improbandum, quod iam numero aliquo esse (ex. gr. dediticiorum) significat, proprie id, quo de agitur, non esse, vel fere tantum id esse. Caeterum bestias tantum Gaium dixisse, contra me Poeschm. ex L. 2. §. 2. D. ad l.⁹ Aquil. (9, 2) ostendit. ⁹) Restitui. Pata notatum fuisse domant'. Ceteras res mobiles praeter animalia Gaius omittit etiam §. 32. ¹⁰) Restitui. ¹) non (nota n male explicata) C.

§§. 15. 16. Cf. 1, 120. Ulp. 19, 1. Fr. Vat. 259. Boeth. ad Top. 5. p. 321 seq. Bail. Isidor. Or. 9, 4. §. 45. De asinis emendis cf. Varro de r. r. 2, 6. §. 3. de canibus idem 2, 9. §. 7. §. 17. Cf. 1, 120.

fere omnia, quae incorporalia sunt, nec mancipi sunt, exceptis seruitutibus praediorum rusticorum 'in Italico solo, quae mancipi'¹² sunt, quamvis sint ex numero rerum incorporalium.

18. Magna autem differentia est mancipi rerum et nec mancipi. 19. Nam res nec mancipi nuda traditione 'ad alium transferuntur,'³ si modo corporales sunt et ea id recipiunt traditionem. 20. Itaque si tibi uestem uel aurum uel argentum tradidero siue ex uenditionis causa siue ex donationis siue quamvis alia ex causa, tua fit ea res 'sine ulla iuris solemnitate.'⁴ 21. In eadem | causa sunt prouincialia prae-^{59.} dia, quorum alia stipendiaria, alia tributaria uocamus: stipendiaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae populi Romani esse intelleguntur; tributaria sunt ea, quae in his prouinciis sunt, quae propriae Caesaris esse creduntur. 22. Mancipi uero res 'aeque'⁵ per mancipationem ad alium transferuntur; unde 'etiam'⁶ mancipi res sunt dictae. quod autem ualet manci(patio, idem ualet et in iure cessio'. 23. Et manci(patio quidem quemadmodum fiat, superiore commen-

edd. ¹²) Scripsi 'Gaius' p. 33. 'nam hae quidem mancipi res' edd. ³) 'abalienari possunt' edd.; 'transferri possunt' ed. Bg. 5. vid. 'Gaius' p. 33. et cf. §§. 22. 39. ⁴) Ex mea restitutione. Cf. Boeth. l. c. p. 322. 'si . . . nulla solennitate interposita tradatur'. Alii alia suppleverunt, sed de quibus hic non agitur. ⁵) Scripsi 'Gaius' p. 33. 'quae C. 'sunt, quae' edd. ⁶) Ex Goesck. cf. scripsi, idque in fine versus et cum littera m insit, etiam spatio sufficit. Cf. 1, 112. 121. 2, 173. 3, 90. 'etiam proprie' Bg. ed. 5. non apte laudans 2, 172., ubi non est proprie, nec 4, 18. nam non sunt etiam res, quae non proprie res mancipi dicantur. ⁷) Bg. ed. 5. male supplevit: manci(patio in mancipi rebus, idem in omnibus rebus ualet in iure cessio). Nam ut taceam, non omnes res in iure cedi posse, in his, quae possunt, ita demum, si mancipi sunt, idem ualet in iure cessio quod mancipatio, velut de auctoritate obligando eum, qui in iure cedit.

2. 28. 20. Ulp. 19, 1. Fr. Vat. 45. §§. 18—20. Cf. Boeth. l. c. Ulp. 19, 7. §. 40. I. de rer. div. (2, 1) cum Theophilo; infra §. 28. §. 21. Cf. 1, 6. 2, 7. Fr. Vat. 259. 293. 285. 289. 293. 315. 316. Theophil. 2, 1. §. 40. §. 22. Cf. 1, 119. 120. Ulp. 19, 3. Cic. Top. 5. ibiq. Boeth. p. 322 Bait. Fr. Vat. 311. 313. Varro de r. r. 2, 10. §. 4. §. 23. Cf. 1, 119.

tario tradidimus. **24.** In iure cessio autem hoc modo fit: apud magistratum populi Romani, uelut praetorem, uel apud praesidem prouinciae is, cui res in iure ceditur, rem tenens ita 'dicit':¹⁸ HUNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO; deinde postquam hic uindicauerit, praetor interogat eum, qui cedit, an contra uindictet; quo negante aut tacente tunc ei, qui uindicauerit, eam rem addicet; idque legis actio uocatur, quae fieri potest etiam in prouinciis apud praesides earum. **25.** Plerumque tamen et fere semper mancipationibus utimur: quod enim ipsi per nos praesentibus amicis agere possumus, hoc non est necesse cum maiore difficultate apud praetorem aut apud praesidem prouinciae 'quaerere'. **26.** Quod si⁹ neque mancipata, neque in iure cessa sit res Mancipi²⁰

60.

t. s.

v. 1.

61.

t. s.

'communicationem'¹

¹⁸) Ita C. edd. Ex Boeth. et quia sequitur postquam hic uindicauerit in priore ed. scripseram: (uin)dicat. Postquam uero uerba vindicationis rectius intellegere contigit (cf. ad 4, 16) intellexi etiam h. l. C. Ver. dicit recte habere et quod sequitur uindicauerit spectare uerba illis dictis adiecta SICVTI DIXI, ECCE TIBI VINDICTAM IMPOSVI.

¹⁹) Puto fuisse: quaere. qsi. 'quaerere. (At si)' edd. ²⁰) Puta secutum esse 'sed tantum tradita'. Suspicio enim, in hac pagina et prima parte sequentis Gaium primum dixisse, rem Mancipi traditam tantum, si quidem a cive Romano, non effci accipientis ex iure Qu. (in bonis fieri, postea demum dicit §. 41); si uero a peregrino, cum quo ius commercii non sit, perinde esse ac si res nec Mancipi tradita esset (cf. Fr. Vat. 47. not. 17); totum enim hoc rerum discrimen iuris civilis esse. Deinde de iure commercii exposuisse, sed plenius, quam Ulp. 19, 4. 5. Mancipationem uero, si ab eo, quicum ius commercii sit, res Mancipi Mancipio accipiat, etiam nexum continere, i. e. ut venditor eicta re auctoritatis nomine ad duplum pretium solvendum obligetur. Inuicem iuris commercii communicationem efficere, ut si civis Rom. a peregrino liberae ciuitatis secundum mores legesque peregrinorum rem emat, quae ex his legibus per traditionem acquiri non possit, quo in numero praedia esse soleant, iustus dominus eius rei efficiatur. Nec tamen idem obtinere in prouinciis. 'In his enim non modo praedium nullum' etc. ¹) unicam edd. purum usitata vox in iuris libris et hinc aliena. Cum igitur in

§. 24. In iure cessio . . . legis actio uocatur] = Boeth. l. c. Cf.

— vv. 3—5. ——— | 26^a. . . praedium 'nullum possessorum proprium, sed ne quidem ulla libera ciuitas est. 27. Praeterea hoc loco²² admo[nendi sumus, 'etiam nexum Italici soli proprium'³ | esse, prouincialis soli nexum non 'esse; recipit enim nexus'³ | significationem solum non aliter 'quam si'³ mancipi 'est,'³ prouinciale uero³ nec mancipi 'est. solum uero prouinciale, | quod ius Quiritium habet, soli Italici loco est, proinde mancipari quoque potest.⁴

28. Incorporales (res) traditionem non recipere manifestum est. 29. Sed iura praediorum urbanorum in iure tantum cedi possunt; rusticorum uero etiam mancipari possunt. 30. Ususfructus in iure cessionem tantum recipit: nam dominus proprietatis alii usumfructum in iure cedere potest, ut ille usumfructum habeat et ipse nudam proprietatem retineat. ipse usufructuarius in iure cedendo domino proprietatis usumfructum, efficit, ut a se discedat et conuertatur in proprietatem; alii uero in iure cedendo nihilominus ius suum retinet: creditur enim ea cessione nihil agi. 31. Sed haec scilicet in

C. antecedit m, sequi visum fuerit end (qualiter nulla vox Latina praeter absoletam 'endo' incipit), suspicor in C. fuisse communicarnem (communicationem) eamque ad ius commercii pertinuisse. Paulo post v. 3. init. C. habere videtur ē(st) q(uod) eo nomine. 22) Ad sensum restitui. In edd. tantum est praedium et postea ulla libera. 3) Haec omnia Goesch. supplementa sunt a me in contextum recepta, quorum primum tantum paullo immutavi. 4) Edd. tantum habent voces enim uero, prouincia, de mancipa (mancip errore ed. Bg.), ex quibus enimvero certissime Gaianum non est. Iterum inspectis Schedis scriptum fuisse statuo: est solum uero puinciale q. ius c. habet soli italici loco ē pīde mancipari qq. p̄. Priore ed. dederam:

Ulp. 19, 9. 10. supra 1, 134. §. 26. Cf. 1, 21^b. §. 26^a. Cf. supra §. 7. §. 27. Cf. Frontin. de controu. agr. p. 36. Lachm. Cic. pro Flacco 32. §. 80. 'Illud quaero, sintne ista praedia censui cendendo: habeant ius civile: sint, necne sint mancipi'. Notae iurid. L. I. Q. = Locus Iuris Quiritium; L. I. I. Q. = Locus Italicus Iuris Quiritium. Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. X. p. 59. solum uero] Cf. Sozom. hist. eccl. 7, 9. §. 28. Cf. L. 43. §. 1. D. de acq. rer. dom. (41, 1). supra §. 19. §. 29. Cf. §. 17. L. 39. D. de serv. pr. urb. (8, 2). §. 30. Cf. Fr. Vat. 45. 48. 54. 75 (3). Ulp. 19, 11. infra §. 33. §. 3. I. de usufr. (2, 4). Paul. 3, 6. §. 32. §. 31. Cf. §. 1. I. de usufr. (2, 4). §. 4. I. de servit. (2, 4). L. 3 pr. D. de

- Italicis praediis ita sunt, quia et ipsa praedia mancipationem |
 62. et in iure cessionem recipiunt. alioquin in provincialibus praediis siue quis usumfructum siue ius eundi, agendi aquae ducendi uel alius tollendi aedes aut non tollendi, ne luminibus uicini officiantur, ceteraque similia iura constituere uelit, pactionibus et stipulationibus id efficere potest; quia ne ipsa quidem praedia mancipationem aut (in) iure cessionem recipiunt. 32. Sed²⁵ cum ususfructus et hominum et ceterorum animalium constitui possit, intellegere debemus, horum ususfructum etiam in praediis per in iure cessionem constitui posse. 33. Quod autem diximus, ususfructum in iure cessionem tantum recipere, non est temere dictum, quamuis etiam per mancipationem constitui possit eo, quod in mancipanda proprietate detrahi potest; non enim ipse ususfructus mancipatur, sed cum in mancipanda proprietate deducatur, eo fit, ut apud alium ususfructus, apud alium proprietas sit.⁶ 34. Hereditas quoque in iure cessionem tantum recipit. 35. Nam si is, ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas, in iure eam alii ante aditionem cedat, id est antequam heres extiterit, perinde fit heres is, cui in iure cesserit, ac si ipse per legem ad hereditatem uocatus esset: 63. post obligationem uero si cesserit, nihilominus ipse | heres permanet, et ob id creditoribus tenebitur, debita uero pereunt, eoque modo debitores hereditarii lucrum faciunt; corpora uero eius hereditatis perinde transeunt ad eum, cui cessa est hereditas, ac si ei singula in iure cessa fuissent. 36. Testamento autem scriptus heres ante aditam quidem hereditatem in iure cedendo eam alii nihil agit; postea uero quam adierit si cedat, ea accidunt, quae proxime diximus de eo, ad quem ab intestato

habet Italici loco est et proinde mancipari potest. ²⁵⁾ recipiunt' et C. recipiunt. Et ed. Bg. ⁶⁾ Sequitur linea uacua.

usufr. (7, 1). §. 33. Cf. §. 30. Fr. Vat. 47. 50. L. 32. D. de usufr. (7, 1). §. 34. Cf. Ulp. 19, 11. Serv. ad Aen. 3, 297. §. 35. Cf. 3, 85. Ulp. 19, 12—14. L. 1. C. de revoc. his q. in fraud. (7, 75). Senec. de benef. 6, 5. §. 3. cesserit] sine ipse heres, sive is, cuius is iuri postea subiectus est, velut si sua heres filia in manum eius convenerit (3, 84). Varr. de r. r. 3, 16. §. 2. ubi legendum 'cessa mi hereditate'. §. 36. Cf. 3, 86. Ulp. 19, 13, 14. Plin. ep. 6, 1. §. 3.

legitimo iure pertinet hereditas, si post obligationem (*in*) iure cedat. 37. Idem et de necessariis heredibus diuersae scholae auctores existimant, quod nihil uidetur interesse, utrum (*aliquis*) adeundo hereditatem fiat heres, an inuitus existat: quod quale sit, suo loco apparebit: sed nostri praeceptores putant, nihil agere necessarium heredem, cum in iure cedat hereditatem. 38. Obligationes quoquo modo contractae nihil eorum²⁷ recipiunt: nam quod mihi ab aliquo debetur, id si uelim tibi deberi, nullo eorum modo, quibus res corporales ad alium transferuntur, id efficere possum⁸; sed opus est, ut iubente me tu ab eo stipuleris: quae res efficit, ut a me liberetur et incipiat tibi teneri. quae dicitur nouatio obligationis. 39. Sine hac uero nouatione non poteris tuo nomine agere, sed debes ex persona mea quasi cognitor aut procurator 64. meus experiri.

40. Sequitur, ut admoneamus, apud peregrinos quidem unum esse dominium, ita ut (*aut*)⁹ dominus quisque sit, aut dominus non intellegatur. Quo iure etiam populus Romanus olim utebatur: aut enim ex iure Quiritium unusquisque dominus erat, aut non intellegebatur dominus. sed postea diuisionem accepit dominium, ut alius possit esse ex iure Quiritium dominus, alius in bonis habere. 41. Nam si tibi rem mancipi neque mancipauero neque in iure cessero, sed tantum tradero, in bonis quidem tuis ea res efficitur, ex iure Quiritium uero mea permanebit, donec tu eam possidendo usucapias: semel enim impleta usucapione proinde pleno iure incipit, id est et in bonis et ex iure Quiritium tua res esse, ac si ea man-

²⁷) *Excidiisse uidetur 'quae diximus' vel quid simile.* ⁸) *Ex Goesch. et Lachm. edd. p'sum C. possumus ed. Bg.* ⁹) *Geminavi, itant C. ita aut ex Lachm. cf. ed. Bg. ita ut ed. Goesch., a quo deinde sit et intellegatur mutuati sumus; est et intellegitur Lachm. Bg. edd.: quod uitium primum ex littera e voci sit a fronte adhaerente natum vide-*

§. 37. *Cf. 3, 87. suo loco] §. 152 seq. §. 38. Cf. §§. 14, 19, 22, 3, 176. §. 39. Cf. 4, 82, 86. §. 40. Cf. 1, 54, 35, 187, 2, 89, 3, 166. Theoph. 1, 5, §. 4. §. 41. Cf. 1, 21^b, 2, 26, 204, 3, 80. Ulp. 1, 18, L. 38. §. 2. D. de lib. causa (40, 12).*

cipata uel in iure cessa '(esset. 42. *Usucapio autem*)³⁰ mobilium quidem rerum anno completur, fundi uero et aedium biennio; et ita lege XII tabularum cautum est.

43. Ceterum etiam earum rerum usucapio nobis competit, quae non a domino nobis traditae fuerint, siue mancipi sint eae res siue nec mancipi, si modo 'eas¹ bona fide acceperimus, cum crederemus, eum, qui 'traderet,² dominum esse. 44. quod ideo receptum uidetur, ne rerum dominia diutius in incerto essent, cum sufficeret domino ad inquirendam rem suam 65. anni aut | biennii spatium, quod tempus ad usucapionem possessori tributum est.

45. Sed aliquando etiamsi maxime quis bona fide alienam rem possideat, numquam tamen illi usucapio procedit, uelut si qui rem furtiuam aut ui possessam possideat; nam furtiuam lex XII tabularum usucapi prohibet, ui possessam lex Iulia et Plautia. 46. Item prouincialia praedia usucapionem (non) recipiunt. 47. '(Item olim)³ mulieris, quae in agnatorum tutela erat, res mancipi usucapi non poterant, praeterquam si ab ipsa tutore (auctore) traditae essent: 'nam⁴ ita lege XII tabularum cautum erat. 48. Item liberos homines et res sacras et religiosas usucapi non posse manifestum est. 49. Quod ergo uulgo dicitur, furtiuarum rerum et ui possessarum usu-

tur. ³⁰) Haec a Lachm. suppleta ut omitterentur, scriptura antiquioris codicis esset ucat post similem vocem cessa 'uidetur effecisse.

¹) Ex Goesch. ed. ea C. ed. Bg. ex Lachm. auctoritate, qui exemplis partim incertis partim dissimilibus id defendit. Ceterum puto, hanc vocem aliquando post bona fide ob viciniam omissam huc male translata esse. ²) tradiderit edd. Sed in C. litterae 'di' in fine versus lectae non sunt, nec, cum tradidit, sed cum tradebat, hoc nos credidisse necesse est; denique alias scribendum esset tradidisset. ³) res Sched. 'item' ed. Bg. Sed it. olim, quibus vv. quis res addiderat, ob similitudinem v. m-ulie-ris excidisse uidetur, male

§. 42. Cf. Ulp. 19, 8. pr. I. de usuc. (2, 6) cum Theoph. Cic. Top. 4. §. 23. pro Caec. 19. infra §§. 54. 204. §§. 43. 44. Cf. pr. I. cit. Ulp. ib. infra §. 49. L. 1. D. de usurp. (41, 3). §. 45. Cf. §§. 1. 2. I. de usuc. (2, 6). §. 46. Cf. pr. I. ib. L. un. C. eod. (7, 31). supra §§. 7. 21. §. 47. Cf. 1, 192. Cic. ad Attic. 1, 5. §. 6. pro Flacco 34. et vid. ad Fr. Vat. 259. notata. §. 48. Cf. §. 1. I. de usuc. (2, 6). §. 49. = §. 3. I. ib.

captionem per legem XII tabularum prohibitam esse, non eo pertinet, ut (*ne ipse*) fur *quique* per uim possidet, usucapere possit (nam huic alia ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possidet); sed nec ullus alius, quamquam ab eo bona fide emerit, usucapiendi ius habeat. 50. Unde in rebus mobilibus non facile procedit, ut bonae fidei possessori usucapio competat, quia qui alienam rem uendidit et tradidit, furtum committit; idemque accidit etiam si ex alia causa tradatur. sed tamen hoc aliquando aliter se habet; nam si heres rem defuncto commodatam aut locatam uel apud eum depositam existimans eam esse hereditariam, uendiderit aut donauerit, furtum non committit; 66. item si is, ad quem ancillae ususfructus pertinet, partum etiam³⁵ suum esse credens uendiderit aut donauerit, furtum non committit; furtum enim sine affectu furandi non committitur. aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine uitio furti rem alienam ad aliquem transferat et efficiat, ut a possessore usucapiatur. 51. Fundi quoque alieni potest aliquis sine ui possessionem nancisci, cum ea⁶ uel ex negligentia domini uacet, uel quia dominus sine successore decesserit uel longo tempore afuerit: quam⁷ si ad alium bona fide accipientem transtulerit, poterit usucapere possessor; et quamuis ipse, qui uacantem possessionem nactus est, intellegat, alienum esse fundum, tamen nihil hoc bonae fidei possessori ad usucapionem nocet, cum inprobata sit eorum sententia, qui putauerint, furtiuum fundum fieri posse.

52. Rursus ex contrario accidit, ut qui sciat, alienam rem se possidere, usucapiat, uelut si rem hereditariam, cuius possessionem heres nondum nactus est, aliquis possiderit;⁸ nam ei concessum est usucapere, si modo ea res est, quae recipit usucapionem, quae species possessionis et usucapionis pro

retenta v. res. ³⁴) id (in C. fuerit n) Sched. et' ed. Bg. ⁵) et Sched. Unde fuerit ei' = eius. ⁶) quae C. Dig. edd. sc. pro cū ea. ⁷) Ex Goesch. cj. u Sched. nam edd. ⁸) Ex Sched. et Bg. ed. 5.

§. 50. = §. 3 med. — §. 6. I. ib. Cf. L. 36. D. de usurp. (41, 3). [furtum non comin. — committitur] = L. 37 pr. D. eod. §. 51. Fundi — afuerit] = L. 37. §. 1. D. ib. Cf. §. 7. I. de usuc. (2, 6). L. 39. D. eod. furtiuum f.] Cf. Gell. 11, 18. §. 52. Cf. 3, 201.

- herede uocatur. **53.** Et in tantum haec usucapio concessa
 67. est, | ut et res, quae solo continentur, anno usucapiantur.
54. Quare autem etiam hoc casu soli rerum annua constituta
 sit usucapio, illa ratio est, quod olim rerum hereditariarum
 possessione uelut ipsae hereditates usucapi credebantur, scilicet
 anno: lex enim XII tabularum soli quidem res biennio usucapi
 iussit, ceteras uero anno: ergo hereditas in ceteris rebus uide-
 batur esse, quia soli non est, quia neque corporalis est: (et)
 quamuis postea creditum sit, ipsas hereditates usucapi non
 posse, tamen in omnibus rebus hereditariis, etiam quae solo
 tenentur, annua usucapio remansit. **55.** Quare autem omnino
 tam improba possessio et usucapio concessa sit, illa ratio est,
 quod uoluerunt ueteres maturius hereditates adiri, ut essent,
 qui sacra facerent, quorum illis temporibus summa observatio
 fuit, et ut creditores haberent, a quo suum consequerentur.
56. Haec autem species possessionis et usucapionis etiam lucra-
 tiua uocatur: nam sciens quisque rem alienam lucrificat.
57. Sed hoc tempore iam³⁹ non est lucratiua: nam ex 'auctori-
 tate diui'⁴⁰ Hadriani senatusconsultum factum est, ut tales
 usucapiones reuocarentur; et ideo potest heres ab eo, qui rem
 usucepit, hereditatem petendo perinde eam rem consequi, at-
 68. que si usucapta non esset. **58.** Et | necessario tamen herede
 extante ipso iure pro herede usucapi potest. **59.** Adhuc etiam
 ex aliis causis sciens quisque rem alienam usucapit: nam qui
 rem alicui fiduciae causa mancipio dederit uel in iure cesserit,
 si eandem ipse possederit, potest usucapere, anno scilicet,
 (etiam) soli si sit. quae species usucapionis dicitur usure-

possederit ed. mea prior. ³⁹) etiam C. edd. Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p. 216. ⁴⁰) hauctoritatem C. auctoritate edd. Cf.

L. 29. D. de usurp. (41, 3). Plin. ep. 5, 1. §. 10. §§. 53. 54. Cf. Cic. pro Flacco 34. ad Attic. 1, 5. §. 6. Senec. de benef. 6, 5. §. 3. — supra ad §. 42. cit. §. 55. Cf. Cic. de legib. 2, 19 seq. pro Mur. 12. Fest. v. Religiosum. Sacer. Paul. 4, 3. §. 3. §. 56. Cf. L. 71. §. 1. D. de furt. (47, 2). L. 2. §. 1. D. pro herede (41, 3). L. 33. §. 1. D. de usurp. (41, 3). §. 57. Cf. L. 1 pr. D. quor. bon. (43, 2). §. 58. Cf. 3, 201. L. 2. C. pro her. (7, 29). §§. 59. 60. Cf. Boeth. in Top. 10. p. 340 Bait. Isidor. Or. 3, 25.

ceptio, quia id, quod aliquando habuimus, recipimus per usucapionem. 60. Sed cum fiducia contrahatur⁴¹ aut cum creditore pignoris iure, aut cum amico, quod² tutius nostrae res apud eum essent, si quidem cum amico contracta sit fiducia, sane omnimodo competit usureceptio;³ si uero cum creditore, soluta quidem pecunia omnimodo competit, nondum uero soluta ita demum competit, si neque conduxerit eam rem a creditore debitor, neque precario rogauerit, ut eam rem possidere liceret; quo casu lucratiua usucapio⁴ competit. 61. Item si rem obligatam sibi populus uendiderit, eamque dominus possederit, concessa est usureceptio;³ sed hoc casu praedium biennio usurecipitur: et hoc est, quod uolgo dicitur, ex praediatura possessionem usurecipi: nam qui mercatur a populo, praedicator appellatur.

[§§. 62.—64. infra suo loco quaere post §. 79.]

65. Ergo ex his, quae diximus adparet, quaedam naturali iure alienari, qualia sunt ea, quae traditione alienantur, quaedam ciuili; nam mancipationis et in iure cessionis et usucapionis ius proprium est ciuium Romanorum.

Zeitschr. l. c. p. 215. ⁴¹⁾ contrahitur C. ed. Bg. ²⁾ *Matim quo et postea sint; nam nunc sensus est: quod putabamus, tutius nostras res apud eum fore: non satis aptus.* ³⁾ usureceptio C. ed. Bg. ⁴⁾ usucapio C. ed. Bg. ⁵⁾ *Recte Heimbachius statuit, huc pertinere §§. 65—79. Scilicet per transpositionem unius folii §§. 62—64. continentis in antiquiore codice, ex quo Veronensis fluxit, (folii puta non iustae formae, sed minutae, quippe in quo tantum quae exciderant, erant suppleta) factum est, ut eum, quo in Veron. leguntur, locum sane ineptum obtinerent. Cf. tit. I. 2, §. 8, qui, ut res flagitat, rerum acquisitionibus etiam naturalibus absolutis, de his, quibus alienare licet vel non, nulla aliena re interiecta agit. Et ut longe aptius quae §§. 80 seq. legimus, Sum 64. quam Sum 79. sequuntur, ita Gaius §o 65. eo, quem in C. Veron. obtinet locum, dicere non poterat quae diximus, sed more suo quae supra diximus, dicere eum oportebat. — Itaque iam §§. 62—64. suo loco restituere placuit, lectore tamen admonito nec mutatis §§. numeris: quod ipsum Bg.*

§§. 23. 30. Cic. pro Flacco 21. §. 51. Paul. 2, 13. cum amico] Cf. Valer. Max. 4, 2. §. 7. §. 61. Cf. L. 9. D. de resc. vend. (18, 5).

§. 65. Cf. §. 11. I. de rer. div. (2, 1). L. 1 pr. D. de acq. rer.

66. Nec tamen ea tantum, quae traditione nostra fiunt, naturali nobis ratione adquiruntur, sed etiam *quae* occupando ideo *nostra* fecerimus, quia antea nullius essent, qualia sunt omnia, quae terra, mari, coelo capiuntur. 67. Itaque si feram bestiam aut uolucrum aut piscem ceperimus, *simul atque* captum *hoc animal est*, *protinus*⁴⁶ *nostrum fit*, et eousque 70. nostrum esse intellegitur, | donec nostra custodia coerceatur; cum uero custodiam nostram euaserit et in naturalem libertatem se receperit, rursus occupantis fit, quia nostrum esse 'desiuit'^{6*}: naturalem autem libertatem recipere uidetur, cum aut oculos nostros euaserit, aut licet in conspectu sit nostro, difficilis tamen eius 'persecutio'⁷ sit. 68. In iis autem animalibus, quae ex consuetudine abire et redire solent, ueluti columbis et apibus, item ceruis, qui in siluas ire et redire solent, talem habemus regulam traditam, ut si reuertendi animum habere desierint, etiam nostra esse desinant et fiant occupantium: reuertendi autem animum uidentur desinere habere, cum reuertendi consuetudinem deseruerint. 69. Ea quoque, quae ex hostibus capiuntur, naturali ratione nostra fiunt.

70. Sed et id, quod per alluionem nobis adicitur, eodem iure nostrum fit: per alluionem autem *id* uidetur adici, quod ita paulatim flumen agro nostro adicit, ut aestimare non possumus, quantum quoquo momento temporis adiciatur: (et)⁸ hoc

errore suo cognito, fecit ed. 5. ⁴⁶) *Feci 'Gai.'* p. 31. '*iure gentium id, quod ita captum fuerit, statim*' ed. Bg. '*quidquid ita captum fuerit, continuo*' ed. Bg. 5. *utrumque neglectis Sched. ductibus et prius etiam ope commentitiae siglae i. gent. De v. protinus cf. 2, 153. 4, 155.* ^{6*}) *desiuit C. edd. etiam mea prior.* ⁷) *rei persecutio C. rei persecutio edd., ubi rei (h. e. male mutatum in parte tantum et posteriore quidem apodosis subiectum) est intolerabile. Sed librarius initio scribere uoluit reciperalio (ut in fin. §. 68. desierint scribendo desieruerint), quae altera lectio et fortasse rector (cf. L. 44. D. de acq. rer. dom. 41, 1) fuerit codici, quo utebatur, adscripta.* ⁸) *Addidi.*

dom. (41, 1). Cic. de offic. 1, 12. §§. 66—68. Cf. L. 1. §. 1. L. 3 pr. §. 2. L. 5 pr. §. 5. D. de acq. rer. dom. (41, 1). §§. 12. 15. I. de rer. div. (2, 1). §. 69. Cf. L. 5. §. 7. D. eod. §. 17. I. tit. cit. §. 70. Cf. L. 7. §. 1. D. tit. cit. §. 20. I. tit. cit.

est, quod uolgo dicitur, per adluuionem id adici uideri, quod ita paulatim adicitur, ut oculos nostros fallat. 71. Quodsi flumen partem aliquam ex tuo praedio de(*traxe*)rit et ad meum praedium attulerit, haec pars tua manet. 72. At si in medio 71. flumine insula nata sit, haec eorum omnium communis est, qui ab utraque parte fluminis prope ripam praedia possident; si uero non sit in medio flumine, ad eos pertinet, qui ab ea parte, quae proxima est, iuxta ripam praedia habent. 73. Praeterea id, quod in solo nostro ab aliquo aedificatum est, quamuis ille suo nomine aedificauerit, iure naturali nostrum fit, quia superficies solo cedit. 74. Multoque magis id accidit et in planta, quam quis in solo nostro posuerit, si modo radicibus terram complexa fuerit. 75. Idem contingit et in frumento, quod in solo nostro ab aliquo satum fuerit. 76. Sed si ab eo petamus fundum uel aedificium, et inpensas in aedificium uel in seminaria uel in sementem factas ei soluere nolumus, poterit nos per exceptionem doli mali⁴⁹ repellere, utique si bonae fidei possessor fuerit. 77. Eadem ratione probatum est, quod in chartulis siue membranarum meis aliquis scripserit, licet aureis litteris, meum esse, quia litterae chartulis siue membranarum cedunt: 'at aequae⁵⁰ si ego eos libros easque membranas petam, nec inpensam scripturae soluam, per exceptionem doli mali summoueri potero. 78. Sed si in tabula mea aliquis pinxerit uelut imaginem, contra probatur: magis enim dicitur, tabulam picturae cedere; cuius 72. diuersitatis uix idonea ratio redditur: certe secundum hanc regulam si me possidente petas, imaginem tuam esse, nec soluas pretium tabulae, poteris per exceptionem doli mali summoueri; at si tu possideas, consequens est, ut utilis mihi actio aduersum te dari debeat; quo casu nisi soluam inpensam picturae,

⁴⁹) Omisit ed. Bg. per errorem, supplevit ed. 5. ⁵⁰) Scripsi; itaque

§. 71. Cf. L. 7. §. 2. D. tit. cit. §. 21. I. tit. cit. §. 72. Cf. L. 7. §. 3. D. tit. cit. §. 22. I. tit. cit. §. 73. Cf. L. 7. §. 12. D. tit. cit. §. 30. I. tit. cit. Epit. 2, 1. §. 4. §. 74. Cf. L. 7. §. 13. D. tit. cit. §§. 13. 31. I. tit. cit. Epit. 2, 1. §. 4. §. 75. Cf. L. 9 pr. D. tit. cit. §. 32. I. tit. cit. Epit. l. c. §. 76. Cf. Epit. 2, 1. §. 6. L. 7. §. 12. L. 9 pr. D. tit. cit. §§. 30. 32. I. tit. cit. §. 77. Cf. Epit. 2, 1. §§. 4. 6. L. 9. §. 1. D. tit. cit. §. 33. I. tit. cit. §. 78. furti actio] cf. 3, 203.

poteris me per exceptionem doli mali repellere, utique si bona fide possessor fueris. illud palam est, quod siue tu subripuisses tabulam siue alius, competit mihi furti actio.

79. In aliis quoque speciebus naturalis ratio requiritur: proinde si ex uvis (*aut oliuis aut spicis*) meis uinum aut oleum aut frumentum feceris, quaeritur, utrum meum sit id uinum aut oleum aut frumentum, an tuum. item si ex auro aut argento meo uas aliquod feceris, aut ex meis tabulis nauem aut armarium aut subsellium fabricaueris, item si ex lana mea uestimentum feceris, uel si ex uino et melle meo mulsum feceris, siue ex medicamentis meis emplastrum aut collyrium feceris, (*quaeritur, utrum tuum sit id, quod ex meo effeceris,*) an meum. Quidam materiam et substantiam spectandam esse putant, id est, ut cuius materia sit, illius et res, quae facta sit, uideatur esse, idque maxime placuit Sabino et Cassio; alii uero *eius rem* esse putant, qui fecerit, idque maxime diuersae
73. scholae auctoribus uisum est: | sed eum quoque, cuius materia et substantia fuerit, furti aduersus eum, qui subripuerit, habere actionem; nec minus aduersus eundem conditionem ei competere, quia extinctae res, licet uindicare non possint, condici tamen furibus et quibusdam aliis possessoribus possunt.

62. ⁵¹ Accidit aliquando, ut qui dominus sit, alienandae
69. rei potestatem non habeat, et qui dominus non sit, | alienare possit. **63.** Nam dotale praedium maritus inuita muliere per legem Iuliam prohibetur alienare, quamuis ipsius sit uel mancipatum ei dotis causa uel in iure cessum uel usucaptum. quod quidem ius utrum ad Italica tantum praedia, an etiam ad prouincialia pertineat, dubitatur. **64.** Ex diuerso agnatus furiosi curator rem furiosi alienare potest ex lege XII tabularum; item procurator *'rem eius, | a quo rerum ei admini-*

C. edd. ⁵¹) De hoc §§. 62—64. vero loco cf. not. 45. et ad §§. 80—

§. 79. Cf. L. 7. §. 7. D. tit. cit. §. 25. I. tit. cit. Epit. 2, 1. §. 5.
§. 62. = pr. I. quib. alien. lic. (2, 8). §. 63. pr. I. cit. Cf. Paul. 2, 21 B. §. 2. §. 64. Cf. Cic. de invent. 2, 50. ad Herenn. 1, 13. Ulp. 12, 2. — §. 43. I. de rer. div. (2, 1). L. 9. §. 4. D. de acq. rer. dom. (41, 1). — §. 1. I. quib. alien. (2, 8). L. 29. D. fam. erc. (10, 2). L. 6. §. 8. D. comm. div. (10, 3). L. 4. D. de pign. act. (13, 7). L. 14.

stratio data est; ⁵² item creditor pignus ex pactione, ³ quamvis eius ea res non sit. sed hoc forsitan ideo uideatur fieri, quod uoluntate debitoris intellegitur pignus alienari, qui olim pactus est, ut liceret creditori pignus uendere, si pecunia non soluatur.

III. DE PUPILLIS AN ALIQUID A SE ALIENARE POSSUNT. 80. Nunc admonendi sumus, neque feminam neque pupillum sine tutoris auctoritate rem Mancipi alienare posse; nec Mancipi uero feminam quidem posse, pupillum non posse. 81. Ideoque si quando mulier mutuam pecuniam alicui sine tutoris auctoritate dederit, quia facit eam accipientis, cum scilicet 'pecunia' ⁴ res nec Mancipi sit, contrahit obligationem. 82. At si pupillus idem fecerit, quia *sine tutoris auctoritate pecuniam non facit accipientis*, nullam contrahit obligationem: unde pupillus uindicare quidem nummos suos potest, sicubi extent, id est 'intendere suos ex iure Quiritium esse; mala uero fide consumptos perinde ab eodem ⁵ repetere potest 'atque si possideret. unde ⁶ de pupillo quidem quaeritur, an nummos | 'quoque, quos ⁷ mutuos dedit, ab eo, qui accepit, 'bona fide | alii rursus alienatos petere ⁸ possit, quoniam 'is per | hoc uideatur locupletior factus, quod alienaret. ⁹ 83. 'At ex contrario res tam Mancipi quam ⁶⁰ nec Mancipi mulieribus | et pupillis sine tutoris auctoritate solui possunt, 74.

85. §. 2. *I. quib. alien. lic.* (2, 8). ⁵²) *Supplevi, ductus Sched. explicans: R. e' l a q rer. ei administrat data ē. Cf. L. 48. §. 1. D. de pecul.* (15, 1). *L. 59. D. de procur.* (3, 3). id, cuius libera administratio ei data est *Bg. ed.* 5. *Non probo, quia singularum rerum concessa administratio non continet alienandi facultatem.* ³) i. e. pignus conventionē et datum, non captum. ⁴) ea pecunia *edd. cf. 'Gaius' p. 35.* ⁵) *Maxime secundum Holw. et Goesch. restitui. Respicit Gaius ad SC. in L. 20. §. 6. D. de hered. pet.* (5, 3); *cf. L. 27. §. 3. D. de rei vind.* (6, 1). ⁶) *Item restitui.* ⁷) *Restitui 'Gaius' p. 36.* ⁸) *Restitui, arbitratus, ea, quae Sched. relata sunt* — ase non eos esse: alii rursus alienatos. ⁹) *Blumii Sched. secutus et L. 19. §. 1. D. de reb. cred.* (12, 1) *restitui.* ⁶⁰) *Goesch. se-*

§. 5. *D. de div. temp.* (44, 3). §. 80. *Cf. 1, 192. 2, 47. 85. Ulp. 11 27. Fr. Vat. 1. 45. L. 9. D. de auct. tut.* (26, 9). §. 82. *Cf. §. 2. I. quib. alien. lic.* (2, 8). §. 83. *Cf. §. 2. I. cit. pr. 1. de auct.*

quoniam meliorem condicionem suam facere iis etiam sine tutoris auctoritate concessum est. **84.** Itaque si debitor pecuniam pupillo soluat, facit quidem pecuniam pupilli, sed ipse non liberatur, quia nullam obligationem pupillus sine tutoris auctoritate dissolvere potest, quia nullius rei alienatio ei sine tutoris auctoritate concessa est; sed tamen si ex ea pecunia locupletior factus sit, et adhuc petat, per exceptionem doli mali summoueri potest. **85.** Mulieri uero etiam sine tutoris auctoritate recte solui potest: nam qui soluit, liberatur obligatione, quia res nec mancipi, ut proxime diximus, a se dimittere mulier et sine tutoris auctoritate potest: quamquam hoc ita est, si accipiat pecuniam; at si non accipiat, sed habere⁶¹ se dicat et per acceptilationem uelit debitorem sine tutoris auctoritate liberare, non potest.

86. Adquiritur autem nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos, quos in potestate, manu mancipioque habemus; item per eos seruos, in quibus usumfructum habemus; item per homines liberos et seruos alienos, quos bona fide possidemus: de quibus singulis diligenter dispiciamus. **87.** Igitur (*quod*) liberi nostri, quos in potestate habemus, item quod serui (*nostr*)i mancipio accipiunt uel ex traditione nanciscuntur, siue quid stipulentur, uel ex aliquolibet causa ^{75.}quirant,² id nobis adquiritur: ipse enim, | qui in potestate nostra est, nihil suum habere potest; et ideo si heres institutus sit, nisi nostro iussu hereditatem adire non potest; et si iubentibus nobis adierit, hereditatem nobis acquirit proinde atque si nos ipsi heredes instituti essemus, et conuenienter scilicet legatum per eos nobis adquiritur. **88.** Dum tamen sciamus, si alterius in bonis sit seruus, alterius ex iure Quiritium, ex omnibus causis ei soli per eum acquiri, cuius in

cutus restitui. ⁶¹⁾ *i. e. acceptam habere.* Cf. §. 1. *I. quib. mod. obl. toll.* (3, 29). *L. 7. D. de acceptil.* (46, 4). ²⁾ *adquirunt C. edd.*

tit. (1, 21). §. 84. Cf. §. 2. *I. cit. ibiq. Theophil. Cic. Top.* 11 *init.* §. 85. Cf. 3, 171. *Cic. l. c. proxime* §. 80. §§. 86. 87. = *L. 10 pr. D. de acq. rer. dom.* (41, 1). *pr. I. per quas pers. nob. acq.* (2, 9). Cf. *Ulp.* 19, 18. 19. *Epit.* 2, 1. §. 7. *Infra* §. 96. 3, 167^a. *Fr. Vat.* 51. 71 (2). *Fr. Dosith.* 5. *Paul.* 3, 8. §. 88. Cf. *Ulp.* 19, 20. *supra* 1, 54. 3, 166.

bonis est. 89. Non solum autem proprietates per eos, quos in potestate habemus, adquiruntur nobis, sed etiam possessio; cuius enim rei possessionem adepti fuerint, id nos possidere uide-mur; unde etiam per eos usucapio procedit.⁶³ 90. Per eas uero personas, quas in manu mancipiorum habemus, proprietates quidem adquiruntur nobis ex omnibus causis sicut per eos, qui in potestate nostra sunt; an autem possessio adquiratur, quaeri solet, quia ipsas non possidemus. 91. De his autem seruis, in quibus tantum usumfructum habemus, ita placuit, ut quid- quid ex re nostra uel ex operis suis 'adquirant,'⁴ id nobis ad-quiratur; quod uero extra eas causas, id ad dominum proprie-tatis pertineat: itaque si iste seruus heres institutus sit lega-tumue quod ei datum fuerit, non mihi, sed domino proprietatis adquiritur. 92. Idem placet de eo, qui a nobis bona fide pos-sidetur, | siue liber sit siue alienus seruus: quod enim placuit 76. de usufructuario, idem probatur etiam de bonae fidei posses-sore: itaque quod extra duas istas causas adquiritur, id uel ad ipsum pertinet, si liber est, uel ad dominum, si seruus est. 93. Sed si bonae fidei possessor *usuceperit seruum*, quia eo modo dominus fit, *ex omni causa* per eum sibi adquirere pot-est. usufructuarius uero usucapere non potest; primum quia non possidet, *sed* habet ius 'utendifruendi';⁵ deinde quia scit, alienum seruum *esse*. 94. De illo quaeritur, an per eum ser-uum, in quo usumfructum habemus, possidere aliquam rem et usucapere 'possimus,'⁶ quia ipsum non possidemus. per eum uero, quem bona fide possidemus, sine dubio et possidere et usucapere possumus. loquimur autem in utriusque persona secundum distinctionem, quam proxime exposuimus, id est, si quid ex re nostra uel ex operis suis adquirant, '(an)'⁷

⁶³) In C. sequitur spatium vacuum. ⁴) acquirunt C. ed. Bg. ⁵) Ex Dig. et Inst. utendi et fruendi C. edd. ⁶) possumus C. ed. Bg. ⁷) Supplevi ex vicino simili -ant et post pro adquiritur (sic C. edd.) scripsi adquiratur. Vitium Codd. vetus effecisse uidetur, ut Inst.

§. 89. = L. 10. §. 2. D. de acq. rer. dom. (41, 1). §. 3. I. per quas pers. nob. acq. (2, 9). §. 90. Cf. Fr. Vat. 293. Plaut. Cas. 2, 2. v. 26—29. §§. 91—93. = L. 10. §§. 3—5. D. tit. cit. §§. 4, 5. I. tit. cit. Cf. §. 164. 165. Ulp. 19, 21. §. 94. Cf. §. 4. I. cit.

id nobis adquiratur. 95. Ex his apparet, per liberos homines, quos neque iuri nostro subiectos habemus, neque bona fide possidemus, item per alienos seruos, in quibus neque usumfructum habemus neque iustam possessionem, nulla ex causa nobis adquiri posse. *et hoc est, quod dicitur*, per extraneam personam nihil adquiri posse, 'excepto eo, quod de possessione'⁶⁸ quaeritur anne 'per liberam personam'⁹ nobis 77. adquiratur. 96. In summa sciendum est, his, qui in | potestate, manu mancipioque sunt, nihil in iure cedi posse; cum enim istarum personarum nihil suum esse possit, conueniens est scilicet, ut nihil suum esse 'per se'⁷⁰ in iure vindicare possint.¹

97. (*Hactenus*) tantisper admonuisse sufficit, quemadmodum singulae res nobis adquirantur: nam legatorum ius, quo et ipso singulas res adquirimus, opportunius alio loco referemus. uideamus itaque nunc, quibus modis per uniuersitatem res nobis adquirantur. 98. Si cui heredes facti sumus, siue cuius bonorum possessionem petierimus, siue cuius bona emerimus, siue quem adrogauerimus, siue 'quam'² in manum ut uxorem receperimus, eius res ad nos transeunt. 99. Ac prius de hereditatibus dispiciamus, quarum duplex condicio est: nam uel ex testamento, uel ab intestato ad nos pertinent. 100. Et prius est, ut de his dispiciamus, quae nobis ex testamento obueniunt.

101. Testamentorum autem genera initio duo fuerunt: nam aut calatis comitiis faciebant, quae comitia bis in anno te-

Inst. haec omitterent. Uncis ut glossema inclusit Bg. ed. 5. ⁶⁸) Restitui coll. §. 4. I. cit. *Goesch. volebat: 'excepta possessione, de ea enim'.* ⁹) Secundum *Goesch.* restitui. ⁷⁰) Nam per alios possunt, velut seruus in liberali causa, filiusfam. cum sui iuris esse dicitur. Itaque alio sensu *Celsus* filiumfam. per se novare posse negat L. 25. D. de novat. (46, 2). Cf. *Paul.* 5, 8. Hoc sensu filiusfam. tantum in iure cedere vel vindicta manumittere per se posse recte negaretur. L. 10. 13. §. 2. D. de manum. vind. (40, 2). ¹) Sequitur in C. linea vacua. ²) quem C. ed. Bg.

§. 95. = §. 5. I. cit. Cf. *Paul.* 5, 2. §. 2. §. 96. Cf. §. 87.
§§. 97—100. = §. 6. I. tit. cit. §§. 101—103. Cf. §. 1. I. de

stamentis faciendis destinata erant, aut in procinctu, id est, cum belli causa ad pugnam ibant: procinctus est enim expeditus et armatus exercitus: alterum itaque in pace et in otio faciebant, alterum in proellum exituri. 102. Accessit deinde tertium | genus testamenti, quod per aes et libram agitur: qui 78. '(enim)⁷³ neque calatis comitiis neque in procinctu testamentum fecerat, is si subita morte urgebatur, amico familiam suam, id est patrimonium suum,⁴ mancipio dabat, eumque rogabat, quid cuique post mortem suam dari uellet. quod testamentum dicitur per aes et libram, scilicet quia per mancipationem peragitur. 103. Sed illa quidem duo genera testamentorum in desuetudinem abierunt; hoc uero solum, quod per aes et libram fit, in usu retentum est. sane nunc aliter ordinatur atque olim solebat; namque olim familiae emptor, id est, qui a testatore familiam accipiebat mancipio, heredis locum optinebat, et ob id ei mandabat testator, quid cuique post mortem suam dari uellet; nunc uero alius heres testamento instituitur, a quo etiam legata relinquuntur, alius dicis gratia propter ueteris iuris imitationem familiae emptor adhibetur. 104. Eaque res ita agitur: qui facit testamentum, adhibitis, sicut in ceteris mancipationibus, v testibus ciuibus Romanis puberibus et libripende, postquam tabulas testamenti scripserit, mancipat alicui dicis gratia familiam suam; in qua re his uerbis familiae emptor utitur: *FAMILIAM PECVNIAMQVE TVAM ENDO MANDATELA, TVTELA CVSTODELAQVE MEA (EX IVRE QVIRITIVM ESSE AIO, EAQVE)*,⁵ QVO TV IVRE TESTAMENTVM | FACERE 79.

⁷³) Addidi. Excidit eius nota ob sequens n. ⁴) Bg. haec verba Institutionibus aptissima tanquam glossema uncinis inclusit: cuius iusta suspicio nulla. ⁵) MANDATELAM TVTELAM CVSTODELAMQVE MEAM (ESSE AIO EAQVE) ed. Bg. Cf. lib. meum 'Studien d. R. R.' p. 245. et 'Recht d. Nexum' p. 23. Librarius, cuius in codice qve ante qvo periisse videtur, ut illa exiq. ēē aio ea post mea omitteret, eo quod litterae ea recurrebant, inductus esse credendus est. Ceterum se-

testam. ord. (2, 10) cum Theoph. Ulp. 20, 2. Gell. 15, 27. Plutarch. Coriol. 9. de sera num. vind. p. 550. (VIII. p. 174. Reisk.) Cic. de orat. 1, 53. §. 228. de nat. deor. 2, 3. Vellei. Pat. 2, 5. §. 3. Fest. v. Procincta. Endo procinctu. Serv. ad Aen. 7, 612. §. 104. Cf. Ulp. 20, 2. 9. Isidor. Orig. 5, 24. §. 12. in ceteris manc.] cf. 1, 119.

POSSIS SECUNDVM LEGEM PVBLICAM, HOC AERE, et ut quidam adiciunt, AENEAQVE LIBRA, ESTO MIHI EMPTA; deinde aere percutit libram, idque aes dat testatori uelut pretii loco; deinde testator tabulas testamenti tenens ita dicit: HAEC ITA VT IN HIS TABVLIS OERISQVE SCRIPTA SVNT, ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR, ITAQVE VOS, QVIRITES, TESTIMONIVM MIHI 'PERHIBETOTE;⁷⁶ et hoc dicitur nuncupatio: nuncupare est enim palam nominare, et sane quae testator specialiter in tabulis testamenti scripserit, ea uidetur generali sermone nominare atque confirmare. 105. In testibus autem non debet is esse, qui in potestate est aut familiae emptoris aut ipsius testatoris, quia propter ueteris iuris imitationem totum hoc negotium, quod agitur *testamenti ordinandi* gratia, creditur inter familiae emptorem agi et testatorem, quippe olim, ut proxime diximus, is, qui familiam testatoris mancipio accipiebat, heredis loco erat; itaque reprobaturum est in ea re domesticum testimonium. 106. Unde et si is, qui in potestate patris est, familiae emptor adhibitus sit, pater eius testis esse non potest; 'at⁷ ne is quidem, qui in eadem potestate est, uelut frater eius. sed si filiusfamilias ex castrensi peculio post missionem 80. faciat testamentum, nec pater eius recte testis | adhibetur, nec is, qui in potestate patris. 'est.⁸ 107. De libripende eadem, quae et de testibus, dicta esse intellegemus: nam et is testium numero est. 108. Is uero, qui in potestate heredis aut legatarii est, cuiusue heres ipse aut legatarius in potestate est, quique in eiusdem potestate est, adeo testis et libripens adhiberi potest, ut ipse quoque heres aut legatarius iure adhibeantur. sed tamen quod ad heredem pertinet, quique in eius potestate est, cuiusue is in potestate 'est,⁹ minime hoc iure uti debemus.

quens quo intellige = ut. ⁷⁶) perhibitote *C. ed. Bg.* ⁷) *Malim ac.*
⁸) *Ex Inst. sit Sched. ed. Bg.* ⁹) erit *C. edd.*

§. 105. *Cf. Ulp. 20, 3. §§. 9, 10. I. de test. ord. (2, 10).* §. 106.
Cf. Ulp. 20, 4, 5. §. 9. I. tit. cit. L. 20. §. 2. D. qui test. fac. (28, 1).
 §. 107. *Cf. Ulp. 20, 3. C. Aelius apud Priscian. 8. p. 792 P.*
 §. 108. *Cf. §§. 10, 11. I. tit. cit.*

DE TESTAMENTIS MILITVM. 109. Sed haec diligens observatio in ordinandis testamentis militibus propter nimiam imperitiam constitutionibus principum remissa est: nam quamvis neque legitimum numerum testium adhibuerint, neque uendiderint familiam, neque nuncupauerint testamentum, recte nihilo minus testantur. 110. Praeterea permissum est iis et peregrinos et Latinos instituere heredes uel iis legare; cum alioquin peregrini quidem ratione ciuili prohibeantur capere hereditatem legataque, Latini uero per legem Iuniam. 111. Caelibes quoque, qui lege Iulia hereditatem legataque capere uetantur, item orbi, id est, qui liberos non habent, quos lex *'Papia plus quam dimidias partes hereditatis legatorumque capere uetat, ex militis testamento solidum capiunt.*⁸⁰ [Fol. deperd.]

| ———— * * prohibet¹ * * ———— | ———— 81.
vv. 2—20. ———— | 112. ... | sed se-^{t. s.}

⁸⁰) Sententiam probabilem perfeci. Folium enim (sexti quaternionis primum, cf. Goescheni praef. p. xxx.), in quo haec de militis testamento materia continuabatur, plane deperditum ideoque nec in margine numeratum est. Transiit in eo Gaius absoluta illa materia ad id, quod Ulp. 20, 10—16., Iustinianus tit. 1. quibus non est permissum facere testamentum (2, 12) exponit, cuius tituli quaedam, uelut ipsius initii partem, Gaiana esse, uix dubitandum est. Ex Epitoma haec huc pertinent 2, 2. §. 1. 'Id quoque statutum est, quod non omnibus liceat facere testamentum: sicut sunt hi, qui sui iuris non sunt, sed alieno iuri subiecti sunt, hoc est filii, tam ex nobis nati, quam adoptiui. §. 2. Item testamenta facere non possunt impuberes, id est minores quattuordecim annorum, aut puellae duodecim. §. 3. Item et hi qui furiosi, id est mente insani fuerint, non possunt facere testamenta. sed hi qui insani sunt, per interualla, quibus sani sunt, possunt facere testamenta. ¹) De eorum aliquo sermonem esse, qui testamentum facere prohibeantur uel non prohibeantur, palam est, et miror Bgium eumque secutam Gneistium, qui immemores, integrum inter haec folium intercidissee, his uerbis sententiam Si 111. perfici putauerunt (quem errorem iam tacite correxit Bg. ed. 5). Mihi uero Gaius hoc loco, si recte interpretor in Schedis v. 1. 2. relata, post

§. 109. = pr. I. de milit. test. (2, 11). Cf. Ulp. 23, 10. infra §. 114.

§. 110. Cf. 1, 23 seq. 2, 218. 275. Ulp. 17, 1. 22, 2. 3. L. 13. §. 2. D. de testam. mil. (29, 1). L. 5. C. eod. (6, 21). §. 111. Cf. 2, 144. 286. Ulp. 17, 1. 22, 3. §. 112. Cf. 1, 115^a. Paul. 3, 4^a. §. 1.

*natus diuo Hadriano auctore, ut supra quoque significauimus, mulieribus etiam coemptione non facta*⁸² *testamentum* 82. *facere permisit, si modo facerent maiores*³ | annorum XII tutore auctore; scilicet ut quae tutela liberatae non essent, ita testari deberent. 113. Videntur ergo melioris conditionis esse feminae quam masculi; nam masculus minor annorum XIII testamentum facere non potest, etiamsi tutore auctore testamentum facere uelit; femina uero post XII. annum testamenti faciendi tutore auctore ius nanciscitur.⁴

114. Igitur si quaeramus, an ualeat testamentum, inprimis aduertere debemus, an is, qui id fecerit, habuerit testamenti factionem: deinde si habuerit, requiremus, an secundum iuris, ciuilis regulam testatus sit, exceptis militibus, quibus propter nimiam inperitiam, ut diximus, quomodo uelint uel quomodo possint, permittitur testamentum facere.

115. Non tamen, ut iure ciuili ualeat testamentum, sufficit ea obseruatio, quam supra exposuimus de familiae uenditione et de testibus et de nuncupatione; [116.] *sed*⁵ ante omnia requirendum est, an institutio heredis sollemni more facta sit; nam aliter facta institutione nihil proficit, familiam

pupillum de muliere disseruisse eamque differentiam exposuisse uidetur, quod pupillus ne tutore quidem auctore, mulier etiam tutore non-auctore saltem praetorio iure testamentum facere possit. Videtur enim ibi fuisse: etsi prohibetur ml (mulier) p(er) i(us) c(iuile) sine t(utore) a(uctore) t(e)stari, t(a)m(en) secund(um) tab(ulas) b(o-norum) possessionem accipere potest, qui s. t. a. testamento facto heres ab ea scriptus est. Accuratius haec, ut solet, persequitur §. 118. ⁶²) *Ad sententiam restitui 'Gaius' p. 37.* ³) *Pula scriptum*

fuisse: p̄misit si m̄ facerent maiores. Postea bis annis pro annorum ed. Bg. 5. Codicis sigla utramque patitur explicationem. ⁴) *Sequitur linea vacua.* ⁵) *nuncupaznib (pro nuncupaznes')* C. *nuncupationis uerbis ex priore mea cf. ed. Bg., deinceps 'sed' desiderans. Equidem post animadverti, 'nuncupationis uerba' tunc dici, ubi 'loqui' additur. Cf. 2, 119. 121. 149. Ulp. 20, 13. nuncupationibus [set]*

§. 113. Cf. §. 1. I. quib. n. e. perm. fac. test. (2, 12). Epit. 2, 2. §. 2. Ulp. 20, 12. 15. Paul. l. c. §. 114. = L. 4. D. qui test. fac. poss. (28, 1). ut dix. §. 109. §. 115. = pr. I. de exher. lib. (2, 13); cf. supra §. 104. §. 116. Cf. L. 10. D. de iure codic.

testatoris ita uenire 'testesque ita adhibere *et* nuncupare (*ita*) testamentum,⁸⁶ ut supra diximus. 117. Sollemnis autem institutio haec est: TIT/VS HERES ESTO; sed et illa iam comprobata uidetur: TITIVM HEREDEM ESSE | IVBEO; at illa non est comprobata: TITIVM HEREDEM ESSE VOLO; sed et illae a plerisque inprobatae sunt: HEREDEM INSTITVO, item: HEREDEM FACIO.

118. Obseruandum praeterea est, ut si mulier, quae in tutela sit, faciat testamentum, 'tutore auctore⁷ facere debeat: alioquin inutiliter iure *ciuili* testabitur. 119. Praetor tamen si septem signis testium signatum sit testamentum, scriptis heredibus secundum tabulas testamenti bonorum *possessionem* pollicetur, '(et)⁸ si nemo sit, ad quem ab intestato iure legitimo pertineat hereditas, uelut frater eodem patre natus aut patruus aut fratris filius, ita poterunt scripti heredes retinere hereditatem: nam idem iuris est et si alia ex *causa* testamentum non ualeat, uelut quod familia non uenierit, aut nuncupationis uerba testator locutus non sit. 120. Sed uideamus, an (*non*) etiamsi frater aut patruus extant, potiores scriptis heredibus habeantur: rescripto enim imperatoris Antonini significatur, eos, qui secundum tabulas testamenti non iure factas bonorum possessionem petierint, posse aduersus eos, qui ab intestato uindicant hereditatem, defendere se per exceptionem doli mali. 121. Quod sane quidem ad masculorum testamenta pertinere, certum est; item ad feminarum, quae ideo non utiliter testatae sunt, quod uerbi gratia familiam non uendiderint, aut nun-

Bg. ed. 5. ⁸⁶) testesq. ita adhibere a nuncupare testamentum *C. testesue ita adhibere aut nuncupare testamentum ed. Bg.* Sed cum omnia haec coniunctim adesse debeant, ut ualeat testamentum, locus hic non est particulis alternatiuis. ⁷) *Ex Holkw. cj.* tutores haueat *Sched.* (male interpretando notam tut. haueat.) tutoris auctoritate invito loquendi usu *ed. Bg.*, quem miror *ed. 5.* exemplo se defendere, ubi quis auctoritate eorum, quos consuluit, facere aliquid dicitur. ⁸) *Revocavi, omissum olim, cum scriptum esset pollicet. om. ed. Bg.*

(29, 7). §. 34. *I. de leg.* (2, 20). §. 117. *Cf. Ulp.* 21. *L. 15. C. de testam.* (6, 23). §. 118. *Cf.* 1, 192. 2, 112. 3, 43. *Ulp.* 20, 15. §. 119. *Cf.* 2, 147 *seq. Cic. Top.* 4. cum *Boeth. Cic. Verr.* 2, 45. *Ulp.* 23, 6, 23, 6. §. 120. *Cf. Collat.* 16, 3. §. 1. (*L. 11. §. 2. D. de b. p. s. t.* 37, 11. *L. 15. D. de b. p. c. t.* 37, 4). §. 121. *Cf.* 2,

84. cupationis uerba locutae non sint: | an autem et ad ea testamenta feminarum, quae sine tutoris auctoritate fecerint, haec constitutio pertineat, uidebimus. 122. Loquimur autem 'non^{88*} de his scilicet feminis, quae in legitima parentum aut patronorum tutela sunt, sed de his, quae alterius generis tutores habent, qui etiam inuiti coguntur auctores fieri: alioquin parentem et patronum sine auctoritate eius facto testamento non summoueri, palam est.

123. Item qui filium in potestate habet, curare debet, ut eum uel heredem instituatur, uel nominatim exheredet; alioquin si eum silentio praeterierit, inutiliter testabitur: adeo quidem, ut nostri praeceptores existiment, etiamsi uiuo patre filius defunctus sit, neminem heredem ex eo testamento existere posse, 'scilicet⁹ quia statim ab initio non constiterit institutio; sed diuersae scholae auctores, si quidem filius mortis patris tempore uiuat, sane impedimento eum esse scriptis heredibus et suum ab intestato heredem fieri confitentur; si uero ante mortem patris interceptus sit, posse ex testamento hereditatem adiri putant, nullo iam filio impedimento; quia scilicet existimant, '(non)⁹⁰ statim ab initio inutiliter fieri testamentum filio praeterito. 124. Ceteras uero liberorum personas si praeterierit testator, ualet testamentum: '(quo)¹ praeteritae istae

85. personae scriptis heredibus in | partem adcrescunt, si sui instituti sint, in uirilem; si extranei, in dimidiam: id est, si quis tres uerbi gratia filios heredes instituerit et filiam praeterierit, filia adcrescendo pro quarta parte fit heres; 'proque ea praetor etiam | tuetur eam secundum ius ciuile, ex quo et ab intestato tantum partem² habitura esset; at si extraneos ille

etiam 5. ^{88*)} Hoc v., quod est in C. et edd. post feminis, quae suo loco restitui. ⁹⁾ q scilicet C. ⁹⁰⁾ Ex ed. Goesch. Bg. supplevit post initio. ¹⁾ Supplevi. Fortasse hic quoque illud q not. 89. fugituum et huc revocandum est. Cf. Ulp. 22, 17. not. ²⁾ Sic nunc et pressius ad Sched. vestigia et ad sensum rectius restitui, proque (pq), praetor, etiam, tuet', ius ciuile (ic), tantum (tu), siglis scripta ponens. praeterea praetor etiam | tuetur eam ex hac parte, quoniam ab inte-

104 seq. 115, 118, 119. §. 122. Cf. 1, 190, 192. §. 123. = pr. I. de exher. lib. (2, 13). Cf. Ulp. 22, 16. §. 124. Cf. Ulp. 22, 17.

heredes instituerit et filiam praeterierit, filia adcrecendo ex dimidia parte fit heres. quae de filia diximus, eadem *et de nepote* deque omnibus liberorum personis siue masculini siue feminini sexus, dicta intellegemus. 125. Quid ergo est? licet eae secundum ea, quae diximus, scriptis heredibus dimidiam partem tantum detrahant, tamen praetor eis contra tabulas bonorum possessionem promittit, qua ratione extranei heredes a tota hereditate repelluntur: [126.] et efficeretur sane per hanc bonorum possessionem, ut nihil inter feminas et masculos interesset; sed nuper imperator Antoninus significauit rescripto, suas non plus nausci feminas per bonorum possessionem, quam quod iure adcrecendi consequerentur. quod in emancipatis feminis similiter optinet, scilicet ut quod adcrecendi iure habiturae essent, si suae fuissent, id ipsum etiam per bonorum possessionem habeant. 127. Sed si quidem filius a patre exheredetur, nominatim exheredari '(debet, quo modo etiam)⁹³ ante 'heredis institutionem³ potest exheredari. nominatim autem exheredari uidetur, siue ita exheredetur: 86. TITIVS FILIVS MEVS EXHERES ESTO, siue ita: FILIVS MEVS^{1.s.} EXHERES ESTO, non adiecto proprio nomine: (scilicet si alius filius non exstet).⁴ 128. 'Deinceps uero liberorum⁵ personae uel feminiini sexus 'non tantum nominatim sed etiam inter ceteros exheredari possunt, id est hoc modo: CETERI EXHEREDES SYNTO, quae uerba post⁶ institutionem heredum adici solent. sed 'haec ita sunt iure ciuili.⁶ 129. Nam praetor omnes uirilis sexus tam filios, quam ceteros, id est nepotes quoque et pronepotes 'nominatim | exheredari iubet,

stato eam partem ed. mea prior coll. 'Gaius' p. 39. ⁹³) Sic fere supplēvi et restitui 'Gaius' p. 41. Nunc tantum in fine 'etiam' addidi. Plura excidisse putat Bg. ed. 5. ⁴) Ex Inst. supplēvi; deesse enim haec non possunt, et alia quoque librarius in hac pagina omisit. ⁵) Supplēvi (cf. 2. 156. 174. 176.); 'Masculorum ceterorum' edd. ⁶) Goeschenum fere secutus sententiam restituendo expressi.

Paul. 3, 4^a. §. 8. Epit. 2, 3. §. 1. pr. I. cit. §. 126. Cf. L. 4. C. de lib. praeter. (6, 28). §. 127. Cf. pr. I. cit. Ulp. 22, 20. Cic. de orat. 1, 38 fin. §. 128. Cf. pr. §. 1. I. tit. cit. (2, 13). Ulp. 22, 20. L. 4. D. de lib. praet. (6, 28). §. 129. Cf. §. 135.

*feminini uero sexus liberos, id est filias et neptes et proneptes aut nominatim aut inter ceteros.*⁹⁷ **130.** Postumi quoque liberi⁸ uel heredes institui debent uel exheredari. **131.** Et in eo par omnium condicio est, quod et in filio postumo et in quolibet ex ceteris liberis siue feminini sexus siue masculini praeterito ualet quidem testamentum, sed postea adgnatione postumi siue postumae rumpitur, et ea ratione totum infirmatur. ideoque si mulier, ex qua postumus aut postuma sperabatur, abortum fecerit, nihil impedimento est scriptis heredibus ad hereditatem adeundam. **132.** Sed feminini quidem sexus postumae uel nominatim uel inter ceteros exheredari solent, dum tamen, si inter ceteros exheredentur, aliquid eis legetur, ne uideantur per obli-
 1. s. uionem praeteritae esse: masculos uero postumos, id est filium et deinceps, placuit non aliter recte exheredari, nisi nominatim exheredentur, hoc scilicet modo *QVICVMQVE MIHI FILIUS GENITVS FVERIT, EXHERES ESTO.* **133.** Postumorum loco sunt et hi, qui in sui heredis locum succedendo quasi adgnascendo fiunt parentibus sui heredes: ut ecce si filium et ex eo nepotem neptemue in potestate habeam, quia filius gradu praecedat, is solus iura sui heredis habet, quamuis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sint; sed si filius meus me uiuo moriatur, aut qualibet ratione exeat de potestate mea, incipit nepos neptisue in eius locum succedere, et eo modo iura suorum heredum quasi adgnatione

⁹⁷ Ita ad sensum explevi v. 9 et 10. Cf. §. 134. Male Lachm. ad stipulante licet Gneistio: 'nominatim exheredari iubet, feminini uero inter ceteros, qui nisi fuerint ita exheredati, promittit eis contra tabulas bonorum possessionem'. Nam nec verum hoc est (nisi addideris: 'qui si nec heredes instituti nec ita fuerint exher.'), nec haec promissio praetoris huius loci est, nec idem ter dixisse Gaio imputari debet (cf. §§. 129. 135). ⁸ Supplementa, quae sequuntur

§§. 130—132. = §. 1. I. de exhered. lib. (2, 13). Cf. Ulp. 22, 15. 18—21, 23, 2. Cic. de orat. 1, 57. pro Caec. 25. De iure Etruscorum cf. Liv. 1, 34. §. 3., quo Romae postea milites utebantur. §. 6. I. tit. cit. §§. 133. 134. = L. 13. D. de iniusto rupto (28, 3). §. 2. I.

nanciscuntur. 134. *Ne ergo eo modo rumpatur mihi testamentum, sicut ipsum filium uel heredem instituere uel exheredare nominatim debeo, ne non iure faciam testamentum, ita et nepotem neptemue ex eo necesse est mihi uel heredem instituere uel exheredare, ne forte, me uiuo filio mortuo, succedendo in locum eius nepos neptisue | quasi 88. agnatione rumpat testamentum: idque lege 'Iunia Velleia'⁹⁹ l. s. prouisum est, 'qua simul cauetur, ut illi qua|si postumi'¹⁰⁰ uirilis sexus nominatim, feminini uel nominatim uel inter ceteros exheredentur, dum tamen iis, qui inter ceteros exheredantur, aliquid legetur.* 135. *Emancipatos liberos iure ciuili neque heredes instituere neque exheredare necesse est, quia non sunt sui heredes: sed praetor omnes tam feminini quam masculini sexus, si heredes non instituuntur, exheredari iubet, uirilis sexus 'etiam inferioris gradus'¹ nominatim, feminini uero '(et)² inter ceteros: quodsi neque heredes instituti fuerint, neque ita, ut supra diximus, exheredati, praetor promittit eis contra tabulas bonorum possessionem.* 135^a. ³ *At in potestate patre constituto, qui inde nati sunt, nec in accipienda bonorum possessione patri concurrunt, qui possit eos in potestate habere, aut si petitur, non impetrabitur; namque per ipsum patrem suum prohibentur. nec differunt emancipati et sui.* 136. *Adoptiui quamdiu tenentur in adoptione, naturalium loco sunt; emancipati uero (a) patre adoptiuo neque iure ciuili, neque quod ad edictum praetoris pertinet, inter liberos numerantur.* 137. *Qua ratione accidit, ut ex diuerso, quod ad naturalem parentem pertinet, quamdiu quidem sint in adoptiua*

§§. 130—132., *ex Inst. petita sunt.* ⁹⁹) *a. 26. Vid. ad Ulp. 22, 19.*
¹⁰⁰) *Ex mea restitutione 'Gaius' p. 41., ubi tamen quod proposueram accurate Theophil. 2, 13. §. 2. secutus illi tq̄ pumi id ē nunc ut minus Gaianum displicet.* ¹) *Ad sensum restitui 'Gaius' p. 41.*

²) *Addidi ex Inst. Librarius uel pro uel accepisse, itaque et omisisse uidetur.* ³) *Restitui 'Gaius' p. 41.: quibus ex supplementis Bg.*

tit. cit. Cf. Ulp. 23, 3.
 13, 2—4, *supra §. 129.*
iung. c. emanc. (37, 8).

§. 135. = §. 1. I. *tit. cit. Cf. Ulp. 22, 23.*
 §. 135^a. *Cf. L. 1. §. 6. L. 3. D. de coniung. c. emanc. (37, 8).*
 §§. 136. 137. = §. 4. I. *tit. cit. (2, 13).*

familia, extraneorum numero habeantur; *cum uero emancipati* 89. fuerint *ab adoptiuo patre, tunc incipiant* | in ea causa esse, qua futuri essent, si ab ipso naturali patre (*emancipati*) fuissent.

138. Si quis post factum testamentum adoptauerit sibi filium aut per populum eum, qui sui iuris est, aut per praetorem eum, qui in potestate parentis fuerit, omnimodo testamentum eius rumpitur quasi agnatione sui heredis. 139. Idem iuris est, si cui post factum testamentum uxor in manum conueniat, uel quae in manu fuit, nubat: nam eo modo filiae loco esse incipit et quasi sua *fil.* 140. Nec prodest, siue haec, siue ille, qui adoptatus est, in eo testamento sit institutus instituta¹⁰⁴: nam de exheredatione eius superuacuum uideatur quaerere, cum testamenti faciendi tempore suorum heredum numero non fuerit. 141. Filius quoque, qui ex prima secundaue mancipatione manumittitur, quia reuertitur in potestatem patriam, rumpit ante factum testamentum; nec prodest, si in eo testamento heres institutus uel exheredatus fuerit. 142. Simile ius olim fuit in eius persona, cuius nomine ex senatusconsulto erroris causa probatur, quia forte ex peregrina uel Latina, quae per errorem quasi ciuis Romana uxor ducta esset, natus esset: nam siue heres institutus esset a parente siue exheredatus, siue uiuo patre causa probata siue 90. post mortem eius, omnimodo quasi adgnatione rumpebat te-

quaedam in textum recepit. ¹⁰⁴⁾ *Putat hac formula: 'si quem adoptaui', 'si quae mihi in manum conuenit'; nam si L. Titius (quem postea adoptauit) uel L. Titia (quae postea in manum conuenit) heres institutus institutaue fuerit, prodest institutio.* L. 18. D. de iniusto (28, 3). L. 23. §. 1. D. de lib. et post. (28, 2). Attamen ea, quae sequuntur, docent, Gaium etiam de hac institutione sensisse eamque tum inutilem ad tuendum testamentum visam fuisse.

§. 138. = §. 1. I. quib. mod. test. infirm. (2, 17). Cf. 1, 98 seq.

§. 139. Cf. Ulp. 23, 3. *supra* 1, 114. §. 140. Cf. L. 23 pr. §. 1. L. 28. §. 1. D. de lib. et post. (28, 2). L. 18. D. de iniusto (28, 3). L. 8. §§. 7 seq. D. de b. p. c. t. (37, 4). L. 132 pr. D. de verb. obl. (45, 1). §. 141. Cf. Ulp. 23, 3. L. 23. §. 1. *cit. supra* 1, 132. 135. 3, 6. Collat. 16, 3. §. 7. §. 142. Cf. 1, (32.) 67. 3, 5.

stamentum. 143. Nunc uero ex nouo senatusconsulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, si quidem uiuo patre causa probatur, aequae ut olim omnimodo rumpit testamentum; si uero post mortem patris, praeteritus quidem rumpit testamentum, si uero heres in eo scriptus est uel exheredatus, non rumpit testamentum, ne scilicet diligenter facta testamenta rescinderentur, quo tempore iam¹⁰⁵ renouari non possent. 144. Posteriore quoque testamento, quod iure factum fuerit, superius rumpitur; nec interest, an extiterit aliquis ex eo heres, an non extiterit: hoc enim solum spectatur, an existere potuerit: ideoque si quis ex posteriore testamento, quod iure factum est, aut noluerit heres esse, aut uiuo testatore, aut post mortem eius, antequam hereditatem adiret, decesserit, aut per creationem exclusus fuerit, aut condicione, sub qua heres institutus est, defectus sit, aut propter caelibatum ex lege Iulia summotus fuerit ab hereditate: quibus casibus paterfamilias intestatus moritur: nam et prius testamentum non ualet, ruptum a posteriore, et posterius aequae nullas uires habet, cum ex eo nemo heres extiterit. 145. Alio quoque modo testamenta iure facta infirmantur, uelut '(cum)⁶ is, qui fecerit testamentum, capite diminutus sit; quod quibus modis accidat, primo commentario relatum est. 146. Hoc autem casu inrita fieri testamenta dicemus, cum alioquin et quae rumpuntur, inrita fiant, (et quae statim ab initio non iure fiunt, inrita sint; sed et ea, quae iure facta sunt et postea propter capitis diminutionem inrita fiunt,) possunt nihilominus rupta dici: sed quia sane commodius erat singulas causas singulis appellationibus distinguere, ideo quaedam non iure fieri dicuntur, quaedam iure facta rumpi uel inrita fieri.

¹⁰⁵) 'eo tempore quo' edd. ⁶) Ex Inst. '(si)' ed. Bg. ⁷) fuerit ed. Bg. Quod in C. antea legitur a fortasse est ē (cum) fugitivum, quod

§. 143. Cf. supra 1, 32. §. 144. = §. 2. I. quib. mod. test. inf. (2, 17). Cf. Ulp. 23, 2. Collat. 16, 3. §. 1. per creationem] cf. 2, 166 seq. ex lege Iulia] cf. 2, 111. 286. §. 145. = §. 4. I. tit. cit. Cf. Ulp. 23, 4. Epit. 2, 3. §. 5. Collat. l. c. primo comm.] §§. 159 seq.

§. 146. = §. 5 (4). I. tit. cit. Cf. Collat. 16, 3. §. 2.

147. Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, quae uel ab initio non iure facta sunt, uel iure facta postea inrita facta aut rupta sunt: nam si septem testium signis signata sint testamenta, potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere, si modo defunctus testator et ciuis Romanus et suae potestatis mortis tempore fuerit: nam si ideo inritum factum sit¹⁰⁸ testamentum, quod, postea ciuitatem uel etiam libertatem testator amisit, aut quod is⁹ in adoptionem se dedit et mortis tempore in adoptiui patris potestate fuit, non potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere. **148.** (Sed qui)¹¹⁰ secundum tabulas testamenti, quae aut statim ab initio non iure factae sunt,¹ aut iure factae postea ruptae uel inritae factae sunt,² bonorum possessionem accipiunt, si (eo) modo³ possunt hereditatem optinere, habebunt bonorum possessionem cum re; si uero ab iis auocari hereditas potest, habebunt bonorum possessionem sine re. **149.** Nam si quis heres iure ciuili institutus sit uel ex primo uel ex posteriore testamento, uel ab intestato iure legitimo heres sit, is potest ab iis hereditatem auocare; si uero nemo sit alius iure ciuili heres, ipsi retinere hereditatem possunt, si possident, aut interdictum aduersus eos habent, qui bona possident, eorum bonorum adipiscendae possessionis causa. interdum tamen, quanquam testamento iure ciuili institutus uel legitimus quoque heres sit, potiores scripti habentur, uelut si testamentum ideo non iure factum

ante excidit. ¹⁰⁸) Ex Goesch. cj. fit C. edd. ⁹) uulhis C. aut is ed. Bg. uel ulique scripseram 'Gaius' p. 43. et prius edideram, adnotans, uique esse = saltem, modo, quo sensu Gaius quoque uelut 2, 76. 78. 226. 3, 187. ea particula usus esse videatur. Sed haec exempla cum satis certa non sint, iam malim aut q̄is. ¹¹⁰) Addidi, quod notatum ob sequens secundum facile potuit excidere. '(Qui autem)' ed. Bg. ¹) sint C. edd. ²) erunt (pro f. sunt) C. edd. ³) Ex Lachm.

§. 147. = §. 6. I. tit. cit. Cf. §. 119. Ulp. 23, 6. 23, 6. Cic. Top. 4. §. 18. Boeth. ad h. l. p. 302 Bait. Cic. Verr. 2, 1. c. 45. §. 148. Cf. Ulp. 23, 6. Collat. 16, 3. §. 1. §. 149. Cf. 2, 119—122. 4, 141. Ulp. 20, 9. 23, 6. Collat. l. c. L. 12 pr. D. de ini. rupto (28, 3).

sit, aut quod familia non uenierit, aut nuncupationis uerba testator locutus non sit; 'tum | enim aduersus heredem defenduntur per doli mali | exceptionem.¹¹⁴ 150. 'Alia causa est eorum, qui herede non exstante si|ne praetoris auctoritate bona possederunt. etiam hi⁵ | possessores tamen res olim 'obtinebant ante legem Iuliam: quia⁶ | lege bona caduca fiunt et ad populum deferri | iubentur, si defuncto nemo 'heres uel bonorum possessor sit. 151. Sed quia fieri⁶ potest, ut iure facta testamenta propter contra tabulas bonorum possessionem infirmantur, apparet, non posse qui tum ab intestato | facti sunt heredes testatori, ab eis hereditatem auocare, qui contra | ipsum lignum eius agnouerunt bonorum possessionem, quia etsi testamentum | iure ciuili ualeat, qui eo instituti sunt heredes, per contra | tabulas testamenti bonorum possessionem summoventur. | 151^a. ⁷Sed interdum etiam bonorum 'possessio⁸ ab intestato sine re probatur dari, quod | tum quidem fit, si quis ab intestato bonorum possessionem petierit, quia secundum tabulas scriptus heres pe-

ed. modo ed. Bg. ¹¹⁴) Sic fere restitui 'Gai.' p. 41., nunc tamen nihil praeter enim et aduersus notatum fuisse pono. Gneistiuss hanc codicis partem omnino neglexit. ⁵) Ad sententiam ductibus codicis non inuitis restitui. ⁶) Ad sententiam restitui l. c. Item Sum 151. totam, insistens tamen (et in hac altera ed. paullo accuratius) etiam codicis vestigiis. Antea tantum in ea legebantur uocabula potest ut iure facta testamenta — infirmantur — apparet — posse — testator — eius — iure ciuili ualeat qui — tabulas testamenti. Palam est, Gaium, qui §§. 148. 149. ostenderat, quando secundum tabulas bon. possessio aduersus heredem, maxime legitimum, cum re sit vel sine re, idem nunc quaerere de contra tabulas b. possessione, qua supra §. 125. tantum heredes institutos extraneos ab hereditate repelli dixerat. ⁷) Nouum hic in Cod. articulum incipere videri, Goesch. auctor est. Quem suo numero insignitum similiter restituere conatus sum. In edd. in fine p. 92. tantum legebatur: quidem — si quis ab intestato b. p. petierit. Rescriptum Imp. Antonini, quod hic allegatur, idem esse uidetur, cuius supra §. 120. mentio fuit. ⁸) Nohi possessionem;

§. 150. Cf. Ulp. 28, 7. L. 96. §. 1. D. de leg. 1. infra 3, 78.

§. 151. Cf. L. 4 pr. L. 19. D. de b. p. c. t. (37, 4). L. 4. L. 10. §. 2. L. 11—13. D. de leg. praest. c. t. b. p. pet. (37, 5). §. 151^a. Cf. Ulp. 28, 13. infra 3, 35—37., ubi diligentius eadem res exponitur.

tere noluit, scilicet satis habens, quod hereditatem iure civili adierit, aut si quis sit, ad quem ab intestato iure legi-
 93. *timo* | *perueniat hereditas: et hoc ita rescripto imperatoris Antonini significatur.*¹¹⁹

152. Heredes autem aut necessarii dicuntur aut sui et necessarii aut extranei. . 153. Necessarius heres est seruus cum libertate heres institutus; ideo sic appellatus, quia, siue uelit siue nolit, omnimodo post mortem testatoris protinus liber et heres est. 154. Unde qui facultates suas suspectas habet, solet seruum primo aut secundo uel etiam ulteriore gradu liberum et heredem instituere, ut si creditoribus satis non fiat, potius huius heredis quam ipsius testatoris bona ueneant, id est, ut ignominia, quae accidit ex uenditione bonorum, hunc potius heredem quam ipsum testatorem contingat; quamquam apud Fufidium Sabino placeat, eximendum eum esse ignominia, quia non suo uitio, sed necessitate iuris bonorum uenditionem pateretur; sed alio iure utimur. 155. Pro hoc tamen incommodo illud ei commodum praestatur, ut ea, quae post mortem patroni sibi adquisierit, siue ante bonorum uenditionem siue postea, ipsi reseruentur; et quamuis pro portione¹²⁰ bona uenerint, iterum ex hereditaria causa bona eius non uenient, nisi si quid ei ex hereditaria
 94. *causa fuerit acquisitum, | uelut si 'Latini bonis, qui deces-*
*serit,*¹ *locupletior factus sit; cum ceterorum hominum, quorum*

cf. §. 181 fin. ¹¹⁹⁾ *Sequitur linea vacua.* ¹²⁰⁾ *propter contractione C. pro — — — * ed. Bg. Cf. 'Gaius' p. 48. et Sched. in v. damnationem infra in §§. 205. 209. 1) latinus adquisierit C. edd. ('aut' addito ed. Bg. 5.) Latinus cum decesserit ed. mea prior. Sed nec haec nunc mihi satisfaciunt, nec Sav. cj. uelut si (ex eo quod) Latinus uel mea: uelut si Latini (bonis, quae). Duplicem nunc corruptelae causam statuo. Ex latini bis, cum b pro expuncta haberetur, factum*

§. 152. = *pr. I. de her. qual. et diff.* (2, 19). §. 153. = §. 1. *I. ib.* §. 154. = §. 1. *I. cit. ignominia etc.] Cf. L. 3. Th. C. de inoff. test.* (2, 19). *infra* 3, 79. 4, 102. *Lex Iul. munic. v. 117 seq. L. 23. D. quae in fr. cred.* (42, 8). *Cic. pro Quint.* 15. §. 49 *seq. L. 8. C. qui bon. ced.* (7, 71). §. 155. = §. 1. *I. cit. Cf. L. 1. §. 18. D. de separat.* (42, 6). *L. 7. §. 5. D. de minor.* (4, 4). *etiam saepius] Cf. L. 6. 7. D. de cess. bon.* (42, 3). *L. 3. C. de bon. auct.*

bona uenierint pro portione, si quid postea adquirant, etiam saepius eorum bona ueniri solent. 156. Sui autem et necessarii heredes sunt uelut filius filiae, nepos neptisue ex filio, deinceps ceteri, qui modo in potestate morientis fuerunt: sed uti nepos neptisue suus heres sit, non sufficit, eum in potestate aui mortis tempore fuisse, sed opus est, ut pater quoque eius uiuo patre suo desierit suus heres esse, aut morte interceptus aut qualibet ratione liberatus potestate; tum enim nepos neptisue in locum sui patris succedunt. 157. Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt et uiuo quoque parente quodammodo domini existimantur, unde etiam si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum: necessarii uero ideo dicuntur, quia omnimodo, (siue) uelint (si)ue (nolint, tam) ab intestato quam ex testamento heredes fiunt. 158. Sed his praetor permittit abstinere se ab hereditate, ut potius parentis bona ueneant. 159. Idem iuris est et (in) uxoris persona, quae in manu est, quia filiae loco est, et in nurus, quae in manu filii est, quia neptis loco est. 160. Quin etiam similiter abstinendi potestatem facit praetor etiam ei, qui in causa mancipii est, id est mancipato, (qui) cum libertate¹²² heres institutus sit; 'quamuis' necessarius, non etiam suus heres sit, tamquam seruus. 161. Ceteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei heredes appellantur: itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti sicut extranei uidentur; quae de causa et qui a matre heredes instituuntur, eodem numero sunt,

est latinus; deinde qui, quod exciderat, suprascriptum litteris -e- earum quasi expunctarum locum occupavit, unde factum adquisierit abito in adquisierit. ¹²² ei qui in causa id ē mancipato mācipi e cum liber et C. (et, verbis id est mancipato tantum uncinis inclusis ed. Bg. 5.) mancipato, id est ei, qui in causa mancipii est, cum liber et ed. Bg. Cf. 'Gaius' p. 46. ³) Correxī. cum (olim puta cū pro qū)

iud. (7, 72). §§. 156—158. = §. 2. I. tit. cit. (2, 19). Cf. infra 3, 2. L. 11. D. de lib. et post. (28, 2). Ulp. 22, 24. Collat. 16, 3. §. 6.

§. 159. Cf. 3, 3. 2, 139. 1, 111. §. 160. Cf. 1, 123. 138. 3, 114. Ulp. 22, 24^a. §. 161. = §. 3. I. tit. cit. (2, 19). Cf. Ulp. 22, 25, 26, 7. quia [feminae] Cf. 1, 104. Ulp. 26, 7. serui quoque] Cf. 2, 188.

quia feminae liberos in potestate non habent. serui quoque, qui cum *libertate* heredes instituti sunt et postea a domino manumissi, eodem numero habentur. 162. Extraneis autem heredibus deliberandi potestas data est de adeunda hereditate uel non adeunda. 163. Sed siue is, cui apstinendi potestas est, inmiscuerit se bonis hereditariis, siue is, cui de adeunda (*hereditate*) deliberare licet, adierit, postea relinquendae hereditatis facultatem non habet, nisi si minor sit annorum xxv: nam huius aetatis hominibus, sicut in ceteris omnibus causis deceptis, ita etiam si temere damnosam hereditatem susceperint, praetor succurrit. scio quidem, diuum Hadrianum etiam maiori xxv annorum ueniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande aes alienum, quod aditae hereditatis tempore latebat, apparuisset. |

96. 164. Extraneis heredibus solet cretio dari, id est finis deliberandi, ut intra certum tempus uel adeant hereditatem, uel si non adeant, temporis fine summoueantur: ideo autem cretio appellata est, quia cernere est quasi decernere et constituere. 165. Cum ergo ita scriptum sit: HERES TITIVS ESTO, adicere debemus: CERNITOQVE IN CENTVM DIEBV5 PROXYMIS, QVIBVS SCIES POTERISQVE. QVOD NI ITA CREVERIS, EX-HERES ESTO. 166. Et qui ita heres institutus est, si uelit heres esse, debet intra diem cretionis cernere, id est haec uerba dicere: QVOD ME PVBLIVS MEIV5 TESTAMENTO SVO 187. HEREDEM INSTITVIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQVE; quodsi ita non creuerit, finito tempore cretionis excluditur; nec quicquam proficit, si pro herede gerat, id est, si rebus hereditariis tamquam heres utatur. 167. At is, qui sine cretione heres institutus est, 124 aut qui ab intestato legitimo

C. edd. 124) sit C. ed. Bg.

§§. 162. 163. = §. 5. I. tit. cit. Cf. Paul. 3, 4^b. §. 11. §. 164. Cf. Ulp. 22, 27. Varro de L. L. 7, 5. §. 98. Isidor. Orig. 5, 24. §§. 15 seq. §. 165. Cf. §. 171. Ulp. l. c. Varro de L. L. 6, 8. §. 81. Cic. de orat. 1, 22. §. 101. §. 166. Cf. Ulp. 22, 23. 26. 28. Fest. v. Crevi. Consult. 6, 19. §. 7. I. de her. qual. (2, 19). §. 167. Cf. 3, 87. Ulp. 22, 23. §. 7. I. cit. L. 2. §. 4. Th. C. de i. int. rest. (2, 16). Tit. Th. C. de mat. bon. (8, 18). L. 1. Th. C. de cretione (4, 1). L. 1. §§. 1. 2. L. 3. 5 pr. s. D. de i. delib. (28, 8). L. 9. 10. C. eod.

iure ad hereditatem uocatur, potest aut cernendo aut pro herede gerendo uel etiam nuda uoluntate suscipiendae hereditatis heres fieri: eique liberum est, quocumque tempore uoluerit, adire hereditatem; (*sed*) solet praetor postulantibus hereditariis creditoribus tempus constituere, intra quod, si uelit, adeat hereditatem, si minus, ut liceat creditoribus bona defuncti uendere. 168. Sicut autem cum cretione | heres institutus nisi creuerit hereditatem, non fit heres, ita non aliter excluditur quam si non creuerit intra id tempus, quo cretio finita sit; itaque licet ante diem cretionis constituerit hereditatem non adire, tamen paenitentia actus superante die cretionis cernendo heres esse potest. 169. At hic, qui sine cretione heres institutus est, quique¹²⁵ ab intestato per legem uocatur, sicut uoluntate nuda heres fit, ita et contraria destinatione statim ab hereditate repellitur. 170. Omnis autem cretio certo tempore constringitur. in quam rem tolerabile tempus uisum est centum dierum: potest tamen nihilo minus iure ciuili aut longius aut breuius tempus dari; longius tamen interdum praetor coartat. 171. Et quamuis omnis cretio certis diebus constringatur, tamen alia cretio uulgaris uocatur, alia certorum dierum: uulgaris illa, quam supra exposuimus, id est, in qua adiciuntur haec uerba: QVIBVS SCIET POTERITQVE; certorum dierum, in qua detractis his uerbis cetera scribuntur. 172. Quarum cretionum magna differentia est: nam uulgari cretione data nulli dies computantur, nisi quibus scierit quisque, se heredem esse institutum, et possit cernere; certorum uero dierum cretione data etiam nescienti, se heredem institutum esse, numerantur dies continui; item ei quoque, qui aliqua ex causa cernere prohibetur, et eo amplius ei, qui sub condicione heres institutus est, tempus numeratur; unde me-

¹²⁵) C. quiue ex *Lachm. cj. ed. Bg.* 5.

(6, 30). §. 168. Cf. §§. 144. 166. *Ulp.* 22, 30. §. 169. Cf. *Ulp.* 22, 29. §. 7. *I. cit.* §. 170. Cf. *Cic. ad Att.* 13, 46. §. 2. 15, 2 *fin.* ('diem testamenti' i. e. cretionis spatium). *L. un. Th. C. de cretione* (4, 1). §. 171. Cf. *Ulp.* 22, 31. *Cic. ad Attic.* 11, 12. §. 4. *de orat.* 1, 22. §. 101. *supra* §§. 164. 165. *Testam. Dasum. Zeitschr. f. gesch. RW.* XII. p. 314. §. 172. Cf. *Ulp.* 22, 32.

lius et aptius est uulgari cretione uti. 173. '(Etiam)¹²⁶ continua haec cretio uocatur, quia continui dies numerantur; sed quia⁷ dura est haec cretio, altera 'magis in usu⁸ habetur; unde etiam uulgaris dicta est.

DE SVBSTITIONIBVS. 174. Interdum duos pluresue gradus heredum facimus, hoc modo: LVCIVS TITIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS (CENTVM) PROXIMIS, QVIBVS SCIES POTERISQVE. QVODNI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. TVM MEVIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBVS CENTVM et reliqua; et deinceps in quantum uelimus, substituere possumus. 175. Et licet nobis uel unum in unius locum substituere pluresue, et contra in plurium locum uel unum uel plures substituere. 176. Primo itaque gradu scriptus heres hereditatem cernendo fit heres et substitutus excluditur; non cernendo summouetur, etiamsi pro herede gerat, et in locum eius substitutus succedit; et deinceps si plures gradus sint, in singulis simili ratione idem contingit. 177. Sed si cretio sine exheredatione sit data, id est in haec uerba: SI NON CREVERIS, TVM PVBLIVS MEVIVS HERES ESTO, illud diuersum inuenitur, 'quia⁹ si prior omitta cretione pro herede gerat, substitutus in partem admittitur, et fiunt ambo aequis 99. partibus | heredes; quodsi neque cernat neque pro herede gerat, sane in uniuersum summouetur, et substitutus in totam hereditatem succedit. 178. Sed dudum quidem placuit, quamdiu cernere et eo modo heres fieri possit prior, etiamsi pro herede gesserit, non tamen admitti substitutum; cum uero cretio finita sit, tum pro herede gerentem admittere substitutum: olim uero placuit, etiam superante cretione posse eum pro herede gerendo in partem substitutum admittere et amplius ad cretionem reuerti non posse.

¹²⁶) *Supplevi (fortasse aberravit et. indeque factum infra molestum tm) et necessario quidem; nam supra §. 171. dixerat, hanc cretionem certorum dierum vocari.* ⁷) *Interserit tm C. unde tam ex Goesch. cj. prior mea ed. tamen edd. sed uncinis circumdatum ed. Bg. 5.* ⁸) *Ex Goesch. ed. minus (pro mginusu) C. in usu ed. Bg.* ⁹) *Malim*

§. 174. Cf. Ulp. 22, 33. pr. I. de vulg. subst. (2, 15). Cic. ad Attic. 15, 2 fin. §. 176. Cf. §. 168. §§. 177. 178. Cf. Ulp. 22, 34.

179. Liberis nostris inpueribus, quos in potestate habemus, non solum ita, ut supra diximus, substituere possumus, id est, ut si heredes '(nobis)'^{129*} non extiterint, alius nobis heres sit; sed eo amplius ut etiamsi heredes nobis extiterint et adhuc inpueres mortui fuerint, sit iis aliquis heres, uelut hoc modo: TITIUS FILIUS MEVS MIHI HERES ESTO. SI FILIUS MEVS MIHI (HERES NON ERIT, SIVE HERES) ERIT ET PRIVS MORIATVR QVAM IN SVAM TVTELAM VENERIT, '(TVNC)'¹³⁰ SEIVS HERES ESTO. 180. Quo casu si quidem non extiterit heres filius, substitutus patri fit heres; si uero heres extiterit filius et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit heres substitutus. quamobrem duo quodammodo sunt testamenta, | aliud patris, 100. aliud filii, tamquam si ipse filius sibi heredem instituisset; aut certe unum est testamentum duarum hereditatum. 181. Ceterum ne post obitum parentis periculo insidiarum subiectus uideatur pupillus, in usu est, uulgarem quidem substitutionem palam facere, id est eo loco, quo pupillum heredem institui-mus: (nam) uulgaris substitutio ita uocat ad hereditatem substitutum, si omnino pupillus heres non extiterit; quod accidit, cum uiuo parente moritur, quo casu nullum substituti malefium suspicari possumus, cum scilicet uiuo testatore omnia, quae in testamento scripta sunt, ignorentur: illam autem substitutionem, per quam, etiamsi heres extiterit pupillus et intra pubertatem decesserit, substitutum uocamus, separatim in inferioribus tabulis scribimus, easque tabulas proprio lino propriaque cera consignamus, et in prioribus tabulis cauemus, ne inferiores tabulae uiuo filio et adhuc inpubere aperiantur. sed longe tutius est, utrumque genus substitutionis separatim in inferioribus tabulis consignari, quod, si ita consignatae uel separatae fuerint substitutiones, ut diximus, ex priore potest intelligi in 'altera' quoque idem esse substitutus. | 182. Non 101. solum autem heredibus institutis inpueribus liberis ita sub-

quod. ^{129*)} *Ex Inst., ubi est 'ei'.* ¹³⁰⁾ *Ex Instit. revocavit Bg. ed. 5. Excidit nota ob vicinum t.* ¹⁾ altera alter C. ed. Bg.

§. 179. = pr. I. de pup. subst. (2, 16). Cf. Ulp. 23, 7. §. 180. = pr. §. 2. I. tit. cit. §. 181. Cf. §. 3. I. eod. cum Theoph. Gai. epit. 2, 4. §. 2. L. §. D. testam. q. adm. aper. (29, 3). §. 182. =

stituere possumus, ut si ante pubertatem mortui fuerint, sit is heres, quem nos uoluerimus, sed etiam exheredatis: itaque eo casu si quid pupillo ex hereditatibus legatisue aut donationibus propinquorum adquisitum fuerit, id omne ad substitutum pertinet. 183. Quaecumque diximus de substitutione impuberum liberorum, uel heredum institutorum uel exheredatorum, eadem etiam de postumis intellegemus. 184. Extraneo uero heredi instituto ita substituere non possumus, ut si heres extiterit et intra aliquod tempus decesserit, alius ei heres sit; sed hoc solum nobis permissum est; ut eum per fideicommissum obligemus, ut hereditatem nostram uel totam uel (*pro*) parte restituat; quod ius quale sit, suo loco trademus.

185. Sicut autem liberi homines, ita et serui, tam nostri quam alieni, heredes scribi possunt. 186. Sed noster seruus simul et liber et heres esse iuberi debet, id est hoc modo: *STICHVS SERVVS MEVS LIBER HERESQVE ESTO*, uel: *HERES LIBERQVE ESTO*. 187. Nam si sine libertate heres institutus sit, etiamsi postea manumissus fuerit a domino, heres esse non potest, quia institutio in persona eius non constitit; ideoque¹³² licet alienatus sit, non potest iussu domini cernere hereditatem. 188. Cum libertate uero heres institutus si quidem in eadem causa manserit, fit ex testamento liber idemque necessarius heres: si uero ab ipso testatore manumissus fuerit, suo arbitrio hereditatem adire potest; quodsi alienatus sit, iussu noui domini 'cernere'³ hereditatem debet, et ea ratione per eum dominus fit heres: nam ipse alienatus neque heres neque liber esse potest. 189. Alienus quoque seruus heres institutus si in eadem causa durauerit, iussu domini hereditatem adire debet; si uero alienatus fuerit ab eo aut uiuo testatore aut post mortem eius, antequam adeat, de-

¹³²) *Malim* adeoque. ³) 'adire' edd. 'cernere' ed. Bg. 5.

§. 4. I. tit. cit. Cf. Ulp. 23, 8. §. 183. = §. 4. I. cit. Cf. Cic. de orat. 1, 39. §. 180. 2, 32 fin. de inv. 2, 21. §. 62. c. 42. §. 122. §. 184. = §. 9. I. tit. cit. (2, 16). suo loco] §. 277 et seq. §§. 185. 186. Cf. pr. I. de her. inst. (2, 14). Ulp. 22, 7. Paul. 3, 4 B. §. 7. supra §. 153. 1, 21. §. 188. Cf. Ulp. 22, 11. 12 §. 1. I. cit. supra 2, 153. §. 189. Cf. Ulp. 22, 13. §. 1. I. cit. infra §. 245.

*bet iussu noui domini cernere: si manumissus est, antequam 'cernat,*¹³⁴ suo arbitrio adire hereditatem potest. 190. Si autem seruus alienus heres institutus est uulgari cretione data, ita i(n)tellegitur dies cretionis cedere, si ipse seruus scierit, se heredem institutum esse, nec ullum impedimentum 'fuerit,⁵ quominus certiore dominum faceret, ut illius iussu cernere 'posset.⁶

191. Post haec uideamus de legatis. quae pars iuris extra propositam quidem materiam uidetur: nam loquimur de his iuris figuris, quibus per uniuersitatem res nobis adquiruntur: sed cum omnimodo de testamentis deque heredibus, qui testamento instituuntur, locuti sumus, non sine causa sequenti loco | poterat haec iuris materia 'tractari.⁷ 103.

192. Legatorum 'itaque⁸ genera sunt quattuor: aut enim per uindicationem legamus, aut per damnationem, aut sinendi modo, aut per praeceptionem.

193. Per uindicationem hoc modo legamus: LVCIO TITIO uerbi gratia HOMINEM STICHVM DO LEGO; sed (et) si 'alterum⁹ uerbum positum sit, uelut HOMINEM STICHVM DO, per uindicationem legatum est; si uero etiam aliis uerbis, uelut ita legatum fuerit: SVMITO, uel ita: SIBI HABETO, uel ita: CAPITO, aequè per uindicationem legatum est. 194. Ideo autem per uindicationem legatum appellatur, quia post aditam hereditatem statim ex iure Quiritium res legatarii fit; et si eam rem legatarius uel ab herede uel ab alio quocumque, qui eam possidet, petat, uindicare debet, id est intendere, 'eam rem suam¹⁴⁰ ex iure Quiritium esse. 195. In eo uero dis-

¹³⁴) 'adeat' edd. 'cernat' ed. Bg. 5. ⁵) sit C. edd. (factum ex impedimentū fuit). ⁶) possit C. edd. ⁷) Sequitur linea fere vacua. ⁸) utique C. fortasse recte, ut sit saltem; cf. not. 109. ⁹) alterutrum ed. Bg. 5. ¹⁴⁰) Ex Bg. cj. 'rem suam' edd. 'eam rem suam' ed.

§. 190. Cf. §. 172. L. 5. D. quis ordo (38, 15). §. 191. = pr. I. de legatis (2, 20). Cf. §. 97. §. 192. Cf. §. 2. I. ib Ulp. 24, 3.

§. 193. Cf. Ulp. 24, 3. Epit. 2, 5. §. 1. Paul. 3, 6. §. 6. supra 1, 149. Fr. Vat. 47. 57. 64. 83. 97. L. 65 pr. §. 1. D. de leg. 1. Serv. ad Aen. 5, 533. §. 194. Cf. Theoph. 2, 20. §. 2. Epit. 2, 5. §. 1. L. 69 pr. D. de leg. 1. intendere etc.] Cf. 4, 41. §. 195. Cf. Paul. 3, 6. §. 7. L. 81. §. 6. L. 86. §. 2. D. de leg. 1. Nerua etc.] Cf. L. 65.

sentiunt prudentes: nam Sabinus quidem et Cassius ceterique nostri praeceptores quod ita legatum sit, statim post aditam hereditatem putant fieri legatarii, etiamsi ignoret, sibi legatum 'esse'¹⁴¹, sed² posteaquam scierit et 'repulerit', tum³ perinde esse atque si legatum non esset; Nerua uero et Proculus ceterique illius scholae auctores non aliter putant rem legatarii fieri, quam si uoluerit eam ad se pertinere: sed hodie ex diui
 104. Pii Antonini | constitutione hoc magis iure uti uidemur, quod Proculo placuit; nam cum legatus fuisset Latinus per uindicationem coloniae, 'Delibereut', inquit, 'decuriones, an ad se uelint pertinere, proinde ac si uni legatus esset.' 196. Eae autem solae res per uindicationem legantur recte, quae ex iure Quiritium ipsius testatoris sunt; sed eas quidem,⁴ quae pondere, numero, mensura constant, placuit sufficere, si mortis tempore sint ex iure Quiritium testatoris, ueluti uinum, oleum, frumentum, pecuniam numeratam; ceteras res uero placuit utroque tempore testatoris ex iure Quiritium esse debere, id est, et quo faceret testamentum, et quo moreretur, alioquin 'inutile esse'⁵ legatum. 197. Sed sane hoc ita est iure ciuili: postea uero auctore Nerone Caesare senatusconsultum factum est, quo cautum est, ut '(et)si'⁶ eam rem quisque '(DO LEGO)'⁷ legauerit, quae eius numquam fuerit, perinde utile sit legatum, atque si optimo iure relictum esset: optimum autem ius est per damnationem 'legati'⁸; quo genere etiam aliena res

Bg. 5. ¹⁴¹) esse dimissum C. edd. De hoc glossemate (a Bg. ed. 5. uncis incluso) vid. Praef. ²) et C. ed. Bg.; fortasse demum factum (ex essēt), postquam dimissum irrepserat. ³) spreuerit legatum ed. Bg., quod nec spatium admittit, nec usus loquendi; tum sic habes post cum §. 178. post si 2, 255. 3, 9. 205. 4, 150. Vid. etiam Fitting Arch. f. civ. Prax. XLII. p. 162. ⁴) quidem C. unde quidem res ed. Bg. 5. ⁵) inutile C. (pro inutileēē) inutile est edd. ⁶) Addidi. ⁷) Necessario addidi; nec subleuant quas obicit Bg. ed. 5. §§. 211. 218. cum h. l. id quod ScTo Neroniano cautum sit, referatur, nec id nisi recte referri poterat. Fortasse etiam legendum quis DO LEGO. ⁸) Ex Lachm. et Bg. cj. Cf. Ulp. 24, 11^a. legatum C. edd.

§. 1. D. eod. L. 69. D. de cond. et dem. (35, 1). L. 64. D. de furt. (47, 2). infra §. 200. legat. — Lat.] cf. Plin. ep. 10, 105. §. 196. Cf. §. 222. Ulp. 24, 7. Epit. 2, 5. §§. 1. 3. §. 197. Cf. Ulp. 24,

legari potest, sicut inferius apparebit. 198. Sed si quis rem suam '(DO LEGO)¹⁴⁹ legauerit, deinde post testamentum factum eam alienauerit, plerique putant, non solum iure ciuili inutile esse legatum, sed nec ex senatusconsulto confirmari. quod ideo dictum | est, quia et si per damnationem aliquis rem suam 105. legauerit eamque postea alienauerit, plerique putant, licet ipso iure debeatur legatum, tamen legatarium petentem per exceptionem doli mali repelli, quasi contra uoluntatem defuncti petat. 199. Illud constat, si duobus pluribusue per uindicationem eadem res legata sit, siue coniunctim siue disiunctim, si omnes ueniant ad legatum, partes ad singulos pertinere et deficientis portionem collegatario adcreescere. coniunctim autem ita legatur: 'LVCIO TITIO¹⁵⁰ ET SEIO HOMINEM STICHVM / 191. 203. 11 DO LEGO; disiunctim ita: LVCIO TITIO HOMINEM STICHVM 217 (24.) DO LEGO. SEIO EVNDEM HOMINEM DO LEGO. 200. Illud quaeritur, quod sub condicione per uindicationem legatum est, pendente condicione cuius 'sit¹: nostri praeceptores heredis esse putant exemplo statuliberi, id est eius serui, qui testamento sub aliqua condicione liber esse iussus est, quem constat interea heredis seruum esse; sed diuersae scholae auctores 233. putant, nullius interim eam rem esse; quod multo magis dicunt de eo, quod sine condicione pure legatum est, antequam legatarius admittat legatum.

201. Per damnationem hoc modo legamus: HERES MEVS STICHVM SERVVM MEVM 'DARE LVCIO TITIO² DAMNAS ESTO;

¹⁴⁹) Hic quoque sequens legauerit effecit, ut haec uerba omitterentur; nam contra postea ponitur et si per damnationem — legauerit.

¹⁵⁰) * titio C. (fuerit l. titio) TITIO edd. LVCIO TITIO iam et Bg. ed. 5. ¹) cōt C. esset edd. ²) darem C. dare * ed. Bg. dare LVCIO TITIO iam et Bg. ed. 5. Vid. lib. meum 'Nexum' p. 218. L. 44. §. 1.

11^a. Fr. Vat. 85. inferius] §. 202. §. 198. Cf. §. 12. I. de legal. (2, 20). Paul. 3, 6. §. 16. §. 199. Cf. Ulp. 21, 12. infra §. 206. Epit. 1, 5. §§. 1. 4. 5. §. 8. I. de legal. (2, 20). Paul. 3, 6. §. 24. §. 200. Cf. L. 29. §. 1. D. qui et a quib. manum. (40, 9). L. 12. §. 2. D. famil. erc. (10, 2). L. 105. D. de condit. et dem. (35, 1). L. 11. §. 1. D. serv. q. a. m. amitt. (8, 6). Ulp. 2, 1. 2. L. 9 pr. L. 16. D. de statu lib. (40, 7). quod sine condic.] Cf. L. 44. §. 1. D. de leg. 1. L. 80. D. de leg. 2. §. 201. Cf. Ulp. 24, 4. Epit. 2, 5. §. 2. Theoph.

106. sed et si DATO | scriptum sit, per damnationem legatum est. **202.** Quo genere legati etiam aliena res legari potest, ita ut heres '(rem)' ¹⁵³ redimere et praestare, aut aestimationem eius dare debeat. **203.** Ea quoque res, quae in rerum natura non est, si modo futura est, per damnationem legari potest, uelut fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit. **204.** Quod autem ita legatum est, post aditam hereditatem, etiamsi pure legatum est, non, ut per uindicationem legatum, continuo legatario acquiritur, sed nihilominus heredis est: ideo legatarius in personam agere debet, id est intendere, 'heredem' ⁴ sibi dare oportere, et tum heres '(rem)' ⁵, si Mancipi sit, Mancipio dare aut in iure cedere possessionemque tradere debet; si nec Mancipi sit, sufficit, si tradiderit: nam si Mancipi rem tantum tradiderit, nec Mancipauerit, usucapione 'demum' ⁶ pleno iure fit legatarii: *finitur* autem usucapio, ut *supra* quoque diximus, Mobilium quidem rerum anno, earum uero, quae solo 'tenentur' ⁷, biennio. **205.** Est et 'illud disisimile per uindicationem legati, quod' ⁸ si eadem res duobus pluribusue per damnationem legata sit, siquidem coniunctim, plane singulis partes debentur, 'sicut in per uindicationem legato'; ⁹ si uero disiunctim, singulis solida res debetur, | ut scilicet heres alteri rem, alteri aestimationem eius praestare debeat; et in coniunctis deficientis portio non ad collegatarium pertinet, sed in hereditate remanet.

206. Quod autem diximus, deficientis portionem (in) per

D. de leg. 2. ¹⁵³) *Addidi (idem fecit Bg. ed. 5); excidit ob vicinas vv.* ⁴) 'heredem (rem)' *ed. Bg. Sed cf. 4, 4. 38. 45. 55. 87 etc. Omisit 'rem' Bg. ed. 5.* ⁵) *Goesch. addidit.* ⁶) *Ex Goesch. cj. 'duntaxat' ed. Bg.* ⁷) *teneantur C. ed. Bg.* ⁸) *Restitui. Cf. Epit. 2, 5. §. 4. v. 'similitudo'.* ⁹) *Ex Euleri cj. Cf. Epit. l. c.*

2, 20. §. 2. §. 202. *Cf. Epit. 2, 5. §. 2. §. 4. I. de leg. (2, 20). Ulp. 24, 8. supra §. 197. L. 30. §. ult. D. de leg. 3. L. 71. §. 3. D. de leg. 1. L. 61. D. ad leg. Falc. (35, 2) (cf. cum 4, 9). §. 203. = §. 7. I. eod. §. 204. Cf. §§. 194. 213. 41. 42. 44. 54. §. 205. Cf. Epit. 2, 5. §§. 4. 5. Ulp. 24, 13. supra §. 199. Fr. Vat. §§. 85. 87. L. 16 pr. D. de leg. 1. L. 7. L. 13. §. 1. L. 55. §. 6. D. de leg. 2. §§. 206. 207. Cf. §§. 199. 205. 256. Ulp. 24, 12. 13. 17, 2. tit. 18. 19, 17. 1, 21. 25, 17. Fr. de i. fisci §. 3. Fr. Vat. 195. Iuvenal. 9, 87 cum*

damnationem quidem legato in hereditate retineri, in per uindicationem uero collegatario accrescere, admonendi sumus, ante legem Papiam iure ciuili ita fuisse; post legem uero Papiam deficientis portio caduca fit et ad eos pertinet, qui in eo testamento liberos habent. 207. Et quamuis prima causa sit in caducis uindicandis heredum liberos habentium, deinde si heredes liberos non habeant, legatariorum liberos habentium, tamen ipsa lege Papia significatur, ut collegatarius coniunctus, si liberos habeat, potior sit heredibus, etiamsi liberos habebunt. 208. Sed plerisque placuit, quantum ad hoc ius, quod lege Papia coniunctis constituitur, nihil interesse, utrum per uindicationem an per damnationem legatum sit.

209. Sinendi modo ita legamus: HERES MEVS DAMNAS ESTO SINERE, LVCIVM TITIVM HOMINEM STICIVM SVMERE = *scribum* (203). SIBIQUE HABERE. 157. 210. Quod genus legati plus quidem habet (*quam*) per uindicationem legatum, minus autem quam per damnationem: nam eo modo non solum suam rem | testator 108. utiliter legare potest, sed etiam heredis sui, 'cum ¹⁶⁰ alioquin per uindicationem nisi suam rem legare non potest, per damnationem autem cuiuslibet extranei rem legare potest. 211. Sed si quidem mortis testatoris tempore res 'uel¹ ipsius testatoris sit uel heredis, plane utile legatum est, etiamsi testamenti faciendi tempore neutrius fuerit. 212. Quodsi post mortem testatoris ea res heredis esse coeperit, quaeritur, an utile sit legatum: et plerique putant, inutile esse. quid ergo est? licet aliquis eam rem legauerit, quae neque eius umquam fuerit, neque postea heredis eius umquam esse coeperit, ex senatusconsulto Neroniano proinde uidetur, ac si per damnationem relicta esset. 213. Sicut autem per damnationem legata res non statim post aditam hereditatem legatarii efficitur, sed manet heredis eousque, donec is 'rem² tradendo uel man-

¹⁶⁰) *Malim* qui. ¹) *Ex C. addidi*. Cf. §. 212. . . . neque . . . neque.
²) *heres C. edd. et mea prior in contextu*.

schol. Tacit. A. 3, 23. L. 5. D. de vulg. subst. (23, 6). L. 89. D. de leg. 3. §. 209. Cf. Ulp. 24, 5. Epit. 2, 5. §. 6. Theoph. 2, 20. §. 2.

§. 210. Cf. Epit. 2, 5. §. 6. Ulp. 24, 10, 8. Paul. 3, 6. §. 11.
§§. 211. 212. Cf. Epit. l. c. Fr. Vat. 85. §. 213. Cf. §. 204.

cipando uel in iure cedendo legatarii '*propriam*¹⁶³ fecerit, ita et in sinendi modo legato iuris est; et ideo huius quoque legati nomine in personam actio est QUIDQVID HEREDEM EX TESTAMENTO DARE FACERE OPORTET. 214. Sunt tamen, qui putant, ex hoc legato non uideri obligatum heredem, ut man-
 109. cipet aut in iure cedat | aut tradat, sed sufficere, ut legatarium rem sumere patiatur; quia, nihil ultra ei testator imperauit, quam ut sinat, id est patiatur, legatarium rem sibi habere. 215. Maior illa dissensio in hoc legato interuenit, '*(quod)*⁴ si '*eadem res*⁵ duobus pluribusue disiunctim '*legata sit*,⁶ quidam putant, utrisque solidum deberi, sicut per *damnationem*: nonnulli occupantis esse meliorem condicionem aestimant, quia cum in eo genere legati damnetur heres patientiam praestare, ut legatarius rem habeat, sequitur, ut si priori patientiam praestiterit et is rem sumpserit, securus sit aduersus eum, qui postea legatum petierit, quia neque habet rem, ut patiat eam ab eo sumi, neque dolo malo fecit, quominus eam rem haberet.

216. Per praeceptionem hoc modo legamus: LVCIVS TITIVS HOMINEM STICHVM PRAECIPITO. 217. Sed nostri quidem praeceptores nulli alii eo modo legari posse putant, nisi ei, qui aliqua ex parte heres scriptus '*sit*⁷: praecipere enim esse praecipuum sumere; quod tantum in eius persona procedit, qui aliqua ex parte heres institutus est, quod is extra portionem hereditatis praecipuum legatum habiturus sit. 218. Ideoque si extraneo legatum fuerit, inutile est legatum,
 110. adeo ut Sabinus | existimauerit, ne quidem ex *senatusconsulto* Neroniano posse conualescere: '*nam eo*', inquit, '*senatus-*

¹⁶³) esam *C. pro ppam ut puto. eam edd. et mea prior.* ⁴) *Addidi.*

⁵) eandem r. *C. eandem rem edd.* ⁶) *elegasti ed. Bg. Cf. 'Gaius' p. 49. legasti ed. Bg. 5. 7) cū C. esset ed. Bg.*

Theoph. l. c. QUIDQVID etc.] Cf. 4, 41. §. 214. Cf. Epit. l. c. L. 29. D. locati (19, 2). L. 16. D. de lib. leg. (34, 3). Supra p. 75. not. 67.

§. 215. Cf. L. 14. D. de usu et usufr. leg. (33, 2). L. un. §. 11. C. de caduc. toll. (6, 51). §. 216. Cf. Ulp. 24, 6. Theoph. 2, 20. §. 2. Magnonis Notae P. S. T. Q. H. §. 218. Cf. Ulp. 24, 11^a. Plin. ep. 5, 7. — L. 18. D. de leg. 1. Fr. Vat. 85. peregrino] cf. §. 285.

consulto ea tantum confirmantur, quae uerborum uitio iure ciuili non ualent, non quae propter ipsam personam legatarii non 'debentur.'¹⁶⁸ sed Iuliano 'ex Sexto⁹ placuit, etiam hoc casu ex senatusconsulto confirmari legatum; nam ex uerbis etiam hoc casu accidere, ut iure ciuili inutile sit legatum, inde manifestum esse, quod eidem aliis uerbis recte 'legetur',¹⁷⁰ uelut 'per uindicationem, per damnationem, sinendi modo';¹ tunc autem uitio personae legatum non ualere, cum ei legatum sit, cui nullo modo legari possit, uelut peregrino, cum quo testamenti factio non sit. quo plane casu senatusconsulto locus non est. **219.** Item nostri praeceptores quod ita legatum est, nulla '(alia)² ratione putant posse consequi eum, cui ita fuerit legatum, 'quam³ iudicio familiae erciscundae, quod inter heredes de hereditate erciscunda, id est diuidunda, accipi solet: officio enim iudicis id contineri, ut et quod per praeceptionem legatum est, adiudicetur. **220.** Unde intellegimus, nihil aliud secundum nostrorum praeceptorum opinionem per praeceptionem legari posse, nisi quod testatoris sit: nulla enim alia res, quam hereditaria, deducitur in hoc iudicium: itaque si non suam rem eo modo testator legauerit, |^{111.} iure quidem ciuili inutile erit legatum; sed ex senatusconsulto confirmabitur. aliquo tamen casu etiam alienam rem (per) praeceptionem legari posse fatentur: ueluti si quis eam rem

¹⁶⁸) deberentur C. edd. ⁹) Deleri uolunt post Buchholtz. de praeleg. p. 37. Th. Moms. et M. Hertz. (Jahrb. d. gem. deut. R. III. p. 8. 395). Sed sana est lectio, quae significat, Iulianum hanc (Digestorum libris) ex Sexto (Pomponio, cf. Zimmern hist. iur. §. 92. not. 6. Osann. ad Pompon. p. XVII.) relata sententiam probasse. Simili breuitate Gaius utitur L. 234. §. 2. D. de verb. sign. (50, 16), et adhibita praepositione apud (ubi citatus ab alio Ictus celebrior erat) 2, 154. ¹⁷⁰) legatur C. edd. ¹) Ex Goesch. ed. In C. post per uindicationem additur et. Quamobrem Lachm. v. per damnationem et per uindicationem pro interpolatis habuerit (poterat enim loco illorum etiam sinendi modo), non intelligo. et uncis incl. Bg. ed. 5. ²) Ad didi, cum exciderit propter n-ulla. ³) quod C. (factum ex q., postquam alia interierat) '(praeter)quam' ed. Bg. nulla (alia) . . . quam

§. 219. Cf. Theoph. l. c. Paul. 3, 6. §. 1. Ulp. L. 22. §. 1. D. fam. erc. (10, 2). L. 17. §. 2. D. de leg. 1. §. 220. Cf. Ulp. 24, 11. supra §. 197. L. 23. D. fam. erc. (10, 2). Paul. 3, 6. §. 8. L. 6. C. de

legauerit, quam creditori fiducia causa mancipio dederit; nam officio iudicis coheredes cogi posse existimant 'soluta pecunia luere'¹⁷⁴ eam rem, ut possit praecipere is, cui ita legatum sit. 221. Sed diuersae scholae auctores putant, etiam extraneo per praeceptionem legari posse proinde, ac si ita scribatur: TITIVS
 203 HOMINEM STICHVM CAPITO, superuacuo adiecta PRAE syllaba; ideoque per uindicationem eam rem legatam uideri: quae sententia dicitur diui Hadriani constitutione confirmata esse. 222. Secundum hanc igitur opinionem si ea res (ex) iure Quiritium defuncti fuerit, potest a legatario uindicari, siue is unus ex heredibus sit, siue extraneus; et si in bonis tantum testatoris fuerit, extraneo quidem ex senatusconsulto utile erit legatum, heredi uero familiae herciscundae iudicis officio praestabitur; quodsi nullo iure fuerit testatoris, tam heredi quam extraneo ex senatusconsulto utile erit. 223. Siue tamen heredibus, secundum nostrorum opinionem, siue etiam extraneis, secundum illorum opinionem, duobus pluribusue
 112. eadem res coniunctim aut disiunctim legata fuerit, singuli partes habere debent.

AD LEGEM FALCIDIAM. 224. Sed olim quidem licebat totum patrimonium legatis atque libertatibus erogare, nec quicquam heredi relinquere praeterquam inane nomen heredis; idque lex XII tabularum permittere uidebatur, qua cauetur, ut quod quisque de re sua testatus esset, id ratum haberetur, his uerbis: 'uti legassit suae rei, ita ius esto': 'qua auctoritate'⁵ qui scripti heredes erant, ab hereditate se abstinebant, et idcirco plerique intestati moriebantur. 225. Itaque lata

ed. Bg. 5. ¹⁷⁴) solutam pecuniam soluere C., ut appareat, librarium eam rem ad sequentia trahentem pecuniam mutuam datam (solutam) reddi (soluere) intellexisse ideoque ex luere fecisse soluere. Nec me mouet, quod praedes praediaque soluti solutaeque dicuntur. soluta pecunia soluere edd. [so]luere ed. Bg. 5. ⁵) quae Sched., quod pro nota acceptum ualet, quod dedimus, i. e. 'cuius legis auctoritate' et

fideic. (6, 42). fiducia] cf. 2, 60. §. 222. Cf. §§. 40. 196. 197.
 §. 223. Cf. Epit. 2, 5. §. 7. L. un. §. 11. C. de caduc. (6, 51).
 §. 224. Cf. pr. I. de lege Falc. (2, 22) cum Theoph. uti legassit] cf. Dirksen XII tabb. 5, 3. §. 225. Cf. Inst. et Theoph. l. c. infra

est lex Furia, qua, exceptis personis quibusdam, ceteris plus mille assibus legatorum nomine mortisue causa capere permissum non est. sed et haec lex non perfecit, quod uoluit: qui enim uerbi gratia quinque milium aeris patrimonium habebat, poterat quinque hominibus singulis milenos asses legando totum patrimonium erogare. **226.** Ideo postea lata est lex Voconia, qua cautum est, ne cui plus legatorum nomine mortisue causa capere liceret, quam heredes caperent: ex qua lege plane quidem aliquid utique heredes habere uidebantur; sed tamen uitium simile nascebatur: nam in multas legatariorum personas distributo patrimonio 'poterat (*testator*)¹⁷⁶ adeo heredi minimum relinquere, ut non expediret heredi, huius lucri gratia totius hereditatis onera sustinere. **227.** Lata est itaque lex Falcidia, qua cautum est, ne plus 'cui *Romano* legare⁷ liceat quam dodrantem: itaque necesse est, ut heres quartam partem hereditatis habeat: et hoc *nunc* iure utimur. **228.** In libertatibus quoque dandis nimiam licentiam conspexit lex Furia Caninia, sicut in primo commentario rettulimus.

DE INUTILITER RELICTIS LEGATIS. **229.** Ante heredis institutionem inutiliter legatur, scilicet quia testamenta uim ex institutione heredis accipiunt, et ob id uelut caput et fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio. **230.** Pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari

praestat ei, quod proposuimus 'Gaius' p. 50. quare edd. ¹⁷⁶ *Ex Bg. (Goesch.) cj. addidi (sed notatum t facilius h. l. excidere poterat quam, quo Goesch. id supplebat, ante v. ut); poterant ed. Bg. poterat a. h. m. relinqui rei mea cj. 'Gaius' p. 50. ⁷) ei C. et ed. mea prior, ubi notaveram: quod nunc (cum 'testator' praecedat) ferri potest. elegare ed. Bg. h' (hereditatis) legare mea cj. 'Gaius' p. 50. cui Romano legare] ed. Bg. 5. quam nunc sequor, ubi apparuit in C.*

4, 23. *Ulp.* 1, 2. 28, 7. *Fr. Vat.* 301. *Varr. fragm. lib. III. de vit. pop. Rom. ed. Bip.* p. 247. §. 226. *Cf. Inst. et Theoph. l. c. Lex Voconia] a. u. 585. Cf. §. 274. §. 227. lex Falcidia] a. u. 714. Cf. Inst. l. c. Ulp. 24, 32. Epit. 2, 6. Paul. 3, 8. §. 1. L. 1 pr. D. ad l. Falc. (35, 2). §. 228. Cf. 1, 42 seq. §. 229. Cf. Ulp. 24, 15. §. 34. I. de legat. (2, 20). §. 230. = §. 34. I. tit. Cf. Ulp.*

potest. **231.** Nostri praeceptores nec tutorem eo loco dari posse existimant: *sed* Labeo et Proculus tutorem posse dari (*putant*), quod nihil ex hereditate erogatur tutoris datione. **232.** Post mortem quoque heredis inutiliter legatur, id est hoc modo: CVM HERES MEVS MORTVVS ERIT, DO LEGO, aut DATO. ita autem recte legatur: CVM HERES (*MEVS*)¹⁷⁸ MORIETVR, quia non post mortem heredis relinquitur, sed ultimo uitae eius tempore. rursum ita non potest legari: PRIDIE QVAM HERES MEVS MORIETVR; quod non pretiosa ratione 114. receptum uidetur. | **233.** Eadem et de libertatibus dicta intellegemus. **234.** Tutor uero an post mortem heredis dari possit, quaerentibus eadem forsitan poterit esse quaestio, quae de (*eo*) agitur, qui ante heredum institutionem datur. (*DE*) POENAE CAUSA RELICTIS LEGATIS. **235.** Poenae quoque nomine inutiliter legatur: poenae autem nomine legari uidetur, quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis heres aliquid faciat aut non faciat, uelut quod ita legatur: SI HERES MEVS FILIAM SVAM TITIO IN MATRIMONIVM COLLOCAVERIT, x (*MILIA*) SEIO DATO, uel ita: SI FILIAM TITIO IN MATRIMONIVM NON COLLOCAVERIS, x MILIA TITIO DATO; sed et si 'heredem, (*si*)⁹ uerbi gratia intra biennium monumentum sibi non fecerit, x Titio 'dare¹⁸⁰ iusserit, poenae nomine legatum est. et denique ex ipsa definitione multas similes species 'uel causas¹ fingere possumus. **236.** Nec libertas quidem poenae nomine dari potest, quamuis de ea re fuerit quaesitum. **237.** De tutore uero nihil possumus quaerere, quia non potest

potius siglum CR quam ei scriptum fuisse. ¹⁷⁸) *Supplevit Bg. ed. 5.*
⁹) h. (*quod et heres et heredem notat*) C. heres *edd.* *Subiecto testatoris, quod ex exemplis modo allatis satis intelligitur, carere possumus.* ¹⁸⁰) dari C. *edd.* ¹) In C. fuerit ū cōsais coll. L. 85. D. de verb. obl. (45, 1); vel ū cōrias = nel contrarias (*hoo spectans ad illud aut non faciat*). proprias *ed. Bg.* testamentarias

1, 20. §. 231. Cf. §. 3. I. qui dari tut. (1, 14). §. 232. Cf. Ulp. 24, 16. Paul. 3, 6. §§. 5. 6. 4, 1. §. 11. §. 35. I. de legat. (2, 20). infra 3, 100. L. 11. C. de contrah. stip. (8, 38). §. 233. Cf. Ulp. 1, 20. §. 234. Cf. §. 231. L. 7. D. de testam. tut. (26, 2). §. 235. Cf. Ulp. 24, 17, 25, 13. §. 36. I. de legat. (2, 20). §. 236. Cf. §. 36. I. cil. §. 237. Cf. L. 2. D. de his quae poenae c. (34, 6).

datione tutoris heres compelli quidquam facere aut non facere; ideoque nec datur poenae nomine tutor; (*si uero ita tutor*) datus fuerit, magis sub condicione quam poenae nomine datus uidebitur. 238. '*(Item)*¹⁸² incertae personae legatum inutiliter relinquitur: incerta autem uidetur persona, quam per incertam opinionem | animo suo testator subicit, uelut si ita 115. legatum sit: QVI PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, (*EI HERES*) MEVS X (*MILIA*) DATO; idem iuris est, si generaliter omnibus legauerit, QVICVMQVE AD FVNVS MEVM VENERIT; in eadem causa est, quod ita relinquitur: QVICVMQVE FILIO MEO IN MATRIMONIUM FILIAM SVAM CONLOCAVERIT, EI HERES MEVS X MILIA DATO; illud quoque,³ quod ita relinquitur: QVI POST TESTAMENTVM '*(SCRIPTVM PRIMI)*⁴ CONSVLES DESIGNATI ERVNT, aequae incertis personis legari uidetur; et denique aliae multae huiusmodi species sunt. sub certa uero demonstratione incertae personae recte legatur, uelut: EX COGNATIS MEIS, QVI NVNC SVNT, QVI PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, EI X MILIA HERES MEVS DATO. 239. Libertas quoque non uidetur incertae personae dari posse, quia lex Furia Caninia iubet, nominatim seruos liberari. 240. Tutor quoque certus dari debet. 241. Postumo quoque alieno inutiliter legatur. *est autem alienus postumus, qui natus inter suos heredes testatori futurus non est: ideoque ex emancipato quoque filio 'conceptus⁵ nepos extraneus est postumus auo; item qui in utero est eius, 'quae conubio non interueniente*

cf. Bg. ed. 5. ¹⁸²) *Addidi, praecedens uideb-it' geminando.*

³) *Addunt C. et edd.: in eadem causa est. Sed librarium haec ex superioribus, quo oculi eius aberrauerant, perperam repetiisse, arguunt Iust. Instit., in quibus est: 'Illud quoque, quod ita relinquebatur QVI POST TEST. SCRIPTVM PRIMI CONSVLES DESIGNATI ERVNT, aequae incertae personae legari uidebatur'. (Itaque nunc uncis incl. ed. Bg. 5.) Alii postea ante aequae addiderunt nam. ⁴) *Ex Inst. addidi. ⁵) Hoc per errorem exciderat ex ed. m. priore.**

§. 238. Cf. Ulp. 24, 19. Paul. 3, 6. §. 13. §. 25. I. de legat. (2, 20).

§. 239. Cf. §. 25. I. cit. supra 1, 45 seq. Ulp. 1, 25. L. 24. D. de mñss. test. (40, 4). §. 240. Cf. L. 20 pr. D. de testam. tut. (26, 2). §. 27 fin. I. de legat. (2, 20). Ulp. 11, 14. §. 241. = §. 26.

116. *du|cta* est¹⁸⁶ uxor, extraneus postumus patri contin|git. 242. Ac ne heres quidem potest institui postumus alienus: est enim incerta persona. 243. Cetera uero, quae supra diximus, ad legatae proprie pertineunt; quamquam non inmerito quibusdam placeat, poenae nomine heredem institui non posse: nihil enim intererit, utrum legatum dare iubeatur heres, si fecerit aliquid aut non fecerit, an coheres ei adiciatur; quia tam coheredis adiectione quam legati datione compellitur, ut aliquid contra propositum suum faciat.

244. Au ei, qui in potestate sit eius, quem heredem instituimus, recte legemus, quaeritur. Seruius recte legari probat, sed euanescere legatum, si quo tempore dies legatorum cedere solet, adhuc in potestate sit; ideoque siue pure legatum sit et uiuo testatore in potestate heredis esse desierit, siue sub condicione et ante condicionem id acciderit, deberi legatum. Sabinus et Cassius sub condicione recte legari, pure non recte, putant; licet enim uiuo testatore possit desinere in potestate heredis esse, ideo tamen inutile legatum intellegi oportere, quia quod nullas uires habiturum foret, si statim

¹⁸⁶) *Scripti in 'Studien d. R. I. R.'* p. 263. 'quae iure nostro non potest esse' ed. Bg. [ex §. 28. I. de legat. 2, 20]: qui paene iuris error (quis enim ignorat, ex ea, quae uxor iure non potest esse, nati nec patrem dici posse?) Gato impingi non debebat. Cf. 1, 64. Sed et plane alienus hinc est eiusmodi postumus, cuius in §. 28. I. de legat. (2, 20) mentio fit: quem non ut incertam personam, sed quia honeste postumus sperari nequit, instituere non possumus. — Ceterum certissimum est, quae 'iure nostro uxor esse non posse' dicitur §. 28. I. cit., significari ea non quae iure nostro (quod distinguit inter iustam i. e. iustis nuptiis copulatam uxorem et uxorem simpliciter) iusta uxor, sed quae iure uxor omnino esse non possit; neque alium locum novi, ubi iure nostro uxor esse posse negata spectet tantum ad iustis nuptiis coniunctam. Nec hanc rem, in qua tota quaestio vertitur, omnino tangit Bg. ed. 5. ad h. l. Quod vero praeterea de exacerbatione, quam errore facti mihi impingit, de ferula, de vapulatione, de virorum doctorum auctoritatibus, de L. 24. D. de legib. loquitur, ea cum ad rem non pertineant, missa facio.

I. *ibid.* Cf. *infra* §. 287. §. 242. Cf. 1, 147. 2, 237. §. 28. I. de legat. (2, 20). §. 243. Cf. §. 36. I. tit. cit. §. 244. Cf. §. 32. I. *ibid.* Ulp. 24, 23. L. 1 pr. L. 4. D. de reg. Cat. (34, 7).

post testamentum factum decessisset testator, hoc ideo ualere, quia uitam longius traxerit, absurdum esset. | Diuersae scholae 117. auctores nec sub condicione recte legari (*putant*), quia quos in potestate habemus, eis non magis sub condicione quam pure debere possumus. 245. Ex diuerso constat, ab eo, qui in potestate (*tua*) est, herede instituto recte tibi legari; sed si tu per eum heres extiteris, euanescere legatum, quia ipse tibi legatum debere non possis; si uero filius emancipatus aut seruus manumissus erit uel in alium translatus, et ipse heres extiterit aut alium fecerit, deberi legatum.

246. Nunc ¹⁸⁷ transeamus ad fideicommissa.

247. Et prius de hereditatibus uideamus. 248. Inprimis igitur sciendum est opus esse, ut aliquis heres recto iure instituat^{ur} eiusque fidei committatur, ut eam hereditatem alii restituat; alioquin inutile est testamentum, in quo nemo recto iure heres instituitur. 249. Verba autem utilia fideicommissorum haec 'fere' ⁸ maxime in usu esse uidentur: PETO, ROGO, VOLO, FIDEICOMMITTO, quae proinde firma singula sunt, atque si omnia in unum congesta sint. 250. Cum igitur scripserimus: (*LVCIVS*) TITIVS HERES ESTO, possumus adicere: 187. ROGO TE, LVCII TITI, PETOQVE A TE, VT, CVM PRIMVM POSSIS HEREDITATEM MEAM ADIRE, GAIO SEIO REDDAS, 196. RESTITUAS. possumus autem et de parte restituenda rogare; et liberum est, uel sub condicione uel pure relinquere | fidei-118. commissa, uel ex die certa. 251. Restituta autem hereditate is, qui restituit, nihilominus heres permanet; is uero, qui recipit hereditatem, aliquando heredis loco est, aliquando legatarii. 252. Olim autem nec heredis loco erat nec lega-

¹⁸⁷) De Goesch. *cj. ex Inst.* Cf. 1, 124. 2, 80. 97. 3, 39. 182. 4, 88. Hinc G. edd. (*praeter Bg. 5.*) ⁸), *Ex Ulp. l. c. recte C.* [recte] *Bg. ed.*

§. 245. Cf. §. 33. *I. tit. cit. Ulp.* 24, 24. *supra* §. 189. §§. 246. 247. = *pr. I. de fdcss. hered.* (2, 23). §. 248. = §. 2. *init. I. eod. Cf. Epit.* 2, 7 *pr.* §. 249. = §. 3. *I. de sing. reb. p. fdcss.* (2, 24). Cf. *Ulp.* 25, 2, 7. *Paul.* 4, 1. §§. 5. 6. §. 250. = §. 2. *med. I. de fdcsm. hered.* (2, 23). *Epit.* 2, 7 *pr.* §. 251. = §. 3. *I. eod. infra* §. 255. §. 252. Cf. *Theoph.* 2, 23. §. 3. *L. 95. D. de*

tarii, sed potius emptoris: tunc enim in usu erat, ei, cui restituebatur hereditas, nummo uno eam hereditatem dicis causa uenire; et quae stipulationes inter (*uenditorem hereditatis et emptorem interponi solent, eadem interponebantur inter*) heredem et eum, cui restituebatur hereditas, id est hoc modo: heres quidem stipulabatur ab eo, cui restituebatur hereditas, ut quicquid hereditario nomine condemnatus fuisset, siue quid alias bona fide dedisset, eo nomine indemnus esset, et omnino si quis cum eo hereditario nomine ageret, 'ut¹⁸⁹ recte defenderetur; ille uero, qui recipiebat hereditatem, inuicem stipulabatur, ut si quid ex hereditate ad heredem peruenisset, id sibi restitueretur, '(et)¹⁹⁰ ut etiam pateretur, eum hereditarias actiones procuratorio aut cognitorio nomine exequi. 253. Sed posterioribus temporibus Trebellio Maximo et Annaeo Seneca consulibus senatusconsultum factum est, quo cautum est, ut si cui hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, actiones, quae iure civili heredi et in heredem competere, (et) et in eum darentur, cui ex fideicommisso restituta esset hereditas; post quod senatusconsultum desierunt illae cautiones in usu
 119. haberi: | praetor enim utiles actiones ei et in eum, qui recepit hereditatem, quasi heredi et in heredem dare coepit, eaeque in edicto proponuntur. 254. Sed rursus quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem aut paene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum aut minimum lucrum recusabant, atque ob id extinguebantur fideicommissa, Pegaso et Pusione (*consulibus*) senatus censuit, ut ei, qui rogatus esset hereditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque e lege Falcidia in legatis retinendi ius conceditur: ex singulis quoque rebus, quae per fideicommis-

Alii: recepta, vel certe. ¹⁸⁹⁾ *Omisit ed. Bg. 5. u C. puncto superposito, nisi est pars litterae i suppletæ.* ¹⁹⁰⁾ *Addidi ex vicino (olim) restitueret.*

leg. 3. §. 253. = §. 4. I. h. t. (2, 23). temporibus] Neronis a. 54—68. Cf. Paul. 4, 2. Ulp. 24, 14. §. 254. = §. 5. I. h. t. (2, 23). Epit. 2, 7 pr. Ulp. 25, 14. 15. Paul. 4, 3. P. et P. consulibus] Vespasiani temporibus a. 70—80. partitio] cf. Ulp. 24, 25. Theoph. 2, 23. §. 5.

sum relinquuntur, eadem retentio permissa est. per quod senatusconsultum ipse (*heres*) onera hereditaria sustinet; ille autem, qui ex fideicommisso reliquam partem hereditatis recipit, legatarii partiarrii loco est, id est eius legatarii, cui pars bonorum legatur; quae species legati partitio uocatur, quia cum herede legatarius partitur hereditatem: unde effectum est, ut quae solent stipulationes inter heredem et partiarium legatarium interponi, eadem interponantur inter eum, qui ex fideicommissi causa recipit hereditatem, et heredem, id est, ut et lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune sit. **255.** Ergo siquidem non plus quam dodrantem | hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere, tum ex 120. Trebelliano senatusconsulto restituitur hereditas, et in utrumque actiones hereditariae pro rata parte dantur, in heredem quidem iure ciuili, in eum uero, qui recipit hereditatem, ex senatusconsulto Trebelliano; quamquam heres etiam pro ea parte, quam restituit, heres permanet, eique et in eum solidae actiones competunt; sed non ulterius oneratur, nec ulterius illi dantur actiones, quam apud eum commodum hereditatis remanet. **256.** At si quis plus quam dodrantem uel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, locus est Pegasiano senatusconsulto. **257.** Sed is, qui semel adierit hereditatem, si modo sua uoluntate adierit, siue retinuerit quartam partem, siue noluerit retinere, ipse uniuersa onera hereditaria sustinet: sed quarta quidem retenta quasi partis et pro parte stipulationes interponi debent tamquam inter partiarium legatarium et heredem; si uero totam hereditatem restituerit, ad exemplum emptae et uenditae hereditatis stipulationes interponendae sunt. **258.** Sed si recuset scriptus heres adire hereditatem ob id, quod dicat, eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cauetur Pegasiano senatusconsulto, ut desiderante eo, cui restituere rogatus est, iussu | praetoris adeat et restituat, per- 121. indeque ei et in eum, qui receperit, actiones dentur, ac iuris

§. 255. = §. 6. I. h. t. (2, 23). Cf. Ulp. 25, 14. L. 93. D. ad l. Falc. (35, 2). §. 256. §§. 6. (7.) I. h. t. Cf. Ulp. l. c. §. 257. = §. 6. I. cit. Cf. L. 21. 45. D. ad SC. Treb. (36, 1). Ulp. 25, 15. Paul. 4, 3. §. 2. supra §. 254. §. 258. Cf. Ulp. 25, 16. Paul. 4, 4. §§. 2—4.

est ex senatusconsulto Trebelliano: quo casu nullis stipulationibus opus est, quia simul et huic, qui restituit, securitas datur, et actiones hereditariae ei et in eum transferantur, qui receperit hereditatem. 259. Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse heres institutus aut totam hereditatem aut pro parte restituere rogetur, an ex parte heres institutus aut totam eam partem aut partis partem restituere rogetur. nam et hoc casu de quarta parte eius partis ratio ex Pegasiano senatusconsulto haberi solet.

260. Potest autem quisque etiam res singulas per fideicommissum relinquere, uelut fundum, hominem, uestem, argentum, pecuniam; et uel ipsum heredem rogare, ut alicui restituat, uel legatarium, quamuis a legatario legari non possit.

261. Item potest non solum propria testatoris res per fideicommissum relinqui, sed etiam heredis aut legatarii aut cuiuslibet alterius: itaque et legatarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quae ei legata sit, sed etiam de alia, siue ipsius legatarii siue aliena sit. Hoc¹⁹¹ solum obseruandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, 122. quam ipse ex testamento ceperit; nam | quod amplius est, inutiliter relinquitur. 262. Cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei, qui rogatus est, aut ipsam redimere et praestare, aut aestimationem eius soluere, sicut iuris est, si per damnationem aliena res legata sit: sunt tamen, qui putant, si rem per fideicommissum relictam dominus non uendat, extinguí fideicommissum; sed aliam esse causam per damnationem legati.

263. Libertas quoque seruo per fideicommissum dari potest, ut uel heres rogetur manumittere, uel legatarius.

¹⁹¹) *Ex Inst.* sed hoc *C. edd.* verum sed *ex praecedente sit natum uidetur. Errore Bg. ed. 5. me prius sed (ante etiam) omittere ait.*

§. 259. = §. 8. *I. h. t.* (2, 23). §. 260. = *pr. I. de sing. reb. p. fideiss.* (2, 24). uel legatarium] *cf.* §. 271. *Ulp.* 24, 20. §. 261. = §. 1. *I. eod. Ulp.* 25, 5. *Paul.* 4, 1. §§. 7. 8. §. 262. = §. 1. *I. cit. Ulp.* 25, 5. *Paul.* 4, 1. §. 7. *L.* 14, §. 2. *L.* 30. §. ult. *D. de leg. 3.* §§. 263—267. *Cf. de ordine supra* §§. 185—190; *de re* = §. 2. *I. eod.* (2, 24). §. 263. *Cf. Epit.* 2, 7. §. 7. *Ulp.* 25, 18, 2, 7.

264. *Nec interest, utrum de suo proprio seruo testator roget, an de eo, qui ipsius heredis aut legatarii uel etiam extranei sit.* **265.** *Itaque et alienus seruus redimi et manumitti debet: quodsi dominus eum non uendat, sane extinguitur libertas, quia pro libertate pretii computatio nulla interuenit.* **266.** *Qui autem ex fideicommisso manumittitur, non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris seruus sit, sed eius, qui manumittit.* **267.** *At qui directo testamento liber esse iubetur, uelut hoc modo: STICHVS SERVVS MEVS LIBER ESTO, uel: STICHVM SERVVM MEVM LIBERVVM ESSE IVBEO, is ipsius testatoris fit libertus. nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris ex iure Quiritium fuerit, et quo faceret testamentum, et quo moreretur.*

¹⁹²**268.** *Multum autem differunt, quae per fideicommissum ^{123.} relinquuntur, ab his, quae directo iure legantur.* **269.** *Nam ecce per fideicommissum 'etiam ante heredis (institutionem)' ³ relinqui potest: cum alioquin legatum 'testamenti initio relictum' ⁴ inutile sit. ++ ⁵* **270.** *Item intestatus moriturus*

¹⁹²) *Praecedunt duae lineae vacuae, rubricae destinatae.* ³) *Scripti; hanc enim differentiam a Gaio omitti non potuisse eamque primam fuisse, quam referret, ex §. 229. efficitur; cf. Ulp. 25, 8. 'institutionem' vero ob siglām H19, quae est 'heredis institutio' (Putsch. Gramm. vet. p. 1674), tantum pro 'heredis' acceptam excidisse puto. etiam nutu heredi(ta)s ed. Bg. contra quod vid. 'Gaius' p. 51. etiam non instituto herede ed. Bg. 5. ⁴) *Puta scriptum fuisse: 'initio relictū. Bg. ed. (etiam 5): nisi | testamento facto. Nec aut, quo hanc primam differentiam spectare velit (infra enim ab eo citati loci ad nutu relictum fdcsum pertinent), utrum, repugnantē verborum sensu, ad sdcmissa ante h. institutionem an ab intestato data (ut Gaius idem hic et §. 270. dixisse cogatur). ⁵) *Insolite librarius (quippe statim initio novae materiae) reliquam versus partem vacuam reliquit, lacunam, ut opinor, codicis, unde describebat, significans. Hic enim secundam differentiam excidisse, quam Epit. 2, 7. §. 8.***

Paul. 4, 12. §. 4. 4, 13. §. 264. Cf. 2, 261. 272. Epit. l. c. Ulp. 2, 10. §. 265. Epit. l. c. Ulp. 2, 11. L. 6. C. h. t. (7, 4). §. 2. I. cit. §. 266. Cf. Ulp. 2, 8. Epit. l. c. §. 267. Cf. Ulp. 2, 7. 8. 1, 23. §. 268. Cf. Epit. 2, 7. §. 8. infra §. 284. §. 269. Cf. 2, 229. Ulp. 25, 8. §. 270. Cf. Epit. l. c. Ulp. 25, 4. §. 10. l. de

potest ab eo, ad quem bona eius pertinent, *fideicommissum* alicui relinquere; cum alioquin ab eo legari non possit. 270^a. Item *legatum codicillis relictum* non aliter ualeat, quam si a testatore confirmati fuerint, id est, nisi in testamento *cauerit* testator, ut quidquid in codicillis scripserit, id ratum sit; *fideicommissum* uero etiam non confirmatis codicillis relinquere potest. 271. Item a legatario legari non potest, sed *fideicommissum* relinquere potest. quin etiam ab eo quoque, cui per *fideicommissum* relinquimus, rursus alii per *fideicommissum* relinquere possumus. 272. Item seruo alieno directo libertas dari non potest, sed per *fideicommissum* potest. 273. Item codicillis nemo heres institui potest neque exheredari, quamvis testamento confirmati sint; at hic, qui testamento heres institutus est, potest codicillis rogari, ut eam hereditatem alii totam uel ex parte restituat, quamvis testamento codicilli confirmati non sint. | 274. Item mulier, quae ab eo, qui centum milia aeris census est, per legem Voconiam heres instituta¹⁹⁶

hoc ipso loco refert his verbis: 'Fideicommissum ad eum, cui aliquid dimissum est herede mortuo, poterit pervenire, si talis fuerit condicio testamenti: nam legatum ita relinquere non potest', praeter hunc Epitomae locum etiam 2, 232, ubi haec proprietas legatorum et ipsa sequitur eam, quam Gaius §. 269. rursus commemoravit, et infra verba §. 277. et quia post mortem quoque heredis fideicommissum dari potest ostendunt; more enim suo Gaius hanc causam afferre non poterat, nisi iam rem retulisset. ¹⁹⁶ hdes institutio Sched. heres institui edd., quomodo sane oratores de capacibus dicunt Quintil. I. O. 9, 2. §. 74. Vid. 'Gaius' p. 52. heredis institutione (capere) ed. mea prior: quod satis Latine dici recte negavit Bg. ed. 5. Iam vidi, librarium cum nolam (= capere) libri, unde describebat, non intel-

fcss. hered. (2, 23). §. 270^a. Cf. Epit. l. c. Ulp. 25, 8. Paul. 4, 1. §. 10. §. 1. I. de codic. (2, 25). Cic. de finib. 2, 17. §. 271. Cf. §§. 260. 261. Ulp. 24, 20. Epit. l. c. §. 1. I. de sing. reb. (2, 24). §. 272. Cf. Epit. l. c. §§. 264. 267. §. 2. I. de sing. reb. (2, 24). §. 273. Cf. Ulp. 25, 11. Epit. l. c. §. 2. I. de codic. (2, 25). §. 10. I. de fcss. hered. (2, 23). §. 274. Cf. Cic. Verr. 2, 1. c. 42. cum Schol. ed. Bait. p. 189. de senect. 5. §. 14. de leg. 2, 20 seq. de rep. 3, 10. de fin. 2, 17. §. 55. Dio Cass. 56, 10. Quintil. decl. 284. Plin. paneg. 42. Liv. ep. 41. Gell. 7, 13. 17, 6. 20, 1. Augustin. de

capere non potest, tamen fideicommisso relictam sibi hereditatem capere potest. 275. Latini quoque, qui hereditates legataque directo iure lege Iunia capere prohibentur, ex fideicommisso capere possunt. 276. Item cum senatusconsulto prohibitum sit proprium *seruum* minorem annis xxx liberum et heredem instituere, plerisque placet, posse nos iubere liberum esse, cum annorum xxx erit, et rogare, ut tunc illi restitatur hereditas. 277. Item quamvis non (*possimus*) post mortem eius, qui nobis heres extiterit, alium in locum eius heredem instituere, tamen possumus eum rogare, ut, cum morietur, alii eam hereditatem totam uel ex parte restituat; et quia post mortem quoque heredis fideicommissum dari potest, idem efficere possumus et si ita scripserimus: *CVM TITIVS HERES MEVS MORTVVS ERIT, VOLO HEREDITATEM MEAM AD* 49.

187. *PVBIVM MEIVM PERTINERE*: utroque autem modo, tam hoc quam illo, Titium heredem suum obligatum relinquit de fideicommisso restituendo. 278. Praeterea legata (*per*) formulam petimus: fideicommissa uero Romae quidem apud consulem uel apud eum praetorem, qui praecipue de fideicommissis ius dicit, persequimur; in prouinciis uero apud praesidem prouinciae. 279. Item de fideicommissis semper in urbe ius 125. dicitur; de legatis uero, cum res aguntur. 280. Fideicommissorum usurae et fructus debentur, si modo moram solu-

tigeret (plerumque enim tantum ut ualeat usucapere) fecisse o indeque etiam antea a mutasse in i, r in d.

civ. D. 3, 21. *Plutarch. Cic.* 41. *Polyb.* 32, 14. §. 275. *Cf. Ulp.* 25, 7. 22, 3. *supra* 1, 23 *seq. L.* 13 *pr. D. de tut. et cur.* (26, 5). §. 276. *Cf. Ulp.* 22, 8. *L.* 29. *D. de reb. dub.* (34, 5). *L.* 38. 46. *D. de man. test.* (40, 4). *L.* 13. §. 5. *D. de statu lib.* (40, 7). *L.* 39. §. 2. *D. fam. erc.* (10, 2) *et lib. meum 'Gaius'* p. 53. §. 277. *Cf. Epit.* 2, 7. §. 8. *supra* §. 184. *et not.* 195. §. 278. *Cf. Ulp.* 25, 12. *Paul.* 4, 1. §. 18. *L.* 178. §. 2. *D. de verb. sign.* (50, 16). *L.* 2. §. 32 *fn.* 2. *D. de orig. iur.* (1, 2). *Suet. Claud.* 23. *Quintil. I. O.* 3, 6. §. 69. §. 1. *I. de fcss. her.* (2, 23) *ibique Schrader.* §. 279. *Cf. Zimmern Civilproc.* p. 123. §. 280. *Cf. Epit.* 2, 7. §. 8. *Paul.* 3, 8. §. 4. *L.* 17. §. 3. *L.* 34. *D. de usur.* (22, 1). *L.* 87. §. 1. *D. de leg.* 2. *L.* 92 *fn.* 3. *D. de condic. et dem.* (35, 1). *L.* 39. §. 1. *D. de leg.* 1. *L.* 5 *pr. D. de oper. publ.* (50, 10). *L.* 1. §. 13. *D. ut legat. v. fcss.*

tionis fecerit, qui fideicommissum debebit; legatorum uero usurae non debentur: idque rescripto diui Hadriani significatur: scio tamen, Iuliano placuisse, in eo legato, quod sinendi modo relinquitur, idem iuris esse, quod in fideicommissis; quam sententiam et his temporibus magis optinere uideo.

281. Item legata Graece scripta non ualent; fideicommissa uero ualent. **282.** Item si legatum per damnationem relictum heres infitietur, in duplum cum eo agitur; fideicommissi uero nomine semper in simplum persecutio est. **283.** Item (*quod*) quisque ex fideicommisso plus debito per errorem soluerit, repetere potest; at id, quod ex causa falsa per damnationem legati plus debito solutum sit, repeti non potest. idem scilicet iuris est de *'solido'*,¹⁹⁷ quod non debitum uel ex hac uel ex illa causa per errorem solutum fuerit.

284. Erant etiam aliae differentiae, quae nunc non sunt.

285. Ut ecce peregrini poterant fideicommissa capere, et fere haec fuit origo fideicommissorum: sed postea id prohibitum est,⁸ et nunc ex oratione diui Hadriani senatusconsultum factum est, ut ea fideicommissa fisco uindicarentur.⁹ **286.** 126. Caelibes | quoque, qui per legem Iuliam *'testamento'*²⁰⁰ here-

¹⁹⁷) *Scripti*; eo legato *C. edd.* *solido nunc etiam Bg. ed. 5.* *Alii de-leri v. legato voluerunt.* ⁸) *Primum puta, ne exsules hoc modo inuarentur.* ⁹) *Excepit postea D. Pius, ut Graeci cives Romani facti liberis, qui peregrini mansissent, hereditatem (fideicommisso) relinquere liceret, quod a Pausan. 8, 43, 3. relatum Gaius ut nimis speciale omisit, non omissurus, si Graecus 'Ictus provincialis' fuisset.* ²⁰⁰) *Scripti, (item nunc Bg. ed. 5) C. ductus interpretans 10.*

serv. (36, 3). Tit. C. de usur. et fr. leg. (6, 47). §. 281. Cf. Ulp. 25, 9. L. 11 pr. D. de leg. 3. L. 34. §. ult. D. de leg. 2. L. 37. §. 5. L. 101 pr. D. de leg. 3. §. 282. Cf. Epit. 2, 7. §. 8. infra 4, 9. 171. Paul. 1, 19. §. 1. §. 7. I. de obl. quae q. ex contr. (3, 27). §. 283. Cf. Ulp. 24, 33. §. 7. I. cit. §. 25. I. de legat. (2, 20). Paul. 3, 6. §. 92. §. 284. Cf. §. 268. §. 285. Cf. Theoph. 2, 23. §. 1. Cic. Verr. II. 1, 47. §. 123. Plin. ep. 10, 80 (79).; hic de peregrina ciuitate. Valer. Max. 4, 2. §. 7. huc non pertinet. Vid. ad 2, 60. §. 286. Cf. §§. 111. 144. 150. 206. 207. Ulp. 17, 1. 22, 3. L. 1. Th. C. de infirm. poen. coel. (§, 16). Sozom. h. eccl. 1, 9.

ditates legataque capere prohibentur, olim fideicommissa uidebantur capere posse; [286^a.] item orbi, qui per legem Papiam ob id, quod liberos non habent, dimidias partes hereditatum legatorumque perdunt, olim solida fideicommissa uidebantur capere posse. sed postea senatusconsulto Pegasiano perinde fideicommissa quoque, ac legata hereditatesque capere 'posse'²⁰¹ prohibiti sunt; eaque translata sunt ad eos, qui testamento liberos habent,² aut si nullus liberos habebit, ad populum, sicuti iuris est in legatis et in 'hereditatibus. 287. (*Cum*)que eadem aut simili ex causa item³ olim incertae personae uel postumo alieno per fideicommissum relinqui poterat, quamvis neque heres institui neque legari ei 'posset',⁴ senatusconsulto, quod auctore diuo Hadriano factum est, idem in fideicommissis, quod in legatis hereditatibusque constitutum est.⁵ 288. Item poenae nomine iam non dubitatur nec per fideicommissum quidem relinqui posse.

289. Sed quamvis in multis iuris partibus longe latior

²⁰¹) *Suspecta vox, cum capere prohiberi sufficiat et rectum sit.* (Cf. 2, 110, 111. 286. Ulp. 22, 3.) p'sem C. an = pro semisse? ut aliquid exciderit; nam et certum subiectum desideratur. Et sane commode ita orationem supplebimus: capere (caelibes omnino, orbi) pro semisse. ²) *Primo tamen ad eum patrem, cuius fides electa erat.* L. 60. D. de leg. 2. ³) hereditatibusque eadem aut simile excautem C. hereditatibus. 287. Eadem aut simili ex causa autem edd. hereditatibus. 287. Eadem a. s. e. causa cum ed. mea prior. Quod nunc dedi et Codici et sensui magis accommodatum est. Ante que excidit similis nota c', ex caute factum caute. ⁴) possit; set C. edd. possit ed. mea prior. facta v. set ex praecedente pos-sit, ut supra §. 261. not. 191. ⁵) Sed nota, incertam personam vel postumum alienum, cui cum alio per fideicommissum vel legatum per damnationem relictum erat, partem huic detraxisse, ut non perinde esset, ac si nulli personae relictum esset. Cf. L. 4. 7. §. 1. D. de reb. dub. (34, 5). L. 7. D. de leg. 2.

§. 286^a. SC. Pegas.] cf. §. 254. §. 287. Cf. Ulp. 25, 13. neq. her. inst.] cf. Ulp. 22, 4. §. 12. I. de hered. inst. 2, 14. neq. legari] cf. supra §§. 238. 241. L. 3, 4. 5 pr. D. de reb. dub. (34, 5). Interpolata est L. 5. §. 1. eod. §. 288. Cf. Ulp. l. c. supra §§. 235 seq. 243. §. 289. Cf. 1, 149. L. 7. 33. D. de testam. tut. (26, 2). L. 1. §. 1. D. de confirm. tut. (26, 3).

causa sit fideicommissorum quam eorum, quae directo relin-
quuntur, in quibusdam tantumdem ualeant, tamen tutor non
aliter testamento dari potest, quam directo, ueluti hoc modo:
LIBERIS MEIS TUTIVS TVTOR ESTO, uel ita: LIBERIS MEIS
TITIVM TVTOREM DO; per fideicommissum uero dari non
potest.

1. ¹ *Intestatorum hereditates lege XII tabularum primum ad suos heredes pertinet.* 2. *Sui autem heredes existimantur liberi, qui in potestate morientis fuerunt, ueluti filius filiae, nepos neptis ex filio, pronepos proneptis ex nepote filio nato prognatus prognatae: nec interest, utrum naturales sint liberi an adoptiui: ita demum tamen nepos neptis et pronepos proneptis suorum heredum numero sunt, si praecedens persona desierit in potestate parentis esse, siue morte id acciderit siue alia ratione, ueluti emancipatione; nam si per id tempus, quo quis moritur, filius in potestate eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. idem et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegemus.* 3. *Vxor quoque, quae in manu morientis est, ei sua heres est, quia filiae loco est; item nurus, quae in filii manu est, nam et haec neptis loco est: sed ita demum erit sua heres, si filius, cuius in manu*

¹) *Primum huius commentarii folium deperditum ex Collat. 16, 2. §§. 1—5, et Inst. aliquatenus tantum sarciri potuit; nam suppleta uni fere tantum sufficiunt Codicis Veron. paginae et dubium non est, quin primum aliqua praecesserint transitus faciendi gratia. Cf. 2, 99. 100. Deinde pr. I. h. t. ex Gaio videtur petitum esse et postremo is more suo praemonuisse putandus est, interesse, utrum ingenuus an libertus decesserit. Cf. §§. 18, 39. Prius se de ingenuorum hereditatibus acturum. 'Ingenuorum intestatorum' etc. Ceterum de lectionibus vid. ad Collat. notata.*

§. 1. = §. 1. *I. de hered. q. ab int.* (3, 1). *Cf. Epit. 2, 8 pr. Ulp. 26, 1. Collat. 16, 3. §. 3. lege XII tab.] cf. Dirksen 5, 4.*

§. 2. = §. 2. *I. eod. Cf. Epit. Ulp. ll. cc. Collat. 16, 3. §§. 4. 8.*

§. 3. *Cf. 1, 114. 115^b. 118. 2, 139. 159. Ulp. 22, 14. 23, 3. 29, 1. Gell.*

fuit, cum pater moritur, in potestate eius non sit. idemque dicemus et de ea, quae in nepotis manu matrimonii causa sit, quia proneptis loco est. 4. *Postumi quoque, qui, si uiuo parente nati essent, in potestate eius futuri forent, sui heredes sunt.* 5. *Idem iuris est de his, quorum nomine ex* 127. *lege Aelia Sentia uel ex senatusconsulto post* | *mortem pa-*
 l. s. *tris causa probatur: nam et hi uiuo patre causa probata in potestate eius futuri essent.* 6. *Quod etiam de eo filio, qui ex prima secundaue mancipatione post mortem patris manumittitur, intellegemus.* 7. *Igitur cum filius filiae et ex altero filio nepotes neptesue extant, pariter ad hereditatem uocantur; nec qui gradu proximior est, ulteriorem excludit: aequum enim uidebatur, nepotes neptesue in patris sui locum portionemque succedere. pari ratione et si nepos neptisue sit ex filio et ex nepote pronepos proneptisue, simul omnes uocantur ad hereditatem.* 8. *Et quia placebat, nepotes neptesue, item pronepotes proneptesue in parentis sui locum succedere, conueniens esse uisum est, non in capita, sed (in) stirpes hereditatem² diuidi, ita ut filius partem dimidiam hereditatis ferat et ex altero filio duo pluresue nepotes alteram dimidiam; item si ex duobus filiis nepotes extent et ex altero filio unus forte uel duo, ex altero tres aut quattuor, ad unum aut ad duos dimidia pars pertinet et ad tres aut quattuor altera dimidia.*

9. *Si nullus sit suorum heredum, tunc hereditas pertinet* |
 128. *ex eadem lege XII tabularum ad adgnatos.* 10. *Vocantur*
 l. s. *autem adgnati, qui legitima cognatione iuncti sunt: legitima autem cognatio est ea, quae per uirilis sexus personas con-*

²) *Inst. hereditates C. edd.*

18, 6. *Serv. ad Aen.* 7, 424. *Dionys.* 2, 25. §. 4. = §. 2 *fn. I. cit.*
Cf. Epit. 2, 8 *pr. Ulp.* 22, 15. §. 5. *Cf. Collat.* 16, 3. §§. 7. 15.
supra 1, 32. 2, 142 *seq.* 1, 66. 95. *Ulp.* 7, 4. §. 6. = *Collat.* 16, 2.
 §. 6. *Cf. Collat.* 16, 3. §. 7. *Ulp.* 23, 3. *supra* 1, 132. 2, 141.
 §§. 7. 8. = *Collat.* 16, 2. §§. 7. 8. §. 6. *I. h. t.* (3, 1). *Cf. Epit.* 2, 8.
 §. 2. *Ulp.* 26, 2. §. 9. = *Collat.* 16, 2. §. 9. *Cf. Epit.* 2, 8. §. 3.
Ulp. 26, 1. *Collat.* 16, 3. §. 13. *pr. I. de leg. agn. succ.* (3, 2).
 §. 10. = *Collat.* 16, 2. §. 10. *Cf. supra* 1, 156. §. 1. *I. eod. Epit.* l. c.

iungitur: itaque eodem patre nati fratres agnati sibi sunt, qui etiam consanguinei uocantur, nec requiritur, an etiam matrem eandem habuerint; item patruus fratris filio et inuicem is illi agnatus est; eodem numero sunt fratres patruales inter se, id est qui ex duobus fratribus progenerati sunt, quos plerique etiam consobrinos uocant; qua ratione scilicet etiam ad plures gradus agnationis peruenire poterimus.

11. *Non tamen omnibus simul agnatis dat lex XII tabularum hereditatem, sed his, qui tunc, cum certum est aliquem intestato decessisse, proximo gradu sunt.* **12.** *Nec in eo iure successio est: ideoque si agnatus proximus hereditatem omiserit, uel antequam adierit, decesserit, sequentibus nihil iuris ex lege competit.* **13.** *Ideo autem non mortis tempore quis proximus eorum³ sit, requirimus, sed eo tempore, quo certum fuerit, aliquem intestatum decessisse, quia si quis testamento facto decesserit, melius esse uisum est, tunc ex iis requiri proximum, cum certum esse coeperit, neminem ex eo testamento fore heredem.* **14.** *Quod ad feminas tamen attinet, in hoc iure aliud in ipsarum hereditatibus capiendis¹²⁹ placuit, aliud in ceterorum⁴ ab his capiendis: nam feminarum hereditates perinde ad nos agnationis iure redeunt atque masculorum, nostrae uero hereditates ad feminas ultra consanguineorum gradum non pertinent; itaque soror fratri sororue legitima heres est, amita uero et fratris filia legitima heres esse (non potest; sororis autem nobis loco est) etiam mater aut nouerca, quae per in manum conuentionem apud patrem nostrum iura filiae consecuta est.* **15.** *Si ei, qui defunctus erit, sit frater et alterius fratris filius, sicut ex supe-*

³) Edd. omittunt. ⁴) bonis, quod C. et edd. addunt, Collat. Cdd. ignorant, non facile de legitimis ingenuorum hereditatibus dicitur,

Ulp. 26, 1. *Collat.* 16, 3. §§. 13. 15. §. 11. = *Collat.* 16, 2. §. 11. *Cf.* §. 1. *I. cit.* *Epit.* 2, 8. §. 4. *Collat.* 16, 3. §. 17. §. 6. *I. eod.* §. 12. = *Collat.* 16, 2. §. 12. *Cf.* *Collat.* 16, 3. §§. 23. 26. *Ulp.* 26, 5. §. 7. *I. eod.* (3, 2). §. 13. = *Collat.* 16, 2. §. 13. *Cf.* §. 6. *I. cit.* §. 14. = *Collat.* 16, 2. §. 14. *Cf.* *Epit.* 2, 8. §§. 5. 6. *Ulp.* 26, 6. *Collat.* 16, 3. §§. 16. 20. 22. 16, 7. §. 1. §. 3. *I. eod.* (3, 2). §. 15. = *Collat.* 16, 2. §. 15. *Cf.* *Epit.* 2, 8. §. 5. *Collat.* 16, 3. §. 18. §. 5.

rioribus intellegitur, frater prior est, quia gradu praecedit: sed alia facta est iuris interpretatio inter suos heredes. 16. Quodsi defuncti nullus frater extet, (*sed*) sint liberi fratrum, ad omnes quidem hereditas pertinet; sed quaesitum est, si dispari forte numero sint nati, ⁵ *uelut* ex uno unus uel duo, ex altero tres uel quattuor, utrum in stirpes diuidenda sit hereditas, sicut inter suos heredes iuris est, an potius in capita. *Iam* dudum tamen placuit, in capita diuidendam esse hereditatem; itaque quotquot erunt ab utraque parte personae, in tot portiones hereditas diuidetur, ita ut singuli singulas portiones ferant.

17. Si nullus agnatus sit, eadem *lex XII tabularum* gentiles ad hereditatem uocat. Qui sint autem gentiles, primo 130. *commentario* rettulimus; et cum illic admonuerimus, totum gentilicium ius in desuetudinem abisse, superuacuum est, hoc quoque loco *de eadem re iterum*⁶ curiosius tractare.

18. Hactenus *lege XII tabularum* finitae sunt intestatorum (*ingenuorum*)⁷ hereditates: quod ius quemadmodum strictum fuerit, palam est intellegere. 19. Statim enim emancipati liberi nullum ius in hereditatem parentis ex ea lege habent, cum desierint sui heredes esse. 20. Idem iuris est, si ideo liberi non sint in potestate patris, quia sint cum eo ciuitate Romana donati, nec ab imperatore in potestatem redacti fuerint. 21. Item agnati capite dimiui non admittuntur ex ea lege ad hereditatem, quia nomen agnationis capitis diminutione perimitur. 22. Item proximo agnato non adeunte hereditatem, nihilo magis sequens iure legitimo admittitur.

itaque pro glossemate habendum est. ⁵) ut *C. edd. uelut ed. Bg. 5.* ⁶) *de eadem re* in *Sched.*, *quae postrema ex iuribus nata videntur, ut Hugo cj. de ea re Coll. et edd. de eadem re Bg. ed. 5.* ⁷) *Addidi, quod ob similitudinem cum v. intestatorum excidisse videtur. Vid.*

I. eod. §. 16. = *Collat. 16, 2. §. 16. Cf. Epit. l. c. Ulp. 26, 4. Collat. 16, 3. §§. 17. 19. §. 4. I. eod.* §. 17. *Cf. Collat. 16, 3. §. 3.*

§. 18. *Cf. pr. I. de SC. Tertull. (3, 3).* §. 19. *Cf. §. 9. I. de hered. q. ab int. (3, 1).* §. 20. *Cf. 1, 93. 94.* §. 21. *Cf. pr. I. de succ. cogn. (3, 5). Ulp. 27, 5. infra §. 27. supra 1, 158.* §. 22. *Cf. §§. 12, 28.*

23. Item feminae agnatae quaecumque consanguineorum gradum excedunt, nihil iuris ex lege habent.⁸ **24.** Similiter non admittuntur cognati, qui per feminini sexus personas necessitudine iunguntur, adeo quidem, ut nec inter matrem et filium filiamue ultro citroque hereditatis capiendae ius competat, praeterquam si per in manum conuentionem consanguinitatis iura inter eos constiterint.⁹

25. Sed hae iuris iniquitates edicto praetoris emendatae sunt. **26.** Nam *liberos* omnes, qui legitimo iure deficiuntur, 131. uocat ad hereditatem proinde ac si in potestate parentum mortis tempore fuissent, siue soli sint, siue etiam sui heredes, id est qui in potestate patris fuerunt, concurrant. **27.** Adgnatos autem capite deminutos non secundo gradu post suos heredes uocat, id est, non eo gradu uocat, quo per legem uocarentur, si capite minuti non essent; sed tertio proximitatis nomine: licet enim capitis deminutione ius legitimum perdidierint, certe cognationis iura retinent: itaque si quis alius sit, qui integrum ius agnationis habebit, is potior erit, etiamsi longiore gradu fuerit. **28.** Idem iuris est, ut quidam putant, in eius agnati persona, qui proximo agnato omittente hereditatem, nihilo magis iure legitimo admittitur; sed sunt, qui putant, hunc eodem gradu a praetore uocari, quo etiam per legem agnatis hereditas datur. **29.** Feminae certe agnatae, quae consanguineorum gradum excedunt, tertio gradu uocantur, id est, si neque suus heres neque agnatus ullus erit. **30.** Eodem gradu uocantur etiam eae personae, quae per feminini sexus personas copulatae sunt. **31.** Liberi quoque,

enim §. 39. et Ulp. 26, 1. 27, 1. ⁸) habent' C. Fortasse: habere uidentur; quia hoc non tam ex lege quam ex interpretatione eius ueniebat. Cf. §. 14. placuit. ⁹) Sequitur linea vacua.

§. 23. Cf. §. 14. §. 24. Cf. Ulp. 26, 1. 8. pr. I. de SC. Tertull. (3, 3). §. 25. Cf. pr. §. 2 fin. I. de b. p. (3, 9). §. 26. Cf. §§. 19. 20. Collat. 16, 1. §. 2. Ulp. 28, 8. §. 9. I. de hered. q. ab int. (3, 1). §. 27. Cf. §. 21. Ulp. 28, 9. Epit. 2, 8. §. 7. pr. I. de success. cogn. (3, 5). supra 1, 158. §. 28. Cf. §§. 12. 22. §. 7. I. de leg. agn. succ. (3, 2). §. 29. Cf. §. 23. Paul. 4, 8. §. 22^a. §. 30. Cf. §. 24. Ulp. 28, 9. Epit. 2, 8. §. 7. §. 1. I. de succ. cogn. (3, 2). §. 31. = §. 2. I. eod. Cf. Epit. l. c.

qui in adoptiva familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu vocantur.

132. **32.** Quos autem praetor vocat ad hereditatem, hi heredes ipso quidem iure non fiunt: nam praetor heredes facere non potest; per legem enim tantum vel similem iuris constitutionem heredes fiunt, veluti per senatusconsultum et constitutionem principalem: sed eis siquidem praetor dat¹⁰ bonorum possessionem, loco heredum constituuntur.

33. Adhuc autem alios etiam complures gradus praetor facit in bonorum possessionibus dandis,¹ dum id agit, ne quis sine successore moriatur. de quibus in his commentariis consulto non agimus, quia alias² hoc ius totum propriis commentariis explicavimus. **33^a.** Igitur hoc³ solum admonuisse sufficit,⁴ cum in legitimis hereditatibus sola cognatio per legem XII tabularum non proficeret ad here-

¹⁰) Malim: cum eis quidem praetor dat. Cf. Inst. ¹) Ex Inst. 'possessione danda' edd. ²) Supplevi ad sententiam, scriptum fuisse ratus: consulto non agim' q. alias. ³) Item supplevi (explicavim' ig. h') signumque novae §. feci. ⁴) Ex verborum reliquiis, quae in sequentibus versibus perierunt, primum hoc colligere mihi videor, Gaium non modo ut Ulp. 23, 7. et Iustinianum §. 3. I. de bon. poss. (3, 9) integram seriem b. possessionum summatim non proposuisse, sed ne eas quidem, quae post b. p. unde cognati sequuntur, commemorasse (unde etiam 'consulto non agimus' scripsi) et utrumque recte, cum ceteri gradus nondum exposito iure bonorum libertorum tironibus perspicui fieri nequirent. Deinde vero etiam pro certo habeo, eum proxime de SCTo Tertulliano disputasse, quod ius nisi exposito ante iure b. possessionis, intelligi non poterat. Cum enim credibile non est, eum tanti momenti SCTum, iam Hadriani temporibus factum quodque ad eos gradus b. p., quos exposuerat, proprie spectabat, omnino silentio transmisisse, maxime cum verbis §i 24., adeo quidem ut nec inter matrem' etc. coll. pr. I. de SC. Tertull. (3, 3) ad hoc ius in XII desideratum digitum quasi intendisse videatur; tum quae in versibus sequentibus supersunt, ad hoc tantum SC. videntur referri posse. Verum hoc ut appareat, restituendi eorum, quaedam a Goescheno mutuatus, periculum feci. Edebantur adhuc voc. tabulis (pro tabular) — hereditatem — in — Notatum fuisse pono c'in — h'ditatibus — tabular. — npficeret — qd (quidem).

§. 32. = §. 2. I. de b. p. (3, 9). Cf. Ulp. 23, 12. §. 33. = §. 2. I. cit. §. 33^a. Cf. §. 24. Ulp. 26, 8. Tit. I. de SC. Tertull. (3, 3).

*ditatem capiendam, ut ne | mater quidem in bonis liberorum, praeterquam si per | in manum conuentionem iura consanguinitatis nacta fuerat, ex lege illa ullum ius haberet,*¹⁵ — |

vv. 16—22.

post eam uocat 'sororem defuncti consanguineam et uxorem, quae in manum eius conuenerat,'⁶ — — — |

133.

vv. 1—19.

t. s.

34. ¹Aliquando tamen neque emendandi neque impugnandi

¹⁵⁾ Ad sensum in v. 16—22. puta secutum esse: 'hoc quantum ad matrem ingenuam trium, libertinam quattuor liberorum iure honoratam postea SCto Tertulliano correctum esse. hoc enim matri tantum praefert suum heredem, eumque, qui inter suos heredes a praetore ad b. possessionem uocatur, item patrem auumque defuncti emancipato R(em) a(ut) si em(an)cipatus n(on) fuerit, fratrem c(on)sanguineum. | post eam uocat' etc. ⁶⁾ Supplevi. Et puta ad sensum secutum esse: 'ita quidem, ut hae personae matri etiam concurrant, dimidiamque partem hereditatis ei auferant: deinde ceteros agnatos'. Hoc modo Gaius, quem in re tractanda Iustinianum Nov. 118. c. 3. imitatum esse dixeris, simul ius antiquum apte significavit, quod SC. Tertullianum agnatis reservaverat. Post haec autem probabile est, Gaium dixisse, ex SC. matri non modo b. possessionem sed etiam hereditatem competere, eamque b. possessionem adversus agnatos semper cum re praetorem dare. Proinde hanc b. possessionem non modo supplendi sed etiam impugnandi iuris civilis causa dari: quod etiam in aliis causis fieri. ⁷⁾ Verba 'Aliquando — secundum tabulas bonorum possessionem', ex §. 1. I. de b. p. (3, 9) petita, huius loci videri, iam Goesch. iudicavit, eaque huc transcribere non dubitavi, posteaquam animadverti, verborum qui recte manifesta vestigia initio v. 21. in Sched. Blum. reperiri, eaque, quae sequuntur, additis tamen illis 'si modo tabulae . . . signatae sint', quae Iustinianus debebat, Gaius omittere non puterat, ferme quattuor versus Ver. C. (21—24) replere. Sed iam nec dubito, quin haec, quae in Inst., paucis a Triboniano interiectis, antecedunt: 'Ius bonorum possessionis introductum est a praetore emendandi veteris iuris gratia. Nec solum in intestatorum hereditatibus vetus ius eo modo praetor emendavit, sicut supra dictum est (§§. 25 seq.), sed in eorum quoque, qui testamento facto decesserint. Nam si alienus postumus heres fuerit institutus, quamvis hereditatem iure civili adire non poterat, cum institutio non valebat (2, 242. 287.), honorario tamen iure bonorum possessor efficiebatur, videlicet cum a

L. 9. §. 1. D. de reb. dub. (34, 5). §. 34. = §. 1. I. de b. p. (3, 9). Cf. Collat. 16, 3. §. 5. QVOR. BON.] Cf. 4, 144.

ueteris iuris, sed magis confirmandi gratia pollicetur bonorum possessionem. nam illis quoque, qui recte facto testamento heredes instituti sunt, si modo tabulae testamenti non minus quam septem testium signis signatae sint, dat secun-
 134. *dum tabulas bonorum possessionem: item ab intestato heredes suos et agnatos ad bonorum possessionem uocat. quibus casibus beneficium eius in eo solo uidetur aliquam utilitatem habere, quod is, qui ita bonorum possessionem petit, interdicto, cuius principium est QVORVM BONORVM, uti possit, cuius interdicti quae sit utilitas, suo loco proponemus: alioquin remota quoque bonorum possessione ad eos hereditas pertinet iure ciuili.*

35. Ceterum saepe quibusdam ita datur bonorum possessio, ut is, cui data sit, (*non*) optineat hereditatem; quae bonorum possessio dicitur sine re. 36. Nam si uerbi gratia iure facto testamento heres institutus creuerit hereditatem, sed bonorum possessionem secundum tabulas testamenti petere noluerit, contentus eo, quod iure ciuili heres sit, nihilominus ii, qui nullo facto testamento ad intestati bona uocantur, possunt petere bonorum possessionem; sed sine re ad eos hereditas¹⁸ pertinet, cum testamento scriptus heres euincere hereditatem possit. 37. Idem iuris est, si intestato aliquo mortuo suus heres noluerit petere bonorum possessionem, contentus legitimo iure: nam et agnato competit quidem bonorum possessio,⁹ sed sine re, cum euinci hereditas ab suo herede possit.

praetore adiuvabatur, paucis mutatis et ipsa sint Gaiana, ut tamen Gaius antea b. possessionem ex SC. Tertuliano dandam pro exemplo impugnati iuris ueteris posuisse uideatur (cf. Gloss. Taur. ad pr. l. 3, 9 et not. 16) et deinde perrexerit: 'Alioquin ius bon. poss.' etc. Iam cum illa decem circiter efficiant uersus C. Ver., apparet, Gaium statim post absolutam Scti Tertulliani expositionem, quae initium quoque p. 133. occupauit, ad hanc generalem disputationem de bonorum possessione transisse. ¹⁸) Fuerit b. p. (= bonorum possessio) quae nota abiit in similem h'l. ⁹) Nota, aliud suo herede, aliud proximior agnato existente iuris fuisse; illo casu vocabatur a praetore proximus agnatus 'unde legitimi', inter eos enim suus heres non erat, cui lex hereditatem non dederat sed tantum non

et huic²⁰ conuenienter, si ad agnatum iure ciuili pertinet hereditas, et hic adierit hereditatem, sed *bonorum possessionem* petere noluerit, 'et sic¹ quis ex proximis 'cognatis² petierit, sine re habebit bonorum possessionem propter eandem rationem. 38. Sunt et alii quidam similes casus, quorum aliquos |
superiore commentario tradidimus.³ 135.

39. Nunc de libertorum bonis uideamus. 40. Olim itaque licebat liberto patronum suum in testamento praeterire: nam ita demum lex XII tabularum ad hereditatem liberti uocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus, nullo suo herede relicto: itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum heredem reliquerat, nihil in bonis eius patrono iuris erat; et si quidem in naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla uidebatur esse querella; si uero uel adoptiuus filius filiae uel uxor, quae in manu esset, '(suus uel)⁴ sua heres esset, aperte iniquum erat, nihil iuris patrono superesse. 41. Qua de causa postea praetoris edicto haec iuris iniquitas emendata est: siue enim faciat testamentum libertus, iubetur ita testari, ut patrono suo partem dimidiam bonorum suorum relinquat, et si aut nihil aut minus quam partem dimidiam reliquerit, datur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiaae bonorum possessio; si uero intestatus moriatur suo herede relicto adoptiuo filio (uel) uxore, quae in manu ipsius esset, uel nuru, quae in manu filii eius fuerit, datur aequae patrono aduersus hos suos heredes partis dimidiaae bonorum possessio. prosunt autem liberto ad excludendum patronum 136. naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habet, sed etiam emancipati et in adoptionem dati, si modo aliqua ex parte heredes scripti sint, aut praeteriti contra

ademerat; hoc casu gradu remotior non vocabatur (§. 28). ²⁰ Cor-
rexi. potest et illud C. edd., factum, ut puto, ex p'sit et hnic, mutato
primum s in ē, post quod it ob sequens et omisum est, deinde huic
in persimile illud. Ceterum cf. L. 10. §. 1 fin. D. de acq. rer. dom.
(41, 3). 3, 160. ¹ etsi C. edd. ² cognatus C. ed. Bg. sed cognatis
ed. 5. ³ Sequitur linea vacua. ⁴ Addidi.

§. 38. Cf. 2, 119. 148. 149.
(3, 7). Cf. Ulp. 27, 1. 29, 1.

§§. 39. 40. = pr. I. de success. lib.
§. 41. = §. 1. I. eod. Cf. Ulp. 29, 1.

tabulas testamenti bonorum possessionem ex edicto petierint²⁵: nam exheredati nullo modo repellunt patronum. 42. Postea lege Papia aucta sunt iura patronorum, quod ad locupletiores liberos pertinet: cautum est enim ea lege, ut ex bonis eius, qui sestertiorum *nummorum centum milium plurisue* patrimonium *reliquerit*, et pauciores quam tres liberos habeat, siue is testamento facto siue intestato mortuus erit, uirilil pars patrono debeatur; itaque cum unum filium unamue filiam heredem reliquerit libertus, perinde pars dimidia patrono debetur, *ac si sine ullo filio filiae* (*testatus*)⁶ moreretur; cum uero duos duasue heredes reliquerit, tertia pars debetur, si tres relinquit, repellitur patronus. 43. In bonis libertinarum nullam iniuriam antiquo iure patiebantur patroni: cum enim hae in patronorum legitima tutela essent, non aliter scilicet testamentum facere poterant quam patrono auctore; itaque
 137. siue auctor ad testamentum faciendum | factus *'erat, neque*
 1. s. *tantum, quantum uellet, testamento sibi | relictum erat, de*
se queri debebat, cui id | a liberta impetrandi plenum erat
*ius;*⁷ *si uero auctor factus non erat, etiam tutius hereditatem*
morte² eius, quae | sine eo tutore auctore in manum
conuenire non poterat, ab intestato obtinebat; nam neque
*suus heres mulieri existebat, qui |*⁷ *posset patronum a bonis*
eius uindicandis repellere. 44. Sed postea lex Papia cum
quattuor liberorum iure libertinas tutela patronorum liberaret
et eo modo 'efficeret, ut iam sine patroni⁸ tutoris auctori-
tate 'testari possent, prospexit, ut pro numero liberorum,

²⁵) Non satis accurate hoc dictum est, culpa tamen ipsius Gaii. In emancipato eoque in adoptionem dato, qui rursus emancipatus est, requiritur, ut aut heres scriptus sit aut praeteritus c. t. b. possessionem acceperit; in eo uero, qui in adoptione extranei est, ut a naturali patre heres scriptus sit, cui et ipsi commissio per alium edicto c. t. b. possessio competit. ⁶) Ex bonis. Cdd. Inst. addidi. ⁷) Restitui priore ed. ut 'Gaius' p. 56. informaveram; quam restitutionem nunc Schedis iterum inspectis in multis partibus emendavi. ⁸) Goesch. praeeunte restitui, qui tamen pro 'efficeret' ex Ulp.

§. 42. = §. 2. I. eod. Cf. L. 16. D. de iure patr. (37, 14). §. 43. Cf. Ulp. 29, 2. Fr. de i. fisci §. 12. supra 1, 192. §. 44. Cf. Ulp. 29, 2. 3. supra 1, 194. L. 141. 145. 153. D. de verb. sign. (50, 16).

quos superstites liberta²⁹ habuerit, uirilis pars patrono debeatur 'contra tabulas'³⁰ ex bonis eius: quae omnia 'liberorum loco' iuris | 'interpretatione ad eum pertinent, cum nullos ea reliquerit liberos; intestatae uero mortuae semper tota | hereditas² ad patronum pertinet.

45. Quae autem diximus de patrono, eadem intellegemus et de filio patroni; item de nepote 'ex filio'³ et de pronepote ex nepote filio nato prognato. 46. Filia uero patroni, item 'neptis ex filio'⁴ et proneptis ex nepote filio nato prognata quamuis idem ius habeant, quod lege XII tabularum patrono datum est, praetor tamen uocat tantum masculini sexus patronorum liberos: sed filia, ut contra tabulas testamenti¹³⁸ liberti '(aut)'⁵ ab intestato contra filium adoptium uel^{1. s.} uxorem nurumue dimidia⁶ partis bonorum possessionem petat, trium liberorum iure lege Papia consequitur; aliter hoc ius non habet. 47. Sed ut ex bonis libertae suae quattuor liberos habentis uirilis pars ei 'debeatur, ne liberorum quidem iure consequitur,⁶ ut quidam putant; sed tamen intestata liberta mortua, 'uerba legis Papiae faciunt,⁷ ut ei uirilis pars debeatur; si uero testamento facto mortua sit liberta, tale ius ei datur, quale datum est 'patronae liberis honoratae, ut proinde simile habeat ius ac patronus |⁸ liberique contra tabulas testamenti liberti habent: quamuis parum diligenter ea pars legis scripta sit. 48. Ex his apparet, extraneos heredes

uoluit 'inferret'.²⁹) Ex Goesch. restitutione. .³⁰) Restitui 'Gaius' p. 57. ¹) Restitui; pono scriptum fuisse: liberor. loco. ²) Sensum Schedarum ope et L. 145. D. de verb. sign. (50, 16) ratione habita, restitui. Initio v. 15. scriptum fuisse posui: in interpretatione. Pro accipit ed. prioris nunc dedi ad eūptinent. ³) Ex mea cj. 'eius' ed. Bg. Cf. §. 58. ⁴) Ex mea cj. 'neptis' ed. Bg. ⁵) Ex mea cj. '(uel)' ed. Bg. ⁶) Scripsi. 'deberetur, liberorum quidem iure non est comprehensum' ed. Bg. ⁷) An filio patroni eam in hunc casum assimilando? Cf. L. 4. §. 21. C. de bon. lib. (6, 4). ⁸) Restitui. Nota, v. est, quod ab initio legitur, in ipso C. perscriptum esse.

§. 45. Cf. §. 58. Ulp. 29, 4. 27, 1. L. 5. D. de bon. libert. (38, 2). pr. I. de assign. lib. (3, 8). §. 46. Cf. L. 39. D. de bon. libert. (38, 2). §. 47. Cf. §. 44. libertae suae] cf. L. 58. §. 1. D. de verb. sign. (50, 16). quale dat. e. patr.] cf. §. 50. §. 48. Cf. §§. 58. 64.

patronorum longe 'remotos esse ab omni eo iure hereditario,³⁹ quod uel in intestatorum bonis uel contra tabulas testamenti patrono competit.

49. Patronae olim ante legem Papiam hoc solum ius habebant in bonis libertorum, quod etiam patronis ex lege XII tabularum datum est. nec enim ut contra tabulas testamenti, in quo praeteritae erant, uel ab intestato contra filium adoptium uel uxorem nurumue bonorum possessionem partis dimidiae peterent, praetor similiter 'eis | ac patrono liberisque eius concessit.⁴⁰ 50. Sed postea lex Papia duobus 139. liberis honoratae ingenuae patronae, | libertinae tribus eadem fere iura dedit, quae ex edicto praetoris patroni habent; trium uero liberorum iure honoratae ingenuae patronae ea iura dedit, quae per eandem legem patrono data sunt; libertinae autem patronae non idem iuris praestitit. 51. Quod autem ad libertinarum bona pertinet, si quidem intestatae decesserint, nihil noui patronae liberis honoratae lex Papia praestat: itaque si neque ipsa patrona neque liberta capite diminuta sit, ex lege XII tabularum ad eam hereditas pertinet, et excluduntur libertae liberi; quod iuris est etiam si liberis honorata non sit patrona: numquam enim, sicut supra diximus, feminae suum heredem habere possunt: si uero uel huius uel illius capitis deminutio interueniat, rursus liberi libertae excludunt patronam, quia legitimo iure capitis diminutione perempto euenit, ut liberi libertae cognationis iure potiores habeantur. 52. Cum autem testamento facto moritur liberta, ea quidem patrona, quae liberis honorata non est, nihil iuris habet contra libertae testamentum; ei uero, quae liberis honorata sit, hoc ius tribuitur per legem Papiam, quod habet ex edicto patronus contra tabulas liberti.

³⁹) Restitui 'Gaius' p. 58. remotum ab omni eo iure iri ed. Bg.

⁴⁰) Ad sensum restitui. Nunc uero ad Sched. fidem pro 'masculis

§§. 49. 50. Cf. Ulp. 29, 5. 6. 27, 1. L. 17. D. de bon. lib. (39, 2).

§. 51. Cf. Ulp. 27, 5. §. 2. I. de SC. Orphit. (3, 4). supra 1, 158. sicut supra dix.] Cf. 3, 43. 2, 161. 1, 104. L. 13. D. de suis et leg. (39, 16). §. 52. Cf. §. 47. Ulp. 29, 7.

53. Eadem lex '(quae)⁴¹ patronae, '(patronae)² filiae liberis honoratae, 'filio³ patroni iura dedit; sed in huius persona etiam unius | filii filiaeue ius sufficit. 140.

54. Hactenus omnia '(illa)⁴ iura quasi per indicem tetigisse satis est: alioquin diligentior interpretatio propriis commentariis exposita est.⁵

55. Sequitur, ut de bonis Latinorum libertinorum dispiciamus. 56. Quae pars iuris ut manifestior fiat, admonendum sumus, de quo alio loco diximus, eos, qui nunc Latini Iuniani dicuntur, olim ex iure Quiritium seruos fuisse, sed auxilio praetoris in libertatis forma seruari solitos; unde etiam res eorum peculii iure ad patronos pertinere solita est: postea uero per legem Iuniam eos omnes, quos praetor in libertate tuebatur, liberos esse coepisse et appellatos esse Latinos Iunianos; Latinos ideo, quia lex eos liberos perinde esse uoluit atque si essent ciues Romani ingenui, qui ex urbe Roma in Latinas colonias deducti, Latini coloniarii esse coeperunt; Iunianos ideo, quia per legem Iuniam liberti facti sunt, etiamsi non ciues Romani. 'quare⁶ legis Iunia Iunia lator⁷ cum

patronis' dedi: 'patrono liberisq. e'.⁴¹) Addidi; excidisse videtur, posteaquam alterum patronae omissum erat. ²) Geminavi. ³) Ex mea cj. scripsi; intellige patronae filium. Eadem iura lex (etiam) p. f. l. honoratae et filio patroni dedit Bg. cj. ed. 5. ⁴) Addidi 'Gaius' p. 58. 'ciuium Romanorum' ed. Bg. 5. quod non addito 'libertorum' per se displicet. ⁵) Sequitur linea vacua. ⁶) n|*r Sched. Bl. n|p(r)r Sched. Goesch. nam praetor lege Iunia lata ed. Bg. Sed nec nam huius loci est, nec praetor etiam Iustiniano in hac re (L. un. pr. §. 13. C. de Lat. lib. 7, 6) ignoratus; ipsi enim legi Iuniae hoc ius attribuitur (3, 70. 57. §. 4. I. de succ. libert. 3, 7), nec praetor aut ius Quiritium in Latino per vindicationem legandum (2, 195) nec ius antiquum (3, 63) facere poterat. ulerum ed. mea prior: qua tamen particula Gaium initio periodi uti non solere, postea animadvertisse. nam primum ed. Bg. 5. nescio quo sensu uerbi posterioris etiam nunquam ita notati. Nunc sic statuo, initio v. 20. quae in Sched. legitur nota, esse q̄r; n vero in fine v. 19. cum nunc evanida i, quae sequebatur, pertinere ad antecedentem notam cr̄ni = ciues Romani. ⁷) C. scripturam retinui 'Gaius' p. 59. nec in du-

§. 53. Cf. L. 13. 42 pr. D. de bon. lib. (38, 2). §. 56. Cf. 1, 22. 131. §. 4. I. de succ. lib. (3, 7). Fr. Dosith. 5. 6. Ulp. 1, 10. L. un. pr. C. de Lat. lib. toll. (7, 6). neque lib. Lat. etc.] cf. L. Flav. Salp.

- intellegeret futurum, ut ea fictione res Latinorum defunctorum ad patronos pertinere desinerent, ob *id*, quod neque ut servi decederent, ut possent iure peculii res eorum ad patronos pertinere, neque | liberti Latini hominis bona possent manumissionis iure ad patronos pertinere, necessarium existimavit, ne beneficium istis datum in iniuriam patronorum converteretur, cauere, ut 'bona horum libertorum'⁴⁸ proinde ad manumissores pertinerent, ac si lex lata non esset: itaque iure quodammodo peculii bona Latinorum ad manumissores ex iure Quiritium⁹ pertinent. 57. Unde apparet, quantum⁵⁰ differant ea iura, quae in bonis Latinorum ex lege Iunia constituta sunt, ab his, quae in hereditate ciuium Romanorum libertorum observantur. 58. Nam ciuis Romani liberti hereditas ad extraneos heredes patroni nullo modo pertinet; ad filium autem patroni nepotesque ex filio et pronepotes ex nepote (*filio nato*) prognatos omnimodo pertinet, etiamsi (a) parente fuerint exheredati; Latinorum autem bona tamquam peculia seruorum etiam ad extraneos heredes pertinent, et ad liberos manumissoris exheredatos non pertinent. 59. Item ciuis Romani liberti hereditas ad duos pluresue patronos aequaliter pertinet, licet dispar in eo seruo dominium habuerint; bona uero Latinorum pro ea parte pertinent, pro qua parte quisque eorum dominus fuerit. 60. Item in hereditate ciuis Romani liberti patronus alterius patroni filium excludit, et filius patroni alterius patroni nepotem repellit: bona autem Latinorum et ad ipsum patronum et ad alterius patroni heredem simul perti-

plici nomine legis insulsam (cf. §. 75), quamquam id etiam errori librarii tribui potest. ⁴⁸) Ex Goesch. cf. res Latinorum defunctorum ed. Bg. 5. ⁹) csip** C. 'exinde' ed. Bg., vox non Gaiana. 'eorum' ed. mea prior ex Goesch. cf. quae tamen premittitur Bgii argumentis ed. 5., ceterum etiam infelicius coeperunt pertinere coniectantis. Itaque nunc scriptum fuisse puto: exiqu. = ex iure Quiritium. quod igitur ipsius iuris peculii causa est et esse debet, ut manumissor bona Latini vindicare possit. Cf. 2, 195, 196. 1, 167. 32^b. ⁵⁰) Sic nunc ad C. vestigia scripsi. 'Unde euenit ut multum' ex

c. 23. §. 58. Cf. §§. 45—48. 2, 155. L. 9 pr. D. de iure patron. (37, 14). §. 59. Cf. L. 4. §. 19. C. de bon. lib. (6, 4). L. 34. D. de bon. lib. (38, 2). §. 60. Cf. Ulp. 27, 2. 3. Paul. 3, 2. §. 1.

nent, pro qua parte ad ipsum manumissorem pertinerent.

61. Item si unius patroni tres forte liberi sunt et alterius unus, hereditas cuius Romani liberti in capita diuiditur, id est tres fratres tres portiones ferunt et unus quartam; bona uero Latinorum pro ea parte ad successores pertinent, pro qua parte ad ipsum manumissorem pertinerent. **62.** Item si alter ex iis patronis suam partem in hereditate cuius Romani liberti speruat, uel ante moriatur quam cernat, tota hereditas ad alterum pertinet; bona autem Latini pro parte 'deficientis'⁵¹ patroni caduca fiunt et ad populum pertinent.

63. Postea Lupo et Largo consulibus senatus censuit, ut bona Latinorum primum ad eum pertinerent, qui eos liberasset; deinde ad liberos eorum non nominatim exheredatos, uti quisque proximus esset; tunc antiquo iure ad heredes eorum, qui liberassent, pertinerent. **64.** Quo senatusconsulto quidam '(id)² actum esse putant, ut in bonis Latinorum eodem iure utamur, quo utimur in hereditate ciuium Romanorum libertinorum; 'idque³ maxime Pegaso placuit; quae sententia aperte falsa est: nam cuius Romani liberti hereditas numquam ad extraneos patroni heredes | *pertinet*; bona autem Latinorum¹⁴³ etiam ex hoc ipso senatusconsulto non obstantibus liberis manumissoris etiam ad extraneos heredes pertinent; item in hereditate cuius Romani liberti liberis manumissoris nulla exhereditatio nocet, in bonis Latinorum *autem* nocere nominatim factam exheredationem, ipso senatusconsulto significatur. uerius est ergo, hoc solum eo senatusconsulto actum esse, ut manumissoris liberi, qui nominatim exheredati non sint, praeferantur extraneis heredibus. **65.** Itaque et emancipatus filius patroni praeteritus, quamuis contra tabulas testamenti parentis sui bonorum possessionem non petierit, tamen extra-

Goesch. cj. ed. mea prior. ⁵¹ *Ex Goesch. cj. decedentis C. edd.*

² *Goesch. recte addidit (ex quid.).* ³ *Ex Goesch. cj. idemque C. ed.*

L. 4. §. 19. C. cit. §. 3. I. de succ. lib. (3, 7). §. 61. Cf. Ulp. 27, 4. §. 3. I. L. 4. §. 19. C. cit. §. 62. Cf. Paul. 3, 2. §. 2. — supra 2, 188, 150. §. 63. Cf. §. 4. I. de succ. lib. (3, 7). Largo] a. 42 (?). §. 64. Cf. §§. 48, 58. — L. 40. D. de bon. lib. (38, 2).

neis heredibus in bonis Latinorum potior habetur. 66. Item filia ceterique, quos exheredes licet iure ciuili *facere inter ceteros, quamuis id sufficiat, ut ab omni hereditate patris sui summoueantur*, tamen in bonis Latinorum, nisi nominatim a parente fuerint exheredati, potiores erunt extraneis heredibus. 67. Item ad liberos, qui ab hereditate parentis se abstinerunt, *'bona Latinorum pertinent, quamuis alieni habeantur a paterna'*⁵⁴ hereditate, quia exheredati nullo modo dici possunt, non magis quam qui testamento silentio praeteriti sunt. 68. Ex his omnibus satis illud apparet, si is, qui Latinum fecerit,⁵ ————— * * | —————
 144. t. s. vv. 1—21. ————— | 69. Item *'si nullo extraneo herede interueniente liberi | disparibus ex partibus heredes facti sunt, bona Latini pro hereditariis partibus,*
 145. *non pro uirilibus recte'*⁶ putant ad eos pertinere, quia nullo interueniente extraneo herede senatusconsulto locus non est. 70. Sed si cum liberis suis etiam extraneum heredem patronus reliquerit, Caelius Sabinus ait, tota bona pro uirilibus partibus ad liberos defuncti pertinere, quia cum extraneus heres interuenit, non habet lex Iunia locum, sed senatusconsultum; lauolenus autem ait, tantum eam partem ex senatusconsulto liberos patroni pro uirilibus partibus habituros esse, quam extranei heredes ante senatusconsultum lege Iunia habituri essent, reliquas uero partes pro hereditariis partibus ad

Bg. ⁵⁴) Restitui 'Gaius' p. 59. Item sequens quia. ⁵) Sententiam hanc fuisse suspicor: si is, qui Latinum fecerit, uel liberi eius soli ei heredes facti vivant, cum Latinus moritur, nihil novi senatusconsulto introductum esse, quia etiam ex lege Iunia ad eosdem bona Latini pertineant, nec extranei heredes sint, cui vel ipse manumissor vel liberi praeferrí possint. Sed etsi manumissor Latinum extraneo legauit (2, 195), SCto locum non esse videri, quod liberos tantum extraneis heredibus praetulerit: qua de re tamen non dubito, quin dissenserint ICI, siue extraneo siue uni ex liberis per praeceptionem Latinus legatus fuerit, et his controversiis maiorem partem pay. 141. occupatam fuisse. Sequebantur deinde aliae controversiae, et in his prima, ut puto, si liberis tantum heredibus institutis unus ex iis se abstinerit vel hereditatem spreuerit, bona Latini ad omnes an ad eos tantum, qui heredes facti sunt (quod verius est) pertineant. Quam quaestionem deinde statim Sus 69. excepisse videtur. ⁶) Ad sensum a Goesch. demonstratum ex vestigiis C. restitui.

eos pertinere. 71. Item quaeritur, an hoc senatusconsultum ad eos patroni liberos pertineat, qui ex filia nepteue procreantur, id est, ut nepos meus ex filia potior sit iu bonis Latini mei quam extraneus heres; item (*an*) ad maternos Latinos hoc senatusconsultum pertineat, quaeritur, id est, ut in bonis Latini materni potior sit patronae filius quam heres extraneus matris. Cassio placuit, utroque casu locum esse senatusconsulto; sed huius sententiam plerique improbant, quia senatus de his liberis 'patronorum'⁵⁷ nihil sentiat, qui aliam familiam sequerentur; idque ex eo adparet, quod nominatim exheredatos summouet; nam uidetur de his sentire, qui exheredari a parente solent, si heredes non instituantur; neque autem matri filium filiamue, neque auo | materno nepotem neptemue, si 146. eum eamue heredem non instituat, exheredare necesse est, siue de iure ciuili quaeramus, siue de edicto praetoris, quo praeteritis liberis contra tabulas testamenti bonorum possessio promittitur.

72. Aliquando tamen⁸ ciuis Romanus libertus tamquam Latinus moritur, ueluti si Latinus saluo iure patroni ab imperatore ius Quiritium consecutus fuerit: *'item, ut'*⁹ diuus Traianus constituit, si Latinus inuito uel ignorante patrono ius Quiritium ab imperatore consecutus sit: quibus casibus dum uiuit iste libertus, ceteris ciuibus Romanis libertis similis est et iustos liberos procreat, moritur autem Latini iure, nec ei liberi eius heredes esse possunt; et in hoc tantum habet testamenti factionem, uti patronum heredem instituat eique, si heres esse noluerit, alium substituere possit. 73. Et quia hac constitutione uidebatur effectum, ut numquam isti homines tamquam ciues Romani morerentur, quamuis eo iure postea usi essent, quo uel ex lege *Aelia Sentia* uel ex senatusconsulto

⁵⁷) patronarum *C. edd.* ⁸) *Pro tm (tamen) uidetur huius loci esse contra uel e diverso. Cf. §. 64.* ⁹) nam (*i. e. n̄ pro i*) ut *C.* nam ita *Lachm. ed.* nam ut *ed. Bg.* *Sed postea Gaius complures casus significat. item, ut Bg. ed. 5.*

§. 72. *Cf. §. 4. I. de success. lib. (3, 7). Plin. ep. 10, 4. 105.*

§. 73. *Cf. 1, 29 seq. 66 seq. 69 seq.*

ciues Romani essent, diuus Hadrianus, iniquitate rei motus, auctor fuit senatusconsulti faciundi, ut qui ignorante uel recusante patrono ab imperatore ius Quiritium consecuti essent, si eo iure postea usi essent, quo ex lege Aelia Sentia uel ex senatusconsulto, si Latini mansissent, ciuitatem Romanam consequerentur, proinde ipsi haberentur, ac si lege Aelia Sentia uel senatusconsulto ad ciuitatem Romanam peruenissent. |

147. 74. Eorum autem, quos lex Aelia Sentia dediticiorum numero facit, bona modo quasi *ciuium Romanorum* libertorum, modo quasi Latinorum ad patronos pertinent. 75. Nam eorum bona, qui, si in aliquo uitio non essent, manumissi ciues Romani futuri essent, quasi *ciuium Romanorum* patronis eadem lege tribuuntur: non tamen hi habent etiam testamenti factionem: nam id plerisque placuit, nec inmerito. nam incredibile uidebatur, pessimae condicionis hominibus uoluisse legis latorem testamenti faciundi ius concedere. 76. Eorum uero bona, qui, si non in aliquo uitio essent, manumissi futuri Latini essent, proinde tribuuntur patronis, ac si Latini decessissent: nec me praeterit, non satis in ea re legis latorem uoluntatem suam uerbis expressisse.

77. Videamus autem et de ea successione, quae nobis ex emptione bonorum competit. 78. Bona autem ueneunt aut uiuorum aut mortuorum: uiuorum, uelut eorum, qui fraudationis causa latitant, nec absentes defenduntur; item eorum, qui ex lege Iulia bonis cedunt; item iudiciorum post tempus, quod eis partim lege XII tabularum partim edicto praetoris ad expediendam pecuniam tribuitur. mortuorum bona ueneunt, uelut eorum, quibus certum est neque heredes neque bonorum
148. possessores neque ullum alium | iustum successorem existere. 79. Si quidem uiui bona ueneant, iubet ea praetor per dies

§. 74. Cf. 1, 13 seq.

§. 75. Cf. 1, 25. 26. Ulp. 20, 14. 15.

§. 77. Cf. 2, 98. pr. I. de succ. subl. (3, 12). De *privatim facta venditione bonorum* L. 67. §. 2. D. de cond. indeb. (12, 6). §. 78. qui fraud. c. lat.] cf. Cic. pro Quint. 19. 23. L. 7. §. 1. D. quib. ex c. in poss. (42, 4). ex l. Iulia] Augusti, ut uidetur. Cf. Dig. 42, 3. C. 7, 71. Th. C. 4, 20. L. 11. C. ex quib. c. infam. (2, 12). iudiciorum] cf. Gell. 20, 1. 15, 13. edicto pr.] puta in iudiciis imperio continentibus. Cf. 4, 105. mortuorum] cf. 2, 154. 158. 150. §. 79. Cf. Cic.

continuos xxx possideri et proscribi, si uero mortui, 'per⁶⁰ dies xv; postea iubet conuenire creditores et ex eo numero magistrum creari, id est eum, per quem bona ueneant: itaque si uiui bona ueneant, in diebus 'x legem bonorum uendendorum fieri¹ iubet, si mortui, in 'diebus v, a quibus tandem¹ uiui bona 'die xx.,² mortui uero 'die x.³ emptori addici iubet. quare autem tardius uiuentium bonorum uenditio compleri iubetur, illa ratio est, quia de uiuis curandum erat, ne facile bonorum uenditiones paterentur. 80. Neque autem bonorum possessorum, neque bonorum emptorum res pleno iure fiunt, sed in bonis efficiuntur; ex iure Quiritium autem ita demum adquiruntur, si usucapiuntur.⁴ interdu[m] quidem bonorum emptoribus 'per genus quoddam mancipii quaeri intelligitur,⁵ si per eos scilicet | bonorum 'emptoribus addicitur, qui publice uendunt, eoque modo statim res pleno iure Quiritium bonorum emptorum fiunt, | nec usucapi possunt.⁶ 81. Item quae debita sunt ei, cuius fuerant bona, aut ipse debuit, neque bonorum 'possessori⁷ neque bonorum 'emptori⁸ ipso iure 'debentur⁹ aut ipsi debent, 'et ideo⁷⁰

⁶⁰) Ex Goesch. cj. post C. edd. ¹) Ex mea cj. ('Nexum' p. 153) restitui; modo nunc tand. (tandem) malui pro 'tum'. ²) xxx (pro dxx. ut puto) C. edd. ³) xx (item pro dx.) C. edd. ⁴) Ex Goesch. ed. usuceperunt C. (p male pro sigla praepositionis per habita). usuceperunt ed. Bg. usuceperunt ed. Lachm. et Bg. 5. ⁵) Sic nunc malo restituere (notatum ponens quodd. m̄cipi q̄ri) quam feci 'Nexum' p. 160. Cf. 1, 112. et Fest. ep. v. 'Manceps dicitur, qui quid a populo emit conducitue, quia manu sublata significat se auctorem emptionis esse'. Et secundum Tertull. de idolol. 1. cui quid mancipatur, manceps est. Contra id, quod dixi 'Gaius' p. 60., cf. supra not. 20. ad 2, 26. ⁶) Restitui ad sensum, vestigia Codicis legens.

Notatum posui fuisse inter alia in (modo) — iq. (iure Quiritium); 'pleno iure Quiritium' Gaius dicere poterat ratione eorum, quae initio si dixerat. ⁷) C. possessores edd. possessor ed. mea prior et Bg. 5. ⁸) C. emptores edd. emptor ed. mea prior et Bg. 5. Sed iam et eum, cuius bona fuerunt, singulari numero Gaius extulit. ⁹) debeat C. debent edd. debet ed. mea prior et deinde: 'ipsis debentur'. Item sic ed. Bg. 5. ⁷⁰) Restitui.

pro Quint. 8. Theoph. 3, 12 pr. §§. 80. 81. Cf. 4, 34. 35. 145. 146. 2, 26. Varr. de re r. 2, 10. §. 4. Theoph. l. c.

de omnibus rebus *'utilibus actionibus et experiuntur et conueniuntur, quas inferius⁷¹ proponemus.* |

149. **82.** Sunt autem etiam alterius generis successiones, quae neque lege XII tabularum neque praetoris edicto, sed eo iure, (quod) consensu receptum est, introductae sunt. **83.** Ecce enim cum paterfamilias se in adoptionem dedit, mulierue in manum conuenit, omnes eorum res incorporales et corporales quaeque eis debitae sunt, patri adoptiuo coemptionatoriae acquiruntur, exceptis iis, quae per capitis deminutionem pereunt, quales sunt ususfructus, operarum obligatio libertorum, quae per iusiurandum contracta est, et *'lites, quae continentur²* legitimo iudicio. **84.** *'Ex diuerso³* quae debuit⁴ is, qui se in adoptionem dedit, uel quae in manum conuenit, ad ipsum quidem coemptionatorem aut ad patrem adoptiuum pertinet hereditarium aes alienum, proque eo, *'quia defuncto iam ipse pater adoptiuus (coemptionatorue) succedit et retro⁵* heres fit, directo tenetur iure, *'liberaturque⁶* is, qui se adoptandum dedit, quaeue in manum conuenit, quia desinit *'etiam⁷* heres esse; de eo uero, quod prius suo nomine eae personae debuerint, licet neque pater adoptiuus teneatur neque coemptionator, neque ipse quidem, qui se in adoptionem dedit uel quae in manum conuenit, maneat obligatus obligatae, quia scilicet per capitis diminutionem *'liberantur,⁸* ta-

⁷¹) *Ex mea* cf. ad sensum restitui. ²) *Ex mea* cf. restitui. Cf. 'Studien' p. 277. Sed *'quaecunque'* (pro *'lites quae'*) ed. mea prior. ³) *Ex Lachm. ed.* *'Sed e diuerso'* ed. Bg. ⁴) *'quae debet'* edd. et mea prior. ⁵) is suo nomine uelut ipse pater adoptiuus succedens quia retro ed. mea prior. quia suo nomine ipse p. a. succedit aut coemptionator, | ipse Bg. ed. 5. Iterum inspectis Schedis reque perpensa in C. post pq eo fuisse puto: q. defuncto iam i. p. a. succedit et retro. Coemptionatoris uero mentionem, quae adhuc anxios criticos habuit, excidisse fatendum est. ⁶) *'non uero'* ex Lachm. cf. ed. Bg. liberatur autem ed. Bg. 5. ⁷) *'iure civili'* ex Lachm. cf. ed. Bg. Scriptum uidetur fuisse et. ⁸) *Ex Goesch. ed.* liberetur ed. Bg.

§. 82. = pr. I. de acq. per adrog. (3, 10). §. 83. = §. 1. I. cod. Cf. 2, 26. Ulp. 19, 18. — Cic. Top. 4. §. 23. Sueton. Tib. 15. operar. obl.] cf. L. 7. D. de oper. lib. (38, 1). legit. iud.] cf. 3, 181. §. 84. Cf. §. 3. I. de acq. per arrog. (3, 10). L. 2. D. de cap.

men in eum eamue utilis actio datur rescissa | capitis demi-150. nutione, et si aduersus hanc actionem non defendantur, quae bona eorum futura fuissent, si se alieno iuri non subiecissent, uniuersa uendere creditoribus praetor permittit.⁷⁹

85. *Item si is, ad quem ab intestato legitimo iure pertinet hereditas, eam hereditatem, antequam cernat aut pro herede gerat, alii in iure cedat, pleno iure heres fit is, cui eam cesserit, perinde ac si ipse per legem ad hereditatem uocaretur: quodsi posteaquam heres extiterit, cesserit, adhuc heres manet et ob id creditoribus ipse tenebitur; sed res corporales transferet proinde ac si singulas in iure cecisset, debita uero pereunt, eoque modo debitores hereditarii lucrum faciunt.* **86.** *Idem iuris est, si testamento scriptus heres, posteaquam heres extiterit, in iure cesserit hereditatem; ante aditam uero hereditatem cedendo nihil agit.* **87.** *Suus autem et necessarius heres an aliquid agant in iure cedendo, quaeritur: nostri praeceptores nihil eos agere existimant; diuersae scholae auctores idem eos agere putant, quod ceteri post aditam hereditatem; nihil enim interest, utrum aliquis cernendo aut pro herede gerendo heres fiat, an iuris necessitate hereditati adstringatur.*⁸⁰ |

88. *Nunc transeamus ad obligationes, quarum summa 151. diuisio in duas species deducitur: omnis enim obligatio uel ex contractu nascitur uel ex delicto.*

89. *Et prius uideamus de his, quae ex contractu nascuntur. harum quattuor genera sunt: aut enim re contrahitur obligatio, aut uerbis, aut litteris, aut consensu.*

90. *Re contrahitur obligatio uelut mutui datione; (mutui autem datio) proprie in his fere rebus contingit, quae pondere,¹ numero, mensura constant; qualis est pecunia nume-*

⁷⁹) *Sequuntur duae lineae scriptura vacuae, a Goesch. repletae.*

⁸⁰) *Linea cum sequentis initio litteris vacua.* ¹) *qua res pondere C. (factum ex antiquiore vitio alicuius certe sensus: quar. de pondere*

min. (4, 5); infra 4, 39. 80. §§. 85—87. Cf. 2, 35—37. §§. 88. 89. Cf. pr. §. 2. I. de oblig. (3, 13). Epit. 2, 9 pr. L. 1 pr. §. 1. D. de obl. et act. (44, 7) §. 90. = pr. I. quib. mod. re contr. (3, 14). Cf. Epit. 2, 9. §. 1. L. 1. §. 2. D. de obl. et act. (44, 7).

rata, uinum, oleum, frumentum, aes, argentum, aurum; quas res aut numerando aut metiendo aut pendendo in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non 'eadem,⁸² sed 'aliae³ eiusdem naturae reddantur: unde etiam mutuum appellatum est, quia quod ita tibi a me datum est, ex meo tuum fit. 91. Is quoque, qui non debitum accepit ab eo, qui per errorem soluit, re obligatur; nam proinde ei condici potest SI PARET EVM DARE OPORTERE, ac si mutuum accepisset. unde quidam putant, pupillum aut mulierem, cui sine tutoris auctoritate non debitum per errorem datum est, non teneri condictione, non magis quam mutui datione. sed haec species obligationis non uidetur ex contractu consistere, quia is, qui soluendi animo dat, magis distrahere uult negotium quam contrahere.

152. 92. Verbis | obligatio fit ex interrogatione et responsione, uelut DARI SPONDES? SPONDEO, DABIS? DABO, PROMITTIS? PROMITTO, FIDE PROMITTIS? FIDE PROMITTO, FIDE IVBES? FIDE IVBEO, FACIES? FACIAM. 93. Sed haec quidem uerborum obligatio DARI SPONDES? SPONDEO, propria ciuium Romanorum est; ceterae uero iuris gentium sunt, itaque inter omnes homines, siue ciues Romanos siue peregrinos, ualent; et quamuis ad Graecam uocem expressae fuerint, uelut hoc modo (δῶσεις; δῶσω· ὁμολογεῖς; ὁμολογῶ· πίστει κελεύεις; πίστει κελεύω· ποιήσεις; ποιήσω), etiam hae tamen inter ciues Romanos ualent, si modo Graeci sermonis intellectum habeant; et e contrario quamuis Latine enuntientur, tamen etiam inter peregrinos ualent, si modo Latini sermonis intel-

... constat). quae res p. ed. Bg. ⁸²) Ex Inst. eadem C. ed. Bg.
³) alia C. ed. Bg.

§. 91. = §. 1. I. eod. (3, 14). Cf. L. 5. §. 3. D. de obl. et act. (44, 7).
 §. 6. I. de obl. q. q. ex contr. (3, 27). L. 5 pr. D. de auct. et cons. (26, 8). L. 4. §. 4. D. de doli exc. (44, 4); infra 4, 5. 41. §. 92. Cf. Epit. 2, 9. §. 2. pr. I. de verb. obl. (3, 15). L. 1. §. 7. D. de obl. et act. (44, 7). Paul. 2, 3, 5, 7. §. 1. §. 93. Cf. §§. 119. 179. §. 1. I. de verb. obl. (3, 15) cum Theoph. L. 8. §. 4. D. de acceptil. (48, 4). Fest. v. Spondere. Varro de L. L. 6, 5. §§. 69 seq. (Zeitschr. f. gesch. RW. X. p. 327).

lectum habeant. at illa uerborum obligatio DARI SPONDES? SPONDEO adeo propria ciuium Romanorum est, ut ne quidem in Graecum sermonem per interpretationem proprie transferri possit, quamuis dicatur a Graeca uoce figurata esse. 94. Unde dicitur, uno casu hoc uerbo peregrinum quoque obligari posse, uelut si imperator noster principem alicuius peregrini populi de pace ita interroget: PACEM FUTURAM SPONDES? uel ipse eodem modo interrogetur: quod nimium subtiliter dictum est, quia si quid aduersus pactionem fiat, non ex stipulatu agitur, sed iure belli res uindicatur. 95. Illud dubitari potest, si quis⁸⁴ | _____ 153.
l. s.

96. . . . | obligentur: utique cum quaeritur de iure Roma- 154.

⁸⁴) Dubitatio eo pertinuisse videtur, an etiam alio eiusdem linguae uerbo (L. 1. §. 2. D. de verb. obl. 45, 1) vel eodem alius linguae uerbo (L. 1. §. 6. eod. Theophil. 3, 15. §. 1.) respondens recte obligetur, quod placuit. Post quae in pagina, quae legi non potuit, dixisse Gaius uidetur, plane quibusdam in causis etiam omnino non interrogatum uerbis obligari, quae causae ex Epit. 2, 9. §§. 3. 4. cognosci possunt: 'Sunt et aliae obligationes, quae nulla praecedente interrogatione contrahi possunt, id est, ut si mulier, sive sponso uxor futura, sive iam marito dotem dicat. Quod tam de mobilibus rebus quam de fundis fieri potest. Et non solum in hac obligatione ipsa mulier obligatur, sed et pater eius et debitor ipsius mulieris, si pecuniam, quam illi debebat, sponso creditricis ipse debitor in dotem dixerit. Hae tantum tres personae nulla interrogatione praecedente possunt dictione dotis legitime obligari. Aliae uero personae si pro muliere dotem viro promiserint, communi iure obligari debent, id est, ut et interrogata respondeant, et stipulata promittant. §. 4. Item et alio casu, uno loquente et sine interrogatione alii promittente contrahitur obligatio, id est, si libertus patrono aut donum aut manus aut operas se daturum esse iurauit: in qua re supradicti liberti non tam uerborum solennitate, quam iurisiurandi religione retinentur. Sed nulla altera persona hoc ordine obligari potest.' Ex ultimis uerbis conicere licet, Gaium hanc disputationem ita fere absoluisse: 'His uero causis exceptis praeterquam ex interrogatione et responsione uerborum obligatio non contrahitur, adeo quidem, ut qui non interrogati responderint, aut interrogati tantum adnuerint, ne omnino quidem obligentur.' Cf. L. 1. §. 2. D.

§. 95. Cf. Liv. 9, 5. 8. 11. 41 (cf. 1, 21). Cic. pro Balbo 12. §. 29.

norum. nam apud peregrinos quid iuris sit, singularum ciuitatum iura requirentes aliud in alia lege reperiemus.⁸⁵

97. Si id, quod dari stipulamur, tale sit, ut dari non possit, inutilis est stipulatio, uelut si quis hominem liberum, quem seruum esse credebat, aut mortuum, quem uiuum esse credebat, aut locum sacrum uel religiosum, quem putabat esse humani iuris, sibi dari stipuletur. 97^a. '(Item si quis rem, quae in rerum natura esse non potest, uelut hippocentaurum, stipuletur,)'⁶ aequae inutilis est stipulatio. 98. Item si quis sub ea condicione stipuletur, quae existere non potest, (uel)uti 'si digito caelum tetigerit', inutilis est stipulatio. sed legatum sub impossibili condicione relictum nostri praeceptores proinde ualere putant, ac si ea condicio adiuncta non esset; diuersae scholae auctores non minus legatum inutile existimant, quam stipulationem: et sane uix idonea diuersitatis ratio reddi potest. 99. Praeterea inutilis est stipulatio, si quis ignorans, rem suam esse, eam sibi dari stipuletur: nam id, quod alicuius est, id ei dari non potest. 100. Denique inutilis est talis stipulatio, si quis ita dari stipuletur: POST MORTEM MEAM DARI SPONDES? uel ita: (POST MORTEM TVAM DARI SPONDES? ualet autem, si quis ita dari stipuletur: CVM MORIAR, DARI SPONDES? uel ita:) CVM MORIERIS, DARI |
155. SPONDES? id est, ut in nouissimum uitae tempus stipulatoris aut promissoris obligatio conferatur: nam inelegans esse uisum est, ex heredis persona incipere obligationem. rursus ita stipulari non possumus: PRIDIE QVAM MORIAR, aut PRIDIE

de verb. obl. (45, 1). ⁸⁵) Sequitur linea vacua. ⁶) Lachm. ex §. 1. I. h. t. (3, 19) supplevit. Plane aliquid excidit; sed etiam aliud inutilis stipulationis exemplum fuisse potest, uelut facti impossibilis.

§. 97. Cf. L. 1. §. 9. D. de obl. et act. (44, 7). Epit. 2, 9. §. 5. §§. 1. 2. I. de inutil. stip. (3, 19). §. 98. Cf. Epit. 2, 9. §. 6. L. 1. §. 11. D. de obl. et act. (44, 7). §. 11. I. h. t. (3, 19). §. 10. I. de hered. inst. (2, 14). Paul. 3, 4^b. §. 1. L. 1. D. de condic. inst. (28, 7). L. 31. D. de obl. et act. (44, 7). §. 99. Cf. L. 1. §. 10. D. de obl. et act. (44, 7); infra 4, 4. §§. 2. 22. I. de inutil. stip. (3, 19). §. 100. Cf. Epit. 2, 9. §§. 7. 8. §§. 13. 15. I. h. t. (3, 19) et 2, 232.

QVAM MORIERIS, DARI SPONDES? quia non potest aliter intellegi PRIDIE quam aliquis morietur, quam si mors secuta sit; rursus morte secuta in praeteritum redditur stipulatio et quodammodo talis est: HEREDI MEO DARI SPONDES? quae sane inutilis est. 101. Quaecumque de morte diximus, eadem et de capitis diminutione dicta intellegemus. 102. Adhuc inutilis est stipulatio, si quis ad id, quod interrogatus erit, non responderit, uelut si sestertia x a te dari stipuler, et tu nummum sestertium v milia promittas, aut si ego pure stipuler, tu sub condicione promittas. 103. Praeterea inutilis est stipulatio, si ei dari stipulemur, cuius iuri subiecti non sumus: unde illud quaesitum est, si quis sibi et ei, cuius iuri subiectus non est, dari stipuletur, in quantum ualeat stipulatio: nostri praeceptores putant, in uniuersum ualere, et proinde ei soli, qui stipulatus sit, solidum deberi, atque si extranei nomen non adiecisset: sed diuersae scholae auctores | 'dimidium ei 156. 189. deberi⁸⁷ existimant; pro aliena⁸ enim | parte ita inutilem esse stipulationem, ut in causa duobus per damnationem relictis legati respondetur, | deficientis collegatarii partem non alteri quaeri, sed in hereditate ut non debitam remanere: quod etiam plane simile est.⁹ 104. Item inutilis est stipulatio, si ab eo stipuler, qui iuri meo subiectus est, 'aut

Bg. ante 'esse' perperam addidit 'non est, aut'. ⁸⁷) Ex Lachm. cf. restitui. ⁸) Quae sequuntur in hac §., ad sensum probabilem efficiendum restitui, Sched. ductus secutus. In edd. tantum legebantur vv. actionem (aonem Sched. quod etiam ationem esse potest) — causa — respondet — etiam. De re cf. 2, 205. et not. 205. ad 2, 287. ⁹) Etiam Pomponius Cassianus Proculianorum in hac re sententiam probat L. 110 pr. D. de V. O. (45, 1). 'simile est' cf. §. 160.

277. 3, 117. 119. 158. 176. §. 101. Cf. 153. L. 38 pr. D. de solut. (46, 3). §. 102. Cf. §. 5. I. h. t. (3, 19). Epit. 2, 9. §§. 9. 10. L. 1. §§. 3. 4. L. 83. §§. 2. 3. L. 35. §. 2. L. 134. §. 1. D. de V. O. (45, 1). Libr. meum 'Gaius' p. 62. §. 103. Cf. §§. 4. 19. I. h. t. (3, 19). infra §§. 114. 183. L. 110 pr. D. de verb. obl. (45, 1). L. 64. D. de contr. empt. (18, 1). L. 4. D. de stip. serv. (45, 3). de legato supra 2, 205. L. 34. §. 9. L. 84. §. 8. D. de leg. 1. L. 7. D. de leg. 2. §. 104. Cf. §. 6. I. h. t. (3, 19).

*contra*⁹⁰ is a me *stipuletur*. 'sed de seruis et de his, qui¹ in mancipio sunt, illud praeterea ius obseruatur, quod¹ non solum ipsi, cuius in potestate mancipioe¹ sunt; obligari non possunt, sed ne alii quidem ulli. 105. Mutum neque stipulari neque promittere posse palam est: quod et in surdo receptum est; quia et is, qui stipulatur, uerba promittentis, et qui promittit, uerba stipulantis exaudire debet. 106. Furiosus nullum negotium gerere potest, quia non intellegit, quid agat. 107. Pupillus omne negotium recte gerit, ita tamen ut tutor², sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur, uelut si ipse obligetur; nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest. 108. Idem iuris est in feminis, quae in tutela sunt. 109. Sed quod diximus de pupillis, utique de eo uerum est, qui iam aliquem intellectum habet; nam infans et qui infanti proximus est, non multum
157. a furioso | differt, quia huius aetatis pupilli nullum intellectum habent: sed in his pupillis, '(qui infanti proximi sunt,)³ propter utilitatem benignior iuris interpretatio facta est.
110. '(Quamquam uero, ut diximus, alius, qui iuri nostro subiectus non est, inutiliter nobis stipulatur,)⁴ possumus tamen ad id, quod stipulamur, alium adhibere, qui idem stipuletur, quem uulgo adstipulatorem uocamus. 111. 'Et⁵ huic proinde actio competit proindeque ei recte soluitur ac nobis; sed quidquid consecutus erit, mandati iudicio nobis

⁹⁰) Restitui, incerta tamen C. scriptura. ¹) Ex mea cj. restitui. Similia Goesch. cj. ²) Ex Lachm. ed. 'tutor' omittit ed. Bg. ita tm ut tm C. ut tamen ed. Bg. 5. ³) Addidi 'Gaius' p. 65. Cf. §. 10. I. h. t. (3, 19). L. 6. D. rem pup. (46, 6). ⁴) Supplevi 'Gaius' p. 66. In C. quae sequitur linea, librarius ea, quae omisit, pro rubrica habens, vacuam reliquisse uidetur. ⁵) Sed C. edd. Verum s ex an-

§. 105. = §. 7. I. eod. Cf. L. 1. §§. 14. 15. D. de obl. et act. (44, 7). §. 106. = §. 8. I. eod. Cf. L. 1. §. 12. D. de obl. et act. (44, 7). §. 107. = §. 9. I. eod. Cf. 2, 83, 3, 91. 119. 176. Ulp. 11, 27. §. 108. Cf. 3, 91. 119. 176. 1, 192. §. 109. = §. 10. I. h. t. (3, 19). Cf. L. 1. §. 13. D. de obl. et act. (44, 7). §. 110. Cf. Fest. v. Reus. Cic. pro Quint. 18. §. 58. Pison. 9. Epist. ad Octav. (inter Cic. epp. ad Brut. 2, 8) versus fin. §. 111. Cf.

restituere cogetur. 112. Ceterum potest etiam aliis uerbis uti adstipulator, quam quibus nos usi sumus: itaque si uerbi gratia ego ita stipulatus sim: DARI SPONDES? ille sic adstipulari potest: IDEM FIDE TVA PROMITTIS? uel: IDEM FIDE-IVBES? uel contra. 113. Item minus adstipulari potest, plus non potest: itaque si ego sestertia x stipulatus sum, ille sestertia v stipulari potest; contra uero plus non potest. item si ego pure stipulatus sim, ille sub condicione stipulari potest; contra uero non potest. non solum autem in quantitate, sed etiam in tempore minus et plus intellegitur; plus est enim statim aliquid dare, minus est post tempus. 114. In hoc autem iure quaedam singulari iure obseruantur: nam adstipulatoris heres non habet actionem. item | seruus adstipulando 158. nihil agit, qui ex ceteris omnibus causis stipulatione domino acquirit. idem de eo, qui in mancipio est, magis placuit; nam et is serui loco est: is autem, qui in potestate patris est, agit aliquid, sed parenti non acquirit, quamuis ex omnibus ceteris causis stipulando ei acquirat; ac ne ipsi quidem aliter actio competit, quam si sine capitis diminutione exierit de potestate parentis, ueluti morte eius aut quod ipse flamen Dialis inauguratus est. eadem de filiafamilias et quae in manu est, dicta intellegemus.⁹⁶

115. Pro eo quoque, qui promittit, solent alii obligari, quorum alios sponsores, alios fidepromissores, alios fideiussores appellamus. 116. Sponsor ita interrogatur: IDEM DARI SPONDES? fidepromissor (*ita*)⁷: IDEM FIDEPROMITTIS? fideiussor ita: IDEM FIDE TVA ESSE IVBES? (*sed*)⁸ uidebimus de his 'an aliquo'⁹ nomine possint proprie adpellari, qui ita

tecedente v. adhaesisse putanda est. ⁹⁶) *Sequitur linea vacua.*
⁷) *Addidit Bg. ed. 5.* ⁸) *Geminata s. cj. ed. mea priore.* ⁹) *at quo C. corruptam ex ā aliquo. — autem quo edd. et mea prior, in qua cj.: an item quo. Alii: uidebimus autem de his vel de his autem uide-*

§§. 117. 215. §. 112. *Cf. 3, 116.* §. 113. *Cf. §. 5. I. de fidei.*
 (3, 20). non solum aut] *cf. 4, 53. L. 12. §. 1. D. de verb. sign. (50, 16).*
L. 85. D. de solut. (46, 3). §. 114. *Cf. 4, 113. 2, 87. quam si sine*
c. d.] cf. 1, 127. 130. §. 115. *Cf. pr. I. de fidei. (3, 20). Paul.*
1, 9. §. 5. 1, 20. Fest. v. Adpromissor. §. 116. *Cf. 3, 92. 4, 137.*

interrogantur: IDEM DABIS? IDEM PROMITTIS? IDEM FACIES?

117. Sponsores quidem et fidepromissores et fideiussores saepe solemus accipere, dum curamus, ut diligentius nobis cautum sit; adstipulatorem uero fere tunc solum adhibemus, cum ita stipulamur, ut aliquid post mortem nostram detur, (quod) stipulando (quia) nihil agimus, adhibetur¹⁰⁰ adstipulator, ut is 159. post mortem nostram agat: qui si quid fuerit consecutus, | de
t. s. restituendo eo mandati iudicio 'heredi post mortem tenetur.'¹

118. Sponsoris uero et fidepromissoris similis condicio (est), fideiussoris ualde dissimilis. 119. Nam illi quidem nullis obligationibus accedere possunt nisi uerborum,² quamuis interdum ipse, qui promiserit, non fuerit obligatus, uelut si mulier³ aut pupillus sine tutoris auctoritate aut quilibet post mortem suam dari promiserit; at illud quaeritur, si seruus aut peregrinus spoponderit, an pro eo sponsor aut fidepromissor obligetur. fideiussor uero omnibus obligationibus, id est, siue re siue uerbis siue litteris siue consensu contractae fuerint obligationes, adici potest. 'ac⁴ ne illud quidem interest, utrum ciuilis an naturalis obligatio sit, cui adiciatur; adeo quidem, ut pro seruo quoque obligetur, siue

bimus. Ceterum ita obligatos commune adpromissoris nomen comprehendebat.¹⁰⁰ Ex mea cf. 'Gaius' p. 66. '(quod cum) stip. nihil ag. adhibetur' ed. Bg. Antea edebatur: (quod) stip. n. agitur. adhibetur autem. (quod ita) st. n. a. a. a. cf. Poeschmann. Stud. ad Gai. II. p. 9. ¹) hdi (dubia littera d) mortenel' C. Mihi iam dubium non est, in C. Ver. ipso sive in eo, unde is descriptus est, fuisse hpt mortē nel' ex quibus pl fortasse abiit in di, utique uero te geminanda est. heredi ex bona fide tenetur ed. mea prior. heredi nostro t. ed. Bg. 5. ²) Excidisse uidetur: 'et obligantur' uel: 'et obligantur suorum obligatione uerborum'. ³) In C. fuerit ml. Cf. 2, 83. 3, 171. 'femina' ex mea cf. priori ed. Bg. 'mulier' ed. 5. ⁴) ad C.

Epit. 2, 9. §. 2. Greg. C. tit. de sponsoribus et fideiussoribus (12, 1). L. 8 pr. D. de fidei. (46, 1). L. 12. C. eod. (8, 41). §. 7. I. eod. (3, 20). L. 75. §. 6. D. de verb. obl. (45, 1). §. 117. Cf. pr. I. cit. L. 1. §. 8. D. de obl. et act. (44, 7); §§. 100. 110. 216. §. 119. = §. 1. I. de fidei. (3, 20). si mulier etc.] cf. §§. 107. 108. ant pup.] Vid. L. 25. D. de fidei. (46, 1), ubi Tribonianus pro 'uerbis obligato' — 'obligato', pro 'spoponderit' 'fideiusserit' scripsisse uidetur, coll. L. 6. D. de verb. obl. (45, 1). L. 70. §. 4. D. h. t. (46, 1). post mor-

extraneus sit, qui a seruo fideiussorem accipiat, siue dominus in id, quod sibi debeatur. 120. Praeterea sponsoris et fidepromissoris heres non tenetur, nisi si de peregrino fidepromissore quaeramus, et alio iure ciuitas eius utatur; fideiussoris autem etiam heres tenetur. 121. Item sponsor et fidepromissor (*per*) legem Furiam biennio liberantur, et quotquot erunt numero eo tempore, quo pecunia peti potest, in tot partes deducitur inter eos obligatio, et singuli uiriles partes *'dare iubentur'*; ¹⁰⁵ fideiussores uero perpetuo tenentur, et quotquot erunt numero, singuli in solidum | obligantur: 160. *itaque liberum est creditori, a quo uelit, solidum petere: sed* ^{1. s.} *ex epistula diui Hadriani compellitur creditor a singulis, qui modo soluendo sint, partes petere.* eo igitur distat haec epistula a lege Furia, quod si quis ex sponsoribus aut fidepromissoribus soluendo non sit, *'non ideo plus a ceterorum quoque peti possit.'* ⁶ *Cum autem lex Furia tantum in Italia locum habeat, consequens est, ut in prouinciis sponsores quoque et fidepromissores proinde ac fideiussores in 'perpetuum'* ⁷ *teneantur et singuli in solidum obligentur, nisi ex epistula diui Hadriani hi quoque adiuuari uideantur.* 122. Praeterea inter sponsores et fidepromissores lex Apuleia quandam societatem introduxit: nam si quis horum plus sua portione soluerit, de eo, quod amplius dederit, aduersus ceteros actionem habet *'ex ea lege, quae scilicet'* ⁸ *ante legem Furiam lata est, quo tempore in solidum obligabantur: unde quaeritur, an post legem Furiam adhuc legis Apuleiae*

at edd. ac ed. Bg. 5. ¹⁰⁵) Restitui '*Gaius*' p. 87. hoc abentur C. (in uiriles p. uocabuntur cf. Poeschm. II. p. 15. (in) u. p. obligantur ed. Bg. 5. ⁶) Restitui ib. p. 89. Multa intrudit Poeschm. p. 17. ⁷) perpetuo Sched. ed. Bg. ⁸) '*lex autem Apuleia*' edd.

tem s.] cf. §. 100. si seruus etc.] cf. §. 93. Pers. 5, 78. §. 120. Cf. 4, 113. Epit. 2, 9. §. 2. Paul. 2, 17. §. 16. §. 2. I. h. t. (3, 20). §. 121. per legem Fur.] circa initium seculi quinti, ut uidetur, latam. Cf. 4, 22. L. 29. §. 6. D. mand. (17, 1). L. 25. D. de stip. serv. (45, 3). L. 4. D. de div. temp. (44, 3). L. 4. §. 4. D. rem pup. (46, 6). partes dare] cf. L. 5. §. 1. L. 34. §§. 1. 10. L. 37. D. de solut. (46, 3). fideiuss. uero] cf. §. 4. I. h. t. (3, 20). §. 122. lex Apuleia] for-

beneficium supersit; et utique extra *Italiam* superest; nam *lex* quidem *Furia* tantum in *Italia* ualet, *Apuleia* uero etiam in ceteris '*praeter Italiam regionibus*. *Alia uero est fideiussorum condicio*; nam ad hos¹⁰⁹ *lex Apuleia* non pertinet: itaque si creditor ab uno totum consecutus fuerit, huius solius detrimentum erit, scilicet si is, pro quo fideiussit, soluendo 161. non sit: sed ut ex | supra dictis apparet, is, a quo creditor totum petit, poterit ex epistula diui *Hadriani* desiderare, ut pro parte in se detur actio. 123. Praeterea lege '*Pompeia*¹¹⁰ cautum est, ut is, qui sponsores aut fidepromissores accipiat, praedicat palam et declaret, et de qua re satis accipiat, et quot sponsores aut fidepromissores in eam obligationem accepturus sit; et nisi praedixerit, permittitur sponsoribus et fidepromissoribus intra diem xxx. praeiudicium postulare, quo quaeratur, an ex ea lege praedictum sit; et si iudicatum fuerit, praedictum '*ita non*¹ esse, liberantur. qua lege fideiussorum mentio nulla fit; sed in usu est, etiam si fideiussores accipiamus, praedicere.

124. Sed beneficium legis *Corneliae* omnibus commune est: qua lege idem pro eodem apud eundem eodem anno uetatur in ampliorem summam obligari creditae pecuniae quam in xx milia; et quamuis sponsor uel promissor '*(uel fideiussor)*² in amplam pecuniam, uelut si sestertium c milium nummum se obligauerit, '*tamen duntaxat xx damnatur*:³ pecuniam autem creditam dicimus non solum eam, quam credendi causa damus, sed omnem, quam tunc, (cum) contrahitur obligatio, certum est debitum iri, id est, (quae) sine ulla con-

¹⁰⁹) Partim ex *Lachm.* partim ex *Goesch.* cf. *restitui*. ¹¹⁰) *Restitui* '*Gaius*' p. 90. Alii aliter. ¹) nam *C.* non edd. ²) *Addidi* '*Gaius*' p. 91. ³) *Restitui* ib.

tasse a. u. 364. — Cf. *L.* 39. *D. de fidei.* (46, 1). §. 123. lege *Pompeia*] ut uidetur, a. u. 666. Cf. *Schol. in Cic. orat. in Clod. et Cur.* p. 333 *Orell.* §. 124. legis *Corn.*] fortasse eiusdem a. u. 666. Cf. *Fest. v. Unciaria.* De re *L.* 49. §. 1. *D. de fidei.* (46, 1). *L.* 24. *D. de donat.* (39, 5). *Plutarch. Caes.* 11. *Anton.* 2. creditae pecuniae] cf. *L.* 1. *L.* 2. §§. 3—5. *L.* 37—39. *D. de reb. cred.* (12, 1). *L.* 178 pr. 222. *D. de verb. sign.* (50, 16). *L.* 2. §. 1. *C. de const. pec.* (4, 18).

dicione deducitur in obligationem; itaque et ea pecunia, quam in diem certum dari stipulamur, eodem numero est, quia certum est, eam debitum iri, licet post tempus petatur. appellatione autem pecuniae omnes res in ea lege significantur; itaque '(et)'¹⁰⁴ si uinum uel frumentum, aut si fundum | uel 162. hominem stipulemur, haec lex obseruanda est. 125. Ex quibusdam tamen causis permittit ea lex in infinitum satis accipere, ueluti si dotis nomine, uel eius, quod ex testamento 'cui'⁴ debeatur, aut iussu iudicis satis accipiatur. et adhuc 'lege uicesima hereditarium'⁵ cauetur, ut ad eas satisfactiones, quae ex ea lege proponuntur, lex Cornelia non pertineat. 126. 'In eo iure quoque iuris'⁶ par condicio est omnium, sponsorum, fidepromissorum, fideiussorum, quod ita obligari non possunt, ut plus debeant, quam debet is, pro quo obligantur: at ex diuerso ut minus debeant, obligari possunt, sicut in adstipulatoris persona diximus; nam ut astipulatoris, ita et horum obligatio accessio est principalis obligationis, nec plus in accessione esse potest quam in principali re. 127. In eo quoque par omnium causa est, quod si qui pro reo soluerit, eius recipiendi causa habet cum eo mandati iudicium; et hoc amplius sponsores ex lege Publilia propriam habent actionem in duplum, quae appellatur depensi.

128. Litteris obligatio fit ueluti⁷ nominibus transcripticiis. fit autem nomen transcripticium duplici modo, uel a re in personam uel a persona in personam. 129. (A re in personam tran)scriptio fit, ueluti si id, quod tu ex emptionis

¹¹⁴) Addidi ib. p. 93. ⁴*) tui (uel iui) C. tibi edd. ⁵) Non dubito, quin ipse Gaius in his Institutionibus scripserit: lege Iul. de uices. her. ⁶) Mutin in eo quoque iure. ⁷) in male geminando addunt C. et edd. Cf. §§. 132, 133. 90. Simile non est in §. 135. ueluti ed. Bg. 5.

§. 126. Cf. §. 5. I. de fidei. (3, 20). §. 113. §. 127. Cf. §. 6. I. eod. (3, 20). depensi] cf. 3, 216. 4, 9. 22. 25. 102. 171. 186. Paul. 1, 19. §. 1. Cic. ad div. 1, 9. Lex Iul. munic. 114. lex Publilia] fortasse a. u. 371. §§. 128. 129. Cf. (Epit. 2, 9. §. 12. Theoph. 3, 21 pr.) §. 137. Cic. de off. 3, 14. ad Attic. 4, 18. Verr. II. 1, 36. 39. pro Rosc. Com. 1. 5. Gell. 14, 2.

causa aut conductionis aut societatis mihi debeas, 'inde¹¹⁸ expensum tibi tulero. 130. A persona in personam transcriptio
 163. fit, ueluti si id, quod mihi Titius debet, tibi 'inde⁸ expensum tulero, id est si Titius 'te (*pro*) se⁹ delegauerit mihi. 131. Alia causa est eorum nominum, quae arcaria uocantur: in his enim rei, non litterarum obligatio consistit, quippe non aliter ualent, quam si numerata sit pecunia; numeratio autem pecuniae 'rei¹²⁰ facit obligationem: qua de causa recte 'dicemus,¹ arcaria nomina nullam facere obligationem, sed obligationis factae testimonium praebere. 132. Unde 'non proprie² dicitur, arcariis nominibus etiam peregrinos obligari, quia non ipso nomine, sed numeratione pecuniae obligantur; quod genus obligationis iuris gentium est. 133. Transcripticiis uero nominibus an obligentur peregrini, merito quaeritur, quia quodammodo iuris civilis est talis obligatio: quod Neruae placuit. Sabino autem et Cassio uisum est, si a re in personam fiat nomen transcripticium, etiam peregrinos obligari; si uero a persona in personam, non obligari. 134. Praeterea litterarum obligatio fieri uidetur chirographis et syngraphis, id est, si quis debere se aut daturum se scribat; ita 'scilicet, si³ eo nomine stipulatio non fiat: quod genus obligationis proprium peregrinorum est.

135. Consensu fiunt obligationes in emptionibus et uenditionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis.

¹¹⁸) id C. edd. Vid. 'Gaius' p. 93. Inde significat, quod in expensilatione causam, vel personam, unde descendit ac transfertur debitum, commemorari oportet. ⁹) Scripsi 'Gaius' p. 93. te se C. te edd. ¹²⁰) rein C. 're modo' ed. Bg. 'rei non litterarum' ed. Gneist. Sed Codicis nota n a margine huc aberrasse mihi uidetur, cum v. 8. ante proprie, ubi desideratur, excidisset. Quare suo loco eam restituere scripsi quod aliquando arriserat: de iure naturali. ¹) dicimus cf. Bg. ²) proprie C. edd. Vid. not. 115. et 'Gaius' p. 94. improprie non dicit Gaius, sed non proprie 4, 18. ³) scilicet ut si C. scilicet et

§. 130. Cf. L. 13 pr. D. ad SC. Vell. (16, 1). Liv. 35, 7. §. 131. Cf. Gell. 14, 2. §. 132. Cf. Ascon. in Cornet. p. 57. ed. Bait. §. 133. Cf. Liv. 35, 7. §. 134. Cf. Schol. in Verr. 2, 1. §§. 60, 91. p. 175. 184. ed. Bait. Ammian. 18, 5. §. 2. G. E. Heimbach 'Lehre v. Creditum' p. 509 seq. §§. 135—137. = L. 2. D. de

136. Ideo autem istis modis consensu dicimus obligationes contrahi, quia neque uerborum | neque scripturae ulla pro-
prietas desideratur, sed sufficit, eos, qui negotium gerunt,
consensisse: unde inter absentes quoque talia negotia contra-
hantur, ueluti per epistulam aut per internuntium, cum alio-
quin uerborum obligatio inter absentes fieri non possit.
[138.] ¹²⁴ sed absenti expensum ferri potest, etsi uerbis obli-
gatio cum absente contrahi non possit. **137.** Item in his
contractibus alter alteri obligatur de eo, quod alterum alteri
ex bono et aequo praestare oportet, cum alioquin in uerbo-
rum obligationibus alius stipuletur, alius promittat, et in
nominibus alius expensum ferendo obliget, alius obligetur.

139. *Emptio et uenditio contrahitur*, cum de pretio con-
uenerit, quamuis nondum pretium numeratum sit, ac ne arra
quidem data fuerit: nam quod arrae nomine datur, argumen-
tum est emptionis et uenditionis contractae. **140.** Pretium
autem certum esse debet: alioquin si ita inter 'nos' ⁵ conuenerit,
ut quanti Titius rem aestimauerit, tanti sit empti, Labeo ne-
gauit, ullam uim hoc negotium habere; *quam sententiam*
Cassius probat: (at) ⁶ Ofilius et eam emptionem putat et uen-
ditionem; cuius opinionem Proculus secutus est. **141.** Item
pretium in numerata pecunia consistere debet: nam in ceteris ¹⁶⁵.
rebus an pretium esse possit, ueluti homo aut toga aut fundus

ed. Bg. scilicet, ut [si] *ed. Bg.* 5. ¹²⁴ *Aperte fugitiva sunt uerba huius*
§. ponenda ante §. 137. (quod iam fecit Bg. ed. 5.) ubi cum excidis-
sent et ad marginem suppleta essent, librarius ea post §. 137. ea de
causa posuisse uidetur, quod spatium ibi vacuum in Cod., unde de-
scribebat, inuenit. Nam et ipse lineam unam et dimidiam vacuas
post h. §. reliquit. ⁵ *Ex mea c. eos C. edd. etiam mea prior.*
Iustinianus pro more suo imperialiam maiestatem exemplis nun-
quam immiscendae in Instit. etiam h. l. pro nos posuit aliquos.
⁶ *Geminando supplevi.*

obl. et act. (44, 7). *Tit. I. de cons. obl.* (3, 22). §. 139. = *pr. I.*
de empt. (3, 23). *Cf. Epit.* 2, 9. §. 14. §. 140. *Cf. §. 1 I. ib.*
§. 141. = §. 2. *I. ib. Cf. Plin. N. H.* 33, 1. 3. *Serv. ad Virgil.*
Georg. 3, 306. *L. 1. §. 1. D. de contr. empt.* (18, 1). *L. 1 pr. D. de*
rer. perm. (19, 4). *Tit. Furf. in Orell. Inscr. Lat. thes.* 2489. = *I.*
L. A. 603, 13. *verb. quod emptum erit aere argento etc. Homer.] Il.* 7,

alterius rei (*pretium esse possit*), ualde quaeritur: nostri praeceptores putant, etiam in alia re posse consistere pretium; unde illud est, quod uulgo putant, per permutationem rerum emptionem et uenditionem contrahi, eamque speciem emptionis et uenditionis uetustissimam esse; argumentoque utuntur Graeco poeta Homero, qui aliqua parte sic ait:

(ἐνθ' οὐδ' οὐκ ὄντιοντο καρηχομόωντες Ἀχαιοί,
ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἰθέρι σιδήρῳ,
ἄλλοι δὲ ῥίνοις, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσιν,
ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσιν.)

'et reliqua.¹²⁷ diuersae scholae auctores dissentiunt aliudque esse existimant permutationem rerum, aliud emptionem et uenditionem; alioquin *non posse* rem expediri permutatis rebus, quae uideatur res uenisse, et quae pretii nomine data esse, sed rursus utramque uideri et uenisse et utramque pretii nomine datam esse, absurdum uideri. sed ait Caelius Sabinus, si rem 'tibi uenalem habenti,⁸ ueluti fundum, 'accessem,⁹ et pretii nomine hominem forte dederim, fundum quidem uideri uenisse, hominem autem pretii nomine datum esse, ut fundus acciperetur.¹³⁰

142. Locatio autem et conductio '(et emptio et uenditio etiam)¹ similibus regulis constituuntur: nisi enim merces certa statuta sit, non uidetur locatio et conductio contrahi. 143. Unde si alieno arbitrio merces permissa sit, uelut quanti Ti-

¹²⁷) Edd. praeter principem haec uerba Gaio familiaria perperam ut a librario profecta omittunt; nam et alias parte aliqua, quae sola ad rem pertinet, ex oratione quadam desumpta eadem uerba adduntur. Cf. 2, 174, 4, 36, 37, 43, 136. ⁸) Sic C. Titio uenalem habente edd.

⁹) Scripsi 'Gaius' p. 94, acceperim C. edd. ¹³⁰) Sequitur linea uacua, in qua, licet rubricae destinata, haec fere sententia periisse uidetur: 'Proxima emptioni et uenditioni est locatio conductio'. Cf. L. 2 pr. D. loc. (19, 2). Sequens enim autem certo argumento est, generalem praecessisse sententiam, quae iam sigillatim explicetur.

¹) Haec nunc (addita v. 'etiā' in hac altera ed.) ut similia periisse statuere malui, quam quod 'Gaius' p. 95. suaseram, constituitur le-

tius aestimauerit, | quaeritur, an locatio et conductio contra- 166.
hatur: 'qua de¹³² causa si fulconi polienda curandae, sarcina-
tori sarcienda uestimenta dederim, nulla statim mercede con-
stituta, postea tantum daturus, quanti inter nos conuenerit,
quaeritur, an locatio et conductio contrahatur. 144. Vel
si rem tibi utendam dederim et inuicem aliam rem utendam
acceperim, quaeritur, an locatio et conductio contrahatur.
145. Adeo utem emptio et uenditio et locatio et conductio
familiaritatem aliquam inter se habere uidentur, ut in quibus-
dam causis quaeri solet, utrum emptio et uenditio contraha-
tar, an locatio et conductio: ueluti si qua res in perpetuum
locata sit, quod evenit in praediis municipum, quae ea lege
locantur, ut quamdiu inde³ uectigal praestetur, neque ipsi
conductoribus neque heredi eius praedium auferatur; sed magis
placuit locationem conductionemque esse. 146. Item si gla-
diatores ea lege tibi tradiderim, ut in singulos, qui integri
exierint, pro sumere denarii xx mihi darentur, in eos uero
singulos, qui occisi aut debilitati fuerint, denarii mille, quae-
ritur, utrum emptio et uenditio an locatio et conductio con-
trahatur: et magis placuit, eorum, qui integri exierint, loca-
tionem et conductionem contractam uideri, at eorum, qui
occisi aut debilitati sunt, emptionem et uenditionem esse;
idque ex accidentibus apparere,⁴ tamquam sub conditione
facta cuiusque uenditione an locatione: iam enim non dubita- 167.
tur, quin sub conditione res ueniri aut locari possint. 147.
Item quaeritur, si cum aurifice mihi conuenerit, ut is ex auro
suo certi ponderis certaeque formae anulos mihi faceret, et
acceperit uerbi gratia denarios cc, utrum emptio et uenditio
an locatio et conductio contrahatur: Cassius ait, materiae
quidem emptionem uenditionem contrahi, operarum autem

gere. Cf. §. 145. ¹³²⁾ Malim ex eadē, licet similiter in Inst. legatur.

³⁾ id (pro sigla accipiendum; 'Gaius' p. 96) C. edd. Cf. 4, 28.

⁴⁾ apparet C. edd. Cf. 2, 218. Male igitur librarius scripsit semel re,

D. de praescr. verb. (19, 5).

D. de praescr. verb. (19, 5).

D. loc. (19, 2). Gruter 801, 5.

non dubitatur etc.] cf. L. 20 pr. D. loc. (19, 2).

§. 144. Cf. §. 2. I. ib. L. 17. §. 2.

§. 145. §. 3. I. ib. Cf. L. 2. §. 1.

§. 146. Cf. Cic. ad Attic. 4, 4° fin.

§. 147. == §. 4.

locationem et conductionem; sed plerisque placuit, emptionem et uenditionem contrahi: atqui si meum aurum ei dedero, mercede pro opera constituta, conuenit, locationem conductionem contrahi.

148. Societatem coire solemus aut totorum bonorum aut unius alicuius negotii, ueluti mancipiorum emendorum aut uendendorum. 149. Magna autem quaestio fuit, an ita coiri possit societas, ut quis maiorem partem lucretur, minorem damni praestet: quod Quintus Mucius '(contra naturam societatis esse censuit; sed Seruius Sulpicius, cuius) etiam¹³⁵ praeualuit sententia, adeo ita coiri posse societatem existimauit, ut dixerit, illo quoque modo coiri posse, ut quis nihil omnino damni praestet, sed lucri partem capiat, si modo opera eius tam pretiosa uideatur, ut aequum sit, eum cum hac pactione in societatem admitti: nam et ita posse 'coiri⁶ societatem 168. constat, ut unus pecuniam conferat, alter non conferat, | et tamen lucrum inter eos commune sit; saepe enim opera alicuius pro pecunia ualet. 150. Et illud certum est, si de partibus lucri et damni nihil inter eos conuenerit, tamen aequis ex partibus commodum 'et⁷ incommodum inter eos commune esse; sed si in altero partes expressae fuerint, uelut in lucro, in altero uero omissae, in eo quoque, quod omissum est, similes partes erunt. 151. Manet autem societas eousque, donec in eodem sensu perseuerant; at cum aliquis renuntiauerit societati, societas soluitur: sed plane si quis in hoc renuntiauerit societati, ut obueniens aliquod lucrum solus habeat, ueluti si mihi totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renuntiauerit societati, ut hereditatem solus lucri faciat, cogetur hoc lucrum communicare; si quid uero aliud lucri fecerit, quod non capta-

bis 1. ¹³⁵) Ex Pöschm. sententia supplementum non post v. etiam, ut in priore ed., sed ante posui. ⁶) coire C. Bg. ed. ⁷) ut C. ed. Bg.

I. ib. Cf. L. 2. §. 1. D. loc. (19, 2). §. 148. = pr. I. de societ. (3, 25). Cf. Epit. 2, 9. §. 16. §. 149. Cf. §. 2. I. ib. Epit. l. c. Cic. pro Rosc. Com. 10. §. 29. §. 150. Cf. §§. 1. 3. I. ib. §. 151. = §. 4. I. ib.

uerit, ad ipsum solum pertinet: mihi uero, quidquid omnino post renuntiatam societatem acquiritur, soli conceditur. 152. Soluitur adhuc societas etiam morte socii, quia qui societatem *contrahit*, certam personam sibi eligit. 153. 'Igitur¹³⁸ et capitis diminutione solui societatem' (*constat*),⁹ quia ciuili ratione capitis diminutio 'mortis *instar* fere¹⁴⁰ dicitur; sed si adhuc consentiant in societatem, noua uidetur incipere societas. 154. Item si cuius ex sociis bona publice aut priuatim uenierint, soluitur societas: sed hoc quoque casu | societas 'denuo *contrahi potest*, quia¹ consensu contrahitur 169. nudo, iurisque gentium 'est, *consentire uero*¹ omnes homines naturali ratione possunt.

155. *Mandatum* consistit, siue nostra gratia mandemus, siue aliena, 'id est, siue ut mea² negotia geras, siue ut alterius 'mandem tibi, erit *mandati*³ obligatio, et inuicem alter alteri tenebimur, 'ideo quod tam me tibi impensas quam te⁴ 'mihi bonam fidem praestare oportet.⁵ 156. Nam si tua gratia tibi mandem, superuacuum est mandatum; quod enim tu tua gratia facturus sis, id ex tua sententia, non ex meo mandatu facere uideberis; itaque si otiosam pecuniam domi te habere mihi dixeris, et ego te hortatus fuerim, ut eam fenerares, quamuis eam ei mutuam dederis, a quo seruare non potueris, non tamen habebis mecum *mandati actionem*:

¹³⁸) Scripsi 'Gaius' p. 96. Dicitur C. edd. ⁹) Supplevi ibidem.

¹⁴⁰) Haec proxime ad C. scripturam accedere videntur. morti paene par esse ed. mea prior. Alii aliter. Cf. L. 59 fin. D. de condic. et dem. (35, 1). ¹) De mea cf. restitui. ²) Ex Goesch. cj. scripsi.

³) Item ex Goesch. cj., qui tamen pro 'mdati' volebat 'inter nos'.

⁴) Restitui 'Gaius' p. 96. ⁵) mihi bona fide praestare oportere C. edd. ideoque iudicium erit in id quod paret te mihi bona fide praestare

§. 152. = §. 5. init. I. ib. §. 153. Cf. Epit. 2, 9. §. 17. L. 4. §. 1. L. 63. §. 10. L. 58. §. 2. L. 65. §. 11. D. pro soc. (17, 2). §. 154. Cf. §§. 7. 8. I. ib. (3, 25). privatim] non ut L. 67. §. 2. D. de cond. indeb. (12, 6) dicitur, sed magistro creditorum nomine vendente. Cf. supra §. 80. §. 155. Cf. Epit. 2, 9. §. 18. pr. I. de mand. (3, 26). L. 2 pr. L. 10 pr. L. 46. §§. 4. 6. D. mand. (17, 1). L. 5 pr. D. de obl. et act. (44, 7). §. 156. Cf. pr. §. 6. I. de mand. (3, 26). L. 2 pr. §. 6. L. 6. §. 5. L. 32. D. mand. (17, 1).

- item et si hortatus sim, ut rem aliquam emeress, quamvis non expedierit tibi eam emisse, non tamen mandati tibi teneber. et adeo haec ita sunt, ut quaeratur, an mandati teneatur, qui mandavit tibi, ut Titio pecuniam fenerares. *sed uerior est Sabini sententia, si non generaliter ut pecuniam fenerares, mandatum sit, sed faenerare Titio iussus sis, esse mandati actionem existimantis,*¹⁴⁶ quia non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset. 157. Illud *constat*, si 170. *faciendum quid*⁶ mandetur, quod contra bonos mores est, non contrahi obligationem, uelut si tibi mandem, ut Titio furtum aut iniuriam facias. 158. Item si quid post mortem meam faciendum *(mihi)*⁷ mandetur, inutile mandatum est, quia generaliter placuit, ab heredis persona obligationem incipere non posse. 159. Sed recte quoque consummatum mandatum si, dum adhuc integra res sit, reuocatum fuerit, euanescit. 160. Item si adhuc integro mandato mors alterutrius alicuius interueniat, id est uel eius, qui mandarit, uel eius, qui mandatum suscepit, soluitur mandatum; sed utilitatis causa receptum est, ut si mortuo eo, qui mihi mandauerit, ignorans, eum decessisse, exsecutus fuero mandatum, posse me agere mandati actione; alioquin iusta et probabilis t. s. ignorantia damnum mihi adferet. | et huic simile est, quod plerisque placuit, si debitor meus manumisso dispensatori meo per ignorantiam soluerit, liberari eum, cum alioquin stricta iuris ratione non posset liberari eo, quod alii soluisset, quam cui soluere deberet. 161. Cum autem is, cui recte mandauerim, egressus fuerit mandatum, ego quidem eatenus cum eo habeo mandati actionem, quatenus mea interest, in t. s. plesse eum mandatum, | si modo implere potuerit; at ille mecum agere non potest: itaque si mandauerim tibi, ut uerbi

oportere ex Bg. cj. ed. Gneist. Cf. §. 117. ¹⁴⁶) Restitui 'Gaius' p. 97. ⁷) Supplevi ib. p. 98.

§. 157. Cf. §. 7. I. ib. Epit. 2, 9. §. 18. §. 158. Cf. supra §. 100. — L. 12. §. 17. L. 13. D. mand. (17, 1). §. 159. = §. 9. I. de mand. (3, 26). Cf. Epit. 2, 9. §. 19. §. 160. = §. 9. I. ib. §. 161. Cf. §. 8. I. ib. L. 3. §. 2. L. 4. D. mand. (17, 1). Epit. 2, 9.

gratia fundum mihi sestertiis C emeris, tu sestertiis CL emeris, non habebis mecum | mandati actionem, etiamsi tanti uelis 171. mihi dare fundum, quanti emendum tibi mandassem; idque maxime Sabino et Cassio placuit: quodsi minoris emeris, habebis mecum scilicet actionem, quia qui mandat, ut C milibus emeretur, is utique mandare intellegitur, uti minoris, si posset, emeretur. 162. In summa sciendum (est, quotiens faciendum) aliquid gratis dederim, quo nomine si mercedem statuisssem, locatio et conductio contraheretur, mandati esse actionem, ueluti si fulloni pohnenda curandaue uestimenta ant sarcinatori sarcienda (dederim).

163. Expositis generibus obligationum, quae ex contractu nascuntur, admonendi sumus, adquiri nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eas personas, quae in nostra potestate, manu mancipioe sunt. 164. Per liberos quoque homines et alienos seruos, quos bona fide possidemus, adquiritur nobis; sed tantum ex duabus causis, id est, si quid ex operis suis uel ex re nostra adquirant. 165. Per eum quoque seruum, in quo usumfructum habemus, similiter ex duabus istis causis nobis adquiritur. 166. Sed qui nudum ius Quiritium in seruo habet, licet dominus sit, minus tamen iuris in ea re habere intellegitur, quam usufructuarius et bonae fidei possessor: nam placet, ex nulla causa¹⁴⁸ ei adquiri posse; adeo ut etsi nominatim ei dari stipulatus fuerit seruus, mancipioe nomine eius acceperit, | quidam existiment, nihil ei adquiri. 172. 167. Communem seruum pro dominica parte dominis adquirere, certum est, excepto eo, quod uni nominatim stipulando

¹⁴⁸) alia addit C. fortasse fugitivum ac mutilatum (h. e. omissum aliquando et ad marginem suppletum, alieno deinde loco restitutum). Recte enim ante tegetur licet alias (vel alioquin) dominus sit.

§. 20. Paul. 2, 15. §. 3. §. 162. Cf. §. 13. I. ib. L. 1. §. 4. D. mand. (17, 1). L. 22. D. de praescr. verb. (19, 5). §. 163. = pr. I. per q. pers. nob. obl. acq. (3, 18). Cf. 2, 86. Paul. 5, 8. Plaut. Rud. 5, 3. v. 28 seq. §. 164. = §. 1. I. ib. Cf. 2, 86. 92. §. 165. = §. 2. I. ib. Cf. 2, 86. 91. §. 166. Cf. 2, 89 ibiq. cit. L. 36. D. de stip. serv. (45, 3). §. 167. = §. 3. I. ib. cum Theophilo. Cf. §. 3. I. de stip. serv. (3, 17). mancipio acc. cf. 1, 119. 2, 87.

aut mancipio accipiendo illi soli acquirit, uelut cum ita stipuletur: TITIO DOMINO MEO DARI SPONDES? aut cum ita mancipio accipiat: HANC REM EX IVRE QVIRITIVM LVCHII TITII DOMINI MEI ESSE AIO, EAQVE EI EMPTA ESTO HOC AERE AENEAQVE LIBRA. 167^a. Illud quaeritur, an quod nomen adiectum *unius domini efficit*, idem faciat unius ex dominis iussum intercedens. nostri praeceptores perinde ei, qui iusserit, soli adquiri existimant, atque si nominatim ei soli stipulatus esset seruus, mancipioe accepisset; diuersae scholae auctores proinde utrisque adquiri putant, ac si nullius iussum interuenisset.

168. ¹⁴⁹ Tollitur autem obligatio praecipue solutione eius, quod debeatur: unde quaeritur, si quis consentiente creditore aliud pro alio soluerit, utrum ipso iure liberetur, quod nostris praeceptoribus placet, an ipso iure maneat obligatus, sed aduersus petentem exceptione doli mali defendi debeat, quod diuersae scholae auctoribus uisum est.

169. Item per acceptilationem tollitur obligatio: acceptilatio autem est ueluti imaginaria solutio: quod enim ex uerborum obligatione tibi debeam, id si uelis mihi remittere, 173. poterit sic fieri, ut patiaris haec uerba m[e] dicere: QVOD EGO TIBI PROMISI, HABESNE ACCEPTVM? et tu respondeas: HABEO. ¹⁵⁰ 170. Quo genere, ut diximus, (*tantum hae obligationes soluuntur, quae ex uerbis consistunt,*) non etiam ceterae; consentaneum enim uisum est, uerbis factam obligationem posse aliis uerbis dissolui: sed et id, quod ex alia

¹⁴⁹) *Vix est, ut tam abrupte ad hanc materiam Gaius transierit. De sequente autem cf. 4, 115. 116. Puto igitur fere excidisse: 'Videamus nunc quibus modis obligatio tollatur.' Alaricus et Iustinianus eorum loco ipsam tituli inscriptionem posuerunt. Librarius vero hinc fere rubricis inscribendis spatium vacuum non relinquere coepit. Cf. not. seq. ¹⁵⁰) Quod sequitur in Iust. Inst.: 'sed et Graece potest acceptum fieri, dummodo sic fiat, ut Latinis uerbis solet: ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; Ἐγὼ λαβὼν.' h. l. excidisse videtur;*

§. 167^a. Cf. II. cc. L. 5. 6. D. de stip. serv. (45, 3). L. 3. C. per quas pers. nob. acq. (4, 27). §. 168. Cf. pr. I. quib. mod. obl. toll. (3, 29). Epit. 2, 10 pr. §. 169. = §. 1. I. ib.

causa debeatur, potest in stipulationem deduci et per acceptilationem '(dissolui. 171. Quamvis uero dixerimus, perfici acceptilationem)¹⁵¹ imaginaria solutione, tamen mulier sine tutoris auctoritate acceptum facere non potest, cum alioquin solui ei sine tutoris auctoritate possit. 172. Item quod debetur, pro parte 'creditori recte soluitur;² an autem in partem 'debiti³ acceptum fieri possit, quaesitum est.

173. (Est) etiam alia species imaginariae solutionis, per aes et libram; quod et ipsum genus certis in causis receptum est, ueluti si quid eo nomine debeatur, quod per aes et libram gestum 'sit,⁴ siue quid ex iudicati causa 'debeatur.⁵ 174. Adhibentur autem non minus quam quinque testes et libri-pens; deinde is, qui liberatur, ita oportet loquatur: QVOD EGO TIBI TOT MILIBVS EO NOMINE 'ueluti SECVNDVM | MANCIPIVM SVM DAMNAS,⁶ SOLVO 'LIBEROQVE⁷ HOC AERE AENEAQVE LIBRA HANC TIBI LIBRAM PRIMAM POSTREMAQVE

cf. 3, 93. Complura librarius in hac pagina omisit. ¹⁵¹) Supplevi 'Gaius' p. 98. Mire alia Bgii suspicio admiscet pupilli debitoris mentionem. (Correxit errorem ed. 5.) per acceptilationem imaginaria solutione (dissolui] tamen ed. Bg. ²) debet rectillug recte soluit Sched. Bl. In quibus v. 'debet' (debiti) ex inferiore versu huc male translatam esse, apparet ex Inst.: 'Sicut autem quod debetur pro parte recte soluitur, ita in partem debiti acceptilatio fieri potest.' pro parte recte solui intellegitur ed. Bg. ³) Addidi. Cf. not. 152. ⁴) et C. esset ed. Bg. Alii: est. ⁵) Cf. 'Gaius' p. 99. debet C. debitum sit ed. Bg. ⁶) Restitui 'Gaius' p. 99. Tantum loco L. MCIPI (LEGE MANCIPI), quae insolentior est nota, malui, quod etiam ipsa re est rectius ('das Recht d. Nexum' p. 171. not. 258) S. (vel <) MC. (Magno et P. Diacon. p. 1563. 1618. Putsch.) Cf. notas S. S. M. = Satis Secundum Mancipium in Putsch. Gramm. vet. p. 1575. 1683. Cic. ad Attic. 5, 1. et SECVNDVM SVAM CAVSAM infra 4, 16. Haec ed. priore notaveram. Nunc Schedis iterum inspectis, in ipso C. sic fuisse pono: ūni <|mcipsumdamnas. Unde ueluti pro uelut scripsi. DAMNAS SVM EOS TIBI NVMMOS. ed. Bg. ⁷) LIBROQVE ed. Bg. 5. (?)

§. 171. Cf. 2, 85. §. 172. Cf. §. 1. I. cit. §. 173. Cf. Fest. v. Nexum. Liv. 6, 14. Cic. de legib. 2, 19. 21. Varro de L. L. 7, 5. §. 105. Huschke Recht d. Nexum p. 224 seq. §. 174. Cf. 1, 119. 2, 104. — Liv. 22, 10, 1, 24. L. 20 pr. D. de lib. leg. (34, 3).

'SECUNDUM LEGEM PUBLICAM.¹⁵⁸ deinde asse percutit libram eumque dat ei, a quo liberatur, ueluti soluendi causa. 175. Similiter legatarius heredem eodem modo liberat de legato, quod per damnationem relictum est, ut tamen 'scilicet, ubi qua de causa alteri damnatum se⁹ esse 'significatur, heres ei se testamento dare damnatum⁹ esse dicat. de eo tamen tantum potest hoc modo liberari, quod pondere, numero constat, et ita, si certum sit: quidam et de eo, | quod mensura constat, 'idem¹⁶⁰ existimant.

176. Praeterea nouatione tollitur obligatio, ueluti si quod tu mihi debeas, a Titio dari stipulatus sim; nam interuentu nouae personae noua nascitur obligatio et prima tollitur translata in posteriorem, adeo ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima nouationis iure tollatur, ueluti si quod mihi debes, a Titio post mortem eius uel a muliere pupillouae sine tutoris auctoritate stipulatus fuero; quo casu rem amitto; nam et prior debitor liberatur, et posterior obligatio nulla est. non idem iuris est, si a seruo stipulatus fuero; nam tunc (prior) proinde adhuc obligatus 'tenetur,¹ ac si postea a nullo stipulatus fuisset. 177. Sed si eadem persona sit, a qua postea stipuler, ita demum nouatio fit, si quid in posteriore stipulatione noui sit, forte si condicio 'uel dies uel sponsor² adiciatur aut detrahatur. 178. Sed quod de sponsore dixi, non constat: nam diuersae scholae auctoribus placuit, nihil ad nouationem proficere sponsoris adiectionem aut detractionem. 179. Quod autem diximus,

¹⁵⁸) *Ex mea cj. cerin[de]legeiurelligat' Sched. Bl. Unde idem (Zeitschr. f. R. G. III. p. 456): perinde lege iure relligatas uel liberatus. Bg. ed. 5.: AENNAQVE LIBRA. HANC TIBI LIBRAM PRIMAM POSTREMAM PERIO DARE LEGE IURE OBLIGATVS.* ⁹) *De mea cj. restitui.* scilicet sicut indicatus damnas ex causa indicati se esse significat, ita heres testamento dare damnas se esse dicat. *Bg. ed. 5.* ¹⁶⁰) ind. *C. intellegendum ed. Bg.* ¹) manet *Inst. rectius.* ²) uel sponsor adies *C. uel dies aut sponsor ed. Bg. Cf. 'Gaius' p. 101.*

§. 175. *Cf. Cxc. de legib. 2. 19. 21.* §. 176. = §. 3. *I. quib. mod. obl. toll. (3, 20). Cf. Theophil. ib. Epit. 2, 9. §. 11. supra 2, 28. 3, 108. 107. 108. 119. L. 1. D. de nouat. (26, 2).* §. 177. = §. 3. *I. cit.* §. 179. = §. 3. *I. cit. Cf. L. 30. §§. 1. 2. D. de pact. (2, 14).*

si condicio adiçiat, nouationem fieri, sic intellegi oportet, ut ita dicamus factam nouationem, si condicio existerit; alioquin si defecerit, durat prior obligatio: sed uideamus, num is, qui eo nomine agat, doli mali aut pacti conuenti exceptione possit summoneri, *'quia uidetur'*^{162*} inter eos id actum, ut ita ea res peteretur, si posterioris | stipulationis existerit condicio. 175. Seruius tamen Sulpicius existimauit, statim et pendente conditione nouationem fieri, et si defecerit condicio, ex neutra causa agi posse et eo modo rem perire; qui consequenter et illud respondit, si quis id, quod sibi Lucius Titius deberet, a seruo fuerit stipulatus, nouationem fieri et rem perire; quia cum seruo agi non potest: sed in utroque casu alio iure utimur: *'nec'*³ magis his casibus nouatio fit, quam si id, quod tu mihi debeas, a peregrino, cum quo sponsus communio non est, SPONDENS uerbo stipulatus sim.

180. Tollitur adhuc obligatio litis contestatione, si modo legitimo iudicio fuerit actum: nam tunc obligatio quidem principalis dissoluitur, incipit autem teneri reus litis contestatione; sed si condemnatus sit, sublata litis contestatione incipit ex causa iudicati teneri, et hoc (*est*) quod apud ueteres scriptum est, ante litem contestatam dare debitorem oportere, post litem contestatam condemnari oportere, post condemnationem iudicatum facere oportere. 181. Unde fit, ut si legitimo iudicio debitum petiero, postea de eo ipso iure agere non possim, quia inutiliter intendo, dari mihi oportere, quia litis contestatione dari oportere desiit: aliter atque si imperio continenti iudicio egerim; tunc enim nihilo minus obligatio durat, et ideo ipso iure postea agere possum, sed debeo per exceptionem rei iudicatae uel in iudicium deductae summoneri. quae autem legitima sint | iudicia et quae imperio continueantur, se- 176. quenti commentario referemus.

^{162*)} e* (*erat* q*) uidetur C. et uideatur edd. et mea prior, sed praepostere. ³⁾ n C. unde recte nec ed. Bg. 5. (nam) non ed. mea prior.

L. 8. §. 1. L. 14. 24. 31 pr. D. de nouat. (46, 2). a peregrino] cf. §§. 93. 119. 176. §. 180. 181. Cf. 4, 103 seq. 114. 121. 123. Fr. Vat. 263. §. 10. I. de exc. (4, 13). L. 29. L. 11. §. 1. D. de nouat. (46, 2). L. 3. §. 11. L. 50. §. 2. D. de pecul. (15, 1). L. 3 pr. C. de usur. rei

182. Transeamus nunc ad obligationes, quae ex delicto oriuntur, ueluti si quis furtum fecerit, bona rapuerit, damnum dederit, iniuriam commiserit: quarum omnium rerum uno genere consistit obligatio, cum ex contractu obligationes in IIII genera deducantur, sicut supra exposuimus.

183. Furtorum autem genera Seruius Sulpicius et Masurius Sabinus IIII esse dixerunt, manifestum et nec manifestum, conceptum et oblatum: Labeo duo, manifestum, nec manifestum; nam conceptum et oblatum species potius actionis esse furto cohaerentes, quam genera furtorum; quod sane uerius uidetur, sicut inferius apparebit.

184. Manifestum furtum quidam id esse dixerunt, quod *dum fit*, deprehenditur: alii uero ulterius, quod eo loco deprehenditur, ubi fit, uelut si in oliueto oliuarum, in uineto uuarum furtum factum est, quamdiu in eo oliueto aut uineto fur sit; aut si in domo furtum factum sit, quamdiu in ea domo fur sit: alii adhuc ulterius *eousque* manifestum furtum esse dixerunt, donec 'perferretur'¹⁶⁴ eo, quo perferre fur destinasset: alii adhuc ulterius, quandoque eam rem fur tenens uisus fuerit; quae sententia non optinuit: sed et illorum sententia, qui existimauerunt, donec 'perferretur'⁴ eo, quo fur destinasset, deprehensum furtum 'manifestum esse, a plerisque improbatum
177. est, quoniam moueret⁵ dubitationem, *utrum* | unius diei an etiam plurium dierum spatio id terminandum sit; quod eo pertinet, quia saepe in aliis ciuitatibus surreptas res in alias ciuitates uel in alias prouincias destinat fur perferre: ex duabus itaque superioribus opinionibus alterutra adprobatur; magis tamen plerique posteriorem probant. **185.** Nec manifestum furtum quod sit, ex iis, quae diximus, intellegitur: nam quod manifestum non est, id nec manifestum est. **186.**

¹⁶⁴) perferret C. edd. ⁵) Restitui 'Gaius' p. 102. In lacuna aliquam

iud. (7, 54). §. 182. Cf. L. 4. D. de obl. et act. (44, 7). Epit. 2, 10. §. 1. pr. I. de obl. q. ex del. (4, 1). §. 183. Cf. Epit. 2, 10. §. 2. Paul. 2, 31. §. 2. Gell. 11, 18. L. 2. D. de furt. (47, 2). §. 3. I. ib. (4, 1). §§. 184. 185. Cf. Epit., Inst., Paul., Gell. ll. cc. L. 3—8. D. de furt. (47, 2). §§. 186—188. = §. 4. I. ib. (4, 1).

Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus praesentibus furtiva res quaesita et inuenta est: nam in eum propria actio constituta est, quamvis fur non sit, quae appellatur concepti. 187. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiva tibi ab aliquo oblata sit, eaque apud te concepta sit; utique si ea mente data tibi fuerit, ut apud te potius quam apud eum, qui dederit, conciperetur: nam tibi, apud quem concepta est, propria aduersus eum, qui optulit, quamvis fur non sit, constituta est actio, (*quae*) appellatur oblati. 188. Est etiam prohibiti furti aduersus eum, qui furtum quaerere uolentem prohibuerit.

189. Poena manifesti furti ex lege XII tabularum capitalis erat: nam liber uerberatus addicebatur ei, cui furtum fecerat; utrum autem seruus efficeretur ex additione, an adiudicatio loco constitueretur, ueteres quaerebant; 'in seruum aequae uerberatum animadvertebatur. sed¹⁶⁶ postea improbata est asperitas poenae et tam ex serui persona quam ex liberi quadrupli actio praetoris edicto constituta est. | 190. Nec manifesti 178. furti poena per legem (XII) tabularum dupli inrogatur, eamque etiam praetor conseruat. 191. Concepti et oblati poena ex lege XII tabularum tripli est, eaque similiter a praetore seruatur. 192. Prohibiti actio quadrupli ex edicto praetoris introducta (est): lex autem eo nomine nullam poenam constituit; hoc solum praecipit, ut qui quaerere uelit, nudus quaerat, linteo cinctus, lancem habens; qui si quid inuenerit, iubet id lex furtum manifestum esse. 193. Quid sit autem linteum, quaesitum est: sed uerius 'existimatur⁷ consuti ge-

ed. Bg. ¹⁶⁶) Partim ex Lachm. cj. restituit. 'seruus aequae uerberatus necabatur. sed' ed. mea prior. Alii aliter. ⁷) In C. corru-

Cf. ibi Schrader. §. 189. Cf. 4, 111. Gell. 11, 18. 20, 1. 11. 7, 15. Plaut. Poen. 4, 2. v. 11. Serv. ad Aen. 8, 205. Ovid. Fast. 3, 845. quadrupli actio] cf. 4, 111. 173. §. 5. I. h. t. (4, 1). Paul. 2, 31. §. 13.

§. 190. Cf. §. 5. I. ib. cum Schrader. §. 191. Cf. 4, 173. Gell. 11, 18. Paul. 2, 31. §. 14. §. 4. I. ib. §. 192. Cf. §. 188. Gell. 11, 18. 16, 10. Fest. v. Lance et licio. Lex Rom. Burg. 12. §. 193. Cf. Fest. l. c. Petron. 27. Virgil. Aen. 8, 284. Ovid. Fast.

nus esse, quo necessariae partes tegerentur; quare lex tota ridicula est; nam qui uestitum quaerere prohibet, is et nudum quaerere prohibiturus est, eo magis quod ita quaesita res inuenta maiori poenae subiciatur. Deinde quod lancem siue ideo haberi iubeat, ut manibus occupantis nihil subiciatur, siue ideo, ut quod inuenerit, ibi imponat, neutrum eorum procedit, si id, quod quaeratur, eius magnitudinis aut naturae sit, ut neque subici neque ibi imponi possit. certe non dubitatur, cuiuscumque materiae sit ea lanx, satis legi fieri. 194. Propter hoc tamen, quod lex ex ea causa manifestum furtum esse iubet, sunt, qui scribunt, furtum manifestum aut lege (intellegi) ¹⁶⁸ aut natura; lege id ipsum, de quo loquimur; natura illud, de quo superius exposuimus. sed uerius est, natura tantum manifestum furtum intellegi; neque enim lex facere potest, ut qui manifestus fur non sit, manifestus sit, non magis quam qui omnino fur non sit, fur sit, et qui adulter 179. aut homicida non sit, adulter uel homicida sit; at illud sane lex facere potest, ut perinde aliquis poena teneatur atque si furtum uel adulterium uel homicidium admisisset, quamuis nihil eorum admiserit.

195. Furtum autem fit non solum cum quis intercipiendi causa rem alienam amouet, sed generaliter cum qui rem alienam inuito domino contrectat. 196. Itaque si quis re, quae apud eum deposita sit, utatur, furtum committit; et si quis utendam rem acceperit, eamque in alium usum transtulerit, furti obligatur, ueluti si quis argentum utendum acceperit, quasi amicos ad cenam inuitaturus,⁹ et id peregre secum

ptam siglam xmat' esse posui. 'est' edd. et mea prior. ¹⁶⁸ Hoc loco post au-t lege facilius omitti potuit illegi, quam quo edd. (et mea prior) suppleverunt post natura. ⁹ (quod) quasi amicos ad cenam inuitaturus rogauerit edd. etiam mea prior. Sed v. rogauerit et molestia hic et Instit. ignorata, aperte est fugitiva suoque loco nunc a nobis restituta sequenti versu post v. commodatum (cf. L. 5. §. 7. L. 22. D. commod. 16, 3), ubi cum excideret, v. et ut omitteretur

2, 21. §. 194. Cf. L. 2. §. 1. D. de usufr. ear. rer. (7, 5).

§. 195. = §. 6. I. h. t. (4, 1). Cf. Epit. 2, 10. §. 3. Paul. 2, 31. §. 1. Gell. 11, 18. §. 196. Cf. §. 6. I. cit. Epit. 2, 10. §§. 4. 5. Paul.

tulerit, aut si quis *equum gestandi gratia* 'commodatum rogauerit, (et)¹⁷⁰ longius *eum*¹ aliquo duxerit, quod ueteres scripserunt de eo, qui in aciem perduxisset. 197. Placuit tamen, eos, qui *rebus commodatis* aliter uterentur quam utendas accepissent, ita furtum committere, si intellegant, id se inuito domino facere, *eumque*, si intellexisset, non permissurum; et si permissurum crederent, extra furti crimen uideri: optima sane distinctione, quia furtum sine dolo malo non committitur. 198. Sed etsi credat aliquis, inuito domino se rem contractare, domino autem uolente id fiat, dicitur furtum non fieri. unde illud quaesitum² et probatum³ est: Cum Titius seruum meum sollicitaret,⁴ ut quasdam res mihi subriperet et ad eum perferret, (*seruus*) | id ad me pertulit. ego, dum 180. uolo Titium in ipso delicto deprehendere, 'permisi seruo⁴ quasdam res ad eum perferre. 'quaesitum est,⁵ utrum furti an serui corrupti iudicio teneatur Titius mihi, an neutro? responsum, neutro *eum* teneri; furti ideo, quod non inuito me res 'contractarit,⁶ serui corrupti ideo, quod deterior seruus factus non 'sit.⁷ 199. Interdum autem etiam liberorum hominum furtum fit, uelut si quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sunt, siue etiam uxor, quae in manu nostra sit, siue etiam 'iudicatus⁸ uel auctoratus meus subreptus fuerit. 200. Aliquando etiam *suae rei* quisque furtum committit, ueluti si debitor rem, quam creditori pignori dedit, subtraxerit, uel si bonae fidei possessori rem

effecit. ¹⁷⁰) commodatum edd. et mea prior. Cf. not. anteced. ¹) cum C. (?) secum edd. et mea prior otiose et contra Instit. ²) Ita C. Vid. 'Gaius' p. 102. Omisit ed. Bg. ³) Ita C. sollicitarit ed. Bg. ⁴) pmiserumuo C. permisi seruo meo ed. Bg. Sed Codicis rum est r male pro sigla habitum. ⁵) Ita C. per notam. Omiserunt edd. ⁶) contractaret C. contractauit ed. Bg. ⁷) est C. edd. ⁸) Malim adiudicatus. Cf. 3, 189.

2, 31. §. 29. Gell. 7, 15. Val. Max. 8, 2, 4. §. 197. = §. 7. I. ib. §. 198. = §. 8. I. ib. Cf. L. 46. §. 8. D. de furt. (47, 2). L. 20. C. eod. (6, 2). L. 1. §. 5. D. de seruo corr. (11, 3). §. 199. = §. 9. I. ib. in potestate . . . in manu] cf. 2, 87. 90. iudicatus] cf. §. 78. 4, 21. Gell. 20, 1. auctoratus] cf. Collat. 4, 3. §. 2. 9, 2. §. 2. Lex Iul. munic. v. (39) 113. ibiq. Dirksen Obs. p. 93. Brisson. de form. 8, 50. §. 200. = §. 10. I. ib. (4, 1). Cf. §. 204. Paul. 2, 31. §§. 36. 21.

meam possidenti subriperim: unde placuit, eum, qui seruum suum, quem alius bona fide possidebat, ad se reuersum celauerit, furtum committere. 201. Rursus ex diuerso interdum (*rem*) alienam occupare et usucapere concessum est, nec creditur furtum fieri, uelut res hereditarias, quarum *'heres nondum*¹⁷⁹ nactus possessionem, *'licet*¹⁸⁰ necessarius heres, esset; nam necessario herede extante placuit, ut pro herede usucapi possit. *debitor quoque, qui fiduciam, quam creditori* mancipauerit aut in iure cesserit, *detinet, ut* superiore commentario rettulimus, sine furto possidere et usucapere potest. 202. Interdum furti tenetur, *qui ipse furtum non fecerit,* 181. *qualis | est, cuius ope consilio furtum factum est: in quo* numero est, qui nummos tibi excussit, ut eos alius surriperet, uel opstitit tibi, ut alius surriperet, aut oues aut boues tuas fugauit, ut alius eas exciperet: et hoc ueteres scripserunt de eo, qui panno rubro fugauit armentum; sed si quid per lasciuiam et non data opera, ut furtum committeretur, factum sit, uidebimus, an utilis *'(legis)*¹ *Aquiliae actio* dari debeat, cum per legem Aquiliam, quae de damno lata (*est,*) etiam culpa puniatur.

203. Furti autem *actio* ei competit, cuius interest, rem saluam esse, licet dominus non sit: itaque nec domino aliter competit, quam si eius intersit, rem non perire. 204. Unde constat, creditorem de pignore subrepto furti agere posse; adeo quidem, ut quamuis *'ipse*² dominus, id est ipse debitor, eam rem subriperit, nihilominus creditori competat actio furti.

¹⁷⁹) In C. esse videtur *h̄r n̄d*; *'non prius'* ed. Bg. ¹⁸⁰) C. *per notam. Stelulam posuit* ed. Bg. Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p. 173. ¹) *Supplevi.* ²) *Priore mea ed. forte exciderat.*

§. 201. Cf. 2, 9. 52. 56—60. L. 2. C. *pro herede* (7, 29). Paul. 2, 31. §. 11. L. 40. D. *de nox. act.* (9, 4). L. 1. §. 15. D. *si is q. test. man.* (37, 4). L. 2. L. 6. D. *expil. her.* (47, 19). L. 68—70. D. *de furt.* (47, 2). §. 202. = §. 11. I. *ib.* Cf. Epit. 2, 10. §. 6. *infra* 4, 37. 3, 219. 211. Paul. 2, 31. §. 10. Cic. *de n. deor.* 3, 30. §. 74. Gell. 11, 18 *[n. panno rubro]* cf. L. 50. §. 4. D. *de furt.* (47, 2). Senec. *de ira* 3, 30. *Lex Rom. Burg.* 29. §. 203. = §. 13. I. *ib.* (4, 1). Cf. Paul. 2, 31. §. 4. §. 204. = §. 14. I. *ib.* Cf. Paul. 2, 31. §. 19.

205. Item si fullo polienda curandaue aut sarcinator sarcienda uestimenta mercede certa acceperit, eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus; quia domini nihil interest, ea non perisse, cum iudicio locati a fullone aut sarcinatore suum consequi possit, si modo is fullo aut sarcinator (ad) rem praestandam sufficiat; nam si soluendo non est, tunc quia ab eo dominus suum consequi non potest, ipsi furti actio competit, quia hoc casu ipsius interest, rem saluam esse.

206. Quae de fullone | aut sarcinatore diximus, eadem trans-182. feremus et ad eum, cui rem commodauimus: nam ut illi mercedem capiendo custodiam praestant, ita hic quoque utendi commodum percipiendo similiter necesse habet custodiam praestare. **207.** Sed is, apud quem res deposita est, custodiam non praestat, tantumque in eo obnoxius est, si quid ipse 'dolo malo¹⁸³ fecerit; qua de causa si res ei subrepta fuerit, 'quia restituendae eius⁴ 'nomine actione⁵ depositi non tenetur, nec ob id eius interest, rem saluam esse, furti⁶ agere non potest, sed ea actio domino competit.

208. In summa sciendum est, quaesitum esse, an impubes rem alienam amouendo furtum faciat. plerisque placet, quia furtum ex adfectu consistit, ita demum obligari eo erundne impuberem, si proximus pubertati sit et ob id intellegat, se delinquere.

209. Qui res alienas rapit, tenetur etiam furti: quis enim magis alienam rem inuito domino contrectat, quam 'qui ui⁷ rapit? itaque rect(e dict)um est, eum improbum furem esse;

¹⁸³) Sic etiam Inst. dolo edd. Sed malo per m. notatum aberravit in superiorem versum, ubi inde factum praestatum. ⁴) Sic recte Inst. quae restituenda est eius C. (ex errore notae qa et e male pro qatu sumto) edd. ⁵) nomine edd. item Inst. nonominos C. scilicet pro nomine aone. Cf. 'Gaius' p. 103. ⁶) Ita Inst. furti itaque C. edd. ut hinc nova periodus incipiat. Sed superiora vitia effecerunt ut librarius h. l. itaque de suo adderet. ⁷) Ex Inst. et Bg. qui

§. 205. = §. 15. I. ib. Cf. Paul. 2, 31. §. 29. §. 206. = §. 16. I. ib. Cf. Collat. 10, 2. §§. 1. 6. §. 207. = §. 17. I. ib. §. 208. = §. 18. I. ib. Cf. L. 111 pr. D. de reg. iur. (50, 17). §. 209. = pr. I. de vi bon. rapt. (4, 2). Cf. L. 2. §§. 10. 12. D. de

sed propriam actionem eius *delicti* nomine praetor introduxit, quae appellatur ui bonorum raptorum, et est intra annum quadrupli,¹⁸⁸ post annum simpli: quae actio utilis est, etsi quis unam rem, licet minimam, rapuerit.

210. Damni iniuriae actio constituitur per legem Aquilianam, cuius primo capite cautum est, (ut) si quis hominem
188. alienum | '(ali)enamue⁹ quadrupedem, quae pecudum numero sit, iniuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tantum 'aes¹⁹⁰ domino dare damnetur. **211.** 'Iniuria¹ autem occidere intellegitur, cuius dolo aut culpa id acciderit, nec ulla alia lege damnum, quod sine iniuria datur, repraehenditur; itaque inpunitus est, qui sine culpa et dolo malo casu quodam damnum committit. **212.** Nec solum corpus in actione huius legis aestimatur; sed 'si alieno² seruo occiso plus dominus capiat damni quam pretium serui sit, id quoque aestimatur, uelut si seruus meus ab aliquo heres institutus antequam iussu meo hereditatem cerneret, occisus fuerit: non enim tantum ipsius pretium aestimatur, sed et hereditatis amissae quantitas. item si ex gemellis uel ex comoedis uel ex symphoniis unus occisus fuerit, non solum occisi fit aestimatio, sed eo amplius quoque computatur, quod ceteri, qui supersunt, depretiati sunt. idem iuris est etiam si ex pari mularum unam uel etiam ex 'quadrigis equorum³ unum occiderit. **213.** Cuius autem seruus occisus est, is liberum arbitrium habet uel capitali crimine reum facere eum, qui occiderit, uel hac lege damnum persequi. **214.** Quod autem

(notatam) C. edd. ¹⁸⁸) Ita Inst. actio addunt C. edd. ⁹) Ex Inst. et L. 2 pr. h. t. emendavi. eamue (initio paginae) C. edd. Sed iam alienamue ed. Bg. 5. ¹⁹⁰) Alieno loco ex margine puta repositum in eodem versu ante iniuria C. habet is, unde aes (es) restitutum huc revocavi. Cf. L. 2 pr. cit. ¹) Is iniuria C. edd. Cf. not. 190. ²) Scripsi 'Gaius' p. 104. sane i C. sane si ed. Bg. Sed sane suam vim (freilich, allerdings) h. l. non habet. ³) quadrigis aequorum C.

(47, 8). §. 210. = pr. I. de l. Aquil. (4, 3). Cf. L. 2 pr. D. ad l. Aquil. (9, 2). §. 211. Cf. §§. 2. 3. 14. I. ib. Collat. 7, 3. §§. 1. 4. Cic. pro Tull. 11. L. 23 fin. D. de reg. iur. (50, 17). §. 212. Cf. §. 10. I. h. t. (4, 3). L. 22. §. 1. D. eod. (9, 2). §. 213. Cf. §. 11. I. ib.; lib. meum 'Gaius' p. 104. §. 214. Cf. §. 9. I. ib.

adiectum est in hac lege, 'quanti in eo anno plurimi ea res fuerit,' illud efficit, si clodum puta aut luscum seruum occiderit, qui in eo anno integer fuerit, '(ut non quanti clodus aut luscus, sed quanti integer fuerit),¹⁹⁴ aestimatio fiat; quo sit, ut quis plus interdum consequatur quam ei damnum datum est.

184.

215. Capite secundo '(aduersus)⁵ adstipulatorem, qui pecuniam in fraudem stipulatoris acceptam fecerit, quanti ea res est, tanti actio constituitur. **216.** 'Qua⁶ et ipsa parte legis damni nomine actionem introduci manifestum est; sed id cauere non fuit necessarium, cum actio mandati ad eam rem sufficeret; nisi quod ea lege aduersus infitiantem in duplum agitur.

217. Capite tertio de omni cetero damno cauetur: itaque si quis seruum uel eam quadrupedem, quae pecudum numero (est, uulnerauerit, siue eam quadrupedem, quae pecudum numero) non est, uelut canem, aut feram bestiam, uelut ursum, leonem, uulnerauerit uel occiderit, ex hoc capite actio constituitur: in ceteris quoque animalibus, item in omnibus rebus, quae anima carent, damnum iniuria datum hac parte uindicatur; si quid enim ustum aut ruptum aut fractum (fuerit), actio hoc capite constituitur, quamquam potuerit sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere: ruptum (enim intellegitur, quod quoquo modo corruptum) est; unde non solum usta aut rupta aut fracta, sed etiam scissa et collisa et effusa et 'quoquo modo aliter'⁷ perempta atque deteriora facta hoc uerbo continentur. **218.** Hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus xxx proximis ea res

quadriga equorum ed. Bg. ¹⁹⁴ 'ut non quanti mortis tempore, sed quanti in eo anno plurimi fuerit' ed. Bg. ⁵ Ex Pöschm. cj. scripsi (omissum sc. adū. ante adst.) (in) edd. et mea prior. ⁶ Quam C. ed. Bg. qua ed. Bg. 5. ⁷ Ex mea cj. scripsi (qq modo ALIÆ). Post

§. 19. I. de act. (4, 6) et supra §. 210. infra §. 218. §. 215. Cf. §. 12. I. h. t. (4, 3). L. 27. §. 4. D. eod. (9, 2). supra §. 110 seq. 'Gaius' p. 107. §. 216. Cf. §. 111. — 4, 9, 171. §. 217. = §. 13. I. ib. Cf. Collat. 2, 4, 12, 7. L. 27. §. 5. D. h. t. (9, 2). §. 218. Cf. §§. 14, 15. I. ib. L. 29. §. ult. D. eod. (9, 2).

fuerit, damnatur is, qui damnum dederit; ac ne 'plurimi' quidem uerbum adicitur: et ideo quidam 'diuersae scholae'¹⁹⁸ putauerunt, liberum esse 'ius datum, ut duntaxat de triginta'⁹ diebus 'proximis uel cum praetor formulae'⁹ adiceret, quo 185. plurimi | res fuit, uel alium, quo minoris fuit: sed Sabino placuit, perinde habendum ac si etiam hac parte 'plurimi' uerbum adiectum esset; nam legis latorem contentum fuisse, (quod prima parte eo uerbo usus esset). 219. Et 'quia'²⁰⁰ placuit, ita demum ex ista lege actionem esse, si quis corpore suo damnum dederit, 'alio'¹ modo damno dato utiles actiones dantur, uelut si quis alienum hominem aut pecudem incluserit et fame necauerit, aut iumentum tam uehementer egerit, ut rumperetur; 'item'² si quis alieno seruo persuaserit, ut in arborem ascenderet uel in puteum descenderet, et is ascendendo aut descendendo 'ceciderit et aut'³ mortuus fuerit aut aliqua parte corporis laesus sit. 'quod'⁴ si quis alienum seruum de ponte aut ripa in flumen proiecerit et is suffocatus fuerit, 'hunc'⁵ corpore suo damnum dedisse eo, quod proiecerit, non difficiliter intellegi potest.

220. ^{5*} Iniuria autem committitur non solum cum quis pugno pulsatus aut fuste percussus uel etiam uerberatus erit, sed et si cui conuicium factum fuerit, siue quis bona alicuius quasi debitoris (sui)⁶ sciens, eum 'nihil debere sibi, posse-(derit)',⁷ proscripserit, siue quis ad infamiam alicuius libellum

lacunam aut C. edd. quoque modo Inst. ¹⁹⁸) De mea cj. restitui.

⁹) Cf. 'Gaius' p. 114. ²⁰⁰) Huius voc. notam, quam librarius paulo mutata (= qui) sequenti v. ante voc. alio modo perperam posuit, suo loco restitui. ¹) quia alio ed. Bg. Alii aliter. ²) Hoc voc., quod in C. in quantum abhinc uersum ablegatum offendeat, huc, ubi desideratur, revocavi. 'aut' (minus aptum) ex Inst. edd. suppleuerunt. ³) cecideri aut C. ceciderit ita ut ed. Bg. ⁴) Scripti 'Gaius' p. 115. item C. (cf. not. 202). nam ed. Bg. ⁵) Ex Goesch. ed. is utique ed. Bg. aequae bene. ^{5*}) Excidisse aliquid uidetur, cui respondet pr. I. h. t. = Collat. 2, 5, 1. ⁶) Addidi. Excidisse uidetur ob simile sequens sci-ens. ⁷) Scripsi 'Gaius' p. 115. ipsi nihil debere sibi C. ed. Bg., sed v. ipsi uncis incluso, in ed. 5. mutato in 'iure'.

§. 219. Cf. §. 16. I. ib. Collat. 12, 7. §§. 4—8. L. 7. §. 7. D. h. t. (9, 2). §. 220. Cf. §. 1. I. de iniuriis (4, 4). Paul. 5, 4. §§. 1. 3. 4. 14 seq. possederit proser.] cf. 3, 78. 4, 102. Cic. pro Quint. 15.

aut carmen scripsérít, siue quis matremfamilias aut praetextatum adsectatus fuerit, et denique aliis pluribus modis. 221. Pati autem iniuriam uidemur non solum per nosmet ipsos, sed etiam per liberos nostros, quos in potestate habemus, | item 186. per uxores nostras, quamuis in manu nostra (non) sint; itaque si 'filiae²⁰⁸ meae, quae Titio nupta est, iniuriam feceris, non solum filiae nomine tecum agi iniuriarum potest, uerum etiam meo quoque et Titii nomine. 222. Seruo autem ipsi quidem nulla iniuria intellegitur fieri, sed domino per eum fieri uidetur: non tamen iisdem modis, quibus etiam per liberos nostros uel uxores iniuriam pati uidemur, sed ita, cum quid atrocius commissum fuerit, quod aperte in contumeliam domini fieri uidetur, ueluti si quis alienum seruum uerberauerit; et in hunc casum formula proponitur; at si qui seruo conuicium fecerit uel pugno eum percusserit, non proponitur ulla formula, nec temere petenti datur.

223. Poena autem iniuriarum ex lege XII tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat; propter os uero fractum aut conlisum trecentorum assium poena erat statuta, si libero os fractum erat; at si seruo, CL: propter ceteras uero iniurias XXV assium poena erat constituta. et uidebantur illis temporibus in magna paupertate satis idoneae istae pecuniae⁹ poenae esse. 224. Sed nunc alio iure utimur: permittitur enim nobis a praetore ipsis iniuriam aestimare, et iudex uel tanti condemnat, quanti nos aestimauerimus, uel minoris, prout ei uisum fuerit; sed cum atrocem iniuriam praetor | aestimare soleat, si simul constituerit, quantae pecuniae no-187. mine fieri debeat uadimonium, hac ipsa quantitate taxamus formulam, et iudex quamuis possit uel minoris damnare, ple-

²⁰⁸ Quod in C. praecedit ueltiae (i. e. uel Titiae) a dubitante librario aliquando voci filiae superscriptum, errore deinde in contextum uenisse, et recte a Bg. omissum esse, nunc mihi persuadeo. ⁹) pecu-

§. 221. Cf. §. 2. I. ib. Paul. 5, 4. §. 3. §. 222. = §. 3. I. ib. Cf. Ies. Sirac. 33, 31. 'Gaius' p. 154. 160. §. 223. = §. 7. I. ib. Cf. Collat. 2, 5, §. 5. Paul. 5, 4. §§. 6. 7. Fest. v. Taltonis. Viginti quinque. Gell. 20, 1. 16, 10. et uid. 'Gaius' p. 117 seq. §. 224. Cf. §. 7. I. cit. Collat. 2, 6. §§. 1—5. 2, 2. Paul. 5, 4. §. 7. Gell. 20, 1.

rumque tamen propter ipsius praetoris auctoritatem non audet minuere condemnationem. 225. Atrox autem iniuria aestimatur uel ex facto, uelut si quis ab aliquo uulneratus aut uerberatus fustibusue caesus fuerit; uel ex loco, uelut si cui in theatro aut in foro iniuria facta sit; uel ex persona, uelut si magistratus iniuriam passus fuerit, uel senatoribus ab humili persona facta sit iniuria.

LĪB. III. EXPLIC.

188.

210

ni[ari]ae ed. Bg. 5. ²¹⁰) Pagina vacua.

infra A, 186. Vid. 'Gaius' p. 134 seq. §. 225. = §. 9. I. ib. Cf. Paul. 5, 4. §. 10. Collat. 2, 2.

COMMENTARIUS QVARTVS.

1. *'Superest, ut de actionibus loquamur. Et si quae-* 189.
*ramus,*¹ quot genera actionum sint, uerius uidetur, duo esse,
 in rem et in personam: nam qui IIII esse dixerunt ex sponsio-
 num generibus, non animaduenterunt, quasdam species actio-
 num inter genera se rettulisse.. 2. In personam actio est,
 quotiens cum aliquo *'agimus,*² qui nobis uel ex contractu uel
 ex delicto obligatus est, id est, cum intendimus, dare, facere,
 praestare *'aduersarium*³ oportere. 3. In rem actio est,
 cum aut corporalem rem intendimus nostram esse, aut ius
 aliquod nobis competere, uelut utendi aut utendifruendi, eundi,
 agendi aquamue ducendi uel altius tollendi uel prospiciendi:
 item actio ex diuerso aduersario est *negatiua*. 4. Sic itaque
 discretis actionibus, certum est, *non posse* nos rem nostram
 ab alio ita petere: SI PARET EVM DARE OPORTERE; nec enim

¹) Fere ex Goesch. *cj. restitui*. Primus versus C. cum initio alterius litteris vacuus. ²) Ex Goesch. *ed.*, qui recte uidit, fugitivae v. agimus, quam C. habet post actio est, ibi vocem qua (nisi ea ex aliquo adhaeserat) librarii licentia praefixam esse. 'qua agimus, quotiens cum aliquo, qui . . . est, (contendimus)' ex Lachm. *cj. ed. Bg.* (sed v. quotiens uncinis inclusa *ed. 5*). ³) Etiam praestare recte habet, qua incerta sed ad personam et culpam spectante appellatione Gaius actionem ex delicto venientium intentiones videtur complecti voluisse. Cf. L. 3 pr. D. de obl. et act. (44, 7). L. Rubr. c. 22. Sed post h. v. notam vocis aduersarium fuisse verisimile est. Cf. not. 12. ad Ulp. Inst. et §. 1. I. h. t. Nisi fortasse 'eum' excidit

§§. 1—3. Cf. pr. §§. 1. 2. I. de act. (4, 6). Iuvenal. 16, 36—41. L. 25 pr. §. 1. D. de obl. et act. (44, 7); infra §. 41. IIII] 1) *personalis actio*; 2) *petitoria formula*; 3) *in rem actio per sponsonem, cuius summa per formulam, et 4) per sponsonem, cuius summa sacramenti actione petitur*. Cf. 4, 91. 95. §. 4. = §. 14. I. ib. Cf.

quod nostrum est, nobis dari potest, cum solum id dari nobis intellegatur, quod (*ita datur; ut*) nostrum fiat; nec res, quae (*est nostra*), nostra amplius fieri potest. plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est, ut extra poenam dupli aut quadrupli rei recipiendae nomine fures 'etiam hac actione⁴ teneantur: SI PARET EOS DARE OPORTERE, quamvis sit etiam aduersus eos haec actio, qua rem nostram esse petimus. 5. Appellantur autem in rem quidem actiones uindicationes, in personam uero actiones, quibus 'dari⁵ fieriue oportere intendimus, conductiones.

190. 6. Agimus autem interdum, ut rem tantum consequamur, interdum ut poenam tantum, alias ut rem et poenam. 7. Rem tantum persequimur uelut actionibus ex contractu.⁶ 8. Poenam tantum consequimur uelut actione furti et iniuriarum et secundum quorundam opinionem actione ui bonorum raptorum: nam ipsius rei et uindicatio et conditio nobis competit. 9. Rem uero et poenam persequimur uelut ex his causis, ex quibus aduersus infitiantem in duplum agimus; quod accidit per actionem iudicati, depensi, damni iniuriae 'legis Aquiliae, item⁷ legatorum nomine, quae per damnationem 'certa relict⁸ sunt.

10. Quaedam praeterea sunt actiones, quae ad legis actionem exprimuntur, quaedam sua ui ac potestate constant: quod

inter cum et intendimus. ⁴) *Ex mea cj.* (Zeitschr. XIII. p. 255) scripsi. ex hac actione etiam *C. ed. Bg.* ⁵) dare *C. ed. Bg.* ⁶) *Addit C.:* agim', unde alii: actionibus, (quibus) e. c. agimus. ⁷) *l aquiliae it. C. habuisse uidetur.* legis Aquiliae et rerum (sequente legatarum) *ed. Bg.* Ceterum non tantum pecuniarum vel quantitatum sed omnium legatorum nomine, quae per damn. certa relict⁸ erant, aduersus infitiantem in duplum actionem fuisse, probant *Dig. loca ad 2, 202. cit.* ⁸) certe relict⁸ *C.* certae relict⁸ *ed. Bg.*

2, 79. 3, 99. 189. 190. §. 5. = §. 15. *I. ib.* Cf. *L. 25 pr. D. de obl. et act.* (44, 7). §. 6. Cf. §. 16. *I. ib.* §. 7. Cf. §. 17. *I. ib.* *L. 35 pr. D. de obl. et act.* (44, 7). §. 8. Cf. §§. 18. 19. *I. ib. pr. I. de vi bon. rapt.* (4, 2); *supra* 3, 209. §. 9. Cf. §. 171. 2, 252. 3, 127. 216. *Paul.* 1, 19. §. 1. §. 19. *I. de act.* (4, 6). *Cic. de offc.* 3, 16. *pro Flacco* 21. *Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p. 256 seq.* §. 10. Cf. §§. 32. 33.

ut manifestum fiat, opus est, ut prius de legis actionibus loquamur.

11. Actiones, quas in usu ueteres habuerunt, legis actiones appellabantur, uel ideo quod legibus proditae erant, quippe tunc edicta praetoris, quibus conplures actiones introductae sunt, nondum in usu habebantur, uel ideo quia ipsarum legum uerbis accommodatae erant et ideo immutabiles proinde atque leges obseruabantur: unde cum qui de uitibus succisis ita egisset, ut in actione uites nominaret, responsum est, eum rem perdidisse, quia debuisset arbores nominare, eo quod lex XII tabularum, ex qua de uitibus succisis actio competeret, generaliter de arboribus succisis loqueretur. 12. Lege autem agebatur modis | quinque, sacramento, per iudicis postulationem, per conditionem, per manus iniectionem, per pignoris t. s. captionem.

13. Sacramenti actio generalis erat: de quibus enim rebus ut aliter ageretur, lege cautum non erat, de his sacramento agebatur: eaque actio perinde periculosa erat falsi *iuris-iurandi nomine*,⁹ atque hoc tempore periculosa est actio certae creditae pecuniae propter sponsionem, qua periclitatur reus, si temere neget, (et) restipulationem, qua periclitatur actor, si non debitum petat: nam qui uictus erat, summam sacramenti praestabat poenae nomine; eaque in publicum cedebat praedesque eo nomine praetori dabantur, non ut nunc sponsionis et restipulationis poena lucro cedit aduersario, qui

⁹) Restitui. In C. non dubito fuisse iinon. Gaius enim neque omnino sacramentum quid esset, non explicare, neque negotium in hac actione periculum creans, cui ex sui temporis iure sponsionem comparat, non demonstrare potuit. De re cf. Cic. de off. 3, 29. §. 106. et

§. 11. Cf. L. 2. §. 6. D. de orig. iur. (1, 2). de uitibus succ.] cf. Plin. 14, 1 pr. L. 23. §. 6. D. de iureiur. (12, 2). Tit. D. arb. furt. caes. (47, 7). §. 12. sacram.] §§. 13—17. p. iud. post.] eius expositio perit. per condict.] §§. 18—20. per man. ini.] §§. 21—25. per pign. capt.] §§. 26—29. §. 13. Cf. infra §§. 171. 180. Fest. v. Sacramentum, Sacramento. Varro de L. L. 5, 36. §. 180. 6, 7. §. 74. Fr. leg. repet. v. 24 (Kl. p. 40). Cic. pro Mil. 27. pro Caec. 33. §. 97. in Verr. 2, 1, 45. §. 118. de orat. 1, 10. §. 42. pro domo 29. §. 78. de rep. 2, 35. §. 60. ad famil. 7, 32. Arnob. adv. gent. 4, 16.

uicerit. 14. Poena autem sacramenti aut quingenaria erat aut quinquagenaria: nam de rebus mille aeris plurisue quingentis assibus, de minoris uero quinquaginta assibus sacramento contendeatur; nam ita lege XII tabularum cautum erat. at si de libertate hominis controuersia erat, etsi pretiosissimus homo esset, tamen ut L assibus sacramento contenderetur, eadem lege cautum est fauoris 'causa, ut eo 192. facilius compararentur¹⁰ adsertores. |

t. s. vv. 1—10. | — — — — —

¹15. 'Ceterum cum etiam² istae omnes actiones — — —

omnino Danz der sacrale Schutz, maxime p. 99. et c. 4. ¹⁰) Scripsi accommodatius ad sensum et ad Sched. ductus. (In C. fuerit: ut eo facilius rpararentur.) 'causa ne satisfactione onerarentur' ex Sav. cf. pleraque edd. fauore scilicet libertatis ne onerarentur ed. Bg. 5. ¹) Haec priore parte paginae, in qua nihil legi potuit, de sacramento disputatio continuata et ad finem perducta esse videtur, ut puto, hoc fere modo: 'E diuerso si inter populum et priuatum controuersia erat, siue res mille aeris plurisue siue minoris esset, sacramenti poena . . . (III milium?) assium eadem lege statuta erat et priuatus tantum sacramento quaerebatur (cf. Valer. Prob. 4. et libr. meum Osk. Sprachd. p. 79), quia scilicet nihil intererat, eum, qui pro populo agebat, sacramenti poena obligari, quae in publicum cedebat. Praeterea ex quibusdam legibus eos, qui aduersus eas fecissent, licebat in sacrum iudicare, id est, ut sacramento a magistratu interrogarentur, se aduersus legem non fecisse, eiusque sacramenti poena aut lege finita erat aut ex lege Silia a III uiris, qui sacramentis exigendis iudicandisque instituti erant, aestimabatur.' (Cf. Lex Sil. de pond. apud Fest. v. Publ. pondera; Lex de infer. v. 6 [Hauhold. mon. leg. p. 83]. Fest. v. Sacramentum, Sacramento p. 347, 344. Müll.) ²) Ad sententiam suppleui.

Valer. Max. 7, 8. §. 2. 8, 7. §. 2. §. 14. Cf. Varro, Fest. II. cc. si de libertate] cf. Liv. 3, 44 seq. §. 15. Cf. Valer. Prob. 4. CAPTVS SVM] cf. §. 16. v. QVANDO INIVRIA VINDICAVISTI. ad iudicem] cf. §. 19. non a. d. xxx.] cf. Schol. Cic. Verr. 2, 1, 0. §. 26 Bait. per legem Pinariam] puta illam Varroni apud Macrob. Sat. 1, 13 fin. memoratam latamque a. u. 282., quae in computandis his xxx diebus etiam intercalaris rationem et mentionem habuit. Afta probat Momsen. Chronol. p. 252. [238 ed. 1.] comperendinum] cf. Valer. Prob. 4. Cic. pro Mur. 12 fin. Schol. Cic. l. c. Macrob. Sat. 1, 16. Fest. v. Res comperendinata. Gell. 7, 1. 10, 24. Plin. ep. 5, 9 (21). causae coniectio] cf. Schol. Cic. l. c. Auct. ad Herenn. 2, 21. §. 33. Non. Marc. 4, 89. v. conicere. Gell. 5, 10. L. 1. D. de reg. iur. (50, 17).

— * | ———— vv. 13—16. ———— 13 |
 'QVANDO NEGAS, SACRAMENTO QVINGENARIO TE PROVOCO.
 aduersarius quoque dicebat: QVANDO AIS EGOQVE ABS TE
 EA RE CAPTVS SVM, SIMILITER EGO TE SACRAMENTO QVIN-
 GENARIO PROVOCO.⁴ | ———— vv. 20—23. ———— |

———— ad iudicem accipiundum | uenirent. postea 193.
 uero reuersis dabatur 'non ante diem⁵ xxx. iudex: idque
 per legem Pinariam factum est; ante eam autem legem 'non-
 dum⁶ dabatur iudex. illud ex superioribus intellegimus, si
 de re minoris quam (M) aeris agebatur, quinquagenario sacra-
 mento, non quingenario eos contendere solitos fuisse. Postea
 tamen quam iudex datus esset, comprehenditur diem, ut ad
 iudicem uenirent, denuntiabant; deinde cum ad iudicem uene-
 rant, antequam apud eum causam perorarent, solebant breui-
 ter ei et quasi per iudicem rem exponere: quae dicebatur

¹³) Puta v. 12—16. fere sic scriptum fuisse: 'Ceterum cum etiam istae omnes actiones, quibus sacramento agebatur, aut in rem aut in personam essent, si in personam agebatur, cum uterque in ius uenis-
 set, actor id, quod sibi dari fieriue oporteret, intendebat, uelut hoc
 modo: AIO TE MIHI HS. X MILIA DARE OPORTERE. aduersarius negabat.
 deinde actor dicebat': (cf. supra §. 1. Valer. Prob. 4. Ab in per-
 sonam actione etiam Valer. Probus initium facit, ut in exponendo
 ipse Gai. 4. 2. 3. 41., itaque hic ordo ex ipso iure Flaviano fluxisse
 videtur). Signum §. 15., quod edd. habent initio p. 193., huc transtuli.

⁴) Haec quia ex vestigiis C. (in quo v. RE sigla significatum erat) et
 ex sententia satis certa videbantur, in textu posui (ed. Bg. tantum
 habet v. captus). Deinde in v. 20—24 med. haec fere fuisse suspi-
 cor: 'Itaque actor si iniuste contendisset, aduersarius, si iniuste
 negasset, iureiurando se sacrabant. Deinde litem contestabantur, id
 est, uterque nominata causa litis dicebat: SILITEM MIHI TECVM ESSE
 EFFOR TESTES ESOTE! iudicemque poscebant, ut diem sibi denunti-
 abant, quo in ius ad iudicem' etc. (Cf. Liv. 1, 32. §. 9. Fest. v. Litem
 contestari. Gell. 5, 10. L. 7. §. 1. D. de her. pet. (5, 3). Schol. Cic.
 Verr. 2, 1, 9. p. 164 Bait. et de v. EFFOR Diomed. I. p. 379. ed.
 Keil. infra p. 309).

⁵) In C. fuisse videtur n. a. d. Inde Schol.
 Cic. incautus, ut puto, fecit post diem. Idem dedit ed. Bg. Alii alia
 cj. die x. vel Mōms. Chronol. p. 252. (item Bg. ed. 5.) et post ea
 semper die xxx. pro nondum. ⁶) Ex Heffteri cj. scripsi. Intellige
 vero: omnino nondum, quia ipse praetor etiam iudicabat. Cf. libr.
 meum 'Servius Tull.' p. 533. not. 1.

causae *coniectio*¹⁷ quasi causae suae in breue coactio. 16. Si in rem agebatur, mobilia quidem et mouentia, quae modo in ius adferri adducive possent, in iure uindicantur ad hunc modum: qui uindicabat, festucam tenebat; deinde ipsam rem adprehendebat, uelut hominem, et ita dicebat: HVNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO SECVNDVM SVAM CAVSAM; SICVT DIXI,⁸ ECCE TIBI,⁹ VINDICTAM INPOSVI, et simul homini festucam inponebat. aduersarius eadem similiter dicebat et faciebat. cum uterque uindicasset, praetor dicebat: MITTITE AMBO HOMINEM. illi mittebant. qui prior uindicauerat, ita alterum interroga)bat: POSTVLO, ANNE DICAS, QVA EX CAUSA VINDICAVERIS? ille respondebat: IVS PEREGI, SICVT VINDICTAM INPOSVI. deinde qui prior uindicauerat, dicebat: QVANDO TV INIVRIA VINDICAVISTI, |

194. D AERIS SACRAMENTO TE PROVOCO; aduersarius quoque dicebat: SIMILITER EGO TE; seu L asses sacramenti nominabant. deinde eadem sequebantur, quae cum in personam ageretur. postea praetor secundum alterum eorum uindicias dicebat, id est interim aliquem possessorem constituerebat, eumque iubebat praedes aduersario dare litis et uindiciarum, id est rei et fructuum; alios autem praedes ipse praetor ab utroque accipiebat sacramenti, quod id in publicum cedebat.

¹⁷) collectio C. edd. Vide infra cilt. ⁸) Mutavi interpunctionem. CAVSAM, SICVT DIXI; caeterae edd. et mea prior. Scilicet nudam illam dictionem HVNC . . . CAVSAM modo sequitur vis dicta s. vindicatio, et frustra sunt, qui verba SICVT DIXI referunt ad SVAM CAVSAM, quam actor iam antea in iure exposuerit. SEC. SVAM CAVSAM tantum significat, rem actoris ex aliqua causa iam esse, non, ut in mancipatione, nunc primum fieri. Quamobrem haec verba omittuntur, cum in iure ceditur. Cf. 2, 24. De aliorum sententiis vid. O. Karlowa Beitr. z. Gesch. d. C. Proc. p. 16. ⁹) Cf. Götting Röm.

§. 16. Cf. Gell. 20, 10. Cic. pro Mur. 12. §. 26. pro Mil. 27. §. 74. de orat. 1, 10. §. 41. Plaut. Rud. 4, 3. v. 85. Mil. gl. 4, 1. v. 15. Boeth. in Cic. Top. 2, 10. p. 288 Bait. SEC. SVAM CAVSAM etc.] cf. Valer. Prob. 4. Liv. 40, 17. eadem sequeb.] cf. §. 15. uindicias] cf. Fest. v. Vindiciae. Gloss. Philox. v. Vindiciae. L. 2. §. 24. D. de orig. iur. (1, 2). Liv. 3, 44. 47. 56 seq. Cic. pro Mil. 27. Arnob. 4, 16. praedes aduers.] cf. §. 94. quod maxime] cf. Dionys. 6, 32. 36. 8, 10. in centumviral. iud.] cf. Suet. Oct. 36. Quintil. I. O. 5, 2. §. 1.

festuca autem utebantur quasi hastae loco, signo quodam iusti domini, *quod maxime* sua esse credebant, quae ex hostibus cepissent; unde in centumviralibus iudiciis hasta praeponitur. 17. Si qua res talis erat, ut (*non*) sine incommodo posset in ius adferri uel adduci, uelut si columna aut grex alicuius pecoris esset, pars aliqua inde sumebatur, deinde in eam partem quasi in totam rem praesentem fiebat uindicatio; itaque ex grege uel una ouis aut capra in ius adducebatur, uel etiam pilus inde sumebatur et in ius adferebatur; ex naue uero et columna aliqua pars defringebatur; similiter si de fundo uel de aedibus siue de hereditate controuersia erat, pars aliqua inde sumebatur et in ius adferebatur et in eam partem periinde atque in totam rem praesentem fiebat uindicatio, uelut ex fundo gleba sumebatur et ex aedibus tegula, et si de hereditate controuersia erat, aequae | *'res uel rei pars aliqua inde sumebatur.*²⁰

[*Fol. deperditum.*]¹

17^a. . . *'obseruabant* | enim omnino similem uel aequalem modum capiendi iudicis | *condicendique, quando ad iudicem capiundum uenire deberent. condictio etiam adpellata iam est a lege Pinaria.*² | 18. Et haec quidem actio proprie con- 195.

Staatsverf. p. 137. ²⁰) *Sententiae perficiendae causa supplevi.*

¹) *In his duabus paginis Gaius primum uidetur solennes ritus ac verba, quae ad rerum absentium uindicationem pertinebant (Gell. 20, 10. Cic. pro Mur. 12) addidisse; deinde ad legis actionem, quae per iudicis postulationem fiebat, transiisse, in qua et forma agendi demonstranda (Valer. Prob. 4 fin.) et quod item generalis (§. 20) sed etiam in certis causis lege praescripta erat, notandum erat; itaque sine dubio etiam exposuit, in rem dubiosas hoc modo per sponsonem explicatas esse (cf. 'Gaius' p. 189), et fortasse addidit, toties huic actioni locum fuisse, quoties damnato reo uel confesso lis tantum aestumanda esset (Valer. Prob. l. c. Fest. v. Vindiciae). Denique in extrema altera pagina ad condictionem transitum fecit. ²) Restitui, sed non de unoquoque verbo spondens. In C. fuerit: in omnia simile uaequalem mod. capiendi iudicis | iudicendi qā, ad iudicem*

Martial. 7, 63. v. 7. *Stat. sylv.* 4, 4. v. 43. §. 17. Cf. *Fest. v. Vindiciae.* Gell. 20, 10. *Cic. pro Mur.* 12. — *Fest. v. Membrum abscondi* (*ibiq. interpr.*). §. 17^a. Cf. §. 15. et not. 14. §. 18. Cf. 4, 5. 33. §. 15. *I. de act.* (4, 6). *Fest. v. Condictio. Condicere.* *Cic.*

dictio uocabatur: nam actor aduersario denuntiabat, ut ad iudicem capiendum die xxx. adesset; nunc uero non proprie conditionem dicimus 'in personam actionem, qua²³ intendimus, dari nobis oportere: nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit. 19. Haec autem legis actio constituta est per legem Siliam et Calpurniam, lege quidem Silia certae pecuniae, lege uero Calpurnia de omni certa re. 20. Quare autem haec actio desiderata sit, cum de eo, quod nobis dari oportet; potuerimus sacramento aut per iudicis postulationem agere, ualde quaeritur.

21. Per manus iniectionem aequae (de) his rebus agebatur, de quibus ut ita ageretur, lege aliqua⁴ cautum est, uelut iudicati lege xii tabularum: quae actio talis erat. qui agebat, sic dicebat: QVOD TV MIHI IVDICATVS 'SIVE⁵ DAMNATVS ES SESTERTIVM X MILIA, QVAE AD HOC⁶ NON SOLVISTI, OB EAM REM EGO TIBI SESTERTIVM X MILIVM IVDICATI 'MANVM⁷ INICIO, et simul aliquam partem corporis eius predebatur; nec licebat iudicato manum sibi depellere et pro se lege agere, sed uindicem dabat, qui pro se causam agere solebat: '(at)⁸ qui uindicem non dabat, domum ducebatur ab actore et uin-

capiendum uenire deberent rdictio et. (vel at = autem) adpellata iam ē a leg. pinaria. etc. (Edd. tantum habent qualem.) Praecesserint vero fere haec: 'Per conditionem tantum agebatur de his rebus, quas nobis dari oportet, quam actionem etiam nunc conditionem uocamus. Et perinde hoc modo agebant, detracto tamen ipso sacramento, ac si sacramento ageretur.' ²³) actionem in personam (esse, qua) ex C. et Iust. Inst. ed. Bg. Sed ed. 5. ut nos. ⁴) Ex Goesch. ed. aq̄lia (aquilia) C. ed. Bg. Quod ut ferri potest (cf. 'Gaius' p. 114), tamen quod dedi, nunc mihi totius loci ratio uidetur desiderare. ⁵) siue ed. Bg. 5. ⁶) Ex Momsenī cō. privatim mecum communicata. Refer ad xxx iustos dies praeterlapsos. doc C., unde scripsi AD HOC; cf. Serv. ad Aen. 8, 423. DOLO MALO edd. contra quod uid. Senec. de benef. 7, 16, 3. ⁷) Ex Hefftd. ed. manus C. edd. pleraequae. MANVM ed. Bg. 5. ⁸) Geminando addidi.

pro Quint. 8. §. 30. Donat. ad Terent. Phorm. 1, 2. v. 77. Serv. ad Aen. 3, 117. §. 21. Cf. Serv. ad Aen. 10, 419. Fr. Vat. 6. iudicati] cf. Gell. 20, 1. uindicem] cf. §. 46 fin. Fest. v. Vindex. Boeth.

ad Cic. Top. 2. §. 10. p. 291 Bail. Gell. 16, 10. Cic. ad div. 6, 6. §. 3.

ciebatur. 22. Postea quaedam leges ex aliis quibusdam causis | pro iudicato manus iniunctionem in quosdam dederunt, 196. sicut lex Publilia in eum, pro quo sponsor dependisset, si in sex mensibus proximis, quam pro eo depensum esset, non soluisset sponsori pecuniam; item lex Furia de sponsu aduersus eum, qui a sponsore plus quam uirilem partem exegisset, et denique complures aliae leges in multis causis talem actionem dederunt. 23. Sed et aliae leges in multis causis, ex quibus (*datae sunt in quosdam actiones*),²⁹ constituerunt quasdam actiones per manus iniunctionem, sed puram, id est non pro iudicato, uelut lex (*Furia*) testamentaria aduersus eum, qui legatorum nomine mortisue causa plus *M* assibus cepisset, cum ea lege non esset exceptus, ut ei plus capere liceret; item lex Marcia aduersus faeneratores, ut si usuras exegissent, de his reddendis per manus iniunctionem cum eis ageretur. 24. Ex quibus legibus et si quae aliae similes essent, cum agebatur, manum sibi depellere et pro se lege agere (*reo licebat*)³⁰: nam et actor in ipsa legis actione non adiciebat hoc uerbum PRO IUDICATO, sed nominata causa, ex qua agebat, ita dicebat: OB EAM REM EGO TIBI MANVM INICIO; cum hi, quibus pro iudicato actio data erat, nominata causa, ex qua agebant, ita inferebant: OB EAM REM EGO TIBI PRO IUDICATO MANVM INICIO: nec me praeterit, in forma legis Furiae testamentariae PRO IUDICATO uerbum inseri,

²⁹) *Scripti Zeitschr. XIV. p. 266.* set aliae l. i. m. c. ex qbdam si C. set et aliae l. i. m. c. ex quibus (*data sit in quos*)dam actio ed. Bg. Set aliae leges ex quibusdam causis ed. Goesch. et Bg. 5. ex Sav. cj.

³⁰) *Supplevi. (licebat) edd. Sed etiam 'reo' excidisse, argumento est tum sequens et actor, tum quod ita ratio apparet, cur etiam ex 'o licebat' factum 'dicebat' excideret sensu carens, postquam re ut*

Liv. 3, 44. §. 22. lex Publ.] cf. 3, 127. lex Fur.] cf. 3, 121 seq. §. 23. Cf. Plauti Persa 1, 2, 10—22. ubi v. 18. legendum: Ubi quadruplator quoi inpiam (pro quempiam) iniexit manum. Ex eodem vero loco discimus, ex huiusmodi actionibus eosdem tres viros, ad quos ex in sacrum iudicatione ibatur, (cf. not. 11. ad §. 14.) iudicasse et actorem sine periculo suo litigavisse. lex Furia] cf. 2, 225. lex Marcia] a. u. 402. Cf. lib. meum 'd. Recht des Nexum' p. 122 seq. 142.

197. cum in ipsa lege non sit; quod uidetur | nulla ratione factum. 25. Sed postea lege 'Valeria,³¹ excepto iudicato et eo, pro quo depensum est, ceteris omnibus, cum quibus per manus iniectionem agebatur, permissum est sibi manum depellere et pro se agere: itaque iudicatus et is, pro quo depensum est, etiam post hanc legem iudicem dare debebant, et nisi darent, domum ducebantur. istaque quamdiu legis actiones in usu erant, semper ita observabantur; unde nostris temporibus is, cum quo iudicati depensius agit, iudicatum solui satisfacere cogitur.

26. Per pignoris capionem lege agebatur de quibusdam rebus moribus, '(de quibusdam rebus)² lege. 27. Introducta est moribus rei militaris: nam 'et propter³ stipendium licebat 'militibus⁴ ab eo, qui 'id ās tribu(ere deb)ebat,⁵ nisi daret, pignus capere (dicebatur autem ea pecunia, quae stipendii nomine dabatur, aes militare): 'et⁶ propter eam pecuniam licebat pignus capere, ex qua 'equus iis⁷ emendus erat; quae pecunia dicebatur aes equestre: item propter eam pecuniam, ex qua hordeum equis erat comparandum; quae pecunia dicebatur aes hordiarium. 28. Lege autem introducta est pignoris capio uelut lege XII tabularum aduersus eum, qui

geminatum omisum erat. ³¹⁾ Restitui 'd. Recht d. Nexum' p. 141. Nec dubito, quin littera r, quam C. habet in versu antecedente post voc. cum, per errorem eo migraverit, cum corrector eam super uallia (sic fere C.) supplevisset. ²⁾ Ex Bg. cj. [et ed. 5.] suppl. '(de quibusdam)' edd. ³⁾ C. propter ed. Bg. sed et propter ed. 5. ⁴⁾ militi C. edd. Cf. sequentia et §. 28. publicanis. ⁵⁾ Ex Lachm. cj. distruebat C. distribuebat ed. Bg. ⁶⁾ it C. item edd. ⁷⁾ equus edd.

§. 25. lege Valeria] a. u. 413. Cf. 'd. Recht d. Nexum' p. 145. iudicatum solui] cf. §. 102. §. 26. Cf. Gell. 7, 10. Dionys. 6, 29. §. 27. Cf. Gell. l. c. Fest. v. Vectigal. Aerarii tribuni. Equestre aes. Pararium aes. Hordiarium aes. Varro de L. L. 5, 36. §. 181. Cic. de rep. 2, 20. Liv. 1, 43. Dionys. 9, 25. §. 28. in dapem] quae pro bubus fiebat a rusticis aut hiberna semente aut verna (Cato 131. 132. Fest. v. Daps), in qua re videtur iure sacro praescriptum fuisse, ut sumtus dapis ex iumentis caperetur, pro quibus ut pro tota familia boves altiores operaturi erant. publicanis] cf. Cic. Verr. 3, 11. §. 27. [L. 2 §. 20. D. de vi bon. rapt. (47, 8)]. Lex Thor. (?) c. 8. (Zeitschr. f. gesch. RW. X. p. 152).

hostiam emisset, nec pretium redderet; item aduersus eum, qui mercedem non redderet pro eo iumento, quod quis ideo locasset, ut inde pecuniam acceptam in dapem, id est in sacrificium inpenderet; | item lege 'Plaetoria'³⁸ data est pignoris 198. captio publicanis uectigalium publicorum populi Romani aduersus eos, qui aliqua lege uectigalia deberent. 29. Ex omnibus autem istis causis certis uerbis pignus capiebatur, et ob id plerisque placebat, hanc quoque actionem legis actionem esse; quibusdam autem placebat, '(legis actionem non esse,)⁹ primum quod pignoris captio extra ius peragebatur, id est non apud praetorem, plerumque etiam absente aduersario, cum alioquin ceteris actionibus non aliter uti '(quis) posset⁴⁰ quam apud praetorem praesente aduersario; praeterea '(quod)¹ nefasto quoque die, id est, quo non licebat lege agere, pignus capi poterat.

30. Sed istae omnes legis actiones paulatim in odium uenerunt: namque ex nimia subtilitate ueterum, qui tunc iura condiderunt, eo res perducta est, ut uel qui minimum errasset, item perderet; itaque per legem Aebutiam et duas Iulias sublatae sunt istae legis actiones effectumque est, ut per concepta

In C. fuisse uidetur: ecus is. ³⁸⁾ *Ex Goesch. cj. Certe non erat praedictoria (sic ed. Bg.) vel censoria, utraque hinc plane aliena; praedictoria enim non ad publicanos uectigalium spectabat, sed ad praedictores (2, 61) et praescripta uidetur fuisse aliqua ad quaestorum officia spectante lege (Plut. Cat. min. 16.); censor vero eiusmodi ius publicanis dare non poterat. Itaque inter Plaetoria et Numitoria optio relinquitur, cum aliud huiusmodi nomen gentilicium non sit. At cum Numitorii post decemviros ante seculum septimum medium magistratus habuisse non perhibeantur et hanc legem multo uetustiorum fuisse ex re ipsa efficiatur, scribendum fuit Plaetoria. Fuerit eiusdem M. Plaetorii, tr. pl. (ut putant, a. u. 388., rectius aliquanto post), qui et aliam iudiciariam legem tulit. Censorin. 24. Varro de L. L. 6, 1. §. 5. ⁹⁾ Goeschemum fere secutus suppleui; fortasse addendum erat: 'ideoque hoc placebat'. (non) placebat edd. ⁴⁰⁾ possent pleraeque edd. et mea prior. Nunc in fine versus (s) lectum non esse statui. ¹⁾ Addidi.*

§. 29. Cf. Varro de L. L. 6, 4, 7. §§. 30, 53. Ovid. Fast. 1, 47. Macrobius. Sat. 1, 16. §. 30. Cf. 1, 184. 4, 11. Gell. 16, 10.

uerba, id est per formulas litigaremus. **31.** Tantum ex duabus causis permissum est⁴² lege agere, damni infecti et si centumuirale iudicium fit. 'proinde hodieque'³ cum ad centumuiros itur, ante lege agitur sacramento apud praetorem urbanum uel peregrinum *pro re*; damni uero infecti nemo uult lege agere, sed potius *stipulatione*, quae in edicto proposita est, obligat aduersarium 'per magistratum',⁴ quod et 199. commodius ius et plenius est. 'per pignoris'⁵ | ———
l. s.

200. apparet. | **32.** 'Item'⁶ in ea 'formula',⁷ quae publicano pro-
l. s. ponitur,⁸ talis fictio est, ut quanta pecunia olim, si pignus captum esset, id pignus is, a quo captum erat, luere deberet, tantam pecuniam condemnatur. **33.** Nulla autem formula ad

⁴²) *C. inserit*: id legis actionem facere, manifestum glossema (id = id est), quod quis superscripserat, qui uerba lege agere de iure iudicio persequendo omnino intelligi posse uerebatur. ³) *Ex mea cf. restitui*. per uindicationem ideo qui ed. Bg. 5. et postea it et agit. ⁴) *Ex Heffl. cf. Cf. L. 1. D. de damn. inf.* (39, 2). 'Gaius' p. 216. ⁵) *Gaius dixisse uidetur*, per pignoris quoque capionem (quae an legis actio esset, dubitabatur §. 29) in his causis, quae ad ius sacrum pertinerent (§. 28), actionem sublatam quidem plerisque non uideri (sive quod in lege Aebutia et duabus lulis exceptum erat S. Q. S. S. E. Q. (V.) I. N. S. R. E. H. L. N. R. (Valer. Prob. 3) sive quod eae legis actiones generaliter sustulerant, et haec an legis actio esset, quaerebatur); sed et in his causis solere homines tantum aut civili venditi vel locati aut praetoria formula uti, quae ad legis actionem expressa esset. Eiusmodi uero formulas etiam necessario praetorem post sublatas legis actiones in his causis dedisse, in quibus antiquiores leges non obligationem (uelut his uerbis: dare debeto, damnas esto) sed legis tantum actionem constituerant (ex. gr. §§. 22. 24. Fest. v. *Vindiciae*. fortasse etiam leg. rep. v. 23. I. L. A. p. 59). itaque eam rem hic exposuit, cuius causa ad explicandum legis actionum ius §. 10. digressus erat. ⁶) *Intellige*: ut in causis §i 27. ⁷) forma C. edd. Vid. Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p. 288. ⁸) ita sc., si non a uolente pignus acceperit, quo spectare uidentur Cic. Verr. 3, 11. §. 27. uerba: 'publicanus petitor aut pignerator, non

§. 31. Cf. §. 95. Gell. 16, 10. Cic. pro Caec. 33. §. 97. §. 32. Cf. §§. 10. 29. Nec quae in L. 2. §. 20. D. vi bon. rapt. (47, 8) commemoratur pecoris abductio, putanda est per ueterem pignoris captio-
nem facta esse. §. 33. Cf. supra §§. 18. 19. et not. 22.

condictionis fictionem exprimitur: siue enim pecuniam siue rem aliquam certam debitam nobis petamus, eam ipsam dari nobis oportere intendimus; nec ullam adiungimus condictionis fictionem; itaque simul intellegimus; eas formulas, quibus pecuniam aut rem aliquam nobis 'dari'⁴⁹ oportere intendimus, sua ui ac potestate ualere; eiusdem naturae sunt actiones commodati, fiducia, negotiorum gestorum et aliae innumerales.

34. Habemus adhuc alterius *etiam* generis fictiones in quibusdam formulis, uelut cum is, qui ex *edicto* bonorum possessionem petiit, ficto se herede agit: cum enim praetorio iure, non⁵⁰ legitimo, succedat in locum defuncti, non habet 'eius'¹ directas actiones; et neque id, quod defuncti fuit, potest intendere suum *esse*, *neque id, quod defuncto* debebatur, potest intendere 'dari'⁴⁹ sibi oportere; itaque ficto se herede intendit, ueluti *hoc modo*: INDEX ESTO. SI AVLVS AGERIVS, id est ipse actor, *LVCIO TITIO HERES ESSET, TVM SI PARET FVNDVM, DE QVO AGITVR, EX IVRE QVIRITIVM EIVS ESSE OPORTERE*; uel si 'quid debebatur *L. Titio*,⁵² praeposita simili fictione 'intentio'³ ita subicitur, TVM SI PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO (*AGERIO*) SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERE. **35.** Similiter et bonorum emptor ficto se herede agit; sed interdum et alio modo agere solet: | nam ex persona 201. eius, cuius bona emerit, sumpta intentione, conuertit condemnationem in suam personam, id est, ut quod illius esset uel illi dari oporteret, eo nomine aduersarius huic condemnetur:

*ereptor neque possessor.*² ⁴⁹ dare ed. Bg. ⁵⁰ es non C. et non edd. ¹ Huc revocavi v. es (pro e'), quod aberravit in C. in superiorem versum. ² in personam agatur edd. et mea prior. Quod nimis a C. recedit, in quo nunc fuisse puto: uel (sive omisso OPORTERE, quo carere possumus, ū) si quit debebat t. tit. ³ Heffterum secutus, restitui. In C. puta fuisse iñō vel iñē. Cf. §. 137 fin. legis actionis ed. Bg. 5. Sed de hac fictione Gaius hic omnino non agit.

§. 34. Cf. 3, 32. 31. 4, 111. INDEX ESTO] cf. §§. 36. 37. 47. 136. 46. Cic. Verr. II. 2, 12. §. 31. Lex Rubr. c. 20. §. 35. Cf. 3, 80. L. 4. §. 21. D. de fideic. hered. (40, 5). Rutiliana etc.] cf. 'das Recht d. Nexum' p. 159. Zeitschr. f. Civilr. u. Proc. N. F. XIV. p. 1 seq.

quae species actionis appellatur Rutiliana, quia a praetore Publio Rutilio, qui et bonorum uenditionem introduxisse dicitur, comparata est. superior autem species actionis, qua ficto se herede bonorum emptor agit, Seruiana uocatur. 36. (*Eiusdem generis est, quae Publiciana uocatur*): datur autem haec actio ei, qui ex iusta causa traditam sibi rem nondum usucepit eamque amissa possessione petit; nam quia non potest eam ex iure Quiritium suam esse intendere, fingitur rem usucepisse, et ita quasi ex iure Quiritium dominus factus esset, intendit hoc modo: IVDEX ESTO. SI QVEM HOMINEM⁴⁹ AVLVS AGERIVS EMIT (*ET IS*) EI TRADITVS EST, ANNO POSSEDISSET, TVM SI EVM HOMINEM, DE QVO AGITVR, 'EX IVRE QVIRITIVM EIVS⁵⁴ ESSE OPORTERET et reliqua. 37. Item ciuitas Romana peregrino fingitur, si eo nomine agat aut cum eo agatur, quo nomine nostris legibus actio constituta est, si modo iustum sit, eam actionem etiam ad peregrinum extendi; uelut si furti nomine agat peregrinus aut cum eo agatur, in (*eum*)⁵ formula ita concipitur: IVDEX ESTO. SI PARET, 'OPE CONSILIO⁶ DIONIS 'GRAECI⁷ (*LVCIO*) TITIO

⁵⁴) *Ex mea cj. Inverso ordine eius ex i. Q. C. edd.* ⁵) *Ita nunc rectius et facilius mihi locus videtur sanari posse, in eo tantum depravatus, quod librarius, pro furti nom. scripsit furtum et eum omisit. Furti nomine actio datur etiam in eum, cuius ope consilio furtum factum est. — furtum dicatur (factum ope consilio) peregrini et cum eo agatur ed. mea prior. furti nomine agat peregrinus aut cum eo agatur, in formula (ciuitas Romana ei fingitur: ueluti si cum eo agatur) ed. Bg. 5.* ⁶) *consilioque C., ut appareat, inverso ordine librum haec posuisse, mutato p in u; nam ope consilio (non consilioque vel consilioque) legitima verba fuisse, probatur L. 53. §. 2. D. de verb. sign. (50, 16). Cf. 3, 202. (OPE) CONSILIOVE edd.* ⁷) *cr. mei Sched. Hermaei ed. Bg. sed CIVI ROMANO uerbi gratia LVCIO TITIO ex Holho. cj. ed. Bg. 5. contra fidem C. nec unquam litigator ciuis Rom. esse in formula fori Romani dici potest. Nota, aptissime Gaium non A. A. et N. N., quae actoris tantum et rei partes significabant, sed talia nomina, quae cuiusque ciuitatem indicarent, finxisse; at Diones tum multi iam etiam ciues Romani erant,*

§. 36. Cf. §§. 3. 4. I. de act. (4, 6). L. 1 pr. D. de Public. in rem. (6, 2). ubi legendum: si quis id, quod traditum non a domino est, nondum usucaptum petet etc. §. 37. Cf. Cic. Ferr. II.

FVRTVM FACTVM ESSE PATERAE AVREAE, 'QVAM⁵⁸ OB REM EVM, SI CIVIS ROMANVS ESSET, PRO FVRE DAMNVN DECIDERE OPORTERET et reliqua; item si peregrinus furti agat, ciuitas ei Romana fingitur. similiter si ex lege Aquilia peregrinus damni | iniuriae agat aut cum eo agatur, ficta²⁰² ciuitate Romana iudicium datur. 38. Praeterea aliquando fingimus, aduersarium nostrum *capite* deminutum non esse: nam si ex contractu nobis obligatus obligataue sit et capite deminutus deminataue fuerit, uelut mulier per coemptionem, masculus per adrogationem, desinit iure ciuili debere nobis, nec directo intendere *licet*, dare eum eamue oportere; sed ne in potestate eius sit ius nostrum corrumpere, introducta est contra eum eamue actio *utilis*, rescissa capitis deminutione, id est, in qua fingitur capite deminutus deminataue non esse.

39. Partes autem formularum 'praecipuae'⁹ hae sunt: demonstratio, intentio, adiudicatio, condemnatio. 40. Demonstratio est ea pars formulae, quae ideo inseritur, ut demonstretur res, de qua agitur, uelut haec pars formulae: QVOD AVLVS AGERIVS NVMERIO NEGIDIO HOMINEM VENDIDIT, item haec: QVOD AVLVS AGERIVS (APVD) NVMERIVM NEGIDIVM HOMINEM DEPOSUIT. 41. Intentio est ea pars formulae, qua⁶⁰ actor desiderium suum concludit, uelut haec pars formulae: SI PARET, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERE; item haec: QVID- QVID PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FA-

unde addendum erat Graeci. De Dione et L. Titio cf. *Plut. qu. Rom.* 27. ⁵⁶) *Malim (EAM)QVE et in fine OPORTERE.* ⁹) praecipue C. Sed haec vox ex sequenti v., ubi in C. et edd. eodem fere loco ante ideo legitur et admodum molesta est, huic loco, ubi desideratur, restituenda erat. Non loquitur Gaius v. gr. de designatione (1, 60) neque de exceptione, compensatione et quae praeterea non ipsius actionis propriae sunt. ⁶⁰) Cf. 'Gaius' p. 165.

2, 12. §. 31 *fin.* §. 38. Cf. 3, 84. L. 2. §. 1. D. de cap. min. (1, 5).

§. 40. Cf. *Collat.* 2, 6. §. 2. *ibiq.* P. Pithoeus. §. 41. Cf. *Cic. pro Rosc. Com.* 4. §. 11. *Divin.* 17. §. 53. *Verr.* 2, 2, 12. §. 31. 3, 22 *pr.* 28. §. 69. *Theophil.* 4, 6. §. 6. *Lex Rubr.* 20. ('Gaius' p. 203.) Boecking. ad h. l. SI PARET] cf. *Fest.* v. *Parret.* *Petron.*

CERE 'OPORTERE';⁶¹ item haec: SI PARET, HOMINEM '(STICHVM)² EX IVRE QVIRITIVM AVLI AGERII ESSE. 42. Ad iudicatio est ea pars formulae, qua permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus adiudicare, uelut si inter coheredes familiae erciscundae agatur, aut inter socios communi diuivendo, aut inter uicinos finium regundorum: nam illic ita est: QVANTVM ADIVDICARI OPORTET, IVDEX, 'CPI OPORTET,³ ADIVDICATO. 43. Condemnatio est ea pars formulae, qua
 203. iudici condemnandi | absoluendiue potestas permittitur, uelut haec pars formulae: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE; item haec: IVDEX NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DVMTAXAT 'X MILIA⁴ CONDEMNA. SI NON 'PARRET,⁵ ABSOLVE⁶; item haec: IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO CONDEMNATO et reliqua, ut non adiciatur 'DVNTAXAT X MILIA.⁷ 44. Non tamen istae omnes partes simul '(in omnibus formulis)⁸ inveniuntur, sed quaedam inveniuntur, quaedam non inveniuntur: certe intentio aliquando sola inuenitur, sicut in praeiudicialibus formulis, qualis est, qua quaeritur, aliquis libertus sit, uel quanta dos sit, et aliae complures; demonstratio autem et adiudicatio et condemnatio numquam solae inveniuntur; nihil (enim) omnino 'demonstra-

⁶¹) *Uncis incl. edd. Sed rursus nota o sententiae gratia mutata in e ex fine huius v. in antecedentem versus translata legitur in C. post formulae.* ²) *In fine versus addidi, cum homo generaliter vindicari non possit. [EROTEM] ed. Bg. 5. male, cum Eros in exemplis secundum locum obtineat.* ³) *titio C. edd. TITIO (AVT SEIO) ed. mea prior. Sed ne hoc quidem recte. Nunc demum vidi, litio factum vel tantum lectum esse pro cuiō.* ⁴) *Cf. 'Gaius' p. 241.* ⁵) *Ita C. Cf. Fest. v. Parret et Tab. Igw. VII^b. 2. PARET ed. Bg.* ⁶) *absoluito C. edd. Sed adhaesisse videtur sequens item.* ⁷) *Restitui 'Gaius' p. 241.* ⁸) *Addidi; excidit ob ὁμοιοτέλετον, cum scriptum esset*

Sat. 137. §. 42.¹ Cf. §. 20. I. de act. (4, 6). §§. 4—6. I. de offic. iud. (4, 17). Ulp. 19, 16. §. 43. Cf. §§. 47—52. 57, 68, 73. Lex Rubr. c. 20. §. 44. Cf. 3, 123. Paul. 5, 9. §. 1. aliquis lib.] cf. §. 13. I. de act. (4, 6) cum Theoph. quanta dos sit] puta stipulata, cuius quis iudicio de moribus certam partem petiturus est. Cf. ad

tio⁶⁹ sine intentione uel condemnatione ualet; item condemnatio⁷⁰ uel adiudicatio⁷⁰ sine intentione nullas¹ uires habet;² ob id numquam solae inueniuntur.

45. Sed eas quidem formulas, in quibus de iure quaeritur, in ius conceptas uocamus, quales sunt, quibus intendimus, nostrum esse aliquid ex iure Quiritium aut nobis dari oportere aut pro fure damnum³ (*decidi oportere; in*)³ quibus iuris ciuilis intentio est. 46. Ceteras uero in factum conceptas uocamus, id est, in quibus nulla talis intentionis conceptio est, (*sed*) initio formulae nominato eo, quod factum est, adiciuntur ea uerba, per quae iudici damnandi absoluendique potestas datur; qualis est formula, qua utitur patronus contra liberum, qui eum contra edictum praetoris in ius uocauit:⁴ | nam 204. in ea ita est: RECUPERATORES SYNTO. SI PARET ILLVM PATRONVM AB ILLO (*ILLIVS*) PATRONI⁵ LIBERTO CONTRA

formul. ⁶⁹ *Ex sequenti versu, ubi librarius inde fecit demonstratione addiditque vel, huc revocavi. omnino [demonstratio] ed. Bg. 5.*

⁷⁰ *Hoc quoque ex sequenti v., ubi factum uel adiudicatione, huc restitui. Sed dubitari potest, an non Gaius scripserit adiudicatio uel condemnatione.* ¹ *condemnatio sine demonstratione uel intentione uel adiudicatione nullas C. et, uncis inclusis dem. uel et uel adi., edd. F. P. Bremer Mus. phil. Rhen. 1860. p. 488. ita locum legi vult: nihil (enim demonstratio) sine int. uel cond. ualet; (item adiudicatio sine demonstratione et intentione nihil ualet;)* item condemnatio sine demonstratione uel intentione nullas uires habet. Denique: condemnatio uel adiudicatio sine demonstratione uel intentione ed. Bg. 5. ² *'habet, et' ed. Bg.* ³ *Quod scriptum erat decidiom, quasi repetitio quaedam v. damnum visa est iacturamque horum verborum effecit. Inde et dari et decidi (dare et decidere ed. Bg.) restitui.* ⁴ *uocat C. edd. et mea prior.* ⁵ *patrono C. PATRONI EIVS prius edideram, factum hoc opinatus ex patronie. Quod nunc edidi, debetur Holthwegio Civilproc. II. p. 319. Sic item Bg. ed. 5. Edd. haec omittunt; sed non liber-*

§. 102. cit. §. 45. Cf. §. 41. pro fure d. d.] cf. L. 46. §. 5. D. de furt. (47, 2). L. 9. §. 2. D. de minor. (4, 4). L. 7 pr. D. de cond. furt. (13, 1). 'Gaius' p. 131. §. 46. Cf. §. 60. §. 12. I. de act. (4, 6). L. 6. C. de transact. (2, 4). patronus c. lib.] cf. §§. 183. 187. §. ult. I. de poena tem. lit. (4, 16). L. 25. §. 1. D. de obl. et act. (44, 7). L. 4. §. 1. D. de in ius voc. (2, 4). de in ius uoc.] cf. C. de in ius voc. (2, 2). Dig. si q. in ius voc. (2, 5). In ius vocati ut eant (2, 6). Ne quis eum, qui in i. voc. (2, 8). innumerabiles] cf. Cic. divin.

EDICTVM ILLIVS PRAETORIS IN IVS VOCATVM ESSE, RECVPERATORES, ILLVM LIBERTVM ILLI PATRONO SESTERTIVM 'X MILIA⁷⁶ CONDEMNATE. SI NON PARET, ABSOLVITE. ceterae quoque formulae, quae sub titulo DE IN IVS VOCANDO propositae sunt, in factum conceptae sunt, uelut aduersus eum, qui in ius uocatus neque uenerit neque uindictam dederit; item contra eum, qui (ui) exemerit eum, qui in ius uocatur; et denique innumerabiles eiusmodi aliae formulae in albo proponuntur. 47. Sed ex quibusdam causis praetor et in ius et in factum conceptas formulas proponit, uelut depositi et commodati; illa enim formula, quae ita concepta est: IVDEX ESTO. QVOD AVLVS AGERIVS APVD NVMERIVM NEGIDIVM MENSAM ARGENTEAM DEPOSUIT, QVA DE RE AGITVR, QVIDQVOD OB EAM REM NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE 'FACERE PARET OPORTERE'⁷ EX FIDE BONA, EIVS, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO CONDEMNATO, NISI RESTITVAT. SI NON PARET, ABSOLVITO, in ius concepta est: at illa formula, quae ita concepta est: IVDEX ESTO. SI PARET, AVLVM AGERIVM APVD NVMERIVM NEGIDIVM MENSAM ARGENTEAM DEPOSUISSE EAMQVE DOLO MALO NVMERII NEGIDII AVLO AGERIO REDDITAM NON ESSE, QVANTI EA RES ERIT, TANTAM PECVNIAM, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO CONDEMNATO. SI NON PARET, ABSOLVITO, in factum concepta est. similes etiam commodati formulae sunt.

48. Omnium autem formularum, quae condemnationem habent, ad pecuniariam aestimationem condemnatio concepta

tum esse, quicum agebatur, sufficiebat, sed eius, qui agebat, libertum.

⁷⁶) An V MILIA? Cf. 'Gaius' p. 141. Sed poterat haec ordinaria poena ex causa augeri. L. 25. D. de in ius voc. (2, 4). ⁷) Ieo C. sc. pro spō; certe nusquam facere per se notatur. Cf. 'Gaius' p. 165.

17. §. 53. Verr. II. 3, 22 pr. c. 28. §. 69. §. 47. Cf. L. 9. D. de obl. et act. (44, 7). L. 1. §. 1. L. 19. D. depos. (16, 3). L. 1 pr. D. commod. (13, 6). QVA DE RE AG.] cf. Cic. pro Mur. 13. §. 28. NISI REST.] cf. L. 1. §. 21. D. depos. (16, 3). §. 48. Cf. §. 32. I. de act. (4, 6). L. 37. §. 6. D. de oper. lib. (38, 1). L. 6. §. 1. L. 13. §. 1. D. de re tud. (42, 1). sicut olim] qua de re Gaius in folio de-

est: itaque et si corpus aliquod petamus, | *uelut fundum*, 205.
hominem, uestem, aurum, argentum, iudex non ipsam rem ^{l. s.}
 condemnat eum, cum quo actum est, 'sicut⁸ olim fieri solebat,
 (sed) aestimata re pecuniam eum condemnat. 49. Condemna-
 tio autem uel certae pecuniae in formula ponitur uel incertae.
 50. Certae pecuniae in ea formula, qua certam pecuniam pe-
 titimus; nam illic ima parte formulae ita est: IVDEX, NVMERIVM
 NEGIDIVM AVLO AGERIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA.
 SI NON PARET, ABSOLVE. 51. Incertae uero condemnatio pe-
 cuniae duplicem significationem habet: est enim una, 'quae⁹
 cum aliqua praesumptione (est),⁸⁰ quae uulgo dicitur cum taxa-
 tione, uelut si incertum aliquid petamus; nam illic ima 'for-
 mulae parte¹ ita est: EIVS, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM
 AVLO AGERIO DVMTAXAT X MILIA CONDEMNA. SI NON PA-
 RET, ABSOLVE. 'diuersa² est, quae infinita est, uelut si rem
 aliquam a possidente nostram esse petamus, id est, si in rem
 agamus uel ad exhibendum; nam illic ita est: QVANTI EA RES
 ERIT, TANTAM PECVNIAM, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM
 AVLO AGERIO CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE.³
 52. Qui de re uero est iudex, si condemnat, certam pecuniam

⁷⁸) set ut ed. Bg. 5. postea v. (sed) ante aestimata omitta. Male; nam olim lite secundum actorem data, quae erat condemnatio, si damnatus iudicatum non faciebat, sequebatur tantum litis aestimatio.
⁸) Deest in priore mea ed. ut in ceteris; quidem ed. Bg. 5. ⁸⁰) Geminando effeci. Et sic demum similis fit haec definitio alterius, quae sequitur v. 13. ¹) parte formulae edd. etiam mea prior. Sed ante formulae spatium non capit vocem 'parte'. Praeterea videndum ne postea pro 'est' propria sigla C. habeat concipitur (cf. ne = usucapere, exc. = exceptio), ut h. l. legendum sit 'pars'. ²) sed diuersa ed. Bg. 5. ³) absoluto C. (sic pro libitu a librario explicata nota)

perdito post p. 194. egisse videtur. Cf. ibi not. 21. §§. 49—51.
 Cf. §. 43. Cic. Verr. 3, 21. §§. 53. 54. §. 50. Cf. Cic. pro Rosc. Com. 5. §. 19. Quintil. I. O. 4, 2. §. 6. §. 51. Cf. 3, 224. Fest. v. Taxat. Cic. pro Tull. 7. Collat. 2, 6. §. 1. Lex Rubr. c. 20. ('Gaius' p. 237). Quintil. Decl. 13. L. 3. C. de inut. stip. (8, 39). L. 39. §. 1. D. de operis lib. (38, 1). Iurato actor aestimabat, quanti formula laxaretur. L. 9. D. de in litem iur. (12, 3). 'Gaius' p. 138.
 §. 52. Cf. Seneca de benef. 3, 7. de clem. 2, ult. litem suam f.] cf. pr. 1. de obl. q. quasi ex del. (4, 5). L. 15. §. 1. D. de iudic. (5, 1).

condemnare debet, etsi certa pecunia in condemnatione posita non sit: debet autem iudex attendere, *ut cum certae pecuniae condemnatio posita sit, neque maioris neque minoris summa petita 'nummo'*⁸⁴ condemnet, alioquin litem suam facit; item si taxatio posita sit, ne pluris condemnet quam taxatum sit, alias enim similiter litem suam facit: minoris autem damnare | 206. ei permissum est. *'atqui si infinita sit condemnatio, quanti*^{1. s.} *uelit, iudex condemnare potest. 52^a. Unde quibus certae pecuniae datur formula, eandem dari oportere intendere debent, quia iudex tum etiam certa condemnatione constringitur.*⁵ | *quodsi aliud certum quid praeter pecuniam petitur, tantum intentio | iudicem constringit; aestimationem enim facere potest, quam nolit.*⁶

53. Si quis intentione plus complexus fuerit, causa cadit, *'ideoque'*⁷ rem perdit, nec a praetore in integrum restituitur, praeterquam quibusdam casibus, in quibus praetor edicto succurrit, ⁸uelut si | minor XXV annorum propter aetatem aut maior magna | causa iusti erroris interueniente lapsus sit. Plus autem quattuor | modis petitur, 're,'⁹ tempore, loco, causa. re, uelut, si quis pro x | milibus, 'quae ei'⁹⁰

edd. ⁸⁴) Addidi, deest enim una littera, quae fuit, ut puto n̄. Cf. §. 68. Cic. pro Rosc. Com. 4. §§. 10. 11. 'amplius HS. nummo' — 'ad libellam' Plaut. Most. 3, 1, 141. ⁵) Partim ad sententiam restitui (notatum puta inter alia atq' (cf. 3, 147) — eand. d. d.). De re cf. §. 69 fin. Edd. tantum habent intendere debent — condemnatione constringi —. ⁶) Item pleraque ad sensum restitui. Posui fuisse initio v. 5: q. si aliud, initio v. 6: iudicem rstringit. In fine vero quod priore ed. suppleveram: 'quia non aliter condemnare potest, quam si id ipsum, quod intenditur, paret dari oportere' iam mutavi, postquam animadverti, novissimum versum post quelit litteris vacuum esse. ⁷) Cf. §. 68. 'id est' ex Inst. edd. et mea prior. ⁸) Abhinc reliquam partem paginae (v. 11—24), cuius pauca tantum verba edd. praestant, Institutionum ope ductusque Schedarum secutus, restitui, quaedam Hefftero monstrante. Similiter nunc Bg. ed. 5. ⁹) re s' Sched. Bl. per errorem, ut videtur. ⁹⁰) quae enim ed. Bg. ex er-

L. 6. D. de extrao. cogn. (50, 13). §. 53. Cf. §§. 56. 68. 131. §. 33. I. de act. (4, 6). Paul. 1, 10. §. 1. Consult. 5, 4. L. 1 fin. D. quando dies usufr. (7, 3). Fr. Vat. 52. 53. Plaut. Most. 3, 1. v. 141. Cic. de inv. 2, 19. §. 57. de orat. 1, 36. §§. 106 seq. orat. part. 28. §. 99. pro Rosc. Com. 4. §. 11. Sueton. Claud. 14. Quintil. I. O. 3, 6.

debentur, xx milia petierit, aut si is, cuius | ex parte res est, totam rem uel maiore ex parte | suam esse intenderit. tempore, uelut si quis ante diem | uel condicionem petierit. loco, uelut si id, quod certo loco sibi | dari promissum est, alio loco sine commemoratio[n]e eius loci petierit, uerbi gratia, si is, qui stipulatus est: X MILIA EPHESI | DARE SPONDES? DARE SPONDEO, deinde Ephesi mentione | detracta, Romae pure sic intenderit: SI PARET AVLVM AGERIVM NVMERIO NEGIDIO 239. X MILIA | DARE OPORTERE; plus enim petere intellegitur, quia | pura intentione promissori utilitatem adimit, quam haberet, si Ephesi solueret. Ephesi tamen recte potest etiam pure | petere, 'id est⁹¹ non adiecto loco. 53^a. Causa 207. plus petitur, uelut si quis in intentione tollat electionem debitoris, quam is habet obligationis iure, uelut si quis ita stipulatus sit: SESTERTIVM X MILIA AVT HOMINEM STICHVM DARE SPONDES? deinde alterutrum 'solum² ex his petat; nam quamuis petat, quod minus est, plus tamen petere uidetur, quia potest aduersarius interdum facilius id praestare, quod non petitur. similiter si quis genus stipulatus sit, deinde speciem petat, uelut si quis purpuram stipulatus sit generaliter, deinde Tyriam specialiter petat; quin etiam licet uilissimam petat, idem iuris est propter eam rationem, quam proxime diximus. idem iuris est, si quis generaliter hominem stipulatus sit, deinde nominatim aliquem petat, uelut Stichum, quamuis uilissimum. itaque sicut ipsa stipulatio concepta est, ita et intentio formulae concipi debet. 54. Illud satis apparet, in incertis formulis plus peti non posse, quia, cum certa quantitas non petatur, sed quidquid aduersarium dare facere

rore alterarum Sched. Bl. quae enim ed. Bg. 5. ⁹¹⁾ Ex Holhw. cj. 'etiam' edd. id est ed. Bg. 5. ²⁾ eor' Sched. edd. omittunt [Admissit ed. Bg. 5]. Sed careri non potest v. 'solum', quia 'alterutrum ex his' petit etiam qui 'x milia aut Stichum' petit. Inst.: 'ueluti

§. 69. Senec. ep. 49. §. 10. Fest. v. Litis p. 116. §. 54. Cf. Cic. pro Rosc. l. c. Paul. S. R. 3, 8. §. 2. L. 76. §. 1. D. de rei vind. (6, 1). L. 1. §. 5. D. si pars her. (5, 4). L. 8. §. 1. D. comm. div. (10, 3). L. 1 pr. D. de interrog. (11, 1).

'oportere *pareat*⁹³ intendatur, nemo potest plus intendere. idem iuris est et si in rem incertae partis actio data sit; uelut si heres quantam partem petat, in eo fundo, quo de agitur, *pareat* ipsius esse: quod genus actionis in paucissimis causis dari solet. 55. Item palam est, si quis aliud pro alio intenderit, nihil eum periclitari, eumque ex integro agere posse, quia 'cum re *etiam antiqua actio remanet*, ueluti⁴ si is, qui 208. hominem Stichum | petere deberet, Erotem petierit, aut si quis ex testamento dari sibi oportere intenderit, cui ex stipulatu debebatur, aut si cognitor aut procurator intenderit, sibi dari oportere. 56. Sed plus quidem intendere, sicut supra diximus, periculosum est; minus autem intendere licet; sed de reliquo intra eiusdem praeturam agere non permittitur: nam qui ita agit, per exceptionem excluditur, quae exceptio appellatur litis diuiduae. 57. At si in condemnatione plus petikum sit, quam *oportet*, actoris quidem periculum nullum est; sed '(et reus, cum)⁵ iniquam formulam acceperit, in integrum restituitur, ut minuatur condemnatio: si uero minus positum fuerit, quam oportet, hoc solum consequitur '(actor,)⁶ quod posuit; nam tota quidem res in iudicium deducitur, constringitur autem condemnationis fine, quam iudex egredi non potest. nec ex ea parte praetor in integrum restituit: facilius enim reis praetor succurrit quam actoribus: loquimur autem exceptis minoribus xxv annorum; nam huius aetatis hominibus in omnibus rebus lapsis praetor succurrit. 58. Si in demonstratione plus aut minus positum sit, nihil in iudicium

*hominem tantum aut decem aureos tantum.*⁹³) *Ex mea cj.* oporteret *Sched.* edd. ⁴) *Ex mea cj.* Cf. §. 58. 'nihil in iudicium deducitur (certe oporteret: 'deduxit') uelut' alii *cj.* ⁵) *Addidi haec verba, a sciolo consulto omissa, quod antea quia pro quidem scriptum effecerat, ut totam rem perperam caperet. 'si' ed. Bg.* ⁶) *Addidi.*

§. 55. Cf. §. 35. I. de act. (4, 6) cum Theoph. Frontin. de controu. agr. p. 43, 26 Lachm. L. 5. §. 5. D. de rei vind. (6, 1). si cognitor] cf. §. 56. §. 56. supra] §. 53. minus] cf. L. 2. §. 1. C. de plur. pet. (3, 10). — L. 18. D. comm. div. (10, 3). exc. lit. diu.] cf. §. 122. §. 57. petikum] cf. §. 68. constringitur] cf. §. 52^a. in integr. rest.] cf. §§. 53. 125. 2, 163. §. 58. Cf. §§. 40. 55.

deducitur, et ideo res in integro manet: et hoc est, quod dicitur falsa demonstratione rem non perimi. 59. Sed sunt, qui putant, minus recte comprehendendi: nam qui forte Stichum et Erotem emerit, recte uidetur ita demonstrare: QVOD EGO DE TE HOMINEM EROTEM EMI, et si uelit, de Sticho alia formula 'empti'⁹⁷ agat, quia uerum est, eum, | qui duos emerit, 209. singulos quoque emisse: idque ita maxime Labeoni uisum^{t. s.} est. sed si is, qui unum emerit, de duobus egerit, falsum demonstrat. idem et in aliis actionibus est, uelut commodati, depositi. 60. Sed nos apud quosdam scriptum inuenimus, in actione depositi⁸ et denique in ceteris omnibus, quibus damnatus unusquisque ignominia notatur, eum, qui plus quam oporteret demonstrauerit, litem perdere, uelut si quis una re deposita duas 'plures(ue)'⁹ deposuisse 'se'⁹ demonstrauerit, aut si is, cui pugno mala percussa est, in actione iniuriarum esse aliam partem corporis percussam sibi demonstrauerit: quod an debeamus credere uerius esse, diligentius requiremus. certe cum duae sint depositi formulae, alia in ius concepta, alia in factum, sicut supra quoque notauimus, et in ea quidem formula, quae 'tantum'¹⁰⁰ in ius concepta est, initio res, de qua agitur, demonstretur, tum designetur, deinde inferatur iuris contentio his uerbis: QUIDQVOD OB EAM REM 'ILLVM PARET'¹ MIHI DARE FACERE 'OPORTERE';² in ea uero, quae in factum concepta est, statim initio intentionis

⁹⁷) id uel qd Sched. In C. fuerit: ēti (= emti) i. e. (formula), in qua emptio demonstratur: quod ut caput rei taceri a Gaio non poterat. idem edd. male, cum in alio seruo aliud agatur. ⁸) Excidit: mandati. ⁹) Ex mea cj. (Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p. 298). res edd. omisso postea 'se'. ¹⁰⁰) Addidi C. ductus secutus (it = tantum). Semper enim mitiora, quae iuris uel in ius concepta, quam quae facti et in factum concepta sunt. ¹) ille Sched. pro illp, ut opinor. ILLVM edd. ²) OPORTET edd.

§. 59. Cf. L. 33. D. de act. empti (19, 2). L. 17. §. 4. D. commod. (13, 6). — L. 78. §. 1. D. de procur. (3, 3). §. 60. damn. . . ignominia] cf. §. 182. actione iniur.] cf. Collat. 2, 6. De furti actione cf. L. 19 pr. §§. 1—4. L. 52. §. 25. D. de furt. (47, 2). supra] §. 47. designetur] uerbis: 'qua de re agitur'. De designatione cf. L. 15. §. 3. L. 16. D. de dolo (4, 3). L. 6. D. de rei vind. (6, 1). L. 7 pr.

'modo¹⁰³ res, de qua agitur, designetur his uerbis: SI PARET ILLVM APVD (ILLVM REM) ILLAM DEPOSVISSE, dubitare non debemus, quin si quis in formula, quae in factum composita est, plures res designauerit, quam deposuerit, *litem perdat*,
 210. quia in intentione plus 'posu|isse uidetur.⁴ —

t. s. —

211. —

t. s. —

61. ⁵ *Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debebatur. In bonae fidei enim iudiciis:*

¹⁰³) 'loco' ed. Bg. neque vestigiis C. neque sententiae satisfaciens.

⁴) Sententiam perfeci. — In p. 210. et 211. quid perierit, aestimari potest ex eo, quod iam in Inst. Institutionibus sequitur tit. de act. (4, 6). §. 36. 'Sunt praeterea quaedam actiones, quibus non semper solidum, quod nobis debetur, sed modo solidum consequimur, modo minus. Ut ecce, si in peculium filii seruus agamus; nam si non minus in peculio sit, quam persequimur, in solidum pater dominusue condemnatur; si uero minus inuenitur, hactenus condemnat iudex, quatenus in peculio sit; quemadmodum autem peculium intelligi debeat, suo ordine proponemus (cf. 4, 69, 73). §. 37. Item si de dote iudicio mulier agat, placet, hactenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est, quatenus facultates eius patiuntur. itaque si dotis quantitati concurrant facultates eius, in solidum damnatur; si minus, in tantum, quantum facere potest. Propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur: nam ob impensas in res dotales factas marito retentio concessa est, quia ipso iure necessariis sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus Digestorum libris cognoscere liceat (cf. Ulp. 6. et Boeth. ad Cic. Top. 17, 66. p. 378 Or. quem quae tradit de rei uxoriae actione ex hoc Gaii loco sumsisse credibile est). §. 38. Sed et si quis cum parente suo patronus agat, item si socius cum socio iudicio societatis agat, non plus actor consequitur, quam aduersarius eius facere potest, idem est, si quis ex donatione sua conueniatur. §. 39. Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debebatur: namque ex aequo et bono habita ratione eius, quod inuicem actorem ex eadem causa praestare oporteret, in reliquum eum, cum quo actum est, condemnat, sicut iam dictum est.' §. 40., quae pertinet ad bonorum cessionem, Iustinianus loco deductionis (§§. 65—69), quae item decoctorum condicionem spectat, posuisse et aliunde sumsisse credendus est. ⁵) Initium huius Si refeci paucis

D. de iniur. (47, 2). Cons. 5. Paul. 2, 31. §. 22. §. 61. Cf. §§. 30. 39. I. de act. (4, 6). Cic. de offic. 3, 17. §. 70. Paul. 2, 5. §. 3.

cum libera potestas permitti uideatur iudici ex aequo et bono aestimandi, quantum actori restitui oporteat, hac in potestate¹⁰⁶ continetur, ut habita ratione eius, quod iniucem²¹² actorem ex eadem causa praestare oportere paret,⁷ in reli-^{t. s.} quum eum, cum quo actum est, condemnare.⁸ 62. Sunt autem bonae fidei iudicia haec: ex empto, uendito, locato, conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, fiduciae, pro socio, tutelae, (commodati,) pignoris dati, (familiae erciscundae, communi diuidundo, praescriptis uerbis.) 63. Iudici tamen horum iudiciorum⁹ compensationis rationem habere non ipsis¹¹⁰ formulae uerbis praecipitur; sed quia id bonae fidei iudicio conueniens uidetur, ideo officio eius contineri creditur. 64. Alia causa est illius actionis, qua argentarius experitur: nam is cogitur cum compensatione agere ita,¹ ut compensatio uerbis formulae comprehendatur; itaque argentarius ab initio compensatione facta minus intendit sibi dari oportere: ecce enim si sestertium x milia debeat Titio, atque ei xx debeat Titius, ita intendit: SI PARET TITIVM SIBI X MILIA DARE OPORTERE AMPLIVS QVAM IPSE TITIO DEBET. 65. Item sic² bonorum emptor cum deductione agere iubetur, id est, ut in hoc solum aduersarius condemnatur, quod superest deducto eo, quod iniucem ei bonorum emptor defraudatoris nomine debet. 66. Inter compensationem autem, quae argentario opponitur,³ et deductionem, quae obicitur bonorum emptori, illa differentia

mutatis ex §. 30. I. de act. (4, 6).¹⁰⁶ po * * * * C., ut opinor: potest. ⁷ Ex mea cj. scripsi. oporteret Sched. edd. ⁸ De anacolutio cf. 3, 180. ⁹ Sic nunc, et omisso quidem v. 'omnium', quae errore in priorem ed. irrepsit, malim quam ('Gaius' p. 173) 'tamen horum b. f. iud.' 'In his | quidem iudici nullo modo est praeceptum iniucem' ed. Bg. 5. ¹¹⁰ Restitui (pro non possis etiam nqd = non quidem). 'non ipsius' cj. Bg. 'scilicet ei hoc non ipsius' ed. Bg. 5. Cf. 4, 150. ¹ Ex Heffl. cj. 'id est' ed. Bg. ² Ex Goesch. Sched. Intellige: deductione in ipsa formula praescripta. 'edicto' ed. mea prior. ³ Ex cj. Hugo. In C. fuerit argentarioponitur.

§. 62. Cf. §. 28. I. ib. Cic. l. c. Top. 17. §. 66. de nat. deor. 3, 30. §. 74. L. 38 pr. D. pro soc. (17, 2). §. 65. Cf. 3, 81. §. 66. Cf. Paul. 2, 5. §. 3. — L. 47. §§. 4, 5. D. de pecul. (15, 1). L. 15. D. ratam rem (46, 8). L. 11. C. depos. (4, 34).

est, quod in compensationem hoc solum uocatur, quod eiusdem generis et naturae est; ueluti pecunia cum pecunia con-
 213. pensatur, triticum cum tritico, uinum cum uino, adeo | ut quibusdam placeat, non omnimodo uinum cum uino aut triticum cum tritico compensandum, sed ita si eiusdem naturae qualitatique sit; in deductionem autem uocatur et quod non est eiusdem generis; itaque si a Titio pecuniam petat bonorum emptor et inuicem frumentum aut uinum Titio debeat, deducto 'a pecunia',¹¹⁴ quanti id erit, in reliquum experitur.
 67. Item uocatur in deductionem et id, quod in diem debetur; compensatur autem hoc solum, quod praesenti die debetur.
 68. Praeterea compensationis quidem ratio in intentione ponitur; quo fit, ut si facta compensatione plus nummo uno intendat argentarius! causa cadat et ob id rem perdat: deductio uero ad condemnationem ponitur, quo loco plus petenti periculum non interuenit; utique bonorum emptore agente, qui licet de certa pecunia agat, incerti tamen condemnationem concipit.

69. Quia tamen superius mentionem habuimus de actione, qua in peculium filiorumfamilias seruorumque 'agitur',⁵ opus est, ut de hac actione et de ceteris, quae eorundem nomine in parentes dominosue dari solent, diligentius admoneamus.
 70. In primis itaque si iussu patris dominiue negotium gestum erit, in solidum praetor actionem in patrem dominumue comparauit: et recte, quia qui ita negotium gerit, magis patris dominiue quam filii seruiue fidem sequitur. 71. Eadem ratione | comparauit duas alias actiones, exercitoriam et institutoriam: tunc autem exercitoria locum habet, cum pater dominusue filium seruumue magistrum 'nauis'⁶ praeposuerit, et

¹¹⁴) *Ex C. addidi 'Gaius' p. 175.* ⁵) *Ex Inst. agatur C. edd.*

⁶) *Ex Inst. nauis C. ed. Bg.*

§. 67. Cf. *L. 7 pr. D. de compens.* (16, 2). §. 68. b. e. agente] i. e. cum b. emptor sit, qui agat. incerti t. c. c.] puta: 'deducto, quod inuicem defraudatoris nomine N. Nus A. Ao debeat, quanti id erit, quod superest, in tantam pecuniam' etc. Ceterum cf. §. 52 fin. §. 69. = *pr. I. quod c. eo q. in aliena p.* (4, 7). superius] cf. not. 92 ad §. 60. §. 70. = §. 1. *I. ib.* §. 71. Cf. §. 2. *I. ib. Paul. 2, 6.*

quod cum eo eius rei gratia, cui praepositus fuit, negotium gestum erit; cum enim ea quoque res ex uoluntate patris dominiue contrahi uideatur, aequissimum *praetori* uisum est, in solidum actionem dari: quin etiam, licet extraneum quis *quemcumque magistrum nauis* praeposuerit, siue seruum siue liberum, tamen ea praetoria actio in eum redditur: ideo autem exercitoria actio appellatur, quia exercitor uocatur is, ad quem cottidianus nauis quaestus peruenit. institoria uero formula tum locum habet, cum quis tabernae aut cuilibet negotiationi filium seruumue *aut etiam* quemlibet extraneum, siue seruum siue liberum, praeposuerit, et quid cum eo eius rei gratia, cui praepositus est, contractum fuerit: ideo autem institoria *appellatur, quia qui* tabernae praepositus, institor appellatur: quae *et ipsa* formula in solidum est. 72. Praeterea tributoria quoque actio in patrem dominumue *praetoris edicto 'de tabernae mercibus rebusue'*¹¹⁷ constituta est, cum filius seruusue in peculiari *'aliqua'*⁶ merce sciente patre dominiue negotiatur; nam si quid cum eo eius rei causa contractum erit, ita praetor ius dicit, ut quidquid in his mercibus erit, quodque inde receptum erit, id inter patrem dominumue, si quid²¹⁵ ei debebitur, et ceteros creditores pro rata portione distribuatur; et quia ipsi patri dominiue distributionem permittit, si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit, quam oportuerit, hanc ei actionem adcommodat, quae tributoria appellatur. 73. Praeterea introducta est actio de peculio deque eo, quod in rem patris dominiue uersum erit, ut quamuis sine uoluntate patris dominiue negotium gestum erit, tamen siue quid in rem eius uersum fuerit, id totum praestare debeat, siue quid non sit in rem eius uersum, id eatenus praestare debeat, quatenus peculium patitur: in rem autem patris dominiue uersum intellegitur,

¹¹⁷ Ex emendata mea cj. (Studien d. R. R. p. 321). Cf. L. 5. §. 16. D. de trib. act. (14, 4). Notatum erat reb. Idem recepit Bg. ed. 5.

⁶ Ex Cod. adiecti (notatum puta aliq) non ut in priore ed. eorū, quod minus aptum est. 'quacunque' ed. Bg. 5. Quae sequuntur, ab edd.

§. 72. = §. 3. I. ib. Cf. §. 74. §. 73. = §. 4. I. ib. Cf. Paul. 2, 9.

quidquid necessario in rem eius inpenderit filius seruusue, ueluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius soluerit, aut aedificia ruentia fulserit, aut familiae frumentum emerit, uel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit: itaque si ex decem utputa sestertiis, quae seruus tuus a Titio mutua accepit, creditori tuo quinque sestertia soluerit, reliqua uero quinque quolibet modo consumpserit, pro quinque quidem in solidum damnari debes, pro ceteris uero quinque eatenus, quatenus in peculio sit: ex quo scilicet apparet, si tota decem sestertia in rem tuam uersa fuerint, tota decem sestertia Titium consequi posse; licet enim una est actio, qua de peculio deque eo, quod in rem patris dominiue uersum sit, agitur, tamen duas habet condemnationes; itaque iudex, apud quem ea actione agitur, ante dispicere solet, an in rem patris dominiue uersum sit, nec aliter ad peculii aestimationem transit, quam si aut nihil in rem patris dominiue uersum intellegatur aut non totum: cum autem quaeritur, quantum in peculio sit, ante
 216. *deducitur, quod patri dominiue quique in potestate eius*
 l. s. *sit, a filio seruouue debetur, et quod superest, hoc solum peculium esse intellegitur; aliquando tamen id, quod ei debet filius seruusue, qui in potestate patris dominiue est, non deducitur ex peculio, uelut (si) is, cui debet, in huius 'ipsius*¹¹⁹
*peculio sit. 74. Ceterum dubium non est, quin is quoque, qui iussu patris dominiue contraxerit, cuique institoria uel exercitoria formula competit, de peculio aut de in rem uerso agere possit; sed nemo tam stultus erit, ut qui aliqua illarum actionum sine dubio solidum consequi possit, 'hac*¹²⁰
in difficultatem se deducat probandi, in rem patris dominiue uersum esse, uel habere filium seruouue peculium, et tantum habere, ut solidum sibi solui possit. Is quoque, cui tributoria actio competit, de peculio uel de in rem uerso agere potest; sed huic sane plerumque expedit, hac potius actione uti quam

ex Inst. suppleta sunt. ¹¹⁹⁾ *Neglegenter omissum priore ed. nunc Bgio monente restitui.* ¹²⁰⁾ *Ex mea cf. addidi.*

tributoria; nam in tributoria eius solius peculii ratio habetur, quod in his mercibus *erit*, quibus negotiatur filius seruusue, quodque inde receptum erit, at in actione peculii, totius: et potest quisque tertia forte aut quarta uel etiam minore parte peculii negotiari, maximam uero partem *in praediis uel in aliis rebus habere; longe magis si potest adprobri, id quod debeatur, totum in rem patris dominiue uersum esse, ad hanc actionem transire debet; nam, ut supra diximus, | eadem for-* 217. mula et de peculio et de in rem uerso agitur.

75. Ex maleficiis filiorumfamilias seruorumue, ueluti si furtum secerint aut iniuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, uti liceret patri dominiue aut litis aestimationem sufferre aut noxae dedere: *erat enim iniquum, nequitiam eorum ultra ipsorum corpora parentibus dominisue damnosam esse.* **76.** Constitutae sunt autem noxales actiones aut legibus aut edicto: legibus, uelut furti lege XII tabularum, damni iniuriae lege Aquilia; edicto praetoris, uelut iniuriarum et ui bonorum raptorum. **77.** Omnes autem noxales actiones caput sequuntur: nam si filius tuus seruusue noxam commiserit, quamdiu in tua potestate est, tecum est actio; si in alterius potestatem peruenerit, cum illo incipit actio esse; si sui iuris coeperit esse, directa actio cum ipso est, et noxae deditio extinguitur. ex diuerso quoque directa actio noxalis esse incipit: nam si paterfamilias noxam commiserit, et hic se in adrogationem tibi dederit aut seruus tuus esse coeperit, (*quod*) quibusdam casibus accidere primo commentario tradidimus, incipit tecum noxalis actio esse, quae ante directa fuit. **78.** Sed si filius patri aut seruus domino noxam commiserit, nulla actio nascitur: nulla enim omnino inter me et eum, qui *in* potestate mea est, obligatio nascitur; ideoque et si in alienam | potestatem peruenerit aut sui iuris esse coeperit, neque 218. cum ipso neque cum eo, cuius nunc in potestate est, agi potest. unde quaeritur, si alienus seruus filiusue noxam com-

§. 75. = *pr. §. 2 fin. I. de noxal. act.* (4, 8). *Cf. Paul. 2, 31. §. 7. supra 1, 140.* §. 76. = §. 4. *I. ib.* §. 77. = §. 5. *I. ib. Cf. Paul. 2, 31. §§. 8. 9. primo comm.] §. 160.* §. 78. *Cf. §. 6. I. ib. L. 18. 64. D. de furt. (47, 2). L. 37. D. de noxal. act. (9, 4).*

miserit mihi, et is postea in mea esse coeperit potestate, utrum intercidat actio, an quiescat: nostri praeceptores intercidere putant, quia in eum casum deducta sit, in quo actio consistere non potuerit, ideoque, licet exierit de mea potestate, agere me non posse; diuersae scholae auctores, quamdiu in mea potestate sit, quiescere actionem putant, cum ipse mecum agere non possim, cum uero exierit de mea potestate, tunc eam resuscitari. 79. Cum autem filiusfamilias ex noxali causa mancipio datur, diuersae scholae auctores putant, ter eum mancipio dari debere, quia lege XII tabularum cautum sit, '(ne filius de potestate patris aliter)¹²¹ exeat, quam si ter fuerit mancipatus: Sabinus et Cassius ceterique nostrae scholae auctores sufficere unam mancipationem (*putant*); crediderunt enim, tres lege XII tabularum ad uoluntarias mancipationes pertinere.

80. Haec ita de his personis, quae in potestate (*sunt*), siue ex contractu siue ex maleficio earum *controuersia* 'sit':² quod uero ad eas personas, quae in manu mancipiue sunt, ita ius dicitur, ut cum ex contractu earum 'agatur',³ nisi ab eo, cuius iuri subiectae sint, in solidum defendantur, bona, quae earum futura forent, si eius iuri subiectae non essent, ueneant: sed cum rescissa capitis deminutione imperio con-
 219. tinenti iudicio 'agitur, etiam cum ipsa muliere, quae in
 t. s. manu est, agi potest, quia tum tutoris auctoritas necessaria non est.⁴ vv. 3—23.

¹²¹) *aliter* (aliti) in finem reieci, ut appareret, qua de causa librarius haec omiserit. ²) ēēt Sch. esset edd. ³) ageretur C. edd. ⁴) Sententiam ita perfecti 'Gaius' p. 175. — Haec statim ea excepisse puto, quae habet pr. I. si quadr. paup. (4, 8), sed tantum haecce: 'Animalium nomine, quae ratione carent, si qua lascivia aut feruore (alii: 'pauore') aut feritate pauperiem fecerint, noxalis actio lege XII tabularum prodita est: quae animalia si noxae dedantur, proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex XII tab. scripta est.' Non etiam cetera, quae ibi sequuntur, quae aliunde assuta esse constat. Gaius contra post haec dixisse videtur, illud omnium noxalium actionum commune esse, quod si servus vel animal ante litis contestationem mortuum sit, noxalis actio extinguatur (L. 1. §. 13. D.

§. 79. Cf. 1, 140 seq. 132. 135. L. 3. §. 4. D. de hom. lib. exh. (43, 29).
 §. 80. Cf. 3, 94. 4, 33. 1, 184. 192. Ulp. 11, 27.

enim etiam, si fato is fuerit | mortuus, mortuum dare; 220. nam¹²⁵ quamquam diximus, 'non etiam⁶ permissum' reis^{1. 8.} esse, et⁷ mortuos homines dedere, tamen et si quis eum dederit, qui fato suo uita excesserit, aequè liberatur.

82. Nunc admonendi sumus, agere posse quemlibet aut suo nomine aut alieno: alieno, ueluti cognitorio, procuratorio, tutorio, curatorio, cum olim, 'quamdiu scilicet legis actiones in usu essent, alterius nomine agere non liceret,⁸ nisi pro populo et libertatis causa. 83. Cognitor autem certis uerbis in litem coram aduersario substituitur: nam actor ita cognitorem dat: QVOD EGO A TE uerbi gratia FVNDVM PETO, IN EAM REM LVCIVM TITIVM TIBI COGNITOREM

si quadr. 9, 1. L. 39. §. 4. L. 26. §. 4. D. de noxal. 9, 4). Aliud iuris esse, si post litis contestationem moriatur (L. 16. D. de noxal. L. 37. §. 1. D. ad leg. Aquil. 9, 2), quo casu ne mortuum quidem hominem noxae dare reo licere. Plane si is ab alio occisus sit, quo nomine ei legis Aquiliae actio sit, aequum visum esse (haec in v. 12. comparent), ut iudex, si reus eam actionē prestare actori paratus sit, eum absolvat (L. 1. §. 16. D. si quadr.). Reliqua paginae pars fortasse controversiam spectabat nobis incognitam, an etiam si damnatus legis Aquiliae actionem actori cederet, liberaretur, quod si qui erant, qui existimarent, argumento sine dubio utebantur eo, quod reus etiam sine culpa sua mortuum hominem dedendo liberaretur: eoque spectat §. 81.¹²⁵) Restitui partim ad sensum. Edd. tantum habent v. enim. ⁶) Scripsi; fuerit: ñ etiā. ⁷) fuisse ei ed. Bg. Sed fuerit in C.: reis eēt. ⁸) Sic accuratius Sched. secutus dedi, in quibus scilicet notatum, fmissent perperam pro essent scriptum. Cf. 1, 192. 4, 25. quo tempore erant legis actiones, in usu fuisset . . . licere ex Lachm. cf. ed. Bg. Sed de eiusmodi placito non recte dicitur, in usu esse, quamquam hoc vetus vitium irrepsit etiam in Inst. Ut nos ed. Bg. 5. nisi quod dedit 'quidem' pro 'scilicet' et retinuit fuis-

§§. 82—102. Cf. Fr. Vat. 317—341. Paul. 1, 2, 3. §. 82. = pr. 1. de iis, per quos agere poss. (4, 10). cum olim etc.] cf. L. 123 pr. D. de reg. iur. (50, 17). L. 3. C. de vindicta (7, 1). pro populo] cf. Cato apud Fest. v. Vindictiae. pro lib.] cf. Fr. Vat. 324. supra §. 14. Liv. 3, 45. Donat. ad Terent. Adelph. 2, 1. v. 40. De actore 'pro tutela' cf. ad 1, 184. §. 83. Cf. Fr. Vat. §§. 318 seq. 329. Fest. v. Cognitor. Schol. Cic. Divin. 4. p. 104 Bait. Isidor. differ. 123. Interpr. ad L. 1. Th. C. de cognit. (2, 12). Cic. pro Rosc. Com. 18. Horat. Sat. 2, 5. v. 39. AGERE VOLO] cf. L. 15. D. ratam rem. (46, 8).

- DO; aduersarius ita: QVANDOQVE TV A ME FVNDVM PETIS, 187. IN EAM REM PVBLIVM MEIVM COGNITOREM DO. potest, ut actor ita dicat: QVOD EGO TECVM AGERE VOLO, IN EAM REM COGNITOREM DO; aduersarius ita: QVANDOQVE TV MECVM AGERE VIS, IN EAM REM COGNITOREM DO: nec interest, praesens an absens cognitor detur; sed si absens datus fuerit, cognitor ita erit, si cognouerit *et suscepit* officium cognitoris. 84. Procurator uero nullis certis uerbis in litem (sub)stituitur; sed ex solo mandato, et absente et ignorante aduersario, constituitur: quin etiam sunt, qui putant, *uel eum* procuratorem uideri, cui non sit mandatum, si modo bona fide accedat ad negotium et caueat, ratam rem dominum habiturum: igitur *etsi non* edat mandatum, 'plerumque tamen' 221. *admittitur*,¹²⁹ | quia saepe mandatum initio litis in obscuro est et postea apud iudicem ostenditur. 85. Tutores autem et curatores quemadmodum constituantur, primo commentario rettulimus. 86. Qui autem alieno nomine agit, intentionem quidem ex persona domini sumit, condemnationem autem in suam personam conuertit: *nam* si uerbi gratia Lucius Titius (pro) Publio Meuius agat, ita formula concipitur: SI PARET, NVMERIVM NEGIDIVM PVBLIO MEVIO SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERE, IVDEX, NVMERIVM NEGIDIVM LVICIO TITIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE; in rem quoque si agat, intendit: PVBLII MEVII REM ESSE EX IVRE QVIRITIVM, et condemnationem in suam personam conuertit. 87. Ab aduersarii quoque parte si interueniat aliquis, cum quo actio constituitur, intenditur, dominum dare oportere, condemnatio autem in eius personam conuertitur, qui

sent. ¹²⁹) *Sched. Goesch. secutus restitui* (plerūq. *im admittit*). *procurator***** edd. ex Lachm. cj. procurator admittitur ed. mea prior.*

Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p. 306. §. 84. Cf. §. 1. I. ib. Paul. 1, 3. Consult. 3. Fr. Vat. 112. 333. Schol. Cic. cit. Cic. pro Caec. 20. §. 57. L. 3. Th. C. de cognit. (3, 12). igitur etsi] cf. L. 11. D. ratam rem (46, 8). L. 3. §. 2. D. iudic. solvi (46, 7). §. 85. = §. 2. I. ib. Cf. 1, 144 seq. §. 86. Cf. Theophil. 4, 10. §. 2. supra §. 55. L. 9. C. de procur. (2, 13). Cic. pro Rosc. Com. 19. §. 87. Cf. Fr. Vat. 340 (1).

iudicium accepit; sed cum in rem agitur, nihil in *intentione* facit eius persona, cum quo agitur, siue suo nomine siue alieno aliquis iudicio interueniat: tantum enim intenditur, rem actoris esse.

88. Videamus nunc, quibus ex causis is, cum quo agitur, uel hic, qui *a(git, co)gatur* satisfacere.¹³⁰ 89. Igitur si uerbi gratia in rem tecum agam, satis mihi dare debes: aequum enim uisum est, (*te i*)deo quod interea tibi rem, quae an ad te pertineat dubium (*est*), possidere conceditur, cum satisfactione mihi cauere, ut si uictus sis, nec rem ipsam restituas, nec litis aestimationem sufferas, sit mihi potestas aut tecum agendi aut cum sponsoribus | tuis. 90. Multoque magis debes 222. satisfacere mihi, si alieno nomine iudicium accipias. 91. Ceterum cum in rem actio duplex sit, aut enim per formulam petitoriam agitur aut per sponsionem, siquidem per formulam petitoriam agitur, illa stipulatio locum habet, quae appellatur IUDICIATVM SOLVI, si uero per sponsionem, illa, quae appellatur PRO PRAEDE LITIS 'ET' ¹ VINDICIARVM. 92. Petitoria autem formula haec est, qua actor intendit, rem suam esse. 93. Per sponsionem uero hoc modo agimus: prouocamus aduersarium tali sponsione: SI HOMO, QVO DE AGITVR, EX IVRE QVIRITIVM MEVS EST, SESTERTIOS XXV NVMMOS DARE SPONDES? deinde formulam edimus, qua intendimus, sponsionis summam nobis dari oportere; qua formula ita demum uincimus, si probauerimus, rem nostram esse. 94. Non tamen haec summa sponsionis exigitur: nec enim poenalis est, sed praeiudicialis, et propter hoc solum fit, ut per eam de re iudicetur; unde etiam is, cum quo agitur, non restipulatur; ideo autem appellata est PRO PRAEDE LITIS VINDICIA-

¹³⁰) agit satis dare [*debeat*] ed. Bg. 5. ¹) Hoc deletum matim; cf.

§. 89. Cf. pr. I. de satisd. (4, 11). Paul. 1, 11. §. 1. §. 90. Cf. pr. I. cit. Fr. Vat. 317. L. 53. D. de procur. (3, 3). §§. 91—93. Cf. §§. 1. 16. Fr. Vat. 336. Valer. Prob. 4. Cic. Verr. 1, 45. §§. 115. 116. 2, 12. §. 31. formulam petit.] cf. §. 4. I. de interd. (4, 15). L. 36. D. de rei vind. (6, 1). IUDIC. SOLVI] cf. L. 6. 9. D. iudic. solvi (46, 7). PRO PRAEDE L. V.] cf. L. 33. D. de fideiuss. (46, 1). L. 11. D. iudic. solvi (46, 7). Paul. 5, 9. §. 2. §. 94. Cf. §§. 13.

RVm stipulatio, quia in locum praedium successit, 'qui¹³² olim, cum lege agebatur, pro lite et iudiciis, id est pro re et fructibus, a possessore petitori dabantur.³ 95. Ceterum si apud centumuiros agitur, summam sponsonis non per formulam petimus, sed per legis actionem, sacramento 'quingenario reo prouocato;⁴ eaque sponsio sestertiorum CXXV nummorum fit, scilicet | propter legem — — —.⁵ 96. Ipse autem, qui in rem agit, si suo nomine agit, satis non dat. 97. Ac nec si per cognitorem quidem agatur, ulla satisfactio uel ab ipso uel a domino desideratur: cum enim certis et quasi sollemnibus uerbis in locum domini substituatur cognititor, merito domini loco habetur. 98. Procurator uero si agat, satisfacere iubetur ratam rem dominum habiturum: periculum enim est, ne iterum dominus de eadem re experietur; quod periculum (non) interuenit, si per cognitorem actum fuit, quia de qua re quisque per cognitorem egerit, de ea non magis amplius actionem habet quam si ipse egerit. 99. Tu-

§. 94. ¹³² Ita Sched. quia ed. Bg. Sed tunc esse deberet: et quia. Nunc 'nam' ed. Bg. 5. ³) praedes addit C. ed. Bg. ⁴) In C. post sacramento ratione etiam habita Goesch. Sched. fuisse uidetur Darioi repuocata (pro reo prouocato) quod interpretor quingenario (cf. 4, 15) reo prouocato. Neque enim poterat Gaius sacramenti summam omittere, cum sponsonis definiret; ad centumuiros uero de rebus maioribus tantum actum esse constat et Valerius Probus tantum sacramentum quingenarium nouit. sed per legis actionem; sacramento enim reum prouocamus edd. et mea prior, in qua pro reum cj. possessorem notis scriptum. ⁵) Legis nomen est incertum. Videtur Crepereiam; aliis: Papiriam. Sed et fit et scilicet et propter suspectum est, cum nusquam alias propter legem aliquid fieri Gaius dicat. HS. CXXV nummis finitur p(er) coniecti. Cf. 1, 139. 3, 18, Ulp. 16, 1.

165. Cic. pro Quint. 9. §. 95. Cf. §. 31. per legis actionem] Antea etiam ipsa hereditas per legis actionem vindicabatur. Cic. Verr. 1, 45. de orat. 1, 38 fin. quod postea abolitum; neque enim vindicias hereditatis dici placuit, cuius nullum retinendae possessionis interdictum erat. Cf. Valer. Prob. 4. §. 97. Cf. §. 88. Fr. Vat. 317. §. 98. Cf. pr. I. h. t. L. 33. §. 1. L. 39. §. 1. D. de proc. (3, 3). Fr. Vat. 333. Consult. 3. L. 22. §. 8. D. ratam rem (46, 8). L. 11. §. 7. D. de exc. rei iud. (44, 2). §. 99. Cf. pr. I. de satisd. (4, 11) cum Theoph. uerba edicti] L. 33. §. 3 cit. remittitur] cf. L. 23. D. de admin. et per. (26, 7). L. 13. C. eod. (5, 37).

tores et curatores eo modo, quo et *procuratores*, satisfacere debere, uerba edicti faciunt; sed aliquando illis satisfactio remittitur. 100. Haec ita, si in rem agatur; si uero in personam, ab actoris quidem parte quando satisfacere debeat, quaerentes, eadem repetemus, quae diximus in actione, qua in rem agitur. 101. Ab eius uero parte, cum quo agitur, siquidem alieno nomine aliquis interueniat, omnimodo satisfacere debet, quia nemo alienae rei sine satisfactioe defensor idoneus intelligitur; sed siquidem cum *cognitore* agatur, dominus satisfacere iubetur; si uero cum procuratore, ipse procurator. idem et de tutore et de curatore iuris est. 102. Quodsi proprio nomine aliquis iudicium¹³⁶ accipiat | in personam, certis ex cau 224. sis (*iudicatum solui*)⁷ satisfacere solet, quas ipse praetor significat: quarum satisfactio duplex causa est, nam aut propter genus actionis satisfactio, aut propter personam, quia suspecta sit: propter genus actionis, uelut iudicati depensue, aut cum de moribus mulieris agatur; propter personam, uelut si cum eo agitur, qui decoxerit, cuiusue bona (a) creditoribus possessa proscripae sunt, siue cum eo herede agatur, quem praetor suspectum aestimauerit.

103. Omnia autem iudicia aut legitimo iure consistunt aut imperio continentur. 104. Legitima sunt iudicia, quae

¹³⁶) *Addit C.* aliquid quod fortasse retinendum (aliquod). 7) *Ex geminatione* (15) *addidi*.

§. 100. = *pr. I. cit. Cf. §. 96.* §. 101. *Cf. §. 1. I. ib. L. 46. §. 2. D. de proc. (3, 3). Fr. Vat. 317, 336. Cic. pro Quint. 7. §. 29. L. 10. D. iudic. solui (46, 7) (ubi Modestinus 'ab ipso cognitore' scripserat).* §. 102. *Cf. §. 1 fin. I. ib. Fr. Vat. 336. Lex Iul. munic. 113 seq. iudicati dep.] cf. §§. 25, 186. de moribus] cf. Ulp. 6, 9, 12. L. 15. §. 1. D. sol. matr. (24, 3). L. 1. Th. C. de dote (3, 13). L. 11. §. 2. C. de repud. (6, 17). L. un. §. 5. C. de rei ux. act. (5, 13). supra §. 44. qui decoxerit] cf. lex Iul. cit. v. 114, 115. cuiusue bona] ibid. v. 116, 117. supra 3, 79. Cic. pro Quint. 8. L. 33. §. 1. D. de reb. auct. iud. (42, 5). sine cum eo] cf. L. 31. D. eod. §. 103. *Cf. 1, 184. 3, 181. 4, 80. Ulp. 11, 27. Cic. pro Flacco 21. §. 50.* §. 104. *intra — miliarium] cf. Liv. 3, 20. Dio 51, 19. Becker Röm. Alterth. II. 2. p. 285. lege Iulia] cf. §. 30. Gell. 14, 2. Antea perpetua erant. Cic. Verr. I. 10. §. 30. Leg. Acil. repet. v. XXVII.**

in urbe Roma uel intra primum urbis Romae miliarium inter omnes ciues Romanos sub uno iudice accipiuntur; eaque e lege Iulia iudiciaria, nisi in anno et sex mensibus iudicata fuerint, expirant: et hoc est, quod uulgo dicitur, e lege Iulia litem anno et sex mensibus mori. 105. Imperio uero continentur recuperatoria et quae sub uno iudice accipiuntur interueniente peregrini persona iudicis aut litigatoris; in eadem¹³⁸ causa sunt, quaecumque extra primum urbis Romae miliarium tam inter ciues Romanos quam inter peregrinos accipiuntur: ideo autem imperio contineri iudicia dicuntur, quia tamdiu ualent, quamdiu is, qui ea praecepit, imperium habebit. 106. Et siquidem imperio continenti iudicio 'peractum'⁹ fuerit, siue in rem siue in personam, siue ea formula, 225. quae in factum concepta est, siue ea, quae in ius habet intentionem, postea nihilominus ipso iure de eadem re agi potest; et ideo necessaria est exceptio rei iudicatae uel in iudicium deductae. 107. 'At si'¹⁴⁰ legitimo iudicio in personam actum sit ea formula, quae iuris ciuilis habet intentionem, postea ipso iure de eadem re agi non potest, et ob id exceptio superuacua est; si uero uel in rem uel in factum actum fuerit, ipso

¹³⁸) *Ex Goesch. ed. ea ed. Bg.* ⁹) *Sic C.; nec mutare ausim, licet dubii aliquid moveat, quod subiectum deest; nam si actor non peragebat, sed causam relinquebat, ut iudicium finito imperio eius, qui id praeceperat, plane solveretur, neque rei iudicatae neque rei in iudicium deductae exceptio iterum agenti obstabat (Cic. pro Flacco 21. §. 50); sed et iudicio tali petitum, cum litis contestatione peremptum non esset (3, 190), in compensationem deduci poterat. L. 8. D. de compens. (16, 2). Unde quaerebatur, an iudex recte et ordine faceret, si quemadmodum iudicaturus esset, ante ostenderet. Gell. 14, 2. actum edd. ¹⁴⁰) *Ex Goesch. ed. at uero (si) ed. Bg.**

anno et sex m.] *cf. Tacit. A. 6, 16. litem mori] cf. L. 18. §. 4. D. de dolo m. (4, 3). L. 32. D. de iudic. (5, 1). L. 30. §. 1. D. ad l. Aquil. (9, 2). L. 3. §. 1. D. quae in fraud. (42, 8). L. 2. D. de diu. temp. (44, 3). L. 2. D. iudic. solvi (46, 7). L. 10. D. de stip. pract. (46, 5). L. 8. D. ratam rem. (46, 9). §. 105. recuperatoria] *cf. Fest. Reciperatio. Cic. Verr. 3, 23. §. 69. interuen. peregr. pers.] cf. Cic. pro Flacco 21. §. 50. Verr. II. 2, 13. quamdiu etc.] cf. L. 13. D. de iurisd. (2, 1). L. 49. §. 1. D. de iudic. (5, 1). §§. 106. 107. Cf. 3, 191. 4, 121. 123. L. 1. C. si adv. rem iudic. (2, 27). Cic. de orat. 1,**

iure nihilominus postea agi potest, et ob id exceptio necessaria est rei iudicatae uel in iudicium deductae. 108. Alia causa fuit olim legis actionum: nam qua de re actum semel erat, de ea postea ipso iure agi non poterat; nec omnino ita, ut nunc, usus erat illis temporibus exceptionum. 109. Ceterum potest ex lege quidem esse iudicium, sed legitimum non esse; et contra ex lege non esse, sed legitimum esse: (*nam si*) uerbi gratia ex lege Aquilia¹⁴¹ uel Pubilia¹⁴¹ uel Furia in prouinciis agatur, imperio continebitur iudicium; idemque iuris est et si Romae apud recuperatores agamus, uel apud unum iudicem interueniente peregrini persona; et ex diuerso si ex ea causa, ex qua nobis edicto praetoris datur actio, Romae sub uno iudice inter omnes ciues Romanos accipiatur iudicium, legitimum est.

110. Quo loco ad mouendi sumus, eas quidem actiones, quae ex lege senatusue consultis proficiscuntur, perpetuo solere praetorem accommodare, | eas uero, quae ex propria 226. ipsius iurisdictione pendent, plerumque intra annum dare.

111. Aliquando tamen *'has quoque perpetuo dat, uelut quibus² imitatur ius legitimum: quales sunt eae, quas³ bonorum possessoribus ceterisque, qui heredis loco sunt, accommodat. furti quoque manifesti actio, quamuis ex ipsius praetoris iurisdictione proficiscatur, perpetuo datur; et merito, cum tantum⁴ pro capitali poena pecuniaria constituta sit.*

¹⁴¹) u. ollinia Sched. uel Ouinia edd. Sed certo non incognitam aliquam sed talem legem et hic Gaius commemorauit, cuius ipse ante mentionem fecerat. Ex Atinia lege (ex Dirks. cj.) nec actio ulla erat. Itaque scriptum fuisse uidetur u. oblilia (uel u. oulilia), littera p (post u) euanida uel ab ipsa u. absumpta. Antiquior erat lex Pubilia quam Furia. ²) Ex mea cj. restitui. Multa alia cj. Bg. ed. 5. ³) 'praetor' addit ed. Bg., quod nec in Inst. legitur. ⁴) c (= cum)

37. §. 169. §. 108. Cf. §§. 11. 30. Or. pro domo 29. — Terent. Phorm. 2, 3, 56 seq. Donat. ad Adelph. 2, 2, 24. Andr. 3, 1, 7. Eunuch. 1, 1; 9. Phorm. 1, 4, 31. Serv. ad Aen. 2, 424. Quintil. I. O. 7, 6. §. 1. §. 109. ex l. Aquilia] cf. 4, 37. 3, 210 seq. Pubilia] cf. 3, 127. Furia] cf. 3, 121. in prouinciis] sed ex Italico contractu; cf. 3, 121. De actione ex lege Furia cf. 'Gaius' p. 88. §§. 110. 111. Cf. pr. I. de perp. et temp. act. (4, 12) cum Theoph.

112. Non¹⁴⁵ omnes actiones, quae in aliquem aut ipso iure competunt aut a praetore dantur, etiam in heredem aequè competunt aut dari solent: est enim certissima iuris regula, ex maleficiis poenales actiones in heredem nec competere 'nec a praetore dari,'⁶ uelut furti, ui bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriae: sed 'heredi defuncti'⁷ actoris huiusmodi actiones competunt nec denegantur, excepta iniuriarum actione et si qua alia similis inueniatur actio: 113. Aliquando tamen (etiam) ex contractu actio neque heredi neque in heredem competit: nam adstipulatoris heres non habet actionem, 'contra'⁸ sponsoris et fidepromissoris heres non tenetur.

114. Superest, ut dispiciamus, si ante rem iudicatam is, cum quo agitur, post acceptum iudicium satisfaciat actori, quid officio iudicis conueniat, utrum absolvere, an ideo potius damnare, quia iudicii accipiendi tempore in ea causa 'fuerit,'⁹ ut damari debeat: nostri praeceptores absolvere eum debere
227. existimant; nec interesse, cuius generis sit iudicium: et hoc est, quod uolgo dicitur, Sabino et Cassio placere, omnia iudicia esse absolutoria. 'diuersae autem scholae auctores de bonae fidei quidem iudiciis'¹⁵⁰ idem sentiunt, quia in 'his scilicet'¹ iudiciis liberum est officium iudicis. tantumdem 'etiam de in'² rem actionibus putant, 'quia ibi quoque officio iudicis id 'ipsum continetur, reum, si arbitrato eius restituat,'³

C. edd. quod factum puto ex ctt, quasi esset cū. ¹⁴⁵) Malim Neque vel Nec. Inst.: Non autem. ⁶) Ad sententiam restitui. 'nec dari solere' Goesch. cj. 'nec praetorem dare' Rudorf. cj. ⁷) Incognitam sibi siglam, qua in Fr. Vat. voc. defuncti saepissime notatur, librarius post h'di (= heredi) bis scripsisse videtur. 'heredi' ed. Bg. Sed ed. 5. ut nos. ⁸) Eius v. siglam C. habere videtur. 'et' edd. ⁹) fuit Sched. edd. ¹⁵⁰) Ad sententiam restitui. Puta in C. fuisse: de h'f quid iudiis. ¹) Fuerit: his scilicet. 'his quidem' Goesch. cj. ²) Ex Goesch. cj. restitui. ³) Restitui. Notatum puta offio — ipsū

§. 112. = §. 1. I. ib. cum Theoph. Cf. L. 111. §. 1. D. de reg. iur. (50, 17). §. 113. Cf. §. 1. I. cit. supra 3, 114, 120. §. 114. Cf. §. 2. I. ib. supra 3, 180. §. 31. I. de act. (4, 6). L. 73 fin. D. de procur. (3, 3). L. 38. §. 1. D. de solut. (46, 3). L. 4. D. iudic. solui (46, 7). — L. 38. §. 7. D. de usur. (22, 1).

¶ absolui debere.¹⁵⁴ eiusdemque naturae sunt et in personam actiones, | quibus quisque ita conuenitur, ut in intentione res ipsae, | de quibus agitur, petantur, et adiiciantur deinde uerba: NISI RESTITVAT; interdum enim ita comparata est actio, ut per eam magis ipsas | res, quas in intentione petimus, reddi nobis nostra intersit, quam ut reus condemnetur: quod ut efficiat praetor, | uerba illa formulae ad condemnationem inserit. | Sed et de eo sic agere nobis permittitur, quod alio loco | petimus, quam quo dari promissum est, quae actio tam | actori quam reo utilis est; nam actor ea facultatem alio | loco, quam quo dari promissum est, agendi nanciscitur, reus uero, | qui uerbi gratia Ephesi se frumentum daturum promisit, si | paratus sit actori soluere, quanti id Ephesi sit, | uel ex causa caueat, se Ephesi daturum esse, absolvitur. | Praeter has uero actiones diuersae scholae auctoribus non uidetur reus absolui posse, si satisfaciatur, postquam | actum fuit.⁵

115. Sequitur, ut de exceptionibus dispiciamus. 116. 228. Comparatae | sunt autem exceptiones defendendorum eorum gratia, cum quibus agitur: saepe enim accidit, ut quis iure ciuili teneatur, sed iniquum sit, eum iudicio condemnari. uelut (si) stipulatus sim 'abs⁶ te pecuniam tamquam credendi causa numeraturus, nec numerauerim; nam eam pecuniam a te peti posse certum est; dare enim te oportet, cum ex stipulatu 'tenearis;⁷ sed quia iniquum est, te eo nomine condemnari, placet, per exceptionem doli mali te defendi de-

rtinet' reū — e'. ¹⁵⁴) Restitui; ad sol . . . C. edd. — Quae deinceps v. 7—22. perierunt, adhibitis singulis uocibus C. et litterarum uestigis adhuc conspicuis, ad sententiam refeci. Edd. singulas tantum quasdam uoces exhibent. De re cf. 4, 47. 141. 163. §§. 27. 31. I. de act. (4, 6). Gaius L. 10. §. 1. D. quod met. c. (4, 2), et quod ad actionem de eo, quod certo loco dari promissum est, §. 33. med. I. de act. (4, 6). L. 1. (Gaii) L. 2 pr. L. 3. L. 4. §. 1. D. de eo q. c. loco (13, 4). Arbitrariae actionis nomen consulto Gaius h. l. uidetur uita-visse. Cf. §. 163. ⁵) Sequitur linea uacua. ⁶) apa Goesch. Sched. a Bl. Sched. edd. ⁷) teneris C. ed. Bg.

bere. item si pactus fuero tecum, ne id, quod mihi debeas, a te petam, nihilominus id 'ipso iure te¹⁵⁸ petere possum dare mihi oportere, quia obligatio pacto conuento non tollitur; sed placet, debere me petentem per exceptionem pacti conuenti repelli. 117. In his quoque actionibus, quae (non) in personam sunt; exceptiones locum habent: uelut si metu me coegeris aut dolo induxeris, ut tibi rem aliquam 'mancipi mancipio darem,⁹ eam(que) rem a me petas, datur mihi exceptio, per quam, si metus causa te fecisse uel dolo malo arguero, repelleris. item si fundum litigiosum sciens a non possidente emeris eumque a possidente petas, opponitur tibi exceptio, per quam omnimodo summoueris. 118. Exceptiones autem alias in edicto praetor habet propositas, alias causa cognita accomodat. quae omnes uel ex legibus uel ex his, quae legis uicem optinent, substantiam capiunt, uel ex iurisdictione praetoris proditae sunt. | 119. Omnes autem exceptiones in contrarium concipiuntur, quam adfirmat is, cum quo agitur: nam si uerbi gratia reus dolo malo aliquid actorem facere dicat, qui forte pecuniam petit, quam non numerauit, sic exceptio concipitur: SI IN EA RE NIHIL DOLO MALO AVLI AGERII FACTVM SIT NEQVE FIAT; item si dicatur contra pactionem

¹⁵⁸) *Scripti Zeitschr. XIII. p. 314. collata §. 54. ipsum a te C. ipso iure a te ed. Bg.* ⁹) mancipio | demnansin *Sched. Non dubito, hoc fuisse: mancipio dem (= darem) mancipi, postremamque vocem, aliquando ante mancipio omissam, ubi desideratur, huc aberrasse, quod effecit, ut que post eam omitteretur. Cf. verborum in altero exemplo constructio. mancipio d — — si* ed. Bg. m. dem; nam si ed. Gneist. Ceterum Gaium dicere rem mancipi mancipio dari (quod offendi Bg. ad h. l. ed. 5) non magis hic mirari licet quam 2, 204.: quo ex loco ignorantes etiam discere possunt, mancipatae rei non necessario simul possessionem traditam esse, ideoque dominum factum eam a coacto mancipare possessore vindicare posse. Contra miror, Bgum ed. 5. edendo rem aliquam mancipio dare promitterem statuuisse videri, eum qui rem dare promiserit, non in personam, sed*

ib. infra §. 119. §. 117. Cf. §§. 4. 1. I. ib. fundum litig.] cf. Fr. de i. fisci §. L. 1. §. 2. D. quae res pign. (20, 3). L. 1. §. 1. L. 2. D. de litig. (44, 6). §. 118. Cf. §. 7. I. ib. §. 119. Cf. L. 22 pr. D. de except. (44, 1). Cic. de inv. 2, 20. Brisson. de form.

pecunia peti, ita concipitur exceptio: SI INTER AVILVM AGE-
RIVM ET NVMERIVM NEGIDIVM NON CONVENIT, NE EA PEC-
VNIA PETERETVR; et denique in ceteris causis similiter concipi
solet: ideo scilicet, quia omnis exceptio obicitur quidem a reo,
sed ita formulae inseritur, ut condicionalem faciat condemna-
tionem, id est, ne aliter iudex eum, cum quo agitur, con-
demnet, quam si nihil in ea re, qua de agitur, dolo actoris
factum sit; item ne aliter iudex eum condemnet, quam si
nullum pactum conuentum de non petenda pecunia factum
fuerit.¹⁶⁰

120. Dicuntur autem exceptiones aut peremptoriae aut
dilatoriae. 121. Peremptoriae sunt, quae perpetuo valent,
nec evitari possunt, velut quod metus causa aut dolo malo,
aut quod contra legem senatusue consultum factum est, aut
quod res iudicata est, vel in iudicium deducta est, idem pacti
conuenti, 'quod factum¹ est, ne omnino pecunia peteretur.
122. Dilatoriae sunt exceptiones, quae ad tempus nocent.
veluti illius pacti conuenti, quod factum est verbi gratia, ne
intra quinquennium peteretur; finito enim eo tempore non
habet locum exceptio. cui similis exceptio est litis diuiduae
et rei residuae: nam si quis partem rei petierit et intra eius-
dem praeturam reliquam partem petat, hac exceptione sum-
mouetur, quae appellatur litis diuiduae; item si is, qui cum
eodem plures lites habebat, de quibusdam egerit, de quibus-
dam distulerit, ut ad alios iudices 'agantur,² si intra eiusdem
praeturam de his, quae ita distulerit, agat, per hanc exceptio-

in rem actione teneri. ¹⁶⁰) erit C. edd. ¹) Ex Goesch. cj. cf.
§. 122. quod pactum C. (quod notatum) quo pactum ed. Bg. Sed
pactum est pro conuenit apud ICtos non legi. ²) egant C. eant de

5, 75 seq. Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p. 316. §. 120. Cf.
§. 9. I. de exc. (4, 13). §. 121. Cf. L. 3. D. de except. (44, 1).
§. 8. I. cit. quod res iud. etc.] cf. §. 106. 3, 130. ne omnino etc.] cf.
§§. 119. 126. §. 122. Cf. L. 3. D. de exc. (44, 1). §. 10. I. eod.
(4, 13). litis diuiduae] cf. §. 56. — §. 131. Hinc maxime multum in-
tererat, quod placuit, si quis una stipulatione complures res stipu-
latus erat, tot stipulationes esse quot res. L. 32. D. de evict. (21, 2).
L. 29 pr. L. 83. §. 4. L. 86. D. de verb. obl. (45, 1). rei residuae] cf.

nem, quae appellatur rei residuae, summouetur. ^{123.} Obseruandum est autem ei, cui dilatoria obicitur exceptio, ut differat actionem; alioquin si obiecta exceptione egerit, rem perdit; nec enim post illud tempus, quo integra re ^(eam)¹⁶³ euitare poterat, adhuc ei potestas agendi superest re in iudicium deducta et per exceptionem perempta. ^{124.} Non solum autem ex tempore, sed etiam ex persona dilatoriae exceptiones intelleguntur, quales sunt cognitoriae, uelut si is, qui per edictum cognitorem dare non potest, per cognitorem agat, uel ^{is,} ^{qui}⁵ dandi quidem cognitoris ius habeat, eum det, cui non licet cognituram suscipere: nam si obiciatur exceptio cognitatoria, si ipse talis erit, ut ei non liceat cognitorem dare, ipse agere potest; si uero cognitori non liceat cognituram suscipere, per alium cognitorem aut per semet ipsum liberam habet agendi potestatem, et tam hoc quam illo modo euitare ^{231.} ^(potest)⁶ exceptionem; quodsi dissimulauerit eam et per cognitorem egerit, rem perdit. ^{125.} Sed peremptoria quidem exceptione cum reus per errorem non fuit usus, in in-

Blum. cj. ed. Bg. ¹⁶³⁾ *Addidi. Similiter ed. Bg. 5.* ⁴⁾ deductae . . . peremptiae C. *Quarum litterarum toties a librario falso positarum conservandi studio Bg. ed. 5. abripi se passus est, ut supplementum post superest intrudendo hacce: 'nam si agat, hac exceptione summouetur, quae appellatur rei' nomen exceptionis induceret inauditum et prorsus mirabile, quippe a se ipsa appellatae. Sed (ut alia mittam) ne verum quidem est, per exceptionem rei in iud. deductae actorem potissimum submoveri; saepius summovebitur exc. ne rei iudicatae. Si quid excidit (quod non puto, quia h. l. ut §§. 131. 131^a. rem summam demonstrare sufficebat), hoc tantum supplere licebit: et uel ipso iure uel per exceptionem etc. Cf. 3, 181. ⁵⁾ Haec C. et edd. non habent; quod uero paulo post ante eum det habent s = sed, uidetur aliquando ex isq corruptum et nostro loco restituendum. ⁶⁾ H. l. pē post euita-re excidisse probabile est;*

L. 10. C. de iudic. (3, 1). §. 123. Cf. ad Herenn. 1, 12. §. 22. Cic. de inv. 2, 19. §§. 57. 58. §. 10. I. cit. cum Theoph. §. 124. Cf. §. ult. I. de exc. (4, 13). L. 2. §. 4. L. 3 fin. D. eod. (44, 1). Fr. Vat. 322 seq. Paul. 1, 2. §§. 1—3. L. 19. §. 2. D. de prob. (22, 3). ad Herenn. 2, 13. §. 20. Quintil. I. O. 3, 6. §. 70. 4, 4. §. 6. 7, 1. §§. 19 seq. §. 125. Cf. §§. 53. 57. 123. L. 2. C. sent. resc. n. p. (7, 50). L. 8. 12. 13. C. de exc. (8, 36).

tegrum restituitur *seruandae* exceptionis gratia: dilatoria uero si non *fuit* usus, an integrum restituatur, quaeritur.

126. Interdum euenit, ut exceptio, quae prima facie iusta uideatur, inique noceat actori: quod cum accidit, alia adiectione opus est adiuuandi actoris gratia; quae adiectio replicatio uocatur, quia per eam replicatur atque resoluitur uis exceptionis: nam si uerbi gratia pactus sim tecum, ne pecuniam, quam mihi debes, a te peterem, deinde postea in contrarium pacti simus, id est, ut petere mihi liceat, et, si agam tecum, excipias tu, ut ita demum mihi condemneris, si non conuenerit, ne eam pecuniam peterem, nocet mihi exceptio pacti conuenti; namque nihilominus hoc uerum manet, etiam si postea in contrarium pacti simus; sed quia iniquum est, me excludi exceptione, replicatio mihi datur ex posteriore pacto *hoc modo: SI NON POSTEA CONVENERIT, VT EAM PECUNIAM PETERE LICERET.* 126^a. Item si argentarius pretium rei, quae in auctione uenerit, persequatur, *'et obiciatur'*¹⁶⁷ ei exceptio, ut ita demum emptor damnetur, *si ei res, quam emerit, tradita 'sit, est ea'*⁸ iusta exceptio: sed si in auctione praedictum est, ne ante emptori traderetur res, quam si pretium soluerit, replicatione | tali argentarius adiuuatur: AVT 232. SI PRAEDICTVM EST, NE ALITER EMPTORI RES TRADERETVR, QVAM SI PRETIVM EMPTOR SOLVERIT. 127. Interdum autem euenit, ut rursus replicatio, quae prima facie iusta sit, inique reo noceat; quod cum accidit, adiectione opus est adiuuandi rei gratia, quae duplicatio uocatur. 128. Et si rursus ea prima facie iusta uideatur, sed propter aliquam causam inique

ante tam habet ed. Bg. ¹⁶⁷) obicitur C. edd. *At non necessario obicitur haec exceptio, sed potest obici re nondum tradita: nec facile aliter hoc exemplum Gaius construxisse credendus est atque superius. Itaque duas litteras, quae ante v. emptor legi non potuerunt, puto et fuisse et nostro loco (ubi deperditae effecerunt, ut obicitur scriberetur) restituendas. Nisi forte dicas fuisse ibi i. = iudex legendumque iudex emptorem damnet.* ⁸) 'esset; quae est' ex Lachm. cj. ed.

§. 126. = pr. I. de replic. (4, 14). §. 126^a. Cf. L. 25. D. de act. empti (19, 1). §§. 127—129. Cf. L. 2. §. 3. D. de except. (44, 1). §. 127. = §. 1. I. de replic. (4, 14). §. 128. = §. 2.

actori noceat, rursus 'contra' ¹⁶⁹ adiectione opus est, qua actor adiuvetur, quae dicitur triplicatio. 129. Quarum omnium adiectionum usum, interdum etiam ulterius quam diximus, uarietas negotiorum introduxit.

130. Videamus etiam de praescriptionibus, quae receptae sunt pro actore. 131. Saepe enim ex una eademque obligatione aliquid iam praestari oportet, aliquid in futura praestatione est, uelut cum in singulos annos uel menses certam pecuniam stipulati fuerimus: nam finitis quibusdam annis aut mensibus, huius quidem temporis pecuniam praestari oportet, futurorum autem annorum sane quidem obligatio contracta intellegitur, praestatio uero adhuc nulla est; si ergo uelimus id quidem, quod praestari oportet, petere et in iudicium deducere, futuram uero obligationis praestationem in incerto relinquere, necesse est, ut cum hac praescriptione agamus: EA RES AGATUR, CIVIS REI DIES FIT; alioquin si sine hac praescriptione egerimus, ea scilicet formula, qua incertum

233. petimus, | cuius intentio his uerbis concepta est: QUIDQVID
l. s. PARET NUMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE
OPORTERE, totam obligationem, id est etiam futuram in hoc iudicium deducimus et 'quia per litis | contestationem consumitur, nulla nobis actio superest, si postea de reliqua prae-

Bg. ¹⁶⁹) ea ed. Bg. ex C. factum, ut puto, ex sigla v. contra: quam suspicor etiam excidisse §. 127. vel potius effecisse ut scriberetur accidat ante adiectione; cuius loco Inst. et illic habent alia allegatione.

I. ib. §. 129. = §. 3. I. ib. §. 130. pro actore] cf. §. 133.
§. 131. Cf. L. 76. §. 1. L. 89. 125. D. de verb. obl. (45, 1). L. 23. D. de exc. rei iud. (44, 2). Lib. meus 'Gaius' p. 179 seq. EA RES AG.] cf. Probi not. 'E. R. A. = ea res agatur'. Cic. de orat. 1, 37. §. 163. Arnob. 7, 31. Non huc pertinent verba 'De Eadem Re Alio Modo' (Cic. de fin. 5, 29. §. 88. ad fam. 13, 27.), quae in libris actionum praescribebant, cum de eadem re etiam alia formula agi posset (v. gr. 4, 47). stipulati fuer.] Recte; nam si b. f. actione uelut rei uxoriae vel ex locato agebatur neque eo nomine stipulatio iam intercesserat, ut in venditione de vacua possessione tradenda (§. 131^a), poterat de futuris praestationibus simul ad interponendam cautionem agi (L. 41. D. de iudiciis 5, 1. Cic. pro Rosc. Com. 4, 11) ideoque praescriptio necessaria non erat. ea sc. form. q. inc.] cf. L. 75. §. 9. D. de verb. obl. (45, 1). supra §§. 41. 54.

statione agere uelimus.¹⁷⁰ **131^a.** Item si uerbi gratia ex empto agamus, ut nobis fundus mancipio detur, debemus ita praescribere: EA RES AGATUR DE FVNDO MANCIPANDO, ut postea, si uelimus uacuam possessionem nobis tradi, de tradenda ea uel ex stipulatu uel ex empto agere possimus; nam si non praescribimus, totius illius iuris obligatio illa incerta actione: QUIDQVID OB EAM REM NVMERIVM NEGLIGIVM AVLO AGERIO DARE FACERE OPORTET, per litis contestationem consumitur, ut postea nobis agere uolentibus de uacua possessione tradenda nulla supersit actio.¹ **132.** Praescriptiones autem appellatas esse ab eo, quod ante formulas praescribuntur, plus quam manifestum est. **133.** Sed his quidem temporibus, sicut supra quoque indicauimus, omnes praescriptiones ab actore proficiscuntur: olim autem quaedam et pro reo opponebantur; qualis illa erat praescriptio: EA RES AGATUR, SI IN EA RE PRAEIVDICIVM HEREDITATI NON FIAT, quae nunc in speciem exceptionis deducta est, et locum habet, cum petitor hereditatis alio genere iudicii praeiudicium hereditati faciat, uelut cum res singulas petat; esset enim iniquum, 'praeiudicium fieri'² | —————

234.
t. s.

Cf. 2, 24. ¹⁷⁰) Restitui. Notatum erat quia p(er) — contestarne c'sumit' — sup(er)e(st). ¹) Sequitur spatium vacuum. Fortasse igitur excidit: aut exceptione summoveamur; agentes sc. ex stipulatu, quae actio ipso iure consumpta non est. Cf. L. 9 pr. D. de novat. (46, 2). ²) Ex Sched. restitui; notatum erat piudium. Puta fere secutum esse: 'quaestioni maiori, quae ad centumviros deferitur, per

§. 131^a. Cf. L. 48. §. 7. D. de aedil. ed. (21, 1), ubi, quia in factum actio erat et iterum agenti doli replicatio proficiebat (cf. ad §. 131.), sola praedictio sufficiebat, ne de omnibus vitiis actum esse videretur. Similis est in rem actio (vel certi condictio) ex speciali causa. L. 11. §. 2. D. de exc. rei iud. (44, 2). Item si quid extra ordinem petitur. L. 78 pr. D. de leg. 2. ut postea etc.] cum forte convenit, ut postea traderetur, vel cum interim intererat actoris, ne pignori obligaret venditor, vel ne creditores eius immitterentur et venderent. Nec in eiusmodi casibus nocebat exceptio litis diuiduae. Cf. §. 123.

§. 133. Cf. L. 1. §. 1. D. fam. erc. (10, 2). L. 13. 16. 19. D. de exc. (44, 1). L. 25. §. 17. D. de her. pet. (5, 3). L. 12 pr. C. eod. (3, 31). — Cic. de inv. 2, 20. §§. 59. 60. L. 7. §. 1. D. de iniur. (47, 10). L. 2. §. 1. D. vi bon. rapt. (47, 8). supra] §. 130.

235. 134. . . . intentione formulae determinatur is, cui dari oportet; et sane domino dari¹⁷³ oportet, quod servus stipulatur; at in praescriptione de facto⁴ quaeritur, quod secundum naturalem significationem verum esse debet. 135. Quaecumque autem diximus de servis, eadem de ceteris quoque personis, quae nostro iuri subiectae sunt, dicta intellegemus. 136. Item admonendi sumus, si cum ipso agamus, qui incertum promiserit, ita nobis formulam esse propositam, ut prae-

minorem, de qua ad unum iudicem agitur. (Cf. L. 12 pr. C. de her. pet. 3, 31.) Et olim quidem, quamdiu ex hac causa praescribatur, iudex principaliter de hoc cognoscebat, an hereditati praeiudicium fieret, quod si pronunciauerat, iudicium de singulis rebus petitis nullum erat, ideoque actor finita de hereditate quaestione, denuo eas petere poterat. Nunc uero cum in speciem exceptionis haec praescriptio deducta sit, nisi actor obiecta ea actionem differat, rem perdit, quia reus si praeiudicium fieri probauerit, absolvitur et iterum petenti actori nocet exceptio rei iudicatae. 134. Interdum uero etiam nostris temporibus praescriptio tam pro actore quam pro reo dari uidetur: quod accidit, cum de eo agimus, quod servus dari stipulatus est. Licet enim eo nomine perinde nobis actio competat, atque si ipsi stipulati essemus, tamen quia ea, quae facti sunt, ex persona stipulatoris pendent, uelut si Stichus servus meus ita stipulatus sit: *XX MILIA AVT FFNDVM, VTRVM VOLAM, DARE SPONDES? SPONDEO*; utriusque litigatoris interest, ut sciatur, quis stipulatus sit. itaque formula datur cum praescriptione uelut hoc modo: *EA RES AGATVR, QVOD STICHVS AVLI AGERII SERVVS DE NVMERIO NEGIDIO STIPVLATVS EST. SI PARET NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DECEM MILIA DARE OPORTERE et reliqua: hoc est, in intentione formulae* etc. Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p. 326. Exemplum sunsi ex L. 76 pr. et Gaii L. 141 pr. D. de verb. obl. (45, 1). ¹⁷³) dare C. edd., quod saepius tacite correximus. ⁴) Ex Savinii cf. pacto C. edd.

*) Pag. 235 et 236 folium sunt non rescriptum, extra C. Veronensem servatum, et iam ante eum detectum a Maffei, deinde ab Hauboldo (Zeitschr. f. gesch. RW. III. p. 140—146) publici iuris factum, cuius imago delineata extat ad calcem ed. Goesch.

§§. 134. 135. Cf. §. 2. I. de stip. serv. (3, 17). L. 76 pr. L. 141 pr. D. de verb. obl. (45, 1). L. 44 pr. D. de cond. et dem. (35, 1).

§§. 136. 137. Cf. 'Gaius' p. 77 seq., ubi tamen per errorem in exemplo formulae certam intentionem pro incerta posui. MODO CIVIS etc.] ut hoc modo id, cuius rei dies erat, quasi separata res, ad praeceptum illud redigeretur, tot stipulationes esse quot res. Cf.

scriptio inserta sit formulae loco demonstrationis, hoc modo: INDEX ESTO. QVOD AVLVS AGERIVS DE NVMERIO NEGIDIO INCERTVM STIPVLATVS EST, MODO CVIVS REI DIES FVIT, QVIDQVID OB EAM REM NVMERIVM NEGIDIVM AVLO AGERIO DARE FACERE OPORTET et 'reliqua. 137. Quod si¹⁷⁵ cum sponsore aut fideiussore agatur, praescribi solet in persona quidem sponsoris hoc modo: EA RES AGATVR, QVOD AVLVS AGERIVS DE LVICIO TITIO INCERTVM STIPVLATVS EST, QVO NOMINE NVMERIVS NEGIDIVS SPONSOR EST, CVIVS REI DIES FVIT; in persona vero fideiussoris: EA RES AGATVR, QVOD NVMERIVS NEGIDIVS PRO LVICIO TITIO INCERTVM FIDE SVA ESSE IVSSIT, CVIVS REI DIES FVIT; deinde formula subicitur.

138. Superest, ut de interdictis dispiciamus.

139. Certis igitur ex causis praetor aut proconsul principaliter auctoritatem suam finiendis controuersiis interponit; quod tum maxime facit, cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contenditur; et in summa aut iubet aliquid fieri aut fieri prohibet: formulae autem 'et uerborum⁶ conceptiones, quibus in ea re utitur, 'decreta aut interdicta uocantur: [140.] decreta,⁷ cum fieri aliquid iubet, uelut cum praecipit, ut aliquid exhibeatur aut restituatur; interdicta uero, cum prohibet fieri, uelut cum praecipit, ne sine uitio possidenti uis fiat, neue in loco sacro aliquid fiat: unde omnia interdicta aut restitutoria aut exhibitoria aut prohibitoria uocantur. 141. Nec tamen cum quid iusserit fieri aut fieri

207. 202. 283.

236.
non resc.

¹⁷⁵) reliq̃a si C. pro reliq̃ si, ut puto. reliqua. Si edd. ⁶) Transposui. uerborum et C. edd. etiam mea prior. Sed nec dicitur uerborum formula nec conceptio simpliciter. Cf. §. 30. ⁷) interdicta dec *** uocantur at decreta C. ut quattuor tantum litterae rela periisse videantur. Transposita videntur prius decreta et aut, proptereaue aut mutatum in at (autem). Cf. praeter superiora aut iubet . . . aut f. prohibet Lex Rubr. c. 19. 'decernet interdictetue'. interdicta decre-

ad §. 122. Secus in ex empto actione, ubi non initium obligationis, sed praestationis effectus spectatur. §. 138. = pr. I. de interd. (4, 15). §. 139. Cf. pr. §. 1. I. ib. L. 2. §. 5. D. ne quid in loco p. (43, 8). §. 140. Cf. §. 1. I. cit. ne sine uitio] cf. §§. 148 seq. neue in loco s.] cf. D. ne quid in loco s. f. (43, 6). §. 141. Cf. §§. 162 seq. Ulp. Inst. fr. 1, 1. 2. Quintil. I. O. 2, 10. §. 5. 7, 5. §. 3.

prohibuerit, statim peractum est negotium, sed ad iudicem recuperatoresue itur et ibi editis formulis quaeritur, an aliquid aduersus praetoris edictum factum sit, uel an factum non sit, quod is fieri iusserit. et modo cum poena agitur, modo sine poena: cum poena, uelut cum per sponsionem agitur, sine poena, uelut cum arbiter petitur; et quidem ex prohibitoriis interdictis semper per sponsionem agi solet, ex restitutoriis uero uel exhibitoriis modo per sponsionem, modo per formulam agitur, quae arbitraria uocatur.

142. Principalis igitur diuisio in eo est, quod aut prohibitoria sunt interdicta aut restitutoria aut exhibitoria. 143. Sequens in eo est diuisio, quod uel adipiscendae possessionis causa comparata sunt uel retinendae uel recipiendae. 144. Adipiscendae possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, cuius principium est QVORVM BONORVM; eiusque uis et potestas haec est, ut quod quisque ex his bonis, quorum possessio alicui data est, pro herede aut pro posses-
 237. sore '(possidet, doloue fecit, quominus)¹⁷³ | possideret, id ei, cui bonorum possessio data est, restituatur: pro herede autem possidere uidetur tam is, qui heres est, quam is, qui putat se heredem esse; pro possessore is possidet, qui sine causa aliquam rem hereditariam uel etiam totam hereditatem sciens, ad se non pertinere, possidet: ideo autem adipiscendae possessionis uocatur '(interdictum),⁹ quia ei tantum utile est, qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem; itaque si quis adeptus possessionem amiserit, desinit ei id inter-

taue uocantur. (uocantur) autem decreta edd. ¹⁷³) *Supplevi ex L. 1 pr. D. quor. bon. (43, 2), ut recte haberet possideret. Sed tamen etiam ea de causa non tota illa ipsius edicti verba transcribere volui (quod nunc fecit Bg. ed. 5) quia tanta subtilitas Institutionibus non convenit, et Gaius tum cetera huiusmodi interdicta non simpliciter similia dicere potuisset. Simile initium 'possidet' et 'possideret' omittendi causam fuisse quilibet videt. ⁹) Addidi ex Inst.*

12, 10. §. 70. §. 142. = §. 1. init. I. de interd. (4, 16). Cf. L. 1. §. 1. D. eod. (43, 1). §. 143. = §. 2. I. ib. Cf. Auson. Griph. 63 seq. Ulp. Inst. 4, 1. §. 144. Cf. §. 3. I. ib. supra 3, 34, 2, 149.

dictum utile esse. 145. Bonorum quoque emptori similiter proponitur interdictum, quod quidam possessorium uocant. 146. Item ei, qui 'publice'¹⁸⁰ bona emerit, eiusdem condicionis interdictum proponitur, quod appellatur sectorium, quod sectores uocantur, qui publice bona mercantur. 147. Interdictum quoque, quod appellatur Saluianum, apiscendae possessionis '(causa)'¹ comparatum est, eoque utitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset. 148. Retinendae possessionis causa solet interdictum reddi, cum ab utraque parte de proprietate aliquius rei controuersia est, et ante quaeritur, uter ex litigatoribus possidere et uter petere debeat; cuius rei gratia comparata sunt VTI POSSIDETIS et VTRVBI. 149. Et quidem VTI POSSIDETIS interdictum de fundi uel aedium possessione redditur, VTRVBI uero de rerum mobiliu possessione. 150. Et siquidem de fundo uel aedibus interdicatur, eum potiore²³⁸ esse praetor iubet, qui eo tempore, quo interdictum redditur, nec ui nec clam nec precario ab aduersario possideat; si uero de re mobili, tunc eum potiore esse iubet, qui maiore parte eius anni nec ui nec clam nec precario ab aduersario 'possederit';² idque satis ipsis uerbis interdictorum significatur. 151. At in VTRVBI interdicto non solum sua cuique possessio prodest, sed etiam alterius, quam iustum est ei accedere, uelut eius, cui heres extiterit, eiusque, a quo emerit uel ex donatione aut 'dotis datione'³ acceperit: itaque si nostrae possessioni iuncta alterius iusta possessio exsuperat aduersarii possessio-

¹⁸⁰) publica C. ed. Bg., quod defendit Lachm. Sed bona sunt damnatorum, quae 'publice' i. e. publica auctoritate venduntur et emuntur, non publica, quo sensu Gaius dixit 2, 10. 11. 4, 29. Cf. v. seq. et 1, 27. 3, 184. ¹) Ex Inst. addidi. ²) possidet C. ed. Bg. ³) Ex Blum. cj. ed. Bg. Cf. §. 41. I. de rer. div. (2, 1). donatione C.

L. 11—13. D. de her. pet. (5, 3). §. 145. Cf. 3, 80. §. 146. Cf. 3, 80. Cic. pro Rosc. Am. 30. §. 103. Phil. 2, 26. 29. Schol. Cic. Verr. 2, 1, 20. §. 52. 23. §. 61. Fest. v. Sectors. §. 147. = §. 3. I. h. t. (4, 15). Cf. Theoph. ib. §§. 148. 149. = §. 4. I. ib. Cf. supra §. 81. Paul. 5, 6. §. 1. Fest. v. Possessio. L. 1 pr. §. 3. D. uti possid. (43, 17). L. 1 pr. D. utrobi (43, 31); infra 4, 160. §. 151. Cf. L. 13. §§. 12. 13. D. de acq. v. am. poss. (41, 2). L. 14—18. D. de

nem, nos eo interdicto vincimus: nullam autem propriam possessionem habenti accessio temporis nec datur nec dari potest: nam ei, quod nullum est, nihil accedere potest: *sed et si vitiosam habeat possessionem, id est aut vi aut clam aut precario ab aduersario adquisitam, non datur; nam ei possessio sua nihil prodest.* 152. Annus autem retrorsus numeratur: itaque si tu uerbi gratia anni mensibus possederis prioribus v, et ego vii posterioribus, ego potior ero quantitate mensium possessionis; *nec tibi in hoc interdicto prodest, quod*¹⁸⁴ *prior tua eius anni possessio est.* 153. Possidere autem uidemur non solum si ipsi possideamus, sed etiam si nostro nomine aliquis in possessione sit, licet is nostro iuri subiectus non sit, qualis est colonus et inquilinus: per eos quoque, apud quos deposuerimus, aut quibus commodauerimus, aut quibus *'gratuitam'*⁵ habitationem *'praestiterimus,*⁶ aut quibus *(usumfructum'*⁷ *uel usum con)stituerimus,* ipsi possidere uidemur; et hoc est, quod uolgo dicitur, retineri possessionem posse per quemlibet, qui nostro nomine sit in possessione. quin etiam plerique putant, animo quoque retineri possessionem, quae nostro nomine a nullo teneatur, scilicet quoniam in possidendi animo solo, quam semel adepti fuerimus possessionem, in tantum retinere posse⁸ uideamur.

¹⁸⁴) quae *cj. nuper Keller contra mentem Gaii.* ⁵) *Ex Savin. cj. ed. Goesch. Cf. L. 17 pr. D. de praescr. v. (19, 5). L. 15. §. 1. D. de precar. (53, 26). L. 1. §. 9. D. de his qui effud. (9, 3). L. 32. D. de donat. (39, 5). 'usum fructum vel usum aut' ed. Bg.* ⁶) *pūuerimus C. constituerimus edd. etiam mea prior. Sed gratuita habitatio, quae similis est commodato, constitui dici non potest, quod servitutum verbum est proprium.* ⁷) *Haec omittunt edd. etiam mea prior. a quibus . . . a . . . am (gratuitam) habitationem C. Apparet, librarum duo membra orationis, quae incipiunt aut quibus confudisse et cum post scriptum prae oculi aberrassent ad (con)stituerimus, velletque omisum membrum quod proximum est ante hoc verbum transcribere, rursus in prius membrum incidisse. Certe usufructuarium et usuarium Gaius non omisit.* ⁸) *Priore ed. restitueram: 'quae nostro nomine a nemine tenetur, ut scilicet tum in possidendi animo solo, cum*

div. temp. pr. (44, 3). §. 152. Cf. Theoph. 4, 15. §. 4. Paul. 5, 6. §. 1. Fr. Vat. 311. L. 156. D. de verb. signif. (50, 16). §. 153. Cf. §. 5. I. de interd. (4, 15). Cf. Paul. 5, 2. §. 1. apisci uero] cf.

apisci uero possessionem per quos possimus, secundo commentario rettulimus; nec ulla dubitatio est, quin animo possessionem apisci non possimus. 154. Recuperandae possessionis causa solet interdictum dari, si quis ui deiectus sit: nam ei proponitur interdictum, cuius principium est *VNDE TV ILLVM VI DEIECISTI*, per quod is, qui deiecit, cogitur ei restituere rei possessionem, si modo is, qui deiectus est, nec ui nec clam nec precario 'possideret ab illo; namque si ante¹⁵⁹ ui aut clam aut precario 'possederit ab eo, impune¹⁶⁰ deicitur. 155. Interdum tamen 'a praetore¹ ei, quem ui deiecerim, quamuis a me 'ui² aut clam aut precario possideret, 'cogor rei³ restituere possessionem, uelut si armis eum ui deiecerim: nam praetor | 'proprium interdictum comparauit, quo restitui omni modo iubet, si quis armis aliquem deiecit. armorum autem appellatione non solum scuta et gladios (et galeas) significari intellegimus, sed et fustes et lapides.⁴ |

156. Tertia diuisio interdictorum in hoc est, quod aut

uoluntate reuertendi discesserimus, retinere possessionem' in quibus quaedam Codici parum convenire recte monuit Bg. ed. 5. In his quae Schedis iterum inspectis nunc facti, notata fuisse posui: num., scil., quiam, psidendi, q, fuerim' possion. tant., p'se. Bg. ed. 5.: animo — retineri p. q . . . nostrorum et post lacunam maiorem: animo solo, qu. uoluerimus, ex quo discessimus, reuerti, retinere possessionem uideamur. ¹⁵⁹) possidet ab aduersario; quod si aut ed. Bg. ¹⁶⁰) possederit, impune ed. Bg. ¹) Scripsi. In C. fuerit: a pr. 'etiam' edd., quod postea tantum ferri ita posset, si pro quamuis scriptum esset etiamsi. ²) aut ui ed. Bg. contra C. fidem. ³) cogeret C. cogor ed. Bg. Cf. §. 154. ⁴) v. 18—21. restitui (in edd. tantum vox omnimodo legitur), quae et certa est restitutio nec difficilis videbitur, cum animaduerteris, inde a v. armorum autem omnia in fine §. 6. I. de interd. (4, 15) legi. Tantum de vv. 'et galeas', quas versus uix capit, dubitari potest, utrum librarius ea omiserit, an Iustinianus addiderit, petita ex Gaio L. 41. D. de verb. sign. (50, 16), qui libro XXI. ad ed. prov. tractabat actionem vi bon. raptorum.

2, 89 seq. §. 154. Cf. §. 6. I. ib. L. 1 pr. D. de vi (43, 16). Cic. pro Caec. 13. 31. 32. pro Tull. 29. 44 seq. ad fam. 7. 13. de orat. 1, 10. §. 41. Paul. 5. 6. §§. 3—8. §. 155. Cf. Cic. pro Caec. 8. 12 seq. 31 seq. pro Tull. 36. 44. L. 3. §§. 2—12. L. 14. D. de vi (43, 16). §§. 156—159. = §. 7. I. h. t. (4, 15). Cf. L. 2 pr. D. eod. (43, 1).

simplicia sunt aut duplicia. 157. Simplicia 'sunt',¹⁹⁵ in quibus alter actor, alter reus est, qualia sunt omnia restitutoria aut
 240. exhibitoria: nam actor | est, qui desiderat aut exhiberi aut restitui, reus is est, a quo desideratur, ut exhibeat aut restituat. 158. Prohibitoriorum autem interdictorum alia duplicia, alia simplicia sunt. 159. Simplicia sunt 'uelut'⁶ quibus prohibet praetor in loco sacro aut in flumine publico ripae eius aliquid facere reum: nam actor est, qui desiderat, ne quid fiat, reus is, qui aliquid facere conatur. 160. Duplicia sunt uelut VTI POSSIDETIS interdictum et VTRVBI: ideo autem duplicia uocantur, quia par utriusque litigatoris in his condicio est, nec quisquam praecipue reus uel actor intellegitur, sed unusquisque tam rei quam actoris partes sustinet; quippe praetor pari sermone cum utroque loquitur: nam summa conceptio eorum interdictorum haec est: VTI NUNC POSSIDETIS, QVOMINVS ITA POSSEDEATIS, VIM FIERI VETO; item alterius: VTRVBI HIC HOMO, DE QVO AGITVR,⁷ APVD QVEM MAIORE PARTE HVIVS ANNI FVIT, QVOMINVS IS EVM DVCAT, VIM FIERI VETO.

161. Expositis generibus interdictorum sequitur, ut de ordine et de exitu eorum dispiciamus; et incipiamus a simplicibus. 162. Si igitur restitutorium uel exhibitorium interdictum redditur, uelut ut restituatur ei possessio, qui ui defectus est, aut exhibeatur libertus, cui patronus operas indicere uellet, modo sine periculo res ad exitum perducitur, modo cum periculo. 163. Namque si arbitrum postulauerit

¹⁹⁵) *Scripti 'Gatus' p. 187. *au C. i. e. s̄ ū ū (= sunt uelut); quod uelut huc aberravit, quum §. 159. post Simplicia sunt excidisset. Cf. Bg. ad h. l. ⁶) (ueluti) ed. Bg. Cf. not. 174. ⁷) Exciderit fuit. Nam in plena formula sine dubio erat: 'utrubi h. h. d. q. a. nec vi nec clam nec precario ab altero fuit, apud quem eorum ita mai.' etc.*

in loco sacro] cf. §. 140. in flum. publ.] cf. L. 1 pr. D. ne quid flum. (43, 13). §. 160. = §. 7. I. cit. supra §. 149. ibiq. cit. §. 161. Cf. §. 8. I. ib. Frontin. de contr. agr. p. 16. 44. ed. Lachm. §. 162. Cf. §§. 141. 157. exhib. lib.] cf. L. 2. §. 1. D. de interd. (43, 1). L. 13. §. 2. D. de oper. lib. (39, 1). §. 163. Cf. Ulp. Inst. 1, 2. quanti ea res est] cf. L. 5. D. de interd. (43, 1). L. 2. §. 2. D.

is, cum quo agitur, accipit formulam, quae appellatur | arbi- 241.
traria: nam iudicis arbitrio, si quid restitui uel exhiberi de- t. s.
beat, id sine poena exhibet uel restituit, et ita absoluitur;
quodsi nec restituat neque exhibeat, quanti ea res est, con-
demnatur. sed actor quoque sine poena experitur cum eo,
'cui¹⁹⁸ neque exhibere neque restituere quicquam 'opus est;
'praeterquam⁹ si calumniae iudicium ei oppositum fuerit.
'diuersae plane scholae auctoribus placet, prohibendum²⁰⁰ |
calumniae iudicio 'eum, qui arbitrum postulauerit,²⁰⁰ quasi
hoc ipso confessus uideatur, restituere se uel exhibere de-
bere: sed alio iure utimur; et recte; nam etiam confidens
fore, ut alter superetur,¹ arbitrum quisque 'potest postu-
lare. 164. Ceterum² obseruare debet is, qui uolet arbitrum
petere, ut statim petat, antequam ex iure exeat, id est, ante-
quam a praetore discedat: sero enim petentibus non indul-
gebitur. 165. Itaque si arbitrum non petierit, sed tacitus
de iure exierit, cum periculo res ad exitum perducitur: nam
actor prouocat aduersarium sponcione, ni contra edictum prae-
toris non exhibuerit aut non restituerit; ille autem aduersus
sponcionem aduersarii restipulatur; deinde actor quidem
sponcionis formulam edit aduersario; ille 'uero huic³ in-

¹⁹⁸) q C. i. e. qui (sic edd.) pro cui. ⁹) Scripsi. offert librarius
(mutato inde antea cui in qui) scripsisse uidetur, quod esse debebat
opu ept i. e. opus est praeter: quanquam scio, Gaium alias 'opus est'
cum ablativo vel sequente 'ut' construere solere. Sed omnino con-
struere cum infinitiue Latinum est. ²⁰⁰) Ex mea cj. paulum cor-
recta restitui. Initio in C. fuerit diūsae plane s. ¹) Ex correcta
mea cj. scripsi. In C. erat: n' etiam confidens fore ut alī supet'.
²) Ex mea cj. restitui. Librarius vocem ceterū (ceterum), quae se-
quentis v. initium esse debebat, male in fine antecedentis v. retinuit.
Ipsam praetorem in interdicto reddito hanc observationem ei, qui-
cum agebatur, iniunxisse, docent Probi notae Einsidel. supra p. 77.

³) huic edd., cum in Sched. antecedit una littera (u).

quod leg. (43, 3). L. 3. §. 11. D. de tab. exh. (43, 5). L. 2. §. 44. D.
ne quid in loco p. (43, 8). L. 1. §. 41. L. 6. 15. D. de vi (43, 16).
L. 15. §§. 7—12. L. 22. §. 2. D. quod vi (43, 24). L. 9. §. 4. D. de
precar. (43, 26). L. 63. D. de rei vind. (6, 1). cal. iudicium] cf. §§.
175. 151. 'Gaius' p. 201 seq. §. 165. Cf. §. 141. Cic. pro Caec. 9.

uicem restipulationis: sed actor sponsionis *formulae subicit* et aliud iudicium de re restituenda uel exhibenda, ut si

242. sponsione uicerit, nisi ei res exhibeatur aut restituatur,²⁰⁴
l. s.

243.

l. s.

v. 1 ... fere 9

²⁰⁴) In p. 242., in qua omnino nihil legi potuit, primum haec fere secuta esse suspicor: 'tantidem, quanti sponsio facta sit, aduersarius condemnnetur: quod iudicium appellatur secutorium, quia sequitur sponsionis uictoriam (cf. §. 169 fin.). Sponsio uero et restipulatio tanti fit, quanti rem exhiberi uel restitui actoris intersit. (Cf. L. 7. §. 4. D. quod vi aut cl. 43, 24. verba 'simpli litem aestimandam'.) Postea iudex, apud quem de ea re agitur, requirit, an reus contra edictum praetoris non restituerit aut non exhibuerit; et si secundum actorem iudicatum erit, aduersarium summam sponsionis et si non restituerit uel non exhibuerit, etiam secutorio iudicio condemnat, actorem uero restipulationis absoluit; quodsi secundum reum iudicauerit, hunc sponsionis et secutorii iudicii absoluit, actorem uero restipulationis condemnat. — Si prohibitorium interdictum redditum fuerit, uelut ne quid in loco sacro fiat, semper cum poena res peragitur. Nam si is, cum quo agitur, contra edictum praetoris fecisse dicatur, actor eum sponsione pronocat, ni contra edictum praetoris fecerit; aduersarius restipulatur, editisque ab actore sponsionis, ab aduersario restipulationis formulis actor praeterea iudicium secutorium edit, quo si sponsione uicerit, aduersarius tantidem, quanti sponsio sit, condemnatur. Condemnationes uero et absolutiones similiter fiunt, ut in restitutoriis interdictis diximus.' — Hinc Gaius sub finem paginae transitum fecisse uidetur ad interdicta duplicia, et ila quidem, ut primum diversum eorum usum ostenderet, quod aut possessioni vel quasi possessioni (§. 139) aduersus vim defendendae omnino inserviunt, aut de proprietate contendentibus dantur (§. 148). Ad priorem disputationis partem pertinuisse videntur litterarum vestigia versu 1. p. 243. conspicua et fortasse ita interpretanda: 'si quis cum alio utatur aq̄ q̄p̄ (aqua, quae per) eundem rivum ducitur' (cf. L. 1. §. 26. D. de aqua quot. 43, 20); ex posteriore, quae interdictorum Utrubi et Uti possidetis propria est, non dubito haec desumpta esse a Iustiniano §. 4. I. de interd. (4, 15) inter §. 148. et 149. intercalata 'Namque nisi ante iudicari solet.' quas adeo Gaiana sunt, ut nec in textum ea recipere dubitarim. Ad idem vero argumentum spectant etiam quae Blum. initio v. 21. et 22.

31. 32. pro Tull. 30. 53. ad div. 7, 21. Quintil. I. O. 7, 5. §. 3. Lex Rubr. c. 22.

165^a. ... Namque nisi ante exploratum fuerit, utrius eorum possessio sit, non potest petitoria actio institui, quia et civilis et naturalis ratio facit, ut alius possideat et alius a possidente petat. Et quia longe commodius est possidere quam petere, ideo 'plerumque et fere semper²⁰⁵ ingens existit contentio de ipsa possessione. Commodum autem possidendi in eo est, quod etiamsi eius res non sit, qui possidet, si modo actor non potuerit suam esse probare, remanet in suo loco possessio: propter quam causam cum obscura sunt utriusque iura, contra petitorem iudicari solet. 165^b. Itaque ne possessio in incerto sit, et maxime ne amplius ui contentant, interdicto certare debent, | aut denegantur actiones tam petitoria quam per sponsionem. | 166. Si uero interdictum postulatum est, reddito eo, primum curat praetor, ut, dum litigatur, ui abstineant. Ideoque alterutrius |⁶ ex 244. iis res ab eo fructus 'licitatione'⁷ tantisper in possessione constituitur, si modo aduersario suo fructuaria stipulatione 'satisfat,⁸ cuius potestas haec est, ut si contra ipsum iudex sit postea 'pronuntiaturus,⁹ 'fructus et, quo emit, praestet. nam inter²¹⁰ aduersarios, qui pretio certant, cum contentio fructus licitationis est, scilicet quia possessorem interim esse interest, 'tantisper¹ possessionem ei praetor uendit, qui plus

eruit, ita ut pauca tantum intercidisse possint, quae cum sequentibus usque ad finem p. 243. sententiae perficiendae causa supplevi. In edd. tantum est aut denegantur. ²⁰⁵) Cf. 2, 25. L. 1. D. de usurp. (41, 3). ⁶) Lineae 13 priores huius pag. ter sunt scriptae. Quae primum sequuntur, ex mea cj. ('Gaius' p. 187), sed hic illic paulum correctae supplevi. ⁷) litigando * Sched. ⁸) Videamus ne in C. sit: pmitit (promittit). ⁹) In C. videtur fuisse pnuntial'us. De hac pronuntiatione cf. L. 35. D. de acq. poss. (41, 2). ²¹⁰) In C. fuerit: f et q emit pset ū+. Ipsa verba stipulationis Gaius retulisse putandus est. Cf. §. 167. Apud Caton. 145 est: amplius quam quanti emerit, omnis pecuniae centesima accedet. ¹) tantisp r C. (evanida e).

§. 165^a. Cf. L. 1. §. 3. D. Uti poss. (43, 17). Schrader ad §. 4. I. de interd. (4, 15). §. 165^b. Cf. Frontin. de contr. agr. II. p. 44 Lachm. actiones etc.] cf. §. 91. 'Gaius' p. 189 seq. §. 166. fruct. stipul.] cf. L. 4. §. 2. D. de verb. obl. (45, 1). satisfat] cf. §. 169. fructus et quo emit] cf. §. 167. sponsione etc.] cf. Cic. pro Caec. 16.

licetur. postea alter alterum sponsione prouocat: 'SI ADVERSUS EDICTVM PRAETORIS POSSIDENTI MIHI A TE VIS FACTA EST, et²¹² inuicem ambo restipulantur aduersus sponsionem: uel 'stipulationibus iunctis duabus³ una inter eos sponsio 'itemque una restipulatio aduersus eam fit,⁴ 'quod et commodius ideoque magis in usu est.⁵ 166^a. 'Deinde ab utroque editis formulis omnium stipulationum et | restipulationum, quae factae sunt,⁶ iudex, apud quem de ea re agitur, illud scilicet requirit, (quod) praetor interdicto complexus est, id est, uter eorum eum fundum easue aedes per id tempus, quo interdictum redditur, nec ui nec clam nec precario 'possederit.⁷ cum iudex id explorauerit, et forte secundum me iudicatum sit, aduersarium quidem et sponsionis et restipulationis summas,⁸ quas cum eo feci, condemnat, et conuenienter me sponsionis et restipulationis, quae mecum factae sunt, absoluit; et hoc amplius si apud aduersarium mecum possessio est, quia is fructus licitatione uicit, nisi restituat mihi possessionem, Cascelliano siue | secutorio iudicio condemnatur. 245. l. s. 167. Ergo⁹ is, qui fructus licitatione uicit, si non probat, ad se pertinere possessionem, sponsionis et restipulationis et fructus licitationis summam poenae nomine soluere et praeterea possessionem restituere iubetur, et hoc amplius fructus,

²¹²) *Ex correcta mea et Rudorfi cj. Cf. §. 166^a. et forte secundum me etc. In C. fuerit: si . . . possidenti m a te bis (pro uis) facta ē et.*

'NISI A. E. P. POSSIDENTIBVS NOBIS (VIS) FACTA ESSET' ed. Bg.

³) *Ex mea cj. (Zeitschr. XIII. p. 334). cum ed. Bg.* ⁴) *Ex mea cj. Bg. ed. habet tantum voces stipulatio — fit.* ⁵) *Spatium probabili sententia complevi.* ⁶) *Restitui, unam v. quae notatam fuisse ponens. Cf. §. 165. Gaius ita scripsisse putandus est, quia et fructuariam stipulationem complecti debebat et quia aut una aut*

duae sponsiones et restipulationes poterant factae esse. Edd. parum caute vv. fundo (pro deinde) et restitui (pro restipul-) receperunt, quae aperte huius loci non sunt. ⁷) *possideret C. edd.*

⁸) *Nota, certam pecuniae summam has ex interdicto sponsiones et restipulationes habuisse; qualem, significavi nota 183. Cf. §. 186.*

⁹) *Recte; sequitur hoc ex §. 166. Omnino vero hac §. Gaius non de condemnatione et absolutione agit, sed de poena (spons., restip., fr. lic. summarum) et rei (possessionis cum fructibus) restitutione.*

§. 45. §. 166^a. Cascelliano . . . iudicio] cf. L. 3. §. 11. D. uti poss.

quos *interea* percepit, reddit; summa enim fructus licitationis non pretium est fructuum, sed poenae nomine soluitur, quod quis alienam possessionem per hoc tempus retinere et facultatem fruendi nancisci conatus est. 168. Ille autem, qui fructus licitatione victus est, si non probauerit,²²⁰ ad se pertinere possessionem, tantum sponsionis et restipulationis summam poenae nomine debet. 169. Admonendi tamen sumus, liberum esse ei, qui fructus licitatione victus erit, omnia fructuaria stipulatione, sicut Cascelliano siue secutorio iudicio de possessione recipienda experitur, ita de fructibus et de fructus licitatione agere: in quam rem proprium iudicium comparatum est, quod appellatur fructuarium, quo nomine actor iudicatum solui satis accipit²: dicitur autem et hoc iudicium secutorium, quod sequitur sponsionis uictoriam; sed non aequè Cascellianum uocatur. 170. Sed quia nonnulli interdicto reddito cetera³ ex interdicto facere nolebant, atque ob id non poterat res expediri, praetor illi, qui uult experiri, propria⁴ comparauit interdicta, ⁵ duo scilicet, quia aut¹ de possessione fundi uel aedium agitur, aut de possessione rerum mobilium.⁶ contra eum, qui ex interdicto de rerum soli uel aedium possessione cetera facere noluit, interdictum datur, quo⁷ prohibetur ui resistere, ne alter possessionem rei ingrediatur et retineat. cum uero de re mobili uelut seruo agitur, prohibetur ui resistere, ne alter eam rem ducat eiusque in possessione sit;⁸ in utroque tamen interdicto alter satisdat, se restitutum esse, si postquam

²²⁰) probabaret C. probarit edd. ¹) Scripti 'Gaius' p. 193. fr. licitatio est, quod quis licitatus est, quo emit fructus. ²) accipiat C. accipiet ed. Bg. ³) i. e. fructus licitationem, et quae inde pendebant sponsiones et restipulationes. Cf. not. ad Utp. Inst. 5. ⁴) Restitui. Notatum erat q(ui) et p(ro)p(ri)a. Non dicitur actor, quod in hoc interdicto uterque actor et reus est. ⁵) V. 1—14. huius pag. edd. singula tantum verba (et cetera ex interdicto — sine causa — fuerint) praebent. Restitui probabilem sententiam, ductus Sched. anxie secutus. ⁶) Cf. §. 149. ⁷) In C. fuerit l'q. ⁸) Neque enim posside-

(43, 17). §. 169. Cf. §. 166. Polyb. 32, 2. iudic. solui] cf. §. 91. §. 170. Cf. Frontin. p. 44, 4.

interdictum est, | in diebus *²²⁹, ut oportet, cetera ex interdicto fiant. | ita uero adeptus possessionem, si postea contra eum iudicatum sit, quia uidetur sine causa interim esse²³⁰ adeptus, duplum fructum praestare iudicio Calpurniano com-
pellitur.¹ | aut si ipsum fructum soluat, simplum, quanti² fuerint fructus.³ ————— v. 15—24.

247. ————— v. 1—19.

l. s.

171. ⁴ Nunc admonendi sumus, ne facile homines ad

bat, qui interim fructum tantum adipiscebatur. ²²⁹) Fortasse x vel v. ²³⁰) Notatum videtur fuisse lim ēē. ¹) Notatum c'p. . . ²) Notatum fruct. soluat simpl. q'ti. ³) Ad exemplum redhibitoriae actionis L. 45. D. de aedil. ed. (21, 1). — Post haec v. 15. fere secutum esse puto: 'praeterea et possessionem restituit secutorio iudicio. sponsio uero et restipulatio hoc casu una tantum fit, quoniam is tantum, qui possessionem interdicto adeptus est, aduersus edictum uim fecisse uel non fecisse dici potest. Quodsi is possessionem adipisci prohibitus est, sponsio et restipulatio fit ex hoc interdicto, quanti actor eam rem esse iurauerit, sed ita, ut id in formula summa sponsonis taxetur, quae ex interdicto VTI POSSIDETIS fit, uelut hoc modo: SI (haec apparent in v. 22) PARET, N. N. A. A. S (ESTERTIOS) TOT DARE O(PORTE)RE, I(VDEX) N. N. A. A. D(VM)T(A)T(T) TANTAM PECVNIAM, QVANTAE FVERIT SPONSIO, QVAE EX INTERDICTO, CVIVS TVENDI CAVSA NUS N. N. A. A. VIM FACERE VETITVS EST, FACTA SIT, TOT NVMMOS CONDEMNNA S. N. P. A. apparet enim, iniquum fore, si sponsonis poena huius interdicti sponsonis poenam ex eo interdicto superaret, cuius causa hoc comparatum est: ex formulis uero sponsonis et restipulationis, quae ex hoc interdicto factae sunt, apud eundem iudicem agitur, qui ex interdicto VTI POSSIDETIS datur. Praeterea in satisfactione, qua in hoc interdicto cauere diximus, praetor fideiussores dari iubet, quia scilicet lege Fulvia (haec apparent in v. 9. p. 247) sponsori et fideiussoribus uero in hac causa nec ex epistola D. Hadriani subuenitur.' Deinceps fere usque ad v. 19. exposuerit Gaius, siue ceteris ex interdicto intra diem factis possessio restituta sit, siue vim facere altero interdicto prohibitus possessionem retinuerit, duas sponsones et duas restipulationes factas esse. Priore casu omnia perinde acta esse, atque supra tradiderat; postertore propria iudicia de duplis fructibus et de possessione restituenda data esse. ⁴) v. 20—24, ad sensum restitui, maxime ope pr. §. 1. I. de poena tem. lit. (4, 16).

§. 171. Cf. pr. §. 1. I. de poena tem. litig. (4, 16); supra §§. 9. 13. Cic. pro Rosc. Com. 4. 5. de offic. 3, 18 pr. Lex Rubr. c. 21. L. 18. §. 2. D. de pec. const. (13, 5). — Lex Iul. munic. v. 40 . . . 45.

*litigandum procederent, partim iure civili legibus | 'aut moribus, partim a praetore*²³⁵ *iuris tuendi gratia uarias poenas temere litigantium constitutas esse. Ecce enim aduersus reum infitiantem ex quibusdam | 'causis actio dupli consti-* 248. *tuitur,*⁶ *uelut si iudicati aut depensi aut damni iniuriae aut* l. s. *legatorum per damnationem relictorum nomine agitur: ex quibusdam causis sponsionem facere permittitur, uelut de pecunia certa credita et pecunia constituta; sed certae quidem creditae pecuniae tertiae partis, constitutae uero pecuniae partis dimidiaae. 172. Quodsi neque sponsionis, neque dupli actionis periculum ei, cum quo agitur, iniungatur,*⁷ *ac*⁸ *ne statim quidem ab initio pluris quam simpli sit actio, permittit praeter iusiurandum*⁹ *exigere, non calumniae causa infitias ire: unde 'quia*²⁴⁰ *heredes uel qui heredum loco habentur, 'nec alioquin poenae*¹ *obligati sunt, item feminis pupillisque 'exprimi non solet*² *poena sponsionis, iubet 'modo*³ *eos iurare. 173. Statim autem ab initio pluris quam simpli actio est uelut furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli, concepti et oblati tripli: nam ex his causis et aliis quibusdam, siue quis neget siue fateatur, pluris quam simpli est actio.*

174. Actoris quoque calumnia coercetur modo calumniae iudicio, modo contrario, modo iureiurando, modo restipulatione. 175. Et quidem calumniae iudicium aduersus omnes actiones locum habet, et est decimae partis 'pecuniae,⁴ aduer-

²³⁵) In C. fuerit: a morib. parti a pre. ⁶) Ex Goesch. cj. ⁷) Ex Lachm. cj. coniungatur C. edd. ⁸) aut ed. Bg. Sed a* C. ⁹) iusiurandum C. Fortasse: in (modo) iusiurandum. ²⁴⁰) Ita Lachm. quamuis ed. Bg. ¹) In C. fuerit: nunq. i dupli. sic ed. mea prior; nunc malui: nec alioqpenae coll. L. 25. §. 9. D. de aed. ed. 21, 1. — 'numquam poenis' ed. Lachm. 'iure civili non amplius' ope notarum commenticiarum ed. Bg. ²) In C. fuerit: expmi n̄ solet, fortasse littera n̄ supra lineam posita. Nisi forte antea fuit: itē a feminis p. q. ut legamus: exigi non solet. 'remitti solet' ('soleat', item antea sint ed. Bg.) ed. Lachm. ³) Ita Lachm. tamen ed. Bg. ⁴) In C. sine dubio fuit pēce. Cf. §. 171. 'causae' ex Sav. cj. edd. etiam mea prior.

§. 172. Cf. L. 4. §. 4. D. fam. erc. (10, 2). §. 1. I. cit. Valer. Prob. 5. §. 173. Cf. §. 1. I. cit. supra 3, 189—191. §. 174. Cf. §. 1. I. cit. §. 175. Cf. Consult. 6, 13. — Nov. 112. c. 2 pr.

sus interdicta autem quartae partis. 176. *Sed liberum est illi, cum quo agitur, aut calumniae iudicium opponere aut iusiurandum exigere, non calumniae causa agere.* 177. *Contrarium autem iudicium ex certis causis constituitur, | uelut si iniuriarum agatur, et si cum muliere eo nomine agatur, quod* 249. *'dicatur'*²⁴⁵ *uentris nomine in possessionem missa dolo malo ad alium possessionem transtulisse, et si quis eo nomine agat, quod dicat, se a praetore in possessionem missum ab alio quo admissum non esse. sed aduersus iniuriarum quidem 'actionem eius'*⁶ *decimae partis datur, aduersus uero duas istas quintae.* 178. *Seuerior autem coercitio est per contrarium iudicium: nam calumniae iudicio x. partis nemo damnatur nisi qui intellegit, non recte se agere, sed uexandi aduersarii gratia actionem instituit, potiusque ex iudicis errore uel iniquitate uictoriam sperat quam ex causa ueritatis: calumnia enim in adfectu est, sicut furti crimen: contrario uero iudicio omnimodo damnatur actor, si causam non tenuerit, licet aliquā opinione inductus crediderit, se recte agere.* 179. *Vtique autem ex quibus causis contrario iudicio 'agi potest,' etiam calumniae iudicium locum habet; sed alterutro tantum iudicio agere permittitur: qua ratione si iusiurandum de calumnia exactum fuerit, quemadmodum calumniae iudicium non datur, ita et contrarium non dari debet.* 180. *'Restipulationis quoque poena ex'*⁸

²⁴⁵) dicetur *C. ed. Bg.* ⁶) *āonis C. corruptum ex āo eius* = actionem eius *i. e. pecuniae, quam continet, ut in condemnatione incertae pecuniae §. 51. actionem edd. etiam mea prior.* ⁷) agere potest *C. edd. (factum sc. ex agere i. e. agi potest, nota et explicatione simul posita).* ⁸) *Suspignor, Gaium scripsisse: Restipulatio quoque poenae*

§. 176. *Cf. §. 179. L. 44. §. 4. D. fam. erc. (10, 2). Paul. 2, 1. §. 2. ibique not. 3. L. 34. §. 4. L. 37. D. de iurei. (12, 2). L. 11. §. 1. D. ver. amot. (25, 2). L. 5. §. 14. D. de op. n. nunt. (39, 1). L. 7 pr. D. de damno inf. (39, 2). L. 9. C. de reb. cred. (4, 1). Cic. pro Rosc. Com. 1 fin. §. 177. si iniur.] cf. Paul. 5, 4. §. 11. L. 43. D. de iniur. (47, 10). si cum muliere] cf. tit. D. si ventr. nom. mul. (25, 5). quod dicat se a pr.] cf. tit. D. ne vis fiat ei, q. in poss. (43, 4). §. 178. *Cf. L. 1. §§. 1. 3. 4. D. ad SC. Turp. (48, 16). L. 3. C. de calumn. (9, 46). furti] cf. 3, 197. §. 179. Cf. §. 176. §. 180. Cf. §§. 13. 171.**

certis causis fieri solet; et quemadmodum contrario iudicio omnimodo condemnatur actor, si causam non tenuerit, nec requiritur, an scierit, non recte se agere, ita etiam restitutionis poena omnimodo damnatur actor. 181. *Interdum* 250. si ab actore *cum* ²⁴⁹ restitutionis poena petatur, ei neque calumniae iudicium opponitur, neque iurisiurandi religio iniungitur; nam contrarium iudicium in his causis locum non habere, palam est.

182. Quibusdam iudiciis damnati ignominiosi fiunt, uelut furti, ui bonorum raptorum, iniuriarum: item pro socio, *fiduciae, tutelae, mandati, depositi*: sed furti aut ui bonorum raptorum aut iniuriarum non solum damnati notantur ignominia, sed etiam *pacti*; nam ita in edicto praetoris ²⁵⁰ scriptum est; et recte: plurimum enim interest, *utrum ex delicto* aliquis, an ex contractu debitor sit. *praeterea* ¹ illa parte | edicti id ipsum *nominatim* cauetur, *ut qui contrario iudicio conuenitur, item qui pro debitore interuenit, uelut tuitor aut cognitor, ne laboret ignominia. nec igitur heres uel qui* ² *fideiusso*rio nomine iudicio conuenitur: etenim *ii quoque pro alio damnantur.* ³

183. In summa sciendum est, eum, qui *cum* aliquo acturus est, in *ius uocare* ⁴ et eum, qui uocatus est, *trahere posse*; quare edicto praetoris personas, quibus reuerentia debetur, sine | *permissu praetoris in ius uocare non licet*,

c(ausa) ex. Cf. §§. 171. 94. 95. ²⁴⁹ Restitui 'Gaius' p. 200. ²⁵⁰ Ex Heistii et Lachm. cf. restitui. ¹ Restitui (p)lea. ² Restitui maxime ope L. 1. L. 6. §. 2. D. de his q. not. (3, 2). Puta notatum fuisse cauet' ut q cōtrario — c'uenitur — q(ui) p(ro) — i(n)teruenit u(el)u(t) tuitor a(ut) — n(ec) ig(itur) h(eres) u(el) q(ui). [*'heres uel' deerat priore mea ed.*] ³ Restitui partim Heffterum secutus (ii qq p alio damnāt'). ⁴ Priore ed. restitueram: 'in ius uocat, rem ui peragere'. Quod nunc fecit: c'aliq. acturus ē, ī ius uocare et aptius est et Sched. ductibus magis conuenit. Edd. tantum in fine habent

§. 181. Cf. §§. 171. 172. 163. §. 182. Cf. §. 2. I. de poena tem. (4, 16) cum Schrader. L. 1. D. de his q. not. inf. (3, 2). supra §. 60.

§. 183. Cf. L. XII tabb. init. (Dirksen p. 130 seq.) supra §. 46. bñq. cit. Adde L. 6. L. 10. §. 3. L. 13. D. de in ius voc. (2, 4).

- quales sunt*²⁵⁵ *parentes, patronus*⁶ *et liberi parentesque patrōni*,⁷ *et 'in eum*,⁸ *qui aduersus ea egerit, 'poena constituta est.*⁹ **184.** *'Cum*²⁶⁰ *autem in ius uocatus fuerit aduersarius, ni eo die finitum fuerit negotium, uadimonium ei faciendum est, id est, ut promittat, se certo die sisti.* **185.** *Piunt autem uadimonia quibusdam ex causis pura, id est sine satisfactione,*
 251. *quibusdam cum satisfactione, quibusdam iureiurando, quibusdam recuperatoribus suppositis, id est, ut qui non steterit, is protinus a recuperatoribus in summam uadimonii condemnatur: eaque singula diligenter praetoris edicto significantur.* **186.** *Et siquidem iudicati depensue agetur, tanti 'fit*¹ *uadimonium, quanti ea res erit; si uero ex ceteris causis, quanti actor iurauerit non calumniae causa postulare sibi uadimonium promitti: nec tamen (pluris quam partis dimidiae, nec) pluribus quam sestertium c milibus fit uadimonium: itaque si centum milium res erit, nec iudicati depensue agetur, non plus quam sestertium quinquaginta milium fit uadimonium.* **187.** *Quas autem personas sine permissu praetoris inpune in ius uocare non possumus, easdem nec uadimonio inuitas obligare nobis possumus, praeterquam si praetor aditus permittit.*

algere. ²⁵⁵) *Restitui.* Notata erant p'se q̄r — p̄r psonas quib. reuerſtia debet pmissu p̄ris — n(on) — s(unt). *In ius vel ad praetorem extrahi vel pertrahi dicitur velut Schol. Horat. 1, 9. v. 65. Valer. Max. 5, 2. §. 3. extr. L. 21. D. de in ius voc. (2, 4).* ⁶) tianec patrono C. unde ** actione cum patrono Bg. ed. 5. de sensu non sollicitus. ⁷) *Hic quoque C. ductus restitutioni ad sensum tantum factae parum favent.* et liberto — — — niano ed. Bg. 5. liberto ed. Bg. ⁸) *Ex Goesch. ed.* ⁹) *Ex Goesch. ed. 'poenam pecuniariam condemnat' ed. Bg. suarum ope notarum. Sed ed. 5. ut nos.* ²⁶⁰) *Ex mea cj. q̄ C. Quando ed. Bg.* ¹) *fiat C. fiet edd. etiam mea prior.*

L. 2. 3. C. eod. (2, 2). §. 184. *Cf. 3, 224. Keller Civilpr. §. 47.*

§. 185. *Cf. Rubr. D. qui satisd. cogantur vel iurato promittant, vel suae promissioni committantur. L. Rubr. c. 21 fin. Cornel. Nep. Attic. 9.* §. 186. *Cf. L. 4. §. 5. D. si quis caut. (2, 11).*

L. 3. §. 4. D. de eo, p. quem f. (2, 10). *L. 115 pr. D. de verb. obl. (35, 1).* *Lib. meum 'Gaius' p. 135.* §. 187. *Cf. §. 183. L. 1. . . . 3.*

D. in ius vocati (2, 6). *L. 2. §. 2. D. qui satisd. cog. (2, 8).*

G A I I

RELIQVA FRAGMENTA.

EX LIBRIS AD XII TABVLAS.

1. ¹ Γάϊος ὁ νομογράφος μετὰ τὴν τῶν κναισιτῶρων τὴν δεκανδρικὴν ἀρχὴν ἀναφέρει, δῆμασι πρὸς ἐρμηνείαν τούτοις. πολλῆς δὲ συγχύσεως τῶν νόμων, οἷα μὴ γράμμασι τεθειμένων, τοῖς πράγμασι γινομένης ἐκ τῆς τῶν ἀρχόντων καὶ τοῦ δήμου διαφορᾶς, δόγματι κοινῷ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου πάντες μὲν οἱ ἄρχοντες ἐκινήθησαν, δέκα δὲ μόνοις ἀνδράσι τὴν φροντίδα τῆς πολιτείας παρέδοσαν. αὐτοὶ δὲ στέλλουσιν

Gaius iurisconsultus post quaestorum magistratum de decemvirali verbis Graece versis explicat hisce: Magna autem confusione legum, quippe quae scriptae non essent, in rep. ex discordia magistratuum plebisque coorta, communi senatus populiue voluntate omnes magistratus sublatis ac decem tantum viris cura reip. mandata est. ipsi vero, teste historia, Athenas mittunt Spurium Postumium, Aulum Marcium

¹) *De fide huius loci Gaiani non constat inter doctos viros. Cf. Dirksen Verm. Schr. p. 56 seq. Mihi quidem persuasum est, Lydum hunc locum non quidem ut alterum de quaestoribus (1, 26), de quo iam nemo dubitat, errore tantum Gaio tribuisse et revera item ex L. 2. D. de orig. iur. (1, 2) sumsisse; plura enim et alia continet, quam Pomponius ibi §§. 3. 4. 24. tradit; sed nec ad verbum ex Gaii libris ad XII tab. transtulisse, immo fortasse hos ipsos libros ne quidem vidisse; insunt enim complura, quae Gaius hoc modo vix dixerit. Potest etiam, ut ex Gaio tantum priora usque ad v. παρέδοσαν fluxerint, quae sequuntur, ex aliis historiae scriptoribus consuta sint.*

(ἡ ἱστορία φησιν) εἰς Ἀθήνας
 Σπούριον Ποστούμιον, Ἀδ-
 λον Μάρκιον καὶ Πούπλιον
 Σουλπίκιον. τῶν δὲ ἐπὶ τριε-
 τῇ χρόνον ἐκεῖ βραδυνόντων,
 ἕως καὶ τοὺς λειπομένους¹
 Ἀθηναίων νόμους ταῖς δέκα
 δέλτοις ἀναλάβωσι, δέκα προ-
 εβάλετο ὁ δῆμος ἄνδρας ἀνθ-
 εξομένους τῶν πραγμάτων,
 ὧν ὁ πρῶτος τῆς πόλεως
 φύλαξ προσηγορεύθη, ὁ καδ'
 ἡμᾶς πολιάρχος. ἐπίσημα δὲ
 τῆς ἐξουσίας ἦν αὐτῷ δύο-
 καίδεκα ῥάβδοι, τοῖς δὲ λοι-
 ποῖς οὐχ οὕτως, ὁπλοφόρος
 δὲ ἂν ἕκαστος εἰς καὶ μύ-
 νος. τῷ γὰρ μὴν πολιάρχῳ καὶ
 τάξις ἀνδρῶν τογ[ατ]ηφό-
 ρων καὶ ῥαβδοῦχοι καὶ δεσμᾶ
 καὶ ὅσα ἴσμεν, παρήσαν. —
 Io. Laur. Lyd. de mag. 1, 34.

et Publium Sulpicium. qui
 dum ibi per triennium com-
 morantur, donec etiam reli-
 quas Atheniensium leges de-
 cem tabulis colligant, decem
 viros populus creavit reip.
 praefuturos, quorum primus
 custos urbis dictus est (quem
 nunc praefectum urbi voca-
 mus). insignia autem potesta-
 tis illierant duodecim fascēs;
 at ceteris non item, sed sin-
 gulis unus tantum armatus.
 praefecto urbis vero etiam
 cohors togatorum et lictorum
 et vincula et quae alia sci-
 mus, aderant.

2. Uerum in compositione, ut apud 'Gaium,'¹ reperimus

¹⁾ h. e. quas initio neglexerant.

¹⁾ Caviū Cdd. ed. Keil. Caiū edd. antiquiores. Keilius suspicatur Calvū (Licinium, Ciceronis aequalem) significari, cuius tamen orationibus tantum Diomedes usus esse videtur, nec credibile est, hanc vocem nisi a poeta aut in formulis antiquis (velut auguralis disciplinae) a scriptore relatis usurpatam esse: quo etiam illud apud spectare videtur. Simili de causa de Gavio Basso cogitare non licebit (nec cogitaverunt. Laur. Lersch, in Philol. I. p. 617 seq. et O. Iahn. ad Pers. p. 213.), maxime quod is a grammatico semel tantum laudatus vix sine cognomine nominari potuerit. Sed librarii cogitare potuerunt, in nudo praenomine Caii vel Gaii offendentes, cuius Osca tantum forma Gavius sequente nomine etiam e diverso cum Latina saepe commutata est (cf. Lactant. 1, 22. Lyd. de mens. 1, 2). Quanquam igitur res incerta est, tamen maximam probabilitatem habet, Gaium legendum et intellegendum esse.

‘effor’ dictum.² — Diomed. lib. I. p. 375. Putsch. p. 379. Keil.

²) *Si haec ad Gaium nostrum spectant, vix est, ut alium Gaii librum Diomedes tractarit praeter Institutiones, et in his, ut alio loco v. effor obvenerit atque in solemnibus verbis sacramenti actionis. Itaque 4, 15. in supplemento v. 20—24., quod informavi not. 14., ad litis contestationem eam retuli, quae quasi belli quaedam indictio hoc fortius quam aio verbum desiderare potuit.*

L. VOLVSIUS MAECIANVS

tenui, ut videtur, familia natus, nec ultra equestrem dignitatem unquam evectus, insignis tamen iam Antonino Pio imperante fuit iurisconsultus et in consilium eius principis assumptus et dignus habitus, qui M. Aurelium, tum Caesarem, ius doceret. Nec tamen scientiam fide aequavit, id quod turpis eius exitus docuit. Nam cum Marcus imperator Augustus factus esset, Maecianum ab eo Alexandriae praefectum in seditione Cassiana (a. 175) ut 'conscium Cassii' (sic enim 'e'scium' pro 'filium' in vita M. Aurel. c. 25. videtur legendum) exercitus interfecit. Libros, quos de iure civili fecit, Iustinianusque in Pandectis adhibuit, index Florentinus refert. Praeter hos extat eius de assis distributione libellus, quem testante praefatione, ad Caesarem (non ad Censorem, ut Mommsenus primus vidit) eo ipso tempore, quo eum ius docebat, hoc est circa a. 146 instruendi discipuli causa conscripsit, isque integer nobis servatus est duobus codicibus seculi decimi, Parisino (P.) altero, altero Vaticano (V.). A quibus libellus editus sit, optime disces ex praefatione eius editionis, quae ipsa omnium ad id tempus maxima cum diligentia facta est, Boeckingii dico, recepta in corpore iuris anteiust. Bonnensi (1831.) p. 174. Postea tamen Mommsenus primus accuratam codicum mss. cognitionem aperuit, ex iisque, praemissa Maeciani vita, subiecta lectionis tam codicum mss. quam Boeckingianae editionis varietate, denuo textum recensuit in Comment. societ. regiae Saxon. vol. III. p. 279. Quam recensionem nos ita secuti sumus, ut tantum, ubi ab ea discedendum videretur, in notis admoneremus, rationemque correctionis redderemus.

De una correctione vero iam hic dicendum est. Spectat ea titulum opusculo in codd. P. et V. et ut credere par est, ab ipso Maeciano praemissum. Quem titulum Mommsenus ita formavit: *Volusii Maeciani distributio item vocabula ac notae partium in rebus, quae constant pondere numero mensura*, cum in P. V. scriptum sit: *Volusii Maeciani distributio item vocabula ac notae partium in rebus pecuniariis pondere numero mensura*. At enim hic primo ab anterioribus editoribus assis

recte restitutum esse post *Maeciani* (absumentum ibi scilicet similibus litteris -*ani*), praeter verba illa in exordio 'quod assis distributionem' evincit sequens vocula *item* alioquin inepta, et quod caput doctrinae, in asse positum, omitti in titulo non potuit. Deinde vero me offendunt illa *quae constant pondere* etc. non modo propter corrigendi audaciam, verum multo magis, quod in maiore parte libelli non de his rebus, sed de contrario genere earum, quae in specie consistunt, velut solidae res et hereditates (§. 44.), de his vero, quae in numero consistunt (quales sunt oves, gallinae, ova et similes), etiam per totum non agitur. Retinendum igitur in *rebus pecuniariis* et pro suspecto habendum *numero*. Veram autem lectionem adipiscemur scribendo: *in rebus pecuniariis, aereis nummis, pondere, mensura*. Namque cum *aereis* periisset ob antecedens -*ariis*, *nummis*, quod sine illa adiectione ad sestertios aut certe ad nummos primo non aereos spectat, prorsus ineptum hoc loco librario visum est; itaque paululum id mutavit et traiecit, ut decantatum illud *pondere numero mensura* assequeretur.

Haec vero ideo hoc loco disputavi, quod ita correctus titulus recte indicat, qua de re in hoc libello agatur, quod nisi ante compertum habeant tirones, vix ac ne vix quidem intelligent, quod legent. Exhibet igitur Maecianus hoc libello vocabula ac notas partium primum (§§. 1—44.) in *rebus pecuniariis*, h. e. ut ipsum vocabulum (collatis Paul. 5, 3. §. 1. Caes. B. C. 3, 59) ostendit, omnibus, quae aestimationem habent, velut libra aeris, homo, fundus, et omnia 'solida', item incorporalia, ut centesima usura, hereditas (§§. 43. 44.); nam quae personam spectant, ea nec aestimationem nec divisionem recipiunt. Sequitur §§. 44—76. de *aereis nummis*, sive de pecunia in aere numerata (§. 78.), partim primo ac vero sensu, quam diu pecunia numerata revera in libra aeris eiusque partibus erat, partim translato, posteaquam argentei nummi accesserunt, qui tamen ex numero aeris potestatem habebant (§. 44.); quare effectum est, ut redacto asse ad minutum nummum, quod genus seni deni demum denarium efficerent, si qua in summa denariis expressa aes excurreret, hoc aes excurrere tanquam sedecimae partes denarii solitis partium vocabulis et notis significandum esset. Deinde agitur de *pondere* §§. 77. 78., et postremo §§. 79. 80. de *mensura* sive liquidorum sive aridorum, quae non tam partibus, quam maioribus ac minoribus modulis ad definiendas quantitates constitutis continetur. Ultima verba §. 81., culpa eorum, qui primum haec ediderunt, Maeciano subtracta, Mommsenus ei restituit. Qui tamen, levi corruptela deceptus, nec hunc Maeciani librum integrum nobis servatum esse, perperam iudicavit. Immo haec ipsa sententia ad partes

numerosque et pondus mensuramque communiter respiciens, finem opusculi indicat. Nec opinere, mensuras spatiorum deesse; has enim occupaverat agrimensorum disciplina, nec alienis onerare discipulum suum, sed in suo studio necessariis instruere Maecianus voluit.

VOLVSII MAECIANI

ASSIS DISTRIBUTIO, ITEM VOCABULA AC NOTAE
PARTIVM IN REBVS PECVNARIIS, AEREIS NVMMIS,
PONDERE, MENSURA.

Saepe numero, Caesar, animaduerti aegre ferentem te, quod assis distributionem et in heredum institutione et in aliis multis necessariam ignotam haberes. 'quae¹ ne tam exigua res ingenium tuum ullo modo moraretur, cum partes ipsas, tum uocabula et notas proponendas existimaui; et deprehendes distributionem quidem partium infinitam, oppido autem quam exigua uocabula et notas.

1. Prima diuisio solidi, 'ut est libra,² quod as uocatur, in duas partes dimidias diducitur; pars dimidia semis uocatur; nota eius S. 2. Sequens diuisio fit in tres tertias partes; pars tertia triens uocatur; nota eius '== =.³ 3. Sequitur diuisio in quattuor quartas partes; pars quarta quadrans uocatur, nota eius = —. 4. Deinceps fit diuisio in sex sextas partes; sextae partis nomen est sextans, cuius nota =. 5. Deinde diuiditur in octo octauas, quae sescunciae uocantur, quarum est nota '℥ —.⁴ 6. Item in nouem nonas; noua pars uocatur uncia duae sextulae; nota — \\. 7. Diuiditur

¹) Sic P. V. Quare Momm. ed. ²) id est librae Cdd. et edd. contra sententiam Maeciani; cf. §§. 77. 78. ³) Notandum est, Romanos in uncis iacentes, in sextulis, quae est unciarum diuisio, obliquas lineolas adhibuisse (§. 30), quia stantibus, primum digiti et in re augurali cardinis significatione, iam in solidis numerandis abusi erant. ⁴) Magna est in hac nota ductuum varietas, ut tamen semper figura referat, quod sescuncia (= semisque uncia) eloquitur, hoc est: S(emis), subiecto V(nciae), et uncia.

item as in duodecim partes duodecimas; uocantur singulae unciae, cuius nota —.

8. Haec uelut elementa 'primaeque assis distributiones⁵ aequalitatem seruant. si quid quibusdam earum detrahas uel conferas, fient dispare. 9. 'Quare⁶ si '(semissi unciam detrahas, uel si)⁷ quadranti sextantem uel trienti unciam applices, facies quincuncem, qui constat ex quinque uncis, hoc est quinque undecimis; nota quincuncis == —.⁸ 10. Si semissi applices unciam, uel quincunci sextantem, uel trienti quadrantem, efficies septuncem, hoc est septem duodecimas; nota septuncis S —. 11. Si septunci applicueris unciam, uel semissi sextantem, uel quincunci quadrantem, uel trienti tantundem, facies bessem, id est duodecimas octo; nota bessis S =. 12. Si bessi applicueris unciam, uel septunci sextantem, uel semissi quadrantem, uel quincunci trientem, dodrantem efficies, hoc est nouem duodecimas; nota dodrantis S = —. 13. Si dodranti applicueris unciam, uel bessi sextantem, uel septunci quadrantem, uel semissi trientem, uel quincunci tantundem, facies dextantem, hoc est decem partes duodecimas; nota dextantis S = =. 14. Si dextanti applicueris unciam, uel dodranti sextantem, uel bessi quadrantem, uel septunci trientem, uel semissi quincuncem, facies deuncem, id est undecim duodecimas; nota deuncis S = = —.

15. Ex his apparet, in quas partes aequaliter, in quas dispare as diuidatur. Quo tamen facilius et memoria res teneatur, summa diuisionis haec est. In asse sunt unciae XII, hoc est partes duodecimae duodecim, unciae et binae sextulae nouem, hoc est nouem nonae; sescunciae octo, id est octo octauae; sextantes sex, id est sex partes sextae; quadrantes quattuor, id est quattuor partes quatae; trientes tres, id est tres partes tertiae; semisses duo, id est duae partes dimidia. 16. Ceterae partes inaequalem faciunt diuisionem. in deunce

⁵) *Scripti*; primae de asse distributionis *P. V. edd.* Cf. §. 40.: inter superiores primasque diuisiones. ⁶) *i. e. uidelicet vel itaque, ut infra §. 43.* ⁷) *Haec, quae supplevi, excidisse, manifestum est ex verbo detrahas §. 8.* ⁸) *Usitatio est in monumentis haec figura = — =; sed de his aliisque uarietatibus, quibus in his notis ueteres luxuriati sunt, adi Marin. Atti de frat. Arr. I. p. 227—230. 258—261.*

sunt unciae undecim, sextantes quinque et uncia, quadrantes tres et sextans, trientes duo et quadrans, quincunces duo et uncia, semis et quincunx, septunx et triens, bes et quadrans, dodrans et sextans, dextans et uncia; deest assi uncia. 17. In dextante sunt unciae decem, sextantes quinque, quadrantes tres et uncia, trientes duo et sextans, quincunces duo, semis et triens, septunx et quadrans, bes et sextans, dodrans et uncia; deest assi dextans. 18. In dodrante sunt unciae novem, sextantes quattuor et uncia, quadrantes tres, trientes duo et uncia, quincunx et triens, semis et quadrans, septunx et sextans, bes et uncia; deest assi quadrans. 19. In besse sunt unciae octo, sextantes quattuor, quadrantes duo et sextans, trientes duo, quincunx et quadrans, semis et sextans, septunx et uncia; deest assi triens. 20. In septunce sunt unciae septem, sextantes tres et uncia, quadrantes duo et uncia, triens et quadrans, quincunx et sextans, semis et uncia; deest assi quincunx. 21. In semisse sunt unciae sex, sextantes tres, quadrantes duo, triens et sextans, quincunx et uncia; deest assi alter semis. 22. In quincunce sunt unciae quinque, sextantes duo et uncia, quadrans et sextans, triens et uncia; deest assi septunx. 23. In triente sunt unciae quattuor, sextantes duo, quadrans et uncia; deest assi bes. 24. In quadrante sunt unciae tres, sextans et uncia; deest assi dodrans. 25. In sextante sunt unciae duae; deest assi dextans. 26. Huc usque diuisio maiorum *'uel superiorum'*,⁹ ut ita dictum sit, partium et celebris et nota est. Sed cum rei natura infinitam partiendi praestet facultatem, succedit unciae quoque, quae est assis, ut supra dictum est, pars duodecima, diuisio non tam celebris quidem, sed tamen non adeo ignota. 27. Ut assis, ita unciae prima diuisio fit in duas partes dimidias, quae uocantur semunciae; nota semunciae \mathcal{L} . 28. Item diuiditur uncia in tres partes, quae uocantur binae sextulae; nota binarum sextularum \backslash . 29. Item diuiditur uncia in

⁹) In P. hic est rasura satis magna, in V. lacuna nulla. Moms. supplevit τῆς μονάδος. Sed vid. §. 40.: inter superiores primasque diuisiones. Balbus de asse §§. 2. 3. has partes dixit *'principales'*, quibus inferiores, id est partis partes, opponit nomine *'secunda-*

quattuor sicilicos, id est quattuor quartas; nota sicilici \complement .¹⁰
30. Item in sextulas sex, id est sex sextas; nota sextulae \ .
31. Item in duodecimas duodecim, quas singulas partes dimidias sextulas uocamus; nota dimidia sextulae \times . **32.** Item in scriptula uiginti quattuor; scriptuli nota \div . **33.** Est autem assis semuncia pars uicesima quarta, duae sextulae pars tricesima sexta, sicilicus quadragesima octaua, sextula septuagesima secunda, dimidia sextula centesima quadragesima quarta, scriptulum ducentesima octogesima octaua. **34.** Semuncia habet sicilicos duos, sextulas tres, dimidias sextulas sex, scriptula duodecim. **35.** Duae sextulae habent sicilicum et dimidiam sextulam, sextulas duas, dimidias sextulas IIII , scriptula VIII . **36.** Sicilicus habet sextulam et dimidiam, dimidias sextulas tres, scriptula sex. **37.** Sextula habet dimidias sextulas duas, scriptula quattuor. **38.** Dimidia sextula habet scriptula duo.

39. Has quoque partes, in quantum libet, diuidere possis; uerum infra eas neque notas neque propria uocabula inuenies praeterea. dimidium scriptulum audio quosdam ratiocinatores simplium uocare: quod erit 'assis¹ quingentesima septuagesima sexta; quam et ipsam partem 'infinite² separare possis. **40.** Nec mirum, si infra has partes partitio facta et nominibus et notis caret, cum etiam inter superiores primasque diuisiones pleraeqne partes et nominibus et notis careant: statim namque undecim undecimae assem efficiunt, nec aut nomen proprium aut notam habent; perinde decem decimae; 'nam³ nona assis facit unciam duas sextulas; octaua, ut supra 'traditum⁴ est, sescuncia uocatur; septem septimae, quae et ipsae assem implent, nec nomen proprium nec notam habent; sextae sextantes uocantur; ne quintae quidem aut nomen proprium aut notam habent; iam uero tertias trientes, quartas quadrantes, sicut duodecimas uncias uocari osteusum est. **41.** Infra

riarum'. ¹⁰) i. e. *falcis imago*. ¹) totius assis *P. V. edd.* Sed ille *genitivus* v. 'totum' (cf. §. 71. et *Balb. §§. 2. 3. 5.*) non v. 'totus' ut *glossema* erat *eiiciendus*. ²) infinito *P. V. edd.* Fortasse in infinito. ³) *Noli corrigere iam, sed adi Ramshorn Gramm. Lat. §. 191. p. 846.* ⁴) *Correxi. redditum P. V. edd.*

has ceterae usque ad sextam decimam nomine proprio notaque carent; sed sexta decima semuncia sicilicus dicitur; nam sedecim semunciae octo sunt unciae, sedecim sicilici quattuor unciae fiunt, '(quae)¹⁵ iunctae unciis octo assem implent. septima decima deinde interiecta nomine notaque caret. octaua decima uocabitur semuncia sextula; nam hae decies octies ductae assem efficiunt. 42. Post has inferiores partes, excepta semuncia, duabus sextulis, sicilico, sextula, dimidia sextula, scriptulo, neque uocabula propria neque notas habent. 43. Centesima, quae 'commodi aut usurarum nomine⁶ ad sortem applicaretur, 'cum C centum significaret,⁷ sicilico, id est C auerso 'co(epit)⁸ notari, quod conuertebatur ad eam summam, cuius centesima futura erat, et siue una conuenerat, unus sicilicus, siue plures, tot sicilici⁹ ponebantur.

44. Sicut autem assis appellatio ad rerum solidarum hereditatisque totius, diuisio autem eius ad partium demonstrationem pertinet, ita etiam ad pecuniam numeratam refertur, quae olim in aere erat, postea et in argento ferri coepit ita, ut omnis nummus argenteus ex numero aeris potestatem haberet. 45. Eo in numero sunt hi argentei nummi: denarius, cuius est nota X, quinarius, cuius est nota V, sestertius, cuius nota est HS. Victoriatus enim, '(qui)²⁰ nunc tantundem ualet quantum quinarius, olim ut peregrinus nummus loco mercis, ut nunc tetradrachmum et drachma, habebatur. 46. Denarius primo asses decem ualebat, unde et nomen traxit; quinarius dimidium eius, id est quinque asses, unde et ipse 'uocatus;¹

¹⁵) *Supplevi*; cf. §. 45. et §§. 65. 69. 72. ⁶) *Hoc est aut commodi creditori ablatis nomine, si post mensem denuo solveretur, aut quod pecunia in mensem debitori utenda data erat. Cf. L. 2. §. 5. D. de adm. rer. ad civ. (50, 8).* ⁷) *Uterque codex et edd. haec uerba habent inter quod et conuertebatur. Sed apparet, ea aliquando, cum applicaret scriptum esset, ut similiter desinentia ommissa, deinde in margine suppleta, postremo alieno loco restituta esse.* ⁸) auerso eo *P. V. edd.* eo sc. pro co scriptum, posteaque epit ut sensu carens omissum. *Moms. post applicaretur supplevit [solebat olim]. Sed hic mos sine dubio, si binas centesimas exceperis, etiam postea durauit.* ⁹) *Videamus, ne hic propter recurrens idem uerbum exciderit: siue pars centesimae, eius partis nota subiecta sicilico.* ²⁰) *Supplevi*; cf. §. 41. ¹) uocatur *P. V. edd.*

sestertius duos asses et semissem, quasi semis tertius, (*ut*) Graeca figura ἑβδομον ἡμιτάλαντον (nam sex talenta et semitalentum eo uerbo significant) '(tum)²² lex etiam duodecim tabularum argumento est, in qua duo pedes et semis sestertius pes uocatur. 47. Nunc denarius XVI, uictoriatus et quinarus VIII, sestertius quattuor asses ualeat.

48. Infra quam 'diuisionem³ sequitur alia quaedam subdiuisio, notas aequae et propriae uocabula habens. quare si ad denarium rationem conficias, assem hac nota 'scribas ac uoces⁴

⌘ Ⓕ

semunciae enim sedecim et sicilici sedecim assem efficiunt. 49. 'Dupondium⁵ hac nota scribas ac

uoces: ⌘ Ⓕ nam sedecim sescunciae dupondium efficiunt. 50. 'Tressis⁶ hac nota scribas ac uoces: ⌘ = Ⓕ

sextans sicilicus; aequae enim sedecim sextantes totidemque sicilici tres asses efficiunt. 51. Quatrussis hac nota scribas uocesque:

⌘ = — sedecim enim quadrantes quatrussis efficiunt. 52. quadrans;

⌘ = — Ⓕ Ⓕ Quinques hac nota scribas uocesque: quadrans semuncia sici-

licus; nam sedecim quadrantes ac totidem semunciae sicilici-

²²) ut et tum supplevi; sc. hoc notatum t. mox interit: inde etiam ut omissum est. Graecum exemplum ex Herodoto sumptum esse, Didymus apud Priscian. de ponder. p. 1347 Putsch. docet, quem Maecianus uidetur secutus esse. ³) Intellige diuisionem in tres argenteos nummos, qui in numero aeris sunt, ideoque ex numero notam habent. ⁴) Cum hoc in tota hac expositione §§. 49—62. quasi unum uerbum recurrens scribas ac uoces tum in uocabulo partis ubique seruatus nominatiuus et alia quaedam argumento sunt, etiam notam eiusque significationem a Maeciano quasi unum quoddam adscriptam fuisse, hoc est, nota supra, significatione infra scripta, ut scilicet uno obtutu facilius utrumque perciperetur. In P. V. nota perperam post significationem posita est, quod Moms. seruauit; Boeckh. probabilius nec tamen recte ordinem inuertit. ⁵) Moms. et P. V. hic et ubique dupondium. ⁶) Nota haec indeclinabilia potius quam neutra tressis, quatrussis — quinques, sexis, septus, nonus, decus — undeciaere (h. i. undeci[m nummi] aere, ut dicitur tre[s librae] pondo etc.), ... quindeciaere. Quae omnia sunt ratiocinatorum; nam vulgari sermone, ut ex Varrone et aliis constat, omnis aeris numerus a tresse usque ad centussem masculino sexu in -ssis efferebatur

que faciunt quinques. 53. Sexis hac nota scribas nomines-

que: $\text{X} = = \text{L}$
 triens semuncia; aequae enim trientes et semunciae sedecies ducti sexis efficiunt. 54. Septus hac nota scribas ac

nomines: $\text{X} = = - \text{O}$
 quincunx sicilicus; simili enim modo quincunces ac sicilici multiplicati septus efficiunt. 55. Octus hac nota scri-

bas ac nomines: $\text{X} \text{S}$
 semis, quibus eodem modo multiplicatis octus reperies. 56. Nonus hac nota scribas appellesque:

$\text{X} \text{S} \text{L} \text{O}$
 semis semuncia sicilicus; 'sedecies enim²⁷ hac quoque nota, quae uocatur semis semuncia sicilicus, multiplicata nonus inuenies. 57. Decus hac nota scribas atque nomines:

$\text{X} \text{S} - \text{L}$
 septuinx semuncia: '(quia)⁸ septuncem quoque ac semunciam totiens si duxeris, decus efficies. 58. Undeciaere hac nota

scribas appellesque: $\text{X} \text{S} = \text{O}$
 bes sicilicus; nam bes sicilicus totiens ducti undeciaere efficiunt. 59. Duodeciaere hac nota scribas

ac uoces: $\text{X} \text{S} = -$
 dodrans; dodrantes '(enim)⁹ eodem modo computati duodeciaere efficiunt. 60. Tredeciaere hac nota scribas ac

uoces: $\text{X} \text{S} = - \text{L} \text{O}$
 dodrans semuncia sicilicus, '(cum)³⁰ dodrantibus semunciis sicilicis eadem ratione multiplicatis tredecim asses efficias. 61. Quattuordeciaere hac nota scribas ac uoces:

$\text{X} \text{S} = = \text{L}$
 dextans semuncia: '(quia)⁸ dextantes semunciaequae sedecim aequae quattuordeciaere efficiunt. 62. Quindeciaere hac nota

scribas et appelles: $\text{X} \text{S} = = - \text{O}$
 deunx sicilicus; '(sicilicet)³⁰ deunx quoque ac sicilicus sedecies ducti quindeciaere efficiunt.¹

et declinabatur. ²⁷⁾ Scripsi; ut semissem (ut similiter ed. Moms.) et inde in fine inuenias P. V.; ut factum ex antecedente -us; dein fraudi fuit librario nota em = enim. ⁸⁾ Supplevi omissum ob antecedens -cia. ⁹⁾ Supplevi ex antecedenti -es vel sequenti eo. ³⁰⁾ Ex anteced. sicilicus. ¹⁾ Priore ed. initio cum, hic efficiant scrips.

63. Ingeniosissime autem, cum ad denarium ratio conficeretur, excurrentis aeris nota inuenta est, quae sedecies multiplicata id efficeret: nam cum denarii nota praescribatur eique 'subiungatur³² aeris excurrentis nota, manifestum est, eam sedeciens ducendam ex adnotatione denarii.

64. Ad quinarium et victoriatum rationem Romae confici nescio: quemadmodum tamen, si uelis, conficias, facilius apparebit, si prius inspexeris, ad quem modum sestertiarum ratio confiat; tunc enim excurrentis aeris leges exemplum '(uel)³ denariarum rationis, et dimidiam duces, uel sestertiariae, et duplicabis.

65. Ad sestertium ratio si confiat, 'semis⁴ hac nota scribitur — T⁵; uocatur libella teruncius. est autem libella sestertii decima pars, teruncius quadragesima, quae duae iunctae octauam sestertii, id est semissem, efficiunt; nam octo libellis, id est octo decimis, teruncii octo, id est octo quadragesimae (quae fiunt quattuor uicesimae, hoc est duae decimae) adiectae complent sestertium; 66. sunt enim in sestertio libellae decem, singulae uiginti, teruncii quadraginta. 67. Infra semissem nemo 'temere⁶ rationem sestertiariam ducit. potest tamen: nam quadrans, qui est pars sexta decima sestertii, poterit notari singula, quae est uicesima sestertii, et dimidio teruncio, qui est octogesima sestertii; nam utraque haec pars iuncta efficit sextam decimam. 68. As notari debet '= L;⁷ haec ad sestertium nota uocatur duae libellae singula;

³²) subiungatur *Moms. ed. ex P. V.* ³) *Supplevi.* ⁴) *A semisse Maecianus hic incipit, non ut in denariaria ratione ab asse, quia ad sestertium maxime minutae rationes velut de quotidianis olerum, carnis, pomorum aliisque simplariis venditionibus conficiebantur, in quibus etiam semissis vel adeo quadrantis ratio habebatur.* ⁵) *Praemissa sc. etiam hic nota HS, quam breuitatis studio Maecianus omisit. Cf. §. 68. ad sestertium nota. Ceterum animadverte, signum — praeposita sestertii nota aliam significationem habuisse, ac si nihil praeponeretur (cf. §. 2), perinde ut nota S, quae hic dimidium sestertium i. e. quinque libellas significabat. Cf. §§. 66. 70—73.* ⁶) *Ita Boeckh. tenere ex P. V. Moms. ed.* ⁷) *Sic cum Moms. ex P. V. deli. Nec tamen credibile est, notam singulae plane eandem fuisse atque semunciae, de qua vid. not. 4. Immo, cum et ipsa ab initiali S inciperet, cavendum erat, ne vel cum semissis neve cum*

fiunt duae decimae et uicesima, hoc est quarta pars sestertii; nam quater binae libellae octo fiunt decimae, quattuor singulae quattuor fiunt uicesimae, hoc est duae decimae, quae superioribus iunctae sestertium complent. 69. As semis notari debet = — £ T, uocatur tres libellae singula teruncius et sunt tres decimae, una uicesima, una quadragesima, hoc est quarta et octaua sestertii; supersunt octauae quinque, id est semisses quinque, ut compleant sestertium. 70. Dupondius hac nota S; uocantur quinque libellae, quae sunt quinque decimae; hae duplicatae sestertium implent. 71. Dupondius semis hac nota S — T; uocatur sex libellae teruncius; sunt autem sex decimae et quadragesima, id est dimidia et octaua totius; supersunt octauae tres, id est semisses tres, ut sestertium compleant. 72. Tressis hac nota S = £; uocatur septem libellae singula; sunt autem pars dimidia et duae decimae et uicesima, hoc est pars dimidia et quarta; desunt duae octauae, id est quarta, quae iuncta impleat sestertium. 73. Tressis semis hac nota S = — £ T; uocatur octo libellae singula teruncius; sunt pars dimidia et tres decimae et uicesima et quadragesima, hoc est pars dimidia et quarta et octaua; superest octaua, quae adiecta sestertium compleat.

74. Libella dicta creditur quasi 'pusilla libra.³⁸ nam cum olim asses libriles essent, et denarius decem asses ualeret, et decima pars denarii libram, quae eadem as erat, 'singula⁹ selibram, quae eadem semis erat, teruncius quadrantem haberet, siue denariaria siue sestertiaria ratio conficeretur, iisdem notis, id est libellarum et singularum et terunciorum, praeposita nota denarii uel sestertii, ut erat ratio, aera exprimebantur. 75. Posteaquam in sedecim asses denarius distributus est, denariaria ratio expeditius confici coepit, ut supra dictum est; sestertiaria mansit sub iisdem notis, 'aucta tamen computatione.⁴⁰ 76. Haec quoque libella exemplo maiorum in duos

semunciae nota confunderetur. Suspicio vero ex §. 74. verum signum fuisse £ vel, quod Bg. habet, £ i. e. selibra. ³⁸) Ex pondere dicebatur, ut aereus nummus, libella vero, non libra, quia iam cum denariis et sestertiis argenteis asses libriles immixto pondere feriebantur. ⁹) Dicta fortasse, quod in duabus selibris primum singula unaquaeque erat. ⁴⁰) Hoc sic intellige. Cum denarius

uelut semisses, qui singulae uocantur, et quattuor uelut quadrantes, qui teruncii uocantur, diuiditur.

77. Ponderis eadem diuisio est, quae aeris; nam in quas partes as diuiditur, in has libra dispenditur.⁴¹ 78. 'Et (dispartitur)² ita as quidem, seu de diuisione solidi, seu de pondere, seu de numerata in aere pecunia agatur; libra autem in pondere, nummi 'aerei (ut)³ argentei in 'pecuniae⁴ forma publica dumtaxat nomen accipiunt.

79. Mensurarum liquoris atque grani expeditio et forma et appellatio. nam quadrantal, quod nunc plerique amphoram uocant, habet urnas duas, modios tres, semodios sex, congios octo, sextarios quadraginta octo, heminas nonaginta sex, quartarios centum nonaginta duo, cyathos quingentos septuaginta sex. 80. Notae mensurarum:⁵

quadrantal	q1
urnae	qs

sedecim, sestertius quattuor asses valere coepisset, libellae, singulae et teruncii nomina sensu generali accipi inceperunt, ut significarent cuiusque argentei nummi, cui applicarentur, decimam, vicissimam, quadragesimam partem. Unde necesse erat, ut si ad sestertium ratio conficeretur, in significatione aeris excurrentis computatio augeretur. Ponamus exemplum. In antiquo sestertio as excurrrens notabatur — et vocabatur libella, in nouo notabatur = L et vocabatur duae libellae teruncius. Cf. §. 68. ⁴¹) Assis partes animo finiuntur, eaque diuisio appellatur; librae uero partes fiunt pendendo, quod dispendere olim dixere. Cf. §. 81. ²) Suppleui ex anteced. [Dicitur] ed. Moms. At in pondere non as dicitur sed libra; dispartitio tantum eadem est. Et, quod in P. V. et edd. est ante libra, huc revocavi. ³) Scripsi; uero P. V. edd., quo errore commisso ut omissum est. ⁴) pecunia P. V. edd. ⁵) Ex his notae Quadrantal et Modii solidi, eorumque Semissis, urnae et semodii, explanatione non egent. Nota congii fortasse est Q(uadrantal), subiecta nota semunciae (§. 5.): quamquam alia forma exprimere uidetur litterae C subiectam priscam G (ConGius). Sextarius notatur sicilico, quia is est, ut recte Bg. animaduerit, quadrantal pars quadragesima octaua (§. 29.); in Grano ei praefixa uidetur G. Ceterae notae ex sextario uidentur pendere. Heminae tamen notu fuerit initialis littera Graeca; quamquam alia significat sicilicum dimidiatum. Quartarii fortasse primum signum T(eruncius) = quadrans, alterum contracta nota sextarii ad granum; eius enim quartarius est quarta pars. Cyathi notam non intelligo.

modii	^o MI
semodii	^o MS
congi	Z
sextarii ad uinum	⊙
granum	Ⓕ
heminae	9
quartarii	tm
cyathi	TI

81. 'Partium et numeri naturalis causa durat, quamuis nominibus apud quasque gentes differant.⁴⁶ Ponderis et 'mensurae tam⁷ modus incertus est, 'quam⁸ eius dispensio ac dimensio.

⁴⁶) *Solidorum partes et rerum eiusdem generis numeri, quia natura ipsis rebus insunt, ubique aequaliter procedunt, ideoque licet nominibus apud diversas gentes differant, tamen quasi iuris gentium sunt. Cf. §. 26.* ⁷) *mensurarum P. V. edd.* ⁸) *nam P. V. edd. — Modum dicit definitam in civitatibus quantitatem, unde omnis rerum, quae in pondere vel mensura constant, definitio pendet, velut libra, quadrantal apud Romanos. Respondet is numero rerum, ut minores moduli (dispensio ac dimensio) partibus. Sed naturaliter tam modus ille quam eius partes sunt incertae et iure civili tantum cuiusque populi substantiam capiunt.*

IVRISCONSVLTI CVIVSDAM
CERVIDI SCAEVOLAE,

VT VIDETVR, EX REGVLARVM LIBRO PRIMO DESVMP-
TA PARS, A DOSITHEO SERVATA.

Dositheus grammaticus vel ludimagister, qui Romae potissimum Graecae iuventuti Latine erudiendae operam dedisse videtur, imperantibus Septimio Severo et filio eius Antonino (nam ipse Maximo et Apro coss. h. e. p. Chr. n. a. 207. se scripsisse significat) composuit grammaticam linguae Latinae, cui operi cum varia et ad potissimas partes eruditionis Latinae spectantia ἐμηνεύματα s. interpretamenta inseruisset, quibus Latine discentes Graecis respondentia Latina invenire docerentur, eorum interpretamentorum libro tertio sub titulo 'συγγραμμάτων νομικὸν μάλιστα περὶ ἐλευθερώσεων' = *Disputatio forensis maxime de manumissionibus* nobis servavit hanc quantivis pretii particulam ex iurisconsulti cuiusdam Regularum libro desumptam. Regulas enim has fuisse, ipse earum auctor §. 3. declarat. Quamobrem si quis hunc Gaium fuisse statuatur, quod nuper Dirksenius probare conatus est, certe non Rerum quotidianarum, ut ille opinatus est, sed Regularum libris vel libro singulari (quos Gaium composuisse ex Digestis constat) assignare debebit.

Mihi tamen neque Gaius, id quod multae rationes redarguunt, neque Paullus, ex Lachmanni et Rudorfii sententia, quam Voigtius refellit, neque Pomponius, de quo ipse hic cogitavit, sed qui his submotis fere unus relinquitur Regularum antiquior et clarior auctor, Cervidius Scaevola scripsisse haec videtur. Hunc Ictum, omnium tunc facile celeberrimum, qui iam sub Antoninis inclaruerat, praeter hanc nominis famam, qua Licinium Rufinum aequalem itemque Regularum scriptorem longe superabat, etiam illud prae aliis Graecis cumprimis grammaticis commendare et acceptum facere debuit, quod is primus, ut videtur, Graece

consultantibus plurimum respondit¹ et in Digestorum et Responsorum libris saepissime consultationum partes Graecas inseruit, ex quibus vocabula Graeca ad ius civile Romanum. spectantia optime disci poterant. Vide L. 6. D. de decret. ab ord. fac. (50, 9). L. 14. D. de dote praeleg. (33, 4). L. 23. §. 2. D. de pecul. leg. (33, 8). L. 35. §. 1. L. 37. §§. 5. 6. L. 101. D. de leg. 3. L. 16. §. 1. D. de alim. leg. (34, 1). L. 30. §§. 1. 3. D. de adim. vel transfer. leg. (34, 4). L. 60. D. de manum. testam. (40, 4). L. 60. §. 4. D. mand. (17, 1). L. 47 pr. D. de adm. et peric. (26, 7). L. 88. §. 15. D. de leg. 2. L. 41. §. 4. D. de fideic. lib. (40, 5). Eiusdem viri studiis convenit, quod vel in his Regulis iuris peregrinorum et provinciarum accurate rationem habuisse videtur, coll. §§. 1. 12. 17. Et si ad id attendimus, in quo aliqua proprietas inest loquendi, *tot annos habere* Graeco more pro *tot annorum esse* (§. 17.) solus, ni fallor, ex ICTis Scaevola dixit L. 41. §§. 10. 16. D. de fideic. lib. (40, 5); idem, cum aliis tamen, vocem nationum pro gentibus (§. 1.) usurpavit etiam L. 4. §. 1. D. ad leg. Iul. mai. (48, 4). Sed et auctores saepe allegavit (praeterquam in responsis, ergo Digestorum et Responsorum libris, ubi omnino nulli allegari solebant) et eos ipsos, qui in his reliquiis occurrunt, velut Proculum L. 14 pr. D. de iure codic. (29, 7), L. 93. §. 3. D. de solut. (46, 3), Octavenum L. 1. §. 2. D. quae res pign. (20, 3), Neratium Priscum L. 18. D. de opt. leg. (33, 5), Iulianum L. 131. D. de verb. obl. (45, 1), L. 18. D. de opt. leg. (33, 4) etc. Denique primo Regularum libro eum ius, quod ad personas pertinet, tractasse, patet ex L. 54. D. de rit. nupt. (23, 2). L. 22. D. de excus. (27, 1). L. 5. D. de mun. et hon. (50, 4). L. 5. D. de legation. (50, 7).

Dositheus hoc frustulum mea quidem opinione (nam valde etiam hac de re inter viros doctos variatur) ita suum fecit, ut ipsum initium libri omissa tantum praefatione, quippe nihil, quod ad forum pertineret, continente, primum Graece verteret, deinde praemissa hac Graeca interpretatione e regione positum in librum suum transferret. Sed hic primus utriusque linguae textus valde male habitus est, donec in duos illos codices seculi, ut putant, decimi vel undecimi,

¹) Simili de causa grammaticus, cum etiam ex altero monumentorum genere, quo ius illo aeo praecipue condebatur, constitutiones principum dico, in *ἐπιτηδεύματα* suis aliquid referendum esse existimaret, D. Hadriani sententias potissimum elegisse mihi videtur. Ab hoc enim principe Graeco sermoni in administranda rep. multo plus quam antea tributum esse constat (cf. Dirksen civ. Abh. I. p. 43.); nec dubito, quin ab ipso Dositheo hanc causam significatam legeremus, si extrema pars praefationis, lacunis admodum deformata, integra extaret.

quibus nobis servatus est, Vossianum Leidensem (V.) et (inde a §. 2. ad §. 8. med. et post lacunam a §. 11. ad finem) Scaligeranum (S.) transscriberetur. Neque enim vulgaribus tantum librariorum mendis admodum deturpatus, sed etiam ab inscitis discipulis vel magistris, qui libro uterentur, uterque sermo ex utroque novis interpretationum conaminibus corruptus est. Quæ textus condicio a Lachmanno primum egregie demonstrata cum sperare vix patitur fore, ut Icti manus ubique, maxime in corruptissima priore parte, plane restituatur, tum viam ac rationem ostendit, qua aliquatenus tamen id assequi liceat. Audacter equidem hanc viam ingressus et ulterius quam Lachmannus prosecutus sum; quid vero ita profecerim, alii iudicanto.

Superest, ut tirones, qui criticum apparatus noscere velint, ad accuratissimam Boeckingii editionem totius tertii libri Dositheani remittamus, quæ hoc sub titulo: *Dosithei Magistri interpretamentorum liber tertius Graece et Latine. Bonn. 1832.* prodiit, et deinde, quæ ad ius non pertinent, omissis paucisque mutatis, inserta est corpori iuris anteiust. Bonnensi inde a p. 193. Post Boeckingium Lachmannus (*Versuch über Dositheus Berol. 1837.*) de emendando hoc, quod edimus, opusculo, ut iam significavi, optime meritus est. Textum ab eo constitutum Boeckingius, novis notis additis, subiecit editioni suae Ulpiani fragm. Lips. 1855. p. 159. Denique Mauritius Voigtius in libro 'die Lehre vom ius naturale' Lips. 1856. p. 617—630. de hoc fragmento non in-scite egit novamque eius primæ §i recensionem, sed eam parum, meo iudicio, probabilem adornavit.

1. Omne enim ius, 'quo utimur,'¹ aut ciuile appellatur aut naturale 'uel gentium. Naturale dicitur, (*quod natura est bonum et*) æquum;² ab eo enim 'nominatum est'³ et omnes nationes similiter eo 'utuntur':⁴ quod enim bonum et 'æ-

¹) *Scripti*; cum iure *V.* (*factum sc. ex quo utimur. Cf. Gai. 1, 8.*) *Omittunt edd.* ²) *λέγεται η εθνικον δικαιον* = dicitur uel nationis aut gentile iustum *V.* *Vides, quæ, quod in fine idem recurreret verbum, omissa, quæ traiecta sint. Animadvertite, Dositheum ut ceteros Graecos (velut Theoph. 3, 1. §. 6. tit. 22. §. 3.) Latinorum 'æquum' semper vertisse δικαιον. §. 2. ius naturale dicitur uel gentium iustum ed. Lachm.* ³) *ωνομασθη* = nominatur *V.* ⁴) *εισιν χρημενα* = sunt usæ *V. edd.* *Sed inferiori Graecitati χρημενται etiam est 'utuntur'.* *Ad rem cf. Isidor. 5, 4. §. 1.*

quum⁵ est omnium utilitati conuenit. Ius ciuile uero proprium est 'ciuium Romanorum⁶ et ab eis dictum, quoniam nostra ciuitas 'eo diuerso ab aliis populis⁷ utitur. sed quidam hoc esse 'dixerunt, quod omnibus ciuibus peculiariter⁸ aut maiori parti expedit. sunt 'etiam, qui⁹ tradiderunt, 'constitutam aequitatem¹⁰ esse. plurimi autem eam¹ definitionem ueriores esse tradiderunt, quam initio diximus.

2. 'Ius ciuile, si quidem imposititium appellatur,² 'ex³ pluribus partibus constat.⁴

ἀλλὰ διατάξεις αὐτοκρατορικῆς καὶ (διάταξις αὐτοκρατορικῆς S.) ὁμοίως τιμεταιον (τιμη-
τέον S.) ὅ (ἰλιο S.) ἔστιν καὶ

Sed edicta imperatoria (con-
stitutiones imperatoris S.)⁵
similiter honorandum quod
(quid S.) est et praetoris edi-

⁵) δίκαιον = iustum *V. Lachm.* ⁶) ρωμαίων = et romanorum *V. Correxerit Lachm.* ⁷) ταντη τη αληθειᾳ = ea ueritate *V.* ea seneritate *ed. Lachm.* *Dositheum vertisse puto τούτῳ ἄλλοιῳ ἢ ἄλλα ἔθνη, ex quibus cum ἄλλοιῳ ἢ ut simile esset omisum, ἄλλα ἔθνη abiit in αληθειᾳ.* ⁸) ἀπαντες πολιταις ἰδιοῖς προλε-
γούσιν = quod omnes ciuibus suis praedicent *V.* ubi λεγούσι tem-
pore mutato transpositum, προ- factum ex errore (ἐ)ἔδixerunt,
ἰδιοῖς positum pro ἰδίως (= 'in quaque ciuitate' in *L. 11. D. de*
iustit. 1, 1), quod Latine utrum fuerit 'peculiariter', an 'proprie',
an simile quid, dubitari potest. *Lachm. omisit.* ⁹) enim qui et *V.*
edd. factum ex et. qui ¹⁰) υποστάσιν (pro συστάσιν?) δίκαιο-
σύνης = quantitatē (quantitalem *edd.*) iustitiae *V. edd. Cf. Cic.*
Top. 2, 9. 'ius civile, aequitas constituta iis, qui eiusdem ciuitatis
sunt.' De v. δικαιοσύνη cf. not. 2. ¹) πλιονα τουτονδε = plu-
rima hanc autem *V.* ubi δε = autem traiectionem, quia πλειονες mu-
tatum in πλειονα ad ὑπόστασιν relatum erat. *Lachm. fecit:*
quantitatem iustitiae esse plurimam, hanc autem definitionem ueriores
esse [tradiderunt] quam quae initio diximus. ²) *h. e. tanquam im-*
positum et imperatum ciuibus (nos als Rechtsquelle). Cf. L. 5. §. 9.
D. de op. nou. munt. (39, 1). δίκαιον πολιτικόν (εἰς τι ἐντηθη-
μενον S.) προσαγορεύεται = iuris ciuilis (ut qui apposititium S.)
appellatur *V. S. in quibus eis natum ex ei, quid = τι effecit, ut*
nom. ius ciuile mutaretur in genituum. Iuris ciuilis appellatur,
quia *Lachm.* ³) ὡς ex = qui ex *V.* Fortasse reponendum fere ex.
⁴) *Hic aperte est lacuna, etiam in S. asterisco indicata. Quae se-*
quuntur usque ad finem §., dedimus ex V. simul Graecis e regione
positis et Scaligerani uarietate adiecta et lucunis, quas S. nec ta-
men ubique ubi oportebat, nec semper suo loco asterisco notauit,
similiter indicatis. Omnino ex his laciniis tam corruptis nihil certi
effici potest. ⁵) *ICTus sine dubio scripserat constitutiones principales.*

τοῦ πριτορος (καὶ στρατηγοῦ S.) διάταγμα ὁμοίως ἢ (καὶ S.) ἀνθυπάτου ἐκ τούτου γὰρ συνκατέθεντο τὴν ἐνπιρίαν καὶ παρίλημπται τῶν ἀποκριμάτων καὶ κεφαλαιωδῶς εἰώθαμεν (γὰρ συνκατένευσαν ἔμπειρον καὶ παρειλῆπτῆς ἐξ ἀποφδέγματος S.) ταῦτα λέγειν νόμος γὰρ Ἰουλίος καὶ Πάπιος (I. κ. Π. om. S.) τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ δικαίου προσαγορεύονται.

3. Regulas igitur⁷ exsequenti 'quae⁸ ad haec studia 'pertinent,⁹ ante omnia 'genera et²⁰ (*condiciones hominum explicandae sunt*). nec enim unius sunt condicionis, sed uariae. 'quae singula ad hanc enarrationem pertinentia ordine referenda sunt.¹

4. Omnes enim aut '(serui aut liberi et rursus liberi aut)² ingenui sunt aut liberti.³ Sed ut magis possint singula declarari, melius uidetur, incipere a libertis 'et primum de Latinis referre,⁴ ne saepius eadem interpretari cogamur. Primum

¹⁶) *Possis tentare*: sed constitutiones principales perinde obseruandae sunt, atque praetoris edictum et simile proconsulis; ex eo enim compositae sunt. Cf. *const. Tanta circa* §. 18. *in fine.* ⁷) γὰρ (*corrige ἄρα*) = enim V. S. ⁸) μοι = mihi V. S. *edd. corrige* οἱ (*κανόνες*). ⁹) ἀναγκαῖον = necessarium V. S. *edd. corr. ἀνήκουσι.* ²⁰) εἰδέναι = scire V. S. *edd. Sed hoc factum puto ex* εἶδη καὶ, *each de causa cum sequentia omitterentur.* ἀνήκουσι in ἀναγκαῖον, οἱ in μοι *mutatum.* necessarium ante omnia scire, quae sint *condiciones hominum liberorum.* *Lachm.* ¹) Sic *edd. velustiores.* αἵτινα καθ' ἑκάστον (αἵτινα ἑκάστα S.) τὰ ἀνηκοντα πρὸς ταυτην τὴν ἐξηγησιν ἀνενεκταία (*ἀνηνεκτατα S.*) ἐστὶν τῇ ταξεί (*ἐν τάξει S.*) V. S. Pro enarrationem *ICtus scripserit* tractatum. ²) *Supplevi, quod facile excidere, a ICto nullo modo omitti poterat.* ³) In lacuna, quam S. asterisco significat, *ICtus dixerit, ingenuorum quidem unam condicionem esse, libertorum vero triplicem, aut enim cives Rom. aut Latinos aut dediticiorum numero esse.* Cf. *Gai. 1, 11. 12.* ⁴) ἀναφέρειν καὶ πρῶτον περὶ ρωμαίων γραφεῖν = adferre et primum de latinis romanis scribere V. *αναφ. καὶ πρῶτον om. S. Apparet γραφεῖν initio glossam*

ergo uideamus, quale est, quod dicitur 'apud ueteres, eos,²⁵ qui inter amicos 'manumittuntur,⁶ non esse liberos, sed domini uoluntate in libertate morari et tantum 'seruiendi metu⁷ dimitti.

•5. Ante 'igitur⁹ una libertas erat et manumissio fiebat uindicta uel testamento uel censu, et ciuitas Romana compete-
bat manumissis; quae appellatur iusta ac legitima manumissio. hi autem, qui domini uoluntate in libertate erant, manebant serui, et si manumissores ausi erant in seruitutem denuo eos per uim redigere, interueniebat praetor et non patiebatur manumissum seruire. omnia tamen quasi seruus acquirerebat manumissori: 'nam siue quid³⁰ stipulabatur uel mancipio accipiebat uel ex quibuscunque causis aliis adquisierat, domini hoc faciebat: id est, manumissi omnia bona ad patronum pertinebant.

6. Sed nunc habent propriam libertatem inter amicos manumissi et fiunt Latini Iuniani, quoniam lex Iunia, quae libertatem iis dedit, exaequauit eos Latinis 'coloniariis.¹ '(sunt uero Latini coloniarii),² qui cum essent ciues Romani, 'proficiscentes³ nomen suum in coloniam (Latinam) dederunt.⁴

7. In his, qui inter amicos manumittuntur, uoluntas domini spectatur, lex enim Iunia eos fieri Latinos iubet, quos dominus liberos esse uoluit. 'hoc uero cum ita sit,⁵ debet 'propositum manumittendi⁶ habere dominus. unde si per

superscriptam voci ἀναφέρειν hanc postea loco suo deturbasse. Aliter Lachm. ²⁵) αὐτοὺς = eos V. αὐτοῖς = (dictur)us eis et vocem παλαιούς = ueteres transpositam post οὗ μεταξὺ φίλους habet S. Initio erat: ἐπὶ τοῖς παλαιοῖς αὐτοῖς. quod dicitur de eis qui inter amicos olim manumittebantur Lachm. ⁶) ἡλευθεροῦντο = manumittebantur S. factum sc., postquam παλαιούς erat transpositum. Eadem de causa idem S. in sequentibus post μὴ εἶναι ἡλευθεροῦς addidit παλαι. ⁷) τοῦ δουλικοῦ φόβον V. S. seruitutis timore V. ⁸) Hanc S. iam Lachm. fere restituit suo nitori. ⁹) γὰρ = enim V. S. edd. Cf. not. 17. ³⁰) ἢ εἰτι = uel si quid V. S. uelut si quid Lachm. Sed ex praecedenti ἡλευθερωσὶν geminandum ὅτι. ¹) κολωνάριους V. κολωνάριους S. ²) Supplevi. ³) Scripsi. ἀπελευθεροῖ = liberti V. edd. καὶ = et S. Verum fuerit: ἀπελευθάντες = proficiscentes. Cf. Cic. pro Caec. 34, 98. pro domo 30. ⁴) δέδωκεσαν = dedissent V. = dederant S. edd. 'Latinam' fere geminationis ope supplevi. ⁵) τοῦτο δὲ οὕτως ἔχον = hoc tamen sic habens V. τοῦτο δὲ οὕτως ἔχοντος = hoc tamen cum ita habeant S. Cf. Lachm. ⁶) προαίρεσιν ἡλευθεροῦν-

uim coactus, uerbi gratia 'ab aliquo populo³⁷ uel a singulis hominibus manumiserit, non ueniet seruus ad libertatem, quia non intellegitur uoluisse, qui coactus manumisit.

8. Item ut possit habere seruus libertatem, talis esse debet, ut praetor siue proconsul eius libertatem tueatur: nam et hoc lege Iunia cautum est. sunt autem plures causae, in quibus non tueatur '(praetor uel)⁸ proconsul manumissionem; de quibus procedentes 'exponemus.⁹

9. Sed et illud obseruandum, ut is, qui manumittitur, in bonis manumissoris sit; et ideo, si tantum ex iure Quiritium sit manumissoris, non erit Latinus. necesse est ergo, seruum, '(si ex iure Quiritium manumissoris sit, eius)⁴⁰ non tantum ex iure Quiritium sed etiam in bonis esse.

10. Communis seruus si ab uno '(ex sociis uindicta uel testamento)¹ 'liberatus sit,² neque ad libertatem peruenit, et alterius domini totus fit seruus, iure accrescendi. Sed inter amicos seruus ab uno ex sociis manumissus 'utriusque seruus manebit;³ 'ius enim accrescendi⁴ in hac manumissione 'non uersatur;⁵ 'licet⁶ Proculus 'existimauerit,⁷ accrescere 'eum socio⁸: 'qua sententia non utimur.⁹

τος V. S. = uoluntatem (sic edd.) manumittentis V. = promissum manumittentes S. ³⁷) Velut in circo. Cf. L. 17 pr. D. qui et a quib. (40, 9). ⁸) De Lachm. cf. suppl. ⁹) ἐπιδείξομεν = ostendemus V. S. edd. Graecum uerbum proprie est exponere, licet alio sensu. ⁴⁰) Aperte flagitante sententia addidi; nam nec placet Buchholtzii cf. ad Fr. Vat. §. 221., nec Lachm., qui in fine supplet 'manumittentis'. Praeterea ubique pro 'manumittens' (ἐλευθερώων, ut Graeci manumissorem appellare solent) ex Ictorum more scripsi 'manumissor'. ¹) Partim Boeckingio auctore suppleui. ²) γενῆται ἐλευθερός = manumissus liber fit V. ³) ἐκατέρω κυριενσόνων δούλος μένει = utrique dominabunt, seruus manebit V. Scilicet ἐκατέρω vulgari errore pro ἐκατέρου scriptum ansam dederat, ut quis sequentibus δούλος μένει uelut glossam superscriberet κυριενσόνων. utriusque domini s. m. Lachm. ⁴) δικαίον γὰρ οὐ (pro του) προσανέξασθαι = istū enim non accrescere V. iustum enim non adcrecere edd. ⁵) ἐν ἡστρεφεται = in qua uertitur (seruatur Lachm.) V. edd. Corruptum illud ex οὐ μὴ στρέφεται. ⁶) εἰ. καί. = et quam V. quamuis Lachm. ⁷) δοκιμασαι = estimauerit, pbase. rit V. ⁸) μετὰ. κοινῶν = cū socio V. Ex eū cum factum esset cū, alius hoc vertit μετὰ. ⁹) οὐ τῇ γνώμῃ χρωμέθα = qua sententia utimur V. Sed οὐ, quod in superiorem versum aberrauit,

11. Proprietarius eum seruum, cuius ususfructus ad alium pertinet, non potest uindicta manumittere, obstante usufructu; et si manumiserit eum uindicta, faciet seruum sine domino. sed Latinum (*inter amicos manumittendo facere potest, tum scilicet, cum ususfructus non mutata interim uoluntate finitus erit*).⁵⁰

12. Peregrinus manumissor seruum non potest 'ad Latinitatem perducere,¹ quia lex Iunia, quae Latinorum genus introduxit, non pertinet ad peregrinos, sicut et Octauenus probat. Praetor '(tamen uel proconsul)² non permittet manumissum seruire, nisi aliter lege peregrina caueatur.

13. Minor uiginti annorum manumittere neque uindicta potest neque testamento, itaque nec Latinum facere potest; tantum enim apud consilium potest manumittere seruum suum causa probata.

14. Is autem, qui manumittitur inter amicos, quotcumque est annorum, Latinus fit, et tantum ei hoc prodest 'triginta annorum aetas,³ ut postea iterum possit uindicta uel testamento manumitti et ciuis Romanus fieri.

15. Mulier sine tutoris auctoritate non potest '(inter amicos manumittere),⁴ nisi ius liberorum habeat. tunc enim

reponendum est ante *ῥωμέθα*. Cf. similem Scaevolae locum L. 93. §. 3. D. de solut. (46, 3) et L. 6. §. 2. D. quib. mod. pign. solv. (20, 6); de re Ulp. 1, 18. Paul. 4, 12. §. 1.⁵⁰) Tale quid supplendum. Non idem valet in manumissione uindicta (Ulp. 1, 19), quae expressa condicione vel die vitatur (de tacita vid. L. 15. D. de manum. 40, 1) et in qua ius et initium, non uoluntas spectatur. De testamentaria manumissione Ictus h. l. non agit; idcirco puto, quoniam ea longiorem tractatum habebat; in ea enim, ut condiciones taceam, aetas servi spectatur. Nam minor xxx annorum testamento manumissus Latinus fit ideoque etiam a proprietario recte sic manumittitur; secus in maiore xxx annorum, nisi et hunc testator Latinum tantum facere uoluerit. Cf. L. 15. cil. ¹) *προς λατινον* (potius *Λάτιον*) *αγειν* = ad latinum perducere V. *ῥωμαιον ποιῆσαι* = Latinum facere S. Lachm. Sed haec facilius lectio ex glossa uidetur enata. ²) *Supplevi*; proconsulis enim quam maxime hic mentio erat facienda. ³) *τη ἐλευθερία* V. *ἐλευθερία* S. = libertas S. edd. Sed corruptum illud est ex *ἐ' ἐτῶν ἡλικία*. Cf. §. 17. hoc ei procedit manumissione Lachm. ⁴) *Edd. minus recte om. inter amicos.*

'(uel)⁵⁵ uindicta sine tutore '(auctore)⁶ potest manumittere. unde si mulier absens liberum esse iusserit, quae ius liberorum non habeat, quaesitum est, 'an Latinum faciat⁷ tutore eius auctoritatem accommodante eo tempore, quo epistola scribitur seruo a domina? Iulianus negat; existimat enim, eo tempore debere auctoritatem praestari, quo peragitur manumissio; tunc autem peragi intellegi,⁸ cum seruus cognouerit dominae uoluntatem. Sed Neratius Priscus probat, libertatem seruo competere; sufficere enim, quando epistola scribitur, adhiberi auctoritatem tutoris. cuius sententia et constitutione 'principali⁹ confirmata est.

16. 'Generaliter⁶⁰ seruum pigneri datum ciuem Romanum facere debitor non potest, 'si forte soluendo non sit.¹ obstat enim libertati lex Aelia Sentia, quae prohibet seruum creditorum (*fraudandorum*) causa manumissum ciuem Romanum fieri. sed Latinum '(facere) potest.²

17. Qui censu manumittitur, si triginta annos habeat, ciuitatem Romanam 'apiscitur.³ sed debet hic seruus ex iure Quiritium manumissoris esse, ut ciuis Romanus fiat.

17^a. 'Quando Romae census agitur, solet post censum lu-

⁵⁵) *Supplevi*; *omissum ob sequens uindicta*. ⁶) *Supplevi*. ⁷) *Post ἐξητηται V. habet τουτο η = hoc an. Scilicet του-τοη remansit vel factum est ex -νον ποιη, ειλαι- vero perit propter similitudinem antecedentis ἐξ-ητηται. Sic Lachmanni coniectura confirmatur.* ⁸) *νοειται V. S. pro νοεισθαι, ut vidit Schilling. Antea cum Cuiac. pro enim scripsi autem.* ⁹) *Libarii αυτοκρατορικη verterunt imperatoria.* ⁶⁰) *et = si V. quod omisit S. neglexerunt edd. Sed superest illud ei, ut puto, ex ἐν γέν-ει = in genere (rerum v. gr. omnium, quas quis habeat, vel invectorum et illatorum), generaliter. Specialiter enim obligatum seruus a debitore, nec si soluendo sit, quocunque modo manumitti posse constat.* ¹) *εκτος ει μη προς αποδοσιν η = nisi forte ad credendum sit V. εκτος ει μη ον προς αποδοσιν = nisi si soluendum non sit S. nisi si forte soluendo sit Lachm. Sed plerumque debitores soluendo sunt.* ²) *και = et V. S. habent ad insequentis Si initium tractum, ubi molestum est. Mithi superesse videtur ex ποιειν δυν-αι. Latinum vero debitor facit statim; neque enim fraudare videtur creditores, qui retento iure Quiritium manumittens, facit, ut seruus diligentius sibi quaerat, unde creditoribus satisfieri possit. Cf. Gai. 2, 153.* ³) *κταται V. S. = possidet V. = pascitur S. = potitur Lachm.*

strum condi: ⁶⁴ est autem lustrum quinquennale tempus, quo Roma lustratur. Magna uero ⁵ dissensio est inter prudentes, '(quae in censu aguntur)', ⁶ utrum eo tempore uires accipiant omnia, quo census '(eorum agitur)', ⁷ an eo tempore, quo lustrum conditur. sunt enim, qui existimant, non alias uires accipere quae in censu aguntur, nisi haec dies sequatur, qua lustrum conditur; 'alii uero probant, ⁸ censum descendere ad diem lustris, non lustrum 'recurrere ⁹ ad diem census. Quod ideo quaesitum est, quia '(si)' ⁷⁰ omnia, quae in censu aguntur, lustris demum confirmantur, ¹ (etiam censu manumissis lustris demum condito libertas competitura est.) ⁷⁰

17^b. Sed in urbe Roma tantum census agi notum est; in prouinciis autem magis professionibus utuntur.

⁶⁴) *V. qui haec bis continet: αποτιμῆσις δε επιρωμης αγεται* ἴσθαι η αποτιμῆσις καθαρῶς κτιζεται = census autem in roma (secundum: apud romam) agi solet nel census lustris conditur. *At S.: τίμῆσις μέντοι ἐπὶ ῥώμῃς ατῆθαις εἰσθαι. τίμῆσις μέντοι καθαρῶς κτιζεται* = census tamen Romae agi solet. In census autem lustris conditur. *Graeca igitur sic restituenda sunt: ὁπότε (quod perit propter αποτιμῆσις) αποτιμῆσις ἐπὶ Ρώμῃς αγεται, εἰσθαι μετὰ (quod abiit in postpositum illud μέντοι) τὴν αποτιμῆσιν καθαρῶς κτιζεσθαι. Et sic conuenit his, id quod in fine dicitur: Sed in urbe Roma etc.* ⁵) μέντοι *V. S.* = autem *V. Lachm.* = tamen *S.* ⁶) *Haec verba, omissa quia paullo post recurrunt, necessario supplenda erant.* ⁷) *Edd. tantum agitur supplent.* ⁸) ὑπολαμβάνουσιν γὰρ = existimant enim *V. S.* *Sed haec a librario profecta sunt, qui male interpretans ea, quae nunc sequuntur, iis eandem illam sententiam, ex qua census lustris confirmatur, verbis tantum mutatis, iterum referri putauit, quamobrem S. priorem illam sententiam (sunt enim qui existimant . . . lustrum conditur) tanquam glossema omnino omisit. Hoc enim errore eo perductus est, ut praemissa diversae sententiae verba sic, quasi ea prior esset, mutaret.* ⁹) *De Lachm. cj. κατατρέχειν* = decurrere *V. S.* *Sententia est, lustrum sequi tantum censum, non ita, ut eum confirmet, ad eum referri.* ⁷⁰) *Supplevi; nam huiusmodi quid excidisse ut ponamus, totius loci ratio facit.* ¹) *Ante versum Θ ισχυροποιουνται* = confirmantur *V.* *Suspicio, demum aliquando pro decimum acceptum, idque X notatum, deinde casu lX corruptum, hoc modo Graece redditum esse.*

AEMILII PAPINIANI

EX LIB. I. RESPENSORVM SVB TITVLO DE PACTIS. ¹

Inter uirum et uxorem pacta non solum uerbis 'sed et² uoluntate contrahentium constituuntur,³ ut neuter coniugum locupletior fiat.

¹) *Hoc fragmentum ex lege Rom. Visigothorum, ubi finem facit novissime editum est a Boeckingio in edit. Ulp. fragm. Lips. 1855. p. 175. et ab Haenelio in L. Rom. Visigoth. p. 452. Inscriptio pro lubitu librorum et editorum admodum variatur; attamen omnes hoc ex Papiniani lib. I. resp. sub titulo 'de pactis inter uirum et uxorem' petiitum significant. Ex quibus verbis postrema, aperte ex initio ipsius responsi perperam geminata omisimus. Papinianus enim cum responsa sua ad ordinem edicti perpetui disposuisset, habuit quidem libro I. eorum titulum de pactis (cf. Fr. Vat. 108.), ex quo etiam sumpta est L. 40. D. de pactis (2, 14). Titulus autem de pactis inter uirum et uxorem quanquam ceterum non inauditus (Paul. S. R. 2, 22) ad pacta dotalia pertinuit, de quibus Papinianus, testante L. 26. D. de pact. dot. (23, 4), lib. quarto resp. egit.* ²) set edd. sed ex unus Cd. ³) i. e. stipulatione non interveniente, ita valent, ut non modo exceptionem pariant, sed etiam aut rei uxoriae actioni inesse videantur aut actio in factum dari debeat. Cf. ex. gr. L. 9. L. 12 pr. §. 1. L. 14—19. 21. 22. L. 26. §. 3. D. de pact. dot. (23, 4). Ex stipulatu vero actio nec ex huiusmodi pactis nascebatur, nisi subdita stipulatione. Paul. S. R. 2, 22. §. 2.

IVLIVS PAVLLVS.

DE IVLIO PAVLLO EIVSQVE SENTENTIARVM LIBRIS PRAEMONITIO.

Iulius Paullus, non poeta ille temporibus Imp. Antonini Pii clarus (Gell. 5, 4. 16, 10. 19, 7.) sed Ictus, unde oriundus fuerit, plane est incertum. Patavinum fuisse, ex statua Patavii Iulio Paulo cuidam dicata, ut recentis aetatis inscriptionem taceam, nullo iure adstruitur. Fuit autem Domitii Ulpiani aequalis et per omnes fere honorum gradus consors. Primum fortasse advocacionibus Romae occupatus (L. 78. §. 6. D. de leg. 3.), cum sub imp. Severo et Caracalla Aemilio Papiniano praefecto praetorio scrinium memoriae agens assedisset (Spartian. Pesc. Nig. 7.) et ipsis imperatoribus in consilio fuisset (Lamprid. Alex. 26. Spartian. Pesc. Nig. 7. L. 40. D. de reb. cred. 12, 1. L. 97. D. de acq. v. omitt. her. 29, 2. L. 38 pr. D. de minor. 4, 4. L. 50. D. de i. fisci 49, 14. L. 9. D. de decur. 50, 2), factus est ab Elagabalo vel, quod plerique maiore veri specie tradidere, ab Alexandro demum praefectus praetorio (Lamprid. l. c.); Elagabalus enim eum relegasse vel deportasse, Alexander inter exordia imperii patriae reddidisse dicitur (Victor de Caes. 24). Praeterea nihil de eo constat, quam quod et antiquitas praedicavit velut Modestinus L. 13. §. 2. D. de excus. (27, 1), Gordianus L. 6. C. de nupt. (5, 4), Diocletianus L. 11. C. ad leg. Corn. de fals. (9, 22), Iustinianus const. Omnem reip. §. 5. et ipsa Paulli scripta, quae supersunt, testantur, eum inter summos iuris conditores fuisse, qui ingenii acumine et iurisprudentia nemini cesserit, scribendi vero ubertate etiam plerosque vicerit.

Inter libros eius vix alii maiorem apud posteros auctoritatem nacti sunt, quam 'Sententiarum ad filium libri quinque', similes illi quidem et fortasse aemuli Ulpiani Opinionibus, nisi quod hoc opus, cuius sex tantum libri priores, Sententiarum primo et alteri fere respondentes, Iustiniani aevum tulerant, multo prolixius videtur fuisse. Ceterum utroque opere id egerunt auctores, ut edicti perpetui ordinem secuti potissimas iuris sententias, quae usu invaluerant, quasi

medullam eorum, quae ad edictum late disputari solebant, nullo tractatu habito nec ullo auctore laudato ius dicentium vel respondentium maxime et iudicantium in usum proponerent. Quod autem de ordine edicti perpetui dixi, Paullus eum ita videtur secutus esse, ut singulis libris quasdam integras edicti partes complecteretur. Nam primo τὰ πρῶτα et partem de iudiciis, altero partem de rebus et eam, quam Iulianus interposuisse fertur, de dotibus et tutelis (cum actione de rationibus distrahendis et de furtis et de operarum obligatione, qua patroni loco legitimae libertarum tutelae in masculis libertis sibi prospiciebant) persecutus est. Tertius deinde liber modo unam sed amplam partem de testamentis et legatis continuisse videtur; similiter quartus praemisso iure fideicommissorum, quod ad intestati b. p. quasi transitum faciebat, partem de intestati b. possessionibus, quo pertinet etiam locus de manumissionibus ut gravissima causa bonorum possessionum, quintus denique extremam edicti partem, quae ad ceteras res imperii pertinebat, et iudicia publica, quorum leges, ab aliis tantum praetoribus exercitae, dudum quasi pro accessione praetorii iuris habitae erant.

Scripti sunt Sententiarum libri non ante Antonini Caracallae tempora; nam et ab hoc cum patre a. 206. de donationibus inter virum et uxorem constituti iuris (L. 32. D. de don. int. vir. et ux. 24, 1) mentionem habent L. 59. D. ib. et 2, 23. §. 5., et eiusdem imp. Antonini esse videtur de servitutibus rescriptum (L. 2. D. comm. praed. 8, 4), ad quod Paullus lib. 1. Sent. L. 9. D. de serv. pr. rust. (8, 3) respicit. Sed et rescripti L. 3. C. de legat. (6, 37), quod post obitum Severi Caracalla cum fratre Geta a. 211. dedit, notitiam habuisse dici potest lib. 3. Sent. 6. §. 16. Contra eum 5, 16. §. 11. non novisse Caracallae rescriptum, quod Ulpianus L. 33. §. 2. D. de procur. (3, 3) allegat, re non intellecta (de qua vid. Geib Röm. Criminalproc. p. 595 seq.) Fittingius 'über d. Alter d. Schr. d. Röm. Jur.' p. 48. sine causa contendit. Equidem existimaverim, aut extremis Caracallae temporibus aut paullo post in exilii otio Paullum hos libros composuisse, cum praefecturam adeptus vix novis libris conscribendis vacaverit.

Ceterum eum, quem supra posui, verum operis titulum fuisse arbitror. Disputatur quidem primum de additamento 'ad filium', quod tantum in quibusdam Legis Rom. Visigothorum codicibus invenitur. Sed in his sunt fide digni, et cum facile id brevitatis causa a librariis plerisque omitti potuerit, quemadmodum ab aliis adliceretur, nisi ab ipsa authentica Paulli scriptura profectum et propagatum, vix intellegi potest. Deinde de eo quaeritur, quod in quibusdam Breviarii Alariciani codicibus pro Sententiis simpliciter di-

cuntur 'Sententiae receptae'. Sed cum haec adiectio ignoretur, ubicunque alias harum Sententiarum mentio fit, hoc est in Collatione, in Fragmentis Vaticanis, in Th. C., in L. Rom. Burgundionum, in Indice Florentino, in Iustiniani Digestis et in ipsius Breviarii plerisque codicibus, eam quoque ab ipso Paulo esse, tanto minus habet probabilitatis, quam qua ratione ea postea invaluerit, facili coniectura assequi liceat. Plane non probo Puchtae sententiam, Visigothos opinantis ab ipsis in legem suam receptas hac cognominatione Sententias a genuinis distinguere voluisse; nam eadem et in Consultatione c. 6, 6. extat, cui fides in hac re nullo iure derogatur, et si haec vera causa esset, non intellexeretur, quin et ceteri libri iuris veteris in legem illam recepti, velut Gregorianus, Hermogenianus et Theodosianus Codices eadem appellatione insigniti fuerint. At Paullum constat alium quoque librum edidisse inscriptum 'Imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum lib. VI', qui cum succinctius 'Sententiarum' titulo propagari coepissent, ne cum alteris Sententiarum libris confunderentur, variis adiectionibus a librariis distincti sunt, velut 'Sententiarum sive Decretorum libri' in quibusdam Digestorum locis, vel 'Sentention $\eta\tau\omicron\iota$ facton' in Indice Florentino. Hoc vero si in illo libro factum constat, mirum paene videri deberet, si non etiam in nostro, maxime illa 'ad filium' inscriptione amissa, similis cautio distinguendi causa a quibusdam adhibita esset.¹ Quod autem 'receptas' has Sententias cognominarunt, factum esse puto ratione habita imperialium constitutionum, quae de Paulli scriptis vel confirmandis vel infirmandis postea emissae sunt, maxime L. 2. Th. C. de resp. prud. (1, 4), quae speciatim has Sententias 'recepta auctoritate' firmaverat. Cum tamen his ipsis constitutionibus etiam acceptum quodammodo referendum sit, quod adhuc Paulli Sententiis fruimur, paullo accuratius res enarranda est.

Sciendum est igitur, causam restitutionis damnati cuiusdam, cui Constantinus favebat, cum Paulli et Ulpiani aliquae ad Papinianum notae ei adversarentur, imperatorem, ne ex gratia contra ius commune rescripsisse videretur, permovisse, ut generali epistola ad Maximum praefectum urbi paucis ante Kal. Oct. diebus a. 321. Romae data Ulpiani et Paulli in Papinianum notas, 'qui (ait) dum ingenii laudem sectantur, non tam corrigere eum, quam depravare maluerunt', aboleri praeciperet (cf. L. un. Th. C. de sent. pass. 9, 43. L. 1. Th. C. de resp. prud. 1, 4). Quod item deinde, ut tanto magis modo in Papiniani honorem praeceptum videre-

¹) Idem fere sensit Hugo Gött. gel. Anz. 1833. p. 1299. De aliorum opinionibus vid. Arndtsii edit. Praef. p. XI.

tur, ad Marciani in eum notas translatum est (Const. Deo auctore §. 6). Sed hoc opprobrium in universum Paulo detraxisse videtur, ut vel Sententiarum auctoritas, in quibus ex instituto nullus auctor neque laudabatur neque reprehendebatur, in dubium vocaretur. Igitur sexennio post idem imperator ad eundem Maximum, tum praefectum praetorio Galliarum, ut videtur, Trevis legem 2. Th. C. eod. misit, qua praefatus, universa, quae scriptura Paulli contineantur, recepta auctoritate firmanda et omni veneratione celebranda esse, specialiter subiicit: 'ideoque Sententiarum libros, plenissima luce et perfectissima elocutione et iustissima iuris ratione succinctos, in iudiciis prolatos valere non dubitatur.' Quae quidem verba cum ex imperatoris sententia tantum ad commendandam inter cetera Paulli scripta Sententiarum auctoritatem forte tunc lacessitam pertinuisse videantur, poterant tamen etiam ita accipi, ut singulae quaeque sententiae ab imperatore confirmatae essent: praesertim cum ita demum privilegium Paulo in uno libro irrogatum privilegio in altero dato compensatum et iniuria summo viro facta exaequata esse videretur. Et ita revera isto aevo, amplas opes litterarias in dies magis fastidiente, cupide accepta sunt. Nam Theodosius II. et Valentinianus III. lege 3. Th. C. eod. ad senatum urbis Romae a. 426. data leges 1. et 2. citt. repetentes Paulli Sententiae semper valere praecipiunt, hoc est perinde 'ac divalis constitutio', ut addit Consult. 7, 3.

Hac ratione effectum est, ut in partibus occidentis, maxime in Galliarum praefectura, Paulli Sententiae quasi singulari iure receptae esse censerentur et cunctos ceteros Ictorum libros in iudiciis legi solitos ut auctoritate ita usu superare inciperent et ipse Paullus Iuridicus quasi κατ' ἐξοχήν cognominaretur (Consult. 7, 3. Isidor. Orig. 5, 24. §. 30). Circa finem enim seculi quinti tam in Consultatione et in lege Rom. Burgundionum, quam in edicto Theodorici hunc solum librum adhibitum videmus, ex quo ius civile praeter imperatorum constitutiones peteretur. Denique cum paucis annis post Alaricus II. vetus ius in epitomen redigendo legem Romanam regni Visigothorum componeret, idem ex iure fere solos Sententiarum libros corpori suo ita inseruit, ut ex his quodque lites dirimerentur; Gaii enim Institutiones magis in scholarum usum et Papiniani responsa inclyti nominis gratia retinuisse videtur. Et huic quidem breviario Alariciano potissimum debemus, quos nunc Paulli Sententiarum libros appellamus.

Quantam partem ex iis Visigothi suam fecerint, ne conjectura quidem satis certa definiri potest. Cum tamen constet, ex Theodosiano Codice non multum supra decimam

partem eos retinuisse (Haenel praef. ad L. Rom. Vis. p. IX.) cumque, ut ipsi aiunt (initio lib. I. tit. 1.), ea tantum ex his Sententiis corpori suo voluerint annecti, 'quae in Theodosiano Codice pro dirimendis litibus non inveniuntur inserta', aegre credas maiorem partem eos Paulo reliquisse. Huic vero si addideris, quae praeterea nobis servata sunt, ne ad quartam quidem partem pervenies, quantam ex genuino opere circiter superesse Schultingius (init. adnot. ad Paullum) et Arndtsius (Praef. p. X.) arbitrati sunt.

Sed satius fuerit quaerere, an ea saltem, quae in brevitiis Sententiis legimus, integra ad nos pervenerint. Quod de ipsis sententiis ita affirmare ausim, ut consulto vix quicquam mutatum ab Alarici prudentibus putem, nisi ipsa breviatione eo perducerentur, ut etiam mutarent. Nec enim mutandarum legum sed eligendarum potestatem rex iis dederat, ut ipse in Commonitorio testatur, et si sententias pariter in Breviario et in Collatione vel Consultatione servatas contuleris (quas Haenel l. c. not. 27. collegit), non alias repereris discrepantias, quam quae librariorum vitiis probabiliter tribuantur.² Interdum vero excerptionem etiam mutationem secutam esse velut ex I. 1. §§. 2. 3. I. 9. §. 2. II. 26. §. 7. III. 6. §. 15. collatis cum iisdem sententiis alio modo ad nos perlatis colligi potest. Alia omnino causa est titulorum. Quos quidem ipsum Paullum singulis materiis apte praescripsisse dubitare non licet. Sed in his omittendis, fingendis, corrumpeendis non minus in his Sententiarum quam in aliis similibus libris nec modo Alarici prudentes sed etiam librarii vetustiores et posteriores ita grassati sunt, ut de eorum genuina facie restituenda prorsus desperandum sit.³ Hos vero si exceperis, in crisi exercenda nihil quidem obstat, quo minus et in hoc opere, quod ipso Paulo dignum sit, ex scriptura nobis tradita efficere conemur: ut tamen non omnes locos hoc modo sanari posse speremus. Et haec lex critico data tanto maius habet momentum, quod Paulli Sententias, cum maxime inde a seculo quinto quam plurimis exemplis spargerentur, mature vitiis inquinatas esse, adeo ut nec ii codices, quibus Iustiniani et Alarici prudentes uti sunt, ab hac labe immunes fuerint, non modo credibile est, sed etiam ipsa re comprobatur.

Cum vero iam ad Paullum integritati suae restituendum venerimus, primum sciendum est, epitomae Alaricianae non

²) De II. 26. §. 7. coll. cum Collat. IV. 12. §. 6. ad illum locum diximus.

³) Cf. ex. gr. II. 30. III. 4B. IV. 4. 7. V. 10. 22. Praeterea vid. Cuicac. ad V. 20., Schulting. ad initium libri primi, Heimbach. in Gersdorf. Repert. Lips. 1843. III. p. 139 seq., Haenel. Praefat. ad leg. Rom. Vis. p. XVII seq.

exiguum numerum supplementorum accedere, partim ex Fragmentis Vaticanis et Collatione et Consultatione et Iustini Digestis, partim ex quibusdam codicibus brevii Alariciani, quibus ex genuinis Paulli Sententiis, ut videtur, singulae sententiae adscriptae erant, quo in numero maxime celebratur codex Vesontinus, a Cuiacio in Obs. 21, 11—13. 15—19. 21. 22. exscriptus et in editione sua a. 1566. adhibitus, nunc vero deperditus.⁴

Quod vero ad ipsam epitomam Alaricianam attinet, ea quidem permultis codicibus mss. ad nos propagata est, quorum nonnulli ab editoribus seculo decimo sexto inspecti, nunc ubi sint, ignoratur, multo maior autem pars adhuc exstat, nec solum exstat sed et in lucem protracta est. Inprimis Gustavi Haenelii doctrinae et indefesso studio debetur, quod triginta quattuor codicum ab ipso descriptorum et collatorum lectionibus uti liceat.⁵ Quorum quidem singulorum de dotibus agere et longum est nec tanti refert. Igitur sufficit hoc loco generaliter notasse, duos seculi septimi, ceteros insequentium seculorum esse, alios saepe alias sententias continere nec quemquam ceteros ita praestantia superare, ut eo solo uti liceat. Omnino autem in hunc numerum non veniunt codices epitomarum illarum, velut Aegidianae, Guelferbitanae, aliarum, quae rursus ex breviario Alariciano posterioribus seculis factae, nostra demum aetate eiusdem Haenelii merito in plenioram notitiam venerunt. Et sane ad genuinum Paulum restituendum vix quidquam conferunt.

De editionibus Paulli Sententiarum antiquioribus ex instituto non agimus, sed remittimus lectorem ad Arndtsium, qui in suae editionis praefat. p. XV seq. eas recensuit. Illud tamen admonere e re est, post Cuiacium et Schultingium, quorum egregias adnotationes continet 'Iurisprudentia vetus anteiustiniana', neque emendandis neque explicandis

⁴) Cf. Stieber Praef. ad Hauboldi opusc. acad. T. II. p. CXLII. Haenel. praef. ad leg. Rom. Visig. p. XVII. XIX. Verisimile est, in caeteris occidentis partibus extra regnum Visigothorum (nam hic antiquum ius per novam legem Romanam abolitum erat) genuinarum Paulli sententiarum codices diutius in usu fuisse et postea Francorum regno prolatato etiam ab his, qui in Gallia meridiana ius docerent, usurpari coepisse. Ibi enim scholas antiquos libros retinuisse, exceptis fortasse Gaii Institutionibus, probat remissio ad 'Paulli Responsa sub titulo de re uxoria' in Interpr. Th. C. III. 13, 2. Cf. Isidor. Orig. 5, 14. et Const. Omnem reip. §. 1. ⁵) Descriptos invenies post Stieberum l. c. T. II. p. LXXXVII seq. in Haenel. praef. ad L. Rom. Visig. c. III. p. XL seq. Ipsam 'Variet. scripturae ex Paulli a Visig. epit. codicibus' collegit Idem Bonn. 1834. et in Corp. iur. antejust. Bonnensi p. 163 seq. Unus ex his codd., Bero-linensis, ibi collatus est a Rudolfo.

his Sententiis multum profectum esse. Quod etiam cadit⁶ in novissimas editiones, Lud. Arndtsii alioqui diligentissimam, quae prodit in Corpore iuris anteiust. Bonnensi et separatim Bonnae 1833., et Gust. Haenelii in lege Rom. Visigothorum edita Lips. 1849. Nam ne varietas quidem lectionum Haeneliana in his editionibus adhibita est, non ab Arndtsio, qui eam nondum noverat, cum editionem suam componeret, non ab Haenelio, qui omnino non id egit, ut Paullum, sed ut legem Romanam Visigothorum quam plenissimam et integerrimam praestaret.

Nos vero eo quam maxime incubuimus, ut etiam has veteris iuris reliquias ab omnibus vitiis, quoad fieri posset, purgatas suo nitori restitueremus, ceterum totius instituti nostri memores. Itaque in ipso textu eas tantum sententias perscriptas dedimus, quas Breviarii codices subministrant; reliquas, quae in Digestis vel in hoc ipso, quod edimus, corpore exstant, ut chartae parceremus, suo loco allegari satis habendum erat. Quo in loco definiendo licet rectius interdum superioribus editoribus versati esse nobis videamur (quaedam acute monstrante Heimbachio in Repert. Lips. 1843. III. p. 139 seq.), multum tamen abest, ut res iam confecta esse putari possit. Interpretationem Alaricianam omisimus. Codicum mss. diligenter est ratio habita, ita tamen, ut eas tantum lectiones, quae usum aliquem praeberent, indicarem, qua in re numeri, quibus codices insignire vitandi erroris causa placuit, ad catalogum Haenelianum in praefatione legis Rom. Visig. referendi sunt. Denique ubi nostra lectio cum Arndtsiana consentiret, nihil monentes, ubi vel ab omnibus vel certe a novissimorum editorum editionibus discreparet, hoc quoque in notis indicavimus. Iam vero, num quid profecerimus, tu ipse, lector, vide.

⁶) Nec meum tantum hoc iudicium est. Cf. Heimbach. Repert. Lips. III. p. 137 seq. Boecking. Pandect. §. 22. p. 74.

IVLII PAVLLI SENTENTIARVM AD FILIVM
LIBER PRIMVS.

[*Ex hoc libro sunt et hoc loco videntur locandae*

L. 5. D. de officio assessorum (1, 22).

L. 22 pr. §§. 1—7. D. ad municipalem (50, 1).¹

L. 7 pr. §§. 1—3. D. de decurionibus (50, 2).

L. 16 pr. §§. 1—3. D. de muner. et honor. (50, 4).

L. 10 pr. §§. 1—4. D. de vacat. et excusat. mun. (50, 5).²

L. 12 pr. §. 1. D. eod.³

L. 10 pr. §. 1. D. de legationibus (50, 7).

L. 5 pr. §. 1. D. de reb. ad civil. pertinent. (50, 8).⁴

L. 46 pr. §. 1. D. de damno inf. 39, 2).⁵]

TIT. I. DE PACTIS ET CONVENTIS.¹

²1. De his rebus pacisci possumus, de quibus transigere licet; '(et)³ ex his enim pacti obligatio solummodo nascitur.

[Consult. 4, 3.]⁴

¹) *Ad pr. cf. Savigny Zeitschr. f. gesch. RW. IX. p. 91. — In §. 2. lege contulerunt; in §. 5.: itemque nepotes et (neptes), pronepotes et proneptes ex filio. ²) In §. 2. pro militi malim militib.(bus); in §. 3. cum Rittershus. leg. aucti. ³) Hic et in L. 8 pr. D. de legation. (50, 7) pro uacationis malim uacationibus. Cf. L. 6. 7. D. ib. ⁴) In pr. pro quod lege quam coll. L. 3 pr. D. de lege Iul. de ann. (48, 12). L. 8. D. ad municip. (50, 1). ⁵) In §. 1. malim Domo sumptu publico exstructa.*

Tit. I. ¹) Genuinus Paullus etiam transactionum mentionem habuisse videtur. Cf. Consult. 4, 3. Tit. Th. C. 2, 9. De Gr. C. vid. Haenel. p. 1. ²) Ex Cdd. 12, 13, 16, 17^a. ³) Geminavi; et ex his sc. rebus transactis. Cf. ex. gr. L. 28. C. de transact. (2, 4). ⁴) Ed. Arndts. haec ponit in fine tit. (§. 6.); sed in Consult. antecedunt nullis interiectis sequentem sententiam. De hac sententia cf. Schilling Bemerk. p. 370.

2. ⁵In bonae fidei contractibus pactum conuentum alio pacto dissoluitur, et licet exceptionem pariat, replicatione tamen excluditur. ⁶3. Pacto conuento Aquiliana stipulatio subiici solet: sed consultius est huic poenam quoque subiungere, quia rescisso quoquo modo pacto poena ex stipulatu repeti potest.

[Consult. 7, 5.]⁷

4. ⁸Neque contra leges, neque contra bonos mores pacisci possumus.

[Consult. 4, 7. De criminibus propter etc.]⁹

¹⁰5. De rebus litigiosis et conuenire et transigere possumus: [5^a.]¹ post rem iudicatam pactum, nisi donationis causa interponatur, seruari non oportet.²

[L. 6. D. de in ius vocando (2, 4).

L. 19. D. de iure patronatus 37, 14).]

TIT. II. DE COGNITORIBVS ET PROCVRATORIBVS.¹

1. Omnes infames, qui postulare prohibentur,² cognitores fieri non possunt, etiam uolentibus aduersariis. 2. Feminae in rem suam cognitoriam operam suscipere non prohibentur.

⁵) *Ex Consult. 4, 4. Brev. Alar. et A. ed. h. l. tantum habent:* Omne pactum posteriore pacto dissoluitur, licet pariat exceptionem, quae ex illis videntur breuiata. *De re cf. L. 7. §. 2. L. 27. §. 2. D. de pact. (2, 14). L. 72. D. de contr. empt. (18, 1). Gai. 4, 126.*

⁶) *Ex Cdd. 12. 13. Eadem exstat et rector quidem, ut videtur, in L. 15. D. de transact. (2, 15). ⁷) Cf. L. 7. §. 7. D. de pact. (2, 14). Ed. A. hanc §. sub numero 4^a. post §. 4. locauit. ⁸) Exstat etiam in Consult. 4, 7. 7, 4. ⁹) In A. ed. est §. 7. In Consult. 4. nullo verbo interiecto sequitur Sum 4., quem ordinem confirmat Interpret. h. l. ¹⁰) *Ex Cdd. 12. 13. 16. 17^a. Cf. Cic. pro Com. 11. L. 1. D. de transact. (2, 15). ¹) Exstat etiam in Consult. 4, 6. Cf. L. 23. §. 1. D. de cond. ind. (12, 6). L. 32. C. de transact. (2, 4); infra 1, 19. §. 2. ²) De §§. 6. 7. cf. not. 4. 9.**

Tit. II. ¹) Ex Cd. 24. Omittit ed. A. Cdd. plerique et ed. Haen. inuertunt: de proc. et cogn. Sed cf. Th. C. 2, 12. et Fr. Vat. fn. Sub hoc tit. Paulus de cognitoribus sententias et de his, quae iis cum procuratoribus erant communia (cf. Fr. Vat. 322. 323), posuisse videtur. ²) Ad ceteros igitur infames pertinebat exceptio cognitoria. Gai. 4, 124. §. ult. I. de exc. (4, 18).

3. In rem suam cognitor procuratorue ille fieri potest, qui pro omnibus postulat.

[3^a b. c. d. *Fr. Vat.* 340.]

4. ³Actio iudicati non solum in dominum aut domino, sed etiam heredi et in heredem datur.

TIT. III. DE PROCURATORIBVS.

1. Mandari potest procuratio '(et) praesenti (et absent),¹ et nudis uerbis et per litteras et per nuntium et apud acta praesidis et magistratus. 2. Procurator aut ad litem aut ad omne negotium aut ad partem negotii aut ad res administrandas datur.

[3. *Consult.* 3, 6.

4. *Fr. Vat.* 336, 1.

5. *Fr. Vat.* 336, 2. = *Consult.* 3, 7.

6. *Consult.* 3, 8.

7. *Consult.* 3, 9.

8. *Fr. Vat.* 337.

L. 30. 71. *D. de procur.* (3, 3).]

TIT. IV. DE NEGOTIIS GESTIS.

1. ¹Qui negotia aliena gerit et bonam fidem et exactam diligentiam rebus eius, pro quo interuenit, praestare debet. 2. ²Tutor post finitam tutelam si in administratione duret, actione negotiorum gestorum pupillo uel curatori eius tenebitur.

[*L.* 37 *pr. D. de neg. gest.* (3, 5).]

3. ³Si pecuniae quis negotium gerat, usuras quoque totius temporis praestare cogetur, et periculum eorum nominum, quibus collocauit, agnoscere, si litis '(contestatae)⁴

³ Cf. *Fr. Vat.* 317. 331. *L.* 7. *Th. C. de cognit.* (2, 12). *L.* 28. *D. de procur.* (3, 3).

Tit. III. ¹ *Supplevi.* Cf. *L.* 1. §§. 1. 3. *D. de procur.* (3, 3). *Vestigia iacturae videntur* praesens praesenti *Cdd.* 5. 9. praesentibus 7.

Tit. IV. ¹ Cf. *L.* 20. *C. de neg. gest.* (2, 19). *L.* 24. *C. de usur.* (4, 32). ² Cf. *L.* 13. 14. *D. de tut. et rat. distr.* (27, 3). *L.* 6 *pr. D. de negot. gest.* (3, 5). ³ *Extat etiam in L.* 37. §. 1. *D. de neg. gest.* (3, 5), *sed mutata.* ⁴ *Supplevi.* Cf. *Dig.*

tempore soluendo non sint: hoc enim in bonae fidei iudiciis seruari conuenit. 4. ⁵Mater, quae filiorum suorum rebus interuenit, actione negotiorum gestorum et ipsis et eorum tutoribus tenebitur. 5. ⁶Filiusfamilias aut seruus si negotium alicuius gerat, in patrem dominumue peculio tenus actio dabitur. 6. Si pater uel dominus seruo uel filiofamilias negotia aliena⁷ gerenda⁷ commiserit, in solidum tenebitur. 7. ⁸Pater si emancipati filii res sine ulla exceptione a se donatas administrauerit, filio actione negotiorum gestorum tenebitur. 8. Qui, cum tutor curatorue non esset, pro tutore curatoreue res pupilli adultue administrauit, actione negotiorum gestorum pro tutore curatoreue⁹ tenebitur.

[L. 47 pr. §. 1. D. de neg. gest. (3, 5).]

TIT. V. DE CALVMNIATORIBVS.

¹1. Calumniosus est, qui sciens prudensque per fraudem negotium alicui comparat. 2. Et in priuatis et in publicis iudiciis omnes calumniosi extra ordinem pro qualitate admissi plectuntur.

¹TIT. VI^A. DE FVGITIVIS.

1. ²Seruus a fugitiuario comparatus intra decem annos manumitti³ prioris domini uoluntatem non potest. 2. ⁴Contra decretum amplissimi ordinis fugitiuum in fuga.

⁵) Cf. L. 24. C. de usur. (4, 32). L. 32. §. 1. D. de neg. gest. (3, 5).

⁶) Cf. L. 14. D. h. t. ⁷) Cd. 26. agenda (ubi a adhaesit ex aliena, er notatum erat) reliqui et edd. aliena agenda negotia edd. contra omnes paene Cdd. ⁸) Extat mutata in L. 37. §. 2. D. h. t.

⁹) Sic ex demonstratione actionem designat, quae vulgo protutela dicitur. Cf. L. 1. §§. 1. 3. 4. L. 2. 3. 4. 5. D. de eo, qui pro tut. (27, 5). L. 4. C. qui dar. tut. (5, 34).

Tit. V. ¹) §§. 1. 2. extant etiam in Consult. 6, 2. praeterea in L. 3. D. ad SC. Turpill. (48, 16).

Tit. VI^A. ¹) Totus est ex C. Vesontino et alieno loco hic auctore Cuiacio insertus. Magis enim pertinet ad officium praefecti vigilum vel magistratuum municipalium, de quo Paullus ante tit. I. Visig. egerat. Cf. inscr. L. 1. D. de fugit. (11, 4). ²) Cf. L. 12. D. de manumiss. (30, 1). L. 2. §. 2. D. ad leg. Fab. (48, 15). L. 6. C. eod. (9, 20). ³) Malim cum Rittersh. citra. ⁴) Cf. L. 2. L. 6: §. 2. D. ad leg. Fab. (48, 15). L. 6. C. eod.

constitutum nec emere nec uendere permissum est, irrogata poena in utrumque sestertiorum 'd⁵ milium. ⁶3. Limenarchae et stationarii fugitiuos deprehensos recte in 'custodia⁷ retinent. 4. Magistratus municipales ad officium praesidis provinciae uel proconsulis comprehensos fugitiuos recte transmittunt. 5. ⁸Fugitiui in fundis fiscalibus quaeri et comprehendi possunt. 6. ⁹Fugitiui, qui a domino non agnoscuntur, per officium praefecti uigilum distrahuntur. 7. Intra 'triennum¹⁰ uenditionis agniti fugitiui emptor pretium a fisco recipere potest.

TIT. VI^B. DE REIS INSTITVTIS.¹

[L. 6 pr. §§. 1. 2. 3. 4. D. ad SC. Turpill. (48, 16).]

1. ²De his criminibus, quibus quis absolutus est, ab eo, qui accusauit, refricari accusatio non potest. 2. ³Filius accusatoris si hoc crimen, quod pater intendit, post liberatum reum persequi uelit, ab accusatione remouendus est. 3. ⁴Crimen, in quo alius destitit uel uictus recessit, alius obicere non prohibetur.

[L. 44. D. de iure fisci (49, 14).]⁵

TIT. VII. DE INTEGRI RESTITVTIONE.

1. Integri restitutio est redintegrandae rei uel causae actio. 2. ¹Integri restitutionem praetor tribuit ex his causis: quae per metum, dolum, 'et status permutationem, et iustum

⁵) Corrige *l. (quingenta)*. Cf. *Collat.* 14, 3. §. 5. ⁶) §§. 3. 4. extant in *L. 4. D. de fugit.* (11, 4). ⁷) *Dig. custodiam Cd. Ves. edd.* ⁸) Cf. *L. 3. D. eod.* ⁹) Cf. *L. 4. D. de offic. praef. vig.* (1, 15). *L. 1. §. 8. D. de fugit.* (11, 4). ¹⁰) *An quadriennium (sc. ex scriptura quadriennium ut 5, 18. §§. 1. 3.)?* Cf. *L. 1. C. de quadr. praescr.* (7, 37).

Tit. VI^B. ¹) *i. e. accusari coeptis.* Cf. *L. 11. §. 3. D. ad l. Iul. de adult.* (48, 5). *L. 15. §. 1. D. de inoff. test.* (5, 2). destitutus *cj. Cuiac.* ²) Cf. *Cic. pro Coel.* 23. 31. 32. *L. 7. §. 2. D. de accus.* (48, 2). ³) Cf. *L. 7. §. 3. D. de accus.* (48, 2). ⁴) Cf. *Cic. ad Q. fr.* 2, 6. §. 6. *Sueton. Domit.* 8. *L. 7. §. 2. D. de accus.* (48, 2). *L. 3. §. 1. D. de praear.* (47, 15). *De desistente L. 4. §. 1. D. ad SC. Turp.* (48, 15). *L. 11. §. 2. D. de accus.* (48, 2). ⁵) Cf. *L. 15 pr. D. de i. fisci* (49, 14).

Tit. VII. ¹) Cf. *L. 1. 2. D. de in int. rest.* (4, 1).

errorem,² et absentiam necessariam, et infirmitatem aetatis gesta esse dicuntur. 3. ³Integri restitutio plus quam semel non est decernenda, 'ideo quod⁴ causa cognita decernitur.⁵ ⁶4. '(Cum metus causa decernitur)⁷ integri restitutio, '(actio)⁸ aut in rem competit aut in personam. in rem actio competit, ut res ipsa, qua de agitur, reuocetur; in personam 'autem⁹ quadrupli poena intra annum uel 'simplum¹⁰ post annum peti potest. 5. ¹Si aliquis, ut se de. ui latronum uel hostium uel populi liberaret, aliquid mancipauit uel promisit, ad metum non pertinet; mercedem enim depulsi metus tribuit. 6. Seruus per metum mancipatus quicquid acquisierit uel stipulatus sit, ei acquirit, qui uim passus est.² 7. ³Vis est maior rei impetus, qui repelli non potest. 8. ⁴Qui quem in domo inclusit, ut sibi rem manciparet aut promitteret, extorsisse mancipationem '(promissionemue)⁵ uidetur. 9. Qui quem ferro uinxit, ut sibi aliquid traderet uel uenderet, uim intulisse uidetur. 10. ⁶Qui in carcerem quem detrusit, ut aliquid ei extorqueret, quicquid ob hanc causam factum est, nullius est momenti.

TIT. VIII. DE DOLO MALO.

1. ¹Dolus malus est, cum aliud agitur, aliud simulatur.
2. Si qui dolum, alius² metum adhibuit, ut res ad alium transiret, uterque de ui 'et de dolo³ actione tenebitur.

²) *Exstant mutata in L. 2. D. ib.* ³) *Cf. L. 3. C. si saepius (2, 44).*

⁴) ideoque (male explicata nota q.) *Cdd. edd., sed inepte.* ⁵) *Eamque ob rem habet vim rei iudicatae.* ⁶) *Ex Cdd. 38. 39. Cf. L. 9. §§. 4. 6. D. quod metus c. (4, 2). L. 3. 4. C. de his, quae vi (2, 20).*

⁷) *Supplevi ad sensum. Genuinum Paulum hinc novum titulum de integri restitutione ex metus causa coepisse, palam est.* ⁸) *Quae vox ob vicinas periisse videtur.* ⁹) *aut Cdd. edd.* ¹⁰) *simpli Cdd. edd.* ¹) *Cf. L. 9. §. 1. D. quod met. c. (4, 2).* ²) *Eius enim in bonis est L. 9. §. 6. D. eod. Cf. Gai. 2, 88. 3, 168.* ³) *Est L. 2. D. quod met. c. (4, 2), quae habet maioris.* ⁴) *Cf. L. 5 pr. D. ad leg. Iul. de vi publ. (48, 6). L. ult. §. 2. D. quod met. c. (4, 2).* ⁵) *Supplevi; ob similitudinem vicinarum litterarum excidit.* ⁶) *Exstat etiam in L. 22. D. quod met. c. (4, 2).*

Tit. VIII. ¹) *Cf. L. 1. §. 2. D. de dolo (4, 3).* ²) *aut (alii uel) Cdd. edd.* ³) *Sic Cd. 29. et dolo reliqui, edd. Ceterum cf. L. 9. §. 1. L. 11. L. 14. §§. 2. 13. D. quod met. c. (4, 2). L. 1. §. 4. D. de dolo (4, 3).*

TIT. IX. DE MINORIBVS XXV ANNORVM.

1. ¹Minor xxv annorum si aliquod flagitium admiserit, quod ad publicam coercionem spectet, ob hoc in integrum restitui non potest. 2. ²Qui minori mandauit, ut negotia sua agat, ex eius persona in integrum restitui non potest; 'quodsi³ minor sua sponte negotiis eius interuenerit, (*restituendus erit, ne maiori damnum accidat*).⁴ 3. ⁵Si maior effectus res, quas minor egit, 'facto⁶ uel silentio comprobauit, aduersus hoc quoque in integrum restitui frustra desiderat. 4. ⁷Si minor minori heres existat, ex sua persona, non ex defuncti in integrum restitui potest.

[L. 34 pr. §. 1. D. de minor. (4, 4).]

5. ⁸Minor se in his, quae fideiussit uel fidepromisit uel spopondit uel mandauit, in integrum restituendo reum principalem non liberat.

[L. 48. §§. 1. 2. D. eod.]

6. ⁹Qui sciens prudensque se pro minore obligauit, si id consulto consilio fecit, licet minori succurratur, ipsi tamen non succurretur. 7. ¹⁰Minor aduersus emptorem in integrum restitutus pretio restituto fundum recipere potest; fructus enim in compensationem usurarum penes emptorem remanere placuit. 8. Minor aduersus distractiones 'suorum¹ pignorum et fiduciarum, non quas pater obligauerat, si ita, ut oportuit, a creditore distractae sint, restitui in integrum potest.

[*Hic sub tit. Ex quibus causis maiores etc. quidam locant*
L. 39. D. ex quib. caus. mai. (4, 6).]

Tit. IX. ¹) Cf. L. 37. §. 1. D. de minor. (4, 4). ²) Cf. L. 23. D. eod. ³) Restitui ex L. 24 pr. D. h. t. nisi Cdd. edd. ⁴) Supplevi ex L. 24 pr. cit., cuius insequentia verba ex Pauli lib. XI. ad edictum petita cum hoc loco ex Sententiis sumpto coalescere, Cuiacius uidit. Visigothi mutato quodsi in nisi haec finalia verba omitti posse male crediderunt. ⁵) Cf. L. 3. §. 1. D. h. t. tit. C. si maior fact. (2, 46). ⁶) Ex Rittershus. cj. pacto Cdd. edd. Haen. et A. ⁷) Cf. L. 19. D. h. t. L. 5. §. 1. C. de temp. in int. rest. (2, 53). ⁸) Mutata extat in L. 48 pr. D. h. t. ⁹) Cf. L. 13 pr. D. h. t. ¹⁰) Cf. L. 24. §. 4. L. 27. §. 1. L. 40. §. 1. D. eod. L. 32. §. 4. D. de adm. et per. (26, 7). ¹) Duo mutavi; h. l. pro eorum una littera mutata scripsi suorum et postea v. non, quae in Cdd. et edd.

TIT. X. DE '(EO, QVI CAUSA CADIT)¹ PLUS PETENDO.

1. (Plus petendo)² causa cadimus aut loco, aut summa, aut tempore, aut qualitate: loco, alibi; summa, 'maiolem;³ tempore, 'ante petendo, quam debetur;⁴ qualitate, 'debiti generis speciem licet uiliorem postulando.⁵

TIT. XI. DE SATISDANDO.

1. ¹Quoties hereditas petitur, satisfatio iure desideratur; 'et si non detur, in petitozem satisfantem hereditas transferetur.² si petitor satisfacere noluerit, penes possessorem possessio remanet; in pari enim causa potior est possessor.
2. ³Usufructuarius 'et⁴ de utendo usufructu satisfacere debet, 'se⁵ perinde usurum, ac si ipse paterfamilias uteretur.

TIT. XII. DE IVDICIIS OMNIBVS.

1. ¹Hi, qui falsa rescriptione usi fuerint, lege Cornelia de

ante ita legitur, transposita, scripsi non quas, ne toti sententiae L. 38 pr. D. h. t. (ipsius Pauli) et L. 2. C. si adv. vend. pign. (2, 29), et illis si non ita — distractae sint L. 5. C. de distr. pign. (8, 28) et L. 2. C. si vend. pign. (8, 30) adversentur. Plane iam Visigothi interpretes vitioso codice usi sunt.

Tit. X. ¹ Ex Consult. 5, 4. Praeterea cf. Gai. 4, 53. §. 33. I. de act. (4, 6). ² Recte Schult. geminando supplevit, quae etiam in Consult. l. c. ob eandem causam exciderunt. ³ Ex Consult. emendata; plus Cdd. edd. Sed Paulus hanc v. generalem repetere non poterat. ⁴ Ex Consult. repetendo ante tempus plerique Cdd. edd. Cum vero in Cd. 7. sit summa, si plus quam damus petimus, suspicatus sum h. l. quam debetur ante simile qualitate excidisse, quod mutatum in quam damus locum mutaverit. ⁵ eiusdem speciei rem meliorem postulantibus Cdd. pleraque edd. non eiusdem pretii sed rem meliorem p. Cd. 19. Minus corruptum locum habet Consult., ad quam vid. not.

Tit. XI. ¹ Cf. Cic. Verr. 1, 45. Gai. 4, 89 seq. Fr. Vat. 336. Ulp. Inst. fr. IV. L. 6. §. ult. L. 14. D. de Carbon. (37, 10). L. 5 pr. §. 1. D. de pet. hered. (5, 3). ² et si satisfatio non detur, in petitozem hereditas transfertur Cdd. edd. Apparet, v. satisfantem aliquando excidisse et mutata sede in satisfatio abiisse. ³ Cf. 3, 6. §. 27. ⁴ Ex plerisque Cdd. ed. Haen. Om. ed. A. ⁵ Recisum videtur: boni iuri arbitrato id est.

Tit. XII. ¹ Cf. L. 4. C. ad leg. Corn. de fals. (9, 22).

falsis puniuntur 'exilio.² [3. 2. Qui ancillam corrumpit alienam, aliam reformare cogendus est.] 3. 4. Qui falsum nesciens allegavit, falsi poena non tenetur. 4. 5. In caput domini patroniue nec seruus nec libertus interrogari potest. 5. 6. Praegnantes neque torqueri neque 'damnatae necari⁷ nisi post editum partum possunt. 6. 6. Qui rescriptum a principe falsa allegatione elicuerint, uti eo prohibentur. 7. Qui de se⁹ confessus est, in alium torqueri non potest, ne alienam salutem in dubium deducat, qui de sua desperauit.

[L. 22. D. de quaest. (48, 18).]

L. 54. D. de iudiciis (5, 1).

L. 41. D. ad leg. Iul. de adult. 48, 5).]

[TIT. XIII^A. DE IUDICATO].¹

[L. 17. D. de in ius voc. (2, 4).]²

1. Qui exhibiturum se aliquem iudicio cauerit,³ mortuo eo, pro quo cauerat, periculo cautionis liberatur.

2. 4. Filiusfamilias iussu patris manumittere potest, matris non potest. 3. 5. Is, qui album raserit, corruperit, sustulerit,

²) Ex his Cdd. edd., quae verba ibi seq. sententiam auspicantur. Cf. §. 7. I. de publ. iud. (4, 18) ibiq. Schrader. Non accedo Rudorf. Rechtsgesch. §. 41. not. 1. ³) Ex Cdd. 7. 22. 26. 31. Sed videtur potius barbara (cf. Interpr. ad 1, 13^a. §. 6. Lex Burg. 19.) quam Paulli sententia. Cf. 1, 13. §§. 5. 6. L. 21. D. de offic. praes. (1, 18). L. 2. D. de servo corr. (11, 3). ⁴) Cf. L. 20. C. ad leg. Corn. de fals. (9, 22). ⁵) Cf. 5, 16. §. 5. L. 12. C. de testib. (4, 20). ⁶) Cf. L. 3. D. de poenis (48, 19). ⁷) damnari Cdd. edd. Sed fuerat damnaten'ari. ⁸) Ex Cdd. 12. 13. 24. Cf. L. 5. C. si contra ius (1, 22). ⁹) Sc. in quaestione. Cf. L. ult. C. de accus. (9, 2). L. 16. D. de quaest. (48, 18) et Schulting. ad h. l.

Tit. XIII^A. ¹) Omittit Cd. 15. et videtur hic tit. tantum superior perperam repetitus et deinde paullo mutatus. Sententias, quae sequuntur, ex variis genuini Paulli titulis corrasas esse apparet. Cf. Heimbach. in Repert. Lips. 1843. III. p. 143. ²) In A. ed. sequitur Sum 1. ³) Velut fideiussor: cf. L. 4. D. qui satisd. cog. (2, 8); vel in causa noxali: tit. D. 2, 9. ⁴) Spectat ad manumissionem vindicta. L. 16. 22. D. de manumiss. (40, 1). L. 30. §. 1. D. qui et a quib. (40, 9). L. 4 pr. 10. 22. D. de manum. vind. (40, 2). L. 51. §. 1. D. de ritu nupt. (23, 2). L. 1. §. 1. C. comm. de manum. (7, 15). ⁵) Cf. L. 7—9. D. de iurisdic. (2, 1). L. 32 pr. D. ad leg.

mutauerit, quidue aliud propositum edicendi causa turbauerit, extra ordinem punietur. 4. Si id, quod emptum est, neque tradatur neque mancipetur, uenditor cogi potest, ut tradat aut mancipet.⁶

[L. 45 pr. §§. 1. 2. D. de re iudic. (42, 1).

L. 54 pr. §. 1. D. eod.

L. 38 pr. §. 1. D. de reb. auct. iud. (42, 5).]

5. ⁷ Deteriorem seruum facit, 'qui fugam suaserit et qui furtum, et qui mores⁸ eius corpusue corruperit. 6. ⁹ Qui ancillam alienam uirginem immaturam corruperit, poena legis Aquiliae tenebitur.

[L. 37. D. de poenis (48, 19).]

TIT. XIII^B. SI HEREDITAS VEL QUID ALIVD PETATVR.¹

1. ² In petitione hereditatis ea ueniunt, quae defunctus a mortis tempore reliquit, 'uel³ ea, quae post mortem ante aditam hereditatem ex ea acquisita sunt. 2. ⁴ Possessor hereditatis pretia earum rerum, quas dolo alienauit, cum usuris praestare cogendus est. ⁵ 3. Rerum ex hereditate alienatarum aestimatio in arbitrio petitoris consistit. 4. ⁶ Petitio hereditatis, cuius defunctus litem non erat contestatus, ad heredem non transmittitur.⁷

[5. Consult. 5, 5.

6. Consult. 6, 5.

7. Consult. 6, 6.]

Corn. de fals. (48, 10), *infra* 5, 25. §. 5. ⁶) Puto, genus quoddam fraudis venditoris significatum fuisse; nam de extraordinaria coactione Paulus loqui uidetur. Cf. *Schulting ad h. l.* ⁷) Cf. L. 1 *fin.* L. 2. 3. D. de seruo corr. (11, 3). ⁸) Fortasse legendum: qui fugam suaserit ei, quae (quiue) furtum, uel quis (quouis) m̄ (modo) mores. ⁹) Cf. L. 25. D. de iniur. (47, 10) et *supra* 1, 12. §. 2.

Tit. XIII^B. ¹) *Ex Consult.* 5, 5. 6, 5., ubi *vid. not.*, et *append. Cdd.* 12. 13. 14. 17. ²) *Extat etiam in Consult.* 6, 7. Cf. L. 16. §. 3. L. 19. §. 1. L. 20. §. 3. L. 36. §. 2. D. de hered. pet. (5, 3). ³) ut *Cdd.* 8. 9. *Fuerit it. = item, quod habitum pro ū = uel.* ⁴) Cf. L. 20. §. 11. D. eod. ⁵) *Ex Cdd.* 12. 13. Cf. L. 20. §. 21. D. de hered. pet. (5, 3). ⁶) *Extat etiam in Consult.* 6, 5. ⁷) *Quoniam in rem actio est, quae semper ante litem contestatam ab herede, si is dominus est, denuo substantiam capit.* Cf. L. 1. §. 21. D. de

⁸8. ⁹Possessor hereditatis, qui ex ea fructus capere uel possidere ¹⁰neglexit, duplam eorum aestimationem praestare cogitur. ⁸9. Hi fructus in restitutione praestandi sunt petitori, quos unusquisque diligens paterfamilias et honestus colligere potuisset.

TIT. XIV. DE VIA PVBLICA.

[L. 3 pr. D. de via publ. (43, 10).]

1. ¹Qui uiam publicam exarauerit, ad munitionem eius solus compellitur.

TIT. XV. SI QUADRVES DAMNVN INTVLERIT.

1. ¹Si quadrupes pauperiem fecerit damnumue dederit quidue depasta sit, in dominum actio datur, ut aut damni aestimationem subeat aut quadrupedem dedat; ²quod etiam lege Pesulania ³de cane cauetur.

[Cf. Lex Burg. tit. 13.] ⁴

2. ⁵Feram bestiam in ea parte, qua populi ⁶iter est, colligari ⁷praetor prohibet, et ideo, siue ab ipsa siue propter eam ab alio alteri damnum datum fuerit, pro modo admissi extra ordinem actio in dominum uel custodem datur; maxime

collat. (37, 6). ⁸Ex Cdd. 12—15. 17. ⁹Cf. Fest. v. Vindiciae. Infra 5, 9. §. 2. L. 1. Th. C. de fruct. (4, 18). ¹⁰i. e. retinere.

Tit. XIV. ¹Exstat etiam in L. 3. §. 1. D. de via publ. (43, 10). Cf. Lex Burg. 17.

Tit. XV. ¹Cf. tit. 1. si quadr. paup. (4, 9). L. 14. §. 3. D. de praescr. verb. (19, 5). ²quadrupede cedat ex aliis Cdd. ed. Haen. ³Solonia cf. Cuiac. Matim Pessulania uel Pisulania (Phy-solonia Cd. 31). ⁴Ubi sic legitur: 'Si animal cuiuscunque damnum intulerit, aut aestimationem damni dominus soluat, aut animal cedat: quod etiam de cane et bipede placuit obseruari secundum speciem Pauli sententiarum lib. I. titulo si quadrupes pauperiem fecerit. De cane etiam sub eodem titulo comprehensum est, ut si quis saeuum canem habens in plateis uel in uis publicis, aut animal diurnis horis non redegerit, quidquid damni fecerit, a domino soluatur. His illud adiectum, ut si quis caballum quodue aliud animal habens scabidum ita ambulare permiserit, ut uicinorum gregibus permixtus proprium inferat morbum, quidquid damni per eum datum fuerit, similiter a domino sarciatur.' ⁵Cf. L. 40—42. D. de aedil. ed. (21, 1). ⁶populo multi Cdd. ⁷quam si ligari Cdd. 5. 9. Unde

si ex eo homo perierit uel fuerit laesus. 3. ⁸Ei, qui irritatu suo feram bestiam uel quamcumque aliam quadrupedem in se proritauerit, itaque damnum ceperit,⁹ neque in eius dominum neque in custodem actio datur.

[L. 11. D. de extraord. crim. (47, 11).]

TIT. XVI. FINIVM REGVNDORVM.¹

1. ²In eum, qui per uim terminos deiecerit uel amouerit, extra ordinem animaduertitur.

TIT. XVII. DE SERVITVTIBVS.

1. ¹Viam, iter, ^{hifum}actum, aquaeductum, qui biennio usus non est, amisisse uidetur; nec enim ea usucapi possunt, quae non utendo amittuntur. 2. ²Seruitus hauriendae aquae uel ducendae biennio omissa intercidit, et biennio usurpata recipitur.³

[L. 9. D. de servit. pr. rust. (8, 3).]

TIT. XVIII. FAMILIAE HERCISCVNDAE.¹

1. ²Arbiter familiae herciscundae plus quam semel dari non potest: et ideo de his, quae diuisa eo iudicio non sunt, communi diuidendo arbiter postulatus partietur. ³2. De omnibus rebus hereditariis iudex cognoscere debet, celebrata diuisione, ut semel de omnibus pronuntiet. 3. 'Iudicio⁴ fa-

scribendum uidetur: quamquam alligatam haberi. ⁶Cf. L. 1. §. 6. D. si quadr. (9, 1). L. 11. §. 5. D. ad leg. Aquil. (9, 2). ⁹eaque damnum dederit Cdd. edd.

Tit. XVI. ¹Ex Collat. 13, 2. de finium regundorum Cdd. et A. ²Extat etiam Collat. l. c. Cf. infra 5, 22. §. 2. L. 1. C. de accus. (9, 2). In Cdd. 46, 52. additur: Fines terrae praeter (L. per, cum ter geminatum sit) terminos regantur; ne dissipentur, ab utroque quinque pedum loco teneantur (L. contineantur).

Tit. XVII. ¹Cf. L. 6. D. de serv. pr. urb. (8, 3). Schirmer ad Unterholzneri Verjährungsl. II. p. 187. Sed pro amittuntur (admittuntur plerique Cdd.) malim perimuntur. ²Cf. Lex Burg. 17. F. A. Schilling Bemerk. p. 170. ³Quod ob summum usum aquae lex Scribonia excepisse uidetur. Cf. L. 4. §. 29. D. de usurp. (41, 3). De vir. doct. sententiis vid. Unterholzner l. c. p. 133.

Tit. XVIII. ¹Plerique Cdd. praefigunt de, quidam habent familia. ²Cf. L. 20. §. 4. D. fam. erc. (10, 2). ³§§. 2—5. debentur app. Cdd. 12, 13, 14, 15, 17. ⁴indici Cdd. edd.

miliae herciscundae conuenit, ut ea, quae quis ex communi accepit,⁵ aut ipsa⁶ aut aestimationem eorum repraesentet, ut inter coheredes diuidi possint. 4. Iudex familiae herciscundae (*non de aliquibus rebus hereditariis, sed de omnibus*),⁷ nec inter paucos coheredes, sed inter omnes dandus est: alioquin inutiliter datur.⁸ 5. Omnes res, quae sociorum sunt,⁹ communi diuidundo iudicio inter eos separantur.

TIT. XIX. QVEMADMODVM¹ ACTIONES PER INFITIATIONEM DVPLENTVR.

1. ²Quaedam actiones, si a reo infitientur, duplantur, uelut iudicari, depensi, legati per damnationem relict, damni iniuria legis Aquiliae, item de modo agri, cum a uenditore emptor deceptus est. 2. ³Ex his causis, quae infitiatione duplantur, pacto decidi non potest.

TIT. XX. DE FIDEIVSSORE ET SPONSORE.

1. ¹Inter fideiussores ex edicto praetoris, si soluendo sint, licet singuli in solidum teneantur, obligatio diuidetur.

TIT. XXI. DE SEPVLORIS ET LVGENDIS.

1. ¹Ob incursum fluminis uel metum ruinae corpus iam perpetuae sepulturae traditum, sollennibus redditis sacrificiis,

⁵) i. e. conferenda. Cf. L. 1 pr. D. de dot. coll. (37, 7). L. 8. C. de collat. (6, 20). ⁶) Cd. 13. ut ipsa ceteri; ipsa edd. ⁷) Haec fere omissa esse (et consulto quidem, ut puto, ratione habita §i 2.) ostendit uocula nec. ⁸) Aliud placere uidetur Ulp. L. 2. §. 4. D. fam. erc. (10, 2), item Diocl. L. 17. C. eod. (3, 36) et in iudicio communi div. ipsi Paulo L. 8 pr. D. comm. div. (10, 3). Sed hi loquuntur de paucioribus, qui volentes inter se solos iudicium accipiunt. Quisque igitur provocatus, ut inter omnes iudicium detur, recte postulat, et si nihilominus inter paucos detur, inutiliter datur. Et hactenus interest, utrum ex conventu arbiter petatur, an ad iudicem provocetur. L. 43. D. h. t. ⁹) Ergo etiam ex hereditate communes. L. 44 pr. D. h. t.

Tit. XIX. ¹) Malim quatenam (ut fuerit qnam omisso postea n). ²) Cf. Gai. 2, 282. 3, 127. 4, 9. 171. infra 2, 17. §. 4. ³) Cf. 1, 1. §. 5.

Tit. XX. ¹) Cf. Gai. 3, 121.

Tit. XXI. ¹) Cf. L. 1. 10. C. de relig. (3, 44). Gruter 578, 1.

per noctem in alium transferri locum potest. 2. ²Corpus in ciuitatem inferri non licet, ne funestentur sacra ciuitatis; et qui contra ea fecerit, extra ordinem punitur. 3. ³Intra muros ciuitatis corpus sepulturae dari non potest, uel ustrina fieri. 4. ⁴Qui corpus perpetuae sepulturae traditum uel ad tempus alicui loco commendatum nudauerit et solis radiis ostenderit, piaculum committit; atque ideo, si honestior sit, in insulam, si humilior, in metallum dari solet. 5. Qui sepulcrum uiolauerint aut de sepulcro aliquid sustulerint, pro personarum qualitate aut in metallum dantur aut in insulam deportantur. 6. ⁶Qui sepulcrum alienum effregerit uel aperuerit, eoque mortuum suum alienumue intulerit, sepulcrum uiolasse uidetur. 7. ⁷Vendito fundo religiosa loca ad emptorem non transeunt, nec in his ius inferre mortuum habet. 8. ⁸Qui monumento inscriptos titulos eraserit, uel statuam euerterit, uel quid ex eodem traxerit, lapidem columnamue sustulerit, sepulcrum uiolasse uidetur. 9. In eo sarcophago uel 'solio, ⁹ubi corpus iam depositum est, aliud corpus inferri non potest, et qui intulerit, reus sepulcri uiolati postulari potest. 10. ¹⁰Qui alienum mortuum sepelierit, si in funus eius aliquid impenderit, recipere id ab herede uel a patre uel a domino potest. 11. ¹¹Maritus id, quod in funus uxoris impendit, ex dote retinere potest. 12. ¹²Neque iuxta monumentum neque supra monumentum habitandi ius est; tactu enim conuersationis humanae piaculum admittitur; et qui contra ea fecerit, pro qualitate personae uel opere publico uel exsilio mulctatur. 13. ¹³Parentes et filii maiores 'x⁴ annis anno

Plin. ep. 10, 76 (73). ² Cf. *L. 3. §. 4. D. de sepulcro viol.* (47, 12).
³ §§. 3—13. *debentur Cd. Ves.* ⁴ Cf. *Cic. de legib.* 2, 23. *Dionys.* 5, 48. *L. 3. §. 5. D. de sepulcro viol.* (47, 12). *Capitol. in Pio* 12. *L. 12. C. de relig.* (3, 44). ⁵ Cf. *L. ult. D. de sep. viol.* (47, 12). *Nov. Valent. tit. 22 pr.* ⁶ Cf. *L. 3. §. 3. D. de sep. viol.* (47, 12). ⁷ Cf. *L. 9. C. de relig.* (3, 44). ⁸ Cf. *L. 4. C. de sep. viol.* (9, 19). ⁹ *Ex Schult. cj. solo Cd. edd. Cf. Plin. H. N. 35, 12. §. 160. Suet. Ner. 50.* ¹⁰ *Haec sententia a Cuiacio ex Cd. Ves. h. l. posita, in Brev. Alar. Cdd. legitur post §. 15. De re cf. L. 14. §. ult. L. 21. L. 31 pr. §. 1. D. de relig.* (11, 7). ¹¹ Cf. *L. 17. D. eod.* ¹² Cf. *L. 3 pr. D. de sep. viol.* (47, 12). ¹³ Cf. *Fr. Vat.* 321. ⁴ sex (*adhaesit sc. s ex maiores*) *Cdd. edd.*

'lugendi sunt;¹⁵ minores' (*usque ad trimatum, quot annorum decesserint, pro quoque anno*)⁶ mense; maritus decem mensibus; et cognati 'proximiores gradu sexto⁷ octo. Qui contra fecit, infamium numero habetur. 14. ⁸Qui luget, abstinere debet a conuiuuiis, ornamentis, purpura et alba ueste. 15. ⁹Quicquid in funus erogatur, inter aes alienum primo loco deducitur.

[L. 3. D. de cadav. damnat. (48, 24).]

¹⁵) lugere possunt *Codd. edd. Cf. Fr. Vat. 321. Iam dudum enim exoleverat, quae initio haec tempora statuendi ratio fuerat, ne amplius iis lugere cuquam liceret.* ⁶) *Ad sensum restitui.* ⁷) proximioris gradus *Codd. edd. sine sensu. Fuerit: proximiores gradu vi. Cf. Fr. Vat. 299.* ⁸) *Cf. Dionys. 5, 48. Liv. 34, 7. — Kirchmann de fun. Rom. 2, 17.* ⁹) *Cf. L. 45. D. de relig. (11, 7).*

IVLII PAVLLI SENTENTIARVM

LIBER SECVNDVS.

TIT. I. DE REBVS OREDITIS ET 'DE IUREIVRANDO.¹

[*L. 34 pr. §. 1. D. de reb. cred. (12, 1).*]

1. ²In pecuniariis causis si alter ex litigatoribus iusiurandum deferat, audiendus est: hoc enim et compendio litium et aequitatis ratione prouisum est. ³2. ⁴Deferre iusiurandum prior actor potest: contrarium autem de calumnia iusiurandum reo competit. 3. ⁵Si, reus cum iurare uelit, actor illi necessitatem iurisiurandi remisit, et hoc liquido appareat, actio in eum non datur. 4. ⁶Heredi eius, cum quo contractum est, iusiurandum deferri non potest, quoniam contractum ignorare potest. 5. ⁷Si qui debitum quocumque modo confessus docetur, ex ea re actio creditori non datur, sed ad solutionem compellitur.

Tit. I. ¹) Multi Cdd. iureiurando ed. A. L. 34 cit. initio huius tit. posui auctore Heimbach. in Repert. Lips. 1843. III. p. 141.
²) *Cf. L. 34. §§. 6. 9. D. de iureiur. (12, 2). L. 9. C. de reb. cred. (4, 2).* ³) *Cd. 8. sub rubrica De dubiis rebus solum iurare debere hanc interserit sententiam: Qui suspectus dicitur, quum nulla ueritas petitori in eo exprimitur, qui calumniam se pati dicit. Corrige: Cum suspectus dicitur calumniae, ueritas petitorum ab eo exprimitur, q. c. s. p. d. Videtur igitur opposita Interpretationi sequentis sententiae parum rectae et petita esse ex vetere Icto.* ⁴) *Cf. L. 34. §. 4. L. 37. D. de iureiur. (12, 2).* ⁵) *Cf. L. 6. D. eod.* ⁶) *Cf. L. 11. §. 2. D. rer. amot. (25, 2). L. 12 pr. C. de iureiur. (12, 1). non potest] sc. ita, ut iurare aut referre cogi possit. Cf. Zimmermann Glaubenseid p. 19.* ⁷) *Cf. 5, 5^a. §§. 2—4. L. 23. §. 11. L. 25. §. 2. D. ad leg. Aquil. (9, 2). L. 56. D. de re iudic. (42, 1). L. 4. D. de confess. (42, 2).*

TIT. II. DE PECVNIA CONSTITVTA.

1. Si id, quod mihi Lucius Titius debet, soluturum te constituas, teneris actione pecuniae constitutae.

[L. 6. 30. *D. de const. pec.* (13, 5).]

TIT. III. DE CONTRACTIBVS.¹

1. ²Stipulatio est uerborum conceptio, ad quam quis congrue interrogatus respondet: uelut 'SPONDES? SPONDEO:?' 'DABIS? DABO:?' 'PROMITTIS? PROMITTO:?' 'FIDEI TVAE ERIT? FIDEI MEAE ERIT:?' et tam pure quam sub condicione concipi potest.

TIT. IV. DE COMMODATO ET DEPOSITO (ITEM DE) PIGNORE FIDVCIARIE.¹

1. ²Quicquid in rem commodatam ob morbum uel aliam rationem impensum est, a domino recipi potest. 2. ³Si facto incendio, ruina, naufragio aut quo alio simili casu res commodata amissa sit, non tenebitur eo nomine is, cui commodata est: nisi forte, cum posset rem commodatam saluam facere, suam praetulit. 3. ⁴Seruus uel equus in aliam causam commodati⁵ si a latronibus uel in bello occisi sunt, actio commodati datur; custodia enim et diligentia rei commodatae praestanda est. 4. ⁶Si rem aestimatam tibi dederò, ut ea distracta pretium ad me deferres, eaque perierit, siquidem ego

Tit. III. ¹) *Paullus scripserit, si modo eius est hic titulus: De stricti iuris contractibus.* ²) *Cf. infra 5, 6, §. 1. L. 5. §. 1. D. de verb. obl. (45, 1). Gat. 3, 92.*

Tit. IV. ¹) *Paullus singulis his contractibus communem titulum praemisisse videtur, qui in Breviario cum tit. de commodato conflatus est; cf. Collat. 10, 2. ITĒ DE post DEPOSITO facile excidere potuit.* ²) *Cf. L. 18. §. 2. D. commod. (13, 6). Collat. 10, 2. §. 5.* ³) *Cf. L. 5. §. 4. D. commod. (13, 6). Lex Burg. 14.* ⁴) *Cf. L. 5. §. 7. D. commod. (13, 6). L. 1. §. 4. D. de obl. et act. (44, 7).* ⁵) *In Cdd. et edd. leguntur post in bello. Suadente Boeckingio huc revocavi. Vestigium turbatae orationis est, quod plerique Cdd. habent seruus uel alius ecus et prope omnes uel in aliam.* ⁶) *Cf. L. 17. §. 1. D. de praescr. verb. (19, 5).*

te 'de uendenda⁷ rogavi, meo periculo erit; si tu 'me pro-uocasti,⁸ tuo periculo erit.

[L. 223 pr. D. de verb. signif. (50, 16).]⁹

TIT. V. DE PIGNORIBVS.

1. ¹ Creditor si simpliciter sibi pignus 'depositum² distrahere uelit, ter ante denunciare debitori suo debet, ut pignus luat, ne a se distrahatur. 2. ³ Cum debitor gratuita pecunia utatur, potest creditor de fructibus rei sibi pigneratae ad modum legitimum 'usurarum⁴ retinere; (sed) fetus uel partus eius rei, quae pignori data est, pignoris 'iure non retinetur,⁵ nisi hoc inter contrahentes conuenerit. 3. ⁶ Compensatio debiti 'paris speciei et ex causa dispari admittitur:⁷ uelut, si pecuniam tibi debeam et tu mihi pecuniam debeas, aut frumentum aut cetera huiusmodi, licet ex diuerso contractu,

⁷) Haec uerba in Cdd. et edd. transposita post si tu huc revocavi.

⁸) de uendenda (sed plerique Cdd.: defendenda) promisisisti Cdd. edd. Apparet, uerba de uendenda scripta defendenda et inde mutata in defendenda, cum locum mutassent, et ut promisisisti scriberetur, et ut me euiceretur, effecisse. ⁹) A. ed. h. l. retulit ad 2, 12 (§. 6*).

Tit. V. ¹) Cf. L. 4. D. de pign. act. (13, 7); infra 2, 13. §. 5. L. 73. D. de furt. (47, 2). ²) Malim positum; nam dicitur apud aliquem deponi pignus. Cf. L. 36. D. de cond. ind. (12, 6). ³) Est L. 8. D. in quib. caus. pign. tac. (20, 2), quam cum hac §. 2. interposito tantum voc. sed primitus cohaesisse (sed sequentem, cum nunc potius praecessisse videatur) suspicatus sum 'Studien d. R. R.' p. 371. Plerumque locatur post 2, 13. §. 1. ⁴) 'usuras' (pro 'usurar.') Dig. Cdd. et edd. ⁵) Scripsi in 'Studien d. R. R.' l. c. eo sensu, quo Interpretatio h. l. cepit (nam ita cepisse, nullo iure negat Puchta Pand. §. 203. not. f) et suadente nexu huius Si cum sequenti. Denique sic uisatur antinomia L. 29. §. 1. L. 26. §. 2. D. de pign. (20, 1). L. 3. C. in quib. c. pign. (8, 15). L. 1. C. de partu pign. (8, 25), nec plane refragantur Cdd. Nam iure retinetur sex Cdd. iure continentur Cd. 4. iure non tenetur (vel tenentur) ceteri, edd. Vide tamen, ne haec ipsa scripturae discrepantia frequentissimo errore inde nata sit, quod initio fuerit: pignoris iure (tenetur, domini iure non re)linetur. De aliorum sententiis uid. L. Wittgenstein quaten. rei pign. fr. cred. ten. Berol. 1858. p. 43 seq. ⁶) Cf. Gat. 4, 64 seq. §. 30. I. de act. (4, 6). L. 4. D. de compens. (16, 2). ⁷) ex pari specie et causa dispari admittitur (ad legem mittitur Cd. 6.) Cdd. edd., ubi ex transpositum; fortasse etiam pro et legendum licet, quod in legem potest abiiisse.

compensare 'uel deducere⁸ debes; si totum petas, plus pe tendo causa cadis.⁹

TIT. VI. DE EXERCITORIBVS.

1. ¹Filiusfamilias si uoluntate patris nauem exerceat, patrem in solidum ob ea, quae salua receperit, obligat.

TIT. VII. AD LEGEM RHODIAM.

1. ¹(*Lege Rhodia cauetur, ut si*)² leuandae nauis gratia 'iactus mercium³ factus est, '(damnum)⁴ omnium intributione sarciatur, quod pro omnibus datum est. 2. ⁵Iactu nauis leuata si perierit, extractis aliorum per urinatores mercibus, eius quoque rationem haberi placuit, qui merces salua naue iactauit. 3. ⁶Naue uel arbore ui tempestatis amissa uectores ad contributionem non tenentur, nisi ipsis arborem salutis causa euentibus nauis salua sit. 4. ⁷Leuandae nauis gratia merces in scapham transiectas atque ideo amissas intributione earum, quae in nauis saluae 'fuerunt,⁸ refici conuenit; naue autem perdita conseruatae cum mercibus scaphae ratio non habetur. 5. Collatio intributionis ob iactum salua naue fieri debet.

TIT. VIII. DE INSTITORIBVS.

1. ¹Sicut comoda sentimus ex actu praepositi institoris, ita et incommoda sentire debemus. et ideo qui seruum 'uel ancillam² siue filium filiamue familias praeposuit negotiis uel mercibus exercendis, eorum nomine in solidum conuenitur. 2. ³Si quis pecuniae foenerandae, 'agroue⁴ colendo, 'conden-

⁸) *Rescriptum D. Marci petitori ad euitandam doli exceptionem optionem dedisse uidetur vel in intentione cum compensatione vel in condemnatione cum deductione agendi. De aliorum sent. cf. Dernburg Compens. p. 247—257.* ⁹) *Aut ipso iure aut per doli exceptionem.*

Tit. VI. ¹) *Cf. L. 1. §§. 19—23. D. de exerc. act. (14, 1).* *L. 1. §. 8. D. nautae caup. (4, 9).*

Tit. VII. ¹) *Est L. 1. D. de lege Rhod. (14, 2).* ²) *Ex Dig. si etiam habet Cd. 21.* ³) *iactus commercium (uel cum mercium) Cdd., unde cum iactus mercium edd. A. Haen.* ⁴) *Suppleui; excidit ob v. sequens.* ⁵) *Cf. L. 4. §. 1. D. h. t. (14, 2).* ⁶) *Cf. L. 2. §. 1. L. 3. D. eod.* ⁷) *Cf. L. 4 pr. D. eod.* ⁸) *erunt Cdd. ed. A.*

Tit. VIII. ¹) *Cf. L. 1. D. de instit. act. (14, 3).* ²) *Haec uerba (siue ancillam alii Cdd.) in Cdd. edd. post familias posita, huc revocavi.* ³) *Cf. L. 5. §§. 1. 2. D. h. t. (14, 3).* ⁴) *agroue Cdd.*

dis(ue)⁵ uendendisq[ue] frugibus praepositus est, ex eo nomine, quod cum illo contractum est, in solidum '(pecuniae uel)⁶ fundi dominus obligatur; nec interest, seruus an liber sit.
 3. Quod cum discipulis eorum, qui officinis uel tabernis praesunt, contractum est, in magistros uel institores tabernae in solidum actio 'datur.⁷

TIT. IX. DE IN REM VERSO.

1. ¹Seruus uel filiusfamilias si acceptam pecuniam in rem patris uel domini uerterit, hoc modo, agrum puta colendo, domum fulciendo, mancipia uestiendo,² mercando, uel creditori soluendo, uel quid tale faciendo, de in rem uerso in solidum uel patrem uel dominum obligat: si tamen ob hanc causam pecunia data sit.³

[L. 17. D. de SC. Maced. (14, 6).]⁴

TIT. X. DE SENATVSCONSVLTO MACEDONIANO.

1. ¹Qui filiofamilias contra interdictum amplissimi ordinis pecuniam mutuam crediderit, post mortem patris ex eo, quod uiuo patre credidit, cum eo agere non potest.

TIT. XI. AD SENATVSCONSVLTVM VELLEIANVM.¹

1. ²In omni genere negotiorum et obligationum tam pro uiris quam pro feminis intercedere mulieres prohibentur.

2. Mulier, quae pro '(se)³ tutoribus filiorum suorum in-

edd. ⁵ Gemtando addidi. Cf. Interpr. ⁶ Supplevi; excidit p[er] ob sequentes litteras in. ⁷ Plerique Cdd. dabitur alii Cdd. edd.

Tit. IX. ¹ Cf. §. 4. I. quod cum eo q. in alien. (4, 7).

² Excidisse uidetur frumentum. Cf. L. 3. §§. 1. 7. D. h. t. ³ i. e. si filiusfam. eo animo, ut patris negotia gereret, pecuniam in eius rem uerterit. Cf. Unterholzner Schuldverh. §. 200, m. ⁴ Plerique h. l. ad sequentem tit. retulerunt.

Tit. X. ¹ Cf. L. 1 pr. D. de SC. Maced. (14, 6).

Tit. XI. ¹ Proprie Vellaeanum, a. 27. Cf. Borghes. in Annal. dell' Inst. arch. 1949. p. 45. ² Recisum esse puta 'SCto Velleiano'. ³ Supplevi. Intellige: ut ipsa administrationem rerum filiorum suorum acciperet, pro hac administratione. L. 6 pr. C. ad SC. Vellei. (4, 29). L. 2. C. si mater indemnif. (5, 46). Vocula se cum excidisset, Interpres Visig. locum accepit de matre filiis pro tutore a se petito fideiussione obligata, quam non aliter teneri constat, nisi si hoc specialiter decreto comprehensum sit. L. 1. 3.

demnitatem promisit, ad beneficium senatusconsulti non pertinet.

[L. 30 pr. §. 1. D. ad SC. Vellei. (16, 1).]⁴

TIT. XII. DE DEPOSITO.

[1—4. Collat. 10, 7. §§. 1—4.]

5. ¹Si sacculum uel argentum signatum deposuero, et is, penes quem depositum fuit, me inuito contractauerit, et depositi et furti actio mihi in eum competit.

[L. 29. §. 1. D. depositi (16, 3).²

6. Collat. 10, 7. §. 6.]

7. ³In iudicio depositi ex mora et fructus ueniunt et usu-rae rei depositae praestantur.⁴

[8—11. Collat. 10, 7. §§. 8—11.]

12. In causa depositi compensationi locus non est, sed res ipsa reddenda est.⁵

TIT. XIII. [DE LEGE COMMISSORIA.]¹

1. Debitor distractis fiduciis a creditore de superfluo aduersus eum habet² actionem.

[L. 7. D. de pignor. act. (13, 7).]³

2. ⁴Quicquid creditor per fiduciarium seruum quaesivit, sortem debiti minuit. 3. ⁵Debitor creditori uendere fiduciam⁶ non potest: sed aliis si uelit uendere potest, ita ut ex pretio eiusdem pecuniam offerat creditori, atque ita remancipatam sibi rem emptori praestet. 4. ⁷Si per suppositam personam creditor pignus suum inuito debitore comparauerit,

C. eod. L. 6. §§. 1. 2. C. ad SC. Vell. (4, 29). ⁴ In fine lege: 'ne alia actio intercedat' i. e. ne actio mandati contra mulierem competat. Cf. L. 19. §. 6. D. eod.

Tit. XII. ¹ Extat etiam in Collat. 10, 7. §. 5. et L. 29 pr. D. h. t. (16, 3). ² Pro 'ex permissu' malim 'impermissu'. ³ Extat etiam in Collat. 10, 7. §. 7. ⁴ Ex Collat. postulantur Cdd. edd. ⁵ Cf. L. 18. §. 4. D. commod. (13, 6).

Tit. XIII. ¹ Haec rubrica in Cdd. et ed. Haen. legitur post §. 8. ibi quoque inepta. ² habebit Cdd. multi, ed. Haen. ³ De L. 8. D. in quib. caus. p. tac. (20, 2) vid. 2, 5. §. 2. ⁴ Cf. L. 1—3. C. de pign. act. (4, 24). ⁵ Cf. L. 12 pr. D. de distr. pign. (20, 5). L. 20. §. ult. D. de pign. act. (13, 7). ⁶ Plerique Cdd. fiduciam uendere ed. A. ⁷ Cf. L. 10. C. de distr. pign. (8, 23).

emptio non uidetur; et ideo quandoque lui potest. ex hoc enim causa pignoris uel fiduciae finire non potest. 5. ⁸Si inter creditorem et debitorem conuenerit, ut fiduciam sibi uendere non liceat, non soluente debitore, creditor denunciare ei solenniter potest et distrahere: nec enim ex tali conuentione fiduciae actio nasci potest. 6. Si creditor rem fiduciae datam uni ex heredibus uel extraneo legauerit,⁹ aduersus omnes heredes actio fiduciae competit. 7. ¹⁰Si creditor rem fiduciarum fecerit meliorem, ob ea recuperanda, quae impendit, iudicio fiduciae debitorem habebit obnoxium. 8. Nouissimus creditor priorem, oblata pecunia, 'ne inique¹ possessio in eum transferatur, dimittere potest. sed et prior creditor secundum creditorem, si uoluerit, dimittere non prohibetur, quamquam ipse in pignore potior sit. 9. ²Seruus si mutuum pecuniam seruitutis tempore acceperit, ex ea obligatione post manumissionem conueniri non potest.

TIT. XIV. DE VSURIS.

1. ¹Si pactum nudum de praestandis usuris interpositum sit, nullius est momenti; ex nudo enim pacto inter ciues Romanos actio non nascitur. 2. ²Usurae supra centesimam solutae sortem minuunt: consumpta sorte repeti possunt. 3. ³Traiectitia pecunia propter periculum creditoris, quamdiu nauigat nauis, infinitas usuras recipere potest. 4. Usurae, quae centesimam excedunt, 'per errorem⁴ solutae repeti pos-

⁸) Cf. supra 2, 5. §. 1. ⁹) Cf. 3, 6. §. 69. ¹⁰) Cf. L. 8 pr. 25. D. de pign. act. (13, 7). ¹) quo edd. ex Cuiac. cj. Sed tunc exspectas in se transferatur, et ius offerendi plerumque tantum a possidente posteriore creditore aduersus vindicantem priorem (nisi ponas priorem possidentem in eo esse, ut pignus distrahat) exerceri potest. Cf. L. 11. §. ult. D. qui pot. (20, 4). Cum in plerisque Cdd. sit pecuniam quo, ex geminato -niam facile effeceris ne ini; itaque scripsi: ne inique. Inique foret possessionis in priorem creditorem translatio, quoniam vendente illo pro lubitu posterioris pignoris causa periclitatur. ²) Cf. L. 14. D. de obl. et act. (44, 7). L. 1. 2. C. an serv. ex suo facto (4, 14).

Tit. XIV. ¹) Cf. L. 3. C. de usur. (4, 32). L. 27. C. de loc. (4, 65). ²) Cf. L. 26 pr. D. de cond. indeb. (12, 6). ³) Cf. L. 1. C. de naut. foen. (4, 33). L. 4 pr. D. eod. (22, 2). ⁴) Sive per calculi errorem, sive quis maiores usuras promissas esse falso puta-

sunt. 5. ⁵Si quis pignora debitoris citra auctoritatem iudicantis abduxerit, uolentiae crimen admittit. 6. ⁶Tutor in usuras non conuenitur, si pecuniam pupillarem ideo non collocauit, quod idonea nomina non habebat, quibus pecunia collocaretur: cuius rei contestatio apud praesidem prouinciae deponenda est.

[L. 15. 49. D. de peric. et adm. tut. 26, 7).]

TIT. XV. DE MANDATIS.

1. ¹Ob subitam uoletudinem, ob necessariam peregrinationem, ob inimicitiam, et 'inanis rei actionem' ²'(nec)' ³integra adhuc causa mandati 'negotii ei' ⁴renuntiari potest. 2. ⁵Si meis nummis mandato tuo aliquid tibi comparauero, etsi rem postea accipere nolis, mandati actio mihi aduersus te competit. 'nec etiam' ⁶tantum quod impensum est, sed et usuras eius consequi possum. 3. ⁷Certo pretio rem iussus distrahere si minoris uendiderit, mandati iudicio pretii summa poterit integrari. uenditionem enim dissolui non placuit.

TIT. XVI. PRO SOCIO.

1. ¹Sicut lucrum, ita et damnum inter socios communicatur: nisi quid culpa socii uel fraude euersum sit.

TIT. XVII. EX EMPTO ET VENDITO.

1. ¹Venditor si eius rei, quam uendiderit, dominus non sit, pretio accepto auctoritatis manebit obnoxius: aliter enim non potest obligari. 2. ²Si res simpliciter traditae euincan-

uerit. *Utraeque solutae usurae sortem non minuunt, quia solutio illicitam causam non habet, sicut in casu §. 2.* ⁵*Cf. 5, 26. §. 4.* ⁶*Cf. L. 3. C. de usur. pupill. (5, 56).*

Tit. XV. ¹*Cf. §. 11. I. de mand. (3, 26). L. 23—25. D. mand. (17, 1).* ²*Cdd. 1. 2. 6. 7. Sensus: quia inanem rem acturus esset, inanes rei actiones ex aliis Cdd. et L. 24. D. eod. ed. A. Pro et malim aut; nam haec causa non in persona sed in re posita est.* ³*Ad didi; perit, cum scriptum esset action. De re cf. ll. cc.* ⁴*negotium optimi Cdd. negotio alii, edd.* ⁵*Cf. L. 12. §. 9. D. mand. (17, 1).* ⁶*non enim Cdd. edd.* ⁷*Cf. L. 5. §§. 3. 4. D. h. i.*

Tit. XVI. ¹*Cf. L. 52. §. 4. D. pro soc. (17, 2).*

Tit. XVII. ¹*Cf. L. 13. §§. 9. 9. D. de act. empti (19, 1).*

²*Cf. L. 2. D. de evict. (21, 2). L. 31. §. 20. D. de aedil. ed. (21, 1). Huc spectare uidetur Lex Burg. tit. XXXV. p. 99. coll. p. LXIII.*

tur, tanto uenditor emptori condemnandus est, quanto si stipulatione pro euictione cauisset. 3. ³Res emptā, mancipatione et traditione perfecta, si euincatur, auctoritatis uenditor duplo tenus obligatur. 4. ⁴Distracto fundo si quis de modo mentiatur, in ⁵duplum eius, quod mentitus est, officio iudicis aestimatione facta conuenitur. 5. ⁶Redhibitio uitiosi mancipii intra sex menses fieri potest propter latens uitium. 6. ⁷Si, ut seruū quis pluris uenderet, de artificio eius uel peculio mentitus est, actione ex empto conuentus, quanto minoris ualuisset, emptori praestare compellitur, nisi paratus sit eum redhibere. ⁸ 7. ⁹Ex die emptionis ¹⁰et fructus et operae seruorum et fetus pecorum et ancillarum partus ad emptorem pertinent. 8. ¹Fundum alienum mihi uendidisti; postea idem ex causa lucratiua meus factus est; 'si pars pretii numerata sit, ²competet mihi aduersus te ad pretium recuperandum actio ex empto. 9. ³Post rem traditam nisi emptor pretium statim exsoluat, usuras eius praestare cogendus est. 10. Mutus emere et uendere potest; furiosus autem neque emere neque uendere potest. 11. ⁴Seruus bona fide comparatus si ex ueteri uitio fugerit, '(qui uendidit) doli conscius ⁵non tan-

ed. Bark. ³) Cf. Huschke Recht d. nexum p. 171. ⁴) Cf. ibid. p. 174—179. supra 1, 19. §. 1. — Ed. Haen. ex Cdd. hic novam habet rubricam de modo, ut sit tit. XVIII et dehinc mutetur titulus numerus. ⁵) duplo Cdd. edd. ⁶) Cf. L. 19 fin. L. 55. D. de aedil. ed. (21, 1). ⁷) Cf. L. 13. §. 4. D. de act. empti (19, 1). ⁸) Actore hoc desiderante. Cf. L. 11. §. 5. D. eod. L. 43. §. 6. D. de aedil. ed. (21, 1). ⁹) Cf. L. 13. §§. 10. 13. D. de act. empti (19, 1). L. 13. 16. C. eod. (4, 49). ¹⁰) si pars pretii numerata sit Cdd. omnes Brev. ed. Haen. h. l. interponunt; si pretium numeratum sit C. Ves. edd. pleraeque, ex correctione, ut puto. Sed totum hoc fugitivum est et sequenti So ante competet restituendum, quod fecimus. ¹) Cf. L. 13. §. 15. D. de act. empti (19, 1). L. 9. D. de evict. (21, 2). ²) Cf. not. 10. ³) Cf. Fr. Vat. 2. ⁴) Cf. L. 1. C. de aedil. act. (4, 55). L. 13. §. 1. D. de act. empti (19, 1). ⁵) Scripsi; nam qui ignorans vendidit, de pretio tantum et ut seruū apud emptorem relinquat, conveniri potest. L. 23. §. 8. L. 58 pr. D. de aedil. ed. (21, 1). Verba q. udidit ob similitudinem cum v. fugerit aliquando ommissa effectisse videntur, ut v. doli c'scius mutata in dominus, quod Cdd. habent post pretium, in locum v. sēr, quo sed geminatum videbatur, substitueretur. Schult. pro dominus c.j. venditor.

tum pretium (*serui*), sed et 'eorum,¹⁶ quae per fugam abstulit, reddere coetur.⁷

12 (13).⁸ Cum probatio prioris fugae defecerit, serui responsioni credendum est: in se enim interrogari, non pro domino aut in dominum, uidetur. 13 (14).⁹ In eo contractu, qui ex bona fide descendit, instrumentorum obligatio²⁰ sine causa 'consideratur,¹ si quo modo 'ueritas² de fide contractus possit ostendi.

[L. 1. D. de fide instrum. (22, 4).]

14 (15).³ Fundus eius esse uidetur, cuius nomine comparatus est, non a quo pecunia numerata est: si tamen fundus comparatori sit traditus.

[15. Consult. 6, 8.]⁴

15 (16).⁵ Electo reo principali fideiussor uel heres eius liberatur. non idem in mandatoribus obseruatur.⁶

TIT. XVIII. DE LOCATO ET CONDVCTO.

1. ¹ Homo liber, qui statum suum in potestate habet, et

¹⁶) ea (pro eor.) Cdd. edd. ⁷) De §. 12. editionum vid. not. 24.

⁸) Paulum mutata extat in L. 7. D. de prob. (22, 3). Cf. L. 58. §. 2. D. de aedil. ed. (21, 1). L. 1 pr. L. 20. D. de quaest. (48, 18), infra

5, 16. §. 5. ⁹) Cf. L. 10. C. de fide instr. (4, 21). ²⁰) Optimi et plerique Cdd. oblatio alii, ed. A. Cf. Gai. 3, 131. ¹) demonstratur

multi et optimi Cdd. et Haen. ²) uoluntas ex multis Cdd. ed. Haen.

³) Cf. L. 1. C. si quis alteri (4, 50). ⁴) Pleraeque edd. h. l. post

§. 11. ponunt, ut sit §. 12. De re cf. L. 2. C. si vend. pign. (8, 30). Creditoris venditione, quae exsequendi pignoris causa ex pacto fit

vel feri uidetur, pignoris causa finitur (2, 13. §. 4) et sola in rem actio, si non iure venditum sit, debitori eiusue heredibus relinquitur:

extra quam si contra fidem pacti creditor egisse arguatur ab eo, qui pepigit vel pepigisse intelligitur: quod arguere licere cum in

contractu pignoris dati inesse videatur, et debitor hoc casu recte pignoratilia agit, et si arguit (nam personale pactum est), actionem

ad heredem transmittit. Aliiter rem expedire sibi uidentur Cuiac. et Schult. ad h. l. ⁵) Cf. Cic. ad Att. 16, 15. L. 45. §. 8. D. mand. (17, 1). L. ult. C. de fideiuss. (8, 41). — L. 13. D. de fideiuss. (48, 1).

L. 23. C. eod. ⁶) Ad h. tit. spectare etiam uidetur L. Rom. Burg. 35.

⁷) Arra pro quibuscunque rebus a uenditore accepta ab eo, qui emit, uenditionem perfectam esse: pretium tamen postmodum emptor (L.

emptore) uenditori impleturus (L. impleturo), si aut inter ipsos conuenerit aut uirorum bonorum aestimatione constiterit, secundum speciem Pauli.⁷

Tit. XVIII. ¹) Cf. L. 3. D. de usufr. leg. (33, 2).

'peiores² eum et meliorem facere potest: atque ideo operas suas diurnas nocturnasque³ locat. 2. ⁴Fundi deterioris facti et cultura non exercitati et aedificiorum non refectorum 'culpam⁵ arbitrio iudicis domino a conductore sarciri 'oportet.⁶

[L. 55 pr. §§. 1. 2. D. locati (19, 2).]

TIT. XIX. DE NVPTIIS.

1. ¹Sponsalia tam inter puberes quam inter impuberes contrahi possunt. 2. ²Eorum, qui in potestate patris sunt, sine uoluntate eius matrimonia iure non contrahuntur; sed '(et)³ contracta non soluuntur: contemplatio enim publicae utilitatis praeiudicium commodis praefertur.

[3—5. Collat. 6, 3. §§. 1. 2. 3.]

6. ⁴Inter seruos et liberos matrimonium contrahi non potest, contubernium potest. 7. ⁵Neque furiosus neque furiosa matrimonium contrahere possunt; sed contractum matrimonium furore non tollitur. 8. ⁶Vir absens uxorem ducere potest; femina absens nubere non potest. 9. ⁷Liberum, qui 'ad nuptias⁸ patronae uel uxoris 'filiaeque⁹ patroni affectauerit, pro dignitate personae metalli poena uel operis publici coerceri placuit.

[L. 38 pr.¹⁰ §§. 1. 2. L. 66 pr. §. 1. D. de ritu nupt. (23, 2).]

TIT. XX. DE CONCVBINIS.

1. ¹Eo tempore, quo quis uxorem habet, concubinam

²) Cd. 15. peiorare ceteri Cdd. edd. ³) Excidisse 'iure' puto.

⁴) Cf. L. 25. §. 3. D. loc. (19, 2). ⁵) Multi Cdd. culpa alii Cdd. edd. ⁶) potest Cdd. edd.

Tit. XIX. ¹) Cf. L. 14. D. de sponsal. (23, 1). ²) Cf. §. 1. I. de nupt. (1, 10). ³) Geminavi. De sensu adhuc non capto cf. L. ult. C. de repud. (5, 17) et infra §. 4. Respicit constitutionem D. Marci, quae publicae utilitatis ratione filiosfam. sine consensu patris matrimonium solvere vetuit. ⁴) Cf. L. 3. C. de incest. (5, 5).

⁵) Cf. L. 16. §. ult. D. de ritu nupt. (23, 2). ⁶) Cf. L. 7. D. eod.

⁷) Cf. L. 3. C. de nupt. (5, 5). L. 62. §. 1. D. de ritu nupt. (23, 2).

⁸) Ex plerisque Cdd. ed. Haen. nuptias ed. A. ⁹) filiaeque Cdd. edd. ¹⁰) Pro sponsare leg. sponsam habere.

Tit. XX. ¹) Cf. L. 1. C. de concub. (5, 26). L. ult. fn. D. de divort. (24, 2).

habere non potest. — ²Concubina igitur ab uxore solo dilectu separatur.

[L. 5. D. de concub. (25, 7).]

TIT. XXI^A. DE MVLIERIBVS; QVAE SE SERVIS ALIENIS IUNXERINT, VEL AD SENATVSCONSVLTVM CLAVDIANVM. ¹

1. ²Si mulier ingenua cuiusque Romana uel Latina alieno se seruo coniunxerit, siquidem inuito et denuntiante domino in eodem contubernio perseuerauerit, efficitur ancilla. 2. ³Si seruo pupilli ingenua mulier se coniungat, denuntiatione tutoris efficitur ancilla. 3. Mulier etsi '(libertae suae in contubernio alieni serui morari sine tutore auctore permittere non possit.)' ⁴tamen ei, quae se seruo '(suo)' ⁵iunxerit, denuntiando acquirit ancillam. 4. ⁶Procurator et filiusfamilias et seruus iussu patris aut domini denuntiando faciunt ancillam. 5. Si peculiari seruo filiusfamilias libera se mulier coniunxerit, nulla 'disquisitione' ⁷paternae uoluntatis iure sollenni decurso 'acquiret ancillam.' ⁸6. Liberta sciente 'patrono' ⁹alieni serui secuta contubernium, eius, qui denuntiavit, efficitur ancilla. 7. Liberta si ignorante patrono seruo se alieno coniunxerit, ancilla patroni efficitur ea condicione, ne aliquando ab eo ad ciuitatem Romanam perducatur. ¹⁰8. Filiusfamilias seruo, quem ex castrensi peculio habet, si se ingenua mulier coniunxerit, eius denuntiatione efficitur ancilla. 9. Filiusfamilias si inuito uel ignorante patre seruo alieno se iunxerit, etiam post denuntiationem statum suum retinet, quia facto

²) Hic quaedam esse recisa, sequens igitur arguit. De re cf. L. 4. D. de concub. (25, 7). L. 16. §. 1. D. de his, q. ut ind. (34, 9).

Tit. XXI^A. totus debetur Cd. Ves. ¹) a. 53. factum. Cf. Tacit. A. 12, 53. ²) Cf. Ulp. 11, 11. Tertull. ad uxor. 2, 8. L. 2. 5—8. Th. C. ad SC. Claud. (4, 11). ³) Cf. L. 19. C. de admin. tut. (5, 37). ⁴) Supplevi. (Excidit, quia utrobique in fine erat sit.) Cf. Ulp. 11, 27. Cuiac. supplebat 'deferre non possit', quod non est huius loci. ⁵) Supplevi. ⁶) Cf. Fr. Vat. 334. ⁷) disicione Cd. (ex disquisitione, ut puto). discretione ex Cuiac. cf. edd. ⁸) Matrim acquiret ancilla. De re cf. L. 44. §. 1. D. de acq. vel amitt. poss. (41, 2). ⁹) Non patrona, cf. Ulp. 11, 27. ¹⁰) Ad Latinitatem igitur poterat.

filiorum peior condicio parentum fieri non potest. 10. ¹¹ Filiafamilias si iubente patre, inuito domino, serui alieni contubernium secuta sit, ancilla efficitur, quia parentes deterio rem filiorum condicionem facere possunt. 11. Liberta serui patroni contubernium secuta etiam post denuntiationem in eo statu manebit, quia domum patroni uidetur deserere noluisse. 12. Errore quae se putauit ancillam, atque ideo alieni serui contubernium secuta est, '(si)² postea liberam se sciens in contubernio eodem perseuerauerit, efficitur ancilla. 13. Si patrona seruo liberti sui se coniunxerit, ' eius³ denuntiatione conuentam ancillam fieri non placuit. 14. ⁴ Mulier ingenua, quae se sciens seruo municipum iunxerit, etiam citra denuntiationem ancilla efficitur; non idem, si nesciat: nescisse autem uidetur, quae comperta condicione contubernio se abstinuit, aut libertum putauit. 15. Libera mulier contubernium eius secuta, qui plures dominos habuit, eius fit ancilla, qui prior denuntiauit, nisi forte ab omnibus factum sit. 16. Si mater seruo filii se iunxerit, non tollit senatusconsultum Claudianum erubescendam matris etiam in re turpi reuerentiam, exemplo eius, quae se seruo liberti sui coniunxerit.⁵ 17. Tribus denuntiationibus conuenta etsi ex senatusconsulto facta uideatur ancilla, domino tamen adiudicata citra auctoritatem interpositi per '(praetorem) praesidem(ue)⁶ decreti non uidetur: ipse enim debet auferre, qui dare potest libertatem. 18. ⁷ Filiafamilias mortuo patre si in serui contubernio perseuerauerit, pro tenore senatusconsulti Claudiani conuenta efficitur ancilla.

TIT. XXI^B. DE DOTIBVS.

1. ¹ Dos aut antecedit aut sequitur matrimonium, et ideo uel ante nuptias uel post nuptias dari potest: sed ante nuptias data earum exspectat aduentum.

[L. 73 pr. §. 1. D. de iure dot. (23, 3).]

¹¹) Cf. L. 27. D. depos. (16, 3). ²) Ex Rittersh. et Schult. cj. addidi (fuerat ēsi). ³) etiam (factum, ut puto ex ei, quod accipiebatur et.) Cd. edd. ⁴) Cf. L. 3. 6. Th. C. ad SC. Claud. (4, 11). ⁵) Cf. §. 13. ⁶) Supplevi. D. re cf. Theophil. 3, 12. §. 1. ⁷) Cf. §. 9.

Tit. XXI^B. ¹) Cf. L. 7. §. 3. L. 47. D. de i. dot. (23, 3).

2. ² Lege Iulia de adulteriis cauetur, ne dotale praedium maritus inuita uxore alienet.

TIT. XXII. DE PACTIS INTER VIRVM ET VXOREM.

1. ¹ Fructus fundi dotalis constante matrimonio percepti lucro mariti cedunt, etiam pro rata anni eius, quo factum est diuortium. 2. ² Omnibus pactis stipulatio subfici debet, ut ex stipulatu actio nasci possit.

TIT. XXIII. DE DONATIONIBVS INTER VIRVM ET VXOREM.

1. Mortis causa donatio est, quae 'impedientis' ¹ metu mortis fit, ut 'ex causa' ² uoletudinis, peregrinationis, nauigationis uel belli. 2. ³ Manumissionis gratia inter uirum et uxorem donatio fauore libertatis recepta est, uel certe, quod nemo ex hac fiat locupletior: ideoque seruorum manumittendi causa inuicem sibi donare non prohibentur. 3. ⁴ Inter uirum et uxorem nec per interpositam personam donatio fieri potest. 4. ⁵ Inter uirum et uxorem contemplatione donationis imaginaria uenditio contrahi non potest. 5. ⁶ Superstite eo, qui matrimonii tempore donauerat, ante decedente, cui fuerat donatum, id, quod donatum est, penes donatorem remanet. 6. Quocumque 'tempore' ⁷ contemplatione mortis inter uirum et uxorem donatio facta est, morte secuta conualescit.

[L. 59. D. de don. int. vir. et ux. (24, 1).

L. 56. D. ad leg. Aquil. (9, 2).]

²) Cf. Gai. 2, 63.

Tit. XXII. ¹) Cf. L. 78. §. 2. D. de i. dot. (23, 3). L. 7. §. 1. L. 11. D. sol. matr. (24, 3). Sententiam hanc errore in principio huius tit. locatam esse, cum prioris ultima esse deberet, observauit Heimbach. Repert. Lips. 1843. III. p. 141. ²) Cf. 2, 14. §. 1.

Tit. XXIII. ¹) impendente Cdd. edd. Cf. L. 2. D. de mort. c. don. (39, 6) et de re infra 3, 7. §. 1. §. 1. I. de don. (2, 7).

²) est (puta pro exō) Cdd. (sed Cdd. 5, 9. omittunt) edd. A. Haen.

³) Cf. L. 7. §. 9. — L. 9. §. 1. D. de don. int. vir. (24, 1). L. 126. §. 1. D. de div. reg. iur. (50, 17). ⁴) Cf. L. 3. §. 9. D. de don. int. vir. (24, 1) cum Basil. L. 5. §. 2. D. eod.

⁵) Cf. L. 5. §. 5. D. eod. ⁶) Eadem sententia sed aliis verbis et respectu habito commorientium exstat L. 8. D. de reb. dub. (34, 5). ⁷) i. e. siue ut statim siue ut mortis tempore rei dominium transeat. Cf. L. 11. §. 1. D. h. t.

TIT. XXIV. DE LIBERIS AGNOSCENDIS.

1. ¹ Si serua conceperit et postea manumissa pepererit, liberum parit.² 2. ³ Si libera conceperit et ancilla facta pepererit, liberum parit: id enim fauor libertatis exposcit. 3. ⁴ Si ancilla conceperit, et medio tempore 'manumissa, sed⁵ rursus facta ancilla pepererit, liberum parit; media enim tempora libertati prodesse, non nocere etiam possunt. 4. ⁶ Ex ea muliere natus, quae ex causa fideicommissi manumitti debuit, si post moram libertati factam nascatur, ingenuus nascitur. 5. Si mulier diuortio facto grauidam se sciat, intra tricesimum diem uiro denuntiare debet uel patri eius, ut ad uentrem inspiciendum obseruandumque custodes mittant: 'quo omisso⁷ partum mulieris omnimodo coguntur agnoscere. 6. ⁸ Si praegnantem se 'esse mulier⁹ non denuntiauerit, uel custodes uentris missos non admiserit, liberum 'est¹⁰ patri uel auo natum non alere. ceterum negligentia matris, quominus suus patri heres sit, obesse non debet. 7. ¹ Si mulier se ex uiro praegnantem 'neget,² permittitur marito uentrem inspicere et uentri custodes dare. 8. Venter inspicitur per quinque obstetrices,³ et quod maxima pars earum denuntiauerit, pro uero habetur. 9. ⁴ Obstetricem, quae partum alienum attulit, ut supponi possit, summo supplicio affici placuit.

Tit. XXIV. ¹ Cf. Gai. 1, 82. 89. Ulp. 5, 10. ² Ed. Haen. addit ex permultis Cdd.: id enim fauor libertatis exposcit. ³ Cf. L. 5. §. 2. D. de statu hom. (1, 5). ⁴ Cf. L. 5. §. 3. D. eod. pr. I. de ingen. (1, 4). ⁵ manumissa sit, Cdd. edd. ⁶ Cf. L. 1. §. 1. D. de suis et leg. (38, 16). L. 53 pr. D. de fideicomm. lib. (40, 5). L. 3. C. eod. (7, 4). ⁷ Sic Cdd. 6. 8. 24. 30. 34. Alii omisso vel amissum. Sed quibus missis ex quibusdam Cdd. et Interpr. edd., unde Schult. emendabat quibus non missis. Male; nam quo omisso etiam est: insuper habita denunciatione, ut neque protestarentur, mulierem praegnantem ex marito non esse, neque custodes mitterent; itaque demum verum est, quod Paullus dicit. Cf. L. 1. §§. 1. 3. 4. 11. 12. 15. D. de agnosc. (25, 3). ⁸ Cf. L. 1. §§. 6. 13. D. eod. ⁹ mulier esse plerique Cdd. et ed. Haen. Fortasse: esse mulier eis. ¹⁰ esse per errorem ed. A. ¹ Cf. L. 1 pr. D. de inspic. ventre (25, 4). ² Sic plerique Cdd. negat edd. ³ Non in superiori casu, cui tres statutae sunt, sed si post mortem viri mulier ex eo praegnantem se dixerit. L. 1. §. 10. D. eod. ⁴ Cf. L. 1. C. ad l. Corn.

[L. 4. D. de agnosc. et al. lib. (25, 3).

L. 34. D. de adopt. (1, 7).]

TIT. XXV. QVEMADMODVM FILII SVI IVRIS EFFICIUNTVR.

1. ¹Pater ab hostibus captus desinit habere filios in potestate: postliminio uero reuersus tam filios quam omnia sui iuris in potestatem recipit, ac si numquam ab hostibus captus sit. 2. ²Singulae mancipationes uel iisdem uel aliis testibus fieri possunt, uel eodem die uel intermisso tempore. 3. Emancipatio etiam die feriato fieri potest. ³ 4. ⁴Apud magistratus municipales, si habeant legis actionem, emancipari et manumitti potest. 5. ⁵Filiusfamilias emancipari inuitus non cogitur.

TIT. XXVI. DE ADVLTERIIS.

1. Capite secundo legis Iuliae de adulteriis permittitur patri, tam adoptiuo quam naturali, adulterum cum filia cuiuscumque dignitatis domi suae uel generi sui deprehensum ¹(*sua manu*)² occidere. 2. Filiusfamilias pater si filiam in adulterio deprehenderit, uerbis quidem legis prope est, ut non possit occidere; permitti tamen ³(*etiam*)³ ei debet, ut occidat. 3. ⁴Rursusque capite quinto legis Iuliae cauetur, ut adulterum deprehensum uiginti horis ⁵ad testandos⁵ uicinos retinere liceat. 4. Maritus in adulterio deprehensus non alios quam infames et eos, qui corpore quaestum faciunt, seruos etiam ⁶(*et liberos tam uxoris et suos quam parentum ac liberorum*)⁶,⁶ excepta uxore, quam prohibetur, occidere potest. 5. Maritum, qui uxorem deprehensam cum adultero occidit,

de fals. (9, 22). Philostr. vit. Apollon. 2, 29. L. 2. D. de Carb. ed. (37, 10).

Tit. XXV. ¹) Cf. Gai. 1, 129. ²) Cf. Gai. 1, 132. ³) Die NP. Cf. L. 1. Th. C. de fer. (2, 8). Theophil. 1, 5. §. 2. L. 8. C. de fer. (3, 12). De die nefasto cf. Varro de L. L. 6, 4. §. 30.

⁴) Cf. L. 4. D. de adopt. (1, 7). L. 4. C. de vindicta (7, 1).

⁵) Cf. L. 5. C. de emancip. (8, 49). Nov. 89. c. 11 pr.

Tit. XXVI. ¹) §§. 1—6. sunt ex Cd. Ves. et extant praeter §. 3. in Collat. 4, 12. §§. 1—5., ubi vid. notata. ²) Ex Collat.

³) Ex Collat. addidi. ⁴) Cf. L. 25. D. ad leg. Iul. de adult. (48, 5). ⁵) Ex Schult. cj. attestando Cdd. edd. ⁶) Cf. Collat.

quia hoc impatientia iusti doloris admisit, lenius puniri placuit. **6.** Occiso adultero dimittere statim maritus debet uxorem, atque ita triduo proximo profiteri, cum quo adultero et in quo loco uxorem deprehenderit. **7.** Inuenta in adulterio uxore maritus ita demum adulterum iratus occidere potest, si eum domi suae deprehendat.⁷ **8.** ⁸Eum, qui in adulterio deprehensam uxorem non statim dimiserit, reum lenocinii postulari placuit.

[**9.** *Collat. 4, 12. §. 8.*]

⁹**10.** ¹⁰Duos uno tempore uxoris adulteros accusari posse sciendum est: plures uero non posse. **11.** ¹Cum his, quae publice mercibus uel tabernis exercendis procurant, adulterium fieri non placuit. **12.** ²Qui masculum liberum inuitum stuprauerit, capite punitur.

[**13.** *Collat. 5, 2. §. 2.*]

14. ³Adulterii conuictas mulieres dimidia parte dotis et tertia parte bonorum ac relegatione in insulam placuit coerceri, adulteris uero uiris pari in insulam relegatione dimidiam bonorum partem auferri: dummodo in diuersas insulas relegentur. **15.** ⁴Incesti poenam, 'quae in uiro in insulam deportatio'⁵ est, mulieri placuit remitti, hactenus tamen, 'quatenus'⁶ lege Iulia de adulteriis non apprehenditur. **16.** ⁷An-

⁷⁾ *Ex Collat. 4, 12. §. 6.* Inuentam in adulterio uxorem maritus ita demum occidere potest, si adulterum domi suae deprehendat *omnes Brev. Cdd. ed. Haen. Visigothi corruptos Paulli libros, quibus utebantur, ad sui iuris rationem conformasse videntur.* ⁸⁾ =

Collat. 4, 12. §. 7. ⁹⁾ §§. 10—12. 14—16. *sunt ex C. Ves.*

¹⁰⁾ *Cf. L. 8. D. de accus. (48, 2). L. 16. C. de his qui accus.*

(9, 1). L. 6. §. ult. D. ad leg. Iul. de adult. (48, 5). ¹⁾ *Cf.*

L. 43 pr. D. de ritu nupt. (23, 2). I. Gothofr. ad L. 1. Th. C.

ad leg. Iul. de adult. (9, 7). ²⁾ *Etiā extat in Collat. 5, 2. §. 1.*

³⁾ *Cf. Tacit. A. 2, 50. Plin. ep. 6, 31. L. 9. C. ad leg. Iul. de*

adult. (9, 9). ⁴⁾ *Cf. L. 5. D. de quaest. (48, 18). L. 38. §. 1.*

D. h. t. (48, 5). — Collat. 6, 3. §. 3. ⁵⁾ *Quae latiori sensu*

etiā dicitur in insulam relegatio s. legis Iuliae de adulteriis

poena Collat. 6, 3. §. 3. L. 11. §. 1. D. h. t. (48, 5). Qua ratione

vulgarem adulteri poenam, quae non est deportatio, §. 14. dixit

parem in insulam relegationem. ⁶⁾ *i. e. nisi ipsa adulterium*

simul commiserit. Cf. L. 38. §. 4. D. h. t. (48, 5). ⁷⁾ *Cf. L.*

6 pr. D. eod. L. 21. D. de offic. praes. (1, 18). supra 1, 13⁴. §. 8.

cillarum sane stuprum, nisi deteriores fiant, aut per eas ad dominam affectetur,¹³ citra noxam habetur. 17.⁹ In causa adulterii dilatio postulata impertiri²⁰ non potest.

TIT. XXVII. DE EXCUSATIONIBVS TUTORVM.

1. ¹Inimicitiae capitales, quas quis cum patre pupillorum habuit, a tutelis excusant, ne paterno inimico pupilli committantur. 2. ²Ad curam eius, cuius quis tutelam administravit, inuitus uocari non potest.

[L. 38. L. 40 pr. §. 1. D. de excus. tut. (27, 1).]

TIT. XXVIII. DE POTIORIBVS NOMINANDIS.

1. ¹Non recte potiozem uidetur nominare, qui causam nominati potioris non expresserit. 2. ²Potior quis esse debet non solum gradu generis, sed et substantia rei familiaris.

[L. 223. §. 1. D. de verb. sign. (50, 16).]

Fr. Vat. 172.]

TIT. XXIX. QVI POTIORES NOMINARE NON POSSINT.

1. ¹Libertus, quem pater tutorem dedit, si minus idoneus dicatur, excusari quidem non potest, sed adiungi illi curator potest.

TIT. XXX. AD ORATIONEM DIVI SEVERI.¹

1. ²Dolo tutoris curatorisue detecto in duplum eius pecuniae condemnatione conueniuntur, qua minorem fraudare uoluerunt.

[L. 24. D. de tut. et rat. distr. (27, 3).]

¹³) affectet *Cd. edd.* Cf. *Terent. Heaut.* 2, 3. v. 59. ⁹) Cf. *L.* 41. *D. h. t.* (48, 5). ²⁰) *Plerique Cdd.* impartiri *edd. A. Haen.*

Tit. XXVII. ¹) Cf. §. 11. *I. de excus.* (1, 25). ²) Cf. *Fr. Vat.* 200.

Tit. XXVIII. ¹) Cf. *Fr. Vat.* 210. ²) Cf. *Fr. Vat.* 157, 210.

Tit. XXIX. ¹) Cf. *Fr. Vat.* 152.

Tit. XXX. ¹) Rubrica *h. l.* manifesto inepta. Ad Rationem D. S. quinque *Cdd.*, unde *Cuiac. cj.*: de rationibus distrahendis. Sed spectabat rubrica orationem D. Severi de rebus minorum non alienandis et in eo tantum peccatum est, quod Visigothi vel potius librarii nihil ex hac materia, sed frustulum ex sequenti titulo, qui periit, retinuerunt. ²) Cf. *L.* 55. §. 1. *D. de adm. tut.* (26, 7). *L.* 1. §§. 19 seq. *L.* 2. *D. de tut. et rat. distr.* (27, 3).

TIT. XXXI. DE FVRTIS.

1. ¹Fur est, qui dolo malo rem alienam contrectat.
 2. Furtorum genera sunt quattuor: manifesti, nec manifesti, concepti et oblati. manifestus fur est, qui in faciendo deprehensus est, et qui intra terminos eius loci, unde quid sustulerat, cum re deprehensus ² est, uel antequam ad eum locum, quo (eo die) ³ destinauerat, peruenerit. ⁴ nec manifestus fur est, qui in faciendo quidem (uel) cum (re) deprehensus ⁵ non est, sed furum ⁶ fecisse negari non potest. 3. Concepti actione is tenetur, apud quem furtum quaesitum et inuentum est: oblati actione is tenetur, qui rem furtiuam alii obtulit, ne apud se inueniretur. 4. Furti actione is agere potest, cuius interest, rem non perisse. ⁷ 5. Concepti is agere potest, qui rem concepit [(id) est ⁸ inuenit]. oblati is agere potest, penes quem res concepta [(id) est ⁹ inuenta] est. 6. ¹⁰ Manifesti furti actio et nec manifesti et concepti et oblati heredi quidem competit, sed in heredem non datur. 7. ¹Seruus, qui furtum fecerit damnumue dederit, nisi id pro sui quantitate dominus sarcire sit paratus, noxae dedi potest. 8. ²Si seruus furtum fecerit, deinde manumissus fuerit aut alienatus, cum ipso manumisso uel emptore agi potest; noxa enim caput sequitur. 9. ³Filiusfamilias si furtum fecerit, deinde emancipetur, furti actio in eum datur; quia in omnibus noxa caput sequitur. 10. ⁴Non tantum qui furtum fecerit, sed etiam is, cuius ope ⁵ aut consilio furtum factum fuerit,

Tit. XXXI. ¹) §§. 1—5. etiam in Collat. 7, 5. §§. 1—5. extant, ubi vid. notata. ²) deprehensus Cdd. edd. vid. Collat. ³) Addidi; vid. Collat. ⁴) Collat. et Cdd. 25. 33. perueniret Cdd. pleriq. edd. ⁵) Vid. Collat. deprehensus Cdd. edd. ⁶) eum furtum Cdd. edd. Vid. Collat. ⁷) Ita Cdd. paene omnes. Cf. §. 16. perdidisse edd. ⁸) et Cdd. edd. ⁹) et Cdd. edd. Et hic tamen et antea verba id est inuenta (id est inuenit) in glossematis suspicionem veniunt. ¹⁰) Cf. L. 1. D. de priv. del. (47, 1), L. 47. D. de furt. (47, 2). L. 111. §. 1. D. de div. reg. iur. (50, 17). ¹) Paullum mutata extat in Ed. Theoder. 117. Cf. leg. Rom. Burg. 4. et Gai. 4, 75. ²) Extat mutata etiam in Ed. Theoder. 120. Cf. Gai. 4, 77. ³) Cf. Gai. l. c. ⁴) Cf. Gai. 3, 202. ⁵) Aliqui Cdd. opera plerique et edd. (factum ex ope accepta p pro nota).

furti actione tenetur.¹⁶ ⁷11. Rei hereditariae, antequam ab herede possideatur, furtum fieri non potest. [12. ⁸Qui meretricem libidinis causa rapuit et celavit, eum quoque furti actione teneri placuit.] 13. ⁹Furti manifesti actio poenam quadrupli praeter²⁰ ipsius rei persecutionem genere vindicationis et condictionis continet. 14. Furti concepti oblatique¹ aduersus eum, qui obtulit, tripli est poena, et ipsius rei repetitio. 15. ²Furti quocumque genere condemnatus famosus efficitur. 16. ³Quaecumque in caupona uel iu meritorio stabulo diuersorioque perierint, in exercitores eorum furti actio competit. ⁴17. Si res uendita ante traditionem subrepta sit, emptor et uenditor furti agere possunt; ⁵ utriusque enim interest, rem tradi uel tradere. 18. ³Si quid in naue rateue perierit, furti actio in exercitorem naus datur. 19. ⁶Rem pignori datam debitor creditori subtrahendo furtum facit; quam si et ipse similiter amiserit, suo nomine persequi potest. 20. ⁷Pater uel dominus de ea re, quae filiofamilias uel seruo subrepta est, furti agere potest: interest enim ei deferri actionem, qui de peculio conuenitur. 21. ⁸Si rem, quam tibi commendauis, postea subripui, furti actio competere tibi non poterit: rei enim nostrae furtum facere non possumus. ⁹22. ³⁰Qui furtum quaesiturus est, antequam quaerat, debet dicere, quid quaerat, et rem suo nomine et sua specie designare. 23. Si, cum furtum quis quaerit, damnum iniuriae dederit, actione legis Aquiliae tenebitur. 24. ¹Ob indicium compre-

¹⁶) Cdd. *paene omnes. tenebitur edd.* ⁷) *Ex C. Ves. Cf. Gai. 3, 201.* ⁸) *Recte hanc Interpretis sententiam esse, Cuiacius censuit. Cf. §. 31.* ⁹) *Cf. L. 54. §. 3. D. h. t. (47, 2).* ²⁰) *praeter poenam quadrupli Cdd. edd. Significatur haec sententia in L. Rom. Burg. tit. 4.* ¹) *concepti actio Cdd. plerique. oblati actio alii, edd. A. Haen. nato errore ex scriptura concepti oblatiq. Coniunguntur haec duo, quia poena tripli ex concepto furto semper in eum, qui obtulit, recidit. Cf. Gell. 11, ult. Gai. 3, 191. 187. 4, 173.* ²) *Extat etiam in Collat. 7, 5. §. 6.* ³) *Cf. tit. D. furti adv. naut. (47, 5).* ⁴) *§§. 17. 18. ex C. Ves.* ⁵) *Quod non omnibus placuit. L. 14 pr. §. 1. L. 80 pr. D. h. t. (47, 2).* ⁶) *Cf. L. 12. §. 2. D. h. t.* ⁷) *Cf. L. 52. §. 5. D. h. t.* ⁸) *Cf. L. 15. §. 2. L. 59. D. h. t.* ⁹) *Ex C. Ves.* ³⁰) *Cf. L. 19 pr. §§. 1—4. D. h. t.* ¹) *Cf. L. 15. D. de praescr. verb. (19, 5). Edict. Theo-*

hendendi furis praemium promissum iure debetur. 25. ³² Siue segetes per furtum siue quaelibet arbores caesae sint, in duplum eius rei nomine reus conuenitur. ³⁶ 26. ⁴ Si seruum communem quis furatus sit, socio quoque actio furti dabitur. 27. ⁵ Qui pro derelicto rem iacentem occupauit, furtum non committit, tametsi a domino derelinquendi animo 'relicta non (sit). ⁶ 28. Si seruus furtum fecerit 'cum ⁷ domino, praeter rei conditionem furti actio in dominum datur. 29. ⁸ Fullo et sarcinator, qui polienda uel sarcienda uestimenta accepit, si forte his utatur, ex contrectatione eorum furtum fecisse uidetur; quia non in eam causam uidentur accepta. 30. ⁹ Frugibus ex fundo subreptis tam colonus quam dominus furti agere 'possunt; ⁴⁰ quia utriusque interest rem persequi. 31. ¹ Qui ancillam non meretricem libidinis causa subripuit, furti actione tenebitur, et si suppressit, poena legis Fauiae coercetur. 32. ² Qui tabulas cautionesue subripuit, in adscriptam summam furti actione tenebitur: nec interest, cancellatae necne sint; quia ex his debitum 'dissolutum ³ esse 'comprobari potest. ⁴ ⁵ 33. ⁶ Qui seruo fugae consilium dedit, furti quidem actione non tenetur, sed serui corrupti. 34. ⁷ Res subrepta si in domini potestatem reuersa sit, cessat 'furti actio. ⁸ 35. ⁹ Qui furandi animo conclaue effregit uel aperuit, sed nihil abstulit, furti actione conueniri non potest, iniuriarum potest. 36. ⁵⁰ Qui rem suam furatur, ita demum furti actione non tenetur, si alteri ex hoc non noceatur. 37. ¹ Seruus, qui in

der. 135. ³²) Cf. L. 8. §. 2. D. arb. furt. caes. (47, 7). L. 21 pr. D. de furt. (47, 2). Ed. Theoder. 151. ³⁶) §§. 26—31, ex C. Ves. ⁴) Cf. L. 45. D. h. t. L. 45. D. pro soc. (17, 2). ⁵) Cf. L. 43. §§. 5. 6. D. h. t. ⁶) relictam (puta, ex relictam factum et sit ob sequens si omisum) Cdd. edd. ⁷) Puto legendum c'scio (conscio). Cf. L. 3. L. 4. §. 3. D. de nox. act. (9, 4). ⁸) §§. 29—32. etiam in L. 82. D. h. t. extant. ⁹) Cf. L. 14. §. 2. L. 26. §. 1. D. h. t. ⁴⁰) Hal. et Vulg. possit C. Ves. Flor. edd. ¹) Cf. L. 39. D. h. t. ²) Cf. L. 27 pr. D. h. t. ³) Ita vel solum Cdd. magis (quod factum ex dis- antea in repetito) solum Dig. edd. ⁴) Ita Dig. interest comprobari Cdd. ⁵) §§. 33—36. debentur C. Ves. ⁶) Cf. 1, 13. §. 5. L. 36 pr. D. h. t. ⁷) Cf. L. 10 pr. D. de condict. furt. (13, 1). ⁸) Suspisor: cessat (furtiua condictio, non) furti actio. ⁹) Cf. L. 21. §. 7. D. h. t. ⁵⁰) Cf. §. 19. L. 53. §. 4. D. h. t. ¹) Cf. L. 17. §. 3. D. h. t.

fuga est, a domino quidem possidetur, sed dominus furti actione eius nomine non tenetur,⁵² quia in potestate eum non habet.³

TIT. XXXII. DE OPERIS LIBERTORVM.

1. ¹Egentem patronum libertus obligatione doni, muneris et operarum solutus alere cogendus est pro modo facultatum suarum.

L. 21. §. 3. L. 11. D. de noxal. act. (9, 4).⁵²⁾ Secus, si damnum iniuria dederit, ubi dominus ex lege Aquilia noxali iudicio tenetur. L. 27. §. 3. D. ad l. Aquil. (9, 2). Cf. L. 8. D. de interrog. (11, 1).³⁾ L. Rom. Burg. 15.: 'Seruus etiam in fuga positus si furtum fecerit damnumue dederit, et reuersus ad dominum fuerit, nisi pro sui qualitate dominus soluere paratus sit, aut seruum pro culpa dare praesentem, aut absentem cedere cogendus est secundum regulam Pauli sententiarum.' De quo loco vid. Barkow. praef. p. XLIII seq. Cf. supra §. 7.

Tit. XXXII. ¹⁾ Cf. L. 41. D. de oper. lib. (38, 1). L. 5. §§. 18. 19. D. de agnosc. et al. (25, 3).

IVLII PAVLLI SENTENTIARVM
LIBER TERTIVS.

[*Ad bonorum possessionem ex hoc libro pertinent*

L. 16. D. de bon. poss. (37, 1).

L. 7. D. ratam rem (46, 8).]

TIT. I. DE CARBONIANO EDICTO.

1. Si '(et) fratri puberi¹ controuersia fiat, an 'propter (impuberis) et puberis² differri causa debeat, uariatum est: sed magis est, ut differri non debeat.

TIT. II. DE BONIS LIBERTI.

1. ¹In bonis liberti prior est patronus, quam filius alterius patroni: itemque prior est filius patroni, quam nepos alterius patroni. 2. ²Libertus 'duorum patronorum (alios)³ heredes instituit: alter eorum uiuo liberto moritur: is, qui superest, contra tabulas testamenti bonorum possessionem recte postulat. 3. ⁴Libertorum hereditas in capita, non in stirpes, diuiditur; et ideo si unius patroni duo sint liberi, alterius quattuor, singuli uiriles, id est aequales portiones habebunt. 4. Patronus uel patroni liberi ex parte dimidia heredes instituti aes alienum liberti pro portionibus exsoluere coguntur.

[*L. 20. D. de iure patron. (37, 14).*

L. 49. D. de bon. libert. (38, 2).]

Tit. I. ¹ *Supplevi.* fratri impuberi *cj. Cuiac. (favente Cd. 33.: fratrum puberi).* Fortasse restituendum: (impuberi et) fratri ei. puberi; *cf. Interpr.* ² *Scriptsi.* pro parte impuberis (et impuberis *Cd. 7.*) *Cdd. ed. A.* pro parte puberis *Cuiac. cj. De re cf. L. 3. §. 8. D. de Carb. ed. (37, 10).*

Tit. II. ¹ *Cf. Ulp. 27, 2. 3.* ² *Cf. Gai. 3, 62. L. 24. D. de bon. lib. (38, 2).* ³ *Scriptsi.* duos patronos (factum puta ex duor. patronor. et ob similitudinem 'alios' excidisse) *Cdd. edd.* duos patronos habuit (pro heredes instituit) *Cuiac. cj., qui quod ait, in quibusdam Cdd. legi habere instituit, ab Haen. non confirmatur.* duos patronos habens alios *Schult. cj.* ⁴ *Cf. Ulp. 27, 4.*

TIT. III. DE FORMVLA FABIANA.¹

1. ²Ea, quae in fraudem patroni a liberto quoquo modo alienata sunt, Fabiana formula tam ab ipso patrono quam a liberis eius reuocantur.

TIT. IV^A. DE TESTAMENTIS.

1. ¹Testamentum facere possunt masculi post 'impletum² quartum decimum annum, feminae post duodecimum, '(sed non) habentes ius liberorum tutore auctore.³ 2. Spadones eo tempore testamentum facere possunt, quo plerique pubescunt, i. e. 'anno decimo octauo.⁴ 3. ⁵Filiusfamilias '(miles), qui(ue) militauit,⁶ de castrensi peculio, tam communi quam proprio iure, testamentum facere potest. castrense⁷ autem peculium est, quod in castris acquiritur, uel quod proficiscenti ad militiam datur. 4. Caecus testamentum potest facere, quia accire potest adhibitos testes et audire sibi testimonium perhibentes.

[L. 10. D. qui testam. fac. (28, 1).]

5. ⁸Furiosus tempore intermissi furoris testamentum facere potest.⁹ ¹⁰6. '(Et) mulieri,¹ quae luxuriose uiuit,

Tit. III. ¹) *Ex Schult. cj. de lege (factum ex (formu)l.) Fabiana Cdd. edd.* ²) *Cf. L. 1. §. 27. D. si quid in fraud. patr. (38, 5).*

Tit. IV^A. ¹) *Cf. Gai. 2, 113. Ulp. 20, 12.* ²) *Cdd. paene omnes; completum ed. A.* ³) *Addidi, correctum tamen, ex Cdd. 14. 24., in quibus est habet in libro tutore auctore.* ⁴) *annorum decim et octo alii Cdd. (cf. etiam Schrader ad §. 4. I. de adopt. 1, 11). Sed ceterorum lectio retinenda ex Censorin. de die nat. 7, 4. anno XIII. cj. Arndtsii et aliorum, quam non probo. — Cf. L. 5. C. qui testam. fac. (6, 22).* ⁵) *Cf. Ulp. 20, 10.* ⁶) *Supplevi ex vicinis. qui militat Rittersh. cj. In sequentibus commun. iure ad eum, qui militauit, proprio iure ad militem spectat. Cf. pri I. quib. n. e. perm. fac. (2, 12). pr. §. 3. I. de mil. test. (2, 11). L. 37 pr. C. de inoff. test. (3, 28).* ⁷) *Cf. L. 11. D. de castr. pec. (49, 17).* ⁸) *Cf. §. 1. I. quib. n. e. perm. fac. t. (2, 12).* ⁹) *Sequitur in omnibus Cdd. rubrica (in ed. Haen. tit. V.) de eo cui bonis interdicatur.* ¹⁰) *Ex Cd. 12. (qui habet interdicatur pro interdicti potest) = L. 15 pr. D. de curat. fur. (27, 10). Quae ibi sequitur §. 1. quo pertinuerit, merito quaeritur.* ¹) *Ex Dig. supplui.*

bonis interdicti potest. 7. ¹² Moribus per praetorem bonis interdicatur hoc modo: QUANDO 'TIBI ³ BONA PATERNA AVITAQUE NEQVITIA TVA DISPERDIS, LIBEROSQUE TVOS AD EGESTATEM PERDVICIS, OB EAM REM TIBI 'LARE ⁴ COMMERCIOQUE INTERDICO. ⁵ 8. ⁶ Qui ab hostibus captus est, testamentum quasi servus facere non potest. sane valet testamentum id, quod ante captivitatem factum est, si reuertatur, iure postliminii; aut si ibidem decedat, beneficio legis Corneliae, qua lege etiam legitimae tutelae hereditatesque firmantur. ⁷ 9. ⁸ In insulam relegatus et in opus publicum ad tempus damnatus quia retinet civitatem, testamentum facere potest, et ex testamento capere. 10. ⁹ Plures quam septem ad testamentum adhibiti non nocent. superflua enim facta prodesse iuri testamenti, ²⁰ nocere non possunt. 11. ¹ In adversa corporis valetudine mente captus eo tempore testamentum facere non potest. 12. ² Prodigus recepta vitae sanitate ad bonos mores reuersus et testamentum facere et ad testamenti sollennia ad-

¹² Cf. L. 1 pr. D. de curat. fur. (27, 10). Dionys. 4, 77. Cic. de senect. 7. Valer. Max. 3, 5. §. 2. 8, 6. §. 1. ³ Nec hoc placet, nec tibi relictā, ut vitium supplevit Cđ. 19. Vero propior videtur scriptura Cđd. 5. 9.: tradis, pro quo fere tantum geminationis ope restituendum: tu ira(tis) Dis. Poena enim Deorum iratorum furor est (Cic. de harusp. resp. 18, 39.) ideo piaculo placandus (Plaut. Men. 2, 2, 17. Fest. v. Piari): cui prodigendi insanam cupidinem assimilari placuit. Vid. etiam not. seq. ⁴ ea re quiddam Cđd. edd. aere plerique Cđd. Neutrum placet. Scripsi Lare, a cuius cultu domus paterna avitaeque eoque dominium familiare pendebat. Cf. Plaut. Aulul. init. Horat. Od. 1, 12, 43. Sat. 1, 2, 56. Itaque et sacrificio (domestico) et commercio interdicendum erat, idque recte fiebat a praetore, cum Lar non minus quam iustae nuptiae et legitimi liberi iuris civilis sit. Cic. de rep. 5, 5. Nam et cum domo venditur. ⁵ In plerisque Cđd. sequitur nova rubr. (in ed. Haen. tit. VI.) item de testamentis. ⁶ Cf. §. ult. l. quib. n. e. perm. fac. test. (2, 12). ⁷ Malim c'firmantur. De re cf. L. 22 pr. D. de capt. (49, 15). L. 1. §. 1. D. de suis et leg. (38, 16). ⁸ Cf. L. 8. §. 3. D. qui testam. fac. (28, 1). L. 7. §. 3. D. de interd. et rel. (48, 22). L. 8. §. 8. L. 17. §. 1. L. 28. §§. 1. 6. D. de poen. (48, 19). ⁹ Cf. L. 21 pr. D. qui testam. fac. (28, 1). L. 17. C. de testam. (6, 23). ²⁰ testamentum Cđd. 17^b. 34. tantum (alii tamen) ceteri Cđd. edd. errore ex nota orto. ¹ Est etiam L. 17. D. qui test. (28, 1). ² Cf. L. 1 pr. D. de curat. fur. (27, 10).

hiberi potest. 13. ²³ Ex his, qui ad testamentum adhibentur, si qui sint, qui Latine nesciant uel non intelligant, sed tamen sentiant, cui rei intersint, adhibiti non uitant testamentum.

[L. 15. pr. §. 1. D. de testib. (22, 5).]

L. 30. D. qui testam. fac. (28, 1).]

TIT. IV^B. DE INSTITVTIONE HEREDVM.¹

1. ² Condicionum duo sunt genera; aut enim possibilis est, aut impossibilis. possibilis est, quae per rerum naturam admitti potest; impossibilis, quae non potest: quarum ex euentu altera expectatur, altera '[impossibilis]³ submouetur. 2. ⁴ Condicionem contra leges et decreta principum uel bonos mores adscriptae nullius sunt momenti; ueluti SI VXOREM NON DVXERIS, SI FILIOS NON SVSCEPERIS, SI HOMICIDIVM FECERIS, SI 'BARBARO aut LARVALI⁵ HABITV PROCESSERIS et his similia. 3. ⁶ Quoties non apparet, quis sit heres institutus, institutio non ualet: quod euenit, si testator plures amicos unius nominis habeat. 4. ⁷ Heredes aut instituti aut substituti dicuntur: instituuntur primo gradu, substituuntur secundo uel tertio scripti. 5. ⁸ Substituere quis et pure et sub condicione potest, et tam suis quam extraneis, tam puberibus quam impuberibus. 6. ⁹ In quot uult uncias testator hereditatem suam diuidere potest. impleto asse, sine parte heredes instituti ad prioris assis semissem aequis portionibus ueniunt. 7. ¹⁰ Seruus alienus cum libertate heres institutus institutionem non infirmat; sed libertas, ut alieno, superuacue data uidetur.

[L. 26. D. de lib. et post. (28, 2).]¹

²³) Cf. L. 20. §. 9. D. qui testam. (28, 1).

Tit. IV^B. ²) Extat haec rubr. in Consult. 4. ²) Cf. §. 10. I. de her. inst. (2, 14). ³) Uncis inclusi ut glossema. ⁴) Extat etiam in Consult. 4., ubi in fronte additur pacta uel, certe non ex Paulo. De re cf. L. 14. D. de condic. inst. (28, 7). L. 64. §. 1. L. 74. D. de condit. et dem. (35, 1). ⁵) aut paene omnes Cdd., sequente in plerisque laruali (eiusve corruptelis), in aliis barbaro. Cf. Cuiac. Obs. 21, 22. barbaro ed. A. laruali ed. Haen. ⁶) Cf. L. 62. §. 1. D. de her. inst. (28, 5). ⁷) Cf. L. 1 pr. D. de vulg. v. pup. subst. (28, 6). ⁸) Cf. L. 8 pr. L. 48. §. 1. D. eod. ⁹) Cf. L. 13. §. 1. L. 17. §§. 2—4. D. de her. inst. (28, 5). ¹⁰) Cf. L. 49 pr. D. eod. ¹) Ed. A. h. l. habet post §. 10.

8. ¹(*Filia*)¹² filio et extraneo aequis partibus heredibus institutis si praeterita accrescat, tantum suo auocabit, quantum extraneo; si uero duo sint filii instituti, suis tertiam, extraneis dimidiam tollit. 9. ³Si talis⁴ postumorum institutio sit:⁵ QVI POST MORTEM MEAM POSTUMI NATI FVERINT, HEREDES SVNTO, ii, qui⁶ uiuo eo nascuntur,⁷ rumpunt testamentum. 10. ⁸Nepos postumus, qui in locum patris succedere potest, ab auo aut heres instituendus est aut nominatim exheredandus, ne agnascendo rumpat testamentum.

[*L. 26. D. de lib. et post. (28, 2.)*]

11. ⁹Qui semel constituit ad se hereditatem pertinere ac se rebus eius immiscuit, repudiare eam non potest; etiamsi damnosa sit.

[*L. 93 pr. §§. 1. 2. D. de acq. vel om. her. (29, 2.)*]

TIT. V. AD SENATVSCONSVLTVM SILANIANVM.¹

1. ¹Ex senatusconsulto Silaniano² hereditas eius, qui a familia occisus esse dicitur, ante habitam quaestionem adiri non potest, neque bonorum possessio postulari. 2. ³Occisus uidetur non tantum qui per uim aut per caedem interfectus est, uelut iugulatus aut praecipitatus, sed et is, qui ueneno necatus dicitur. honestati enim heredis conuenit, qualemcum-

¹²) *Fere geminavi. Cf. Ulp. 22, 17. Gai. 2, 121.* ³) *Cf. L. 10. D. de lib. et post. (28, 2).* ⁴) *talis est Cdd. multi edd. talis Cdd. alii.* ⁵) *si Cdd. (unus omittit), quod edd. cum sequente qui coniunxerunt.* ⁶) *suntote si vel sumptote si vel sunt (vel sunt) item si et similia Cdd., facta, ut puto, ex sunt ii q (quod q quia coaluerat cum sequente uiuo, mulatum est in si).* ⁷) *Complures Cdd., nascuntur alii, edd.* ⁸) *Cf. Gai. 2, 133, 134. L. 29. §§. 13 seq. D. de lib. et post. (28, 2).* ⁹) *Cf. §. 5. I. de hered. qual. (2, 19).*

Tit. V. ¹) *Factum a. 763. Cf. Tacit. A. 14, 42, 43.* ²) *Ad: didi ex multis Cdd., qui habent rubricam de (vel ad) SCto Silaniano, quae sc. cum initio ipsius orationis coaluerat. Sed fortasse fuerat ex ed. de SCto Silaniano. Cf. L. 3. §. 29. L. 5 pr. §. 1. D. de SC. Silan. (29, 5).* ³) *In fine §. 1. omissum aliquid uidetur uelut 'nec adita retineri, nisi mortem testatoris heres ultus sit.' Cf. L. 1. §§. 17—21. L. 5. §. 3. L. 8. §. 1. L. 15. §§. 1. 2. L. 20. 21 pr. D. eod. L. 9. C. de his, quib. ut ind. (6, 35).*

que mortem testatoris inultam non praetermittere. 3. ⁴Domino occiso de ea familia quaestio habenda est, quae intra tectum fuerit, uel certe extra tectum cum domino eo tempore, quo occidebatur. 4. ⁵Qui occisus dicitur, si constet, eum sibi quoquo modo manus intulisse, de familia eius quaestio non est habenda: nisi forte prohibere potuit nec prohibuit. 5. 'Neroniano senatusconsulto⁶ cauetur, ut occisa uxore etiam de familia uiri quaestio habeatur, idemque ut 'in uxoris⁷ 'familia⁸ obseruetur, si uir dicatur occisus. 6. ⁹Serui, qui sub eodem tecto fuerint, ubi dominus perhibetur occisus, et torquentur et puniuntur, etsi testamento occisi manumissi sint, sed et hi torquentur, qui cum occiso in itinere fuerunt. 7. ¹⁰Serui de proximo si, cum possent ferre auditis clamoribus, auxilium domino non tulerunt, puniuntur. 8. ¹Seruos, qui in itinere circumdatum a latronibus dominum per fugam deseruerunt, apprehensos et torqueri et summo supplicio affici placuit. 9. ²Habetur de familia quaestio et si heres testatorem occidisse dicatur: nec interest, ³extraneus an ex liberis sit. ⁴10. Hereditas a fisco ut indignis aufertur his primum, qui, cum 'suspecta nex esset testatoris, ⁵apertis tabulis testamenti uel ab intestato adierunt hereditatem, bonorumue possessionem acceperunt: amplius his et in centum milia sestertiorum poena irrogatur. ⁶nec refert, a quibus paterfamilias nec quemadmodum 'occisus dicatur.⁷ 10^a. ⁸In summa tamen

⁴) Cf. L. 1. §§. 26—31. D. h. t. ⁵) Cf. L. 1. §. 22. D. h. t.

⁶) Facto a. 58? Cf. Tacit. A. 13, 32. L. 1. §. 15. D. h. t. ⁷) iuxta uxoris Cdd. edd. Sed nusquam iuxta significat erga vel circa. Error natus ex scriptura iux. = in uxoris, quod mansit perscripto voc. uxoris et sequente familia in iuxta abiit. ⁸) familiam alii

Cdd. edd. ⁹) Cf. Tacit. A. 13, 32. L. 3. §§. 16, 17. D. h. t. supra §. 3. ¹⁰) Cf. L. 1. §§. 27, 28. D. h. t. L. 12. C. de his quib. ut ind. (6, 35). ¹) Cf. L. 1. §. 31. D. h. t. ²) Cf. L. 6. §. 1. D. h. t. ³) Plerique Cdd. et ed. A. interserunt an.

⁴) §§. 10—12. inveniuntur in Cd. 17. Vid. etiam Boeckingii Ulp. ed. 4. p. 171. ⁵) suscepta re esset testatoris Cd. interfectus esset testator ex Cuiacii cj. edd. Cf. L. 5. §. 2. D. h. t. L. 9. C. de his quib. ut ind. (6, 35). ⁶) Cf. L. 3. §. 19. L. 25. §. 2. D. h. t.

⁷) dicatur (ut occisus absumentum videatur voce quemadmodum) Cd. occidatur ex Cuiac. cj. edd. Ceterum cf. L. 1. §. 17. D. h. t.

⁸) Antecedunt in Cd. haec verba: Titulus ex corpore eo (corrigere

sciendum est,¹⁹ de his omnibus habendam esse quaestionem, qui in suspicionem quacunque ratione ueniunt. 11.²⁰ In disponenda eorum quaestione, quorum dominus dicitur interemptus, hic ordo seruatur: primum, ut constet, occisum dominum; deinde, ut liqueat, de quibus ea quaestio habenda sit; atque ita de reis inquirendum. 12.¹ Etsi percussor certus sit, tamen de familia habenda quaestio est, ut caedis mandator inueniri possit. 13.² Omnibus, qui contra uoluntatem defuncti faciunt, ut indignis aufertur hereditas, si nihil testamento in fraudem legis fuerit cautum.³ 14.⁴ Siue falsum siue ruptum siue irritum dicatur esse testamentum, salua eorum disceptatione, scriptus heres iure in possessionem mitti desiderat. 15.⁵ Si inter heredem institutum et substitutum controuersia sit, magis placet,⁶ eum in possessionem rerum hereditariarum mitti, qui primo loco scriptus est. 16.⁷ Scriptus heres, ut statim in possessionem mittatur, iure desiderat.⁸ hoc post annum iure impetrare non poterit. 17.⁹ In eo testamento, quod nec, ut oportuit, oblatum nec publice recitatum est, heres scriptus in possessionem mitti frustra desiderat. 18. In possessionem earum rerum, quas mortis tempore testator non possedit, heres scriptus, priusquam iure ordinario experiatur, improbe mitti desiderat.

[L. 17. D. de iure codicill. (29, 7).]

TIT. VI. DE LEGATIS.

1.¹ Per praeceptionem uni ex heredibus numi legati, qui domi non erant, officio iudicis familiae herciscundae a cohere-

titulo et corpore eod. [eodem]), ut appareat §. 10^a. non continuo secutam esse uerba §i 10. De re cf. L. 1. §§. 1. 2. D. de quaest. (48, 18).¹⁹ et Cd. edd. ²⁰ Cf. L. 1. §. 24. D. h. t. ¹ Cf. L. 6 pr. L. 17. D. h. t. ² Cf. L. ult. fin. D. de fideic. (6, 42). — L. 5. C. de relig. (3, 44). L. 5. C. de his quib. ut ind. (6, 35). F. A. Schilling Bemerk. p. 315. ³ Velut tacito fideicommisso.

⁴ Cf. L. 2. C. de edicto D. Hadr. (6, 33). ⁵ Cf. L. 1. C. eod.

⁶ Sic plerique Cdd. placuit ex aliis edd. ⁷ Cf. L. 3. C. eod.

⁸ Malim mitti iure desiderat, ita. ⁹ Cf. L. 3 cit.

Tit. VI. ¹ Cf. L. 25. §. 22. L. 26. D. fam. erc. (10, 2). Valet hoc pecuniae legatum iure bonae fidei; aliis rebus legatis valeret iure Scti Neroniani.

dibus praestabuntur. 2. ² Ante heredis institutionem legari non potest: inter medias heredum institutiones, siue alter siue uterque adeat, ³ potest, '(et)' ⁴ interdum dimidium, interdum totum debetur: ⁵ dimidium, si per uindicationem legatum sit, ⁶ totum, si per damnationem.

[3. Consult. 6, 9.] ⁷

4. ⁸ Communi seruo cum libertate et sine libertate legari potest, totumque legatum socio testatoris acquiritur. 5. ⁹ Post mortem heredis legari non potest, quia nihil ab herede heredis relinqui potest. 6. ¹⁰ In mortis tempus 'tamen siue quum heres decedat, ¹ legata conferri possunt, hoc modo: LVCIO TITIO, CVM '(HERES)' ² MORIETVR, DO LEGO aut HERES MEVS DARE DAMNAS ESTO. 7. ³ Per uindicationem legatum etsi nondum constituerit legatarius ad se pertinere, atque ita post

²) Cf. Ulp. 24, 15. 1, 21. et de sententia Goeschen Obs. iur. p. 40.

³) Quod in libertate tantum data refert, cuius dies ab adita hereditate cedit. Cf. Ulp. 1, 21. ⁴) Ex Arndtsii cj. addidi. Scriptum erat potest.

⁵) Deberi etiam de do lego legato recte dicitur. ⁶) Nec SCto Neroniano altera pars confirmatur, quod locum habet, ubi legatum ob verba minus rata non valet; hoc vero valet. ⁷) Post diem legati cedentem licet legatum ad heredem transmittatur, tamen actio (si et dies venerit), quae inchoata non est, non transmittitur, ut fructus quoque heredi debeantur, quia inchoata demum actione utrum vindicare legatarius an condicere voluerit, diiudicari potest. L. 76. §. 8. D. de leg. 2. Ad legatum per vindicationem igitur haec sententia maxime referenda est, quod ex interpretatione SC. Neroniani etiam per conditionem peti poterat. Ceterum ipsum legatum vel per damnationem sicut fideicommissum etiam ignoranti acquiri ideoque post diem cedentem ad heredem transmitti dubitari non debet. L. 16. §. 1. D. qui testam. (28, 1). L. ult. C. quando dies leg. (6, 53).

⁸) Cf. Ulp. 1, 18. 22, 10. L. 12. D. de auct. et cons. (26, 8). L. 11. D. de optione leg. (33, 5). L. 63. §. 9. D. pro soc. (17, 2). L. 49 pr. D. ad leg. Falc. (35, 2). — Ches. different. 1, 7. 8. ⁹) Cf. Gai. 2, 232. Ulp. 24, 16. ¹⁰) Cf. Gai. et Ulp. ll. cc. item Interpr. h. l. 'Si quis faciens testamentum iniungat heredi, ut tempore, quo ipse heres moritur, legatum legatario tradat, valet legatum.'

¹) Scripsi. tam suae quam heredis eius edd. tam (tam in Cdd. aliqui) sua (vel suam) quam heredis eius Cdd. ²) Supplevi, ut suppletum est L. 4 pr. D. quando dies (35, 2). Deinde moritur ed. A. typorum mendo. ³) Intellige: etiam per vindicationem leg. Cf. Gai. 2, 195. 200 fin. §. 23. I. de leg. (2, 20) et supra

apertas tabulas¹⁴ ante aditam hereditatem decesserit, ad heredem suum transmittit.

[*L. 19. D. de opt. legata* (33, 5).]

8. ⁵Si res obligata creditori, cuius causam testator non ignoravit, per damnationem legata sit, luitio ad heredis sollicitudinem spectat. 9. ⁶Servus fataliter interempto legatarii damnum est, quia legatum nulla culpa heredis intercidit. 10. ⁷Damnari heres potest, ut alicui domum exstruat, aut aere alieno eum liberet. 11. ⁸Sinendi modo tam corporales res, quam quae in iure consistunt, legari possunt, et ideo⁹ debitori id, quod debet, recte legatur. 12. ²⁰Eius rei, quae legata est, exemplo heredis partem agnoscere, partem repudiare legatarius non potest. 13. ¹Legatum nisi certae rei sit et ad certam personam deferatur, nullius est momenti. 14. ²Si quis sibi et Titio legatum adscripserit, magis est ut totum legatum ad coniunctum pertineat.

[*L. 18 pr. D. ad leg. Corn. de fals.* (48, 10).]

15. ³Qui se filio testatoris impuberi tutorem adscripsit, ut suspectus a tutela remouendus est, ad quam ultro videtur affectasse. 16. ⁴Rem legatam testator si postea pignori vel fiducia dederit, ex eo voluntatem mutasse non videtur. ⁵17. Ususfructus uniuscuiusque rei legari potest, et aut ipso iure constituetur aut per heredem praestabitur. ex causa quidem damnationis per heredem praestabitur; ipso autem iure per

not. 7. ¹⁴ Cf. *L. un. §. 1. C. de caduc. toll.* (6, 51). ⁵ Cf. *§. 5. 1. de leg.* (2, 20). ⁶ Cf. *§. 16. I. eod.* ⁷ Cf. *§. 21. I. eod.* ⁸ Cf. *§. 21 cit. L. 41 pr. D. de leg. 1.* ⁹ *Malim adeo. Cogitat vero Paulus de hoc legato: heres meus sinito, ut Titius quod mihi debet, sibi habeat.* ²⁰ Cf. *L. 4. D. de leg. 2. L. 33 pr. D. de leg. 1.* ¹ Cf. *L. 69. §. 4. D. de iure dot.* (23, 3). *L. 71 pr. D. de leg. 1. L. 3. §. 7. D. de adim. v. transf. leg.* (34, 4). ² Cf. *L. 14 pr. §. 1. D. ad leg. Corn. de fals.* (48, 10). ³ *Plenior videtur extare in L. 18. §. 1. D. ad leg. Corn. de fals.* (48, 10). *'Qui se filio testatoris impuberi tutorem adscripsit, etsi suspectus esse praesumitur, quod ultro tutelam videbitur affectasse, tamen si idoneus esse approbetur, non ex testamento sed ex decreto tutor dandus est: nec excusatio eius admittetur, quia consensisse videtur voluntati testatoris.'* ⁴ Cf. *§. 12. I. de leg.* (2, 20). *L. 3. C. eod.* (6, 37). ⁵ Tit. IX. de

uindicationem. 18. ²⁶ Furiosi et aegrotantis et infantis usus-fructus utiliter relinquitur. horum enim alius respiscere, alius conualescere, alius crescere potest. 19. ⁷ Aucillae usufructu legato, partus eius ad fructuarium non pertinent. 20. ⁸ Gregis usufructu legato, grege integro manente, fetus ad usufructuarium pertinent, '(id est) ⁹ saluo eo, ut quicquid gregi deperierit, ex fetibus impleatur. 21. ³⁰ Areae usufructu legato, aedificia in ea constitui non possunt. 22. ¹ Accessio alluvionum ad fructuarium 'fundi,² quia fructus fundi non est, non pertinet: uenationis uero et aucupii redditus ad fructuarium pertinet. 23. ³ Seruos nec torquere, neque flagellis caedere, neque in eum casum facto suo perducere usufructuarius potest, quo deteriores fiant. 24. ⁴ Fructu legato, si usus non adscribatur, magis placuit 'usumfructum^{4*} uideri adscriptum. fructus enim sine usu esse non potest. 25. ⁵ Si alteri usus, alteri fructus legatus sit, fructuarius in usum concurrat, quod in fructu usuarii facere non potest. 26. ⁶ Coniunctim duobus 'ususfructus DO LEGO legatus⁷ altero mortuo ad alterum in solidum pertinebit. 27. ⁸ Usufructu legato, de modo utendi cautio a fructuario solet interponi, et ideo perinde 'omnino⁹ se usurum, ac si optimus paterfamilias uteretur, fideiussoribus oblati cauere cogetur.

[L. 59 pr. §§. 1. 2. D. de usufr. (7, 1).]

28. ⁴⁰ Ususfructus amissus ad proprietatem recurrit. amittitur autem quinque modis: capitis minutione, rei muta-

usufructu ed. Haen. ex Cdd. ²⁶ Cf. L. 12. §. 3. L. 55. D. de usufr. (7, 1). ⁷ Cf. L. 68 pr. D. eod. L. 28. §. 1. D. de usur. (22, 1). §. 37. I. de rer. div. (2, 1). ⁸ Cf. L. 68. §. 2 seq. D. de usufr. (7, 1). ⁹ Supplevi; sed fortasse plura Visigothi resecuerunt. ³⁰ Cf. L. 7. §. 1. D. de usufr. (7, 1). ¹ Cf. L. 9. §§. 4. 5. D. eod. ² Ex Schult. cf. fundum Cdd. edd. ³ Cf. L. 17. §. 1. L. 23. §. 1. D. eod. ⁴ Cf. L. 14. §. 1. D. de usu et habit. (7, 8). ^{4*} Fortasse scrib.: usum fructui. ⁵ Cf. L. 14. §. 2. D. eod. ⁶ Cf. Fr. Vat. 75 (1). 77. ⁷ Ex Arndtsii cf. Cum (quod in plerisque Cdd. omittitur) coniunctim . . . usumfructum do lego, legatum ex Cdd. edd. Cf. §. 69. ⁸ Cf. L. 13 pr. D. de usufr. (7, 1). L. 4. C. eod. (3, 33). ⁹ omnia Cdd. edd. ⁴⁰ Cf. §. ult. I. de usufr. (2, 4). Gai. 3, 83.

tione, non utendo, in iure cessione, domini comparatione. **29.** Capitis minutione amittitur, si in insulam fructuarius deportetur, uel si ex causa metalli seruus poenae efficiatur, aut si statum ex arrogatione uel adoptione mutauerit. **30.** Non utendo amittitur ususfructus, si possessione fundi biennio fructuarius non utatur, uel rei mobilis anno. **31.** ⁴¹ Rei mutatione amittitur ususfructus, si domus '(usufructu) legato ² incendio conflagrauerit aut ruina perierit, licet postea restitatur. **32.** ³ In iure cessione amittitur ususfructus, quoties domino proprietatis eum fructuarius in iure cesserit. **33.** Finitur ususfructus aut morte aut tempore: morte, cum usufructuarius moritur; tempore, quoties ad certum tempus ususfructus legatur, uelut biennio aut triennio. **34.** ⁴ Fundo uel seruo legato 'neque ⁵ fundi instrumentum 'neque ⁵ serui peculium ad legatarium pertinet. **35.** ⁶ Quaerendorum fructuum causa esse uidentur, qui opus rusticum faciunt, et monitores et uillici et saltuarii; item boues aratorii, aratra, bidentes, et falces putatoriae; frumentum quoque ad sementem repositum. **36.** ⁷ Cogendorum fructuum causa comparata instrumentis cedunt, uelut corbes, 'quali, ⁸ falces messoriae et foenariae, item molae oliuariae. **37.** ⁹ Conseruandorum fructuum causa comparata instrumento cedunt, uelut dolia, cupae, uehicula rustica, cibaria, pistores, asini, focariae; item ancillae, quae uestimenta rusticis faciunt; 'scorteae ⁵⁰ quoque et sutor continebuntur. **38.** ¹ Uxores eorum, qui operantur, magis est ut instrumento cedant. Pecora quoque, et pastores eorum, '(si) stercorandi causa compa-

⁴¹) Cf. L. 5. §. 2. L. 10. §. 1. quib. mod. usufr. am. (1, 4).

²) Ex Noctitij cj. legata Cdd. edd. Scilicet post domus perit nota uf. ³) Cf. Gai. 2, 30. ⁴) Cf. L. 24. D. de pecul. leg. (33, 8). L. ult. D. de supell. leg. (33, 10). ⁵) tam — quam Cdd. edd. Scriptura instrumentum in posteriore loco male explicata instrumentum quam primum mendum peperisse uidetur.

⁶) Cf. L. 8 pr. §. 4. L. 15. §. 2. D. de instructo leg. (33, 7). ⁷) Cf. L. 8 pr. cit. L. 21. D. eod. ⁸) Scripsi; alui Cdd. edd., qui quidem etiam in instrumento esse possunt (L. 10. D. eod.), sed non sunt huius loci. ⁹) Cf. L. 8 pr. L. 12 pr. §§. 1. 5. 6. D. eod.

⁵⁰) Ex Roeveri cj. scotra Cdd. edd. ¹) Cf. L. 8 pr. L. 12. §. 7. D. eod. L. 60. §. 3. D. de leg. 3.

rata (*sint*),⁵² instrumento continentur. 39. ³Ea autem, quae custodiae magis causa quam ad usus patrisfamilias eo delata sunt, instrumenti nomine non continentur. 40. ⁴Uxo- res uero eorum, qui mercedes praestare consueuerunt, neque 'instructionis'⁵ neque instrumenti appellatione continentur. 41. ⁶Piscationis et uenationis instrumentum ita demum in- strumento fundi continetur, si ex his maxime⁷ fundi redditus cogatur. 42. ⁸Fructus percepti instrumento fundi ita de- mum cedunt, si ibidem absumi a testatore consueuerant. 43. ⁹Fundo cum omni instrumento rustico et urbano et man- cipiis, quae ibi sunt, legato, semina quoque et cibaria debe- buntur. 44. ⁶⁰Fundo cum omni instrumento rustico et urbano et mancipiis, quae ibi sunt, legato, tam supellex quam aeramentum, itemque argentum, et uestes, quae ibi paterfam- lias '(sui) instruendi¹ gratia habere solet, debebuntur; item ea mancipia, quae usui patrifamilias esse solent, itemque aues et pecora, quae instruendarum epularum gratia in fundo com- parata sunt; exceptis his, quae ibi custodiae causa deposita sunt.² 45. ³Fundo legato VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE EST, retia apraria et cetera uenationis instrumenta continebuntur: quae etiam ad instrumentum pertinent, si quaestus fundi ex maxima parte in uenationibus consistat. 46. ⁴Fructus, qui solo cohaerebant mortis testatoris tempore, ad legatarium pertinent; ante percepti ad heredem. 47. ⁵Fundo legato

⁵²) *Supplevi, quae ob similia sequentia exciderunt. Cf. L. 9. D. de instrum. (33, 7). Quae pascendi tantum causa comparata sunt, ut ex iis fructus capiatur, ita continentur, si fundus saltus vel pastiones habeat, vel si instructus legatus sit. L. 11 fin. D. h. t. L. 2. C. de verb. et rer. sign. (6, 38). ³) Cf. §. 44. L. 12. §. 29. D. de instrum. (33, 7). L. 1. C. de verb. et rer. sign. (6, 38). ⁴) Cf. L. 12. §. 8. L. 19. §. 1. D. de instrum. (33, 7). Ceterum haec sententia locum mutasse et §. 39. post v. cedant restituenda vide- tur. ⁵) *Malim instructi fundi vel instructi omnis.* ⁶) Cf. L. 12. §§. 12. 13. D. eod. ⁷) Cf. §. 45. ⁸) Cf. L. 12 pr. §. 30. D. eod. L. 1. C. de verb. et rer. sign. (6, 38). ⁹) Cf. L. 12 pr. L. 18. §. 9. D. de instrum. (33, 7). ⁶⁰) Cf. L. 12. §. 15. L. 16 pr. L. 19. §. 1. D. eod. ¹) *Supplevi fere geminando.* Cf. L. 12. §. 37. D. eod. infra §. 55. ²) Cf. §. 39. ³) *Est L. 22 pr. D. de instr. v. instrum. leg. (33, 7).* ⁴) Cf. L. 44. D. de rei vind. (6, 1). ⁵) *Est L. 22. §. 1. D. de instr. v. instrum. (33, 7).**

cum mancipiis et pecoribus et omni instrumento rustico et urbano, peculium actoris ante testatorem defuncti, si ex eodem fundo fuerit, magis placet ad legatarium pertinere.

48. ⁶⁶ Actor uel colonus ex alio fundo in eodem constitutus, qui cum omni instrumento legatus erat, ad legatarium non pertinet, nisi eum ad ius eius fundi testator uoluerit pertinere.

49. ⁷ Adiunctiones, quas fundo legato testator ex diuersis emptionibus applicauerat, legatario cedere placuit.

50. ⁸ Instructo praedio legato, fabri ferrarii, item tignarii et putatores, ⁹ qui instruendi fundi gratia ibidem morabantur, legato cedunt.

51. ⁷⁰ Instructo fundo legato, libri quoque et bibliothecae, quae in eodem fundo sunt, legato continebuntur.

52. ¹ Seruum studendi gratia ex eodem fundo, qui cum mancipiis fuerat legatus, alio translatus ad legatarium placuit pertinere.

53. ² Fundo ita ut possederat legato, mancipia tam urbana quam rustica, itemque aurum et uestes, quae eodem tempore in fundo comprehenduntur, ad legatarium pertinent.

54. ⁶⁷ Pascua, quae postea comparata ad fundum legatum testator adiunxerat, si eius appellatione contineantur, ad legatarium pertinent.

55. ³ Quicquid in eadem domo, quam instructam legauit paterfamilias, perpetuo instruendi se gratia habuit, legatario cedit.

56. ⁴ Instructa domo legata, ea legato continentur, quibus domus munitior uel tuta ab incendio praestatur, ⁵ (itaque) tegulae, specularia et uela legato continebuntur; item stramenta, ⁶ lecti, culcitae, puluini, subsellia,

cathedrae, mensae, armariae, delphicae, pelues, conchae, aquimanilia, candelabra, lucernae, et similia quacumque materia expressa.

57. ⁷ Domo legata, balneum eius, quod publice praebetur, nisi alias separetur, legato cedit.

58. ⁸ Domo cum

Cf. L. 39. §. 4. D. famil. ercisc. (10, 2). ⁶⁶ *Cf. L. 12. §. 37.*

L. 20. §. 5. D. de instr. (33, 7). ⁷ *Cf. L. 20. §. 7. D. eod.*

L. 91. §. 5. D. de leg. 3. infra §. 54. ⁸ *Cf. L. 12. §. 5. L. 18.*

§. 7. D. de instr. v. instr. (33, 7). ⁹ *pulatores, et Cdd. edd.*

Vid. L. 18. §. 7 cit. ⁷⁰ *Cf. L. 12. §. 34. D. eod.* ¹ *Cf.*

L. 20. §. 6. D. eod. = L. 78 pr. D. de leg. 3. ² *Cf. L. 91.*

§. 1. D. de leg. 3. ³ *Cf. L. 12. §§. 42. 43. D. de instr. v.*

instrum. (33, 7). ⁴ *Cf. L. 12. §§. 16 seq. D. eod.* ⁵ *Addidi.*

⁶ *Cdd. 5. 9. aeramenta ceteri, edd.* ⁷ *Cf. L. 91. §. 4. D. de*

leg. 3. ⁸ *Cf. L. 12. §. 41. D. de instr. v. instrum. (33, 7).*

omni iure suo, sicut instructa est, legata, urbana familia, item artifices et 'ostiarii'⁷⁹ et zetarii et aquarii eidem domui serui-
 uentes legato cedunt. **59.** Omnibus, quae in domo sunt, legatis, cautiones debitorum 'emptionesque'⁸⁰ seruorum legato
 '(non)¹ cedunt. **60.** 'Monilibus'² legatis, aurum uel argen-
 tum non debetur, nisi de his quoque manifeste sensisse testa-
 torem possit ostendi. **61.** Instrumento cauponio legato,
 '(cum) cauponis tabernarii dicitur,³ ea debentur, quae in cau-
 ponis usum parata sunt, uelut uasa, in quibus uinum defun-
 ditur; escaria quoque et pocularia uasa debentur. sane mini-
 stri earum rerum legato non cedunt. **62.** 'Instrumento medi-
 ci legato, collyria et emplastra et apparatus omnis conficien-
 dorum medicamentorum, itemque ferraementa legato cedunt.
63. 'Instrumento pictoris legato, colores, penicilli, cauteria
 et temperandorum colorum uasa debebuntur. **64.** 'Pistoris
 instrumento legato, cribra, asini, molae et serui, qui pistrinum
 exercent, item machinae, quibus farinae subiguntur, legato

⁷⁹) *Ex Cuiac. cj. uestiarii Cdd. edd.* ⁸⁰) *Ex Cuiac. cj. rationesque Cdd. edd. Sed cf. L. 12. §. 45. D. eod. L. 92 pr. §. 1. D. de leg. 3.* ¹) *Ex Cuiac. cj. addidi. Cf. LL. cit. et L. 41. §. 6. L. 78. §. 1. D. de leg. 3. L. 98 pr. D. de leg. 2.* ²) *Hoc in Cdd. extare, Haen. non nominato Cd. animadvertit; mobilibus Cdd. plerique et edd. Sed mobilibus legatis aurum et argentum non contineri, quis credat Paullum statuuisse, cum vel pecunia praesidii causa reposita contineatur? L. 79. §. 1. D. de leg. 3. Et v. 'monilia' in L. 2. Th. C. de thesaur. (10, 18) pariter in 'mobilia' mutata est in L. un. I. C. eod. (10, 15). Ab auro et argento autem separantur monilia etiam in L. 27. Th. C. de episc. eccl. (16, 2). L. 7. Th. C. de bon. proscr. (9, 42). Ceterum in nostro loco vetus vitium; unde enim nisi ex hoc Byzantini, Harmenopolium dico 5, 11 (10). §. 22., sua hauserunt? ³) *Verba caupones (vel cauponis) tabernarii dicuntur in multis Cdd. leguntur, variis locis posita. Quibus ut glossemate eiectionis (quod hactenus ab edd. factum), pugnat haec sententia cum L. 17. §. 2. D. de instr. v. instrum. (33, 7), nec concordat cum ipsius Pauli sententia in L. 13 pr. D. eod.; adhibita vero et sic ut fecimus emendata demonstrant instrumentum cauponis tabernarii, i. e. qui ipse, non per institutorem, cauponam exercet (cf. L. 1. §. 5. D. nautae caup. 4, 9), unde postea tantum ministri vini defundendi vel cibi porrigendi commemorantur; itaque locus cum ceteris optime consentit, quibus adde L. 18. §. 1. eod. ⁴) *Cf. L. 18. §. 10. D. eod. ⁵) Cf. L. 17. D. eod. ⁶) Cf. L. 18. §. 1.***

cedunt. **65.** ⁸⁷Instrumento balneatorio legato, balneator ipse, et scamna, et hypopodia, ⁸fistulae, miliaria, epistomia, rotae aquariae, iumenta quoque, quibus ligna deferuntur, legato cedunt. **66.** ⁹Instrumento piscatoris legato, et retia et nas-sae et fuscinae et nauculae, hami quoque et cetera eiusmodi usibus destinata debentur. **67.** ⁹⁰Supellectile legata, capsae (et) ¹armaria, nisi quae solum librorum aut uestis ²ponenda gratia parata sint, debebuntur; sed et buxina ³et cristallina et argentea et uitrea uasa, tam escaria quam pocu-laria, et uestes stratoriae legato cedunt. **68.** ⁴Villis uel agris separatim legatis alterum alteri cedit. **69.** ⁵Seruis 'do lego' legatis, ⁶ancillae quoque debebuntur: non item serui, legatis ancillis. sed ancillarum appellatione tam uirgines, quam ser-uorum pueri continentur: iis scilicet exceptis, quae fiduciae 'data' ⁷sunt. **70.** Seruis amanuensibus legatis, omnes, qui ex conuersatione urbana ⁸'eo' ⁹in ministerio fuerint, debebun-tur, nisi ex his aliqui perpetuo ad opus rusticum transferan-tur. **71.** ¹⁰⁰Venatores serui uel aucupes an inter urbana ministeria contineantur, dubium remansit: et ideo uoluntatis est quaestio. tamen si instruendarum quotidianarum epu-larum gratia habentur, debentur. **72.** ¹Muliones et 'instito-

D. eod. ⁸⁷) *L. 13. §. 1. L. 17. §. 2. D. eod.* ⁸) hypodia, epytomia et similia *Cdd. hypodia edd.* ⁹) *Cf. L. 17. §. 1. D. eod.* ⁹⁰) *Cf. L. 3—5. L. 7. §. 2. L. 8. D. de supell. leg. (33, 10).* ¹) *De Schult. cj. addidi.* ²) non solum librorum aut quae uestis pars *Cdd. edd.*, quod et aperte corruptum est et pugnat cum *L. 3. §. 2. D. eod.* In *Cdd.* quae est sedis incertae; plerique omittunt, solum quae aut librorum *Cd. 26. Praeterea notae vv. nisi et non permutatae.* ³) Sic nunc auctore Rudorffio ad leg. *Acil. p. 485. pro eo, quod Cuiacius volebat: myrrina scripsi. byssina Cdd. edd.* ⁴) *Cf. L. 35. D. de usu et usufr. (33, 2). L. 15 fin. D. de instr. v. instr. (33, 7).* ⁵) *Cf. L. 81 pr. L. 62. D. de leg. 3.* ⁶) Sic plerique *Cdd.* Seruis legatis *edd. Seruis generaliter per damnationem legatis non etiam ancillae dari possunt.* ⁷) datae *Cdd. edd. Licet et haec mancipia testatoris ex iure Quiritium sint ideoque do lego legari possint. Cf. supra 2, 13. §. 6.* ⁸) *Licet ruri cum domino agentes.* ⁹) et *Cdd. edd. Intellige: in ministerio scribendi, quae dominus iubet. Visigothi dum amanuenses interpretantur, qui ad manum seruiunt, eo in et mutauerunt.* ¹⁰⁰) *Cf. L. 99. §. 1. D. de leg. 3.* ¹) *Cf. L. 99. §. 2. D. de leg. 3. Sed praeter servos et ancillis urbanis legatis aliter haec*

res¹⁰² inter urbana ministeria continentur; item opsonatores et uestiarii et 'cellarii³ et cubicularii et arcarii et coqui, placentarii, tonsores, pistores, lecticarii, 'stabularii.⁴ 73. ⁵Pecoribus legatis quadrupedes omnes continentur, quae gregatim pascuntur. 74. ⁶Iumentis legatis boues non continentur: equis uero legatis equas quoque placuit contineri, ouibus autem legatis agni non continentur, nisi annuales sint. 75. ⁷Grege ouium legato arietes etiam continentur. 76. ⁸Auibus legatis, anseres, phasiani, gallinae et auaria debebuntur: an autem phasianarii et pastores anserum, uoluntatis quaestio est. 77. ⁹Dulcibus legatis, sapa, defrutum, mulsum, dulce etiam uinum, palmae, caricae, uuae passae debebuntur. sed in hoc quoque uoluntatis est quaestio; 'quia¹¹⁰ et in specie pomorum comprehendi possunt. 78. ¹Frugibus legatis tam legumina, quam hordeum et triticum continentur. 79. ²Veste legata, ea cedunt, quae ex lana et lino texta sunt; item serica et bombycina, quae tamen induendi, operiendi, cingendi, sternendi, iniiciendique causa parata sunt: pelles quoque indutoriae continebuntur. 80. ³Veste uirili legata, ea tantummodo debebuntur, quae ad usum uirilem saluo pudore 'uirilitatis⁴ attinent. stragula quoque huic legato cedunt. 81. ⁵Muliebri ueste legata, omnia, quae ad usum muliebrem spectant, debebuntur. 82. ⁶Lana legata, siue succida siue lota sit, siue pectinata siue uersicoloria, legato cedit: purpura uero aut stamen subtemenue hoc nomine non continentur. 83. ⁷Mundo muliebri legato, ea cedunt, per quae mundior mulier lautiorque

vox accipitur. L. 61. §. 1. D. eod. ¹⁰²) institutores plerique Cdd. Lege stratores. ³) Sic aliqui Cdd. cellarii alii, edd. ⁴) Cdd. paene omnes omittunt. ⁵) Cf. L. 65. §. 4. D. de leg. 3. ⁶) Cf. L. 38. §. 6. D. de aedil. ed. (21, 1). L. 60 pr. L. 62. D. de leg. 3. ⁷) Cf. L. 81. §. 5. D. eod. ⁸) Extat etiam sed mutata in L. 66. D. de leg. 3. ⁹) Cf. L. 16. §. 1. D. de trit. vino (33, 6). L. 205. D. de verb. sign. (50, 16). ¹¹⁰) Malim quia quaedam. ¹) Cf. L. 77. D. eod. Plin. H. N. 18, 7, 9. ²) Cf. L. 23. §§. 1. 3. L. 24. 25 pr. D. de auro arg. (34, 2). ³) Cf. L. 23. §. 2. D. eod. ⁴) Ita Cdd. omnes praeter tres. Omittunt edd. A. et Haen. ⁵) Cf. L. 23. §. 2. cil. ⁶) Cf. L. 32. §. 6. D. de auro arg. (34, 2) et L. 70 pr. §§. 1—4. 12. D. de leg. 3., ubi Ulpianus a Paulo dissentit. ⁷) Cf. L. 25. §. 10. L. 32. §. 7.

efficitur, uelut speculum, conchae, situli, item buxides, unguenta et uasa, in quibus ea sunt; item sella balnearis et cetera eiusmodi. **84.** ¹¹⁸ Ornamentis legatis, ea cedunt, per quae ornatior efficitur mulier, ueluti annuli, catenae, reticuli, et cetera, quibus collo uel capite uel manibus mulieres ornantur. **85.** ⁹ Argento legato, massae tantummodo debebuntur: ¹²⁰ uasa enim, quae proprio nomine separantur, legato non cedunt, quia nec lana legata uestimenta debebuntur. **86.** ¹ Vasis argenteis legatis ea omnia continentur, quae capacitati alicui parata sunt, et ideo tam potiora quam escaria, item 'ministeria' ² omnia debebuntur, ueluti urceoli, paterae, lances, piperatoria; cochlearia quoque, itemque trullae, calices, scyphi et his similia. **87.** ³ Libris legatis, chartae uolumina uel membranae et philurae continentur; codices quoque debentur: librorum enim appellatione non uolumina chartarum, sed scripturae modus, qui certo fine concluditur, aestimatur. **88.** ⁴ Auro legato, gemmae quoque inclusae, itemque margaritae et smaragdi legato cedunt. sed magis est, uoluntatis esse quaestionem: infectum enim aurum debetur; 'factum' ⁵ ornamentorum genere continetur. **89.** ⁶ Vasis argenteis legatis, emblemata quoque ex auro infixata legato cedunt. **90.** ⁷ Argento potorio legato, omnia, quae ad poculorum speciem comparata sunt, debebuntur; ueluti paterae, calices, scyphi, urceoli, oenophoria et conchae. **91.** ⁸ Carruca cum iunctura legata, mulae quoque legatae, non mulio uidetur, propter quotidianam loquendi consuetudinem.

[*L. 28. D. qui et a quib. manum. (40, 9).*

L. 29. D. de adim. r. transfer. leg. (34, 4).]

D. de auro arg. (34, 2). ¹¹⁸ *Cf. L. 25. §. 10. cit.* ⁹ *Cf. L. 19 pr. §§. 1. 20. D. eod. L. 70. §. 6. D. de leg. 3.* ¹²⁰ *Nisi alia voluntas sit testatoris (§. 88.), quam plerique fere semper accipiendam putauerunt, cuius sententiae ipse Paulus L. 78. §. 4. D. eod. rationem reddit.* ¹ *Cf. L. 19. §. 10. D. de auro arg. (34, 2).* ² *i. e. quibus in convitiis ministratur.* ³ *Cf. L. 52 pr. D. de leg. 3.* ⁴ *Cf. L. 19. §§. 13 seq. L. 29. D. de auro arg. (34, 2). Plin. N. H. 33. praef. supra §. 85.* ⁵ *factum enim Cdd. edd.; sed enim ex factum geminatum.* ⁶ *Cf. L. 19. §. 5. D. eod.* ⁷ *Cf. L. 21 pr. L. 36. D. eod. Iuvenal. 6, 425. Martial. 4, 89.* ⁸ *Cf. L. 13. L. 19. §. 8. D. eod. L. 38. §. 8. D.*

92. ¹²⁹ Prolatis codicillis uel alio testamento, quibus ademptum est legatum uel certe rescissum, ¹³⁰ perperam soluta repetuntur.

TIT. VII. DE MORTIS CAUSA DONATIONIBVS.

1. ¹ Mortis causa donat, qui ad bellum proficiscitur, et qui nauigat, ea scilicet condicione, ut, si reuersus fuerit, sibi restituatur; si perierit, penes eum remaneat, cui donauit. 2. ² Donatio mortis causa cessante uoletudine et secuta sanitate ³ paenitentia etiam reuocatur: morte enim tantummodo conualescit.

TIT. VIII. AD LEGEM FALCIDIAM.

1. ¹ Exhausta legatis aut fideicommissis uel mortis causa donationibus hereditate auxilio Falcidiae institutus heres quadrantem retinere potest. 2. Quoties de modo 'partis ² retinendae quaeritur propter periculum plus petendi, ³ officio 'iudicis ⁴ omnibus aestimatis, quarta facienda est, quae apud heredem remaneat, aut certe exigenda cautio ⁵ a legatario, ut quod plus dodrante 'perceperit, ⁶ restituat. 3. ⁷ Ea, quae mater uiua filio donauit, in quartam non imputantur.

[L. 39. D. ad leg. Falcid. (35, 2).]

de aedil. ed. (21, 1). ¹²⁹ Cf. L. 2. §. 1. L. 3. 4. D. de cond. ind. (12, 6). An etiam per damnationem? Cf. Gai. 2, 283. ¹³⁰ Alio facto testamento priore rupto. Nam et donationes et emptiones rescindi dicuntur.

Tit. VII. ¹ Cf. 2, 23. §. 1. ² Cf. §. 1. I. de donat. (2, 6). ³ et ex paucis Cdd. addunt edd.

Tit. VIII. ¹ Cf. Gai. 2, 227. 254. L. 5. C. ad leg. Falc. (6, 50). ² Cdd. 1. 2. 5. 6. 9. (parte 27) quartae ceteri Cdd. edd.

³ Data incertae partis rei vindicatione vel condicione. L. 76. §. 1. D. de rei vind. (6, 1). Alia ratio est arbitri dati a praetore ad rationem ineundam L. 1. §. 6. D. si plus q. per leg. Falc. (35, 3). ⁴ iudicantis quinque Cdd. Fortasse: iudicis ante.

⁵ Quae hoc casu est iudicialis, et plerumque necessaria, quia et apud iudicem incerta detractio vix examinabitur. L. 76. cit. ⁶ Plerique Cdd. percepit alii, edd. ⁷ Cf. L. 56. §. ult. D. ad leg. Falc. (35, 2). L. 35. §. 2. C. de inoff. test. (3, 29).

4. ⁸Ex mora praestandorum fideicommissorum uel. legatorum fructus et usurae peti possunt; mora autem fieri uidetur, cum postulanti non datur.

[L. 10. D. ut in possess. legat. (36, 4).]

⁸) Cf. Gai. 2, 280. Unde ante legatorum omissum videtur sinendi modo.

IVLII PAVLLI SENTENTIARVM

LIBER QVARTVS.

TIT. I. DE FIDEICOMMISSIS.

1. ¹ Ab uxore, cui uir dotem praelegauit, fideicommissum relinqui non potest, quia non ex lucratiua causa testamento aliquid capit, sed proprium recipere uidetur. 2. ² A postumo herede instituto fideicommissum dari potest. 3. ³ Ab imperatore herede instituto legatum et fideicommissum 'dari⁴ potest. 4. A surdo uel muto, siue legatum acceperit, siue heres institutus sit, uel ab intestato successerit, fideicommissum '(recte)⁵ relinquitur.

[L. 4. D. de leg. 3.]

5. ⁶ Qui fideicommissum relinquit, etiam cum eo, cui relinquit, loqui potest, uelut PETO, GAI SEI, CONTENTVS SIS ILLA RE, aut VOLO TIBI ILLVD PRAESTARI. 6. ⁷ Fideicommittere his uerbis possumus ROGO, PETO, VOLO, MANDO, DEPRECOR, CVPIO, INIVNGO. DESIDERO quoque et IMPERO uerba utile faciunt fideicommissum. RELINQVO uero et COMMENDO nullam fideicommissi pariunt actionem.

[L. 21 pr. D. de leg. 3.]

7. ⁸ Tam nostras res quam alienas per fideicommissum relinquere possumus; sed nostrae statim, alienae autem aestimatae aut redemptae praestantur. 8. ⁹ Si alienam rem tam-

Tit. I. ¹) Cf. L. 77. §. 12. D. de leg. 2. ²) Cf. L. 127. D. de leg. 1. L. 1. §. 8. D. de leg. 3. ³) Cf. L. 7. C. qui testam. fac. (6, 22). pr. I. de codic. (2, 25). ⁴) Cdd. 4. 12. peti reliqui, edd. ⁵) Supplevi. Cf. L. 77. §. 3. D. de leg. 2. ⁶) Cf. L. 69 pr. D. de leg. 2. L. 11. §. 4. D. de leg. 3. ⁷) Cf. Gai. 2, 249. L. 115. 118. D. de leg. 1. L. 11. §. 2. D. de leg. 3. L. 12. C. de fideic. lib. (7, 4). L. 78. §. 8. D. ad SC. Trebell. (36, 1). ⁸) Cf. Gai. 2, 261, 262. Ulp. 25, 5. ⁹) Cf. L. 10. C. de leg. (6, 37). L. 6. C. de fideic. (6, 42).

quam suam testator per fideicommissum reliquerit, non relicturus, si alienam scisset, ut solet legatum, ita inutile erit fideicommissum. 9. ¹⁰Testator superuiuens si eam rem, quam reliquerat, uendiderit, extinguitur fideicommissum. 10. ¹Codicillis, qui testamento confirmati non sunt, adscriptum fideicommissum iure debetur. 11. Filio quibuscumque uerbis a patre fideicommissum relictum iure debetur: sufficit enim inter coniunctas personas quibuscumque uerbis, ut in donatione, ² uoluntas expressa. et ideo etiam pridie, quam moriatur, ³ recte relictum uidetur. 12. ⁴In tempus emancipationis, uel cum sui iuris erit, fideicommissum relictum quocumque modo patria potestate liberato debetur. 13. Rogati inuicem sibi, si sine liberis decesserint, hereditatem restituere, altero decedente sine liberis hereditas ad eum peruenit, qui superuixit; nec ex eo pacisci ⁵ contra uoluntatem testatoris possunt. 14. Heres ante aditam hereditatem, legatarius antequam legatum accipiat, ⁶ fideicommissum praestare non possunt. 15. ⁷Rem fideicommissam si heres uendiderit, eamque sciens comparauerit, nihilominus in possessionem eius fideicommissarius mitti iure desiderat. 16. Quoties libertis fideicommissum relinquitur, ad eos tantummodo placuit pertinere, qui ⁸ manumissi sunt, uel qui in eodem testamento libertatem intra numerum legitimum consecuti sunt. ⁹ 17. Cui ab herede fideicommissum non praestatur, non solum in res hereditarias, sed et in proprias heredis inducitur. 18. ²⁰Ius omne fideicommissi non in uindicatione, sed in petitione consistit.

[L. 21. §§. 1. 2. D. de leg. 3.]

¹⁰ Cf. §. 12. 1. de legat. (2, 20). ¹ Cf. Gai. 2, 270^a, 273. Ulp. 25, 4. 8. 11. ² Cf. L. 4. Th. C. de donat. (8, 12). Fr. Vat. 249 (1). ³ Cf. Gai. 3, 100. ⁴ Cf. L. 11. §. 11. D. de leg. 3. L. 15. D. quando dies leg. (38, 2). L. 3. C. de inst. et subst. (6, 25). ⁵ Quo pacto studium quaerendi liberos intinctum remittere sibi videbantur. Sed hoc alia ratione postea mutatum L. 11. C. de transact. (2, 4). ⁶ Cf. L. 78 pr. D. de leg. 2. L. 8 pr. D. de leg. 3. ⁷ Cf. L. 1. 3. §. 2. C. comm. de leg. (6, 43). Nov. 39 pr. infra §. 17. ⁸ Excidisse uidetur a uiuo vel uindicta. ⁹ Excipe alimentorum fideicommissum. L. 2 pr. D. de alim. leg. (34, 1). ²⁰ Cf. Ulp. 25, 12.

TIT. II. DE SENATVSCONSVLTO TREBELLIANO.

1. ¹Senatusconsulto Trebelliano prospectum est, ne solus heres omnibus hereditariis actionibus oneretur. et ideo, quoties hereditas ex causa fideicommissi restituitur, actiones eius in fideicommissarium transferuntur, quia unicuique damnosam esse fidem suam non oportet.

TIT. III. DE SENATVSCONSVLTO PEGASIANO.

1. ¹Inter heredem et fideicommissarium, cui ex Pegasiano hereditas restituitur, partis et pro parte stipulatio interponitur, ut heredi instituto pro quarta actiones, pro ceteris uero portionibus fideicommissario competant. 2. ²Totam hereditatem restituere rogatus si quartam retinere nolit, magis est, ut eam ex Trebelliano debeat restituere: tunc enim omnes actiones in fideicommissarium dantur. 3. Lex Falcidia itemque senatusconsultum Pegasianum deducto omni aere alieno 'deorumque donis' ³ quartam residuae hereditatis ad heredem uoluit pertinere. 4. Qui totam hereditatem restituit, cum quartam retinere ex Pegasiano debuisset, 'si non retineat', ⁴ repetere eam non potest. nec enim indebitum soluisse uideatur, qui plenam fidem defuncto praestare maluit. ⁵

[TIT. IV. DE REPVDIANDA HEREDITATE.] ¹

1. ²Recusari hereditas non tantum uerbis, sed etiam re potest et alio quouis indicio uoluntatis. 2. Heres per magi-

Tit. II. ¹ Cf. *Gai.* 2, 255. *Ulp.* 25, 14. *L.* 1. §. 2. *D. ad SC. Treb.* (36, 1).

Tit. III. ¹ Cf. *Gai.* 2, 254. 256. *Ulp.* 25, 14. 15. ² Cf. *L.* 45. *D. ad SC. Treb.* (36, 1). *L.* 20. *D. quae in fr. cred.* (42, 8). *Gai.* 2, 257. ³ *Intellige sacra privata i. e. quaecunque Diis danda sive sacrificanda ex his bonis erant* (*Gai.* 2, 55). *Haec enim proprie dona dicuntur.* *Brisson.* de form. 1, 48. *Ad ea vero, quae testamento Diis relinquuntur, pertinet lex Falcidia.* *L.* 1. §. 5. *D. ad l. Falc.* (35, 2). ⁴ *i. e. si ex Trebelliano restituat* (§. 2). *In omnibus Cdd. haec verba extant.* ⁵ Cf. *L.* 1. 19. *C. ad leg. Falc.* (6, 50). *L.* 5. §. 15. *D. de don. int. vir.* (24, 1).

Tit. IV. ¹ *Recte Cuiac. observat, hic non agi de repudianda hereditate, sed de eo, qui desiderante fideicommissario hereditatem adire nolit.* ² *Est L.* 95. *D. de acq. v. omitt. her.*

stratus municipales³ ex auctoritate praesidis, fideicommissario postulante, hereditatem adire et restituere compellitur. 3. ⁴Fideicommissarius si affirmet, heredem nolle adire hereditatem, absente eo interponi decretum et in possessionem mitti iure desiderat. 4. ⁵Suspectam hereditatem adire compulsus omnia ex Trebelliano restituit.

TIT. V. DE INOFFICIOSI QVERELA.

1. Inofficiosum dicitur testamentum, 'quod, frustra liberis¹ exhereditatis, non ex officio pietatis uidetur esse conscriptum. 2. ²Post factum a matre testamentum filius procreatus, non mutata ab ea, cum posset, uoluntate, ad exemplum praeterniti, inofficiosi querelam recte instituit. 3. ³Testamentum, in quo imperator scriptus heres est, inofficiosum argui potest: eum enim, qui legas facit, pari maiestate legibus obtemperare conuenit. 4. ⁴Qui inofficiosum dicere potest, hereditatem petere non prohibetur. 5. ⁵Filius ex asse heres institutus inofficiosum dicere non potest: nec interest, exhausta nec ne sit hereditas; cum apud eum quarta aut legis Falcidia aut senatus-consulti Pegasiani beneficio sit remansura. 6. ⁶Quartae portionis portio⁷ liberis, deducto aere alieno et funeris impensa, praestanda est, ut ab inofficiosi querela excludantur. Libertates quoque eam portionem minuere placet. 7. Filius 'iudicio⁸ patris si minus quarta portione consecutus sit, ut quarta sibi a coheredibus fratribus citra inofficiosi querelam impleatur, iure desiderat.⁹ 8. ¹⁰Pactio talis, ne de inofficioso testamento dicatur, querelam super iudicio futuram non

(29, 2). ³ Cf. L. 1. 4. §§. 3. 4. 9. D. de damn. inf. (39, 2). L. 46. §. 6. D. de adm. et per. (26, 7). ⁴ Cf. L. 6 pr. 67 pr. D. ad SC. Treb. (36, 1); supra 4, 1. §. 17. ⁵ Cf. Gai. 2, 258. L. 4. 45. D. ad SC. Treb. (36, 1).

Tit. V. ¹ quod frustra, liberis edd. ² Cf. L. 3. C. de inoff. test. (3, 28). ³ Cf. L. 8. §. 2. C. de inoff. test. (5, 2). §. ult. I. quib. mod. test. (2, 17). L. 23. D. de leg. 3. — Suet. Aug. 46. Tacit. Agric. 48. Spartian. Hadr. 18. ⁴ Cf. L. 8. §. 12. D. h. t. L. 14. C. eod. (3, 28). ⁵ Cf. L. 8. §. 9. D. h. t. Plin. ep. 5, 1. ⁶ Cf. L. 8. §. 9. D. h. t. ⁷ Cf. §. ult. fin. I. de inoff. test. (2, 18). ⁸ in iudicio edd. ex uno Cd. ⁹ Nisi querelam movere malit. L. 2. Gr. C. h. t. (2, 5). ¹⁰ Cf. L. 35. §. 1. C. h. t. (3, 28).

excludit: meritis enim liberos magis quam pactionibus adstringi placuit. 9. ¹¹Rogatus hereditatem restituere etsi inofficiosi querelam instituerit, fideicommisso non fit iniuria: quartam enim solummodo hereditatis amittit, quam beneficio senatusconsulti habere potuisset. 10. ²Heres institutus, habens substitutum, si de inofficioso dixerit nec obtinuerit, non id ad fiscam, sed ad substitutum pertinebit.

TIT. VI. DE VICESIMA.

1. ¹Tabulae testamenti aperiuntur hoc modo, ut testes vel maxima pars eorum adhibeatur, qui signauerunt testamentum, ita ut agnitis signis, rupto lino, aperiatur et recitetur, atque ita describendi exempli fiat potestas, ac deinde signo publico obsignatum in archium redigatur, ut, si quando exemplum eius interciderit, sit, unde peti possit. 2. ²Testamenta in ³municipiis, coloniis, oppidis, praefecturis, uicis, castellis, conciliabulis ⁴facta in foro ⁵uel basilica praesentibus testibus uel honestis uicis inter ⁶horam secundam et decimam diei (aperiri) recitarique ⁷debeant, exemploque sublato, ab iisdem rursus coram ⁸magistratibus obsignari, in quorum ⁹praesentia aperta sunt. ¹⁰ 2*. Qui aliter aut alibi, quam uti

¹¹) Cf. L. 8. §. 14. D. h. t. ²) Hic et §. 9. intellige heredem institutum ex parte minore quam debita.

Tit. VI. hic sequitur, quia ut personis coniunctis certa portio, ita vicesima populo Romano testamento facto debetur. ¹) Cf. supra 3, 5. §. 17. — L. 4. 6. 7. D. testam. quemadm. aper. (29, 3). Hic enim praeeptum edicti praetoris urbani refertur. ²) Iam caput legis Iuliae vicesimariae de testamentis extra urbem in Italiae factis referri videtur. ³) Cf. Leg. Iul. munic. v. 98. 109. 119. 124—130. 135. 142. Leg. Rubr. c. 21—23. L. 16. Th. C. de episc. (16, 2). L. 3. Th. C. de collat. donat. (11, 20). L. 13. Th. C. de desertor. (7, 18). Augustin. ep. 50. (185 Ben.). ⁴) praefectura, nico, castello, conciliabulo Cdd. edd. Sed omnia haec notabantur, et colonia plerique Cdd. ⁵) Cf. Leg. Flav. Malac. 64. 'uti pecunia in foro municipi'. . . . ⁶) Cf. Martial. 4, 8. ⁷) Ad idit de Schult. cf. recitarique plerique Cdd. recitari edd. ⁸) Sic emendavi et suo loco restitui v. constat, quae in Cdd. et edd. legitur post praesentia, quamque Pauli esse non posse iam Schult. vidit. Non magistratus, sed testes in provincis obsignare, ostendit L. 7. cit. ⁹) Cdd. 19. quorum ceteri, edd. ¹⁰) constat apertum plerique Cdd. (factum hoc ex aperta §); constat aperta

lege praecipitur, testamentum aperuerit recitaueritue, poena sestertiorum quinque milium tenetur. 3. Testamentum lex statim post mortem testatoris aperiri uoluit. et ideo, quamuis sit rescriptis uariatum, tamen a praesentibus intra triduum uel 'quinque dies¹¹ aperiendae sunt tabulae; ab absentibus quoque intra 'eosdem² dies, cum superuenerint:³ nec enim oportet 'tam⁴ heredibus aut legatariis aut libertatibus, quam necessario uectigali moram fieri.

TIT. VII. DE LEGE CORNELIA.

1. ¹ Qui testamentum falsum scripserit, 'recitauerit,² subiecerit, signauerit '(sciens dolo malo, uerumue)³ suppresserit, amouerit, resignauerit, deleuerit, poena legis Corneliae de falsis tenebitur, id est in insulam deportatur. 2. ⁴ Non tantum is, qui testamentum subiecit, suppressit, deleuit, poena legis Corneliae coeretur, sed et is, qui sciens dolo malo id fieri iussit faciendumue curauit. 3. ⁵ Testamentum supprimit, qui sciens prudensque tabulas testamenti in fraudem heredum uel legatariorum 'fideiuecommissariorum⁶ aut libertatum non profert. 4. Supprimere tabulas uidetur, qui, cum habeat et proferre possit, eas proferre non curat. 5. ⁷ Codicilli quoque, si lateant nec proferantur, supprimiti uidebuntur. 6. Edicto

edd. — *Sequentem sententiam (§. 2*), quae huic Paulli editioni primum accedit, primus Haeneltius vulgavit in Richter et Schneideri anal. crit. iurispr. Germ. 1844. p. 1053. ex duobus legis Rom. Visigoth. codd., noviter repertis, Eporediensi et Rosanbano, olim Pithoeano, quorum variantes lectiones subicio: qualiter Ep. Ros. correxit Haen. — ubi Ep. Ros. — legem percipitur Ros. — recitauerit Ros. — teneatur Ros.* ¹¹⁾ Hoc fortasse, si alieno nomine petendum erat. ²⁾ eos Cdd. edd. ³⁾ Sc. dinumeratis vicenis milibus passibus in dies itineris (cf. Fr. Vat. 162), quae uerba Visigothi videntur recidissee. Cf. L. 154. D. de verb. sign. (50, 16). ⁴⁾ testamentum Cdd. edd. Cf. 3, 4^a. not. 20.

Tit. VII. ¹⁾ Cf. 2, 25. §. 1. L. 2. D. ad leg. Corn. de fals. (47, 10). ²⁾ Dictando, ut alius scriberet. L. 21. C. h. t. (9, 22). Nam qui falsum coram iudice recitat, non incidit in Corneliam. L. 13. §. 1. D. h. t. Cf. L. 2. D. ad leg. Iul. mai. (48, 4). ³⁾ Fere geminando supplevi (scriptum puta sc. d. m. uerū). ⁴⁾ Cf. L. 2. cit. ⁵⁾ Cf. L. 44 fin. D. de acq. rer. dom. (41, 1). Isidor. Or. 5, 24. §. 11. ⁶⁾ fideicommissariorum plerique Cdd. edd. ⁷⁾ Cf. L. 1. §. 2. D. de tab. exhib. (43, 5).

perpetuo cauetur, ut si tabulae testamenti non appareant, de earum exhibitione interdicto reddito intra annum⁸ agi possit, quo ad exhibendum compellitur, qui supprimit. tabularum autem appellatione chartae quoque et membranae continentur.⁹

TIT. VIII. DE INTESTATORVM SVCCESIONE.

[1.—13. *Collat.* 16, 3. §§. 1—13.]

14. ¹Inter agnatos et cognatos hoc interest, quod in agnatis etiam cognati continentur, inter cognatos uero agnati non comprehenduntur, et ideo patruus et agnatus est et cognatus, auunculus autem cognatus tantummodo ²(est).²

[15—17. *Collat.* 16, 3. §§. 15—17.]

18. ³Si sint, fratre defuncto, et fratris filius et nepos eius ex⁴ fratre non existente, filius fratris nepoti praefertur.

[19. *Collat.* 16, 3. §. 19.]

⁵20. Filius fratris ⁶(in) intestati (*bonorum possessione*) filio sororis praefertur.⁶

⁷21. ⁸Legitimi heredes iure ciuili antiquo intra centesimum diem si tantum⁹ adierint hereditatem, ad proximos

⁸) *Computandum a die interdicti reddit; ipsum enim interdictum de tabulis exhibendis perpetuum esse, constat. L. 3. §. 16. D. eod. Et cum ex interdicto, si adversarius arbitrum non petierat, cum poenae periculo ageretur, cuius metu is 'ad exhibendum (vel restituendum) compellebatur', consentaneum erat, omnes has actiones annales esse. C. A. Schmidt, qui norat hunc locum 'Interdicten-verf.' p. 119., non meminit eius p. 239. ⁹) Cf. L. 1 pr. D. de B. P. S. T. (37, 11).*

Tit. VIII. ¹) Est etiam Collat. 16, 3. §. 14. ²) Ex Collat. ³) Est etiam Collat. 16, 3. §. 18., ubi vid. not. ⁴) Si sint fratres defuncti et fratris filii uel nepotes Cdd. edd. ⁵) Ex epit. Aegidiana. Sed apparet, hanc sententiam et sequentem ad ius b. possessionis spectantes alieno loco hic insertas esse. ⁶) Supplevi sententiam sensu adhuc carentem. Cf. Gai. 3, 30. L. 5. 7. 14. §. 1. C. de legit. her. (6, 38) et Interpr. §. 22., cuius ratione habita haec sententia adscripta esse videtur. ⁷) Ex appendice sex Cdd., in qua deinde sequitur 4, 10. §. 4. ⁸) Cf. Gai. 3, 28. 32. 35—37. ⁹) legitimi heredes iure gallico (vel callico vel colliquo) i. e. diem nisi Cdd. (ciuili pro gallico edd.) inepte. Quae modeste corrigere quam totam sententiam cum Puchta Inst. §. 104. p. 507. Paulo abtudicare malui. Nam iure callico factum ex nota i. c. antico, postea pro sitti (vel m = modo) quadam transposi-

eadem successio transfertur. 22. ¹⁰ Feminae ad hereditates legitimas ultra 'consanguineorum' ¹ successiones non admittuntur: idque iure civili Voconiana ratione uidetur effectum. Ceterum lex XII tabularum 'sine illa discretionem sexus (femini) agnatos' ² admittit. 22^a. ³ Feminae etsi ultra 'consanguineorum' ⁴ hereditates ad successionem legitimam non admittuntur, proximitatis 'tamen nomine bonorum possessionem' ⁵ petere non prohibentur. 23. ⁶ In hereditate legitima successioni locus non est: et ideo fratre decedente, antequam adeat aut repudiet hereditatem, fratris filius admitti non potest, 'quamvis amissa' ⁷ successio proximiori 'deferatur'. ⁸ 24. ⁹ Ab hostibus captus neque sui neque legitimi heredis ius amittit postliminio reuersus. Quod et circa eos, qui in insulam deportantur uel serui poenae effecti sunt, placuit obseruari, si per omnia in integrum indulgentia principali restituantur. 25. ²⁰ Pro herede gerere est destinatione futuri domini aliquid ex hereditariis rebus usurpare. et ideo pro herede gerere uidetur, qui fundorum hereditariarum culturas rationesque disponit, et qui seruis hereditariis, iumentis

tione scriptum nisi. Apparet, legitimos heredes iure civili antiquo Paulum dicere contra positos legitimis heredibus tam praetorii edicti, quo nomine ex ea sententia, quam Gaius 3, 23, posteriore loco refert, omnes etiam remotioris gradus agnati intelligebantur, quam posteriorum legum senatusconsultorum (L. 1. §. 2. D. ut ex leg. 39, 14). Ad illos tantum hoc pertinet, quod si legitimus heres intra tempus b. possessionis tantum hereditatem adierit, eadem successio i. e. b. possessio unde legitimi ad proximos agnatos transfertur. ¹⁰ Est etiam Collat. 16, 3. §. 20.

¹) consanguineas Cdd. edd. Vid. Collat. ²) nulla discretionem sexus cognatos Cdd. edd. Vid. Collat. ³) Ex app. Cd. 12. in ed. A. tantum in nota relata. Cf. Gai. 3, 29. Fortasse demum in Brev. Cdd. excidit, cuius in Interpr. §. 22. etiam haec leguntur: 'Sane deficientibus agnatis cum cognati succedant, possunt feminae cum uiris, quae aequalis gradus sunt, iure succedere.' Hoc idcirco, quia praetor in hac successione legem Furiam secutus est, de qua vid. Fr. Vat. 293. ⁴) consanguineas Cd. Cf. §. 22: ⁵) tamen ad successionem (pro tamen nom. b. p. sessionem) Cd. ⁶) Cf. Gai. 3, 12. 22, 28. Ulp. 28, 5. ⁷) quia (pro. quis) omnia vel omnia Cdd. edd. ⁸) deferatur Cdd. edd. ⁹) Cf. L. 1. §. 9. L. 2. D. de B. P. C. T. (87, 4). L. 1. §. 4. D. ad SC. Tertull. (39, 10). ²⁰) Cf. Gai. 2, 166. L. 20. D. de acq. v. omitt. her. (29, 2).

rebusue aliis utitur. 26. ²¹Ex pluribus heredibus iisdemque legitimis si qui omiserint hereditatem uel in adeundo aliqua ratione fuerint impediti, his, qui adierunt, uel eorum heredibus omittentium portiones accrescunt. quod in herede instituti, quem coheres² acceperat substitutum, euenire non poterit: diuersa enim causa est scripti et legitimi.

TIT. IX. AD SENATVSQNSVLTVM TERTVLLIANVM. ¹

1. ²Matres tam ingenuae quam libertinae ciues Romanae, ut ius liberorum consecutae uideantur, ter et quater peperisse sufficiet, dummodo uluos et pleni temporis pariant. 2. ³Quae semel uno partu tres⁴ filios edidit, ius liberorum non consequitur: non enim ter peperisse, sed semel partum fudisse uidetur; nisi forte per interualla pariat. 3. ⁵Mulier si monstruosum aliquid aut prodigiosum enixa sit, nihil proficit: non sunt enim liberi, qui contra formam humani generis conuerso more procreantur. 4. Partum, qui membrorum humanorum officia duplicauit, quia hac ratione⁶ aliquatenus uidetur effectus, matri prodesse placuit. 5. ⁷Septimo mense natus matri prodest: ratio enim Pythagoraei numeri hoc uidetur admittere; ut aut septimo pleno, aut decimo mense⁸ partus maturior⁹ uideatur.¹⁰ 6. ¹Aborsus uel abactus uenter partum efficere

²¹) Cf. L. 9. D. de suis et legit. (38, 10). Ulp. 26, 5: ²) instituto (institutio aliqui Cdd.) eum qui Cdd. edd. Scriptum fuisse puta: instituti quem coh'. Sane etiam pro-instituti . . . substitutum tentare possis: instituti itemque coheredi substituti.

Tit. IX. in Cdd. et ed. Haen. ponitur post §. 7. ¹) Cf. Ulp. 26, 8: Tit. I. 3, 3. ²) Cf. Gell. 3, 16, 21. L. 129. D. de verb. sign. (50, 16), infra §. 5. ³) De lege Papia Popp. cf. L. 137. D. eod. ⁴) tres uel duos permulti Cdd. An igitur legemus: tres uel (bis) duos et postea semel (bisue)? ⁵) Ex §§. 3. 4. formata est L. 14. D. de statu hom. (1, 5). Cf. L. 135. D. de verb. sign. (50, 16). ⁶) Fortasse: quia ū (uel) in hac iteratione. ⁷) Cf. L. 12. D. de statu hom. (1, 5). L. 3. §. 12. D. de suis et legit. (38, 16). Censorin. 9. 11. Gell. 3, 16. Macrobi. in somn. Scip. 1, 6. ⁸) Septimo mense pleno minor, decimo pleno maior partus. Censorin. l. c. ⁹) Si igitur exactis illis mensibus maturior nascitur (minor uel maior) partus, etiam non exactis sed coeptis tantum aliquatenus maturus nasci recte creditur, uelut is, qui die CLXXXII editur. L. 3. §. 12. cit. De intempestiuitate octavi mensis uid. Gell. l. c. ¹⁰) Malim edatur. ¹) Cf. L. 2. C. de post. her. (8, 29).

non uidetur. 7. Libertina '(Latina)¹² ut ius liberorum consequi possit, quater eam peperisse, 'ut (in) ingenua,³ sufficit. 8. Latina ingenua, ius Quiritium consecuta si ter peperit, ad legitimam filii hereditatem admittitur: non est enim manu-missa.⁴ 9. Ius liberorum mater habet, quae tres filios aut habet, aut habuit, aut neque habet neque habuit. habet, cui supersunt; habuit, quae amisit; neque habet neque habuit, quae beneficio principis ius liberorum consecuta est.⁵

* TIT. X. AD SENATVSCONSVLTVM ORPHITIANVM.

1. ¹ Filii uulgo quaesiti ad legitimam matris hereditatem aspirare non prohibentur; quia pari iure, ut ipsorum matribus, ita ipsis matrum hereditates deferri debuerunt. 2. ² Ad filiam ancillam 'uel libertam³ ex senatusconsulto Claudiano effectam

¹²) *Supplevi et necessario, (nam de libertinis civibus Rom. hoc iam dixerat §. 1) et facile post liber-tina.* ³) *Sic (vel ingenuam) omnes Cdd., nisi quod in supplevi. Editores Cuiacium secuti male expunxerunt. Paulus hoc dicit, ex SC. Tertulliano ut in Latina ingenua ter enixam esse, etsi liberi superstites non sint, ita et in libertina, quater peperisse sufficere. Num igitur Latina quocumque filio Latino ex SC. heres fiebat? Non, quamquam lege Iunia, quae ad testamentariam successionem pertinebat, non prohibebatur. Nam ter enixa tam libertina quam ingenua civis Romana fiebat. Ulp. 3, 1. De SC. Orphitiano vid. 4, 10. §. 3.* ⁴) *Ut mater ipsius Latina. Olim tamen etiam ad Latinas coloniarias tam SC. Tertullianum quam illud, quod Ulp. 3, 1. commemorat, pertinuisse non dubito.* ⁵) *Spectat etiam hunc tit. Lex Burg. 28. 'Defuncto filio pater succedit. Quodsi patrem non habuerit, avus paternus iure succedit: quodsi et ille defuerit, fratres defuncti succedunt: quodsi et ipsi defuerint, mater succedit: quodsi mater fuerit defuncta, frater et soror succedunt. Mater per fratrem excluditur: et in successionem frater cum sorore aequa sorte succedit. Quodsi frater defuerit, mater et filiae, quantae fuerint, aequales accipiunt portiones, secundum Paulum de intestatorum successionibus ad SC. Tertullianum.'*

Tit. X. Hunc restituit Cuiacius cum ipsis sententiis desumptis ex app. Cd. 12., ubi est rubr. 'de intestatorum hereditate.' Praeterea vid. Klenzii Cdd. (= p. 52. app. Paul. ed. Haen.) in Zeitschr. f. gesch. RW. IX. p. 286. De re cf. Ulp. 26, 7. Tit. I. 3, 4. ¹) Cf. §. 3. I. eod. ²) Cf. 2, 21^a. §. 1. Fr. de i. fisci 12. §. 10. I. de grad. cogn. (3, 6). ³) Cf. Tacit. A. 12, 53., ubi ex auctorioribus Cdd. videtur legendum: statuiturque, ut ignaro domino ad id prolapsae in servitute, sin consensisset, qui nati essent

legitima matris intestatae hereditas pertinere non potest; quia neque serui neque liberti matrem civilem habere intelliguntur.

3. Ad legitimam intestatae matris hereditatem filii ciues Romani, non etiam Latini,⁴ admittuntur; ciues autem Romanos eo tempore esse oportet, quo iis defertur et ab iis⁵ legitima hereditas adiri potest,⁶ proinde (cum de) morte⁷ matris certiores filii fiunt, non nuntio accepto, sed pro liquido comperto, quod intestata decesserit.⁸ 4.⁹ Filius maternam hereditatem eandemque legitimam nisi adeundo quaerere non potest.

TIT. XI. DE GRADIBVS.

[L. 9. D. de grad. et affn. (38, 10).]*

(in servitute uel) pro libertis haberentur. Repetitur igitur illud 'in servitute' in causa videtur fuisse, ut verba 'qui nati essent' in plerisque Cdd. exciderent. Ceterum iam consentit Tacitus cum Gai. 1, 84. et cum Hadrianus id tantum mutarit, ut ne libera amplius servum ex pacto parere posset, alterum remansit, ut et se et liberos pacto in libertinam conditionem dare liceret, eoque noster locus spectat et L. 2. §. 2. D. h. t. (38, 17).⁴ Puta ex Latina nati, quae cum tres filios peperisset, civis Rom. facta iam decessit. Cf. 4, 9. §§. 7. 8. Multum igitur in hac causa intererat, ex lege Aelia Sentia vel erroris causam probari. Gai. 1, 68 seq.⁵ Ita Klenz. ex Cdd., nisi quod iis pro his scripsi. ab iisdem edd.⁶ aditur (pro adirip, ut pulo) Cdd. Kl. edd.⁷ perinde autem Cdd. Kl. ed. Haec et quae sequuntur usque ad finem Si in edd. non exstant.⁸ Ita Klenz. ex Cdd. paulum correctis. De re cf. L. 13. §. 1. L. 19. 32 pr. D. de acq. v. om. her. (29, 2).⁹ Cf. L. 3. C. ad SC. Orphit. (6, 57).

^{*} Quaeritur, an hoc loco inserendum sit stemma cognationum ab ipso Paulo huic titulo adiectum. De quo quidem nullus adhuc editor ne cogitavit quidem, cum nullus in sententiarum Cdd. eiusmodi stemma repperit. Sed Lud. Charondas in edit. sua Institutionum (adiecta Digestorum edit., quae prodit Antwerp. 1575) p. 35. praefatus, formam graduum in fine Cod. Dionysiani Institutionum inventam subiiciendam esse se existimasse (quam formam Ed. Schrader ad Instit. p. 452. alieno loco quaevisse videtur), addit: 'illamque adiiciendam, quam ex libro quarto Sententiarum Iulii Pauli titulo de gradibus edidit Contius.' Itaque p. 38. duae eiusmodi formae subiiciuntur, interiecto hoc quasi titulo 'STEMMATA. Ex libro quarto sententiarum Iulii Pauli tit. de gradibus, nunquam hactenus in lucem edita.' Superiore formae notula adiecta, inferiori hoc sub titulo: ANTONIVS CONTIVS LECTOR

1. ¹Primo gradu superiori linea continentur pater, mater; inferiori filius, filia: quibus nullae aliae personae iunguntur. 2. ²Secundo gradu contiuentur superiori linea auus, auia; inferiori nepos, neptis; transversa frater, soror. quae personae duplicantur; auus enim et auia tam ex patre quam ex matre, nepos, neptis tam ex filio quam ex filia, frater, soror tam ex patre quam ex matre accipiuntur. '(Item) quae hae³ personae sequentibus 'quoque⁴ gradibus similiter pro 'substantia⁵ earum, quae in quoque gradu consistunt, 'ipso or-

item ad intellectum stemmatum pertinens admonitio subiecta. Haec omnia, repetita a Senckenbergio in ed. Brachylogi 1743. ad p. 109., unde Charondas petierit, diu et in lectionibus subsecivis ceterisque Contii operibus et in editionibus corporis iuris civilis, quot inspicere potui, Contianis, sed frustra quaesivi. Suspicio tantum, adiecta haec fuisse aut Dig. editioni simul cum Institutiones ederet curatae, quae fortasse iam non extat (nam dubia res est, cf. Spangenberg Einleit. ins Corp. iur. p. 308) ad L. 10. D. de grad. cogn. (39, 10), aut Institutionum editioni lib. III. tit. 6., ubi forte bibliopaeae vitio quibusdam in exemplaribus perierint. Sed et persuasum mihi est, non in codice aliquo eam, de qua quaeritur, formam superiorem Contium reperisse, sed ipsum ad Pauli sententiam in hoc tit. et maxime L. 9. 10. D. de grad. cogn. (39, 10) scite descripsisse, idque sine fraude. Nam et numeros graduum arabicis signis indicavit et ipse in fine notulae, quam dixi, 'Itaque', inquit, 'hanc graduum figuram ab me ad amussim secundum Iurisconsulti sententiam descripsisse.' Item in notis ad edit. suam Instit. Parisiis 1560. publicatam, ubi nulla stemmata comparent, tit. 6. lib. III. fol. 77. 'Idcirco', inquit, 'stemmata sic descripsi, ut unum tantum latius habeant transversum, quemadmodum et ea a veteribus descripta fuisse puto. Nam in vetustissimis quibusdam membranarum quaedam descriptio inventa est non nullum a nostra discrepans.' Quae postrema verba spectant formam inferiorem, etiam ab Isidoro servatam, quam in speciem pyramidis decurtatae per laterculos delineatam ipsi infra repraesentabimus. Iam vides, verba illa tituli, quem dixi, 'Ex libro quarto Sent. Iulii Pauli etc.', quae Charondam in errorem induxerunt, quomodo intelligenda sint. Ceterum non dubito, quin Paulus etiam figura graduum descriptionem illustraverit.

Tit. XL. Cf. omnino de gradibus expositio, quam habemus infra. ¹ Cf. L. 10. §. 12. L. 1. §. 1. D. de grad. et affn. (39, 10). ² Cf. L. 1. §. 4. L. 10. §. 13. D. eod. ³ Scripsi: Quae (pro (item) q. hae) Cdd. edd. ⁴ Plerique Cdd. quibuscumque ex aliis edd. ⁵ i. e. universitate, numero.

dine⁶ duplicantur. 3. ⁷ Tertio gradu ueniunt supra proauus, proauia: infra pronepos, proneptis: ex obliquo fratris sororisque filius, filia; patruus, amita, id est patris frater et soror; auunculus, matertera, id est matris frater et soror. 4. ⁸ Quarto gradu ueniunt supra abauus, abauia: infra abnepos, abneptis: ex obliquo fratris et sororis nepos, neptis; frater patruelis, soror patruelis, id est patrum filius, filia; amitinus, amitina, id est amitae filius, filia; consobrinus, consobrina, id est auunculi et materterae filius, filia;⁹ licet proprie¹⁰ consobrini (*sint*), qui ex duabus sororibus nascuntur. quibus accrescit¹ patruus magnus, amita magna, id est aui paterni frater et soror; auunculus magnus, matertera magna, id est auiae tam paternae quam maternae frater et soror, (*auique materni*).² 5. ³ Quinto gradu ueniunt supra quidem atauus, atauia: infra adnepos, adneptis: ex obliquo fratris et sororis pronepos, proneptis; fratris patruelis, sororis patruelis, amitini, amitinae, consobrini, consobrinae filius, filia; propius sobrinus, sobrina,⁴ id est patrum magni, amitae magnae, auunculi magni, materterae magnae filius, filia. his accrescunt pro-

⁶) i. e. ut quisque ulterior gradus priorem excipit. ⁷) Cf. L. 1. §. 5. L. 10. §. 14. D. h. t. ⁸) Cf. L. 1. §. 6. L. 10. §. 15. D. eod.

⁹) Itaque reliquos, qui neque patruales neque amitini ideoque ipsa origine cognati tantum essent, hoc nomen comprehendit; de quo loquendi usu cf. Brisson. v. Consobrinus s. fin. Ceterum haec verba in Cdd. et edd. leguntur ante illa amitinus, amitina, id est amitae filius, filia: aperto vitio, cum ubique in antecedentibus et sequentibus amita post patrum ante auunculum et materteram, itemque amitini post patruales ante consobrinos commemorentur. Itaque verum ordinem, quem Paulus etiam L. 10. §. 15. cit. seruat, restituiamus. ¹⁰) itemque Cdd. edd. factum id sc. ex licet ppe, postquam verba amitinus . . . filia sedem mutauerant. Cuiac. ante verba et matertera deleri iubebat.

¹) i. e. iungitur (§. 1), quia ex transverso limite abavo adiicitur, ut ex stemmate cognationum apparet, dum ceterae personae ex ante memoratis progeneratae erant. ²) Supplevi. Cf. not. 14. et §. 6 fin. ³) Cf. L. 1. §. 7. L. 10. §. 16. D. eod. ⁴) Sic quoque dixisse Ictos, licet contra rationem, at breuitatis causa et ut eum eumque, qui quaeque propius esset sobrinorum gradu (Fr. Vat. 293.), commode significare possent, mihi persuasum est. Est autem haec appellatio ex 'propius sobriño' (cf. Fest. s. v.) similiter ficta, ut proconsul ex pro consule. Ceterum cf. Schrader ad Inst. p. 450. Schulting ad h. l.

patruus, proamita, hi sunt proaui paterni frater et soror; prouunculus, promatertera, hi sunt proauiae paternae maternaeque frater et soror, proauique materni.¹⁵ 6. ⁶Sexto gradu ueniunt supra tritauus, tritauia: infra trinepos, trineptis: ex obliquo fratris et sororis abnepos, abneptis; fratris patruelis, sororis patruelis, amitini, amitinae, consobrini, consobrinae nepos, neptis; patroi magni, amitae magnae, auunculi magni, materterae magnae nepos, neptis, id est 'propius sobriui, propius sobrinae⁷ filius, filia, qui 'sobriui⁸ appellantur. quibus 'ex latere⁹ accrescunt propatruus, proamitae, proauunculi, promaterterae filius, filia; abpatruus, abamita, hi sunt abau paterni frater et soror; abauunculus, abmatertera, hi sunt abauiae paternae maternaeque frater et soror, abauique materni.²⁰ 7. ¹Septimo gradu qui sunt cognati, recta linea supra infraque propriis nominibus non appellantur: sed ex transversa linea continentur fratris sororisue 'adnepotes, adneptes;² consobrini '(consobrinaeue pronepotes, proneptes, sobriini sobrinaeue)³ filii filiaeque. 8. ⁴Successionis idcirco gradus septem constituti sunt, quia ulterius per rerum naturam nec nomina inueniri, nec uita succedentibus prorogari potest.⁵

¹⁵) sc. frater et soror. Et recte hos quoque a Ictis prouunculum et promaterteram appellari uult, dum ubique id agit, ut his nominibus perinde ac supra §. 4. consobrinorum, omnes eius gradus, qui cognati tantum sint, ab agnatis discernantur. Cf. not. 12. ⁶) Cf. L. 3 pr. L. 10. §. 17. D. h. t. ⁷) proprius subriui propius subrinae Cd. 4. proprius sobriui propriae sobrinae Cd. 12. proprius sobriui plerique Cdd. edd. Cf. not. 14. ⁸) Ex Contii cf. consobrini Cdd. edd. ⁹) Omnes Cdd. a latere edd. ²⁰) Cf. not. 15. ¹) Cf. L. 3. §. 1. L. 10. §. 18. D. h. t. ²) Nonnulli Cdd. adnepos, adneptis ex aliis edd. ³) Haec, quae restitui, excidisse, veri est similis, quam quod alii uoluerunt pro consobrini corrigendum sobriini. Hoc tantum genus cognatorum Paulus ex septimo gradu commemorat, quod eo referendi erant sobriino sobrinave nati nataeue, quos solos praetor ex septimo gradu ad bon. possessionem vocabat. Et fortasse ante fratris excidit infra. ⁴) Cf. L. 4 pr. D. h. t. ⁵) Ea enim (uita defuncturi, cui succeditur) terminatur seculo (L. 58. D. de usufr. 7, 1), septem tantum pubertates et, per has, generationes continente; nec melior quam directae transversae lineae condicio esse potest, quae tantum ad imitationem directae ad bona defunctorum uocatur. Hac contemplatione stemma cognationum D'orvillianum

TIT. XII. DE MANVMSSIONIBVS.

1. ¹Seruum communem unus ex dominis manumittendo Latinum facere non potest, nec magis ²ciuem Romanum. cuius portio eo casu, quo, si proprius esset, ad ciuitatem Romanam perueniret, socio accrescit. 2. ³Mutus et surdus seruum uindicta liberare non possunt. inter amicos tamen et per epistolam manumittere non prohibentur. ⁴Ut autem ad iustam libertatem peruenire possit, condicione uenditionis ⁵(*ab iis*) excipi potest. 3. ⁶Tormentis apud praesidem subiectus et de nulla culpa confessus ad iustam libertatem perducitur potest. 4. ⁷Fideicommisso ⁸libertas data facto heredis non mutatur, si seruum, quem manumittere iussus est, uinxerit. 5. ⁹Communem seruum unus ex sociis uinciendo futurae libertati non nocebit: inter pares enim sententias clementior seueriori praefertur. et certe humanae rationis est fauere miserioribus, et prope innocentes dicere, quos absolute nocentes pronuntiare non possumus. ¹⁰ 6. ¹Debitor creditorue seruum pignoris uinciendo dediticium facere non possunt: alter enim sine altero causam pignoris deteriore facere non potest. 7. Seruus furiosi domini uel pupilli iussu uinctus dediticiorum numero non efficitur, quia neque furiosus neque pupillus exacti consilii capax est. 8. Non tantum si ipse dominus uinciat, nocet libertati, sed et si uinciri iubeat, aut uincientis procuratoris actorisue factum comprobet. quodsi antequam sciret uinctum, solutionis eius

(adiectum Theophil. ed. Reiz. I. p. 571) sex gradus continens ita pictum est, ut longaeui senis corpore comprehendatur, supra infraque et ab utroque latere eminentis membranasque manibus tenentis, quae solae post eius obitum memoriam generis propagabunt.

Tit. XII. ¹ Cf. Ulp. 1, 18. Fr. Dosith. 10. ² quam (q. orto ex sequente ci) ciuem Cdd. edd. ³ Cf. L. 1. D. qui et a quib. manum. (40, 9), dum integra erat, de manumissione inter amicos loquentem. L. 10. C. qui testam. fac. (6, 22). ⁴ Cf. L. 10. D. de manum. vind. (40, 2). L. 13. D. de manum. (10, 1). ⁵ Suppleui: excidit ob antecedens -onis. ⁶ Cf. Gai. 1, 13. Ulp. 1, 11. ⁷ Cf. L. 15. 43. D. de fidecomm. lib. (40, 5). Gai. 1. c. ⁸ Plerique Cdd. fideicommissa ex aliis edd. ⁹ Cf. L. 28. D. comm. div. (10, 3). ¹⁰ Cf. Senec. ep. 81. Quintil. decl. 254. ¹ Cf. L. 24. §. ult. D. de pign. act. (13, 7).

causas approbauerit, libertati futurae uincula non nocebunt.
 9. ¹²Caeco curator dari non potest, quia ipse sibi procuratorem instituire potest.

TIT. XIII. DE FIDEICOMMISSIS LIBERTATIBVS.

1. ¹Ea condicione heres institutus, 'ut ²liberos suos 'emanciparet, ³'omnimodo ⁴eos cogendus est emancipare: pro condicione enim 'hoc loco ⁵emancipatio uidetur adscripta.
 2. ⁶Decedente eo, a quo 'fideicommisso ⁷libertas relicta est, heredes eius eam praestare cogendi sunt. 3. ⁸Si decedens seruis suis libertatem ita dederit: ILLVM ET ILLVM LIBEROS ESSE VOLO, EOSQVE FILIIS MEIS TVTORES DO, impeditur fideicommissa libertas; quia pupilli sine tutoris auctoritate manumittere non possunt, et habentibus tutores tutor dari non potest. sed interim uice absentium pupilli habebuntur, ut ex decreto amplissimi ordinis ⁹primum libertas ac deinde tutela competere possit.

TIT. XIV. AD LEGEM FVRIAM CANINIAM. ¹

1. ²Nominatim '(tantum) ³serui testamento manumitti secundum legem Furiam possunt. Nominatim autem 'manu-

¹²) Cf. §. 4. 1. de curat. (1, 28). Nec igitur caeco datus curator vinciendo seruum caeci libertati eius nocet.

Tit. XIII. ¹) Cf. L. 92. 93. D. de cond. et dem. (35, 1). L. 114. §. 8. D. de leg. 1. L. 16. §. 1. D. de curat. fur. (27, 10). L. 25. C. de inoff. test. (3, 28). ²) si plerique Cdd. edd. est Cd. 9. ut si Cd. 5. omittit Cd. 40. Scilicet scriptura institut' primum effecit, ut omitteretur ut; deinde a plerisque intuentibus v. ea condicione suppletum si. ³) emancipauerit Cdd. edd.; factum, postquam initio si positum erat. ⁴) Ex Cuiacii cj. omnimodis Cdd. ed. A. Vid. Schult. ⁵) i. e. post heredis institutionem, cum propria condicio eam antecedere soleat. In qua primum receptum est, ut institutus si b. p. s. t. agnovisset, cogeretur emancipare. Post idem ad modum et postremo ad verba quasi fideicommissaria translutum. Cf. L. 92 cit. ⁶) Cf. L. 12. §. 1. D. de fideic. lib. (40, 5). ⁷) fideicommissa (fideicommissis Cd. 4.) Cdd. edd. Cf. 4, 12. §. 4. ⁸) Cf. L. 9. C. de fideic. lib. (7, 4). L. 11. D. eod. (40, 5). L. 27 pr. D. de testam. tut. (26, 2). ⁹) SCao Dasumiano. Cf. L. 36 pr. L. 51. §. 4. D. de fideic. lib. (40, 5).

Tit. XIV. ¹) Cf. Gai. 1, 42 seq. Ulp. 1, 24. ²) Cf. Ulp. 1, 25. L. 24. 51 pr. 59 pr. D. de manum. test. (40, 4). ³) Sup-

mitti proprie⁴ intelligitur hoc modo: STICHVS LIBER ESTO* cum autem OPSONATOREM, uel QVI EX ANCILLA ILLA 'NASCETVR,⁵ LIBERV M ESSE VOLO, ex Orphitiano senatusconsulto⁶ perinde libertas competit, ac si nominatim data sit: '(et)⁷ officiorum enim et artium appellatio nihil de significatione nominum mutat;⁸ nisi forte plures sint, qui eo officio designentur: tunc enim nomen adiungendum est, ut eluceat, de quo testator sensisse uideatur. 2. ⁹Codicillis testamento confirmatis datae libertates cum his, quae tabulis testamenti datae sunt, concurrunt, et sine antecedant siue sequantur testamentum, nouissimo loco adhibentur; quia ex testamento utraeque confirmantur. 3. Quoties numerus seruorum propter legem Furiam Caniniam ineundus est, fugitiui quoque,¹⁰ quorum semper possessio animo retinetur, computandi sunt.¹ 4. ²Lege Furia Caninia cauetur, ut certus seruorum numerus testamento manumittatur. subductis igitur 'duobus, a (tribus)³ usque ad decem pars dimidia '(manumitti potest);⁴ a decem usque ad triginta pars tertia; a triginta usque ad centum pars quarta; a centum usque ad quingentos pars quinta. plures autem quam centum ex maiori numero seruorum manumitti non licet.

[L. 4. D. de natal. restit. (40, 11).]

plevi (ex nomina-tim).
factum ex manumittip̄pe.

⁴) manumittere Cdd. edd. scilicet id
⁵) nascitur Cdd. edd. Exemplum est
quasi postumo seruo nominatim datae libertatis, quae fideicommisso
tantum dari poterat (4, 13. §. 3. Gai. 2, 117. 267). natus est cj.
Schult. ⁶) incerti anni. ⁷) Supplevi (ex sil), ut ratio red-
dita ad prius exemplum solum referri possit. ⁸) i. e. non dif-
fert ab ea significatione, quae fit per nomina; ut opus non sit
legere hominum. ⁹) Cf. Gai. epit. 1, 2. §. 2. ¹⁰) Cf. L. 13 pr.
L. 15. D. de acq. v. amitt. poss. (41, 2). L. 17. §. 3. D. de furt.
(47, 2). ¹) Scilicet de habente tot servos lex caverat. Gai. 1, 43.
²) Cf. Gai. 1, 43. Ulp. 1, 24. ³) duobus plerique Cdd. edd. a
duobus quinque Cdd. ⁴) Supplevi ex vicinis (mm̄tip̄).

IVLII PAVLLI SENTENTIARVM LIBER QVINTVS.

TIT. I. DE LIBERALI CAUSA.

1. ¹Qui contemplatione extremae necessitatis aut alimen-
torum gratia filios suos uendiderint, statui ingenuitatis eorum
non praeiudicant: homo enim liber 'nullo pretio² aestimatur.
iidem nec pignori ab his aut fiduciae dari possunt; 'ex quo
facto sciens creditor deportatur.³ operae tamen eorum locari
possunt. 2. ⁴Veritati et origini ingenuitatis manumissio,
quocumque modo facta fuerit, non praeiudicat. 3. Descriptio
'ingenuorum ex officio fisci⁵ inter fiscalem familiam facta
ingenuitati non praeiudicat. 4. ⁶Qui metu et impressione
alicuius terroris apud acta praesidis seruum se esse mentitus
est, postea statum suum defendenti non praeiudicat. 5. Post
susceptum liberale iudicium si assertor causam deseruerit, in
alium assertorem omne iudicium transferri placuit. in prio-
rem uero, quod prodendae libertatis gratia factum est, extra
ordinem uindicatur: non enim oportet susceptam status cau-
sam nulla cogente necessitate destitui.

[L. 39 pr. §§. 1—3. *D. de liber. causa* (40, 12).]

L. 9 pr. §§. 1—8. L. 11 pr. §§. 1—5. *D. de publican.* 39, 4).]

TIT. II. DE VSVCAPIONE.

1. ¹Possessionem acquirimus et animo et corpore; animo

Tit. I. ¹) Cf. *Fr. Vat.* 26. 33. 34. L. 1. 37. *C. de lib. causa* (7, 16). L. un. *Th. C. de his qui sanguin.* (5, 8). L. 1. 2. *C. de patr. qui fl.* (4, 43). ²) *Sic plerique Cdd.* nullo dari nullo pretio *Cdd.* 1. 2. 7. 27. nulli dari pretio *Cd.* 5. *Fortasse:* n'uenum dari p (nec uenum dari potest) n' (nec) ullo pretio. ⁴) *Hinc facta L. 4. D. quae res pign.* (20, 3). Cf. *Edict. Theoder.* 94. 95. ⁴) Cf. §. 1. *I. de ingen.* (1, 4). ⁵) *i. e. ingenuorum, qui sunt ex officialibus fisci.* ⁶) Cf. L. 8. 22. 24. *C. de lib. causa* (7, 16).

Tit. II. ¹) Cf. L. 3. §§. 11. 12. *D. de acq. v. amitt. poss.*

utique nostro, corpore uel nostro uel alieno. sed nudo animo adipisci quidem possessionem non possumus; retinere tamen nudo animo possumus, sicut in salibus hibernis aestiuisque contingit. 2. ²Per liberas personae, quae in potestate nostra non sunt, acquiri nobis nihil potest. sed per procuratorem acquiri nobis possessionem posse utilitatis causa receptum est. absente autem domino comparata non aliter ei, quam si rata sit, quaeritur. 3. ³Longi autem temporis praescriptio inter praesentes 'continui⁴ decennii spatio, inter absentes uicennii comprehenditur. 4. ⁵'(Decem uel)⁶ uiginti annorum praescriptio etiam aduersus rem publicam prodest ei, qui iustum initium possessionis habuit, nec medio tempore interpellatus est. Actio tamen 'rei publicae,⁷ quanti eius interest, aduersus eos datur, qui ea negotia defendere neglexerunt.⁸ 5. ⁹Si post motam intra tempora quaestionem res ad nouum dominum emptione transierit, nec is per uiginti annos fuerit inquietatus, auelli ei possessionem non oportet.

TIT. III. DE HIS, QVAE PER TURBAM FIUNT.

1. ¹In eos, qui per turbam seditionemue damnum alicui dederint dandumue curauerint, si quidem res pecuniaria est, aestimatione dupli sarcitur; quodsi ex hoc corpori alicuius, uitae membrisue noceatur, extra ordinem uindicatur. 2. ²Quicquid ex incendio, ruina, naufragio, nauique expugnata raptum, susceptum suppressumue fuerit, eo anno in quadruplum eius rei, quam quis suppresserit, celauerit, rapuerit, conuenitur; postea uero in simplum. 3. ³Hi, qui aedes alienas uillasue expilauerint, effregerint, expugnauerint, si quidem id turba cum telis coacta fecerint, capite puniuntur. telorum

(41, 2). L. 1. §. 25. D. de vi (43, 16). Gai. 4, 153. ² Cf. Gai. 2, 95. §. 5. 1. per quas pers. nob. acq. (2, 9). ³ Cf. pr. 1. de usuc. (2, 6). ⁴ Plerique Cdd. continuo ex aliis edd. ⁵ Cf. L. 9. D. de usurp. (41, 3). L. 1. C. de praescr. l. temp. (7, 33). F. A. Schilling Bemerk. p. 401. ⁶ Supplevi (fuerat xū). ⁷ Haec v. in Cdd. sedis incertae (quanti reip. Cd. 14. eos reip. ceteri Cdd. edd.) suo loco restitui. ⁸ Cf. L. 9. §. 3. D. de admin. rer. ad civ. (50, 8). ⁹ Cf. L. 1. C. de praescr. l. temp. (7, 33).

Tit. III. ¹ Cf. L. 4. D. vi bon. rapt. (47, 8). ² Cf. L. 1. D. de incend. (47, 9). ³ Est etiam L. 11 pr. §. 1. D. ad leg.

autem appellatione omnia, ex quibus saluti hominis noceri possit, accipiuntur. 4. ⁴Receptores aggressorum, itemque latronum eadem poena afficiuntur, qua ipsi latrones: sublatis enim susceptoribus grassantium cupido conquiescit. 5. ⁵Fures uel raptores balnearum plerumque in metallum aut in opus publicum damnantur. 'nam nonnumquam ⁶pro frequentia admissorum iudicantis sententia 'temperatur.' 6. ⁶Incendiarii, qui consulto incendium inferunt, summo supplicio afficiuntur. quodsi incuria 'insulariorum' ⁹ignis euaserit, 'domino aedium' ¹⁰damnum eiusmodi sateiri placuit.

TIT. IV. DE INIURIIS.

1. ¹Iniuriam patimur aut in corpus aut extra corpus: in corpus uerberibus et illatione stupri; extra corpus conuiciis et famosis libellis: quod ex affectu uniuscuiusque patientis et facientis aestimatur. 2. ²Furiosus, itemque infans affectu doli et captu contumeliae carent; ideoque iniuriarum agi cum his non potest. 3. ³Si liberis, qui in potestate sunt, aut uxori fiat iniuria, nostra interest uindicare; ideoque per nos actio inferri potest, si modo is, qui fecit, in iniuriam nostram id fecisse doceatur. 4. Corpori iniuria inferitur, cum quis pulsatur: 'secus quam cum ⁴stuprum inferitur aut de stupro interpellatur, quae res extra ordinem uindicitur, ita ut 'pulsatur.

Iul. de vi publ. (47, 6). ⁴ Cf. *L. 3. §. 3. D. de incend.* (47, 9). *L. 1. D. de recept.* (47, 16). *L. 9. C. ad leg. Iul. de vi* (9, 12). ⁵ Cf. *L. 1. D. de fur. baln.* (47, 17). ⁶ Sic septem Cdd. nonnumquam ceteri, edd. ⁷ Malim exasperatur. ⁸ Cf. *infra* 5, 20. *Collat.* 20. *L. 23. §. 12. D. de poen.* (48, 19). *L. 9. 11. D. de incend.* (47, 9). *L. 10. D. ad leg. Corn. de sic.* (48, 8). ⁹ eorum Cdd. edd. Prior pars v. perit ob v. incuria. Cf. *L. ult. D. de offic. praef. vig.* (1, 15). Alii c. aliorum vel habitatorum. ¹⁰ dupli (vel duplici) compendio Cdd. edd., quod nihili est.

Tit. IV. ¹ Cf. *L. 1. §§. 1. 2. L. 3. §. 1. D. de iniur.* (47, 10). *Collat.* 2, 5. *§. 4. Senec. de constant.* 5. *§. ult. I. de iniur.* (4, 4). ² Cf. *L. 3. §. 1. D. h. t.* ³ Cf. *L. 1. §§. 3. 5. L. 18. §§. 4. 5. D. h. t. Gai.* 3, 221. ⁴ cuique Cdd. edd. cui-cumque Cdd. 32. 38. (scriptum fuerat secusq̄). *De re cf. L. 1. §. 2. D. h. t. supra* 2, 26. *§. 12. infra* §. 14. *L. 3. §. 4. L. 5. §. 2. D. ad leg. Iul. de vi publ.* (48, 6). Nam ut patimur hanc iniuriam in corpus (§. 1.), ita magis tamen famae quam corpori

tio pudoris⁵ poena capitis uindicetur. 5. ⁶Sollicitatores alienarum nuptiarum,⁷ itemque matrimoniorum interpellatores,⁸ etsi effectu sceleris potiri non possunt, propter uoluntatem perniciosae libidinis extra ordinem puniuntur. 6. ⁹Iniuriarum actio aut lege aut more aut mixto iure introducta est. Lege duodecim tabularum de famosis carminibus, membris ruptis et ossibus fractis. 7. Moribus, quoties factum pro qualitate sui arbitrio iudicis aestimatur aut¹⁰ congruentis poenae supplicio uindicatur. 8. Mixto iure iniuriarum actio ex lege Cornelia constituitur, quoties quis pulsatur (*uerberaturue*) uel (*ui*)¹ cuius domus introitur, (*non*)² ab his, qui uulgo derectarii appellantur, in quos extra ordinem animaduertitur, ita ut furis introeuntis³ consilium pro modo commentae fraudis poena uindicetur exsilii aut metalli aut operis publici. 9. ⁴Iniuriarum ciuilitur damnatus eiusque aestimationem inferre iussus famosus efficitur. 10. ⁵Arox iniuria aestimatur aut loco aut tempore aut persona: loco, quoties in publico irrogatur; tempore, quoties interdiu; persona, quoties senatori uel equiti Romano, decurioni(*ue*)⁶ uel alias spectatae auctoritatis uiro, et si(*ue*)⁶ plebeius uel humili loco natus senatori uel equiti Romano decurioniue (*iniuriam faciat, siue*)⁷ magistratui uel aedili uel iudici quilibet reorum,⁸ uel si his omnibus plebeius.⁹ 11. ²⁰Qui per calumniam iniuriae actionem instituit, extra ordinem punitur: omnes enim calu-

infertur. ⁵) i. e. vi illatum stuprum. ⁶) Est etiam L. 1 pr. D. de extraord. crim. (47, 11). ⁷) i. e. aliis desponsarum. ⁸) i. e. uxorum allectores. ⁹) Cf. Huschke 'Gaius' p. 146. 118. — Gai. 3, 223. Collat. 2, 5. §. 5. ¹⁰) aestimatur plerique Cdd. aestimatum alii, edd. (fuerat aestimat' aut uel aestimatur a). Cf. cit. 'Gaius' p. 164. ¹) Supplevi. Cf. L. 5 pr. §§. 1 seq. D. h. t. ²) Supplevi (improbante Sanione de iurispr. Rom. formul. in iure crim. spec. I. p. 9). Potes etiam: plq (praeterquam). ³) prius ingruentis Cdd. edd. Cf. cit. 'Gaius' p. 146. L. 7. D. de extrao. crim. (47, 11). L. 1. §. 2. D. de effract. (47, 18). L. 21. §. 7. D. de furt. (47, 2). ⁴) Cf. L. 1. 6. §. 3. D. de his qui not. (3, 2) et cit. 'Gaius' p. 143. ⁵) Cf. Gat. 3, 225. Collat. 2, 2. §. 9. I. h. t. (4, 4). ⁶) Supplevi. ⁷) Supplevi, quae ut exciderent, similitudo litterarum (dec-)urioni et recurrens ne effecisse videtur. ⁸) horum Cdd. edd. ⁹) sc. ex corona, dum illi munere suo funguntur. — Cuiac. omnia inde a v. et si deleri iubebat. ²⁰) Cf. 1, 5. §§. 1. 2. L. 43. D. h. t.

minatores exsilii uel insulae relegatione aut ordinis amissione puniri placuit. 12. Iniuriarum non nisi praesentes accusare possunt: crimen enim, quod uindictam aut²¹ calumniae iudicium exspectat, per alios intendi non potest. 13. ²Fit iniuria contra bonos mores, ueluti si quis fimo corrupto aliquem perfuderit, coeno, luto obliniuerit, aquas spurcauerit, fistulas, lacus, quidue aliud in iniuriam publicam contaminauerit. in quos grauitur animaduerti solet. 14. ³Qui puero praetextato stuprum aliudue flagitium, abducto ab eo uel corrupto comite, persuerit, mulierem puellamue interpellauerit, quidue corrupendae pudicitiae gratia fecerit, domum praebuerit, pretiumue, quo id persuadeat, dederit, perfecto flagitio capite punitur; imperfecto in insulam deportatur, corrupti comites summo supplicio afficiuntur. ⁴15. ⁵Qui carmen famosum in iniuriam alicuius uel alia quaelibet cantica, quo agnosci possit, composuerit, ex auctoritate amplissimi ordinis in insulam deportatur: interest enim publicae disciplinae, opinionem uniuscuiusque a turpis⁶ carminis infamia uindicare. Carmen facit non tantum, qui satiras et epigrammata, sed (et qui) quid aliud alio genere componit. De legitima insectandi alicuius causa (composita) oratione⁷ et de perstrictione diuersae

²¹) uindictae aut ex plerisque Cdd. edd.; pro aut est per in Cdd. 1. 2. 5. 6. 9. Unde suspicere esse legendum uindictam per. Sed lex Cornelia de iniuriis, ut postea lex Iulia de adulteriis (Collat. 4. 1. §. 1.), sanxisse uidetur, ut omnino qui condemnatione rei uindictam non assequeretur, calumniae iudicium subiret. Ceterum cf. §. 9. I. h. t. (4, 4).

²) Extat etiam in L. 1. §. 1. D. de extrao. crim. (47, 11).

³) Est etiam L. 1. §. 2. D. eod. in quibusdam varians.

⁴) Ex Cdd. S. Germ. (ubi praecedat Interpr.) 8. 13. 38. 39.

⁵) Cf. L. 5. §§. 9—11. L. 6. D. de iniuri. (47, 10).

⁶) Cd. 8. turpi ceteri, edd.

⁷) illegitimam (uel legitimam Cdd. 8. 13. 38. 39.) insectandi alicuius causam quidue aliud alio genere componit. De ratione Cdd. edd. Cuiac. totam sententiam inde a v. Carmen facit pro spuria aut pro interpretatione habuit. Schult. cj.: sed et illegitimum i. a. causa quid aliud a. g. componit etc., quod satis non facit. Ego totius loci sententiam reputans, sic statuo, redeuntia uerba similia componit de et composita o. in causa fuisse, ut haec ipsa et quae intermedia sunt, exciderent et deinde omissis tamen illis composita o tanquam falsa repetitione, alieno loco ante quid (ubi et qui geminandum) inserebantur, quo facto illegitimam — causam et quidue scriptum est.

*partis*²⁸ nihil cauetur; quoniam omnimodo deformanda est eius persona, contra quem uenimus. sed in hoc modus quidam et ratio adhibenda est: aestimatio enim etiam hoc modo laceratur.⁹ 16. Psalterium, quod uulgo dicitur canticum in alterius infamiam compositum et publice cantatum, tam in eos, qui hoc cantauerint, quam in eos, qui composuerint, extra ordinem uindicatur:³⁰ eo acrius, si personae dignitas ab hac iniuria defendenda sit. 17. In 'conductores,¹ qui famosos libellos in contumeliam alterius proposuerint, extra ordinem usque ad relegationem insulae uindicatur. 18. ²Conuicium iudici ab appellatoribus fieri non oportet; alioquin infamia notantur. 19. ³Maledictum, itemque conuicium publice factum ad iniuriae uindictam reuocatur. quo facto condemnatus infamis efficitur. 20. Non tantum is, qui maledictum aut conuicium ingesserit, iniuriarum conuictus famosus efficitur, sed et is, cuius ope consilioque factum esse dicitur. ⁴21. Conuicium contra bonos mores fieri uidetur, si obsceno nomine aut inferiore parte corporis nudatus aliquis '(uirginem)⁵ insectatus sit. quod factum contemplatione morum et causa publicae honestatis uindictam extraordinariae ultionis exspectat. 22. ⁶Seruus, qui iniuriam aut contumeliam fece-

Legitimam ins. al. c. compositam orationem intellige exempli gratia in senatu contra malum civem habitam. ²⁸) desperatione dilectione Cdd. 13. 39. de personarum dignitate ceteri, edd. Unde apparet, librarios in codice, unde transcriberent, tantum de per et di sequentibus utrobique lituris inuenisse, quas ex ingenio diuersimode sed infelicitate complerunt. Veriora nos substituiimus.

- Cf. Abegg in Goldammeri 'Archiv f. Criminalr.' 1863. p. 675 seq. ⁹) Ideoque haec laesio excusata tantum est, quatenus iure fit. Cf. L. 13. §. 1. D. h. t. ³⁰) Graviori poena, quam senatus censuerat (§. 15.), quia in decantatione maior inest contumelia. ¹) eos auctores Cdd. edd. Sed et eos offendit, et auctores, qui ex §. 15. deportabantur; conductores intelligo, qui divulgandos libellos redemerant. Cf. L. 15. §. 27. L. 5. §. 10. D. h. t. 'qui emendum uendendumue curauerit'. ²) Exstat etiam in L. 42. D. h. t. Cf. §. 10. et infra 5. 35. §. 3. ³) Cf. L. 15. §§. 2 seq. D. h. t. ⁴) Servata Cdd. 8. 30. 39. 40. a Cuiac. immerito pro spuria habita. Cf. L. 15. §§. 21—23. D. h. t. ⁵) Supplevi. uirgin. inter vicina uis et in uidetur excidisse. Cf. L. 15. §. 15. D. h. t. ⁶) Cf. L. 17. §. 4. L. ult. D. h. t. infra 5. 18. §. 1. L. 10 pr. L. 35. §. 4. D. de poen. (48, 19).

rit, siquidem atrocem, in metallum damnatur; si uero leuem, flagellis caesus sub poena uinculorum temporalium domino restituitur.

TIT. V^A. DE EFFECTV SENTENTIARVM ET FINIBVS LITIVM.

1. ¹ Res iudicatae uidentur ab his, qui imperium potestatemque habent, uel qui ex auctoritate eorum inter partes dantur; itemque a magistratibus municipalibus usque ad summam, ² qua ius dicere possunt; itemque ab his, qui ab imperatore extra ordinem petuntur. ³ Ex compromisso autem iudex sumptus rem iudicatam non facit; sed si poena inter 'reos' ⁴ promissa sit, 'postea' ⁵ 're. in iudicium deducta, ea' ⁶ ex stipulatu peti potest. 2. ⁷ Confessi debitores pro iudicatis habentur; ideoque ex die confessionis tempora 'solutioni' ⁸ praestituta computantur. 3. ⁹ Confiteri quis in iudicio non tantum sua uoce, sed et litteris et quocumque modo potest. conuinci autem non nisi scriptura aut testibus potest. 4. ¹⁰ Eorum, qui debita confessi sunt, pignora capi et distrahi possunt. ¹⁵ Confessionem suam reus in duplum reuocare non potest. 6. ² Ea, quae altera parte absente decernuntur, uim rerum iudicarum non obtinent.

[L. 47 pr. §. 1. D. de re iudic. (42, 1).]

7. ³ Trinis litteris uel edictis, aut uno pro omnibus dato, aut trina denuntiatione conuentus nisi ad iudicem, ad quem sibi denuntiatus est, aut cuius litteris uel edicto conuentus

Tit. V^A. ¹ Cf. L. 13. D. de iurisd. (2, 1). L. 5 pr. L. 15 pr. D. de re iudic. (42, 1). ² Cf. Lex Rubr. c. 21, 22. L. 11 pr. D. de iurisd. (2, 1). ³ Cf. L. 5. C. de iudic. (3, 1). L. un. C. qui pro sua (3, 4). L. 5 pr. C. de fruct. (7, 51). ⁴ Litteram geminavi; eos Cdd. edd. ⁵ poena Cdd. edd. ⁶ rei in iudicium deductae (deducta p'ierique Cdd. deducta est Cd. 29.) Cdd. edd. ⁷ Cf. L. 1. 3. L. 6. §. 6. D. de confess. (42, 2). L. 21. D. de iudic. (5, 1). L. 56. D. de re iud. (42, 1). ⁸ Ex Cuiac. cf. solutionis Cdd. ed. A. ⁹ Cf. 2. 1. §. 5. ¹⁰ Cf. L. 31. D. de re iud. (42, 1). L. 9. C. de exsec. rei iud. (7, 53). ¹ Debetur Cd. 17. Cf. §§. 7. 8. ² Cf. L. 47 pr. D. de re iud. (42, 1). L. 1. §. 3. D. quae sent. sine app. (49, 9). Tit. C. quom. et quando iud. (7, 43). ³ Cf. L. 53. §. 1. D. de re iud. (42, 1). L. 8. 9. C. quom. et quando (7, 43). L. 68—73. D. de iudic. (5, 1).

est, uenerit, quasi in contumacem dicta sententia auctoritatem rerum iudicatarum obtinet: quia immo nec appellari potest ab ea. ¹⁴7^a. Ab ea sententia, quae in contumaces data est, neque appellari, neque in duplum reuocari potest. 8. Res olim iudicata post longum silentium in iudicium deduci⁵ non potest, nec eo nomine in duplum reuocari.⁶ longum autem tempus exemplo longae praescriptionis decennii inter praesentes, et inter absentes uicennii computatur.⁷ 9. ⁸In causa capitali absens nemo damnatur; neque absens per alium accusare aut accusari potest. 10. ⁹Falsis instrumentis religione iudicis circumducta, si modo dicta²⁰ sententia prius de crimine admissio constiterit, eius causae instauratio iure deposcitur. ¹¹11. Ratio calculi saepius se patitur supputari, atque ideo potest quocumque tempore² retractari, si non longo tempore euanescat.

* TIT. V^B. DE REBUS AVCTORITATE IUDICIS POSSIDENDIS.

1. ¹Pupillo, si non defendatur, in possessione bonorum

¹⁴) In Cdd. recte tanquam nova sententia haec ponuntur. De re cf. L. 1. Gr. C. quib. res iudic. (10, 1.) p. 36. Haen. L. 73. §. ult. D. de iudic. (5, 1). L. 1. C. quor. appell. n. rec. (7, 65).

⁵) Ab actore reum absolutum quidem, sed sententia nulla, dicente ideoque pristinum actionem quasi integram rursus instituentem.

⁶) A reo, se condemnatum quidem sed sententia nulla dicente, contra quem iudicati actio in duplum datur, si vero longo tempore siluit, rei iudicatae executio. ⁷) Iam Hadrianum hoc constituisse, suspicari licet ex Dosith. Hadr. sent. 9.

⁸) Cf. L. 5 pr. D. de poen. (48, 19). L. 1 pr. D. de requirendis (48, 17). L. 13. §. 1. D. de publ. iud. (48, 1). L. 6. C. de accus. (9, 2).

⁹) Cf. L. 11. D. de except. (44, 1). Tit. C. si ex fals. instrum. (7, 58). ²⁰) iam dicta plerique Cdd. edd. indicta quidam optimi Cdd., ut puto pro modo dicta; intellige sententiam de falsi crimine dictam. ¹) Exstat in Cdd. 12. 13. 14. 15. 17. De re cf. L. 1.

§. 1. D. quae sent. (50, 8). L. 1. C. de errore calc. (2, 5). L. 2. C. de re iud. (7, 52). L. 13. §. 1. D. de div. temp. praescr. (44, 3). L. 8 pr. D. de adm. rer. ad civ. (50, 8). L. 2. C. de i. fisci (10, 1).

²) Excidit error.

Tit. V^B. ex incerto fonte primum in ed. Cuiac. 1586. est editus. Sententia etiam extant L. 39 pr. §. 1. D. de reb. auct. iud. (42, 5), sed prior mutata. ¹) Cf. L. 33 pr. D. eod. L. 6. §. 1. D. quib. ex caus. in poss. (42, 4).

creditoribus constitutis, ex his usque ad pubertatem alimenta praestanda sunt. 2. ² Eius, qui ab hostibus captus est, bona uenire non possunt, quamdiu reuertatur.

TIT. VI. DE INTERDICTIS.

[*L. 3. D. ne quid in loco sacro* (43, 6).

L. 2. D. de loco publ. fruendo (43, 9).¹]

1. ² Retinendae possessionis gratia comparata sunt interdicta, per quae eam possessionem, quam iam habemus, retinere uolumus; quale est *VTI POSSIDETIS* de rebus soli, et *VTRVBI* de re mobili. Et in priore quidem is potior est, qui redditus interdicti tempore nec ui nec clam nec precario ab aduersario possidet; in altero uero potior est, qui maiore parte anni retrorsum numerati nec ui nec clam nec precario possedit. 2. Ut interdictum,³ ita et actio⁴ proponitur, ne quis uia publica aliquem prohibeat. cuius rei sollicitudo ad uiarum curatores pertinet. Ab uiarum⁵ munitione nemo exceptus est. si quis tamen in ea aliquid operis fecerit, quo commeantes impediuntur, demolito opere condemnatur.⁶ 3. ⁷ Non tantum si ipse dominus possessione deiciatur,⁸ utile interdictum est, sed etiam si familia eius. familiae autem no-

²) Cf. *L. 6. §. 2. D. quib. ex caus. in poss.* (42, 4).

Tit. VI. ¹) *Is quoque, cui statua in publico ponenda locata est, loco publico frui videtur.* ²) Cf. *Gai. 4, 148—152.* ³) *L. 2. §. 45. D. ne quid in loco publ.* (43, 8). ⁴) *Quaenam? Vix enim cogitaveris de iniuriarum actione L. 13. §. 7. D. de iniur.* (47, 10), quae ad hoc proprie proposita non est. Sed etiam sequentia produnt, locum nec integrum nec sanum esse. Puto igitur, verba ita et actio fugitiva esse et post prohibeat reticienda, ubi fere haec olim, secuta sint: si uiam publicam ante aedificium suum non munierit ut oporteat. De re cf. *L. Iul. munic. 32—45. L. un. §. 3. D. de via publ.* (43, 10). ⁵) pertinet, a quarum *Cdd. edd. Postea ad in ea intellige munitione.* ⁶) *Antea ita, ut locata demolitione operis attribueretur redemptori, quanti locatum esset cum dimidio condemnandus. Postea ipse fiscus per seruos demoliti operis expensas ab eo exegisse videtur.* ⁷) *In ed. Haen. hinc ex Cdd. incipit Tit. VII. de interdicto utrum vi. De re cf. L. 1 pr. §§. 15—17. L. 3. §§. 10. 11. D. de vi* (43, 16). *Cic. pro Caec. 19. 20.* ⁸) *Ex Cuiac. cj. deiciatur Cdd. edd. male; nam interpretatur Paullus familiae nomen, de qua deiciente tantum, non deiecta*

mine etiam duo serui continentur. 4. ⁹Vi deicitur non tantum, qui oppressu multitudinis aut fustium aut telorum aut armorum metu terretur, sed et is, qui uiolentiae opinione comperta possessione cessit, si tamen aduersarius eam ingressus sit. 5. ¹⁰De naui ui deiectus hoc interdicto experiri non potest; sed utilis ei actio de rebus recuperandis, exemplo 'iudicii¹ ui honorum raptorum, datur. idemque de eo dicendum est, qui carruca aut equo deicitur; quibus non abductis, iniuriarum actio datur. 6. ²Vi deiectus uidetur et qui in praedio ui retinetur, et qui in uia territus est, ne ad fundum suum accederet. 7. ³Qui ui aut clam aut precario possidet ab aduersario, impune deicitur. 8. ●Ex aedibus⁴ ui possessis si aliquae res arserint, uel serui decesserint, licet id sine dolo eius, qui deiecit, factum sit, aestimatione tamen condemnandus est, qui ita uoluit adipisci rem iuris alieni.

[L. 60 pr. §. 1. D. de usufructu (7, 1).

L. 71. D. de aqua quotid. (43, 20).

L. 21. 23. 25. D. quemadm. servit. amitt. (8, 6).]

9. Si inter uicinos ex communi riuo aqua ducatur, 'diuidi⁵ prius 'deceat⁶ 'et his⁷ uicibus, quibus a singulis duci consuevit, ducenti 'aquam⁸ uis fieri prohibetur.⁹ alienam autem aquam usurpanti nummaria poena irrogatur. Cuius rei cura ad sollicitudinem praesidis spectat.²⁰ 10. 'Reddito interdicto, actio quanquam proponatur¹ ex eo, ut quis, quod precario

edictum caverat. ⁹ Cf. Cic. pro Caec. 16. L. 1. §. 29. L. 3. §. 7. D. de vi (43, 16). ¹⁰ Cf. L. 1. §§. 6. 7. D. de vi (43, 16). ¹ de

Cdd. edd., natum sc. ex iud., cuius priores litterae a v. exemp-lo absorptae sunt. ² Cf. L. 1. §§. 47. 24. D. de vi (43, 16). ² Cf. Gai. 4, 154. ⁴ Ex rebus Cdd. edd. Cf. L. 1. §§. 34. 35. L. 19.

D. de vi (43, 16). ⁵ indici vel induci Cdd. interdici ex Cuiac. cf. edd. A. et Haen. inepto sensu. Cf. L. 4. D. de aqua quot. (43, 20). L. 19. §. 4. D. comm. div. (10, 3). ⁶ Sic multi Cdd., debet alii, edd. ⁷ Sic multi Cdd. ex his (vel his) alii, edd.

⁸ autem (puta at pro aq) Cdd. edd. eam Schult. cf. ⁹ Aduersus quemcunque. De duplici inter riuales interdicto cf. L. 1. §. 26. D. de aqua quot. (43, 20). ²⁰ Cf. L. 2. C. de extraord. cogn. (50, 13). L. 4. 6. C. de servit. (3, 32). ¹ Redditur interdicti (interdictio Cd. 19.) actio quae (sc. q̄ pro qq) proponitur (proponatur Cdd. 2. 6.) Cdd. edd. Actionem vel agi ex interdicto dici solere, Schult. animadvertit ex Spartian. Pesc. 2.

habet, 'restituatur, tamen²² et ciuilis actio huius rei, sicut commodati,³ competit: eo uel maxime, quod ex beneficio suo unusquisque iniuriam pati non debet. 11. ⁴Precario possidere uidetur non tantum, qui per epistolam uel quacumque alia ratione hoc sibi concedi postulauit, sed et is, qui nullo uoluntatis indicio, patiente tamen domino, possidet. 12. ⁵Heres eius, qui precariam possessionem tenebat, si in ea manserit, magis dicendum est, clam uideri possidere: nullae enim preces eius uidentur adhibitae. et ideo persecutio eius rei semper manebit, nec interdicto locus est. 13. ⁶Arbor, quae 'in alienas aedes uel⁷ in uicini agrum imminet, nisi a domino sublucari non potest, isque conueniendus est, ut eam sublucet. quodsi conuentus dominus id facere noluerit, a uicino luxuries ramorum compescatur; idque qualiscumque dominus facere non prohibetur. 14. ⁸Aduersus eum, qui hominem liberum uinxerit, suppresserit, incluserit, operamue, ut id fieret, dederit, tam interdictum quam legis Fabiae super ea re actio redditur; et interdicto quidem id agitur, ut exhibeatur is, qui delinquitur, lege autem Fabia, ut etiam poena nummaria coerceatur. 15. ⁹Bene concordans matrimonium separari a patre diuus Pius prohibuit: itemque a patrono libertum, a parentibus filium filiamque; nisi forte quaeratur, ubi utilius morari debeat. 16. ³⁰Omnibus bonis, 'quae quis¹ habet quaeque habiturus est, obligatis, nec concubina, nec filius natura-

²²) restituatur. nam *Cdd. edd.* ³) *Praescriptis uerbis ad similitudinem commodati.* Cf. *L. 2. L. 19. §. 2. D. de precar.* (43, 26):

⁴) Cf. *L. 4. §. 4. D. de precar.* (43, 26). ⁵) Cf. *L. 11. D. de diu. temp. praescr.* (44, 2). *L. 12. §. ult. — L. 8. §. ult. D. de precar.* (43, 26). *L. 2. C. eod.* (8, 9). ⁶) Cf. *L. 1 pr. §§. 7—9. D. de arbor. caed.* (43, 27). *Fest. v. Sublucare.* ⁷) *Cuiacius*

haec v. expungi iubebat, sine causa. Hoc enim dicit Paulus, arboris sublucationem, tam si in aedes (ubi etiam totam adimere licet) quam si in agrum vicini immineat, a domino postulari uel negante eo, ab ipso, cui arbor nocet, perfici posse. Cui enim plus licet, minus non licere non potest. ⁸) Cf. *L. 1. 3 pr. D. de hom. lib. exh.* (43, 29). *Collat. 14, 3. §. 4.* ⁹) Cf. *Fr. Vat. 110. L. 1. §§. 3. ult. L. 3. §. 5. D. de lib. exhib.* (43, 30). *L. 3. §§. 2. 3. D. de hom. lib. exh.* (43, 29). ³⁰) Cf. *L. 6—9 pr. D. de pign.* (20, 1). *L. 1. C. quae res pign.* (8, 17). ¹) quae plerique

Cdd. edd. quaecumque Cdd. 6. 15.

lis, nec alumnus, nec ea, quae in usu quotidiano habet, obligantur; ideoque de his nec interdictum redditur.

TIT. VII. DE '(VERBORUM)¹ OBLIGATIONIBVS.

1. ²Obligationum firmandarum gratia stipulationes inductae sunt, quae quadam uerborum sollemnitate concipiuntur, et appellatae, quod per eas firmitas obligationum coustringitur, stipulum enim ueteres firmum appellauerunt. 2. 'Verborum obligatio inter praesentes, non etiam inter absentes contrahitur. Quodsi scriptum fuerit instrumento, promisisse aliquem, perinde habetur atque si interrogatione praecedente responsum sit.

[L. 136 pr. §. 1. D. de verb. obl. (45, 1).]

3. ⁴Fructuarius seruus si quid ex re fructuarii aut ex operis suis acquirit, ad fructuarium pertinet. quicquid autem aliunde uel ex re proprietarii acquirit, domino proprietatis acquirit. 4. ⁵Cum facto promissoris res in stipulatum deducta intercidit, perinde agi ex stipulatu potest ac si ea res exstaret. ideo promissor aestimatione eius punitur, maxime si in dolum quoque eius concepta fuerit stipulatio.

TIT. VIII. DE NOVATIONIBVS.

1. ¹Non solum per nosmet ipsos nouamus, quod nobis debetur, sed per eos etiam, per quos stipulari possumus, ueluti per filiumfamilias uel seruum, iubendo uel ratum habendo. Procurator quoque noster ex iussu nostro receptum est ut nouare possit.

TIT. IX. DE STIPVLATIONIBVS '(PRAETORIIS)¹.

1. ²Substitutus heres ab instituto, qui sub condicione scriptus est, utiliter sibi institutum hac stipulatione cauere

Tit. VII. ¹ Ex Schult. ej. suppleni. ² Cf. supra 2, 3. pr. I. de verb. obl. (3, 15). Isidor. Orig. 5, 24, §. 30. ³ Cf. §§. 12. 17. I. de inutil. stip. (3, 19). ⁴ Cf. Gai. 3, 164. 165. ⁵ Cf. L. 23. L. 91 pr. D. de verb. obl. (45, 1).

Tit. VIII. ¹ Cf. L. 16. 20 pr. L. 22. 23. D. de novat. (46, 2).

Tit. IX. ¹ Hoc addendum apparet. ² Cf. L. 12. 13. D. qui satisd. cog. (2, 8). L. 8 pr. D. de stip. praet. (46, 5).

'compellit,³ ne petita bonorum possessione res hereditarias deminuat: hoc enim casu⁴ ex die interpositae stipulationis duplos fructus⁵ praestare compellitur. Huius 'autem⁶ praeiudicium⁷ a superiore differt, quo quaeritur, an ea res, de qua

³) *Hoc factum suspicor ex pūlat (postulat), c' (com) ex cauerie, ut forte scriptum erat, praefixa, idque effecisse, ut post sibi inculcaretur institutum, quod olim institutus scriptum, ut habet Cd. 40., post casu (ubi in Cd. 40. est in die) excidissee puto, et scriberetur cauere. Itaque lego: sibi hac stip. cauere postulat: et postea: hoc enim casu institutus ex die etc. Alii delent ab ante instituto.*

⁴) *t. e. si institutus res hereditarias deminuat.* ⁵) *Rerum deminutarum (cf. Interpr. ad h. l.); earum enim fructus dolo suo non cepisse videtur. Cf. 1, 13^b. §. 8.* ⁶) *enim Cdd. edd. autem Cd. 21.* ⁷) *Hinc apparet, hanc stipulationem pependisse a praeiudicio quodam, in quo non quanta hereditas esset, sed aliud quiddam, quaerebatur, Paullumque antea de alia stipulatione egisse, quae tum tantum locum habebat, si praeiudicio pronuntiatum erat, rem maiorem (vel non minorem) esse centum sestertiis. Iam quod illud praeiudicium attinet, etiam ex L. 12. cit. patet, praetorem tantum ex causa iubere solere hanc stipulationem interponi; et in L. 8 pr. cit. simile quid intellectum esse, verba 'praetor enim' etc. produnt, quibus cogimur quae ibi praecedunt verba 'in diem longiorem' illa accipere, ut eo sequens 'enim' respiciat, quasi dictum esset 'tantum in longiorem diem'. Et sane in arbitrio praetoris erat, utrum ipse cognoscendo, quod Iustinianus L. 1. §. 9. D. de stip. praet. (46, 5) ei solum reliquit, an praeiudicio rem confiscare vellet. Hoc vero praeiudicium illa conceptum fuisse, an longior videretur dies conditionis, sub qua heres institutus erat, ideoque etiam possessionis iuris incerti ei dandae, Paullus et h. l. et L. 8 pr. cit. dicere videtur; si enim longior erat, velut conditionis 'si consul factus erit', captiorum sine satisfactione maxime ob fructus rerum alienatarum substituto fiebat beneficium possessionis instituto datae; si minus, velut in hac conditione 'si intra quattuor menses monumentum mihi fecerit' calumniose videbatur substitutus satis petere, quem alius antecedebat. In Mucianae cautionis condiciones, quae semper longiorem diem habent, hoc discrimen non cadebat. Altera stipulatio fortasse spectabat missionem ex edicto D. Hadriani: neque enim sine ratione dicitur, cavendum fuisse legitimis heredibus ab eo, qui mittebatur, si falsam aliove modo inutile dicebatur testamentum (3, 5. §. 14); sed tum demum cavebatur, si tunc mittebatur. Unde ex h. l. consequi videtur non id quidem necessario, centenarias tantum hereditates vicesimae obnoxias fuisse (vid. libr. meum 'Gaius' p. 21), sed edictum D. Hadriani tantum ad has hereditates pertinuisse, quod et rationem habet, quoque spectare*

agitur, maior⁸ sit centum sestertiis; ideoque in longiorem diem concipitur. 2. ⁹(*Ab eo, qui in rem agit, cum pro praede litis et vindictiarum satis accipitur*),¹⁰ ex die accepti iudicii dupli fructus computantur. et tam dantes quam accipientes, heredes quoque eorum, 'procuratorum¹ cognitorumque personae, itemque 'sponsorum² eadem stipulatione comprehenduntur; eorum quoque, quorum nomine promittitur.³ 3. ⁴Quoties iudicatum solui stipulatione satisdatur, ommissa eius actio rei iudicatae persecutionem non excludit. 4. ⁵Emancipati liberi praeteriti si uelint se miscere paternae hereditati, et cum his, qui in potestate remanserint, communis patris diuidere hereditatem, antequam bonorum possessionem petant, de conferendo cauere cum satisfactione debebunt. quodsi satisfacere non possunt, statim ex fide bonorum confusionem, excepto peculio castrensi, facere cogendi sunt.⁶

TIT. X. DE CONTRAHENDA AVCTORITATE.¹

1. Ob metum impendentis damni uicinus uicino '(repro-) millere, procurator uicini)² satisfacere debet, 'aditis spon-

videntur ambages illae et difficultates, de quibus imperator queritur in L. 3. C. de edicto D. Hadr. (6, 33). Ceterum alia omnia sentiunt de h. l. Rudorff. ad Puchtae Inst. III. §. 320. p. 291. Hist. iur. II. p. 121. 131. 212. O. Bülow. de praeiudic. form. p. 15.

⁸ *Alias quaeritur, an res non minor sit, veluti Gai. 2, 274. 3, 42, 4, 14. 15.* ⁹ *Cf. Fest. v. Vindictiae. supra 1, 13^b. §. 8. L. 1.*

Th. C. de fruct. et lit. exp. (4, 19). L. un. Th. C. de usur. rei iud. (4, 19). Ambros. ep. 29. L. Rom. Burg. 35. — L. 69. 158. D. de V. S. (50, 16). L. 2. §. 2. D. de praet. stip. (46, 5). Tit. D. iud. solvi (46, 7). ¹⁰ *Haec fere aut excidisse ob similiter desinens aut recisa esse, etiam ostendunt v. tam dantes quam accipientes simpliciter posita. Cf. Fr. Vat. 333.*

¹ *procuratores (ex ambigua nota procurator.) Cdd. edd.* ² *sponsores Cdd. edd. De re cf. L. 5. D. iudic. solvi (46, 7).* ³ *Sc. cum quis alieno nomine convenitur.* ⁴ *Cf. L. 8. §. 3. D. de novat. (46, 2).* ⁵ *Cf. Ulp. 28, 4. L. 3 pr. §. 5. L. 8. D. de collat. (37, 6). L. 13. D. de cond. causa data (12, 4). — Fein 'Collation' p. 91.* ⁶ *Cf. L. 52. §. 8. D. pro soc. (17, 2). L. 1. §§. 10. 11. 15. D. de collat. (37, 6).*

Tit. X. 1) Excidisse videtur: 'et de damni infecti stipulatione', cum in edicto quoque duplae stipulationem (quo pertinet contrahenda-auctoritas) cautio de damno infecto sequeretur. De hac vero sola sententias quasdam Visigothi vel librarii servaverunt, Vid. Heimbach. in Repert. Lips. 1843. III p. 142. ² *Haec*

soribus,³ super eo quod damni acciderit. 2. ⁴De communi pariete utilitatis causa hoc coepit observari, ut aedificet quidem 'cuius⁵ aedificare interest, cogatur uero socius portionis suae impensas agnoscere.

TIT. XI. DE DONATIONIBVS.

1. Species extra dotem a matre in honorem nuptiarum praesente filia genero traditae donationem¹ perfecisse uidentur. 2. Probatio traditae uel non traditae possessionis² non tam in iure quam in facto consistit; ideoque sufficit ad probationem, si rem corporaliter 'teneam.³ 3. ⁴Pater si filiofamilias aliquid donauerit et in ea uoluntate perseuerans decesserit, morte patris donatio conualescit. 4. ⁵Cum unius rei in duos donatio confertur, potior est ille, cui res tradita est: nec interest, posterior 'quis⁶ an prior acceperit, et exceptae necne personae sint. 5. ⁷Inuitus donator de euictione rei donatae promittere non cogitur, nec eo nomine, si promiserit,⁸ oneratur;⁹ quia lucratiuae rei possessor ab euictionis actione ipsa iuris ratione depellitur.

[L. 34 pr. D. de donat. (39, 5).]

6. ¹⁰Ei, qui aliquem a latrunculis uel hostibus eripuit, in

ob ὁμοιοτέλετον excidisse videntur. Cf. L. 7 pr. D. de damno inf. (39, 2). ³ i. e. non fidepromissoribus vel fideiussoribus, quorum durior condicio quibusque opus non est, quoniam haec stipulatio ex edicto praetoris urbani descendit, peregrinos nesciente. Sed nisi aliud de damno infecto edictum praetoris peregrini fuisset, haec verba ab urbano addita non forent. ⁴ Cf. L. 8. D. de serv. pr. urb. (8, 2). L. 11. D. si serv. (8, 5). L. 12. 28. D. comm. div. (10, 3). L. 35—37. 41. D. de damno inf. (39, 2). ⁵ cui (i. e. cui.) Cdd. edd.

Tit. XI. ¹ sc. filiae factam. Cf. L. 41 fin. D. de mort. c. don. (39, 6). — Fr. Vat. 269. ² Cum de donandi animo constat. ³ Ex Rittersh. cj. teneant (vel teneat vel teneatur) Cdd. edd. ⁴ Cf. Fr. Vat. 274. ⁵ Cf. L. 15. C. de rei vind. (3, 32). Fr. Vat. 249 (4). ⁶ Malim qui sit. ⁷ Cf. L. 18. §. 3. D. de donat. (39, 5). L. 62. D. de aedil. ed. (21, 1). ⁸ sc. ad promittendum obstrictum se putans; nam si donandi animo promisit, tenetur. L. 2. C. de evict. (3, 45). nisi promiserit Rittersh. cj. ⁹ Exceptione tutus. ¹⁰ Est etiam L. 31. §. 1. D. de donat. (39, 5), sed quibusdam mutatis.

infinitum donare non prohibetur;¹¹ si '(id)² tamen donatio et non merces eximii laboris appellanda est: quia contemplationem salutis certo modo aestimari non placuit.

TIT. XII. DE IURE FISCO ET POPULI.

[L. 45 pr. §§. 1. 2. D. de iure fisci (49, 14).]

1. ¹Eius bona, qui sibi ob aliquod admissum flagitium mortem consciuit, fisco vindicantur. quodsi taedio uitae aut pudore aeris alieni uel uoletudinis alicuius impatientia hoc admisit, non inquietabuntur, sed ordinariae successioni relinquuntur.

[L. 45. §. 3. D. de iure fisci (49, 14).]

2. ²Ei etiam uelut indigno auferetur hereditas, qui 'affinem³ uel cognatum, cui ipse ab intestato successurus erat, testamentum facere prohibuit, aut ne iure subsisteret, operam dedit.

[L. 21. D. de his, quae ut ind. (34, 9).]

3. ⁴Si pater uel dominus id testamentum, quo filius eius uel seruus heredes instituti sunt aut legatum acceperunt, falsum redarguant nec obtineant, fisco locus est. 4. ⁵Aetati eius, qui accusat testamentum, si non obtineat, succurri solet in id, quod ita amisit; maxime si tutoris aut curatoris consilio actio instituta sit.

[L. 36. D. de minor. (4, 4).?]

5. ⁶In ea prouincia, ex qua quis originem ducit, officium fiscale administrare prohibetur, ne aut graciosus aut calumniosus apud suos esse uideatur. 6. ⁷Quoties sine auctoritate iudicati officiales alicuius bona occupant uel describunt uel sub obseruatione⁸ esse faciunt, adito procuratore iniuria sub-

¹¹) *Plerique Cdd. prohibemur ex aliis edd.* ²) *Geminavi.*

Tit. XII. ¹) *Est etiam L. 49. §. 2. D. h. t. posterior pars. Cf. L. ult. D. de bon. eor. qui ante sent. (48, 21).* ²) *Cf. L. 1 pr. D. si quis aliq. test. (29, 6). L. 2. C. eod. (6, 34).* ³) *i. e. uxorem vel maritum (Fr. Vat. 218. 262. 302. L. 38. §. 1. D. de usur. (22, 1). Klenze in Zeitschr. f. gesch. RW. VI. p. 110), inter quos hoc facillime fieri potest.* ⁴) *Cf. L. 5. §. 3. D. de his quae ut ind. (31, 9).* ⁵) *Cf. L. 5. §. 9. L. 22 fin. D. eod. L. 2. C. eod. (6, 35).* ⁶) *Cf. Cuiac. parat. ad Cod. 1, 41.* ⁷) *Cf. Fr. de i. fisci 14.* ⁸) *Cf. L. 3 fin. D. de acq. vel amitt. poss.*

mouetur, et rei huius auctores ad praefectum praetorio puniendi mittuntur. 7. ⁹Litem in perniciem priuatorum fisco donari non oportet, nec ab eodem donatam suscipi. 8. ¹⁰Imperatorem litis causa heredem institui inuidiosum est: nec enim calumniandi facultatem ex principali maiestate capi oportet. 9. ¹Ex nuda pollicitatione nulla actio nascitur; ideoque eius bona, qui se heredem imperatorem facturum esse iactauerat, a fisco occupari non possunt.

[L. 23. D. de leg. 3.

L. 2. D. de offic. proc. Caes. (1, 19).]

10. ²Priuilegium fisci est, inter omnes creditores primum locum tenere. 11. ³Quicumque a fisco conuenitur, non ex indice uel exemplo alicuius scripturae, sed ex authentico conueniendus est, '(nisi) et sic ⁴contractus fides possit ostendi. Ceterum calumniosam scripturam uim iustae petitionis in iudicio obtinere non conuenit. 12. ⁵Eius bona, qui falsam monetam percussisse dicitur, fisco uindcantur. quodsi serui ignorante domino id fecisse dicantur, ipsi quidem summo supplicio afficiuntur, domino tamen nihil aufertur; quia peiorem domini causam serui facere, nisi forte scierit, omnino non possunt.

[L. 45. §§. 4—14. D. de iure fisci (49, 14). .

L. 38 pr. D. de poenis (48, 19).]

TIT. XIII. DE DELATORIBVS.

1. Omnes omnino deferre alterum et causam pecuniariam fisco nuntiare prohibentur; ¹nec refert, mares istud an feminae faciant, serui an ingenui au libertini, an suos an extraneos

(41, 2). ⁹ Cf. L. 22. §. 2. D. de i. fisci (49, 14). L. 2. C. ne fisc. vel resp. (2, 19). ¹⁰ Est etiam L. 91. D. de hered. inst. (28, 5). Cf. §. ult. I. quib. mod. testam. inf. (2, 17). ¹ Partim extat etiam in L. ult. D. qui testam. fac. (28, 1). Cf. §. ult. I. cit.

² Cf. L. 34. 38 pr. D. de reb. auct. iud. (42, 5). L. 17. 37. D. de i. fisci (49, 14). ³ Est etiam L. 2. D. de fide instr. (22, 4). ⁴ etsi (supplenda c ex sequenti v.) Cdd. edd. ita si Dig. Schol. Basil. 22, 1. §. 31. legisse uidetur et sic nisi. ⁵ Cf. infra 5, 23. §. 1. L. 1. 2. C. de falsa mon. (9, 24).

Tit. XIII. ¹ Si id praemii captandi causa faciant, non si iustam causam habeant. L. 2 pr. D. de iure fisci (49, 14). L. 3.

deferant: omni enim modo puniuntur. 2. Serui fiscales, qui causam domino prodere ac nuntiare contendunt, deferre non videntur. 2 Subornati sane reum prodere coguntur, ne qui, quod per se non potest, per alium deferat. perinde autem subornatores ac delatores puniuntur. 3. 3 Dammati serui, siue post sententiam siue ante sententiam dominorum facinora confessi sint, nullo modo audiuntur, nisi forte reos deferant maiestatis.

TIT. XIV. DE QVAESTIONIBVS HABENDIS.¹

1. 2 In criminibus eruendis quaestio quidem adhibetur; sed non statim a tormentis incipiendum est. ideoque prius argumentis quaerendum est, et, si suspicione aliqua reus urgeatur, adhibitis tormentis de sociis et sceleribus suis confiteri compellitur. 2. 3 Unius facinoris plurimi rei ita audiendi sunt, ut ab eo primum incipiatur, qui timidior et tenerae aetatis esse uideatur.

[L. 18. §§. 1. 2. 3. D. de quaest. (48, 18).]

TIT. XV. DE TESTIBVS.¹

21. Suspectos gratiae testes, et eos uel maxime, quos accusator de domo produxerit, uel uitae humilitas infamauerit, interrogari non placuit: in 'testibus' enim et uitae qualitas spectari debet et dignitas. 2. 4 In affinem uel cognatum inuiti testes interrogari non possunt. 3. Aduersus se inuicem parentes et liberi, itemque '(patroni et)'⁵ liberti nec uolentes ad testimonium admittendi sunt; quia 'sincerum'⁶ testimonium

C. de delat. (10, 11). 2) Cf. L. 2. §. 5. D. de i. fisci (49, 14).

3) Cf. L. 2. §. 6. D. eod. L. 1. §§. 5. 19. D. de quaest. (48, 18). L. 6. C. de delat. (10, 11).

Tit. XIV. 1) In Collat. 8, 3. et 9, 3. allegatur tit. 'de testibus et de quaestionibus.' 2) Cf. L. 15. §. 41. D. de iniur. (47, 10). L. 1 pr. §. 1. L. 18. §. 2. D. de quaest. (48, 18). L. 8. §. 1. C. eod. (9, 41). 3) Est etiam L. 18 pr. D. eod.

Tit. XV. 1) Cf. ad tit. 14. not. 1. 2) §§. 1—3. etiam in Collat. 9, 3. et §. 1. pars praeterea in L. 24. D. de testib. (22, 5) extant. Ad §. 1. cf. L. 2. 3 pr. §. 1. D. eod. 3) Collat. et Cd. 30. teste ceteri Cdd. edd. 4) Cf. L. 4. D. de test. (22, 5). L. 6. C. eod. (4, 20). 5) Supplevi. 6) rei uerae Cdd. edd.

necessitudo personarum plerumque corrumpit. 4. ⁷Testes, nisi olim fidei tabularum adhibiti titubare dicantur,⁸ aduersus scripturam interrogari non possunt. 5. ⁹Qui falso uel uarie (uel oblique) testimonia dixerunt uel utrique patri prodiderunt, aut in exilium aguntur, aut in insulam relegantur, aut curia submouentur.¹⁰ 6. ¹In re pecuniaria tormenta, nisi cum de rebus hereditariis quaeritur, non adhibentur; aliae² autem iureiurando aut testibus explicantur.

TIT. XVI. DE SERVORVM QVAESTIONIBVS.¹

1. ²Seruum de facto suo in se interrogari posse, ratio aequitatis ostendit: nec enim obesse ei debet, qui per seruum aliquid sine cautione commodat aut deponit. 2. ³Iudex tutelaris, itemque centumuiro si aliter de rebus hereditariis uel de fide generis instrui non possunt, poterunt de seruis heredita-

Cf. not. ad Collat. ⁷ *Cf. §. 11. I. de inutil. stip. (3, 19). L. 7. §. 12. D. de pact. (2, 14). L. 14. C. de contrah. et comm. stip. (8, 38). L. 1. C. de testib. (4, 20).* ⁸ cum de fide tabularum nihil dicitur (diceretur uel dicitur alii) *Cdd. plerique edd., quod nec Paulo dignum est nec veram efficit sententiam (cf. II. cit. not. 7.) nec Cdd. fidei respondet. de omittunt novem Cdd.; pro cum Cdd. duo habent enim; in iisdem pro nihil dicitur legitur nihil adhibiti iurare dicuntur et. Unde quaedam omissa, quaedam addita, quaedam corrupta, quaedam transposita esse apparet. Restituo: nisi (pro nihil, quod eadem sigla notatur) olim (pro cum sive enim) fidei tabularum adhibiti titubare dicantur. De testibus titubantibus cf. Cic. pro Flacco 10, 22. Hoc vero Paullus dicere videtur, aduersus id, quod tabulis testato confectis scriptum est, alios testes interrogari non posse, nisi ii testes, qui conficiendis tabulis adhibiti fuerint, de eo, quod scriptum sit, inter se dissentiant vel alius titubent. Idem igitur accuratius dicitur, quod ex Graecorum libris initio tit. C. de testib. restitutum est.* ⁹ *Extat etiam in Collat. 8, 3., ubi vid. not. et in L. 16. D. de testib. (22, 5). Cf. Ed. Theoder. 42.* ¹⁰ *Cf. Lamprid. Alex. 16.* ¹ *Cf. infra 5, 16. §. 2. L. 10. 13. 18. C. de quaest. (9, 41). L. 9 pr. D. eod. (48, 18). L. 1. §. 1. C. de iureiur. pr. calumn. (2, 59).* ² *Ex Cuiac. cj. ed. Haen. alias Cdd. ed. A. Tit. XVI. 1) Cf. not. 1. ad tit. 14. 2) Cf. L. 15. C. de quaest. (9, 41). L. 8. C. de testib. (4, 20). 3) Breviata extat in L. 18. §. 4. D. de quaest. (48, 18). Cf. 5, 15. §. 6. L. 1. §. 3. D. de tutelae et rat. (27, 3). L. 34. D. de adm. et peric. (26, 7). L. 12. D. de susp. tut. (26, 10).*

riis habere quaestionem. 3. ⁴Servi alieni in alterius caput non nisi singuli torqueri possunt. et hoc inuito domino non est permittendum, nisi delator, cuius interest quod intendit probare, pretia eorum, quanti dominus taxauerit, inferre sit paratus uel certe deterioris facti serui subire taxationem. 4. ⁵Seruo, qui ultro aliquid de domino confitetur, fides non accommodatur: nec enim oportet in rebus dubiis salutem dominorum soruorum arbitrio committi. 5. ⁶Servi in caput domini neque a praeside neque a procuratore, neque in pecuniariis neque in capitalibus causis interrogari possunt. 6. ⁷Communis seruus in caput alterius ex dominis torqueri non potest. 7. ⁸'(Quem) quis seruum⁹ ideo comparauit, ne in se torqueretur, restituto pretio poterit interrogari. 8. ¹⁰Seruus in caput eius domini, a quo distractus est, cuique aliquando seruiuit, in memoriam prioris domini interrogari non potest.

[L. 17. §§. 7. 8. D. de quaest. (48, 18).]

9. ¹Si seruus ad hoc fuerit manumissus, ne torqueatur, quaestio de eo nihilominus haberi potest. 10. ²Quaestioni eius latronis, quem quis obtulit, cum de eo confiteretur, fidem accommodari non conuenit: nisi id forte uelandae conscientiae suae gratia, quam cum reo habuit, fecisse doceatur. 11. ³Neque accusator per alium accusare, neque reus per alium defendi potest; nisi⁴ ingratum libertum patronus accuset, aut⁵ rei absentia defendatur.

⁴) Cf. L. 13. D. de quaest. (48, 18). L. 8. D. de praescr. verb. (19, 5). L. 15. §§. 33. 41. D. de iniur. (47, 10). Ed. Theoder. 100.

⁵) Est etiam L. 18. §. 5. D. de quaest. (48, 18). Cf. 5, 13. §. 3. L. 1. §. 5. L. 9. §. 1. D. eod. ⁶) Cf. L. 1. §. 16. L. 9 pr. D. eod. L. 1. 6. C. eod. (9, 41). Cic. pro Mil. 22. pro rege Deiot. 1. orat. part. 35. Tacit. A. 2, 30. ⁷) Cf. L. 3. D. L. 13. C. h. t. ⁸) Cf. Ed. Theoder. 101. L. 1. §§. 6. 14. D. eod.

⁹) Qui seruus Cdd. edd. ¹⁰) Est etiam L. 18. §. 6. D. h. t. Cf. L. 1. §. 12. L. 17. §. 3. D. eod. Tacit. A. 2, 30, 3, 67. Dio 55, 5. 57, 19. ¹) Cf. L. 1. §. 13. D. eod. Ed. Theoder. 102.

²) Cf. L. 1. §. 26. D. eod. L. 4. C. eod. ³) Cf. supra 5, 5 a. §. 9. Hinc olim tit. de accusationibus coepisse recte creditur. ⁴) Cf. L. 35. §. 1. D. de procur. (3, 3). L. 4. D. de obseq. (37, 15).

⁵) Cf. L. 33. §. 2. L. 71. D. de procur. (3, 3). L. 10. L. 13. §. 1. D. de publ. iud. (48, 1). L. 3. C. de accus. (9, 2).

[L. 9. D. de accus. (48, 2).]

12. ¹⁶ Si pecunia data iudici reus absolutus esse dicatur, idque in eum fuerit comprobatum, ea poena damnatur, qua reus damnari potuisset. 13. ⁷ In convictum reum, siue torqueri possit siue non possit, pro modo admissi sceleris statuendum est. 14. ⁸ Reis suis edere crimina accusatores cogendi sunt; scire enim oportet, quibus sint criminibus sponsuri.

[L. 18. §§. 9. 10. D. de quaest. (48, 18).

L. 10. D. de feriis (2, 12).]

TIT. XVII. DE ABOLITIONIBVS.

¹ 1. Abolitio est deletio, obliuio uel extinctio accusationis. 2. ² Post abolitionem publicam a delatore suo ³ reus intra tricesimum diem repeti potest, postea non potest. 3. ⁴ Summa supplicia sunt crux, crematio, decollatio; mediocrium autem delictorum poenae sunt metallum, ludus, deportatio; minimae, relegatio, exsilium, opus publicum, uincula. Sane qui ad gladium dantur, intra annum consumendi sunt.

TIT. XVIII. DE ABACTORIBVS. ¹

1. ² Abigeatores ³ sunt, qui unum equum '(uel)' ⁴ duas equas, totidemque boues. (oues) uel capras decem, 'porcos' ⁵ quinque abegerint. 'qui quid uero intra hunc numerum fuerit abigeatus, ⁶ in poenam ⁷ furti pro qualitate eius aut in duplum

¹⁶) Cf. L. 4. C. de custod. reor. (9, 4). Nov. 124. c. 2. ⁷) Cf. L. 16. C. de poenis (9, 47). ⁸) Cf. Tacit. H. 2, 10.

Tit. XVII. ¹) In epit. Aegid. servata et licet rectam definitionem contineat, suspecta. Cf. Haen. ad rubr. Th. C. de abolit. (9, 37). ²) Cf. L. 10. §§. 1. 2. D. ad SC. Turpill. (48, 16). L. 1. C. de gener. abol. (9, 43). ³) Post privatam tantum ab alio. L. 3. §. 4. D. de accus. (48, 2). L. 4. §. 1. D. ad SC. Turpill. (48, 16). ⁴) Cf. L. 8. 28 pr. §§. 1. 2. D. de poenis (48, 19). Tit. D. de interd. et releg. (48, 22). Collat. 11, 7. §§. 3. 4.

Tit. XVIII. ¹) Rectius Collat. 11, 2. 'de abigeatoribus'. ²) Est etiam Collat. 11, 3., ubi vid. not. et cf. Ed. Theoder. 57. ³) Abactores Cdd. edd. ⁴) Ex Coll. ⁵) Aliqui Cdd. et Coll. aut porcos plerique Cdd. edd. ⁶) quicquid uero i. h. n. f. ablatum Cdd. edd. ⁷) in poena septem Cdd. poena plerique Cdd.

aut in 'quadruplum⁸ conuenitur; uel fastibus caesus in opus publicum unius anni datur, aut (*seruus*) sub poena uinculorum domino restituitur.

[2. *Collat.* 7, 2. §. 1.]

3. Si ea pecora, de quibus quis 'litigabat,⁹ abegerit, ad forum remittendus est, atque ita conuictus in duplum uel in 'quadruplum¹⁰ furis more damnatur.

[4. *Collat.* 11, 5. §. 1.]

TIT. XIX. DE SACRILEGIS.

1. ¹Qui noctu manu facta praedandi ac depopulandi gratia templum irrumpunt, bestiis obiciuntur; si uero per diem leue aliquid de templo abstulerint, uel deportantur honestiores, uel humiliores in metallum damnantur.

[L. 11. *D. de sepulcro viol.* (47, 12).]

TIT. XX. DE INCENDIARIIS.

¹¹1. 'Incendia si qui² in oppido praedandi causa faciunt, ' (*facile*)³ capite puniuntur. 2. Qui casam aut uillam inimitiarum gratia incenderunt, humiliores in metallum aut in opus publicum damnantur, honestiores in insulam relegantur.

3. Fortuita incendia 'si inique⁴ casu uenti ferente 'siue⁵ incuria ignem supponentis ad usque uicini agros euadunt, '(et)⁶ si ex 'eis⁷ seges uel uinea uel oliuae uel fructiferae arbores concrementur, datum damnum aestimatione sarcitur.

4. Commisum uero seruorum, si domino uideatur, noxae deditioe 'sarcitur.⁸ 5. Messium sane per dolum incensores (uel) uinearum oliuarumue aut in metallum humiliores damnantur, aut honestiores in insulam relegantur. 6. ⁹Qui noctu fructiferas arbores manu facta ceciderint, ad tempus plerumque in opus publicum damnantur, aut honestiores

edd. ⁸) triplum *Cdd. edd.* ⁹) litigat *edd. uid. Collat.* 11, 4.

¹⁰) triplum *Cdd. edd.*

Tit. XIX. ¹) *Cf. L. 6 pr. D. ad leg. Iul. pecul.* (43, 13).

Tit. XX. ¹) §§. 1—5. *ex Od. Ves. Praeterea extant in Collat.* 12, 4. 2. 3., *ubi uid. notata.* ²) Incendiarii qui quid *Cd. edd.* ³) *Ex Collat.* ⁴) *quae Cd. edd.* ⁵) *uel Cd. edd.* ⁶) *Ex Collat.* ⁷) *Collat. eo Cd. edd.* ⁸) *Collat. sarcitur Cd. edd.*

⁹) *Cf. L. Rom. Burg.* 18 *fin.*

damnum sarcire coguntur uel curia submouentur uel relegantur.

TIT. XXI. DE VATICINATORIBVS ET MATHEMATICIS.

1. ¹Vaticinatores, qui se deo plenos assimulant, idcirco ciuitate expelli placuit, ne humana credulitate publici mores ad spem alicuius rei corrumpere, uel certe ex eo populares animi turbarentur. Ideoque primo fustibus caesi ciuitate pelluntur; perseuerantes autem in uincula publica coniciuntur aut in insulam deportantur uel certe relegantur. 2. ²Qui nouas et usu uel ratione incognitas religiones inducunt, ex quibus animi hominum moueantur, honestiores deportantur, humiliores capite puniuntur. 3. ³Qui de salute principis uel de summa reipublicae mathematicos, ariolos, haruspices, uaticinatores consulit, cum eo, qui responderit, capite punitur. 4. ⁴Non tantum diuinatione quis, sed ipsa scientia eiusque libris melius fecerit abstinere. ⁵Quodsi serui de salute dominorum consuluerint, summo supplicio, id est cruce, afficiuntur; consulti autem si responsa dederint, aut in metallum damnantur aut in insulam deportantur.⁶

TIT. XXII. ¹ DE SEDITIOSIS.

1. ²Auctores seditionis et tumultus uel concitatores populi pro qualitate dignitatis aut in crucem tolluntur aut bestiis obiciuntur aut in insulam deportantur. 2. ³Qui terminos effodiunt uel exarant, arboresue terminales euertunt, siquidem id serui sua sponte fecerint, in metallum damnantur; humiliores in opus publicum, honestiores in insulam amissa tertia parte bonorum relegantur aut exulare coguntur.⁴ 3. ⁵Ci-

Tit. XXI. ¹ Cf. *Collat.* 15, 2. §§. 3—6. — *Gothofr. ad L.* 4. *Th. C. de maleficiis* (9, 16). ² Cf. *Collat.* 15, 3. §. 2.

³ Cf. *Collat.* 15, 2. §. 3. *Tertull. apol.* 35. *Iul. Firm. Math.* 2, ult. *Sozom. hist. eccl.* 6, 35. ⁴ Cf. *Collat.* 15, 2. §. 2. ⁵ Cf. *Tertull. apol.* 35 *fn.* ⁶ relegantur multi *Cdd.*

Tit. XXII. ¹ *Eius* §. 2. *in corpore finium regundorum* p. 270 *Lachm.*, ubi etiam extat, *uerius sub tit. 'de poenis' citatur.* ² *Est etiam L.* 58. §. 2. *D. de poenis* (48, 19). Cf. *Tacit. H.* 2, 61. ³ *Vid. not.* 1. Cf. *Collat.* 13, 2. 3. *L.* 1. 3. *D. de term. moto* (47, 21). ⁴ *In corp. fin. reg. absunt.* ⁵ Cf. *L.* 11 *pr. D. ad leg. Corn. de sic.* (48, 8).

ues Romani,⁶ qui se Iudaico ritu uel seruos suos circumcidi patiuntur, bonis ademptis in insulam perpetuo relegantur; medici capite puniuntur. 4. Iudaei si alienae nationis comparatos seruos circumciderint, aut deportantur aut capite puniuntur.

[L. 38: §§. 3. 4. D. de poenis (48, 19).]

TIT. XXIII. AD LEGEM CORNELIAM DE SICARIIS ET
VENEFICIS.

1. ¹Lex Cornelia poenam deportationis infligit 'ei,² qui hominem occiderit, 'eiusue³ rei causa furtive faciendi cum telo fuerit, 'qui(ue)⁴ uenenum hominis necandi causa habuerit, uendiderit, parauerit, 'falsum(ue)⁵ testimonium dixerit, quo quis periret, mortisue causam praestiterit. 'quae⁶ omnia facinora in honestiores poena capitis uindicari placuit; humiliores uero aut in crucem tolluntur aut bestiis obiciuntur.

[2. Collat. 1, 4.]

3. ⁷Qui hominem occiderit, aliquando absoluitur, et qui non occidit, ut homicida damnatur: consilium enim uniuscuiusque, non factum puniendum est. ideoque qui, cum uellet occidere, id casu aliquo perpetrare non 'potuit,⁸ ut homicida 'punitur;⁹ et is, qui casu iactu teli hominem imprudenter occiderit, absoluitur.

[4. Collat. 1, 7. §. 2.

5. Collat. 2, 7.

6. Collat. 3, 2.

7. Collat. 1, 13. §§. 1. 2.]

8. ¹⁰Qui latronem caedem sibi inferentem, uel alium

⁶) Non excipit, si ipsi Iudaei sint; unde apparere videtur, Iudaeos tunc ciues Rom. non fuisse.

Tit. XXIII. ¹) Extat etiam in Collat. 1, 2. 9, 4. Cf. L. 1 pr. §. 1. L. 3. §. 5. L. 18. D. ad leg. Corn. de sic. (48, 8). §. 5. I. de publ. iud. (4, 18). ²) eis, sequente plurali numero etiam in verbis, alii Cdd. edd. ³) eiusque (uel uel eius) Cdd. edd. ⁴) et qui Cdd. edd. ⁵) falsum Cdd. edd. ⁶) ob quae plerique Cdd. edd. ⁷) Est etiam Collat. 1, 7. §. 1. ⁸) potuerit multi Cdd. edd. ⁹) puniatur multi Cdd. edd. ¹⁰) Cf. L. 4 pr. D. ad leg. Aquil. (9, 2). L. 2. 4. C. ad leg. Corn. de

quemlibet stuprum inferentem occiderit, puniri non placuit: alius enim uitam, alius pudorem 'publico¹¹ facinore defendit.

[9. *Collat.* 7, 2.]

10. ²Iudex, qui in caput fortunasque hominis pecuniam accepit, in insulam bonis ademptis 'deportatur.³ 11. ⁴Mandatores caedis perinde ut homicidae puniuntur. 12. ⁵Si putator ex arbore cum ramum deiiceret, non proclamauerit, ut uitaretur, atque ita praeteriens eiusdem ictu homo perierit, etsi in legem non incurrit, in metallum 'tamen datur.⁶ 13. ⁷Qui hominem inuitum libidinis aut promercii causa castrauerit castrandumue curauerit, siue is seruus siue liber sit, capite punitur; honestiores publicatis bonis in insulam deportantur. 14. ⁸Qui abortionis aut amatorium poculum dant, etsi id dolo non faciant, tamen (*quia*) mali exempli res est, humiliores in metallum, honestiores in insulam amissa parte bonorum relegantur; quodsi ex hoc 'mulier aut homo⁹ perierit, summo supplicio afficiuntur. 15. ²⁰Qui sacra impia nocturnaue, ut quem obcantarent, defigerent, obligarent, fecerint faciendae curauerint, aut cruci suffiguntur aut bestiis obiciuntur. 16. ¹Qui hominem immolauerint, exue eius sanguine litauerint, sanum templumue polluerint, bestiis obiciuntur, uel, si honestiores sint, capite puniuntur. 17. ²Magicae artis conscios summo supplicio affici placuit, id est bestiis obici aut cruci suffigi. Ipsi autem magi uiui exuruntur. 18. ³Libros magicae artis apud se neminem habere licet; et 'penes⁴ quoscumque reperti sint, 'ambustis his publice⁵

sic. (9, 18). L. 1. §. 4. D. eod. ¹¹) i. e. quasi populi, non suo nomine perpetrato. ²) Cf. L. 1. §. 1. D. h. t. ³) Plerique Cdd. deportetur ex aliis ed. A. ⁴) Cf. L. 15. §. 1. D. h. t. L. 5. C. de accus. (9, 2). ⁵) Cf. L. 7. D. h. t. L. 31. D. ad leg. Aquil. (9, 2). ⁶) damnatur multi Cdd. edd. datur item multi Cdd. ⁷) Cf. L. 3. §. 4. L. 4. §. 2. L. 5. 6. D. h. t. ⁸) Est etiam L. 38. §. 5. D. de poenis (48, 19). ⁹) Plerique Cdd. et Dig. homo aut mulier alii Cdd. edd. ²⁰) Cf. L. 13. D. ad leg. Corn. de sic. (48, 8) et Schulting ad h. l. Marquardt Röm. Alterth. IV. p. 134. ¹) Cf. Plin. N. H. 30, 1. Lactant. inst. 1, 21. Porphy. de abst. 2, 21. 58. ²) Cf. Marquardt l. c. ³) Cf. L. 4. §. 1. D. fam. ercisc. (10, 2). Liv. 26, 1. 39, 16. 40, 29. ⁴) Compures Cdd. si penes ex aliis edd. ⁵) ambustisque his publice

'bonisque²⁶ ademptis 'honestiores⁷ in insulam deportantur, humiliores capite puniuntur. 'nec enim⁸ tantum huius artis professio, sed etiam scientia prohibita est. 19. ⁹Si ex eo medicamine, quod ad salutem hominis uel ad remedium datum erat, homo perierit, is qui dederit, si honestior fuerit, in insulam relegatur, humilior autem capite punitur.

TIT. XXIV. AD LEGEM POMPEIAM DE PARRICIDIIS.

1. ¹Lege Pompeia de parricidiis tenetur, (qui patrem, matrem, auum, auiam, fratrem, sororem patruelem matruelem[ue], patruum, auunculum, amitam, consobrinum, consobrinam, uxorem, uirum, generum, socrum, uiricum, priuignam, priuignam, patronum, patronam occiderit.)² Qui patrem, matrem, auum, auiam, fratrem, sororem, patronum, patronam occiderint, etsi antea insuti culleo in mare praecipitabantur, hodie tamen uiui exuruntur uel ad bestias dantur.

TIT. XXV. AD LEGEM CORNELIAM TESTAMENTARIAM.

1. ¹Lege Cornelia testamentaria tenetur, qui testamentum 'quodue aliud instrumentum² falsum sciens dolo malo scri-

plerique Cdd. et edd. habent post ademptis, manifeste turbato ordine, cuius vestigia supersunt in Cdd. 7. 12. 13. 15. 21. 40., qui omittunt que, et in Cdd. 9. 31., qui praestant ademptis honestiores publice. ²⁶ bonis Cdd. edd. (translato que ad ambustis). ⁷ Ex Cdd. 9. 31. (cf. not. 25.); ceteri Cdd. edd. omittunt. ⁸ non (puta pro n'en.) Cdd. edd. De re cf. 5. 21. §. 4. Tertull. de idolol. 9. Ammian. 26. 3. 28. 1. ⁹ Cf. L. 6. §. 7. D. de offic. praes. (1, 18).

Tit. XXIV. ¹ Cf. L. 1 pr. D. de lege Pomp. de parric. (48, 9). §. 6. I. de publ. iud. (4, 18) ibique Schrader. ² Ad sequentes occisos tum propria parricidii poena pertinuisse videtur. Sed cum verum non sit, hos tantum legem Pompeiam apprehendisse et cum in omnibus Cdd. postea 'Hi' desideretur, quod edd. ante etsi inculcant, apparet, ante patrem omnia ista ob initii et finis similitudinem excidisse, quae L. 1 pr. D. cit. inde a v. 'patrem matrem' usque ad v. 'patronam occiderit' leguntur. Eiusque iacturae id quoque vestigium est, quod pars Cdd. (et edd.) pro occiderint habet occiderit.

Tit. XXV. ¹ Cf. supra 3, 7. §§. 1—4. L. 2. D. ad leg. Corn. de fals. (48, 10). L. 14. C. eod. (9, 22). ² Cf. L. 1 pr.

pserit, recitauerit, subiecerit, '(signauerit, uerumue)³ suppresserit, amouerit, resignauerit, deleuerit; ⁴' quieue⁵ signum adulterinum sculperit, fecerit, expresserit, '(uerumue)⁶ amouerit, 'reserauerit;⁷ ⁸ quieue nummos aureos, argenteos adulterauerit, lauerit, conflauerit, raserit, corruerit, uitiauerit, uultuue principum signatam monetam, praeter adulterinam, reprobauerit. (Et) honestiores quidem in insulam deportantur, humiliores autem aut in metallum 'dantur⁹ 'aut capite puniuntur, serui autem (et) post admissum manumissi in crucem tolluntur.¹⁰

[L. 19 pr.¹ §. 1. D. de lege Corn. de fals. (48, 10).]

2. ² Qui ob falsum testimonium perhibendum uel uerum non perhibendum pecuniam acceperit, dederit, iudicemue, ut sententiam ferat uel non ferat, corruerit corrumperemue curauerit, humiliores capite puniuntur, honestiores publicatis bonis cum ipso iudice in insulam deportantur.

[3. Collat. 8, 6.]

4. ³ Iudex, qui contra sacras principum constitutiones contraue ius publicum, quod apud se recitatum est, pronuntiat, in insulam deportatur. 5. ⁴ Qui rationes, acta, libellos, album propositum, testationes, cautiones, chirographa, epistolas sciens dolo malo in fraudem alicuius deleuerit, mutauerit, subiecerit, subscripserit,⁵ quieue aes inaurauerit, 'inargentaue,⁶ quieue, cum argentum uel aurum 'coqueret,⁷ aes stan-

§. 4. L. 9. §. 3. D. eod. ³) Supplevi. Cf. 4, 7. §. 1. ⁴) Cf. L. 30 pr. D. h. t. §. 7. I. de publ. iud. (1, 19). ⁵) Cdd. 19. 21. 36. quodue ceteri, edd. ⁶) Supplevi. ⁷) resignauerit complures Cdd. fortasse rectius. ⁸) Cf. L. 8. 9 pr. D. h. t. I. Gothofr. ad L. un. Th. C. si quis sol. circ. (9, 22). L. 1. Th. C. si quis pec. confl. (9, 23). Nov. Valent. 14. ⁹) Sic paene omnes Cdd. damnantur edd. ¹⁰) Haec luxata ita in Cdd. et edd. leguntur: aut in crucem tolluntur. serui autem post admissum manumissi capite puniuntur. Cf. L. 1. §. 13. D. h. t. L. 1 pr. §. 1. D. de poenis (48, 19). ¹) Pro id totum leg. in totum. ²) Est etiam Collat. 8, 5. Cf. L. 1. §. 2. L. 21. D. h. t. ³) Cf. L. 1. §. 3. D. h. t. ⁴) Cf. L. 1 pr. L. 32 pr. D. h. t. ⁵) Falso nomine vel die et consule. ⁶) Cd. 31. argentaue ceteri, edd. Cf. Plin. N. H. 21, 2, 3. ⁷) Correxī; poneret Cdd. edd., sed hoc et aegre de pignori ponendo intelligitur, et si in pignore dando aes pro auro subiicitur, certissime non falsi sed stelliona-

numue subiecerit, ¹⁸ falsi poena coercetur. 6. ⁹ Amplissimus ordo decreuit, eas tabulas, quae publici uel priuati contractus scripturam continent, adhibitis testibus ita signari, ut in summa marginis ad mediam partem perforatae triplici lino constringantur, atque 'impositae' ²⁰ supra linum cerae signa imprimantur, ut 'exteriori scripturae fidem interior seruet.' ¹ Aliter tabulae prolatae nihil momenti habent.

[L. 38. §. 6. D. de poenis (48, 19).]

27. ³ Qui uiui testamentum aperuerit, recitauerit, resignauerit, poena legis Corneliae tenetur: et plerumque aut humiliores in metallum damnantur, aut honestiores in iusulam deportantur. 8. Si quis 'instrumentum litis' ⁴ suae a procuratore suo uel cognitore aduersario proditum esse conuicerit, tam procurator quam cognitor, si humiliores sunt, in metallum damnantur; si honestiores, adempta dimidia parte bonorum in perpetuum relegantur. 9. Instrumenta penes se deposita quicumque alteri altero absente reddiderit uel aduersario prodiderit, pro personae eius condicione aut in metallum damnatur aut in insulam relegatur. 10. ⁵ Qui falsis instrumentis, actis, epistolis, rescriptis sciens dolo malo usus fuerit, poena falsi coercetur; ideoque humiliores in metallum damnantur, honestiores in insulam deportantur. 11. ⁶ Qui sibi falsum nomen imposuerit, genus parentesue finxerit, quo quid alienum 'interciperet, possideret,' ⁷ poena legis Corneliae de falsis coercetur. 12. ⁸ Qui insignibus altioris ordinis utuntur,

tus crimen committitur. L. 1. §. 2. L. 38 pr. D. de pign. act. (13, 7). L. 3. §. 1. D. stellion. (47, 20). De auro coquendo cf. Plin. 33, 3, 19. ¹⁸ Ut aes auro, stannum argento admisceretur.

⁹ Cf. Sueton. Ner. 17. ²⁰ Ex Salmasii cf. impositum (vel imposito) Cdd. edd. Cf. L. 22. §. 6. D. qui testam. fac. (28, 1).

¹ Vid. Zeitschr. f. gesch. RW. XII. p. 200. exteriores scripturae fidem interiori seruent edd. ² §§. 7—9. extant etiam in L. 39. §§. 7—9. D. de poenis (48, 19).

³ Cf. L. 1. §. 5. D. h. t. ⁴ Ex Dig. instrumenta utilitatis (et postea prodita) Cdd. edd., quod ex instrumentu in litis proditisse uidetur. ⁵ Cf. L. 4. C. h. t. (9, 22). L. 2. C. de fide instr. (4, 21). L. 4. C. si reus v. accus. (9, 6). Ambros. de offic. 3, 2. ⁶ Cf. L. un. C. de mul. nom. (9, 25). L. 13 pr. D. h. t. Valer. Max. 9, 15. §. 2. ⁷ inter-

ceperit, possederit Cdd. (sed variantes) edd. ⁸ L. 27. §. 2. D. h. t. L. 3. D. ad leg. Iul. mai. (48, 4). Apulei. Floril. 1. Tertull.

militemque confingunt, quo quem terreant uel concutiant, humiliores capite puniuntur, honestiores in insulam deportantur. 13. ²⁹ Si qui de iudicis amicitiiis uel familiaritate mentientes euentus sententiarum eius uendunt, quidue obtentu nominis eius agunt, conuicti pro modo delicti aut relegantur aut capite puniuntur. ³⁰

TIT. XXVI. AD LEGEM IVLIAM DE VI PVBLICA ET PRIVATA.

1. ¹ Lege Iulia de ui publica damnatur, qui aliqua potestate praeditus ciuem Romanum antea ad populum, nunc ad imperatorem appellantem necarit necariue iusserit, torserit, uerberauerit, '(cum)ue (nondum) condemnauerit, in ² publica uincula duci iusserit. Cuius rei poena in humiliores '(est) ³ capitis; 'honestiores in insulam ⁴ deportatione 'coercentur. ⁵ 2. Hac lege excipiuntur, ⁶ qui artem ludicram faciunt, iudicati etiam et confessi, et qui ideo in carcerem duci iubentur, quod ius dicenti non obtemperauerint, quidue contra disciplinam publicam fecerint; ⁷ tribuni etiam militum et praefecti classium ⁸ alarumue, ut sine aliquo impedimento legis Iuliae per eos militare delictum coerceri possit. 3. ⁹ Lege Iulia de ui 'pu-

apol. 6. ²⁹ Cf. L. 10. C. de accus. (9, 2). Lamprid. Commod. 14. Gothofr. ad Liban. or. adv. assid. p. 112. ³⁰ Ex hoc tit. etiam hausta videntur L. Rom. Burg. 39. haecce: 'Si novos quicumque terminos occulte posuerit, poena falsarii teneatur secundum sententiam Paulli.'

Tit. XXVI. ¹ Cf. L. 7. L. 10. §. 2. D. ad leg. Iul. de vi publ. (48, 6). Liv. 10, 9. Cic. Verr. 5, 51. 57. 62. 63. ² condemnauerit, inne plerique Cdd. edd. Quae lectio stare non potest; nam nec condemnatio vim continet, ut cetera, quae vetantur, nec legislator omnem in vincula publica ductionem initio vetuisse facile credendus est. Cum nonnulli Cdd. in (pro inue) praestent, conicio, v. ue huc transpositam effecisse, ut c' (cum) et nondum quasi iteratum ante condemnauerit omitterentur. Vid. etiam Isidor. Or. 5, 26. §. 6. L. 8. D. h. t. (48, 6). ³ Supplevi (scriptum puta fuisse humilior. est). Humiliores intellige apparitores, quos in hac iniuria magistratibus impune obtemperare legislator noluit. ⁴ in 'honestiores insulae (in insulae nonnulli, honestiores in insulam unus) Cdd. edd. ⁵ coercentur Cdd. ed. A. Cf. 3, 30⁴. §. 1. ⁶ Cf. Sueton. Aug. 45. Tacit. A. 1, 77. ⁷ Cf. Polyb. 6, 37. 38. Cic. de legib. 3, 3. Appian. de b. civ. 3, 56. ⁸ Excidisse videtur: cohortium. ⁹ Cf. L. 3. §. 6. L. 4. 5 pr. D. ad leg. Iul. de vi publ. (48, 6).

blica et priuata¹⁰ tenetur, qui quem armatis hominibus possessione, domo, uilla agroue deiecerit, expugnauerit, obsederit, 'includerit,¹ idue ut fieret, homines commodauerit, locauerit, conduxerit; quique 'coetu, concursu, turba, seditione incendium fecerit;² funerari sepeliriue aliquem prohibuerit, funusue 'eripuerit,³ turbauerit; et qui eum, cui aqua et igni interdictum est, 'receperit, celauerit, 'tenuerit;⁵ quique cum telo in publico fuerit, templa, portas aliudue quid publicum armatis obsederit, cinxerit, clausuerit, occupauerit. Quibus omnibus conuictis, si honestiores sint, tertia pars bonorum eripitur et in insulam relegantur; humiliores in metallum damnantur.

4. ⁶Creditor chirographarius si sine iussu praesidis per uim debitoris sui pignora, cum non 'haberet⁷ obligata, ceperit, in legem Iuliam de ui priuata committit. Fiduciam uero et pignora apud se deposita persequi et sine auctoritate iudicis uindicare non prohibetur.

TIT. XXVII. AD LEGEM IULIAM PECVLATVS.

1. ¹Si quis fiscalem pecuniam attractauerit, subriperit, mutauerit,² seu in suos usus conuerterit, in quadruplum eius pecuniae, quam sustulit, condemnatur.

¹⁰) Sic plerique Cdd. priuata alii, edd. Sed illud mutare nolui, quoniam etiam ex Collat. 9, 2. verisimile est, praeter legem Iuliam de vi publica, quae ad magistratum vim pertinebat, fuisse legem Iuliam de vi publica et priuata, quae infra §. 4. et Dig. 48, 7. Cod. 9, 12. etiam de vi priuata dicitur, in eaque lege talem vim diciam esse, quae licet priuata esset ex persona delinquentis, tamen ex atrocitate etiam ad rempublicam pertineret. Et hoc si statuis, facilius intelligitur, qui factum sit, ut postea, quum magis ex facti poenaeque gravitate utriusque vis genera discernentur, ad priorem quaedam legem referrentur, quae proprie posterior poena sanxerat. De aliorum sententiis cf. Rein Criminalr. d. Römer p. 743 seq. ¹) Cd. 21. L. 5 pr. D. cit. cluserit reliqui Cdd. edd. ²) Ex Dig. l. c. coelum, concursum, turbam, seditionem f. Cdd. edd. ³) Fortasse: diripuerit. Cf. Dig. ⁴) Cf. Cic. pro domo 20. ad Att. 3, 4. ⁵) Malim iuuerit. Cf. Cic. Verr. 1, 47. ⁶) Cf. supra 2, 14. §. 5. L. 7. 8. D. h. t. (48, 7). L. 5. C. h. t. (9, 12). L. 3. C. de pign. (8, 14). L. 11. C. de pign. act. (4, 24). Nov. 60. c. 1 pr. ⁷) Sic septem Cdd. habuerit ceteri, edd.

Tit. XXVII. ¹) Cf. L. 3. 13. D. ad leg. Iul. pec. (48, 13). ²) Ex. gr. aes pro auro in arca ponendo. Malim tamen mutua-

TIT. XXVIII. AD LEGEM IVLIAM REPETVNDARVM.

1. ¹Iudices pedanei si pecunia corrupti dicantur, plerumque a praeside aut curia submouentur, aut in exilium mittuntur, aut ad tempus relegantur.

TIT. XXIX. AD LEGEM IVLIAM MAIESTATIS.

1. ¹Lege Iulia maiestatis tenetur is, cuius ope, consilio aduersus imperatorem uel rem publicam arma mota sunt, exercitusue eius in insidias deductus est; quiue iniussu imperatoris bellum gesserit, dilectumue habuerit, exercitum(ue) comparauerit, ²sollicitauerit(ue), quo desereret² imperatorem. His antea in perpetuum aqua et igni³ interdicebatur; nunc uero⁴ humiliores bestiis obiiiciuntur uel uiui exuruntur, honestiores capite puniuntur. ⁵Quod crimen non solum facto, sed et uerbis impiis ac maledictis maxime exacerbatur. 2. ⁶In reum maiestatis inquiri prius conuenit, quibus opibus, qua factione, quibus hoc auctoribus fecerit: tanti enim criminis reus non obtentu adulationis alicuius, sed ipsius admissi causa puniendus est. Et ideo, cum de eo quaeritur,⁷ nulla dignitas a tormentis excipitur.

TIT. XXX^A. AD LEGEM IVLIAM AMBITVS.

1. Petiturus magistratum uel prouinciae¹ sacerdotium si turbam suffragiorum causa conduxerit, seruos aduocauerit, aliamue quam multitudinem conduxerit, conuictus ut uis publicae reus in insulam deportatur.²

uerit *vel* mutatus fuerit. Cf. Cic. Verr. 3, 72. L. 2. C. de his q. ex publ. (10, 6).

Tit. XXVIII. ¹) Cf. L. 3. L. 7 pr. §. 3. D. ad leg. Iul. repet. (48, 11). Suet. Caes. 43. Otho 2. Tacit. H. 1, 78. Plin. ep. 2, 11. 12. 4, 9.

Tit. XXIX. ¹) Cf. L. 1—4 pr. D. ad leg. Iul. mai. (48, 4). ²) deserueritque (*vel* destrueritque) undecim Cdd. deseruerit (*vel* eruerit) ceteri, edd. Sed desertio militare tantum est crimen. Ad nostram lectionem cf. L. 1 fin. D. h. t. L. 5. C. eod. (9, 8). ³) Cf. Cic. Phil. 1, 9. Tacit. A. 3, 38. 50. 68. 4, 42. ⁴) Cf. §. 3. I. de publ. iud. (4, 18). ⁵) Cf. Tacit. A. 1, 72. L. 7. §. 4. D. h. t. ⁶) Cf. L. 7. §. 3. D. h. t. ⁷) Cf. L. 10. §. 1. D. de quaest. (48, 18). Ammian. 19, 12. L. 3. 4. C. h. t. (9, 8).

Tit. XXX^A. ¹) Cf. Gothofr. Parat. ad Th. C. 16, 10. et Act. societ. Saxon. scient. 1850. p. 200. ²) Cf. 5, 26. §. 1.

[TIT. XXX^B. AD LEGEM FABIAM.

1. 2. Collat. 14, 2.]

TIT. XXXI. DE POENIS MILITVM.

1. ¹Si pecunia accepta miles custodiam dimiserit, capite puniendus est. et certe quaeritur, cuius criminis reus dimissus esse uideatur. 2. Qui custodiam militi prosequenti magna manu excusserint, capite puniuntur.

[L. 16 pr. §. 1. D. de re militari (49, 16).

L. 38. §§. 1. 11. 12. D. de poenis (48, 19).]

TIT. XXXII. QUANDO APPELLANDVM SIT.

1. Quoties iusiurandum¹ postulatur, eo tempore appellandum est, quo defertur, non quo iuratur.

TIT. XXXIII. DE CAUTIONIBVS ET POENIS APPELLATIONVM.

1. ¹Ne liberum quis et solutum haberet arbitrium retractandae et reuocandae sententiae, et 'poena² et tempora appellatoribus praestituta 'sunt. Quod nisi iuste appellauerint, tempora³ ad cauendum in poena appellationis quinque dierum praestituta sunt. Igitur morans eo in loco, ubi appellauit, cauere debet, ut ex die acceptarum⁴ litterarum continui quinque dies computentur. si uero longius, salua '(dierum)⁵ dinumeratione 'itineris⁶ quinque dies cum eo ipso, quo litteras acceperit, computantur. 2. Ne quis in captionem uerborum in cauendo⁷ incidat, expeditissimum est, poenam ipsam

Tit. XXX^B. ¹ Ex hoc etiam sumpta videtur haec sent. L. Rom. Burg. 20. 'Si quis ingenuum natum (ob)ligauerit uel uendiderit, honestiores personae damnantur exilio, uiltiores metallis deputantur secundum speciem Pauli sententiarum lib. V.' Cf. ibi Barkow praef. p. XLV.

Tit. XXXI. ¹ Cf. L. 12. L. 14. §. 1. D. de custod. reor. (48, 3).

Tit. XXXII. ¹ Puta id, de quo L. 34. §. 6. D. de iureiur. (12, 2). L. 9. C. de reb. cred. (4, 1) sermo est. Cf. L. 12. C. eod.

Tit. XXXIII. ¹ Cf. Tacit. A. 14, 28. L. 6. §§. 4. 6. C. de appell. (7, 62). ² Multi Cdd. poenae alti, edd. ³ Malim: sunt, nisi iuste appellauerint. Quoad tempora, (uel v. quod omissa Tempora). ⁴ Cf. 5, 34. ⁵ Supplevi; excidit ob dinum-. ⁶ Ex Cuiac. cf. integri (uel interim) Cdd. edd. Cf. Fr. Vat. 162. ⁷ Nam formula eius cautionis, cum ex iure extraordinario veniat, nulla

uel quid aliud pro ea deponere: necesse enim non habet sponsorem quis 'uel (*fidepromissorem*) fideiussorem⁸ dare, aut praesens⁹ esse; sed si contra eum fuerit pronuntiatum, perdit, quod deposuit. 3. Quoties in poena appellationis cauetur, tam unus quam plures fideiussores, si idonei 'sint,¹⁰ dari possunt: sufficit enim etiam per unum idoneum 'indemnitati¹ poenae consuli. 4. Si plures 'appellent,² una cautio sufficit, et si unus 'caueat,³ omnibus uincit. 5. ⁴Cum a pluribus sententiis prouocatur, singulae cautiones exigendae sunt et de singulis poenis spondendum est. 6. Modus poenae, in qua quis cauere debet, specialiter in cautione exprimendus est, ut 'sit,⁵ in 'quo⁶ stipulatio committatur: aliter enim recte cauisse non uidetur. 7. Assertor si prouocet, in 'eiusmodi⁷ tertiam cauere debet, quanti causa 'aestimata⁸ est. ⁹8. In omnibus pecuniariis causis magis est, ut in tertiam partem eius pecuniae caueatur.

TIT. XXXIV. DE DIMISSORIIS LITTERIS.

1. ¹Ab eo, a quo appellatum est, ad eum, qui de appellatione cogniturus est, litterae dimissoriae diriguntur, quae uulgo apostoli appellantur; quorum postulatio et acceptio intra quantum diem ex officio² facienda est. 2. Qui intra

proposita est. ⁸) uel fideiussoremue *multi Cdd.* fideiussoremue (uel fideiussorem pauci) *alii, edd.* ⁹) *Quod promissio exigit. Possessor, qui pecuniam non deponit, quanquam non satisfaciat, cauere tamen necesse habet. L. 15. D. qui satisfacit. (2, 8). Sed inops appellare non poterit. L. 8. §. 8. D. mand. (17, 1).* ¹⁰) *Multi Cdd. sunt alii, edd.* ¹) *Malim securitati (ex demnitate cum in ex praecedenti in factum videatur).* ²) *Cdd. 5. 17^b. appellant ceteri, edd.* ³) *qui caueat, uincit Cd. 19. De re cf. L. 10. §. 4. D. de appell. (49, 1).* ⁴) *Cf. L. 17 pr. D. eod. L. 17 pr. D. de iurisd. (2, 1).* ⁵) *sciat Cdd. 5. 9., unde Schult. cj. sciatur collata §. ult. I. de verb. obl. (3, 15); verum Paulus non certam pecuniae summam, sed modum poenae significat, veluti tertiam partem eius pecuniae, qua de agitur.* ⁶) *Ex Rittersh. cj. qua Cdd. edd.* ⁷) *huius modi duo Cdd. fortasse rectius, ut postea legamus 'QUANTI CAUSA AESTIMATA EST', eaque uerba pars sint ipsius cautionis.* ⁸) *aestimanda Cd. 25., quod praefendum uidetur, nisi maius erit pro est.* ⁹) *Ex Cd. Ves. et 13. Cf. Gai. 4, 171. Cic. pro Rosc. 4.*

Tit. XXXIV. ¹) *Cf. L. un. D. de lib. dimiss. (49, 6).* ²) *Cf. L. un. §. 2. D. eod. L. 5. C. de appell. (7, 62).*

tempora praestituta dimissorias non postulauerit uel acceperit uel reddiderit, praescriptione ab agendo submouetur 'nec³ poenam appellationis inferre cogitur.

TIT. XXXV. DE REDDENDIS CAUSIS APPELLATIONVM.

1. ¹Meritum appellationis causae capitalis et 'personae² 'ratione³ status non nisi per nosmet ipsos prosequi possumus: nemo enim absens aut duci in seruitutem potest aut damuari.⁴ 2. ⁵Moratorias appellationes et eas, quae ab exsecutoribus et confessis fiunt, recipi non placuit. 3. ⁶Eum, qui appellat, cum conuicio ipsius iudicis appellare non oportet; ideoque, quod ita factum est, arbitrio principis⁷ uindictur.

TIT. XXXVI. POST PROVOCATIONEM QUID OBSERVANDVM SIT.

1. ¹Quoties possessor appellat, fructus medii temporis deponi conuenit. quodsi petitor prouocet, fructus in causa depositi esse non possunt,² nec recte eorum nomine satisfactio postulat. 2. Si propter praedia urbana uel mancipia appelletur, pensiones eorum uel mercedes, uecturae etiam, si de naui agatur, deponi solent.

TIT. XXXVII. DE MERITIS APPELLATIONVM.

1. ¹Omnimodo ponendum est, ut, 'cuius² iniusta appellatio pronuntiatur, sumptus, quos dum sequeretur aduersarius impendit, reddere cogatur, non simplos, sed quadruplos.

³) *Ex Roeveri cj. (ex submouetū). et Cdd. ed. A., quod ex submouet geminatum puto; nam in quattuor Cdd. omittitur. De re cf. 5, 33. §. 1.*

Tit. XXXV. ¹) Cf. L. 1. D. an per alium caus. app. (49, 9).

²) ipsam (vel ipsae vel ipsa) Cdd. edd., natum ut puto ex psae.

³) Sic multi Cdd. rationem (vel ratio vel rationis) plerique Cdd. edd.

⁴) i. e. capitis damari, ut saepe alias. ⁵) Cf. L. 7. D. de appellat. recip. (49, 5). L. 1. 3. Th. C. quor. appell. n. rec. (11, 36). ⁶) Cf. supra 5, 4. §. 18. L. 8. D. de appellat. (49, 1). ⁷) Ad quem adpellauit.

Tit. XXXVI. ¹) Cf. L. 5. C. quor. appell. n. rec. (7, 65). Symmach. ep. 10, 46 (53). ²) Exceptionem uid. in L. 21. §. 3. D. de appell. (49, 1).

Tit. XXXVII. ¹) Cf. L. 3. 4. C. de fruct. et lit. exp. (7, 51).

²) quoties Cdd. edd., qua ratione subiectum desideratur, unde pendeat cogatur. Cf. Interpr.

¹(IVLIVS) PAVLLVS

'INSTITVTORVM² LIBRI 'SECVNDI³ TITVLO DE DOTIBVS

ita disseruit.

⁴Si diuortium est matrimonii et hoc sine culpa mulieris factum est, dos integra repetetur. Quodsi culpa mulieris factum est diuortium, in singulos liberos sexta pars dotis a marito retinetur usque ad mediam duntaxat partem dotis.

¹) *Haec leguntur in Boethii Comment. in Cic. Top. II. ad c. 4, 19. Cum notitia litteraria et variantibus lectionibus novissime edidit Boecking. in ed. Ulp. Fragm. 1855. p. 173., quem sequimur.*

²) *Etiam in Ind. Flor. est 'Instituton', sed Iustinianus ubique praestat etiam in hoc libro (L. 41. D. de acq. v. amitt. poss. [41, 2]. L. 4. D. de serv. pr. urb. [8, 2]. L. 3. D. de obl. et act. [44, 7]) 'Institutiones', qui verus titulus est. Cf. praef. ad Gai. p. 92. ³) *Alia exemplaria habent XI. vel V. Sed tres tantum libros Pauli Institutionibus tribuit Index Flor., ex duobus tantum Iustinianus excerpta dedit.* ⁴) *Cf. Ulp. 6, 10, 11. Fr. Vat. 105—107.**

Paulus is, quem Charis. p. 193. 214 Putsch. laudat, pro Icto immerito habetur.

DOMITIUS ULPIANUS.

DE ULPIANI FRAGMENTIS, QVAE VULGO DICUNTUR, PRAEMONITIO.

'Ulpiani fragmenta' quae vulgo dicuntur, uno codice Vaticano,¹ seculo ferme decimo in Gallia satis mendose scripto, servata nobis esse, post multas varietates hodie auctoribus Hugone et Savinio fere ab omnibus recte probatur.² Hoc in codice binis columnis scripto, quae versus plerumque triginta quinque eosque fere viginti sex vel pauciorum litterarum continent, occupant fol. 190^b. col. β. a v. 9. usque ad fol. 202^b β. v. 7. Inscriptum ibi est libello: INCIP. TITULI EX CORPORE ULPIANI, quo corporis nomine iam Ulpiani aetate usitato (L. 52. §. 2. D. de leg. 3) et postea maxime in iurisconsultorum libris pervulgari Theodosiano aevo amplius quoddam volumen, lectionibus in iudiciis recitandis inserviens, quo omnes vel complures eiusdem Icti vel imperatoris libri tanquam unius membra corporis continerentur, appellari solitum esse, ex L. 3. Th. C. de resp. prud. (1, 4) et Nov. Valent. III. Lib. II. tit. 35 pr. patet. Sed iam diu constat, haec fragmenta unius tantum libri esse; pertinent enim, ut ex collatis eorum tit. 5. §§. 6. 7. et tit. 26. §. 1. cum Collat. tit. 6. cap. 2. et tit. 16. cap. 4., item tit. 20. §. 6. cum L. 17. D. de testib. (22, 5) compertum est, ad Ulpiani librum singularem Regularum. Ulpianus eum librum scripserat imperante Caracalla (tit. 17. §. 2.), h. e. eodem circiter tempore, quo etiam Institutionum libros composuit (Collat. 16, 9. §. 3), inserviturus, ut videtur, priore libro, quo

¹) De quo vid. Haenel. Leg. Rom. Visig. Praef. p. XLV. Sequitur quidem in eo Ulpianus Legem Romanam Visigothorum, neque vero pars eius fuit, ut olim quidam opinati sunt, de qua re vid. Haenel. l. c. p. XIV. ²) Contrariam sententiam, Io. Tilium ex alio cod. admodum simili nunc perditio haec fragmenta primum edidisse, unus tunc G. E. Heimbachius Repert. Lips. 1843. p. 93 seq., quae sententia etsi vera esset, non multum id ad rem faceret.

gravissima iuris praecepta, tanquam fructum peracti studii breviter ac perspicue comprehenderat, eorum usibus, qui schola relicta forum adituri erant, dum posterioris planiore et uberiore explicatione iuri in scholis vel privatim operam daturis consultum ibat. Sed in disponendo Regularum libro et partim etiam in componendo Gaii Institutiones secutus deprehenditur ita, ut praemisso itidem de iuris fontibus loco et summam illam divisionem in ius, quod ad personas vel ad res vel ad actiones pertinet, earumque partium distributiones in universum retineret, et singula capita, quatenus Regularum diversa ratio patiebatur, similiter tractaret, auctis tamen quibusdam et interdum etiam novis materiis adiectis, velut de dotibus, de donationibus inter virum et uxorem, et in fine iuris, quod ad personas pertinet, de novo personarum iure ex lege Iulia et Papia Poppaea: qua re sane factum est, ut quaedam ad fori usum pernecessaria non desiderarentur, sed etiam ut perspicuus ille rerum distribuendarum et exponendarum ordo, quo Gaii Institutiones excellunt, admodum obscuraretur et deformaretur. 475 pm.

Quo tempore et qua ratione integer Ulpiani liber ad has lacinias redactus sit, non convenit inter viros doctos. Mommseni est sententia, non diu post Constantini tempora extitisse hominem parum doctum et incredibiliter stupidum, qui Ulpiani librum, ut iuri, quo tum utebantur, magis conveniret, partim breviiar partim mutarit; itaque ea, quae ad nos pervenerint, non tam libri Ulpiani Regularum quam huius breviiarii reliquias esse. Quae opinio mihi ideo admodum videtur veri dissimilis, quod nimis stupidum cogit ponere hominem; primum enim in usu fori, quem potissimum is spectasse putatur, quum ipsorum Ictorum libri desiderarentur, quemadmodum poterat non videre, nullam obscuri hominis breviiarium auctoritatem esse habiturum? Deinde quod ius obsoletum quibusdam locis ex libro exsecasse dicitur, idem alibi reliquisse deprehenditur. Taceo, quod quaedam argumenta consulto omissi veteris iuris velut 27, 1. 20, 2. 10. 1, 21. tantum ex mendosis lectionibus colliguntur. Denique si quaedam eiusmodi omissa sunt, quod factum non nego, at sunt etiam multa, quae non obsoleverant, quae utraque, opinor, facilius ad casum natura sua ratione carentem, quam ad consilium hominis Epicureo casu non consultius referuntur. Itaque ratione ac consilio eum tantum usum putaverim, qui in ruina illa veteris iuris civilis, hoc est circa finem seculi quinti, primus ex 'Ulpiani corpore' hunc solum librum vel exscripserit vel quae tunc reliquae ex eo erant partes servaverit, ut inter cetera iurisprudentiae lumina, quae Valentinianus III. praedicaverat, et cetera aliquatenus servata iuris vel discendi vel docendi et respondendi praesidia Ulpiani

quoque celeberrimum nomen et utilissimum opus retineretur.³ Ceterum illorum probo sententiam, qui variis casibus iam non definiendis, haud vero certa ratione ea, quae in Ulpiani libro desiderantur, periisse putant, ita tamen ut casui etiam librariorum fraudes vel unius alteriusve, qui librum transcribendum daret, parsimoniam quaedam minus necessaria a librario non exigentem adnumerari velim: similes enim iniurias etiam Gaii epitomam et Paulli Sententias passas esse constat. Hoc si tenemus, in critica exercenda non incerti et inter Ulpiani et brevioris manum quasi suspensi titubabimus, sed ubique Ulpiano quid dignum, quid indignum sit, quaeremus.

Initio harum reliquiarum pauca et in fine multa eaque certe casu periisse, omnes consentiunt. De initio, ubi in C. Vat. hanc velut inscriptionem INCIP. TITVLI EX CORPORE VLPIANI 'Moris sunt tacitus consensus populi longa consuetudine inueteratus' excipit index titulorum, deinde versus, si illa 'moris ... inueteratus' connumerat, bis septeni deni inverso ordine scripti sunt, bellissima est et satis certa Mommseni coniectura, hos in codice iam mutilo, unde Vaticanus manavit, primi folii binas paginas complexisse, idque librum cum solum invenisset, infelici casu invertisse et sic transcripserit. Sed duo addere licet: primum, illud folium in vetustiore codice corporis Ulpiani postremum quaternionis fuisse videri, in quo solito more pariter atque in primo adscriptum supra in exteriore margine esset CORP. VLP. ita ut hanc inscriptionem statim sequeretur initialis huius paginae scriptura 'mores sunt' etc.; hoc enim sine dubio movit librum, tam ut hanc paginam quasi inscriptionem continentem pro anteriore haberet, quam ut verba illa 'mores ... inueteratus', in cod., cum introductionem finirent, a sequentibus spatio distincta, deficiente ceteroqui titulo opusculi, pro lemmate quodam acciperet, quod post titulorum index apte scriberetur. Alterum est, illud ipsum folium ab

³) Vaticanum Ulpiani codicem primitus e codice 'corporis Ulpiani' manasse, quem grandem et inprimis versibus sat longis scriptum fuisse credere par est, eius rei adhuc aliud quoque vestigium superest in quodam vitiorum genere, in Vaticano cod., quod editores fugit, admodum frequenti, sed et eo multo antiquiore. Illud dico, quod saepe vocabula singula vel complura exciderunt, quae alieno loco nunc interdum multis (sed et brevibus) versibus distante inserta sunt, velut 2, 8. 3, 4. 5. 5, 2. 6, 6. 8, 7^a. 11, 3. 16, 1. 19, 6. 20, 3. 22, 16. 24^a. 24, 16. 25, 25, 4. 5. 10, 11. 14. 26, 7. 28, 13. 29, 1. Hoc enim, cum quae exciderant, initio e regione ad marginem suppleta esse putanda sint, vix fieri potuit, nisi antiquum illum codicem, in quo ita inserebantur, praelongos versus habuisse ponas.

inferiore parte abscissum fuisse; nam nec septemdecim versus Vat. codicis integrae paginae sufficiunt, ut iam Lachmannus recte iudicavit, et sic explicatur, quare utrosque hos septenos denos versus (post §. 3. et 9.) modica lacuna sequitur. — In fine ea omnia perierunt, quae Gaius inde a 3, 55. usque ad finem Institutionum tractat. Titulorum rubricas, quas Vaticanus interserit, saltim non omnes nec ita, ut et quo loco nunc leguntur, ab ipso Ulpiano esse profectas, omnes concedunt; sed tamen in edendo eas retinere consentaneum erat. Contra indicem horum titulorum, quem ipsum et codicis scriptorem ex illis titulis confecisse et alieno loco paulo post initium posuisse a Momseno probatum est, licet superiores editores omnes eum ante initium repetierint, non magis retinendum duxi, quam similiter pro istius aevi more confectos indices, qui Collationis codicibus praefixi leguntur.

De editionibus hoc praemonere sufficiet, post Io. Tilius, qui primus Parisiis a. 1549. haec fragmenta vulgavit, maxime Hugonem quinquies (a. 1788. 1811. 1814. 1822. 1834.) et Boeckingium quater (1831. 1836. 1845. 1855.) edendo, ut alios, maxime F. A. Schillingium et Lachmannum, commentando, de emendandis iis meruisse, quorum laudem deinde philologus editor secutus est Io. Vahlenus (1856). Ipsius codicis Vat. accuratum apographum et paene simulacrum Hugo editionibus suis inde a tertia, multo exactius Boeckingius suae quartae addidit, cui etiam Momseni accessit de Ulpiani Regulis disputatio. Qui praeterea Ulpiano profuerint, ex illarum editionum praefationibus cognoscas.

De novissima Vahleni editione cum nuper in *Fleck-eiseni N. Jahrb. f. Phil. u. Päd.* vol. LXXV. p. 365—377. referrem, simul in universum qua via ac ratione incedendum videatur, si quis emendatius hoc opusculum praestare velit, exposui, exemplisque crisis ad has leges revocatae compluribus sententiam meam firmavi. Quibus in legibus cum et haec fuerit, permulta vitia quia ex siglis vel notis male explicatis originem ducerent, ita ut haec origo flagitaret, sananda esse, quod etiam saepenumero a me factum est, iam, cum compererim, Boeckingium in sua editione non semel pronunciasse, eum codicem, ex quo Vaticanus fluxerit, non sibi videri notis refertum fuisse, faciendum mihi esse videtur, ut qua de causa contrariam opinionem secutus sim, paucis h. l. dicam. Primum igitur eam confirmant omnes librorum iuris civilis codices, qui ex remotiore antiquitate supersunt, velut Gaius Veronensis, *Fragmenta Vaticana*, Ulpiani Vindobonensia, *Fragmentum de iure fisci*. Deinde notas iuris nec senatus in gestis a. 438. ab Theodosiani Codicis exemplaribus abesse voluisset, nec Iustinia-

nus earum in suis iuris libris usum severa poena sancita interdixisset, nisi is usus admodum invaluisset; nec denique postea quoque P. Diaconus, Magno, Papias notarum collectiones et explicationes composuissent, nisi tunc quoque libri antiquiores superfuissent, hoc auxilio in transcribendo egentes. Sed et Isidorus (Orig. 1, 22. §. 2) eius generis notas plurimas in antiquis libris inveniri, propalam testatur. Denique ipsa commoditas scribendi et librariorum consuetudo cogunt paene ut credamus, vix ullo in libro iuris haec compendia non adhibita fuisse. Et haec quidem interim sufficient, quum Boeckingius suae sententiae argumenta adhuc nulla attulerit. Ceterum coniecturis in Fleckeiseni annalibus exempli causa propositis nunc ita usus sum, ut in notis brevitatis causa *FII.* apponerem, si quis rationes earum in commentatione illa expositas requirere velit. Praeterea et C. Roederi emendandi Ulpiani conamina (1856) inspexi et quod ab eo mutuatus sum, nota *Roed.* significavi. De editione, ad quam mutata referrem, cum optio esset inter Boeckingianam et Vahlenanam, illam elegi, quam magis frequentari credebam, insignivique *Bg. ed.*

1. (*Perfecta lex est, quae uetat aliquid fieri, et si factum sit, rescindit, qualis est lex Imperfecta lex est, quae uetat aliquid fieri, et si factum sit, nec rescindit, nec poenam iniungit ei, qui contra legem fecit, qualis est*
 91 a *lex Cincia, quae plus quam donari*)¹ prohibet, 'exce-
 v. 23—ptis (*personis*)² quibusdam (*uelut*)² cognatis, et si plus dona-
 fin. tum sit, non rescindit. 2. Minus quam perfecta lex est, quae uetat aliquid fieri, et si factum sit, non rescindit, sed poenam iniungit ei, qui contra legem fecit; qualis est lex Furia testamentaria, quae plus quam mille 'asses legati nomine³ mortisue causa prohibet capere praeter exceptas personas, et aduersus eum, qui plus ceperit, quadrupli poenam constituit.

¹) Sic fere praeiuntibus Cuiacio et Schillingio mancam sententiam restituendam censui. De re cf. L. 5 pr. C. de legib. (1, 14). Macrob. Somn. Scip. 2, 17. De lege Cincia Fragm. Vat. 266 seqq. Ceterum Ulpianus cum ius civile in scriptum et non scriptum diuisisset, primum videtur scripti iuris partes a legibus exordiens enumerasse (= §§. 3—8. I. de iure nat. 1, 2), deinde de natura legum egisse, ad quem locum haec pertinent, quae nobis servata sunt. Potest tamen etiam, ut hic locus statim legis plebisque sciti definitionem secutus sit; quod si statuis, in lacuna post §. 3. Ulpianus SCti, constitutionis principum, edictorum magistratum et responsorum prudentium brevissimas definitiones ex Gai. 1, 4—7. retulisse et ita iure scripto absoluto ad ius non scriptum, quod ex moribus veniat, transitum fecisse dicendus erit.

²) Necessario suppleri, cum non tantum quidam cognati excepti fuerint. Cf. Fr. Vat. 290—309. Exaratum olim fuerit: exceptis p̄is quibud.ūū ³) ascium legatū Vat. (factum illud ex as.; nam et alias ex lege as = lege aelia sentia librarius fecit lege ascia; hoc ex legatum, quomodo lectum erat legatūo sequente m). assium legatum edd. non modo concinne, sed ne recte quidem, cum etiam ex decem milium legato mille capere liceret. Cf. Gai.

3. ⁴ *Lex aut rogatur*, id est fertur; | ant *abrogatur*, id 191aβ
est prior lex tollitur; aut *derogatur*, id est pars primae '(le- v. 1—6.
gis)⁵ tollitur; aut *subrogatur*, id est adicitur aliquid pri-
mae legi; aut *obrogatur*, id est mutatur aliquid ex prima
lege. * * *⁶

4. ⁷ *Mores sunt tacitus consensus populi*, longa consue- 190bβ
tudine inueteratus. v. 1, 2.

TIT. I. DE LIBERTIS.

191aα

5. ⁸ *Libertorum genera sunt tria*, ciues Romani, Latini v. 9—23.
Iuniani, dediticiorum numero.

6. ⁹ *Ciues Romani sunt liberti*, qui legitime (*manumissi sunt*, id est aut *uindicta* aut '*legitimo*)¹⁰ censu aut testa-
mento, nullo iure impediēte.

7. *Vindicta manumittuntur apud 'magistratum populi Romani*, uelut consulem praetoremue uel proconsulem.¹

8. ² *Censu manumittebantur olim*, qui lustrali censu Romae iussu dominorum inter ciues Romanos censum profitebantur.

9. *Ut testamento manumissi liberi sint*, lex duodecim tabularum facit, quae confirmat ³ (*testamento datas libertates his uerbis*: '*uti legassit suae rei, ita ius esto*').

10. *Latini sunt liberti*, qui non legitime, uelut inter amicos, nullo iure impediēte *manumissi sunt*, quos olim praetor tantum tuebatur in forma libertatis; nam ipso iure serui manebant.) hodie autem ipso iure liberi sunt 191aβ
v. 6.

2, 225, 4, 23. ⁴ Cf. L. 102. D. de verb. sign. (50, 16). *Lactant. Inst.* 6, 8. *Fest. v. Rogat, Abrogare, Derogare, Obrogare, Exrogare.* ⁵ Auctore Cuiac. addidi. prima (omisso el. quod fortasse legebatur et) *Vat.* primae edd. ⁶ Lacuna in *Vat.*

non indicata eiusdem mensurae cum ea, quae sequitur §. 9. Cf. praefat. In ea aut locum de legis natura continuauerat et perfecerat Ulp., aut ea, quae dixi not. 1. tractauerat. ⁷ Cf. §. 9. I. de iur. nat. (1, 2). Post h. §. personarum summae diuisiones excidisse videntur. ⁸ Cf. *Gai.* 1, 12. ⁹ Cf. *Gai.* 1, 17, 44. ¹⁰ Addidi *Fl.* p. 374. Cf. *Fr. Dosith.* 17. ¹ *Ex Lachm. cj. Bg. ed. Cf. L. 4. D. de vind. (7, 1).* magistratū p̄turimue. uelut consulē. pro consulem. *Vat.* Alii alia finxerunt. ² Cf. *Fr. Dosith.* 17. *Gai.* 1, 140. ³ De sequenti lacuna, in *Vat.* non indicata, quam ad sententiam restituimus, vid. praefat. et not. 6.

Ad restituta cf. infra 11, 14. L. 120. D. de verb. sign. (50, 16);

ex lege Iunia, '(a)¹⁴ qua lege Latini 'Iuniani nominati sunt⁵ inter amicos manumissi.

11. ⁶Dediticiorum numero sunt, qui poenae causa uincti sunt a domino, quibusue stigmata (in)scripta fuerunt, qui(ue) propter noxam torti nocentesque inuenti sunt, quique traditi sunt, ut ferro aut cum bestiis depugnarent, 'uel (ob eam rem in ludum uel)⁷ custodiam coniecti fuerunt, deinde quoquo modo manumissi sunt. idque lex Aelia Sentia facit.

12. ⁸Eadem lege cautum est, ut minor triginta annorum seruus uindicta manumissus ciuis Romanus non fiat, nisi apud consilium causa probata fuerit. '(pro)inde⁹ sine consilio manumissum 'eius aetatis²⁰ seruum manere putat; testamento uero manumissum periinde haberi iubet, atque si domini uoluntate in libertate esset, ideoque Latinus fit. 13. ¹Eadem lex eum domium, qui minor uiginti annorum est, prohibet seruum² manumittere, praeterquam si causam apud consilium probauerit. 13^a. ³In consilio autem adhibentur 'Romae qui-
191b *adem*⁴ quinque senatores et quinque / equites Romani; in prouinciis '(uero)⁵ uiginti recipitatores, ciues Romani.

14. ⁶Ab eo domino, qui soluendo non est, seruus testamento liber esse iussus et heres institutus, etsi minor sit triginta annis, uel in ea causa sit, ut dediticius fieri debeat, ciuis Romanus et heres fit; si tamen alius ex eo testamento nemo heres sit. quod si duo pluresue liberi heredesque esse iussi sint, primo loco scriptus liber et heres fit: quod et ipsum lex Aelia Sentia facit. 15. ⁷Eadem lex in fraudem 'creditorum uel⁸ patroni manumittere prohibet.

deinde ad §. 10. Gai. 3, 56. 1, 22. Fr. Dosith. 4—6. ¹⁴) Geminando restitui. ⁵) sunt nominati * (deleta puta s̄ = sunt) Vat. sunt nominati ed. Bg. ⁹) Cf. Gai. 1, 13. ⁷) [inue ludum] uel Bg. ed. Cf. Gai. l. c. Idcirco Ulpianus postea fuerunt, non sunt dixit, quia et hoc factum oportebat, ut aliquando post ferro uel cum bestiis depugnarent. ⁸) Cf. Gai. 1, 19. ⁹) ideo Vat. (factum puta ex p̄ide). id est Bg. ed. ²⁰) Fl. p. 363, caesaris Vat. lex Aelia Sentia Bg. ed. ex M. Hertz. cf. ¹) Cf. Gai. 1, 38. ²) Fortasse excidit qm̄ = quoquo modo. Cf. Gai. 1, 41. Fr. Dosith. 13. et supra §. 11. ³) Cf. Gai. 1, 20. ⁴) romani (pro romae qd.) Vat. Romae edd. ⁵) Ex sequenti u geminando restitui. Cf. Gai. 1, 20. ⁶) Cf. Gai. 1, 21. ⁷) Cf. Gai. 1, 37. 47. ⁸) creditoris

16. ²⁹ Qui tantum in bonis, non etiam ex iure Quiritium seruum habet, manumittendo Latinum facit. In bonis tantum alicuius seruus est uelut hoc modo, si ciuis Romanus 'a ciue Romano ³⁰ seruum emerit, isque traditus ei sit, neque tamen mancipatus ei, neque in iure cessus, neque ab ipso anno possessus sit. nam quamdiu horum quid 'non fit, ¹ is seruus in bonis quidem 'emtoris, ex ² iure Quiritium autem uenditoris est.

17. ³ Mulier, quae in tutela est, item pupillus et pupilla '(nisi tutore auctore) ⁴ manumittere non possunt.

18. ⁵ Communem seruum unus ex dominis manumittendo partem suam amittit, eaque adcrescit socio; maxime si eo modo manumiserit, quo, si proprium | haberet, ciuem Roma-191bβ num facturus esset. nam si inter amicos eum manumiserit, plerisque placet, eum nihil egisse. 19. ⁶ Seruus, in quo alterius est ususfructus, alterius proprietas, a proprietatis domino manumissus liber non fit, sed seruus sine domino est. ⁷

20. ⁸ Post mortem heredis aut ante institutionem heredis testamento libertas dari non potest, excepto testamento militis. 21. Inter medias heredum institutiones libertas data utrisque adeuntibus non ualet; ⁹ solo autem priore adeunte iure antiquo ⁴⁰ ualet. sed post legem Papiam Poppaeam, quae ~~ut~~ partem non adeuntis caducam facit, si quidem primus heres 'uel ius (liberorum uel ius) ¹ antiquum habeat, ualere eam

et *Vat.* (factum ex creditor. uel) *edd. Cf. Gai. l. c.* ²⁹) *Cf. Gai. 1, 21^b. 35. Fr. Dosith. 9. — Gai. 2, 41. 204.* ³⁰) *Recte; nam si a peregrino, ex iure Qu. seruus fit emptoris, quia tum iure rei nec mancipi censendus est. Cf. Fr. Vat. 47.* ¹) *fiat Vat. edd. Superscriptum n̄ vocabulo fit errorem peperit; nam 'quamdiu' Ulpianus indicativo copulat; cf. 2, 2. 10; 4. 26, 3.* ²) *emptoris ē. et (male geminata e) Vat. emptoris est, ex edd.* ³) *Cf. Fr. Dosith. 15. infra 11, 27.* ⁴) *Restitui Fll. p. 374.* ⁵) *Cf. Fr. Dosith. 10. Paul. 4, 12. §§. 1. 5.* ⁶) *Cf. Fr. Dosith. 11.* ⁷) *Cave cum Mommseno putes, haec desiderari: 'donec manet ususfructus: quo finito Latinus efficitur.' Vid. L. 1 pr. C. comm. de man. (7, 15) et nos ad Fr. Dosith. 11 fin.* ⁸) *Cf. Gai. 2, 230. 233.* ⁹) *Quia pro parte tantum ante instituti et facti heredis (ab adita enim hereditate dies eius cedit) recte data est, nec pro parte competere potest.* ⁴⁰) *i. e. accrescendi.* ¹) *[uel ius liberorum] uel ius Bg. ed. De re cf. 17, 3. tit. 18. 19, 17. 24, 12. Gai. 2, 206. 207. 286.*

'posse⁴² placuit; quod si non habeat, non ualere constat, quod loco non adeuntis legatarii patres heredes fiunt. sunt tamen, qui et hoc casu ualere 'eam³ posse dicunt. 22. ⁴Qui testamento liber esse iussus est, mox, 'quam uel⁵ unus ex heredibus adierit hereditatem, liber fit. 23. ⁶Iusta⁷ libertas testamento potest dari his seruis, qui '(et)⁸ testamenti faciendi et mortis tempore ex iure Quiritium testatoris fuerunt.

24. ⁹Lex Furia Caninia iubet, testamento ex tribus seruis non plures quam duos manumitti; 'a quattuor⁵⁰ usque ad decem dimidiam partem manumittere concedit; a decem usque ad triginta tertiam partem, ut tamen adhuc quique manumittere liceat, | aequae ut ex priori numero; a triginta usque ad centum quartam partem, aequae ut decem ex superiori numero liberari possint; a centum usque ad quingentos partem quintam, similiter ut ex antecedenti numero uiginti quinque possint fieri liberi. et denique praecipit, ne plures omnino quam centum ex cuiusquam testamento liberi fiant. 25. ¹Eadem lex cauet, ut libertates seruis testamento nominatim dentur.

TIT. II. DE STATV LIBERO (VEL STATV LIBERIS).

1. ²Qui sub conditione testamento liber esse iussus est, statu liber appellatur, [2.] '(quia)³ quamdiu pendet conditio, seruus heredis, '(cum extitit, statim liber est.)⁴

⁴²) Nam si liberos habeat, ita demum valet, si partem caducam vindicet. ³) *Flu.* p. 369. eius (factum ex geminata antecedente e) eā *Vat.* eius causam *Bg. ed.* ⁴) *Cf. L. 23. §. 1. L. 25. D. de manum. test.* (40, 4). ⁵) *Ex Marezolli cj.; cf. de mox*

quam L. 13 fin. D. quib. mod. ususfr. (7, 4), *de uel L. 23. §. 1. cit. et Ulp. L. 2 pr. D. de statu lib.* (40, 7). quāuis (male intellecto compendio ū) *Vat.* quamuis *Bg. ed.* ⁶) *Cf. Gai. 2, 267. et infra 24, 7.* ⁷) *Ergo ut seruus minor xxx annorum Latinus fiat ex lege Aelia Sentia* (1, 12), sufficit, ut mortis tempore testatoris in bonis fuerit. ⁸) *Ex Bg. cj. addidi.* ⁹) *Cf. Gai. 1, 42—45. Paul. 4, 14.* ⁵⁰) *et Vat. edd. Sed hoc factum ex*

a iv cum librarius v vel u tanquam perperam geminatam abiectisset. ¹) *Cf. Gai. 2, 239. 1, 45. Paul. 4, 14. §. 1.* ²) *Cf. Gai. 2, 200. Fest. v. Statu liber. L. 1 pr. D. de statu lib.* (40, 7). ³) *Hanc vocem (non Is) addidi, quod ea cur facile excidere potuerit, ex sequenti facile intelligitur. Vat. hic habet supra lineam adscriptum statu liber, quod edd. novam §. incipientes receperunt.* ⁴) *Haec quae supplevi, excidisse quondam h. l.,*

3. ⁵⁵ Statu liber seu alienetur ab herede, 'seu usu capiatur⁶ ab aliquo, libertatis conditionem secum trahit. 4. ⁷ Sub hac conditione liber esse iussus: SI DECEM MILIA HEREDI DEDE-
RIT, etsi ab herede abalienatus sit, emptori dando pecuniam ad libertatem perueniet; idque lex duodecim tabularum iubet. 5. ⁸ Si per heredem factum sit, quominus statu liber condi-
tioni pareat, proinde fit liber, atque si condicio expleta fuisset. 6. ⁹ (Set et)⁶⁰ extraneo pecuniam dare iussus et liber esse si
paratus sit dare, et is, cui iussus est dare, aut 'nolit¹ accipere,
aut antequam acceperit, moriatur, proinde fit liber ac si pec-
uniam dedisset.

7. ² Libertas et directo potest dari hoc modo LIBER ESTO,
LIBER SIT, LIBERV M ESSE IVBEO, et per fideicommissum, ut
puta ROGO, FIDEI COMMITTO HEREDIS MEI, VT STICHVM 192aβ / 18,
SERVVM 'MANVMITTAT. 8. Is, ³ qui directo liber esse iussus
est, 'testatoris uel orcinus⁴ fit libertus; is autem, cui per
fideicommissum data est libertas, non testatoris, sed manu-
missoris fit libertus. 9. Cuius fidei committi potest ad rem
aliquam praestandam, eiusdem etiam libertas fidei committi
potest. 10. ⁵ Per fideicommissum libertas dari potest tam

*quod similia statim sequerentur, et ad marginem primum adscripta, deinde amissis prioribus duabus vocibus (c'extitit) ob similitudinem sequentis statim, alieno loco mutata male intrusa esse, haecce argumento sunt: quod h. l. verbum desideratur (suppleverunt edd.: [est]), quod statu liber (ex statim liber ē factum) antecedenti versui superscriptum est (vid. not. 53), quod Ulpianus statu liberum existente condicione liberum esse, non potest non initio dixisse, denique quod is idem subiectum nunquam ita, ut hic statu liber, solet repetere. De eo, quod dixit statim liber est, vid. eundem Ulp. L. 3 pr. D. h. t. (40, 7). Videtur etiam mirum illud libra-
rii VEL STATV LIBERIS in inscriptione tituli ex VEL STATIM LI-
BERIS natum esse, quod ex nostro loco effectum erat. ⁵⁵) Cf. L. 2^a pr. D. h. t. ⁶) Ex Roed. cj. siue suscipiatur Vat. siue usucapiatur Bg. ed. ⁷) Cf. L. 6. §§. 3. 7. L. 29. §. 1. D. h. t. ⁸) Cf. L. 3. §. 1. D. h. t. ⁹) Cf. L. 3. §. 10. L. 20. §. 3. D. h. t. ⁶⁰) Geminavi ex antecedenti v. ¹) nollet Vat. Bg. ed. ²) Cf. infra 25, 2. 18. Gai. 2, 263. ³) mittatis *****: is Vat. Scriptum hic fuisse testator(is), Roed. vidit. Vid. not. seq. De re cf. Gai. 2, 266. 267. ⁴) orcinus (pro ūrcinus ut opinor) Vat. Bg. ed.; v. testatoris huc ex antecedenti versu re-
vocavi. ⁵) Cf. Gai. 2, 264. 272. §. 2. I. de sing. reb. per fid.*

proprio seruo testatoris, quam heredis aut legatarii, uel cuiuslibet extranei seruo. 11. ⁶⁶Alieno seruo per fideicommissum data libertate si dominus eum iusto pretio non uendat, extinguitur libertas, quoniam nec pretii computatio pro libertate fieri potest. 12. ⁷Libertas sicut dari, ita et 'adimi (*tam*) statim⁸ testamento quam codicillis testamento confirmatis potest; ut tamen eodem modo adimatur, 'quo et⁹ data est.

TIT. III. DE LATINIS.

1. ⁷⁰Latini ius Quiritium consequuntur his modis: beneficio principali, liberis, iteratione, militia, naue, 'aedificio,¹ pistrino;² praeterea ex senatusconsulto 'mulier, quae sit ter enixa.³ 2. ⁴Beneficio principali Latinus ciuitatem Romanam accipit, si ab imperatore ius Quiritium impetrauerit. 3. ⁵Liberis ius Quiritium consequitur Latinus, qui minor triginta annorum manumissionis tempore fuit: nam lege Iunia ^{192b}α cautum est, ut si ciuem Romanam uel Latinam uxorem | duxerit, testatione interposita, quod liberorum quaerendorum causa uxorem duxerit, postea filio filiae nato natae et anniculo facto, possit apud praetorem uel praesidem provinciae causam probare et fieri ciuis Romanus, tam ipse quam filius filiae eius et uxor; scilicet si et ipsa Latina sit; nam si uxor ciuis Romana sit, partus quoque ciuis Romanus est ex senatusconsulto, quod auctore diuo Hadriano factum est. 4. ⁶Iteratione fit ciuis Romanus, qui post Latinitatem, quam acceperat maior triginta annorum, iterum iuste manumissus

(2, 24). ⁶⁶) Cf. Gai. 2, 285. ⁷) Cf. infra 24, 29. ⁸) adimitatē Vat., ut tā geminandum sit; statim est, dum hoc ipsum testamentum, quo dedit, nuncupat; in 24, 29. et tit. I. de ademt. leg. (2, 21) idem dicitur v. 'eodem' (testamento), quod fortasse etiam hic excidit, cf. Gai. 1, 29 inil. ⁹) quo modo cf. Roed. ⁷⁰) Cf. Gai. 1, 28 seq. Fortasse h. l. excidit: 'Latini ciues Romani sunt, cum aliquo modo ius Quiritium consequuntur.' Cf. §. 2. ¹) Cf. Gai. 1, 34. L. 139. D. de verb. sign. (50, 16). Tacit. A. 15, 43. Suet. Vesp. 8. ²) Cf. Fr. Vat. 233. Gai. 1, 34. ³) unlgo quae sit te renexa Vat. unlgo quaesitos tres enixa Bg. ed. Cf. FII. p. 373. et de re L. 137. D. de verb. sign. (50, 16). Paul. 4, 9. §§. 1. 2. 3. 7. 8. ⁴) Cf. Gai. 3, 72. 73. 1, 95. ⁵) Cf. Gai. 1, 29. 30. 80. ⁶) Cf. Gai. 1, 32^b. 35. Fr. Dostth. 14. Tacit. A. 13, 27. Fr. Vat. 221.

est ab eo, cuius ex iure Quiritium seruus fuit. sed huic concessum est ex senatusconsulto, etiam liberis ius Quiritium consequi.⁷⁷ 5. ⁸Militia ius Quiritium accipit Latinus, (si) inter uigiles Romae sex annis⁹ militauerit, ex lege Visellia.⁸⁰ 'at postea¹ ex senatusconsulto concessum est ei, ut, si triennio inter uigiles militauerit, ius Quiritium consequatur. 6. ²Nauē Latinus ciuitatem Romanam accipit, si non minorem quam decem milium modiorum nauem fabricauerit, et Romam sex annis frumentum portauerit, ex edicto diui Claudii. ***

TIT. IV.³ DE HIS QVI SVI IVRIS SVNT.

1. ⁴Sui iuris sunt familiarum suarum principes, id est pater familiae, itemque mater familiae.

2. ⁵Qui matre quidem (certa), patre autem incerto nati^{192bβ} sunt, spurii adpellantur.

TIT. V. DE HIS QVI IN POTESTATE SVNT.

1. ⁶In potestate sunt liberi parentum ex iusto matrimonio nati.

2. ⁷Iustum matrimonium est, si inter eos, qui nuptias contrahunt, conubium sit, et tam masculus pubes quam femina '(uir)⁸ potens sit, et utrique consentiant, si sui iuris

⁷⁷) Cf. Gai. 1, 31. ⁸) Cf. Orelli-Henzen Inscr. III. 6752. ⁹) annos Bg. ed. Idem postea triennium. ⁸⁰) a. 24., non ex Mom-
seni sententia (Jahrb. f. gem. Recht II. p. 336. coll. Ritschl. praef.
ad indic. schol. Bonn. hib. 1860. p. V.) a. u. 683., quo tempore
serui in hoc ministerio erant, qui militare dicti non possunt. Nec
ad antiquiores leges SCla fieri solita. ¹) Ex P. Fabri cj.
praeterea Vat. (ex plea factum). praeterea edd. at, quo vix careas,
huc revocavi ex §. 4., ubi Val. inter est et ex senatus habet ut,
quod edd. delent. ²) Cf. Gai. 1, 32. Suet. Claud. 18. ³) Ap-
paret, ex hac materia tantum frustula quaedam servata esse.
⁴) Cf. Gai. 1, 48. 50. L. 4. D. de his qui sui (1, 6). L. 195. §§.
2. 5. D. de verb. sign. (50, 16). ⁵) Cf. infra 5, 7. Fortasse
hic excidit: 'Sui iuris aut sunt, uelut emancipatione, aut nascun-
tur, uelut ii, qui patre incerto nati sunt.' ⁶) Cf. Gai. 1, 55.
⁷) Cf. Gai. 1, 56. pr. I. de nupt. (1, 10). ⁸) Sigla ui (= uiri)
hic excidisse et in superiorem versum aberrasse videtur, ubi a
inter tā et masculos scriptum ei originem debere suspicor; certe
nunquam potens solum hoc sensu legi.

'sint,⁸⁹ aut etiam parentes eorum, si in potestate 'sint.⁹ 3.⁹⁰ Conubium est uxoris iure ducendae facultas. 4.¹ Conubium habent ciues Romani cum ciuibus Romanis; cum Latinis autem et peregrinis ita si concessum sit. 5.² Cum seruis nullum est conubium. 6.³ Inter parentes et liberos 'infinite,⁴ cuiuscumque gradus '(sint,)⁵ conubium non est. inter cognatos autem ex transuerso gradu olim quidem usque ad quartum gradum matrimonia contrahi non poterant:⁶ nunc autem etiam ex tertio gradu licet uxorem ducere; sed tantum fratris filiam, non etiam sororis filiam, aut amitam uel materteram, quamuis eodem gradu sint. eam denique, quae noverca uel priuigna uel nurus uel socrus nostra fuit, uxorem ducere non possumus. 7. Si quis eam, quam non licet, uxorem duxerit, incestum matrimonium contrahit. ideoque liberi in potestate eius non fiunt, sed quasi uulgo concepti spurii sunt.

193 a α 8.⁷ Conubio interueniente liberi semper patrem | sequuntur: non interueniente conubio matris conditioni accedunt, excepto eo, qui ex peregrino et ciue Romana '(nascitur; nam is)⁸ peregrinus nascitur, quoniam lex Mensia ex alterutro peregrino natum deterius parentis conditionem sequi iubet. 9.⁹ Ex ciue Romano et Latina Latinus nascitur, et ex libero et ancilla seruus; quoniam, cum his casibus conubia non sint, partus sequitur matrem. 10.¹⁰⁰ In his, qui iure contracto matrimonio nascuntur, conceptionis tempus spectatur:¹ in his autem, qui non legitime concipiuntur, editionis; ueluti si

⁸⁹) Ex Hugonis cj. sunt Vat. Bg. ed. ⁹⁰) Cf. Serv. ad Aen. 1, 73. Gai. 1, 76. ¹) Cf. Gai. 1, 56. ²) Cf. Paul. 2, 19. §. 6.

³) §§. 6. 7. etiam exstant in Collat. 6, 2. §§. 1—3. Cf. Gai. 1, 59—64. §§. 1—3. 5—7. 10. I. de nupt. (1, 10). ⁴) Bg. ed. uncinis inclusit. ⁵) Ex Collat. supplēvi; nam ob s antecedens h. l. excidit. ⁶) Cf. Plutarch. Qu. Rom. 6. ⁷) Cf. Gai. 1, 67. 73. L. 24. De de statu hom. (1, 5). ⁸) Supplēvi; nascit' nis exciderat ob sequens nascitur. ⁹) Cf. Gai. 1, 82. ¹⁰⁰) Cf. Gai. 1, 89—92. L. 18. 24. D. de statu hom. (1, 5). ¹) tēpore exceptat' Vat. tempore disceptatur Bg. ed. Scriptum sc. erat tēp.

Deinde aliud vitium peperit, quod litterae st, sp in exordio vocis leuem ante se vocalem suscipere solent velut istecum pro Stichum, espece ex specie, et x ut saepe pro s posita.

ancilla conceperit, deinde manumissa pariat, liberum parit; nam quoniam non legitime concepit, cum editionis tempore libera sit, partus quoque liber est. ***

TIT. VI. DE DOTIBVS.

1. Dos aut datur, aut dicitur, aut promittitur. 2. ¹⁰² Dotem dicere potest mulier, quae nuptura est, et debitor mulieris, si iussu eius dicat; item parens mulieris uirilis sexus, per uirilem sexum cognatione iunctus, uelut pater, auus paternus. dare, promittere dotem omnes possunt.

3. Dos aut profecticia dicitur, id est quam pater mulieris dedit; aut aduenticia, id est ea, quae a quouis alio data est.

4. ³ Mortua in matrimonio muliere dos a patre profecta ad patrem reuertitur, quintis in singulos liberos in infinitum ^{193aβ} relictis penes uirum. quod si pater non sit, apud maritum remanet. 5. Aduenticia autem dos semper penes maritum remanet, praeterquam si is, qui dedit, ut sibi redderetur, stipulatus fuerit; ⁴ quae dos specialiter recepticia dicitur. ⁵

6. ⁶ Diuortio facto si quidem sui iuris sit mulier, ipsa habet rei uxoriae actionem, ⁷ id est dotis repetitionem; quod si in potestate patris sit, pater adiuncta filiae persona habet actionem; ⁸ nec interest, aduenticia sit dos, an profecticia.

7. ⁹ Post diuortium defuncta muliere heredi eius actio non aliter datur, quam si moram in dote mulieri reddenda maritus fecerit.

8. ¹¹⁰ Dos si pondere, numero, mensura contineatur,

¹⁰²) Cf. Gai. epit. 2, 9. §. 3. L. 41 pr. D. de iur. dot. (23, 3).
³) Cf. Fr. Vat. 108. ⁴) fuit Vat. Bg. ed. ⁵) Cf. L. 31. §. 2. D. de mort. c. don. (39, 6). ⁶) Cf. Fr. Vat. 116. 119. ⁷) actionem Vat. Bg. ed.; sed reuera, qualiter librarius compendium r. u. male explicuit, quinto abhinc versu post actionem positum, huc reuocandum. Cf. Hugo ad h. l. et Fil. p. 373. ⁸) actionem rei uxoriae Bg. ed. Vid. not. 107. De re cf. L. 2. C. sol. matrim. (5, 18). ⁹) Cf. Fr. Vat. 112. 334. L. 57. D. sol. matr. (24, 3). L. un. §. 4. C. de rei ux. act. (5, 13). ¹¹⁰) Cf. Zeitschr. f. gesch. RW. XIV. p. 44. L. 14—19. D. de pact. dot. (23, 4). L. 1. §. 2. D. de dote prael. (33, 4). L. un. §. 7. C. de rei ux. act. (5, 13).

annua, bima, trima die redditur; nisi si ut praesens reddatur, conuenerit. reliquae dotes statim redduntur.

9. ¹¹¹Retentiones ex dote fiunt (aut propter liberos,) aut propter mores, aut propter impensas, aut propter res donatas, aut propter res amotas.

10. ²Propter liberos retentio fit, si culpa mulieris aut patris, cuius in potestate est, diuortium factum sit; tunc enim singulorum liberorum nomine sextae retinentur ex dote; non plures tamen quam tres. 11. 'Sextarum' ³retentione, si

193b *matrimonium repetitum sit*, dos, ⁴ quae semel functa est, *amplius fungi non potest*, nisi | *'aliud'* ⁵matrimonium sit.

12. Morum nomine, grauiorum quidem 'sextae retinentur; ⁶ leuiorum autem octaua. grauiiores ⁷ mores sunt 'adulteria ⁸ tantum; leuiiores omnes reliqui. 13. Mariti mores puniuntur in ea quidem dote, quae 'annua die ⁹ reddi debet, ita (ut) propter maiores mores praesentem dotem reddat,

¹¹¹) Cf. Fr. Vat. 120. L. un. §. 5. C. de rei uxor. act. (5, 13).

²) Cf. Cic. Top. 4. Paul. Inst. II. apud Boeth. lib. II. in Cic. Top. 4. §. 18. supra p. 466. et in Top. 17, 66. p. 378. Or. ubi proxians legendum est sextas. Fr. Vat. 105—107. ³) sexte in Vat. sextae in Bg. ed. signo novae Si non hic sed postea ante v. dos facto. ⁴) retentione sunt, non inpetitione dox Vat. retentione sunt, non in petitione. §. 11. Dos ed. Bg. Alii alia commenti sunt. De nostra ratione vid. FlI. p. 376. De re cf. L. 33. D. de ritu nupt. (23, 3). L. 19. 42. §. 3. D. sol. matr. (24, 3). Fr. Vat. 107. ⁵) alium Vat. éd. Bg. ⁶) Ita Vat. sexta retinetur edd. pleraeque etiam Bg. Male; nam ut taceam omnino consentaneum fuisse, grauiiores mores ut maiore poena ferirentur quam in sextae ab octava differentia inest, cum grauiiores mores sint adulteria, quae complura fieri possunt et idcirco puniuntur, quia liberos uxor hoc modo ut marito subiciat, committere videtur, ex liberorum lege (cf. libr. meum Verf. d. Serv. Tull. p. 214. 863) etiam plures sextae ob grauiiores mores retineri possunt, itaque fieri poterat, ut maritus valde impudicam uxorem omnino dote spoliaret (Valer. Max. 9, 2. §. 3). ⁷) Fortasse post grauiiores excidit uxoris. ⁸) adulterio Vat. Noli corrigere cum aliis adulterium; cf. not. 116. ⁹) a die Vat. (cf. P. Diacon. et Pap. A. TP. = annuo (anni) tempore). Significat vero tribus pensionibus, cuique annua die praestituta; ut 'annua die' dicitur L. 30. §. 2. D. de leg. 1. et (si non est a Triboniano mutata) L. 1. §. 2. D. de dote praeleg. (33, 4) et postea senum mensium die. Cf. Cuiac. obs. 7, 21. ad diem ed. Bg.; sed hoc plerumque de die diligenter observata dicitur.

propter minores senum 'mensium¹²⁰ die. in ea autem, quae praesens reddi solet, tantum ex fructibus iubetur reddere, quantum in illa dote, quae triennio redditur, 'repraesentatio¹ facit.

14. ²Impensarum species sunt tres: aut enim necessariae dicuntur, aut utiles, aut uoluptuosae. 15. Necessariae sunt impensae, quibus non factis dos deterior futura est, uelut si quis ruinosas aedes refecerit. 16. Vtiles sunt, quibus non factis quidem deterior dos non fuerit, factis autem fructuosior effecta est, ueluti si '(uir)³ uineta et oliueta fecerit. 17. Voluptuosae sunt, quibus neque omissis deterior dos 'fuerit,⁴ neque factis fructuosior effecta est; quod euenit in uiridariis et picturis similibusque rebus. * * *⁵

⁶TIT. VII. DE IVRE DONATIONVM INTER VIRVM ET VXOREM.

1. ⁷Inter uirum et uxorem donatio non ualet, nisi certis ex causis, id est mortis causa, diuortii causa, serui manumittendi gratia. Hoc amplius principalibus constitutionibus con-193bβ cessum est mulieri in hoc donare uiro suo, ut is ab imperatore lato clauo uel equo publico similie honore honoretur.

2. ⁸Si 'marito uxor⁹ diuortii causa res amouerit, rerum quoque amotarum actione tenebitur.

3. Si maritus pro muliere se obligauerit uel in rem eius inpperit, diuortio facto eo nomine cauere sibi solet stipulatione tribunicia.¹³⁰

¹²⁰) mensum *Vat. ed. Bg.* ¹) repensatio (*factum ex representatio ratione sequentis repensarum pro Impensarum Vat. ed. Bg.* ²) *Ad §§. 14—17. cf. L. 79. D. de verb. sign. (50, 16). Tit. D. de impens. in res dot. (25, 1). L. un. §. 5. C. de rei uxor. act. (5, 13).* ³) *Supplevi. Excidit ob sequens uineta. Cf. 5, 2. not. 88. De exemplo Cic. agrar. 2. §§. 48. 67. Appian. de b. c. 1, 18.* ⁴) *fieret Vat. Bg. ed.* ⁵) *Duo tantum desiderari videntur, quando ob impensas retineri possit, definitio et retentionum ob res donatas et ob res amotas expositio.* ⁶) *Ulpianus in his, quae sequuntur, non proprias materias tractasse sed materiam de dote ad finem perduxisse putandus est, addens ad retentionum ius, quae in singulis earum speciebus praeterea scitu digna erant.* ⁷) *Cf. Paul. 2, 23. §§. 1. 2. 6. L. 1. 9. 11. 40. 42. D. de don. int. vir. (24, 1). L. 21. 22. C. eod. (5, 16).* ⁸) *Cf. tit. D. rer. amot. (25, 2).* ⁹) *maritus (pro marito uc. vid. FII. p. 373.) Vat. edd.* ¹³⁰) *Putat, tribunos pl. a maritis dotem*

4. ¹³¹In potestate parentum sunt etiam hi liberi, quorum causa probata est, ²per errorem contracto matrimonio inter disparis condicionis personas: nam '*senatusconsulto* (si)ue ³ciuis Romanus Latinam aut peregrinam uel eam, quae dediticiorum numero est, quasi (*ciuem Romanam*) per ignorantiam uxorem duxerit, siue ciuis Romana per errorem peregrino uel ei, qui dediticiorum numero est, (*aut quasi ciui Romano*) aut etiam quasi Latino ex lege *Aelia Sentia* nupta fuerit, '*(liberorum nomine, qui ex eo matrimonio procreati fuerint)*, ⁴causa probata, ciuitas Romana datur tam liberis quam parentibus, praeter eos, qui dediticiorum numero sunt; et ex eo fiunt in potestate parentum liberi.

TIT. VIII. DE ADOPTIONIBVS.

1. ⁵Non tantum naturales liberi in potestate parentum sunt, sed etiam adoptiui. 2. ⁶Adoptio fit aut per populum, aut per praetorem uel praesidem prouinciae. Illa adoptio, quae per populum fit, specialiter arrogatio dicitur. 3. Per populum qui sui iuris sunt arrogantur; per praetorem autem 194 a α filiisfamiliae | a parentibus dantur in adoptionem. 4. ⁷Arrogatio Romae dumtaxat fit; adoptio autem etiam in prouinciis apud praesides. 5. ⁸Per praetorem uel praesidem prouinciae adoptari tam masculi quam feminae, et tam puberes quam inpuberes possunt. per populum uero '*[Romanum]* ⁹feminae '*(ne)* nunc quidem ¹⁴⁰arrogantur; pupilli autem, '*(qui (olim)*

reddere iussis appellatos, nisi hac stipulatione eis caveretur, se auxilium laturos esse ostendisse. ¹³¹⁾ *Intercalatis titulis de*

nuptiis et de dotibus (5, 2—7, 3) *iam continuatur materia, quae* 5, 1, *coepta erat. Cf. Gai. 1, 65—75. Collat. 16, 2, §. 5. 3. §§. 7, 15.*

²⁾ *Fortasse excidit 'sive ex lege Aelia Sentia sive'.* ³⁾ *seu Vat. edd., sed hoc natum puto ex scsū. Nam nec seu et siue facile componit Ulpianus, nec poterat simpliciter dicere, ciuitatem causa probata dari, quasi a praetore vel praeside daretur.* ⁴⁾ *Necessario supplevi, quae ob similitudinem voc. 'fuerit' et 'fuerint' excidisse apparet.* ⁵⁾ *Cf. Gai. 1, 97.* ⁶⁾ *Cf. Gai. 1, 93, 99.*

⁷⁾ *Cf. Gai. 1, 100.* ⁸⁾ *Cf. Gai. 1, 101, 102. L. 21. D. de adopt. (1, 7). L. 8. C. eod. (8, 48).* ⁹⁾ *Cum antea semper tantum 'per populum' dictum sit, Romanum ex uero natum puto, quod forte ūro scriptum erat.* ¹⁴⁰⁾ *non antea superscripto quidem Vat. quidem non ed. Bg. 'ne' ob praecedens feminae periisse videtur, post quod voc.*

item¹⁴¹ non poterant arrogari, nunc 'causa cognita'² possunt ex constitutione diui Antonini 'Pii. 6. Qui³ generare non 'potest,⁴ uelut spado, utroque modo 'potest⁵ adoptare; idem iuris est in persona caelibis. 7. ⁶Item is, qui filium non habet, in locum nepotis adoptare potest. 7^a. ⁷Feminae uero neutro modo possunt adoptare, quoniam nec naturales liberos in potestate habent. 8. ⁸Si paterfamiliae arrogandum se dederit, liberi quoque eius quasi nepotes in potestate sunt arrogatoris.

TIT. IX. DE HIS QVI IN MANV SVNT.

⁹ *** 1. Farreo 'conuenit uxor¹⁵⁰ in manum certis uerbis et testibus x praesentibus et sollemnii sacrificio facto, in quo panis quoque farreus adhibetur. ***

TIT. X. QVI IN PŌTESTATE (MANV) MANCIPIOVE SVNT QVEMADMODVM EO IVRE LIBERENTVR.

1. ¹Liberi parentum potestate liberantur emancipatione,

in Vat. est lacuna. ¹⁴¹) quidem Vat. quondam ed. Bg. Scriptum a primo puto qolim item, inde factum qdem item, denique insequens corruptelae (not. 142.) ratione habita conflatum quidem. ²) aut Vat. autem ed. Bg. Sed cum scriptum esset cē (= causa cognita), quod ab ā, ut in Vat. reperitur, vix discerni potest, scriptor eius codicis, unde Vat. est transcriptus, id explicuit aut, insequens vero librarius inde item ut 22, 31. fecit aut (= autem), ut ad antecedens quidem referretur. Ceterum apparet, Ulpianum simpliciter dicere non potuisse, nunc ex const. D. Pii pupillos arrogari posse. De re cf. §. 3. I. de adopt. (1, 11). ³) Hi qui Vat. edd. Cf. FLI. p. 375. et Kämmerer Beiträge zur Gesch. d. R. R. p. 36. Ad §. 6. cf. Gai. 1, 103, 104. L. 30. 40. §. 2. D. de adopt. (1, 7). ⁴) possunt Vat. edd. (Sed hoc ex potest factum ex priore illa corruptela Hi qui.) Cf. Roeder p. 45. ⁵) Vat. possunt edd. ⁶) Cf. §. 5. I. de adopt. (1, 11). ⁷) Hanc sententiam Vat. et edd. in fine tituli (§. 8^a.) locant. Sed hoc loco eam excidisse et ad marginem suppletam, cum nesciretur, quo pertineret, ad calcem reiectam esse, certo argumento sunt voc. uero et sententiarum ordo tam naturalis quam Gaianus (1, 103. 104.), quem nunc ita Ulpianus secutus deprehenditur, ut etiam finalis §. 8. respondeat Gai. 1, 107. ⁸) Cf. Gai. 1, 107. ⁹) Lacunam h. l. esse (cf. Gai. 1, 109—111.), ipse scriptor eius codicis, unde noster est transcriptus, videtur spatio vacuo significasse, quo non relicto, vix sequens inductus esset, ut sententiam illam fugitivam (not. 147.) eo transferret. De confarreatione cf. Gai. 1, 112. ¹⁵⁰) conuenitur Vat. ed. Bg. Cf. FLI. p. 373. ¹) Cf. Gai. 1, 132. 134.

id est si posteaquam mancipati fuerint, manumissi sint. sed
 194a β filius quidem ter mancipatus, ter manumissus | sui iuris fit;
 id enim lex duodecim tabularum iubet his uerbis: 'si pater
 filium ter uenundauit, ¹⁵² filius a patre liber esto.' ceteri
 autem liberi praeter filium, tam masculi quam feminae, una
 mancipatione manumissioneque sui iuris fiunt. 2. ³ Morte
 patris filius et filia sui iuris fiunt: morte autem aui nepotes
 ita demum sui iuris fiunt, si post mortem aui in potestate
 patris futuri non sunt, uelut si moriente aui pater eorum aut
 etiam decessit aut de potestate dimissus est: nam si mortis
 aui tempore pater eorum in potestate eius sit, mortuo aui in
 patris sui potestate fiunt. 3. ⁴ Si patri uel filio aqua et igni
 interdictum sit, patria potestas tollitur, quia peregrinus fit is,
 cui aqua et igni interdictum est; neque autem ⁵ peregrinus
 ciuem Romanum, neque ciuis Romanus peregrinum in potestate
 habere potest. 4. ⁶ Si pater ab hostibus captus sit, quamuis
 seruus hostium fiat, tamen cum reuersus fuerit, omnia pristina
 iura recipit iure postliminii. sed quamdiu apud hostes est,
 patria potestas eius in filio ⁷ interim pendebit; et cum reuer-
 sus fuerit ab hostibus, in potestate filium habebit; si uero ibi
 194b α decesserit, sui iuris filius erit. Filius quoque | si captus
 fuerit ab hostibus, similiter propter ius postliminii patria
 potestas interim pendebit. 5. ⁸ In potestate parentum esse
 desinunt et hi, qui flamines Diales inaugurantur, et quae uir-
 gines Vestae capiuntur. * * * ⁹

TIT. XI. DE TUTELIS.

1. ¹⁶⁰ Tutores constituuntur tam masculis quam feminis:
 sed masculis quidem inpueribus dumtaxat propter aetatis
 infirmitatem; feminis autem (tam) inpueribus quam puberi-
 bus et propter sexus infirmitatem et propter forensium rerum
 ignorantiam.

¹⁵²) uenundauit *Vat.* VENUNDABIT *ed. Bg.* Sed fut. 1. non est
 huius loci. ³) *Cf. Gai. 1, 127.* ⁴) *Cf. Gai. 1, 128.* ⁵) *Ma-*
lim neque enim. ⁶) *Cf. Gai. 1, 129.* ⁷) in filio eius *Vat.*
edd. ⁸) *Cf. Gai. 1, 130.* ⁹) *Periit locus, qui in manu man-*
cipiove sunt quemadmodum eo iure liberentur. Cf. Gai. 1, 136—141.
¹⁶⁰) *Cf. Gai. 1, 144. 189. 190.*

2. ¹⁶¹ Tutores aut legitimi sunt, aut senatusconsultis constituti, aut moribus introducti.

3. ² Legitimi tutores sunt, 'quicumque' ³ ex lege aliqua descendunt; per eminentiam autem legitimi dicuntur 'lege duodecim tabularum introducti', ⁴ seu propalam, quales sunt agnati, seu per consequentiam, quales sunt patrōni. 4. ⁵ Agnati sunt a patre cognati uirilis sexus, per uirilem sexum descendentes, eiusdem familiae, uelut a (patre fratres,) patrui, fratris filii, fratres patruales. ⁶

***⁷ 5. Qui liberum caput, mancipatum sibi uel a parente uel a coemptionatore, manumisit, per similitudinem patrōni tutor efficitur, qui fiduciarius tutor appellatur. ⁸

6. ⁹ Legitimi tutores alii tutelam in iure cedere possunt.

7. ¹⁷⁰ Is, cui tutela in iure cessa est, cessicius tutor appellatur; qui siue mortuus fuerit, siue capite minutus, | siue alii ^{194bβ} tutelam porro cesserit, redit ad legitimum tutorem tutela. sed et si legitimus decesserit aut capite minutus fuerit, cessicia quoque tutela extinguitur. 8. ¹ Quantum ad agnatos pertinet, hodie 'cessicia tutela' ² non procedit, quoniam permis-

¹⁶¹) Cf. Gai. 1, 189. ²) Cf. Gai. 1, 155. ³) Omititur in Vat. 'qui' suppleverunt edd. Sed mihi persuasum est, voces qui ex quae versu abhinc tertio post leguntur, hinc eo translatae et ex quicq̃ corruptas esse ad similitudinem illorum ex lege aliqua; neque enim solum 'qui' nostro loco sufficit, neque ex lege introduci eo sensu, qui hic desideratur, recte dicitur. ⁴) qui ex lege duodecim tabularum introducuntur Vat. edd. et ~~uano paria~~ illa dicuntur — introducuntur, et praesente modo plane inepto vitium prode, quod uocabulis qui ex huc male translatis originem debet. ⁵) Cf. Gai. 1, 156, et infra 26, 1. ⁶) ueluti patrui fratres. filii fratris patruelis Vat. ueluti patrui, fratres, filii fratris, patruelis ed. Bg. Ulpianum nec patruos ante fratres, nec fratres simpliciter, nec filii fratris (pro fratris filii), nec patruelis tantum (quales etiam sorores sunt) dicere potuisse, palam est. Sed et vitium ex similitudine voc. patrui fratres et patrui fratris facile oriri potuisse apparet. Cf. comparem locum §. 1. I. de legit. agn. succ. (3, 2). ⁷) Perierunt, quae Gai. 1, 164. 165. tradiderat, et locus de legitima parentis tutela. ⁸) Cf. Gai. 1, 186. Sed et de hac tutela Ulpianum plura dixisse puto. Cf. Gai. 1, 172. ⁹) Cf. Gai. 1, 163. ¹⁷⁰) Cf. Gai. 1, 189. 170. ¹) Cf. Gai. 1, 171. ²) cessi atutela Vat. cessio tutelae ex Schillingii cj. ed. Bg.

sum erat in iure cedere tutelam feminarum tantum, non etiam masculorum; feminarum autem legitimas tutelas lex Claudia sustulit, excepta tutela patronorum.

¹⁷³ 9. Legitima tutela capitis diminutione amittitur. 10. Capitis minutionis ⁴ species sunt tres, maxima, media, minima. 11. Maxima capitis diminutio est, per quam et ciuitas et libertas amittitur, ueluti cum incensus aliquis uenierit, aut 'mulier, quod ⁵ alieno seruo se iunxerit, denuntiante domino eius ancilla facta fuerit ex senatusconsulto Claudiano. 12. Media capitis diminutio dicitur, per quam, sola ciuitate amissa, libertas retinetur; quod fit in eo, cui aqua et igni interdicatur. 13. Minima capitis diminutio est, per quam, et ciuitate et libertate salua, status dumtaxat hominis mutatur; quod fit adoptione et in manum conuentione.

14. Testamento quoque nominatim tutores dati confirmantur eadem lege duodecim tabularum his uerbis: 'uti legassit super ⁶ pecunia tutelaue suae rei, ita ius esto': qui tutores datiui appellantur. 15. (A parentibus) ⁷ dari testamento tutores possunt liberis, qui in potestate sunt. 16. ⁸ Testamento tutores dari possunt hi, cum quibus testamenti
195 a α faciendi ius est, praeter Latinum Iunianum; nam Latinus habet quidem testamenti factionem, sed tamen tutor dari non potest; id enim lex Iunia prohibet. 17. Si capite diminutus fuerit ⁹ tutor testamento datus, non amittit tutelam; sed si abdicauerit se tutela, desinit esse tutor. ¹⁸⁰ abdicare '(se) tutela ¹ est dicere, nolle se tutorem esse; in iure cedere autem

¹⁷³) Ad §§. 9—13. cf. Gai. 1, 158—163. ⁴) Cave corrigendum putes diminutionis; similiter in voc. dimidia et mediae partis variare amat Ulpianus uelut 26, 2, 29, 1. ⁵) qd mulier Vat. quod mulier edd.

⁶) familia addit Bg. ed. Sed uid. Rhein. Mus. f. Jurispr. VII. p. 61. ⁷) Supplevi. Cf. FII. p. 375. Gai. 1, 144. Fr. Vat. 229. ⁸) Cf. L. 21. D. de test. tut. (26, 1). Gai. 1, 23. Fr. Vat. 172. 193. 221. — Infra 20, 8. ⁹) Sc. minima capitis diminutione; ut L. 7 pr. D. de cap. min. (4, 5). Cf. §. 4. I. quib. mod. tut. fn. (1, 22).

¹⁸⁰) Cf. Cic. ad Attic. 6, 1. §. 3. ¹) aut. (corrigere tūt.) Vat. autem edd. Sed et tutela desideratur, et duplex autem offendit; 'se' perit propter abdica-re.

tutelam testamento datus non potest;¹⁸² nam et legitimus in iure cedere potest, abdicare se non potest.

18. ³Lex Atilia iubet, mulieribus pupillisue non habentibus tutores dari a praetore et maiore parte tribunorum plebis, quos tutores Atilianos appellamus. sed quia lex Atilia Romae tantum locum habet, lege Iulia et Titia prospectum est, ut in prouinciis quoque similiter a praesidibus earum dentur tutores.

19. ⁴Lex Iunia tutorem fieri iubet Latinae uel Latini inpueris eum, cuius *'ea isue'*⁵ ante manumissionem *ex iure* Quiritium fuit.

20. ⁶Ex lege Iulia de maritandis ordinibus tutor datur a praetore urbis ei mulieri uirginiue, quam ex hac ipsa lege nubere oportet, ad dotem dandam, dicendam promittendamue, si legitimum tutorem pupillum habeat. sed postea senatus censuit, ut etiam in prouinciis quoque similiter a praesidibus earum ex eadem causa tutores dentur.

21. ⁷Praeterea etiam in locum muti furiosiusue tutoris *'alium'*⁸ 195 a β dandum esse tutorem ad dotem constituendam, senatus censuit.

22. ⁹*Generaliter*¹⁰⁰ ex senatusconsulto tutor datur mulieri ei, cuius tutor abest, praeterquam si patronus sit, qui abest: nam in locum patroni absentis *'a liber(ta tutor)'*¹ peti non potest, nisi ad hereditatem adeundam et nuptias contrahendas. idemque *'permissum et'*² in pupillo patroni filio.

23. ³Hoc amplius senatus censuit, ut si tutor pupilli pupillaeue suspectus a tutela submotus fuerit uel etiam iusta de causa excusatus, in locum eius tutor alius (*detur*).

24. ⁴Moribus tutor datur mulieri pupillouae, qui cum tutore suo lege aut legitimo iudicio agere uult, ut auctore eo agat (ipse enim tutor in rem suam auctor fieri non potest).

¹⁸²) *Ad sequens* nam *subaudi*: non idem igitur valet abdicatio et in iure cessio tutelae. ³) Cf. Gai. 1, 185. ⁴) Cf. Gai. 1, 167.

⁵) etā *Vat. edd. Cf. FLI. p. 375.* ⁶) Cf. Gai. 1, 178.

183. ⁷) Cf. Gai. 1, 180. ⁸) alterum (*quasi scriptum fuisset alium*) *Vat. edd. Cf. Roed. ad h. l.* ⁹) Cf. Gai. 1, 173—177.

¹⁰⁰) Item *Vat. edd. Vid. FLI. p. 375.* ¹) aliter *Vat. edd. Cf. FLI. p. 368. Quae supplevi, fortasse exciderunt, quod ta = tutore auctore idque non magis quam repetitum tutor huius loci esse visum est.* ²) permisit (*ex permissset*) *Vat. edd. Cf. Gai. 1, 177.*

³) Cf. Gai. 1, 182. ⁴) Cf. Gai. 1, 184.

qui 'praetorius¹⁹⁵ tutor dicitur, quia 'a⁶ praetore urbis dari consuevit.

25. ⁷Pupillorum pupillarumque tutores et negotia gerunt et auctoritatem interponunt; mulierum autem tutores auctoritatem dumtaxat interponunt.

26. ⁸Si plures 'sint⁹ tutores, omnes in omni re debent auctoritatem accommodare, praeter eos, qui *testamento*²⁰⁰ dati sunt; nam ex his uel unius auctoritas sufficit.

27. ¹Tutoris auctoritas necessaria est mulieribus quidem in his rebus: si lege aut legitimo iudicio agant, si se obligent, si ciuile negotium gerant, si libertae suae permittant in con-
195b α tubernio alieni serui morari,² | si rem 'mancipi abalienent.³ pupillis autem hoc amplius etiam in rerum nec mancipi alienatione tutoris auctoritate opus est.

28. ⁴Liberantur tutela masculi quidem pubertate: puberem autem Cassiani quidem eum esse dicunt, qui habitu corporis pubes apparet, id est qui generare possit; Proculiani autem eum, qui quattuordecim annos expleuit; uerum 'Priscouisum,⁵ eum puberem esse, in quem utrumque concurrat, et habitus corporis, et numerus annorum. 28^a. ⁶Feminae autem tutela (*liberantur trium liberorum iure; libertae tantum, quae in patroni tutela sunt, quattuor liberorum iure ab ea*)⁷ liberantur.

TIT. XII. DE CURATORIBVS.

1. Curatores aut legitimi sunt, id est qui ex lege duodecim

¹⁹⁵) praetorianus *Vat. ed. Bg.*: qui dictus foret a praetorio. Sed -an- est a pro sigla habitum, quod huc aberrauit, restituendum postea ante praetore. ⁶) *Om. Vat. [a] ed. Bg. Cf. not. 195.*

⁷) *Cf. Gai. 1, 190, 191.* ⁸) *Cf. L. ult. C. de auct. praest. (5, 59). Cic. pro Flacco 34, 84.* ⁹) sunt *Vat. edd.* ²⁰⁰) *Per inquisitionem datos (L. ult. C. cit.) consulto uidetur omisisse, quia de his et antea non egerat.* ¹) *Cf. Gai. 1, 192. 2, 80, 85. 112. 119. 3, 91. 107. 108, 176. Fr. Vat. 45. 259. supra 1, 7. 11, 22. 24. 25.*

²) *Ut ancilla addicatur serui domino ex SC. Claudiano. Paul. 2, 21^a. §. 6.* ³) mancipia alienent *Vat. mancipi alienent edd.* ⁴) *Cf. Gai. 1, 196.* ⁵) priscus (ex priscous) *Vat. ed. Bg. Placeret Schillingii*

cf.: plerisque uisum est, si nota priscus = plerisque haberet auctorem.

⁶) *Cf. Gai. 1, 194. infra 29, 3.* ⁷) *Haec fere eaque tantum ut ὁμοιοτέλευτα a librario ad finem properante omisa esse puto.*

tabularum dantur,²⁰⁸ aut honorarii, id est qui a praetore constituuntur. 2. Lex duodecim tabularum furiosum, itemque prodigum, cui bonis⁹ interdictum est, in curatione iubet esse agnatorum.²¹⁰ 3. A praetore constituitur curator, quem ipse praetor uoluerit, libertinis prodigis, itemque ingenuis, qui ex testamento parentis heredes facti male dissipant bona: his enim ex lege curator dari non poterat, cum ingenuus quidem non ab intestato, sed ex testamento heres factus sit patri; libertinus autem nullo modo patri heres fieri possit, qui nec patrem habuisse uidetur, cum seruilis cognatio nulla sit. 4. Praeterea '(praetor ex lege Plaetoria)¹ dat curatorem etiam ei,² qui nuper pubes factus idonee negotia sua tueri non potest. * * *

TIT. XIII. DE CAELIBE ORBO ET SOLITARIO PATRE. 195bβ

1. ³Lege Iulia prohibentur uxores ducere senatores quidem liberique eorum libertinas et quae ipsae quarumue pater materue artem ludicram fecerit; 2. ⁴iidem (et)⁵ ceteri autem ingenui prohibentur '(uxorem)⁶ ducere '(palam) corpore quaestum facientem, (et)⁷ lenam, et a lenone lenaue

²⁰⁸) Itaque huius legis ea interpretatio facta est, ut praetor daret, quos lex curatores esse iussisset. Cf. §. 3. I. h. t. (1, 23) ibiq. Schrader., et seq. §. 3. verba: quem ipse praetor uoluerit. ⁹) Fortasse excidit 'paternis et auitis', cf. Paul. 3, 4^a. §. 7. Quia enim lex iis tantum bonis, quae ipsa familiae nomine dederat, sibi videbatur familiae nomine interdicere posse, ideo legitima interdictio non pertinebat ad bona, quae aut non a patre auoque aut non ex lege ad prodigum pervenerant; cf. §. 3. ²¹⁰) Tacet de gentilibus, qui exoleverant. Cf. Collat. 16, 4. §. 4. ¹) Vid. FII. p. 374. Cf. Capitolin. Marc. 10. pr. I. de curat. (1, 23) ibique Schrader. Ceterum haec lex olim L. PL. notata videtur fuisse, quam notam notarum collectores male vel locus publicus vel lex plebeia explicant. ²) ei etiam (olim fuerit et. ei) Vat. edd. ³) Cf. 16, 2. L. 44 pr. D. de rit. nupt. (23, 2). L. 28. C. de nupt. (5, 4). ⁴) Cf. L. 44. §. 8. L. 43. D. de ritu nupt. (23, 2). ⁵) item Vat. edd. Cf. FII. p. 367. Quae in Vat. et edd. sequuntur verba corpore quaestum facientem (amisso in fine posito voc. et) perperam hic transposita, auctore Mommseno, suo loco ante voc. lenam restitui. ⁶) Excidit ob antecedens prohibentur; cf. not. 150. ⁷) Hoc sensu flagitante (cf. L. 43 pr. cit.) tanto facilius suppletur, quod hinc demum apparet, qui factum sit, ut librarius verba corpore quaestum facientem h. l. omitteret; scilicet confundens palam cum

manumissam, et in adulterio deprehensam, et iudicio publico damnatam, et quae artem ludicram fecerit: adicit 'Mauricianum senatusconsultum²¹⁸ a senatu damnatam. ***

TIT. XIV. DE POENA LEGIS IULIAE.

1. Feminis lex Iulia a morte uiri anni tribuit uacationem, a diuortio sex 'mensium:⁹ lex autem Papia a morte uiri biennii, a repudio anni et sex mensium.⁹ ***

TIT. XV. DE DECIMIS.

1. Vir et uxor inter se matrimonii nomine decimam capere possunt. quod si ex alio matrimonio liberos superstites habeant, praeter decimam, quam matrimonii nomine capiunt, totidem decimas pro numero liberorum accipiunt. 2. Item communis filius filiae post nomen diem²²⁰ amissus amissa una decima adicit; duo autem post nomen diem amissi duas decimas adiciunt. 3. Praeter decimam etiam usumfructum tertiae partis bonorum '(uir) et uxor¹ capere possunt, et quandoque liberos habuerint, eiusdem partis proprietatem; hoc amplius mulier, praeter decimam, dotem 'relegatam² sibi.

196aα TIT. XVI. DE SOLIDI CAPACITATE | INTER VIRVM ET VXOREM.

1. ³ Aliquando uir et uxor inter se solidum capere possunt, uelut si uterque uel alteruter eorum nondum eius aetatis sint, 'a⁴ qua lex liberos exigit, id est si⁵ uir minor annorum xxv sit, aut uxor annorum xx minor; item si utriusque

lenam statim ad hanc vocem aberraverat. ²¹⁸) mauricianis et (pro mauricianūscet, ut puto) Vat. Mauricianus et edd. Vid. Fl. p. 367. Fortasse hoc est SC., quod laudatur L. 43. §. 10. D. de ritu nupt. (23, 2). Sed multi Maurici primo seculo in honoribus fuisse. ⁹) menses Vat. mensum ed. Bg. ²²⁰) Qui erat pueris nonus, puellus octavus. Fest. v. 'Lustrici'. Macrob. Sat. 1, 16. Cf. etiam leg. Flav. Malac. 56. ¹) eius Vat. natum ex eluc = et uxor; uir ex geminato ū vocabuli bonorū feci; cf. not. 123. coniuges ed. Bg. Cf. Fl. p. 373. ²) potest (factum sc. ex pe pro re) legatam Vat. (capere) potest legatam ed. Bg. Cf. Fl. p. 373. ³) Cf. Tertull. apol. 4, de monog. 16. Sozom. hist. eccl. 1, 9. F. A. Schilling Bemerk. p. 300. ⁴) aut Vat. sc. male explicata a. ⁵) aut inserit Bg., quod non est huius loci.

lege Papia finitos annos in matrimonio excesserint, id est uir LX annos, uxor L; item si cognati inter se coierint usque ad sextum gradum.²²⁶ 1^a. 7 Libera inter eos testamenti factio est, si ius liberorum a principe inpetrauerint; aut si uir '(rei publicae causa)⁸ absit, et donec abest et intra annum, postquam abesse desierit;⁹ aut si filium filiamue communem habeant, aut quattuordecim annorum filium uel filiam duodecim amiserint; uel si duos trimos, uel tres post nomen diem amiserint, ut intra annum tamen et sex menses etiam unus cuiuscumque aetatis inpubes amissus solidi capiendi ius praestet. item si post mortem uiri intra decem menses uxor ex eo pepererit, solidum ex bonis eius capit.

2. Aliquando nihil inter se capiunt: id est, si contra legem Iuliam Papiamque Poppaeam contraxerint matrimonium, uerbi gratia si famosam 'ingenuus'²³⁰ uxorem duxerit, aut libertinam senator.

²²⁶) Qui hic sequuntur duo versus in Vat. et edd. aut si uir absit, et donec abest et intra annum postquam abesse desierit, eos fugitivos esse ex eo loco §. sequentis, cui eos restituimus (not. 229.), duo euincunt; primum incipiens aut, quo non hic, at seq. So singula membra distinguuntur, deinde quod hic casus est non tantum 'solidi capacitatis', sed liberae testamenti factionis. Nam cum illa complectatur eas causas, quae fere extra voluntatem positae sint, hac Ulpianus ceteras comprehendit, quae a voluntate ac merito pendebant, ut iis is, qui ultimum iudicium ordinaturus erat, liberam testamenti factionem nancisceretur. Quarum differentia causarum interdum etiam in eo cernebatur, quod in priore genere capientis condicio, ut puta minoris XXV vel XX annorum, tempore delatae hereditatis, in altero defuncti meritum tempore testamenti conditi aestimabatur (cf. Momsen ad Bgii Ulp. p. 108). Ergo in nostra specie, si uir antequam reip. causa peregre profectus erat nec ratione eius protectionis testamentum fecerat, vel ab uxore heres institutus erat, non proficiebat alterutri, quod absentiae tempore alteruter decederet. Secus in contrario casu. 7) Item supplet geminando antecedens (desierit) Schilling.; ego malim Magis (ing., quod ob olim antecedens gradum facile excidere potuit). ⁸) Recte haec excidisse (ob notam T.p.c.) iudicarunt J. Goshofr. et alii, licet L. 35—38. D. quib. ex caus. mai. (4, 6) alio spectauerint. Cf. Heinecc. ad L. Pap. Popp. 2, 15. §. 5. ⁹) Haec h. l. ob ὁμοιοτέλετον inpetrauerint — desierit, excidisse videntur. ²³⁰) quis (postquam in = m adhaeserat voci famosa) Vat. edd. Sed vid. tit. 13. et FII. p. 375.

8. Qui intra sexagesimum uel quae intra quinquagesimum annum neutri legi paruerit, licet ipsis legibus post hanc aetatem liberatus esset, perpetuis tamen poenis tenebatur²³¹ ex senatusconsulto 'Persiciano.'² 4.³ Sed Claudiano senatusconsulto maior sexagenario si minorem quinquagenaria duxerit, perinde 'haberi iubetur',⁴ ac si minor sexaginta annorum duxisset uxorem. quod si maior quinquagenaria minori sexagenario nupserit, '(id)'⁵ inpar matrimonium appellatur et senatusconsulto 'Caluisiano'⁶ iubetur non proficere ad capiendas hereditates et legata '(aut) dotem.'⁷ itaque mortua muliere dos caduca erit.⁸ * * *

TIT. XVII. DE CADUCIS.

1. ⁹Quod quis sibi testamento relictum, ita ut iure ciuili capere possit, aliqua ex causa non ceperit, caducum appellatur, 'ueluti'²⁴⁰ ceciderit ab eo: uerbi gratia si caelibis uel Latino Iuniano legatum fuerit, nec intra dies centum uel caelebs legi paruerit, uel Latinus ius Quiritium consecutus sit; aut si ex parte heres scriptus uel legatarius ante apertas tabulas decesserit uel 'peregrinus'¹ factus sit. * * *² 2. Hodie

²³¹) tenebatur *Vat. edd.* ²) Emendauit Perizonius, ut sit a Persico cos. a. 34. perneciano *Vat. edd.* Ceterum cf. *L. 27. C. de nupt.* (5, 4). ³) Novae Si signum, quod editores posuerunt post duxisset uxorem, non animadvertentes scilicet, ante omnia uetus et novum ius ab Ulpiano discerni, huc transtuli. De re cf. *Sueton. Claud.* 23. ⁴) habebitur *Vat. edd.* ⁵) Geminando restitui. De re cf. *L. 12. C. de legit. her.* (6, 58). ⁶) Correxit Perizon. caluitiano (ut 25, 14. pecatiano) *Vat. edd.* ⁷) dotes *Vat. (et) dotes ed. Bg. Vid. FII. p. 375.* ⁸) Quam atioqui mortis causa pater uel uir capiebat; cf. supra 6, 4. Itaque nunc ex testamento ad patres, ceterum ad populum pertinebat. ⁹) Cf. infra 28, 7. 19, 17. 22, 2, 3. *Gai.* 2, 111. 144. 286. *Fr. de i. fisci* 3. *L. un. §. 5. C. de caduc.* (6, 51). ²⁴⁰) An uelut q. (quod)? ¹) peregrer (factum puta ex nota peregrer) *Vat. ed. Bg.* ²) Non potest Ulpianus non dixisse, quid lex Papia de caducis caverit. Et hic tantum excidisse ομοιοτέλετον puto, uelut hocce: 'Caduca iure antiquo quidem ad coheredes uel collegatarios pertinebant iure accrescendi, aut legata in hereditate remanebant. Ex lege Papia autem translata sunt ad heredes patres uel legatarios patres certo ordine in caducis vindicandis constituto, ut si heres uel legatarius pater non esset uel non vindicaret, cadu-

ex constitutione imperatoris Antonini²⁴³ omnia caduca fisco iudicantur; sed seruato iure antiquo liberis et parentibus.

3. ⁴Caduca cum suo onere fiunt: ideoque libertates et 'legata (uel)⁵ fideicommissa ab eo data, ex cuius persona hereditas caduca facta est, salua sunt: 'set⁶ et legata et fideicommissa cum suo onere fiunt caduca. | * * *

TIT. XVIII. QVI HABEANT IVS ANTIQVVM IN CADVCIS. 196 b α

1. ⁷Item liberis et parentibus testatoris usque ad tertium gradum lex Papia ius antiquum dedit, ut heredibus illis institutis, quod quis ex eo testamento non capit, ad hos pertineat aut totum aut ex parte, prout pertinere possit. * * *

TIT. XIX. DE 'DOMINIIS⁸ ET ADQUISITIONIBVS RERV. M.

1. ⁹Omnes res aut Mancipi sunt aut nec Mancipi. Mancipi res sunt praedia in Italico solo, tam rustica, qualis est fundus, quam urbana, qualis domus; item iura praediorum rusticorum, uelut uia, iter, actus, aquaeductus; item serui et quadrupedes, quae dorso collouae domantur, uelut boues, muli, equi, asini. ceterae res nec Mancipi sunt. elefanti et cameli quamuis collo dorsouae domentur, nec Mancipi sunt, quoniam bestiarum numero sunt. 7. 370.

2. ²⁵⁰Singularum rerum dominium nobis acquiritur Mancipatione, traditione, 'usucapione, in iure cessione, ¹adiudicatione, lege.

cum ad populum deferretur. Et eiusdem bona esse iubentur, si nemo defuncto heres factus sit. Nec hoc impedit, quo minus Mommsenii probemus sententiam, Sum 2. locum mutauisse, restituendamque esse, ut idem censet, ante tit. XVIII., vel quod verisimilius est, post eum. ²⁴³) Post a. 212. Cf. Dio 77, 9. ⁴) Cf. supra 1, 21. L. un. C. de caduc. (6, 51). L. 9. D. de SC. Silan. (29, 5). L. 60. §. 1. D. de cond. et dem. (35, 1). L. 2. §. 2. D. si quis aliq. test. (29, 6). L. 14. D. de i. fisci (49, 14). ⁵) legato (ex legata) Vat. 'legata (et)' ed. Bg. ⁶) Ex Cuiac. cj. scilicet Vat. (notam scilicet sibi videre librarius visus) edd. ⁷) Cf. 1, 21. 25, 17. L. 29 fin. D. de leg. 2. L. un. pr. C. de caduc. (6, 51). ⁸) Vat. DOMINIO ed. Bg. ⁹) Cf. Gai. 2, 15—17. 1, 120. ²⁵⁰) Cf. Gai. 2, 45. Varr. de re r. 2, 10. §. 4. Cic. Top. 5. ¹) Vahlen. ed. in iure cessione usucapione Vat. ed. Bg. Transposita esse, quia alterutrum aliquando exciderat, ut permulta in Vat., osten-

3. ²⁵² Mancipatio propria species alienationis est rerum mancipi; eaque fit certis uerbis, libripende et quinque testibus praesentibus. 4. ³ Mancipatio locum habet inter ciues Romanos et Latinos 'coloniarios' ⁴ Latinosque Iunianos eosque peregrinos, quibus commercium datum est. 5. Commercium
196bβ est emendi uendundique inuicem | ius. 6. ⁵ Res mobiles non nisi praesentes mancipari possunt, et non plures 'simul' ⁶ quam quot manu capi possunt; immobiles autem etiam plures, et quae diuersis locis sunt, mancipari possunt.

7. ⁷ Traditio 'aeque' ⁸ propria est alienatio rerum nec mancipi. harum '(enim)' ⁹ rerum dominium ipsa traditione adprehendimus, scilicet si ex iusta causa traditae 'sint' ²⁶⁰ nobis.

8. ¹ Usucapione dominium adipiscimur tam mancipi rerum, quam nec mancipi. usucapio est autem domini adeptio per continuationem possessionis anni uel biennii: rerum mobilium anni, immobilium biennii.

9. ² In iure cessio quoque communis alienatio est et mancipi rerum et nec mancipi. quae fit per tres personas, in iure cedentis, uindictantis, addicentis: 10. in iure cedit dominus; uindicat is, cui ceditur; addicit praetor. 11. ³ In iure cedi res etiam incorporales possunt, uelut ususfructus et hereditas et tutela legitima libertae. . 12. Hereditas in iure ceditur uel antequam adeatur, uel posteaquam adita fuerit: 13. antequam adeatur, in iure cedi potest ab herede legitimo; posteaquam adita est, tam a legitimo quam ab eo, qui testamento heres scriptus est. 14. Si antequam adeatur, hereditas in iure cessa sit, proinde heres fit, cui cessa est, ac si ipse heres legitimus esset; quod si posteaquam adita fuerit, in iure cessa sit, is, qui cessit, permanet heres, et ob id creditoribus defuncti manet | obligatus; debita uero pereunt, id
197aα

dunt §§. 8. 9. ²⁵² Cf. Gai. 1, 119. 2, 22. ³ Cf. Varro l. c. Boëth. ad Cic. Top. 5. ⁴ coloniarios Val. ed. Bg. ⁵ Cf. Gai. 1, 121. ⁶ Ex sequenti versu, ubi Val. et edd. post plures habent, huc revocavi. ⁷ Cf. Gai. 2, 19. 20. 65. ⁸ Supplevi in lacuna Val. trium litterarum (aeq̄) FLI. p. 373. ⁹ Feci ex omissa praecedente m. ²⁶⁰ sunt Val. ed. Bg. ¹ Cf. Cic. Top. 4, 23. cum Boëth. Gai. 2, 42—44. ² Cf. Gai. 2, 24. ³ Cf. Gai. 2, 14. 29—39. supra 11, 6—8. ⁴ Ad §§. 12—15. cf. Gai. 2, 34—37. 3, 85—87.

est debitores defuncti liberantur; (15.) res autem corporales, quasi singulae in iure cessae essent, transeunt ad eum, cui cessa est hereditas.

16. ²⁶⁵Adiudicatione dominium nanciscimur per formulam familiae herciscundae, quae locum habet inter coheredes; et per formulam communi diuidundo, cui locus est inter socios; et per formulam finium regundorum, quae est inter uicinos. nam si iudex uni ex 'coheredibus' aut sociis aut uicinis rem aliquam adiudicauerit, statim illi acquiritur, siue mancipi siue nec mancipi sit.

17. Lege nobis acquiritur uelut caducum uel ereptorium⁷ ex lege Papia Poppaea, item legatum ex lege duodecim tabularum, siue mancipi res sint⁸ siue nec mancipi.

18. ⁹Acquiritur autem nobis etiam per eas personas, quas in potestate, manu mancipatione habemus. itaque si 'quid eae'²⁷⁰ mancipio 'puta'¹ acceperint, aut traditum eis sit, uel stipulatae² fuerint, ad nos pertinet; [19]. item si heredes institutae³ sint legatunue eis sit, et hereditatem iussu nostro adeuntes nobis adquirunt, et legatum ad nos pertinet. 20. ⁴Si seruus alterius in bonis, alterius ex iure Quiritium sit, ex omnibus causis acquirit ei, cuius in bonis est. 21. ⁵Is, quem bona fide possidemus, siue liber siue alienus seruus sit, nobis acquirit ex duabus causis tantum, id est, quod ex re nostra et quod ex operis suis acquirit: extra has autem causas aut sibi acquirit, si liber sit, aut domino, si alienus seruus sit. eadem sunt | et in eo seruo, in quo tantum usumfructum^{197aβ} habemus. * * *

TIT. XX. DE TESTAMENTIS.

1. ⁶Testamentum est mentis nostrae iusta contestatio, in id sollemniter facta, ut post mortem nostram ualeat. 2. ⁷Te-

²⁶⁵ Cf. §§. 4—7. I. de off. iud. (4, 17). Gai. 4, 39. 42. ⁶ heredibus Vat. edd. ⁷ Vid. Gloss. Pith. v. 'ereptoria' collata simili voc. 'occupatorius' et tit. D. de his quae ut ind. (34, 9). ⁸ Matim sit. ⁹ Cf. Gai. 2, 86 seq. 3, 163. ²⁷⁰ quidem Vat. quid ed. Bg. ¹ Omisit Bg. per errorem. ² stipulati Vat. edd. ³ instituti Vat. edd. ⁴ Cf. Gai. 2, 88. 1, 54. ⁵ Cf. Gai. 2, 92. 91. ⁶ Cf. pr. I. de testam. (2, 10) ibiq. Schrader. ⁷ Cf. Gai. 2, 101 seq. §. 1. I. de testam. (2, 10).

stamentorum genera fuerunt tria, unum, quod calatis comitiis, alterum, quod in procinctu, tertium, quod per *aes et libram* appellatum est. *sed illis*²⁷⁸ duobus testamentis abolitis hodie solum in usu est, quod per *aes et libram* fit, id est per mancipationem imaginariam. in quo testamento libripens adhibetur et familiae emptor et non minus quam quinque testes, cum quibus testamenti factio est. 3. ⁹ Qui in potestate testatoris est aut familiae emptoris, testis aut libripens adhiberi non potest, quoniam familiae mancipatio inter testatorem et familiae emptorem fit, et²⁸⁰ domestici testes adhibendi non sunt. 4. Ob id '(et)¹ filio '(familiae)² familiam emente pater eius testis esse non potest; [5.] (et)³ ex duobus fratribus, qui in eiusdem patris potestate sunt, alter familiae emptor, alter testis esse non potest, quoniam quod unus ex his mancipio accipit, acquirit patri, cui filius suus testis esse non debet. 6. '(At) pater⁴ et (filius), qui in potestate eius est, item duo fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, testes utrique, uel alter testis, alter libripens fieri possunt, alio familiam emente; quoniam nihil nocet ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi. 7. ⁵ Mutus, | surdus, furiosus,⁶ pupillus, femina neque familiae emptor esse, neque testis libripensue fieri potest. 8. Latinus Iunianus et familiae emptor et testis et libripens fieri potest, quoniam cum eo testamenti factio est.

9. ⁷ In testamento, quod per *aes et libram* fit, duae res aguntur, familiae mancipatio et nuncupatio testamenti.⁸ nuncupatur testamentum in hunc modum: tabulas testamenti testator tenens ita dicit: HAEC VT IN HIS TABVLIS CERISVE SCRIPTA SVNT, ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR; ITAQVE

²⁷⁶) ē his (quod prodit ex ēs'illis) Vat. est. his ed. Bg. ⁹) Cf. Gai. 2, 105. 107. §. 9. I. de testam. (2, 10). ²⁸⁰) et ob id Vat. edd. Sed ob id hic molestum transferendum erat ad initium Si seq., ubi desiderabatur. ¹) 'et' in transpositione perierat. ²) Geminando addidi. Cf. Roed. ad h. l. et FLI. p. 375. ³) Fere geminando addidi. ⁴) Hic locus exstat paucis mutatis in L. 17. D. de test. (22, 5). ⁵) Cf. §. 6. I. de testam. (2, 10). ⁶) An excidit 'seruus, peregrinus'? ⁷) Cf. Gai. 2, 104. 149. ⁸) De familia mancipanda expositio h. l. excidisse videtur.

VOS, QVIRITES, TESTIMONIVM '(MIHI) PERHIBETOTE.²⁸⁹
 quae nuncupatio et testatio uocatur.

10.²⁹⁰ Filius familiae testamentum facere non potest, quoniam nihil suum habet, ut testari de eo possit. sed diuus Augustus 'moribus¹ constituit, ut filius familiae miles de eo peculio, quod in castris adquisiuit, testamentum facere possit.

11.² Qui de statu suo incertus est ('fac eo,³ quod patre peregre mortuo ignorat, se sui iuris esse) testamentum facere non potest.

12.⁴ Impubes, licet sui iuris sit, facere testamentum non potest, quoniam nondum plenum iudicium animi habet.

13.⁵ Mutus, surdus, furiosus, itemque prodigus, cui lege bonis interdictum est, testamentum facere non possunt: mutus, quoniam uerba nuncupationis loqui non potest; surdus, quoniam uerba familiae emptoris exaudire non potest; furiosus, quoniam mentem non habet, ut testari de ea re⁶ possit; prodigus, quoniam commercio illi interdictum est, et ob id familiam mancipare non potest.

14.⁷ Latinus Iunianus, item is, qui dediticiorum numero est, testamentum facere non

²⁸⁹) p̄bitote *Val.*, quem ex *Gai.* 2, 104. correxi. Certe una tantum tam solemnium verborum enunciatio probari potest, nec viliis librariorum quicquam tribuendum. *PRAEBITOTE* ed. *Bg.* ²⁹⁰)

Cf. *pr. l. quib. n. e. perm. fac. test.* (2, 12). ¹) *marcus Val.* [*Marcus*] ed. *Bg.* 'moribus constituit' idem est, quod ab ipso *Ulp.* *L. 2. §. 2. D. fam. erc.* (10, 2) dicitur 'per constitutiones' et in *pr. l. cit.* 'ex auctoritate *D. Augusti*' hoc ius militantis filiusfam. datum esse, qui scilicet pro morum legumque regimine suo commendando hoc ius et, sequentibus hoc exemplum ceteris imperatoribus, etiam assidue per multas speciales constitutiones dando ac tuendo effecit, ut longa consuetudine inveteraret (*cf.* *supra* *init.* 4.), et ita moribus induxit. ²) *Cf.* *L. 14. 15. D. qui testam. fac.* (28, 1). *L. 6. §. 8. D. de inuito* (28, 3). *L. 9. D. de iure cod.* (29, 7). ³) *Cf.* *Fl.* p. 373. (ubi pro 'tus' lege 'to'). *facto Val. factus* ed. *Bg.*, quem disputantem, hanc unam eiusmodi incertitudinis speciem esse, et regulae *Catonianae* nescio quam similitudinem huc trahentem me non intelligere fateor. *Alia exempla facile fingi possunt, velut eius, qui mortuo avo patrem suum emancipatum ignorat, et quod exstat in L. 14. cit.* Sed et vox *factus h. l.* admodum languet. ⁴) *Cf.* *Gai.* 2, 113. *Paul.* 3, 4^a. *§. 1.*

⁵) *Cf.* *§§. 2. 3. l. quib. n. e. perm.* (2, 12). *Paul.* 3, 4^a. *§§. 6 seqq.* ⁶) *Qua de agitur.* *Cf.* *Fl.* p. 368. ⁷) *Cf.* *Gai.* 1, 23. 25. 3, 75.

potest: [14.] Latinus quidem, quoniam nominatim lege Iunia prohibitus est; is autem, qui dediticiorum numero est, quoniam nec quasi ciuis Romanus testari potest, cum sit peregrinus, nec quasi peregrinus, quoniam nullius certae ciuitatis ciuis est, ut secundum leges ciuitatis suae testetur. 15. ²⁹⁸ Feminae post duodecimum annum aetatis testamenta facere possunt, tutore auctore, donec in tutela sunt. 16. ⁹ Seruus publicus 'populi Romani pro peculii parte dimidia' ³⁰⁰ testamenti faciendi habet ius.

TIT. XXI. QVEMADMODVM HERES INSTITVI DEBEAT.

1. ¹ Heres institui recte potest his uerbis: TITIVS HERES ESTO, TITIVS HERES SIT, TITIVM HEREDEM ESSE IVBEO; illa autem institutio HEREDEM INSTITVO, HEREDEM FACIO perlisque inprobata est. * * *

TIT. XXII. QVI HEREDES INSTITVI POSSVNT.

1. ² Heredes institui possunt, qui testamenti factionem cum testatore habent. 2. ³ Dediticiorum numero heres institui non potest, quia peregrinus est, cum quo testamenti factio non est. 3. ⁴ (Latinus Iunianus heres institui potest; et) ⁵ 198 a si quidem mortis testatoris tempore uel intra diem cretionis ciuis Romanus sit, heres esse potest; quodsi Latinus manserit, lege Iunia capere hereditatem prohibetur. idem iuris est in persona caelibis propter legem Iuliam. 4. ⁶ Incerta persona heres institui non potest, uelut hoc modo: QVISQVIS PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, HERES ESTO; quoniam certum consilium debet esse testantis. 5. ⁷ Nec 'munici-

²⁹⁸) Cf. Gai. 2, 113. 118. ⁹) Cf. L. 3. D. de manumiss. q. servis (40, 3). Plin. ep. 8, 16. ³⁰⁰) Ploriani partes dimidia Vat. populi Romani partis dimidia ed. Bg. Mihi olim scriptum fuisse videtur p.r.peculi; ut ex peculi totidem ductibus prodierit riani, cum librarius his antecedentis notae (mutatae antea ut 1, 7.) explicationem contineri putaret, quam similiter explicuit 24, 28. ¹) Cf. Gai. 2, 117. ²) Cf. L. 16. D. qui testam. fac. (28, 1): §. 24. I. de legat. (2, 20). ³) Cf. Gai. 1, 25. 2, 110. 218. ⁴) Cf. supra 17, 1. Gai. 1, 23. 2, 110. 275. 286. ⁵) Supplevi; exciderunt priora ob simile non est — potest, 'et', ut saepe, pone est. 'Latinus Iunianus' tantum supplent edd. ⁶) Cf. infra 24, 18. Gai. 2, 287. ⁷) Cf. Plin. ep. 5, 7. Capitolin. in Gord. III. circa med. Tacit.

pium,³⁰⁸ nec municipes heredes institui possunt, quoniam incertum corpus est, et neque cernere uniuersi, neque pro herede gerere possunt, ut heredes fiant: senatusconsulto tamen concessum est, ut a libertis suis heredes institui possint. Sed fideicommissa hereditas municipibus restitui potest; denique hoc senatusconsulto prospectum est. 6.⁹ Deos heredes instituere non possumus praeter eos, quos 'senatusconsultis'³¹⁰ constitutionibusque principum instituere concessum est, sicuti Iouem Tarpeium, Apollinem Didymaeum 'Mileti,¹ Martem in Gallia, Mineruam Iliensem, Herculem Gaditatum, Dianam Efesiam, Matrem deorum 'Sipylensem,² quae Smyrnae colitur, et Caelestem 'Selenen deam Carthaginis.³

47. Seruos heredes instituere possumus, nostros cum libertate, alienos sine libertate, communes cum libertate uel sine libertate. 8.⁵ Eum seruum, qui tantum in bonis noster est, nec cum libertate heredem instituere possumus, quia^{198aβ} Latinitatem consequitur, quod non proficit ad hereditatem capiendam. 9.⁶ Alienos seruos heredes instituere possumus eos tantum, quorum cum dominis testamenti factionem habemus. 10.⁷ Communis seruus cum libertate recte quidem heres instituitur quasi proprius 'pro parte nostra;⁸ sine libertate autem quasi alienus propter socii partem. 11. Pro-

Ann. 4, 43. L. un. pr. §. 1. D. de libert. univ. (38, 3). L. 12. C. de hered. inst. (6, 24). L. 26. 27 pr. D. ad SC. Treb. (36, 1); infra 21, 28. ³⁰⁸) municipia *Vat. edd.*, cui neque municipes aequipollent (*cf. L. 2. D. de reb. dub. 34, 5*), neque respondet incertum corpus. ⁹) *Cf. Dio 55, 2. Corp. inscr. Gr. 3286. 3385. 3386. 2824. 2826. 2843. 2848. FI. p. 369 seq.* ³¹⁰) senatusconsulto *Vat. edd.*

¹) *Ex Morseni cj. sicuti Vat. edd. Cf. FI. p. 369.* ²) sipe-lensem *Vat. Sipylensem ed. Bg. Cf. FI. l. c.* ³) salinensem carthaginis *Vat. ed. Bg. Cf. Herodian. 5, 6. FI. l. c. Sidonensem Lachm. cj. etiam ea de causa reſcienda, quod nec proprie haec dea sic appellabatur et suspicio inde oreretur, quasi Sidone (ut Minerva Ili etc.) hoc privilegium haberet. deam Carthaginis pro Carthagini (cf. FI. l. c.) nunc ea maxime de causa praefero, quod Ulpianus variare orationem amat et quod hoc numen saepe proprie dea nuncupatur.* ⁴) *Ad §§. 7—13. cf. Gai. 2, 185 seq. pr. §§. 1—3. I. de hered. inst. (2, 11).* ⁵) *Cf. lib. meum 'Gaius' p. 53.* ⁶) *Cf. L. 31 pr. L. 52. D. de her. inst. (28, 5).* ⁷) *Cf. L. 6. §. 3. — L. 8. D. ib. Paul. 3, 6. §. 3.* ⁸) *Malim propter par-*

prius seruus cum libertate heres institutus si quidem in eadem causa permanserit, ex testamento liber et heres fit, id est necessarius; [12.] quod si ab ipso testatore uiuente manumissus uel alienatus sit, suo arbitrio uel iussu emptoris hereditatem adire potest. sed si sine libertate sit institutus, omnino non consistit institutio. 13. Alienus seruus heres institutus si quidem in ea causa permanserit, iussu domini debet hereditatem adire; quod si uiuo testatore manumissus aut alienatus a domino fuerit, aut suo arbitrio aut iussu emptoris poterit adire hereditatem.

³¹⁹14. Sui heredes '(uel heredes)³²⁰ instituendi sunt uel exheredandi. sui autem heredes sunt liberi, quos in potestate habemus, tam naturales quam adoptiui; item uxor, quae in manu est, et nurus, quae in manu est filii, quem in potestate habemus. 15. Postumi quoque liberi, id est, qui in utero sunt, si tales sunt, ut nati in potestate nostra futuri sint, suorum heredum numero sunt. 16. Ex suis heredibus filius quidem neque heres institutus, neque nominatim¹ exheredatus, non patitur ualere testamentum. 17. Reliquae uero personae liberorum; uelut filia, nepos, neptis, si praeteritae sint, ualet testamentum, 'quo² scriptis heredibus ad crescant, suis quidem heredibus in partem uirilem, extraneis autem in partem dimidiam. 18. Postumi 'quicumque³ liberi cuiuscumque sexus omissi, quod ualuit testamentum, agnatione rumpunt. 19. Eos, qui in utero sunt, si nati sui heredes nobis futuri sint,⁴ possumus instituere heredes: si quidem post mortem

tem nostram. ³¹⁹ Ad §§. 14—22. cf. Gai. 2, 123 seqq. tit. I. de exher. lib. (2, 13). §. 2. I. de her. qual. (2, 19). F. A. Schilling Bemerk. p. 82.

³²⁰ Geminavi; cf. FLI. p. 375. ¹ Voc. quo, quod hic habet Vat. fugitivum, suo loco restituimus sequenti §o ante voc. scriptis, ubi in Vat. et edd. desiderabatur. ² Vid.

not. 321.; testamento scriptum heredem Ulp. etiam dixit 19, 13. Cave uero particulam hic desiderare aduersativam, quae nec Gai. 2, 124. excidit; iure civili enim praeteritae hae suorum personae non contra testamentum sed quasi tacite institutae ex testamento heredes sunt.

³ quoque Vat. edd., quod apertissime non est iustus loci; contra dicendi erant quicumque liberi sive ut est §. 1. I. h. t. 'quotlibet ex liberis' i. e. cuiuscumque gradus; cf. Gai. 1, 23. 3, 23. Vitium uero natum puta ex nota quicunque. ⁴ sunt Vat.

nostram nascantur, ex iure ciuili; si uero uiuentibus nobis, ex lege Iunia.³²⁵

20. Filius, qui in potestate est, si non instituitur heres, nominatim exheredari debet; reliqui sui heredes utriusque sexus aut nominatim aut inter ceteros. 21. Postumus filius nominatim exheredandus est; filia postuma ceteraeque postumae feminae uel nominatim uel inter ceteros; dummodo inter ceteros exheredatis aliquid legetur. 22. Nepotes et pronepotes ceterique masculi postumi praeter filium uel nominatim uel inter ceteros cum adiectione legati sunt exheredandi; sed tutius est tamen nominatim eos exheredari; et id obseruatur magis. |

23. ⁶ Emancipatos liberos 'utriusque sexus' quamuis 198bβ iure ciuili neque heredes instituere neque exheredare necesse sit, tamen praetor iubet, si non instituantur heredes, exheredari, masculos omnes nominatim, feminas 'uel'⁸ inter ceteros; alioquin contra tabulas bonorum possessionem eis pollicetur.

24. ⁹ Inter necessarios heredes, id est seruos cum libertate heredes scriptos, et suos et necessarios, id est liberos, qui in potestate sunt, iure ciuili nihil interest: nam utrique etiam inuiti heredes sunt. sed iure praetorio suis et necessariis heredibus abstinere se a parentis hereditate permittitur; necessariis autem tantum heredibus abstinendi potestas non datur. 24^a.³³⁰ Mancipatos liberos ab eo, cuius in man-

edd. ³²⁵) iulia Vat. ut Cdd. §. 2. I. de exhered. (2, 13). Cf. Momsen. in Jahrb. d. gem. Rechts II. p. 338. Sed praestat coss. a. 27. legem Iuniam Vellaeam assignari posse quam in talibus rebus malis codd. fidem habere. De lege certissime sub Tiberio lata cf. Gai. 1, 136. ⁶) Cf. Gai. 2, 135. 129. §. 3. I. de exher. lib. (2, 13). ⁷) Ita suppleui lacunam in Vat. circiter quindecim litterarum, de qua vid. not. 330. ⁸) i. e. etiam, saltem, ut 24, 7. et alias saepe. ⁹) Cf. Gai. 2, 153. 156. 160. §§. 1. 2. I. de hered. qual. (2, 19). ³³⁰) Hanc Sum addidi nec id temere feci. Excidisse enim hic sententiam, quae desideratur, de mancipato necessario herede (= Gai. 2, 160), manifestum in ipso Vat. superest vestigium in 22, 23. initio, quod sic ibi comparatum est: mancipatos liberos qui in re ciuili etc. Unde enim hic error? Nimirum duae sententiae paruo spatio distantes incipiebant altera Emancipatos liberos utriusque sexus quis iure | ciuili, altera Mancipatos liberos ab eo c' in m'cipio s' it. qui in re | man-

cipio sunt, item qui in re(mancipatione sunt, a parente cum libertate heredes scriptos praetor suorum loco habet; itaque et ipsis abstinendi potestas datur).

³³¹25. Extraneus heres siquidem cum cretione sit heres institutus, cernendo fit heres; si uero sine cretione, pro herede gerendo. 26. ²Pro herede gerit, qui rebus hereditariis tamquam dominus utitur, uelut qui auctionem rerum hereditarium facit, aut seruis hereditariis cibaria dat. 27. ³Cretio est certorum dierum spatium, quod datur instituto heredi ad deliberandum, utrum expediat ei adire hereditatem nec ne, uelut: TITIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBUS CENTVM PROXIMIS, QVIBVS SCIERIS POTERISQVE. ⁴ NISI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. 28. Cernere est uerba cretionis dicere ad hunc modum: QVOD ME MEIVS HEREDEM INSTITVIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQVE. 29. Sine cretione heres institutus | si constituerit, nolle se heredem esse, statim excluditur ab hereditate, et amplius eam adire non potest.

cipatione sunt (cf. 23, 3. Collat. 16, 9. §. 2.). Iam librarius utriusque exordii similitudine deceptus in posteriorem sententiam est delatus, cum priorem scribere deberet, illiusque initium, forte totum primum versum scribere coepit, ut tamen, cum ad illud in re pervenisset, animadverso errore in priorem reverteretur et ex ea reliqua scriberet. Iam et ea, in quibus maxime peccatum erat, verba ab eo c' in incip. s item vel ipse vel corrector expunxit, nec tamen (quod saepius accidit) rectis suppletis. Quod vero postea totam §i 24^a. sententiam omisit, ex ὁμοιοτελευτῶν (potestas non datur — 'potestas datur') factum est. Vereor tamen, ne etiam plura omiserit; vix enim est, ut Ulpianus illam regulam 'Omnibus tamen, quibus abstinendi potestas est, si se bonis immiscuerint, vel quid inde amoverint, amplius haec potestas non datur', libro suo non inseruerit. ³³¹ Ad §§. 25—32. cf. Gai. 2, 164—173. ² Cf. Paul. 4, 8. §. 25. §. 7. I. de her. qualit. (2, 19). ³ Cf. infra §. 34. Gai. 2, 174. ⁴ Recte habet haec secunda persona post nominativum in illo Titius heres esto, perinde atque in actionum formulis; nam ut praetor cum iudice, ita testator cum herede iussu suo facto agere videtur (Gai. 2, 103); utrobique autem nominativo casu iudicem vel heredem, qui non adest, iussum esse oportet, ad quem formula vel testamentum iure perveniat, antequam cum eo praetor vel testator tanquam per epistolam loqui possit. Cf. L. 86 pr. D. de leg. 2.

30. Cum cretione uero heres institutus sicut cernendo fit heres, ita non aliter excluditur, quam si intra diem cretionis non creuerit: ideoque etiamsi constituerit, nolle se heredem esse, tamen, si supersint dies cretionis, paenitentia actus cernendo heres fieri potest.

31. Cretio aut uulgaris dicitur aut continua: uulgaris, in qua adiciuntur haec uerba: QVIBVS SCIERIS POTERISQVE; continua, in qua non adiciuntur. **32.** Ei, qui uulgarem cretionem habet, dies illi *duntaxat* computantur, quibus scit, se heredem institutum esse, et potuit cernere; ei uero, qui continuam habet cretionem, etiam illi dies computantur, quibus ignorauit se heredem institutum, aut sciuit quidem, sed non potuit cernere.

⁵**33.** Heredes aut instituti dicuntur aut substituti: (*instituti*,) qui primo gradu scripti sunt; substituti, qui secundo gradu uel sequentibus heredes scripti sunt, uelut: TITIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBUS PROXIMIS CENTVM, QVIBVS SCIES POTERISQVE. (*QVOD NI*) ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. TVNC MEIVS HERES ESTO CERNITOQVE IN DIEBUS (*CENTVM*) et reliqua. similiter et deinceps substitui potest.

34. Si 'sub⁶ imperfecta cretione heres institutus sit, id est non adiectis his uerbis: SI NON CREVERIS, EXHERES ESTO, sed si ita: SI NON CREVERIS, TVNC MEIVS HERES ESTO, cernendo quidem superior inferiorem excludit; non | cernendo autem, sed pro herede gerendo in partem admittit ^{199aβ} substitutum: sed postea diuus Marcus⁷ constituit, ut et pro herede gerendo ex asse fiat heres. quodsi neque creuerit, neque pro herede gesserit, ipse excluditur, et substitutus ex asse fit heres.

TIT. XXIII. QVEMADMODVM TESTAMENTA RVMPVNTVR.

1. ⁸Testamentum iure factum infirmatur duobus modis, si ruptum aut 'irritum⁹ factum sit.

⁸³⁵) Cf. Gai. 2, 174—178. ⁶) Non mutandum in cum imperfecta cr. Cf. 24, 18. ⁷) a. 169—177. ⁸) Cf. pr. I. q. mod. testam. infirm. (2, 17). L. 1. D. de iniusta (28, 3). ⁹) inirritum Vat. inritum ed. Bg.

2. ³⁴⁰ Rumpitur testamentum mutatione, id est, si postea aliud testamentum iure factum sit; item agnatione, id est, si suus heres agnascatur, qui neque heres institutus, neque ut oportet exheredatus sit. 3. ¹ Agnascitur suus heres aut agnascendo, aut adoptando, aut in manum conveniendo, aut in locum sui heredis succedendo, uelut nepos mortuo filio uel emancipato, aut manumissione, id est, si filius ex prima secundaue mancipatione manumissus reuersus sit in patris potestatem.

4. ² Irritum ³³⁹ fit testamentum, si testator capite diminutus fuerit, aut si iure facto testamento nemo extiterit heres.

5. ³ Si is, qui testamentum fecit, ab hostibus captus sit, testamentum eius ualet, si quidem reuersus fuerit, iure postliminii; si uero ibi decesserit, ex lege Cornelia, quae perinde successionem eius confirmat, atque si in ciuitate decessisset.

6. ⁴ Si septem signis testium signatum sit testamentum, ^{199b} licet iure ciuili ruptum uel irritum factum sit, praetor scriptis heredibus iuxta tabulas bonorum possessionem dat, si testator et ciuis Romanus et suae potestatis, cum moreretur, fuit; quam bonorum possessionem cum re, id est cum effectu, habent, si nemo alius iure heres sit.

7. ⁵ Liberis inpuberibus in potestate manentibus, tam natis quam postumis, heredes substituere parentes possunt duplici modo, id est aut eo, quo extraneis, ut, si heredes non extiterint liberi, substitutus heres fiat; aut proprio iure, id est, (ut) ⁶ si post mortem parentis heredes facti intra pubertatem decesserint, substitutus heres fiat. 8. ⁷ Etiam exheredatis filiis substituere parentibus licet. 9. ⁸ Quemuis, ⁹ non aliter

³⁴⁰) Cf. Gai. 2, 141. supra 22, 14—18.

141. 159. 3, 6. Collat. 16, 3. §. 7.

³) Cf. Paul. 3, 4^a. §. 8. §. 5. I. quib. n. e. perm. (2, 12).

⁴) Cf. Gai. 2, 119. 147. infra 28, 6. 13.

⁵) Cf. Gai. 2, 179. 183. Noli

putare, hanc materiam in Vat. sedem suam mutasse; Ulpianus

pupillarem substitutionem, qua duplex testamentum fieri videtur,

inter privilegia testamentaria retulit, quae apte, vulgari testa-

mentorum iure absoluto, adiiciuntur.

⁶) id (= idem, quod

factum erat ex idem, idem) Vat. Bg. ex Lachm. cj. 'ut' sup-

plevit postea ante substitutus, contra Ulpiani stilum.

⁷) Cf. Gai. 2, 182.

⁸) Tam institutum quam alium. Sic explicandum

'(tamen)³⁴⁹ inpuberi filio substituere quis heredem potest, quam si sibi³⁵⁰ heredem instituerit uel ipsum filium uel quemlibet alium.

10. ¹ Milites quo modo cumque fecerint testamenta, ualent, id est etiam sine legitima obseruatione. nam principalibus constitutionibus permissum est illis, quo modo cumque uellent, quo modo cumque possent, testari. 'sed quod testamentum miles² contra iuris regulam fecit, ita demum ualet, si uel in castris mortuus sit, uel post missionem intra annum.

TIT. XXIV. DE LEGATIS.

1. ³ Legatum est, quod legis modo, id est imperatiue testamento relinquitur. nam ea, quae precatiuo modo relinquuntur, fideicommissa uocantur.

⁴ 2. Legamus autem quattuor modis: per | uindicationem, 199b β per damnationem, sinendi modo, per praeceptionem. 3. Per uindicationem his uerbis legamus: DO LEGO, CAPITO, 'SVMITO, SIBI HABETO;⁵ 4. per damnationem his uerbis: HERES MEVS DAMNÁS ESTO DARE, DATO, FACITO, HEREDEM MEVM DARE IVBEO; 5. sinendi modo ita: HERES MEVS DAMNÁS ESTO SINERE LVCIVM TITIVM SVMERE ILLAM REM

et huic suo loco restituendum erat v. quis, quod Vat. inter sibi et heredem habet; apparet enim, Ulpianum §§. 8. et 9. pro more suo (cf. 11, 15. 16.) et perinde ac Modestinum L. 1. §§. 2. 3. D. de vulg. et pup. subst. (28, 6) maxime agere de iis, quibus, et de eo, quem quis substituere possit, cui quaestioni hoc tantum subiungitur, quod sibi ipsi oporteat heredem instituerit, ut substitutio valeat. ³⁴⁹ Eius nota tm ob vicinas litteras excidit, cum scriptum esset alit. inpuberi. Possunt vero et haec luxata esse, ut non aliter tamen reponendum sit ante quam si. ³⁵⁰ Loco quis, quod h. l. inserit Vat., prius ed. Bg. ex Lachm. cj. ¹ Cf. Gai. 2, 109. ² Idq: testamento cū illis Vat. idque testamentam quod ed. Bg. ³ Cf. pr. I. de legat. (2, 20). ⁴ Ad §§. 2—6. cf. Gai. 2, 192. 193. 201. 209. 216. ⁵ sumito siue habito Vat. Fortasse legendum 'sumito sibiue habeto', vel 'sumito (sibique habeto)' siue 'habeto', cum haec fere coniungi videantur, velut §. 5. Gai. 2, 209. L. 20. D. de opt. leg. (33, 5). Magno not. P. S. T. Q. H. Nec obstat Serv. ad Aen. 5, 593. vel Gai. 2, 214. 215. L. 93. D. de verb. obl. (45, 1). Vid. tamen L. 34. §. 14. D. de leg. 1.

SIBIQUE HABERE; 6. per praeceptionem sic: LVCIVS TITIVS ILLAM REM PRAECIPITO.

7. ³⁵⁶ Per uindicationem legari possunt res, quae utroque tempore ex iure Quiritium testatoris fuerunt, mortis, et quom testamentum faciebat, praeterquam si pondere, numero, mensura contineantur; in his enim satis est, si uel mortis dumtaxat tempore '(eius)' fuerint ex iure Quiritium. 8. ⁸ Per damnationem omnes res legari possunt, etiam quae non sunt testatoris, dummodo tales sint, quae dari possint. 9. Liber homo aut res populi aut sacra aut religiosa nec per damnationem legari potest, quoniam dari non potest. 10. ⁹ Sinendi modo legari possunt res propriae testatoris et heredis eius. 11. ³⁶⁰ Per praeceptionem legari possunt res, quae etiam per uindicationem.

11^a. ¹ Si ea res, quae non fuit utroque tempore testatoris ex iure Quiritium, per uindicationem legata sit, licet iure civili non ualeat legatum, tamen senatusconsulto Neroniano confirmatur;² quo cautum est, ut quod minus 'ratis'³ uerbis legatum est, perinde sit ac si optimo iure legatum esset: optimum autem ius legati per damnationem est.

200 a α 12. ⁴ Si duobus eadem res per uindicationem | legata sit, siue coniunctim, uelut TITIO ET SEIO HOMINEM STICHYM DO LEGO, '(siue disiunctim, uelut TITIO HOMINEM STICHYM DO LEGO, SEIO EYNDDEM HOMINEM DO LEGO,)' ⁵ concursu partes fiunt;⁶ non concurrente altero pars eius iure civili alteri ad-

³⁵⁶) Cf. Gai. 2, 198. ⁷) Restitui geminando e' *FLI*. p. 363. 'testatoris' ed. Bg. ⁸) Cf. Gai. 2, 197. 202. ⁹) Cf. Gai. 2, 210.

Paul. 3, 6. §. 11. ³⁶⁰) Cf. Gai. 2, 220 seq. ¹) Cf. Gai. 2, 197. 218. ²) firmatur *Vat.* (omisso c' ob antecedens o) edd. Cf. Gai. 2, 218. *Fr. Vat.* 85. ³) pactis *Vat.* (orto sc. vitio, ut in v. reddicto

pro reddito in *Ulp. Inst. fr.* 1, 2., ex forma litterae et etiam in *Berol. Collationis codice obvia*, quae a c' discerni non potest) ed. Bg. Aliis placuit 'rectis', 'iustis', 'aptis', 'probatiss', 'perfectis'. 'Rata verba' sunt utilia, firma (Gai. 2, 249), quae effectum habent, ut et ratae leges, preces et alia dicuntur. Cf. Gai. 2, 218. ⁴) Cf. Gai. 2, 199. Paul. 3, 6. §. 3. ⁵) Cum *Vahleno h. l.* posui. Bg. ea ante siue coniunctim suppleverat. ⁶) iure civili concursu partes (partis *Vat.*) fiebant *Vat.* edd. Sed hoc non tantum iure civili nec modo olim eveniebat. Collata §o 13. palam est, verba iure

crescebat: sed 'post³⁶⁷ legem Papiam Poppaeam non capientis pars caduca fit. 13. ⁸Si per damnationem eadem res duobus legata sit, si quidem coniunctim, singulis partes debentur (et non capientis pars iure ciuili in hereditate remanebat; nunc autem caduca fit); quodsi disiunctim, singulis solidum debetur. .

14. ⁹Optione 'autem³⁷⁰ legati per uindicationem data, 'uelut *TITIVS HOMINEM OPTATO, ELEGITO*,¹ legatarii est electio, idemque est et si tacite '*data sit optio hoc modo: TITIO² HOMINEM 'DO LEGO. si uero per damnationem, uelut² HERES 'MEVS DAMNAS ESTO TITIO² HOMINEM DARE*, heredis electio est '*quem² uelit dare*.

15. ³Ante heredis institutionem legari non potest, quoniam *ui(s)* et potestas testamenti ab heredis institutione incipit. 16. ⁴Etiam⁵ post mortem heredis legari non potest, ne ab heredis herede legari uideatur, quod iuris ciuilis ratio non patitur. '(in)⁶ mortis autem heredis tempus legari potest, uelut *CVM HERES MORIETVR*.

17. ⁷Poenae causa legari non potest. poenae autem causa legatur, quod coercendi heredis (*causa*) relinquitur, ut faciat

ciuili (i. c.) ob similitudinem post eius (e') aliquando excidisse et huc male translata librario fraudi fuisse, ut ex fiunt faceret flebant. ³⁶⁷) *Malim per ut 24; 31. Gai. 2, 254. 274. 286. 3, 52. Neque similes sunt supra 1, 21. L. 3. D. de usufr. ear. (7, 5) et Gai. 2, 206., ubi recte post legitur.* ⁸) *Cf. Gai. 2, 205.* ⁹) *Cf. tit. D. de opt. leg. (33, 5). §. 22. I. de leg. (2, 20). L. 3. C. comm. de leg. (6, 43).* ³⁷⁰) *Est enim haec species complurium rerum in una persona concurrentium quodammodo contraria superiori, in qua plures personae in una re concurrant.* ¹) *Vat. et edd. haec uerba habent post electio est, alieno loco; exciderant scilicet ob ὁμοιοτέλετον (electio — elegito), quamobrem olim ē electio (pro electio est Vat. edd.) scriptum esse oportet, et postea illuc translata sunt. Praeterea ex ueluti (sic Vat. edd.) faciendum erat uelut i. (= Titius).* ²) *Quattuor lacunas in ipso Vat. indicatas et recenti manu infeliciter resarcitas de sententia Lachmanni rectius replevi, addito tamen TITIO ante HOMINEM.* ³) *Cf. Gat. 2, 229. Paul. 3, 6. §. 2.* ⁴) *Cf. Gai. 2, 232. Paul. 3, 6. §§. 5. 6.* ⁵) *Transposui et (= et.), quod in Vat. legitur ante mortis.* ⁶) *et Vat. (vid. not. anteced.) 'ad' ed. Bg. Excidit 'in' ob sequens m.* ⁷) *Cf. Gai. 2, 235.*

quid aut non faciat, non ut (*ad*) legatarium pertineat, ut puta hoc modo: SI FILIAM TVAM IN MATRIMONIUM TITIO CONLOCAVERIS, DECEM 'MILIA³⁷⁸ SEIO DATO.

18. ⁹Incertae personae legari non potest, ueluti QVICVMQVE FILIO MEO FILIAM SVAM IN MATRIMONIUM CONLOCAVERIT, EI HERES MEVS 'TOT MILIA³⁸⁰ DATO. sub certa tamen demonstratione incertae personae | legari potest, uelut
200 a ^βEX COGNATIS MEIS, QVI NVNC SVNT, QVI PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, EI HERES MEVS ILLVD DATO.

19. ¹Neque ex falsa demonstratione, neque ex falsa causa legatum infirmatur. falsa demonstratio est uelut TITIO FVN-
DVM, QVEM A TITIO EMI, DO LEGO, cum is fundus a Titio emptus non sit. falsa causa est uelut TITIO, QVONIAM NEGOTIA MEA CVRAVIT, FVN-
DVM DO LEGO, ut negotia eius numquam Titius curasset.

20. ²A legatario legari non potest. 21. ³Legatum ab eo tantum dari potest, qui 'heres institutus est:⁴ ideoque filio familiae herede instituto uel seruo, neque a patre neque a domino legari potest. 22. ⁵Heredi a semet ipso legari non potest. 23. ⁶Ei, qui in potestate, manu mancipio est scripti heredis, sub conditione legari potest, ut requiratur, quo tempore dies legati cedit, '(an)⁷ in potestate heredis non sit. 24. ⁸Ei, cuius in potestate, manu mancipio est heres scriptus, legari '(potest etiam sine condicione; si tamen heres ab eo factus sit, legatum consequi) non potest.⁹

25. ³⁹⁰Sicut singulae res legari possunt, ita uniuersarum

³⁷⁸) In lacuna post MI recentiori manu decem Vat. MI[LIA HS] ed. Bg. Sed HS. non solet postponi. ⁹) Cf. Gai. 2, 238. supra 22, 4.

³⁸⁰) Perductum tot mi Vat. prima manu, sequente lacuna, cui recentior manus centum superscripsit. TOT MI[LIA HS] ed. Bg. Cf. not. 378. ¹) Cf. §§. 30. 31. I. de legat. (2, 20).

²) Cf. Gai. 2, 260. 271. ³) Cf. 25, 10. ⁴) Lacuna a recentiore manu inepte expleta extraneus est Vat. 'testamento heres scriptus est' Lachm. cj. ⁵) Cf. L. 18. 34. §. 11. L. 116. §. 1. D. de leg. 1.

⁶) Cf. Gai. 2, 244. §. 32. I. de legat. (2, 20). ⁷) Supplevi. §. 32. I. l. c. habet an ante quo tempore. ⁸) Cf. Gai. 2, 245. §. 33. I. de legat. (2, 20). L. 25. 91 pr. D. de leg. 1.

L. 17. D. quando dies leg. (36, 2). ⁹) Restitui ὁμοιοτέλετον. Cf. FII. p. 374. [non] potest ed. Bg. ³⁹⁰) Cf. Gai. 2, 254.

quoque summa, 'id est pars³⁹¹ legari potest, 'quae species partitio appellatur:² ut puta (hoc) modo: HERES MEVS CVM TITIO HEREDITATEM MEAM PARTITO, DIVIDITO; quo casu dimidia pars honorum 'Titio³ legata uidetur: potest autem et alia pars, uelut tertia uel quarta, legari.

26. ⁴Ususfructus legari potest iure ciuili earum rerum, 'quarum⁵ salua substantia utendifruendi 'potestas est et facultas;⁶ et tam singularum rerum, quam plurium.⁷ 27. ⁸Sena-

L. 164. §. 1. D. de verb. sign. (50, 16). L. 26. §. 2. L. 27. L. 104. §. 7. D. de leg. 1. L. 8 fin. L. 9. L. 76. §. 1. D. de leg. 2. Cic. pro Caec. 4. 5. de legib. 2, 20, 21. infra 25, 15. ³⁹¹) Verba id. ē patis infra decimo abhinc versu in Vat. leguntur, ut finem faciant Si 26., ubi edd. correxerunt item partis. Sed partis (singularum rerum, plurium, hereditatis?) ususfructum legari posse, et tam infinite dixisse Ulpianum, qui nec rei ipsius partem legari posse antea dixerat, non est credibile. Contra hoc loco summa, quae est quaeque comprehensio, quid proprie significaret, vix poterat non dicere, maxime qui partitionis appellationem erat explicaturus. Itaque a sciolis librariis, quibus summam esse partem, absonum (nam partes ducuntur in summam auctore Isidoro 3, 5. §. 11), singulas vero vel plures res totius partem, satis probabile videbatur, primum hoc loco omissa et ad marginem ablegata, postea in fine §. 26. haec verba intrusa esse, mihi persuasum est. ²) Haec quoque verba idem librarius h. l., cui unice conveniunt (cf. Gai. 2, 254) expulit et in fine Si, ubi edd. retinuerunt, inepte locavit; expellere autem sane debebat, si sibi constabat (vid. not. anteced.); eiusque constantiae argumentum est, quod etiam 'hoc' postea omisit, arbitratus scilicet, hic exemplum 'summae universarum rerum legatae' excidisse, et 'modo' novam speciem legati incipere, quae esset partitio. In v. 'appellatur' vero infelix homo haesit ideoque lacunam reliquit (in qua recentior manus id ex ingenio supplēvit), quia eo loco, quem iam his verbis assignaverat, hanc constructionem: quae species par Titio in animum sibi inculcavit. ³) Ex Schult. cf. addidi, cum in Vat. h. l. spatium (non intellecto sc. tio = Titio; ei Bg. cf.) relictum sit. ⁴) Cf. pr. §. 1. I. de usufr. (2, 4). L. 43 fin. D. de usufr. leg. (33, 2). Cic. Top. 3. §§. 15. 17. ⁵) Videamus ne hoc factum sit ex quo (pro q̄b = quibus) earum. ⁶) potest ēē. facultas Vat. potest esse facultas edd.; quod quamvis molestum tulissem, nisi illae notae aequae facile ita ut ego feci, explicarentur et Ulpianus L. 21. §. 3. D. de noxal. act. (9, 4) pariter 'facultatem et potestatem' coniunxisset; cf. etiam supra 21, 15. ⁷) Hoc addidit, quod etiam universarum rerum summam legari posse antea dixerat. Ceterum cf. not. 391. ⁸) Cf. §. 2. I. de usufr. ibique Schrader.

tusconsulto cautum est, ut etiamsi earum rerum, quae in
200b^a abusu continentur, ut puta | uini, olei, tritici ususfructus
legatus sit, legatario res tradantur, cautionibus interpositis de
restituendis eis, cum ususfructus ad legatarium pertinere
desierit.

28. ³⁹⁹ Ciuitatibus omnibus, quae sub imperio *populi Ro-*
mani sunt, legari potest; idque a diuo Nerua introductum,
postea a senatu auctore *Hadriano* diligentius constitutum est.

29. ⁴⁰⁰ Legatum, quod datum est, adimi potest uel eodem
testamento, uel codicillis testamento confirmatis; dum tamen
eodem modo adimatur, quo modo datum est.

30. ¹ Ad heredem legatarii legata non aliter transeunt, nisi
si iam die legatorum cedente legatarius decesserit. 31. ² Le-
gatorum, quae pure uel in diem certum relicta sunt, dies cedit
antiquo quidem iure ex mortis testatoris tempore; per legem
autem *Papiam Poppaeam* ex apertis tabulis testamenti; eorum
uero, quae sub condicione relicta sunt, cum conditio extiterit.

32. ³ Lex *Falcidia* iubet, non plus quam dodrantem totius
patrimonii legari, ut omnimodo quadrans integer apud here-
dem remaneat.

33. ⁴ Legatorum per '*damnationem per*'⁵peram soluto-
rum repetitio non est.

TIT. XXV. DE FIDEICOMMISSIS.

1. ⁶ Fideicommissum est, quod non ciuilibus uerbis, sed
precatuue relinquitur, nec ex rigore iuris ciuilis proficiscitur,
sed ex uoluntate datur relinquentis. 2. ⁷ Verba fideicommis-

³⁹⁹) Cf. *L.* 117. 122 *pr.* *L.* 32. §. 2. *D. de leg.* 1. *Collatis* 22, 4. 5. *haec sententia fugitiua esse uideri possit, ponenda post §: 13. Sed exemplo §§. 12—14. (vid. not. 370.) Ulpianus universitati rerum, quae ipsae quarumue ususfr. legaretur (§§. 25. 26.), uni- versitatem, cui legari posset, opposuisse uidetur.* ⁴⁰⁰) Cf. *pr. I. de adempt.* (2, 21); *supra* 2, 12. ¹) Cf. *L.* 5 *pr. D. quando dies leg.* (38, 2). ²) Cf. *L.* 5. §§. 1. 2. *ib. L. un. §§. 1. 5. C. de caduc.* (6, 51). *Paul.* 4, 6. §. 3. ³) Cf. *Gai.* 2, 227. ⁴) Cf. *Gai.* 2, 283. §. 7. *I. de obl. q. quasi ex contr.* (3, 27). ⁵) *Supplevi FII. p.* 374. ⁶) Cf. *supra* 24, 1. §. 3. *I. de legat.* (2, 20). §§. 1. 12. *I. de fideic. her.* (2, 23). ⁷) Cf. *Gai.* 2, 249. *Paul.* 4, 1. §§. 5. 6.

sorum in usu fere haec sunt: FIDEICOMMITTO, PETO, | VOLO 200bβ
 DARI et similia. 3. ⁴⁰⁸ Etiam nutu 'relinqui posse⁹ fidei-
 commissum 'usu⁴¹⁰ receptum est. 4. ¹ Fideicommissum re-
 linquere possunt, qui testamentum facere possunt, licet non
 fecerint: nam 'etiam² intestato quis moriturus fideicommis-
 sum relinquere potest. 5. ³ '(Eae)⁴ res per fideicommissum
 relinqui possunt, quae⁵ per damnationem legari possunt.
 6. ⁶ Fideicommissa dari possunt his, quibus legari potest.
 7. ⁷ Latini Iuniani⁸ fideicommissum capere possunt, licet lega-
 tum capere non possint. 8. ⁹ Fideicommissum et ante heredis
 institutionem, et post mortem heredis, et codicillis etiam non
 confirmatis testamento dari potest, licet '(ita)⁴²⁰ legari non
 possit. 9. ¹ Item Graece fideicommissum scriptum ualet,
 licet legatum Graece scriptum non ualeat. 10. '(Legatarii)
 uel² filio, qui in potestate est, seruoue heredibus institutis,
 seu his legatum sit, patris uel domini fidei committi potest,
 quamuis ab eo legari non possit. 11. ³ Qui testamento heres
 institutus est, codicillis etiam non confirmatis rogari potest,
 'ut⁴ hereditatem totam uel ex parte alii restituat, quamuis
 directo heres institui ne quidem confirmatis codicillis possit.
 12. ⁵ Fideicommissa non per formulam petuntur, ut legata,

⁴⁰⁸ Cf. Gai. 2, 269. L. 21 pr. D. de leg. 3. L. 22. C. de fideic.
 (6, 42). ⁹ relinquere (natum ex relinqui p'e) Vat. edd. Cf.
 FLI. p. 373. ⁴¹⁰ in usu Vat. [in] usu ed. Bg. ¹ Cf. Gai.
 2, 270. L. 2. D. de leg. 1. ² Huc in suum locum restitui ex
 sequenti So, ubi abundabat (cf. not. 415). ³ Cf. 24, 8. 25.
 Gai. 2, 260—262. Paul. 4, 1. §§. 7 seq. ⁴ Exigente stylo Ul-
 pianii supplevi; fraudi fuit scriptura potēee. ⁵ quae etiam Vat.
 edd. Vid. not. 412. ⁶ Cf. Gai. 2, 285 seq. ⁷ Cf. Gai. 2,
 275. ⁸ Post -iani exciderit tam. = tamen. ⁹ Cf. Gai. 2,
 270^a. §. 35. I. de leg. (2, 20). ⁴²⁰ Supplevi (ex lic. ita). ¹ Cf.
 Gai. 2, 281. L. 11 pr. D. de leg. 3. ² Omissa haec a libra-
 rio, qui quorsum ea spectarent, non intellegebat, restitui, quia
 Ulpianus certo praeterire non potuit. Cf. supra 24, 20. 21. Gai.
 2, 271. Vestigia autem huius iacturae in Vat. sunt duo: primum,
 quod postea habet his, non iis, alterum, quod uocula uel infra
 septimo versu alieno loco legitur, quo scilicet e margine migravit
 abiecto v. legatarii, quod nusquam convenire videbatur. ³ Cf.
 Gai. 2, 273. ⁴ uel ut Vat. edd.; uel transfert ante totam Roed.
 Sed cf. Gai. 2, 273. et not. 422. ⁵ Cf. Gai. 2, 278. Paul. 4, 1.
 §. 18. §. 1. I. de fidei. hered. (2, 23) ibique Schrader.

sed 'cognitione'⁴²⁶ Romae quidem consulum aut praetoris, qui 'fideicommissarius'⁷ uocatur; in prouincijs uero 'praesidis prouinciae'.⁸ 13. ⁹Poenae causa, 'uel peregrino'.⁴³⁰ uel incertae personae ne quidem fideicommissa dari possunt.

201a α 14. ¹Is, qui | rogatus est alii restituere hereditatem, lege quidem Falcidia (*locum*) non habente, quoniam non plus puta quam dodrantem restituere rogatus est, ex Trebelliano senatusconsulto restituit, ut ei et in eum dentur actiones, cui restituta est hereditas. lege autem Falcidia interueniente, quoniam plus dodrantem uel etiam totam hereditatem restituere rogatus 'est',² ex Pegasiano senatusconsulto restituit, ut deducta parte quarta ipsi, qui scriptus est heres, 'et'³ in ipsum actiones conseruentur; is autem, qui recipit hereditatem, legatarii loco habeatur. 15. ⁴Ex Pegasiano senatusconsulto restituta hereditate commoda et incommoda hereditatis communicantur inter heredem et eum, cui reliquae partes restitutae sunt, interpositis stipulationibus ad exemplum partis et pro parte stipulationum. partis autem et pro parte stipulationes proprie dicuntur, quae de lucro et damno communicando solent interponi inter heredem et legatarium partiarium, id est, cum quo 'partiri iussus'⁵ est heres. 16. ⁶Si heres

⁴²⁶) cognitio. ē *Vat.* (evanuerat sc. n). cognitio est *edd.* Cf. L. 1. §. 2. D. de rei vind. (6, 1). L. 13. §. 1. D. de minor. (4, 1). L. 39 pr. D. de evict. (21, 2). ⁷) fideicommisso *Vat.*, quod exemplis Cortii ad Sallust. Cat. 32, 1. 37, 1. male defenditur, maxime cum hic praetor alias ubique fideicommissarius dicatur (etiam Ulp. apud Lyd. de mag. 1, 48). Denique -arius non prorsus in *Vat.* deest, sed migravit casu in v. prouinciae, ut fieret prouinciarum, sicut 25, 15. *Vat.* habet partiarū pro partiarium. ⁸) p̄sidib: (factum puta ex praesidis, cum sequens vox in prouinciarum mutata esset). prouinciarū *Vat.* praesidibus prouinciarum *ed. Bg.* ⁹) Cf. Gai. 2, 289. 287. 285. ⁴³⁰) *Supplevi.* In *Vat.* littera est fere sex litterarum, quae fuerint ū p̄gr. Cf. Gai. 2, 285. ¹) Cf. Gai. 2, 255. Paul. 4, 2. §. 1. ²) sit *Vat. edd.* Fuerat, ut puto ē, quod cum ob sequens ex periisset, infra post v. heres omisum et hic intrusum et ex rogatus adhaerente in fronte s factum est sit. ³) Huc revocavi, vid. not. 432. (et) *ed. Bg.* ⁴) Cf. Gai. 2, 254. Paul. 4, 3. §. 1. supra 24, 25. ⁵) partitus (pro partiriſus) *Vat. edd.* Nec vero demum ex facta partitione haec appellatio dicitur. Simile vitium vid. in 16, 3. ⁶) Cf. Gai.

damnosam hereditatem dicat, cogitur a praetore adire et restituere totam, ita ut ei et in eum, qui recipit hereditatem, actiones dentur, proinde atque si ex Trebelliano senatusconsulto restituta fuisset. idque ut ita fiat, Pegasiano senatusconsulto cautum.

17. ⁴³⁷ Si quis in fraudem tacitam fidem adcommo-
dau-
erit, ut non capienti fideicommissum restituat, | nec quadrantem 201 a β
eum deducere senatus censuit, nec caducum vindicare ex eo
testamento, si liberos habeat.

18. ⁸ Libertas dari potest per fideicommissum.

TIT. XXVI. DE LEGITIMIS HEREDIBVS.

1. ⁹ Intestatorum ingenuorum hereditates pertinent pri-
mum ad suos heredes, id est liberos, qui in potestate sunt,
ceterosque, qui in ⁴⁴⁰ liberorum loco sunt; si sui heredes non
sint, ¹ ad consanguineos, id est fratres et sorores ex eodem
patre; si nec hi sint, ¹ ad reliquos agnatos proximos, id est
cognatos uirilis sexus, per mares descendentes, eiusdem fami-
liae: id enim cautum est lege duodecim tabularum hac: 'si
intestato moritur, cui suus heres nec escit, agnatus proximus
familiam habeto.' 1^a. ² (Si agnatus defuncti non sit, eadem
lex duodecim tabularum gentiles ad hereditatem uocat his

2, 259. Paul. 4, 4. §. 4. ⁴³⁷) Cf. L. 10. 11. D. de his q. ut
ind. (34, 9). L. 59. §. 1. D. ad l. Falc. (33, 2). L. 48 pr. L. 49.
D. de i. fisci (49, 14). ⁸) Cf. supra 2, 7 seq. Ceterum duabus
rationibus recte haec regula breviter etiam h. l. addita videri
debet; primum ne non capienti hoc casu fideicommissum servo
dari putes (cf. L. 4. C. de legat. 6, 37), deinde quia a singulis
rebus per fideicommissum relictis ad hereditatem progressus, apte
ut ipsam personam hoc modo liberandam transitum facit. ⁹) Ex-
stat etiam in Collat. 16, 4. §. 1. Cf. Collat. 16, 3. §. 3. Dirksen
'Zwölftafelstr.' p. 343. ⁴⁴⁰) Uncis incl. ed. Bg. Sed nepos
pronepos ceterique vere in liberorum loco vel numero sunt; non
ut dediticii liberti, qui eo numero tantum habentur. Praeterea
Heimbach. recte allegat Cic. de orat. 2, 49. §. 200. ¹) sunt
Vat. ed. Bg. ²) Haec ex Collat. 16, 4. §. 2. hic repetit, quia
priora illa usque ad 'familiam habeto' tantummodo ut similiter
desinentia excidisse persuasum habeo, post quae librarius cetera
ut inepta consulto omisit. Similiter enim Ulpianus etiam in iure
honorum possessionis exponendo 28, 7—9. praemisit demum
omnibus bon. possessionis gradibus de singulorum graduum iure

uerbis: *‘si agnatus nec escit, gentiles familiam habento.’*
Nunc nec gentiles nec gentilicia iura in usu sunt).

2. ⁴⁴³ Si *‘defuncti sit* ⁴ *filius, ‘(et)* ⁵ *ex altero filio ‘iam mortuo* ⁶ *nepos unus uel etiam plures, ad omnes hereditas pertinet, non ut in capita diuidatur, sed in stirpes, id est, ut filius solus mediam partem habeat et nepotes, quotquot sunt, alteram dimidiam: aequum est enim, nepotes in patris sui locum succedere et eam partem habere, quam pater eorum, si uiueret, habiturus esset.*

3. ⁷ Quamdiu suus heres speratur heres fieri posse, tamdiu locus agnatis non est; uelut si uxor defuncti praegnans sit, aut filius apud hostes sit.

4. ⁸ Agnatorum hereditates diuiduntur in capita; uelut si 201b *α* sit fratris filius et alterius fratris duo pluresue | liberi, quotquot sunt ab utraque parte personae, tot fiunt portiones, ut singuli singulas capiant. 5. ⁹ Si plures eodem gradu *‘sint* ⁴⁵⁰ agnati, et quidam eorum hereditatem ad se pertinere noluerint, uel antequam adierint, decesserint, eorum pars adcrecit his, qui adierint; quod si nemo eorum adierit, ad insequentem gradum ex lege hereditas non transmittitur, quoniam in legitimis hereditatibus successio non est. 6. ¹ Ad feminas ultra consanguineorum gradum legitima hereditas non pertinet; itaque soror fratri sororiue legitima heres fit, *‘(amita uero uel fratris filia et deinceps legitima heres non fit).* ² 7. ³ Ad liberos matris intestatae hereditas *‘sine in manum conuentione* ⁴ ex lege duodecim tabularum non pertinebat, quia femi-

agit. ⁴¹³) Cf. Gai. 3, 8. Collat. 16, 3, §. 9. ⁴) defunctus sit *Vat.* defuncti unus sit *ed. Bg. cf. §. 4.* ⁵) *Addidi, coll. §. 4. et 27, 2.* ⁶) mortuo iam *Vat.* mortuo item *ed. Bg.* ⁷) Cf. L. 30. §. 1. *D. de acqu. v. om. her.* (29, 2). L. 3. *D. si pars her.* (5, 4). ⁸) Cf. Gai. 3, 16. Collat. 16, 3, §. 19. ⁹) Cf. Paul. 4, 8, §. 26. Gai. 3, 12. 22. ⁴⁵⁰) *§ Vat.* si sunt *ed. Bg.* ¹) Cf. Gai. 3, 14. 23. Collat. 16, 3, §§. 17. 20. ²) *Haec fere ob ὁμοιοτέλετον excidisse, ipsa sententia et Gai. 3, 14. argumento sunt. Bg. h. l. ea, quae nos §. 1^a. retulimus, periisse parum verisimiliter conicit.* ³) Cf. tit. I. de SC. Orphit. (3, 4). ⁴) *Haec uerba infra (cf. not. 456.) minus apte posita hic excidisse, palam est; nam et sic demum recta efficitur sententia et cur h. l. post §. 6. agatur de hereditate, quae a liberis ad matrem vel a matre ad*

nae suos heredes non habent; sed postea imperatorum Antonini et Commodi oratione in senatu recitata⁴⁵⁵ id actum est, 'ut⁶ matrum legitimae hereditates ad filios pertineant, exclusis consanguineis et reliquis agnatis. 8. ⁷Intestati filii hereditas ad matrem ex lege duodecim tabularum non pertinet; sed si ius liberorum habeat, ingenua trium, libertina quattuor, legitima heres fit ex senatusconsulto Tertulliano;⁸ si tamen ei filio neque suus heres sit quique inter suos heredes ad bonorum possessionem a praetore uocatur, neque pater, ad quem lege hereditas bonorumue possessio cum re pertinet, neque frater consanguineus: quod si soror consanguinea sit, ad utrasque pertinere iubetur hereditas.

TIT. XXVII. DE LIBERTORVM SVCCES|SIONIBVS 'VEL BONIS.⁹ 201bβ

1. ⁴⁶⁰Libertorum intestatorum hereditas primum ad suos heredes pertinet; deinde ad eos, quorum liberti sunt, uelut patronum, patronam liberosue patroni. 2. ¹Si sit patronus et alterius patroni filius, ad solum patronum hereditas pertinet. 3. ¹Item patroni filius patroni nepotibus obstat. 4. ²Ad liberos patronorum hereditas defuncti pertinet 'ita ut³ in capita, non in stirpes, diuidatur.

5. ⁴Legitimae hereditatis ius, quod ex lege duodecim tabularum descendit, capitis minutione amittitur. ***⁵

liberos pervenit, intelligitur. ⁴⁵⁵) a. 178. ⁶) ut sine in manum conventionione *Vat. edd.* Sed hoc novum ius aequale valebat in matre, quae in manum convenerat, deinde remancipata atque in ea, quae non convenerat. *Vid. not. 454.* ⁷) Cf. *Gai.* 3, 24. pr. §§. 2. 3. I. de SC. *Tertull.* (3, 3). *Paul.* 4, 9. §§. 1 seq. ⁸) *Hadriani temporibus facto.* ⁹) Recte habent haec vocabula a Bg. uncis inclusa ostenduntque, hunc titulum factum esse, quo tempore in sequentibus non modo de civium Rom. sed etiam de Latīnorum libertorum successionibus agebatur; horum enim magis bona sunt, quae iure peculii ad manumissorem pertinent, quam, ut illorum, hereditas et successio. ⁴⁶⁰) Cf. *L.* 3 pr. *D. de suis et legit.* (38, 16). ¹) Cf. *Gai.* 3, 60. *L.* 23. §. 1. *D. de bon. lib.* (38, 2). *Paul.* 3, 2. §. 1. §. 3 fin. I. de succ. lib. (3, 7). ²) Cf. *Gai.* 3, 61. *Paul.* 3, 2. §. 3. ³) *Geminando feci.* aut *Vat.* ut *edd.* ⁴) Cf. *Gai.* 3, 21. 27. 51. ⁵) Cf. *not. 459.*

TIT. XXVIII. DE POSSESSIONIBVS DANDIS.

1. ⁴⁶⁶Bonorum possessio datur aut contra tabulas testamenti, aut *secundum* tabulas, (*aut*) intestati.

2. Contra tabulas bonorum possessio datur, liberis '(uel)' ⁷ emancipatis testamento praeteritis, licet legitimo (*iure*) non ad eos pertineat hereditas. 3. ⁸Bonorum possessio contra tabulas liberis tam naturalibus quam adoptiuis datur; sed naturalibus quidem '(etiam)' ⁷ emancipatis, non tamen et illis, qui in adoptiua familia sunt; adoptiuis autem his tantum, qui in potestate manserunt. 4. ⁹Emancipatis liberis ex edicto datur bonorum possessio, si parati 'sint' ⁴⁷⁰ cauere fratribus suis, qui in potestate manserunt, bona, quae moriente patre habuerunt, se conlaturos.

5. ¹Secundum tabulas bonorum possessio datur scriptis heredibus, scilicet si eorum, quibus contra tabulas competit, 202 a α nemo sit, aut petere 'uoluerit'. ² 6. ³Etiam si iure ciuili non ualeat testamentum, forte quod familiae mancipatio uel nuncupatio defuit, si signatum testamentum sit non minus quam septem testium ciuium Romanorum signis, bonorum possessio datur.

7. ⁴Intestati datur bonorum possessio per septem gradus: primo gradu liberis; secundo legitimis heredibus; tertio proximis cognatis; ⁵ quarto familiae patroni; (*quinto*) patrono, patronae, item 'liberis uel (*parentibus*)' ⁶ patroni patronaeue; sexto uiro, uxori; septimo cognatis manumissoris, quibus per legem Furiam plus mille asses capere licet: et si

⁴⁶⁶) Cf. L. 6. §. 1. D. de B. P. (37, 1). pr. §. 1. I. eod. (3, 9).

⁷) *Supplevi.* Cf. §. 3. et L. 1. §. 6. D. de b. p. c. t. (37, 4).

⁸) Cf. §. 4. I. de exher. lib. (2, 13). ⁹) Cf. Collat. 16, 7. §. 2.

Paul. 5, 9. §. 4. ⁴⁷⁰) sunt Vat. edd. ¹) Cf. L. 2 pr. D. de

b. p. s. t. (37, 11). ²) nollent Vat. ed. Bg. ³) Cf. Gai. 2,

119. *supra* 23, 6. ⁴) Cf. §. 3. I. de bon. poss. (3, 9) cum Theoph.

Collat. 16, 9. §. 1. Gai. 2, 150. ⁵) *Excidisse videatur:* quibus

per legem Furiam plus mille asses capere licet. *Eam enim legem*

etiam in hoc edicto respexit Ulp. L. 1. §. 3. D. unde cogn. (33, 8).

Sed ipsum Ulpianum hic hanc exceptionem, cui in bonis liberti

locus non erat, breuitatis studio praetermisisse puto. ⁶) *liberosue*

Vat. (simile exordium sequentis vocis patroni librario fraudi fuit).

liberis (*parentibus*)ue ed. Bg. Cf. Collat. l. c. et libr. meum ⁷ *Studien*

nemo sit, ad quem bonorum possessio pertinere possit, aut sit quidem, sed ius suum omiserit, populo bona deferuntur ex lege Iulia caducaria. 8. ⁴⁷⁷ Liberis bonorum possessio datur tam his, qui in potestate usque in mortis tempus fuerunt, quam emancipatis; item adoptiuis, non tamen etiam in adoptionem datis. 9. ⁸ Proximi cognati bonorum possessionem accipiunt non solum per feminini sexus personam cognati, sed etiam agnati capite diminuti: nam licet legitimum ius agnationis capitis minutione amiserint, natura tamen cognati manent.

10. ⁹ Bonorum possessio datur parentibus et liberis intra annum, ex quo petere potuerunt; ceteris intra centum dies.

11. ⁴⁸⁰ Qui omnes intra id tempus si non petierint bonorum possessionem, sequens gradus admittitur, perinde atque si superiores non essent; idque per septem gradus fit.

202 a β

12. ¹ Hi, quibus ex successorio edicto bonorum possessio datur, heredes quidem non sunt, sed heredis loco constituuntur beneficio praetoris. ideoque seu ipsi agant, seu cum his agatur, ficticiis actionibus opus est, in quibus heredes esse finguntur.

13. ² Bonorum possessio aut cum re datur, aut sine re: cum re, cum is, qui accipit, (*accipit*) cum effectu, (*ut*) ³ bona retineat; sine re, cum alius iure civili euincere hereditatem possit; ueluti si sit *'scriptus'* ⁴ heres, intestati bonorum possessio sine re (*est*), quoniam *'scriptus'* ⁴ heres euincere hereditatem iure legitimo potest. ⁵

des R. R. p. 77. ⁴⁷⁷ Cf. *Gai.* 3, 26. *L.* 1. §. 2. *D. quis ordo* (38, 15). *L.* 1. §. 6. *L.* 4. 5. *D. si tab. test.* (38, 6). ⁸ Cf. *Gai.* 3, 27. 30. ⁹ Cf. §. 4. *I. de bon. poss.* (3, 9). ⁴⁸⁰ Cf. §. 5. *I. ib.* ¹ Cf. *Gai.* 3, 32. 30. 4, 31. ² Cf. *Gai.* 2, 151^a. 3, 35—37. *supra* 23, 6. 26, 8. ³ qui accipit, cum effectu *Vat., quibus edd. praefigunt 'si'; sed c' (cum) excidit ob praecedens r-e.* ⁴ Cf. *Gai.* 3, 36. *suus (natum puta ex sc.tus) Vat. edd., ne recta quidem sententia; nam si suus vel emancipatus intestati bon. possessionem accepit, ea bon. possessio, etsi suus heres sit, sine re dici non potest.* ⁵ possit *Vat. edd. Puta fuisse p' (= potest), cui cum librarius addidisset sit, quod post ueluti si, ubi excidit, restituimus, perscribendum erat possit.*

TIT. XXIX. DE BONIS LIBERTORVM.

1. ⁴⁸⁶ Cuius Romani liberti hereditatem lex duodecim tabularum patrono defert, si intestato sine suo herede libertus decesserit: ideoque siue testamento facto decedat, licet suus heres ei non sit, seu intestato, et suus heres ei sit, 'quam-(quam)⁷ non naturalis, sed uxor puta, quae in manu fuit, uel adoptiuus filius, lex patrono nihil praestat. sed ex edicto praetoris, seu 'testato⁸ libertus moriatur, 'ut tamen⁹ aut nihil aut minus quam partem dimidiam bonorum patrono relinquat, contra tabulas testamenti partis dimidia bonorum possessio illi datur, nisi libertus aliquem ex naturalibus liberis
202 b α successorem sibi relinquat; | siue intestato decedat, et uxorem forte in manu uel adoptiuum filium relinquat, aequae partis mediae bonorum possessio contra suos heredes patrono datur.

2. ⁴⁹⁰ In bonis libertae patrono nihil iuris ex edicto datur. itaque '(seu testata decedat, id tantum iuris patronus habet, quod ei testamento, ipso tutore auctore, datum est);¹ seu intestata moriatur liberta, semper ad eum hereditas pertinet, licet liberi sint libertae,² '(qui)³ quoniam non sunt sui heredes matri, '(non) obstant⁴ patrono. 3. ⁵ Lex Papia Poppaea postea libertas quattuor liberorum iure tutela patronorum liberauit; et cum 'intulerit, iam⁶ posse eas sine auctoritate patronorum testari, prospexit, ut pro numero liberorum libertae superstitum uirilis pars patrono debeatur. 4. ⁷ Liberi patroni uirilis sexus eadem iura in bonis libertorum parentum suorum habent, quae et ipse patronus. 5. ⁸ Feminae uero ex lege quidem duodecim 'tabularum idem⁹ ius habent, atque masculi patronorum liberi; contra tabulas autem testamenti

⁴⁸⁶) Cf. Gai. 3, 40, 41. ⁷) Vahl. ed. quā Vat. quamuis ed. Bg.

⁸) testamento Vat. testa[men]to ed. Bg. Vid. not. 489. ⁹) ut

Vat. edd. Scilicet tamen, quod exciderat, per errorem voci testato superscriptum erat, unde testamento factum est. ⁴⁹⁰) Cf. Gai.

3, 43. 2, 192. ¹) Quia similiter inciperent, ommissa ad sensum restitui. Aliiter Lachm. ²) libertae; ed. Bg. ³) Addidi; excidit ob sequens quoniam.

⁴) obstitit Vat. (ut) obstant ed. Bg.

⁵) Cf. Gai. 3, 44. ⁶) Malim intulerit etiam. ⁷) Cf. Gai. 3, 45.

⁸) Cf. Gai. 3, 46, 47. ⁹) tabularū pinde Vat. (fuerit antea tabular. ide, ut geminata r facta p errorem genuerit). tabularum

liberti aut ab intestato contra suos heredes non naturales bonorum possessio eis non competit; sed si ius trium liberorum *'meruerint'*,⁵⁰⁰ etiam haec iura ex lege Papia Poppaea nanciscuntur. 6. ¹Patronae in bonis libertorum illud ius tantum habebant, quod lex duodecim tabularum introduxit; sed postea lex Papia patronae *'(ingenuae)'*² | duobus liberis^{202bβ} honoratae, libertinae tribus, id iuris dedit, quod patronus habet ex edicto. 7. ³Item ingenuae trium liberorum iure honoratae eadem lex id ius dedit, quod ipsi patrono tribuit. ****

EXPLICIT.

[Ex eodem Ulpiani libro praeterea duo loca supersunt

Collat. 2, 2,

L. 25. D. de obl. et act. (44, 7),

quae multis interiectis hoc ordine se excipiebant.]

perinde *edd.* ⁵⁰⁰ habuerunt *Vat. ed. Bg. Cf. Ulp. L. 1. §. 14.*

D. de succ. ed. (38, 9). L. 10. §. 10. D. quae in fraud. cr. (42, 9).

¹) *Cf. Gai. 3, 49. 50.* ²) *(ingenuae) patronae ed. Bg.* ³) *Cf. Gai. 3, 150.*

DOMITII VLPIANI
LIBRI PRIMI INSTITVTIONVM IVRIS CIVILIS
RELIQVIAE EX COD. VINDOBONENSI.

Ex Ulpiani Institutionum libris, quorum supra p. 467. mentionem fecimus, praeter tredecim loca, quae in Iustiniani Digesta migrarunt, et alia, quae in Collatione extant, nonnulla etiam servata sunt in segmentis et quidem scamellis (Querstreifen) duorum foliorum codicis perantiqui (seculi quinti esse censetur), qui integrum hoc opus continuisse videtur, a. 1835. ab Endlichero in theca alius libri manuscripti reperiis. Scriptus erat is codex forma fere quadrata binis columnis, versibus circiter vicens vel paucos plures litteras continentibus. Quot versus columnam compleverint, certo definiri non potest, quia alterius folii tantum infima, alterius summa particula servata est. Quae folia sic, ut nunc ordinantur, in codice se exceperint, extra omne dubium est, si recte Momsenus statuit, paginae versae VLP. INST., rectae LIB. IVS superne inscriptum esse (Zeitschr. f. gesch. RW. XV. p. 375); monendum tamen est, hanc inscriptionem, quae utraque semel tantum invenitur, ita comparatam esse, ut etiam in quavis codicis pagina priori columnae LIB. IVS (vel IVS), posteriori VLP. INST. superne inscriptum fuisse possit: quo posito, argumentum hinc ad ordinem foliorum constituendum sumi non potest. Restat tamen aliud argumentum ex continuato extremi folii prioris in altero folio sermone, sane non minus certum. Ex quo etiam apparet, folia illa intima quaternionis (ergo quartum et quintum) fuisse. Omnes has lacinias libro primo Institutionum assignandas esse, inscriptio illa LIB. IVS docet: quae etsi in membrana non plane certa sit (posset enim alterum I evanuisse) tamen confirmatur Digestorum auctoritate, L. 1. D. de precar. (43, 26), cuius extrema pars in his laciniiis recurrit, libro I ascribentium.

Mira tamen in hoc fragmentorum ordine visa nec a Momseno satis explicata est materiarum, quas tractant, series, eo maxime quod, cum Ulpiani Institutiones, Florentino indice teste, duobus libris absolutae essent, primo libro in

exponendo iuris naturalis, gentium et civilis discrimine tam late de interdictis, de precario, de contractibus iuris gentium, et rursus de interdictis egisse perhibetur. Sed res salva est. Quanquam enim Ulpianus etiam hoc libro in universum Gaianae similem partitionem, maxime illam in ius, quod ad personas et quod ad res pertinet (de eo, quod ad actiones pertinet, dubito) secutus esse recte creditur, tamen trifariam ab ea recessisse putandus est. Primum enim cum Gaius in exordio et quasi praefationis loco distributionem cuiusque cultioris populi iuris in ius civile et gentium iuris-que civilis Romani in suas partes posuisset, hoc loco Ulpianus (L. 1 pr. §§. 1. 2. D. de iust. et iure 1, 1) de iure et iustitia, de iure publico et privato et de privati iuris variis praeceptis agit. Deinde huius iuris praecepta non, ut Gaius, cuius tempore populi iure proprio distincti imperium Rom. efficiebant, ad duplex genus, ius civile et gentium revocat; post civitatem enim universo orbi datam hoc discrimen totius iuris in imperio administrationem regere desiderat; sed tripartita esse vult: 'collectum enim est (inquit) ex naturalibus praeceptis, aut gentium aut civilibus': quae divisio, ab animalibus incipiens, rem magis ab usu ad doctrinam transferebat. Postremo, quod caput est, maioremque vim, quam haec distributio postea in solius iuris Romani doctrina obtinuerat, maxime prodit (nam et Paullum hoc novum institutum in suis Institutionibus secutum esse non dubito), Gaius quidem post exposita duplicia illa iura (1, 2) addit: 'quae singula qualia sint, suis locis proponemus', itaque postea in ipsa tractatione singulorum iurium, quam ex alia summa divisione ordinavit, utrum iuris gentium unumquodque sit, an iuris civilis, ubique tradit. Ulpianus contra ipsam illam distributionem in ius naturale, gentium et civile in rerum expositione summam, alteramque in ius quod ad personas vel res pertinet, secundariam fecisse existimandus est, ut primum in iure naturali doceret (sed hoc quidem breviter), quae singula iura ex hoc fonte manaverint, deinde in iure gentium, item quaecunque iura huic originem deberent, et similiter denique in iure civili, nec unquam ad iam tractata rediret; nam in Institutionibus summam tantum quaeque tradere consentaneum erat. Itaque ad ius naturale spectat L. 1. §. 2. D. de iust. (1, 1): in iure gentium explicando a personarum iure initio facto post alia, in quibus L. 24. D. de captiv. 49, 15., et sequentibus aliis tradebantur illa, quae legimus L. 4. D. de iustit. (1, 1). Deinde ex iure, quod ad res pertinet, primum servata sunt, quae scamella Vindobonensia continent. In his de interdictis primo loco dicta spectabant sine dubio stipulationem, quae iuris gentium est (Gai. 3, 93. Cf. Ulp. L. 8. D. de acceptil. 46, 4); nam

etiam in edicto perpetuo et Digestis (lib. 43—46) interdicta, item exceptiones praecipuum locum in iure verborum obligationum obtinuisse ideo existimanda sunt, quod per sponsonem et restipulationem (de exceptionum hoc antiquo iure vid. Plaut. Rud. 5, 3. v. 24. et Gai. 4, 108) antiquitus explicabantur, nec cum dicitur sponsio et restipulatio, hoc cum Momseno, quem quod Kellerus Semestr. I. p. 402. disputaverat, fugisse videtur,¹ ita accipiendum est, ac si peregrini eius iuris fuerint incapaces; immo generaliter hic dicitur sponsio pro quavis verborum obligatione, quam cives Romani per sponsum, peregrini per alia verba contrahebant. Stipulationem sequebantur precarium cum commodato, locatum et conductum, mutuum, depositum et post alia, cum etiam possessio iuris gentium sit (cf. fr. 2. L. 1 pr. §. 1. D. de acq. poss. 41, 2 et ex lib. I. Institut. Paulli petitam L. 41. D. eod.), possessoria interdicta, quae igitur ratione materiae, non ut antea interdicta ipsa ratione executionis, his, quae iuris gentium sunt, adnumerantur. Absoluto iure gentium Ulpianus ad iuris civilis definitionem atque fontes progressus (L. 6. D. de iustit. 1, 1. L. 1. D. de const. princ. 1, 4), rursus ex eo, quae ad personas pertinent, primum tractasse (L. 4. D. de his qui sui 1, 6. Boeth. Comm. in Cic. Top. lib. II. p. 299 Bait. L. 28. D. sol. matr. 24, 3.) et ita librum primum absolvisse videtur. Secundo enim libro de rerum acquisitionibus (L. 41. D. de legib. 1, 3), de servitutibus (L. 1. D. de serv. pr. rust. 8, 3. L. 1. D. comm. pr. 8, 4), de fideicommissis et de mortis causa donationibus (L. 115. D. de leg. 1. L. 5. D. de m. c. donat. 39, 6) et sine dubio etiam de successionibus ab intestato (Collat. 16, 5—9) disputavit, quae omnia sane sunt iuris civilis. Actionum vero ius proprie his libris nec in iure civili respexisse videtur, sive non Institutionum hanc materiam, sed librorum ad edictum esse ratus, sive iam ad illud Theophilinum deflectens *ὁ γὰρ περὶ ἐνοχῶν διαλεγόμενος, ἥρῃμα καὶ περὶ ἀγωγῶν διαλέγεται*, actionesque tantum ad ius, quod adquisivimus, conservandum referens, id quod ex L. 41. D. de legib. (1, 3) probabile fit.

Qui ediderint has lacinias, comperies ex optima Boeckingii editione (ad calcem ed. Ulpiani fragm. 1855. p. 127.); ad quam nostram instituimus, sic tamen ut loca harum Institutionum, quae praeterea supersunt, quaeque quemadmodum se exceperint, modo diximus, uno excepto, non repeteremus.

Qui novissime 'de Dom. Ulp. Institutionibus' egit, F. P. Bremer (Bonn. 1863), multo sane cum acumine, tamen quod

¹) Vid. etiam C. A. Schmidt Interdictenverf. p. 244.

demonstrare conatus est, ab Endlichero propositum hoc est inversum harum laciniarum ordinem, servandum esse, id mihi non persuasit.

VLPIANI INSTITVTIONVM LIBER PRIMVS.

FR. I.

1. *'...restitutoria et exhibitoria interdicta¹ aut per* fol. l. r. *formulam arbitriam explicantur, aut per sponsonem; pro-* col. 1. *hibitoria uero semper² per sponsonem explicantur.* 2. Restitutorio uel exhibitorio interdicto reddito, siquidem arbitrium postulauerit is, cum quo agitur, formulam accipit arbitriam, per quam arbiter, | *'nisi arbitrio eius restituatur uel exhibeatur, quanti ea res sit, condemnare eum iubetur.*³

[Vix dimidia columna periit.]

FR. II.

1. *⁴ Precarium est, quod precibus petenti utendum conceditur tamdiu, quamdiu is, qui concessit, patitur. quod genus liberalitatis⁵ ex iure gentium descendit. et distat a donatione eo, quod qui donat, sic dat, ne recipiat; at qui precario concedit, sic dat, quasi tunc recepturus, cum sibi libuerit precarium soluere. et est simile commodato: nam et qui commodat rem, sic commodat, ut non faciat rem accipientis, sed ut ei ul[ti] re commodata permittat.* fol. l. r.

2. Locatum quoque et conductum ius gentium induxit. col. 2. nam ex quo coepimus possessiones proprias et res habere, et locandi *'(nostras)*⁶ ius nancti sumus, et conducendi res

¹) *Ad sensum supplēvi. Cf. Gai. 4, 141. Fortasse praece-*
debat: 'Quod autem ad illam differentiam attinet, quod...' ut
totum hoc fragmentum una periodo comprehensum fuerit, cuius
apodosis §. 2. contineat. ²) *Ex Rudorfti cf. semper prohibi-*

toria uero Cd. ed. Bg. Sequens per in causa fuit, ut semper
omitteretur, deinde ad marginem suppletum transpōneretur. ³) *Ad*
sententiam supplēvi. Cf. Gai. 4, 162. 163. ⁴) *Est L. 1. D. de*
precar. (43. 26). ⁵) *Ulpianus addiderat, ut opinor, 'et ipsum'.*
Antea uero de donatione disseruisse uidetur. ⁶) *Supplēvi.*

alienas; et is, qui conduxit, iure gentium tenetur ad mercedem ex|soluendam locatori; is uero, qui locauit, ad rem praestandam, ut alteri uti uel frui ea liceat.⁷

[Plus quam dodrans columnae periisse videtur.]

FR. III.

1. ⁸.... mutua pecunia tibi data non eadem utique nu-
fol. I. v. mismata | reddis, quae accepisti, sed aliam pecuniam eiusdem
col. 1. quantitatis. Mutuae autem dari possunt res non aliae quam
quae pondere, numero, mensura continentur.

2. Depositum quoque utilitatem ius gentium prodidit, ut
quiuvis custodiendam rem suam animalem uel | inanimalem
amico dare possit, isque ei ad rem bona fide reddendam
teneatur.⁷

[Plus quam dodrans columnae periisse videtur.]

FR. IV.

1. ... aut recipiendae possessionis, quo | in numero
est interdictum VNDE VI; aut tam⁹ adipiscendae quam reci-
perandae possessionis, qualia sunt interdicta QVEM FVNDVM
et QVAM HEREDITATEM.¹⁰ nam si fuudum uel hereditatem
ab aliquo petam, nec 'is defendat, cogitur¹ ad me transferre
fol. II. r. possessionem, siue numquam possedi, siue ante posse|di,
col. 1. deinde amisi possessionem.

[Reliqua pars columnae periit.]²

⁷) Sententiam supplevi. ⁸) Sententiam aliquatenus supplevi. Cf. pr. I. quib. mod. re contr. (3, 14). ⁹) Restitui ad sensum, ut etiam litterae INNU, quarum vestigia Mommensen initio antecedentis versus reperit, in usum vocarentur. Cf. L. 2. §. 3. D. de interd. (43, 1) et libr. meum 'Gaius' p. 187. Initium Ulpianus fecerat in hac interdictorum divisione ab interdictis adipiscendae possessionis. ¹⁰) Cf. Fr. Vat. 92. ¹) Dubium, in Cod. sitne HIS AN LIS et praeterea post cogitur exstare videtur siglum alias ignotum. Vide igitur, ne legendum sit: nec lis defendatur, cogitur aduersarius.

Plane Tyroniana huius v. nota (Gruter fol. 6.) videtur dissimilis. Et defendi lis dicitur quidem L. 78 pr. D. de procur. (3, 3) sed tamen antequam contestata est, minus proprie; quod non cogitavit Bethmann-Holtweg. Civilproc. II. p. 569. ²) In fol. II. r. col. 2. nihil praeter litteras primas primi versus DV, in fol. II. v. col. 1. omnino nihil litterarum conspicuum est.

FR. V.

1. ¹³ . . . *comparatum est interdictum, uelut cuius initium est.* . . . fol. II. v.
col. 2.

[Reliqua pars columnae periit.]

[Ad Ulpiani Institutionum librum primum etiam pertinuisse videntur, quae Boethius habet comm. in Cic. Top. lib. II. ed. Baiter. p. 299., magis tamen sententiam quam ipsa verba referens:]

Tribus modis uxor habebatur, usu, farreatione, coemptione; sed confarreatio so'is pontificibus conueniebat. Quae autem in manum per coemptionem conuenerant, hae matresfamilias uocabantur, quae uero usu uel farreatione, minime. Coemptio uero certis solemnitatibus peragebatur, et sese in coemendo inuicem interrogabant, uir ita, an mulier sibi materfamilias esse uellet; illa respondebat, uelle. item mulier interrogabat, an uir sibi paterfamilias esse uellet, ille respondebat, uelle. Itaque mulier uiri conueniebat in manum, et uocabantur hae nuptiae per coemptionem, et erat mulier materfamilias, uiro loco filiae. Quam solemnitatem in suis Institutis Ulpianus exposuit.

¹³) Cf. Gai. 4, 170. *Nam ad interdictum aduersus eum, qui duplici interdicto reddito, cetera ex interdicto facere nolebat, ad similitudinem interdicti QVEM FVNDVM propositum, haec pertinere videntur: cuius initium pro diversitate redditu interdicti diversum erat, ut puta DE QVO FVNDO uel DE QVO HOMINE (INTER L. TITIVM ET TE INTERDICTVM REDDITVM EST, VTRVBI IS HOMO etc. (Gai. 4, 160) FVISSET, QVOMINVS IS EVM DVCERET, VIS NE FIERET, SI CETERA, QVAE EX EDICTO MEO HOC INTERDICTO REDDITO FACERE TE OPORTEBAT, NON FECISTI, QVOMINVS L. TITIVS EVM HOMINEM DVCAT EIVSQVE IN POSSESSIONE SIT, VIM FIERI VETO). Itaque facili negotio restituere licet: 'In eum, qui duplici interdicto reddito, cetera, quae ex edicto facere oportet, non facit, proprium comparatum . . . initium est DE QVO FVNDO'.*

VLPIANI RELIQUA FRAGMENTA.

1. ¹Ulpianus libro ad edictum sexto sub titulo Qui pro aliis ne postulent sic refert: 'Inuenimus apud ueteres, mulieris appellatione etiam uirginem contineri.'

2. ²Ulpianus in libro XLVI. ad edictum: Si quis proximior cognatus nasci speretur.

3. ³Ulpianus tamen ad Sabinum futurum 'fruiturum' dixit.

'Liber de officio proconsulis', qui in veteribus glossariis, post alios a C. Labbaeo sub titulo 'Cyrilli, Philoxeni Aliorumque Veterum Glossaria Latino-Graeca et Graeco-Latina' compositis et Paris. 1679 editis statim ab initio vocibus Latinis sequentibusque Graecis interpretationibus aliquoties interiectus legitur, est sine dubio Ulpiani ex Digestis et aliunde notissimus liber. Nec tamen certo apparet, ad quas voces, antecedentes an sequentes et quot ex iis liber ille pertineat, ut inde petita dici possint. Quo cum accedat, ut ipsae voces interpretationesque earum pleraeque parum utilitatis praestent, omitendas eas duxi. De ipsis illis glossariis nuper docte disputavit A. F. Rudorffius. Berol. 1866. 4.

¹) *Haec, quae sequuntur, extant, corrupta tamen, in libro, cui inscriptum est 'Spicilegium Solesmense . . . curante Domino I. B. Pitra. T. I. Paris. 1852.' p. 292., ibique tribuuntur Pacati libro I. aduersus Porphyrium. Correxii, diversumque hunc locum a consimili, qui ex lib. VII. ad edictum refertur in L. 13 pr. D. de verb. sign. (50, 16), ad ea, quae Ulpianus L. 1. §. 5. D. de postul. (3, 1) tractat, pertinere docuit is, qui primus eum in Germania publici iuris fecit, Boecking. ed. Ulp. fragm. 1855. p. 177.*

²) *Extat apud Priscian. 3, 21. p. 607 Putsch. p. 97. ed. Hertz. ubi est nasceretur. Correxii ex L. 1. §. 8. D. unde cogn. (38, 8), ubi integer locus legitur.*

³) *Extat apud Priscian. 10, 13. p. 883 Putsch. p. 508. ed. Hertz. Vereor tamen, ne is hanc quoque vocem tantum ex Digestis (L. 12. D. usufr. quemadm. c. 7, 9. 'Ulp. lib. XVIII. ad Sabinum') sumserit, perinde ac Lydus similis, quae ex antiquis iureconsultis allegat.*

INCERTI AVCTORIS, FORTASSE VLIPIANI
DE GRADIBVS COGNATIONVM
expositio.

Ex codicibus mss., qui Notitiam dignitatum utriusque imperii continent, maxime Victoriano Monacensi hoc caput primus edidit Boeckingius in corpore iuris anteiustiniani Bonnensi p. 173. idemque lectione codicis Parisini addita et praeterea paucis mutatis repetivit in quarta Ulp. fragm. edit. Lips. 1855. p. 183. Ex iurisconsulti cuiusdam optimae notae fortasse Institutionum vel Regularum libris id desumptum esse, dubitare non licet. Est enim haec graduum enarratio meo quidem iudicio omnium, quae exstant, in hac brevitate elegantissima; et cum simul Gaianae illi,¹ quam ex lib. 8. ad edictum provinciale novimus in L. 1. 3. D. de grad. et adfin. (38, 10), simillima tantumque sit concisior, de Ulpiani, qui ita Gaium sequi soleat, Regularum libro singulari cogitare licet. Quare operae pretium fuit, eam a mendis, quibus adhuc laborabat, purgatam hic referre. Animadverti quidem stemma cognationum, quod Lud. Charondas ex codice Institutionum Dionysiano publicavit (de quo vid. notam nostram * ad Paul. 4, 11), ita plane ad huius cognationum descriptionis sententiam effectum esse, ut id quoque ab eodem auctore profectum esse videatur. Cum vero hanc ipsam ob causam nihil novi praestet et mendose typis exscriptum esse videatur, omittendum id duxi.

¹) *Miror Boeckingio similem visam esse Paullianae expositioni in Sententiis et L. 10. D. de grad. (38, 10). Ut hoc uno defungar, Gaius et hic incertus scriptor generalem consobrinorum appellationem ut vulgarem et minus propriam tantum non retineant; Paulus eam sequitur et tantum quosdam propriis appellationibus patrueles, amitinos, consobrilinos distinxisse refert.*

1. Gradus cognationum appellantur ab eo, quod personae cognatorum aliae proximiorae, aliae longiorae gradu sunt et ob id quasi gradatim altera alteram antecedit. 2. Omnes personae cognatorum aut supra numerantur, aut infra, aut ex transverso siue a latere. supra numerantur parentes: infra liberi: ex transverso siue a latere fratres et sorores liberique eorum; item parentum fratres et sorores liberique eorum. 3. Primo gradu supra pater et mater: infra filius et filia. 4. Secundo supra auus, auia: infra nepos, neptis: ex transverso frater et soror; hinc enim transuersus incipit gradus. 5. Tertio supra proauus, proauia: infra pronepos, proneptis: ex transverso fratris et sororis filius et filia; patruus, amita, id est patris frater et soror; auunculus, matertera, id est matris frater et soror. 6. Quarto supra abauus, abauia: infra abnepos, abneptis: ex transverso fratris et sororis nepos et neptis; patruus magnus et amita magna, id est aui frater et soror; auunculus magnus, matertera magna, id est auiae frater et soror; hoc gradu sunt etiam patroi, amitae auunculi, materterae filii,¹ consobrinus, consobrina, id est qui quaeue ex fratribus aut sororibus, aut fratre et sorore generantur; sciendum tamen, proprie consobrinus appellari eos, qui ex duabus sororibus nati sunt, quasi consobrinus; eos autem, qui ex duobus fratribus procreati sunt, fratres patrueles uocari; eos uero, qui ex fratre et sorore nascuntur, amittinos dici. 7. Quinto gradu sunt supra atauus, atauia: infra adnepos, adneptis: ex transverso fratris et sororis pronepos, proneptis; propatruus, proamita, id est proaui frater et soror; proauunculus, promatertera, id est proauiae frater et soror; consobrii filius, filia;² item propius sobrinus, sobrina, id est patroi magni, amitae magnae, auunculi magni, materterae magnae filii, filiae. 8. Sexto gradu sunt supra tritauus, tritauia: infra trinepos, trineptis: ex transverso fratris et

¹) Codd. et Boeck. haec uerba habent in fine Si, unde huc in suum locum erant reuocanda. Perinde enim etiam in Charondae stemmate dicitur huius (sc. patroi, auunculi) filius filia consobrinus. Praeterea etiam scripsi pro enim. Fortasse etiam pro filii scribendum erat filius filiae. ²) C. Par. et filia ex C. Vict. Boeck.

sororis abnepos, abneptis; abpatruus, abamita, id est abau frater et soror, '(abauunculus, amatertera, id est abauiae frater et soror);³ item consobrini nepos neptisque; item propatruus, proamitae, proauunculi, promaterterae filii; filiae; item sobrini, sobrinae, id est qui quacumque ex duobus consobrinis generantur.

Argumento vicina sunt stemmata agnationum vel cognationum in multis variique argumenti codicibus mss. occurrentia, de quibus videndus est Schrader ad Instit. 3, 6, §. 9. p. 452. et qui sex formas partim novas¹ in codd. legis Rom. Visigothorum repertas edidit, Gust. Haenel. in ed. leg. Rom. Visigoth. praef. p. XXIV. LXXXVIII. Ex his stemmatibus non pauca ex libris Romani iuris protracta esse iam Haenelius recte iudicavit. Sed eorum quoque pars ita comparata est, ut ab ipsis Ictis, qui de gradibus scripserunt, ea profecta esse dubitare liceat, pars tam manca vel deformata ad nos pervenit, ut difficile sit de iis iudicare. Duo tamen excipio, cumque cetera quoque, si cuius intersit, iam aditu non difficilia sint, haec tantum recepi. Prius, quod J. Cuia-cius in fronte exemplaris Theodosiani Codicis ms. repertum Obs. 6, 40. primus publici iuris fecit et in quibusdam, parum tamen illustravit, deinde Boeckingius p. 171. corp. iur. anteiust. et Haenelius l. c. repetiverunt, ipsa inscriptione testante, ius legitimarum hereditatum antiquum illustrat, quo non exstantibus suis heredibus sive masculis sive feminis, in quibus nulla gradus ratio habetur, quique plures eodem gradu inter se etiam consanguinei sunt, agnatis gradu proximis, sed masculis duntaxat, hereditas defertur. Qua ratione in hac forma domum (i. e. familiam) effingente sui heredes sive descendantium stirpes et agnati tanquam duae domus contignationes, inferior et superior, separantur, ita tamen

³) Haec excidisse non minus in apriquo est, quam cur exciderint. Codd. quod hic addicunt, neptisque expungendum erat; aberraverat librarius ad sequentis comprehensionis verbum finale et comperto errore perperam scriptum inducere supersedit; haud vero ex Boeck. cf. ante hoc verbum supplendum fratris et sororis patruelis, id est amitini amitinae nepos. Cf. §. 7., ubi Ictus item generali illo sensu (§. 6.) consobrini voce usus est.

¹) Invenies eas ad calcem ed. legis Rom. Visigoth. Quam tamen quarto loco positam primus edidisse sibi visus est vir meritiissimus, eandem licet alio ex fonte iam vulgaverat Spangenbergius in fronte ed. corp. iur. civ. Gotting. Tom. 1.

ut in inferiori pilae tantum, in superiori scala, cuius gradus proprii sunt, ostendantur, et in superiori, media suorum pila sursum ducta, etiam masculorum ascendentium personae addantur, partim quia etiam ad parentes manumissores lege hereditas redit, partim quia omnes agnatorum a latere iunctorum gradus velut adiuncta scala a directa ascendentium linea pendent: quae ratio etiam effecit, ut cum in linea directa prisco instituto tantum usque ad tritavum trinepotemve personae certis nominibus comprehenderentur, etiam agnati tantum ad sextum usque gradum demonstrarentur. Itaque in superiore parte primum iuxta parentes ex latere venientium capita, fratrem, patruum et deinceps usque ad patruum maximum, qui est sexto gradu, vides positos, a quibus orti deinde rursus directa linea sed in latere per gradus a felici sinistra ad dextram procedentes et usque ad sextum tantum gradum sequuntur. Ne vero crederetur, perinde ut hi ab illis capitibus generatione oriuntur, etiam capita iuxta parentes quasi ab his progenita posita esse, tota scala sive a latere venientium ordo a linea directa simulacro quodam distinctus est imaginibus consanguineorum (qui quasi fons est a latere iunctorum) et quidem puelli et puellae generationis nesciorum, eandem suam originem digito significantium² supra tritavum et patruum maximum pictis, quas Boeckingius et Haenelius omittere non debebant. Quod vero frater non iuxta patrem, sed iuxta avum et similiter deinceps rursus locatus est, non tam idcirco factum puto, ut appareret, si cui patrifamilias pater avusve emancipator superstes sit, ad hunc ex fortiori directae coniunctionis iure, non ad fratrem hereditatem pertinere, quam ut ex directa linea transversae gradus demonstraretur, ex quo solo agnati aestimantur; nam idem gradus est avo et fratri, proavo et patruo etc. Sed et illud ex iuris civilis subtilitate sumptum est, quod frater bifariam, tanquam frater defuncti inter agnatos, si vero complures ex eodem patre filii filiaeve vel filiarum loco existent, tanquam consanguineus inter suos, quorum iure paene consanguinei censebantur, refertur. Quod autem in suorum personis masculis additur 'qui ex potestate non exiit', feminis vero 'quae in manu est', 'quae in potestate est', eandem habet rationem, propter quam illi quasi stipes familiae in media pila, domum maxime ferente, hae tanquam rami in sinistra et dextra pila parietali positi sunt. Uti enim illis domum familiamque retinere, ita his non propagare et facile relinquere naturale est. His rationibus perspectis non dubitabis, hoc stemmatis artificium ex intimis veteris iuris-

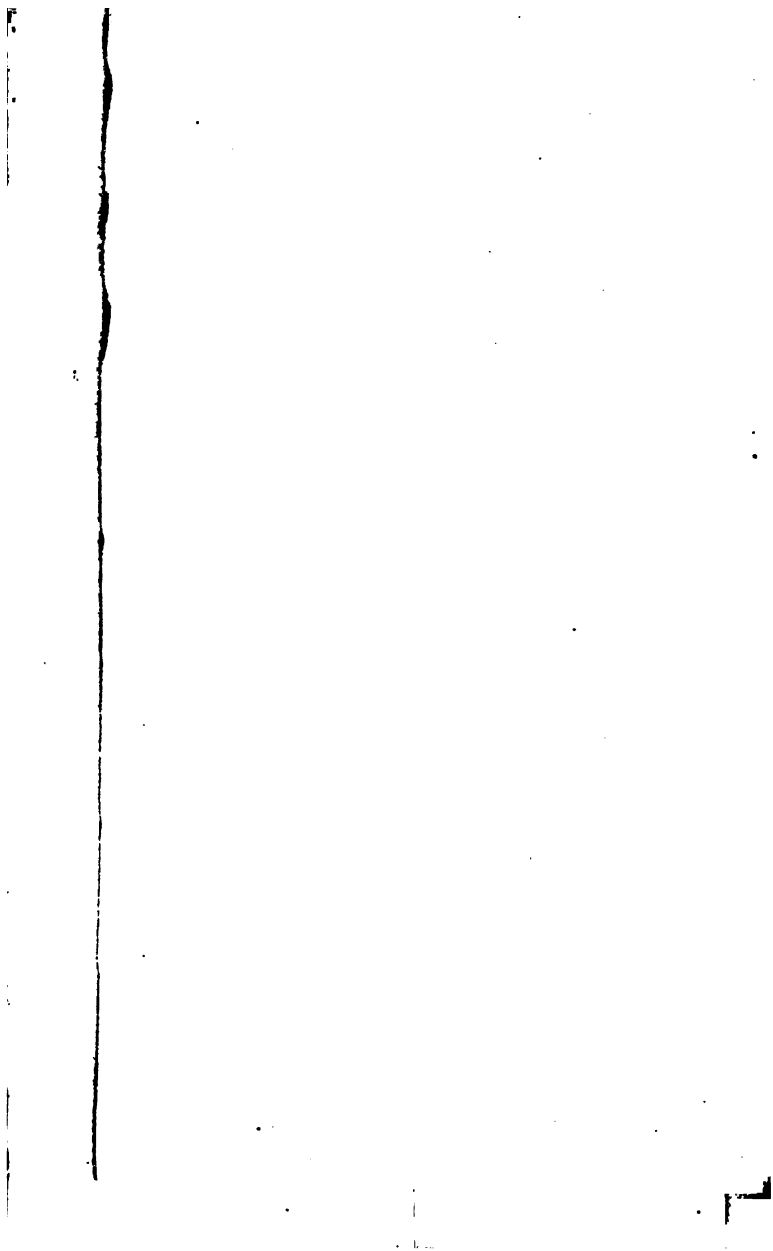
²) Eadem imago, etiam parentis effigie adiecta, recurrit in stemmate, quod Reizius ad Theoph. 3, 10. ex cod. Instit. D'orvilliano edidit.

prudentiae medullis derivandum et ad auctorem sat antiquum, et si mihi accedis, vel Augusto anteriorem referendum esse.

Alterum *stemma* praestant partim Isidori Orig. 9, 5. §. 28. (quarum usus sum ed. F. V. Ottonis in Lindemanni *corp. gramm. Lat.* III. p. 312) ex multis codd. mss. partim Lud. Charondas loco ad Paul. 4, 11. citato ex Contio, qui ex aliis membranis id sumsisse videtur, cum Isidori mentionem non faciat, et in quibusdam gravius quam Isidori codices inter se discrepet. Uterque fons, suis et virtutibus et mendis est insignis; quare ex utroque optima quaeque sed et ea correctae selegi. Ex Contio retinui cellulas omnes quadrilaterales iisque inscriptos numeros Romanos, cum in Isidoro ascendentium et descendentium sint triangulares et omnes ab editoribus arabicis numeris signatae. In Contiano exemplari etiam 'pater mater' et 'filius filia' figura inclusi sunt et ternis quidem lineis supra et infra, significandae scilicet arctioris huius necessitudinis causa a ceteris gradibus, qui singulares habent, distincti; in Isidori editionibus illi soluti supra figuram commemorantur, ceteri gradus binis lineis inclusi sunt. Contra cellulas utroque latere adiunctas, in quibus scriptum est 'Usque ad hunc' etc. Isidorus tantum praestat. Quare vero, nisi casu, tam apud Contium quam in Isidoro scriptura in quibusdam cellulis, partim iisdem, quarti, quinti et maxime sexti gradus minutior sit, me non intelligere fateor. Quare id hic indicasse satis habui. Ceterum totum hoc schema demonstrandarum *cognitionum* in modum pyramidis decurtatae ita constructum vides, ut sex transversis laterculis altero infra alterum locato, omnes primi, secundi et ceterorum usque ad sextum graduum cognati in unoquoque iuxta se positi conspiciantur. Quod ut efficiatur, directa linea ascendentium laevum, descendentium dextrum latus claudit; intus sunt a latere iunctorum scalae et gradus ita delineati, ut in secundo laterculo vel gradu rursus ut in superiore *ἐξων/αμφ* frater sororque avo et deinceps ceteri transversi ordinis capita patruus, propatruus etc. sequentibus directae lineae adscendentibus accrescant, eorumque progenies in sequentibus gradibus ostendatur, quo fit, ut et sequens quisque laterculus una cellula augeatur et ortus gradus ex gradu in transverso ordine appareat. Dum vero hoc modo directa linea, proprietate sua amissa, plane ad transversum ordinis normam, cuius gradus proprii sunt, redigitur, adeo ut et gradus, qui intus sunt, usque ad iunctas iis ascendentium et descendentium personas pertingant, apparet totum schema ad illustrandum ius legis Furiae, ex quo et intestati bon. possessio, maxime unde cognati, pendebat aliarumque legum compara-

tum esse. Sed praecipue illud, quod Isidorus servavit, exemplum ius legis Iuliae vicesimariae spectasse videtur; quorum enim pertineat illa adnotatio 'Usque ad hunc laterculum personae immunes sunt', nisi ad immunes a vicesima hereditatium? Accedit, quod si bonorum possessioni explicandae stemma inserviisset, sine dubio etiam septimi gradus personae vel saltem sobrino sobrinave natus natave relatus esset. Comperimus igitur ex nostro stemmate, immunitatem illam, quam Traianus, teste Plinio Paneg. 39. 40. (collato lib. nostr. 'Gaius' p. 16—24), secundi gradus et in exili hereditate etiam omnibus lege Furia exceptis cognatis dederat, postea, Hadriani, ut opinor, edicto (an D. Marci? Capitol. 11. Front. ep. 2, 11.) in omnibus hereditatibus, quas lex Iulia apprehendebat, ad quartum usque gradum statutam esse, nec veri dissimile est, ex iurisconsulti alicuius ut puta Licinii Macri ad legem Iuliam de vicesima hereditatium libris id profectum esse. Plane si primam originem spectas, haec ad multo antiquiora tempora referenda erit, cum prisco more Romano aedificii forma et scalarum cum gradibus effigies servata sit, cuius in locum posteriore demum aevo, ubi magis eundem vitae ortum et quasi succum nuptias prohibentem demonstrare intererat, 'arbor cognationum' successisse videtur.

Eiusmodi arboris ferme in speciem etiam illud stemma effectum est, quod Boeckingius ex eodem cod. Victoriano, quo enarratio de gradibus cognationum continetur, non inferiori saeculo quarto vel quinto id esse ratus, primus edidit illique subiecit. Hoc vero neque ad illud caput, neque omnino ad ius antejustinianum pertinere, sed medii aevi eiusque iurisprudentiae ecclesiasticae foetum esse, multa argumento sunt, ex quibus haec sufficiant. Primum graduum computatio contra veteris iuris formam etiam a Iustiano retentam, quae intra sextum vel septimum gradum subsistebat, ad octavum usque perducitur: qua de causa (ut alias taceam) nec illud stemma, quod Haenelius secundo loco posuit, veteri iurisprudentiae assignari potest. Deinde in inferiore figurae parte ad stipitem arboris, qui descendentes continet, caper a sinistra (haec enim ubique est masculorum), capra a dextra se invicem amicabilem petentes stantesque in terra, quae a quinto descendendum gradu incipit, superiores gradus coelo tenente, multa cum arte adpicti sunt, quae 'fecundissimi animalis' pictura nemo non videt significari, a quinto demum gradu nuptias permissas esse, superiores lege coelesti a nuptiis prohiberi, gradusque hic, dum plures descendendum stirpes finguntur, geniculorum Germanici iuris sensu intelligi, superiorem vero partem figurae, quae cognatos ex ascendentibus progenitos demonstrat, tantum ut etiam iuri civili eiusque graduum computa-

tioni satisfaceret, additam esse. Quod vero octo gradus numerantur, quasi tot naturae lege sint, iam commendandae legis ecclesiasticae causa factum apparet, quae aequissime primos quattuor coelesti prohibitioni, alteros terrestri licentiae adscriperit. Iam ut illud hircinum matrimonii iungendi symbolum clericalet olet matrimonii contemptum, ab antiquitate plane alienum, ita nec rei matrimonialis gratia veteres cognationum gradus verbis exponere vel imaginibus illustrare unquam soliti sunt. Legem vero illam ecclesiasticam octavo demum seculo in regno Franconico invaluisse notum est, unde nec stemma priori tempori assignari potest. Sed si ea de causa nobis id omittendum fuit, non etiam ab iis negligi velim, qui de graduum computatione canonica scrutantur, in quam rem id magni momenti esse, nemo non videt.

ADNOTATIONES CRITICAE AD STEMMATA COGNATIONVM.

¹) fratris aut sororis filius aut filia *Isid. edd.* ²) *Ita Cont. et Isidori edd. pleraeque. Otto tamen ex Arevaki ed. et, ut suspicor, cj. in hoc loculo dedit: patruus magnus, amita magna, auunculus magnus, matertera magna: quae vulgaris est huius gradus appellatio. Sed et alia, quae in agnatorum personis, quae parentum loco sunt, eundem, qui in parentibus traditus erat, morem observabat, exstitisse eamque, ut sequentes huius generis gradus testantur, stemmatis huiusce auctor seculus esse videtur.*
³) fratris aut sororis *Isid. edd.* ⁴) *Ita Cont. (tantum matertera ma. pro matertera maior); propatruus, proamita, proauunculus, promatertera Isid. edd. Scilicet iam librarii scripturam vulgari appellationi accommodaverant.* ⁵) *proprioeres Isid. ed. Otton.*
⁶) *sobrini sobrinae Isid. edd. manifesto vitio.* ⁷) *fratris et sororis Isid. edd.* ⁸) *Ita Cont. (tantum materter. pro matertera); abpatruus, abamita, abauunculus, abmatertera ed. Isid. Otton. ex Arevak. ed.; ubique ad- pro ab- ceterae.* ⁹) *propatruus proamitae (vel proamitae) proauunculi filij (promaterterae add. Arevak. et Otto) filiae Isid. edd.* ¹⁰) *Scripti; Propatruui, Proamitae. Proauunculi nepos neptis. id est sobrinus, sobrina Cont. propatruui, proamitae, proauunculi nepos neptis Isid. edd.* ¹) *sobrinorum et sobrinorum filij uel filiae Isid. edd.* ²) *fratris et sororis Isid. edd.*

FRAGMENTVM DE IVRE FISCO,

EX VLPiani, VT VIDETVR, OPINIONVM LIBRIS SERVATVM.

Una cum Gaii Institutionibus, alius tamen codicis neque eius rescripti ex reliquiis, Veronae erutum et in lucem protractum est hoc quod nunc vulgo vocatur fragmentum de iure fisci. Scriptum id exstat in duobus foliis valde laceris et corrugatis, ex unius complicatione ita factis, ut inter utrumque similiter complicatorum par unum vel duo vel tria interiecta essent, quae perierunt: quamobrem duo potius fragmenta dicenda sunt, quorum alterum a §. 10. incipit. Paginas quattuor scriptura complet binis in quaque columnis, quae sunt versuum vicensorum quaternorum, versusque singuli plerumque litteras denas septenas continent, quarum tamen haud paucae sigla sunt. Initium novi articuli versu paullo prominente, finem spatiolo, si quod in versu superabat, vacuo relicto indicare, novas vero materias etiam rubricis, quibus pingendis versum integrum a scriptura vacuum reliquit, distinguere librarius instituit, in utroque tamen neque rationem neque constantiam exhibuit. Ipse auctor ea, quae supersunt, quantum ex his ipsis conicere licet, eo modo videtur digessisse, ut ius fisci tractaret I. ratione negotiorum, quae ab aliis propter publicam quandam utilitatem inutiliter geruntur sive mortis causa sive inter vivos, §§. 1—4^a. II. ratione negotiorum, quae ipsius fisci nomine maxime a servis Caesaris contrahuntur, §§. 5—7. tum ageret III. de multis sive poenis pecuniariis, quae illicite gestorum nomine in fiscum rediguntur, §§. 8. 9., ubi primum folium exit. Sequitur in altero folio IV. de lucris, quae fiscus ex licitis privatorum negotiis vel mortis causa capit vel inter vivos, §§. 10—13^a, denique V. de his, quae fisci ratione agere liceat sive etiam oporteat vel non, tam his, qui munere aliquo fiscali funguntur, quam privatis, §§. 14—21. Qui ordo materiarum valde discrepare deprehenditur ab eo, quo Paullus Sent. lib. V. tit. 12. de iure fisci egit. Cum vero ea, quae in fine folii primi tractantur, admodum vicina sint his, unde secundum folium initium capit, haud plus quam duo folia inter utrumque periisse existimare licet.

De aetate et auctore horum fragmentorum magna est inter viros doctos dissensio, de qua Heimbachius in *reperit.* Lips. 1843. p. 146 seq. et Boeckingius in praefatione novissimae horum fragmentorum editionis sub finem edit. Ulp. fragm. quartae (1855) p. 145. copiose exposuerunt. Et sane facilius dictu est, cuius ea non sint, licet a quibusdam esse dicta fuerint, quam cuius sint. Primum igitur non sunt Paulli, neque ex Sententiarum eius neque ex libris de iure fisci: ut taceam eius librum singularem Regularum. Non sunt ex illis; nam et ordo rerum alius est, de quo iam dixi, quodque maxime apparet ex §. 19. collata cum simili loco L. 45. §. 3. D. de iur. fisc. (49, 14), et sententia §i 9., quae longe aliter et alio Sententiarum loco I. 6^a. §. 2. refertur: non ex his, quoniam Paullus iis ius fisci iusto tractatu exsequitur et proprias aliorumque opiniones vel imperatorum rescripta et decreta refert, velut L. 5. §§. 5. 11. 12. 15. D. de his, quae ut indign. (34, 9), quod ab huius scriptionis ratione, certas tantum et gravissimas huius iuris definitiones admittentis, prorsus alienum est. Eadem de causa de Callistrati libris de iure fisci cogitare non licet. Neque vero de Hermogeniani iuris epitomis, alioquin compositionis ratione similibus, id quod statim agnosces, ubi eius de hac materia expositionem in L. 46. D. de iure fisci (49, 14) et maxime quidem §§. 2. 3. cum nostris §§. 4^a. 5. contuleris.

Quod vero de aetate auctoris potissimum a C. Guil. Walchio disputatum est, eum Diocletiano anteriorem non fuisse, ne id quidem mihi probatur. Leviora argumenta iam a Boeckingio refutata praetereo. Speciosa tantum sunt quae ex §§. 14 et 15. et ex §. 17. ducuntur. Sed ad illas quod attinet, iam Paulli tempore, ut ex Sent. V. 12. §. 6. apparet, bona, quae ad fiscum pertinere dicebantur, sine iudicati auctoritate describi vel obsignari aut incorporari non licebat; Diocletiani vero constitutio L. 5. C. de i. fisci (10, 1) testatur, tum nec licuisse, nisi etiam forma eo nomine ab ipso imperatore data esset. Et cum antea Caesarianis bona ante sententiam inquietantibus manus opponere (quod iure naturali licebat) prohibitum quidem non esset, imperatores vero tantum procuratorem de eiusmodi iniuria adire iussissent, Diocletianus l. c. expresse universis, quorum interesset, ipsis resistendi officialibus potestatem dedit. Unde intelligitur, antiquius ius §§. 14. et 15. referri. Sed etiam §o 17. ius posterius et latius contineri, quam L. 1. 2. C. de advoc. fisc. (2, 9), Antonini et Valeriani rescriptis a. 214. et 255. propositis, non persuadebitur ei, qui utrosque locos diligentius inspexerit. Antonini enim rescriptum eum spectat, qui fisci causam aliquando egerat, eumque, licet salarium non acceperit, in eadem scilicet causa contra fiscum

patrocinium praestare vetat; cf. L. 11. D. de postul. (3, 1) et L. 2. C. cit. Haec ipsa vero L. 2. cit. cum §. 16. plane convenit. — Si tandem mihi ipsi quid videatur, dicere licet, primum fragmenta nostra et ipsa celebrioris operis celeberrimi cuiusdam ICI partem fuisse, non dubito; alius enim etiam frustulum tantum qui aetatem tulisset? Deinde hunc tertio seculo scripsisse et quidem post Severi excessum et ante emissam vel potius post rursus abrogatam a Macrino constitutionem Antonini Magni, qua is patrum in caducis ius sustulerat, conficitur tam ex §. 4^a., in qua ius a Severo et Antonino constitutum refertur, et ex §. 3., secundum quam ius patrum fiscum praecedit, quam ex iure aerarii tum ad fiscum in plerisque causis iam translato. Sed et Pauli Sententias eum ob oculos habuisse verisimile est propter §. 19., quam ex illis desumptam et elegantius modo formatam iure dixeris, maxime si expenderis, Paullum ipsum illam sententiam vix ita concepturum fuisse, nisi imperialis sententia, quam L. 10. D. de manum. (40, 1) refert, praecessisset. Denique si scribendi elegantiam et totam tractandi rationem considero, vix alii haec ICTo quam Ulpiano, alii-que eius operi quam Regularum vel Opinionum libris assignari posse mihi videntur, ex quibus quae in Digestis superant, ostendunt, etiam his tantum certi iuris sententias, spretis aliorum auctoritatibus, comprehensas fuisse. A libro singulari vero Regularum illi etiam hoc distulisse videntur, quod ius quoque extraordinarium, quo pertinet fiscale, iis expositum erat.

Reliquum est, ut dicam, etiam haec fragmenta post Goescheni et Lachmanni curas a Boeckingio ornatissime edita esse; quapropter ad eius tantum editionem iam supra commemoratam emendationes nostras referre consentaneum duximus. Sed eae cum complusculae essent, quo facilius de iis iudicari posset, in hoc uno frustulo superiorum editorum exemplo etiam versuum codicis distinctiones retinere placuit.

Haec quoque frustula iterum edenda ut peculiari cura retractarem, impulit me maxime apographum membranae Veronensis ad calcem apographi Schedarum Gaianarum, de quibus supra p. 99. retulimus, a Boeckingio adiectum. Neque hanc iteratam operam infructuosam fuisse, iudicaturum spero, qui v. gr. §§. 7. 11. 18. 19. utriusque editionis contulerit.

1. *'Ipsi tantum, non etiam'*¹ | heredi eius, 'qui quit ca- fol. 1. r. pere² | non poterat, deferendi | potestas concessa est, nisi col. a. os|tendi possit, eius *'uoluntatis'*³ | decessisse *defunctum*, | ut 5 deferre se uellet.⁴ |

2. ⁵Antequam quis ab alio *deferatur*, ipse se *deferre* 10 debet, alias sero | ad auxilium *delatio*nis confugit. quod si per | errorem se *detulerit*, nihil ei officit in|considerata dili- 15 gentia. |

3. ⁶Ius patrum non minui|tur, si se is deferat, qui | soli- dum id, quod relic|tum est, capere non potest. sa|ne si post 20 diem centensi|um patres *caducum* | uindicerent, omnino | fisco locus non est. |

4. Si se is deferat, cui *taci|tum fideicommissum relictum* col. b. est, item | *dimidii praemium fert.*⁷ |

4^a. 'In *prouincia*, cui *praeest*, qui per se uel per aliam personam emisse | quid arguatur, *damnum* | patitur 5 eius rei uel *aestimatio*nis. ter uero frustra|to eo etiam⁸ quadruplum | *poenae* nomine (*con*)sequi *fiscum* o|portet. 10

¹) *Hic primus paginae versus, quem edd. omittunt, legi non potuit; sequens quidem ratione eorum qui sequuntur, prominens scriptus est; idem tamen etiam in aliis versibus, qui non incipiunt, invenitur, velut fol. 2. v. col. a. v. 24.* ²) Boeck. secundum Lachm.: qui e uita cedens: ne apta quidem sententia. Sed prior librarius pro quiquit scripserat quicquit, deinde errore comperto c perduxerat; quod cum sequens e legisset, ut verbum tamen aliquod (quieuit) nancisceretur, perduxit q. De re cf. L. 13 pr. §§. 1. 2. 8. 10. L. 15. §. 3. D. de iur. fisci (49, 14).

³) In C. scriptum fuisse puta uolunt., ut in Gaio potest. = potestate etc. ⁴) Boeck. secutus Lachm. pro uoluntatis fecit uigoris, pro uellet ualeret. Neque uero Hadrianus, an potuerit, sed an uoluerit defunctus, quaeri uoluit, neque fisco sed heredi iniunxit probationem. L. 13. §. 5. D. ib. ⁵) Cf. L. 13 pr. §. 10. L. 2. §. 7. D. de iur. fisci. (49, 14). ⁶) Cf. Gai. 2, 206. 207. 286. Ulp. 1, 21. 25, 17. ⁷) Ad sententiam suppleri, ut appareret, etiam sequentem §. recte suppletam esse. Scriptum fuisse puta: tum f. relic. ē item | dimidii p̄m̄ium fert. | Cf. L. 13. §. 1. D. de i. fisci. (49, 14). Quae Boeck. proposuit, non duos sed tres versus complent. De edicto D. Traiani uero iam ante in non capiente Ictus dixerat. ⁸) 'Si praeses in prouincia per suppositam personam comparasse | quid arguatur, fisco condemnatur eius rei aestimationis. ter uero frustra citato' Boeck. ex Lachm.

5. Bona eorum, | qui cum fisco contrahunt, lege 'uacuarum⁹
uelut pignoris iure fisco 'obligantur;¹⁰ non solum ea, quae |
15 habent, 'set et¹ ea, quae postea | habituri sunt. |

6. Edicto diui Traiani cautetur, ne qui provincialium
20 cum | seruis fiscalibus contrahant, | nisi adsignante procura-
tore. 'quod² factum | dupli damno uel reliquorum exsolu-
[ol. 1. v. tione pen]satur. et. ideo qui cum | non adsignato siue de |
col. a. peculio in creditum | ierit, siue is idcirco tamen | reliqua
5 non contraxerit, rem perdit uel pensat cum altero tan-
to; si uero contraxerit in | actu, qui ei incumberebat, totum | debi-
10 tum eo nomine fisco | persolvere cogitur; nec releuatur,
cum ad eum lucrum | e manumissorum peruenit hereditate.³

6^a. 'Serui pro parte⁴ Caesaris ab admin[ist]ratione re-

cf. Ego L. 46. D. de contrah. empt. (18, 1) collata L. 46. §. 2. D. de i. fisc. (49, 14) accuratius secutus sum. Scriptum erat: in p[ro]p[ri]a cui p[er] q. p[ro]p[ri]am p[er]sonam et postea patit' et ū aesti, denique et. pro etiam. Si recte habet l. initio v. 4. apogr. Bg. faciendum erit: q(ui)(icet)p(er)suppositam. ⁹) xxmaria Boeck. ex cj. ed. Alii alia coniecerunt. Ego postquam Leg. Flav. Salpens. 64. innotuit, codicis scripturam mutare ausus non sum, nec dubito, legem vacuariam eandem esse, quae ibi 'lex in uacuom uendendis' dicenda appellatur, qua ex lege emptori, postea fisco i. e. procuratori Caesaris etiam singulas res debitoris persequi et distrahere videtur licuisse. ¹⁰) In C. scriptum fuerit obligantur (oblegantur). Cf. L. 10. D. de manum. (40, 1). L. 1. 2. C. in quib. c. pign. (8, 15). ¹) s' C. i. e. olim set, ex quo et geminandum erat. Boeck. ed.: sed ea quoque, quae. ²) Ante h. v. siglum v. contra excidisse suspicor. ³) Versus 1—11. Codicis vestigia et spatia anxie servans restitui, nec tamen ut de singulis omnibus praestem. Scriptum fuisse puta: non adsignato siue de | peculio in creditum | ierit si ū is idcirco t[ame]n | reliqua n[on] s[er]uaxerit r[ati]o p[er]dit ū pensat c[on] altero tan[ti]o si uero s[er]uaxerit in actu q[ui] ei incumberebat, tot. | debitum eo nom. fisco | psolvere cogit' n[on] releuat' cū ad eum lucr. | e m[en]or puenit h[er]editate. Quod in fine dicitur, eo spectat, quod si dispensator forte vel vicarius eius rationibus redditus manumissus erat et postea defuncti hereditas ad Caesarem pervenerat, detecta deinde ex actu servi reliqua nihilominus tota ab eo, qui contra interdictum cum eo contraxerat, persolvenda erant: nova enim liberti persona erat. Iam vero duae sequuntur edicti D. Traiani quasi exceptiones vel potius interpretationes in §§. sequentibus, quas eadem ratione restitui. ⁴) Scriptum fuisse

rum 'peculiarium'¹⁵ itemque communi | 'omnium'⁶ rerum com- 15
mercio non 'prohibentur'⁷, adeo ut et | stipulari ab his et
nostris donatum vindicare possimus, nisi 'quod scilicet | ex 20
causa'⁸ eadem portio etiam Caesaris fiat. |

7. Qui mutuam pecuniam contra interdictum dispensatori
iuriscarie eius crediderit, | eum cum reliquis iniquum est non col. b.
pensare, cum convenitur,⁹ quia quod ei | credidit, non ami-
sit. | '-----' ²⁰ |

8. ¹ Qui contra edictum diui Augusti rem litigiosam a | 5
non possidente comparauit, prae|terquam (quod) emptio
nullius momenti est, poenam | quinquaginta sestertiorum 10
fisco re|praesentare compellitur. res autem | litigiosa uide-
tur, de qua | apud suum iudicem '(is)'² | delata est. sed hoc
in prouincialibus | fundis 'praua usurpatione'³ optinuit. | 15
'-----' ⁴ |

9. ⁵ Absentes fugitivos | uenum dari aut comparari | am-
plissimus ordo | prohibuit, denuntiata | in emptorem uendi- 20
toremque poena sestertiorum quinquaginta, | quae hodie fisco
uindi|catur.

fol. 2. r.
col. a.

* * *

statuo: sui p p|le. ¹⁵) Scriptum puto fuisse per errorem:
pec. larium, quia id proprie est pecuniarium. ⁶) Scriptum: omniu.

⁷) Scriptum: phibent. In sequentibus 'nostris' intellige de ser-
uis nobis ipsis cum Caesare communibus. Pro possimus C. habet
p'sum'. ⁸) Scriptum: q scilicet | ex c. ⁹) Scriptum fuisse uide-

tur: eum reliqs (uel eum tamen) inic'ẽnpensare cum c'uenit'. Priore
ed. quod feceram: 'utetur compensatione, si pro eius reliquis
conuenitur' iam uideo parum cum C. conuenire. ²⁰) Versus a
scriptura vacuus. ¹) Cf. Gaï. 4, 117. Guil. Francke ad Dig.

tit. de hered. petit. p. 39. ²) Ex Heisii c. j. quaestio Lachm. c. j.
Boeck. mauult ca (potius c.) i. e. causa. Mihi librarius, cum
scriptum esset iudicẽlis, inde iudicem uidetur fecisse. ³) Nam

Augustus dum actorem non possidentem rem litigiosam alienare
vetat, nonnisi de praediis, quae mancipi erant, cogitare poterat,
quod etiam poenae summa euincit. Sed postquam exceptio etiam
ad pignori hypothecaeue dationem translata erat, per quam omnium
rerum etiam mobilium nomine in rem actio a non possidente cre-
ditori comparari poterat (L. 1. §. 2. D. quae res pign. 20, 3),
mirum non est, quod rapaces procuratores poenam quoque edicti
ad fundos saltem prouinciales transtulerunt. ⁴) Versus vacuus.

⁵) Cf. Paul. 1, 6^a. §. 2.

10. ²⁶ excepto castrensi | peculio bona sua con|ferre debe-
bunt. |

5 11. Caesare a liberto suo ex as|se herede instituto, filia
ne|posue⁷ ad semissem uo|catur: cum extraneis uero ins|ti-
10 tuto, filia ex ⁷se|missem modo⁸ extraneis, | non etiam Caesari
ad|crescit.⁹ | quodsi plus semisse Cae|sar accepit, in id, quod
plus | est, etiam Caesari ad|crescit. |

15 12. Libertae Caesaris, tam | manumissione quam 'beneficio
con|iunctionis³⁰ effectae, | si testatae decedant, | dimidium, si
20 intesta|tae, totum fisco uin|dicatur.¹ sane patris et | patroni
ignorantis | ius non minuitur.² |

col. b. 13. Ancilla Caesaris, quae v̄ li|beros habuerit, in nu|me-
rum libertarum³ ————— v. 2—10. ————— |

²⁶) Praecesserant fere haec: 'Caesaris libertus etiam minor cen-
tenario sive testamento facto sive intestato decesserit, cum liberis
eius duobus vel uno virilis pars Caesari debetur liberique ei.'
Cf. Gai. 3, 42. Nam in centenario commune hoc ius erat ex lege
Papiae, quae cum patrono ut debitam hanc partem etiam adversus
duos naturales liberti liberos adscripserat, emancipatione libero-
rum eam minui nolebat. Emancipatus igitur et patrono et suo
conferebat, exceptis bonis castrensibus. Caesarem vero, patrem
patriae, in cuiusque domus Augustae liberti bonis hoc ius habuisse,
ex seq. §. probabile est. Cf. Suet. Ner. 32. ⁷) Cum in Cod.
esse dicatur ***** | iū videamus, ne id fuerit: filia ne|pū i. e.
neposue. Cf. L. Rom. Burg. tit. de testam. 45 (44). 'filia | iure

(ad|crescendi)' edd. ⁸) semissem C. unde fuerit semisse m̄ (= modo). Deest modo in edd. etiam mea priore. ⁹) Singulari

eius, ut opinor, iure. Cf. Leg. Rom. Burg. 3. ibiq. Bark. Nam
privatus patronus cum per filiam liberti minoris centenario ab
hereditate eius excluderetur, causa non erat, cur filia praeterita
non et ipsi partem detraheret. Cf. Gai. 2, 124. De semisse Cae-
sar is cf. Suet. l. c. ³⁰) Interpretatio non tam ex Tacit. A.

12, 13. et Paul. 4, 10. §. 2., quam ex L. 3. Th. C. ad SC. Claud.
(4, 11) petenda: unde docemur, ingenuam, quae Caesaris servo
se iunxerat, etiam ignaram, antiquo iure semper (quasi consen-
tiente eo) libertam eius effectam esse. ¹) Hoc quoque singu-

lari iure. Nam ex lege Papiae privati patroni liberta quattuor
liberorum iure testamenti factionem nanciscebatur, ita ut virilis
pars pro numero liberorum superstitem patrono deberetur. Gai.
3, 44. Unde suspicor, Caesaris libertabus etiam sine liberorum
iure testari licuisse, ut tamen liberorum ius nihil in Caesaris pa-
troni iure mutaret. ²) Cf. Paul. 2, 21^a. §§. 7. 9. ³) Vid.

13^a. ***** possunt;³⁴ nam poenam o' mni priuato contractu recte fisco stipulantur.⁵ |

14. ⁶Eorum honorum, quae | ad fiscum pertinere dicuntur, si controuersia moueatur, | ante sententiam nec ob- signari nec describi aut incorporari possunt. idem seruatur, cum a sententia prouocatio interponitur. |

15. Pro his bonis, quae fiscus in|quietat, manus oppo|nere nemo quidem prohibetur;⁷ tutius tamen procurator | adi- fol. 2. v. tur, ut is iniuriam | submoveat, si quam com|mittunt, qui col. a. bona persequuntur. |

16. 'Cum fisci advocati pro se | contra fiscum agunt, 5 solet | tantum, ne tempore medio pro fisco | postulent, a magistratibus, quos adierint,⁸ decerni, sed in | 'aliorum⁹ praeferquam filiorum | uel parentum suorum causa | liberto- 10 rumue⁴⁰ adesse prohiben|tur, et si adfuerint, infamia plectuntur. sane | hoc principali beneficio | impetrare non prohi- 15 ben|tur.

17. Fisci aduocati, | quibus ad tempus officium | manda-

Columell. de r. r. 1, 8. §. 19. recte a Rudorfo allatum. Suspicari licet, quinque liberis Caesaris ancillas similia iura adeptas esse, atque quattuor liberis a privatis manumissae.

³⁴) Ex Lachm. cj. Puta praecessisse: 'Per liberas personas actiones duntaxat ad rem persequendam ne fisco quidem quaeri possunt'. Quam sententiam in fine disputationis de his, quae per libertos Caesari quaerantur, aptissime collocatam fuisse, nemo non videt. ⁵) cum priuato contractum quid | est, fisco stipulantur Lachm. et Boeck. omissis, quae antecedunt, ceterum recte allatis verbis L. 1 pr. D. de i. fisc. (49, 14) 'uel poenam fisco ex contractu priuato deberi'. ⁶) Vid. praefat. ⁷) Vid. praefat. Post haec uniuersam sententiam restitui, Paul. 5, 12. §. 6. et codicis vestigia secutus, in quo sic scriptum fuisse puto: totius tm pcurator | adil' ut is iniuriam | submoveat, si quam 7 | mtunt q' b psequunt'. |

⁸) Ad sententiam haec restitui, quibusdam a Lachm. monstratis, sic scriptum fuisse arbitratus: cu (cum) fisci aduocati p se | 5 fiscum agunt, solet | il, ne temp. medio p fisco | pulent a mag. quos adierint. Cf. L. 9. §. 1. D. de poenis (48, 19). ⁹) Scriptum fuisse posui: alior. et postea phibe|tur. Boeck. secundum Lachm. dedit: nulla (pro: aliorum) et postea: iubentur: qua ratione dubito, an unquam Ictus locutus sit. ⁴⁰) Exciderit et pupillorum suorum. Cf. L. 10 pr. D. de postul. (3, 1). Ceterum de hac et seq. §. vid. praefat.

20 tum est, quia salarij|um non accipiunt, | contra fiscum adesse non prohi|bentur.

18. Capite 'le|gis censoriae⁴¹ caue|tur, ut 'non tantum, col.b. cum quid | praestatur, cuius rel omis|sa professio | (sit, sed et cum) com|missi poena intra quinquennium locum | ob id ha-
5 bet,² earum rerum | nomine³ quae per fraudem | 'ipsa⁴ ab-
lata⁵ sunt uel professi|oni 'subtracta,⁵ qua|druplum fisco de-
pen|datur, alias duplum. |

10 19. ⁶A debitore fisci in frau|dem datas libertates re|trahi placuit. saue ipsum | ita emere, ut manumittat, | aut fidei-
15 commissam libertatem 'praestare,⁷ non est prohibitum.

20. ⁸Ab eo, qui reus criminis '(publici)⁹ pos|tulatus

⁴¹) Domitiani, ut opinor, quem Plin. Pan. 40. spectare videtur.

²) manium c'quid | pstatut cui rei omis|sa pffessio intra omis|*****na ū-nium loc|*****ci C. 'non tantum cum quid | praestatur, cuius rei omis|sa professio fuerit, actio commissi intra quinquennium locum | habeat sed, et' Lachm. et Bg. edd. 'tum tantum, c. q. p. c. r. o. professio intra commissi|sis statutum quinquennium locum fisco dat' mea prior ed. laudato libro m. 'Census u. Steuerverf. d. Kaiserz.' p. 194. Sed hoc tantum, quod nunc dedimus, cum rei ipsi tum codicis scripturae satisfacit. Cuius una corruptela inde repetenda est, quod v. intra, quae aliquando ante quinquennium exciderat, perperam deinde ex margine superiori versui restituta ibique litteris sit s'etc' superscripta effecit, ut horum verborum propter similitudinem cum antecedente profes-sio et sequens com-missi pro suspectis habitorum locum obtineret. De simili vitio vid. not. ad Gat. 2, 155. ³) i. e. ex his causis. ⁴) 'tota' edd. Lachm. et Bg. 'e censu' ed. mea prior. Sed intellige res ipsas, quae in commissum ceciderunt fiscoque vindicantem per fraudem celantur aliove modo ei auferuntur. ⁵) ablatae . . .

substractae ed. mea prior invito C. Si quae per fraudem professione subtracta sunt, vectigal tantum poenae nomine quadruplatur. De quinquennio cf. L. 2. C. de vectig. (4, 61). L. un. Th. C. de quinq. praescr. (4, 13). de quadrupli et dupli poena Plin. paneg. 40. Lactant. de mort. pers. 23. L. 16. §. 10. D. de public. (30, 4). ⁶) Cf. L. 45. §. 3. D. de i. fisc. (49, 14). L. 11. §. 1. L. 16. §. 3. D. qui et a quib. (40, 9). L. 10. D. de manum. (40, 1) et in praefat. dicta. ⁷) praestet C. edd. etiam mea prior. ⁸) Cf. L. 20. D. de accus. (48, 2). L. 8. §§. 1. 2. D. de manum. (40, 1). L. 15 pr. D. qui et a quib. (40, 9). ⁹) Ratione habita

aduersam sententiam | meruit, tempore reatus | quocunque
modo alienata a fisco cum | quadruplis fructibus | reuocantur. 20

21. Fideiussorem eius, qui cum | dispensatore contra-
xit, ip |

*L. 20. cit. supplevi, litteram p(ublici) ob sequentem litteram p
excidisse suspicatus.*

HERENNIVS MODESTINVS.

Ex libris Regularu[m].

1. ¹ Modestinus regularum libro IX. ² sub titulo de bonis libertorum et de testamentis: 'Cum in testamento dies et consules adiecti non sunt, non nocet, quominus ualeat testamentum.' ■

Ex libris Differentiaru[m].

2. ³ 'Inter eum, qui in insulam relegatur, et eum, qui deportatur, magna differentia est', ut ait Herennius; primo quod relegatum bona sequuntur, nisi fuerint sententia adempta, deportatum non sequuntur, nisi palam ei fuerint concessa: ita fit, ut relegato mentionem bonorum in sententia non haberi prosit, deportato noceat. item distant et in loci qualitate, quod cum relegato quidem humanius transigitur, deportatis uero hae solent insulae assignari, quae sunt asperimae, quaeque sunt paulo ⁴ *lentius sumpto* supplicio comparandae.

¹) *Primum haec ex ignoto a Petro patre suo accepto codice ms. cum Mos. et Rom. legum Collatione Lutet. 1573. p. 54. edidit P. Pithoeus, postremum adiecta notitia litteraria Boeckingius in ed. Ulp. fragm. 1855. p. 179.* ²) *III ed. Pith. correxit I. Gothofr. Neque enim III. sed libro IX. Modestinus et de bonis libertorum (L. 9. D. de i. patron. 37, 14) et de testamentis egit: videnturque eius operis codices etiam miscellos titulos habuisse, quibus diversae res, non ab ipso tamen, ut puto, Modestino, adscriptae et inscriptae erant.* ³) *Haec debentur codicibus quibusdam Isidoriani Differentiarum libri. Ex alio primus Casp. Barthius advers. 39, 14., ex alio Arevalus in Isidori ed. Romana T. V. p. 26. edidit. Utriusque lectionem composuit Lachmannus Zeitschr. f. gesch. RW. XI. p. 115. Postremum Boeckingius l. c. p. 180. edidit, quem fere sequimur. Libro I. differentiarum hunc locum tribuendum esse, idem ob L. 22. D. de poenis (48, 19) coniecit. Ad rem cf. Isidor. orig. 5, 27. §. 29. L. 4. L. 14. §. 1. L. 18 pr. D. de interd. et rel. (48, 22).* ⁴) *Scripti; minus summo edd. Cf. Plin. N. H. 11, 25, 30. 'nisi quod grauiore supplicio lenta per triduum morte conficiunt'.*

LEX DEI

SIVE

MOŠAICARVM ET ROMANARVM LEGVM COLLATIO.

Tribus codicibus manuscriptis haec 'Lex Dei', uti in illis ipsiſ codicibus, sive Mos. et Rom. legum Collatio, ut nunc plerumque inscribitur, ad nos pervenit, Pithoeano s. Rosnico, nunc Berolinensi, Vercellensi, et Vindobonensi: qui omnes admodum corrupti sunt, nec inter se ullus eorum ab alio pendet; antiquissimus tamen videtur Berolinensis, ex quo Pithoeus a. 1573. primum Collationem edidit; existimatur enim esse seculi octavi vel noni, ceteri seculi undecimi; et ille ut solus integrum continet opus vel certe tit. XVI. nunc ultimum (integrum enim ipsum opus ad nos pervenisse, licet verisimile sit, tamen quis praestabit?), ita et titulum, in quos ipse auctor opus suum distribuerat, numeros, quanquam nec ipse integros, tamen aliquatenus servavit, qui in ceteris capitum distributioni cessere, quam in omnibus tribus codd. soli librariorum licentiae deberi, nemo, qui vel unum illorum inspexerit, dubitabit.

Auctor Collationis quis sit, ignoratur. Rufinum Aquileiensem presbyterum fuisse, ea maxime de causa suspicatus sum argumentisque instruxi (Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. comm. I.), quod rumor seculo decimo sexto percrebuerat, a primariis viris susceptus, 'Collationem habere in quadam bibliotheca Germaniae nomen Licinii Rufini praefixum'. Certius est, auctorem Christianum fuisse eoque consilio hanc 'legis Dei' et legum Romanarum compositionem scripsisse, ut, praemissa (quod credere par est) praefatione nunc deperdita, qua hoc consilium aperiebat, re ipsa ostenderet, quod iam Tertullianus apolog. 45. Romanis ethnicis obgesserat: 'dum tamen', inquit, 'sciatis, ipsas quoque leges vestras (sc. ea), quae videntur ad innocentiam pergere, de divina lege ut antiquiore forma mutuatas esse' et postea Leo Magnus in causa matrimoniali praedicavit (ep. 167) 'multo prius hoc ipsum Domino constituyente, quam initium Romani iuris existeret': eoque modo ICtorum potissimum fastum reprimeret, legem Christianam aut tanquam imperii

Romani institutis adversariam damnantium, aut prae suarum legum praeclaritate despicientium. Vid. maxime tit. VII. init., tit. VI. c. 7. cum not. nostr. et tit. XIV. c. 3. §. 6., quae etiam clerici supercilium ac stylum prodere videntur. Nam hoc eum voluisse, quod Dirksen opinatus est (Comm. über d. Collatio in Abhh. d. Berl. Acad. 1846. Jan. 19. p. 27), ut iudices Rom. imperii in iudicandis Christianorum Romanorum causis tam legem Mosaicam quam ius civile Rom. sequerentur, non modo nihil habet, quo arguatur, sed etiam eo redargitur, quod auctor libelli leges divinas illis parum notas multo succinctius quam Romanas refert: praeterea hoc ut nimis absurdum consilium (infinitam enim confusionem peperisset, nec tunc quisquam Christianus lege Mosaica ex. gr. in causis hereditariis se teneri aut credebat aut volebat) homini prudenti affingi non oportet. Is igitur consilium suum ut exsequeretur, selectas quasdam quasi exempli loco materias, easque apte ex omnibus fere iuris forensis partibus petitas titulis divisit, eorumque in unoquoque praemisit velut semen divini iuris praeceptum aliquod legis Mosaicæ, non ex vulgata id versione petitum neque omnino anxie ad verbum versum, sed interdum magis ad sentimentia relatum; subiecit deinde tanquam laetas segetes inde pullulantes auctoritates satis amplas ex libris quinque Ictorum, quorum maxime in iudiciis legebantur, Gaii, Papiniani, Pauli, Ulpiani, Modestini et ex duobus Codicibus Gregoriano et Hermogeniano depromptas, semel etiam Theodosii Magni constitutionem a. 390. (tit. V. c. 3.), ut ipse significat, quia ea mentem divinae legis perfectius secuta esse videretur; nec tamen eam ex Theodosiano Codice desumsit. Raro de suo animadversiunculas intexit. Et ut sunt, quae doctum hominem prodant, velut qui etiam libros haud vulgares illorum Ictorum adhibuerit et in constitutionibus principum ad subscriptionum fidem animum adverterit (tit. VI. c. 5 fin.), sunt etiam, quae iuris eum parum peritum fuisse arguant, velut quod rescriptum in tit. X. c. 8. relatum ad depositum pertinere censuerit. Quod vero 'proximi' appellationem in octavo decalogi praecepto (tit. IX. init.) ad familiaris maxime testimonii prohibitionem retulisse videtur, non divini iuris inscitiae, sed piaie cuidam fraudi tribuere malim; eandem enim redolet, quod maledictiones illas tit. VI. fin. finxit (vid. not. 46.) et legem de divinatione prohibita tit. XV. c. 1. ad sui aevi mores flexit.

De tempore, quo haec Collatio scripta fuerit, nolo argumenta recoquere, quibus eam paucis ante quarti seculi finem annis compositam esse probasse mihi videor (Zeitschr. l. c.), praesertim cum quae postea contra disputata sunt, neque omnia tanguant, neque eiusmodi sint, ut retexendae

huius telae necessitatem imponant. Quae vero praeterea de auctore, tempore et tota ratione huius opusculi scripta sint, ea si quis comperire velit, adeat Boeckingii Pandect. ed. sec. I. §. 19. p. 47. Rudorffii Histor. iur. Rom. §. 103. p. 286.

De edenda Collatione post Pithoeum Blumius longe optime meritus est. Is enim ea editione, quae Bonnae a. 1833. vulgata, deinde in Corpore iuris anteius. Bonnensi p. 308. iterata est, praemissis prolegomenis doctrinae plenius et adiectis indicibus uberrimis primus codices mss. Vindobonensem et Vercellensem adhuc ignotos in lucem protraxit enotataque eorum lectionis varietate et ceteris criticae artis subsidiis adhibitis multos locos sanavit. Idem postea etiam de Pithoei codice, qui interea in notitiam redierat, disputavit Zeitschr. f. gesch. RW. X. comm. IV. Ad huius igitur editionis exemplum quin nostra textus recensio referenda esset, dubium esse non poterat. Quod ita instituimus, ut ubicunque declinandum a Blumio videretur (quod sane haud paucis locis factum est), codicum lectiones et praestantiores virorum doctorum coniecturas in adnotationibus subiiceremus; eamque in rem etiam Berolinensem codicem denuo diligenter contulimus. Neque tamen omnes eius variantes lectiones vel a Pithoeo vel a Blumio commentatione laudata praetermissas, quarum haud exigua vis est, enotavimus, sed, ut instituti nostri ratio faciebat, eas tantum, quarum aliquis usus ad nostri textus recensionem esse videbatur. Denique et Lachmanni emendationibus (Zeitschr. cit. Tom. X. p. 309.) et iis, quae ipsi ante conieceramus (ibid. Tom. XIII. p. 31.) delectu habito usi sumus.

INCIPIT

LEX DEI QVAM DEVS PRAECEPIT AD MOYSEN.

(TIT. I. DE SICARIIS ET HOMICIDIS, CASV VEL VOLVNTATE.)

Kap. I. Moyses Dei sacerdos haec dicit:¹

1. Si quis percusserit hominem ferro, et occiderit eum, morte moriatur. 2. Si autem manu lapideae, quo mori possit, percusserit, et mortuus fuerit, homicida est: morte moriatur. 3. Si autem per inimicitiam impulerit eum, uel inmisit super eum aliquod uas ex insidiis, et mortuus fuerit, 4. uel per iram percusserit eum manu, et mortuus fuerit, morte moriatur.

¹) Numer. 35. 16. 17. 20. 21.

Kap. II. Paulus quoque libro quinto sententiarum sub titulo ad legem Corneliam de sicariis et ueneficis dicit:² 1. Lex Cornelia poeniam deportationis infligit ei, qui hominem occiderit, 'eiusue³ rei causa, furtive faciendi cum telo fuerit, 'quive⁴ uenenum hominis necandi causa habuerit, uendiderit, parauerit, falsumue testimonium dixerit, quo quis periret, mortisue causam praestiterit. 2. Quae omnia facinora in honestiores poena capitis uindicari placuit; humiliores uero aut in crucem tolluntur, aut bestiis 'obiiciuntur.⁵

Kap. III. Ulpianus libro VII. de officio proconsulis sub titulo de sicariis et ueneficis: 1. Capite primo legis Corneliae de sicariis cauetur, ut is praetor iudexue quaestionis, cui sorte obuenerit quaestio de sicariis eius, quod in urbe Roma propius(ue) mille passus factum sit, uti quaerat cum iudicibus, qui ei ex lege sorte obuenerint, de capite ejus, qui cum telo ambulauerit hominis necandi, furtive faciendi causa, hominem occiderit, cuiusue id dolo malo factum erit et reliqua. Relatis uerbis legis modo ipse loquitur Ulpianus: 2. Haec lex non omuem, qui cum telo ambulauerit, punit: sed eum tantum, qui hominis necandi, furtive faciendi causa telum ge(ss)erit, 'coercet. Compescit⁶ item eum, qui hominem occidit,⁷ nec 'adiicit,⁸ cuius conditionis hominem, ut et ad seruum et peregrinum pertinere haec lex uideatur.

Kap. IV. Item Paulus libro, quo supra, et titulo dicit: 1. Homicida est, qui aliquo genere teli hominem occidit, mortisue causam praestitit.

Kap. V. Item de casualibus homicidiis Moyses legaliter dicit:⁹ 1. Si autem subito, non per inimicitias,

²) *Idem excerptum repetitur tit. 8. c. 4. = Paul. 5, 23. §. 1.*

³) eiusque *Cdd. edd.* ⁴) et qui *Cdd. edd.* ⁵) *Paul. Vis. subiciuntur Cdd. edd.* ⁶) coerci compesci *B.* coherci compescit *Vi.*; *om. cum seq. item . . . occidit Ve. compescit (omisso coercet) ed. Bl.* ⁷) *Addunt B.: coercit, Vi.: coerciti, Ve.: coercere, Bl. ed.: coercet. Verbum male repetitum uidetur, postquam compescit priori sententiae per errorem applicitum erat.* ⁸) adiecit *Cdd. edd.* ⁹) *Numer. 35, 22—25.*

inmiserit super eum aliquod uas, non 'insidians,¹⁰ 2. uel lapidem, quo moriatur, non per dolum, et ceciderit super eum, et mortuus fuerit; si autem non inimicus eius fuerit, neque quaesierit malefacere ei, 3. iudicabitis inter eum, qui percussit, et proximum mortui, secundum iudicia haec, 4. et liberabitis percussorem.

Kap. VI. Ulpianus libro et titulo, qui supra relati: 1. Distinctionem casus et uoluntatis in homicidio seruari, 'rescripto Hadriani¹ confirmatur. Verba rescripti: 2. 'Et qui hominem occidit, absolui solet, 'scilicet² si non occidendi animo id admisit: et qui non occidit, sed uoluit occidere, pro homicida damnatur. 3. E re '(it) itaque³ constituendum est 'ex(quirendo),⁴ quo ferro percussit Epafroditus. Nam si gladium instrinxit, aut telo percussit, quid dubium est, quin occidendi animo percusserit? Si clauae percussit, aut cucuma, cum forte rixaretur: ferro percussit, sed non occidendi mente. 4. Ergo hoc exquirite, et si uoluntas occidendi fuit, ut homicidam 'seruum⁵ supplicio 'crucis⁶ iubete adfici.⁷

Kap. VII. Paulus libro 'sent.⁸ quinto, titulo quo supra.⁹ 1. Qui hominem occidit, aliquando absoluitur, et qui non occidit, ut homicida damnatur: consilium enim uniuscuiusque, non factum puniendum est. Ideoque 'qui²⁰ cum uellet occidere, '(id)¹ casu aliquo perpetrare non potuit, ut homicida punitur; et is, qui casu '(iactu)¹ teli hominem imprudenter ferierit, absoluitur. 2. ²Quodsi in rixa percussus homo perierit, quoniam ictus quoque ipsos contra unumquemque contemplari oportet, ideo humiliores in ludum,

¹⁰) insidiant B., unde fortasse leg. insidianter.

L. 1. §. 3. D. ad leg. Corn. de sic. (48, 8).

sed Cdd., natum ex scil.

³) Vid. L. 1. cit.

¹) De quo cf.

²) Ed. Pith.

⁴) ex Cdd. et

ex Pith. cj. ed. Bl. Quod suppleuimus, ob similitudinem sequentium uocum excidisse uidetur; cf. §. 4.

⁵) Cdd. seruorum ed. Bl. ⁶) cum iure B. eo iure Vi. eum iure Ve. Omnia haec facta ex prima littera crucis pro siglo habita. cruci ed. Bl.

⁷) B. adfigi Vi. Ve. ed. Bl. Vid. Paul. S. R. 5, 21. §. 4.

⁸) tertius Vi. tertio B. Ve., initio sc. tert. pro sent. ut in Consult. c. 6.

⁹) = Paul. S. R. 5, 23. §. 3.

²⁰) Om. B. si Vi. Ve. ed. Bl.

¹) Ex Paul. Vis.

²) Cf. L. 17. D. ad

aut in metallum damnantur, honestiores dimidia parte bonorum multati relegantur.

Kap. VIII. Item Gregorianus 'libro xiv.²³ ad legem Corneliam de sicariis et ueneficis talem constitutionem ponit: 1. ⁴Imperator Antoninus Augustus Aurelio Herculano et aliis militibus. Frater uester rectius fecerit, si se praesidi prouinciae optulerit; cui si probauerit, non occidendi animo iustam a se percussam esse, remissa homicidii poena, secundum disciplinam militarem sententiam 'feret.⁵ Proposita prid. Kal. Febr. Laeto bis Cons.⁶

Kap. IX. Item Gregorianus eodem titulo et libro talem constitutionem ponit: 1. Imp. Alexander A. Aurelio Flauio et aliis militibus. Si modo pro quo libellum dedistis, non dolo praestitit mortem, minime perhorrescat: ⁷crimen quippe ita contrahitur, si et uoluntas occidendi intercedat. Ceterum ea, quae ex improviso casu potius, quam fraude accidunt, fato plerumque, non noxae imputantur. Prop. xiii. Kal. Aug. Alexandro Cons.⁸

Kap. X. Item Gregorianus eodem libro et titulo tale rescriptum⁹ dedit. 1. Diocletianus et (Maximianus) domini nostri. Haue Agatho karissime nobis.³⁰ Qualitas precum Iulii Antonini clementiam nostram facile commouit: quippe 'qui ¹ adseueret, homicidium se non uoluntate, sed casu fortuito fecisse, cum calcis ictu mortis occasio praebita uideatur. Quod si ita est, neque super hoc ambigi poterit, omni eum metu ac suspicione, 'quam² ex admissae rei discrimine sustinet, secundum id, quod adnotatione nostra comprehensum est, uolumus liberari. Dat. prid. Kal. Decemb. Diocletiano Aug. IV. et Maximiano Coss.³

Kap. XI. Ulpianus libro et titulo quo supra:⁴

leg. Corn. de sic. (48, 8). ²³) Cf. Haenel ad Gr. C. p. 43. B. in indice capp. habet: libros (pro libro x.) quarto. ⁴) = L. 1. C. ad leg. Corn. de sic. (9, 16). ⁵) pferet B. similiter Ve. Vi. et Iust. C. Sed ita factum, cum antea qui si probauerit scriptum esset. ⁶) a. 215. ⁷) Cf. L. 1. C. cit. ⁸) a. 222. ⁹) = L. 5. C. ad leg. Corn. de sic. (9, 16). ³⁰) Cf. Haenel. Praef. ad Th. C. p. XXXIX. An. ¹) Ex I. C. quod Cdd. edd. ²) Ex I. C. quod Cdd. edd. ³) a. 290. ⁴) Est L. 4. §. 1. D. ad

1. Cum quidam per lasciuia causam mortis praeuisset, comprobatum est factum Taurini Egnatii proconsulis Baeticae a diuo Hadriano, quod eum in quinquennium relegasset.

2. Verba consultationis et rescripti ita se habent: 'Inter Claudium, optime imperator, et Euaristum cognoui, quod Claudius Lupi filius in conuiuio, dum sago iactatur, culpa Marii Euaristi ita male acceptus fuerit, ut post diem quintum moreretur. Atque apparebat, nullam inimicitiam 'cum eo Euaristi³⁵ fuisse. sed cupiditatis culpam coercendum credidi, ut, ceteri eiusdem aetatis iuuenes emendarentur. Ideoque Mario Euaristo urbe, Italia 'et prouincia⁶ Baetica in quinquennium interdixi, et decreui, ut impentii 'causa HS. ⁷ duo milia patri 'iuuenis⁸ persolueret Euaristus, quod 'manifestata erat eius⁹ paupertas. Velis rescribere.' 3. Verba rescripti: 'Poenam Marii Euaristi recte, Taurine, moderatus es ad modum culpae:⁴⁰ refert enim et in maioribus delictis, consulto aliquid admittatur, an casu.' 4. Et sane in omnibus criminibus distinctio haec 'poenae¹ aut 'iustitiam² prouocare debet, aut temperamentum admittere.

Kap. XII. Modestinus libro differentiarum sub titulo de scientibus et ignorantibus generaliter loquitur: 1. Nonnunquam per ignorantiam delinquentibus iuris ciuilis uenia tribui solet, si modo rem facti quis, non iuris ignoret: 'quae scilicet³ consilio delinquentibus praestari non solet. Propter quod necessarium est, addita distinctione considerare, utrum sciente an ignorante aliquo quid gestum proponatur. Et reliqua.

Kap. XIII. Paulus libro et titulo quo supra.⁴ 1. Qui telum tutandae salutis causa gerit, non uidetur homi-

leg. Corn. de sic. (49, 8). ³⁵) cum euaristi *B.* euaristi *Vi.* abaristi *Va.* cum Euaristo *ed. Bl.* ⁶) e prouincia *Ve.* prouincia *B. Vi. edd.* ⁷) causa *B. Vi. ed. Bl.* causam *Ve.* ⁸) eius *Cdd. edd.* ⁹) manifesta fuerat eius *Vi.* manifesta eius fuerat *B. Ve. edd.* ⁴⁰) *L. 5. §. 2. D. de poenis* (48, 19). ¹) poenam *Cdd. edd. item Dig. l. c.* ²) *Sic Cdd. iustam Dig. et ed. Bl. Cf. L. 5. D. de fugit.* (11, 4). ³) *Susplicor:* quae uenia (quae uenia). ⁴) *Cf. L. 11. §§. 1. 2. D. ad leg. Iul. de vi publ.* (48, 6).

nis occidendi causa portare. 2. Teli autem appellatione non tantum ferrum continetur, sed omne, quod nocendi causa portatum est.

Explicit titulus de sicariis et homicidis, casu uel uoluntate.

INCIPIT

(TIT. II.) DE ATROCI INIURIA.

Kap. I. Moyses dicit:¹ 1. Si autem contenderint duo uiri, et percusserit alter alterum lapide, aut pugno, et non fuerit mortuus, decubuerit autem in lectulo, 2. et si surgens ambulauerit homo fortis in baculo suo: sine crimine erit ille, qui eum percusserat, 'praeterquam quod² cessationis eius mercedem dabit ei et medico iupensas curationis.

Kap. II. Ulpianus libro singulari regularum sub titulo de iniuriis. 1. 'Iniuriam,³ si quidem atrox, id est 'grauis non sit,⁴ non siue iudicis arbitrio 'aestimat actor.⁵ Atroce autem aestimare 'solet praetor;⁶ 'atque colligit id ex⁷ facto, ut puta si uerberatus uel uulneratus quis fuerit. Et reliqua.

Kap. III. Papinianus libro definitionum secundo sub titulo de iudicatis. 1. Per hominem liberum noxae deditum si tantum acquisitum sit, quantum damni dedit, manumittere cogendus est a praetore, qui noxae deditum accepit: sed fiducia iudicio non tenetur.⁸

Kap. IV. ⁹Ulpianus libro XVIII. ad edictum sub titulo: si fatebitur iniuria occisum esse, in simplum 'ut condiceret.¹⁰ 1. Rupisse eum utique ac-

¹) Exod. 21, 18, 19. ²) praeter ac Cdd., quod olim, ut puto, erat: praeterq. q. Bl. ed.: praeterea. ³) iniurias Vi. iniuria B. Ve. ed. Bl. ⁴) graui rerum B. grauis est Ve. Vi. ed. Bl. Cf. Gai. 3, 224. ⁵) extimatur B. (in quo fere etiam extimatur legi potest) Ve. aestimatur Vi. edd. ⁶) solere praetorem Cdd. edd. ⁷) adque colligi ex B. idque collegit. et Vi. idque colligit ex Ve. idque colligi ex edd. ⁸) Quia non fiducia causa (L. 4. §. 25. C. de bon. libert. 6, 4), sed proprio iure habendus ei mancipatus est. Cf. Gai. 1, 140. 4, 75. 79. §. 3. I. de nox. act. (4, 8). ⁹) Est L. 27. §. 17. D. ad leg. Aquil. (9, 2). ¹⁰) et cum diceret (dicere Vi.) Cdd. edd. Vid. Zeitschr. XIII. p. 31. Adde L. 28. D. ad leg. Iul. de adult. (48, 5). For-

cipiemus, qui 'uulnerauit,¹¹ uel uirgis, uel loris, uel pugnīs cecidit, uel telo 'quo alio,² 'ut sciderit³ hominis corpus, uel tumorem fecerit; sed ita demum, si damnum '(iniuria)⁴ datum est. Ceterum si in nullo seruū pretio uiliorem deterioreme fecerit, 'actio legis Aquiliae⁵ cessat, iniuriarumque erit agendum '(duntaxat; *Aquila enim eas ruptiones, quae damna dant, persequitur*).⁶ Ergo et si pretio quidem non sit deterior factus seruus, uerum sumptus in salutem eius et sanitatem facti 'sint,⁷ in 'haec⁸ mihi uidetur 'damnum⁹ (datum, atque ideo lege)²⁰ Aquilia 'agi¹ posse.

Kap. V. Paulus libro 'singulari et² titulo de iniuriis. 1. Generaliter dicitur iniuria omne, quod non iure sit; specialiter alias contumelia, quam Graeci ὕβριν appellant, alias culpa, quam Graeci ἀδίκημα dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuriae accipitur, alias iniquitas et iniustitia, quam Graeci ἀδικίαν uocant; nam cum praetor non iure aduersus nos pronuntiat, iniuriam nos accepisse dicimus. Unde apparet, non esse uerum, quod Labeo putabat, apud praetorem iniuriam ὕβριν duntaxat significare. 2. 'Commune omnibus iniuriis³ est, quod semper aduersus

tasse scribendum condiceretur. ¹¹) E Dig. uulnerauerit Cdd. edd. ²) E Dig., quae tamen habent uel quo alio; male. Cf. L. 1. §. 17. D. de SC. Sil. (29, 2). cum alio Cdd. ³) Sic Dig., nisi quod scinderet male legitur; nam ut significat modo ut. Quod Cdd. praestant: (alio) uis (bis Ve.) genere cederet (pro hoc occiderit Ve. Vi.), in eo ui ex ut, sgenere et cederet ex sciderit bis scripto factum esse apparet. cum aliōis genere sciderit Bl. quoue alio uis genere sciderit Lachm. cf. ⁴) E Dig., licet careri ea uoce possit. ⁵) ad aquiliam B. ad aquilia Vi. Ve. Aquilia edd. et Dig. Sed ad ex aol. prodiit. ⁶) E Dig. Om. edd. ⁷) sunt Cdd. edd. ⁸) haec nec (ex repetito hec ortum) Cdd. edd. Malim hoc. ⁹) E Dig. damni Cdd. edd. ²⁰) E Dig. Om. edd. ¹) lege Cdd. lege agi edd. ²) An legendum v regular. sub? (seq. cap. pro singulari Vi. habet singulorum). Mouet, quod cum omnes libri, quos Lex Dei citat, aliunde noti sint, Pauli liber singularis de iniuriis ignoratur, et tamen ex eo, quem hic citat, libro pr. I. de iniur. (4, 4) sumptum est. Accedit, quod tit. 6. c. 2. pro libro regularum singulari habet libro singulari Ve. liber singulari Vi. et simile vitium est etiam in B. tit. 16. c. 4. ³) Ita Lachmannus, communem omnibus enim iuris Cdd. commune nomen enim eius Bl. Numerum 2., quem Bl. ante Unde

bonos mores fit 'id quod²⁴ non fieri alicuius interest. 3. Hoc edictum ad eam iniuriam pertinet, quae contumeliae causa fit. 4. Fit autem iniuria uel in corpore, dum caedimur, uel 'in auribus,⁵ dum conuitium patimur, uel cum dignitas laeditur, ut cum matronae uel 'praetextato⁶ comites abducuntur. 5. Iniuriarum actio aut legitima est, aut honoraria. Legitima ex lege duodecim tabularum: 'Qui iniuriam alteri 'faxit,⁷ quinque et uiginti⁸ 'poena sunt.⁹ Quae lex generalis fuit; fuerunt et speciales, uelut illa: 'Manu, fusti si os³⁰ fregit, libero 'ccc,¹ 'seruo² cl 'poena sunt.³

Kap. VI. Idem Paulus eodem libro singulari,⁴ sub titulo quemadmodum iniuriarum agatur. 1. 'Qui autem iniuriarum,' inquit,⁵ 'agit, certum dicat, quid iniuriae factum sit, et taxationem ponat non 'maiores,⁶ quam quanti uadimonium fuerit.' 2. Certum dicit, qui suo nomine demonstrat iniuriam, neque ita ut per disiunctionem hoc aut illud accidisse comprehendat; sed ut necesse habeat, aut

apparet posuerat, iam ante Commune transtuli. ²⁴) idque Cdd. edd. que ex siglo q. factum. Sic carere possumus vocabulo aliquid, quod Lachm. ante sit intrudebat. ⁵) uerbis (in uerbis Vi.) Cdd. edd. Sed sequitur Paulus divisionem illam ex eo, quod laeditur, sumptam, de qua vid. Auct. ad Her. 4, 25. 'Iniuriae sunt, quae aut pulsatione corpus, aut conuicio aures, aut aliqua turpitudine vitam alicuius uiolant.² ⁶) praetextatae Vi. ed. Bl. praetextato te B. Ve. Unde fortasse leg. praetextato praetextatae. Cf. §. 1. I. de iniur. (4, 4) ibique Schrader. ⁷) facit Cdd. edd. Sed vid. Gell. 20, 1., ex quo etiam malim faxit, alteri. ⁸) Cdd. et edd. addunt glossema sestertiorum (-re sitrium Vi.). Vid. Fest. v. Viginti quinque. ⁹) poena subit B. Ve. poenam subit Vi. edd. ³⁰) manifestos Ve. manifestus Vi. manu fustiae si os egregia Lachm. cj., in quo ut ne omitterem, et codicum scriptura suadebat, quam inde natam apparet, quod librarius litteris si litteras ti male repeti credidit, et antiquus sermo, ut in ope consilio aliis, commendabat. ¹) Ita Vi. trecentos B. Ve. ed. Bl. trecentorum Lachm. cj.; sed corrige trecenti, cum s ex sequenti voce adhaeserit. ²) (si) seruo Bl. Lachm. De recta interpunctione, quam in hac lege restitimus, eiusque sensu adi librum nostrum 'Gaius' p. 117. 126. 153. . ³) poenam subito extertiorum B. Ve. poenam Vi. poenam subito sestertiorum edd. Glossema sestertiorum eieci, nec repono asses, quos et hic decemuiros omisisse uerisimile est. ⁴) Vid. not. 22. ⁵) sc. Praetor. Cf. L. 1 pr. D. de iniur. (47, 10). ⁶) minorem (minore Ve.) Cdd.

unam nomine suo rem designare, aut plures ita complecti, ut omnes eas accidisse cogatur probare. **3.** Certum autem, an incertum dicat, cognitio ipsius praetoris est.³⁷ Demonstrat autem hoc loco praetor non uocem agentis, sed qualem formulam edat. **4.** Certum non dicit, qui dicit pulsatum 'se uel uerberatum;⁸ sed '(qui)⁹ et partem corporis 'demonstrat,⁴⁰ et quem in modum, pugno puta, an fuste, an 'lapide ea¹ '(sit percussa),² sicut formula proposita est: QVOD 'AVLO AGERIO A NUMERIO NEGIDIO³ PVGNO MALA PERCVSSA EST. Illud non cogitur dicere, dextra an sinistra, nec qua manu 'percussa sit.⁴ **5.** Item si dicat infamatum se esse, debet adiciere, quemadmodum infamatus sit. Sic enim et formula concepta est: QVOD NUMERIVS NEGIDIVS 'SIBILVM⁵ INMISIT AVLO AGERIO INFAMANDI CAUSA.

Kap. VII. Paulus libro 'sententiarum v.⁶ sub titulo ad legem Corneliam de sicariis et ueneficis: **1.** ⁷Causa mortis idonea non uidetur, cum caesus homo post aliquot dies officium diurnae uitae retinens decesit, nisi 'furtim⁸ fuerit ad necem caesus, aut letaliter uulneratus.

Explicit de atroci iniuria.

edd. Vid. libr. nostr. 'Gaius' p. 135—137. ³⁷) Actionem igitur, nisi certum dicatur, denegantis. ⁸) si sit uerberatus (berberatus Ve.) Cdd. edd. sine sensu. Sed factum hoc ex seū repetito si. ⁹) Notatum hoc q. fuisse puta. ⁴⁰) Sic Cdd. demonstret edd. ¹) lapidem B. Vi. lapide Ve. edd. ²) Haec ob similitudinem sequentium vocum excidisse videntur. ³) auli agerii Cdd. edd. Sed vide sequentem formulam. Notae a. a. a n.n. errorem pepererunt, e quibus litterae aann librario agerii esse visae sunt. ⁴) percussit Cdd. edd. ⁵) illum Cdd. sillum ed. Bl. ⁶) sententiarum Cdd. Fuerit initio sententiar.ū. ⁷) Haec sententia, ad tit. I. proprie pertinens, a parum intelligente, cui argumentum eius Mosaicae legi sub tit. III. c. 1. sequenti vicinum esse visum est, eius ad marginem translata et postea hunc locum obtinuisse videtur. ⁸) forte Cdd. edd. inspide; furtim est latenter, ut letale malum post aliquod tempus demum erumpat. Eo de tempore cf. L. 1. Th. C. de emend. serv. (9, 12).

INCIPIT

(TIT. III.) DE IVRE ET SAEVITIA DOMINORVM (COHIBENDA).

Kap. I. Moyses dicit.¹ 1. Si quis percusserit seruum aut ancillam uirga, et mortuus fuerit in manibus eius, iudicio uindicetur. 2. Quodsi superuixerit die uno aut duobus, non uindicabitur, pretium enim ipsius est.

Kap. II. Paulus libro 'sententiarum v.² sub titulo ad legem Corneliam de sicariis et ueneficis dicit: 1. Seruus si plagis defecerit, nisi id dolo fiat, dominus homicidii reus non potest postulari; modum 'tamen³ castigandi et in seruorum coercitione placuit temperari.⁴

Kap. III. Ulpianus libro octauo de officio proconsulis, sub titulo de dominorum saeuitia.⁵

1. Si dominus in seruum saeuierit, uel ad impudicitiam turpemque uiolationem compellat, quae sint partes praesidis, ex rescripto diui Pii ad 'Aurelium⁶ Marcianum proconsulem Baeticae manifestatur. Cuius rescripti uerba haec sunt:

2. 'Dominorum quidem potestatem in suos seruos inlibatam esse oportet, nec cuiquam hominum ius suum detrahi. Sed dominorum interest,⁷ ne auxilium contra saeuitiam, uel famem, uel intolerabilem iniuriam denegetur his, qui iuste deprecantur. 3. Ideoque cognosce de querellis eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam confugerunt: et si uel durius habitos, quam aequum est, uel 'infami⁸ iniuria affectos cognoueris, uenire iube, ita ut in potestatem Sabini non reuertantur. 'Qui si⁹ meae constitutioni fraudem fecerit, 'sciat,¹⁰ me admissum seuerius exsecuturum.'

4. Diuus etiam Hadrianus 'Umbram¹ quandam matronam in quinquen-

¹) Exod. 21, 20. 21. ²) sententiarum Cdd. (quinto) sententiarum ed. Bl. Vid. tit. II. not. 46. ³) enim Cdd. edd. etsi Cramer cj. Vocum sigla librarius confudit.

⁴) Alio sc. periculo domino saeuienti imminente. Cf. c. 4. ⁵) §§. 1—4. extant L. 2. D. de his, qui sui (1, 6). Cf. §. 2. I. eod. (1, 8). Gai. 1, 53. ⁶) Aelium Dig. Inst. ⁷) Cf. §. 6. 'ne quid tumultuosius' etc.

⁸) Ve. Dig. infamiae B. infamem Vi. famis cj. Reisigeri. ⁹) Dig. Quod si Cdd. edd. ¹⁰) Dig. Inst. sciet Cdd. edd. ¹) Umbriciam Dig. Inst.

nium relegauit, quod ex levissimis causis ancillas atrocissime tractaret. 5. Item Diuus Pius ad libellum Alfii Iulii rescripsit (*in*). haec uerba: 'Seruorum obsequium non solum imperio, sed et moderatione et sufficientibus praebitis et iustis operibus contineri oportet. 6. Itaque 'et ipse curare² 'debes et³ iuste ac 'temperate seruos⁴ tractare, ut 'ex facili⁵ requirere eos possis, 'ne;⁶ si apparuerit, uel inparem te inpendiis esse, uel 'atrociore dominationem saeuitia⁷ exercere, necesse habeat proconsul V. C., ne quid tumultuosius 'contra te⁸ accidat, praeuenire et ex mea iam auctoritate (*te*)⁹ ad alienandos eos compellere. Glabrigone et Omullo Coss.'²⁰

Kap. IV. Gregorianus libro XIV. sub titulo de accusationibus.¹ 1. Imp. Diocletianus et Maximianus Augusti Aurelio Sacrato militi. Cum seruum tuum ui aegritudinis grauius oppressum fati munus implere proponas, propter inmoderatam castigationem calumniae accusationem emergere, innocentiae ratio, cuius fiduciam geris, non permittit. Prop. Non. Decemb. Diocletiano A. III. et Aristobulo Coss.²

Explicit titulus de dominorum (iure et) saeuitia cohibenda.

INCIPIT

(TIT. IV.) DE ADVLTERIIS.

Kap. I. Moyses dixit.¹ 1. Quicumque moechatus fuerit cum muliere proximi sui, morte moriatur, qui moechatus fuerit, et quae moechata fuerit. 2. Quodsi aliquis seduxerit

¹²) i. e. non tantum proconsulis curam expectare, a quo ut fugitivos seruos investigare ac requirere liceret frustra uidetur petuisse. Cf. L. 3. D. de fugit. (11, 4). ³) debet B. Ve. debes Vi. ed. Bl.

⁴) temperare et uos B. temperate et uos Ve. temperate tuos Vi. edd. ⁵) Ex Lachmanni cj. et facili Cdd. et facile edd. ⁶) Ex Pith. cj. ni Cdd. nec ed. Bl. ⁷) Ex Lachm. cj.

⁸) Ex Lachm. cj. Scilicet se, quod post praeuenire habet B., iam a Pith. in te mutatum huc revocandum erat. ⁹) Ex Lachm. cj. ²⁰) a. 152. ¹) Cf. Haenel. Gr. C. p. 42.

²) a. 285.

¹) §. 1. exstat. Levit. 20, 10. Deuter. 22, 18.; §§. 2. 3. Exod. 22, 16. 17. Cf. Deuter. 22, 28. 29.

uirginem non desponsatam et stupraverit eam, ducat eam sibi in uxorem. 3. Quodsi renuerit pater eius, et noluerit eam dare illi uxorem, pecuniam inferet patri, quantum est dos uirginis.

Kap. II. Paulus libro singulari de adulteriis sub titulo.² 1. Breuem interpretationem de adulteriis coercendis facturum, per ipsa capita³ ire malui, ordinemque legis seruare. 2. Et quidem 'primo capite⁴ legis Iuliae⁵ de adulteriis prioribus legibus pluribus 'abrogatis,⁶ secundo⁷ capite 'permittitur pater,⁸ (si in) filia sua, quam in potestate habet, aut in ea, quae (eo) auctore, cum in potestate esset, uiro in manum conuenerit, adulterum domi suae generiue sui deprehenderit, isque in eam rem socerum adhibuerit, ut is pater eum adulterum sine fraude '(sua) occidat ita, ut filiam in continenti occidat. 3. In uidua autem filia si adulterum deprehensum occiderit, et in continenti filiam, '(non)⁹ licito iure¹⁰ hoc factum, Marcellus libro xxxi. digestorum scribit. 4. 'At de auctoritate, quemque¹ patrem posse interficere, uel consularem uirum, uel patronum suum, '(si eum)² in filia adulterum deprehenderit, eodem libro Marcellus probat. 5. Sed si filiam non interfecerit, sed solum adulterum, homicidii reus est. 6. Sed etsi interuallo filiam interfecerit, tan-

²) Sic Cdd. libro singulari et titulo de adulteriis Bl. ed. ³) Materiae et simul legis. ⁴) primum caput (capud Ve.) Cdd. edd. factum ob abrogat; vid. not. 6. ⁵) Matim lege Iulia, ut id regatur a prioribus. ⁶) abrogat Cdd. edd. Bl. obrogat cj. Scal.; sed illud lingua, hoc sensus non fert; quare nostra medicina opus fuit, quam commendat, quod capitis, quo ipsa lex nondum continebatur, in transcurso tantum mentio facienda erat. Ceterum Bl. hic §. 2. finierat. ⁷) Cdd. et edd. ex consequentia erroris hic interponunt uero. ⁸) permittit patri Ve. Vi. ed. Bl. permittit pater B. ⁹) Addidi necessario; cf. eiusd. legis c. V. L. 25 pr. D. h. t. (48, 5). ¹⁰) illicito in re cj. Cuiac., ad id, quod uoluit, recte (cf. L. 22. §. 1. L. 24 fin. D. h. t.), sed dici sic non potest. ¹) autem (cuius nota est at) de auctoritate quoque Ve. auctoritate quoque B. Vi. Auctoritate quoque (legis) ed. Bl. Sensus est: At quod ad auctoritatem sive dignitatem adulteri attinet. (Fr. Vat. §§. 139. 152.) Cf. infra c. 12. §. 1. L. 24 pr. §. 3. L. 38. §. 9. D. h. t. ²) Ex Puteani cj., geminandum sc. ex suum; (si) cj. Pith. ed. Bl.

tundem est, nisi 'persequutus illam¹³ interfecerit: continuatione enim animi videtur legis auctoritate fecisse.

Kap. III. Idem Paulus eodem singulari libro et titulo. 1. Certae autem enumerantur personae, quas uiro liceat occidere in adulterio deprehensa uxore, quamuis uxorem non diceat. 2. Ergo secundum 'legis (uerba)⁴ uiro, etiam filiosfamilias, permittitur 'attamen modo⁵ domi suae⁶ deprehensum adulterum interficere seruum, et eum, qui auctoramento rogatus est ad gladium, uel etiam illum, qui operas suas, ut cum bestiis pugnaret, locauit.⁷ 3. Sed et iudicio publico damnatum licet interficere in adulterio deprehensum, uel 'libertum uxoris⁸ uel suum uel 'paternum,⁹ et tam ciuem Romanum quam Latinum: 'quo loco et dediticius habetur.²⁰ 4. Sed et patris et matris et filii et filiae libertum permittitur occidere. 5. Debet autem profiteri ' (rem)¹ apud eum, cuius iurisdictio est eo loco, ubi occidit, et uxorem dimittere. Quod si non fecerit, impune non 'interfecit.² 6. Sciendum est autem, diuum Marcum et Commodum rescripsisse, eum, qui adulterum³ inlicite interfecerit, leuiori poena puniri. Sed et Magnus Antoninus⁴ pepercit eis, qui adulteros inconsulto calore ducti interfecerunt. Et reliqua.

¹³) persequatur illam *B. persequatur illam et Vi. Ve. ed. Bl. Cf. infr. c. 9. L. 23. §. 4. L. 32 pr. D. h. t.* ⁴) leges *Cdd. edd. Vid. Zeitschr. XIII. p. 34. et infr. c. 12. §. 2.* ⁵) etiam *Cdd. edd.*

Sigla tm m errorem creauerunt. ⁶) Non etiam socii. *Cf. L. 24 pr. D. h. t. infr. c. 12. §. 6. supr. c. 2. §. 2.* ⁷) *Hic ob ὁμοιοτέλεστον fere exciderit: quia leno fuit quia artem ludicram ante fecit, inue scenam saltandi cantandique causa prodiit. Cf. L. 24 pr. D. h. t.* ⁸) *Hic nullo modo omitti potuit, cf. L. 24. cit. etiam Vi. Libertinum B. Ve. edd. hoc factum ex libertum ux.*

⁹) i. e. patris uxoris vel sui demortui. ²⁰) *Eum enim lex Iulia nondum noverat; sed ex sententia eius aut civis Rom. aut Latini loco habendus erat, cf. Gai. 3, 74—76. Cdd. et edd. haec verba inepte ad calcem §. 4. reiecerunt, unde huc revocanda erant.* ¹) *Hoc excidit ob antecedens -ri. Cf. 'testandae rei causa' L. 25 pr. D. h. t. infra c. 12. §. 5.* ²) *Ex Scal. cf. interficit Cdd. edd.* ³) *De adultera nunc loquitur L. 38. §. 8. D. h. t., sed ibi legendum videtur uxoris in adulterio deprehensum.* ⁴) *Is est Caracallus, eiusque videtur esse L. 4. C. h. t. (9, 9) rescriptum item, ut L. 3. ib. Iuliano datum, quod nunc Alexandro*

Kap. IV. Idem Paulus eodem libro singulari et titulo. 1. Qui iure mariti uel patris²⁵ accusat, potest et sine calumniae poena uinci: si⁶ iure extranei accusat, potest calumniae poena puniri; sed tantum post duos menses⁷ intra quattuor menses utiles expertus, licet talis sit, qui alias⁸ accusare non possit, ut libertinus,⁹ aut minor uiginti quinque annorum,³⁰ aut infamis, tamen ad accusationem admittitur,¹ ut et Papius libro xv. 'responsorum sub titulo ad legem Iuliam de adulteriis² scripsit:

[Kap. V.] 'Cuius Romanus, qui sine conubio 'ciuem uel³ peregrinam in matrimonio habuit, iure quidem mariti eam adulteram non postulat:⁴ sed ei⁵ non opponetur infamia, uel

adscribitur. ²⁵) B. hic repetit qui, unde Pithoeus id, quod omnes Cdd. ab initio habent, omisit. ⁶) Idem pater vel maritus. ⁷) Priores editores hic periodum perperam finierunt, Bl. etiam §. 1., quod effecit, ut tota sententia non intelligeretur. Accusatorem tantum post duos menses calumniae causa puniri, hoc nihili esse, nemo non uidet. Sed Paullus hoc dicit, maritum uel patrem exactis duobus mensibus, quibus, exclusis aliis, proprio iure accusant, intra alios quattuor menses iure extranei accusare posse. (Cf. L. 11. §. 6. D. h. t. etc.) Proprium uero eorum ius maxime consistit in calumniae impunitate, quam postea accusantes amittunt; cf. L. 37. §. 1. D. de minor. (4, 4). L. 6. C. h. t. (9, 9); unde apparet, quae L. 14. §. 3. et L. 30 pr. D. h. t. leguntur, manum Triboniani nondum passa, de accusatione intra quattuor menses dicta fuisse. ⁸) Si vere extraneus est, ex hac lege. ⁹) Is non tantum patronum, ut ex aliis legibus, sed ex hac matrimoniali nec alium quemquam uidetur accusare potuisse; at si maritus uel pater erat, adeo extranei iure, accusare ei licebat, ipsum patronum tamen tantum iure patris uel mariti. L. 38. §. 9. D. h. t. ³⁰) Cf. L. 15. §. 6. D. h. t. ¹) Non ipsa lege Iulia hoc cavente, sed ex generali praecepto L. 11 pr. D. de accus. (48, 2), cf. c. 5. fn. ²) Maxime ex Vi. In B. his omissis sequitur statim scripsit (quod in Vi. desideratur), sed deinde sub kp. DCXXVIII. integra libri Papiniani citatio repetitur, a librario scilicet, novorum capitum cupido; Collectorem enim ipsius Papiniani Resp. libris hic usum esse, quos alias nunquam adhibuit, credibile non est. Itaque sequentia tanquam ab ipso Paulo citata auctoritatem dedimus. ³) ciuem Ve. Vi. Bl. ed. sibi B. Vid. Zeitschr. XIII. p. 34. ⁴) Hoc enim ius, ut ius occidendi (c. 2. §. 2. Cf. L. 24. §. 3. D. h. t.) tantum contra iustam uxorem datum erat. In L. 13. §. 1. D. h. t. Tribonianus uerba iure extranei omisisse uidetur. ⁵) Iure extranei accu-

quod libertinus rem sestertiorum triginta milium, aut filium non habeat,³⁶ propriam iniuriam persequenti.⁷

Kap. VI. Paulus libro singulari et titulo quo supra. 1. In uxorem adulterium uindicatur iure mariti, non etiam (in) sponsam.⁷ Seuerus quoque et Antoninus ita rescripserunt.⁸

Kap. VII. Papinianus libro singulari de adulteriis. 1. Quaerebatur, an pater emancipatam filiam iure patris accusare possit. Respondi: occidendi quidem facultatem lex tribuit eam filiam, quam habet in potestate, aut (quae) eo auctore in manum conuenit;⁹ sed accusare iure patris ne quidem emancipatam filiam pater prohibetur.⁴⁰

Kap. VIII. Papinianus eodem libro singulari et titulo. 1. 'Cum patri lex regia dederit in filiam¹ uitae necisque potestatem, quo bonum fuit lege comprehendere, ut potestas ei esset² etiam³ filiam occidendi? 'uelis⁴ mihi 'rescribere:⁵ nam scire cupio.' Respondit: numquid ex contrario praestat nobis argumentum haec adiectio, ut non uideatur lex non habenti dedisse '(occidendi potestatem sed necessitatem imposuisse),⁶ ut uideatur maiore aequitate ductus adulterum occidisse, cum nec filiae pepercerit?

Kap. IX. Idem de adulteriis: 1. 'Si pater, qui adulterum occidit, filiae suae pepercit, quaero, quid aduersus eum sit statuendum?' Respondit: sine dubio iste pater homicida est; igitur tenebitur lege Cornelia de sicariis. Plane si filia non uoluntate patris, sed casu seruata est, 'quod forte fugit,⁷ non minimam habebit defensionem pater. Nam lex ita

santi. ³⁶) Vid. Zeitschr. l. c. ⁷) Itaque etiam tum, cum accusator postea maritus clam eo adulteratae sponsae factus sit. L. 7. C. h. t. (9, 9). ⁸) Cf. L. 13. §§. 8. 3. D. h. t. ⁹) Vid. supr. c. 2. §. 2. ⁴⁰) Aliud Scaevolae placuisse uidetur L. 14. §. 2. D. h. t. ¹) Sic aptius B., quam filium Ve. Vi. edd., quod factum est ex male intellecto etiam ad not. 43. Scilicet in filium data potestas etiam in filiam data uidebatur. Cf. c. 7.

²) fieret Cdd. edd. ³) i. e. non solum adulterum sed etiam filiam. ⁴) Cuiac. cf. uelle B. uellem Ve. Vi. edd. ⁵) Sic Cdd. rescriberes ed. Bl. Cf. I. 11. §. 2. Brisson. de form. 3. 46. 85. ⁶) Haec potius propter ὁμοιοτέλετον excidisse, quam quod edd. audaci modestia supplent sed, ipsa sententia docet.

⁷) Verba quod forte filiam B. quod forte fugit filia Ve. Vi. Cdd.

punit homicidam, si dolo malo homicidium factum fuerit: hic autem pater non ideo seruauit filiam, quia uoluit, sed quia occidere eam non potuit.

Kap. X. Papinianus idem: 1. 'Si maritus uxorem suam in adulterio deprehensam occidit, an in legem de sicariis incidat, quaero.' Respondit: nulla parte legis marito uxorem occidere conceditur; quare 'aperte⁴⁸ contra legem fecisse eum, non ambigitur.⁹ Sed si de poena tractas, non inique aliquid eius honestissimo calori permittitur: ut non quasi homicida puniatur capite, uel deportatione, sed usque ad exilium poena eius statuatur.⁵⁰

Kap. XI. Idem sic: 1. 'De mancipiis 'adulteri uel uxoris,¹ marito uel patre accusante, quaestionem habendam, palam 'est. Sed² an idem extraneo accusatori permitti debeat, quaero.' Respondit: potest uideri ea ratio fuisse permittendi istis personis de seruis quaestionem habere, ut diligentius 'dolorem animi sui, item iniuriam laesae domus,³ non translatit persequerentur. Sed quoniam non facile tale delictum sine ministerio seruorum admitti creditum est, ratio eo perduxit, ut etiam extraneo accusante mancipia quaestioni tormentorum subicerentur a iudicibus.⁴

et edd. habent in fine periodi post v. pater; manifesta transpositione, quae effecit, ut v. filia adderetur. De re cf. L. 23. §. 4. D. h. t.

⁴⁸⁾ ea parte B. fortasse rectius, ut intelligatur ea legis de sic. pars, ubi de homicidio vel licito vel illicito agebatur, cui deinde opponitur ea pars, in qua poena homicidii sancita erat.

⁹⁾ non dubitantur, quod ante non ambigitur habent Cdd., glossema esse his uocibus aliquando superscriptum, ipse B. testis est, in quo sequenti periodo post v. permittitur etiam hanc correctoris admonitionem: ambigitur sic dicit (sc. auctor) non (sc. dicit, neque ergo scribendum est) dubitantur insanabilis librarum stultitia textui inseruit.

⁵⁰⁾ Cf. infra c. 12. §. 4. L. 1. §. 5. D. ad leg. Corn. de sic. (48, 8). L. 3. §. 3. D. ad SC. Sil. (29, 5).

¹⁾ alterius B. alterutrius Ve. Vi. ed. Bl. adulteri cj. Cñac. adulterae uxoris cj. ego. Sed vid. L. 27. §§. 6, 15. D. h. t. L. 3. C. eod. L. 1. C. de quaest. (9, 41). de alteris pro de adulteriis B. etiam tit. 14. c. 3. §. 3. habet.

²⁾ esse Cdd. edd. est cj. Schult.

³⁾ dolorem animi maritus, iniuriam laesae domus pater.

⁴⁾ Cf. L. 17 pr. D. de quaest. (48, 18). L. 6. C. h. t.

Kap. XII. Paulus libro sententiarum (*secundo*) sub titulo de adulteriis. 1. ⁵⁵⁾ (*Capite secundo legis Iuliae de adulteriis*)⁶ permittitur '(patri)⁶ tam adoptiuo quam naturali, adulterum cum filia 'cuiuscunque⁷ dignitatis domi suae uel generi sui deprehensum 'sua manu⁸ occidere. 2. ⁹ Filiusfamilias pater si filiam in adulterio deprehenderit, uerbis quidem legis prope est, ut non possit occidere: 'permitti tamen etiam ei debet,⁶⁰ ut occidat. 3. ¹ Maritus in adulterio deprehensus non alios, quam infames² et eos, qui corpore quaestum faciunt,³ seruos etiam et '(libertos tam uxoris et suos quam parentum ac) liberorum,⁴ excepta uxore,⁵ quam prohibetur, occidere potest. ⁶⁴ 4. Maritum, qui uxorem deprehensam cum adultero occidit, quia hoc impatientia iusti doloris admisit, lenius puniri placuit.⁷ 5. Occiso adultero, dimittere statim maritus debet uxorem, atque ita triduo proximo profiteri, cum quo adultero, et in quo loco uxorem deprehenderit.⁸ 6. Inuenta in adulterio uxore, maritus ita demum adulterum iratus occidere potest, si eum domi suae deprehendat.⁹ 7. Eum, qui in adulterio deprehensam uxorem non statim dimiserit, reum lenocinii postulari placuit.⁷⁰ 8. Serui uero tam mariti,¹ quam uxoris, in causa

⁵⁵⁾ Est Paul. S. R. 2, 26. §. 1. ex C. Ves. Cf. L. 22 pr. D. h. t. L. 23 fin. D. de ritu nupt. (23, 2). ⁶⁾ Suppl. ex C. Ves. ed. Bl. ⁷⁾ Ex C. Ves. cuiusque Cdd. edd. ⁸⁾ Om. C. Ves. ⁹⁾ Paul. 2, 26. §. 2. ex C. Ves. Cf. L. 20. 21. D. h. t. ⁶⁰⁾ Ex Cd. Ves., in quo tamen etiam excidit. permittitur tamen (factum ex permittit'm) etiam ei Cdd. edd. ¹⁾ §. 3. = Paul. 2, 26. §. 4. ex C. Ves. ²⁾ Qualis est iudicio publico damnatus, leno et qui artem ludicram faciunt. Cf. supr. c. 3. §§. 2. 3. ³⁾ Ut auctoramento rogatus, ad bestias qui se locavit, quive in scenam prodiit cantandi vel saltandi causa; supr. l. c. ⁴⁾ Liberos Cdd. edd.; hoc scriptum olim liberor. et cum v. liberos confusum fraudi fuit librario, ut omitteret, quae ex c. 3. §. 3. necessario supplementum. C. Ves. etiam et liberos omittit. ⁵⁾ Si ea forte ex istis personis, velut liberta sua sit. Cf. c. 3. §. 1. ⁶⁾ §§. 4—8. = Paul. S. R. 2, 26. §§. 4—8. ⁷⁾ Cf. supr. c. 10. ⁸⁾ Cf. supr. c. 3. §. 5. L. 24. §. 1. D. h. t. ⁹⁾ Cf. supr. c. 3. §. 2. ⁷⁰⁾ Cf. L. 29 pr. D. h. t. L. 2. C. eod. ¹⁾ De his nihil legi, nisi forte marito accusante in L. 27. §. 14. L. 33 pr. D. h. t. An igitur legendum adulteri? Cf. supr. c. 11.

adulterii torqueri possunt, nec his⁷² libertas 'suspectae⁸ impunitatis data ualebit.

Explicit titulus de adulteriis.

INCIPIT

(TIT. V.) DE STUPRATORIBVS.

Kap. I. Moyses dicit:¹ 1. Qui manserit cum masculo mansionem muliebri, aspernamentum est: ambo moriantur, 'rei sunt.²

Kap. II. Paulus libro sententiarum 'II.³ sub titulo de adulteriis. 1. ⁴Qui masculum liberum inuitum stuprauerit, capite punitur. 2. Qui uoluntate sua stuprum flagitiumque inpurum patitur, 'dimidia parte bonorum suorum multatur, nec testamentum ei ex maiore parte facere licet.⁵

Hoc quidem iuris est: mentem tamen legis Moysis imperatoris Theodosii constitutio⁶ ad plenum secuta cognoscitur:

[Kap. III. Item Theodosianus.]⁷ Imp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius AAA. ad Orientium uicarium urbis Romae. 1. Non patimur urbem Romam, uirtutum omnium matrem, diutius 'effeminati in uiros pudoris⁸ contaminatione foedari, et agreste illud a priscis conditoribus robur, fracta

⁷²) *Uxoris. Vid. L. 12—14. D. qui et a quib. man. (40, 9). L. 3. C. h. t.* ³) sub specie *Cdd.* sub spe *edd.*, quod nec *Latinitas* admittit nec *sensus. Cf. L. 12. §. 6. D. qui et a quib. (40, 9).*

¹) *Levit. 20, 13. Cf. 13, 22.* ²) *B. Ve. quia rei sunt Vi. ed. Bl.* ³) *Sic B. in indice capitulum. In ipsa Collat. om. Cdd. (secundo) ed. Bl.* ⁴) *Est Paul. S. R. 2, 28. §. 12. ex C. Ves.* ⁵) *Hoc sic intellige, ut et quae sententiae et quae*

mortis tempore habeat, eorum dimidia pars publicetur. Hoc Severum constituisse, ex Zosim. 1, 8, licet colligere. Ceterum cf. Schrader ad Inst. p. 758. ⁶) *Quae exstat L. 6. Th. C. ad leg. Iul. de adult. (9, 7), sed omissa §. 1. cetera sunt mutata.*

⁷) *Hoc sine dubio non Collectori sed librariis debetur, capitulum fabricatoribus. Cf. Haenel ad Th. C. p. 848.* ⁸) *i. e. integri corporis masculini ad muliebria a uiris patienda praestiti. Ergo nihil mutandum.*

molliter 'pube⁹ tenuatum, conuicium saeculis uel conditorum inrogare, uel principum, Orienti 'karissime ac iucundissime¹⁰ uobis. 2. Laudanda igitur experientia tua omnes, quibus flagitiosus luxus est uirile corpus muliebriter constitutum alieni sexus damnare patientia, nihilque discretum habere cum feminis occupatos,¹ ut flagitii poscit immanitas atque '(odium),² omnibus eductos, pudet dicere, uirorum lupanaribus, spectante populo flammis uindictibus expiabit: ut uniuersi intellegant, sacrosanctum cunctis esse debere hospitium uirilium animae, nec sine summo supplicio alienum expetisse sexum, qui suum turpiter perdidisset, Prop. pridie Id. Maias Romae in atrio Mineruae.³

Explicit titulus de stupratoribus.

INCIPIT

(TIT. VI.) DE INCESTIS NVPTIIS.

Kap. I. Moyses dicit:¹ 1. Quicunque concubuerit cum muliere uxore patris sui, pudenda patris sui detexit, morte moriantur: ambo rei sunt. 2. Et quicunque concubuerit cum nuru sua, morte moriantur: ambo rei sunt.

Kap. II. Ulpianus libro regularum singulari sub titulo de nuptiis.² 1. Inter parentes et liberos '(infinite),³ cuiuscunque gradus sint, conubium non est. 2. Inter cognatos autem ex transuerso gradu olim quidem usque ad quartum gradum matrimonia contrahi non poterant:

⁹) Ex I. Gothofr. cj. plebe B. edd. plero Vi. pleue Ve. ¹⁰) Ex B., qui tam hic quam in indice capitum non ague habet, sed acue, praecedente k in kaptis designationem mutato. Recte interpretatus est Momsenus ed. fr. Vatic. p. 378. Bl. ed.: uir carissime.

¹) Edd. ante occupatos comma ponunt, quasi id significaret a manu militari captos. Sed hoc in quouis capitali crimine vulgare non poscit flagitii immanitas. At spectat constitutio eos, qui in hoc flagitio occupati sunt, ut palam quaestum inde faciant. ²) Hoc ob similitudinem sequentis vocis excidit.

³) a. 390. De subscriptione in Th. C. diversa vid. I. Gothofr. et Haenel.

¹) Levit. 20, 11. 12. ²) Est Ulp. fr. 5, 6. 7. ³) Ex Ulp. fr. suppl. Bl.

nunc autem '(etiam)³ ex tertio gradu licet uxorem ducere, sed tantum fratris filiam, non etiam sororis, nec amitam, nec materteram, quamvis eodem gradu sint. 3. Eam '(denique),³ quae nouerca uel priuigna, uel quae nurus uel socrus '(nostra)³ fuit, uxorem ducere non possumus. 4. Si quis eam, quam non licet, uxorem duxerit, incestum matrimonium contrahit: ideoque liberi in potestate eius non fiunt, sed quasi uulgo concepti, spurii sunt.

Kap. III. Paulus libro sententiarum (secundo) sub titulo de nuptiis. 1. Inter parentes et liberos⁴ matrimonia contrahi non possunt; iure ciuili '(nec sororem),⁵ nec filiam sororis, aut neptem uxorem ducere possumus: proneptem '(et)⁶ aetatis ratio prohibet. 2. Adoptiua cognatio impedit nuptias inter parentes ac liberos omnimodo; inter fratres '(ac sorores)⁷ eatenus, quatenus capitis minutio non interuenit. 3. Nec socrum, nec nurum, '(nec)⁸ priuignam, nec pouercam aliquando, citra poenam incesti uxorem ducere licet; sicut nec amitam, aut materteram. Sed qui '(affinem)⁹ uel cognatam contra interdictum duxerit, remisso mulieri iuris errore, ipse poenam adulterii lege Iulia patitur, non etiam ducta.¹⁰

Kap. IV. Gregorianus libro quinto sub titulo de nuptiis exemplum literarum Diocletiani et Maximiani Imp. talem coniunctionem grauiter punire commemorat. Exemplum edicti Diocletiani et

⁴) Quod hic addunt Cdd. et edd. iure ciuili, id fugitivum est, fuitque suo loco ante nec filiam restituendum. Nam inter parentes et liberos simpliciter nuptiae non sunt h. t. 2, 1. Gai. 1, 59. L. 53. D. de rit. nupt. (23, 2), itaque iure gentium incestae L. 68. D. de iur. dot. (23, 3). Ex latere vero tantum iure ciuili i. e. 'sola iuris Romani observatione' quasdam uxores ducere non possumus, L. 38. §. 2. D. ad leg. Iul. de adult. (48, 5).

⁵) Hoc cum vv. iure ciuili aliquando omissum, cum ante matrimonia non conueniret, omnino excidit. ⁶) Geminando sequens et ex etatis sensu flagitante effecti. Cf. L. 39 pr. D. de rit. nupt. (23, 2).

⁷) Addidi. Cf. Gai. 1, 61. ⁸) Ex Molleri cj. ⁹) Addidi. si uero cj. Pith. Cf. L. 68. D. de iur. dot. (23, 3). ¹⁰) Cf. L. 11. §. 1. L. 39. §§. 2. 4. 7. D. ad leg. Iul. de adult. (48, 5).

¹⁾ Vid. Haenel, Gr. C. p. 30. §. 5. huius edicti mutata exstat

'Maximiani nobilissimorum¹² Cæsarum. 1. Quoniam piis religiosisque mentibus nostris ea, quae Romanis legibus caste sancteque sunt constituta, uenerabilia maxime uidentur, atque aeterna religione seruanda, 'dissimulari³ ea, quae a quibusdam in praeteritum nefarie incesteque commissa sunt, non oportere credimus: '(imo si) quae⁴ uel cohibenda sunt, uel etiam uindicanda, insurgere nos disciplina nostrorum temporum cohortatur. Ita enim et ipsos immortales deos Romano nomini, ut semper fuerunt, fauentes atque placatos futuros esse non dubium est, si cunctos sub imperio nostro agentes⁵ piam religiosamque uitam⁶ et 'castum⁷ in omnibus 'morem⁸ colere 'perspexerint assuetum.⁹ 2. In quo id etiam prouidendum quam maxime esse censuimus, ut matrimoniis religiose atque legitime iuxta disciplinam iuris ueteris copulatis, tam eorum honestati, qui nuptiarum coniunctionem sectantur, quam etiam his, qui deinceps seruata religione nascentur, incipiat esse consultum: et honestate nascendi etiam posteritas ipsa purgata sit. 'Id²⁰ enim pietati nostrae maxime placuit, ut sancta necessitudinum nomina¹ optineant apud affectus suos² 'piae ac religiosae³ consanguinitati debitam caritatem. '(Atenim) nefas eam creare⁴ est ea, quae in prae-

L. 17. C. de nupt. (5, 4). ¹² Suspicio legendum: Maximiani AA. ac nobilissimorum. ³ dissimulare Cdd. edd. ⁴ cum Cdd. (sed) cum ed. Bl. imo si post credimus ob similitudinem excidisse, deinde quae in cum mutatum apparet. ⁵ Sic Ve. habentes Vi. gentes B. Hoc ad sensum non inepte, cum ex toto edicto maxime §. 4 fin. pateat, id potissimum gentes nondum ciuitate Romana donatas spectauisse. ⁶ et quietam B. et quietem Ve. quietam Vi. ed. Bl. In quibus et q. ex repetitione ultimarum litterarum praecedentis vocis in fine notatae prodit; quietam uitam uero, hinc plane alienam, ubi de pietate et religione in matrimoniis copulandis agitur, librarii ex 1 Tim. 2, 2. intrusere. ⁷ castam Cdd. edd. ⁸ more Cdd. edd. ⁹ perspexerimus uitam (uita Ve.) Cdd. edd. Sil. 7, 312. 'Assueti belli de more.' Assueti contrarius mos ex sententia imperatorum est tam barbarus quam Christianus. Bl. ed.: piam religiosamque, quietam et castam in omnibus more colere perspexerimus uitam. ²⁰ B. ideo Ve. ita Vi. ed. Bl. ¹ i. e. parentes. ² i. e. liberos; uid. Forcellin. s. v. ³ piam ac religiosam Cdd. edd. ⁴ nefas enim credere Cdd. edd. inepto sensu, si nexum senten-

teritum a compluribus constat esse commissum, cum pecudum ac ferarum promiscuo ritu ad illicita conubia instinctu execrandae libidinis sine ullo respectu pudoris ac pietatis intruerint. 3. Sed quaecunque antehac uel 'impuritia²⁵ delinquentium, uel 'per ignorantiam⁶ iuris, barbaricae inmanitatis ritu ex illicitis matrimoniis uidentur admissa, quanquam essent seuerissime uindicanda, tamen contemplatione clementiae nostrae ad indulgentiam uolumus pertinere; ita tamen, ut quicumque in anteactum tempus illicitis incestisque se matrimoniis polluerunt, hactenus adeptos se esse nostram indulgentiam sciant, ut post tam nefaria 'facinora⁷ uitam quidem sibi gratulentur esse concessam: sciant tamen, non legitimos se suscepisse liberos, quos tam nefaria coniunctione genuerint. Ita enim fiet, ut de futuro quoque nemo audeat 'effrenatis⁸ cupiditatibus obedire, cum et sciant ita praecedentes admissores istiusmodi criminum uenia liberatos, ut liberorum, quos illicito genuerint, 'successio negaretur,⁹ quae iuxta uetustatem Romanis legibus 'necabatur.³⁰ — Et optassemus quidem, nec ante quicquam eiusmodi esse commissum, quod esset aut clementia remittendum, aut legibus corrigendum. 4. 'Sed¹ posthac religionem sanctitatemque in conubiis copulandis uolumus ab unoquoque seruari, ut se ad disciplinam legesque Romanas meminerint pertinere: et eas tantum sciant nuptias licitas, quae sunt Romano iure permissae. 5. Cum quibus autem personis tam cognatorum, quam ex affinium numero contrahi non liceat matrimonium, hoc edicto nostro complexi

tiarum respicis. Atenim ob antecedens -atem omissum uidetur; nefas accipiendum pro ἀδνατῶ (cf. Beier ad Cic. de offic. II. p. 233.). eam sc. caritatem. ²⁵) imperitiam B. peritiam Ve. Vi. imperitia edd. Sed quid distat imperitia ab ignorantia iuris? Cf. supr. tit. 5. c. 2. §. 2. ⁶) pro ignorantia (ignorantiam Vi.) Cdd. edd. ⁷) scelera ed. Bl. ex errore. ⁸) infrenatis B. Vi. in effrenatis Ve. infrenatis cj. Cuiac. ed. Bl. Vid. Zeitschr. XIII. p. 37. ⁹) successione careatur B. ed. Bl. successione ne caretur Vi. Ve. successione careant cj. Cuiac. ed. Haen. ³⁰) negabatur Cdd. edd., quod restituta recta lectione ad not. 29. etiam minus ferri potest. Cf. Zeitschr. l. c. et de successionis voce infr. 16, 3. §. 13. ¹) sed et Cdd. edd. Signum §. 4. rectius ante Et optassemus positum foret.

sumus: cum filia, nepte, pronepte, itemque matre, auia, proauia: et ex latere amita ac matertera, '(sorore)',³² sororis filia et ex ea nepte. Itemque ex adfinibus priuigna, nouerca, socru, nuru, ceterisque, quae antiquo iure prohibentur, a quibus cunctos uolumus abstinere. 6. Nihil enim, nisi sanctum ac uenerabile nostra iura custodiunt, et 'ita'³ ad tantam magnitudinem Romana maiestas cunctorum numinum fauore peruenit, quoniam omnes leges suas 'religionis sapientia'⁴ pudorisque obseruatione deuinxit. 7. Quare hoc edicto nostro uolumus omnibus palam fieri, quod praeteritorum uenia, quae per clementiam nostram contra disciplinam uidetur indulta, ad ea tantum delicta pertineat, quae in diem III. Kal. Ianuariarum Tusco et Anulino Coss. uidentur esse commissa. 8. Si qua autem contra Romani nominis decus sanctitatemque legum post supradictum diem deprehenduntur admissa, digna seueritate plectentur. Nec enim ullam in tam nefario scelere quisquam aestimet ueniam se consequi posse, qui in 'iam'⁵ euidentem crimen et post edictum nostrum non dubitabit inruere. Dat. . . . Kal. Maias,⁶ Damaso Tusco et Anulino Coss.⁷

Kap. V. Hermogenianus sub titulo de nuptiis:⁸ Imp. Diocletianus et Maximianus Augusti Flauiano. His, qui incestas nuptias per errorem contrahunt, ne poenis subiiciantur, ita demum clementia principum subuenit, si postea quam errorem suum rescierint, illico nefarias nuptias diremerint.⁹ Prop. Id. Mart. (Tiberiano) et Dione Coss.⁴⁰

Hanc quoque constitutionem Gregorianus titulo de nuptiis inseruit, quae est tricesima et secunda, aliis tamen et die et Coss., id est: '[constitutio]'¹ P. P. V. Id. Iun. Diocletiano ter et Maximiano Augustis (Coss.)²

³²) *Ex Iust. C. suppl. Bl.* ³) *Malim* ideo. ⁴) *Ex Cuiac. cj. h. e. ex recte cognita religione.* religione sapienti *B. Vi. ed. Bl.* religiones sapienti *Ve.* ⁵) *Ante enim crimen id esse ignorabatur §. 3. tam Cdd. edd.* ⁶) *Sic, non Maii. etiam B. Numerum diri ante has Kalendas excidisse palam est.* ⁷) *a. 295.*

⁸) *Haenelius tantum in Greg. C. p. 30. hanc const. retulit.* ⁹) *Cf. L. 34. §. 7. D. ad leg. Iul. de adult. (48, 5).* ⁴⁰) *a. 291.*

¹) *Natum hoc puto ex Coss., quod B. antea omittit.* ²) *a. 287. Totum hoc additamentum non ab ipso Collationis auctore, a cuius consilio id alienum est, sed ut similia in Fr. Val. 266^a. 270. 272. 285.*

Kap. VI. Papinianus libro singulari de adulteriis. 1. 'Qui sororis filiam uxorem duxerat per errorem, antequam praeveniretur a delatore, diremit coitum: quaero, an adhuc possit accusari?' Respondit: ei, qui coniunctae sororis filiae bona fide abstinuit, poenam remitti palam est: quia qui errore cognito diremit coitum, creditur eius voluntatis fuisse, ut si scisset se in eo necessitudinis gradu positum, non fuisset tale matrimonium copulaturus.⁴³

Kap. VII. Idem (*igitur*) dicitur⁴⁴ in eos, qui incestas nuptias contraxerunt. Maledicti tamen⁵ sunt omnes incesti per legem, cum adhuc rudibus populis ex diuino nutu condita iisdem adstipulantibus sanciretur. et utique omnes maledicti puniti sunt, quos diuina et humana sententia consona uoce damnauit. Lex diuina sic dicit:⁶ 1. Maledictus, inquit, dixit Moyses, qui concubuerit cum uxore patris sui; et dicit omnis populus: fiat, fiat. 2. Maledictus, qui concubuerit cum sorore sua de patre aut de matre; et dicit omnis populus: fiat, fiat. 3. Maledictus, qui concubuerit cum nuru sua; et dicit omnis populus: fiat, fiat. 4. Maledictus, qui concubuerit cum socru sua; et dicit omnis populus: fiat, fiat. 5. Maledictus, qui concubuerit cum sorore patris sui; et dicit omnis populus: fiat, fiat. 6. Maledictus, qui concubuerit cum sorore matris suae; et dicit

286. 288. a libri aliquo possessore profectum esse videtur. Ceterum in eo pro quae malim in quo.

⁴³) Cf. L. 38. §§. 5. 6. D. ad leg. Iul. de adult. (48, 5).

⁴⁴) Sc. lege Dei et legibus Romanis; unde voce igitur careri non poterat, quae eo facilius excidere potuit, si id. igitur scriptum fuisse ponimus.

⁵) Hoc dicit: ex lege c. 1. relata putaveris, lege divina quosdam tantum incesti reos punitos esse; sed alio loco omnes maledicti sunt eaque maledictio, quam poena semper sequebatur, a iure Romano tantum sancienti modo distabat; neque enim solus legislator, ut nunc imperator, sed divina vox adstipulante populi humana voce (verbis: fiat, fiat) legem sanciebat.

⁶) Cf. Deuteron. 27, 20—23., ubi quaedam tantum ex his maledictionibus leguntur, ad quarum similitudinem Collector ratione habita Levit. 19, et 20. caeteras finxit, ne si interdicta tantum matrimonia ex his locis retulisset, impunita ea fuisse lege divina viderentur.

omnis populus: fiat, fiat. 7. Maledictus, qui concubuerit cum sorore uxoris suae; et dicit omnis populus: fiat, fiat. 8. Maledictus, qui dormierit cum uxore fratris sui; et dicit omnis populus: fiat, fiat. 9. Maledictus, qui dormierit cum omni pecore; et dicit omnis populus: fiat, fiat.

Explicit titulus de [adulteris, stupratoribus et] incestis.

INCIPIT

(TIT. VII.) DE FVRIBVS ET POENA EORVM.

Kap. I. Quodsi duodecim tabulae nocturnum furem '(quoquomodo, diurnum si)¹ aut ensi se aut² telo defenderit, interfici iubent: scitote iurisconsulti, quia Moyses prius hoc statuit, sicut lectio manifestat. Moyses dicit:³ 1. Si perfodiens nocte parietem inuentus fuerit fur, et percusserit eum alius, et mortuus fuerit hic, non est homicida is, qui percusserit eum. 2. Si autem sol ortus fuerit super eum, reus est mortis percussor, et ipse moriatur.

Kap. II. Paulus libro sententiarum v. ad legem Corneliam de sicariis et ueneficis. 1. Si quis furem nocturnum, uel diurnum, cum se telo defenderet, occiderit, hac quidem lege non tenetur: sed melius fecerit, 'qui⁴ eum comprehensum transmittendum ad praesidem magistratibus optulerit.

Kap. III. Ulpianus libro xviii. ad edictum sub titulo si quadrupes pauperiem dederit.⁵ 1. In-

¹) (quoquomodo, diurnum) suppl. Bl. ²) autem si se aut B. aut ensis se aut Vi. aut tensisse aut Ve. autem si se ed. Bl. Quod autem de ensi ait, non ipsis xii tab. tribuunt certiora testimonia (vid. Dirksen de fr. xii tab. p. 564.), sed interpretationi debetur. Cf. Serv. ad Aen. 9, 747. Ipse vero hoc addidisse videtur, ut maior appareret xii tabb. cum lege Dei similitudo, cum facilius ense quam telo paries perforetur. ³) Exod. 22, 2. 3. ⁴) B. si Ve. Vi. ed. Bl. ⁵) Etiam de hoc titulo Ulpianus quidem exposuit lib. xviii. ad edictum; sed quae sequuntur, iam ad sequentem tit. 'ad legem Aquiliam' pertinuisse, qui oculis Collectoris fugerat, res ipsa docet et Pithoeus observavit. Ceterum haec partim exstant L. 3. 5 pr. §. 1. D. ad leg.

iuria occisum esse merito adicitur: non enim sufficit occisum, sed oportet iniuria id esse factum. Proinde si quis servum latronem occiderit, lege Aquilia non tenetur, quia '(iniuria)⁶ non occidit. 2. Sed et quemcunque alium ferro se petentem qui occiderit, non videbitur iniuria occidisse. Proinde si furem nocturnum, quem lex duodecim tabularum omnimodo permittit occidere, aut diurnum, quem 'aeque⁷ lex permittit, sed ita demum, si se telo defendat: videamus, an lege Aquilia teneatur? Et Pomponius dubitat, num haec lex⁸ sit in usu. 3. Si quis⁹ 'metu (mortis)¹⁰ furem occiderit, non dubitamus, quin lege Aquilia non teneatur: sin autem, cum posset apprehendere, maluit occidere, magis est, ut iniuria fecisse videatur: ergo etiam lege Cornelia tenebitur.¹ 4. Iniuriam autem accipere hic nos oportet non quemadmodum circa iniuriarum actionem, contumeliam quandam, sed quod non iure factum est, hoc est contra ius, id est, si culpa quis occiderit. Et reliqua.]

Kap. IV. Ulpianus libro octavo de officio proconsulis sub titulo de furibus.² 1. Fures ad forum³ remittendi sunt diurni; 'nocturni quoque⁴ extra ordinem audiendi, et causa cognita puniendi: dum⁵ in poena eorum sciamus operis publici 'temporarii⁶ modum non egrediendum.

Aquil. (9, 2).

⁶) *Suppl. Bl.*

⁷) *Sic recte Bl. Ipse B. habet æaque.*

⁸) *Cdd. et edd. addunt non. At hoc non in sequenti periodo post lege Aquilia male omissum, ex margine huc aberravit.*

⁹) *etsi quis B. Dig. ed. Bl. Fortasse, cum antecedit in usu, geminando fere leg.: Nosmet si quidem.*

¹⁰) *noctu Cdd. edd., sed B. sic, ut metu scribere coepisse videatur, ex m postea demum no facto; unde ex Dig. metu mortis, quod sensus postulat, dedimus. Nam Ulp. his ad quaestionem §. 2. propositam respondet.*

¹) *Nam consulto cum fecisse non dubitatur; si igitur etiam contra ius, dolo malo occidisse videtur.*

²) *Partim exstat L. 1. D. de fur. baln. (47, 17).*

³) *i. q. 'ad ius ordinarium' L. 2. D. eod. Gell. 11, 18., audiendi igitur tantum, cum forum de causis civilibus agitur in conventu. Cf. tit. 11, c. 4. 6. §. 2. tit. 12, c. 2. unde 'forenses actiones' L. 1. §. 1. D. de incend. (47, 9).*

⁴) *contorniquae B. quodturniquem Vi. et nocturni qui Ve. nocturnique ed. Bl.*

⁵) *Sic B. dummodum Vi. Ve. dummodo Dig. ed. Bl.*

⁶) *Dig. temporariū B. temporalium Vi. temporarium Ve. ed. Bl.*

Idem et in balneariis furibus. 2. Sed si se telo fures defendunt uel effractores, uel ceteri similes, nec quemquam percusserunt: metalli poena humiliores, honestiores uero relegatione adficiendi erunt.

Kap. V. Paulus libro sententiarum 'II.¹⁷ sub titulo de furibus.⁸ 1. (2.) Fur est, qui '(dolo malo)⁹ rem alienam contrectat. 2. (3.) Furtorum genera sunt quattuor: manifesti, nec manifesti, concepti et oblati. Manifestus fur est, qui in faciendo deprehensus est, et qui intra terminos eius loci, unde 'quid sustulerat,²⁰ 'cum re deprehensus¹ est, uel antequam ad eum locum, 'quo (eo die)² destinauerat, peruenierit. Nec manifestus 'fur est,³ qui in 'faciendo⁴ quidem '(uel) cum (re) deprehensus¹ non est, sed 'furtum⁵ fecisse negari non potest. 3. (4.) Concepti actione '(is)⁶ tenetur, apud quem furtum '(quaesitum) et inuentum (est).⁷ Oblati actione is tenetur, qui rem furtiuam alii obtulit, ne apud se inueniretur. 4. (5.) Furti actione is agere potest, cuius interest, rem non perisse. 5. (6.) 'Concepti actione is⁸ agere potest, qui rem concepit ['(id) est⁹ inuenit]. Oblati, '(is)³⁰ agere potest, penes quem res concepta ['(id est)¹ inuenta] est. 6. (1.) Furti quocumque genere condemnatus famosus efficitur.²

Explicit titulus de furibus.

¹⁷⁾ B. in indice capitum. ⁸⁾ Exstat §. 6., in Cdd. et edd.

§. 1., sed aperte fugitiva, ut ad calcem restituenda esset, in Paul. 2, 31. §. 5., §§. 2—5. ibid. §§. 1—5. sub tit. rectiori 'de furtis' et minus corruptae. Cf. Gai. 3, 193—197. ⁹⁾ Ex Paul. Vis.

²⁰⁾ Paul. Vis. fur est Vi. furatus est B. Ve. edd. ¹⁾ deprehensus Paul. Vis., comprehensus Cdd. edd. ²⁾ Quod ob vicinas voces excidit. Cf. L. 4. D. de furt. (47, 2). quo omittit B.

³⁾ Paul. Vis. est fur Cdd. edd. ⁴⁾ Ex Paul. Vis. rapiendo Cdd. edd. ⁵⁾ eum furtum Paul. Vis. eum Cdd. edd. ⁶⁾ Ex Paul. Vis. supplevi. ⁷⁾ Ex Paul. Vis. est inuentum Cdd. edd.

⁸⁾ conceptiua autem Cdd. edd. concepti is Paul. Vis. ⁹⁾ et Cdd. edd. Geminavi it et ē explicui est. Sed totum glossema est. ³⁰⁾ Ex Paul. Vis. ¹⁾ Supplevi, sed glossema; et Paul. Vis. ²⁾ Cf. not. 18. De re L. 6 pr. D. de his qui not. (3, 2).

INCIPIT

(TIT. VIII.) DE FALSO TESTIMONIO.

Kap. I. Moyses dicit:¹ 1. Si steterit testis iniustus aduersus hominem accusandum, accusans eum impietatis, 2. stabunt duo homines, quibus est inuicem contentio, ante deum, et ante sacerdotes, et ante iudices, quicumque fuerint in illis diebus. 3. Cum inquisierint iudices diligenter, et inuentus fuerit testis iniustus, testificans iniusta, insurgentes aduersus eum, 4. facietis ei, sicut uoluit malefacere: et delebitis malum de medio uestrum: 5. et ceteri audientes timebunt, nec audebunt haec mala facere inter uos.

Kap. II. Paulus libro singulari de poenis omnium legum sub titulo ad legem Iuliam de adulteriis. 1. Qui falsum testimonium dixerit,² proinde tenebitur, ac si lege Cornelia testamentaria damnatus esset.³

Kap. III. Paulus libro sententiarum quinto sub titulo de testibus et de quaestionibus.⁴ 1. Hi, qui 'falso (*uel uarie*) uel oblique⁵ testimonia dixerunt, uel utrique parti prodiderunt,⁶ aut in exilium aguntur, aut in insulam relegantur, aut curia submouentur.

Kap. IV. Idem '(eodem) libro (*sub titulo*)⁷ ad legem Corneliam de sicariis et ueneficis.⁸ 1. Lex Cornelia poenam deportationis infligit ei, qui hominem occiderit, eiusue rei causa furtiue faciendi cum telo fuerit, quiue uenenum hominis necandi causa habuerit, uendiderit, paraue-rit, falsumue testimonium dixerit, quo quis periret, mortisue causam praestiterit. 2. Quae omnia facinora in honestiores poena capitis uindicari placuit: humiliores uero aut in crucem tolluntur, aut bestiis obiciuntur.

¹) Deuteron. 19, 16—20. ²) Sc. in causa adulterii. ³) Cf. Paul. 4, 7. §. 1. L. 33. D. de l. Corn. (48, 10). ⁴) Est Paul. 5, 15. §. 5. = L. 16. D. de testib. (22, 5). ⁵) falsum uel aliqua Cdd. falso uel uarie Paul. Vis. Dig. ed. Bl. obliqua ej. Plith. recte; quae sunt, non aperte sed oblique vulnerantia. Suet. Dom. 2. Tacit. A. 14, 11. Quintil. 9, 2. §§. 79. 94. Sed scripsi oblique. ⁶) Antequam in iudicio dicerent. Vid. Schult. ad Paul. l. c. et Quintil. 5, 7. §§. 12. 32. ⁷) Bl. suppl.: libro (sententiarum quinto sub titulo). ⁸) = Tit. 1. c. 2.

Kap. V. Paulus libro sententiarum quinto sub titulo ad legem Corneliam testamentariam.⁹

1. Is, qui ob falsum testimonium perhibendum '(uel uerum non perhibendum)¹⁰ pecuniam acceperit, dederit, iudicemue, ut sententiam ferat, uel non ferat, corruperit, corrupendumue curauerit: humiliores capite puniuntur, honestiores publicatis bonis cum ipso iudice in insulam deportantur.

Kap. VI. Idem eodem libro et titulo. 1. Falsum est, quidquid in ueritate non est, sed pro uero adseueratur.

Kap. VII. Ulpianus '(de officio proconsulis)¹ libro VIII.² sub titulo de poena legis Corneliae testamentariae. 31. Praeterea factum est senatusconsultum 'Statilio Tauro et (Scribonio Libone)⁴ consulibus, quo poena legis Corneliae inrogatur ei, qui quid aliud, quam testamentum, sciens '(dolo malo falsum)⁵ signauerit, signariae curauerit: item qui falsas testationes faciendas 'aut consignandas,⁶ testimoniae falsa inuicem dicenda⁷ dolo malo curauerit.⁸ 2. Item qui ob '(litem in)struendam aduocatione testimonioe⁹ pecuniam acceperit, pactusue fuerit, societa-

⁹) Est Paul. S. R. 5, 25. §. 2. Cf. L. 1 pr. §§. 1. 2. L. 20. 21. D. de lege Corn. de fals. (48, 10). ¹⁰) Ex Paul. Vis. addidi.

¹) Bt. supplevit. ²) Cdd. et edd. haec in fine inscriptionis habent; suo loco restitui. ³) Partim extat L. 9. §. 3. D. de lege Corn. de fals. (48, 10). ⁴) Recte supplevit Pith. Sunt

coss. a. 16. statilib et tauro Cdd. Cf. not. 18. ⁵) Ex Dig.

⁶) Cdd. et edd. voces aut consignanda, in Dig. omissas, transpositas habent post dicenda, unde emendatas huc in suum locum revocaui. Cf. L. 9. §. 5. D. de poenis (48, 19). ⁷) Cum alter

alterius testimonio opus haberet. Cf. Cic. pro Flacc. 4. ⁸) Quae sequuntur in Cdd. et edd. Licinio v. et Tauro coss. aperte non sunt huius loci, sed pertinent ad consulatum initio commemoratum. Totum vero vitium inde natum est, quod librarius, uno tantum nomine quemque consulem designari posse ex perpetua consuetudine subscriptionum opinatus, scripserat Statilio et Tauro. At sequebatur scribonio libone. In quibus scr interpretans aut SCRIBE aut SenatusConsultum Factum, emendationem significari nominis prioris consulis est ratus, et ad marginem (l)ibonio ū (uel) libone et tauro coss. (nam unum tantum nomen prioribus illis inesse posse, persuasum sibi habebat) notauit. Inde vero alius Libonios ignorans fecit licinio ū (i. e. quintum) et Tauro coss. et ad finem hos (si placet) coss. reiecit, qui tot uiris doctis illuserunt. ⁹) struen-

tem(ue)²⁰ coierit, aut aliquam 'obligationem¹ interposuerit: item si quis coierit ad accusationem innocentium, senatusconsulto, quod Cotta et Messalla coss.² factum est, coercentur.³ 3. Sed et si quis ob denunciandum, uel non denunciandum, remittendumue testimonium pecuniam acceperit, senatusconsulto, quod duobus Geminis coss.⁴ factum est, poena legis Corneliae adficitur.⁵ Et reliqua.

(TIT. IX.¹ DE FAMILIARI TESTIMONIO NON ADMITTENDO.)

Kap. I. Item Moyses 'dicit:² 1. Falsum testimonium non dabis aduersus proximum tuum.

Kap. II. Ulpianus libro 'IX.³ de officio proconsulis, 'sub titulo⁴ ad legem Iuliam de ui publica et priuata. 1. Eadem lege quibusdam testimonium omnino, quibusdam interdicitur inuitis, capite octogesimo septimo et capite octogesimo octauo. 2. 'In hoc uerbis hisce: 'His⁵ hominibus hac lege in reum testimonium dicere ne liceto: qui se ab eo, parenteue eius, libertoue cuius eorum 'libertaue liberauerit,⁶ quique impubes erit, quique '(iudicio publico damnatus erit, qui)⁷ eorum in integrum restitutus

dam aduocationem testimonialiaue (testimonia uel *Ve.*) *Cdd.* instruendam adn. test. *ed. Bl.* Sed tam noster locus quam *L. 1. §. 1. D. de leg. Corn. de fals.* (48, 10), ubi similiter litem ob uiciniam v. item intercidit, ex *L. 20. D. eod. sanandi sunt.* ²⁰) *Supplevi.*
¹) *Ex Cuiac. cj. et L. 20. D. cit.;* aliquam significat aliamquam. delationem *Cdd. edd.* ²) *a. 20.* ³) *Cf. L. 2. D. de concuss.* (47, 13). ⁴) *a. 29.* ⁵) *Cf. L. 2. cit. L. 1. §. 2. D. de lege Corn. de fals.* (48, 10).

¹) Tam *B.* auctoritate, qui hunc numerum habet, licet nec rubro colore nec novo capite distinctum, et in fine etiam titulum praestat, quam ipsa nova materia suadente, in qua solito more Moysis dictum praemittitur, reposui. *Bl.* prioris tituli capitulum numerationem continuat. ²) *Ex Ve. addidi. Est Exod. 2, 16.*
³) *VIII. cj. Cuiac. ob L. 19. D. de test.* (22, 5). ⁴) *Omittit B.*
⁵) in haec uerba his uerbis *Cdd.* In hoc his uerbis: *ed. Bl. de Pithoei cj. capite LXXXVIII.* in haec uerba: His uero *Lachm. cj. De re cf. L. 3. §. 5. D. de test.* (22, 5). ⁶) *libertus liberauerit Cdd. liberauerit ed. Bl.* ⁷) *Ex Dig. supplevit Pith., male tamen omissa v. erit.*

non' erit,⁸ quive in uinculis 'custodiaue'⁹ publica erit, quive depugnandi causa auctoratus erit, quive ad bestias '(ut) depugnaret,¹⁰ se 'locabit,¹ locauerit, praeterquam qui iaculandi causa ad urbem missus est, erit:² '(quae)ue palam³ corpore quaestum faciet, feceritue: quive ob testimonium dicendum '(uel non dicendum)⁴ pecuniam accepisse iudicatus erit, ne quis eorum hac lege in reum testimonium dicat.' 3. Capite octogesimo septimo: 'Hi homines⁵ inuiti in reum testimonium ne 'dicunt: ⁶qui sobrinus est ei reo, propioreue cognatione coniunctus, quive socer, gener, utricus, 'priuignusue⁷ eius erit.'⁸ Et reliqua.

Kap. III. Paulus libro sententiarum '(v.),⁹ sub titulo de testibus et quaestionibus.²⁰ 1. Suspectos '(gratiae)¹ testes, et eos uel maxime, quos accusator de domo 'produxit,² uel uitae humilitas infamauerit, interrogari non placuit: in testibus enim et uitae qualitas spectari debet, et dignitas. 2. In adfinem uel cognatum inuiti testes interrogari non possunt. 3. Aduersus se inuicem parentes et liberi, itemque '(patroni et)³ liberti, nec uolentes ad testimonium admittendi sunt, quia 'sincerum⁴ testimonium necessitudo personarum plerumque corrumpit.

Explicit titulus de familiari testimonio non admittendo.⁵

⁸) *Ex Dig.* est *Cdd. edd.* ⁹) *Ex Dig.* custodiaque *Cdd. edd.*
¹⁰) *Ex Dig.* depugnare *Cdd. edd.* ¹) locauit *Cdd.* (abest tamen a *Vi. et Dig.*) *edd.* Cf. *sequens* faciet feceritue. ²) Cf. *Senec. de breuit. vit.* 13. ³) *Ex Dig.* palamue *Cdd. edd.* ⁴) *Ex Dig.* Omittunt *Cdd. edd.* ⁵) *Vi.* his homines *B.* his: "Homines *ed. Bl.* ⁶) *Ex Lachm. cf.* nec dicunt *Cdd.* ne dicant, *ed. Bl.* ⁷) priuignusque (qui *Ve.*) *Cdd. edd.* ⁸) Cf. *L. 4. 5. D. de test.* (22, 5). ⁹) Deest etiam in *B.* ²⁰) *Exstat Paul. S. R. 5, 15. §§. 1—3. sub tit. de testibus, quem sequitur tit. de quaestionibus.* ¹) *Ex Paul. Vis. suppl.* ²) *Ex Paul. Vis.* eduxit *B.* deduxit *Ve. Vi. ed. Bl.* ³) *Supplevi.* Cf. *L. 4. D. de testib.* (22, 5). ⁴) reihuiere *B.* reiubere *Vi.* reiunere *Ve.* rei uerae *Paul. Vis. edd.* aperto licet vetere vitio, s pro siglo x (= re, res) habito. Cf. *Fr. Vat. 22. Scripsissem sincere, nisi Charisii testimonium p. 61., neutrum sincere dici, suspectum esset.* ⁵) de familiaris testimonii non admittendo decimo *B.*

INCIPIT

(TIT.) X.¹ DE DEPOSITO.

Kap. I. Moyses dicit:² 1. Si aliquis dabit proximo suo argentum, aut uas seruare, et furatum fuerit de domo hominis: si inuenitur, qui furatus est, reddat duplum. 2. Quodsi non fuerit inuentus fur, accedet is, qui commendatum susceperat: stabit ante Dominum, et iurabit, nihil se nequiter egisse de omni re commendata proximi sui, et liberabitur.

Kap. II. Modestinus libro differentiarum secundo (*sub titulo*) de deposito et 'commodato.³ 1. Commodati iudicio conuentus etiam culpam praestare cogitur: qui uero depositi conuenitur, de dolo, non etiam de culpa condemnandus est. Commodati enim '(in)⁴ contractu, quia 'utriusque contrahentis⁵ utilitas interuenit, utrumque praestatur: in depositi uero causa sola deponentis utilitas uertitur, et ibi dolus tantum praestatur. 2. Sed in ceteris quoque partibus iuris ista regula custoditur: sic enim et in fiduciae 'iudicium,⁶ et in 'actionem⁷ rei 'uxoriae⁸ dolus et culpa deducitur, quia utriusque contrahentis utilitas interuenit. 3. In mandati uero 'iudicium⁶ dolus, non etiam culpa deducitur:⁹ quamuis singulariter denotare liceat, in tutelae 'iudicium⁶ utrumque deduci, cum solius pupilli, non etiam tutoris utilitas in administratione uersetur. 4. Depositum damnatum infamis est; qui uero commodati damnatur, non fit infamis: alter enim propter dolum, alter propter culpam condemnatur.

¹) decimo B. ante incipit de deposito. In Ve. Vi. omitt.

²) Exod. 22, 7. 8. ³) Ex Cuiac. cj. commendatq. Cdd. ed. Bl.

⁴) Supplevi.

⁵) Quod sic intelligere uidetur: non solum commodantis, cuius interest rem ipsam saluam esse, sed etiam commodatarii, qui rem utendam accepit. Cf. L. 5. §. 2. D. commod. (13, 6). L. 23. D. de reg. iur. (50, 17). Alio enim respectu aut commodatarii aut commodantis aut utriusque causa res commodatur. L. 18 pr. D. de commod. (13, 6). uel solius accipientis uel utriusque contrahentis Hotomanni (Obs. 4, 14) cj.

⁶) iudicio Cdd. edd. ⁷) Cdd. actione edd. ⁸) uxori et B. uxoriae Ve. luxuriae Vi. uxoriae et ed. Bl.

⁹) Cf. Zeitschr. f. Civilt. u. Proc. N. F. V. p. 114. Adde Cic. pro Rosc. Am. 38, 39.

5. ¹⁰ Actione 'depositi serui¹ conuentus cibariorum nomine apud eundem iudicem utiliter experitur: at is, cui 'seruus commodatus est,² improbe cibariorum exactionem intendit. Impensas tamen necessarias iure persequitur, quas forte in aegrum, uel alias laborantem impenderit. 6. ³ Res deposita si subripiatur, dominus 'dumtaxat⁴ habet furti actionem, quamuis eius, apud quem res deposita est, intersit, ob impensas in rem factas rem retinere. Is uero, cui res commodata sit, furti experiri debebit, si modo soluendo fuerit.⁵ 7. Actio commodati semper in simplum competit: depositi uero nonnunquam in duplum, scilicet si ruinae, uel naufragii, uel incendii, aut tumultus causa res deponatur.⁶

Kap. III. Hermogenianus sub titulo de deposito huiusmodi inserit 'constitutiones:⁷ 1. 'Idem Augusti et Caesares⁸ Flauio⁹ Munatio. Eum, qui suscepit depositum, dolum, non etiam casum praestare, certi iuris est. Cum itaque proponas, ignis ui quaedam cremata de his, quae tibi fuere commendata, nec ullum dolum in subtrahendis rebus adhibitum, rector provinciae nihil contra iuris rationem fieri patietur. Et quoniam 'necti²⁰ quereris moras, adhibita uarietate, negotium inter uos ortum secundum iuris ordinem sua ratione decidetur. Subscripta VIII. Kal. Iul. Serdica, Augustis coss.¹

¹⁰) *Partim exstat L. 23. D. depos. (16, 3).* ¹) deposito *B. Ve. depositus Vi. depositi edd. Dig., in quibus postea est seruo constituto (constitutor.?) cibariorum. Excidit siglum v. serui ob similitudinem cum depo-siti.* ²) res (*quod cum r et s vix discerni possint, erat siglum v. seruus*) commendata est *B. Ve. res commendantem Vi. res commodata est edd.* ³) *Cf. Gat. 3, 207.* ⁴) *Ex Schultingii cj. (sc. ex siglo dumt.) domui Cdd. eo nomine ed. Bl.* ⁵) *Cf. L. 14 fin. L. 53. §. 1. D. de furt. (47, 2). L. 28. D. rer. amot. (25, 2).* ⁶) *Cf. L. 1. §. 1. L. 18. D. depos. (16, 3).* ⁷) *constitutione B. (Ve. Vi. haec om.) constitutionem edd. Cf. de his Haenel, Herm. C. p. 74.* ⁸) *Ex Cuiac. cj. idem augustus cesar B. (Ve. Vi. om.) Idem Augustus (et) Caesar ed. Bl.* ⁹) *flavius B. Fl. edd.* ²⁰) *nectu B. nec Vi. Ve. nec tu edd. Is, qui libellum dedit, ab eo, qui res apud ipsum deposuerat, aliquid petisse videtur; cui petitioni cum ille obiceret, quod rerum depositarum nomine sibi deberetur, moras nectere visus est.* ¹) *a. 293—304.*

Kap. IV. *Idem* 'Augusti et Caesares²² Fl. Aurelio Attenico Andronico. Eos, penes quos uestem et argenti materiam deposuisse '(te)³ proponis, apud rectorem prouinciae conuenit interrogari: 'qui eos, ⁴siue teneant, siue dolo fecerint, quominus possint restituere, secundum bonam fidem tibi satisfacere compellet. Subscripta vi. Kal. Aprilis Sirmii, Caess. coss.⁵

Kap. V. *Idem* 'Augusti⁶ et Caesares Aurelio et Eustathio et Diosimo. Is, qui depositum suscepit, ultra dolum, si non aliud specialiter conuenit, praestare nihil necesse habet. Cuius memor iuris, rector prouinciae, partium allegationibus auditis, pro 'repertorum⁷ qualitate suam ordinabit sententiam. Subscripta xiv. Kal. Nou. Appiaria.⁸

Kap. VI. ⁹*Idem* Augusti et Caesares Septimiae Quadrattillae. Qui dolo malo depositum non restituit, suo nomine conuentus, ad eius restitutionem cum infamiae periculo urgetur. Subscripta pridie Idus Decembres Nicomediae, CC. coss.³⁰

Kap. VII. Paulus libro secundo sententiarum sub titulo de deposito.¹ 1. ²Deponere possumus apud alium id, quod nostri iuris est, uel alieni. 2. ³Depositum est quasi diu positum. Seruandum est, quod ad breue tempus custodiendum datur.⁴ 3. ⁵Deponere uidetur, qui in metu ruinae, incendii, naufragii, apud alium custodiae causa deponit. 4. Deponere uidetur et is, qui suspectam habens, uel minus idoneam custodiam domus, uel uim latronum timens, apud aliquem rem custodiendam commendat. 5. ⁶Si sacculum, uel argentum '(signatum)⁷ deposuero, et is, penes

²²) *Ex Cuiac. cj. augustus et cesare B.* ³) *Addidi.* ⁴) quod *Cdd. edd. (ex q. eos) quos cj. Cuiac.* ⁵) *a. 294—302.* ⁶) *Ex Cuiac. cj. augustus B. ed. Bl.* ⁷) *Scripti. ereptorum Cdd. edd.* ⁸) *Supplendi iudem consules a. 294—302.* ⁹) *Est L. 10. C. depos. (4, 34).* ³⁰) *a. 294—302.* ¹) *Ex sequentibus §§. 5. et 7. exstant etiam in Paul. S. R. 2, 12.* ²) *Cf. L. 64 pr. D. de iudic. (5, 1). L. 1. §. 39. L. 31 fin. D. depos. (10, 3).* ³) *Cf. L. 1 pr. D. eod.* ⁴) *Schult. hoc probat Virgil. ecl. 3, 75. 5, 12. Sed et seruandum datum depositi numero esse, apparet ex L. 1. §§. 8, 11. L. 31 fin. D. eod.* ⁵) *Cf. supr. c. 2. §. 7.* ⁶) *Exstat in L. 29 pr. D. eod. et Paul. Vis. 1, 12. §. 1. Cf. L. 3. C. eod. (4, 34).* ⁷) *Ex Dig.*

quem depositum fuit, me invito contrectauerit, et depositi et furti actio mihi in eum competit. 6. ³⁸ Ob res depositas dolus tantum praestari solet. 7. ⁹ In iudicio depositi ex mora et fructus ueniunt, et usurae rei depositae praestantur. 8. ⁴⁰ Si quis rem penes se depositam apud alium deposuerit, tam ipse directam, quam is, qui apud eum deposuit, ¹ utilem actionem depositi habere possunt. 9. ² Si pecuniam deposuero, eaque uti tibi permisero, mutua magis uidetur, quam deposita, ac per hoc periculo tuo erit. 10. ³ Si rem apud te depositam uendideris, eamque redemeris, postque eam perdidideris, semel admissio dolo, 'perpetuata' ⁴ depositi actione teneberis. 11. ⁵ Ex causa depositi lege duodecim tabularum in duplum actio datur, edicto praetoris in simplum.

Kap. VIII. Gregorianus libro iv. sub titulo de deposito. ⁶ Imp. Alexander A. Mestrio militi. '(Si)' ⁷ incursu latronum ornamenta deposita apud interfectum ab eis perierunt: detrimentum ad heredes eius, qui depositum accepit, qui dolum tantum praestare debuit, non pertinet. Quodsi praetextu ⁸ latrocinii commissi res, quae in potestate heredis sunt, non restituuntur, tam depositi, quam '(ad)' ⁹ exhibendum actio, sed et in rem uindicatio competit. Prop. vii. Kal. Iul. Maximo bis et Urbano coss. ⁵⁰

Kap. IX. Paulus libro responsorum v. sub titulo ex locato et conducto. ¹ Imp. Antoninus Iulio Agrippino. Dominus horreorum periculum uis maioris, uel

³⁸) Cf. *supr.* 2, 1. ⁹) Cf. *L.* 1. §. 24. *L.* 25. §. 1. *L.* 29. §. 1. *D. h. t. L. 2. C. eod.* ⁴⁰) Cf. *L.* 1. §. 11. *L.* 16. *D. h. t.*

¹) *Velut si pactum intervenit, ut huic redderetur. L. 8. C. ad exhib.* (3, 42). ²) Cf. *L.* 4 *pr.* *L.* 9. §. 9. *L.* 10. *D. de reb. cred.* (12, 1). *L.* 1. §. 34. *D. depos.* (16, 3). ³) Cf. *L.* 1. §. 25. *D. eod.*

⁴) *Scripti ex L. 91. §. 3 seq. D. de verb. obl.* (45, 1). *L.* 59. §. 1. *D. de fideiuss.* (46, 1). perpetuam *B. perpetua Ve. perpetuo Vi. ed. Bl.* ⁵) Cf. *Gai.* 4, 47. *supr. h. t.* 2, 7. ⁶) *In Haenel. Greg. C. p. 30. Exstat L. 1. C. depos.* (4, 34), quae quod amplius habet utrum a Triboniano additum sit, an in Collatione perierit, plerumque incertum est. ⁷) *Ex Cod. I. supplavi.* ⁸) *Ex Cod. I. ex praetextu Cdd. edd.; sed praetextu vel sub praetextu dicitur.* ⁹) *Pith. supplavit ex Cod. I.* ⁵⁰) *a. 234.* ¹) *Exstat sine responso subiecto L. 1. C. de loc.* (4, 65).

effracturae latronum '(conductor)⁵² praestare non cogitur. His cessantibus, si quid ex depositis rebus, inlaesis extrinsecus horreis periit, damnum depositorum sarciri debet. Prop. IV. Non. Nou. Antonino A. IV. (et Balbino) coss.⁵³ — Paulus respondit: satis 'praepositam⁴ constitutionem declarare, his, qui horrea locant, maiorem uim imputari non posse.

Explicit titulus de deposito.

INCIPIT

(TIT.) XI.¹ DE ABIGEATORIBVS.

Kap. I. Moyses dicit:² 1. Si quis inuolauerit uitulum aut ouem, et occiderit, aut uendiderit, quinque uitulos restituat pro uitulo uno, quattuor oues pro oue una. 2. Quod si non habet, unde reddat, uenundetur pro furto.

Kap. II. Paulus libro sententiarum V. sub titulo de abigeatoribus. 1. Atroces pecorum abactores plerumque ad gladium, uel in metallum, nonnunquam autem in opus publicum dantur.³ Atroces autem sunt, qui equos et greges ouium de stabulo, uel de pascuis abigunt, uel si id saepius, 'aut ferro, aut⁴ conducta manu faciunt.

Kap. III. Idem Paulus eodem libro et titulo.⁵ 1. Abigeatores⁶ sunt; qui unum equum, uel duas equas, totidemque boues,⁷ '(oues)⁸ uel capras decem, porcos quinque abegerint. 'Qui quid uero intra hunc numerum fuerit abi-

⁵²) Ex C. I. supplevi. Et vix consulto hoc Collator omiserit; nam si rescriptum ad depositum refertur, verum non est. dominum culpam praestare oportere; et refragatur Pauli subiectum responsum. ⁵³) a. 213. De hac subscriptione vid. Bl. ed. ⁴) B. proposita Ve. propositam Vi. ed. Bl.

¹) unde B. ante incipit, ex quo Lachm. recte fecit undecimus. ²) Exod. 22, 1. 3 fin. ³) Cf. L. 1 pr. §. 3. L. 2. D. de abig. (47, 14). ⁴) aut a ferro Cdd. scilicet ā (= ant) transposito; aut si ferro ed. Bl. ⁵) Est Paul. 5, 18. §. 1. ⁶) abactores Ve. Vi. Paul. Vis. edd. abeatores B. ⁷) Intellige bovem marem unum, feminas duas. Cf. L. 3 pr. D. de abig. (47, 14). ⁸) Geminando supplevi. Cf. L. 3. cit. L. 16. §. 7. D. de poenis. (48, 19).

geatus,⁹ in poenam¹⁰ furti, pro qualitate eius, aut in duplum, aut in quadruplum¹ convenitur, aut fustibus caesus in opus publicum unius anni datur, aut '(seruus)² sub poena vinculorum domino restituitur.

Kap. IV. Idem Paulus eodem libro et titulo.³
1. Si ea pecora, de quibus quis 'litigabat,⁴ abegerit, ad forum⁵ remittendus est: atque ita conuictus, in duplum uel in 'quadruplum¹ furis more damnatur.

Kap. V. Idem Paulus eodem libro et titulo.
1. ⁶Qui bouem uel equum errantem, quodue aliud pecus abduxerit, furem magis eum, quam 'abigatorem⁷ constitui placuit.

Kap. VI. Paulus libro singulari de poenis paganorum sub titulo de abigeis dixit: 1. ⁸Cum durius abigei damnantur, et ad gladium 'traduntur:⁹ itaque diuus Pius ad concilium Baeticae rescripsit. 2. ²⁰Qui pecora, de quibus litigabat, abegit, ad forum remittendus est, et si uictus fuerit, in duplum uel quadruplum condemnandus.

Kap. VII. Ulpianus libro octauo de officio proconsulis, sub titulo de abigeis. 1. ¹De abigeis puniendis ita diuus Hadrianus rescripsit concilio Baeticae:² 'Abigei cum durissime puniuntur, ad gladium damnari solent: puniuntur autem durissime non ubique, sed ubi frequentius est hoc genus maleficii; alioquin et in opus, et nonnunquam temporarium damnantur. 2. Ideoque puto, apud uos quoque

⁹) *Scripsi*. Quicquid (vel si quid) et postea ablatum *Cdd. Coll. et Paulli et edd.* abigeatus sc. ab abigeari, unde est etiam abigeator.

¹⁰) imponat *Cdd.* in poena plerique *Cdd. Paul. Vis.*, poena alii, ed. *Bl.* Conuenire in rem dicitur *L. 36. §. 1. D. de rei vind.* (6, 1), in usuras *L. 20. §. 14. D. de hered. pet.* (5, 3). ¹) *Ex Schult. cj.* triplum *Cdd. etiam Paul. Vis. edd.*, sed manifesto errore. ²) *Quod excidit notatum* serb. ob sequens sub. ³) = *Paul. S. R. 5, 18. §. 3. Cf. 6, 2. L. 1. §. 4. D. h. t.* ⁴) litigauerat *B. Vi.* litigauerit *Ve.* litigat *Paul. Vis. ed. Bl.* ⁵) *Cf. supr. 7, 4. §. 1.* ⁶) *Cf. L. 1. §. 1. D. h. t. Edict. Theoder. c. 58.* ⁷) *B. abactorem Ve. Vi. ed. Bl.* ⁸) *Cf. 7, 1.* ⁹) *Ex Schult. cj.* tradantur *Cdd. edd.* ²⁰) *Cf. supr. 4, 1.* ¹) *Ex-tat L. 1 pr. D. h. t.* ²) *Cf. Henzen Inscr. Orell. suppl. 6004. Blum. ad h. l.*

sufficere genus poenae, quod 'maximum²³ huic maleficio interrogari solet, ut ad gladium abigei dentur; aut si quis tam notus, et tam grauis in abigendo 'fuit, ut⁴ prius ex hoc crimine aliqua poena adfectus sit, hunc in metallum dari oportere.' 3. Rescriptum diui Hadriani sic loquitur, quasi 'grauior (*gladio*)⁵ poena sit metalli: nisi forte hoc sensit diuus Hadrianus gladii poenam dicendo, ludi damnationem. 4. Est autem differentia inter eos, qui ad gladium, et eos, qui ad ludum damnantur: nam ad gladium damnati confestim consumuntur, uel certe intra annum debent consumi; hoc enim mandatis continetur. Enimuero qui in ludum damnantur, non utique consumuntur; sed etiam pileari, et rudem accipere possunt post 'interualla,⁶ siquidem post quinquennium pileari, post triennium autem rudem 'induere⁷ eis permittitur.⁸ 5. Eodem rescripto diui Hadriani diligentissime expressum est, non ubique parem esse poenam abigeorum.

Kap. VIII. Item Ulpianus libro et titulo, qui supra.⁹ 1. Abigei autem proprie hi habentur, qui pecora ex pastu 'uel³⁰ ex armentis subtrahunt, et quodammodo depraedantur, et abigendi studium quasi artem exercent, 'equos de gregibus¹ uel boues de armentis abducentes. Ceterum si quis bouem aberrantem, uel 'equum in solitudine (*relictum*)² abduxerit, non est abigeus, sed fur potius. 2. Sed et qui porcum, uel capram, uel 'ueruecem³ abducunt, '(modo)⁴ non tam grauiter, ut hi, qui maiora animalia abigunt, plecti debent. 3. Quamquam autem Hadrianus metalli poenam, 'item (*temporarii*) operis,⁵ uel etiam gladii praestituerit, attamen qui

²³) *Ex P. Fabri cj. maximo Cdd. ed. Bl.*

⁴) *Malim fuerit,*

aut. ⁵) *Adhaerente sequente p geminari grauior visum est.*

⁶) *Ex Lachm. cj. interpalam B. interpella Vi. Ve. interuallum ex Pith. cj. ed. Bl.*

⁷) *batuere Lachm. cj. Vid. Zeitschr.*

XIII. p. 38. ⁸) *De re cf. I. Gothofr. ad L. un. Th. C. ad leg. Fab. (9, 18).*

⁹) *Exstat L. 1. §§. 1—3. D. de abig. (47, 14)*

quibusdam omissis. ³⁰) *et B. Vi. edd. uel Dig.*

¹) *Ex Dig.*

es quas degere Cdd. equas de grege ed. Bl. ²) *equum in solitudinem Cdd. ed. Bl.*

³) *Dig. herbicem Cdd. ed. Bl.*

⁴) *Supplevi etiam in Dig. omissum.*

⁵) *item operibus Cdd. item operis Dig. edd. Sed vid. ipsum*

Hadriani rescriptum supr. 7, 1.

honestiori loco nati sunt, non debent ad hanc poenam pertinere; sed aut relegandi erunt, aut remouendi ordine. 4. Romae tamen etiam bestiis obici abigeos uidemus: et sane qui cum gladio abigunt, non inique hac poena adficiuntur.

Explicit de abigeis.

INCIPIT

(TIT.) XII. DE INCENDIARIIS.

Kap. I. Moyses dicit:¹ 1. Si exierit ignis, et inuenerit spinas, et comprehenderit 'aristas² uel spicas, uel campum, aestimationem restituet ille, qui succendit ignem.

Kap. II. Paulus libro sententiarum (*quinto*) sub titulo de incendiariis.³ 1. ⁴Qui casam aut uillam inimicitiarum gratia incenderunt, humiliores in metallum, aut in opus publicum damnantur: honestiores in insulam relegantur. 2. ⁵Fortuita incendia 'si iniquo⁶ casu uenti 'ferente, siue⁷ incuria iguem supponentis ad usque uicini agros euadant, et si ex eis seges, uel 'uineae,⁸ uel 'oliuae,⁹ uel fructiferae arbores concrementur, datum damnum aestimatione sarcitur.

Kap. III. Idem Paulus eodem libro et titulo.¹⁰ 1. Commissum uero seruorum, si domino uideatur, noxae deditio sarcitur. 2. Messium sane per dolum incensores, '(uel)¹ uinearum oliuarumue, aut in metallum humiliores damnantur, aut honestiores in insulam relegantur.

Kap. IV. Idem Paulus libro et titulo, qui supra.²

¹) Exod. 22, 6. ²) hareas Vi. areas B. Ve. edd. ³) Est Paul. S. R. 5, 20. §§. 2. 3. ex C. Ves. ⁴) Cf. L. 28. §. 12. D. de poen. (49, 19). ⁵) Cf. L. 30. §. 3. D. ad leg. Aquil. (9, 2). ⁶) quae (que B.) et post euadunt Odd. etiam Ves. edd. Sed sequens et si desiderat antecedens si et casum venti eiusmodi esse oportet, quem noxium futurum prospici poterat. Cf. L. 30. cit. ⁷) fuerint his uel B. furentis uel Ve. Vi. ed. Bl. ferente uel C. Ves. ⁸) uineas Vi. Ve. uinea B. C. Ves. ed. Bl. ⁹) C. Ves. oliua B. oliuas Ve. oliueta Vi. ed. Bl. ¹⁰) = Paul. S. R. 5, 20. §§. 4. 5. ex C. Ves. ¹) Supplevi. ²) = Paul. S. R. 5, 20. §. 1. ex C. Ves.

1. Incendia si qui¹³ in oppido praedandi causa faciunt, facile capite puniuntur.

Kap. V. Ulpianus libro VIII. de officio proconsulis, (*sub titulo*) de naufragiis et (*incendiariis*).

1. ⁴Incendiariis lex quidem Cornelia aqua et igni interdicti iussit: sed uarie sunt puniti. Nam qui data opera in ciuitate incendium 'fecerint, ⁵ si 'humiliore⁶ loco 'sint,⁷ bestiis subici solent: si in aliquo gradu, et Romae id 'fecerint,⁸ capite puniri;⁹ aut certe '(*deportationis poena*)²⁰ adficiendi sunt, qui haec committunt. 2. ¹Sed ei, qui non data opera incendium fecerit, plerumque ignoscitur, nisi in lata et incauta negligentia nel lasciua fuit.

Kap. VI. Paulus libro singulari de poenis paganorum, sub titulo de abigeis dicit: 1. ²Incendia si³ qui in oppido praedae causa 'admiserint,⁴ capite puniuntur: qui casu insulam aut uillam, non ex inimiciis, incendierint, leuius. Fortuita enim incendia ad forum remittenda⁵ sunt, ut damnum uicinis sarciat.

Kap. VII. Ulpianus libro XVIII. ad edictum, sub titulo si fatebitur iniuria occisum esse, in simplicum ut condiceret.⁶ 1. ⁷Item si insulam meam adusseris uel incenderis; Aquilae actionem habeo. Idemque est, et si arbustum meum, uel uillam meam. 2. Quodsi dolo quis insulam exusserit, etiam capitis poena plectitur, quasi incen-

¹³) incendiarii quidquid *B. Ve.* (quicquid *Vi.* qui quid *Paul. C. Ves. edd.*) *Cf. c. 6.* ⁴) *Partim extat L. 12. §. 1. D. de incend. (47, 9).* ⁵) *Ex Dig. fecerunt Cdd. edd.* ⁶) *Ex Dig. Cf. 14, 2. §. 2. L. 1. §. ult. D. ad leg. Corn. de sic. (48, 8).*

humili modo *Ve.* humillimo *B. Vi. edd.* ⁷) *Ex Dig. sunt Cdd. edd.* ⁸) *Ex Dig. fecerunt Cdd. edd.* ⁹) *Cdd. puniuntur Dig. puniendi ed. Bl.* ²⁰) *Bl. supplevit ad similitudinem Dig. exilio nel deportatione Cuiac. cj.* ¹) *Cf. L. 11. D. de incend. (47, 9).* ²) *Cf. L. 9. D. de incend. (47, 9). supr. c. 2. 5.* ³) incendiarii *Cdd. edd.* ⁴) ad eam miserint *Vi.* id admiserint *B. Ve. ed. Bl.* ⁵) *Cf. 7, 4. §. 1. et 11, 4. 6.*

⁶) et eum doceret (docere *Ve.*) *Cdd. Cf. ad 2, 4.* ⁷) *Exstat L. 27. §. 7. D. ad leg. Aquil. (9, 2).*

diarius. 3. ²⁸ Si ⁹ quis insulam '(suam)' ³⁰ uoluerit exurere, et ignis etiam ad uicini insulam peruenerit, Aquilia tenebitur lege uicino: non minus etiam inquilinis ob res eorum exustas. et ita Labeo libro 'xv. responsorum' ¹ refert. 4. Sed si stipulam in agro tuo incenderis, ignisque euagatus ad praedium uicini peruenerit, et illud excusserit, Aquilia lex locum habeat, an in factum actio sit, fuit quaestionis. 5. Et plerisque Aquilia lex locum habere non uidetur, et ita Celsus libro xxxvii. digestorum scribit. Ait enim, si stipulam incendentes ignis 'effugerit,' ² Aquilia lege eum non teneri, sed in factum agendum, 'quia non principaliter hic exussit, sed dum aliud egit, sic ignis processit.' 6. Cuius sententia 'et' ³ rescripto diui Seueri comprobata est in haec uerba: 'Propter' ⁴ ignem, '(qui)' ⁵ pabuli gratia factus, culpa seruorum Veturiae Astiliae euagatus agrum tuum, ut proponis, depopulatus est, ad exemplum legis Aquiliae noxali iudicio 'acturus,' ⁶ si litis aestimatio permittitur, iudicium 'cum ea edere potes.' ⁷ Videlicet non est

²⁸) Exstat L. 27. §. 8. D. eod. ⁹) Vi. et Dig. Item si B. Ve. (qui scilicet novum caput hic incipiunt) ed. Bl. ³⁰) Supplevit. Excidit ob simile -sulam. In Dig. est uoluerit meam. Sed eadem postea pro lege habent etiam. Verius noster; cf. §. seq. ¹) B. responsorum xv. Vi. ed. Bl. responsorum v. Ve. ²) Ve. fugit B. effugit Vi. effugit ed. Bl. ³) Ex Pith. cj. . sit B. Ve. scit Vi. scilicet ed. Bl. ⁴) profliteri propter Cdd. ex male geminatione; vid. Zeitschr. XIII. p. 39. Praeses prouinciae si propter ed. Bl. ⁵) Scal. supplevit. ⁶) acturus (es) ed. Bl. ex cj. ⁷) cum adire potest B. Ve. kap. cii. adhire potest Vi. accommodare potest ed. Bl. De re si 'iudicium cum litis aestimatione' interpretaris de formula, quae detracta noxae deditio concipitur (quod feci Zeitschr. I. c.), dubitationem movet, quod huiusmodi formula potius iudicium 'sine noxae datione' vel 'detracta noxae datione' dici et solet et debet. Itaque rem nunc ex L. 26. D. ad leg. Aquil. (9, 2) iisque, quae 'Gatus' p. 112. disputavi, explicare malo. Ipsa lex Aquilia damnato reo, quanti ea res esset, dare, certi conditionem, ex infestatione duplandam, actori tribuerat; itaque is iudicium ex hac lege 'cum (sua) litis aestimatione' dictabat. Quam priscam severitatem praetor ad actiones, quas ipse sane omnino ad exemplum legis Aquiliae dabat, simpliciter transferre dubitavit. Itaque eas ut ceteras vulgares actiones concepit: nisi tamen ipse reus, ut cum litis aestimatione ageretur, permitteret, veluti, quod factum confitebatur, aut metuebat, ne iudex sine eiusmodi actoris

'uisa Aquilia³⁸ sufficere. 7. ⁹ Si 'fornacarius seruusue aedium conductoris coloniue⁴⁰ ad fornacem 'obdormisset, et ¹ uilla fuerit exusta, Neratius scribit, ex locato conuentum praestare debere, si negligens in eligendis ministeriis fuit. Ceterum si alius ignem subiecerit fornaci, alius negligenter custodierit, '(an tenebitur, qui subiecerit)?² Nam qui non custodit, nihil fecit: qui recte ignem subiecit, non peccauit: quemadmodum si hominem medicus recte secuerit, sed negligenter uel ipse, uel alius curauerit, Aquilia cessat.³ Quid ergo est? Et hic puto ad exemplum Aquiliae dandam actionem tam in eum, qui ad fornacem obdormiuit, uel negligenter custodiit, quam in medicum, qui negligenter curauit, siue homo periit, siue debilitatus est. Nec quisquam dixerit in eo, qui obdormiuit, rem eum humanam et naturalem passum, cum deberet uel ignem extinguere, uel ita munire, ut 'non euagaretur.⁴ 8. ⁵ Item libro VI. ex Viuiano relatum est: si furnum secundum parietem communem haberes, au damni iniuria tenearis? Et ait '(Proculus),⁶ agi non 'posse tecum⁷ Aquilia lege, quia nec cum eo, qui focum haberet: et ideo aequum putat, in factum actionem dandam. Sed non proponit exustum parietem. Sane enim quaeri potest, '(si)⁸ nondum mihi damnum dederis, 'sed⁹ ita ignem habeas, ut metuam, ne mihi detur, aequum sit, me interim actionem in factum impetrare? Fortassis enim de hoc senserit Proculus: nisi quis dixerit, damni 'infecti⁵⁰ sufficere cautionem. 9. ¹ Sed etsi qui serui inquilini insulam exusse-

aestimatione, maioris quam ipse actor litem aestimaturus esset. — Male Rudolf. *Rechtsgesch.* §. 42. not. 11. *cj.* praemittitur pro permittitur. ³⁸) visu. Aquilia *B.* visum Aquilia *Ve. Vi.* visum Aquiliam *ed. Bl.* ³⁹) *Est L. 27. §. 9. D. ad leg. Aquil.* (9, 2). ⁴⁰) forte seruus quae idem conductores coloni *B. Ve.* forte que eidem conductores colonia *Vi.* fornacarius seruus coloni *Dig. Cf. Zeitschr. XIII. p. 41.* ¹) *Malim: (cum) obdormisset.* ²) *Ex Dig. suppl. Bl.* ³) *Cf. L. 8 pr. L. 7. §. 6. D. ad leg. Aquil.* (9, 2). ⁴) *Ex Dig. euacaret B. Ve. euaderet Vi. euagaret ed. Bl.* ⁵) *Exstat L. 27. §. 10. D. eod. quibusdam mutatis.* ⁶) *Ex Dig. suppl. Vi.* ⁷) posset id *B.* possem id *Ve.* posse id *Vi.* *Fuerit initio tec'. Bl. ed.: posse.* ⁸) *Ex Dig.* ⁹) *Dig. et Cdd. ed. Bl.* ⁵⁰) *Dig. non facti (ex (i)ñ facti) Cdd. edd. Cf. L. 24. §. 7. D. de damn. inf. (39, 2).* ¹) *Pars exstat L. 27. §. 11. D. ad leg. Aquil. (9, 2).*

rint, libro x. Urseius refert, Sabinum respondisse, lege Aquilia seruorum nomine dominum noxali iudicio conueniendum: ex locato autem dominum teneri negat. Proculus autem respondit: cum coloni serui uillam exusserint, colonum uel ex locato, uel lege Aquilia teneri, ita ut colonus seruum possit noxae dedere: et si uno iudicio res 'sit⁵² iudicata, altero amplius non agendum.³ 10. ⁴Celsus libro xxvii. digestorum scribit: si cum apes meae ad tuas aduolassent, tu eas exusseris, quosdam negare, competere legis Aquiliae actionem, inter quos et Proculum, quasi apes domini mei non fuerint. Sed id falsum esse, Celsus ait, cum apes reuenire soleant, et fructui mihi sint. Sed Proculus eo mouetur, quod nec mansuetae, nec 'cista⁵ clausae fuerint. Ipse autem Celsus ait, nihil inter has et columbas interesse, quae si 'manus effugiunt,⁶ domitae⁷ tamen fugiunt.

Explicit titulus de incendiariis.

INCIPIT

(TIT.) XIII. DE TERMINO AMOTO.

Kap. I. Moyses dicit:¹ 1. Non transmoueabis terminos proximi tui, quos constituerunt patres tui, uel principes possessionis tuae.]

Kap. II. Paulus libro sententiarum (*primo*), sub titulo finium regundorum.² 1. In eum, qui per uim terminos 'deiecerit,³ uel 'amouerit,⁴ extra ordinem animaduertitur.

⁵²) esset Cdd. Dig. Sed es- ex res adhaesit. ³) Quae sequuntur in Dig., ipse Collator uidetur rescuisse. ⁴) In breue coacta haec habentur L. 27. §. 12. D. ad leg. Aquil. (9, 2).

⁵) ita Cdd. edd. Alii cj.: inclusae aut in alueo clausae, aut tamen clausae. ⁶) Ex Cuiac. cj. manu refugiunt Cdd. edd. Bl. Sen- sus est: etsi manus hominum evitant ac fugiunt, ut nec mansuetae nec mansuetae proprie dici possint. ⁷) domi Cdd. edd.; -tae ob sequens tamen periit. Est vero domitae: in uniuersum deposita feritate, ut et ipsa fuga hac domitura contineatur.

¹) Deuter. 19, 14. Cf. 27, 17. ²) = Paul. S. R. 1, 16. Cf. L. 1. 3 fin. D. de term. mot. (47, 21). L. 1. C. de accus. (9, 9). ³) Paul. Vis. deiecit Cdd. edd. ⁴) Paul. Vis. amouit B. Ve.

Kap. III. Ulpianus libro IX. de officio proconsulis, sub titulo de termino moto. 1. Eos, qui terminum mouerunt, non impune id facere debere, diuus Hadrianus Terentio Gentiano XVII. Kal. 'Septembr. cum Q. Rustico⁵ se tertio consule rescripsit: quo rescripto poenam uariam statuit. 2. Verba rescripti ita se habent:⁶ '(Quin)⁷ pessimum factum '(sit)⁷ eorum, qui terminos finium causa positos abstulerunt, dubitari non potest: poenae autem modus ex conditione personae et mente facientis magis statui potest. Nam si splendiores sunt personae, quae conuincuntur, non dubito, quin occupandorum aliorum finium causa id admiserint: et possunt in tempus, ut cuiusque 'patitur aetas,⁸ relegari: '(id est, si iuuenior, in longius, si senior, recisus. si uero alii negotium gesserunt et ministerio functi sunt, castigari)⁹ et sic in biennium aut triennium ad opus publicum dari. Quodsi per ignorantiam aut fortuito lapides usus causa furati sunt, sufficit eos uerberibus coerceri.'

Explicit titulus de termino amoto.

INCIPIT

(TIT.) XIV. DE PLAGIARIIS.

Kap. I. Moyses dicit:¹ 1. Quicumque plagiauerit quemquam in Israel, et uendiderit eum, morte moriatur.

Kap. II. Paulus libro sententiarum V. sub titulo ad legem Fabiam. 1. Lege Fabia tenetur, qui ciuem Romanum² ingenuum, libertinum, seruumue alienum celauerit,

ed. Bl. mouit Vi. ⁵) septembriarum Cdd. edd. et miror Bl., et hoc portentum verbi ferentem et consulatum hunc anno p. Chr. 140. assignantem, quo Hadrianus ante biennium mortuus erat. Tertium et ultimum consulatum eum cum Q. Iunio Rustico a. 119. gessisse constat. Itaque septembriarum ex septembr. c. q. rustico natum esse suspicor.

⁶) Idem resc. refertur ex Callistrato L. 2. D. de term. mot. (47, 21). ⁷) Ex Dig. ⁸) Ex Dig. compalitur Vi. ed. Bl. cum patitur B. Ve., quod cum factum est ex que. ⁹) Ex Dig. supplevi; apparet enim haec ob similiter desinentia relegari et castigari excidisse, nec interpretamentum sed partem rescripti esse.

¹) Exod. 21, 16. Cf. Deuteronom. 24, 7. ²) Suspicion exci-

uendiderit, uinixerit, comparauerit. 2. ³ Et olim quidem huius legis poena nummaria fuit: sed translata est cognitio in praefectos urbis,⁴ itemque praesidis prouinciae extra ordinem meruit animaduersionem. Ideoque humiliores aut in metallum dantur, aut in crucem tolluntur: honestiores adempta dimidia parte bonorum in perpetuum relegantur.⁵ 3. Si seruus sciente domino alienum seruum subtraxerit, uendiderit, celauerit, in ipsum dominum animaduertitur: quodsi id domino ignorante commiserit, in metallum datur.

Kap. III. Ulpianus libro IX. de officio proconsulis, sub titulo ad legem Fabiam. 1. Frequens est etiam legis Fabiae cognitio in tribunalibus praesidum: quamquam ⁶ (eam) quidam procuratores Caesaris usurpauerint, ⁷ quum Romae ⁸ tum in prouinciis. 2. Sed enim iam eo peruentum est constitutionibus, ut Romae quidem praefectus urbis solus super ea re cognoscat, si intra miliarium centesimum sit in Fabiam commissum.⁹ Enimuero si ultra centesimum, praefectorum praetorio erit cognitio (in Italia);¹⁰ in prouinciis¹ enim (est)² praesidum prouinciarum, nec aliter procuratori Caesaris haec cognitio iniungitur,³ quam (si)² praesidis partibus in prouincia fungatur. Plane post sententiam de Fabia latam procuratoris partes succedunt.⁴ 3. Vice praesidis⁵ tamen procurator, qui illam prouinciam regit, licet

disse Latinum; vid. 3, 3. Praeterea cf. Paul. S. R. 5, 6. §. 14. L. 1. L. 6. §. 2. D. de leg. Fab. (49, 15). L. 9. 15. C. ad leg. Fab. (9, 20). infr. 3, 4. 5. ³ Cf. Paul. l. c. L. 7. D. h. t. infr. 3, 1—3. ⁴ Cf. inscr. L. 7. C. ad leg. Fab. (9, 20). ⁵ Cf. I. Gothofr. ad L. un. Th. C. ad leg. Fab. (9, 18). ⁶ Supplevi; scriptum fuisse puta quamq. eam. ⁷ quam Cdd. tam ex Cuiac. cf. ed. Bl. ⁸ tam B. Vi. etiam Ve. quam ed. Bl. ⁹ Cf. L. 12. §. 18. D. de capt. (49, 15). L. 3. §. 1. D. h. t. in uia commissa Cdd. edd., quod nec ex Suet. Aug. 32. seruari potest. iniuria commissa Scal. et Pith. cf. ¹⁰ Supplevi, cum excidisset ob simile initio in. ¹ Ex Cuiac. cf. prouinciam B. Vi. prouincia Ve. ed. Bl. ² Supplevit Bl. ³ Cf. L. 4. C. ad leg. Fab. (9, 20). L. 2. C. de poen. (9, 47). L. 3. C. ubi caus. fisc. (3, 26). L. 3 pr. D. de offic. proc. Caes. (1, 19). ⁴ Cf. L. 1. 2. C. eod. ⁵ huius certe ad B. huius cerei modi Vi. huiusce rei et Ve. Huiusmodi ed. Bl. Sed vulgaris Caesaris procurator prouinciam regere dici non potest, et

de capitalibus causis cognoscere nec soleat,¹⁶ tamen ut de lege Fabia possit cognoscere, imp. Antoninus constituit. Item legis Iuliae de adulteriis coercendis constitutione imperatoris Antonini quaestionem accepit. 4. ⁷Lege autem Fabia tenetur, qui ciuem Romanum, (*Latinum, Italicum ingenuum*),⁸ eum denique,⁹ qui in Italia liberatus sit, celauerit, uiuxerit uinctumque habuerit, uendiderit, emerit, quique in eam rem socius fuerit: cui capite primo eiusdem legis poena iniungitur (*sestertium c milium*.) Si seruus insciente²⁰ domino fecerit, dominus eius *'sestertium'*¹ quinquaginta milibus eodem capite punitur.² 5. ³Eiusdem legis capite secundo tenetur, qui alieno seruo persuaserit, ut dominum fugiat, quique alienum seruum inuito domino celauerit, uendiderit, emerit dolo malo, quique in ea re socius fuerit: iubeturque populo *'sestertium'*⁴ quinquaginta milia dare. Et reliqua.

illam provinciam spectat ad illud 'si praesidis partibus in provincia fungatur'. Denique vulgaris procurator ex epistola Severi et Antonini (L. 16. §. 1. D. de public. 39, 4) ne in servum quidem, qui ex adulterio perpetrato in commissum ceciderat, poenam legis Iuliae statuere poterat; cuius quaestionem noster procurator etiam adversus liberos ex constitutione Antonini accepisse dicitur. Codicum vitium inde natum est, quod uice tanquam nota acciperetur pro (h)uiusce. Praeterea Vi. vestigia certissima servat vocis psidis.¹⁶ Scilicet civium Romanorum, nunc tantum honestiorum. Hoc enim sic interpretor, civibus forum huiusmodi procuratoris, hominis ad summum equestris ordinis, licuisse declinare ad ipsum imperatorem provocando (Act. apost. 25, 9, 10), cum et legati Caesaris pro praetore olim cives Romanos in gravioribus causis Roman mittere deberent (Plin. ep. 10, 97 (96). §. 4. Cf. ep. 83 fin. Ioseph. de b. Iud. 2, 12, 6.), itaque celeberrimam Pauli apostoli causam intelligo, a Festo procuratore ex provocatione ad imperatorem missi. Act. apost. 1. c. Nihil vero probat ut in bello civili patrum quod Tacit. H. 2, 16. narrat. Ceterum cf. Lipsium ad Suet. Claud. 12. ⁷) Cf. not. 2. ⁸) Hi omitti non poterant, si etiam omnes in Italia liberatos lex spectabat. ⁹) Ex Io. Cannegieteri cj. eundemque B. Vi. eiusdemque Ve. eumue ed. Bl. ²⁰) si servus qui sciente Cdd. si servus sciente ed. Bl. Vid. Zeitschr. XIII. p. 42. ¹) sextertiis B. rexcertis Vi. sestertiis Ve. ed. Bl. ²) Cf. L. 12. D. de manum. (40, 1). L. 12. §. 16. D. de capt. (49, 15). supr. 2, 3. ³) Cf. Cic. pro C. Rabir. 3. L. 1. §. 2. D. de fugit. (11, 4). L. 2 pr. §. 1. L. 3. 5. 6 pr. §. 1. D. h. t. L. 1. 2. 6. 9. 10. C. eod. ⁴) extertiam B. Ve. sestertia Vi. ed. Bl.

6. Sciendum tamen est, ex nouellis constitutionibus²⁵ capitali sententia plagiatores pro atrocitate facti puniendos: quamuis et Paulus relatis supra speciebus crucis et metalli huiusmodi reis inrogauerit poenam.

Explicit titulus de plagiariis.

INCIPIT

(TIT.) XV.¹ DE MATHEMATICIS, (MALEFICIS) ET MANICHAËIS.

Kap. 1. Moyses dicit:² 1. Non inueniatur in te, qui lustret filium tuum aut filiam tuam, nec diuinus, apud quem sortes tollas: nec consentias uenenariis impostoribus, qui dicunt, quid conceptum habeat mulier, quoniam fabulae seductoriae sunt. Nec attendas³ prodigia, nec interrogas mortuos. 2. Non inueniatur in te augurator, nec inspector auium, nec maleficus, aut incantator, nec Pythonem habens in uentre, nec aruspex, nec interrogator mortuorum, nec portenta inspiciens. 3. Omnia namque ista a Domino deo tuo damnata sunt, et qui fecerit haec. Propter has enim abominaciones deus eradicauit Chananaeos⁴ a facie tua;⁵ 4. tu autem perfectus eris ante Dominum deum tuum: 5. gentes enim istae, quas tu possidebis, auguria et sortes et diuinationes audiebant.

Kap. II. Ulpianus libro VII. de officio proconsulis, sub titulo de mathematicis et uaticinatoribus. 1. Praeterea interdicta⁶ est mathematicorum callida impostura et opinatae artis⁷ persuasio.⁸ Nec hodie primum interdicti eis placuit, sed uetus haec prohibitio est.⁹ Denique

²⁵) L. 7. 16. C. h. t. L. un. Th. C. eod. (9, 18), quae sunt Diocl. et Max. et Constantini.

¹) B. om. Ve. Vi. ²) Deuteron. 18, 10—14., sed sententia ad usum temporis istius formata. ³) intendas Cdd. edd. ⁴) caldeos B. chaldaeos Ve. Vi. Chaldaeos edd. ⁵) tuam Vi. sua B. Ve. edd. ⁶) interdictum Vi. Ve. ed. Bl. interdictos B. ⁷) obstinacitate B. opinatam sed corr. obstinatam Vi. obstinata Ve. ed. Bl. ⁸) B. persuasionem Vi. persuasione Ve. ed. Bl. ⁹) Cf. I. Lips. exc. ad Tacit. A. 2, 32. Marquardt Röm. Alterth. IV. p. 100.

exstat senatusconsultum Pomponio et Rufo ¹⁰ 'coss. factum, quo cauetur, ut mathematicis, Chaldaeis, ariolis et ceteris, qui ¹ 'simile inceptum ¹ 'fecerint, ² aqua et igni interdicitur, omniaque bona eorum publicentur: et si externarum gentium quis id fecerit, ut in eum animaduertatur. 2. ³ Sed fuit quaesitum, utrum scientia huiusmodi hominum puniatur, an exercitio et professio. (Et) quidem apud ueteres dicebatur, professionem eorum, non notitiam, esse prohibitam. Postea uariatum; nec dissimulandum est, nonnunquam inrepsisse in usum, ut etiam profiterentur et publice se praeberent. Quod quidem magis per contumaciam et temeritatem eorum factum est, qui ⁴ 'nisi erant uel consulere, uel exercere, quam quod fuerat permissum. 3. ⁵ Saepissime denique interdictum est fere ab omnibus principibus, ne quis omnino huiusmodi ineptiis se immisceret, et uarie puniti sunt hi, qui id exercuerunt, pro mensura ⁶ 'scilicet consultationis. Nam qui de principis salute ⁷ '(consuluere), capite puniti sunt, uel qua alia poena grauiore adfecti; enimvero si qui de sua suorumque, leuius. Inter hos ⁸ 'qui habentur uaticinatores, ⁹ 'hi quoque plectendi sunt, quoniam nonnunquam contra publicam quietem imperiumque populi Romani improbandas artes exercent. 4. Exstat denique ²⁰ 'decretum diui Pii ad Pacatum, legatum prouinciae Lugdunensis, cuius rescripti uerba quia multa sunt, de fine eius ¹ 'ad locum haec pauca subieci. 5. Denique et

¹⁰) consules B. conss. *Ve. ed. Bl. Sunt a. 17. Cf. Tacit. A. 2, 32. Dio 57, 15., qui ad a. 16. hoc SC. reiciunt.* ¹) Quod de temerarie ausis dici solet, similem incertum Cdd. s. quaestum ex Lips. *cj. ed. Bl. s. artem Pith. cj. Neque vero tantum, qui quaestus causa facerent, punire, neque artem, quae opinata erat, dicere senatus uoluit.* ²) Ex Schult. *cj. fecerunt Cdd. ed. Bl.*

³) Cf. Paul. S. R. 5, 21. §. 4. et 5, 23. §. 18. L. 3. 8. Th. C. de malef. (9, 16) ibique Gothofr. ⁴) Matim insuerant. *Pith. cj.: ausi erant.* ⁵) Cf. Paul. S. R. 5, 21. §. 3. ⁶) *Ve. scilicet et B. Vi. Fortasse: scelestae.* ⁷) *Supplevi.* ⁸) habentur quam Cdd. habentur etiam ex Schult. *cj. ed. Bl. Sed nota q. (qui) ad leuius male relata facile quam explicari et ante uaticinatores poni potuit.* ⁹) (sed) hi ex *cj. Bl. ed.* ²⁰) *Forma rescripti ad consultationem ex appellatione emissum. Cf. Fr. Vat. §. 113.*

¹) Cf. Brisson. de V. S. s. v. ad l. Sed mihi significare uidentur: quae ad locum pertinent, huc faciunt. ²) Schult. rescripti

dius Marcus eum, qui motu Cassiano²³ uaticinatus erat, et multa quasi ex instinctu deorum dixerat, in insulam Syrum relegauit. 6. 'Et sane non debent impune ferri huiusmodi homines, qui sub obtentu 'monituum⁴ deorum quaedam uel enuntiant, uel iactant, uel scientes 'eos fingunt.'⁵

Kap. III. Gregorianus libro 'XIII.⁶ sub titulo de maleficis et Manichaeis.⁷ Imp. Maximianus, Diocletianus et Maximinus nobilissimi AAA. Iuliano proconsuli Africae. 1. Otia maxima interdum homines incommodioris conditionis naturae humanae modum excedere hortantur, et quaedam genera inanissima ac turpissima doctrinae 'superstitiosis⁸ inducere suadent, ut sui erroris arbitrio pertrahere et alios multos uideantur, Iuliane karissime. 2. ⁹Sed dii immortales prouidentia sua ordinare et disponere dignati sunt, quae bona et uera sunt, ut multorum et bonorum et egregiorum uirorum '(ore),³⁰ et sapientissimorum consilio et tractatu inlibata probarentur et statuerentur: quibus nec obuiam ire, nec resistere fas est, neque reprehendi a noua uetus religio debet. Maximi enim criminis est, retractare, quae semel 'ab antiquitate¹ sta-

verba interdicisse putat. Mihi persuasum est, ea, quae §. 6. continentur, haec ipsa verba esse, a librariis, quos quod ante legerant de fine eius — subieci decepit, ad finem totius excerpti reiecta. Itaque ea verba certe allegationis signis distinxit. ²³) a. 175., de quo vid. L. 7 pr. C. ad leg. Iul. mai. (9, 8). Capitolin. M. Anton. 15. Ver. 8. Vulcat. in Auid. Tertull. apol. 35. ⁴) et monitu B. Ve. edd. et monitum Vi. Cf. Cic. divin. 2, 41. Tacit. Hist. 4, 81. Orell. Inscr. 1872. 1790. Gruter. 102, 1. et de plurali Plin. paneg. 76. reuererique numinum monitus, Plin. N. H. 2, 7, 5. Val. Flacc. 1, 27. ⁵) Sic Cdd. conlingunt ex Pith. cj. ed. Bl. Spectat hoc ad eos, qui ipsa deorum oracula vel monitus a se factos edunt. ⁶) VII. B. VI. Ve. VIII. cj. Schult. Verius Haenel. ad lib. XIV. retulit. ⁷) De hac const. vid. quos citant Bl. ad h. l. Haenel. ad Greg. C. p. 44. Inscriptio sine dubio corrupta est. Imp. Diocletianus et Maximianus AA. et Constantius et Maximianus nobilissimi CC. cj. probabilis Momseni ad Fr. Vat. p. 405. ⁸) superstitionis Cdd. superstitioni ed. Bl. De usu loquendi cf. Vellei. 2, 36. §. 1. ⁹) Cf. Dionys. 2, 49. Liv. 1, 19. 39, 18. Polyb. 6, 54. Paul. S. R. 5, 21. §. 2. ³⁰) Supplevi absumentum vicino uirorū. Sic Suet. Iul. 88. decernentium ore etc., quibus ti opponuntur, quorum consilio usi sunt. ¹) Ex Bilderdyk. cj. antiquus Baron. ab antiquis Cdd. edd.

tuta et definita, suum statum et cursum tenent ac possident. 3. Unde pertinaciam pravae mentis nequissimorum hominum punire ingens nobis studium est: hi enim, qui novellas et inauditas sectas veteribus religionibus opponunt, 'ui³² pro arbitrio suo prauo excludunt, quae diuinitus concessa sunt quondam nobis. 4. De quibus sollertia tua serenitati nostrae retulit, Manichaeos, 'audiuimus eos³ nuperrime, ueluti noua '(ac)⁴ inopinata prodigia in hunc mundum de Persica aduersaria nobis gente progressa uel orta esse, et multa faciuora ibi committere; populos namque quietos 'perturbare,⁵ nec non et ciuitatibus maxima detrimenta 'inferre:⁶ et uerendum est, ne forte, ut fieri adsolet, accedenti tempore conentur 'execranda consuetudine et scaeuia lege⁷ Persarum innocentioris naturae homines, Romanam gentem modestam atque tranquillam, et uniuersum orbem nostrum ueluti uenenis 'anguis maliuoli⁸ inficere. 5. Et quia omnia, quae pandit prudentia tua in relatione religionis illorum, genera maleficiorum 'statuunt⁹ euidentissimorum, 'exquisita⁴⁰ 'arte adinuenta¹ (ac)² commenta: ideo aerumnas atque poenas debitas et condignas illis statuimus. 6. Iubemus namque, auctores. quidem ac principes una cum abominandis scripturis eorum seueriori poenae subici, ita ut flammeis ignibus exurantur: 'consectaneos³ uero, et usque 'aduersus deos⁴ contentiosos

³²) ut *Cdd. edd.* ³) *B.* audimus eos *Ve. Vi.* eos eiecit *Bl. Haenel. scripsit Manichaeis.* ⁴) *Supplevi.* ⁵) turbare *ed. Bl. ex errore, qui Haen. fefellit.* ⁶) *De Pith. cj.* inserere *Cdd. edd.* ingerere *Schull. cj.* ⁷) execrandas consuetudines (et grande consuetudinem *Vi.*) et isteas (seuas *Vi.* sceuas *Ve.*) leges *Cdd. Pith. retento accusativo praefixit per. Ita ed. Bl.* ⁸) de suis maliuolis *Cdd.* suis maliuolis *edd.* ⁹) *Ex cj. Bl. ed.* statutis *B.* statutum *Vi.* statuti *Ve.* statuis *cj. Lachm. Haenel., ille comma ante religionis poni iubens.* statuunt, in quo verbo imperatores ludunt, est: indubitanter sistunt ac probant. ⁴⁰) (atque) exquisita *Bl. ed. ex cj.* ¹) et adinuenta *B. Ve. ed. Bl. et inuenta Vi.* ²) *Ex vicinis litteris geminavi.* ³) i. e. qui eiusdem sectae sunt, ut saepius apud *Sidonium.* consentaneos *B. Vi. edd.* consentaneus *Ve.* consecrantes *Baron.* ⁴) ad eos *Cdd., ut puto, ex adu deos factum.* adeo *edd., quod non intelligo.* Consectaneos ita demum, si persistant in oppugnatione deorum *Rom.,* morte plecti *Impp. volunt. Cf. §. 2.*

capite puniri praecipimus, et eorum bona fisco nostro uiudicari sancimus. 7. Si qui sane etiam honorati, aut cuiuslibet dignitatis, uel maioris, personae ad hanc inauditam et turpem, atque per omnia infamem sectam, uel ad doctrinam Persarum se transtulerint, eorum patrimonia fisco nostro adsociari facies, 'ipsoque⁴⁵ Foenensibus uel Proconensibus metallis⁶ dari. 8. Ut igitur stirpitus amputari mala haec nequitia de saeculo beatissimo nostro possit, deuotio tua iussis ac statutis tranquillitatis nostrae maturius obsecundare' (*ne cunctetur*).⁷ Dat. pridie Kal. Aprilis, Alexandriae.⁸

Explicit titulus de mathematicis, maleficis et Manichaeis.

INCIPIT

TIT. XVI. DE LEGITIMA SVCCESIONE.¹

Kap. I. Scriptura diuina sic dicit:² 1. Filiae Salfadae, adstantes ante Moysen et Eleazarum 'sacerdotem³ et principes atque omuem senatum filiorum Israel in foribus tabernaculi testimonii, dixerunt: 2. 'Pater noster mortuus est: et filii non fuerunt ei, sed filiae. 3. Et ideo non deleatur nomen patris nostri de medio tribus suae. Non est ei masculus. Date nobis possessionem in medio fratrum patris nostri.' 4. Et obtulit Moyses petitionem earum 'Domino deo.⁴ 5. Et locutus est Dominus Moysi dicens: 6. 'Recte filiae Salfadae locutae sunt: et ideo dabitis eis possessionem hereditatis in medio fratrum patris earum. 7. Et dices haec filiis Israel: Homo si decesserit, et filios non habuerit, '(dabitis hereditatem eius filiae eius. 8. Si filiam non habuerit, dabitis fratribus eius. 9. Si fratres non habuerit, dabitis patruis

⁴⁵) *Baron.* ipsos quoque *B. edd.* ipsi quoque *Vi.* ipso quoque *Ve.* ⁶) *Quorum illud in Arabia, hoc in insula ad Propontidem exercebatur, utrumque habitum letiferum. Vid. scriptores a Pithoeo et Blum. ad h. l. laudatos.* ⁷) *Quod ob similitudinem vocis obsecundare periisse videtur. festinet ex Pith. cj. suppl. edd.* ⁸) *a. 292—295. ut videtur.*

¹) *Haec integra habet B.* ²) *Numer. 27, 1—11.* ³) *B. sacerdotes Ve. Vi. ed. Bl.* ⁴) *B. Ve. coram deo Vi. ed. Bl.*

eius. 10. Si patruos non habuerit,)⁵ dabit is hereditatem proximo 'eorum⁶ de tribu eius: et possidebit omnia eius. Et erit haec filiis Israel iustificatio iudiciorum, secundum quae constituit Dominus Moysi.⁷

Kap. II. Gaius institutionum libro III. legitimas sic ordinat successiones:⁷ 1. ⁸Intestatorum hereditates lege duodecim tabularum primum ad suos heredes pertinent. 2. ⁹Sui autem heredes existimantur liberi, qui in potestate morientis fuerunt, ueluti filius filiae, nepos neptis (ex filio), pronepos proneptis ex nepote filio nato prognatus prognatae. Nec interest, (utrum) naturales (sint) liberi, an adoptiui. Ita demum tamen nepos neptis et pronepos proneptis suorum heredum numero sunt, si praecedens persona desierit (in potestate parentis esse, siue morte id acciderit), siue alia ratione, ueluti emancipatione. Nam si per id tempus, quo quis moritur, filius in potestate eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. Idem et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegemus. 3. ¹⁰Uxor quoque, quae in manu 'morientis' est, ei sua heres est, quia filiae loco est: item nurus, quae in filii manu est, nam et haec neptis loco est. Sed ita demum erit sua heres, (si) filius, cuius in 'manu fuit,'² cum pater moritur, in potestate eius non sit. Idemque dicimus et de ea, quae in nepotis manu matrimonii causa sit, quia proneptis loco est. 4. ³Postumi quoque, qui si uiuo parente nati essent, in potestate eius futuri forent, sui heredes sunt. 5. Idem iuris est de his, quorum nomine ex lege Aelia Sentia, uel ex senatusconsulto post

⁵) Haec ad sensum et ceterorum similitudinem supplui. Excidisse enim ea et quidem propter ὁμοιοτέλετον, luce clarius est.

⁶) Corruptum. Fortasse leg.: reliquorum vel cognatorum (hebr.: 'scheer'). Et puto, Pariatorem in his etiam gentilium similitudinem inuenisse sibi visum esse.

⁷) = Gai. 3, 1—17., sed §§. 1—5. ex h. l. restitutae sunt. ⁸) §. 1. I. de hered. q. ab int. (3, 1).

⁹) = §. 2. I. eod., ex qua quaedam suppleta vel correctae sunt. ¹⁰) Cf. Gai. 1, 114. 2, 139, 159. 3, 40. Ulp. 22, 14. 23, 3. 29, 1. Gell. 19, 6.

¹) eius Cdd. edd. Cf. §. 2. init. Scilicet prior pars v. morientis ob similitudinem v. manu perit.

²) manus eius B. manu eius Ve. Vi. manu erit edd.

³) = §. 2 fin. I. t. c.

mortem patris causa '(probat^{ur}: nam et hi, uiuo patre cau-
sa)¹⁴ probata, in potestate eius futuri essent. 6. '(Quod)⁴
etiam de eo filio, qui ex prima secundaue mancipatione post
mortem patris manumittitur, intellegemus. 7. '(Igitur)⁴ cum
filius filiaue, et ex altero filio nepotes neptesue 'extent,⁵ pa-
riter ad hereditatem uocantur: nec qui gradu proximior est,
ulteriorem excludit. Aequum enim uidebatur, nepotes neptesue
in patris sui locum portionemque succedere. Pari ratione et
sinepos neptisue sit ex filio, et ex nepote pronepos proneptisue,
simul '(omnes)⁴ uocantur '(ad hereditatem).⁴ 8. Et quia
placebat, nepotes neptesue, item pronepotes proneptesue in
patris sui locum succedere, conueniens esse uisum est, non
in capita, sed in stirpes 'hereditatem⁶ diuidi, '(ita)⁴ ut filius
partem dimidiam hereditatis ferat, '(et)⁴ ex altero filio duo
pluresue nepotes alteram dimidiam: item si ex duobus filiis
nepotes extent, et ex altero filio unus forte, uel duo, ex altero
tres aut quattuor, '(ad unum aut ad duos dimidia pars per-
tineat, et ad tres aut quattuor)⁴ altera dimidia.

De agnatis. 9. Si nullus sit suorum heredum, tunc
hereditas pertinet ex eadem lege duodecim tabularum ad agna-
tos. 10. Vocantur autem agnati, qui legitima cognatione
iuncti sunt. Legitima autem cognatio haec est, quae per uiri-
lis sexus personas coniungitur: itaque eodem patre nati fratres
agnati sibi sunt, qui etiam consanguinei uocantur; nec requi-
ritur, an '(etiam)⁷ matrem eandem habuerint. Item patruus
fratris filio, et inuicem is illi agnatus est. Eodem numero
sunt fratres patruales inter se, id est, qui ex duobus fratribus
progenerati sunt, quos plerique etiam consobrinos uocant:
qua ratione scilicet etiam ad plures gradus agnationis per-
uenire poterimus. 11. Non tamen omnibus simul agnatis dat
lex duodecim tabularum hereditatem, sed his, qui tunc, '(cum)⁷
certum est, aliquem intestato decessisse, proximo gradu sunt.
12. Nec in eo iure successio est: ideoque si '(agnatus)⁸ pro-

¹⁴) *Ex Gai. Ver.* ⁵) existent *Cdd.* (existente *Vi.*) extant *Gai. Ver. edd.* ⁶) *Vi. Inst.* hereditatis *Ve. B.* hereditates *ed. Bl. Gai. Ver.* ⁷) *Ex Gai. Ver.* ⁸) *Ex Gai. Ver.* Quod vero *Cdd.* hic habent heredes *B.* heredem *Ve. Vi. et inde edd.* heres, est notata vox hereditatem, quae cum suum locum, cui eam postea

ximus 'hereditatem omiserit,¹⁹ uel antequam 'adierit,²⁰ decesserit, sequentibus nihil iuris ex lege competit. 13. Ideo autem non mortis tempore, quis proximus 'eorum sit,¹ requiramus, sed eo tempore, quo certum fuerit, aliquem intestatum decessisse, quia si quis testamento facto decesserit, melius esse uisum est, tunc '(ex iis)¹⁷ requiri proximum, cum certum esse coeperit, neminem ex eo testamento heredem fore. 14. Quod ad feminas tamen attinet, '(in)¹⁷ hoc iure aliud in ipsarum hereditatibus capiendis placuit, aliud in ceterorum² ab his capiendis. Nam feminarum hereditates proinde '(ad nos)¹⁷ agnationis iure redeunt, atque masculorum: nostrae uero hereditates ad feminas ultra consanguineorum gradum non pertinent. Itaque soror fratri sororiue legitima heres est: amita uero et fratris filia '(legitima)¹⁷ heres esse non potest. Sororis autem nobis loco est etiam mater aut nouerca, quae per in manum conuentionem apud patrem nostrum ius filiae consecuta est. 15. Si ei, qui defunctus erit, sit frater et alterius fratris filius, sicut ex superioribus intellegitur, frater potior est, quia gradu praecedit: sed alia facta '(est)³ iuris interpretatio inter suos heredes. 16. Quodsi defuncti nullus frater extet, sed sint liberi fratrum, ad omnes quidem hereditas pertinet: sed quaesitum est, si dispari 'forte numero sint⁴ nati, '(uelut)⁵ ex uno unus uel duo, et ex altero tres 'uel⁶ quattuor, utrum in stirpes diuidenda sit hereditas, sicut inter suos heredes iuris est, an potius in capita. Iam dudum tamen placuit, in capita diuidendam '(esse)¹⁷ hereditatem: itaque quotquot erunt ab utraque parte personae, in tot portiones hereditas diuidetur, '(ita) ut⁷ singuli singulas portiones 'ferant.⁸

restituimus, amisisset, partim huc, partim post antequam aberravit.

¹⁹) Ita Gai. Ver. ²⁰) hereditatem adierit Cdd. edd. ¹) erit Ve. Vi. (om. B.) edd. sit Goesch. cj. Sed factum illud ex eorsit; et ita demum postea ex iis dici poterat. ²) Quod Bl. hic ex Gai. Ver. supplevit bonis, glossema mihi uidetur. ³) Ex Gai. Ver., quanquam quaeritur, annon legendum sit: licet alia facta sit. ⁴) Sic Gai. Ver. numero sint forte Cdd. edd. ⁵) Ex Gai. Ver. supplevi, ut ego schedas interpretor. ⁶) Sic Gai. Ver. aut Cdd. edd. ⁷) Gai. Ver. et Cdd. edd. ⁸) Gai. Ver. fuerunt B. fecerunt Vi. ferent ed. Bl.

17. Si nullus agnatus sit, eadem lex duodecim tabularum gentiles ad hereditatem uocat. Qui sint autem gentiles, primo commentario retulimus: et cum illic admonuerimus, '(totum)¹⁷ gentilicium ius in desuetudinem abiisse, superuacuum est hoc quoque loco, de ea re curiosius tractare.

Kap. III. Paulus libro sententiarum IV. sub titulo de intestatorum successionibus.²⁹ 1. Intestati '(et hi)³⁰ dicuntur, qui testamentum '(fecerunt, cum)¹ facere non 'possent,² uel ipsi linum, ut intestati decederent, abruperunt:³ uel hi, quorum hereditas repudiata est, 'heredisue⁴ condicio defecerit, '(quiue capite minuti fuerint).⁵ 'nisi⁶ iure praetorio 'facto testamento obiecta doli exceptione⁷ 'obtinetur hereditas. 2. li,⁸ quorum testamenta '(a postumo)⁹ rumpuntur, aut '(ut inopia)⁴⁰ inrita fiunt, 'ipsi quidem

²⁹) Qui tit. est Paul. S. R. 4, 8., sed nunc maiore ex parte ex nostro restitutus. Ad §. 1. cf. pr. I. de hered. q. ab int. (3, 1).

³⁰) Supplevi ex vicinis litteris. ¹) Omissum, quia scriptum fuerat: fecerunt. Ceterum alio modo de hac re disputat Ulp. L. 1 pr. D. de suis (38, 16). ²) possunt Cdd. edd. ³) Cf. L. 1. §. 10. D. de B. P. S. T. (37, 11). L. 4. D. de his q. in test. del. (28, 4). L. 30. C. de testam. (6, 23). ⁴) cuiusue Vi. edd. cuius uel Ve. cuius nec B. eiusue Lachm. cj., sed heres, non hereditas conditione deficitur: Gai. 2, 144. Scriptum fuerat: hdisue.

⁵) Plura fortasse initio exciderunt, velut uel mors cretionisue finis additionem praeuenerit (Gai. 2, 144); quod uero suppleuimus necessario iis, quae sequuntur, requiritur. ⁶) sine Cdd., quod litterarum transpositarum vitium in iis frequens est. sane edd. ⁷) factum testamentum abiecta doli expectatione (expectationem Vi.) Cdd. f. l. obiecta d. exceptione Pith. cj. ed. Bl. (sed is tamen abiecta). ⁸) obtinebit (optinebit Vi.) eorum Cdd., quod ex obtinebitur h.ii factum est. obtinebit, li. ed. Bl. Quod Lachm. commentus est: siue iure praetorio f. t. o. d. e. obtinebitur et ad L. 11. §i 2. D. de b. p. s. t. (37, 11) casum priorem retulit, ferri non potest; nam ut taceam, totum casum sine nostro supplemento initio facto intelligi non posse (id quod etiam Leistii rationem de bon. poss. II. b. p. 84. refellit), nec potest eadem hereditas, quae antea erat testamentaria, nunc (quod Lachm. uult) legitima intelligi. Casus, de quo sentit Paullus, is est, quem Papin. L. 11. cit. in fine tractat uerbis 'Plane si' etc. Cf. Gai. 2, 120. ⁹) Supplevi fere sola geminatione vicinarum utrinque litterarum, cum scriptum esset a pumo (etiam o, modo transpositum, seruat B.: rumpuntur pro pumo rumpuntur).

⁴⁰) Eadem ratione sanavi.

iure testamenti⁴¹ decedunt, sed per consequentias sublato testamento intestati 'redduntur.² 3. Intestatorum hereditas lege duodecim tabularum primum suis 'heredibus,³ deinde '(consanguineis) et agnatis, et⁴ 'aliquando⁵ quoque gentilibus deferbatur. Sane consanguineos lex non '(aperte) adprehenderat; (at)⁶ interpretatione prudentium⁷ primum inter agnatos locum acceperunt. 4. Sui heredes sunt hi: primo loco filius, filia in potestate patris constituti; nec interest, adoptiui sint, an naturales, 'sed⁸ secundum legem Iuliam 'Papiamque⁹ quaesiti. 5.⁵⁰ 'Modo maneat in potestate,¹ qui sui heredes sunt, ipso iure heredes etiam ignorantes constituuntur, ut furiosi, aut infantes et peregrinantes: quibus bonorum 'possessio nisi² propter praetoriam actionem non erit necessaria. 6. 3' Suis⁴ heredibus adeo a morte testato-

⁴¹) Pro ipsi Cdd. edd.: ipso; deinde testamenti B. testati Ve. Vi. ed. Bl. Cf. Paul. S. R. 3, 4^a. §. 10. Antea (Zeitschr. XIII. p. 46.) coniecēram initio pro ipso. ²) decedunt Cdd. edd. Testamenti destituti casum non his sed superioris Si speciebus Paulus adnumerat, quia testator et heres, cuius familiae emptor locum obtinet, testamentum facere videntur, ut si heres non existat, neque testamentum factum esse intelligatur. ³) Sic Vi. Ve. hereditatibus B. heredibus datur ed. mea prior. ⁴) agnatis et B. agnatis est et Ve. agnatis est Vi. Itaque est ex et transposito natum puto. Vocem consanguineis vero excidisse, duo argumento sunt: quod sequitur Sane consanguineos etc. et quod ibi omnes Cdd. habent consanguineis, quae vox sc. ex margine eo aberraverat et consanguineos expulerat. ⁵) i. e. olim, quamdiu ius gentilicium in usu erat. ⁶) Sensu exigente ex vicinis supplēvi. adprehenderat B. ed. Bl. apphenderat Ve. adprehenderet Vi. ⁷) Tum scilicet, cum Voconiana ratione (infr. §. 20.) feminae 'agnati proximi' appellatione contineri negarentur, consanguineorum quasi novo ordine invento, ne etiam secundo gradu, quo quasi sui heredis iure hereditas obtinetur, feminae excluderentur. ⁸) et B. edd. eos Ve. Vi. ⁹) Ex Schult. cf. Papiamue ed. Bl. Intellige legem de maritandis ordinibus. Cf. Fr. Val. §. 168. ⁵⁰) Cf. §. 3. I. de hered. q. ab int. (3, 1). L. 8. C. de suis (6, 55). L. 14. D. eod. (38, 16). L. 63. D. de acq. hered. (29, 2). ¹) In edd. haec verba finem faciunt praecedentis Si; at ibi iam dictum erat in potestate patris constituti. ²) possessionis B. Ve. possessiones Vi. possessio ed. Bl. De re cf. Gai. 3, 34. ³) Cf. §. 3. I. de hered. q. ab int. (3, 1). L. 11. D. de lib. et post. (28, 2). L. 11. 57 pr. D. de acq. her. (29, 2). ⁴) sui B. suis Ve. Vi.

ris rerum hereditariarum dominium continuatur, ut nec 'tutoris⁵⁵ auctoritas 'pupillo,⁶ nec 'furioso⁷ curator sit necessarius, nec si forte soluendo '(non)⁸ sit hereditas: quamvis etiam furiosus, si resipuerit, et pupillus, si adoleuerit, abstinere possint. 7. ⁹Post mortem patris natus, uel ab hostibus reuersus, aut ex primo secundoue mancipio manumissus, cuiusue erroris causa probata '(est),⁶⁰ licet non fuerint in potestate, sui tamen patri heredes efficiuntur. 8. ¹Post filios, filias ad intestatorum successionem inter suos ueniunt nepotes, neptes, pronepotes, proneptes, ac deinde masculino sexu post filium descendentes, si 'nullo² parentum impedimento 'ipsi³ in aui potestate, uel proaui familia 'remanserint:⁴ parentes enim liberis suis, cum quibus in potestate fuerunt ipsi, ordine successionis obsistunt. 9. ⁵Filius, (si)⁶ cum nepotibus ex alio filio susceptis in familia 'retinetur,⁷ ad intestati patris successionem cum fratris filiis 'uocatur:⁸ quibus in patris sui partem uenientibus, hereditas in stirpes, non in capita diuiditur, ita ut unus filius et plures nepotes singulos semisses habeant. Idemque euenit, si auo ex duobus filiis impari numero nepotes successerint. 10. Ex filia nepotes sui heredes non sunt: in aui enim materni potestate alienam familiam sequentes ipsa ratione esse non possunt. 11. ⁹Eo tempore suus heres constituendus est, quo certum est, aliquem intestatum decessisse: '(secundum)⁷⁰ quod ex euentu deficientis conditionis 'nepos is,¹ qui uiuo

In suis ed. Bl. ⁵⁵ Bl. per errorem omisit. ⁶ B. pupillū Ve. pupillis Vi. ed. Bl. ⁷ furiosis Cdd. edd. ⁸ Suppl. Pith. ⁹ Cf. supr. c. 2, 4—6. §. 4. I. de her. q. ab int. (3, 1). ⁶⁰ Supplevi. ¹ Cf. supr. c. 2, 2. ² Vi. Ve. nullum B. nullus ed. Bl. ³ Cdd. ipsis ed. Bl. ⁴ Ex Scal. cj. permanere Vi. remanserit Ve. remanserit B. ed. Bl. ⁵ Cf. supr. c. 2, 7. 8. ⁶ filius Cdd. filii si ed. Bl. ⁷ retinentur Cdd. edd. ⁸ uocantur Cdd. edd. ⁹ Cf. §§. 7. 8. I. de her. q. ab int. (3, 1). ⁷⁰ Geminando -se et quod fere effici potest. ¹ et certum nepotis Vi. et ortū nepotis Ve. et hortū nepotis B. et ortu nepotis edd. Sed ortum nepotis quis et quo sensu unquam dixerit, velim scire. Accedit, quod totus locus, ut adhuc legebatur, sensu caret. Quod cum eo maxime effectum sit, quod post auo in Cdd. et edd. desiderabatur vox conceptus (cf. §. 8. I. cit.), nullus dubito, quin haec vox, olim scripta c'ceptus, huc aberrauerit, ubi

auo 'conceptus,⁷² post mortem patris natus '(est, suus) fieri³ potest.⁴ 12. Quem filius emancipatus susceperit, uel adoptauit, sui heredis locum in aui successione, sicut ipse pater, obtinere non potest. Adoptiuus tamen 'ne⁵ quasi cognatus bonorum possessionem eius petere potest.⁶ 13. ⁷Si sui heredes non sunt, ad agnatos legitima hereditas pertinebit,⁸ inter quos primum locum consanguinei obtinent. Agnati autem sunt cognati uiriliter sexus per uirilem descendentes '(sexum):⁹ sicut filius fratris, et patruus, et deinceps tota successio. 14. ⁸⁰Inter agnatos et cognatos hoc interest, (quod) in agnatis etiam cognati continentur, inter cognatos uero agnati non comprehenduntur. Et ideo patruus et agnatus est et cognatus, auunculus autem cognatus tantummodo est. 15. ¹Consanguinei sunt eodem patre nati, licet diuersis matribus, qui in potestate fuerunt mortis tempore: adoptiuus quoque frater, si non sit emancipatus, et hi, qui post mortem patris nati sunt, uel causam probauerunt. 16. ²Soror iure consanguinitatis tam ad fratris, quam ad sororis hereditatem admittitur. 17. ³Consanguineis non existentibus, agnatis defertur hereditas, prout quis alterum gradu praecesserit. Quodsi plures eodem gradu consistunt, simul admittuntur. 18. ⁴Si 'sint,⁵ fratre defuncto,⁶ et fratris filius, et 'nepos eius ex fratre⁷ non exi-

in et ortu depravata effecit, ut pro nepos is scriberetur nepotis. Post conditionis exciderit filii (sc. sub conditione potestativa instituti). ⁷² Cf. not. 71. ³ iniri B. siniri Vi. finiri Ve. (sit) iniri ed. Bl. ⁴ Tum scilicet, si conditio a moriente filio impleri potuit. Cf. L. 28. D. de cond. inst. (28, 7). ⁵ Cdd. nec ed. Bl. Cf. Glück. Pand. XI. p. 161. ⁶ Cf. L. 23. D. de adopt. (1, 7). L. 1. §. 4. D. unde cogn. (39, 8). ⁷ Cf. supr. c. 2, 9. 10. ⁸ Hic Vercellensis codex desinit. ⁹ Perit hoc loco ob sequens sicut. Bl. ed.: (sexum) descendentes. ⁸⁰ Est Paul. S. R. 4, 8. §. 14., ex quo suppleuimus quod. Cf. L. 10. §. 4. D. de grad. (38, 10). L. 5 pr. D. unde legit. (39, 7). ¹ Cf. supr. c. 2, 10. 5. ² Cf. supr. c. 2, 14. ³ Cf. supr. c. 2, 11. §. 5. I. de legit. agn. succ. (3, 2). ⁴ Est Paul. S. R. 4, 8. §. 18. ⁵ Paul. Vis. sit Cdd. edd. ⁶ Est frater defuncti Cdd. edd. fratres defuncti Paul. Vis. ⁷ nepus fratres et B. nepos fratre Vi. ed. Bl. nepotes fratre Paul. Vis. Igitur e' ex in B. mutatum in set et transpositum est, in Paul. Vis. effecit, ut pro

stente, filius fratris nepoti praefertur. 19. ⁸⁸Sed si duorum fratrum sint liberi, non in stirpes, sed in capita hereditas distribuitur, scilicet ut pro numero singulorum uiritim distribuat hereditas. 20. ⁹Feminae ad hereditates legitimas ultra 'consanguineorum' ⁹⁰successiones non admittuntur: idque iure ciuili Voconiana ratione uidetur effectum. Ceterum lex duodecim tabularum sine 'illa' ¹discretione '(feminini) sexus agnatos' ²admittit.

Kap. IV. Ulpianus libro '(regularum)' ³singulari, sub titulo de legitimis hereditatibus. ⁴1. Intestatorum 'ingenuorum' ⁵hereditates pertinent primum ad suos heredes, id est liberos, qui in potestate sunt, ceterosque, qui in liberorum loco sunt; si sui heredes non sint, ad consanguineos, id est fratres et sorores ex eodem patre; si nec hi 'sint', ⁶ad reliquos agnatos '(proximos, id est cognatos)' ⁷uirilis sexus, per mares descendentes, eiusdem familiae. Id enim cautum est lege duodecim tabularum hac: 'Si intestatus moritur, cui suus heres nec 'escit', ⁸agnatus proximus fami-

nepos scriberetur nepotes. Ceterum eius, quod regitur a fratre, refer ad filium fratris. ⁸⁹Cf. supr. c. 2, 15. ⁹Exstat

Paul. S. R. 4, 8. §. 22. Cf. supr. c. 2, 14. §. 3. I. de leg. agn. succ. (3, 2). Gai. 3, 22. Ulp. 26, 6. ⁹⁰consanguineos (pro

consanguineor.) Vi. consanguineas B. Paul. Vis. edd. Sed consanguineae vel agnae successiones dici non possunt. ¹ulla

Cdd. Paul. Vis. edd., quod omnino huius loci esse non videtur.

²cognatos B. Paul. Vis. cognatis Vi. agnatos edd. Sed cognatos consulto librarius ex (sexus) feminini agnatos, quasi hi brevius et rectius cognati dicendi essent, fecisse mihi videtur; cui errori subueniens scriptor B. pro discretione sexus dedit discrepationes ex his, et certo ex feminis nati sunt cognati! Iam ex nostra lectione vides, sine illa discretione pertinere ad discrimen, quod ICI inter consanguineas et ulterioris gradus agnatas fecerant, et feminini sexus agnatos esse, quas Gai. 3, 23. dicit feminas agnatas. ³Ex Schillingii cj. suppl. Cf. tit. 2. c. 5. not. 22.

⁴Exstat in Ulp. fragm. 16, 1. ⁵Ex Ulp. fr. gentilitiorum

B. Vi. edd., quod pessimorum Codd. portentum cave ex argutis optimorum virorum retineas. Cf. Zeitschr. f. RG. 1866. V. p. 196.

⁶sunt Cdd. edd. ⁷Ex Ulp. fr. suppl. Bl. ⁸est Cdd. esit ed.

Bl. Futurum positum fuisse, argumento sunt cum illae leges apud Cic. de leg. 2, 21. 'quoi auro dentes uincti escunt' et apud Fest. v. Nec 'quod nec manifestum erit', tum ea, quae sequitur §. 2.

liam habeto.' 2. Si agnatus defuncti non sit, eadem lex duodecim tabularum gentiles ad hereditatem uocat his uerbis: 'Si agnatus 'nec escit,⁹⁹ gentiles familiam 'habento.' Nunc¹⁰⁰ '(nec gentiles)¹ nec gentilicia iura in usu sunt.

Kap. V. Idem '(libro)² institutionum '(secundo sub titulo de successionibus)² ab intestato. 1. Ab intestato quoque hereditas defertur 'aut³ per ius ciuile, aut per praetoris beneficium: per ius ciuile suis heredibus, 'uel⁴ liberis, qui in potestate '(eius)⁵ fuerunt, filio, filiae, et deinceps, qui in locum defuncti parentis, qui ex eodem 'natus sit,⁶ succedunt.

Kap. VI. Idem eodem libro.⁷ 1. Post suos ab intestato legitimi admittuntur, primum consanguinei; (ii) sunt 'fratres et sorores,⁸ qui in eiusdem potestate patris fuerunt, etsi ex diuersis matribus nati sunt. 2. Consanguineos et adoptio facit, et adrogatio, '(et)⁹ causae probatio, et in manum conuentio.

Kap. VII. Idem eodem libro. 1. 'Post consanguineos¹¹⁰ 'legitimi¹ uocantur. Hi sunt agnati, qui nos per patris cognationem contingunt, uirilis sexus: nam sciendum, feminis, ultra consanguineas, hereditates legitimas non deferri. 2. 'Suis praetor solet emancipatos liberos, itemque ciuitate donatos coniungere, data bonorum possessione:³ sic tamen, ut bona, si quae propria habent,⁴ his, qui in potestate mau-

De ceteris locis vid. Dirksen de XII tabb. p. 349. ⁹⁹⁾ nescit

B. Vi., quod nisi ex n' escit vix fieri potuit. nec esit ed. Bl.

¹⁰⁰⁾ *De h. l. vid. Schilling de Ulp. fr. p. 66—85.* ¹⁾ *Supplevi.*

²⁾ *Ex Pith. cj. suppl. ed. Bl.* ³⁾ *Ita B. Om. Bl. ed.*

⁴⁾ *Malim uelut.* ⁵⁾ *Supplevi geminata fere antecedente littera e.*

⁶⁾ *nati sunt Cdd. ed. Bl. sine sensu.* ⁷⁾ *Cf. supr. 3, 15. 16. 2, 9.*

⁸⁾ *fratres et soror (pro soror. = sorores) B. frater et soror Vi.*

ed. Bl. Male, quia et frater fratri, soror sorori consanguinei

sunt. ⁹⁾ *Supplevi.* ¹¹⁰⁾ *Ex Scal. et Cuiac. cj. et consanguineis B. et consanguinei Vi. Scilicet ob antecedens -ro excidit*

po-. ¹⁾ *Proprie sic dicti; nam ipsa lex, quae suos tantum in*

conditione posuerat (c. 4. §. 1 fin.), consanguineos, ex suis et

agnatis quasi mixtos (c. 3. §. 15.) non commemorauerat (c. 3. §. 3.),

primum agnatis dedit hereditatem. ²⁾ *Cf. Gai. 3, 19, 20. 26.*

1, 94. §. 9. I. de her. q. ab int. (3, 1). L. 1 pr. D. de coll.

bon. (37, 6). ³⁾ *Hic Vindob. codex desinit.* ⁴⁾ *i. e. si quid*

serunt, conferant. Nam aequissimum putauit, neque eos bonis paternis carere per hoc ¹¹⁵ quod non sunt in potestate: neque praecipua bona propria habere, cum partem sint ablaturi suis heredibus.

Kap. VIII. Idem libro, qui supra, '(sub titulo)⁶ de suis '(et legitimis)⁶ heredibus. 1. ⁷Post 'agnatos⁸ praetor uocat cognatos: cognati autem sunt, qui nos per patrem aut matrem contingunt: post cognatos uirum et uxorem. 2. Et haec, si qui decessit, non fuit libertinus, uel stirpis libertinae:⁹ ceterum si libertinus est, uel libertina, 'patrono¹²⁰ eius legitima hereditas, 'patronaeue¹ lege duodecim tabularum defertur.

Kap. IX. Idem eodem libro.² 1. Post familiam patroni. uocat praetor patronum et patronam, item liberos, et parentes patroni 'et³ patronae: deinde uirum et uxorem: mox cognatos patroni et patronae. 2. Quodsi is, qui decessit, liber fuit ex '(mancipatione citra) remancipationem⁴ manu-missus, lex quidem duodecim tabularum manumissori legitimam hereditatem detulit: sed praetor, aequitate motus, decem personas cognatorum ei praetulit has: patrem, matrem, filium, filiam, auum, auiam, nepotem, neptem, fratrem, sororem: ne quis occasione iuris sanguinis necessitudinem uinceret. 3. ⁵Sed imperator noster in hereditatibus, quae ab intestato deferuntur, eas solas personas uoluit admitti, quibus decimae immunitatem ipse tribuit.⁶

superest, deducto aere alieno. ¹¹⁵ Ex Boeck. cj. qui B. quia edd. ⁶ Supplevit Bl. ⁷ Cf. §. 3. I. de leg. agn. succ. (3, 2). §. 3. I. de bon. poss. (3, 10). Gai. 3, 27. ⁸ B. consanguineos ed. Pith. et Bl. per errorem. ⁹ Cf. L. 4. §. 23. C. de bon. lib. (6, 4) et libr. meum 'Studien d. R. R.' p. 74. 134. ¹²⁰ patronum B. ad patronum edd. contra usum loquendi. ¹ patronae B. patronamue edd. De re cf. Fr. Vat. §. 308. ² Cf. Ulp. 28, 7. §§. 3. 5. I. de b. p. (3, 10). ³ B. om. ed. Bl. ⁴ ex (non et) remancipationem B. absque remancipatione ex Schull. cj. ed. Bl. Simile verbum repetitum librario fraudi fuit. Ceterum cf. Zeitschr. XIII. p. 43. ⁵ Cf. libr. nostr. 'Gaius' p. 22. ⁶ praebuit ed. Bl. per errorem. — Ceterum haec sententia tam apte in fine huius materiae posita est, ut ea ipsa hunc titulum finivisse Collationis auctor existimandus sit.

FRAGMENTA IVRIS ROMANI VATICANA.

Locorum ex iure civili anteiustiniano ab incerto auctore incertoque sub titulo collectorum reliquias, quae fragmenta iuris Romani Vaticana vulgo appellantur, debemus industriae Angeli Maii, qui eas ex palimpsesti bibliothecae Vaticanae codicis, nunc Cassiani collationem continentis inferiore scriptura eruit annoque 1823 Romae, Parisiis et 1824 Berolini primus publici iuris fecit. Cassiani codex cum in summa centum membranis, forma oblonga, constet,¹ earum quadraginta tres semel, quinquaginta septem bis scriptae sunt. Antiquioris vero scripturae folia duo et viginti ad Theodosianum Codicem, duo ad legem Burgundionum Romanam, triginta tria ad nostrum opus spectant. Quod quidem olim in codice quadrato grandioris modi scriptum fuit, singulis versibus, qui tricenî bini in quaque pagina exarati sunt, litteras vel notas complectentibus circiter quinquaginta sed et ad sexaginta numero eiusque formae, ut partim ex hac partim ex frequenti notarum usu codicem certe non post seculum sextum, fortasse vero et multo ante scriptum esse periti iudicaverint. Huius vero codicis folia Cassiani scriptor operis in usus suos ita convertit, ut ex singulis geminis foliis cohaerentibus terna et quidem bina cohaerentia et deorsum dissecando unum solitarium faceret: qua ratione factum est, ut medium quodque folium partem tantum et prioris (a) et posterioris folii (b) antiquioris scripturae contineret, et nunc quoties medium folium solum nobis servatum est, id in utraque pagina tantum trientem vel postremum vel primum cuiusque versus tam anterioris quam posterioris folii exhibeat, primum vero vel tertium folium superstes bessem in utraque pagina partim postremum partim primum praestet. Ceterum frustis inter se iunctis triginta sex paginas integras antiquioris codicis restituere licuit; quibus accedunt viginti mutilae, quattuor bessariae, sedecim trientariae.

Vetustior codex quaternionibus constitit, quorum numerus in fine cuiusque a librario notatus erat; quibus ex numeris cum VI., XV., XXVII. et XXIX. servati sint, hoc maxime adminiculo Maius in ordinandis et iungendis mem-

¹) Quas et anteriores editores et nos numeris arabicis ad marginem positus significavimus: adiectus numerus uncinatus paginas superstites perpetua serie demonstrat.

branis usus est, nec adhuc exstitit, qui rationem eius et ordinem ab eo institutum improbaret. Nam et titulum 'de cognitoribus et procuratoribus' quod ultimo loco posuit, quia nullo numeri signo certo loco assignatur, non est sine ratione, quanquam eum ceteros omnes praecessisse ex ipsa materia colligere licet. Verisimile enim est, hoc opus ut ceteros omnes posterioris aevi codices ad ordinem edicti perpetui compositum esse: quem etiam aliquatenus assequimur, si ponimus, post titulum de cognitoribus et procuratoribus secutum titulum ex empto vendito ea parte insertum fuisse, ubi in libris ad edictum de rei vindicatione agitur; quod sane paullulum deflectit ab ordine edicti, poterat tamen cum eo defendi, quod qui vindicet, dominum esse oporteat, dominiaque maxime emptionibus acquirantur, tum Hermogeniani ratione, qui in epitomis iuris 'primo de personarum statu ac post de ceteris ordinem edicti secutus et his proximis atque coniunctos applicans titulos, ut res patitur', dixerat (L. 2. D. de statu hom. [1, 5])². Quid? quod persimiliter iam in Gregoriano Codice, teste breviario Alarici, cui fidem cum Haenelio (ad Gr. C. p. 23. not. n) derogare nolim, titulus 'si sub alterius nomine res empti fuerit' titulo 'de rei vindicatione' vicinus deprehenditur. Qua ratione si etiam tota materia de acquirendo rerum dominio hoc loco tractabatur, mirari non licet, quod novem quaterniones usque ad XV., ubi tit. de usufructu sequitur, ea occupabantur. Sequi deinde in edicti libris materiam de re uxoria et post de tutelis, quo spectat tit. de excusatione, et postremo, quamquam multo post, de donationibus,³ satis notum est.

In libros syllogem distributam fuisse, nullum vestigium indicio est; videtur igitur, ut Collatio et Hermogenianus codex, titulos tantum habuisse, qui etiam per paginas repetuntur, ita ut in versa quaque media prior tituli pars, in recta reliqua superne scripta sit, nullo tamen numero praefixo. Nec numerorum signis sed tantum novo versu, interdum etiam spatio tantum relicto, singulae species distinctae sunt; sic enim (ut Byzantinis *ἑξέματα*) singula excerpta ex ICTis perinde in hoc opere atque in Collat. 14 fin, et L. Rom.

²) Possunt sane haec verba etiam ita intelligi, ut ad titulos iuris extraordinarii post absolutas omnes materias edicti perpetui in fine additos referantur. Omnino tamen cadentis iurisprudentialae etiam hoc indicium est, quod tradita iuris systemata misceri et pro lubitu mutari coepa sunt: quanquam idem modestius et cum ratione iam superiores ICTi facitasse deprehenduntur, velut Paullus in Sententiis. Cf. Heimbach, in Repert. Lips. 1843. III. p. 144. ³) Fortasse titulum de donationibus Vaticanae syllogae auctor titulo de legatis applicuerat.

Burgundionum et alibi appellata esse, argumento est lemma §i 294, ubi 'sequens et tertia' (sc. species) allegatur. Scilicet et lemmata sive sententiarum summulas subinde continet collectio, in margine dissimilibus et minoribus litteris adscriptas, quo facilius species pro sententia aliqua facientes inveniri possent. Quae lemmata quanquam accurate concepta sunt, tamen non in ipso condendo opere, sed a docto quodam adhuc integri Vaticani codicis possessore facta esse, eo probatur, quod eiusdem codicis paginae numeratae in iis allegantur.

Complectitur collectio partim principales constitutiones easque ubique integras, partim sententias ex ICTorum libris excerptas: utraque ita mixtas, ut perpetuum consilium in hac re frustra quaeras; nam ne temporis quidem ordo servatur, ubi imperatorum leges vel rescripta se excipiunt. Quoties sequentes species eosdem habent auctores, ii in inscriptione vocabulo 'Idem' significantur, scilicet, imperatores vel ICTus; in ICTorum vero libris una inscriptio ad omnes sequentes species ex eodem libro sumptas tacite porrigitur, singulis tantum 'item' vocula (semel etiam §. 93. 'post pauca') vel solo spatio distinctis, donec alia succedit. quanquam ne hoc quidem perpetuum est: imperatorum nomina repetuntur §§. 22—24. iurisconsulti et libri §§. 232—234. 328—331. Saepe etiam 'idem' vel iureconsulti nomen non comparat, ubi scriptum esse oportebat, hoc tamen, ut novissima Momseni editio docuit, plerumque ea de causa, quod minio pictum nunc evanuit. saepe etiam 'item' librariorum culpa positum est, ubi oratio simpliciter continuatur, vel omissum, ubi interrupta oratione scribi vel spatium relinqui oportebat. nec non interdum 'item', quod erat in ipsius ICTi oratione, per errorem pro eo habitum est, quod singulas species dirimeret. Praeterea etiam inscriptiones maxime in constitutionibus saepissime vitiosae sunt.

Constitutiones principales, quae in collectione suo nomine, non ex ICTi alicuius opere, relatae inveniuntur, sunt et rescripta et novae leges, antiquissimae Severi et Caracallae (§§. 267. 295.), novissima Valentiniani, Valentis, Gratiani (§. 37.), iterum data a. 372., reliquae Alexandri (§§. 28. 266^a.), Philippi (§. 272.), Valeriani et Gallieni (§. 18.), Gallieni (§§. 19. 21. 25.), Aureliani (§. 30.), Probi (§. 288.), Diocletiani et collegarum (§§. 22—24. 41—43. 270. 271. 275—286. 292. 293. 297. 312—316. 325. 326. 338.), Constantini et collegarum (§§. 32. 36. 273. 274. 287.), incertorum (§§. 20. 26. 27. 29. 31. 38—40. 73. 113. 289—291.). Ex his quae leges sunt, non ex Theodosiano Codice fluxisse, ex eo solo certum est, quod is non laudatur et quae in illo brevatae extant, hic integrae proferuntur, velut §§. 37. 248. 249. Contra

rescripta ex eorum receptaculis, Gregoriano et Hermogeniano Codice, hausta non esse, eodem argumento probari non potest, cum nemo etiam post editos hos Codices rescriptis aliunde cognitis uti prohiberetur. Nec credibile est tam paratis subsidiis non usum esse, quicumque Vaticanam collectionem composuerit. Nec tamen minus dubitandum videtur, non omnia, quae affert, rescripta ex iis eum sumsisse. Primum enim non modo non fit mentio eorum Codicum in allegandis constitutionibus, sed etiam in tit. de donationibus ad legem Cinciam hic illic constitutionibus tanquam notabile quid posteriore manu, eiusdem, ut videtur, possessoris, qui lemmata composuit, adscriptum est, easdem in Greg. vel Herm. inveniri (§§. 266^a. 270. 272. 285. 286. 288.), sicut semel etiam fit in Collat. 6, 5. Deinde inscriptionum ratio Vaticana non convenit ei, quae in his Codicibus et Iustiniano, qui ex eo hausit, reperitur. In quibusdam enim titulis, de cognitoribus et de donationibus, novo modo divi appellatio imperatoribus praefigitur, velut 'divus imperator Probus' §. 288., 'divi Diocletianus et Constantius' §§. 270. 275. 297. 312. 316. 325. 338., 'divi Constantinus et Caess.' §§. 249. 287., quae alias partim in iisdem imperatoribus deest: cuius rei causa inde tantum repeti videtur posse, quod omnes hae constitutiones ex scriptis quibusdam de istis materiis compositis⁴ sumtae sint, quorum auctores anteriorum Ictorum more imperatorum defunctorum rescripta libris suis inserentes divos eos appellaverant. Praeterea in iisdem titulis quoties Diocletiani et collegarum rescripta referuntur, hoc quoque singulare est, quod non solenni in Codicibus more, qui etiam in aliis Vaticanis titulis in summa retinetur (§§. 22—24. 41.), Diocletianus et Maximianus (et Caess.) inscribuntur, sed Diocletianus et Constantius, idque adeo fiat in rescriptis ante Constantium in imperii consortium adscitum i. e. ante a. 293. datis (§§. 275. 297. 312.), ubi in aliis partibus operis (§§. 23. 24.) recte is omittitur (cf. Momm. p. 405.). Igitur trans Alpes illum vel illos, qui de donationibus et de cognitoribus scripserant, egisse conicere licet, ubi cum quadripartiti imperii omnes quattuor collegas appellare molestum esset, post Diocletianum Constantium, cui illae provinciae obtigerant, quam ex aulica orientalium observantia stolidum et crudelem Maximianum sane Augustum commemorare maluerint et

⁴) Eiusmodi scripta exolescente iam vetere iurisprudentia haud pauca composita esse, quae maxima ex parte tantum in posteriorum principum rescriptis vel legibus, de quibusdam materiis emissis, et excerptis Ictorum veterum sententiis consisterent et transitum quasi ad puras putas collectiones facerent, dubitare non licet. Ipsa legum Mos. et Rom. collatio hoc numero est.

ita consueverint, ut idem non anxie perquisitis imperii temporibus etiam in rescriptis ante a. 293. datis facere non dubitaverint. Tandem quod Mommsenus asseverat (p. 397), inter Diocletiani et collegarum rescripta loco certo insignita, quae in Codice recepta sunt, paene nullum nisi in oriente datum exstare, licet id hactenus tantum verum sit, ut longe plura orientis quam occidentis habeant locum adscriptum, memorabile tamen est, in Vaticano inter non multa horum principum rescripta sex esse in Africa, Italia vel Gallia data (§§. 41. 271. 282. 292. 313. 315.): ex quibus quinque cum rursus sint in tit. de donationibus, iam confectum videtur, hunc titulum eum, quem dixi, habuisse fontem, eamque ipsam ob causam huic praesertim titulo a possessore Gregoriani et Herm. Codicis commemorationes adscriptas esse, quod. is aliunde huius tituli constitutiones profectas esse comperit haberet. Ceterum et in aliis titulis quaedam rescripta et maxime quidem post Diocletianum emissa, in quo saltem Gregorianus desinit, aliunde in eos venisse verisimile est.

Ex ICTORUM libris excerpti et excerpta componendi mos sine dubio post constitutionum collectiones invaluit. Nostram collectionem continere trium ICTORUM species, Papiniani, Ulpiani et Pauli, inter omnes constat. De quarto dubitatur propter §§. 90—92.: quae cum ex lib. I. II. III. de interdictis sumptae sint, sed nomen ICTi nullum praescriptum habeant, a plerisque Ulpiano tribuuntur, ea potissimum de causa, quod quae proxime antecedunt, Ulpiani sunt. Sed hoc stare non potest; nam nec Ulpianum proprios de interdictis libros scripsisse notum est, et quae in §. 90. de interdicto 'Quod legatorum' profertur sententia, ei contrariam probat Ulpianus L. 1. §. 8. D. quod legat. (43, 3). Accedit, quod cum Venuleio Saturnino, quem unum, si Arrianum obscurum auctorem exceperis, de interdictis scripsisse scimus, confiderenter abiudicare posse istos Vaticanos locos Buchholtzius sibi visus est, parum id probabilibus argumentis fecisse deprehenditur. Nam nec verum est, quod ait p. 297., §§. supra scriptarum auctorem interdicta ita tractasse, ut divisionem illam sequeretur, quod interdicta vel adipiscendae vel retinendae vel recuperandae possessionis sint, id quod ipsa res redarguit, nec credibile, Venuleium ex partitione in prohibitoria, restitutoria et exhibitoria singula interdicta ineptissime persecutum esse. Imo Vaticanum auctorem edicti perpetui ordinem secutum esse, ipsa titulorum praescriptorum series ostendit. Idem vero etiam Venuleius, si locos ex eius libris in Digestis servatos accurate inter se et cum ordine edicti contuleris, fecisse deprehenditur, ut tamen interdicta de rebus divini et publici iuris aut omitteret, aut brevissime

perstringeret.⁵ Nihil igitur prohibet, quo minus §§. 90—92. Venuleio assignemus, cuius ex lib. I. petita sententia in L. 52 pr. D. de acq. poss. (41, 2) etiam vicini argumenti est cum §. 90. item ex lib. I. profecta.

Difficilis interdum quaestio est, cui iureconsulto cuique eius libro singulae species attribuendae sint. Qua de re in universum agere ultra huius angustias loci longum est. Cum tamen haud raro et a Buchholtzio, qui in excursu I. editionis suae hanc quaestionem agitavit, et a Momseno deflectendum mihi visum sit, certe conspectum locorum secundum auctores et libros digestum dare placuit.

Itaque sunt secundum nostram editionem Papiniani ex libris Responsorum II. III. IV. VII. XII. XV. §§. 328—332. 2—17. 121. 122. 65. 260—265. 294. 296. 327. 333. ex eiusdem Quaestionum libro XI. §§. 224—226.

Ex Pauli lib. Responsorum VII. VIII. §§. 94—112. 114—118. Quaestionum lib. VI. §§. 227. 228. ad Sabinum VIII. (?) §. 1. ad edictum VII. (?) VIII. (?) LXXI. LXXIV. (?) §§. 322—324. 319. 298—309. 317. ad edictum de brevibus lib. XXIII. §§. 310. 311. Sententiarum lib. I. II. §§. 336. 337. 340. 172. Manualium lib. I. II. §§. 46—58. 45. de excusationibus lib. sing. §. 231. de excusatione tutorum lib. sing. (nisi is idem liber sit) §. 246. de officio praetoris tutelaris lib. sing. §§. 244. 245. de iurisdictione tutelari lib. I. editionis secundae §. 247. de testamentis lib. sing. §§. 229. 230. ad municipalem lib. sing. §§. 237. 243.

Ex Ulpiani libris ad Sabinum XVII. XLVI. §§. 59—64. 70—72. 74—89. 269. ad edictum VI. (?) VIII. IX. (?) I. de reb. cred. XXXIII. §§. 339. 318. 341. 266. 120. de officio proconsulis lib. II. §. 119. lib. sing. de excusationibus §§. 123—170. de officio praetoris tutelaris⁶ §§. 173—223. 232—236. 238—242. Responsorum lib. II. §§. 44. 268. (?)

⁵) Libro I. egit de interdicto quodam ad possessionem vel usum-fructum pertinente (L. 52. D. de acq. poss. 41, 2) et de interd. de rivis et de cloacis reficiendis (L. 4. D. de rivis 43, 21. L. 2. D. de cloac. 43, 23); lib. II. de interdicto Quod vi aut clam. (L. 2. 4. 8. 10. 12. 22. D. quod vi 43, 24); lib. III. de precario (L. 7. 22. D. de precar. 43, 26); lib. IV. de libero homine exhibendo et de liberis exhibendis (L. 2. D. de hom. lib. exh. 43, 29. L. 5. D. de lib. exhib. 43, 30); lib. V. de interdicto Utrubi (L. 53. D. de acquir. poss. 41, 2. L. 15. D. de div. temp. 44, 3); lib. VI. de Salviano (L. 66. D. de acq. rer. dom. 41, 1. coll. L. 1 pr. D. de Salv. 43, 33) et de fraudatorio (L. 3. 11. 25. D. quae in fraud. cred. 42, 8). ⁶) De quo libro respectu habito superioris, qui inscribitur de excusationibus, rectius Momsenus p. 395. quam Fitting. über 'd. Alter d. Schr. d. Röm. Jur. p. 36. egisse mihi videtur.

Ex Venuleii Saturnini de interdictis lib. I. II. III.
§§. 90—92.

Omnino epitomator non ut Iustiniani prudentes tria scriptorum genera, sed ut Theodosius II. et Valentinianus III. in simili, quem parabant, codice 'tractatus et responsa', qua ratione etiam in Valentiniani de responsis prudentum lege Papinianus et Paullus, praecipui responsorum et quaestionum auctores, Gaio, Ulpiano et Modestino anteponuntur, distinxisse et in tractatibus magis ad breviores libros, maxime *μνογραφίας*, quam ad magnos commentarios animum videtur advertisse: et hoc quidem eo sine dubio consilio, ut quam commodissime et minimo labore opere suo defungere-tur, morosum scilicet ducens, ex magnis libris quae ad quemque titulum pertinerent, colligere, si minoribus uti liceret, in quibus iam collecta exstarent. Quod institutum cum furtim adeo secutus sit, ut ne ab eiusmodi quidem libris abstineret, ex quibus eum titulos de cognitoribus et de donationibus composuisse deprehendimus, apparet, quam parum diligentiae is operi suo impenderit.

Excerpta quae posuit, integra eum posuisse ut in ipsis, quibus utebatur, libris exstabant, nec pro arbitrio suo vel omissionibus vel emblematis foedasse, non est quod dubitemus. Certe vestigium eiusmodi facinoris adhuc deprehensum non est. Nam quae verba Wiedingius (der Libellprocess p. 298) pro emblemate habuit ('libellos det et litteras petat' p. 167), non minus genuina ipsius Ulpiani sunt, quam illa 'Quod uero supra diximus' §. 165., ne in speciem quidem suspicionis cadentia, quo ille tamen exemplo usus est, ut alterum istud, quod sibi videbatur, probaret emblemata.

De origine operis cum nihil traditum sit, ad coniecturas viris doctis confugiendum fuit, de quibus adi, si placet, Zimmern. hist. iur. I. §. 7. Wenck. opusc. acad. ed. Stieber. p. 449. F. Osann. ad Pompon. de orig. iur. p. 147. Rudorf. hist. iur. §. 103.⁷ Igitur mihi quoque si coniectura uti licet, prior sum ad existimandum, non privato consilio sed principis alicuius auctoritate, nec ab uno sed a pluribus opus confectum esse, ut tamen inchoatum tantum vel saltem non probatum ab eo, qui fieri iusserat, privatim suscepti loco pervulgatum fuerit. Primum hoc suadet ambitus operis, in modum fere Iustinianorum codicum instituti: cuiusmodi am-

⁷) Quibus nunc accedit Momsen, edit. ipsius p. 403—406. Is privato homini, qui sub Constantino scripserit, opus attribuit, §. 37. i. e. Valentiniani legem pro supplemento habens, quod multo post additum sit. Sed quod maxime eum movit, inscriptionum singularitas in Diocletiani et Constantini rescriptis, eius nos probabiliorum originem ostendisse nobis videtur.

plissimi codicis conficiendi consilium privatum aliquem potuisse capere tanto minorem habet verisimilitudinem, quod privatim excerpti iurisconsultorum loci an plenam fidem habituri essent in iudiciis recitati, admodum dubium videri debebat. Maiorisque capti spiritus, quam in privato auctore expectes, etiam illud indicium est, quod non tantum ex usitatis codicibus, sed etiam aliunde, ut vidimus, tracta sunt rescripta et rariores etiam Ictorum libri adhibiti. Eodem ducit omissa in rescriptis Codicis Gregoriani vel Hermogeniani mentio. Cur eos privatus homo taceret? In Collatione et Consultatione, quae sunt privatorum, ubique eos praescriptos invenimus: non item in Iustiniano Codice; nam sub ipsius principis nomine promulgandus codex reapse non patiebatur aemulum alius eorundem fontium nomen codicis. Deinde opus aperte non unius hominis consilio regitur. Hoc prodit mira in excerptando et componendo inconstantia. Leviora, velut vocabulum 'idem' et alias 'item' in novarum specierum exordio modo scriptum modo omissum et interdum eundem auctorem repetitum iam non moror. Eiusdem generis est, quod qui §§. 90—92. excersit, praeter librum etiam titulum, alius (§. 227.) rubricam diligenter notavit. Et ut illi loci ab alio profecti videntur, ita etiam rescripta in §§. 38—40. legibus Constantiniani aevi, quae antecedunt, adiecta. Sed et alium in titulis de donationibus et de cognitoribus componendis operam collocasse, praeter ea, quae singularia ex iis iam retuli, etiam hoc indicio est, quod is solus Ulpiani ad edictum editione usus est, cuius libri secundum partes edicti numerabantur (§. 266. collata cum §. 120. et eo, quod dixi supra p. 89 fin.) et mirum in modum constitutiones et iurisconsultorum locos miscuit, ut opinor, quod in libris de his materiis scriptis, quos adhibebat, ita invenerat,⁸ dum in tit. ex empto et vendito et de usufructu constitutiones omnes separatim congregatae locos ex Ictis excerptos vel sequuntur vel antecedunt, idemque etiam in tit. de re uxoria et de excusationibus, quos integros non habemus, factum esse opinari licet, nisi ii ex meris Ictorum sententiis compositi fuerint, priori tamen uno rescripto (§. 113.) propter argumenti similitudinem immisto. Ne illud quidem facile credas, eundem hominem §. 159 et 246., §. 185 et 240., §. 186 et 231., §. 183^a. cum sequenti et 238., quae omnes idem continent, excerpisse et in eodem titulo posuisse.

Haec cum ita sint, statuendum videtur, membranas Vaticanas aut reliquias esse eius codicis, quem simul cum

⁸) Puta vero, ibi propriis scriptoris verbis utrumque genus separatim fuisse.

constitutionum codice Theodosius adiuncto Valentiniani nomine a. 429. L. 5. Th. C. de const. princ. (1, 1) fieri iussit (quae olim Wenckii fuit opinio), aut antea eosdem vel alios imperatores post a. tamen 372. simile quid molitos esse. Sed prius quo minus accipiamus, praeter alia prohibet, quod Theodosius illum alterum codicem ex 'tribus codicibus' et ICTorum scriptis componi ideoque ab iis, quibus totum opus eurandum dabat, 'cum primum codicem nostrae scientiae et publicae auctoritati obtulerint', inchoari voluit; at Vaticanus liber quas habet leges novas, non epitomatas ex Theodosiano Codice sed integras, ut iam diximus, refert. Alteri vero opinioni quid obstet, non video. Imo sunt, quibus confirmari videatur. Primum enim de altero illo codice, qui 'omni iuris diversitate exclusa magisterium vitae susciperet', tam breviter et quasi incidenter praecipitur, quam in re tam nova non potuisse videatur, nisi eiusdemmodi operis iam consilium et experimentum aliquod extiterit. Idem vero etiam expressa quaedam vestigia produnt. Qui enim imperator sine inepta quadam *ταυτολογία* dicere potuisset 'Ex his autem tribus codicibus et per singulos titulos cohaerentibus prudentium tractatibus et responsis noster erit alius, qui nullum errorem, nullas patietur ambages, qui nostro nomine nuncupatus, sequenda omnibus vitandaque monstrabit', nisi iam alius imperator et isto quidem tempore, ut in re recenti omnes etiam ex subobscura significatione, quo tenderet oratio, intellegere possent, talem codicem inani tamen experimento faciendum curasset? Sed et quae de codice conficiendo praecipit, eiusmodi sunt, ut iis non tam operi prorsus novo legem dicere, quam vitia iam ante oculos posita et (addere licet) nobis quoque in Vaticana sylloga conspicua notare et ne rursus committantur vetare videatur. Nam verbis illis 'per singulos titulos cohaerentibus prudentium tractatibus et responsis', nonne excerpturi ipsos antiquorum ICTorum libros ita adire iubentur, ut ex scriptis, ubi iam excerpta exstabant, uti fecerant tituli Vat. de cognitoribus et de donationibus compositores, vel etiam ex ipsa Vaticana collectione mutuari vetentur?⁹⁾ Item illa 'omni iuris diversitate exclusa', et 'nullum errorem', 'nullas ambages', licet aliquo modo etiam ad differentiam constitutionum codicis dicta esse credi possint, magis tamen Vaticanum corpus iis carpi videtur, et vetus ius abolitum (velut legis Cinciae) et novum miscens, et longis incerti iuris tractatibus velut de usufructu accrescendo et non resectorum legum ambagibus

⁹⁾ Sane aliter haec verba interpretatur Momsen. p. 403.; titulos intelligit trium codicum, cohaerentes tractatus non inter se cohaerentes, sed illis titulis argumento cognatos. Quod an rectius statuatur, alii

oneratum. Quid? quod Theodosius in const. de Th. C. auctoritate §. 3. cum collaudatis antea sui Codicis confectoribus, 'detersa, inquit, nube voluminum, in quibus multorum nihil explicantium aetates attritae sunt, compendiosam divalium constitutionum scientiam ex d. Constantini temporibus roboramus nulli post kal. Ian. concessa licentia ad forum . . . ius principale deferre . . . nisi ex his videlicet libris, qui in nostri nominis vocabulum transierunt' etc. primis illis verbis aperte demonstrat corpus aliquod iuris, iam confectum Vaticani tam simile, ut ovum ovi non videatur similis; nam et multorum annorum fuisse hoc opus, quod multorum virorum susceptum consortio in tantam nubem voluminum excreverat, nemo non facile credet. Itaque ut plane dicam, quod sentio, cum summo desiderio purgandorum iuris fontium istius aevi homines tenerentur,¹⁰ cui satisfaciendi aemulatione occidentis et orientis imperatores inter se certasse ipsa Valentiniani de responsis prudentium lex et Theodosii constitutionum codex argumento sunt,¹ vix dubito quin iam anterior imperator, velut Honorius² vel adeo prior Theodosius³ primum de corpore iuris 'magisterium vitae suscipiente' cogitaverit, et post demum, cum iussum ab ipso vel alio opus, cuius reliquias Vaticanas tenemus, spem fefellisset, nec probato eo nec improbato (unde aliquamdiu tamen homines eo usi esse videntur), ut tamen aliquo

iudicante. ¹⁰⁾ Cuius documentum est incerti auctoris 'de rebus bellicis' opusculum, ubi c. ult. 'de legum vel iuris confusione purganda' (Notit. dignit. imp. Rom. ex ed. Labbaei Paris. 1651. p. 189.) 'Divina providentia', inquit, 'sacratissime imperator, domi forisque reip. praesidiis compositis, restat unum de tua serenitate remedium ad civilium curarum medicinam, ut confusas legum contrariasque sententias, improbitatis reiecto litigio, iudicio augustae dignationis illumines' etc. ¹⁾ Accedit, quod Iustinianus initio const. Haec

quae necessario de novo Codice faciendo auctor est, adeo multis retro principibus eiusmodi codicibus ius corrigere necessarium visum, nullum tamen rem ad exitum perducere ausum esse. ²⁾ Meminerimus, etiam Notitiam dignitatum utriusque imperii et libellum provinciarum imperantibus Arcadio et Honorio conscriptum esse. Unde hoc saltem probatur, quanta tunc curae imperatoribus fuerit, ut imperii administratio ad certam formam scriptis consignatam redigeretur.

³⁾ Ut quod in Chron. Idatiano vel Hispano (nec tamen in omnibus eius codd. mss.) legitur: 'Undecimo anno Theodosius regni sui (359) Romam cum filio Honorio ingressus, legesque Romanorum integra emendatione edidit' itemque a Claudiano in Rufin. 1. 56. significari videtur: 'Iustitia insultat, vitis et stirpe recisis, Elicit oppressas tenebroso e carcere leges', ad Vaticanum opus pertinere credi possit.

modo iuris confusione subveniretur, lex de auctoribus allegandis a Valentiniano emissa sit. Cui opinioni convenit primum patria Vaticani operis sine dubio occidentalis; eam enim evincunt, ut dudum docti viri viderunt, et ipse codex Vat. origine Bobiensi et praeterea legem Burgundionum continens, et ratio in hac collectione saepe Italiae et Hispaniae (velut §§. 134. 137. 138. 146. 147. 148. 187. 191. 192. 204. 205. 232—237. 247.) nunquam orientis habita, et quod scripta (p. 594.) et rescripta orientalibus ignorata complura in ea adhibentur, a Graecis contra velut Modestini libris abstinetur. Deinde tota Valentiniani de scriptis Ictorum data lex ex hoc, quem posuimus, rerum nexu facilius explicatur, maxime quod ait 'Papiniani, Pauli, Gaii, Ulpiani atque Modestini scripta universa firmamus' et quod Gaio et omnibus quidem eius libris eadem quae ceteris auctoritas vindicatur. Scilicet iam abstinet imperator a 'codice iuris enucleati', praeter quem verisimile est, Gaii fuisse quaedam opera scholis reservata, et firmata omnium, quibus tunc uti solebant, iam vacillante auctoritate, etiam Modestini, quem quasi orientalem magis Ictum codicis compositores neglexerant, aliam interim medicinam iuris incertitudini affert sane multo faciliorem et in qua, ut eventus docuit, etiam Theodosio licet meliora sibi spondenti acquiescendum erat. Expresse vero abolita est illa Vaticani operis 'nubes voluminum' ea demum Theodosii constitutione, qua suum Codicem rohoravit, verbis, quae supra retulimus.

Restat de editionibus pauca dicere. ** Post principem A. Maii editionem, duae tantum suis dotibus commendabiles paratae sunt, Buchholtziana a. 1828. et Hollwegiana a. 1833. Prior amplo commentario tam critico quam exegetico instructa, licet saepissime offendat vel superfluis vel nimis juvenilibus, tamen etiam quaedam habet, quae bonae frugis sint. Altera, quae etiam in corpus iuris civ. anteiust. Bonense migravit, et iudicii maturitate in textu constituendo et indicibus a Boeckingio confectis et specimine cod. Vatic. adiecto praestat. Quamobrem nostram editionem ad hanc referre visum est, Buchholtzii tantum, ubi intererat, ratione habita. In textu recognoscendo scio quidem, ut tuto ubique procedere possis, iteratam et accuratorem codicis Vat. inspectionem magnopere desiderari. Sed etiam, dum eam desideramus, quaedam emendari vel rectius explicari et, quod hic maxime refert, suppleri posse arbitratus sum. Pertinet hoc inprimis ad folia illa bessarios vel trientarios versus continentia, quibus supplendis duplex subsidium editoribus suppetebat, alii libri scripti et ingenium. Quidam enim ex his locis etiam alibi, maxime in Iustiniani codicibus nobis servati sunt, unde sarciri deperdita poterant. Et hoc quidem

genus locorum iam absolutum videri potest; certe unam tantum §. 66. inveni, cui hoc modo auxilium ferri posset, a prioribus editoribus non animadversum. Ex ingenio aliquatenus supplendis hi iis tantum paginis animum adverterant, in quibus triens scripturae perierat: nec in his, quatenus restituere deperdita conati sunt, spatii et rei, de qua agitur, ubique satis rationem habuerunt. Nos huic parti tantam operam navavimus, ut in his quidem paginis nullus amplius hiatus mentem vel oculos offendat. Sed et de ceteris desperandum non esse arbitrati, effecimus, ut cum §§. sexaginta octo essent (si recte numeravi), quae bessem scripturae perdidierant, tantum undecim mancae relictæ sint, quae doctioris vel ingeniosioris opem expectent. Ceterum in aestimandis huiusmodi supplementis ut ea, quae in totius operis praefatione dixi, animo recolas, iterum monitum te volo. Paragraphorum numeros non mutavi, licet quaedam aperto errore ita, ut nunc eduntur, distinctae sint. Ampliores autem §§. ut facilius citari possent, in partes distribui easque numeris uncinis inclusis insignivi. ** Haec asteriscis notata perfecta, ut putabam, mea editione ita disputaveram, cum nova Th. Momseni editio affertur, cui inscriptum est: 'Codicis Vaticani n. 5766. in quo insunt iuris anteiustiniani fragmenta quae dicuntur Vaticana exemplum addita transcriptione notisque criticis ed. Th. Momsen. Berol. 1860.' Qua editione etiam plus quam docti viri desiderare ausi erant, praestitum est. Iam enim habes Vaticani codicis non modo iteratam collationem, quam vocant, sed ut titulus non mendax praedicat, exemplum et paene simulacrum idque Momseni consilio et arbitratu et Detlefseni scitissima opera accuratissime factum: cui accedit nova textus recensio multis emendationibus et supplementis conspicua, et de codice et ipsa sylloga Vaticana subtilis disquisitio, cuius in hac praefatione iam aliquoties rationem habuimus. Itaque hac editione si ab initio uti licuisset, ad eam ut omnes, quae deinceps unquam fient, etiam hanc meam accommodandam fuisset, non est quod dicam. Post accepta, cum totum opus de integro occipiendi otium non sufficeret, tamen retractandi eius necessitatem mihi imposuit: in quo quantum mihi profuerit iam datum certum fundamentum et ipsius Momseni de dubiis locis iudicium, quanquam, ut fit, non ubique convenimus, et ipse scio nec lectorem latebit. Ab eodem vero excusationem me habiturum spero, si aequabilitatem rerum notandarum in opere quasi bis suscepto interdum desideraverit. Denique de signis, quibus in notis usus sum, moneo, *V.* designare codicem Vaticanum, *Vat.* eundem codicem a Maio et Blumio inspectum et relatum, *V^d.* Detlefseni apographum.

[Desunt paginae octoginta.]

EX EMPTO ET VENDITO.

[1] 60. b. 1.¹ . . . *Qui a muliere* | sine tutoris auctoritate sciens
PAVL. L. rem mancipi emit, uel falso tutore auctore, quem sciit non
VIII. AD esse, non uidetur bona fide emissee. itaque et ueteres putant,
SAB. (2) et Sabinus et Cassius scribunt. Labeo quidem putabat, nec
pro emptore eum possidere, sed pro possessore; Proculus et
Celsus, pro emptore, quod est uerius: nam et fructus suos
facit, quia scilicet uoluntate dominae percipit; et mulier sine
tutoris auctoritate possessionem alienare potest: Iulianus,
propter Rutilianam constitutionem eum, qui pretium mulieri
dedisset, etiam usucapere; et si ante usucapionem offerat
mulier pecuniam, desinere eum usucapere.

PAP. 2.² Papinianus³ libro III. Responsorum. Usurae uenditori
LIB. III. post traditam possessionem arbitrio iudicis praestantur; ante
RESP. traditam autem possessionem emptori quoque fructus rei uice
mutua praebere necesse est: in neutro mora considerabitur.

3. ⁴ Venditor, qui legem commissariam exercere noluit,
ob residuum pretium iudicio uenditi recte agit; quo secuto,
legi renuntiatum uidetur.

¹) Fortasse idem locus tantumque iuri Iustiniano accommodatus est L. 27. D. de contr. empt. (18, 1), ex Pauli lib. VIII. ad Sabinum desumpta. De nostro cf. Zeitschr. f. Civ. u. Proc. N. F. XIV. p. 20. Labeonem movisse videtur, quod mulier ex empto non tenetur (Gai. 1, 192) sicut furiosus: aut quod viro ab uxore donatum non pro donato possidetur. sed utraque causa dissimilis est. Ceterum cf. L. 13. §. 2. D. de Public. (6, 2). L. 28. D. de nox. act. (9, 4). ²) Cf. Paul. S. R. 2, 17. §. 9. L. 13. §§. 20. 21. D. de act. empt. (19, 1). L. 5. C. eod. (4, 49). L. 2. C. de usur. (4, 32). ³) P. V. i. e. Papinianus (non Paulus, L. 18. §. 1. D. de usur. 22, 1). ⁴) Cf. L. 7. D. de l. comm. (18, 3). L. 38 pr. D. de minor. (4, 4).

4. ⁵ Qui die transacto legem commissariam exercere 'uoluit, ⁶ postea uariare non potest.

5. ⁷ Aede sacra terrae motu diruta, locus aedificii [non est profanus, et ideo uenire non potest.

6. ⁸ Mulier seruam ea lege uendidit, ut si redisset in eam ciuitatem, unde placuit exportari, manus iniectio esset. Manente uinculo seruitutis si redierit, quae uendidit, manum iniciet, et ex iure concessio mancipium abducet. post manumissionem autem si redierit, in perpetuam seruitutem sub eadem lege publice distrahetur. quae uendidit, si manum iniecerit non liberatae, mancipium retinere poterit ac manumittere. adimi quippe libertatem, et publice uenditionem ita fieri placuit, ut propter pericula uenditores 'quondam⁹ metuentes, seruis suis offensam uel duritiam possint paenitendo remittere.

7. ¹⁰ Quo minus possessio rei uenditae tradatur empti iudicio, decem annorum praescriptione non impeditur.

8. ¹ Euictione citra dolum emptoris et iudicis iniuria secuta, duplum ex empti iudicio secundum legem contractus praestabitur.

9. ² Creditor a debitore pignus recte emit, siue in exordio

⁵) Cf. L. 4. §. 2. D. de l. comm. (18, 3). L. 4. C. de pact. int. empt. (4, 54).

⁶) Ex *Hollweg. cj. propter* L. 4. §. 2. cit. noluit *Vat. edd.* ⁷) Est L. 73 pr. D. de contr. empt. (18, 1). Cf. L. 6. §. 3. D. de divis. rer. (1, 8). §. 8. I. eod. (2, 1). Cic. Phil. 9, 6. Plin. ep. 10, 24 (76). Ceterum pap. lib. III. resp., quod initio minusculis litteris non corrector sed possessor codicis in spatio vacuo addidit, ut significaret, eiusdem *ICTi* ex eodem libro novum lemma, licet non, ut alias, cum novo versu incipere, omisi.

⁸) Cf. L. 1. 2. C. de serv. exp. (4, 55). L. 1. 9. D. eod. (18, 7).

⁹) quamvis *Hollw. ed. Savinio auctore*; quaevis *Mai. utrumque Papinianum indignum. qñ Vat., quod factum opinor ex qñ* = quoniam pro quondam. Sensus est: qui propter pericula, quae a servis metuebant, quondam vendiderunt. *Ulpianus tamen* L. 1. D. cit. ita locum legisse videtur: . . . uenditionem ita fieri, ut propter uenditoris pericula quondam metuentes placuit, ita seruis s. o. u. d. possunt (vel posse, nam possum *Vat.*) p. r. *Moms. ed.*: ut lex custodiatur propter pericula uenditorum (uenditor' *V.*), qui uel m. s. s. o. u. d. possunt p. r.

¹⁰) Cf. L. 21. C. de evict. (8, 45.)

L. 5. C. quib. n. obit. (7, 35). ¹) Cf. L. 31. §. 20. D. de aedil. ed. (21, 1). L. 2. 51 pr. D. de evict. (21, 2). ²) Cf. L. 12 pr. D. de distr. pign. (20, 5). L. 16. §. 9. D. de pign. (20, 1).

contractus ita conuenit, siue postea. Nec incerti pretii uenditio uidebitur, si conuenerit, ut pecunia fenoris non soluta creditor iure empti dominium retineat, cum sortis et usurarum quantitas ad diem soluendae pecuniae praestitutam certa sit. |

[2] 60.a. 10. ¹³ Iniquam sententiam 'euictae rei ⁴ periculum uenditoris non spectare placuit, neque stipulationem auctoritatis committere.

11. ⁵ Conuenit, ad diem pretio non soluto, uenditori alterum tantum praestari. quod 'usuram ⁶ centensimam excedit, in fraudem iuris uidetur additum. Diuersa causa est commissoriae legis, cum in ea specie non fenus illicitum exerceatur, sed lex 'contractui ⁷ non improbabilis dicatur.

12. ⁸ Ante pretium solutum dominii quaestione mota, pretium emptor restituere non cogetur, 'nisi ⁹ maximi fideiussores euictionis offerantur, tametsi ignorans possidere coeperit; nam usucapio frustra complebitur anticipata lite. nec oportet euictionis securitatem praestari, cum in ipso contractus limine domini periculum immineat. ²⁰

¹³ Cf. §. 8. L. 51 pr. D. de evict. (21, 2). L. 8. C. eod. (8, 45).

⁴ Hic quoque genitivus pendet a periculum. ⁵ Ad sensum refertur hoc Pap. responsum in L. 13. §. 26. D. de act. empti (19, 1). ⁶ Dig. usurarum Vat. Hollw. Moms. edd. ⁷ Dig. contractus Vat. edd. Hollw. Moms. De lege commissoria cf. L. 4.

§. 1. D. de l. comm. (18, 3). ⁸ Exstat prior pars L. 18. §. 1. D. de peric. et comm. (18, 6). Cf. L. 24. C. de evict. (8, 45).

⁹ Ex Dig. tametsi Vat. edd., quod non dubito, quin librarius ex margine, cum postea ante ignorans esset restituendum (quod fecimus), ubi item coniunctio exciderat (nam cum ibi librarius ex arbitrio et per se inepte superposuit), huc male intruserit, ubi nota vocis nisi, sequenti m simillima, exciderat; aliud enim Papiniano placuisse, quam L. 18. cit. eum dixisse refert, vel Iustinianum haec mutavisse, cum aliis ex causis tum ob L. 24. C. cit. vix credibile est. maxime (pro maximi) Moms. ed. ²⁰ Haec

verba, quae ex Vat. lectione admodum frigent, nunc sic intellige: quodsi in ipso contractus limine, i. e. non ante pretium solutum sed iam antequam res tradita est (et ita quidem, ut in lite de possessione emptor potior sit L. 11. §. 13. D. de act. empti 19, 1), alieni domini periculum immineat, tum nec satisfactioni locus est, ut emptor ad pretium solvendum cogatur. Nec me movet, quod impp. in L. 24. C. cit. verba 'in ipso contractus limine' parum caute latiori sensu acceperunt, qui Papiniano non erat affingen-

13. ²¹ Venditor si per conlusionem imaginarium colonum emptoris decipiendi causa subposuit, ex empto tenebitur. nec idcirco recte defenditur, si, quo facilius excogitatam fraudem retineat, et ² colonum, et quinque annorum mercedes in fidem suam recipiat: alioquin si bona fide locauit, suspectus non erit. ³

14. ⁴ Lege uenditionis inempto praedio facto, fructus interea perceptos iudicio uenditi restitui placuit, quoniam eo iure contractum in exordio uidetur: sicuti in pecunia, quanto minoris uenierit, ad diem pretio non soluto. Cui non est contrarium iudicium ab aedilibus in factum de recipiendo pretio, mancipio ⁵ redhibito, quia ⁶ displicuisset, propositum; quod non erit necessarium, si eadem lege contractum ostendatur.

15. ⁷ Fructus pendentes, etsi maturi fuerunt, si eos uenditor post uenditionem ante diem soluendi pretii percepit, emptori restituendos esse conuenit, si non aliud inter contrahentes placuit. ⁸

16. ⁹ Vino mutato, periculum emptorem spectat, quamuis ante diem pretii soluendi uel ¹⁰ condicionem emptionis impletam ³⁰ id euenerit. quodsi mille amphoras certo pretio, corpore non demonstrato uini, uendidit, nullum emptoris interea periculum erit.

17. ¹ Euictis agris, ² quanti emptoris interest, iudicio empti lis aestimatur. quodsi ab initio conuenit, ut uenditor

duc. ²¹ Cf. *L. 49. D. de act. empti* (19, 1), *Hermogeniani locus, ex nostro in epitomen redactus.* ² retineret *Vat. edd.*

Hollw. Moms. retineat *Buchh.* et colonum intellige: et colonum verum esse. ³ i. e. accipi fideiussio oblata utiliter poterit.

⁴ Cf. *L. 6. §. 1. D. de contr. empt.* (19, 1). *L. 4. §. 2. D. de l. comm.* (18, 3). ⁵ redditur *Vat.* reddito *Niebuhr. et aliorum*

cj. Sed vid. *L. 31. §. 17. D. de aed. ed.* (21, 1). ⁶ displicuisse proponitur *Vat. Plerique cj.:* displicuisset, proponitur, antea post contrarium inserentes quod. — quod iud. ab a. i. f. d. r. p.

mancipii redditur q. displicuisse proponitur *ed. Moms.* ⁷ Cf. *L. 13. §. 10. D. de act. empt.* (19, 1). ⁸ conuenit et placuit *ex Hollw. cj. transponit ed. Moms.* ⁹ Cf. *L. 1 pr. L. 4. §. 1. L. 8 pr. D. de peric. et comm.* (18, 6). *L. 2. C. eod.* (4, 48).

³⁰ *Ex Maii cj.* condicione emptionis impleta *Vat. ed. Hollw.*

¹ *Est L. 18 pr. D. de usur.* (22, 1), male ibi *Paullo* (pro *Papiniano*) tributa. ² *Dig. agnis Vat. ed. Hollw.*

pretium restitueret, usurae quoque post euictionem praestabuntur, quamvis emptor post dominii litem 'inchoatam fructus³³ aduersario restituat. nam incommodum medii temporis damnum emptoris est. |

[Desunt paginae duodecim.]

[3] 61. b. 18. ⁴ Valerianus et Gallienus Augg. . . . Licet creditor ¹ *res sibi fiduciae datas mala fide uendiderit, si tamen secundum ius in facienda uenditione uersatus est, non debent emptores inquietari, sed actione fiduciae aduersus creditorem agendum est* Valeriano III. et Gallieno II. cons. ⁵

GALLIENVS. 19. ⁶ Gallienus Aug. . . . Pignoris hypothecae iure res hereditariae pupillorum a creditoribus paternis distractae iure uindicari nullo possunt. Si igitur absit dolus, praesidi, a quo pupilli nisi causa cognita contra uenditionem a creditore factam in integrum restitui non possunt, confide, qui inquietari te in possessione rei emptae non patietur Saeculari II. et Donato cons. ⁷

INCERT. IMP. 20. . . . 'per Iulium Menosilum spectabilem uirum⁸ . . . auxilium non potest denegari pecuniam creditoribus habere non potuit in poss. . . . et usurarum, quia in commun kal. Iuliis. Viminacii

GALLIENVS. 21. Gallienus Aug. . . . ⁹ Nondum damnati ab eo, cui ius est, res a procuratore alienandae non sunt. Aditus itaque praeses prouinciae si hoc in te factum cognouerit, intercedente eius⁴⁰ iussione, qui res tuas distraxit, eas tibi restitui curabit. PP. VIII. kal. Nou. Patlaui . . .

DIOCL. ET MAXIM. 22. ¹ Diocletianus et Maximianus AA. Plotio. Si deserta

³³) Dig. inchoatum fructum Vat. inchoatam fructum edd. Holth. et Moms. ⁴) Ad sensum et spatiorum mensuram restitui. Cf. L. 1—5. C. si vend. pign. ag. (8, 36). — facinorosos (pro facienda) ed. Moms. ⁵) a. 255. ⁶) Similiter restitui (aliter Momsenus). Cf. LL. cit. L. 1. 2. C. si adv. vend. pign. (2, 29). L. 39 pr. D. de minor. (4, 4). ⁷) a. 260. ⁸) Sic egregie Moms. periulmino filium spe Vat. ⁹) Ad sensum restitui. Cf. L. 1. 3. C. ubi caus. fsc. (3, 26). ⁴⁰) Ex Mat. cj. e (pro e) iussione Vat. edd. ¹) Partem priorem esse L. 2. C. si propt. publ. (4, 46), quibusdam resectis, Holth. uidit. Restitui, iis, quae resecta sunt, ex versuum mensura aestimatis.

praedia, ob cessationem collationum uel reliqua tributorum ex permissu praesidis distracta, 'sincera'⁴² fide comparasti, 'ea'³ uenditio ob solennes praestationes ex necessitate facta conuelli non debet.⁴

23. ⁵Diocletianus et '(Maximianus) Augg. Leontio.⁶ *Cum speciem uenditam uiolentia ignis, qui nunc 'per pomerium sacrae urbis grassatus est,⁷ absumptam dicas, si uenditionem nulla condicio suspenderit, amissae rei periculum te non adstringet. PP.*

24. Diocletianus 'Claudio⁸ . . . *Utrum ob culpam aliquam uenditoris tibi emptori indemnitatis eo nomine praestanda sit, quod quam scribis possessionem uenditam esse, 'coetus'⁹ hominum ingressus est et deuastauit, ex qualitate rei perdoctus praeses provinciae aestimabit. Diocletiano Aug. II. et Aristobolo cons.⁵⁰ |*

25. ¹Gallienus Aug. . . . *Eum, qui iure emphyteutico^{61, a. [4]} possessionem paratam recte tenuit, ex ea detrudi non posse ^{1/2} po. ab aliquo directi iuris emptore, indubitati iuris est. . . . Gal-^{GALLIE-} ^{NVS.} lieno V. et Faustino cons.²*

26. ³ . . . *Si te extremis quondam necessitatibus urguen-^{INCERT.} ^{IMP.} tibus pater sanguinolentum uendidit, secundum id, quod 'diuis'⁴ parentibus placuit, dato pretio, quo uales, uel alio mancipio ei, in cuius familia longa aetate degisti, potes redimi: quo morante adi et rem doce praefectum urbi, uirum clarissimum. PP. II. kal. cons.*

⁴²) C. I. uera Vat. edd. Hollw. Moms. ³) Om. I. C. et Vat. edd. Hollw. Moms. ⁴) Subscriptio in I. C. desideratur.

⁵) Est, paucis omissis, L. 5. C. de peric. et comm. (4, 48) Hollw.

⁶) Scripti; diocl. et avel. V^d. Diocletianus et Maximianus AA. Leontio ed. Hollw. Diocletianus Aurelio Leontio ed. Moms. Sed de nota dioclet = Diocletianus in Vat. non constat. ⁷) Restituit Moms. ⁸) Claudia vel Claudio Buchh. cj. Sequentia ad sensum restitui.

⁹) coe Vat. coc vel cog vel com V^d. Ergo fortasse: commilitones etus ingressi sunt et deuastarunt. ⁵⁰) a. 285. ¹) Ad sensum restitui. — Si in Vat. est nico (Xantico. Possessionem paternam ed. Moms.), restitue: 'Qui emphyteuticum a possessore antico possessionem paratam' etc.

²) a. 282. ³) Sensum restituendo significavi. Cf. Paul. S. R. 5, 1. §. 1. L. un. Th. C. de his, qui sanguin. (5, 8), infra §. 34.

⁴) uiuis edd.

27.⁵ *Ne possit per nutritorem tuum Fortunatum militem, cui a patre infans uenditus es, ingenuitati tuae controuersia moueri, constitutionibus principum cautum est. . . . ipso Aug. III. consule.*⁶

ALEX-
ANDER.

28. *Alexander Aug. . . .⁷ Si tibi certae personae uendendarum possessionum uel oppignerandarum mandatum a domino datum est, alii neque alienare eas, neque pignori hypothecae dare recte potuisti. Agricola et Clementino cons.*⁸

INCERT.
IMP.

29.⁹ *Praediorum minoris quondam Sabiniani non oportuit post interpositum decretum a curatoribus factam uenditionem in dubium uocari. praepropere⁶⁰ igitur procurator meus propter debita, quae Sabinianus contraxit ex actu rationis meae possessiones illas inquietauit: quarum cum ad te transierit dominium, nec emptor ignorabit, se tutum fore, rem edocto praeside prouinciae, a quo ordine audietur: PP. kal.*

AVRE-
LIANVS.

30. ¹ *Aurelianus Aug. . . . Si praedii, de quo controuersia est inter uos, ita² in possessione fuisti: ut proponis, et ab eo, cui id uendidisti, ui ex eo delectus inueniris, is erit interdicti euentus, ut restituare, quem praeses prouinciae u. c. pro sua aequitate ad effectum perducere non cunctabitur. . . . Aureliano et Basso cons.*³

INCERT.
IMP.

31. *carissime nobis. Tenes tu quidem dissime et lites dirimis tum statutis tuis non cu e incipient discedere diuersum euentum sae-⁴ litigabatur, insidunt par u et interpretationem diuersam est, non censui: quasi uero in ea |*

[Aliquot paginae desunt.]

[5] 58. b.
CONST.
ET LI-
CINVS.

32. . . . *aditus competens iudex, considerato tutelae iudicio, eam curabit ferre sententiam, quam agnitam legibus esse*

⁵⁵ Restitui. Cf. tit. C. de patrib. qui fil. (4, 43). L. 1. C. de lib. causa (7, 16). ⁶ a. 220? 229? 248? 251? ⁷ Sequentia ad sensum restitui. ⁸ a. 230. ⁹ Quae sequuntur, ad sensum restitui. Emptor praediorum, qui rursus alii vendiderat, libellum imperatori dederat. ⁶⁰ Moms. ed. ex Vd. praepondere edd. ceterae ex Vat. ¹ Ad sententiam restitui. ² posita edd. . . osita ed. Moms. ³ a. 271. ⁴ sententiae (quasi nota explicata) ed. Moms.

proouiderit. PP. III. kal. Sept. Constantino et Licinio Augg. II. consss.⁶⁵

33. (*Idem*)⁶ Augg. et Caess. Rutiliae Primae. Ingenuos progenitos seruitutis affligi dispendiis minime oportere, etiam nostri temporis tranquillitate saneitur; nec sub obtentu initae uenditionis illicitae decet ingenuitatem infringi. quare iudicem competentem adire par est, qui in liberali causa ea faciet compleri, quae in huiusmodi contentionibus ordinari consueverunt, secundum iudiciariam disciplinam partibus audientiam praebiturus. PP. idib. Aug. Romae, Constantino et Licinio Augg. III. consss.⁷

34. (*Idem*)⁶ Augg. et Caess. Fl. 'Apriliae.⁸ Cum profitearis, te certa quantitate mancipium ex sanguine comparasse, cuius pretium te exsoluisse dicis et(iam) instrumentis esse firmatum: 'quia⁹ a nobis iam olim praescriptum est,⁷⁰ quod, si '(quis)¹ uoluerit liberum suum legitimum recipere, tuae in eius locum mancipium domino daret, aut pretium, quo ualuisset,² numeraret: etiam 'mancipii³ a suis parentibus certo pretio 'conparati (ita)⁴ ius dominii 'possidere te⁵ existimamus. nullum autem ex gentilibus⁶ liberum adprobari licet. Subscripta XII. kal. 'Aug. Constantino (et Licinio) Augg.⁷ III. consss.⁸

35. (*Idem*)⁶⁶ Augg. et Caess. (1.) Nulla uerecundiae uel quietis mora 'nec⁹ quolibet interuallo cunctandi passim nunc singuli, modo populi, proruentes 'in nostri oris obtutus,⁸⁰ sic

⁶⁵) a. 312.

⁶) *Supplevi. Sunt sc. Constantinus et Licinius. Caesares perperam adscriptos esse, Moms. animadvertit p. 405.*

⁷) a. 315.

⁸) aprilae *Vat. edd.* ⁹) hoc *Vat. edd.* *Sed suspicor olim fuisse q̄ = qui pro h' = hoc.* ⁷⁰) *Putat L. 2. C. de patr. q. fl. (4, 43). Cf. L. un. Th. C. de his, qui sangu.*

(5, 8) et §. 26.

¹) *Supplevi.* ²) *i. e. aestimatum esset; cf. L. 2 cit.*

³) *nunc si Vat. edd.* ⁴) *comparasti Vat. edd. Intellige, ita ut venditori id redimere liceat.* ⁵) *Vd. te possidere ed. Holhw.*

⁶) *i. e. barbaris imperii accolis. Cf. L. un. Th. C. de nupt. gentil. (3, 14). Constantin. Porphyr. de adm. imp. c. 12.*

⁷) *Supplevi. augg. constantino aug. Vat.* ⁸) a. 313.

⁹) *uel Vat. edd. nota n pro u accepta.* ⁸⁰) *in nostros in obtutus Vat. in nostros obtutus Holhw. Moms. edd. — Factum hoc uidetur, cum Constantinus anni 313. initio Roma Mediolanum profisceretur, et Mediolani.*

uniformes querelas iisdem fere sermocinationibus uolutarunt, ut nec interpellantium 'crebritati'⁸¹ ualeret occurri, nec allegationum qualitas disparari, parens carissime atque amantissime nobis.² Pari siquidem exemplo uociferationibus 'consutis'³ multitudines memorarunt; non iuste res suas esse diuenditas; aliis possidentibus, se fiscalia luere: frequenti denique obsecratione delata remedium cupiuerunt. (2.) His sumus ualde permoti, uerentes, ne alicuius 'callidi artibus'⁴ 'auersabili'⁵ emolumento persuasi res suas uenderent sine censu, ac post subsidia nostrae mansuetudinis precarentur, itaque 'uersutis'⁶ calliditatis commenta miscentibus, dum insidiarum fallentium non suspicamur arcana, pro innocentiae nostrae natura ceteros aestimantes, detrimento census 'nocentes'⁷ leuaremus. (3.) Has fraudes, hos dolos, istas argutias lege prohibemus, constitutione excludimus: et idcirco iustae prouidentiae consulta deliberatione sancimus,⁸ ut omnino qui comparat, 'rei comparatae ius cognoscat et censum',⁹ neque liceat alicui rem sine censu [6] 58.a. 'uel'⁹⁰ comparare uel uendere. (4.) In[spec]tio autem publica uel fiscalis esse debet, hac lege, ut si aliquid sine censu uenierit, et post ab aliquo 'deferetur',¹ uenditor quidem possessionem, comparator uero id, quod dedit, pretium, fisco uindicante deperdat. (5.) Id etiam uolumus omnibus intimari, nostrae cle-

⁸¹) *Ex Buchh. cj. credulitati Vat. edd. unde et possis tentare sedulitati.*

²) *Solennis praefectum praet. alloquendi formula (cf. subscriptionem). 'nobis' debetur Momieno.*

³) *Ut dicuntur doli consuti et sutelae. consules Vat. ed. Holw. consertis ed. Moms.*

⁴) *calliditatibus Vat. edd. Eundem intellige callidum, quem iam significauerant pari exemplo querentibus uociferationes consuisse.*

⁵) *aduersabili Vat. edd. (praeter Moms.): Emolumentum est ostensum iis lucrum, quod nec emptor ex pacto nec venditor ab imp. leuatus tributa pensilaturus esset.*

⁶) *Ex Moms. cj. uersutis Vat.*

⁷) *Ita et Moms. ed. nocentis Vat. ed. Holw.*

⁸) *Hinc incipit epitome huius legis in L. 2. Th. C. de contrah. empt. (3, 1) a. 337. in oriente promulgata, cuius prima uerba etiam Tribonianus assuit alii constitutioni a. 319. L. 2. C. (L. 1. Th. C. 11, 3) sine censu v. reliquis (4, 47).*

⁹) *censum rei comparatae cognoscat Th. C. censum rei comparatae agnoscere I. C. Unde fortasse leg.: c. (cum) re comparata eius agnoscat et censum (scilicet nota c. transposita).*

⁹⁰) *Th. C. et ipse Vd.*

¹) *Th. C. deferretur Vat.*

mentiae placuisse, ueminem debere ad uenditionem rei cuiuslibet adfectare et accedere, nisi eo tempore, quo inter uenditorem et emptorem contractus sollemniter explicatur, certa et uera proprietas uicinis praesentibus demonstretur; usque eo legis istius cautione currente, ut etiamsi 'subseciua'⁹² uel, ut uulgo aiunt, scamna uendantur, ostendendae proprietatis probatio compleatur. (6.) Hinc etenim iurgia multa nascuntur, hinc proprietatis iura temerantur, hinc dominiis uetustissimis molestia comparatur, cum caecitate praepropera, et rei inquisitione neglecta, luce ueritatis omisa, nec perpetuitate cogitata domini, iuris ratione postposita, ad rei comparationem accedunt, omissis '(his)'³ omnibus, dissimulatis atque neglectis, id properant atque festinant, ut quoquo modo cuniculis nescio quibus inter emptorem et uenditorem sollemnia celebrentur: cum longe sit melius, sicuti diximus, ut 'luce'⁴ ueritatis, 'fidei'⁵ testimonio, publica uoce, subclamationibus populi idoneus uenditor adprobetur, quo sic felix comparator atque securus aeuo diuturno persistat; quod pro quiete totius successionis eloquimur, ne forte aliquis uenditor suum esse dicat, quod esse constat alienum, 'ita(que)'⁶ comparator, malo uenditore deterior, incautus et credulus, cum testificantibus uicinis omnia debeat quaerere, ab uniuersorum disquisitione dissimulet, 'quem'⁷ sic oporteat agere, ut nec illud debeat requiri, quod ex iure dicitur 'si a domino res uendita sit.'⁸ (7.) Ita ergo uenditionum omnium est tractanda sollemnitas, ut fallax illa et fraudulenta uenditio paenitus sepulta depereat. Cui legi deinceps cuncti parere debebunt, ut omnia diligenti circumspectione quaesita per uniuersas successiones tuto decurrant, neque aliquem ex improvidentia casum malignae 'captionis' horrescant.⁹ Dat. III. kal. Sept. 'a PF. P.¹⁰⁰ ad correctorem

⁹²) i. e. 'steriles agri'. Cf. Du Cange s. v. subsellia Vat. edd. Sed tantum de soli rebus imp. cavent. ³) Geminando supplevi.

⁴) lucem Vat. ed. Hollw. ⁵) Malim fideli. ⁶) ita Vat. alienum. Ita interpungunt edd. idque Moms. ed. ⁷) V^d. ed. Moms. quoniam Vat. ceterae edd. ⁸) Qua allegatione aduersarius empti titulo confusum actorem dominum auctoris probare cogebat. ⁹) captiones oriscant V^d. captionis orrescant ed. Moms. captiones obruant ed. Hollw. ¹⁰⁰) apff. Vat. Recte interpretatur Hollw.,

Piceni Aquileia. Accepta XIII. kal. Oct. Albae. Constantino et (Licinio) Aug. III. cons. ¹⁰¹

36. (Idem) ⁶⁶ Augg. et Caess. Basso. Valentinus perfidiam et 'de illo ² maxime queritur, quia a tutore processit, a quo aliquid in fortunas suas perniciosissimum proficisci minime omnium decebat. Exuperatius, uir clarissimus, si tantum auunculus Valentino esset, nequaquam in Valentinum peccare deberet, qui 'nunc | ³

[Quattuor aut octo paginae desunt.]

[6] 63.b. **37.** ⁴ . uidelicet 'iactando, numquam ⁵ fiduciam
¹ pr. sibi esse seruatum obnoxia comparator accedit
 VALEN- num. proinde posthac saltim fraudesque talia dis-
 TIN. semina eradicentur, nullus aditus fictis c
 VALENS dolis relinquatur ingenui ⁶ Igitur quod ad prouincia-
 GRAT. lium preces dudum est constitutum, ne his, qui praestationibus
 fiscalibus differrent satisfacere uel nollent, publica reli-
 quorum laxitas proueniret uel summa releuaretur, iam
 nunc id ipsum a fraudibus munientes constituimus perspicue
 lege sancire, ut quaecumque pro reliquis prodigorum in an-
 nonario titulo ceterisque fiscalibus debitis luxu ac nequitia 'ad
 egestatem perductorum hominum ⁷ in fundis atque mancipiis
 uel in quibuscumque corporibus sub auctione licitanda sunt,
 fisco auctore uendantur, et ut perpetui penes eos sint iure

hoc exemplar esse constitutionis a Praefecto Praetorio (Aquileia
 VIII. kal. Sept.) ad correctorem Piceni transmissum (et ab eo XIII.
 kal. Oct. Albae acceptum). De subscriptione L. 2. Th. C. not. 88.
 cit. cf. Wenck. ¹⁰¹) a. 313. ²) Haec verba, quae Vat. et
 Holw. ed. post quia habent, huc suo loco restitui. ³) Vd. ed.
 Moms. non Vat. ⁴) Pars huius const. exstat in L. 1. Th. C.
 de fide et iur. hastae (10, 17) = L. 5. C. eod. (10, 3) sub inscr.:
 'Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus AAA. ad Vicentium
 Pf. P. Galliarum', unde quaedam ab edd. suppleri potuerunt.
⁵) Vd. ed. Moms. acta non donum quam Vat. ⁶) Quae sequun-
 tur, videntur spectare Constantini const. in L. 4. Th. C. de exact.
 (11, 7), unde proximos versus ad sententiam restitui. ⁷) Sup-
 pleui. Apparet, etiam antea prodigorum esse vulgari sensu 'de-
 coctorum', non, ut I. Gothofredus nullo exemplo interpretatus
 erat, 'rerum quae prodigantur.' Cf. postea penes perditos ma-
 neant ignauorum luxuriam ferre debemus
 per somnum et gulam atque lasciuia.

dominii, quibus res huiuscemodi sub hastae sollemnis arbitrio fiscus addixerit in his utitur uenditoris, quae ob d gi uel permissu iudicum distra emolumenta malle, quam debita n penes perditos maneant sib nere contractuum 'tergiuersatio nu¹⁰⁸ interpretationis insidias pertimesc talis accesserit ignauorum ⁹ *Si quid unquam quo (a) fisco facta uenditio possit infringi, auctoritate rescripti fuerit impetratum, his, quae contra utilitatem prouisionis huius rescripta sunt, nullus obtemperet, magisque obreptui praerogati . . . latur, cum haec sit commissa sec atque luxuriam ferre debemus Lucana saepius uina redem per somnum et gulam atque lasciuia alienare uelle nec posse defend' mus est ita status debet esse fe concedit, qui et in satisfactio | ni-63.a. [8] tas, nisi forsitan hi copiam que repetendi, cum in $\frac{1}{2}$ p^o. praeteritum uis omnium rerum multis ex . . . cum etiam minoribus, si quando aliquid eorum pro fiscalibus debitis adiudicatur emptoribus, repetitionis facultas in omnem intercipiatur aetatem,¹¹⁰ neque in integrum restitutionis adminiculo res obnoxiae necessitatibus publicis eis reddantur aetatis ratione, quam saepius respexere leges, quia parendo potius legibus res suas tueri eos oportet, quam ut desidia mereri posse se credant earum legum auxilium, quas illudunt. Dat. III. id. Nou. Treueris. Acc.¹ Valentiniano nobilissimo puero et Victore cons.² 'Et iterum data . . ad . . consularem prouinciae Lugdunensis primae³ Modesto et Harintheo cons.⁴*

38. ⁵ bus tantum praedii rustici sit interdicta^{INCERT. IMP.} nullum debitum doceatur haec supplicans

¹⁰⁸) *Vd. ed. Moms. terginersationum Vat.* ⁹) *Th. C. pergīt: 'Et si quid unquam, ut a fisco facta uenditio possit infringi, auctoritate rescripti fuerit impetratum, nullus obtemperet, cum etiam' etc. (Unde sequentia Moms. restituit.)* ¹¹⁰) *Quae sequuntur, restitui.* ¹) *De hac subscriptione vid. Haenel ad Th. C. p. 1018, not. t.* ²) *a. 369.* ³) *Sic ex Vd. restituit Moms.* ⁴) *a. 372.* ⁵) *Cf. L. 1 pr. §. 2. L. 5. §§. 13. 14. D. de reb. eor. (27, 9).*

Eugrafius memo ad speciem fuerit ementitum
ita res gesta probatur, ut precibus continetur, fuisse
sugerit, Fauste carissime, aestima rem sit, an in rem
eius uersum si res minori profuisse potuerit

39. emptio et uenditio bonae fidei auctori
plicet memorant, raptis atque t terroris injectum,
ut ei casula scinderet uitesque inspectori
bonam fidem gestam in possessionis auxilium iure
congruum ita faciat as aestimet. Dat. prid. non

40. te patris, ut Maximus adserit compa-
rata omnium heredum conu suam quoque consor-
tes obtineant |

[Complures paginae desunt.]

DE VSVFRVCTV.

[9]^{ss.b.} 41. Diocletianus et Max. Constantius¹ Tannoniae Iuliae.
^{87.b.} Usufructum locari et uenditari posse a fructuario, nulli du-
^{DIOCL.} bium est. proinde si uendente filio tuo possessionem etiam
^{ET MAX.} tu certo pretio usufructu proprio cessisti, quem testamento
mariti tibi² relictum esse proponis, quandoquidem emptorem
contractus fidem commemores minime custodire, aditus Aelius
Dionysius, uir clarissimus, amicus noster, id tibi faciet reprae-
sentari, quod te constiterit iure deprecere. PP. VI. id. Mart.
'Carthagini³ Fausto II. et Gallo cons. ⁴

42. *Idem* Aurelio Loreo cui et Eneucentrio.⁵ Fructuario
superstite, licet dominus proprietatis rebus humanis eximatur,
ius utendi fruendi non tollitur.⁶ Subscripta V. id. Feb. Sir-
mii. Aug. V. et IIII. cons.

¹) *Turbata quidem inscriptio (cf. Momm. p. 404.). Sed et Maximiani et Constantii nomen retinendum est. Hic enim a. 292. Caesar appellatus, obtinuerat. etiam Mauritaniam, ut in his regionibus eum cum Maximiano, cui Africa obvenerat, rescripsisse, mirari non liceat.* ²) tui *Vat. edd. ex tui sc. natum.* ³) *Vat. Carthagine ed. Hollw.* ⁴) a. 298. ⁵) *Corruptum. Aur(elio) Heliodoro cui et Eneucentrio cj. Momm. coll. Fabretti 146, 175. Vid. etiam Orelli-Henzen. 4150. 2766. 2767. 2772. 4719. 5007. 6250.* ⁶) *Exstat hoc rescriptum alii agglutinatum in L. 3. §. 1. C. de*

43. ⁷ *Idem* Claudio Theodoto. Habitatio morte finitur; nec proprietatem ea, quae habitationem habuit, legando '(domini) uindicationem;⁸ uel 'debitum negando in⁹ testamento creditoris¹⁰ actionem excludit. Subscripta IIII. kal. Oct. Viminaci Caess. cons. ¹

44. ² *Ulp.* lib. II. Respondit Aurelio Felici, fructus ex ^{VLP. L. II. RESP.} fundo per uindicationem pure relicto post aditam hereditatem a legatario perceptos ad ipsum pertinere; colonum autem cum herede ex conducto habere actionem.

45. ³ *Paul.* lib. II. Manualium ex tribus. Tametsi ususfructus fundi Mancipi non sit, tamen sine tutoris auctoritate alienare eum mulier non potest, cum aliter quam in iure cedendo id facere non possit, nec in iure cessio sine tutoris auctoritate fieri possit. Idemque est in seruitutibus praediorum urbanorum. ^{PAVL. L. II. MANVAL.}

46. ⁴ *Idem* lib. I. Manualium. Actio de usufructu iisdem ^{L. I. MANVAL.} modis perit, quibus ipse usufructus, praeterquam non utendo. Pecuniae quoque usufructus legatus per annum non utendo '(non perit);⁵ quia nec usufructus est, et pecuniae dominium fructuarii, non heredis est.

47. Item. Per mancipationem deduci usufructus potest, non etiam transferri. Per 'do lego' legatum et per in iure cessionem et deduci et dari potest.

Item.⁶ Potest constitui et familiae erciscundae uel communi diuidendo iudicio legitimo. In re nec Mancipi per traditionem deduci usufructus non potest; nec in homine, si

usufr. (3, 33). Est a. 293. Cf. Buchholtz. ad h. l. ⁷ Quibusdam omissis extat L. 11. C. de usufr. (3, 33). ⁸ domini uindicationem C. Iust. per uindicationem Vat. rei (domini ed. Moms.) uindicationem ed. Hollw. ⁹ Ita Hollw. et Moms. edd. debitum necandum Vat. Sane vix est, ut per in Vat. transpositum et legendum dicamus per debitum negandum. Quis enim ita unquam dixit? ¹⁰ Cui id aedificium pignori nexum erat. ¹ a. 294. ² Est L. 120. §. 2. D. de leg. 1. ³ Cf. §. 49. Ulp. 11, 27. ⁴ De h. l. vid. disquis. nostram 'usufr. pecuniae an non utendo pereat?' (in Wachleri Rectoratu indic. Vratisl. 1830). ⁵ Supplevi disq. cit. cf. §. 57. (non amittitur) edd. Hollw. Moms. ⁶ In V^d. nova incipit species.

peregrino tradatur:¹⁷ ciuili enim actione constitui potest, non traditione, quae iuris gentium est.

48. ⁸Item. Ad certum tempus et in iure cedi et legari et officio iudicis constitui potest.

49. Item. Ex certo tempore '(cum) legari possit,⁹ (ita) an in iure cedi, uel an adiudicari possit, uariatur. uideamus ne non possit; quia nulla legis actio²⁰ prodita est de futuro.

50. Item. In mancipatione uel in iure cessione an deduci possit uel ex tempore uel ad tempus uel ex condicione uel ad condicionem, dubium est: quemadmodum si is, cui in iure
 1.a. ceditur, | dicit: AIO HVNC FVNDVM MEVM ESSE, DEDVCTO
 3.a. VSVFRVCTV EX KAL. IAN., uel DEDVCTO VSVFRVCTV VSQVE
 AD KAL. IAN. DECIMAS; uel AIO HVNC FVNDVM MEVM ESSE,
 DEDVCTO VSVFRVCTV, SI NAVIS EX ASIA VENERIT (uel NISI
 NAVIS EX ASIA VENERIT).¹ item in mancipatione: EMPTVS
 MIHI 'ESTO² PRETIO, DEDVCTO VSVFRVCTV EX KAL. ILLIS
 'uel³ VSQVE AD KAL. ILLAS: et eadem sunt in condicione.
 Pomponius igitur putat, non posse ad certum tempus deduci
 nec per in iure cessionem, nec per mancipationem, sed tantum
 transferri ipsum posse. Ego didici, et deduci ad tempus
 posse; 'quia et mancipationum et in iure cessionum (leges) lege

¹⁷) Quo casu res mancipi mobiles rerum nec mancipi iure censendae sunt. Cf. Ulp. 1, 16. Varr. de r. r. 2, 6. §. 3. ⁵) Cf. L. 1. §. 3. D. quib. mod. ususfr. (7, 4). L. 16. §. 2. D. fam. erc. (10, 2). L. 5. C. de usufr. (3, 33). ⁹) legari possit Vat., ubi nota c' propter e periit; 'ita' geminando effeci. legari potest. ed. Hollw. De re cf. L. un. §§. 3. 4. D. quando dies usufr. (7, 3). L. 2. L. 5. §. 1. D. quando dies leg. (36, 2). ²⁰) Nam et adiudicatio est ex legis actione, omnesque actiones, cum ius exsequantur, praesentia iura spectant, non futura (L. 35. D. de iudic. 5, 1), quale hic usufr. est (L. un. fin. D. quando dies usufr. 7, 3), secus atque praestatio futura in diem debiti. Cf. lib. nost. 'Gaius' p. 180. L. 4. D. de usufr. (7, 1), quae item est Paulli, manum Triboniani passa est. ¹) Supplevi omissa ob similitudinem: neque enim exemplum ad condicionem deducti usufr. deesse poterat. Cf. L. 44. §. 2. D. de obl. et act. 44, 7 (Paulli). ²) est Vat. edd. Cf. lib. meum 'Recht des Nexum' p. 23. ³) Supplevi ū ex sequenti. Sed est in V^d.

XII tabularum confirmantur.²⁴ Numquid ergo⁵ et ex tempore et condicione deduci possit? Sequitur,⁶ et 'legato eum⁷ deduci ad certum tempus posse.⁷

51. ⁸Adquiri nobis potest ususfructus et per eos, quos in potestate, manu, mancipatione habemus: sed non omnibus modis, sed legato, uel si, heredibus illis institutis, deducto usufructu proprietas legetur. per in iure cessionem autem uel iudicio familiae erciscundae 'uel (*communi diuidendo*)⁹ non 'potest; per³⁰ mancipationem ita potest, ut nos proprietatem, quae illis mancipio data (*sit*), deducto usufructu remancipemus.

52. 'Ususfructus¹ ad certum tempus 'constitutus² cum adiectione temporis 'sui uindicari debet.³ Diuersum est, si in statu libero constitutus sit. tunc enim pure uindicandus est, sicut pure uindicatur, qui simpliciter constitutus est, non adiectis casibus, quibus solet amitti ususfructus. 53. Item. 'Si (*de*)⁴ altius tollendo aget is, qui in infinitum tollendi ius non habet, si non expresserit modum, plus petendo causa cadit, quasi intenderit, ius sibi esse in infinitum tollere.

54. ⁵Sicut legato usufructu loci sine seruitute, iter quo-

²⁴) quia et mancipationem et in iure cessionem lex XII tabularum confirmant *Vat. ed. Holw.* Sed de ipsa mancipatione vel in iure cessione non quaeritur. Et ut apparet, quomodo vitium natum sit ex repetitis vv. leges lege (olim et x ex XII repetita), ita vestigium eius restat in plurali confirmant. De mancipationum legibus cf. *Fest. v. Nuncupata. Varr. de L. L. 6, 7. §. 74. De in iure cessione similem illi ICIus legem spectarit* 'ubi pagunt orato' ad *Herenn. 2, 13.* ⁵) Est interrogatio pronioris ad asserendum. ⁶) Nam et legatorum condiciones XII tab. lege ('uti legassit, ita ius esto') confirmatae erant. ⁷) *legatum Moms. ed. ex Vd.* Sed usufr. hic non legatur: ut et legato d. a. c. l. possit *edd.* Sed ut prava correctio est voci et superscripta. ⁸) Cf. *L. 6. §§. 2. 3. D. de usufr. (7, 1). Gai. 2, 96. L. 9. D. de obl. et act. (44, 7).*

⁹) *Supplevi, voce uel, quae in Vat., amisso c. d. (= communi diuidendo) ante mancipationem aberrauerat, huc reuocata.* ³⁰) posse *Vat.* posse per *ed. Holw.* Verum etiam *Moms. ed.* ¹) *Vat. ususfructum ed. Holw.* ²) *constitutum Vat. ed. Holw.*

³) Ita *Moms. ed.* debere *Vat.*, quod fortasse factum ex debet ne fpeat; ut legendum sit: debet, ne res pereat. Cf. *§. 53.*

⁴) *Supplevi. Ceterum cf. L. 26 pr. D. de exc. r. i. (44, 2).*

⁵) Cf. *Glück Pand. IX. p. 82.*

que per loca testatoris debetur, ita in iure 'cesso eo⁶ iter quoque contineri, Neratius scribit.

55. ⁷Ususfructus sine persona esse non potest; et ideo servus hereditarius inutiliter usumfructum stipulatur. legari autem ei posse '(usumfructum)⁸ dicitur, quia dies eius non cedit statim; stipulatio autem pura suspendi non potest. Quid ergo, si sub condicione stipuletur? uideamus, ne nec hoc casu valeat '(stipulatio),⁸ quia ex praesenti vires accipit stipulatio, quamvis petitio ex ea suspensa sit. [56.] ⁹Item seruo⁴⁰ uia inutiliter legatur; stipulatur autem eam utiliter, si dominus fundum habeat.

57. ¹Ususfructus 'do lego'. seruo legatus morte et alienatione servi perit; si stipuletur, non perit: igitur et post mortem suam, sicut cetera, usumfructum servus stipulari potest; quod aliter est in legatis.

58. ²Si heres fundi, cuius ususfructus ab ipso sub con-
[10] 98. b. ditione legatus | sit, usumfructum legauerit pure, sed pen-
1/2 pr. dente illa condicione, alii, existente ea, desinit ad posteriorem pertinere et priori acquiritur; nec si is postea desierit habere usumfructum, ad posteriorem, sed ad dominum reuertitur: item ac si quis usumfructum legauerit Meviae uxori, si non nupserit, Titio, si ea nupserit, nubente ea ususfructus Titio quaesitus non ad Meviam pertinet, si is eum deinde amittet; si iurauerit uero, cum nuberet, partem tantum sibi seruabit; legis enim beneficium, quatenus ipsi legatum est, non amplius habet. Sed uideamus, quid dicendum sit, si Titius legatum repudiauero et deinde capite diminutus sit; nihil enim habuit, quod amitteret. sed nec tunc consequetur

³⁶) cessio Vat. cesso ed. Holw.

⁸) Suppl. ex Dig.

⁹) Cf. L. 5. 2. D. de serv. leg. (33, 3). L. 17. §. 1. D. de leg. 3. L. 17. D. de stip. serv. (45, 3). L. 19. D. de serv. p. r. (8, 3). ⁴⁰) Item. Seruo

edd. Sed Item. hic ubique omittitur, et acquiperat Ictus alium casum inutilis in seruo legati, utilis stipulationis. ¹) Cf. L. 17.

15. C. de usufr. (3, 33). ²) Cf. L. 16. D. quib. mod. ususfr.

am. (7, 4) (cum L. 105. D. de cond. et dem. 35, 1) et ad posteriorem partem ('item ac') legem Iuliam miscellam (Nov. 22. c. 43.)

et, quae contrarium fere casum continet, L. 74. D. de cond. et dem. (35, 1). Earum ad sententiam lacunas explevi.

Meuia, quod datum est Titio; ac si id ipsum testator expresserit, qui primum totum usumfructum legaverit Meuiæ, deinde Titio partem illi ademptam adscripserit.

59. ⁴³ Ulp. lib. XVII. ad Sabinum. *Verum est, diem legati* ^{VLP. L. XVII. AD SAB.} *ususfructus semel tantum cedere; 'quamquam enim' ususfructus ex fruendo consistat, id est facto aliquo eius, qui fruitur et utitur, tamen ei semel cedit dies.*

60. ⁵ Item. Dies autem ususfructus, *'item' usus, non prius cedit, quam adita hereditate.* et Laheo quidem putabat, etiam ab *apertis tabulis cedere, sicuti ceterorum legatorum.* sed est uerior Iuliani diuersa sententia: *tunc enim constituitur ususfructus, cum quis iam frui potest.*

61. ⁷ Item. Amitti autem ususfructum capitis minutione constat: *nec solum usumfructum, sed etiam actionem de usufructu, uelut si is ex stipulatu debeatur uel per fideicommissum legatumue* ⁸ *per damnationem datus sit. Et parui refert, utrum iure sit constitutus ususfructus, an uero tuitione praetoris: proinde 'licet' in fundo stipendiario uel tributario, item in fundo uectigali uel superficie non sit iure constitutus, capitis minutione amittitur; nam ex persona fructuarii capitis minutio extinguit usumfructum.*

62. Item. ⁵⁰ Sed ita demum amittitur capitis diminutione ususfructus, *si iam constitutus est: ceterum si ante aditam hereditatem aut ante diem cedentem quis capite minutus est, constat non amitti, et ita Iulianus lib. XXXV. Dig. scribit. Si igitur per uindicationem fuit ex die legatus, antequam dies uenerit, non nocet capitis diminutio. hodie enim incipit ad legatarium pertinere.*

⁴³ Est L. 1 pr. D. quando dies us. (7, 3) omisso principio, quod supplevi (paulo aliter ac Moms.). ⁴⁴ Ita V^d. Moms. ed. Omittit Vat. ⁴⁵ Partim extat in L. 1. cit. §. 2. Cetera ad mensuram spatii supplevi (paulo aliter Holw. et Moms.). ⁴⁶ Dig. ut Vat. abest a V^d. ⁴⁷ Est L. 1 pr. D. quib. mod. ususfr. am. (7, 4). Ibi recisa supplevi, quaedam ab aliis mutatus. ⁴⁸ lego . . . Vat. edd. ⁴⁹ scilicet ex Buchh. cj. ed. Holw. 'item quilibet' (pro 'scilicet') cj. Ad. Schmidt Jahrb. d. gem. Rechts III. p. 265. In restituendo ab emblematis Triboniani discedendum erat. ⁵⁰ Est L. 1. cit. §. 1. Quae ibi desiderantur, partim Holwegium secutus supplevi.

63. ⁵¹ Item. Usque adeo autem capitis diminutio eum *demum usumfructum perimit*, qui iam constitutus est, ut si in
 [12]98.a. *singulos annos uel menses uel dies legatus sit, | is demum*
 1/2 p^o. *amittatur, qui iam processit.*

64. ² Item. Sicut in annos singulos *ususfructus legari potest*, ita nec capitis diminutione *amissus legari prohibetur*, ut *adiiciatur: QVOTIENSQVE CAPITAE MINVTVS ERIT*, uel sic: *QVOTIENS AMISSVS ERIT VSVSFRVCTVS, EI DO LEGO: et tunc si capitis minutione amittatur, repetitus uidebitur*,³ sicut in *usufructu singulorum annorum*. Ante aditam hereditatem netur.

PAPIN.
L. VII.
RESP.

65. ⁴ Papinianus lib. VII. *Responsorum*. *Equis per fideicommissum relictis post moram fetus quoque praestatur (ut fructus):⁵ sed fetus secundus ut causa, sicut partus mulieris; nisi si gregem reliquit,⁶ uel morae actio⁷ fetus nomine praestita fideicommissum relictum sequatur.*

66. ¹ Item. *Usura etiam fructuum ex litis contestatione praestatur bonorum⁸ usufructu legato.*

VLP.
L. XVIII.
AD SAB.

66^a. Ulp.⁹ lib. XVIII. *ad Sabinum*. *Omnium bonorum*

⁵¹) Est L. 1. cit. §. 3. ²) Est L. 3 pr. D. eod. ³) Quae proxime sequuntur, restitui. Inde a verbis Ante aditam hereditatem aliud excerptum videtur coepisse, quod cum praecedenti per errorem coaluit, huiusce fere sensus: Ante aditam hereditatem fructus ex re legata perceptus in hereditate retinetur. Cf. L. 33. D. de leg. 2. L. 4. C. de usur. et fr. leg. (6, 47). In Vat. vero hic ut p. 5. v. 12. versui vox omissa superscripta fuisse videtur, quae integri versus spatium occuparet. ⁴) Pars legitur L. 8. D. de usur. (22, 1). ⁵) Ex Dig. supplevi. Ob similitudinem litterarum it ur (= fr.) excidisse videtur. ⁶) Ubi summisso fetu in gregem, secundus fetus fructus fit. ⁷) Sequentia restitui; morae actio dicta, ut usurae morae; iam finge post moram factam fetum ab herede commodatum vel furto et ablatum apud commodatarium vel furem secundum fetum edidisse; cessa condicione vel commodati actione is ut fructus fideicommissario praestabitur. ⁸) Restitui, licet haesitans, cum multa alia hic dicta fuisse potuerint. Sed aptissimus hac sententia fit transitus ad §. 66^a. ⁹) Restitui, suspicatus esse, omissis auctoritatibus, L. 29. D. de usufr. (7, 1). Ulp. lib. XVIII. (? XVII.) ad Sabinum. 'Omnium bonorum usumfructum posse legari, nisi excedat dodrantis aestimationem, Celsus lib. 32. Dig. et Iulianus lib. 61. scribit et. est verius.' Nam et §. 67. ad usumfructum bonorum

usumfructum posse legari, nisi excedat dodrantis aestimationem, est uerius.

67. ⁶⁰ Item. *Usufructu bonorum legato uidetur pertinere, ut ne cuiusquam rei hereditariae heres alienando intercipiat usumfructum. summam igitur 'senatus-consulti sententiam' eam esse puto, ut legatarius omnium, quae sunt in hereditate, ususfructus caperet; ceterum aut ueteris rei usumfructum, quae iam non est in ea, aut in re noua omnes ex mora fructus et constituendum ei usumfructum. Sed in ueteribus rebus, quae patiuntur, uerum eum habere usumfructum, diserte ibi scriptum est. Verendum igitur non est, ne damnum patiatur ex commutatione rei hereditariae.*

68. ² *Paulus lib. sing. ad l. Falcidiam. Usufructu legato (nam ius praediorum uelut iter non recipit hanc quaestionem, quia et diuidi nequit) quaeritur, quemadmodum Falcidia retinenda sit. Et ueteres quidem aestimandum totum usumfructum putabant et ita constituendum, quantum sit in legato. sed Aristo a ueterum opinione recessit; ait enim, posse quartam ex eo sicut ex corporibus retineri, idque recte Iulianus probat.*

69. ³ . . . *Lucius Titius testamento suo ita cauit: DO LEGO EIDEM SEIAE VXORI MEAE, EX QVA SVSCEPTVS COMMVNIS FILIVS MIHI PRO PARTE HERES EST, VSVMFRVCTVM EIVSDEM PARTIS BONORVM MEORVM VSQVE EVM⁴ IN DIEM, QVO LEGITIMAE AETATIS FILIVS FACTVS ERIT, AB EAQVE SATISFACTIONEM EXIGI VETO; ITA TAMEN, VT AB EA FILIVS*

uidetur pertinere ut §. 69., et in §. 68. de Falcidia agitur usufructu legato. Sane nova species in Vat. hic non incipit; sed errore id factum malim putare, quam cum Blum. et Moms. statuere, Ulpiani notam ad Papin. hic secutam esse; Ulpiani enim ad Papin. notas Constantinus infirmaverat. ⁶⁰) Sententiam huius §i restitui. Cf. L. 24 pr. D. de usufr. leg. (33, 2). L. 34. §. 2. D. de usufr. (7, 1). ¹) Vd. ed. Moms. patientiam Vat. ²) Est L. 1. §. 9. D. ad leg. Falc. (35, 2). Initium, ibi paulo immutatum, formavi; potest tamen etiam aliter formari. ³) Pauli ex Resp. libris (et quidem XIII. vel XIV.) esse, quod suspicatus eram, Vd. confirmavit. In restituendq quaedam aliorum adhibui. ⁴) Ex Blum. cj. um Vd.

IN EYNDDEM DIEM ALATVR ATQVE EDVCETVR ET STVDIIIS
LIBERALIBVS INSTITVATVR. Quaesitum est de cautione
fideicommissaria. 'Paullus respondit,⁶⁵ uxorem, de qua quae-
ritur,⁶ secundum ea, quae proponuntur, iussu praetoris
non debere compelli ad satisfaciendum ex causa fideicommissi.⁷

[Octo paginae desunt.]

VLP.
L. XVII.
AD SAB. 70. ⁸(1.) Si fundi ususfructus fuerit legatus, et sit ager,
unde palo in fundum, cuius ususfructus legatus est, solebat
[13] 98. a. paterfamilias uti, uel salice, uel arundine: puto | fructua-
1/3 pr. rium hactenus uti posse, ne ex eo uendat; nisi forte salicti
ei, uel siluae palaris, uel arundineti ususfructus sit legatus:
tunc enim et uendere potest. nam et Trebatius scribit, sil-
uam caeduiam posse fructuarium caedere, sicut paterfamilias
caedebat. Item, ut arundinetum 'caedat, quod degenerare pater-
familias sues alebat,⁹ non, puto, 'prohibetur. Quin et cae-
sum uendere poterit, quanquam⁷⁰ paterfamilias uendere non
solebat, sed ipse uti:¹ ad modum enim referendum est, non
ad qualitatem utendi. (2.) Cassius autem² ususfructus sil-
uae caeduae exemplo definit etiam seminarii quoque usum-
fructum. itaque si seminaria a patrefamilias conserendi
tantum agri causa facta sint, dicendum esse ait, cum ex iis
conseratur, etiam arbores demortuas ad fructuarium per-
tinere, quae alioqui sicut lapides ceteraeque materiae, quia
in fructu non sunt, dominum proprietatis sequuntur. (3.)
Numquid igitur, si seminarium non sit, dominium earum ad

⁶⁵) praeter Vat. pr. Vd. ita scriptum, ut aut Paulus aut Papinianus (sic Moms.) respondit significet. Sed Paulus intelligendus est. Vid. Buchholtz. p. 302. ⁶) Cf. §§. 109, 111. ⁷) Dubium movebat, quod testator solam cautionem usufructuariam remisisse videbatur, quae remitti non potest L. 7. C. ut in poss. leg. (6, 54).

Similem casum vid. in L. 77. §. 3. D. de cond. et dem. (35, 1). ⁸) Est L. 9. §. 7. D. de usufr. (7, 1) paulum mutata. ⁹) Restitui sententiam ex Colum. 7, 9. §. 7. Oriens hunc arundinis usum videtur ignorasse. Aliter Mommsenus. ⁷⁰) Restitui. non puto. Prohibetur edd.

¹) In Dig. est: 'nam et Trebatius scribit, siluam caeduiam et arundinetum posse fructuarium caedere, sicut paterfamilias caedebat, et uendere, licet paterfamilias non solebat uendere sed ipse uti.' ²) Sequentia ad sensum restitui. Cf. L. 7. §. 3. L. 18. L. 59 pr. D. de usufr. (7, 1). L. 32. D. de iur. dot. (23, 3). Vocis usus vestigia in Vd. reperta sunt.

proprietaryum spectet, ut *lupidum caeterarumque materia-
rum, quaeri potest*. Trebatius autem simpliciter, si arbores
in agro demortuae sint, esse eas fructuarii, cogendumque
eum alias adserere scribit. [71.] ⁷³ (1.) Labeo ait, 'fructua-
rium ad materiam aptas arbores in agro demortuas usque⁴
ad usum suum et uillae posse⁵ ferre; nec materia eum pro
ligno usurum, si habeat, unde utatur ligno: idemque esse in
'arboribus ui uentorum euulsis, uel⁶ etiam deiectis. Puto
tamen, 'et in silua hoc probandum, ne⁷ si totus ager sit
hunc casum passus, omnes arbores 'auferre fructuarium
posse dicendum sit.⁸ materiam tamen ipse succidere, quan-
tum ad uillae refectionem, poterit, ut putat Neratius lib. III.
Membranarum; quemadmodum, inquit, calcem coquere, uel
arenam fodere, aliudue quid aedificio necessarium sumere.
. apud Labeonem 'agitat⁹ pertinere, quamuis
Proculus non ⁸⁰ (2.) Nunc uidendum, si fructus serui
sit legatus, quid contineatur legato. quidquid is ex opera sua
adquirat, uel ex re fructuarii, siue 'mancipio¹ accipiat, siue
stipuletur, siue emerit et ei possessio fuerit tradita, legata-
rio acquirit. 'At² si heres institutus sit, uel legatum accepe-

⁷³) Est L. 12 pr. D. de usufr. (7, 1) sed mutata; nam incipit ibi;
'Arboribus euulsis uel ui uentorum deiectis usque ad usum . . .
utatur ligno, Labeo ait' etc. ⁴) fructuarium adm §. 71.
Item. (Sed item non est in V^d.) Ex silua caedua usque ed. Holhw.
Mihī certum est, novum excerptum hic non coepisse, novam senten-
tiam vero iam ante v. fructuarium exorsam esse. Verba 'Labeo
ait', quae in Dig. in fine periodi leguntur, ubi ea in Vat. versus
non capit, ante ponenda et commodissime huc transferenda erant,
ubi alioqui spatium abundat. ⁵) Dig. et edd. h. l. inserunt
'usufructuarium', quod versus vix capit. ⁶) 'arboribus euulsis
uel ui uentorum' Dig. pr. L. 12. cit. edd. ⁷) Restitui. In
Dig. est: 'alioqui si totus' etc., sed cf. L. 10. D. ib. ⁸) In
Dig. tantum est: 'auferret fructuarius', quod versum non explet.
⁹) agit a edd. De quaestione agitata sermo est. Versus ante-
cedens et is, qui post alterum sequitur, in V^d. initio vacuus.
Singula tantum verba suppleta utrumque occupasse videntur: et
puto agitatū esse de tegularum similiumque dominio, quae ventus
deiecerit. Nam de marmore (cf. L. 18 pr. D. de fundo dot. 23, 5)
Ulpianus alio loco egit: L. 9. §§. 2. 3. L. 13. §. 5. D. h. t.
⁸⁰) Est L. 21. D. de usufr. (7, 1), sed mutata. Restitui, partim Buchh.
secutus. ¹) mancipium edd. (praeter Mōms.). ²) et

*rit, placuit, hoc domino quaeri; quamuis Labeo distinguat, cuius gratia uel heres institutus sit, uel legatum acceperit.*⁸³

[14] 98. b. 72. ⁴ (1.) *Sed sicuti stipulatione fructuario acquirit, ita etiam paciscendo eum acquirere exceptionem fructuario, Iulianus (lib.)⁵ XXXV. Dig. scribit: 'itemque⁶ etsi acceptum rogauerit, liberationem ei parere. (2.) Quoniam autem diximus, quod ex operis acquiritur, ad fructuarium pertinere, sciendum est, etiam cogendum eum operari; etenim modicam quoque castigationem fructuario competere, Sabinus respondit et Cassius lib. VIII. iuris ciuilis scribit, ita ut neque torqueat, neque flagellis caedat, 'neque operae gladiatoriae ei usus sit; nisi quod ad batuendum ei existiment'⁷ competere posse. Ut uero 'pugnet, concedendum ei esse, Cassius negat.⁷ Idem et Sabinus, quamuis nauis⁸ usufructu legato, nauigandum eam mittendam putat, licet naufragii periculum immineat; 'neque id contrarium est;⁷ naues enim ad hoc parantur, ut nauigent, 'non item serui, ut pugnent.'⁷*

ALEXAN-
DER an
CLAUD.

73. ⁹ . . . *Si Titia, cum tibi fundos et mancipia donaret, usumfructum eorum sibi et liberis interueniente recepit stipulatione eiusque, quae ad se spectaret, utendi fruendique partis condicionem liberis concessit ita, ut in diem uitae suae ex uoluntate matris toto fruerentur, inde quod parte, quam ipsa habuerit, usque in obitum eius frui sunt, non etiam nactos esse ius partis alterius, adprobatur iuris auctoritate . . . et Paterno cons.*⁹⁰

INCERT.
IMP.

74. . . . *Aui testamento usufructu liberis tuis 'dolego'*

Vat. edd. ⁸³ Fortasse sequebatur sequenti versu: 'quod habet rationem'. Cf. L. 22. D. de usufr. Certe Iustinianus Labeonis sententiam probauit. Ceterum cf. L. 10. §. 3. L. 47. D. de acq. rer. dom. (41, 1). L. 45. §. 3. D. de acq. v. om. her. (29, 2).
⁴ Prior pars ad (2) med. extat in L. 23. D. de usufr. (7, 1).
⁵ Ex Dig. suppleni. ⁶ idemque Dig. ⁷ Haec in Dig. omissa ad sententiam restitui. (Similiter Moms.) ⁸ Sequentia mutata exstant L. 12. §. 1. D. de usufr. (7, 1). Cf. L. 16. §. 1. D. de rei vind. (6, 1). ⁹ Ad ius accrescendi §§. 73. et 74. pertinuisse et utramque rescripta continuisse puto, ut haec materia ab imperatorum rescriptis coepta esse videatur. Tantum ut hoc appareret, utriusque restituendi feci periculum. ⁹⁰ a. 233. aut 269.

legato, si ex his aliqui mortuus est, eius pars iure accrescendi ad ceteros pertinet; quod si per damnationem heredis testator legatum reliquit, ceteris, quibus legauerit, liberis mortui pars accrescere non potest. . . .

⁹¹75. 'Ulp. lib. XVII. ad Sab. (1.) *Ususfructus legato, est inter fructuarios*² *ius adcrendi, sed 'non omnimodo, uerum*^{VLP. L. XVII. AD SAB.} *in per praeceptionem et*² *in 'do lego' legato, 'modo coniunctim legatus sit. ceterum si separatim*³ *ususfructus sit relictus, sine dubio ius adcrendi cessat. (2.) Denique apud Iulianum lib. XXXV. Dig. quaeritur, si communi seruo ususfructus sit relictus, et 'utrisque dominis*⁴ *adquisitus sit, an altero repudiante uel amittente usumfructum, alter totum habeat. Et Iulianus quidem putat, ad alterum pertinere; et licet dominis ususfructus non aequis partibus, sed pro dominicis adquiratur, tamen persona eius, non dominorum, inspecta ad alterum ex dominis pertinere, non proprietati accedere. | (3.) Idem ait, et si communi seruo et separatim*^{S3.b. [15]} *Titio ususfructus legatus sit, amissam partem ususfructus non ad Titium, sed ad solum socium pertinere debere, quasi solum coniunctum; quam sententiam neque Marcellus, neque Mauricianus probant; Papinianus quoque lib. XVII. Quaestionum ab ea recedit; quae sententia Neratii 'fuerit, est libro I. Responsorum relatum.*⁵ *Sed puto, esse ueram Iuliani sententiam: nam quamdiu uel unus utitur, potest dici, usumfructum in suo esse statu. Pomponius ait libro VII. ex Plautio, relata Iuliani sententia, quosdam esse in 'diuersa opinione;*⁶ *nec enim magis socio debere adcrendi, quam debere ei, qui 'fundi*⁷ *habens usumfructum, partem ususfructus proprietario cessit, uel non*

⁹¹) §§. 75—88. ex Ulp. ad Sab. lib. XVII. exscriptae maximam partem paucis mutatis exstant L. 1. 3. 8. D. de usufr. accr. (7, 2). Ad §. 75. (1) cf. Paul. S. R. 3, 6. §. 26. ²) Restitui paulo aliter ac Buchh. et Moms. ³) De Holhw. cj. restitui. 'separatim' Ulpianum dixisse de legatariis et verbis et partibus separatim, patet ex §. 77. ⁴) utrique domino Dig. utrique ex dominis ed. Holhw. ⁵) Ita ed. Moms. ex V^d., in quo tamen fuit est. e libro I. resp. relata ed. Holhw. ⁶) diuersam opinionem ait Vat. edd. Non est ait in V^d. ⁷) Quid is ad rem? Lego eundem, i. e. non ex personis diuisum.

utendo amisit. ego autem Iuliani sententiam non ratione ad-
crescendi probandam puto, sed eo, quod quamdiu seruus
'(eius)⁹⁸ est, cuius persona in legato spectatur, non debet
perire portio. Urgetur tamen Iuliani sententia argumentis
Pomponii: quamquam Sabinus responderit, ut et 'Celsus lib.
XVIII. et Iulianus (lib. XXXV.) Dig.⁹ refert, eum, qui par-
tem ususfructus in iure cessit, et amittere partem, et ipso
momento recipere: quam sententiam ipse ut stolidam repre-
hendit; etenim esse incogitabile, eandem esse causam cuique
et amittendi et recipiendi.¹⁰⁰

76. ¹Iulianus scribit, si seruo communi et Titio usus-
fructus legetur, et unus ex dominis amiserit usumfructum,
non adlescere Titio, sed soli socio: quemadmodum fieret, si
duobus coniunctim et alteri separatim esset relictus. Sed qui
diuersam sententiam probant, quid dicerent? utrum extraneo
soli, an etiam socio adlescere? Et qui Iulianum consuluit,
ita consuluit, an ad 'utrum(que)² pertineat, quasi possit et
ipsi socio adlescere. Atquin quod quis amittit, secundum
Pomponii sententiam ipsi non accedit.³

77. ⁴Interdum tamen, etsi non sint coniuncti, tamen usus-
fructus legatus alteri adlescit: ut puta si mihi fundi usus-
fructus separatim 'totus,⁵ et tibi similiter fuerit ususfructus
relictus. Nam, ut Celsus lib. XVIII. Dig. et Iulianus lib. XXXV.
scribit, concursu partes habemus. Quod et in proprietate con-
tingeret: nam altero repudiante, alter totum fundum haberet.
sed in usufructu hoc plus est (contra quam Atilicium respon-
disse, 'Aufidius⁶ Chius refert), quod et constitutus 'amissus

⁹⁸) *Supplevi, cum ex -ius vel ex nota e' ob sequens est perisset.*
Cf. L. 15. C. de usufr. (3, 33), cuius in quaestione sine dubio Ulpia-
nus item a Iuliani partibus stetit. ⁹) celsus iulianus lib. XVIII
dig. *Vat.* Celsus lib. XVIII. (*sed probantes correctionem XVIII.*)
Dig. *edd. Hollw. et Moms.* *Sed verisimilius est, librarium du-*
plici binorum Digestorum citatione in errorem inductum esse,
quam Iuliani mentionem sine causa intrusisse. *Cf. §. 77. et de*
Celsi lib. XVIII. Buchh. ad h. l. ¹⁰⁰) *Cf. L. 3. §. 2 fin.*
D. quib. mod. usufr. am. (7, 4). ¹) *Hinc manavit L. 1. §. 2*
fin. D. cit. (7, 2). ²) *Ex Kellerei cj. utrum Vat. ed. Hollw.*
³) *Ergo Pomponius dicere debebat, soli extraneo accrescere.*
⁴) *Est L. 1. §. 3. D. cit.* ⁵) *totius Vat. edd.* ⁶) *Fufidius*

nihilominus¹⁰⁷ ius adcrendi admittit. omnes enim auctores apud Plautium de hoc consenserunt, 'et ut⁸ Celsus et Iulianus eleganter aiunt, usufructus quotidie constituitur et legatur, non, ut proprietas, eo solo tempore, quo vindicatur. Cum primum itaque non inueniet '(alter) alterum,⁹ qui sibi concurrat, solus utetur '(in)¹¹⁰ totum. Vindius tamen, dum consulit Iulianum, in ea opinione est, ut putet, non alias ius adcrendi esse, quam in coniunctis; qui responso ait: 'Nihil refert, coniunctim an separatim relinquatur.' |

78. ¹Iulianus lib. XXXV. scribit, si duobus heredibus in-ss.a.[16] stitutis deducto usufructu proprietatem legetur, ius adcrendi heredes non habere: nam uideri usumfructum 'constitutum,² non per concursum diuisum.

79. ³'(Item) Neratius⁴ putat, cessare ius adcrendi, lib. I. *Resp.*, 'cui⁵ sententiae congruit ratio Celsi dicentis, totiens ius adcrendi esse, quotiens in duobus, qui solidum habuerunt, concursu diuisus est.

80. ⁶Unde Celsus lib. XVIII. '(scribit),⁷ si duo fundi domini deducto usufructu proprietatem mancipauerint, uter eorum amiserit usumfructum, ad proprietatem redire: sed non ad totam, sed cuiusque usumfructum ei parti accedere, quam ipse mancipauerit: ad eam enim partem redire debet, a qua initio diuisus est. 'Plane', inquit, 'si partem usufructus habeas, et ego totam proprietatem cum partis usufructu, non 'possum eam⁸ partem tibi mancipare, quae est sine usufructu, quoniam nullam partem habeo, in qua non est tibi usufructus.' [81.] *Papinianus* quoque libro XVIII. Quaestionum sententiam Neratii probat, quae non est sine ratione.

cj. Moms. allegata L. 5. D. de auro leg. (34, 2). ¹⁰⁷ nihilominus amissus *Vat. edd.* constitutus et postea amissus nihilominus *Dig.* ⁸ *Dig.* ut et *Vat. edd.* ⁹ *Ex Buchh. cj.* alterum *Vat.* alter eum *Dig.* ¹¹⁰ *Ex Dig.* ¹ *Est L. 1. §. 4. D. cit.* ² *i. e. tanquam constitutum s. ipsa constitutione (cum hereditatis sit, quae utrique pro parte data est).* ³ *Est L. 3 pr. D. de usufr. accr. (7, 2).* ⁴ *Idem Neratius Dig.* ⁵ *Dig. cuius Vat. edd.* ⁶ *Prior pars exstat L. 3. §. 1. D. ib.* ⁷ *Ex Dig. supplvi.* ⁸ *posseme meam Vat. posse me eam Sav. cj. ed. Hollw.*

82. Poterit quaeri, si, duobus servis heredibus institutis, deducto usufructu proprietas sit legata, an altero defuncto ususfructus proprietati adcreseat? nam illud constat, ut et Iulianus lib. XXXV. scribit, et Pomponius lib. VII. ex Plautio non reprobatur, si duobus servis meis ususfructus legetur, et alter decesserit, cum per utrumque quaesissem usumfructum, ius adcrescendi me habere; cum, si alterius nomine repudiassem, alterius quaesissem, haberem quidem usumfructum totum iure adcrescendi, sed ex solius persona amitterem. in proposito autem, siquidem pure fundus [. . . ¹¹⁹ . . .] non ex persona servi. Et ita Iulianus quoque lib. XXXV. Dig. scribit, quamvis Scaeuola apud Marcellum dubitans notet. 'Nam ¹²⁰ si sub conditione sit legatus, potius ex persona domini constitui usumfructum, Marcellus lib. XIII. Dig. scribit; ubi Scaeuola notat: 'quid si pure?' sed dubitare non debuit, cum et Iulianus scribat, ex persona servi constitui. secundum quae ius adcrescendi locum haberet in duobus servis, si quis contrariam sententiam ¹ probaret. sed nunc, secundum Iuliani sententiam et Neratii, cessat quaestio.

83. ² Non solum autem si duobus 'do lego' ususfructus legetur, erit ius adcrescendi, uerum '(et) si ³ alteri ususfructus, alteri proprietas; nam amittente usumfructum altero, cui erat legatus, magis iure adcrescendi ad alterum pertinet, quamredit ad proprietatem. Nec nouum: nam et si duobus ususfructus legetur, et apud alterum sit consolidatus, ius adcrescendi non perit; nec ei, apud quem consolidatus est, neque ab eo: et ipse quibus modis amitteret ante consolidationem, iisdem et

¹¹⁹) *Ad sententiam Heimsoeth de usufr. accr. p. 42 recte supplet: 'legatus sit, ius accrescendi locum non habet (cf. §. 78.), si sub conditione legatur, alia ex causa non est ius accrescendi, quia ususfructus morte servi non perit, qui ex domini persona constitutus est' etc. Sed malim: 'legatus sit, sicut liberis hominibus heredibus scriptis, cessat ius accrescendi, sin uero sub conditione, nec perit servi morte ususfructus, quippe ex domini heredis facti persona constitutus' etc. fundus, non sub conditione legatus sit, constituitur ususfructus ex persona servi Moms. ed.* ¹²⁰) *ad Vat. at ed. Hollw. Moms. antea: dubitare se.* ¹) *Contrariam sententiae Iuliani et Neratii §§. 78. 79.* ²) *= L. 3. §. 2. D. ib.* ³) *Ex Dig. suppl.*

nunc ipso quidem iure non amittet; sed praetor, subsecutus exemplum iuris ciuilib, utilem actionem dabit fructuario: et ita Neratio et Aristoni uidetur, et Pomponius probat. quamquam Iulianus lib. XXXV. Dig. scribat, ipsi quidem ius ad-
crescendi | *competere, non uero fructuario ab eo.*¹²⁴

[*Duae aut quattuor paginae desunt.*]

84. Si alteri usufructu serui, alteri seruo legato, is cui^{96.a.}
seruus legatus fuerat, manumiserit, deinde amissus ab altero^{95.a.} [17]
usufructus ei accrescat, manumissionem ex post facto con-
*ualescere,*⁵ difficile est dicere. quamquam non sit longe, quod
Marcellus lib. XII.⁶ Dig. scribit, si duobus pure Stichus legetur,
et alter manumittat, alter post manumissionem repudiet,
ubi non fit caducum, libertatem locum habere. idemque, et si
heres deliberante legatario manumittat, mox legatarius repu-
diauerit: nam hoc casu liberum fore ait.

85. Si tamen per damnationem usufructus legetur, ius
ad-
crescendi cessat: non inmerito, quoniam damnatio partes
facit. Proinde si rei alienae usufructus legetur, et ex Nero-
niano confirmetur legatum, sine dubio dicendum est, ius ad-
crescendi cessare, si modo post constitutum usumfructum
fuerit amissus. quodsi 'antea'⁷ socius amittat, erit danda
totius petitio. Idemque, et si sinendi modo fuerit legatus
usufructus. An tamen in Neroniano,⁸ quoniam exemplum
uindicationis sequimur, debeat dici, utilem actionem, amisso
usufructu ab altero, alteri dandam, quaeri potest: et puto se-
cundum Neratium, admittendum. In fideicommisso autem id
sequimur, quod in damnatione.

86. ⁹Nouissime, quod ait Sabinus, si uxori cum liberis
usufructus legetur, amissis liberis eam habere, quale sit,
uidendum. Et siquidem 'do lego' legetur, tametsi quis filios
legatarios acceperit, sine dubio locum habebit propter ius ad-

¹²⁴) *Hollw. suppl.* ⁵) *Ad sententiam supplevi. De sequentibus*
cf. L. 15. D. de reb. dub. (34, 5). L. 34—36 pr. D. ad l. Aquil.
(9, 2). Extrema verba exstant L. 3. D. de manum. vind. (40, 2)
ex Ulp. lib. XVII. ad Sab. ⁶) *An XIII? Cf. L. 31. D. de*
testam. mil. (29, 1). ⁷) *De Buchh. cj. ante et Vat. edd.*
⁸) *Cf. Gai. 2, 197.* ⁹) *In epitomen redegit haec L. 8. D. de*
usufr. accr. (7, 2). Cf. Cic. pro Caec. 4. supra §. 73.

crescendi. sed si legatarii non fuerint, multo magis, quoniam partem ei non fecerunt, tametsi cum ea uterentur. Matre autem mortua, siquidem legatarii fuerunt, soli habebunt iure ad crescendi: si heredes, non iure ad crescendi, sed iure domini, si fundus eorum est, ipsis 'ad crescit; ¹³⁰ sin minus, domino proprietatis. sed si nec heredes fuerunt, nec legatarii, nihil habebunt.

87. ¹ Quodsi per damnationem fuerit ususfructus legatus matri, siquidem legatarii sunt filii, partes '(factae)² sunt: si non sunt, sola mater legataria est, nec mortalitas liberorum partem 'eius³ facit. [87.] ⁴ Sabinus certe uerbis istis non ostendit, utrum legatarii fuerint, nec ne. sed Iulianus lib. XXXV. Dig., relata Sabini scriptura, ait, intelligendum cum, qui solos liberos heredes scribit, non ut legatariorum fecisse mentionem, sed ut ostenderet magis, matrem ita se uelle frui, ut liberos secum habeat: 'alioquin', inquit, 'in damnatione ratio non permittebat ius ad crescendi.'⁵ proposuit autem Iulianus uel 'do lego' legatum usumfructum, uel per damnationem; et sic sensit: 'quod si⁶ legatarii sint et heredes soli, in 'do lego' legato non 'est inter (eos)⁷ ius ad crescendi, 'ut qui,⁸ si alteri ab altero legetur (quoniam a semetipsis inutiliter legatum est) sibi non concurrunt;⁹ matri uero non iu totum concurrunt, sed alter pro alterius portione: et in eo dumtaxat ius ad crescendi erit; mater tamen aduersus utrumque ius ad crescendi habet. ¹⁴⁰ |

¹³⁰) Malim adcedit. ¹) Orationem antecedentis Si hic ut in aliis Sis, etiam 87. et 88., nullo interiecto, continuari, palam est. ²) Excidit, ut puto, facte ob similitudinem v. parte, cui s ex sunt adhaesit. partes sumunt ed. Moms. ³) ei Vat. edd. ⁴) L. 8. cit. quaedam ex his habet. ⁵) Et tamen in universum verisimile est, testatorem mortalitate unius alteriusve liberorum nihil voluisse legato decedere. ⁶) quasi Vat. edd. quod si (i. e. si autem) dicit, quia plerumque pro legatariis non habendos esse, praemonuerat. 'quamvis' ed. Moms. ⁷) eē Vat. pro ē+. ⁸) adque Vat. atque edd. ⁹) Cf. L. 31. §§. 11. 12. D. de leg. 1. Adde L. 2 pr. D. de instruc. leg. (23, 7). L. 67. §. 1. D. de leg. 1. Igitur Gaio ex besse, Quinto ex triente heredibus institutis, illi ex triente Quinti, huic ex besse Gaii ususfr. legatus esse videbitur. Qui in h. l. desudarint, vid. apud Heimsoeth. l. c. p. 43. Buchholtz Praelegate p. 419 sq. ¹⁴⁰) Cf. L. 41 pr. D. de leg. 2.

88. Iulianus subicit, Sextum quoque¹⁴¹ Pomponium 're-^{95.b.}
sponsum referre,² et si per damnationem³ ususfructus 'cum^{96.b.}^[18]
liberis uxori⁴ legetur, '(legatum)⁵ singulare hoc esse, atque
ideo filii personam⁶ matri 'accedere,⁷ nec esse legatarios, sed,
matre mortua, liberos quasi heredes usumfructum habituros.
'Ego', inquit Pomponius, 'quaero, quid, si mixti fuerint libe-
ris extranei heredes?' '(Et)⁸ ait, et filios pro legatariis ha-
bendos, et mortui partem interituram: Aristonem autem ad-
notare, haec uera esse. et sunt uera.

89. ⁹Ulp. ad Sabinum lib. 'XVII.¹⁵⁰ De illo Pomponius
dubitatur, si fugitiuus, in quo ususfructus meus est, stipuletur
aliquid, uel 'mancipio¹ accipiat, an per hoc ipsum, quasi
utar, retineam usumfructum. magisque admittit, retineri. nam
saepe etiam praesentibus seruis non utamur, tamen usum-
fructum retinemus, ut puta aegrotante seruo, '(uel)² infante,
cuius operae nullae sunt, uel defectae senectutis homine. nam
et si agrum aremus, licet tam sterilis sit, ut nullus fructus
nascatur, retinemus 'usumfructum.³ Iulianus tamen lib. XXXV.
Dig. scribit, etiamsi non stipuletur quid seruus fugitiuus intra
annum, mancipio accipiat, tamen retineri usumfructum.
'nam qua ratione', inquit, 'retinetur a proprietatis domino

¹⁴¹) et, quod hic habet Vat., omis. Holw. et Moms., ego trans-
tulit ante si per damnationem. Cf. L. 8. D. de usufr. accr. (7, 2).

²) praeferre Vat. edd. (referre Moms.) Sed non dubito scriptum
fuisse: praeferre i. e. responsum referre, cui deinde Pomponii quaes-
tionem (Ego, inquit Pomp. quaero) subiungit. De Sexto Pomponio
responsum apud Iulianum vel sententiam Aristonis referente vid.
L. 63. §. 9. D. pro soc. (17, 2). L. 18 pr. §§. 1. 2. D. de don.
(39, 5). Vid. etiam Gai. 2, 218. L. 14 pr. D. sol. matr. (24, 3).
Fitting über d. Alter d. Schr. d. Röm. Jur. p. 9. ³) Quan-
quam ibi partes ab initio fieri solent et ius accrescendi esse ne-
gatur. ⁴) Ita etiam Moms. ed. et (pro c') liberis uxori Vat.
uxori et liberis ed. Holw. Sed vid. §. 88. ⁵) Supplevi. Ex-
cidit ob antecedens legetur; legatum singulare est uni personae,
non pluribus datum. ⁶) Hoc quoque probat, responsum referri;
cf. not. 142. ⁷) accederet Vat. accedere, ne sine liberis ad
usumfructum mater accederet ed. Moms. Non probō. ⁸) Ex
Dig. supplēvi. ⁹) Est L. 12. §. 3. D. de usufr. (7, 1). ¹⁵⁰) Ex
Dig. XVI. Vat. ed. Holw. ¹) mancipium Vat. ed. Holw.

²) Ex Dig. suppl. ³) Dig. eum Vat. ex nota non intellecta.

possessio, etiamsi in fuga seruus sit, pari ratione etiam ususfructus non amittitur.'

VENVL.
L. I. DE
INTERD.

90. . . . ¹⁵⁴ lib. I. de interdictis, sub titulo 'In eum, qui legatorum nomine, non uoluntate eius, cui bonorum *possessio* data erit, possidebit.' Si usufructu legato legatarius fundum nactus sit, 'non competit' ⁵ interdictum aduersus eum, quia non possidet legatum, sed potius fruitur. Inde ut interdictum VTI POSSIDETIS utile hoc nomine proponitur (*et*) VNDE VI, quia non possidet, (*etiam*) utile ⁶ datur, quod taliter ⁷ concipiendum est: QVOD DE HIS BONIS LEGATI NOMINE POSSIDES, QVODQVE VTERIS FRVERIS, QVODQVE DOLO MALO FECISTI, QVOMINVS POSSIDERES, VTERERIS FRVERERIS. ⁸

IDEM
L. II. DE
INTERD.

91. ⁹ *Idem* lib. II. de interdictis, sub titulo 'Si uti frui (*ui*) ¹⁶⁰ prohibitus esse dicitur.' Non is, ad quem 'ususfructus *inter uiuos peruenerit uel per legatum*, uel ¹ qui utendi fruendi causa, cum ususfructus ad eum 'non *pertineat*, in qua ² re sit, possidere 'eum' ³ uidetur, et ob id, qui uti frui (*ui*) ¹⁶⁰ prohibitus est, proprie deiectus dici non potest. ideo specialiter hoc interdictum eo casu desiderari 'uisum est'. ⁴

¹⁵⁴) Ulp. nomen excidisse, statuunt Buchh. et Zimmern. Sed vid. nostram praef. ⁵) Sic ex *V^d*. ed. Moms. competit *Vat.* competit (*utile*) ed. Hollw. ⁶) Nunc demum hanc unam periodum esse vidi eamque feci scribendo Inde ut (*Inde et Vat.* et ed. mea prior cum ceteris) et post possid. et addendo vel potius geminando et. (= etiam). ⁷) Sic nunc scripsi. In *Vat.* post *dat'* secuta videtur fuisse nota v. quod et deinde talit., de quo cf. Pallad. 9, 8.

'Utile hoc interdictum tali formula' ed. mea prior. Quod Hollw. proposuit: 'Utile autem interdictum quod legatorum' spatium excedit. utile datur. Videlicet ed. Moms. ⁸) cetera, quod addunt edd. ex *Vat.*, non est in *V^d*. ⁹) Cf. §. 93. L. 3. §§. 13—18. D. de vi (43, 16). L. 27. D. de donat. (39, 5). L. 60 pr. D. de usufr. (7, 1). ¹⁶⁰) Geminando restitui. ¹) Ad vestigia *V^d*. restitui. Alii alia ad h. l. commenti erant. Vid. etiam Rudorf. Zeitschr. f. gesch. RW. XI. p. 233. Quod Moms. ed.: 'a uiuo domino peruenerit uel per testamentum,' spatium capere non videtur; nec dici solet 'per testamentum peruenire'. ²) pertineret, missus in qua ed. Hollw. *pertineat*, in aliqua ed. Moms., ubi vid. *V^d*. ³) *V^d*. ed. Moms. eam *Vat.* ceterae edd.

⁴) Supplevi. desiderabitur ed. Moms. — Proprium igitur et suo sub titulo propositum (§. 93. et L. 27. cit.) hoc interdictum fuit. Quare cave, cum Ad. Schmidt (Jahrb. f. gem. R. III. p. 256.)

92. ¹⁶⁵ *Idem* lib. III. de interdictis, sub titulo 'A quo usus-fructus petetur, si rem nolit defendere.' Sicut corpora uindicanti, ita et ius, satisfieri oportet; et ideo necessario '(ad) exemplum⁶ interdicti QVEM FVNDVM 'proponitur⁷ etiam 'ei interdictum⁸ QVEM VSVMFRVCTVM VINDICARE VELIT de restituendo usufructu.

93. Post pauca sub titulo suprascripto. Restitutus ex hoc interdicto usufructus intellegitur, cum petitor in fundum admissus sine periculo interdicti VMDE VI ad eam rem propositi depelli non potest. Idem Pedius 'ait,⁹ diuersam causam esse possessionis, cum ille, qui posses[sor est, 'nisi a non possessore deiici non possit, qui uero usufructus nomine quasi possideat, etiam a possessore, quominus fruatur, prohiberi possit.¹⁷⁰

[Desunt paginae octo.]

DE RE VXORIA AC DOTIBVS.

94. ¹ . . . *Paullus lib. VII. Responsorum.* 'Fundus aestimatus in dotem datus a creditore antecedente ex causa | fiduciae ablatu est; quaero, an mulier, si aestimationem dotis repetat, exceptione submouenda sit? ait enim, se propterea non teneri, quod pater eius dotem pro se dedit, cui heres non extiterit.'² Paullus respondit, 'pro praedio euicto³ sine dolo et culpa uiri pretium petenti doli mali exceptionem obesse; quae tamen officio iudicis rei uxoriae continetur. Poterit mulieri prodesse hoc, quod ait, se patri heredem non extitisse, si

in L. 3. §. 13. cit., ubi Iustiniani prudentes quaedam reciderunt, pro 'Unde ui' corrigas 'Unde ui utile'.¹⁶⁵ Cf. Ulp. Inst. fr. Vind. IV. L. un. C. uti poss. (8, 6). L. 80. D. de rei vind. (6, 1). L. 45. D. de damno inf. (39, 2).⁶ De Schraderi cj. ed. Moms. exemplum Vat. exemplo ed. Hollw.⁷ proponi (pro proponit) Vat. edd. Hollw. Moms.⁸ Ex Vd. ed. Moms. interdictum ceterae edd.⁹ ali Vat. Idem Praedius. Ali ed. Moms.¹⁷⁰ Restitui.

¹) Est L. 49. §. 1. D. sol. matr. (24, 3). ²) Dig. extitit Vat. edd. ³) Vat. praedio euicto Dig. ed. Hollw.

conueniretur;⁴ amplius autem et consequi eam pretium fundi euicti, euidens iniquitas est, cum dolus patris ipsi nocere debeat.

95. ⁵ Paullus respondit, solam testationem dotis repetendae non sufficere ad moram doti factam, ut actio eius ad heredem transmittatur.

96. ⁶ Die nuptiarum (uir) uirgini optulit munus, et duxit eam. quaero de donatione.⁷ Paullus respondit, si ante nuptias uxori futurae 'situlus argenteus' traditus est, donationem perfectam uideri; quodsi post nuptias donatio intercessit, 'ius ciuile'⁸ donationem iupedissee. quoniam igitur die nuptiarum munus datum proponitur, facilius in iudicio examinari posse tempus donationis et matrimonii.

97. Paullus respondit, id, quod dotis nomine marito datum est, si post mortem mariti nulla mora intercessit '(atque ita mulier decessit),⁹ apud heredem mariti remanere oportere.

98. ¹⁰ Paullus respondit, stipulationem quidem in hunc casum conceptam CVM MORIAR, DARI utilem esse, etiamsi 'mixti casus'¹ non interuenirent; ut autem de dote sua, quam apud maritum habet, mulieri testari liceat, inutiliter conuenisse uideri.

⁴) A marito ex empto. L. 52. §. 1. D. de act. empt. (19, 1).

⁵) Cf. Ulp. 6, 7. L. 57. D. sol. matr. (24, 3), infra §§. 97, 112.

⁶) Cf. L. 66. D. de don. int. vir. (24, 1). L. 6. C. de don. ante n. (5, 3). Paulo post v. 'uir' Moms. supplevit.

⁷) Sic ex Vd. ed. Moms. Cum situlus, quem Glossae exponunt κάδος, mundo muliebri adnumeretur (Paul. S. R. 3, 6. §. 83.), suspicor moris fuisse, ut mundus muliebris tanquam nuptiale munus in eiusmodi vase a marito novae nuptiae offerretur, unde perinde situli nomen traxerit, atque Galli munus a cado vei potius cadello 'cadeau' dixerunt, et ipsi Romani alia munera sportulas.

⁸) Ex Vd. ed. Moms. tunc iura ed. Holhw. ⁹) Haec supplevi, cum et necessario desiderentur et ob ὁμοιοτέλετον facile excidere potuerint. Cf. §. 95.

¹⁰) Cf. L. 4. C. de contrah. stip. (8, 38). Gai. 3, 100. ¹) i. e. in mulieris stipulatione 'cum moriar' admixti casus, velut testaturae de dote vel mortis causa donaturae: qui condicionem non faciunt, quia mens ita stipulantis est, ut heres repetere dotem possit. Cf. L. 25. C. de iur. dot. (5, 12). L. 4. C. de contr. vel comm. stip. (9, 38). Promittere dotem stipulanti 'cum moriere' mulier non potest. L. 20. 76.

D. de i. dot. (23, 3). — mortis causa et deinde interueniret c. j. et

99. Paullus respondit, filiamfamilias ex dotis dictione obligari non potuisse.²

100. ¹³ 'Mater pro filia partem dotis dedit, partem dixit; filia in matrimonio decessit, relictis filiis ex alio matrimonio; quaero de iure dotis.' Paullus respondit, eam, quae data est, mortua in matrimonio muliere, apud uirum remansisse; eam, quae dicta est a matre, 'peti'⁴ non posse.

101. Paullus respondit,⁵ rebus non aestimatis in dotem datis maritum culpam, non etiam periculum praestare debere.

102. 'L. Titius cum esset in patris potestate, absente eo duxit in matrimonium Septiciam filiamfamilias, cuius nomine dotem accepit a patre; postea superuenit pater, quo praesente durauit in diem mortis filii matrimonium; postmodum decessit L. Titius: quaero, an ex eo, quod non contradixit pater, etiam dotis dationi consensisse uideatur, et ideo actione rei uxoriae filii nomine teneatur?' Paullus respondit,⁶ patrem etiam postea nuptiis consentientem et matrimonium filii sui et dotem efficere; et 'ideo rei uxoriae iudicio (et) uulgari conueniri posse, (et) ex persona filii,⁷ in 'quam actionem⁸ peculii quantitas deducitur. Tamen⁹ in proposito tutius fuit respondere, ex persona filii eum conueniri posse, qui solus contraxerat; etsi alias placeat, patrem, quo consentiente filius | dotem accepit, rei uxoriae iudicio uulgari conueniri posse.

103. Paullus respondit,²⁰ rei uxoriae titulo id solum peti posse, quod in dotem datum est. Ex donatione autem non potest peti id, quod ante matrimonium in stipulatum deductum

ed. Moms. Non probō. ¹² *Cum tutorem non habeat, quo auctore obligari possit. Cf. §. 10. I. de inutil. stip. (3, 20). Gai. 1, 192. 3, 108. 178. Ulp. 11, 20.* ³ *Cf. Ulp. 6, 2. 4.* ⁴ *repeti Vat. Sed maritus petere non potest. re ex matre adhaesit.* ⁵ *Cf. L. 5. §. 2. D. commod. (13, 6). L. 1. §. 6. D. de dot. prael. (33, 4) etc.* ⁶ *Cf. L. 5. C. de nupt. (5, 4). L. 68. D. de iur. dot. (23, 3).* ⁷ *Ex Savinii cj. ideo ex persona filii rei uxoriae iudicio uulgari conueniri posse Vat. et Holhw. Similiter sed expuncta voce uulgari ed. Moms.* ⁸ *Sic etiam Moms. ed. qua actione Vat. ed. Holhw. De re cf. L. 22. §. 12. L. 25 pr. L. 53. D. sol. matr. (24, 3). L. 38. D. de pecul. (15, 1).* ⁹ *deducitur tantummodo. ed. Moms. ex cj. Sed Paullus responsum antea datum corrigere uidetur.* ²⁰ *Cf. L. 1. C. de don. ante nupt. (5, 3).*

non est, salvo eo, ut quaeratur, utrum perfecta 'fuerit¹ donatio, an non.

104. Paullus respondit,²² dignitatem mulierum ex honore matrimonii et augeri et minui solere.

105. Paullus respondit, 'aestimatis³ rebus in dotem datis et manente matrimonio euictis, uiro aduersus uxorem ex empto competere actionem;⁴ et ideo eius quantitatis, quae in aestimationem deducta est, sextas retineri posse.⁵

106. 'Conuenit in pacto dotali, ut diuortio facto sextae liberorum nomine retinerentur; quaero, an discidio interueniente sextae retineri possint?'⁶ Paullus respondit, secundum ea, quae proponuntur, posse. [107.] Item quaesitum⁷ est, si uir 'repudium miserit⁸ et eandem 'reduxerit,⁹ eaque mulier absente uiro de domo eius discesserit, an aequae sextae retineri possint ex priore pacto? Paullus respondit, si uerum diuortium intercessit, et ad eundem 'rursum³⁰ reuersa, non renouato pacto, manente dote diuortit, sextas liberorum nomine ita demum retineri posse, si culpa mulieris diuortium intercessit.¹

PAVL.
L. VIII.
RESP.

108. Paullus lib. VIII. Responsorum 'titulo de re uxoria.² Paullus respondit, patrem dotem a se profectam, mortua in matrimonio filia, deductis quintis singulorum liberorum nomine, repetere posse.³

²¹) De Buchh. cf. *suit Vat. et Holhw. De re cf. §§. 302. 310. 311.*

²) Cf. L. 8. D. de senat. (1, 9). L. 10. 28. C. de nupt. (5, 4). infra §. 115. ³) Ex Vd. Moms. ed. Omiserant ex Vat. edd.

⁴) Cf. L. 1. C. de i. dot. (5, 12). §. 94. not. 4. ⁵) Cf. Ulp. 6, 10.

⁶) Sc. in infinitum. Cf. §. 120. L. 2. 24. D. de pact. dot. (23, 4). L. 48. D. sol. matr. (24, 3). L. 1. §. 1. D. de dot. praeleg. (33, 4).

⁷) Ita Buchh. In eadem sc. causa (§. 106.) hoc quoque quaesitum erat. Item. Quaesitum ed. Holhw. ⁸) qui (sed hoc ex correctione superscriptum) repudium misit Vd. ⁹) reduxit Vat. edd.

Paullo post restitui eius ex Vd. Moms. ed. ³⁰) Suspicio hoc deprauatum ex ml uirum (mulier uirum).

¹) Itaque non ex pacto, quod non item ut matrimonium et dos tacite renovatur, sed communi iure. Cf. L. 33. D. de rit. nupt. (23, 2). L. 13. D. de i. dot. (23, 3). Ulp. 6, 10. 11. ²) Ab alia manu in Vat. addita.

Cf. Interpr. ad L. 2. Th. C. de dotib. (2, 13) in Haen. ed. Leg. Rom. Vis. p. 92. et ex eadem Lege Papin. locum supra p. 351.

³) Cf. Ulp. 6, 4.

109. Paullus respondit, pupillorum matrem uxorem ducere tutoribus interdictum non esse, et ideo eum,⁴ de quo quaeritur, et priuignum fuisse, et recte heredem institutum uideri.

110. Paullus respondit, etiam post nuptias copulatas dotem promitti uel dari posse; sed non curatore praesente promitti debere, sed tutore auctore.³⁵

111. 'L. Titius a Seia uxore sua inter cetera accepit aestimatum etiam Stichum puerum, et eum possedit annis fere quattuor; quaero, an eum usuceperit?' Paullus respondit, si puer, de quo quaeritur, in furtiuam causam non incidisset, neque maritus sciens alienum in dotem accepisset, potuisse eum aestimatum in dotem datum post nuptias, 'ante non, anno⁶ usucapi; 'quamuis enim⁷ Iulianus et ante nuptias res dotis nomine traditas usucapi pro suo posse existimauerit, et nos quoque idem probemus,⁸ tamen hoc tunc uerum est, cum res dotales⁹ sunt. cum uero aestimatae dantur, quoniam ex empto incipiunt possideri, ante nuptias 'pendente uenditione,⁴⁰ non prius 'usucapio¹ sequi potest, quam nuptiis secutis.²

112. 'Apud magistratus de plano 'L. Titius³ his uerbis a marito repetit: «Anicius Vitalis dixit: 'Quoniam praesto est Fl. Vetus iunior, peto 'Re | . . quae uxor eius fuit, nomine⁴ 99.b. [21] ab eodem ex legibus et edictis⁵ dotem et peculium.⁶ 'Mandu- 3 po.

³⁴) Puta pupillum, quem sub appellatione 'priuigni' tutor heredem instituerat. ³⁵) Cf. Cic. pro Caec. 25. pro Flacc. 35. Ulp.

11, 20, 27. ⁶) anteno, mox factum antino, denique correctum anno Vat. ante non ed. Holhw. Tempus non potuit omitti, anno ed. Moms. ⁷) qn Vat. (sc. pro quum) quamuis edd. Holhw. Moms.

⁸) Cf. L. 1. §. 2. D. pro dote (41, 9). ⁹) Vd. dotalis Vat. ed. Holhw. ⁴⁰) Ex Savinii cj. ed. Holhw. aut pendente uenditione Vat.

autem pendet uenditio Meyerfeld cj. ¹) usucapio Vat. edd. Holhw. Moms. ²) Cf. L. 2. D. pro dote (41, 9). L. 2. §. 2. D. pro empt.

(41, 4). ³) Legendum uidetur Anitius vel L. Anitius. ⁴) Restitui hunc et sequentes versus, paucis post Vd. compertum mutatis. Alia supplementa Moms. dedit, de quibus cf. Wieding. Libellprocess

p. 625. In hoc versu non dubito Re . . . initium esse nominis proprii, uelut Remigiae uel Restitutae. rei uxoriae actione Buchh.

cj. rem uxoriam ed. Moms. ⁵) Hinc apparet, actionem rei uxoriae partim legibus constitutam esse, partim edictis praetorum,

uelut de alterutro et si mulier de suo dotata heres marito ab intestato non erat. ⁶) Cf. §. 254. L. 9. §. 3. D. de i. dot. (23, 3).

Petitio haec eo spectabat, quod rei uxoriae actio tum demum

tum sibi ab ea esse⁶⁷ dixit tabulis signatis, nec protulit. Fl. Vetus iunior dixit: 'Nullo iure abste postulatatus sum.' Duumuir dixit: 'Sermo uester in actis erit.' Quaero, defuncta muliere, an ad heredes eius rei uxoriae actio transierit, cum '[h]is, qui repetisset⁸ eius nomine, eius neque curator, neque procurator, neque cognitor, aut quis alius fuisset, cuius postulationem ratam haberet.' Paullus respondit, mulieris nomine postulatatum 'uirum,⁴⁹ 'sufficere; per quemcunque enim posse actionem rei uxoriae perpetuari.⁵⁰

INCERT.
IMP.

113. ¹ . . . Paternam laedi uerecundiam, hoc est, uitae probabilis instrumentum² filiae proprie datum in periculum redigi, ut eam praelatam liceat 'hereditatis cum³ sociis aequari, par non est eo, quod pater, fretus coniunctionis firmitate, 'promissionem⁴ solo libello perfecit, quamquam eam iuxta statutum iudicantis adfixerit ob hoc sententia, cuius iniuria deprimitur. Viderit enim, utrum in praeteritum auctoritas extet apud uirum de dote repromissa aestimantis aliquid remanere oportere, quod sine stipulatione haud constituta petendi firmitas putaretur e communi dotium iure, dum

competebat, cum 'post divortium de dote contentio est' Boeth. in Cic. Top. 17, 66. p. 378 Or. ⁴⁷) Iam Buchh. pleraque restituit. De tabulis, quibus mandatur, cf. Plaut. Curc. IV, 3, 17. ⁸) Sic ex V^d. Moms. ed. his quae re . . . Vat. ⁹) videri ed. Moms. ⁵⁰) De re cf. L. 24. §. 2. D. de usur. (22, 1) et §. 334. In margine lemma: H. Posse per quemcunque actionem . . . (rei uxoriae suppl. Meyerfeld) perpetuari. Quod praemittitur his scholtis H. (Dellefseno visum b) non dubito quin significet Hic sc. traditur, vel require. Vid. simile scholium in Consult. ante c. 6. ¹) Est rescriptum inferioris aetatis imperatoris ad Renati simul libellum et, cum is appellasset a Maximi sententia, ad eius relationem s. consultationem datum (cf. Gothofr. ad L. 6. Th. C. de appell. et poen. 6, 30. et de iteratis precibus infra §. 282.). Quaerebatur, an si pater libello a genero subscripto, quo res dotales enumeraverat, de his filiae suae restituendis cavisset, dos filiae donata videretur, ut ea et repetere dotem ex pacto paterno posset, nec conferre eam fratribus necesse haberet. Caetera ex restitutione, quam informavimus, cognosces. ²) Cf. Appian. de b. c. 4, 33. ³) . . . tatis eum V. proprietatis eum edd. In marg. est lemma: Hic, dotem (V^d. donum Vat.) per libellum promissam et sine stipulatione asferre filiae actionem. ⁴) proi . . . em Vat. et V^d.

potior parentium affectus persuasit, ut in 'sola⁵⁵ conuentione filiae cauta dote obligatio gigneretur.⁶ Frustra euidens male detorquentium paternam restituendae dotis uoluntatem astutia heredum ita interpretatur, quasi de speciebus, quas doti pater filiae nomine designauerat, sua gratia quid ad generum libelli scriptione promat, et de redhibitione sibi facienda caueat, qui contra filiae dotem restitui uoluit. Frustra Maximus u. c., dum filiae stipulationem desiderat, Renato submoto,⁵⁷ cui dos Paulinae nomine data est, hanc ita tantum eius repetitionem instituere potuisse iudicauit, ut conferret. Cum igitur, quae sit demortui uoluntas soceri, primo per libellum, dehinc per relationem Renatus nos consuluit, auxilium nostrae mansuetudinis inplorans pro uxore, ut praeses provinciae undique uersum eius actionibus aditum daret, qui cum repetitionem dotis ex pacto ei denegasset, uiolato necessitudinis iure, secundo soceri iudicio eam priuauit contra heredes, hoc adipisci merebatur. Quapropter Maximi sententia dotem, cuius pretium non oportet heredibus patris iuxta extremam restitui uoluntatem, qui eam reddi filiae suae antea pepigit, prohiberi placuit. nec enim dubium est, effectum restitutionis filiae a Renato esse destinatum, cui dotem filiae nomine per libellum constituit.

114. ⁸ Paullus lib. VIII. Responsorum. (Inter) uirum et uxorem conuenit, cum res et inter eas mancipia aestimata in dotem darentur, ut, diuortio secuto, utrum uellet mulier | eligeret, uel mancipia, uel aestimationem. Manente matrimo-^{90.a. [22]} nio quaedam ex mancipiis pepererunt. quaesitum est, si ² pr. mulier mancipia elegisset, an partus quoque eius esse deberent? Paullus respondit, quoniam periculo mariti uixerunt mancipia, partus quoque ex iis matrimonii tempore perceptos apud uirum remanere debere.⁹

⁵⁵) Vd. solo Vat. ⁶) Cf. L. 45. D. sol. matr. (24, 3). L. 7. C. de pact. conv. (5, 14). ⁷) i. e. si is morte vel alias e matrimonio submotus esset.

⁸) Cf. L. 18. L. 59. 59. §. 9. D. de iur. dot. (23, 3). L. 66. §. 3. D. sol. matr. (24, 3). L. 48 pr. D. de leg. 2. Lacunas rectius mihi videor quam Holtw. et alii expleuisse. ⁹) Ex eodem Paulo sequitur aliud responsum: sed dicendum videtur, prima verba esse collectoris vel collegae potius,

115. *Idem lib. . . resp. refert talem consultationem et responsum. 'Minor xxv annorum Lucia Titia cum nuberet Septicio, maioris dignitatis uiro, ei decies centena⁶⁰ milia in dotem dedit, cum non amplius in bonis haberet. Num recte dedit et num uerum est, quod a quibusdam dicitur, omnia in dotem dari bona posse?' Paullus respondit, 'recte dotem datam;⁶¹ dari posse, argumento esse in manum conuentionem.²*

116. ³*Iure potestatis pater inuita filia repudium genero misit. Quaero, an idem iure stipulationis dotem petere possit?' Paullus respondit, matrimonium quidem repudio quoad socerum solutum uideri; sed patri filiam inuitam a marito abducere non licere; nec dotem repetere posse, nisi filia consentiente.⁴*

117. *'Lucius Titius Septiciam ducturus uxorem erat nondum nubilem.⁵ postea Septicius datus tutor Septiciae eundem Titium potiore nomine nominauit tutorem. Quaero, an excusandus sit?' Paullus respondit, de officio praetoris quaeri; sed melius⁵ eum facturum, si eum, de quo quaeritur, potiore non pronuntiet, ne nuptias destinatas 'ea res⁶ impediatur.*

118. Paullus respondit, etiam *'manente accusatione adulterii,⁷ eam, quae rea facta erat, nubere potuisse.*

VLP.
L. II.
DE OFF.
PROCONS.

119. Ulpianus lib. II.⁸ de officio proconsulis. Impp. (no-

qui hunc titulum recensens quibusdam supplementis auxerit. Lacunas explevi. ⁶⁰*Cf. Brisson. de form. 6, 127.* ¹*Ita*

Moms. Malim: omnia bona in dotem. Cf. L. 9. §. 1. D. de minor. (4, 4). L. 1. C. si adv. dot. (2, 34). L. 4. C. de i. dot. (5, 12).

²*Cf. Cic. Top. 4. §. 23.* ³*Lacunas sensus et spatii accuratius habita ratione supplēvi, partim aliorum usus commentis. Cf. L. 32. §. 19. D. de don. int. vir. (24, 1). L. 1. §. 5. D. de lib. exhib. (43, 30). L. 5. C. de repud. (5, 17). Paul. S. R. 5, 6. §. 15.*

⁴*Quod in dote non recepticia etiam soluto inter coniuges matrimonio futurum erat.* ⁵*Lacunam supplēvi. Similiter Moms.*

⁶*Vd. earum Vat. eorum ed. Holw. De re cf. §. 202. L. 1. §. 5. D. de excus. (27, 1). L. 15. D. de spons. (23, 1).* ⁷

Holw. restituit ex L. 11. §. 13. D. ad l. Iul. de adult. (48, 5): dubito, an recte, cum videatur addendum fuisse: post mortem mariti. Cf. L. 26. 34. §. 1. D. de rit. nupt. (23, 2). ⁸

Quo libro etiam de criminibus egit L. 3. D. de priv. del. (47, 1). L. 6. D. de accus. (48, 2). L. 1. D. de custod. et exh. (48, 3).

stri) Augg. Iulio 'Iuliano⁶⁹ consulente, crimine postulatam dotem recte reddi sibi desiderare 'dixerunt,⁷⁰ quae omnino repeti iam possit. quod etiam in patre seruabitur, qui consentiente filia rea dotem communem repetit: nec moratoriae dilationi locus erit, quod male perditurus dotem sit.¹

120. ²Ulpianus lib. XXXIII. ad Edictum. Inter cetera 'in^{VLP. L. XXXIII. AD EDICT.} reddenda³ dote obseruanda cum placeat, ut retentionum ratio habeatur, siquidem conuenit de iis, id modo pactum ualeat, quo non deterior dotis causa fiat: nisi in eum casum, quo liberi extent, conuenerit; hoc enim iure utimur; 'et⁴ Iulianus scribit, et est rescriptum; itaque a marito etiam tota dos retineri uno filio interueniente potest, si modo non culpa eius diuortium factum sit. Quodsi nihil conuenit, exerceudae retentiones non sunt 'praeter solitas.⁵

121. Papinianus lib. IIII. Responsorum. Non ab eo culpa dissociandi matrimonii procedit, qui nuntium diuortii misit, sed qui discidii necessitatem 'induxit.⁶

122. Item. Conuenit, ut diuortio uel morte uiri soluto matrimonio . . .

[Desunt quaterniones decem s. paginae centum et sexaginta.]

Hinc et propter vicinitatem §. 118. hanc §. ad crimine postulatam pertinere ratus, ex sententia L. 41. 42. 45. §. 1. D. de solut. (46, 3) restitui. Cf. etiam L. 22. §. 6. D. sol. matr. (24, 3). L. ult. D. de feriis (2, 12). ⁶⁹ Ex Buchh. cj. coll. L. 2 pr. D. de bon. eor. qui ante s. (48, 21), unde patet, imperatores Augg. esse Severum et Antoninum. ⁷⁰ Ex Holw. cj. d. lineola transmissa Vat. diuus ed. Moms. ¹ Cf. L. 22. §. 1. D. sol. matr. (24, 3). ² Restitui paucis aliorum adhibitis. Cf. §. 106. ibique laud. Aliter Moms. ³ Ita V^d. (Moms. p. 408.) in omitt. Vat. edd. ⁴ Legendum videtur ut vel: (et ita) et. ⁵ Haec addidi, diffidens Maio notant, reliquum spatium versus scriptura vacuum videri. Etiam Moms. V^d. suppleuit: 'nisi legitimas.' ⁶ Ex Maii cj. inducit Vat. edd. Holw. Moms. In marg. schol.: H(ic). Non ab eo culpam diuortii procedere, qui repudium dedit, sed qui dandi necessitatem induxit.

DE EXCUSATIONE.

[23] 82.a. ¹ 123. . . . | eum, de quo agitur, et de incolumitate eius
^{VLP.} ² ibi rescribant.
^{L. SING.}
^{DE EXC.}

124. Item. Hi quoque, qui sunt ex collegio sex 'primorum,³ habent a tutelis excusationem; sed non simpliciter, sed post unam. nam non alias a ceteris uacant, nisi unam habeant.

125. ⁴Item. Olim uarie obseruabatur circa numerum tutelarum; sed hodie certo iure utimur, tam ex rescriptis diuorum, quam ex constitutionibus imperatorum nostrorum: nam si quis tres tutelas siue curas habeat, excusatur.

126. ⁵Item. Haec locuti sumus de tutelis, finitis non inputandis. eodem loco sunt et non coepae.

127. ⁶Item. Sed hodie hoc iure utimur, ut si filium quis habeat in potestate, tam patris, quam filii onera patri in numerum 'procedere (*debeant*).⁷

128. Item. Hodie itaque ut quis excusetur, tria onera allegare debet, siue tutelarum, siue curarum, siue etiam curae kalendarii; et 'si uel⁸ eiusdem tituli sint tria onera, a quarta excusant.

129. ⁹Item. Valetudo quoque mala praestat uacationem, si talis sit, ut ostendat, eum ne quidem rebus suis administrandis idoneum esse.

130. ¹⁰Item. Si quando autem huiusmodi ualetudo adfirmetur, inspectio praetoris necessaria est. Siue autem quis arthriticus sit, siue 'phthisicus,¹ siue epilepticus, siue 'orbis,² et his similia, excusantur.

¹) De §§. 123—170. *sumptis ex Ulp. lib. sing. de excus. vid. Buchh.* ²) sibi *Vat. V^d. edd.* ³) uirorum *cj. Buchh. Male. Cf. Nov. Valent. 34. §. 3., ubi leg.: sexprimarius et post senir pro situir. Item L. 39. Th. C. de decur. (12, 1).* ⁴) *Cf. §§. 128. 231. §. 5. I. de excus. (1, 25).* ⁵) *Cf. L. 2. §. 9. D. de excus. (27, 1).* ⁶) *Cf. §. 190. L. 4. §. 1. L. 5. D. h. t.* ⁷) *De Böcking. cj. procedant edd.* ⁸) *De Böcking. cj. i. e. si adeo; difficiliora enim tria onera diversi tituli sunt, quam eiusdem. su Vat. siue ed. Holw.; postea siue non excidisse cj. Mai. siue eiusdem siue diuersi Moms. ed.* ⁹) *Cf. §. 7. I. h. t.* ¹⁰) *Cf. §. 239. L. 10. §. 8. D. h. t.* ¹) *Ex Barkovii cj. posicus Vat. ed. Holw. psoricus Dirks. cj. podagricus ed. Moms.* ²) *Suspicor: uisu orbis vel surdus.*

131. ¹³Item. Verba rescripti: 'Libertus, qui negotia senatoris populi Romani 'gerit, ⁴a tutela excusatur; a muneribus autem ciuilibus, cum ipse quoque bonis publicis fruatur, non uacat.'

132. ⁵Item. Sic autem interpretantur prudentes has constitutiones, ut unum libertum procuratorem in 'quaque ⁶domo senatoris uoluerint uacare, non quotquot erunt, si plures fuerint.

133. Item. Ergo uidetur hoc iure uti, ut is uacet, cui omium rerum generaliter procuratio mandata sit; et non amplius, quam unus.

134. Item. Arcarii Caesariani, qui in foro Traiani habent stationes, ex sacris constitutionibus multifariam emissis habent immunitatem.

135. ⁷Item. Qui iam tutores uel curatores sunt, si rei publicae causa absint, ad tempus excusantur.

136. Item. Eum, qui uiae curam habet ab imperatore iniunctam, excusari. ⁸

137. Item. Anabolicarii ⁹a tutelis curationibusque habent uacationem.

138. Item. Ii, qui in centuria accensorum uelatorum ²⁰sunt, habent immunitatem a tutelis et curis.

139. ¹De litibus, quas tutor cum pupillo habet, an propterea excusetur? Et, ²dicit, propterea non excusandum; et extant rescripta.

140. ³Item. Veterani quoque, post emerita stipendia | missi ⁴honesta missione, in perpetuum a tutelis uacant. 82.b. [24]

¹³) Cf. L. 15. §. 8. L. 44. §. 3. D. h. t. L. 17. §. 1. D. ad munic. (50, 1).

⁴) Vd. ed. Moms. curat Vat. ceterae edd.

⁵) Cf. L. 13. C. h. t. (5, 62). ⁶) quaua Vat. edd. ⁷) Cf. §. 2. I. h. t.

⁸) Fortasse: c'estat (constat) excusari. De re cf. L. 22. §. 1. D. h. t. ⁹) Cf. Vopisc. Aurel. 45. ²⁰) Cf. lib. nostr. Verf. d. Serv. Tull. p. 181.

¹) Cf. §. 4. I. h. t. ²) dicitur Mai. cj. didici Moms. cj. Sed malim credere, Icti nomen in recisis praecessisse, uelut: Item Iulianus quaerit de litibus.

³) Cf. L. 8. §. 6. D. h. t. Tit. C. de excus. veter. (5, 65).

⁴) Ita Buchh. et Moms. missi si Vat. Vd. ed. Hollw.

141. Item. Primpilaribus ob id ipsum, quod primipilares sunt, uacatio a tutelis '(alienis)²⁵ a diuo Hadriano dari coepit.

142. ⁶Item. Decuriales quoque, qui ob id ipsum uacant a tutelis, '(a tutela)⁷ condecurlahs filii non uacare,⁸ si non habeant aliam excusationem.

143. ⁹Item. Neque autem primipilarium filii, neque ueteranorum, a tutelis excusantur.

144. ³⁰Item. Is, qui inter uigiles militat, quamuis post emerita stipendia legitima missus sit, non in perpetuum uacat a tutelis, sed intra annum, quam missus est: ultra non uacat.

145. ¹Item. Officium quoque militare excusat. 'nam cum² munus emeritum prodest, multo magis, cum frequentatur.

146. ³Item. Qui Romae magistratu funguntur, quamdiu hoc funguntur, dari tutores non possunt.

147. ⁴Item. Imperatores nostri constituerunt, ne 'ultra⁵ ducentesimum miliarium senator populi Romani cogatur res pupillares administrare. Itaque in usu ita seruatur, ut adeas res, quae ultra ducentesimum lapidem sunt, equestris ordinis uiri dentur tutores 'siue⁶ curatores a praetore. et hoc non tantum in eo senatore seruatur, qui decreto tutor uel curator datus est, sed et in eo, qui testamento.

148. Item. Is, qui in portu pro salute imperatoris sacrum facit ex uaticinatione archigalli,⁷ a tutelis excusatur.

149. ⁸Item. Philosophis quoque et medicis et rhetoribus et grammaticis, quibus 'per⁹ hanc professionem immunitas dari solet, etiam uacatio a tutelis datur tam diuorum principum rescriptis, quam imperatoris nostri. Quod ad medicos

²⁵) Hoc in fine versus uidetur excidisse. Cf. §. 142. 'quoque' et L. 8. §. 12. D. h. t. ⁶) Cf. §. 235. L. 17. §. 2. L. 41. §. 3. L. 46. §. 1. D. h. t. L. 24. C. eod. I. Gothofr. ad Tit. Th. C. de decuriis (14, 1). ⁷) Supplevi. (Idem cj. Moms.) uacant, a tutelis edd. ⁸) Fortasse geminandum: re i. e. responsum vel rescriptum est. ⁹) Cf. L. 8. §. 2. D. de uacat. (50, 3). ³⁰) Cf.

L. 8. §§. 4. 5. D. h. t. ¹) Cf. §. 14. I. h. t. ²) Sic infra §. 222. namque Vat. edd. ³) Cf. §. 3. I. h. t. L. 17. §. 4. D. h. t. §. 174. ⁴) Cf. L. 21. §§. 2. 3. D. h. t. ⁵) nisi intra Moms. ed. ⁶) V^d, uel Vat. edd. antiquiores. ⁷) Cf. Tertull. apol. 25. ⁸) Cf. §. 15. I. h. t. ⁹) propter Mai. cj.

'ceterosque⁴⁰ uniuscuiusque ciuitatis¹ pertinet, intra numerum 'quemque² esse debere, sacrae constitutiones docent.

150. Item. Neque geometrae,³ neque hi, qui ius ciuile docent,⁴ a tutelis excusantur.

151. ⁵Item. Qui muniti sunt aliquo priuilegio, aliquando (non) admittuntur ad excusationem, uelut si minor sit annorum xxv, si adfini datus sit tutor, et aliquem usum rerum habeat; quod ius uenit ex epistula diui Hadriani.

152. ⁶Item. 'Liberti⁷ quoque, quamuis multa priuilegia excusationum praetendant, tamen a patroni sui liberorum tutela non excusantur.

153. ⁸Item. Qui patri pupilli promiserunt, se suscepturos tutelam, non excusantur, quia est iniquum, alios non esse datos.

154. ⁹Item. Si inmiscuit se administrationi tutor, perdit beneficium excusationis; plus enim egit, quam si promississet; idque diui Fratres Domitio Rufo rescripserunt in haec uerba: 'Liberari tutela, quam sponte suscepisti, improbe nunc de-^{97.a.}
sideras.'⁵⁰ ^{92.b.} [25]

155. Item. ¹Igitur obseruandum deinceps erit, ut qui tutor datus (sit), si quas habere se causas excusationis arbitratitur, adeat ex more: 'sed nec² infinitum captiosi silentii tempus, per quod res interfrigescat, concessum sibi 'credat.

⁴⁰) Sic correxi et huc revocavi, quod Vat. et edd. in fine sine sensu habent cetera, cui cetera in §. 90. non est simile. ¹) Non περιουθεντάς. Cf. L. 6. §§. 1. 2. D. h. t. ²) quinque Vat. edd.; sed vid. L. 6. §§. 2. 10. L. 46 pr. D. h. t. L. 1. D. de decret. ab ord. (50, 9). ³) Cf. L. 22 pr. D. h. t. L. 2. C. de excus. artif. (10, 64). ⁴) Cf. L. 6. §. 12. D. h. t. ⁵) Cf. §. 13. I. h. t. Idem locus plenior et sanior legitur §. 223. ⁶) Cf. §§. 220, 224. L. 14. D. h. t. L. 5. C. h. t. Paul. S. R. 2, 29. §. 1. ⁷) Ex Barkovii cj. de libertis Vat. edd. ⁸) Cf. §. 9. I. h. t. ⁹) Cf. L. 2. C. si tut. v. cur. fals. (5, 63). ⁵⁰) Liberis tutelam q. s. s. praebe; nam desiderasti edd. Liberari tutela q. s. s. perperam desideras ed. Moms., quo verisimilius videtur, quod dedi. ¹) Iustus D. Marci de hac re constitutionis videtur pars esse. Cf. §. 16. I. h. t. ²) sed in (pro sed n') Vat. nec in ed. Holhw. ad eas ex more nec in infinitum ed. Moms. 'adire' simpliciter dicitur §. 161. 165. L. 10. §. 4. D. h. t. (27, 1).

Nam hi,⁵³ qui Romae uel intra centesimum⁴ fuerint, sciant, in proximis diebus quinquaginta se excusationis causas allegare debere, aut capessere administrationem; ac nisi id fecerint, in ea causa fore, in qua sunt, de quibus consules amplissimi decreuerunt, periculo suo eos cessare.⁷

156. ⁵Item. Formam autem ex hac constitutione datam hodie in usu ita celebrari animaduertimus, ut ex eo die incipiant quinquaginta dies enumerari, ex quo '(quis) scierit,⁶ se esse tutorem uel curatorem, scilicet ex eo, ex quo in notitiam eius decretum 'perlatum⁷ sit testato: uel, si testamento datus sit, ex quo id 'quoquo modo⁸ scierit. Itaque ubi sciit, ne praescriptione L dierum excludatur, si sint sessiones uel pro tribunali uel de plauo, aduersario, id est ei, qui eum petit, denunciare debet, et adire praetorem et titulum excusationis suae apud eum expromere. si feriae sint, libellos det contestatorios.⁹

157. ⁶⁰Item. Tunc demum excusandus est, qui prius datus fuerat, si is, quem nominauerit, et potior necessitudine et idoneus re fideque 'nec¹ absens 'depraehendatur.²

158. Item. Pars orationis imperatoris Seueri: 'Promiscua facultas potioris nominandi nisi intra certos fines cohibeatur, ipso tractu temporis pupillos fortunis suis priuabit: cui rei obuiam ibitur, patres conscripti, si censueritis, ut collegae patris 'auiae³ pupilli in decuria uel corpore, item cognati uel affines utriusque necessitudinis,⁴ qui lege Iulia et Papia excepti sunt,⁵ potiozem non nominent; ceteri cognati uel adfines amiciae atque municipes eos tantummodo nominent, quos

⁵³) credant *Vat.* credat *Vat. edd.* ⁴) Non opus est addere miliarium; cf. v. gr. *Tacit. H.* 2, 24. 3, 15. ⁵) Cf. *L. 6. C. h. t.* (5, 62). *L. 13. §. 9. L. 16. L. 45. §. 1. D. h. t.* ⁶) scierant *Vat.* scierat *ed. Holth.* scierit *Buchh.* ⁷) *Ex Buchh. cj. et sic Vat.* prolatum *Vat. ed. Holth.* ⁸) *Ex Bloms. ed., qui laudat L. 5. §. 10. D. de adm. et peric.* (26, 7). quoque *Vat.* ⁹) Cf. *L. 13. §. 10. L. 25. 33. D. h. t. L. 11. §. 6. D. ad l. Iul. de adult.* (48, 5). *L. 2. D. de fer.* (2, 12). ⁶⁰) Cf. *§. 158.* ¹) ū (i. e. uel pro n') *Vat. Vat. edd.* ²) *Ex Blums. cj.* repraehendatur *Vat. ed. Holth.* ³) suiū *Vat. (pro auīū.)* siue *ex Matī cj. edd. (uel ed. Moms.)* ⁴) i. e. per patrem et per matrem. ⁵) Cf. *§§. 216—219.*

supra complexus sum; uicinitatis autem iure nemo potior existimetur.⁶⁶

159. ⁷ *Impp. nostri* Aelio Diodoto. 'Tutores secundum patris uoluntatem decreto praetoris, clarissimi uiri, quod non iure testamento uel codicillis dati fuerant, confirmatos potiores nominare posse non arbitramur: nam iudicium patris, licet iure deficiat, seruandum est.'

160. Item. Libertus 'sicut⁸ excusare se a tutelis, ita 'etiam⁹ potiores nominare potest.

161. Item. Ex ea die, ex qua quis potiores nominauit, deinceps omnibus sessionibus aduersus eum, quem nominauit,^{97.b.} adire debet, usque dum causam finiat. ceterum si aliquam^{92.a.} sessionem intermiserit is, qui potiores nominauit, praescriptione excluditur. plane illa sessio, quae de plano celebratur, ei non computabitur.

162. Item. Si is, qui potiores nominauit, litteras petierit ad magistratus, ut compellant eum uenire,⁷⁰ quem potiores nominauit, '(postquam)¹ libellos dedit, 'altera² die litteras accipere debet, ac magistratibus reddere per dinumerationem uicenum milium passuum.³

163. Item illud⁴ curare debet, ut intra diem decimum, quam litteras reddidit magistratibus, rescriptas⁵ deposcat; et ubi eas acceperit, per dinumerationem 'simili modo⁶ reuerti debeat, et si sessionem inuenerit pro tribunali, reddere praetori, ut subnotet sua manu, quod uolet.⁷

⁶⁶) Itaque ut non municeps municipem potiores nominaret, hac oratione non sublatum. Cf. §. 166. ⁷) = §. 246. Cf. §. 211.

⁶) i. e. quatenus. Cf. §§. 152. 211. ⁹) nec *Vat. edd.* *Necessario correxi (item nunc Moms. n' Vd.), praesertim cum antea dictum sit a tutelis non a tutela liberorum patroni.* ⁷⁰) In ius

sequendo actorem, qui ipse frustra eum sua denuntiatione uocauerat (§. 167), addito, ut puto, si sequi se uelle intra decimum diem professus esset, apparitore cum literis rescriptis, qui fuga eum prokiberet; sin minus, hoc ipsum praetori die decimo rescribendo (§. 163). ¹) *Ex Holhw. cj. suppleni. De libellis uid.* §. 166. ²) *Ex Holhw. cj. alia (pro alia) Vat. edd.* ³) Cf.

§. 16. I. h. t. ibique Schrader. ⁴) Item. Illud *edd.* ⁵) Cf. L. 5. Th. C. de repar. appell. (11, 31). *Wieding. Libellproc.* p. 526. ⁶) *Malim similem, quod acceptum est similim.* ⁷) *Putat, in ius non uenisse alterum ad causam disceptandam, et plerum-*

164. ⁷⁸ Item. Si quis eos, quos potiores nominavit, non probaverit, si adhuc intra quinquagesimum diem est, alios potiores potest nominare.

165. Item. Quod uero supra diximus,⁹ eum, qui potiores nominaverit, si aliquam sessionem intermiserit pro tribunali, praescriptione submoueri, utique uerum est, si litterae non sunt impetratae;⁸⁰ ceterum ex quo impetratae sunt, in eum diem, quo reddi praetori rescriptae debent, 'cum¹ hoc medio spatio sessio fuerit, non oberit, si sessionibus non adierit. et ita in usu seruatur.

166. ²Item. Libelli³ ita formandi: CVM PROXIME DECRETO TVTOREM ME DANDVM EXISTIMAVERIS ILLI, QVOD MIHI IN NOTITIAM 'PERVENIT⁴ ILLA DIE, NOMINO POTIOREM, VT MVNICIPEM SVPRASCRIPTI, ILLVM, VEIENTANVM, MORANTEM EO LOCO, HABENTEM IN SVBSTANTIA PLVS MINVS TANTVM. Si eques Romanus fuerit, qui potior nominabitur, etiam hoc comprehendi debet. Deinde fine talem clausulam addat: ROGO, PRAETOR, PROPTER 'PRAESCRPTION/S TEMPORA,⁵ LIBELLOS ACCIPERE DIGNER/S.

167. Si pro tribunali dabuntur, 'V,⁶ de plano III⁷ dandi

que addita statim die, qua peremptorio proposito edicto, tutor datus audiretur, nisi statim rem cognoscere mallet. L. 2. §. C. quom. et quando (7, 43). ⁷⁸ Cf. §§. 207. 242. L. 21. §. 1. D. h. t. ⁹ quamvis s. dixerimus Vat. edd. ⁸⁰ sc. quia necessariae non erant, praesente eo, qui potior nominatus erat.

¹ et Vat. (pro c'). et (si) edd. Holw. Moms. ² Cf. §. 210. Paul. S. R. 2, 28. §§. 1. 2. ³ Non contestatorii illi §. 156. (testantes se per ferias non potuisse adire). Cf. §. 210. Se excusare per libellos non licebat L. 25. D. h. t. ⁴ pertulit Vat. edd. Cf. L. 1. §. 3. D. quae sentent. (49, 8). pertulit ille ed. Moms. ⁵ Ex Kelleri cj. (etiam Moms. ed.), nam et appellationis tempora dicuntur. praescriptiones tempora Vat. ed. Holw. ⁶ Ex Vd. ed. Moms. ⁷ Unus non praetori honoris causa dandus, ut antea conieceram, sed, ut Wiedingius Libellproc. §. 25. docuit, ἀντιβιβλος ille Nov. 53. c. 3. (alter, cum pro tribunali officium aderat, actis praetoris mandandus), ceteri, quos praetor item subnotaret, (Plin. ep. 1, 10. §. 9. Symmach. ep. 10, 43.) cum ἀντιβιβλος tutori dato reddendi, a quo nominatus ter intra decimum diem per denunciationem vel per litteras a praetore ad magistratus dandas citandus esset ita, ut in primo illo libello cum cautione iudicio sisti ea die, qua post legitimum actoris reditum

erunt, et petendum, ut 'denuntietur alteri'⁸⁸ ex auctoritate, cum 'denuntiaueris'⁹ et non uenerit. '(quot) libellos'⁹⁰ det, 'et'¹ litteras petat.

168. ²Item. Quidam tamen iustos secundum has leges putant dici. '(Sed)³ diui quoque Marcus et Lucius Apronio Saturnino ita 'scripserunt:⁴ 'Si instrumentis probas, habere te iustos tres liberos, excusationem tuam Manilius Carbo praetor uir clarissimus accipiet. Sed iustorum mentio ita accipienda est, uti secundum ius ciuile quaesiti sint.'⁵

169. ⁶Item. (In) adoptionem dati ad hanc causam proderunt.

170. Item. Ius liberorum a principe impetratum nec ad hanc causam, nec ad mu|nera cetera declinanda prodest.⁷ 94.L.[27]

[Desunt paginae duae.]

$\frac{1}{3}$ pr.

171. ⁸ . . . Nec a patre testamento designatus tutor per potioris nominationem poterit se oneri subtrahere, licet a praetore confirmatus sit. Non enim testamentarius quidem tutor est, sed tamen pro eo habetur.

INC.
ICTVS.

172. Paullus libro II. Sententiarum.⁹ Pro testamentaria

PAVL.
L. II.
SENT.

prima pro tribunali sessio futura esset, subscriberet eumque ita reddendum actori, quo is tertio alterum per libellum conventum esse doceret, αντίβιβλον faceret, hoc est, in quo contra libellum (κατὰ τὸ βιβλίον) ab actore subscriptum, quem retineret, et ipse in iudicium subscriberet. ⁸⁸) denuntiet' Vd. penultimo signo expuncto. Videtur olim scriptum fuisse: denuntiet' alxi. De re cf. Ed. Theoder. 10. 11. L. 2. Th. C. de denunt. (2, 4). ⁹) Sic Vd. Privatam intellige denuntiationem. Priore editione scripseram: ex auctoritate. Cum denuntiatus erit Eodem modo interpungens denuntiauerit et is non ed. Moms. ⁹⁰) Sic nunc supplui. Antea edideram: nenerit, libellos. Sed apparet, librarium cum non intellexeret, prius cum et quae sequuntur ad id pertinere, quod petendum sit, 'quot' hoc loco omisisse. Ceterum nec dat pro det scribendum nec totum hoc libellos . . . petat pro|glossate habendum cum Wiedingio d. Libellprocess p. 299. ¹) Vd. ed. Moms. ut ex Vat. ceterae. ²) Cf. §§. 191—191. Collat. 16. 3. §. 4. L. 2. §. 3. D. h. t. ³) Suppleui. ⁴) Vd. ed. Moms. rescripserunt ex Vat. ceterae. ⁵) i. e. licet postea iusti esse desierint. Sensu exigente hucusque rescripti verba accipienda erant. ⁶) Cf. §. 196. pr. I. h. t. ⁷) Restitui. Similia Buchh. ⁸) Sententiam restituendo effeci; cf. §. 211. ⁹) Ad sensum restitui.

*sua inutili tutela ipse tutor datus, ut est Latinus Iunianus, in potioris nominatione non aequiperatur codicillis ad testamentum non pertinentibus a patre dato tutori, quem praetor confirmavit.*¹⁰⁰

YLP.
DE OFF.
PR. TVT.

173. Ulpianus de officio praetoris tutelaris.¹ *Qui in patria privilegio utitur, si in Italia domicilium constituit, iure domicilii omnibus etiam tutelae muneribus subiicitur tamdiu, donec in patriam reuersus privilegium recuperabit.* 173^a.

² *Item. Si ei, quem magistratus uel pater testamento tutorem nominavit, sacerdotium contigit, quod a muneribus excusat, tamen ita demum tutelam privilegio subnixus declinare potest, si ante nominationem uel apertum testamentum sacerdos factus est.*

174. Item.³ *Haec de sacerdotio dicta similiter pertinent ad excusationem consuli ceterisque populi Romani magistratibus competentem; sed per annum tantum, quo quis consul, uel praetor, uel tribunus pl. uel quaestor uel aedilis erit, uacabit.*

175. Item.⁴ *Collegas eos haberi non oportet, qui licet eandem artem exerceant, quam pater facitabat, tamen eiusdem collegii non sunt, in quo pater pupillorum exercebat.*

176. Item.⁴ *Sicut autem defuncti collegam non oportet excusari, ita nec eius filium. Et ita imperator noster cum patre rescripsit.*

177. Item.⁵ *Veterani a paganorum tutelis perpetuo excusantur, a militum uel ueteranorum autem filiorum intra*

¹⁰⁰) *Poterit igitur potiore nominare.* §. 211. Cf. Gai. 1, 23. infra §§. 193. 221. et L. 1. §. 1. D. de confirm. tut. (26, 3). *Ut a praetore tutor dari posset Latinus, eadem ratione placuisse videtur, quae effectit, ut fideicommissa capere non prohiberetur. (In aliam sententiam cum Rudorf. Vormundschaft. II. p. 279. Momm. locum restituit.)* ¹) *Ad sensum restitui parum iuvantibus* L. 19. 30. §. 1. D. h. t. ²) *Partim Mommsen secutus restitui.* Cf. Momms. Inscr. Neap. 2569. et hic §§. 143, 179. L. 31. §. 4. D. de receptis (4, 8). L. 13 pr. D. de vacat. (50, 5). L. 23 pr. L. 41. §. 2. h. t. ³) *Item restitui.* Cf. §. 146. — L. 17. §. 5. D. h. t. ad municipales honores spectat. ⁴) *Restitui ad sensum.* Cf. §. 142. ⁵) *Restitui, quaedam a Mommseno mutuatus, ope* L. 8 pr. §§. 10. 1. 2. 3. D. h. t. L. 2. 1. C. de excus. veter.

annum et ita ut post non plus quam unam suscipiant. Sed utrum simul non plus quam unam suscipiant, an semel tantum unam, tractari potest. Puto tamen, simul non plus quam unam, et ita inueni rescriptum.

177^a. ¹⁰⁵ *Item. Non honesta missione missi non excusantur. et ita de ignominiose misso imperatores* *riae Sabinae rescripserunt, cum cognatum, quem ob delictum aliquod exauctoratum esse dicebat, liberis suis tutorem peteret. Ab urbicis plane tutelis excusabuntur, quia ingredi iis urbem non licet. Sed etsi non sint 'perfuncti stipendiis,'⁶ tamen post uiginti annos si missionem non ignominiosam acceperint, ut ueterani excusantur.*

178. ⁷ *Item. Sed primipil . . . | primipilarem da-* ^{91. a. [28]}
bunt legare quoque in locum ^{1/2 po.}

179. ⁸ *Item. Temporarium sacerdotium nactus, dum sacerdotio fungitur, tutela liberatur curatore interim dato; quod ita rescripto diui Pii declaratur ad*

180. ⁹ *Item. Quae de primipilaris filii tutela placuerunt in primipilaribus, sciendum est, ita in usu seruari, ut exemplo ueteranorum duntaxat unam simul suscipiant.*

181. ¹¹⁰ *Item . . . rescripsit, testamento datum tutorem propter ueterem suam emptionem a patre pupilli, ex qua euictionis nomine sestertium¹ centum milia ei deberi possint, non excusari a tutela, cum ante consummatam eam nactus sit actionem incertum sit.*

182. ² *Item. Interdum praetor excusationibus modum inducit: nam 'minores³ uiginti quinque annis ita plerumque a tutela excusantur, ut ad certos annos curator detur;*

(5, 65). ¹⁰⁶ *Ita Moms. ed. ex V^d. perfectis Vat.* ⁷ *Cf. L. 10. §§. 5. 6. D. h. t. §. 141. Sed ipsa, quae servata sunt, corrupta esse videntur.* ⁸ *Sensum probabilem restituendo significavi. Cf. L. 10. §§. 2. 6. D. h. t. Sacerdotiorum δια βλωv oppositis temporariis maxime in Graecis titulis frequentissima mentio. De temporariis cf. Liv. 5, 1. Orell. 5590. Cic. Verr. II, 2, 51, 126. Diodor. 16, 70.* ⁹ *Similiter restitui ope §§. 177. 212. et L. 8. §. 12. D. h. t.* ¹¹⁰ *Restitui. Cf. L. 21 pr. D. h. t. L. 16. C. h. t.* ¹ *sestertia edd. Cf. Collat. 14, 3. §. 4.* ² *Restitui. Cf. §§. 151. 223. L. 10. §. 7. D. h. t.* ³ *minor (r nec in V^d. tralecta linea) Vat. edd.*

quem si perpetuo daret, minores XXV annis etiam idoneos liberaret.

183. ¹¹⁴ *Item. Diuus Marcus in semestribus rescripsit, eum, cui data est a principe* ⁵ *negotiorum fiscalium administratio, quamdiu administrat, onera tutelarum suscipere non cogi, ne uel priuatum onus publico uel inuicem iniuriam adferat.*

183^a. ⁶ *Item. Is, qui temporario morbo laborat, interim a tutela excusabitur; hi, quos ualeitudo perpetua oppressit, ita excusantur, ut eas quoque tutelas, quas ante susceperant, deponant.*

184. ⁷ *Item. In furorem quoque qui incidit, excusabitur etiam ab ea, quam antea susceperat, tutela; nec tamen in totum, sed ut in locum furiosi ad tempus curator detur, donec resipuerit.*

185. ⁸ *Item. Non infrequens est, etiam eum, qui nimiam per rusticitatem se alienis negotiis gerendis imparem esse probat, excusationem mereri. Paupertas plane excusat, si impar est oneri ferendo.*

186. ⁹ *Item. Tria onera tutelarum excusationem tribuunt. Tria autem onera sic sunt accipienda, ut non numerus pupillorum plures tutelas faciat, sed patrimoniorum se-*
 [29] 93.b. *paratio. et ideo qui tribus fratribus tutor datus est, | qui indiuisum patrimonium habent, uel quibusdam tutor, quibusdam curator, unam tutelam suscepisse creditur: [187.] item qui* ¹²⁰ *curam kalendarii Gaditanorum a principe 'inductam' et in equestri ordine susceptam 'administrat.'* ²

¹¹⁴) *Restitui partim Morsenum secutus. Cf. §. 1. I. h. t. cum Theoph. L. 22. §. 1. L. 41 pr. D. h. t. L. 10. C. h. t.* ⁵) *Ex Vd. ed. Moms. . . t a principio Vat.* ⁶) *Restitui (similiter Moms.). Cf. §. 238. L. 10 fin. L. 11. 12 pr. D. h. t.* ⁷) *Restitui sententia ab aliis monstrata. Cf. L. 10. §. 8. L. 12 pr. D. h. t.* ⁸) *Similiter restitui. Cf. §. 8. I. h. t. L. 6. §. 19. I. 7. D. h. t. infra §§. 240. 244.* ⁹) *Est L. 3. D. h. t. ex Ulp. lib. sing. de offic. praet. tut. Cf. §. 231.* ¹²⁰) *Item. Qui edd. Cf. not. 116.* ¹) *iniunctam cj. Buchh. Sed hoc ait Ulp., cum Gadibus vetus esset cura kalendarii, principem quondam civilati largitione subuenisse ita, ut simul induceret a principe constitutum kalendarii curatorem.* ²) *administabat Vat. edd. Nihil videtur deesse; sed intellegendum est*

188. ¹²³In tribus non inputabitur tutela uel cura, quae affectata est. Affectatam sic accipiemus, si uel appetita uideatur, uel cum posset quis se excusare, ab ea se non excusauit. creditur enim affectasse, qui onus, cum posset declinare, non recusauit. et id saepe decretum est in tutore, qui non potuit inuitus dari tutor, uel 'curatore, qui ei,⁴ cuius fuerat tutor, curator est nominatus.

189. ⁵Item. Si quis inter tres '(tutelas)⁶ emancipati filii sui tutelam administret, an ei haec in 'numerus cedat,⁷ scio dubitatum. inuenio tamen Fulvio Aemiliano⁸ in persona Manilii Optiui rescriptum, emancipatae filiae tutelam numerari ei inter onera oportere.

190. ⁹Item. Tria autem onera in domo¹³⁰ esse sufficit. proinde si pater alicuius, uel filius, uel frater, qui est in eiusdem potestate, tria onera sustineat, quae ad periculum patris pertinent, quoniam uoluntate eius 'administrantur:¹ omnibus excusatio a tutela competit.

191. ²Item. Numerus quoque liberorum a tutela excusationem tribuit: ciuibus quidem Romanis earum tutelarum, quae Romae sunt iniunctae, 'a trium numero;³ earum uero,

ex §. 186: cum etiam cura kalendarii sit inter tria onera (§. 125), eum, qui Gadibus equestrem curam kalendarii administret, licet ea et Gaditanorum pecunias et a principe donatas comprehendat, tamen unius tantum curae onus suscepisse credi. Cf. L. 30. §. 1. D. h. t. — Sed tamen rem Ulpianus clare demonstrare debebat. Itaque iam post inductam addidi et, quod non dubito omissum aliquando, cum, ut fit, in fine suppletum esset, effecisse administrabat. Intellige uero in municipio Gaditano (de quo uid. Dio 41, 24) cum esset, ut passim in aliis municipiis (Orell. 4020. 3713) equester ordo (Cic. ad famil. 10, 32, 2) in quo equitibus cura kalendarii suscipienda esset, post principalem, de qua dicti, inductam accidere potuisse, ut idem utramque administraret curam.
¹²³ Cf. §. 5. I. h. t. L. 15. §. 15. D. h. t. ⁴ curator ei qui Vat. V^d. in curatore ed. Buchh. curatore, qui eius cj. Hollw.
⁵ Inest paucis mutatis L. 15. §. 16. D. h. t. ex Ulp. lib. sing. de excus. ⁶ Ex Dig. suppl. Buchh. ⁷ numero cedat Vat. edd. numerum procedat Dig. ⁸ Cf. §. 210. ⁹ Est L. 5. D. h. t. ¹³⁰ una add. Dig. ¹ administrant Vat. Dig. edd.
² Cf. pr. I. h. t. L. 2. §. 2. D. h. t. ³ i. e. inde a tribus: cf. §. 192. trium filiorum edd. ([filiorum] Moms.) a trium filior. V. Recte Moms. laudat L. 2. §. 7. D. h. t.

quae in municipiis Italicis iniunguntur, '(ā)¹³⁴ quattuor numero liberorum. idque imperator noster et diuus Seuerus Claudio Herodianō rescripserunt.⁵ et ideo si quis a magistratibus municipalibus fuerit datus, quattuor numero liberorum debet excusari.

192. Item. 'Sed si⁶ in prouincia delata fuerit tutela, licet Romae excusatio allegetur, a quinque liberis debet recipi.

193. ⁷Item. Exemplo ciuium Romanorum Latinos Iunianos excusari oportet.

194. ⁸Item. Iusti autem an iniusti sint filii, non requiritur: multo minus, in potestate necne sint; cum etiam iudicandi onere iniustos filios releuare,⁹ Papinianus lib. V. Quæstionum scribat.

195. ¹⁴⁰Item. Ex filia nepotes (*non*) prodesse ad tutelae liberationem, sicuti nec ad caducorum uindicationem, palam est; nisi mihi proponas ex ueterano praetoriano genero socerum auum effectum; tunc enim secundum orationem 'diui¹ Marci, quam in castris praetoriis recitauit, Paulo iterum et Aproniano consûlibus² VIII. id. Ian., id habebit auus, quod habet in nepotibus ex filio natis. cuius orationis uerba haec sunt: 'Et quo facilius ueterani nostri soceros repperiant, illos quoque nouo priuilegio 'sollicitabimus,³ ut auus nepotum ex ueterano praetoriano natorum iisdem commodis nomine
[30] 93.a. eorum | fruatur, quibus frueretur, si eos haberet ex filio.'

196. ⁴Item. In adoptionem dedisse non nocet; nec adoptasse ad excusationem proderit, quoniam soli naturales tribuunt excusationem.

197. ⁵Item. An bello amissi a tutela excusare debeant? nam et in fascibus sumendis et in iudicandi munere pro super-

¹³⁴) Addidi. ⁶) Cf. §. 247. L. 1. C. qui num. lib. (5, 66).

⁶) Sic etiam Moms. ed. s'etsi V. sed etsi ed. Holw. ⁷) Cf. §§. 172. 191. ⁸) Cf. §. 168. Gai. 1, 76. 80. ⁹) Cf. §§. 197. 198.

L. 1 pr. D. de vacat. et exc. (50, 5). ¹⁴⁰) Cf. pr. I, h. t.

¹) dei Vat. hic et §§. 210. 220. 247. perscriptum, quod Maius ex Capitol. Marc. 18. frustra defendere conatus est. ²) a. 168.

iterum post Aproniano inseri iubet Borghes. Cf. Orelli-Henzen 1368. 1694. 5307. 6123. Moms. ³) sollicitauimus ed. Moms. ⁴) Cf.

§. 169. pr. I. h. t. ⁵) Cf. L. 18. D. h. t.

stitibus habentur; ut lege Julia de maritandis ordinibus de fascibus sumendis,¹⁴⁶ et publicorum⁷ kapite XXVI.,⁸ item priuatorum kapite XXVII.⁹ de iudicando cauetur. Et puto constituendum, ut et a tutelis excusent. proinde siue tres bello amiserit, siue unum duosue, pro superstibus cedent.

198. Item. Sed utrum soli filii, an et nepotes debent prodesse?¹⁵⁰ Subsistendum; quoniam lex quidem priuatorum kapite XXVII. 'se natos¹ appellat, lex uero publicorum kapite XXVI. liberorum facit mentionem. Puto tamen, eandem esse aequitatem in nepotibus, qui in locum filiorum succedunt,² quae est in filiis.

199. Item. Utrum in acie dumtaxat amissus, an tempore belli amissus prosit? ⁴ Aristo, in acie amissum dumtaxat. ego puto, per tempus belli amissum debere prodesse, ne publica strages patri noceat.

200. Item. Erit haec etiam excusatio, si quis se dicat tutelam alicuius administrasse, et ad curam eius uocetur. nam inuitum non esse compellendum suscipere, imperator noster cum patre Polo Terentiano rescripsit.

201. Item si quis⁷ uxori suae curator detur.⁸ nam sicuti senatus censuit, ne quis eam ducat, cuius tutor uel curator fuit, ita uxoris suae non debere curam administrare, diuus Seuerus Flauio Seueriano rescripsit.

202. Item. Proinde si cui fuerit pupilla a patre despon-

¹⁴⁶) Cf. Gell. 2, 15. ⁷) sc. iudiciorum. Cf. inscr. L. 2. D. de requir. (48, 17). L. 7. D. de muner. (50, 4) et L. 2 pr. L. 3 pr. D. de accus. (48, 2). ⁸) uiginti sex Vat. uigesimo sexto ed. Holhw. ⁹) nicensimo VII. Vat. uicensimo septimo ed. Holhw.

¹⁵⁰) Ita recte interpungit Moms. ¹) senatus V. Plerumque dicitur ex se natus. Cf. lib. nostr. Verf. d. Serv. Tull. p. 554. Sed 'se natum' etiam dixit Scipio apud Gell. 5, 19. §. 16. solos natos ed. Holhw. ex se natos ed. Moms. Ceterum cf. L. 104. D. de V. S. (50, 16). ²) Cf. pr. I. h. t. ³) Cf. pr. I. h. t. L. 18. D. h. t. interpolata. ⁴) prosit s' V. prosit? Sed edd. sed uncinis inclusit Moms. ⁵) Cf. §. 188. Paul. 2, 27. §. 2. §. 18. I. h. t. L. 16. D. h. t. L. 5, 20. C. h. t. ⁶) Cf. §. 19. I. h. t. ibique Schrader. ⁷) Item. Si quis edd. (praeter Moms.); ut aliquid excidisse statuatur. ⁸) datur Vat. edd. ⁹) Cf. §. 117. L. 36. L. 66 pr. D. de rit. nupt. (23, 2). L. 7 pr. D. ad l. Iul. de adult. (48, 5).

sa, non debet ei tutor dari, ne nuptiae impediuntur, et datus excusabitur; et si sponsae suae curator fuerit datus, debet excusari, nisi forte a patre tutor uel curator fuerit destinatus. aut enim ipse eam pater despondit, et utrumque perficit; aut post mortem patris desponsa est, et magis est, ut uoluntati patris obtemperetur in onere, quam ipsius in matrimonio; quare nuptiae impediuntur.

203. ¹⁶⁰ Item. Est et hoc genus excusationis, si quis se dicat domicilium non habere, (*ubi datus est ad tutelam, ueluti*)¹ Romae delectus ad munus,² uel in ea prouincia, ubi domicilium non habet; idque et diuus Marcus Pertinaci et Aeliano cons. ³ rescripsit.

204. Item. Proinde qui studiorum causa Romae sunt, ^[31] ^{100.b.} praecipue ciuillium, debent *excusari, quia tantum temporis*⁴ causa Romae agunt, studii cura distracti. Et ita *cum diuo Seuero patre suo*⁵ imperator Antoninus Aug. Cereali a censibus et aliis *rescripsit*.

205. Item. Proinde si quis ad urbicam dioecesim⁶ pertinetis *testamento tutor detur*, excusare se debet ab eo patrimonio, *quod in regione iuridici est, et similiter*⁷ a re prouinciali; sed caueat, si legatum accepit, hoc facere; *licite enim quidem urbana tantum*⁸ *administrat;*⁹ uerum quia non in plenum uoluntati paret, *legati relictis petitio ei denegabitur;*¹⁷⁰ idque diuus Marcus in eo, qui se a re prouinciali excusauit, *cum Romae testamento tutor esset datus,*¹ Claudio Pulchro rescripsit.

206. ² Item. *An is, qui se uoluit excusare, nec optinuit,*

¹⁶⁰) Cf. L. 46. §. 2. D. h. t. §. 241. ¹) *Supplevi; scriptura uui (pro ubi) et post ūūi (= ueluti) errorem creauit. Cf. L. 46. §. 2. cit., quae ex nostra uidetur fluxisse.* ²) *Putat testamento, uel a praetore uel a praeside eius prouinciae, unde originem ducebat.* ³) a. 163. ⁴) *Restitui. De re cf. L. 5. §. 5. D. de iniur. (47, 10). L. 2. C. de incol. (10, 39).* ⁵) *Restitui. Cf. §. 236.* ⁶) Cf. §. 147. ⁷) *Restitui. (Similiter Moms.) Cf. §. 232. Minus probabilia et modum excedentia cf. Buchh. et Hollw.* ⁸) *Restitui secundum Moms.* ⁹) *Ita ed. Moms. ministratum Vat. ministrat uerum quoniam V^d. ministratum Hollw. cf.* ¹⁷⁰) *Moms. restituit. De re cf. L. 5. §. 2. D. de his quae ut ind. (34, 9). L. 36 pr. D. h. t.* ¹) *Restitui.* ²) Cf.

postea potiores nominare possit, est dubitatum: et magis est, ut possit, si 'dierum¹⁷³ tempora patiantur; 'eos⁴ enim adhuc habet ut tutor datus:⁵ licet potior nominatus alterutrum debeat eligere, utrum uelit negare se potiozem, an uero magis potiozem nominare. 'idque imperator noster Aelio Diodoto praetori rescripsit.⁶

207. ²Item. Quamquam uero is, qui tutor datus est, et excusare se et, non recepta excusatione, adhuc potiores nominare potest, si tempora dierum patiantur, tamen si 'semel coeperit⁷ potiores nominare, postea ad excusationem transire non potest. nam confitentis est, nullam se excusationem habere, cum potiores nominare coeperit; nec ferendus est, si dicat, se sine praeiudicio hoc facere, forte quod simul profiteatur⁸ excusationem et potiorum nominationem, ut alterutram exequatur.⁸

208. Item. Is, qui potior nominatus est, si quidem negat, se esse in ea coniunctione, amplius nominare magis⁹ potiozem non potest: conuictus, ne excusare se quidem poterit: nam ita est rescripto ad Claudium¹⁸⁰ Herodianum de excusatione insertum.

209. Item. Is, qui potior nominatus est, ad omnia haec dies eos¹ habebit, quos habent, qui primo loco dati sunt; ut eodem rescripto declaratur.

210. ²Item. Is, qui potiozem nominat, libellos debet quaternos dare praetori de plano, 'quinos³ pro tribunali, ut epistula diui Marci ad Aemilianum continetur, et dicere, quo iure potiozem nominet, id est gradum necessitudinis eius uel 'rationem coniunctionis⁴ aperte designare. et ideo non suf-

§. 242. Pleraque Maius et Holw. suppleverunt, quae interdum paulo immutavi. ¹⁷³) Ex Maii cj. ed. Holw. eum V. ed. Moms.

⁴) uos V. ⁵) Restitui; quos enim habet dies, iis utetur omnibus

Moms. ⁶) Mai. et Holw. suppl. De hoc rescripto vid. §§. 159.

211. 215. 216. Sed (Diodo)io V^d., unde Moms. supplementum omisit.

⁷) elegerit ed. Holw. De re cf. §§. 242. 164. ⁸) Extremas

lacunas supplevi, in prioribus aliorum supplementis paulo mutatis.

⁹) Addidi etiam spatio exigente. Cf. §. 206. item 158. ¹⁸⁰) Ad-

didi. Cf. §§. 191. 247. ¹) Cf. §§. 155. 164. L. 38. D. h. t. ²) Cf.

§§. 167. 157. 158. Paul. S. R. 2, 28. §. 1. Consult. 5, 2. L. 3. C.

de edendo (2, 1). ³) Moms. addidit. ⁴) cognationis edd. Cf.

ficit, cognatum 'uel affinem pupilli'¹⁸⁵ generaliter dicere, sed debebit gradum dicere uel nomen 'cognitionis affinitatisue'⁶ designare et ius cognitionis⁷ exprimere; nec sufficit, colle-
 [32] 100. a. gam dicere, nisi in quo collegio, addiderit. et si forte | in
 ½ pr. aliquo horum deliquerit, emendandi ei facultas intra tempus, quo potuit potius nominare, conceditur, postea non. idque imperator noster 'cum patre'⁸ rescripsit.

211. ⁹ Item. Ne hi quidem possunt,¹⁹⁰ quos praetor confirmavit, testamento designatos, ut imperator noster Diodoto¹ praetori rescripsit. proinde si a matre fuerint designati, an 'nec hi'² potiores nominare possint, quaeri potest; et puto, eos nominare posse; nam de iis tantum rescriptum est, qui a patre erant designati. sed hoc erit seruandum, 'et si qui ab auo uel'³ alio uirilis sexus per uirilem sexum descendentibus sint tutelae uel³ curae destinati. nam et Papiusianus respondit, libertum a patrona⁴ nepoti 'testamento'³ destinatum tutorem posse potius nominare.

212. Item. Nominare autem potiores non possunt in primis⁵ 'collegae patris pupilli',⁶ ut diuus Seuerus constituit.

213. Item. Licet autem patris appellatio in oratione 'tantum sit, puto tamen et de auo eam'⁷ accipiendam; quamquam circa primipilares hoc iure utimur, ut tutores filio primipilaris dentur soli, non etiam nepoti.⁸

214. Item. Sed nec cognati uel adfines possunt nominare potiores; uerum tamen, ut 'ipsa'⁹ oratione expressum est, hi soli, qui lege Iulia (Papia)ue excepti sunt.

215. ²⁰⁰ Proinde si quis cognatus alterutra lege exceptus,

§. 208. ¹⁸⁵ 'uel collegam' edd. praeter Moms. ⁶ collegii dignitatisue edd. ⁷ i. e. paternae vel maternae; cf. not. 64.

⁸ Ex Buchh. cf. addidi; cf. §§. 200. 234. 235. 238. ⁹ Cf.

§. 171. ¹⁹⁰ sc. potius nominare. ¹ Cf. §§. 159. 246.

² Addidi. ³ Restitui. Aliter Moms. ⁴ Cf. §. 224.

⁵ i. e. primo loco memorati §. 158. ⁶ Ita Moms. restituit, sed 'uel pupilli'; 'uel' omisi. ⁷ Restitui. Similiter Moms. Du-

bitatum fuisse uidetur, an oratio avi quoque mentionem contineat; de quo dubio Ulpianus, qui ipse 'auine' legebat (§. 158.), antea egisse putandus est. ⁸ Cf. L. 8 pr. §. 12. D. h. t. Antea nec (pro non) ed. Holw. errore. ⁹ Addidi. Cf. §. 158.

²⁰⁰ Restitui. Similiter Moms.

licet remotior, datus .sit, ut ab imp. nostro Didoto praetori est rescriptum, potiore non nominare poterit; nec igitur cognatum poterit nominare adfinis, qui alterutra lege exceptus est.

216. Item. Excipiuntur autem lege quidem Iulia cognatorum *sex gradus et ex septimo* sobrino sobrinae natus; sed et nata per interpretationem; item *'quae personae'*²⁰¹ in horum potestate sunt, quae in matrimonio, uel ii, qui sunt *cognatarum* nostrarum hoc gradu nos contingentium mariti, uel eorum, qui sunt in potestate nostra, cognati, contingentes eos ea cognatione, quae *'supra scriptum'*² gradum non excedit.

217. Item. Nuptarum nobis cognati *'a nobis'*³ usque ad eum gradum, uel nostri cognati ab uxoribus nostris *'capere possunt.'*⁴

218. Item. Lege autem Papia *'hi'*⁵ adfines excipiuntur: qui uir et uxor, et gener et nurus, et socer et socrus unquam fuerunt; **[219.]** item⁶ *'(qui)'*⁷ uitricus, nouerca, priuignus, priuigna, uel ipsorum, uel eorum, qui in eorum potestate *'sunt, unquam'*⁸ fuerunt.

220. ⁹Item. Memini itaque, me suadente, *'a . . . praetore'*²¹⁰ Alcium libertum matrum Furii *'Octauiani'*¹ clarissimi uiri *'furiosi in cura'*² retentum esse, cum tutelam eius administrasset, necessariusque ad curam *'eum nominasset';*³ nam et liberti materni in pari sunt condicione. oratio enim^{90.a.[33]} *'diui'*⁴ Marci ita scripta est, ut patroni, patronae *'(liberis)'*⁵ libertus tutor deligi possit, tametsi aliquo priuilegio subnixus sit.

²⁰¹) *'qui'* edd. ²) Ita etiam Moms. *'septimum'* edd. ³) Haec addit Buchh. ⁴) Ex Hollw. cj. *'excepti sunt'* ed. Buchh.

⁵) hii Vat. ii ed. Hollw. ⁶) Non debuit contra Vat. nova hic §. fieri. ⁷) Litteram hic excidisse puto q. *'et'* cj. Buchh.

⁸) Suppleui flagitante sensu (aliter Moms.). ⁹) Cf. §. 152. L. 5. C. h. t. Lacunas praeter primam Buchh. scite expleuit.

²¹⁰) Eius nomen proprium perit. De responso etiam praetori dato cf. L. 3. §. 1. D. de minor. (4, 4). ¹) Em. Borghes. ex Moms. Inscr. Neap. 635. Murat. 1783, 15. Don. 5, 68. Vid. Moms. ed. Octau. V. edd. ceterae. ²) Prima littera in V. vel l vel p est.

³) nominaretur cj. Hollw. Male. ⁴) Cf. not. 141. ⁵) Sup-

221. Item. Si alius eum Latinum fecerit, alius iterauerit, ²¹⁶ an utriusque liberorum tutelam suscipiat, ⁷ uidendum, quasi utriusque meritum habeat. Nisi forte, exemplo munerum, 'quibus' ⁸ diuus Marcus rescripsit apud originem '(modo)' ⁹ eius, qui Latinum fecit, debere eum fungi, solius eius liberorum tutelam suscepturum dicemus.

222. ²²⁰ Item. Officium quoque militare excusat. nam cum munus emeritum prodest, multo magis, cum frequentatur, prodesse debet. sed si ad tempus rei publicae causa absit, non in perpetuum, sed ad tempus excusabitur. ¹ Denique cum ex facto sub diuo Hadriano testamentum recitatum esset, quo 'quidam, cum legatus esset legionis, ² tutor erat datus, non in perpetuum, sed ad tempus, quo legatus legionis erat, meruit excusationem. '(Excusatur)' ³ etiam is, qui commentarios habet praefecti, ⁴ quamdiu hic commentarios habet praefecti, ut diuus Marcus cum filio rescripsit.

223. ⁵ Item. Hi, qui muniti sunt aliquo privilegio, aliquando non admittuntur ad excusationem, uelut si minor sit annis XXV adfini datus tutor, et aliquem usum rerum habeat hereditariorum. Quod ius uenit ex epistula diui Hadriani, quam scripsit Claudio Saturnino, legato Belgicae; quae constitutio uidetur de his loqui, (qui) a praetore dati sunt. 'existimo tamen' ⁶ ego, idem esse accipiendum, si testamento datus sit. in eandem sententiam et diuus Pius 'Platorio' ⁷ Nepoti scripsit.

224. ⁸ Papinianus lib. XI. Quaestionum respondit: '(Ubi) uerbis' ⁹ orationis fratrum imperatorum libertum, etsi ob ali-

plevi; excidit ob seq. voc. ²¹⁶) Cf. Ulp. 3, 4. ⁷) Cf. §. 152.

⁸) ut Vat. (pro qb, ut et Moms. cj.) edd. ⁹) Supplevi geminando

m (m) = modo. ²²⁰) Cf. §. 145. ¹) Cf. L. 10, §§. 2, 5, 6. D. h. t.

²) Verba haec fugitiva, in Vat. et edd. pone Hadriano posita, suo loco restitui. cum excusaretur sub diuo H. q. c. l. e. legionis et testamentum r. e. q. t. ex cj. Moms. ed. ³) Supplevi. Item Moms.

⁴) legionis. Cf. Orell. Inscr. 3464. 3487. 6792². cum Henzen. indic. p. 133. Schol. ad Cic. Verr. 2, 1, 28. ⁵) Cf. §. 151. ⁶) Supplevi lacunam. Librarius novam hic speciem incipere putavit.

⁷) Ed. Moms. Platorio ceterae. ⁸) Cf. cit. ad §. 152. ⁹) Geminavi. ūbis Vd. Vox respondit mihi suspecta. Aut delenda vi-

quod privilegium a tutelis uacet, patroni tamen patronaeque liberorum tutor ut deligatur comprehensum ^{est},²³⁰ numero liberorum pronepos patroni sine dubio contiuetur. sed potest dici, non aliis patroni ¹ liberis libertum hoc debere, quam qui ^{iure} patroni hoc ² sperare possunt;³ et ideo neque patronae nepotis ⁴ tutelam administrare compellendum privilegio ^{sub-}nixum,⁵ neque pupilli, qui ex filia patroni uenit, quia uacatione praeter liberos patronorum, qui per uirilem sexum descendunt, liberti fruuntur.

225. Item. Et haec quidem de eo, cui beneficium datae libertatis exprobrari potest. alioqui⁶ nequaquam credendum est, ei privilegium ablatum, cui fideicommissa libertas soluta est. nam in toto fere iure manumissor eiusmodi nihil iuris (ut) patronus aduersus personam modo liberti consequitur, licet in bonis eius patroni ius exerceat; excepto, quod in ius uocare patronum iniussu praetoris non debeat. |

226. ⁷Item. Ius anulorum ingenuitatis imaginem prae-90.b.[34] stat, saluo iure patronorum patronique liberorum.

227. Paullus libro sexto Quaestionum sub rubrica (de) ^{PAVL. L. VI. VAEST.} legitimis tutelis. 'Apollinaris Paullo.⁸ Duo sunt Titii, pater testator; quaero, quid sit iuris?' Respondit: Is datus est, quem dare se, testator sensit. si id non adparet, non ius deficit, sed probatio: ergo neuter est tutor. Hoc rescriptum est in Sticho manumisso, si duo sint Stichii, et incertum, de quo testator senserit;⁹ uel si Erotem legauerit, qui plures eodem nomine habuit seruos.²⁴⁰ Quod in nummis legatis non ita

detur, ut postea legatur '(nepos et) pronepos . . . continentur', aut mutanda. quod malim: respondi. ²³⁰) comprehensum* (i. e. ē) *V^d*, comprehensum. in *edd* ¹) 'patronae' ex *L. 14. D. de tut. et cur. dat.* (26, 5). *suppl. Moms.*, quae est ex *lib. XII. Quaest.* ²) iura patronatus ex *L. 14. cit. em. Moms.* ³) *Cf. L. 14. cit.* ⁴) Nam filio filiaeve patronae tantum patronatus iura data erant. *Gai. 3, 53.* ⁵) Ita *V^d*. ⁶) Sequitur *L. 24. D. h. t.* ⁷) *Cf. L. 14. §. 2. L. 44. §. 3. D. h. t.* ⁸) Sequitur *L. 30. D. de test. tut.* (26, 2) usque ad verba neuter est tutor. ⁹) *Cf. Paul. S. R. 3, 6. §. 13. L. 10 pr. L. 27. D. de reb. dub.* (34, 5). *L. 31. D. de manum. test.* (40, 4). ²⁴⁰) *Cf. L. 32. §. 1. L. 37. §. 1. D. de leg. 1.*

placuit: si non adparet uoluntas, id acceptum est, quod minus est.²⁴¹

228. Antoninus Granio Firmino militi.² 'Ex duobus tutoribus, qui 'non specialiter in locum excusati³ dati sunt, sicut precibus tuis adlegas, si unus pro tutore res tuas administravit, aduersus eum tantum tibi competere actionem, ignorare non debes. nec enim mutuo cessationis periculo, qui nihil gessit, teneri potest, cum simpliciter datus eius, qui administrationi se miscuit, contutor iure fuisse non uideatur.'

PAVL.
L. SING.
DE TEST.

229. ⁴Paullus libro singulari de testamentis. Parentibus licet liberis suis in 'potestate manentibus⁵ testamento tutores dare, masculis quidem inpueribus, feminis uero etiam puberibus, et tam iam natis quam etiam postumis. itaque '(quis)⁶ post institutionem heredum hoc modo scribere potest: LVCIO TITIO FILIO MEO, ET SI MIHI VIVO MORTVOVE NATI '(ALII)⁷ ERUNT, TVTORES DO LVCIVM AVRELIVM ET GAIVM OPTATVM; A QVIBVS PETO, VT TVTELAM LIBERORVM MEORVM GERANT, ITA⁸ VT EA, QVAE IN ASIA RELIQUERO, AVRELIVS, EA AVTEM, QVAE IN ITALIA, OPTATVS ADMINISTRET.

230. Possumus autem et singulis liberis alium atque alium tutorem dare, ueluti hoc modo: TITIO FILIO MEO AVRELIVM TVTOREM DO; SEIO FILIO MEO TVTOREM OPTATVM DO. Pluribus quoque liberis unus tutor, item uni plures dari possunt.

IDEM
L. SING.
DE
EXCVS.

231. ⁹Paullus libro singulari de excusationibus. Ii, qui tres pluresue tutelas uel curationes, uel permixto modo, cuius-

²⁴¹) Cf. L. 45. D. de leg. 3. ²) Hoc rescriptum, subscriptione carens, item ex antecedentis ICti libro (ut §§. 158. 159.) referri puto, ne unicum hoc titulo sit rescriptum, quod suo nomine referatur. Post obitum Severi Paullum Quaestiones scripsisse, patet ex L. 18. D. ad munic. (50, 1). Caracalla et Geta mortuus intelligendi in L. 52. D. de manum. test. (40, 4). ³) i. e. non ita, ut, qui esset, excusaretur, et deinde in eius locum hi darentur, itaque habenti tutorem, ideoque inutiliter. L. 10. D. de tut. et cur. dat. (26, 5). ⁴) Cf. Gai. 1, 144, 147. ⁵) Ex Barkovii cj. ed. Moms. potestatem habentibus Vat. ed. Holwo. ⁶) Supplevi. ⁷) Suppl. Moms. ⁸) Cf. L. 15. D. de test. tut. (26, 2). L. 3. §. 4. L. 47. §. 2. D. de adm. et peric. (26, 7). ⁹) Cf. §§. 128. 186.

cumque²⁵⁰ separatas administrant, excusari a tutela curationeue solent. quodsi fratrum tutelam suscipiant, pro una tutela reputantur eadem bona. |

232. ¹Ulpianus de officio praetoris tutelaris. Obseruari^{89.a.} autem oportet, ne his pupillis tutorem det, qui patrimonialia in^{84.b.} his regionibus habent, quae sunt sub iuridicis, ut Claudio Pompeiano praetori imperator noster rescripsit; multo magis, si in provincia sit patrimonium, licet is, '(cui)² petitur, in urbe consistat.

233. ³Ulpianus de officio praetoris tutelaris. Qui in collegio pistorum sunt, a tutelis excusantur, si modo per semet ipsos pistrinum exerceant. sed non alios puto excusandos, quam qui intra numerum constituti 'centenarium⁴ pistrinum secundum litteras diui Traiani ad Sulpicium Similem exerceant. quae omnia litteris⁵ praefecti annonae significanda sunt.

234. Ulpianus lib. suprascripto. Sed Ostienses pistorum⁶ non excusantur, ut Filumeniano⁷ imperator noster cum patre rescripsit.

235. ⁸Item. Urbici pistorum a collegiarum quoque filiorum tutelis excusantur, quamvis neque decuriales, neque qui in ceteris corporibus sunt,⁹ excusentur. et ita '(diui) Hadriani²⁶⁰ rescripto ad Cl. Iulianum praefectum annonae significatur; quam epistolam quodam rescripto ad Vernam et Montanum pistorum imperator noster cum patre interpretatus est et ad pistorum pertinere, cum 'in eo negotio¹ frumentum agentibus daretur a collegiarum filiorum tutelae uacatio. Plus etiam imperator noster indulsit, ut a tutelis, quas susceperant, ante-

²⁵⁰) i. e. sive pupilli sive adolescentis, sive furiosi sive calendarii ceterorum. 'tituli' addit ex Buchh. cj. ed. Holhw. tutelae curationes ed. Moms. permixto modo est partim tutelae partim curationes. ¹) Cf. L. 27 pr. D. de tut. et cur. (26, 5). §. 205.

²) Ita Savin. et alii. 'qui' ed. Holhw. ³) Cf. L. 46 pr. D. h. t. §§. 235. 203. ⁴) Hoc ad numerum magis quam ad pistrinum referendum videtur. ⁵) Cf. §. 236. ⁶) Cf. L. 4. Th. C. de can. frum. (14, 15). L. un. Th. C. de pret. pan. Ost. (14, 19).

⁷) Ita Buchh. Filumeniano Vat. ed. Holhw. ⁸) Cf. L. 46. §. 1. D. h. t. §. 237. ⁹) Cf. §. 142. ²⁶⁰) Hadriano edd. Holhw. Moms.

¹) Suspitor leg.: in collegio alio; nam frumentum agere (i. e. coemere) recte dictum ut libellos, rationes agere. Cf. §. 236 fin.

quam pistoros essent, excusarentur. sed hoc ab ipso creatis pistoribus praestitit; et ita Marco' Diocae²⁶² praefecto annonae rescripsit.

236. Item. Sed et qui in foro suario negotiantur, si duabus partibus bonorum³ annonam iuuent, habent excusationem litteris allatis a praefecto urbis testimonialibus negotiationis;⁴ ut imperator noster et diuus Seuerus 'Manilio⁵ Cereali rescripserunt; quo rescripto declaratur, ante eos non habuisse immunitatem, sed nunc eis dari eam, quae data est his, qui annonam populi Romani iuant.

PAVL.
L. SING.
AD
MVNIC.

237. ⁶ Paullus lib. singulari ad municipalem. Urbici autem pistoros a collegarum quoque filiorum tutelis excusantur. Sed et si qui in foro suario negotiantur, si duabus partibus patrimonii annonam iuuent, a tutelis habent excusationem.

VLP.
DE OFF.
PR. TVT.

238. ⁷ Ulpianus de officio praetoris tutelaribus libro singulari. Proinde si mutus surdusue quis sit, sine dubio a tutela excusabitur. Hi uero, quos uoletudo, 'siue furor (si)ue⁸ morbus perpetuus excusat, etiam eas tutelae, quas ante susceperant, deponunt: alia causa aetatis est.⁹ Luminibus etiam captum '(excusandum),²⁷⁰ 'Porcatio¹ Faustino rescripsit imperator noster cum patre. [239.] Item Furio² | Epatidae, cum allegasset, se unum oculum amisisse et in alio periclitari, rescripsit, an propter aduersam uoletudinem oculorum excusari deberet, praetorem aestimaturum. Hi etiam a susceptis excusabuntur.

[36]
84.a.
89.b.

240. ³ Item. Paupertas plane dat excusationem, si quis imparem se oneri iniuncto possit docere; idque diuorum fratrum rescripto continetur.

241. ⁴ Item. Si quis autem in prouincia domicilium habet,

²⁶²) *Nomen corruptum.* ³) Cf. L. 5. §§. 6. 8. D. de iur. imm. (50, 6). ⁴) Cf. L. 1. §. 11. D. de off. praef. urbi (1, 12).

⁵) Ita Moms. ed. M. Anicio ceterae. ⁶) Pars prior exstat in L. 46. §. 1. D. h. t. Cf. §§. 233—236. ⁷) Cf. §§. 129.

130. 184. etc. ⁸) uel furor uel edd. ⁹) Cf. §. 13. I. h. t. ²⁷⁰) Supplevi. ¹) Ed. Moms. ex Hauptii cj. coll. Moms. Inscr. Neap. 387. Portato ceterae.

²) Item. Furio ed. Hollw. ex Vat. Sed non debuit nova §. fieri. ³) Cf. §§. 185. 243. L. 7. D. h. t. ⁴) Cf. §. 203 (205).

debet excusari; sed et si quis patrimonium in ea regione, quam iuridicus administrat, habet.

242. ²⁷⁵ Item. Scio tamen quosdam, cum per errorem ad potiorum nominationem prosilissent, haud impetrasse, ut, deserto iure potiorum, ad excusationem se converterent.

243. ⁶ Paullus libro singulari ad municipalem. *Paupertas* ^{PAVL. L. SING. AD MUNC.} quoque solet tribuere excusationem, quod oneri tutelae inpar esse uideatur.

244. ⁷ Paullus libro singulari de officio praetoris tutela- ^{IDEM L. SING. DE OFF. PR. TVT.} ris. Mediocritas et rusticitas et domesticae lites interdum excusationes merentur, ex 'epistulis' ⁸ diuorum Hadriani et Antonini, et fratrum ad Caerellium Priscum, praetorem tutelarem.

245. ⁹ Item. Qui conplura allegant, quae singula non sint firma, interdum excusari solent. nam et fratres imperatores Sentio Potito ita rescripserunt: 'Quamuis singula, quae litteris tuis complexus es, non praestent tibi iustas causas excusationis, tamen quia multa simul congruerunt, mouere nos possunt, ut excusatio tua a tutela recipi possit.'

246. ²⁸⁰ Paullus libro singulari de excusatione tutorum. ^{IDEM L. SING. DE EXC. TVT.} 'Imperatores nostri Aelio Diodoto suo salutem. Tutores secundum patris uoluntatem decreto praetoris, clarissimi uiri, quod non iure testamento uel codicillis dati fuerant, confirmatos nominare potiores posse, non arbitramur. nam iudicium patris licet iure deficiat, seruandum est.'

247. ¹ Paullus libro I. editionis secundae de iurisdictione ^{IDEM L. I. DE IURISD. TVT. ED. II.} 'tutelari. ² Qui tres pluresue liberos habent superstites, excusari solent, idque conpluribus constitutionibus cauetur tam 'diuorum' ³ Marci et Lucii, 'qui' ⁴ Pontium Marcellum, trium

²⁷⁵) Cf. §. 207. ⁶) Cf. §. 240. L. 40. §. 1. D. h. t. ⁷) Extat in L. 6. §. 19. D. h. t. Sed omittuntur domesticae lites. ⁸) Buchh. ex Dig. epistula Vat. ed. Holth. Cf. Orelli-Henzen Inscr. 6495. D. fratrum est a. 166—168. ⁹) Cf. L. 15. §. 11. D. h. t. L. 1. §. 3. D. de vacat. (50, 5). L. un. C. qui num. tut. (5, 69). ²⁸⁰) = §. 159. ¹) Cf. §. 191. L. 1. C. qui num. lib. (5. 66). ²) Sic Vat. ed. Holth. tutelarior V^d. ed. Moms., qui mavult praetoris tutelarior. Dicitur 'iurisdictione pupillaris' Orelli-Henzen Inscr. 6495. ³) Cf. not. 141. ⁴) Ex Klenz. cf. quibus edd. Holth. Moms.

liberorum patrem, liberauerunt litteris ad eum emissis, quam dominorum nostrorum. Sed hic numerus²⁸⁵ in Italia ciues Romanos liberat: nunc ex constitutione principum nostrorum nec in Italia, sed Romae tantum exemplo municipalium munerum. nam Clodio Herodiano ita scripserunt: 'Sicut in Italia ciues Romani consistentes numero quattuor liberorum incolumium a ciuilibus | muneribus excusantur, ita eundem numerum in tutelarum et curarum excusationibus seruari par est. Proinde qui ad tutelam uel curam uocantur, Romae quidem trium liberorum incolumium numero, de quorum etiam statu non ambigitur: in Italia uero quattuor, in prouinciis autem quinque habent excusationem.'⁶

[Deest unus quaternio s. paginae sedecim].

QUANDO DONATOR INTELLEGATVR REVOCASSE VOLVNTATEM.

CONST.

ET

CAESS.

248. . . speramus enim, liberos, cum uiderint, non licere iis, ubi ex paternae auctoritatis iure dimissi sunt,

[37] 21.b.

86.b.

impune¹ | ipsam contumeliis 'persequi, aequo² in affectu pietatis monitos posse mitescere. Volumus igitur, ut si 'constiterit,³ iuxta patrem liberos, contra quam humanitatis ratio deposcit, superbe crudeliterque se tollere, emancipatio firmitudine euacuetur; idque, quod liberis pater donationibus contulit, patris dicioni, naturaeque 'ipsi⁴ subiugati patriae 'recidant⁵ potestati: et ita illi, qui sacris euoluti, a functione obsequii recesserunt, necessitatis laqueis adstricti 'tanquam⁶

²⁸⁵) *Suspicio hic ob sequentia similia verba excidisse: ex l. Iulia. Buchh. postea pro liberat cf. liberabat.* ⁶) *Supplevi, inde a verbis 'qui ad tutelam' ex L. í. C. cit., quae habet subscriptionem: 'PP. Non. April. Geta et Plautiano coss.'* (i. e. a. 204.)

¹) *Sententiam supplevi (aliter atque Moms.). De re cf. L. un. Th. C. de ingrat. lib. (8, 14).* ²) *persequi Vat. edd. per-*

se . . . q̄ (nam aliter littera q, si recte expressa eius vestigia sunt, notata esse non potuit) V^d. persequi neque ed. Moms. ³) *Ita Moms. constet ceteri.* ⁴) *iuri subiugatis ed. Hollw. iuri subiugati ed. Moms.* ⁵) *Ita V^d. recidat ed. Hollw. reddant ed. Moms.* ⁶) *in qua edd.*

commendatione pietatis, (ea) etiam detrectantes 'adineantur.⁷ Dat. XVII. kal. Aug. Constantinopoli, Gallicano et Symmacho cons.⁸

249. ⁹Constantinus et 'Caess.¹⁰ (1.) Multas saepe natas ex donatione causas cognouimus, in quibus uel adumbrata pro expressis, uel inchoata pro perfectis, uel plurima pro omnibus controuersiam faciant, cum agentium uisa 'pro¹ ingenio ac facultate dicendi aut perfecta deformarent, aut inchoata perficerent. inde ius anceps, ac pro dicentium impulsu 'uacillantia² sententiarum decreta 'differebant,³ Maxime⁴ karissime ac 'iucundissime nobis.⁵ Hinc enim nuper exceptis personis dicta lex est,⁶ in quibus⁷ summum ius⁸ et uoluntas 'omni⁹ libera solemnitate more perfectâ ortus²⁰ suos praesenti munere opulentat. Tempestiua dehinc communium donationum¹ cura successit. Absolutis enim illis, quae ideo prima sunt, quoniam sunt religione potiora, circumacto animo ad uniuersum donationum genus, conspeximus omnes earum species² signis ac nominibus inprimendas, ut in hominum contractibus differentiam sui nuncupationum proprietate secernant. (2.) Itaque sine illa donatio directa sit, siue mortis causa instituta, siue condicionibus faciendi non faciendae suspensa, siue ex aliquo notato tempore promissa, siue ex animo dantium accipientiumue sententiis, quantum ius sinit, 'cognito;³ eius haec

⁷ adueniant V. edd. Antea 'ea' supplevi: sc. functione obsequii.

⁸ a. 330.

⁹ Verba dispositiva inde a (2.) exstant in L. 1. Th. C. de donat. (8, 12) p. 761. Haen. = L. 25. C. eod. (8, 54). hic illic mutata.

¹⁰ i. e. Licinius, si placet, et Martinianus, ab illo a. 323. factus Caesar. Vid. tamen Moms. p. 405. ¹ Ita V^d. ed. Moms.

² uacillanti Vat. uacillantiss V^d. uacillans de Buchh. cj. ed. Hollw. ³ Ex Barkovii cj. differebat Vat. edd.

⁴ Praefectus urbi a. 323. ⁵ Ex Moms. cj. iucundissime edd. ceterae.

⁶ L. 4. Th. C. de donat. (8, 12) a. 319, ut cum Buchh. aliisque statuo.

⁷ i. e. inter quas. ⁸ h. e. necessitudo inter parentes et liberos.

⁹ omnib. V. edd. ²⁰ i. e. qui ex nobis et ex quibus nos orti sumus; ocus ex cj.

Blum. ed. Moms. ¹ i. e. non exceptarum personarum, licet

imperator hanc legem postea (L. 5. Th. C. eod. a. 333.) ad omnes

donationes pertinere interpretatus sit. ² Quae sequuntur segm.

(2) cf. L. 1. D. de donat. (39, 5). ³ cognita Vat. ed. mea prior.

cognominata ex Th. et I. C. ed. Moms.; at cognito est, ubi tempus

prima observatio est,²⁴ ut, quas leges indulgent, condiciones pactionesque promantur; hisque penitus cognitis uel recipiantur, si conplacitae, uel reiciantur, si sunt molestae. Sed 'iure receptis'⁵ parendum erit, nec denegabitur officium,⁶ quin simul spes abiciatur adipiscendi. (3.) 'Inretiri'⁷ sane conditionibus indefensos minores, 'quando praestare'⁸ promissa difficile est, non 'placuit';⁹ quorum tamen defensores, si forte per eos in obeundis donationum officiis, cum res erit recepta, neglecta utilitas minoris '(fuerit)', quare³⁰ 'commodis (is)'¹ spoliabitur, rei amissae periculum praestabunt;² 'ita enim'³ familiaris dispendii | metus etiam seguiore ad ea conficienda [33] 86.a. ex tarditate incitabit. (4.) Post in iisdem conscribendis praecipue nomen donatoris, ius ac rem 'notans'⁴ perscribat;⁵ tum 'utriusque iure conpleant,⁶ neque id occulto, aut per imperitos, aut priuatim; his enim rebus saepe clandestina fraus et, quae facta sunt, infecta, et 'indicta,⁷ quae scripta sunt, simulans,

non palam promissione continetur, sed ex mente dantium vel accipientium cognoscitur. ²⁴) esto *cj. Holhw.* ⁵) Sic item *Moms. ex Rudorfit cj. Intellige: ad implendum (condicionibus); iuri rectius ed. Buchh.* ⁶) *Ab eo, cui donatum est.* ⁷) in ceteris *Vd.*

In ceteris *edd. Cf. L. 28. Th. C. de cohort. (8, 4) 'conditionum laqueis inretitis'. Jornand. de reb. Geth. 88. 'Amalaricus in ipsa adolescentia Francorum fraudibus irretitus'. Accedere *ed. Moms.**

⁸) *q̄pstare Vd.* quoniam praestare *ed. Moms.* Sed prior sigla corrupta videtur. ⁹) Restitui; item *Moms.* ³⁰) *Vat. q̄r'* (= quarum pro q̄r. = quare) habet post officiis: scilicet verba fuerit quare aliquando omissa et ad marginem scripta illuc aberraverunt, ubi fuerit, ibi inconueniens, abiectum est. officiis neglecta [fuerit] utilitas minoris, quare, cum res erit recepta, commodis *ed. Holhw.* Violentius *Moms. correxit nec recte officia, quae ad modum implendum pertinent, ad instrumenta donationum conficienda retulit.* ¹) *Geminando supplēvi.* ²) *Haec mutata etiam extant in L. 2. Th. C. de adm. et per. tut. (3, 19).* ³) *Ita Vd. habere videtur. ita Vat. edd.* ⁴) *Simul pro notario ('noto') dictus, nisi ipse donator scriberet. Cf. Spangenberg neg. sol. p. 168. 176. 177. 195. 199. 202. 206. 215.* ⁵) *pscribat V. = proscribatur edd. perscribatur Buchh. cj.* ⁶) *i. e. donator et is, cui donatur, instrumentum absoluant, maxime subscribendo. Cf. Spangenberg l. c. p. 186. 194. 208. 212. ab utroque Vat. ed. Holhw. utraque Vd. utrumque ed. Moms. compleat(ur) V. edd.* ⁷) *Sic recte V. secunda manu; inducta V. prima manu, edd. Sed inductiones fiunt, non simulantur.*

aliisque ac dehinc aliis largiendo 'atque³⁸ donando ac saepe 'uendendo⁹ multos, habendi spe allectos, concurrere in expugnanda sibi proprietate impulit. (5.) Tabulae 'igitur⁴⁰ aut quodcumque aliud materiae '(genus)¹ tempus dabit, uel ab ipso uel ab eo, quem fors sumministrauerit, scientibus plurimis perscribantur,² eaeque, ut supra comprehensum est, rebus, nominibus, personisque distinctae sint; ac tum corporalis traditio³ — in quam saepe multi talia simulando inrepentes, aut 'ui⁴ corpora capientes, sollemne illud ius ac uoluntarium inconcessa usurpatione praeripiunt' — ea⁵ igitur ipsa rerum traditio praesentium, aduocata uicinitate, omnibusque arbitris, quorum post fide uti liceat, conuentu plurimorum celebretur. non enim aliter uacua iure dantis res erit, quam ea uel eius uoluntate, si est mobilis, tradatur, uel abscessu sui, si domus aut fundus aut quid eiusdem generis erit, sedem nouo domino patefecerit. (6.) Quae omnia consignare actis iudicis praestat, ut res multorum mentibus, oculis, auribus testata, nullum effugiat, cuius aut scientiam capiat, aut dissimulationem tegat. Quodsi iudex aberit, cui summa prouinciae commissa est, mandetur istud magistratum actis, atque ut nullus sit subiciendi aut surripiendi locus, cum alterutri commodum sit, 'eorum⁶ exemplis iidem magistratus adscribant. sic enim conscientia multorum monumentis iudiciorum ac populorum 'perscriptis,⁷ 'haut litium causa⁸ peruulgatis, omnibus fides abstrusior non erit. (7.) Talia enim esse oportet 'dominiorum⁹ initia, quorum diuturna possessio saepe legitima proprietatum iura perfringit: talis liberalitatum honestas, quae, locis clamata omnibus, accipientium donautiumque 'familias⁵⁰ liberalitatis et

³⁸) ac edd. contra fidem V. ⁹) ūdando V. correxit Moms. uel dando edd. ceterae. De re cf. L. 19. C. ad leg. Corn. de fals. (9, 22). ⁴⁰) itaque ed. Moms. ¹) Supplevi ex I. Cod.; ob sequens tempus excidisse uidetur. ²) Schol. in marg.: Donationes apud acta firmandas et praesentibus multis implendas. ³) 'subsequatur' ex Th. C. suppl. Buchh. ⁴) uū V. uelut edd. ⁵) Omissis signis — Ea ed. Hollw. Recte interp. ed. Moms. ⁶) Ex Vd. ed. Moms. uerum Vat. ed. Hollw. ⁷) Sic etiam Moms. ed. praescriptis V. edd. ⁸) ante litium contestationem ex cj. ed. Moms. aut litium causa Vat. edd. ceterae. Cf. (7) fn. ⁹) dominorum V. ed. Moms. ⁵⁰) Ita Buchh. ed. Moms. famili** V. fami-

gratiae praedicatione compleat, 'simul ut,⁵¹ cum sit eximium cuiusque donum promerendo cepisse, eius iucunditas nullalitium tristitudine minuatur. (8.) Quodsi 'in² expectanda causa dicendaque sententia orba publico testimonio liberalitas caecam gratiam obscurosque coetus prodiderit: quoniam sola fraus cognita est, eorum, quae donata dicuntur, temere non
 [39] 23. b. erit fides accipienda, sed ea 'alienatio³ rata habebitur, quae
 1/3 pr. publice facta est, reliquorum reiecta uel suspecta habenda allegatione, licet contendant uniuersis studiis, recte recepto iure sibi donatum esse, sopitoque legis Cinciae iure, quod quibusque rebus donatis suam perfectionem praescribebat.⁴ Verum postea perfectione facienda nulla nisi secundum nostrae legis praecepta, etiam uerborum deinde esse quicquam uetamus, quod donationes ualeat perficere, cum ipsa lege commutata uerba quoque secundum eam concepta uiliscant in donationibus post faciendis, neque ullam controuersiam donationibus iam factis uolumus conflare, cum futuris ius per hanc consultissimam legem ponamus, quae, ut omnes cognoscant atque obseruent, quod statuimus, edicto promulganti tuo praeferenda est.⁵ PP. III. non. Feb. Séuero et Rufino cons. ⁶ in foro diui Traiani.

PAPIN.
L. XII.
RESP.

250. 'Papinianus⁷ lib. XII. Responsorum. Imperfectam donationem mors confirmat, si animum liberalitatis nouissimum in uitae diem perseuerasse constat.

liis ed. Holhw. ⁵¹⁾ Vd. ed. Moms. ut om. Vat. ²⁾ Vd. ed. Moms. in om. Vat. ³⁾ alienatione ed. Holhw. Sequentia restitui. ⁴⁾ Ius perfectae et imperfectae donationis lege Cincia sancitum idque aliquando expresse abolitum esse, apparet ex Nov. 162. c. 1. pr. §. 1. ⁵⁾ Cf. L. 7. Th. C. de cursu publ. (8, 5). L. 1. Th. C. si per obrept. (11, 13). L. 31. Th. C. de episc. eccl. (16, 2), Haenel Praef. ad Th. C. p. XL. ⁶⁾ a. 323. Alii Sabino et Rufino cons. (a. 316.), subscriptis Legi 1. Th. C. de donat. (cf. not. 9.), h. l. attribuunt. Cf. Haenel. ad Th. C. p. 767. 214 seq. Momsen ad h. l. Mihi Th. C. constructores in hac subscriptione errasse ut in multis aliis (Haenel. ad Th. C. Praef. p. XXXVII.) videntur. ⁷⁾ Ita Mai. Buchh. Moms. Paul. ed. Holhw. Sed argumentis Buchh., Papiniani haec esse, accedit, quod Papinianum (L. 29. 31. D. de donat. 39, 5. Cf. L. 42. D. de mort. c. don. 39, 6), non Paullum, hoc Resp. libro de donationibus egisse constat. Sententiam restituendo demon-

251. ⁵⁸ Item. Non ideo donationem aedium, possessione a matre praesentis filiae tradita, placuit irritam esse, quod mater habitationem citra proprietatem sibi recepisset et ita in possessione aedium mansisset.

252. ⁹ Item. Cum mater absenti filio ad eum fecit, quas procurator quae instrumenta praediorum e praediorum ad filium p uel seruis eius tradita non praediorum ad filium peruen maternae uoluntatis et ei causa redire iussisset possessionem praediorum constare. **252^a.** ⁶⁰ factam praedio neque mancipato habuisse. Respondi, nec fideicommiss in aede sacra aeditu teris post mortem suam post mortem suam | redditam. rationem uit, quod ne fidu-^{23.a} [40] ciae daretur num accepit, perueniret, qui ¹/₃ po.

253. ¹ Item. Etiam per nouationem 'donatio² perficitur. Cum autem creditor pecuniae ita recte perficiat donationem, si debitor pecuniam, quam delegat ille, Titio promittat, an et per litis 'contestatione³ factam nouationem idem fiet in praediis, si eorum legatum quasi per quandam stipulationem uenit in litem, quam legatarii nomine Titius inchoauit? Respondi, praediorum non tam coeptam donationem, nondum possessione tradita, quam irritam esse; non enim sic pecunia, ut in ea, quam quis delegando donauit, in iis praediis fuit.

253^a. 'Item.⁴ Donationes in concubinam collatas non posse reuocari, conuenit, nec si matrimonium inter eosdem postea fuerit contractum, ad irritum recidere, quod ante iure ualuit. an autem maritalis honor et affectio pridem prae-

stravi. Cf. §§. 259. 312.

⁵⁸) Similiter restitui. Cf. §. 265.

⁹) Similis casus tractari videtur L. 48. D. de acq. rer. dom. (41, 1). De lectione, singula quaedam accesserunt ex V^d. et Moms. ed. ⁶⁰) Similia videntur tractari L. 77. §. 26. D. de leg. 2. L. 31. §. 3. D. de donat. (39, 5). Nova §. et quaedam emendata debentur V^d. et Moms. ed.

¹) Ad sensum restitui. Cf. L. 76. §. 3. D. de leg. 2. ²) Ita ex V^d. Moms. ed. actio Vat. ed. Holhw. ³) stipulatione edd. Holhw. Moms.

⁴) Addidi. Sequitur L. 31 pr. D. de don. (39, 5). Cf. L. 3. §. 1. L. 58 pr. D. de don. int. vir. (24, 1).

cesserit, 'cum tabulae dotis consignarentur,⁶⁵ personis comparatis, uitae coniunctione considerata perpendendum esse, respondi.

254. ⁶ Item. Species extra dotem a matre filiae nomine uiro traditas filiae, quae praesens fuit, donatas et ab ea uiro traditas uideri, respondi; nec matrem offensam repetitionem habere, uel eas recte uindicare, quod uir cauisset, extra dotem usibus puellae sibi traditas; cum ea significatione non modus donationis declaretur, nec ab usu proprietatis separatur, sed peculium a dote puellae distingueretur.

255. ⁷ Item. Pater, qui filiae, quam habuit in potestate, mancipia donauit, et peculium emancipatae non ademit, 'uel herede ea sine beneficio emancipationis scripta decessit,⁸ ex post facto donationem uidebatur perfecisse.

256. ⁹ Item. Iure filiaf. possessionem donatorum retinebat praediorum, quae pater ei postremo iudicio non legarat, si filiae, quam post illam donationem genuit, praelegauit, 'quidquid fundorum penes se reliquum esset'. parui etenim refert, quod solemniter confirmata donatio filiae facta non probaretur: arbitrum enim hereditatis diuidendae patris uoluntatem recte secuturum dixi, qua filiae fundi praeter praedia ea dati sint,⁷⁰ quae sorore eius tenebat, [41] 19.a. perinde ac si filiae propria praedia | praelegaret, et adiecisset 'exceptis, quae sorori tuae donauit.' nam et testamento liberalitatem confirmatam, et aperte patris declaratam uoluntatem; quod diuisionis arbitrio sufficit, iuris quoque uerbis deficientibus.

⁶⁵) Haec perisse uidentur, quia in Dig. in fine additur: 'neque enim tabulas facere matrimonium'. Cf. L. 66 pr. D. de don. int. vir. (24, 1). ⁶) Est L. 31. §. 1. D. eod., sed ibi plenior. ⁷) Est L. 31. §. 2. D. eod. ⁸) Restitui et emendavi. uita (pro scripta) Vat. edd. Secundum V^d. in V. esse puto -ionis sc̄ta (cum oporteret -ionis sc̄ta). De re cf. §. 294. In Dig. haec omitta sunt propter L. 25. C. de don. int. vir. (5, 16). Quod Momm. suppleuit 'si deinde ea post diem emancipationis uita decessit' ad rem non pertinet. ⁹) Restitui, ut probabilis sensus appareret. Cf. L. 65. §. 1. D. de rei vind. (8, 1). L. 8. D. de dot. coll. (37, 7). L. 16. 13 pr. 26. C. fam. erc. (3, 36). ⁷⁰) Haec non ad finem versus pertingunt, qui scriptura vacare uisus est.

257. ⁷¹Item. Eiusmodi lege deposita in aede arca, ut eam ipse 'solus, qui² deposuit, tolleret, aut post mortem domini Aelius Speratus, non uideri perfectam donationem, respondi.

258. ³Item. Pomponius Filadelfus dotis causa praedia filiae Pomponiae, quam habuit in potestate, tradidit, et mercedes eorum genero solui mandauit. An ea praecipua filia retinere possit, cum 'omnes⁴ filios heredes instituisset, quaerebatur. Iustam causam retinendae possessionis habere filiam, quoniam pater praedia, (de) quibus quaerebatur, dotis esse uoluit, et matrimonium post mortem quoque patris constitlerat, respondi; filiam etenim, quae naturaliter agros retinuit, specie dotis, cuius capax fuit, defendi.

259. Item. Mulier sine tutoris auctoritate praedium stipendiarium instructum non mortis causa Latino donauerat. perfectam in praedio ceterisque rebus nec 'mancipi⁵ donationem esse apparuit;⁶ seruos autem et pecora, quae collo uel dorso domarentur, usu non capta.⁷ si tamen uoluntatem mulier non mutasset, Latino quoque doli profuturam duplicationem⁸ respondi: non enim mortis causa capitur, quod 'aliter⁹ donatum est, 'quando⁸⁰ morte Cincia remouetur.¹

⁷¹) Est L. 31. §. 3. D. de don. (39, 5), paucis mutatis. ²) Ex Dig. qui solus Vat. edd. ³) L. 35. D. fam. erc. (10, 3), paucis variantibus. ⁴) Dig. communes Vat. ⁵) mancipii edd. Holhw. Moms. ⁶) Cf. §. 293. Gai. 2, 80. ⁷) Non, quod mulier sine tutore auctore (qui tunc agnatus legitimus iam non erat) donauerat (Gai. 2, 47. coll. nostra §. 264), sed quod Latinus ex lege XII 'aduersus hostem aeterna auctoritas esto' usucapere non poterat. ⁸) Contra legis Cinciae replicationem, qua heredes vindicantes exceptionem rei donatae et traditae repellere conantur. ⁹) altero Vat. alteri ed. Holhw. aliter etiam ed. Moms. ⁸⁰) qñ V., quod hic est quando (ut §. 249. [3]). quoniam edd. Sensus est: etiam Latino, qui directo iure ex lege Iunia mortis causa capere non potest (Gai. 1, 24), haec duplicatio ex voluntatis ad mortem perseuerantia prodest; neque enim ea opposita Cinciae replicationi efficitur, ut mortis causa videatur donatum, quod aliter (inter vivos) donatum est. ¹) Sequitur in V^d. duorum versuum spatium, quod Mommsenus olim rubricam 'de donationibus ad legem Cinciam' occupauisse recte suspicatur, quae deinceps summis paginarum oris inscribitur. Quare eam h. l. restitui.

DE DONATIONIBVS AD LEGEM CINCIAM.

260. ¹Item. Filius emancipatus, cui pater peculium non ademit, res quidem pro donato uel pro suo, quod iustam causam possidendi habet, usucapit; sed debitores conuenire non potest, neque lites 'peculii'² prosequi, si non sit in rem suam cognitor datus, aut nominum delegationes interuenerunt. Plane³ quod ei soluitur patre non dissentiente, debitorem liberat; nec interest, an emancipatum ignoret 'uel'⁴ ei non esse peculium ademptum, cum rei substantia plus polleat existimatione falsa.

261. ⁵Item. Peculium uindicta manumisso uel inter amicos si non adimatur, donari uidetur. Quae ratio facit, ut ex iusta causa possidens usucapere rem possit. aliud in his placuit, qui 'testamento'⁶ libertatem acceperunt, 'uel morte'⁷ parentis potestate soluuntur; quos amittere peculium, si non sit legatum, constituit. neque enim tacita liberalitas defuncti [42] 19.b. permittentis retinere peculium potuit intellegi.

262. ⁸Item. Sponsae res simpliciter donatae non insecutis nuptiis non repetuntur. sed etsi adfinitatis contrahendae causa donationes factae sunt et nuntium sponsus culpa sua remiserit, aequae non repetuntur. quod ita intellegi oportet, si 'reuocandi' donationes⁹ condicio non 'coniuncto matrimonio'¹⁰ comprehendatur, non perficiendi contractus.¹

¹) Cf. §§. 261. 255. L. 53. 16. D. de pecul. (15, 1). L. 11. C. de don. (8, 54). ²) pecun. (pro peculi) V. pecuniae edd. pecuniarias ed. Moms. Sed cf. ex. gr. L. 44 pr. D. de leg. 1. ³) Cf. L. 11. D. depos. (16, 3). L. 41. D. de reb. cred. (12, 1). L. 18. 32. D. de solut. (46, 3). ⁴) Malim et. ⁵) Cf. §. 20. I. de legat. (2, 20). ⁶) it = tantum Vat. edd. Correxil etiam Moms. ⁷) si testamento Vat. edd. In Vd. tantum litterae to certae sunt et secunda manus aliquid superscripsisse uidetur, quod oportuit esse id, quod scripsimus. testamento parentes ed. Moms. ⁸) Cf. L. 1. §. 1. D. de don. (39, 5). L. 2. 10. 11. 15. C. de don. ante n. (5, 3). ⁹) reuocantis donationis V. reuocandae donationis ed. Holhw. reuocandis donationibus condicio non compraeendatur non coniuncto matrimonio n. p. c. ed. Moms. Non proba. ¹⁰) coniuncti matrimonio V. ¹) Quo casu neque non secutis nuptiis neque secutis perficitur donatio. Cf. L. 22. §. 22. D. de don. int.

263. ¹² Item. Eam, quae bona sua filiis per epistulam citra stipulationem donauit, si neque possessionem rerum singularum tradidit, neque per mancipationem praediorum dominum transtulit, nec interpositis delegationibus aut inchoatis litibus actiones nouauit, nihil egisse placuit.

264. Item. Matrem, quae sine tutoris auctoritate filio donationis causa praesentes seruos mancipio dedit, perfecisse donationem apparuit.

264^a. ³ (Item.) Pollicitatio donationis inter priuatos uim obligationis non inducit.

265. Item. ⁴ Aurum et argentum, quod in re praesenti fuit, pater filio sui iuris donauit, eiusque possessionem traditam esse, instrumento palam fecit: non idcirco donationem irritam factam existimaui, quod usum omnium rerum apud patrem filius reliquit.

266. ⁵ Ulpianus lib. I. ad edictum de rebus creditis. In-
debitum⁶ solutum⁶ accipimus, non solum si omnino non de-
beatur, sed et si per aliquam exceptionem peti non poterat,
id est perpetuam exceptionem. quare hoc quoque repeti
poterit, si quis perpetua exceptione tutus soluerit. unde si
quis contra legem Cinciam obligatus non excepto soluerit,
debitum dici, repetere eum posse;⁷ nam semper exceptione
Cinciae uti potuit, 'nec⁸ solum ipse, uerum, ut Proculiani
contra Sabinianos putant, etiam quiuis, quasi popularis sit
haec exceptio;⁹ sed et heres eius, nisi forte durante uolun-

VLP. L. I.
AD ED.
DE REB.
CR.

vir. (24, 1). L. 4. C. de don. ante n. (5, 3). ¹² Cf. Consult. 6, 9. ³ Hanc sententiam minusculis litteris inter versus scriptam ut scholium, quod tamen non habet, quo referatur, magis supplevisse corrector ut omissam videtur. Itaque Papiniani eam esse censui. Cf. Paul. 5, 12. §. 9. L. 5. C. de contr. vel comm. stip. (8, 38). ⁴ Cf. §§. 314. 251. ⁵ Initium extat paucis mutatis in L. 26. §. 3. D. de cond. ind. (12, 6). ⁶ non solum V. [non] solutum ed. Holth. Sed fortasse Ulp. scripserat Indebitum non solum tum accipimus, ut posterius non solum delendum sit. ⁷ Cf. §. 311. ⁸ Ex Vd. Moms. ed. non Vat. edd. ceterae. ⁹ Cf. L. 7. D. de exc. (44, 1). L. 24. D. h. t. Proculiani hoc negasse videntur, propter heredem promissoris, cui tamen magis ex nova causa opponitur doli replicatio.

tate decessit donator: 'tunc enim²⁰ doli replicationem locum habere, imperator noster rescripsit in haec uerba.¹

ALEX. 266^a. '[Greg. lib. XIII. tit.]² Imp. Alexander Flauio Menandro. Professio donationis apud acta 'facta,³ cum neque mancipationem, neque traditionem subsecutam esse dicas, destinationem potius liberalitatis quam effectum rei actae continet. eapropter quod non habuit filius tuus dominium, si, quae adfirmas, uera sunt, obligare pacto suo creditori non potuit; nec quod sine effectu gestum est, uindicationem tui iuris impedit. PP. III. kal. Ian. Alexandro Aug. III. et Dione II. cons. 4

SEV. ET ANTON. 267. Imp. Seuerus et Antoninus Augg. Cosoniae Hilarae.

17. b. Actio noua ex pro[missione], quae donationis causa facta sit, [43] ss. a. dari non solet.⁵ PP. prid. kal. Ian. Romae, Antonino II. cons. 6

VLP. L. II. 268⁷ Quaerebatur, 'si,⁸ cum Seius filiam suam 'emanciparet,⁹ apud acta professus sit, ei se donare fundum; nec instrumenta donationis fecerit, an uideatur professione actorum perfecta esse donatio? Respondi, si neque mancipatio, neque traditio secuta est, solis actis dominium non transisse.

VLP. L. XLVI. AD SAB. 269. Ulpianus libro XLVI. ad Sabinum. 'Ut,³⁰ quod utendum mater filiae dedit, non uideatur donatum, et si donatum sit, non ualeat, in potestate filia constituta 'patris: aliud¹ esse, si dotem dedit.' Ulpianus: Constat, quod utendum filiae datum est, non esse donatum; sed etsi 'donata res² esset, aequè

Cf. quae seq. et §. 294. ²⁰ Ex V^d. Moms. ed. etenim Vat. edd. ceterae. ¹) Quae desiderantur. ²) Recentiore, ut

videtur, addita manu. Mai. Vid. praefat. et cf. Haenel. ad Gr. C. p. 39. ³) Ex Meyerfeldii cj. factae Vat. ed. Holtw. De re cf. §§. 268. 285. ⁴) a. 229. ⁵) Sensus est: Licet noua

actio i. e. institutoria vel restitutoria (L. 13. §. 1. L. 8. §. 11—15. D. ad SC. Vellei. 16, 1) creditori dari soleat, apud quem mulier

intercessit, hoc tamen non fit, si mulier pro eo, qui donare uolebat, promittendo se obligauit. Cf. L. 8. §. 15. cit. Nec igitur noua (in nuda Hass.) nec promissione (in professione Wenck.)

mutandum, nec expromissione cum Buchh. legendum est. ⁶) a. 205. Propter similitudinem huius subscriptionis inscriptio sequentis speciei peritisse eademque strages alterum consulem Septimium

Getam absumpsisse uidetur. ⁷) Cf. §§. 266^a. 285. ⁸) an Vat. edd. ⁹) emanciparit et ex cj. ed. Moms. ³⁰) i. e. utut, quanquam. ¹) patris. Aliud edd. ²) i. e. ipsa res, non usus.

donatio non ualeret in filiam conlata, quae in patris erat potestate.³³ plane si in dotem mater filiae dedisset, ualet, quod factum est: potest enim donare filiae, cum res mariti fiant, 'quoniam'⁴ quandoque filia uel sola, si iuris sui fuerit, uel uoluntate filiae pater habeat rei uxoriae actionem.⁵ Merito igitur Sabinus ait, si inscia uxore uel inuita 'marito'⁶ in dotem dedit, rem mariti non esse factam, et ideo uindicari ab herede mulieris posse. quod (si) sciente ea hoc factum sit, consequens erit dicere, in dotem conuersum esse id, quod datum est.

270. [Hermog. tit. de donationibus.]⁷ Diui Diocletianus et Constantius Caeciliae Anagriae. Si donationibus in unam filiam conlatis, quarta non retenta, patrimonium exhaustum in fraudem ceterorum filiorum⁸ probetur, has rescindi ad instar inofficiosi testamenti, sacris constitutionibus parentum nostrorum euidenter continetur. Matre quoque 'filiae'⁹ res uenundante nihil ei 'auferri'⁴⁰ posse, non ambigitur. Subscripta V. kal. Mai. Sirmii, Caess. cons. ¹

DIOCL.
ET CON-
STANT.

271. Idem 'Boncio'² Secundo. Praeses prouinciae, amicus noster, notionem suam inpertiet, non ignorans pro sua auctoritate atque experientia, si docebitur immoderatis donationibus, non retenta quarta ad excludendam inofficiosi querelam nepotis ex filio nati, patrimonium suum auum exhausisse, 'pleris-

donatum ex Mai. cj. edd. Hollw. Moms. donator Vat. (ut geminandum sit sequens es, aut r pro nota accipiendum). ³³ Schol.: Hic: Mater filio in potestate posito donando nihil agit. Cf. L. 3.

§. 4. L. 32. §. 16. D. de don. int. vir. (24, 1). ⁴ quāuis edd., quod huius loci non est. Nec dubito, quin codicis V. scriptor qn male acceperit pro qū. ⁵ Cf. L. 7. C. sol. matr. (5, 18).

⁶ maritus Vat. mater de Blumii cj. edd. Hollw. Moms. Sed tunc antea filia pro uxore dicendum fuisset. (maritus i. d. cepit ed. Moms. min.) Ceterum intellige matrem ut filiae donaturam i. e. filiae nomine marito dedisse (cf. L. 17. C. de collat. 6, 20), qua non consentiente nulla donatio est; nam si suo nomine, dotem receptura, ut marito donaret, non video quin mariti fiat. L. 31. D. de iur. dot. (23, 3) prorsus alium casum tractat. ⁷ Cf. Haenel. ad Herm. C. p. 71. De re L. 87. §. 3. D. de leg. 3. §§. 271. 281.

Tit. C. de inoff. don. (3, 29). ⁸ In quibus Caecilia Anagriana uidetur fuisse; cf. v. unam filiam. ⁹ i. e. Caeciliae Anagriae (genitui casu). ⁴⁰ Vat. ed. Moms. auferre Vat. edd. ceterae.

¹ a. 294. — Sequitur ad marg. schol.: Hic de immodicis donationibus. ² Bonicio Buchh. cj.

que constitutionibus⁴³ huiusmodi contentis ad exemplum inofficiosi querelae esse occursum. PP. Mogontiaci XI. kal. Iul. Maximo et Aquilino cons.⁴

PHILIPP. 272. '[Greg. lib. XIII. tit.]⁵ Imperator Philippus 'Agilio Cominio⁶ suo salutem. Inter patronos et liberos de iure donationum tractari non oportet, cum etsi perfectis donationibus in possessionem inductus liberus quantolibet tempore ea, quae sibi donata sunt, pleno iure ut dominus possederit, 'tamen⁷ omnis donatio mutata patronorum uoluntate reuocanda [11]^{85.b.} sit. Quod obseruabitur etiam circa | ea, quae liberorum nomine^{17.a.} mine, pecunia tamen patronorum et beneficio comparata sunt. nam qui obsequiis suis liberalitatem patronorum prouocauerunt, sunt digni, 'qui⁸ eam non retineant, cum coeperint obsequia negligere: cum magis eos conlata liberalitas ad obsequium inclinare debeat, quam ad insolentiam erigere. Fundus autem, quem Agilio libero donasse te 'scribis,⁹ et decuria, quae ipsius nomine 'comparata est, recte siue in rem actione siue conditione repetentur, nec ea liberis uindicabit, cum eas tantum donationes uel pecuniae largitiones⁵⁰ liberis obtinere debeat, circa quas uoluntas patronorum in supremam usque diem perseuerauerit. Hoc tamen ius stabit intra ipsorum tantum liberalitatem, qui donauerunt: ceterum neque filii eorum, neque successores ad 'hoc¹ beneficium peruenient. neque enim fas est omnimodo inquietari donationes, quas is, qui donauerat, in diem uitae suae non reuocauit. Dat. XV. kal. Iul. Aemiliano II. et Aquilino cons.²

⁴³) Ex Moms. cj. ad Vd. postque constitutiones Vat. edd. ceterae.

⁴) a. 286.

⁵) Quibusdam omissis vel mutatis extat

L. 1. C. de rev. don. (8, 56). In marg. lemma: Hic: in liberos collatam a patrono donationem, si ingrati extent, reuocandam, uel si nomine eorum quid emptum sit.

⁶) Cosmino C. Iust.

⁷) C.

Iust. inserit: si ingratus sit. Cf. §. 313. ⁸) Buchh. quin V. ed. Hollw. non sunt digni, quo eam retineant Iust. C.

⁹) Buchh.

cj. tribus V. edd. Librarium fefellit, quod decuria plerumque iuxta tribum commemoratur.

⁵⁰) Sic fere locum etiam in Vd.

desperatae lectionis restituere mihi visus sum, de quo vid. est Moms. ed. Alia quaedam Moms. dedit, uelut conlationes pro largitiones.

¹) Sic ex Vd. Moms. ed. et Iust. C. om. ceterae edd. ²) Suppleta ex Iust. C. Est a. 249.

273. 'Diuus⁵³ Constantinus et Caess. 'Prisca⁴ legum aequitate 'prouisa,⁵ uariis ambagum uersutiis exquisita donatio, licet 'titulum⁶ emptionis uel debiti tenorem comprehendere uideatur, tamen claris 'testationibus⁷ probata, debet in irritum deuocari; siquidem consultissima ratione uideatur esse prouisum, matrimonio constante donationes, inter uirum et uxorem 'altrinsecus agitas,⁸ nullam firmitatem habere. nec sibi debent mulieres⁹ blandiri, 'si tamquam⁶⁰ uenditores uel debitores ad eludendas legum sanctiones mariti earum se falso uideantur esse professi. quare Vettium Rufium, clarissimum uirum praefectum urbi, amicum nostrum, cuius notio est, adire non prohiberis, qui *partium* 'allegationibus examinatis¹ petitioni tuae secundum 'iuris² prouidebit iustitiam. Dat. XIII. kal. Nou. Mediolano, Constantino et Licinio cons. ³

274. Idem Aureliae Sabinae siue Gaudiosae. Licet in potestate 'filius degens⁴ donationum effectum a patre sibi 'conlatum⁵ mox consequi 'minime⁶ posse uideatur, tamen 'perseuerantia uoluntatis⁷ ad instar mortis causa donationis huiusmodi liberalitatem redigi oportere, retro principum

⁵³) Sic *Vd.* Diui *ed.* *Hollw.* Dominus *ed.* *Moms.* Caesares perperam adiectos esse, *Moms.* p. 405. notat. ⁴) Fortasse: Prisco. Prisca uel Prisco, cui sc. rescriptum fuerit; nisi is consulto omisus est. Cf. §§. 35. 249. — Schol. in marg.: De donationibus sub emptione . . . sub . . . tis *Mai.* Hic de donationibus sub emptionis titulo factis *ed.* *Moms.* recte. ⁵) praclusa ex *cj.* *ed.* *Moms.* At prouisa (= praeparata, instructa) pertinet ad donatio, quae etiam hoc modo facta ne valeret, prisca legum aequitate prouisum erat. ⁶) Ex *Vd.* *Moms.* *ed.* instrumentum *Vat.* *edd.* ceterae. ⁷) Ita ex *Vd.* *ed.* *Moms.* donationibus *Vat.* *edd.* ceterae. ⁸) Sic ex *Vd.* *ed.* *Moms.* re (sive res) insecuta non ratas *Mai.* *ed.* ⁹) *Vd.* mulieris *Vat.* *edd.* ante *Moms.* ⁶⁰) Ex *Vd.* *ed.* *Moms.* quamquam *edd.* ceterae. ¹) Hanc *cj.* *Bark.* *Buehh.* *Rudorf.* confirmavit *Vd.* allegationis exa . . . *Vat.* *ed.* *Hollw.* ²) Fortasse: muneris. ³) a. 315. ⁴) Sic etiam *Moms.* *ed.* filii sunt (filii *Vd.*) degentes *Vat.* Scilicet primum ex filius factum filii s (= sunt), deinde ex degens degentes; cuius certum vestigium quod *Vat.* postea habet uideatur (uideantur *edd.*). filii [sunt] degentes *ed.* *Hollw.* ⁵) conlatum *V.* *edd.* Correxerit etiam *Moms.* ⁶) Ex *Rudorf.* *cj.* et *Vd.* m . . *Vat.* 'non' *ed.* *Hollw.* ⁷) Ex *Wenck.* *cj.* et *Vd.* perseuerat et . . . satis *Vat.* perseuerante uoluntate *ed.* *Hollw.*

cognoscitur esse concessum.⁶⁸ unde uirum claris-
 defectum urbi, amicum nostrum, cuius notio est,
 prohiberis, qui omnibus rite consideratis, quae in
 am conferenda⁹ 'tibi sunt uisa,⁷⁰ pro experientia
 'sententiam dari faciet.¹ Dat. idib. Augustis Ro-
 tantino et Licinio Augg. cons. ²

Diui Diocletianus et Constantius 'Sabinae³ et Diodu-
 ctam dona[tionem] mutata uoluntate donatoris, etsi
 tus existet, cui dono res data est, minime 'rescin-
 saepe rescriptum est.⁵ PP. V. non. Mart. Nicome-
 no et Aquilino cons. ⁶

'Idem . . . iae. Si, 'ut ais,⁸ pater tuus nomine
 e de sua pecunia 'res quasdam emit⁹ donationis
 te tradidit et decedens non reuocauit, '(contra) id,
 am⁸⁰ contulisse uidetur, intellegis, frustra te uelle
 um oratione diui Seueri huiusmodi donationes post
 rum, qui donauerunt, confirmantur. PP. pridie non.
 ochiae, Augg. III. et III. cons. ¹

'Idem Aurelio . . . 'Ne frater tibi eripiat, quam
 e³ contulit donationem et decedens supremo iudicio
 auit, scilicet manente potestate, praeses prouinciae
 rum principum constitutiones super hac re factas
 bebit, de ceteris inter uos disceptaturus. PP. III.
 Maximo et Aquilino cons. ⁴

'Idem Aurelio Zoilo. Cum adfirmes, patrem tuum

. 277. 278. 281. Paul. S. R. 5. 11. §. 3. L. 2. Gr. C.
 (3, 4 vel 6), L. 2. C. de inoff. don. (3, 39). ⁹ Addit

versus, ubi siglam in esse oportet) Vat. ⁷⁰ Ad Vd.
 titui. tu duxisti ed. Moms. ¹ In V. initio fuerit

licari curabit ed. Moms. ² a. 315, ut uidetur; cf.
 Moms. ³ Sabinianae ed. Buchh. Sab. . . na Vat.

stantii nomen perperam additum esse, notat Moms.
⁴ Ex ed. Moms. contendi Vat. ed. Hollw. ⁵ Cf.

de revoc. don. (8, 56). ⁶ a. 286. ⁷ Cf. L. 32
 2. D. de don. int. vir. (24, 1). ⁸ Ex Vd. Moms.

similia alii rest. ⁸⁰ Ex Vd. et Moms. ed. ad (pro
 Sed 'contra' addidi, quod notatum in fine versus eva-

. ¹ a. 290. ² Cf. not. 68. ³ Restitui. Paullo
 s. et ego ipse priore ed. ⁴ a. 286.

s
 I
 c
 V
)
 ce
 pr
 put
 3)
 supe
 fier
 non
 ed.
 eum
 C. de
 Moms

donationes perfectas in te contulisse et supremis iudiciis eas non reuocasse, poteris iure constituto, praesertim cum honori primipilari sis adstrictus,⁸⁵ securo animo ea, quae donata sunt, possidere. PP. .VIII. kal. Nou. Maximo et Aquilino cons.⁴

279. Idem Benignae Superlatae. In filiam post emancipationem 'donationem⁶ a patre conlatam postea auferri ab ea non potuisse, dubitari non oportet. si igitur nihil aliud tibi de iure aduersatur, praeses prouinciae, ne qua tibi legitime possidenti fiat iniuria, intercessu auctoritatis suae providebit: PP. IIII. kal. Dec. Maximo⁷ et Aquilino cons.⁴

280. ⁸Idem Aur. Anniano. In 'dubium⁹ non uenit, aduersus euormes donationes, quae 'tantummodo⁹⁰ in quosdam liberos uacuefactis facultatibus 'reliquorum¹ pernicie conferuntur, iamdudum diuorum principum statutis esse prouisum. Si igitur mater tua ita patrimonium suum profunda liberalitate in fratrem tuum euisceratis opibus suis exhaustit, ut quartae partis dimidiam, quam ad excludendum inofficiosi 'ordinariam² querelam aduersum 'testamentum (sufficere) constat,³ his donatis datisque 'non relictam tibi habeas,⁴ praeses prouinciae, quod immoderate gestum est, reuocabit. 'namque⁵ aeris alieni solutionem,⁶ si ab intestato cum fratre tuo matri heres existitisti, 'reuocare⁷ non potes. Dat. Nicomediae V. non. Mart. Augg. IIII.⁸ et II. cons.

⁸⁵) Ut castrensis peculii factae donationes videri possint. ⁶)

Accessit ex V^d. ⁷) Maximino V. ed. Holhw. Maximo II. ed. Buchh.

⁸) Pars extat in L. 7. C. de inoff. don. (3, 29) inscr.: 'Idem A.A. Ammiano', quod Buchh. h. l. restituit. Sed Anniano V^d. ed. Moms. In margine schol.: Hic de immodicis donationibus. Ex V^d. et Moms. ed. ⁹⁰) Ex V^d. et Moms. ed. ita Vat.

ceterae edd. ¹) Ita Moms. ex V^d. in filiorum Vat. edd. priores. ²) or in fine versus V^d. linea ante insuper ducta, ut

puto pro ord., ut saepissime v. ordinarius in lapidibus notatur.

³) Ad imaginem V^d. scripsi. In V. fuerit: tum constat, fortasse superscripta v. 'sufficere', de qua vid. Iust. C. aduersum te sufficere constat ed. Moms. ⁴) Ex V^d. ed. Moms., tantum pro non posito hau (haud?). ⁵) Ex Holhw. cf. eamque V^d. sane ed. Moms.

⁶) Materni, cuius solutionem fratri donationis in eum collatae causa soli incubuisse Annianus putauerat. Cf. L. 15. C. de donat. (8, 54). ⁷) Ita Vat. ed. Holhw. renouare V^d. ed. Moms., et post potest pro potes. ⁸) Videtur corrigendum IIII.,

281. ⁹⁹ Idem Aurelio Seuero *Alexandro*. Pater in filium, quem in potestate habet, conferens ipso iure *donationem* non facit; sed ex praeceptis statutorum recepta humanitate placuit, ¹⁰⁰ si in eodem iudicio perseuerans in fatum concesserit, liberalitatem eius salua lege Falcidia probari. Proinde si pater, qui per epistulam res tibi dono dedit, non reuocata liberalitate, nec mutata uoluntate, fatalem diem intestato obiit, inlibata donatio permanet, 'nisi tamen legis Falcidiae ratio comminui eam exegerit; ¹ quod si locum habet, eatenus ex donatione fratres tui deducunt, quatenus id fieri indemnitas et iuris ratio ² in optinendis portionibus, quas eos habere necesse est, exigunt. ³ Iuxta hanc iuris formam praeses prouinciae ad uicem familiae herciscundae officium sententiae suae legibus temperabit. PP. Byzantio, XI. kal. Apr. Maximo et Aquilino cons. ⁴

282. Idem Calpurniae Aristenetae. Quoniam non contenta rescripto, quod ad primas preces acceperas, iterato supplicare uoluisti, ex iure rescriptum reportabis. Communes ⁵ res in solidum donari nequeunt, sed portiones eorum, qui donant, ad eos, qui dono accipiunt, transitum faciunt. nec ⁶ ambigi oportet, donationes etiam inter absentes, si ex uoluntate donantium possessionem ii, quibus donatum est, nanciscantur, ualidas esse. ⁷ Restat, ut si ⁸ filius tuus inmoderatae liberalitatis effusione patrimonium suum exhaustit, iuxta legum placita praesidis prouinciae auxilio utaris; qui, discussa fide ueri, si integri restitutionem ex filii persona competere tibi ob improbabilem

ut sit a. 287. At in I. C. subscriptum est: 'PP. V. Id. Maii, cons. ut supra' (Maximo II. et Aquilino cons. a. 286.).

⁹⁹) Schol. marg.: Hic. Si pater in filium familias aliquid confert, liberalitas eius salua lege Falcidia probanda est. ¹⁰⁰) Cf. not. 68.

¹) si tamen . . . nec exegerit V. prima manu, ed. Moms. ²) et inserit Vat. ³) Cf. L. 2. C. de inoff. don. (3, 29). L. 10.

16. 21. C. fam. erc. (3, 36). ⁴) a. 286. ⁵) Cf. L. 12.

C. de don. (8, 54). Schol. marg.: Hic, communes res in solidum donari non posse. Donationes etiam inter absentes posse fieri et ualidas esse, si ex uoluntate donantium hi, quibus donatum est, nanciscuntur possessionem rerum donatarum. ⁶) Est L. 6. C. de don. (8, 54).

⁷) Schol.: Idem supra pag. VIII. et infra pag. XV. et XXIII. ⁸) Hinc incipit L. 4. C. de inoff. don. (3, 29) in fine plenior.

donationis enormitatem animaduverterit, in remouendis his, quae perperam gesta sunt, tibi subueniet. PP. III. id. Feb. Mediolani, Maximo et Aquilino cons. ¹⁰⁴

283. ¹⁰⁹ Idem 'Augg. et Caess. Zenoni. ¹¹⁰ Si stipendiario-
rum '(praediorum)' ¹ proprietatem dono dedisti, ita ut post
mortem eius, qui accepit, ad te rediret, donatio inrita est, cum
ad tempus proprietatem transferri nequiverit. ² si uero usum-
fructum in eam, contra quam supplicas, contulisti, ³ usum-
fructum a proprietate alienare non potuisti. ⁴ PP. V. id. Mart.
Maximo et Aquilino cons. ¹⁰⁴

284. ⁵ Idem Alexandriae. Ea quidem, quae iure donatio-
nis a socru tua in te conlata sunt, manere inconcussa, rector
provinciae efficiet. 'De' ⁶ matrimonio uero retinendo tui arbi-
trii est, an uelis et filiis communibus interuenientibus in eodem
proposito perseuerare. PP. III. id. Oct. Heraclia Thracum,
Maximo et Aquilino cons. ¹⁰⁴

285. '[Greg. lib. XIII. tit.]' ⁷ Idem Aurelio Abanti. Si filiae
tuae possessiones, de quibus agitur, neque mancipasti, neque
tradidisti, frustra uereris, | ne ex una professione uel 'apud' ^{22.a.} [47]
acta facta perfecta sit donatio, ⁸ praesertim cum fundos $\frac{1}{3}$ pr.
tributarios esse eosque te possidere significes, quare ⁹ etiam

¹⁰⁹) Mutatum extat in L. 2. C. de don. q. sub modo (8, 55) inscr.
'Impp. Diocl. et Max. AA. et CC. Zenoni.'

¹¹⁰) Ex I. C. correxi. Aurelio Carrenoni Vat. edd. Similiter in tribus Herm. C. constitutionibus tit. I. c. 1. tit. II. c. 1. tit. III. c. 1. (p. 65. 66. 68. Haen. et cf. eundem ad Gr. C. 3, 1. p. 16. Zimmern H. I. T. I. §. 46. p. 159. not. 24). 'Aurelius' ille imperator natus est ex 'Aug.', quasi id esset 'Aur.', omisso ante 'It.' vel 'Id.', quo tantum nova constitutio librario indicari videbatur. ¹) Buchh. supplevit. ²) Quod Iustinianus demum et in leganda re mutavit L. ult. C. de leg. (6, 37). Idem est in obligatione. §. 3. I. de verb. obl. (3, 14). L. 55. D. de leg. 1. Dissimiles casus continentur L. 29. 42 pr. D. de mort. c. don. (39, 6). ³) Sc. ita ut post mortem eius, cui datus esset, ad te rediret. ⁴) i. e. tamen ad eum reſeruitur ususfr., cuius mortis tempore proprietatem erit; nam donatio eiusmodi valet, cum ususfr. ad tempus dari possit. ⁵) Cf. L. 12. C. de don. a. nupt. (5, 3). ⁶) ** Vat. 'In' edd. 'De' etiam Momm. Postea pro retinendo malim non retinendo. ⁷) Cf. §§. 286^a. 286. ⁸) Probabiliter rest. Buchh.

ab iniuria temperari, quominus possideas, praeses provinciae providebit¹¹⁹ . . . Maximo et Aquilino cons. 104

286. '[Eodem libro eodem tit.]¹²⁰ Idem Iuliae Marcellae. Quoties donatio ita conficitur, ut post tempus id, quod donatum est, alii restituatur, ueteris iuris auctoritate rescriptum est, si is, in quem liberalitatis compendium conferebatur, stipulatus non sit, placiti fide non seruata ei, qui liberalitatis auctor fuit, uel heredibus eius condictionis actionis persecutionem competere. sed cum postea benigna iurisinterpretatione diui principes ei, qui stipulatus non sit, utilem actionem iuxta donatoris uoluntatem decernendam esse admiserint, actio, quae sorori tuae, si in rebus humanis ageret, potuit decerni, si heres ei (ut affirmas) ex asse facta es,¹ tibi adcommodabitur. PP. Sirmii XI. kal. Oct. Augg. IIII. et III. cons.²

CON-
STANTIN.

287. ³ Constantinus et Caess. . . . Semel perfecte donata reuocari nec ea, quae matres in filios contulerunt, etsi ii parum grati sint, iura permittunt. Sane si generaliter res tuas donasti et tantum in iure cessione uel mancipatione totius patrimonii⁴ ea donatio, ut perhibes, celebrata est, id quod donatum est, stare non potest, cum hoc modo quicquam in alterum transferri non ualeat. qua ratione an aduersus filios tuos tibi consuli possit, rectorem provinciae interpellare non prohiberis. PP. . . . Licinio V. et Crispo cons.⁵

PROBUS.

288. [Greg. lib. XIII. tit.] 'Diuus⁶ imp. Probus Massiciae.⁷ Recte tibi ab his, quos consuluisti, responsum est, si quidem donaturam te, quae donare statueras, dixisti, neque aut instrumenta fecisti, aut eundem, cui donatura eras, in posses-

¹¹⁹) Ad sensum restitui. Cf. §. 293.

¹²⁰) Sequitur L. 3. C. de don. q. sub modo (8, 55). Cf. L. 2. C. de his q. s. mod. leg. (6, 45).

¹) Ad sensum restitui; nam in I. C. haec omittuntur.

²) Ex I. C. suppl. Est. a. 290.

³) Cf. §. 275. Consult. 6, 9.

⁴) Cf. Spangenberg tab. negot. sol. p. 193.

⁵) a. 318.

⁶) Ita solita nota V. Dominus ed. Moms. Deinceps priorem rescripti partem restitui. De Ictis ante imperatorem consultis cf. L. 3. C. de ingen. manum. (7, 14).

⁷) L. 4. C. de don. (8, 54) habet in plerisque lib. mss. 'Marsiae'.

sionem induxisti, perfectam ac solidam¹²⁸ tibi praedii, de quo agitur, donationem obici non posse, quando apud te eius rei proprietas remansit. Sed nec functionum depensiones⁹ uel per eum, cui donata res non erat, uel ab actoribus ipsius nomine celebratae nunc¹³⁰ tibi obesse aduersus¹ eum possunt. Quodsi si absens etiam tuum iustum magistrum summoueri ui de possessione fecit, praesidem prouinciae adi, ut is eum cum comminatione uidelicet uenire iubeat, et uim factam ueniente die ex praefinitione allega, ut si praesidi rem probaueris, aduersarius te restituere compellatur. PP. VI. kal. Ian. Messala et Grato cons. 2 |

289. ³ *Neque in excepta persona per stipendiarii^{22.b. [48]} uel tributarii praedii mancipationem sine possessionis traditione donatio perficitur. Pone igitur sollicitudinem, si constat, eum, qui in praediis tuo nomine degit, non tradidisse ea, uel quae ultro fecit, ex mandato uel uoluntate tua facta uocanda⁴ non sunt. PP. non. Oct.*

290. ⁵ *Secura esse potes, cum preces tuas fides⁶ adiuuet. Ceterum quod proponis, nec inhonestam patris tui nec inutilem declarat⁷ uoluntatem, cum tu filiafamilias ut magnam mereres donationem ab eo perfecisti: si quidem feminis⁸ quoque liberis et adhuc in potestate sua ac familia degentibus pater donationibus recte conferat, etiamsi id tantundem eis uel paulo plus adeo emolumentum tribuat, quam fa-*

¹²⁸) solam *Vat. edd. Cf. L. 1. §. 3. Th. C. de mat. bon. (8, 18): 'solidum perfectumque dominium'.* ⁹) *Hinc incipit L. 4. C. de don. (8, 54) 'Si functiones [exactiones uel tributa] . . . celebratae sunt, tibi obesse non potest'.* . . . siones *Vat. functiones*

ed. Holhw. Quae sequuntur, spectare videntur querelam Massiciae, a se praedio praefectum iustum magistrum summotum esse ab eo, contra quem supplicabat. ¹³⁰) *Ex Vd. ed. Moms. non Vat. Hanc rem postea factam nondum Ictos docuerat Massicia.* ⁴) *In Vd. postrema littera a est. Quae sequuntur, ad sententiam restituui. Cf. L. 71. 72. D. de iudic. (5, 1).* ²) *a. 280.*

³) *Sensum restituendo declaravi. Primo versu ante stipendiarii Vd. habet p. Cf. §. 293.* ⁴) *Ita Vd. spernenda Vat.* ⁵) *Item restituui.* ⁶) *Ita ex Vd. Moms. ed. . . . a fides Vat.* ⁷) *dederat mox factum declarat V.* ⁸) *Vox alia manu ad marginem adscripta, et, ut puto, glossema vocis 'liberis'.*

ciunt partes omnium liberorum aequales, quod sibi¹³⁹ ex patris rebus iure donationis uindicant.¹⁴⁰ Noli igitur metuere fratrum¹ tuorum inquietudinem, si qua donatio a patre tuo in te collata aequet portionem, quae tibi ex bonis patris ab intestato debetur, eamque in diem nouissimum uoluntas perseuerans ad instar mortis causa donationis redegit, uel etiam fundi ex pecunia a patre tibi donata comparati possessio pridem tibi tradita, ac postmodum reuocata non est. Tuum igitur quod ex donatione competit² facta numerans, quod penes patrem remansit, cum fratribus ex aequo diuide. Dat. III. kal. Oct. Verona

291. ³ *A patre rerum donationem in te conlatam, licet in potestate fueris constitutus, si tamen in diem nouissimum uitae uoluntas eius durauit, non licet fratribus tuis impugnare: sed tu eorum,⁴ quae praetulisti, fidem iustis probationibus faciens, ne quid fiat contra uoluntatem defuncti, obtinebis ab eo, quem praeses provinciae hereditatis arbitrum diuisioni dabit: qui in sententia dicenda hoc scilicet in primis spectare debebit, ut tibi istae res praecipuae adiucentur, et praeterea portio ex legibus ab intestato debita ex rebus hereditariis integra seruetur. PP. V. kal. Ian. Treueris⁵ II. couss.*

DIOCL.
ET
CONST.

292. ⁶ *Donatio quidem a patre in filium familias collata ipso iure non ualet; sed si in eadem uoluntate pater perseuerauit usque in diem uitae nouissimam,⁷ uoluntas, quam in extremum usque non mutauit, custodienda est, ut et portio, quae ab intestato debetur, inlibata seruetur. Iuxta quae adi correctorem uirum clarissimum, amicum nostrum, et ea, quae in precem contulisti, adlega; qui in examinationi-*

[49] 18. b.

¹³⁹) *ibi V. tibi ed. Hollw. ¹⁴⁰) Postremam sententiam inde a verbis 'etiamsi id' nunc paullo aliter quam in priore editione formavi. ¹) Vd. res Vat. ²) Ita vel tat Vat. tii Vd.

³) Restitui. Cf. L. 18 pr. C. fam. erc. (3, 36). §. 290. ⁴) In V. fuerit s'tumor prima m correcte in e superscripta. nam

(puta notatum) eorum Vat. istu mrum Vd. ⁵) 'Valeriano III. et Gallieno' supplevit Buchh., ut fuerit a. 255. Sed spatium haec non explent. ⁶) Est Diocletiani et Maximiani (cf. §. 23). Sententiam restitui. Cf. §§. 290. 291. ⁷) Ita Vat. nouissima Vd.

bus eam sententiam promet, quam iuris atque aequitatis ratio dictauerit. PP. Mediolano, VII. kal. Ian. Tusco et Anullino cons. ¹⁴⁸

293. ⁹ *Idem* 'Aur. Luciano. ¹⁵⁰ (1.) In donatione rei tributariae circa exceptam et non exceptam personam legis Cinciae nulla differentia est; cum et uacuae possessionis ¹ inductione celebrata in utriusque persona perficiatur, et si hanc secutam post huiusmodi placitum non 'constet manifeste, ² nec coepta uideatur. quapropter in his quidem, quae solo tributario consistunt, a maiore V et XX annis in uacuam inductos '(uos) ³ possessionem ostendi conuenit; rerum autem mobilium siue mouentium, si (non) excepti fuistis, quae mancipi sunt, usucapta, uel mancipata, post uel antea maiore tempore a uobis anni possessa, ⁴ auocari non possunt; nec mancipi uero, traditione facta, propter eiusdem interdicti potestatem similis possessionis probatio necessaria est. nam si exceptus Tuisti, priuignus tum constitutus, sola traditio sufficit. (2.) Quod autem res ⁵ tibi ab herede donatricis distractas esse proponis, duplicari tibi titulum possessionis non potuisse constat; sed ex perfecta donatione dominum factum frustra emisit, cum rei propriae emptio non possit consistere; ac 'tum id ⁶ demum tibi profuerit, si ex donatione te non fuisse dominum monstretur. sane quoniam omnia '(bona) ⁷ uobis ab 'ea ⁸ donata et tradita dicitis, ad hoc a filio facta 'uenditio ⁹ rerum maternarum adferre, perfecta etiam donatione, poterit defensionem, 'ne ¹⁶⁰ exemplo inofficiosi testamenti possit haec auocare. Quibus omnibus praeses prouinciae suam notionem praebebit. PP. IIII. kal. Iun. Diocletiano et Maximiano V. et IIII. cons. ¹

294. ² Papinianus libro XII. Responsorum. Quod pater ^{PAP. LIB. XII. RESP.}

¹⁴⁸) a. 295. ⁹) *Pars posterior exstat L. 4. C. de contr. empt.* (4, 38). ¹⁵⁰) *Augg. Luciano I. C. Cf. not. 110. sed etiam not. 230. ad §. 316.* ¹) *Excidisse uidetur traditione et* ²) *constet, manifeste edd.* ³) *Suppl. etiam Moms.* ⁴) *Cf. §. 311.* ⁵) *Incipit paulum mutata L. 4. C. cit.* ⁶) *tum Vat. edd. tunc Iust. C.* ⁷) *Ex Iust. C. suppleni.* ⁸) *Ex I. C. eo Vat. ed. Hollw.* ⁹) *Ita I. C. uenditione V. ed. Hollw.* ¹⁶⁰) *in Vd. ne uel I. C.* ¹) a. 293. ²) *Cf. §§. 256. 295. 296. L. 2. §. 2.*

filiae, quam habuit ac retinuit in potestate, donauit, cum eam donationem testamento non confirmasset, filiae non esse, respondit. nam et peculia non praelegata communia fratrum esse constabat.¹⁶³ Diuersa ratio est contra legem Cinciam factae donationis: tunc enim *exceptionem* uoluntatis perseuerantia doli replicatione perimit. 'Verum cum⁴ pater filijs, quos habuit ac retinuit in potestate, donat, nihil prodest, non mutari uoluntatem, quoniam, quod praecessit, totum inritum est. unde cum filius in diuisione bonorum penes fratrem, quod pater donauerat, errore lapsus, reliquit, portionem eius non esse captam usu, Seruio Sulpicio placuit; quod neque frater
[50] 18.a. ipse donauerat, neque pater donare poterat.⁵ | Cur ergo quod uir uxori dedit, morte soluto matrimonio, si uoluntas perseuerauit, 'fini decimarum⁶ auferri non oportere, maximi principes nostri suaserunt, et ita senatus censuit?⁷ Sed nimirum liberi, qui repulsam donationis auctoritate iuris tulerunt, alijs rationibus ad bona patris perueniunt; ac plerique plus habere quam fratres iurgiis eiusmodi contendunt.

SEVER.
ET
ANTON.

295. ⁷Impp. Seuerus et Antoninus Augg. Atilio 'Natali⁸ militi.⁹ Si frater tuus in potestate patris in diem mortis perseuerauit, donationes, quas a patre in eum conlatas esse adfirmas, nullius esse momenti, dubitare non debes. de patris igitur bonis diuidundis cum fratre tuo apud 'Clarissimum ui-

D. pro her. (41, 5). *L. 1. §. 1. D. pro don.* (41, 6). *Quae loca omnia spectant testato defunctum patrem. Cf. Wenck praef. ad Haubold. opp. p. LII. et schol., quod hic est in marg.: Hic: nihil prodesse filiofamilias donatum, si t (i. e. testamento) non confirmetur donatio, quamuis pater non mutauerit uoluntatem. Et sequens et tertia. Infra 7 pag. X. ad notam similis huic; inc.(ipit) ad not. q. 163) Cf. L. 13. C. fam. erc. (3, 36). ⁴ Cum edd. Scripsi, cum in Vat. sit secunda manu perimitur cum. ⁵ In marg. inferiore V. librarius calamum explorans scripsit CYCNVS. ⁶ i. e. duntaxat (non ultra) decimas bonorum, quas omnino mortis causa viro et uxori inuicem capere per leges decimarias licet. Cf. Ulp. 15. Ergo quod excedebat decimas, ex SCTo non conualescebat. ⁷ Cf. L. 32. §§. 1. 2. 14. D. de don. int. vir. (24, 1). §. 276. ⁸ Ex ej. Buchh. natali Vat. ⁹ Schol. in marg.: Hic quod (quaere Momm. ed.) supra (sc. notatum est). Cf. not. 162.*

*rum praesidem provinciae coheres*¹⁷⁰ consiste. PP. XIII. kal. Sept. Fausti[nia]uo et Rufino cons. ¹

296. ¹⁷²Papinianus lib. XII. Responsorum. Donationem, ^{PAPIN. L. XII. RESP.} quam pater in filium, quem in familia retinuit, ¹⁶⁹ frustra contulit, arbiter hereditatis diuidundae non sequitur. et ideo si frater coheres apud fratrem suum possessionem, errore iuris lapsus, reliquerit, usucapio partis non erit.

297. Diui Diocletianus et Constantius Clodiae Iuliae Ptolemaidi. ³ Cum matrem tuam donationis instrumenta in neptem suam fecisse, nec ea tradidisse dicas, in dubium non uenit, liberalitatem, 'quae non ⁴ adsignatis instrumentis minime coepta est, inualidam esse. Igitur ut 'quaestio, ⁵ quae inter uos orta est, cognita causa, conprimatur, a uiua matre tua neque instrumenta, neque possessionem traditam esse ostende. PP. IIII. non. Nou. 'Sunista, ⁶ Diocletiano Aug. II. et Aristobolo cons. ⁷

298. Paulus lib. LXXI. ad edictum ad Cinciam. Personae ^{PAPIN. L. XII. RESP.} igitur cognatorum excipiuntur in '(lege)⁸ his uerbis: 'siue quis cognatus cognata inter se, dum sobrinus sobrinaue propiusue 'eo sit, ⁹ siue quis in alterius potestate, 'manu mancipio ¹⁸⁰ erit, qui eos hac cognatione attinget, quorumue '(eorum quis)¹ in potestate, 'manu mancipio ¹⁸⁰ erit, eis omnibus inter se donare, capere liceto.'

299. Item. Quinque igitur gradus pleni excepti sunt, et ex sexto una persona, sobrinus et sobrina.

¹⁷⁰) *Ita locum corruptum emendandum esse post demum vidi. Cf. L. 9. C. de transact. (2, 4) et Brisson. de form. 3, 26. eum, de quo meres Vat. edd. quod sc. ex cū psdēp coheres omisso ps factum est. Vitium peperit, quod plerumque inverso ordine p. p. u. c. dicitur.* ¹) a. 210. ²) Cf. §. 294. XII. pro II. scripsi ex Mai. cj. ³) In marg.: Hic, donationem non adsignatis instrumentis non ualere. Cf. §. 314. ⁴) *Ita recte Heimbych. in Repert. Lips. 1843. p. 153. qn V. quoniam edd. Holw. et Moms. quoniam non ed. Buchh.* ⁵) *Ita Buchh. et nunc ex V^d. Moms. ed. querella ed. Holw.* ⁶) *In Pannonia (Forbiger Geogr. ant. III. p. 480.). Suneata V. edd.* ⁷) a. 285. ⁸) *Supplevi.* ⁹) *eoset Vat. eos, et edd. eo sit erunt ed. Moms., qui et antea: siue qui cognati cognatae.* ¹⁸⁰) *Ex Wenckii cj. etiam Moms. Cf. §. 300. matrimonio V. (sc. factum ex manumcipio) ed. Holw. Alia causa est legis Iuliae §. 216. ¹) Supplevi. 'is' suppl. Moms.*

300. Item. Excipiuntur et ii, qui in potestate eorum uel manu mancipioee, item quorum in potestate, manu mancipioee erunt.

301. Item. 'Itaque¹⁵² si is, 'qui quinto³ gradu est, in [51] 20. b. potestate habeat 'alium, quamuis is⁴ mihi longiore | gradu sit, dare ei potero. Sic et lex Furia scripta est: eo amplius, quod illa lex sex gradus et unam personam ex septimo gradu exceptit, sobrino natum.⁵

302. Item. Excipiuntur et adfinium personae, ut priuignus priuigna, nouerca uitricus, socer socrus, 'gener⁶ nurus, uir et uxor, sponsus, sponsa.

303. Item. 'Sed duntaxat⁷ adfines, qui sunt tempore donationis, excipiuntur. Idemque etiam diuus Pius rescripsit: leges enim, quae uoluissent etiam eos excipere, qui fuissent, nominatim id cauisse.

304. 'Item excipit⁸ tutorem, 'ei, cuius⁹ tutelam gerit, si dare uolet; 'nam¹⁹⁰ quia tutores quasi parentes proprii pupillorum sunt, permisit eis (in) infinitum donare. Contra ut possit pupillus donare, non exceptit.

305. Item. Item excipit: 'si quis mulieri uirginiue cognatus dotem conferre uolet. 'Igitur quocumque gradu cognatus dotis nomine donare potest.

306. Item. 'Quaeritur,¹ an et cognata cognatae ultra 'exceptum² 'dotem dare³ possit? Labeo scribit, non posse; sed ratio aequitatis 'eadem⁴ in feminis est.

307. Item. Item excipit: 'si quis a seruis '(suis),⁵ qui-

¹⁵²) *Ex Mai. cj. ita V. edd.* ³) quiq in eo *V.* qui in eo *edd.*

⁴) eum qui *V. edd.*, ex quibus eum factum ex ium, cum al absorptum esset ab habeo, qui ex quibus. ⁵) *Cf. Ulp. 29, 7. coll. l. 1. §. 3. D. unde cogn. (39, 8). — §§. 159. 216.* ⁶) *Vd. omis. Vat.*

⁷) sed in hac *V. edd.* *Fuerat olim, ut puto: s' duntax; nam olim, cum ex pro x scriberent, etiam duntax. pro duntax. (Gai. 4, 43.) ut uc. pro ux. = uxor notasse videntur.* ⁸) Item. Excipit *edd.* ⁹) tutorem qui *V. edd.* (sc. pro tutore ei cui').

¹⁹⁰) *Huc transtuli, cum in V. et edd. sit ante permisit.* ¹) quae-situr *Vd.* Quaesitur *edd.* ²) exceptam *ed. Holhw.* exceptum gradum' *ed. Moms.* An grad(um) exceptum?

³) donare (sc. pro dot. dare) *V. edd.* ⁴) *Ex Kelleri cj. ed. Moms.* eaq *V. aeqe ed. Holhw.* ⁵) *Buchh. supplēvit.*

que pro servis servitutem servierunt, accipit 'duitue iis.' Verbis¹⁹⁶ 'si quis a servis suis' liberti continentur,⁷ ut patronis dare possint. sequentibus vero excipitur, ut is, qui bona fide servit, si postea liber pronuntiatus sit, possit dare ei, cui 'serviit'.⁸ Sabinus utraque scriptura '(libertum ait)'⁹ contineri et his idem dictum.

308. Item. Sed tantum patronum a liberto excipit. quidam '(tamen)'²⁰⁰ putant, etiam liberos patroni exceptos, quoniam libertus continetur servi appellatione:¹ et sicut in XII tabulis patroni appellatione etiam liberi patroni continentur,² ita et in hac lege.

309. Item. Contra 'an item'³ liberti a patronis excepti sunt? et hoc iure utimur, 'ut'⁴ excepti videantur, ut et dare et capere lex eis permittat..

310. ⁵Paullus lib. XXIII. ad edictum 'de breuibus'.⁶ Perficitur donatio in exceptis personis sola mancipatione vel promissione; quoniam neque Cinciae legis exceptio obstat, neque in factum⁷ SI NON DONATIONIS CAUSA MANCIPAVI VEL PROMISI, ME DATVRVM. idque et diuus Pius rescripsit.

311. ⁵Item. Sed in persona non excepti sola mancipatio

¹⁹⁶) duit his (pro duitiis) uerbis V. duit, his uerbis ed. Hollw. quod duit is. Verbis ed. Moms. Cf. §. 309. ¹) Nam verba, quae in lege sequuntur qui . . . servierunt attractione quadam etiam ad 'servos suos' referenda sunt, qui cum servierunt i. e. manumissi sunt, vere liberti huius olim domini sunt. ²) Ita Buchh. et V^d. servit Vat. ed. Hollw. ³) Supplevi; excidit ob similitudinem, cum scriptum esset lib'itū ait. 'libertos putat' suppl. Moms. ²⁰⁰) Supplevi (notatum erat tm). ¹) Servus enim iure sui heredis etiam liberorum domini esse videbatur. ²) Cf. Collat. 16, 8. §. 2. ³) Ita ed. Buchh. autem Vat. ed. Hollw. ⁴) Ex Wenck. cf. ne V. edd. Hollw. Moms. Cf. §. 307. Alii postea pro et . . et legunt nec . . nec. De re notandum, quod non item patronae exceptae esse visae sunt, ut liberti donare possent. Cf. §. 313. De posteriore iure vid. §. 272. ⁵) Cf. §§. 293. 268. ⁶) h. e. ut mihi videtur, de eiusmodi edictis, quibus pr. urbanus non de suo quidquam statuerat, sed proposita aliqua lege vel Scto se secundum eam legem ius dicturum esse, breviter subnotaverat. Cf. Plin. ep. 5, 21. Quo in numero edictum de lege Cincia fuisse videtur, unde etiam exceptio legis Cinciae dicta est. De aliorum opinionibus cf. Rudorf. de lege Cinc. p. 31. Haubold opusc. II. p. 201. ⁷) Quae, ut puto, Latino peregrinove vel

uel promissio non perficit donationem: '(nam)²⁰⁸ in rebus mobilibus, etiamsi traditae sint, exigitur, ut et interdicto *VTRVBI* superior sit is, cui donata '(res)⁹ est, siue mancipi mancipata

[52] 20. a. sit, siue nec mancipi tradita.

*DIOCL.
ET CONST.*

312. Diui Diocletianus et Constantius Aurelio Onesimo.²¹⁰ Successoribus donatoris perfectam donationem reuocare non permittitur, 'cum (uel)¹ imperfectam perseuerans uoluntas per doli mali replicationem confirmet.² unde aditus praeses provinciae si de possessione te pulsum animaduertit, nec annus excessit, ex interdicto *VNDE VI* restitui '(tibi) rem³ cum sua causa prouidebit; uel si hoc tempus finitum est, '(per) formulam promissam.⁴ 'quodsi⁵ nullas uires donationem habuisse dicatur, quaestione facti examinata, iure praeses provinciae sententiam ferre curabit. PP. VIII. kal. Mart. Diocletiano V. et Maximiano III. cons.⁶

313. Idem 'Laelio Sempronio Laeporio.⁷ Donatio praedii, quod mancipi est, inter non exceptas personas traditione atque mancipatione perficitur; eius uero, quod nec mancipi est, traditione sola. Si igitur patrona tua in rebus humanis agens supradicto iure ex causa donationis, retento sibi usufructu, ad te eundem fundum transtulit, intellegis, ius tuum satis esse munitum; si tamen⁸ cum moreretur patrona, quam praedium donasse commemoras, possessionem rei donatae non reuocauit. Iuxta quae aditus is, cuius de ea re notio est, auctoritatem suam interponet. Dat. 'Aquileiae⁹ pridie kal. Apr. Diocletiano Aug. VI. et Constantio II. cons.²²⁰

contra eum datur. ²⁰⁸) *Supplevi*ex vicinis.* ⁹) *Ex Hasii* cj.

²¹⁰) *Schol. ad marg.:* Hic, nec (? fuerit uel) imperfectam donationem a successoribus non posse reuocari. *Deleta videtur non Mai. (?)*

¹) *Addidi; fuerit olim: c'ū.* ²) *Cf. §§. 266. 272. 294. 250.*

³) *'tibi' excidissee videtur ob -tui; te V. ed. Moms.*

⁴) *Cf. L. 1 pr. fin. D. de vi (43, 16). ad formulam p. ed. Moms.*

⁵) *quasi V. (?) edd. Hollw. Moms., virgula ante posita.* ⁶) *a. 293.*

⁷) *Malim: L. Aelio Symphoro liberto. In marg. lemma: Hic, donatio praedii mancipi ab eo, quod nec mancipi est, in quo discrepet.*

⁸) *Lemma: Hic, donationem praedii patronae in libertum ita firmam esse, si possessionem eius, cum moreretur, non reuocauit. Cf. §. 272.* ⁹) *Ex Vd. Moms. omis. Vat. 220) a. 296.*

314. *Idem* 'Aurelio'²²¹ Apollonidae. In filium a patre donationum conscriptis instrumentis, '(si)² eum in uacuam inductum possessionem, horum lectio manifestat, 'ceterum *super* dubia facti quaestione³ diuus Titus Antoninus parens noster, 'necessarii sanguinis⁴ rationem eius consortii, quod⁵ nascendi tempore liberis et parentibus datur, cogitans, non admitti scrupulosam inquisitionem statuit; ⁶ nec idcirco patris indignatione posse donationem iustam umquam rescindi, summa cum ratione placuit. PP. V. id. Nou. Melantia, Caess. cons.⁷

315. *Idem* Ulpiae Rufinae.⁸ Cum ex causa donationis uterque dominium rei tributariae uindicetis, eum, cui priori possessio uel soli tradita est, haberi potiozem conuenit. Dat. XII. kal. Mart. Dorocortoro, Tiberiano et Dione cons.⁹

316. *Idem* 'Aur. Homoneae'.²³⁰ Si non est in uacuam possessionem ex causa donationis inductus is, contra quem supplicas, 'nec ulla ratione tributarii praedii dominus constitutus extra, nec eius¹ uindicationem habere potest. . . .

[Desunt, quae sequebantur.]

²²¹) *Correxit Moms.* Aureliae V. edd. Lemma: Hic, traditionem inter parentes et filios non requiri: nec patris indignatione[m] iustam donationem debere rescindi. ²) *Addidi.* ³) Ceterum sine dubia facti quaestione V. edd. Sed sic intolerabilis nascitur pleonasmus. 'super' correxit Bhum. in Bekker. Jahrb. III. p. 202., cuius reliquas lectiones h. l. non probo. ⁴) necessariis angustis V. edd. Sed et dativus ineptus nec quisquam 'angustos necessarios' Latine dixit. De sanguinis necessitudine vid. L. 2. C. de adopt. (8, 48). L. 6. C. de susp. tut. (5, 43); de sanguinis ratione L. 2. D. unde cogn. (38, 8). L. 16. §. 1. D. de castr. pec. (49, 17) etc. nec necessarias angustias, ratione ed. Moms. ⁵) a inserunt Rudorf. et Buchh. ⁶) Cf. L. 4. Th. C. de donat. (8, 12). §§. 265. 268. 297. L. 2. C. de revoc. don. (9, 56). ⁷) a. 294. ⁸) Lemma: Hic, si in causa donationis duo sibi dominium rei tributariae uindicent, potiozem esse, cui possessio tradita est. Cf. L. 15. C. de rei vind. (3, 32). ⁹) a. 291. ²³⁰) Aug. Homoneae V. edd. (Homoneae ed. Moms.) Cf. §§. 326. 283. In marg. lemma: Hic, eum, cui non sit tradita possessio, rem ex donatione sibi uindicare non posse. ¹) *Scripsi;* nulla r. t. p. d. c. extraneus V. edd.

DE COGNITORIBVS ET PROCVRATORIBVS.

[53] 62. b. **317.** . . . *apud acta constituto*¹ | procuratori haec satisfatio remitti solet. nam cum apud acta nonnisi a praesente domino constituatur, cognitoris loco intellegendus est. Ad defendendum cognitore constituto, dominus, non cognitor, actori '(iudicatum solui)² satisfacere cogendus est: cum uero procurator defensurus interuenit, non dominus, sed procurator iudicatum solui satisfacere compellitur. quae satisfatio adeo necessaria est, ut eam remitti non posse, etiamsi apud acta procurator constituatur, diuus Seuerus constituerit. cognitore enim interueniente, iudicati actio domino uel in dominum datur: non alias enim 'cognitor iudicati³ experietur uel ei actioni subicietur, quam si in rem suam cognitor factus sit. interueniente 'uero⁴ procuratore, iudicati actio ex edicto perpetuo ipsi et in ipsum, non domino uel in dominum, competit.

VLP.
L. VIII.
AD ED.

318. ⁵Ulp. lib. VIII. ad edictum. Non tamen sic putat certis uerbis cognitorem dari debere, ut si quid fuisset adiectum uel detractum, non ualeat datio, ut in legis actionibus.

PAVL.
L. VII.
AD ED.

319. Paullus.⁶ Etiam Graecis uerbis cognitorem dari posse, inter omnes constat.

VLP.
L. VI.
AD ED.

320. ⁷ . . . Sequuntur haec uerba:⁸ 'et qui eam, quam in potestate habet, genero mortuo, cum eum mortuum esse sciret, (intra id tempus, quo elugere uirum moris est, antequam uirum elugeret,) in matrimonium conlocauerit; eamue sciens '(qui)⁹ uxorem duxerit '(non iussu eius, in cuius potestate est),¹⁰ et qui eum, quem in potestate haberet, 'eam, de qua (supra comprehensum est)¹ uxorem ducere passus

¹) Quae antea exciderint, docet Gai. 4, 97. 98. ²) Geminando vicinas litteras notam i. c. effeci: quod nomen satisfactionis hic minus quam postea omitti poterat. Cf. Gai. 4, 101. ³) cognitori V. pro cognitori, ut puto. cognitor edd. De re cf. Paul. S. R. 1, 2. §. 4. L. 7. Th. C. de cognit. (2, 12). §. 331. ⁴) Vd. ed. Moms. omis. Vat. ⁵) Cf. Gai. 4, 83. ⁶) Ita Buchh. sc. lib. VIII. ad ed. ⁷) Suspicio fuisse Ulp. ⁸) Pleraque exstant in L. 1. D. de his qui not. inf. (3, 2). ⁹) Addidi ex Dig., ubi tamen est 'quis'. ¹⁰) Supplevi ex Dig. ¹) Correxii ex Dig. earum quam V. post uerba passus fuerit spatia relicto.

fuerit;¹¹ 'quae(ue)² uirum, parentem, liberosue suos, uti mos est, non eluxerit; 'quae(ue)² cum in parentis sui potestate non esset, uiro mortuo, cum eum mortuum esse sciret, intra id tempus, quo elugere uirum moris est, nupserit.'

321. 'Parentem', inquit. Hic omnes parentes accipe utriusque sexus: nam lugendi eos mulieribus inoris est. quamquam Papinianus lib. II. Quaestionum etiam a liberis uirilil sexus lugendos esse dicat; quod nescio ubi legerit. Sed quatenus extendatur parentum appellatio, non est definitum apud quemquam.³ itaque erunt lugendi etiam ex feminino sexu parentes. Liberos similiter accipere debemus et nepotes et deinceps ultiores exemplo parentium. Lugendi autem sunt parentes anno, item liberi maiores X annorum aequae anno.⁴ quem annum decem 'mensuum⁵ esse, 'Pomponius⁶ ait. nec leue argumentum est, annum X mensuum esse, cum minores liberi tot mensibus elugeantur, quot annorum decesserint, usque ad trimatum; minor trimo non lugetur, sed sublugetur; minor anniculo neque lugetur, neque sublugetur.

322. 'Paulus lib. VII.⁷ Verba autem edicti haec sunt: ^{PAYL. L. VII. AD ED. (?)} 'Alieno nomine, item per alios agendi potestatem non faciam in his causis, in quibus ne dent cognitorem, neuē dentur, edictum comprehendit.'

323. Quod ait 'alieno nomine, item per alios,' breuiter 62.a. [54] repetit duo edicta | 'cognitoria,⁸ unum, quod pertinet ad eos, qui dantur, '(alterum ad eos, qui dant:)'⁹ ut qui prohibentur uel dare uel dari cognitores, iidem et procuratores dare dariue arceantur.

324. Ob turpitudinem et famositatem prohibentur 'qui-

Ibi sc. supplenda esse errore librarius putauit, quae antea ex-ciderant. ¹²⁾ *Suppleui (item Moms.). Cf. L. 11. §§. 1. 3. D. de his, qui not. inf. (3, 2). L. 15. C. ex quib. caus. inf. (2, 12).*

³⁾ *sc. in huius edicti interpretatione.* ⁴⁾ *Cf. Paul. S. R. 1, 21. §. 13. Plutarch. Num. 12. Coriol. 39.* ⁵⁾ *De hac forma cf. Moms. ad h. l.* ⁶⁾ *Superscriptum est in V^d. k. Num Cassius? Cf. L. 4. §. 2. D. de in ius voc. (2, 4).* ⁷⁾ *. . . VII. V^d. Fuerit P. lib. VII., quo libro ad edictum Paulus de procuratoribus egit. 'Ulp. lib. LXXVII.' ed. Moms. De re cf. Gai. 4, 124.*

⁸⁾ *Ex Holth. cj. cognitorium V.* ⁹⁾ *Suppleui.*

dam²⁰ cognituram suscipere; adsertionem nonnisi suspecti praetori.

**DIACL.
ET CON-
STANT.**

325. *Diui Diocletianus et Constantius Aureliae Pantiae.* Actor rei forum sequi debet, et mulier 'quoque'¹ facere procuratorem sine tutoris auctoritate non prohibetur. si quam itaque habes actionem, experiri magis iure, quam aduersus ea, quae pro tuo '(statu)'² statuta sunt, quaecumque postulare debes. PP. V. id. Nou. Heracliae, Augg. V. et III. cons. ³

326. *Idem*⁴ Aur. Agemachae. (1.) Actor rei forum, siue in rem, siue in personam sit actio, sequitur. unde perspicis, non eiusdem prouinciae praesidem adeundum, ubi res, de quibus agitur, sitae sunt, sed in qua is, qui possidet, sedes ac domicilium habet. (2.) In rem actio priuati iudicii quaestionem continet. (3.) '(In)'⁵ dominae praesentia si procurator agat uel defendat, 'satisfactio non recte postulatur.'⁶ (4.) nam procuratorem tam puellam tutore auctore, quam adultam posse facere, nulli dubium est. PP. 'Sersum'⁷ XVIII. kal. Feb. cons. ss. ⁸

**PAPIN.
L. XV.
RESP.**

327. 'Papinianus'⁹ lib. 'XV.'³⁰ Responsorum. Mulieres quoque et sine tutoris auctoritate procuratorem facere posse.

**PAPIN.
L. II.
RESP.**

328. *Idem* lib. II. Responsorum.¹ Procurator absentis, qui pro euictione praediorum, quae uendidit, fidem suam adstrinxit, etsi negotia gerere desierit, obligationis tamen onere praetoris auxilio non releuabitur.

329. ² Sub condicione cognitor non recte datur, non magis quam mancipatur aut acceptum uel expensum fertur. nec

²⁰) quidem *cj. Buchh. probante Savin. System d. Civilr. II. p. 215.*

¹) *qd V. (pro qq).* quidem *edd. Cf. §. 327.* ²) *Geminando*

supplevi; uidetur enim Pantia, cum forte sine tutore vel, si minor erat, sine curatore ageret, ab imperatoribus postulasse, ut tutorem (vel curatorem) sibi darent, qui contra absentem ageret, vel quo ipsa auctore procuratorem faceret. Cf. L. 14. C. de procur.

(2, 13). ³) *a. 293.* ⁴) *In marg.: Quod (?) XII. vel ait Vat.,*

sed recentiori manu Vd. Interpretor: quattuor ait. ⁵) *Supplevi.*

⁶) *Vd. ed. Moms. satisfactio non postulat Vat.* ⁷) *Corruptum; cj.: Serrhii (in Thracia); Sestini cj. Buchh.* ⁸) *i. e.*

suprascriptis Mai. Est a. 293. ⁹) *Suppl. ex Buchh. cj.*

³⁰) *Vd. ed. Moms. XXI. Vat.* ¹) *Est L. 67. D. de procur.*

(3, 3) *paucis variantibus. Cf. §. 332.* ²) *Cf. L. 77. D. de*

reg. iur. (50, 17).

ad rem pertinet, an ea condicio sit inserta, quae non expressa tacite inesse uideatur.

330. *Idem* lib. II. Responsorum. Papinianus³³ respondit, si procurator absentis aliquam actionem absentis nomine inferre uelit, cogendum eum aduersus omnes absentem defendere.

331. ⁴Lib. II. Responsorum. Quoniam praesentis procuratorem pro cognitore placuit haberi, domino causa cognita dabitur et in eum iudicati actio.

332. ⁵Procurator absentis, qui pro domino uinculum obligationis suscepit, onus eius frustra recusat; et ideo nec iudicati actio post condemnatum procuratorem in dominum datur, aut procuratori, qui uicit, denegatur.

333. Lib. XV. Responsorum. Absentis procuratorem satisdare debere de rato habendo, recte responsum est. multis enim casibus ignorantibus nobis mandatum solui potest, uel morte, uel reuocato mandato. Cum autem certum est, mandatum perseuerare, id est cum praesens est dominus, 'dationis'⁶ necessitas cessat. |

[Desunt paginae aut quattuor aut octo.]

334. ⁷ . . . *Per procuratorem dicitur actio quaeri, si* ^{59.b. [55]} *uel maritum postulando dotis nomine efficiat, ut rei uxoriae* ^{1 pr.} *actio heredibus mulieris competat,* ^{INCERT. ICTVS.} ⁸ *uel sponsorem reuersum* ⁹ *e prouincia ibi conuenerit, uel opus nouum facientem prohibeat, ut mihi interdicto uti liceat: cum si furem meo nomine deprehendat, non furti quidem omnino, sed tamen*

³³) P. Buchh., i. e. Papinianus, cuius haec omnia sunt. *De re cf. L. 33. §§. 3. 4. D. de procur. (3, 3).* ⁴) *Cf. §. 317.* ⁵) *Cum §. 328. continetur L. 67. D. de procur. (3, 3).* ⁶) *Ita V. satisdationis ex Kelléri cj. ed. Holth. Sed satis ex antecedentibus intellegi potest. Cf. Paul. S. R. 5, 9. §. 2. L. 43. §. 3. D. de procur. (3, 3). L. 2. §. 1. D. qui satisd. (2, 8). — De re cf. Gai. 4, 84. 98. Consult. 3. L. 39. §. 1. D. de procur. (3, 3). L. 26 pr. D. de minor. (4, 4). L. 3. §. 2. D. ut in poss. (36, 4). L. 1. C. de procur. (2, 13).* ⁷) *Restituendo sensum demonstravi. Cf. L. 72. D. de procur. (3, 3). L. 24. §. 2. D. de usur. (22, 1). L. 17. D. de op. nov. nunt. (39, 1). L. 3 pr. D. quod vi a. clam (43, 24).* ⁸) *Cf. §§. 95. 112.* ⁹) *sc. post biennium, ex quo sponderat, in Italiam, ubi per legem Furiam, nisi interea conventus erat,*

furti manifesti mihi adquirat actionem: non mirum, quia furtum tantum furti actiones vindicant; Iulianus, et si meo creditori, oblata et deposita pecunia, procurator denuntiet, ne fiduciam distrahat, hoc modo mihi per eum fiduciae actionem quaeri ait.⁴⁰ Sed uerius tantum ius nostrum per eum retinemus, uelut si maritum dotis nomine postulet, uel si sponsorem conueniat intra biennium; sed et si opus nouum nuntiauerit, ubi interdictum nobis utile est QVOD VI AVT CLAM. Plane tunc et obligat nobis reum procurator et acquirit actionem, si cui nostro nomine pecuniam mutuum det.

335. ¹ Actor municipum, qui ex edicto defendere et de rato cauere cogitur, interdum² neutrum praestare necesse habet, nec iudicati iudicium accipere cogitur, quod iudicio pro municipibus accepto damnatus est, sicut in cognitore obseruatur. et mutandi actoris potestas est in iisdem casibus, quibus et cognitorem mutare licet. sed nec constitui ei potest, nec recte ei soluitur, sicut nec cognitori. Plerumque tamen³ actor municipes etiam aduersus omnes defendere cogitur, sicut procurator, et ita demum recte defendere intellegitur, si ita ut a procuratore exigi solet, satis dederit; ceterum ne actio iudicati in eum detur, praetor eum adiuuare debet, sicut in procuratore praesentis custoditur.

PAVL.
L. I.
SENT.

336. ⁴ Lib. I. Sententiarum. (1.) Cum quo agitur suo nomine, si quidem in rem, pro praede litis et iudiciarum aduersario satisfacere cogitur, uel iudicatum solui; quod si in personam sit actio, depensi uel iudicati conuentus (iudicatum) s(olui) satisfacat. Alieno nomine in rem pro praede litis

statim liberabatur. Gai. 3, 121. ⁴⁰) Putes etiam ita refingi posse, ut de denuntiatione mulieri facta, ne seruo meo se iungat (Paul. S. R. 2, 21⁴. §. 4.) et de denuntiatione creditori facta Iulianus locutus sit; sed de actione tantum quaesita totus locus agere uidetur. ¹) Sensus restituendo significavi. Cf. L. 33. §. 3. D. de proc. (3, 3). L. 6. §. 3. D. quod cuiusq. univ. (3, 4). L. 4. §. 2. D. de re iud. (42, 1). L. 9. D. ratam rem (46, 8). Gai. 4, 99. Partim alia restituit Rudorf. Zeitschr. IV. p. 83. de quibus cf. Bethmann-Hollweg Civilproc. II. p. 441. ²) Maxime ex lege municipali, ut puto. ³) Cf. §§. 317. 331. ⁴) Initium ad sensum restitui. (Paullo aliter Moms.) Cf. Gai. 4, 80—91. 102. 25.

et uindicarum uel iudicatum) s(olui), in personam s(olui) satisfidetur. (2.) Actoris⁴⁵ procurator absentem defendere, sed et rem ratam dominum satisfidare cogitur.

337. ⁶ Procurator ante gesti negotii nomine, gatus erat, accipere iudicium licet finito manet retractat.

338. ⁷ Diui Diocletianus et Constantius . . . quae a procuratore citra mandatum domini gestibatur iuris est. Si igitur praedia, quae te perhibes, inuito domino a procuratoribus dominus ea uindicare non prohibetur. ex superioribus, quae procuratores egerunt, principali rescisso desideras. nam principum cum aliae pariter possessio tua, si temporis terminos perpetuae egressa est, satis te tuetur. Data . . . Mart. Nic.

339. ⁸ Ulpianus lib. VI. ad edictum. Cognitor ex eiusmodi causa damnato, quae per miniae affert, neque dominus, neque ipse infamatus quia neque dominus condemnatus est neque ipse iudicium accepit. sed et si cognitor in rem suam idem dicemus. Denique si quo primum in re⁹ in dominum rursus tanquam procurator cognitore transfertur, neque is defamatus fit.

340. ⁵⁰ Paulus lib. I. Sententiarum. (1.) In suo nomine condemnato famae periculum iuroga-

⁴⁵) Haec exstant in Consult. 3, 7. ⁶) Sensu demonstravi. Cf. §§. 328. 332. Si postrema primi est q (ut habet V^d.), supplendum erit: Procurator minus ratum habiturum satisfidederit, aduersarius accipere non compellitur. Sed hanc ipsam sententiam aliis expressit Consult. 3, 9. ⁷) Item restitui, quibusdam monstratis.

⁸) Item restitui, partim Blumio p. L. 1. L. 6. §. 2. L. 14. D. de his qui not. (3, 2). de proc. (3, 3). Aliter Momm.

⁹) bis Vat. edd. firmatur V^d. ⁵⁰) Item restitui, quibusdam monstratis. Et cum aperte sententiae sint, Paulo eas attribuit. Ad (1) cf. §. 330. Gai. 4, 87.

*cognitor dari, quia iudex condemnationem in cognitorem dirigere debet, ut neuter infamis fiat. (2.)*⁵¹ *Ab actoris parte actio popularis cognitorem ante litem contestatam non admittit. post litem contestatam admittit. (3.)*² *Ad litem suscipiendam cognitor datus iudicium accipere cogitur, maxime*³ *si dominus iudicatum solui pro eo satisdedit: nisi ob causam, uelut capitales inimicitias, quae inter ipsum et dominum interuenerunt, iusta permittitur excusatio cognitori, ne iudicium accipiat. (4.)*⁴ *Placuit, si absens quis suspectus tutor postuletur, defensorem eius oportere etiam de rato cauere, ne reuersus ille uelit retractare, quod actum est. Sed non facile per procuratorem quis suspectus accusabitur, quoniam famosa causa est, nisi constet, ei a tutore mandatum nominatim.*

VLP. (1)

L. IX.

AD ED.

341.⁵ *Postquam circa cogendum cognitorem accipere iudicium de pluribus speciebus praetor locutus est,*⁶ *iam de iudicio transferendo cauetur: quod edicto praetor 'prospiciendum'*⁷ *ideo recte putauit, ut praestet domino facultatem uel a cognitore in alium cognitorem procuratoremue uel in se iudicium transferendi,*⁸ *si iusta causa esse uideatur, nec captiosum ei fiat, quod lis cognitoris sit 'affecta';*⁹ *nam qui cognitoris opera*⁶⁰ *uti sua causa placuit ut possit, transferre non posse iudicium, ubi molesta sit, inciuile foret.*

⁵¹) Cf. L. 5. D. de pop. act. (47, 23).

²) Cf. L. 8. §. 3. D.

de procur. (3, 3).

³) Cf. L. 12. 13. D. ib.

⁴) Quae sequuntur Ulp. lib. IX. ad ed. refert ex Pomponii lib. XXV. ad ed. L. 39. §. 7. D. ib. Hoc loco non ex Ulp. ea petita esse, argumento est, quod longe alia apud eum in Dig. antecedunt, atque h. l., et quae ex Dig. primus Buchh. restituit, plura sunt, quam versus Vat. Cod. capere uideatur. Est ibi etiam 'famae' loco v. famosa et in fine additur: 'aut si etiam absente tutore, quasi non defenderetur, praetor erat cogniturus.' Igitur Paullus haec ex Ulpiano vel ex Pomponio hausit. Cf. L. 6. D. ratam (46, 8).

⁵) Item restitui, cum alia quaedam Blum. inchoasset, alia Holth.

⁶) Cf. L. 8. §. 3. L. 12. 13. D. h. t. — L. 17. §. 2. D. ib.

⁷) perspicien- edd. Sed in Vat. sine dubio est pspicien-. (Id testatur Vd.)

⁸) Cf. L. 17 pr. D. h. t.

⁹) Sic Vd. affecta Vat. Unde feceram: captiosa ei cognitoris sit affectata opera; nam qui ea uti etc.

⁶⁰) Cf. L. 25. D. h. t.

Verba edicti talia sunt: 'Ei, qui cognitorem dedit, causa cognita permittam, iudicium transferre.' His uerbis non solum ipsi, qui dedit, hoc permittitur, sed et heredi eius.⁶¹ Quare autem cognitorem | solum nominauerit — —²

⁶¹) Cf. L. 17. §. 1. D. h. t. ²) *Ex Holw. cj. restitui. Sed nunc care V^d, pro are. Itaque restitui potest:* His uerbis non solum actori sed et reo cognitoris abdicandi potestas datur; abdicare autem cognitorem est dicere, nolle eum amplius cognitorem esse.

VETERIS CVIVSDAM IVRECONSVLTI CONSVLTATIO.

Opusculum, quod hoc titulo nunc vulgo inscribitur, Iac. Cuiacius ex apographo codicis Antonii Loiselli circa a. 1563. ei communicato in fronte suarum Consultationum primus publici iuris fecit, et quidem, ut plerique nunc cum Puggaeo credunt, in operum suorum editione, quae Parisiis a. 1577. prodiit. Hoc vero exemplar, cum tam apographum quam ipse codex iam diu in oblivionem venerint, codicis numero nobis nunc habendum est. Neque ei dignitate aequandae sunt aliae huius Consultationis editiones, quae paucis licet annis post ab ipso Cuiacio vel ab aliis curatae sunt. Quamquam enim variantes lectiones non paucas continent, eae tamen eiusmodi sunt, ut magis coniecturae vel typographi errori, quam iteratae apographi vel ipsius codicis collationi deberi videantur. Sola Parisina Theodosiani Codicis etc. editio, quae a. 1586. prodiit, excipienda est: certe haec habet singularia nonnulla, quae nisi ex codice unde profecta sint, vix dicas. Omnium alicuius ponderis editionum discrepantes lectiones, in his etiam recentiorum Schultingianae (in iurispr. vet. anteiust.) et Bienerianae (in Hugonis iure civ. anteiust.) is, qui Consultationem adhuc diligentissime edidit, E. Puggaeus in corp. iur. Rom. anteiustin. p. 389 seq. accurate enotavit: quamobrem nobis hanc sequi editionem et ea tantum, quae in eius textu mutavimus, in notis indicare visum est. Leviora tamen quaedam supplementa in textu tantum distinxi. Denique c. VII. in duo, ut oportebat, distribui et omnia singula capita, quo facilius quaeque allegari et inveniri possent, in minuscultas partes divisi, Arabicis numeris insignitas.

De incerto huius opusculi auctore, eius aetate et patria et ipsius scriptionis ratione post G. E. Heimbachium (Repert. Lips. 1843. p. 154 seq. 1845. p. 431.) aliosque Rudorfius peculiari commentario disputavit (Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p. 50 seq.). Qui cum ex verbis c. 6. *aliqua sibi principati rescripto aut praeceptione fuisse concessa . . . principem ea semper uelle concedere, quae legibus rationique conveniunt col-*

ligit, tum cum auctor scriberet, imperatore non cogitavit, eodem iure ex similibus Le dictionibus velut tit. IV. VII. XXXIII. effi stante imperio confectam esse.¹ Nec fortius ei est ex c. 7, 3. petitem,² quo probat vivis V et Theodosio II. auctorem scripsisse, modo rei intellexeris, qua de re diximus not. 120. C imperatoris Zenonis constitutio de plus pet ignoratur, omnino nihil ad rem facit (lice verit Wieding. d. Libellprocess p. 137); post M et Leonem nullae amplius orientalium imperi tiones in occidente promulgatae sunt. Mihi est, extincto demum imperio sub finem seculi scripta esse, ut sub 'summae potestatis' ap et qui 'princeps' dicitur c. 6. et 7. rex aliq peratoris Romani tum vicem obtinens. He complures iudices loco unius, quorum sente secundum c. 7.; qui cum stante imperio (ex bus causis L. 12. Th. C. de iurisd. 2, 1. L. accus. 9, 1. Cassiod. Var. 4, 23.) ignorare: gr. in causa Gothi et Romani duo semper Cassiod. Var. 7, 3. Eiusdemque aevi est, c. 5. et 6. lites non denuntiatione, quippe (spectas) usu iam abrogata, sed per actionis subscriptae editionem moventur perinde atq Burg. tit. XI. praescriptum est, et similiter V. tiationem' ignorant. Vid. Bethmann-Hollwe u. Process p. 252 seq. Convenit etiam, qu C. de pact. et transact. (2, 9) de eo praescri Dei nomine invocato promisit, non servaveri ac L. Rom. Burg. tit. XXXVIII. ad omne p tum legitur. Sed et singulae dictiones eand videntur confirmare, velut *sicut est legum* ex r c. 3, 2. pro 'legibus convenit' coll. L. Rom. XXXIII.; *satisfactor* c. 3, 1. pro fideiussore c Paul. S. R. 1, 11. §§. 1. 2.; *iuris formulae* c. 7, ex libris iuris recitatis coll. Commonit. Brev nomine initio c. 4. et 5., qualiter etiam incip L. Burg.; *sub hac voce* c. 2, 1. pro iuris titulo (cf. Ducange s. v.); *hospitia* ibid. pro aedificiis villam pertinentibus, quae scilicet barbaris talitatis iure cum agri parte cedi solita erat scriptura vel tabulis, *summus pontificatus*

¹) Idem dicendum est de 'principe' in Lege R de quo, si placet, vid. Savigny Gesch. d. Röm. R.

²) Quae etiam Mommseni sententia est ad Ulp. ed. B.

legatum dimissum 6, 12. et multa similia. Attamen nec post id, quod diximus, tempus auctorem scripsisse, illud argumento est, quod Legis Rom. nec Burgundionum, nec, quam paullo post editam puto, Visigothorum mentionem fecit, et ex integris Pauli sententiarum et trium Codicum libris auctoritates citavit, quod certe in Visigothorum regno post emissam L. Romanam, ut ex Commonit. patet, non licebat. At, inquis, fortasse non in Gallia vel Burgundia, sed in Italia vixit. Hoc tamen eo prohibemur credere, quod c. 7, 8. acta confici iubentur *sub praesentia electarum personarum, defensore quoque adhibito*, nulla 'magistratus' mentione habita, qui in Italia omitti non poterat. Vid. Savigny l. c. I. p. 91. 111 seq. Sed ob eundem locum neque in Visigothorum regno Consultationem scriptam esse puto, quorum Interpretatio, ut Savigny l. c. p. 306 seq. docuit, in gestis conficiendis ubique 'curiam et iudicem' desiderare solet, sed potius in Burgundionum; eorum enim lex Romana, quacum Consultatio, ut iam ex superioribus apparet, etiam in aliis multis partibus mirifice consentit, tit. XXII. et XXXVI. itidem 'defensoris' personam exigit. Et quod consulit auctor c. 7, 9. de appellatione iudicium iudicare differentium, plane respondet Sigismundi regis praecepto in praefat. Leg. Burg. p. 339. Georg. Eidemque regno Consultationem assignat, quod c. 7, 2. dicitur, principi etiam rebus iudicatis contra iudices iudicare licere; hoc enim ius L. Rom. Burg. tit. XXXIII. et aliquatenus iure Iustiniano L. 45. §. 1. D. de re iudic. (42, 1) L. 27. D. de poenis (48, 19), nec vero, quod sciam, a Visigothis receptum est. Itaque iam et duorum iudicum numerus, qui c. 7, 7. dicitur legalis et intelligitur c. 3, 2. 3. et c. 5, 3., eo spectare mihi videtur, quod cum in quavis Burgundionum civitate duo iudices a rege deputati essent, comes Burgundio et alter Romanus, Sigismundus rex l. c. 'nullam causam absente altero iudice vel Romanum comitem vel Burgundionem iudicare' vult. Accedit non minimi ponderis argumentum, quod Consultatio pariter atque Lex Rom. Burg. eaque sola ex istius temporis legibus tantummodo Pauli sententiarum et trium Codicum auctoritatibus utitur.³ Denique iam mirum non est, quod Ivo episcopus Carnutinus seculo XI. vel XII. Consultatione velut fonte iuris usus est (Savigny l. c. II. p. 311. not. f.); Burgundiae enim regnum cum postea Francorum dominationi cessisset, facile Consultatio in hanc vici-

³) Scio quidem, etiam Gaium in L. Rom. Burg. aliquoties laudari; sed id tam inepte fit, ut ex eo aliquid sumptum esse dici nequeat et laudationes illae glossis deberi videantur, quae post alieno loco in textum irreperierint.

nam Francorum civitatem pervenire potuit. aetate et patria scriptoris.

De ratione libelli haec habeto. Causidius l. c. recte statuit, in causis quibusdam antiquo more ICTum aliquem (rectius dixisset in illa regione celebrem, singulis propositis consuluerat, ad quas is hoc scripto ita resp. omnino quaerentem de quavis re instituat suam etiam oratorie exornet, unde et hac p. causidicorum imbecillitati subvenisse appareat 'lectionibus' ad rem pertinentibus ex libris quibus in causa dicenda utatur, instruat. Un hanc non tam consultationem esse, quam ad responsum. Nec tamen peccavit Cuiacius, nem eam inscriberet; ipse enim auctor c. ipsum responsum, quo consultanti consulebat, Latinitate consultationem appellavit. Sane titulo inscriberetur 'tractatus', quo vocabulo L. 1. §. 11. D. de extraord. cogn. (50, 13) de quodque etiam postea in usu mansisse, oste Ammian. 28, 4. §. 26., sed etiam ipse noster illo 'quid debeat tractari' init. c. 4. 5. 6. Vici Valesium ad Ammian. l. c. et Schulting. ad Ceterum tres ipsa re distinctas partes opusculi c. 4—6. et c. 7—8., quibus c. 9. tanquam auctatum accedit, easque ad diversos auctores vi esse, iam G. E. Heimbachius in Repert. Lips. observavit. Itaque auctores opusculi caput Arelate, tenuisse ibique quasi collegio quodam scholam habuisse et oracula consulentibus de licet.

I. 1. Consuluisti me, utrum inter fratres habita de rebus diuidendis pactio uirtutem aliquid continere: quam tamen pactionem dicis mulierem irriti et imperio subscripsisse et ignorasse, quae dictiones ipsi pactioni fuissent inditae uel inserta ita est, quemadmodum tua consultatione signi huiusmodi iure dissoluitur, nec stare poterit, quod ficiis omnimodis impugnatur. 3. 'Primoreque proposuisti, capite¹ inuiti pactio et metu coac-

¹) h. e. ex prima causa, primum.

de pactis clamantibus apertissime infirmatur: nam manifeste constitutum est, ne quispiam pacisci cogatur inuitus. 4. Dein textus 'memoratarum'² legum 'si'³ continet:

quas libero arbitrio et uoluntate confecit:

quis erit tam destitutus sapientia et uacuis intellectu, ut dicat, illam pactionem fortem et firmam esse debere, quam mulier metu coacta mariti subscripsit imperio, ac sic liberam uoluntatem et proprium arbitrium non intelligitur habuisse?⁴

5. Ac per hoc ipso legum capite, sicut iam supra dictum est, tale pactum nullius iudicatur esse momenti, quantum leges subter annexae testantur. 6. Ex corpore Gregoriani lib. II.:⁵

Imp. Seuerus A. Iulio Conserturino. Ea, quae per uim et metum gesta sunt, etiam citra principale auxilium irrita esse debere, iam pridem constitutum est. Accepta kal. Iul. Dextro II. et 'Prisco'⁶ coss.

7. Item alia ex corpore et libro supradicto:

⁷ Imp. Antoninus A. Iuliae Basiliae. Pacta, quae ab inuitis⁸ contra leges constitutionesque fiunt, nullam uim habere, indubitati iuris est. et cet. PP. V. kal. Aug. Antonino A. 'IV.'⁹ et Albino coss.

8. ¹⁰ Imp. Alexander A. Dionysio. Ad locum: Pactum, quod mala fide factum est, irritum esse, et cetera. PP. II. id. Sept. Alexandro Aug. cons.

9. Item alia eod. libro et corpore:

Imp. Diocletianus et Maximianus AA. Aurelio Heraclidi. Si non ex mandato uxoris tuae aduersario eius cautionem remisisti, idque euidentiis documentis monstrari potest, quod citra conscientiam uxoris tuae et ea inuita factum est,

²) *Iam in ipsa consultatione; nam aduersarius hanc constitutionem (L. 3. Th. C. de pact. et transact. 2, 9.) uidetur pro se adlegasse; cf. c. 1 fn.* ³) *sic edd., ut voce Quis nova periodus incipiat.*

⁴) *Edd. signum interrog. post imperio, hic semicolon ponunt.* ⁵) *L. 1. Lib. II. tit. de his quae vi etc. in Haenelii Greg. C. p. 9. Est anni 196.* ⁶) *Crispino edd.; vid. Haenel.*

⁷) *L. 2. ib. Haen. = L. 6. C. de pact. (2, 3). a. 213.* ⁸) *Excidisse uidetur aut vel uel.* ⁹) *Ex Iust. C.; om. Par. 77.; VI. Par. 86.* ¹⁰) *Cf. L. 8 [9]. C. de pact. (2, 3). a. 226.*

carebit effectu. PP. VIII. id. Sept. Diocletiano 'IV. ¹¹ et Maximiano III. coss. ²

10. Item alia eodem libro et corpore:

Imp. Carus et Numerianus AA. Aurelio. Cum fraudis studio transactionem interpositam esse dicas, quod inter uos gestum est, infirmat iuris auctoritas. et reliqua. PP. VI. idus Decembr. Caro et Carino coss. ³

11. Ergo si leges seruantur et custodiuntur principum statuta, pactionem, de qua locuti sumus, manifestissimum est nullas uires habere. 12. 'Etiam ⁴ hoc loco Theodosiani legem de pactis pro hoc credidi inserendam, quia initium ipsius constitutionis tale est, ut 'dicas: ⁵

Si aduersum pacta uel transactiones, quas libero arbitrio et uoluntate confecit, putauerit esse ueniendum, et poenam reddat, et emolumenta perdat, et infamiam incurrat; sed ille, qui liberum arbitrium habuit, non ille, qui inuitus fecit et faciendi uoluntatem non habuit.

II. 1. Secundo loco me consulendum sub hac uoce duxisti, ut diceret, diuisionem in 'castello ⁶ sic factam a marito mulieris ipsius, ut illa nesciente domus cum membris suis uel hospitiiis circumiectis diuisa sit. ⁷ 2. 'Sine conscientia uxoris ⁸ si ea praedictus maritus fecerit nulla aequalitate seruata, nulla compensatione in omnibus custodita, ad haec uerba ex legum constitutione 'respondi, ⁹ maritum in negotiis uxoris sine mandato non recte aliquid definire: nec posse aliquid firmum et stabile esse, quod sine conscientia uxoris de rebus uxoriis uisus fuerit transegisse; praesertim si doceatur inutilis esse et sine aequalitate uel compensatione ipsa diuisio. 3. Notum est, quod etiam si mandato uxoris niteretur, et fraudulenta diuisio

¹¹⁾ V. Par. 86.; ceterae om.; corr. Pugg. ²⁾ a. 290. ³⁾ a. 283.

⁴⁾ nam edd. ⁵⁾ Si aduersarius eam alleget sc. L. 3. Th. C. de pact. (2, 9). dicat Par. 86. et al. ⁶⁾ i. e. villa vel curia, ut post dixerunt. Cf. Marin. pap. dipl. LXXXIX. anni 587. 'fundorum Laveriani, Speiani, Anessani cum castello suo' etc. Item CVII.—L. 34. §. ult. D. de leg. 2. Ceterum de eadem specie agitur iam I. 1. proposita. ⁷⁾ Cum Burgundione hospite, ut puto, qui regis beneficio hoc se habere fortasse inturia dixerat. Cf. Barkow ad L. Rom. Burg. p. 53. Savigny Gesch. d. R. R. II. p. 35. ⁸⁾ Edd. haec uerba antecedenti periodo attribuunt. ⁹⁾ Malim responde aut respondeo.

uel minus aequalis posset ostendi, uacua et inanis 'specialiter'²⁰ remaneret. 4. Adde, quod sine uxoris conscientia maritus dicitur definisse; qualem poterit (*id*) habere uirtutem? aut quid ualebit, cum primum 'haec'¹ refragari uoluerit? 5. Sed ne forte dicat(ur): 'Amplexa es diuisionem et acquieuisti rebus diuisis', respondendum est legaliter, et pro omni ueritate hoc specialiter habendum, quia etiam inter maiores personas et 'legales',² si fraudulenta diuisio facta probetur, legibus rescinditur, et a iudice diuisio ipsa, aestimantibus magnis uiris, ad meliora reducitur, et facta compensatione firmiter diuisio constituitur, sicut lex infra scripta euidenti lectione declarat.

6. Ex corpore Gregor. libro III.:³

Imp. Diocletianus et Maximianus AA. Aureliae Seuerae. An diuisio, quam iam factam esse proponis, conuelli debeat, rector prouinciae praesente parte diuersa diligenter examinabit: et si fraudibus eam non caruisse perspexerit, quando etiam maioribus in perperam factis diuisionibus soleat subueniri, quod improbum atque inaequaliter factum esse constiterit, in melius reformabit. PP. XVII. kal. Iul. 'ipsis VI. et Constantio III. coss.'⁴

7. Item alia eodem libro et corpore:

Imp. Diocletianus et Maximianus AA. Aproniae Mammae. Si diuisio inter te et sororem tuam non bona fide facta est, etiam citra principalis restitutionis auxilium, quod etiam maioribus tribui solet, ad aequitatis temperamentum reformari potest, etc. PP. VI. kal. Iul. Maximiano II. et 'Aquilino'⁵ coss.

III. 1. Tertio loco uel capite interrogandum me specialius censuisti, utrum contra iudicium iri possit, quod aduersus maritum in causa mulieris prius datum est, eo, quod mandato usus fuerit uxoris suae, et 'in causa ipsa uictus abscesserit',⁶ et contra eum iudicium prolatum fuerit. Addidisti etiam, quod mandatum neque gestis legaliter fuerit alle-

²⁰) *i. e. certissime.* ¹) hoc *edd.* ²) *i. e. quae lege de rebus suis constituendi ius habent.* ³) *Cf. L. 3. C. comm. utr. iud. (3, 38) et Haenel ad Gr. C. p. 22.* ⁴) *Corruptum. Ex I. C. lege: ipsis AA. IV. et III. coss. (290).* ⁵) *Ex Schult. cj. Aquila edd. Est a. 286.* ⁶) *h. e. ante sententiam, quum se victum sentiret, discesserit.*

gatum, nec satisfactorem dedisset ille ipse procurator ab uxore factus, et sic causam dixisset, 'quam agebat.²⁷ 2. Quod si uerum est, illud iudicium dici non potest. Sed nec 'iudices⁸ sine uerecundia et turpitudine erunt, qui personam in ipso litis initio non inquisierunt, sicut est 'legum,⁹ nec fecerunt, ut satisfactorem daret procurator, quod et consuetudinis est et re uera legaliter observatur. ac praeterea si hoc factum non est, nullam personam habuit litigandi. sed nec illi potuerunt in causa proferre iudicium, ubi fuit 'procuratoris³⁰ ludificatoria, inanis et nulla persona. 3. Quid potest esse miserius? quid abiectius? quid legibus sic contrarium, ut ingrediatur audientiam, sedentibus iudicibus, ille, qui nullam in se habuit firmitatem, et citra legum solemnitas uanas actiones intendat? 4. Respice leges subter adiectas: tunc intelliges, quod, qui mandato utitur, satisfactorem dare debet. Sed in illo mandato hoc futurum est, ubi aut uerbo mandatur, aut gestis epistola mandati non legitur allegata. 5. Ergo testimonium legum, sicut iam dictum est, sequentium diligenter 'attendite.¹ Sic agnoscetis, iudicium stare non posse, ubi ad agendum solemnitas persona, id est solemniter ordinata, ingressa non fuerit. 6. Ex Paulli sententiarum lib. I.:²

Voluntarius procurator, qui se negotiis alienis offert, rem ratam dominum habiturum cauere debet.

7. Item alia eodem libro et corpore:³

Actoris procurator non solum absentem defendere, sed et rem ratam dominum habiturum satisfactorem cogitur.

8. Item alia eodem libro et corpore:⁴

Petitoris procurator rem ratam dominum habiturum, desiderante aduersario, satisfactorem cogendus est; quia nemo in re aliena idoneus est sine satisfactione.

9. Item alia eodem libro et corpore:⁵

Si satis non det procurator absentis, actio ei absentis nomine non datur.

²⁷) Abest a Par. 86. ⁸) i. e. comites Romanus et Burgundio; vid. Praef. ⁹) Par. 86. legitimus Par. 77. ³⁰) Par. 86. om. Par. 77. Pugg. ¹) Causidicus et eius cliens. ²) I. 3. §. 3.

³) I. 3. §. 4. ⁴) I. 3. §. 5. ⁵) I. 3. §. 6.

10. Quid apertius, quam leges supra scriptae declarant, quod nulla actio per procuratorem sine satisfactione intendi potest aut proponi? 11. Ergo si actio non datur illi procuratori, qui satis non dederit, quomodo poterit dici aut nominari iudicium, ubi 'satisfactionis'³⁶ uestigium nullatenus inuenitur? Quid testificantur principes per constitutiones innumeras, nisi nulla esse debere iudicia, ubi procurator satisfactionem non dederit, 'haud'⁷ rem ratam dominum habiturum, euidētissima sponsione firmarit? Attentus audi, 'quod'⁸ loquitur lex subter adiecta: tunc intelliges, cadere iudicia, quae sine procuratoris satisfactione fuerint omnino prolata. 12. Ex corpore Theodosiani lib. II.:⁹

- Impp. Valentinianus et Valens AA. Commune negotium et quibusdam absentibus agi potest, si praesentes rem ratam dominum habiturum cauere sint parati, uel si, quod ab his petitur, iudicatum solui satisfactione firmauerint. PP. II. Id. Decembr. diuo Iouiano et Varronio coss.

13. Item eodem libro et titulo:⁴⁰

Impp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius AAA. Pancratio Pf. P. In principio quaestionis persona inquiri debet, utrum ad agendum negotium mandato utatur accepto. Quibus rite et solemniter constitutis potest esse sententia: praeteritis autem his, nec dici controuersiae solent, nec potest esse iudicium etc. Dat. prid. Non. Apr. CP. Antonio et Syagrio coss.

IV. 1. 'In dei nomine quid tractari aut obseruari debeat, quoties pacta inter partes emissa fuerint, si condiciones tales interponantur, quae nec legibus, nec rationi conueniunt?'¹
2. Quid agere aut obicere aduersario debeas, lectionibus subter annexis poteris euidētius informari, quod tantum de

³⁶) *Ex Schultingii cj. accusationis edd.* ⁷) aut *edd.* ⁸) quid *edd.* ⁹) *L. 2. Th. C. de cognit. et proc. (2, 12) p. 224 Haen.*

= L. 2. I. C. de consort. (3, 40). a. 364. ⁴⁰) *L. 3. Th. C. eod. p. 225 Haen. coll. L. 24. I. C. de procur. (2, 13). a. 382.*

¹) *Ipsa haec verba novae consultationis videntur, quae ICIus responso suo praemisit. Ideo interrogationis signum posui.*

dubiis rebus pacisci possumus; de rebus enim certis, 'ex⁴² incertis et futuris 'autem³ de crimine transigi nulla paenitus ratione potest. 3. Paullus sentent. lib. I. tit. de pact. et conuentionibus uel transactionibus:⁴

Functio dotis pacto mutari non potest; quia priuata conuentio iuri publico nihil derogat.

4. In bonae fidei contractibus pactum conuentum alio pacto dissoluitur: et licet exceptionem pariat, replicatione tamen excluditur. Eodem libro et titul.⁵

5. Enimuero si de re iudicata aliqua pactio interponatur, stare legibus non potest. Ad quam pactionem excludendam harum Paulli sententiarum proferes lectionem:

6. Post rem iudicatam pactum, nisi donationis causa interponatur, seruari non potest. Lib. I. tit. de transact.⁶

7. Item eodem lib. et tit.:⁷

Neque contra leges neque contra bonos mores pacisci possumus. — De criminibus propter infamiam nemo cum aduersario pacisci potest.

8. Idem lib. III. tit. de instit. hered.:⁸

Pacta uel condiciones contra leges uel decreta principum uel bonos mores nullius sunt momenti.

9. Ex corpore Hermogeniani tit. de pact. et transact.:⁹ Impp. Diocletianus et Maximianus AA. Sebastiano. Neque ex nudo nascitur pacto actio, neque si contra bonos mores uerborum intercessit obligatio, ex his actionem dari conuenit, et reliqua. PP. IV. kal. Iun. iisdem coss.⁵⁰

10. Item eodem corpore et 'tit.:¹

Idem AA. et CC. Flauio Rumitalo. Inter cetera et ad locum: Pactum neque contra bonos mores, neque contra leges emissum ualet et reliqua. PP. i(s)d. AA. coss.²

11. Item eodem corpore et tit.:

Idem AA. et CC. Zeuxiano Antonino. Pacto transactionis exactio iudicati non tollitur. Unde si pater tuus condemna-

⁴²) et *edd.* . ³) aut *edd.*; de rebus enim certis nec incertis futuris aut *Schult. cj.* ⁴) I. I. §. 6. ⁵) I. I. §. 2. ⁶) I. I. §. 5.

⁷) I. I. §§. 4. 7. ⁸) III. 4^b. §. 2. ⁹) *Vid. Haen. Herm. C. p.* 68. ⁵⁰) *a.* 293—304. ¹) *Ex Schult. cj. lib. edd.* ²) *a.* 293—304.

tus iudicio post transegit et soluit, solutione magis, quam transactione, tuum defende negotium, et reliq. PP. XVIII. kal. Ian. ipsis AA. coss.⁵²

V. 1. 'In dei nomine quid tractari debeat, quotiens aduersarius aliqua sibi direpta, 'uel ablata,³ proposita intendit actione repossere?'⁴ 2. Primore in loco debet personam suam, quae sit ad repetendum idonea, euidenter ostendere: et dum claruerit, eum ad repetendum personam habere legitimam, in genere actionis quid, aut quantum, aut quas species, 'in modo et mensura uero⁵ summam et quantitatem debet specialiter designare et indubitanter exprimere. 3. Quae uniuersa secundum leges subter annexas 'hi, qui iudicaturi sunt,⁶ petitem implere compellunt: 'qui si aut neglexerit,⁷ aut satisfacere legibus fortasse nequiuert, causam perdat, secundum leges subter annexas. 4. Quibus modis causa petitor cadat, leges lib. I. Paulli sentent. tit. de eo, qui causa cadit,⁸ ita:

(*Plus petendo*) causa cadimus aut loco, aut summa, aut tempore, aut qualitate. Loco, alibi: summa, 'maiolem [petendo]:⁹ tempore, ante petendo (*quam debetur*): qualitate, 'debiti generis⁶⁰ speciem 'licet uiliorem¹ postulando.

5. Item lib. I. Paulli sentent. sub titulo si hereditas uel quid aliud petatur:²

Hereditas pro ea parte peti debet, pro qua ad nos pertinet: alioquin plus petendi periculum incurrimus et causam perdimus.

6. Ex corpore Hermogeniani, titul. de calumniatoribus et plus petendo:³

⁵²) sublata *edd.*, *factum sc. ex ūablata*. ⁴) *Vid. not. 41*. ⁵) in modum et mensuram uel *edd.* *Intelligit Ictus taxationem in hac actione fieri solitam. Vid. Cic. pro Tull. 7.* ⁶) *Cf. not. 28.*

⁷) qui si aut negligere *edd.* quae si aut neglexerit *Pugg. cj.* ⁸) I. 16. §. 1., ubi *vid. not. Pro sequente ita corrigo etc. (quia omisum erat plus petendo).* ⁹) in repetendo *edd.* *Fuerat re geminato maiorē [petendo], nam petendo suspectum.* ⁶⁰) eiusdem rei *edd.* *Scriptura gener. primo vitium creauit, gene in simile dem abeunte: ante quod simile deuili excidit geminato e' (eius) ex qualitate.* ¹) meliorem *edd.*, *factum ex lic. uiliorem. Cf. §. 33. I. de act. (4, 6). Gai. 4, 53.* ²) I. 13^b. §. 5. ³) *Vid. Haenel. Herm. C. p. 69.*

Imp. Diocletianus et Maximianus AA. Aurelio Dextro. Inter cetera et ad locum: Si tutor uel curator plus petierit, causa cadit. Quod cum factum esse dicas, frustra a nobis remedium quaeris: quia te ratio iuris impugnat. PP. IV. id. Decembr. Nicomedia, Constantio et Maximo coss.⁶⁴

7. Item eodem corpore et tit.:

Idem⁵ AA. et CC. Claudio Menandro. Quotiescunque ordinatis actionibus aliquid petitur, ideo petitor cogitur specialiter genus litis edere, ne plus debeat, aut eo, quod competit, postuletur. Siue itaque fideicommissum, siue fundus, siue pars fundi, siue domus, siue pars domus, siue debitum aut quodcumque petatur, specialiter designari debet petitionis summa uel quantitas, cum genus litis editur. Si quis igitur plus 'eo,⁶ quod ei competit uel debetur, petierit, rem et causam, de qua agitur, perdit. Plus 'enim⁷ petitur, sicut responsis prudentum continetur, summa, loco, tempore, causa, '(siue)⁸ qualitatis⁸ aestimatione. Unde 'istius lege rescripti⁹ excipe aduersarium apud iudicem competentem; quem si iudex plus petiisse perspexerit, extinctis aduersarii tui petitionibus, pro partibus tuis sententiam dicet. PP. Mediol. XII. kal. Aprilis, Tusco et Aquilino coss.⁷⁰

'Hic require, qualiter actionis editio pulsato fiat.¹

⁶⁴) a. 294. ⁵) Idem eodem corpore et iisdem edd. ⁶) Ex Schult. cj. ab eo edd. ⁷) Malim autem. ⁸) Addidi. qualitate edd. In hac pluris petitione, velut si quis Tyriam purpuram pro purpura petierit (Gal. 4, 53), ex adiecta qualitate augetur aestimatio, siue omnino, siue ex facultate rei. Cf. Euseb. (vel Eucher., episc. Lugd.) homil. XI. de Pascha (Max. bibl. patr. Lugd. 1677. T. VI. p. 643.): . . . 'quattuor modis plus petendo subire periculum pro iuris ratione perhibetur: . . . loco, tempore, genere, qualitate' (an: 'tempore, re, generis qualitate?'). ⁹) Lex rescripti est quod praescribitur, continetur rescripto. Videtur autem imperatores id, quod antecessit, iam prius alicui rescriptisse, quod nunc allegant. Et recte Haenel. ad Herm. C. p. 70. hanc totam periodum rescripto assignat, quam Pugg. subscriptionem ante eam revocans, Icti esse putavit; sed is iudices, non iudicem commemoraturus erat. ⁷⁰) a. 295. ¹) Haec consultor vel alius possessor tractatus ad marginem c. 6. adscriptisse credendus est. similes adnotationes repertae sunt in Fr. Vat. velut §. 112.

VI. 1. 'Iuvante deo quid tractari debeat aduersus eum, qui se heredem dicit alicuius, aut ad se hereditatem personae cuiuslibet aestimat posse competere?'⁷² 2. Et dum agere forsitan tentauerit, primore in loco debet euidenter ostendere, se personam habere legitimam: et hoc dum ostenderit, ut iuris legumque dictat auctoritas, genus actionis edere debet, in quo manu sua subscribat, 'quo,'³ dato genere actionis, 'a coeptis'⁴ triduanis induciis 'quarto die'⁵ respondeat aduersarius suus, ut leges praecipiant, responsionibus saluis pulsato, quae de iure et legibus suffragantur; salua etiam actione calumniae, quia, dum calumniator, qui pulsatur, ostensus fuerit, qualis sit poena calumniae, legibus subter annexis ostenditur: sic tamen, ut ipse probet, quemadmodum sua interest, et ostendat, ad se uniuersa, quae repetit, pertinere. 3. Illud praecipue summa cum cautela obseruari oportet, ut, si aduersarius scripturam aliquam donationis ostenderit, et primore in loco fidem faciat scripturae; quam dum fecerit, in eadem 'munificentis'⁶ singulae quaeque res si scriptae fuerint, quae donantur, sicut leges iubent, ualefacta 'donatio: et'⁷ si eas, dum uixit, in bonis suis habuit, aut eius iuri uel dominio competeabant, aut si lite contestata de hac luce migrauerit. Quae uniuersa qualiter et quibus modis adstruere, 'defensare'⁸ uel aduersario diuinitatis auxilio resistere debeas, inferius 'continent'⁹ adscripta. 4. Et ne forte dicat aduersa pars, aliqua sibi principali rescripto aut praeceptione fuisse concessa, ad huius 'modi'⁸⁰ uersutiam potest pulsatus modis omnibus replicare, principem ea semper uelle concedere, quae legibus rationique conueniunt: quia causa,

⁷²) Vid. not. 41. Ceterum attende, hic actori, supra (5, 1) pulsato consulti.

³) i. e. ut.

⁴) acceptis edd. post induciis posito commate. ⁵) Non, ut puto, ex quo genus actionis editum, sed ex quo lis mota et persona legitima ostensa erat; inde enim triduum petitori dat Lex Rom. Burg. tit. XI. actioni edendae, ut non ita edens litem perdat; quod ius post Nov. Valentin. 78 (Lib. II. tit. XXXIV.) §. 14. usu vel constitutione uidetur introductum. Idem vero triduum inducias quoque praestabat reo, ut quarto demum die responderet. Alia probant Rudorf. Zeitschr. XIII. p. 55. Wieding. Libellproc. p. 453.

⁶) munificentia edd. Vid. Du Cange s. v. munificare. ⁷) Malim donatio ita, ⁸) defensore edd. ⁹) continentur edd. ⁸⁰) Par. 86. mali Par. 77. Pugg.

quae nullam de legibus sortitur firmitatem, in praeiudicium alterius a principe non potest sumere firmitatem; sicut idem inferius declaratur.

5. Petitio hereditatis, cuius defunctus litem non erat contestatus, ad heredem non transmittitur. ¹P(aullus) lib. I. sentent. tit. ⁸¹ si hereditas uel quid aliud petatur.

Qui petit hereditatem, ipse probare debet, ad se magis, quam ad eum, qui possidet, siue ex testamento, siue ab intestato, pertinere.

6. Idem eod. lib. sententiarum receptarum, eodem titulo si hereditas etc. ²

Eas res, quas quis iuris sui esse putat, petere potest: ita tamen, ut ipsi incumbat necessitas probandi, eas ad se pertinere.

7. Item eod. leges lib. et tit.: ³

In petitione hereditatis ea ueniunt, quae defunctus mortis tempore dereliquit, uel ea, quae post mortem ante aditam hereditatem ex ea quaesita sunt. Eod. lib. et tit. si hereditas uel quid aliud petatur. ⁴

8. Lib. II. sent. Paulli tit. ex empto et uendito: ⁵

Hereditibus debitoris aduersus creditorem, qui pignora uel fiducias distraxit, nulla actio datur, nisi a testatore inchoata ad eos transmissa sit.

9. Lib. III. Paul. sent. tit. de legatis: ⁶

Post diem legati cedentem actio, quae inchoata non est, ad heredem non transmittitur.

10. Item qualiter donatio fieri debeat, ex corpore Hermodeniani, tit. de donat. inter uir. et uxor.

⁷ Impp. Diocletianus et Maximianus AA. Septimio Sabiniano.

Cum de bonis tuis partem quidem tertiam penes te retinuisse, partem uero tertiam in eum, quem ⁸ in potestate

⁸¹) lib. I. sentent. tit. 6. *edd.* Non dubito, quin signum 6. in codice fuerit P. = Paulus, et ab editoribus demum pone tit. translatum sit. Locus exstat I. 13^b. §. 4. ²) I. 13^b. §. 6. ³)

Initio pro idem scripsi Item. Quod post tit. *edd.* addunt IV., natum uidetur ex sequenti in. Est I. 13^b. §. 7. ⁴) I. 13^b. §. 1.

⁵) II. 17. §. 12., ubi vid. not: ⁶) III. 6. §. 3. ⁷) Cf. L. 11. C. de donat. (8, 54). Haenel. ad Herm. C. p. 71. ⁸) Ex Iust. C.

'habes,⁸⁹ ac tertiam in emancipatum donationis titulo contulisse commemores, non est iuris incerti, in eum quidem, qui in sacris familiae tuae remanet, destinationem magis paternae uoluntatis factam, quam 'perfectam⁹⁰ donationem peruenisse: nec in emancipatum translatam, si generaliter eidem partem¹ tertiam bonorum donasti: quia generaliter bonorum portionem donare non posses,² cum singulae res nominari debeant, quae 'donationis causa mancipatione,³ uel in iure cessione transferuntur, et reliqua. Dat. prid. kalend. Maii, Heraclea, ipsis AA. coss.⁴

11. Idem eod. lib. et tit.:

Imp. Diocletian. et Maximian. AA. Cretiano Maximo. Nec uenditio donationis causa bonorum omnium ualet: sed rerum singularum nominatim donatio facta capit effectum etc. Dat. VIII. kal. Ianuar. Caesaribus coss.⁵

12. Item leges, legatum, si per codicillos dimissum fuerit, sine testamento ualere non posse, ex corpore Hermogeniani tit. de donat. inter uir. et uxor.:

'Idem⁶ AA. et CC. Aurelio Altino. Inter cetera et ad locum: Codicillis autem sine testamento legatum nec adimi, nec dari potest. Datum sub die VIII. kal. Ianuar. Nicomedia CC. coss.⁵

13. Item leges, qua poena calumniatores plectendi sint, ex corpore Hermogeniani tit. de calumniatorib.⁷

Imp. Diocletian. et Max. AA. Quintiano: Tibi magis, quam aduersario, qui per calumniam petit, contra quem supplicas, iudicio tutelae conuenit excipere actionem, ad quam respondere debes; quippe si per calumniam hoc eum facere confidis, remedio repromissionis initio postulatae, calumniae decimae partis eius, quod petit, tibi condemnari eum desiderare potes. PP. kal. Nouembr. AA. coss.⁸

tu in *edd.* ⁸⁹) *Ex I. C. 'habebas edd.* ⁹⁰) *Ex I. C. perpetuam edd.* ¹) *Ex Cuiacii ut vid. cj. idem pater Par. 77. al.*

²) *Cf. Plin. ep. 5, 1. §. 3. Fr. Vat. 287.* ³) donationes emancipatione *Par. 77. al., ubi e(manc.) factum uidetur ex c(ausa).*

⁴) *a. 293—304.* ⁵) *a. 294—302.* ⁶) *Ex Schult. cj. lisdem edd.* ⁷) *In Haenel. Herm. C. 'p. 70. Cf. Gat. 4, 175.* ⁸)

a. 293—304.

14. Item leges, qualiter petitor probare debeat, quod intendit, non ab aduersario instrui, ex corpore Hermogeniani tit. ad exhib.

⁹⁹ Imp. Dioclet. et Maximian. AA. Aurelio, Diogeni. Nimis graue est, quod petitis, urgeri ad exhibitionem partem aduersam eorum, per quos sibi negotium fiat. Unde intelligitis, quod intentionis uestrae¹⁰⁰ proprias afferre debeatis probationes, non aduersum se ab aduersariis adduci.¹ PP. kal. Maii AA. et CC. coss.²

15. Idem eodem corpore tit. ubi agi debeat: Imp. Diocletian. et Maximian. AA. Flauianae. Inter cetera et ad locum: Quaecunque ad te pertinentia detineri dicis ab his, quorum meministi, uel probaueris tibi deberi, praeses prouinciae restitui prouidebit. PP. VII. id. Ianuar. AA. coss.^{2*}

16. Idem eodem corpore tit. de instrum.: Imp. Diocletian. et Maximian. AA. Iulio Pancratio. Inter cetera et ad locum: Omissis itaque istiusmodi moris, si intentionem suam incipiat aduersarius tuus implere, praescriptionibus temporis uel alterius (*rei*) et tu causam magis tuam defende, habens securitatem uictoriae, si quod intendit aduersarius tuus, probationibus implere non possit. PP. DD. Diocletian. A. V. et Maximian. A. (IV.) coss.³

17. Item leges, quod scriptura, quae nullam de legibus habeat firmitatem, firmari a principe non debet, eodem corpore tit. de testament.:

Imp. Diocletian. et Maximian. AA. Aurelio Secundino, Optioni. Inter cetera et ad locum: Scriptura quae nec iure, nec legibus consistit, nec a nobis hanc confirmari conuenit; quippe cum beneficia (*nisi*) citra⁴ cuiusquam iniuriam petentibus decernere minime soleamus. PP. VII. kal. Nou. Martiopolis, CC. coss.⁵

18. Item leges, qualiter quod auctor⁶ habuit, hoc eius

⁹⁹) L. 7. C. de testib. (1, 20), variante inscriptione. ¹⁰⁰) Ex I. C. intentiones uestras Par. 77. intentioni uestrae Par. 86. ¹) Deesse videtur: postulare. ²) Aut AA. et aut ut in I. C. et CC. delendum.

^{2*)} a. 293—301. ³) a. 293. ⁴) Supplevi v. nisi, cuius nota excidit. Haenel ad Herm. C. p. 73. susp. beneficia circa. ⁵) a. 291—302. ⁶) actor edd.

heredi possit competere, ex corpore Hermogeniani tit. de successionibus:

Impp. Diocletian. et Maximian. AA. Aurelio Asterio. *Inter cetera et ad locum*: Si secundum edicti formam testamentum obsignatum extitit, bona, quae, cum moreretur 'auctor¹⁰⁷ tuus, eius fuerunt, solenniter petes, et reliq. PP. III. kal. April. Sirmio, CC. coss.⁵

19. Idem eodem corpore, titul. de pact. et transact.:

⁸Impp. Dioclet. et Maxim. AA. Eusebio. *Inter cetera et ad locum*: Manifesti atque euidentis iuris est, antequam cerneret uel pro herede gereret uel bonorum possessionem peteret defuncta, successionem eam non potuisse ad heredes suos transmittere. PP. X. kal. Mart. iisdem AA. coss.

20. Item leges, qua poena calumniatores plectendi sunt, (P.) lib. I. sentent. tit. de calumniator.:⁹

Calumniosus est, qui sciens prudensque per fraudem negotium alicui comparat.

21. Idem (eod.) 'lib. et tit.:¹¹⁰

'*Et in priuatis et in publicis iudiciis*¹ omnes calumniosi extra ordinem pro qualitate admissi plectendi sunt.

VII. 1. Quantum ad nos delatae pactionis textus² insinuat, potius contra bonos mores carthola ipsa litigii seminarium propagauit, quam *amicabili*³ deliberatione assurgentium iurgiorum scandala resecauit. Dignoscitur ita calliditas 'dictantis⁴ non habuisse prudentiam. 2. Dum igitur contra legum

¹⁰⁷ actor *Par.* 77. ⁸ *L. 7. C. de i. delib.* (6, 30). a. 293—304.

⁹ *I. 5. §. 1.* ¹¹⁰ lib. V. tit. *edd.* ¹ de priuat. et publ.

iudic. *edd. Correx. Schult. et Arndts. ad Paul. S. R. I. 5. §. 2.*

² *Litigantes pacto, ut ex sequentibus apparet, post rem a tribus iudicibus (vid. Praef.) iudicatam convenerant, ut de eadem re per duos religiosos viros arbitros constitutos iterum iudicaretur.*

³ quam tum utili *edd. De amicabile compositione vel transactione vid. ex. gr. L. 22. §. 1. C. de ss. eccl.* (1, 2). *L. 51. C. de episc. et cler.* (1, 3). *L. 15. §. 5. C. de legit. hered.* (6, 58). Error inde natus, quod am semel scriptum ic pro te = tunc vel tum sumptum est.

⁴ illam pactionis cartolam causidici vel *ICTi ex novo litigio lucrum captantis.*

iurisque ordinem ueniens iustam arbitrii ignorauit custodire mensuram, quae tanta duarum personarum dignitas potuit reperiri, aut quae intra regionem tanta fuit defectio iudicantium, ut nec triumvirale iudicium etiam de rebus iudicatis male paciscentium non 'temulentia,¹¹⁵ sed, quod 'uerius dici⁶ constat, 'facilitas⁷ eligeret? (de rebus enim iudicatis 'soli principi⁸ et contra iudices licuit iudicare) aut si ita conuenerat, ut iudicii uinculum solueretur?⁹ 3. Ergo pactio ipsa iudicii ordinem et constitutionem 'infirmat atque¹²⁰ discingit, quod tamen non paciscendo, sed donando fieri potuisset, secundum sententiam Pauli iuridici, cuius sententias sacratissimorum principum scita semper ualituras, 'ac diualis constitutio,¹ 'declarant.²

4. Pauli sentent. I. lib. (tit.) de pact.:³

Nec contra leges, nec contra bonos mores pacisci possumus.

5. Item eod. lib. et tit.:⁴

Pactum contra ius aut constitutiones aut S. C. interpositum nihil momenti habet.

6. Item ex corpore Pauli de pact. et conuentis:⁵

Post rem iudicatam pactum, nisi donationis causa interponatur, seruari non 'oportet.⁶

7. Intelligis memoratae pactionis constitutionem iuridici auctoris sententiis 'uacuum.⁷ Quid, inquam, ulterius requiren-

¹¹⁵) tam electio edd. Nota novam ex barbarorum moribus profectam sed iuri civili ignoratam rationem pacta conuenta impugnandi, de qua consultor cogitasse videtur. ⁶) Par. 86. uerius (om. dici) Par. 77. ⁷) Erga cauidicum haec persuadentem. ⁸) Ipsi vel, petentibus litigatoribus, per delegatos iudices, quorum tum maior numerus constitui solebat. Vid. Praef. ⁹) Edd. et uncinas, quas posuimus, et interrog. signum ignorant. ¹²⁰) Ex Puggaei cj. infirmat quae edd. ¹) i. e. perinde ac diualis constitutio (semper valet). Vid. Handii Tursell. I. p. 470. Quae potestas particulae ac non perpensa effecit, ut varie in hoc loco interpretando erraretur (Zeitschr. f. gesch. RW. XIII. p. 20. 63). Nec vero dixit diualem constitutionem, quia ipsae Constantini et Theodosii et Valentiniiani leges (L. 2. 3. Th. C. de resp. prud. 1, 3) hoc additamentum non continebant. Denique diualis ei est diuorum principum, quorum constitutiones in Codicibus continebantur. ²) declarat Par. 77. declarauit Par. 86. ³) I. 1. §. 4. ⁴) I. 1. §. 4^a. ⁵) I. 1. §. 5. ⁶) Ex Paul. epit. potest edd. ⁷) Malim uacuari.

dum? Dicit pars aduersa: 'Pacti sumus libero arbitrio, nullo cogentis imperio, 'sicut¹²⁸ bonis moribus 'consonat.⁹ Si certum, non contra 'ius esse aut¹³⁰ senatusconsulta, quae iudicata sunt prius, effectui contradantur: 'at¹ de his, quae alterationi superesse noscuntur, 'sit dignus² ac legalis numerus iudicum, qui cuncta 'latae sententiae moderatione³ discingat.⁴ 8. Certe si necesse est, rusticis improbisque moribus aliquid amplius satisfieri, ipsi duo, quos praefata carthola nominauit, sub praesentia electarum personarum, defensore quoque adhibito, appellentur, ut, si praesumunt aut putant iustum uel legale, audiant, quae partes iurgantium crediderint intimanda: et si ipsius cartholae, quae iam dignoscitur iuris formulis uacuata, modum aestimant se supplere, promant de agnitis 'legibus⁵ sententiam. 9. Tunc et ipsi sentient, 'quae⁶ sit temeritas iudicantis, ubi minor numerus post maiorem, 'praeterea et religiosorum, quos non summi pontificatus honor attollit,⁷ contra res iudicio terminatas praesumpserit ferre sententiam: ac, si destiterint, contestatio allegetur, illos aut differre, aut non praesumere, 'ut⁸ electionem impleant paciscentium. 10. Demum si quae in contentionem ueniunt, aut ampliori numero iudicum, aut summae potestatis sunt arbitrio decernenda.

VII^a. 1. Deinde uero 'minime⁹ fuerat necessarium, consultationem nostram tuis utilitatibus sciscitari,¹⁴⁰ si auus maternus nepoti aliqua contulisse noscatur, utrum in iure eius manere debeant, an matri, in possessione sua consorti persuasionibus lubricis, 'imputari,¹ pro eo fortasse, quod usu-

¹²⁸) tibi et *Par.* 77. sibi *Par.* 86. ⁹) constat *edd.* ¹³⁰) iussa et *edd.* *Scriptum fuerat:* i esse aut. ¹) et *edd.* ²) sit dignius *Par.* 77. si dignus *Par.* 86. ³) lata sententia moderata ratione *Par.* 77. *Pugg.* lata sententia moderatione *Par.* 86. ⁴) *Signa citandi nos addidimus.* ⁵) legis *edd.* ⁶) quid *edd.* ⁷) *Hoc significat: si saltem episcopi essent electi, tunc iudices sensu Nov. Valent. III. Lib. II. tit. 34 (Nov. 78.) pr. dici possent; cum simplices sint religiosi, nullo modo iudicandi partes suscipere possunt. De maiore numero iudicum post minorem iudicante cf. Concil. Antioch. c. 12. (Mansi II. 1313).* ⁸) aut *edd.* ⁹) quod minime *edd.* ¹⁴⁰) *Schulting. retento ab initio quod, conuiciebat sciscitaris.* ¹) i. e. tanquam inofficiose donata ex bonis avi,

fructuaria ¹ (*fuerit*)¹⁴² de proprietate filii constituta:³ ² cum⁴ si ⁵ filio eius⁵ proprium uel cuilibet extraneo aliquid ⁶ reliquit, ⁷ de eo ut⁶ domino de facultate sua testari non licuit;⁷ ⁸ cum-⁸ que⁸ etiamsi pater filii superesset, nec ad ipsum ab auo materno quod nepoti collatum fuerat, pertineret, ut etiam C. Th. declarat auctoritas. 2. Quod ⁹ tutamen⁹ superfluum penes electas magnificasque personas fieri iudicamus: sed necesse est, ut ignorantia rusticitatis uel tergiuersationis iniquitas directis semper ¹⁰ oblationibus¹⁵⁰ comprimatur. 3. Ex Theodosiani lib. ¹¹ IIX.¹ sub tit. de mat. bon. et mat. gen. (*et*) cretione sublata:

Impp. Honor. et Arcad. AA. Florentio praef. urbi. Ad locum: Quicquid auus, auia, proauus, proauia, nepoti, nepti, pronepti, pronepti cuiuslibet tituli largitate contulerint, id est, testamento, fideicommisso, legato, codicillo, donatione, uel etiam intestati successione, pater filio filiaeue integra illibataque custodiat. Dat. prid. id. Octobr. Mediolano, Olibrio et Probino coss.

4. Luce clarius constitit ¹² patefactum,² nec matri ¹³ usum³ obesse, ut de reliqua facultate ¹⁴ portionem⁴ debitam consequatur: et circa nepotem munus auaticum ¹⁵ perpetuam liberalitatem⁵ mansurum. Hoc et consultorum iura declarant, quae necessarium tractatui nostro non duximus adhiberi.

patris sui, ideoque in portionem legitimam vocanda. ¹⁴² Hoc ob similitudinem litterarum tuaria excidisse videtur. ³ sc. avi testamento, quo huius ususfr. metu inofficiosi querelae mentio facta erat. ⁴ ac edd. c siglum litterae a, inde duplicatae, adhaesit. ⁵ filiae edd. pro filio e. ⁶ reliquisset edd.; ad sensum fere correxi. ⁷ Hoc vult: consultatio mea primum ea de causa necessaria non fuit, quod si testamento avi ususfr. rerum nepoti donatarum matri datus dicitur, non potuit is de eo testari, cuius dominus esse desiderat. ⁸ Edd. ante cumque puncto distinxerunt. ⁹ tamen edd. *Sequentia iam non muto.* ¹⁵⁰ An: obiectionibus? vel obuiationibus? vel allegationibus? ¹ IX. edd.; sed est L. 7. Th. C. 8, 18. L. 2. I. C. de bon. mat. (6, 60). a. 395. ² Par. 86. patri factum Par. 77. ³ Malim usumfructum sc. in rebus nepoti donatis ab hoc eius persuasionibus concessum; vid. supr. §. 1. ⁴ possessionem edd., cum portionem pro siglo possessionem acceptum esset. Ceterum vid. not. 140. ⁵ perpetua liberalitate edd.

VIII. 1. 'Quod demum¹⁵⁶ sollicitudinis tuae cura tractavit, ut de effractoribus 'ex⁷ manifesto crimine comprehensis 'quum⁸ iudex debuit ferre sententiam, tractatus nostri pagina declaret, 'an⁹ maritus, quem iudicariae potestatis cingit auctoritas, de seruis, qui res uxorias manifesto crimine abstulisse conuicti sunt, peremptoriam debuerit ferre sententiam, quasi id obici possit, in propria causa (*quod*) quis iudicet stulte: huic lex diuorum principum, quae infra legitur, opponenda, maritum illa tantum negotia uxoris uelut extraneum 'actorem¹⁶⁰ prosecuturum, quae procuratio emissa 'praescripserit.¹ 2. Ex corpore Theodosiani:²

Imp. Theodosius et Arcadius et Honorius AA. Victori proconsuli Asiae. Procurator, licet maritus sit, id solum exequi debet, quod procuratio emissa praescripserit. Dat. V. kal. Iul. Theodosio A. III. et Abundantio coss.

3. Agnoscis maritum uelut extraneum causam uxoriā prosecutum.³ 4. 'Agnosce et⁴ iudicem de manifestis reis non potuisse tardare sententiam. 5. Item ex corpore Theodosiani lib. IX. tit. de accusationibus et inscription.:⁵

Imp. Arcadius et Honorius AA. Ne diuersorum criminum rei uel desidia iudicum, uel quadam 'lenitatis⁶ ambitione per prouincias detenti in 'carcere⁷ crudelius differantur, moneantur omnes iudices, productos e custodiis reos discussioni debitae subiicere et, quod leges suaserint, definire. Datum III. non. Aug. CP. Arcadio III. et Honorio coss.

6. Hoc etiam specialiter post hanc legem iudex sibi metuat inferendum, quod si dignam tardarit ex lege ferre sententiam, dum principum praecepta despexit, ipse legibus damnabitur. 7. 'Unde⁸ ex corpore Theodosiani sub titulo 'de diuersis rescriptis:⁹

¹⁵⁶) Adde dum *edd.* Addendum *Schult. cj.* At dudum *Roever. cj.* ⁷) et *edd.* ⁸) quam *edd.* ⁹) aut si *edd.*, *factum id, ut puto, ex añ.* *Potest tamen etiam fuisse:* declaretur, si. ¹⁶⁰) auctorem *edd.* ¹) *Ex Pugg. cj.* perscripserit *edd.* ²) *L. 4. Th. C. de cognit.* (2, 12). a. 393. ³) *Contra has hariolationes vid. Ulp. L. 10. D. de iurisdic.* (2, 1). ⁴) *Par. 86. agnoscis Par. 77. Pugg.* ⁵) *L. 18. Th. C. (9, 1). a. 396.* ⁶) *Ex Th. C. lenitatis edd.* ⁷) *Ex Th. C. carcerem edd.* ⁸) *Videtur legendum uide.* ⁹) *Omittit Par. 77. id est auctoritatibus addit*

Imp. Constantinus A. et Iulianus Caes. ad Taurum Pf. P. Ad locum: Multabuntur iudices, qui rescripta contempserint aut distulerint. Dat. III. non. Iul. Constantino A. VII. et Iuliano coss.

8. Intelligat nunc improbus accusator, cinctum iudicem et uxoria, uelut externa, debuisse negotia definire, et non licuisse, ut alienum reatum metueret, cui de manifestis reis non licuit tardare sententiam.

IX. 1. ¹⁷⁰ Ex corpore Hermogeniani: ¹

Imp. Valens et Valentinianus AA. ad Volusianum praefect. urbis. Post sententiam pacisci non licere, iuris ordine prae-cauetur. Unde cum supplicans, inique se 'oppressum,' ² et post sententiam sacri auditorii depactum esse commemoret, Volusiane parens carissime et amantissime, amota poena, quam pacto contra ius facto serenitas tua inesse praeuiderit, legum auxilio consulat supplicanti. Dat. IV. id Aug. Mediolani. ³

2. Iidem AA. Pompeio Fauonio. Hereditatem, quam tibi competere iure confirmas, negotii merito discusso, approbatis allegationibus, restitui efficiet legum fonte demanans, sententia iudicantis, remota uidelicet pactione, quam dolo patuerit elicitam. Dat. VIII. id. Februar. Alleg. non. kal. April. in basilica Thermarum Comm. ipsis AA. coss. ³

3. Iidem Aug. Mamertino Pf. P. Inter cet. et ad locum: Pacta quidem per uim et metum apud omnes satis constat cassata uiribus esse respuenda. Dat. XII. kal. April. ipsis AA. coss. ³

Par. 86. Vid. Haenel. ad L. 7. Th. C. 1, 2., quae est a. 356.

¹⁷⁰) Quae hic sequitur specierum legendarum farrago, finito tractatu, vel ab ipso eius auctore vel, quod uerisimilius, ab alio (nam et alia allegandi ratione utitur) supplendis maxime iis, quae de pactis c. 7. tradita erant, addita esse uidetur. ¹) De his septem constitutionibus, quae ex corpore Hermogeniani ci-tantur, vid. Haenel., ad Herm. C. p. 62. ad Th. C. p. 216. G. F. Puchta histor. iur. ed. 3. p. 656. I. Gothofr. eas in Th. C., sex priores tit. de pactis (2, 9), ultimam, de qua vid. Wenck. ad Th. C. p. 242., tit. ad SC. Claud. (4, 9) intulit, alias interdum lectiones sequens, quas unde petiuerit, ignoro. ²) Par. 86. oppressam Par. 77. Pugg. ³) a. 365., ipsis sc. Augustis primum coss.

4. Iidem AA. ad Valentinianum consularem Piceni. Non dubium est, eum a fide placiti recessisse, qui quae promiserat, implere 'noluit,¹⁷⁴ Valentiniane carissime. Proinde si aduersario supersedente cominus explicare ea, quae sponderat, fides placiti uacillat, familiares litterae, quas ad se missas dicit, supplici Exoperio non oberunt. Fines etiam, quos temeratos asseuerat, amota praescriptione temporis, hi, qui peruaserunt, ut ratio iuris est, redhibere cogantur. Alleg. IV. kal. Maii Flauia 'Fenestri⁵ in secretario, ipsis AA. coss.³

5. Iidem AA. Heliae Bauoniae. Lites trahi et sub quodam potentiae terrore infimos fatigari, iudiciorum 'spectat ad inuidiam.⁶ Unde si aduersarium tuum longe a filii tui successione positum haec in te, quae precibus texuisti, excogitasse constiterit, rector prouinciae hominis, qui nec paciscendi nec colloquendi de negotio substantiam habuit, impudentiam summoueatur, reddique faciat, quicquid claruerit usurpatum: nec impudentia uindictet, quod concedere leges et iura non possunt: maxime cum memores, 'nec^{6*} a prima pactione, quae substantiam non habebat, secunda conuentione discessum, 'sed etiam⁷ inaniter '(res)⁸ resedissee, quod non iam pactio, sed quaedam usurpationis non subsistentibus causis, immoderatio doceatur. Dat. III. kalend. Aug. Mediolani, ipsis AA. coss.³

6. Impp. Valens et Valentinianus AA. Ampeliae. Ea, quae heredes inter se transactione interposita composuerint, firma illibataque perseuerabunt. Et ideo secundum fidem instrumenti competens tibi portio a possessoribus cum fructibus restituetur per uirum clarissimum 'proconsulem⁹ Africae, amicum nostrum, fide gestorum diligenti examinatione comprobata. Dat. III. non. Iul. Sirmio, diuo Iouiano et Varron. coss.¹⁸⁰

7. Impp. Valentinian. et Valens AA. Felici consulari 'Macedoniae.¹ Inter cetera et ad locum: Si seruilibus

¹⁷⁴) *Par. 86. nolit Par. 77. Pugg.* ⁵) *Fenestri edd. Corr. Gothofr.*

⁶) *expectat inuidia edd. ad iudiciorum spectat inuidiam ed. Gothofr.*

^{6*)} *Fuerit ū m i. e. non modo.* ⁷) *et Gothofr.* ⁸) *Geminando restit.*

⁹) *Ita Gothofr. proconsularem edd.* ¹⁶⁰) *a. 364.* ¹) *Campaniae l.*

contuberniis sese mulieres quondam ingenuae subdiderint, et nunc contemneutes dominum minoris aetatis, seruitutis iugum conantur effugere, grauitas tua his, 'quae¹⁸² seruilem condicionem non statim in ipsis 'coniunctionum³ primordiis refugerunt,⁴ necessitatem subeundae seruitutis imponat. Dat. XIV. kalend. Aug. Mediolani, ipsis AA. coss.¹⁷³

8. Ex corpore Gregoriano:

⁵Imp. Antoninus A. Prisciano militi. Summa sententia comprehensa, quam, cessantibus curatoribus quondam tuis, iudex secutus iurisiurandi a te perlato religionem, in condemnationem deduxit, minui pacto non potuit: ac 'propterea⁶ sublata cautione transactionis, quae nullo iure interposita est, Septimius Varianus rem iudicatam exequatur. PP. kal. Iul. Laeto II. et Cereale coss.⁷

9. ⁸Imp. Dioclet. et Maximian. AA. Ulpiae Marcellinae. Si praeses prouinciae ignorantiam tuam fraudulenta transactione ac dolosis artibus generi tui circumscriptam esse cognouerit, si quidem Aquiliana stipulatio et acceptilatio insecuta non est, pactum callide scriptum, integris singulorum actionibus, amouebit. PP. III. non. Octobr. ipsis AA. coss.⁹

10. ¹⁹⁰Imp. Gordianus A. Cliniae Antoniae. Pacta, quae contra bonos mores interponuntur, iuris ratio non tuetur. PP. non. Octobr. ipso A. II. et Pompeiano coss.¹

11. ²Imp. Alexander Aurelio Dionysio. Cum posteaquam aduersarius matris tuae uictus esset, matrem tuam circumuenerit, ut pacisceretur, nullam se controuersiam de seruis moturam, id pactum mala fide factum irritum est. Et cum

Gothofr. in L. 5. Th. C. ad SC. Claud. (4, 9). ¹⁸² Ex Schulting. cf. qui edd. ³ Schulting. cf. coniunctionem edd. coniunctionis Gothofr. ⁴ paciscendo, ut liberae manerent (cf. not. ad Gai. 1, 94. Paul. S. R. 4, 10. §. 2.); unde iam apparet, quid attinuerit, hanc constitutionem hic subnectere. ⁵ L. 1. Gr. C. de transact. (1, 11) p. 5 Haen. Cf. L. 5. C. de in lit. iur. (5, 53). ⁶ Par. 86. praeterea Par. 77. Pugg. ⁷ a. 215. ⁸ L. 5. Gr. C. de transact. (1, 11) Haen. p. 6. ⁹ a. 293—304. ¹⁹⁰ Vid. Haen. Gr. C. p. 3. ¹ a. 241. ² L. 9. C. de pact. (2, 3). a. 228. Haen. Gr. C. p. 3.

ex ea conuentione cum matre tua agi coeperit, iudex eam liberabit; quia de re iudicata pacisci nemo potest. PP. prid. id. Sept. Alexandro A. cos.

12. Ex corpore Theodosiani:¹⁹³

Imp. Honorius et Theodosius AA. Iuliano proconsuli Africae. Et mulieribus et minoribus in iis, quae praetermiserint uel ignorauerint, innumeris auctoritatibus constat esse consultum. Dat. prid. non. Mart. Rauennae, Constantino cos.

13. Item eodem corpore:

⁴Imp. Constantinus A. ad Maximum praefect. urb. Inter cetera et ad locum: Pactiones eas ualere uolumus, si cum legibus consentiant, et reliqua. Dat. VI. non. Febr. Romae, Sabino et Rufino coss.⁵

14. Ex corpore Gregoriani:

⁶Imp. 'Valerian.⁷ et Gallienus AA. et Valeri(an)us Caesar Aurelio. Praeses prouinciae aestimabit, utrum de dubia lite transactio inter te et ciuitatis tuae ordinem facta sit, an de re iudicata: quia de re iudicata pacisci nemo potest. PP. III. kalend. Iun. Aemiliano et Basso coss.

15. 'Item⁸ ex corpore Gregoriani tit. de transact.:⁹

Imp. Gordianus A. Flauio Hercolano. Super iudicato non subsecuta appellatione frustra transigi, non est opinionis incertae. PP. XIV. kalend. Nou. Sabino et 'Venusto²⁰⁰ coss.

16. Item eodem corpore:¹

Imp. Alexander Donato militi. Si certa quantitas in 'condemnationem² 'iudicii³ deducta fuerit, pacisci exinde non posse, etc. PP. IX. kalend. Iun. Fusco II. et Dextro coss.

17. Item ex corpore Gregoriani:⁴

Qui contra arbitri sententiam petit, sola in eum poenae actio

¹⁹³) L. 3. Th. C. de int. rest. (2, 16). L. 9. I. C. de in int. rest. min. (2, 22). a. 414. ⁴) De hac const. cf. Wenck. ad Th. C. p. 110. Haenel ad Th. C. p. 214. ⁵) a. 316. ⁶) L. 3. Gr. C. eod. (1, 11) p. 6 Haen. Cf. L. 12. C. de transact. (2, 4). a. 259. ⁷) Ex I. C. Schult. Valentinian. edd. ⁸) Idem edd. ⁹) L. 3. Haen. p. 3. a. 240. ²⁰⁰) Veterano edd. ¹) Tit. de pact. Haen. p. 6. a. 225. ²) condemnatione edd. ³) Non arbitrii. ⁴) Tit. de pact. Haen. p. 4.

ex compromisso competit; non etiam 'exceptio²⁰⁵ pacti conuenti. Lib. I. tit. X.

18. Ex eodem libro et tit.:⁶

Impp. Diocletian. et Maximian. AA. Sergiae et Anagio. Inter cetera et ad locum: De dubia uero lite facta transactio rescindi non potest. PP. VIII. id. April. Caes. coss.

19. Item eodem corpore et titulo:⁷

Impp. Diocletian. et Maximian. AA. Aurelio Hermogeni militi. Pactum; quod contra iuris formam prouinciae rector factum animaduertit, id infirmare minime dubitabit. PP. XIV. kal. Nou. Caess. coss.

²⁰⁵) *Ex Schult. cj.* conceptio *edd.*

⁶) *Haen. ib. a.* 294—302.

⁷) *Haen. ib. a.* 294—302.

CYRILLVS. DOMNINVS. DEMOSTHENES.
 EVDOXIVS. PATRICIVS. AMBLICHVS.

Ex his prudentibus, quorum quaedam sententiae partim a iurisconsultis Iustiniano coaevis partim in Basilicorum scholiis commemorantur, quattuor medios, Dominum, Demosthenem, Eudoxium et Patricium, Iustiniano paullo antiquiores fuisse et in iuris schola, fortasse Berytensi (certo enim hoc affirmari non potest), Codices antiquiores ἀναγνώσασσι (fr. 7. 8.) i. e. lectionibus interpretatos esse, post Reizium in exc. XX. ad Theophilum p. 1241 seq. demonstravit Carolus Guil. Ern. Heimbachius libro de Basilic. orig. Lips. 1825. p. 66 seq. Errorem vero superiorum fere omnium, Eudoxio et Patricio etiam Herois nomen tribuentium, frater Caroli Gustavus Heimbachius, in his studiis pariter versatus, Anecd. I. p. 203. primus convicit, non nomen proprium id esse ostendens, sed epitheton quoddam, quo aut magna horum virorum auctoritas aut iam defunctos eos esse significaretur: utroque enim sensu appellationem τοῦ ἥρωος a scriptoribus usurpatam esse. Quod ut non nego, ita proprium tamen quid huic cognomento inesse, cum istius aevi prudentibus datur, existimo. Primum enim quod ad ipsam significationem attinet, utrumque eo comprehendi puto, et defunctum virum esse et summam eius apud posteros auctoritatem atque gloriam. Utrumque enim etiam complectitur epitheton iisdem viris datum, quo τὸ τοῦ ἥρωος tantum variari videtur, ὁ τῆς εὐκλεοῦς μνήμης (fr. 6.), ὁ τῆς περικφανοῦς μνήμης (fr. 13.) et 'inclytae recordationis', quo Iustinianus Patricium ornat Graecumque illud elogium Latine vertere videtur in const. Tanta circa §. 9. his verbis, quae primus C. Wittius (in Richter Krit. Jahrb. f. d. RW. I. p. 15.) recte scribere et intelligere docuit: 'vir ab antiqua stirpe legitima procedens (sc. Anatolius, unus ex XVI viris Digestis conficiendis), cum et pater eius Leontius et avus Eudoxius post Patricium inclytae recordationis quaestorium et antecessorem, et Leontium, virum gloriosissimum praefectorium, consularem atque patricium, filium eius, optimam sui memoriam in legibus reliquerunt.' Deinde animadverti, τοῦ ἥρωος cognomen

illo aevo iis tantum iuris interpretibus dari solitum, qui ante Iustinianum claruerant, nec tamen multo ante, quia antiquiores omnino negligebantur, sive propter aetatem, sive quod iuris studium brevi ante Iustinianum novas vires ceperat antecessoresque rursus quasi novi Papiniani ad summorum honorum fastigium evehi coeperant. Qui enim sub Iustiniano vel post fuerunt, licet celeberrimi, velut Dorotheus, Theophilus, Thalelaeus, alii, post mortem saepissime quidem *ὁ μακαρίται* (loca congescit Gust. Heimb. l. c. p. 204.), quo nomine antiquior semel tantum (Patricius fr. 25.) insignitur, nunquam vero *ἥρως* appellantur. Causam vero huius quasi iubaris, quo antiquiorum antecessorum memoria coruscabat, in hoc positam fuisse puto, quod illi adhuc stante antiquo totius orbis imperio, integrisque adhuc atque illibatis fontibus iuris Romani maiore cum libertate atque auctoritate (cf. fr. 1.) ius tradiderant. Nam iidem *ὁ παλαιότεροι διδάσκαλοι* (fr. 9.) etiam *ὁ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλος* (fr. 12.), *ὁ κοινὸς τῆς οἰκουμένης* vel simpliciter *ὁ κοινὸς διδάσκαλος* (fr. 1. 14.) appellantur, quod pariter de doctoribus Iustiniano coaevis vel inferioribus nunquam legi. — Quod ad singulorum aetatem attinet, ex verbis const. laudatae apparere videtur, Patricium et Eudoxium inter se fere aequales Iustinianum duabus paene aetatibus praecessisse, Patriciumque ut gloria superiorem, ita aetate paullo inferiorem Eudoxio fuisse. Comparat enim imperator Eudoxium, Anatolii avum cum Patricio, Leontium, Anatolii patrem, cum Leontio Patricii filio: et uterque quidem avus et uterque pater tunc iam defuncti fuisse videntur; alterum vero Leontium Patricii filium inter Xviros Codicis componendi paucis annis ante invenimus in const. de novo codice faciendo. His convenit, quod Thalelaeus Iustiniani aequalis Patricium *τὸν μακαρίτην* appellat, tanquam sua demum memoria defunctum. Domninum et Demosthenem rursus paullo antiquiores fuisse, inde concludimus, quod et multo rarior eorum mentio est, et uterque ante Eudoxium commemorantur (fr. 3.), et Demosthenis sententia a Patricio affertur (fr. 4.). Sane Domninum Theodorus, quem Tiberii II. tempora attigisse constat, praeceptorem suum vocat (fr. 4.); verum eo sensu, ut arbitror, quo Gaius ‘nostros praeceptores’, vel (quae sententia Zachariaei est Anecd. p. XLVIII.) quasi ex libris eius didicerit. Neque igitur quidquam prohibet, ut Domninum, ad quem Zenonis epistola testantibus Basilicis 56, 6. c. 7., cui respondet restituta L. 7. C. de fide et iure hastae (10, 3), circa a. 487. data est, pro nostro Domnino habeamus. — Cyrillum, *τὸν ἥρῶα* (fr. 1.), quem plerique cum posteriore Cyrillo, Digestorum sub Iustiniano interprete, confundunt, auctore C. E. Zachariaeo hist. iur. Graeco-Rom. p. 21. primo loco

posui; eius enim ipse Patricius (fr. 1.) commentarium 'definitionum', Latino igitur, ut videtur, sermone scriptum, laudat, quo sub titulo de pactis omnia pacta, quae contra legem fierent, enumeraverit; additque ibi is, qui Patricium refert, Theodorus, ut puto, Codicis et Digestorum sub Iustiniano et Tiberio altero interprete, Cyrillum hoc facere potuisse, nondum Digestis compositis, in quibus nunc haec pacta dispersa sint. Ceterum ea tantum, quae Cyrillo addito insignis laudis elogio et ab interpretibus posteriori Cyrillo coaevis tribuuntur, ad hunc antiquiorem Cyrillum referenda sunt. — Amblichum, quemadmodum pro Iamblichō dicebant, in fronte omissa (ut etiam in αὐτῷ pro ἰαύῳ), ceteris adieci, quia item ὁ ἥρως et a Stephano quidem Iustiniani aequali dicitur fr. 29. Quid et quando scripserit et qua lingua, ex uno hoc loco, quo commemoratur, conici non potest. Codicum antiquiorum interpretes Latina lingua usos esse, levis quaedam suspicio ex fr. 29. duci potest. Ceterum in disponendis fragmentis temporis ordinem secutus sum. Cyrilli mentio est in fr. 1. 2. Domnini et Demosthenis in fr. 3—6. Eudoxii in fr. 3. 6—11. Patricii in fr. 1. 3—6. 8. 9. 12—28. Amblichi in fr. 29. Gregorianum vel Hermogenianum Codicem spectant hoc fere titulorum ordine fr. 1. 12. 6. 13. 7. 8. 9. 3. 5. 23. 24. 16. 20. 21. 10. 18. 15. 22. 26. 11. 27. 28. Theodosianum fr. 14. 16. 19. 25. 4.

1. Ταύτην τὴν διάταξιν¹ ὑπομνηματίζων ὁ ἥρως Πατρικίος *Hanc constitutionem interpretans inclytus Patricius, audax esse ait,* τολμηρὸν ἐφη εἶναι τὸ ἐξαριθμῆσαι καὶ καταλέξει, ποῖά ἐστι *enumerare et referre,* τὰ κόντρα λέγεμ ἦτοι ἐναντία *quae sint contra legem* νόμου γενόμενα πάντα, ὡς τὸν *facta pacta, ut inclytus et* ἥρῳα καὶ κοινὸν τῆς οἰκουμένης *communis orbis terrarum* διδάσκαλον Κύριλλον τελείως καὶ *magister Cyrillus plene et* ἀνελλιπῶς τὰ περὶ τούτων συνα- *nullo omisso huc pertinen-* γαρόντα ἐν τῷ ὑπομνήματι τῶν *tia in commentario defini-* δεφινίτων αὐτοῦ. τὸν γὰρ δὲ *tionum congesserit. Titu-* πάντας τίτλων ὑπομνηματίζων τε- *lum enim de pactis com-*

¹) L. 6. C. de pactis (2, 3) Antonini ex a. 214., quae nunc in Greg. vel Herm. C. desideratur.

λεῖως καὶ ἀνελλιπῶς καὶ ὥς αὐ-
τῷ μόνῳ δυνατὸν ἦν, συνήγαγεν
τὰ περὶ τούτων· νῦν δὲ διέσπαρ-
ται ἐν πᾶσι τοῖς διγ. — Schol.
Basil. 11, 1. c. 67. T. I. p. 646.
Heimb.

2. ² Οὐ μὴ γένοιτο· κακῶς
ἐκανονίσθη. ἄλλο πάκτον καὶ
ἄλλο διάλυσις. τὸ γὰρ πάκτον
ὁμολογημένου χρέους ἐστὶν ἀπαλ-
τησις, ἡ δὲ διάλυσις ἀμφιβαλλο-
μένου χρέους τομή. τὰ μὲν οὖν
ὁμολογημένως ὀφειλόμενα διὰ
τοῦτο δύναται καὶ ὁ μὴ δεσπότης,
ἀλλὰ μόνον κύριος τοῦ διοικεῖν
τὰ ἄλλότρια τῷδε δεβίτορι συγ-
χωρεῖν, ἐπειδὴ δύναται ὡς διοι-
κητὴς ἀπαιτεῖσθαι δίκας ἢ προ-
δούς ἢ ῥαθυμῆσας ἀδικήσας,
πλὴν εἰ μὴ ἄρα δι' ἀντιδώρων
ᾤφέλησε τὸν πρωτότυπον. τὸ
δὲ ἐπὶ τοῖς ἀμφιβόλοις διαλύ-
εσθαι μόνου τοῦ δεσπότητος ἐστὶ,
τοῦ ἔχοντος τελείαν αὐθεντίαν,
οὐκ ἐτι δὲ καὶ προκουράτωρος.
ἐγκαλούμενος γὰρ ὁ προκουρά-
τωρ ἐνταῦθα δύναται λέγειν,
ὅτι πάντως γὰρ τί ποτέ σοι ἔχρε-
ώσται;³ χάριτα μέντοι ὀφείλεις
μοι ὁμολογεῖν, ὅτι δι' ἐμοῦ καὶ
μέρος ἔλαβες, ὃν λέγεις ὀφεί-
λεσθαι. οὔτε γὰρ ἐδείχθη, ὅτι
ποτέ σοι ἐποφείλεται. οὕτως
οὖν οὐ δεῖ κανονίζειν ἀπὸ τοῦ

mentans plene et nullo
omisso et ul ipse solus fa-
cere id poterat, huc per-
tinentia concessit. nunc
vero in totis Digestis dis-
persa sunt.

Minime: male definiisti.
Aliud est pactum, aliud
transactio. Pactum enim
est debiti non controversi
remissio, transactio autem
debiti dubii decisio. Debila
igitur confessa ideo et qui
non dominus est, sed tan-
tum rerum alienarum ad-
ministratores, debitori re-
mittere potest, quia tan-
quam administrator con-
veniri potest, si vel causam
prodiderit, vel negligentia
domino nocuerit, nisi for-
te domino remuneratione
profuerit. De rebus dubiis
autem transigere solius
domini est, qui plenam ha-
bet potestatem, nec vero
procuratoris. procurator
enim appellatus tum dice-
re potest: numquid omni-
no tibi debebat? gratiam
igitur mihi habere debes,
quod per me vel partem
acceperis eorum, quae
deberi dicis; neque enim

³ Quaeritur de componenda L. 12. D. de pact. (2, 14) cum L. 60.
D. de procur. (3, 3). ² Signum interrogandi posui; edd.
habent punctum contra sensum.

πάκτου τὴν διάλυσιν. οὕτω καὶ Κύριλλος ὁ ἥρως⁴ φησὶν. — Stephanus in Schol. Basil. 11, 1. c. 12. = Ulp. L. 12. D. de pact. (2, 14). T. I. p. 583. Heimb.

3. Ταύτην τὴν διάταξιν⁵ Δομνίνος μὲν καὶ Δημοσθένης καὶ Εὐδόξιος οἱ πανάριστοι ἐπὶ πολιτικῆς δίκης⁶ ἐνόουν, ἐπειδὴ τὸ παλαιὸν ἡ διάταξις αὕτη ἔλεγε· Μηδὲ τιμὰς δύνασθαι πράττειν τὸν ὑπὸ κατηγορίαν ἐγκληματικὴν γενόμενον. Ὁ δὲ ἥρως Πατρίκιος καὶ ἐπὶ τῆς οἰασδῆποτε δίκης ἐδέχετο τὸ νόμιμον, καὶ μᾶλλον τὴν αὐτοῦ γνώμην ἐδέξαντο οἱ περιφανεῖς κωδικευταί, ἐξ ὧν περιεῖλον τῆς διατάξεως τὴν τῆς τιμῆς μνήμην.⁷ — Interpr. ad L. 6. C. de procur. (2, 13) ed. a Ruhnken. in Meermannii thes. iur. civ. et can. T. V. p. 56. Basil. 8, 2. c. 79. T. I. p. 403. Heimb.

4. Ἡ πρὸς ἀνιόντας ἢ κατιόντας ἢ οἰονσδῆποτε συγγενεῖς γενομένη δωρεὰ ἀναλαμβάνεσθω καὶ ἐπὶ πράξεως ὑπομνημάτων, δηλονότι δωρεαστικοῦ μὴ ὑπόντος, ἢ ἐὰν τὸ ὠρισμένον ποσὸν ὑπερβαίῃ ἢ δωρεά. οὕτως γὰρ καὶ Πατρίκιος ὁ μόνος⁸ διδάσκαλος ἐξηγήσατο

certum erat, tibi aliquid deberi. Sic igitur ex pacto transactionem definiri non oportet. Sic et inclutus Cyrillus ait.

Hanc constitutionem Domninus et Demosthenes et Eudoxius viri excellentissimi de civili causa acceperunt, quia olim in hac constitutione legebatur: 'Reum criminis constitutum neque honoribus fungi posse.' Sed inclutus Patricius eam de quacunque causa accepit, cuius etiam sententiam sequi maluerunt illustres Codicis architecti, qui ideo honorum mentionem ex hac constitutione sustulerunt.

Donatio etiam parentibus vel liberis vel quibuscunque cognatis facta actis excipitur, scilicet si donationis instrumentum non sit, vel si legitimum quantitatem donatio excedat. Sic enim et

⁴) Eodem, ut puto, definitionum libro sub tit. de pactis. ⁵) L. 6. C. de procur. (2, 13). Alexandri a. 224., quae nunc in Greg. et Herm. C. desideratur.

⁶) In qua quasi honore aliquo fungi videbatur procurator; accusatoris enim munus tum parum honorificum erat.

⁷) Quanquam ipsum ius retentum est. L. 7. D. de mun. et hon. (50, 4). L. 17. §. 12. D. ad munc. (50, 1).

⁸) ὁ κοινός cj. Zachariaei Anecd. p. XLVIII.; ὁ ἐμὸς cj.

τὴν παροῦσαν διάταξιν. καὶ μὴ νοήσης⁹ αὐτὴν ἀδιαστίκτως, ἐπεὶ καὶ ἡ κέ. διάταξις τοῦ παρόντος τιτ. φησὶν ἀδιορίστως, πάντα δωρούμενον καὶ πράξεις ὀφείλειν ποιῆσαι, ἀλλὰ δηλονότι ἐὰν ὑπερβαίῃ τὸ ὀρισμένον ποσὸν τὸ δοθέν. ἐπεὶ καὶ ἐκ τούτου συνάγεται, ὅτι πᾶσα δωρεὰ γενομένη δέεται καὶ πράξεως, ὅπερ ἄτοπον. ἀνάγνωθι γὰρ τὴν λδ'. καὶ λς'. διάταξιν τοῦ παρόντος τιτ. πλήν ἰστέον, ὅτι Δομνῖνος ὁ πολυμαθής, ὁ ἐμὸς διδάσκαλος δέχεται τὸ ῥητὸν τῆς προκειμένης διατάξεως ἀδιαστίκτως, καὶ φησιν, ὅτι καὶ συμβόλαιον προβῇ, καὶ μὴ ὑπερβῇ ἢ δωρεὰ τὸ εἰρημένον τοῖς νόμοις ποσὸν, χρεῖα πάντως καὶ πράξεως ὑπομνημάτων ἐπὶ τῆς πρὸς συγγενεῖς γενομένης δωρεάς,¹⁰ καὶ ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπὶ τῶν εἰρημένων προσώπων διαφορά πρὸς τοὺς ἐξωτικούς· ἐπεὶ ποῖα ἦν χρεῖα, τὴν διάταξιν τοῦτο νομοθετεῖν; καὶ οἶμαι, αὐτὸς μᾶλλον καλῶς ἐδόξασε. — Theodori Schol. ad L. 27. C. de donat. (8, 54).¹ Basil. 47. 1. c. 60. T. IV. p. 585. Heimb.

Patricius unus magister hanc constitutionem exposuit. Neque eam accipias sine distinctione, quoniam etiam const. 25. huius tit. indistincte ait, quemlibet donatorem acta debere conficere, scilicet si quod datum est, legitimam quantitatem excedat. Alioquin ex eo sequeretur, omnem donationem etiam actorum confessione indigere, quod absurdum est. Lege enim const. 34. et 36. huius tit. Plane sciendum est, Dominum eruditum praeceptorem meum indistincte textum huius constitutionis accipere et dicere, licet instrumentum factum sit, et donatio modum legibus dictum non excesserit, omnino tamen actorum confectioe opus esse etiam in donatione in cognatos collata et hoc interesse inter dictas personas et extraneos: alioquin quid necesse erit, constitutionem hoc sancire? Et pato eum rectius docuisse.

Heimb. Sed vid. Jacobs. add. anim. in Athen. p. 131. ⁹ Ex Heimb. cj. νομίσης edd. ¹⁰ Ex Heimb. cj. ἔπειτα δὲ π. σ. γενομένη δωρεὰ edd. ¹ = L. 5. Th. C. de donat. (8, 12)

5. plenam potestatem agendi]
 Τοῦτο χωρίον ὡς περὶ γενικοῦ
 προκουράτωρος ὁ ἥρωας Πατρίκιος
 ἐνόησεν, ἀναγαγὼν καὶ Δημοσθέ-
 νην οὕτως αὐτὸ νενουηκότα. Ἐγὼ
 δὲ οὐ νομίζω τοῦτο ἐμφαίνεσθαι
 διὰ τῶν τῆς διατάξεως λέξεων κτλ.
 — Thalelaei Schol. ad L. 10. C. de
 procur. (2, 13)¹² in Meerm. thes.
 T. V. p. 60. Basil. 8, 2. c. 34. Heimh.
 T. I. p. 405.

6. . . Ὁμολογουμένως δὲ ἐπὶ
 πασῶν τῶν βόνα φίδε χώρα τῷ
 νομίμῳ τῆς διατάξεως.³ οὕτως
 γὰρ καὶ ὁ ἥρωας Πατρίκιος παρέ-
 δωκεν καὶ ὁ ἥρωας Εὐδόξιος. δοκεῖ⁴
 Δημοσθένει τῷ τῆς εὐκλειδὸς
 μνήμης λέγοντι, ἐπὶ μόνῃς τῆς
 νεγοτιόρουμ γεστόρουμ χώραν
 ἔχειν τοῦτο τὸ νόμιμον· ἀλλὰ καὶ
 τὰ⁵ ζητὰ τῆς διατάξεως ἐπὶ ὅλων
 τῶν βόνα φίδε τὸ εἰρημένον ἐπὶ
 τῆς διατάξεως ταύτης κρατεῖν.—
 Schol. Basil. 11, 2. c. 20. T. I. p.
 692. Heimh.

7. . . Ταύτην τὴν διάταξιν⁶
 ὑμνηματίζων ὁ ἥρωας Εὐδόξιος
 ἀνήγαγεν ἀνάγνωσμα τοιοῦτον·
 ἐὰν γὰρ, φησὶν, γένηται παρὰ τὸ
 νόμιμον τοῦτο διάλυσις περὶ τῶν
 ἀλιμένων τοῦ μέλλοντος χρόνου
 δόλχα τοῦ ἀρχοντος τῆς ἐπαρχίας,

*Hunc locum tanquam
 de generali procuratore
 (loquentem) inclytus Pa-
 tricius cepit, laudans
 etiam Demosthenem, qui
 ita id ceperit. Ego vero
 non puto, id constitutio-
 nis verbis significari etc.*

*Certo in omnibus bonae
 fidei iudiciis locus est iuri
 constitutionis. Sic enim et
 inclytus Patricius et in-
 clytus Eudoxius tradide-
 runt. Demostheni clarae
 memoriae in sola nego-
 tiorum gestorum actione
 locus esse constitutioni
 videtur: verum textus
 constitutionis in omnibus
 bonae fidei iudiciis hoc
 valere dicit.*

*Hanc constitutionem
 explicans inclytus Eudo-
 xius talem lectionem sub-
 iecit: Nam si, inquit, con-
 tra hanc legem transactio
 de alimentis futuri tempo-
 ris sine praeside provin-*

Constantini a. 333. data.

¹² Alexandri ex a. 228., quae in Greg. et Herm. C. nunc non exstat. ³) = L. 3. C. de transact. (2, 4) Alexandri data a. 221. in Greg. C. non superstes.

⁴) Malim ἄλλο δοκεῖ.

⁵) Lege κατὰ τὰ κατὰ τὰ pro καὶ τὰ et in fine κρατεῖ. ⁶) = L. 8. C. de transact. (2, 4) Gordiani datu a. 239. In Greg. C. iam non exstat.

ἐπειδὴ ἡ διαλύσις οὐκ ἔρρωται, ciae facta sit, quia trans-
 δεπευτεύεται τὸ ὑπὲρ ταύτης τῆς actio non valet, id, quod
 διαλύσεως καταβεβλημένον. — eius nomine solutum est,
 Theodorus in Schol. Basil. 11, 2. repetitur.
 c. 25. T. I. p. 696. Heimb.

8. . . . καὶ μὴν ἡ μοιχεία οὐ δι' Atqui adulterium neque
 αἵματος οὐδὲ κεφαλικὴν ἔχει τὴν sanguinis poenam neque
 τιμωρίαν, ὥς πανταχοῦ μεμα- capitale irrogat, ut ubi-
 θήκαμεν· ἀλλ' εἰς τὸ ἥμισυ que didicimus: sed adul-
 μόνον δημεύεται ὁ σεμνὸς μοιχός. teri honestioris condicio-
 πῶς οὖν καί μετὰ τῶν δι' αἵματος nis bona pro dimidia parte
 ἐχόντων τὴν καταδίκην ὑπέξεϊλε publicantur. Quomodo igitur,
 τὴν μοιχείαν ἢ διάταξις αὕτη; etiam inter crimina,
 μάθε, κατὰ τοὺς παλαιοὺς νομι- quae sanguinis condem-
 κούς καὶ τὰς ἐν τῷ Ἑρμογενιανῶ nationem habent, haec
 καὶ Γρηγοριανῶ διατάξεις¹⁷ καλῶς constitutio adulterium ex-
 λέγεις. ἀλλὰ σήμερον ἀπὸ διατά- cepit? Disce, secundum
 ξεως Κωνσταντίνου ἀνενηνεγμέ- veteres iurisconsultos et
 νης ἐν τῷ θ'. βιβλίῳ τούτου τοῦ constitutiones in Codice
 κώδικος τίτλῳ θ'. διατάξει λ'. Hermogeniano et Grego-
 κεφαλικὴ ἐστὶ. ἐν τῇ ι. διατ. τοῦ riano recte dicis. Sed
 τιτ. ἀρέσκει, τὸν μοιχὸν gladio hodie ex const. Constan-
 feriri ἤγουν ξίφει ὑποκείσθαι, tini lib. 9. huius Codicis tit.
 ὥστε οὖν οὐ μόνον κεφαλικόν 9. const. 30. reposita adul-
 ἐστὶν τὸ τῆς μοιχείας ἔγκλημα, terium capitale est. In
 ἀλλὰ καὶ δι' αἵματος ἔχει τὴν τι- const. 10. hui. tit. placet,
 μωρίαν· καὶ ὁμως περὶ αὐτοῦ adulterum gladio feriri.
 πακτεύειν ἢ διαλύεσθαι οὐκ ἔξε- Itaque adulterii crimen
 σιν. σημειῶσαι δὲ, ὅτι ἡ διάτα- non solum capitale est,
 ξις αὕτη τὴν τοῦ ἥρωος Πατρι- verum etiam sanguinis
 κλου ἔρμηνειαν ἐδέξατο. καὶ γὰρ poenam irrogat: tamen de
 ὁ ἥρωος Εὐδόξιος ἔλεγεν, ὅτι ἐπὶ eo pacisci vel transigere
 μὲν πάντων τῶν κεφαλικῶν, καὶ non licet. Nota, hanc con-
 εἰς δεπορτατζίωνα ἤγουν ἐξορίαν, stitutionem inclyti Patricii
 καὶ εἰς μέταλλον ἔχωσι τὴν τιμω- interpretationem admis-
 ρίαν, ἔξεστι διαλύεσθαι. ὁ δὲ se. Etenim inclytus Eudo-

¹⁷) Male hic interpungunt edd.

ἤρως Πατρικίος ἐπὶ ἀναγνωσμάτων ἰδικῶν ἔλεγεν, ὅτι ἐπὶ μὲν τῶν δι' αἵματος πουβλικῶν ἐξεῖναι διάλυεσθαι. αὕτη οὖν ἡ διάταξις τῶν δι' αἵματος ἔχόντων τὴν καταδίκην προφανῶς ἐδέξατο καὶ ἐβεβαίωσε τὴν τοῦ Πατρικίου παράδοσιν. ἰδικῶν εἶπε πρὸς ἀντιδιαστολήν τῶν γενικῶν, ἀφ' ὧν ὁ Εὐδόξιος ὥρμητο. εἰσὶ δὲ τὰ ἰδικὰ τῶν γενικῶν ἐπικρατέστερα. καὶ ἀνάγνωθι πρῶτον κεφάλ. τοῦ κα'. τίτ. τοῦ μη'. βιβ. τῶν διγ. βουθεῖον τῷ ἥρῳ Πατρικίῳ. — Theodori Schol. ad Basil. 11, 2. c. 35. ¹⁸ T. I. p. 704. Heimb.

xius dicebat, de omnibus criminibus capitalibus, siue deportationis, id est exilii, siue metalli poenam ingerant, transigere licere. Inclytus Patricius vero in recitationibus suis dicebat, de publicis criminibus poenam sanguinis irrogantibus transigere licere. Haec igitur constitutio manifeste condemnationem eorum, quae sanguinis discrimen habent, recepit et Patricii sententiam firmavit. Specialium dixit ad differentiam generalium, a quibus Eudoxius exorsus erat. Specialia autem sunt generalibus potiora. Et lege cap. 1. tit. 21. lib. 48. Dig., inclytum Patricium adiuvans.

9. Ἐρώτησις. Οὐκ οἶδα, πῶς νοήσω τὴν διάταξιν ταύτην.⁹ τότε γὰρ ἡ αὐξήσις τῆς τιμωρίας φυλάττει τὴν ἐπιτιμίαν, ὅτε, εἰ δ' ἂν ἡ τετυπωμένη καταδίκη ἐξηνέχθη, ἐμελλεν ἀτιμοῦσθαι ὁ κρινόμενος· νῦν δὲ οὐδὲ εἰ ἐδιπλασιάσθῃ μόνον ὁ τῆς ἐξορίας χρόνος, ἐμελλεν ἀτιμωθῆναι. Αὐσίς.

Interrogatio. Nescio quomodo hanc constitutionem intelligam. Tunc enim augmentum poenae famam conservat, cum si condemnatio statuta illata esset, iudicatus infamari deberet; nunc autem si exilii tempus tantum du-

¹⁸) Cui respondet L. 18. C. de transact. (2, 4) Diocl. et Maxim. ex a. 293., quae nunc in Greg. vel Herm. C. desideratur. ⁹) = L. 4. C. ex quib. caus. infam. (2, 12) Severi et Antonini ex a. 198., de qua vid. Glück. Pand. T. V. p. 156. Cramer. dispunct. iur. civ. c. 1. p. 10. In Greg. et Herm. C. nunc non exstat.

Μάθε ἀληθῶς, ὅτι ὁ θεματισμὸς τῆς διατάξεως, ὃν ὑπεθέμην, οὐ συνέστηκε, εἰ καὶ Εὐδοξίῳ τῷ ἡρώι, καὶ τοῖς ἄλλοις παλαιότεροις διδασκάλοις ταῦτα εἶρηται. ἀλλὰ διὰ τοῦτο αὐτῷ κατηκολούθησα, ἵνα αὐτοῦ τὸ ἀπίθανον διελέγξω. διελέγξω δὲ οὐκ ἐκ τῶν οἰκείων μου πόνων, ἀλλ' ἐκ τῶν τοῦ ἡρώος Πατρικίου. αὐτὸς γὰρ μόνος ἀληθῶς ἐπέστησε τῷ θέματι ταύτης τῆς διατάξεως, καὶ χορὴ κατὰ τὴν ἐκείνου παραδόσιν ἡμᾶς θεματίσαι, ὅτι οὗτος ὁ Πέτρος τῇ Ἰνιουριάρου ἐνήχθη τὴν ἀρχήν, καὶ ἀντὶ τῆς εἰς τὰ χρήματα καταδίκης ἐξωρίσθη πρὸς ἐνιαυτόν· ἔτα οὐκ ἐπέσθη τῇ ἀποφάσει τῆς ἐξορίας· καὶ τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς αὐτὸς ἐξ αὐθεντίας εἰς πενταετὴ χρόνον αὐτὸν ἐξώρισεν, καὶ ἐπήγαγεν, αὐτὸν μὴ ἡτιμῶσθαι, οὐ διὰ τὸ βάρος τῆς τιμωρίας τῆς ἐξ αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἐπενεχθείσης, ἀλλὰ διὰ τὸ βάρος τῆς πρώτης καταδίκης, ὅτε ὑπὸ τῷ ἄρχοντι κρινόμενος ὡς ὑβριστῆς ἀντιχρημάτων εἰς ἐξορίαν κατεδικάσθη. οὕτως οὖν ἔχων ὁ θεματισμὸς τῆς διατάξεως, κατ' οὐδὲν ἔπταισται. ἐὰν γὰρ ἐν τῇ πενταετίᾳ νοήσωμεν τὸ βεβαρηθῆαι αὐτόν, οὐδὲ ὅλως ἡ διάταξις ἴσταιται, καὶ σωθείσαν οἱ κύποι τοῦ μνημονευθέντος περιφανοῦς ἀνδρός, εἰς ἀπέραντον τὴν οἰκείαν διδασκαλίαν χαριζόμενοι ἐν αὐτῷ τῷ πονήματι.

plicatum fuerit, notari infamia non deberet. Solutio. Revera scias, non esse eam speciem constitutionis, quam posui, quamvis ab Eudoxio inclyto et aliis antiquioribus magistris haec dicta fuerint. Sed ideo illum secutus sum, ut improbabilem eius opinionem refellam: refellam autem non ex meis propriis laboribus, sed ex inclyti Patricii. Is enim solus vere huius constitutionis speciem animadvertit, et secundum eius traditionem nos fingere debemus, hunc Petrum iniuriarum actione ab initio conventum et vice pecuniariae condemnationis in annum relegatum fuisse: deinde sententiae relegationis non obtemperasse: quod cum imperator rescivisset, ipse ex auctoritate sua in quinquennium tempus eum relegavit et subiecit, eum non esse infamatum non propter severitatem poenae ab ipso principe ei inflictae, sed propter severitatem prioris condemnationis, cum a magistratu iudicatus iniuriarum nomine loco pecuniariae poenae adre-

κακείνος²⁰ εἶπεν, ὅτι ἡνίκα δι-
πλασιαζόμενος ὁ χρόνος τῆς ἐξο-
ρίας ὑπερβαίνει τὰ δέκα ἔτη· ἣν
γὰρ τυχὸν εἰς ἑξένιαυτοὺς ἐκ τῆς
ἀποφάσεως ἐξορισθεῖς· τότε οὐκ
ἔστι διπλασίον ἔτους ἡ καταδίκη,
ἀλλὰ διηνεκῶς ἐξορίζεται. ἀλλὰ
τοῦτο μὲν τὸ ἀνάγνωσμα ἀπὸ
τοῦ θ'. βιβ. τῶν de officio pro-
consulis¹ οὐ μόνον αὐτὸς, ἀλλὰ
καὶ ὁ ἥρωος Εὐδόξιος ἀνήγαγε·
κεῖται δὲ βιβ. μῆ'. τιτ. de poenis
ἡ'. διγ. τοῦ τιτ. [ἡ' τοι βιβ. ξ'. τιτ.
νά'. κεφ. ἡ']. — Thalelaeus
in Schol. Basil. 21, 3. c. 4.¹⁹ T. II.
p. 454. Heimb.

legationem damnatus es-
set. Itaque si species con-
stitutionis haec est, nihil
est, quod offendat. Nam
si accipiamus eum quin-
quennii poena oneratum
esse, omnino non consistet
constitutio et peribunt su-
diores memorati illustris
viri in infinitum doctrinam
suam largientes in ipso
labore. et ille dicebat: ubi
tempus relegationis dupli-
catum decennium excedit,
puta si in sexennium rele-
gatus fuerit ex sententia,
tunc non est duplicati tem-
poris condemnatio, sed
perpetuo relegatur. Ve-
rum hanc recitationem ex
libro 9. de officio procon-
sulis non ipse tantum sed
et inclytus Eudoxii re-
tulit; exstat autem lib. 48.
tit. de poenis Dig. 8. [seu
lib. 60. tit. 51. cap. 8.].

10. Ὁ λέγων ἑαυτὸν ἀφήλικα
ὀφείλει δεῖξαι, ὃ διαβεβαιούται.
Ἡρώος.²² Καὶ πῶς εἴρηται ἐν
τῷ β'. βιβ. τοῦ κωδ. τιτ. κα'. διατ.

Qui se minorem dicit,
probare debet, quod affir-
mat. Inclyti. Et quomodo
dicitur in lib. 2. Cod. tit. 21.

²⁰) Patricius, cuius hactenus verba Thalelaeus attulit. ¹) Ulpiani
genuinos libros inspexerat, ex quibus deprompta est L. 8. D. de
poen. (48, 21).

²) Quo verbo Cyrillus indicat, se iam ante-
iustiniani doctoris verba inserere, et quidem Eudoxii, ut in
fine apparet. Neque igitur Gust. Heimbachio Anecd. I. p. 204.
nomen Eudoxii vel Patricii excidisse rato, neque fratri eius
Georgio Ἡρώος ex nota vocis ἐρώτης ortum esse ad h. l.
opinatio assentior.

δ'.²³ [ἦτοι βιβ. ι'. tit. δ'. κεφ. νδ'.] ὅτι οἱ διάδικοι τοῦ ἥττονος ὀφείλουσι δεῖξαι, ὡς παρήλθεν ὁ τῆς ἀποκαταστάσεως χρόνος; μάθε τοίνυν πρὸ πάντων, ὅτι δύο εἰσὶ ζητήσεις ἐν τῷ περὶ ἀποκαταστάσεως ἀγῶνι. καὶ πρώτη ἐστίν, εἰ ἀφῆλιξ ὦν ὁ νέος συνήλλαξε· δευτέρα δέ, εἰ ὁ καιρὸς τῆς ἀποκαταστάσεως παρήλθεν. καὶ ἐπειδὴ ὁ νέος λέγει ἑαυτὸν ἀφήλικα, εὐλόγως αὐτὸς τῇ ἀποδείξει περὶ τοῦτου βαρεῖται κατὰ τὸ ἐνταῦθα κεῖμενον. οὐ γὰρ ὁ διάδικος αὐτοῦ⁴ δεικνυσιν, ὅτι μέλων ὦν συνήλλαξεν, ἐπεὶ κατὰ τοῦ νέου ὑπόρισκετο ἂν περιτρεπόμενον τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ εἰσενεχθὲν προνόμιον. ἐν δὲ τῷ εἰπεῖν τὸν ἀφήλικα, ὅτι ἥττων ὦν συνήλλαξε, καὶ δεῖξαι τοῦτο, οὐκέτι ὁ διάδικος αὐτοῦ εὐρίσκεται τι λέγειν περὶ τῆς ἡλικίας, ἀλλὰ λοιπὸν εἰς τοὺς περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως μετατρέπεται λόγους, καὶ ἀντιτίθῃσι λέγων· ἀλλὰ παρήλθεν ὁ τῆς ἀποκαταστάσεως καιρὸς· καὶ εἰ μὴ δέλξη, βοηθεῖται ὁ νέος. τὰ δύο οὖν περιλαμβάνουσα ἡ εἰρημένη δ'. διατάξις εἶπε πρὸς τὸν νέον, ὅτι ἐὰν δεικνύης, ὡς ἥττων ὑπάρχων συνήλλαξας. καὶ μὴ δέλξη ὁ διάδικός σου, παρεληλυθέναι τὸν

const. 4. [seulib. 10. tit. 4. cap. 54.] *adversarios minoris ostendere debere, tempus in integrum restitutionis esse praeterlapsum? Ante omnia igitur scias, in lite derestitutione duas quaestiones esse. Prima est, an minor fuerit, cum contraheret; secunda, an tempus in integrum restitutionis praeterierit. Et quia adolescens dicit, se minorem fuisse, merito ipse probatione huius rei oneratur, iuxta id, quod hoc loco positum est. Non enim adversarius eius probat, eum maiorem fuisse, cum contraheret, quia privilegium pro minore introductum adversus eum retorqueretur. Cum vero minor dicit, se minorem fuisse tempore contractus, idque ostendit, non amplius adversarius eius de aetate invenitur quidquam dicere, sed alioquin ad restitutionis causam se convertit et opponit, dicens: at tempus restitutionis praeteriit. Quod*

²³) Est L. 4. C. de in int. rest. min. (2, 22, aliis 21) et puta Cyrillum hoc modo transformasse Codicis citationem, quae in verbis Eudoxii spectabat ad Greg. C., in quo hoc Diocl. et Maxim. rescriptum a. 293. nunc non extat. ⁴) Scripsi; αὐτὸς edd.

χρόνον τῆς ἀποκαταστάσεώς σου, σημελωσαι οὖν τὴν διαφοράν τῶν ἀποδείξεων. οὕτω γὰρ ὁ Εὐδόξιος ὁ ἥρως ἐνόησε τὴν τούτων διαίρεσιν κτλ. — Cyrillus in Schol. Basil. 22, 1. 43.²⁵ T. II. p. 488. Heimb.

si non probaverit, adolescenti subvenitur. Haec igitur duo complectens suprascripta const. 4. adolescenti dixit: si minorem te fuisse, cum contra heres, ostenderis, neque probaverit adversarius tuus, tempus tuae restitutionis praeteriisse, subvenietur tibi. Nota igitur differentiam probationum. Sic enim Eudoxius inclytus intellexit harum divisionem etc.

11. Ἐάν τιμι χαρίσῃται τις πρᾶγμα ἐφ' ᾧ μετὰ χρόνον δοῦναι αὐτὸ ἄλλῳ, ὁ μὲν ἤδη τυχῶν⁶ τῆς δωρεᾶς ἔχει τὸν ἐξ λέγε κονδικτικιον· ὁ δὲ μετὰ ταῦτα ὀφελῶν λαβεῖν αὐτὴν, εἰ μὲν ἐπηρώτησε, κινεῖ τὴν ἐκ στιπουλάτου· εἰ δὲ μὴ ἐπηρώτησεν, ἔχει τὴν οὐτίλλαν ἀγωγὴν, τοντέστι, τὴν praescriptis uerbis. οὕτως γὰρ ὁ ἥρως Εὐδόξιος τὸ τῆς οὐτίλλας ὄνομα ἐνταῦθα ἐνόησεν. — Theodorus in Schol. Basil. 47, 1. c. 72.⁷ T. IV. p. 593. Heimb.

Si quis alicui rem ita donaverit, ut post tempus eam alii daret, is quidem, qui donationem iam nactus est, ex lege condictionem habet; is autem, qui postea eam accepturus est, si quidem stipulatus est, agit ex stipulatu: si vero stipulatus non sit, utilem actionem habet, id est praescriptis uerbis. Sic enim inclytus Eudoxius vocem utilis hoc loco intellexit.

²⁵) = L. 9. C. de probat. (4, 19) eiusdem anni, nec in Gr. vel Herm. C. superstes. ⁶) τυχῶν Fabr. Vitium inesse videtur, sed incertum, librarii an scholiastae; neque enim donum nactus sed doni auctor (L. 3. C. h. t.) non servata placiti fide, condictionem habet. Fortasse tamen Theodorus insuper habita L. 3. cit. sensit de eo, cui pacto tantum res donata est; huic enim conditio competit ex L. 35. §. 5. C. de donat. (8, 54). ⁷) = L. 3. C. de donat. quae sub modo (8, 55) Diocl. et Maxim. ex a. 290. ex

12. Ταύτην τὴν διατάξιν²⁸ ὑπο-
μνηματίσαντες οἱ τῆς οἰκουμένης
διδάσκαλοι πρόστιμον ὑπέθεντο
τὴν γυναῖκα ταύτην ἐπερωτηθεῖ-
σαν, ἂν ἐνάγῃ περὶ τῶν οἰκετῶν.
ἀμέλει ὁ ἥρως Πατρίκιος καὶ θεω-
ρίαν ὑπέβαλε ταύτῃ τῇ διατάξει,
τὴν διδάσκουσαν, πότε τοῦ πρω-
τοτύπου ἀσθενοῦντος τὸ πρόστι-
μον ἔρρωται. ἐγὼ δὲ οὐδαμῶθεν
εὐρίσκω. πρόστιμον μνήμην ἐν
ταύτῃ τῇ διατάξει κειμένην, ἀλλὰ
μᾶλλον ψιλὸν σύμφωνον γεγονός
κτλ. — — — ἔθαύμασα δὲ, ὅτι
τοῖς μνημονευθεῖσιν ἐπιφανεστά-
τοις διδασκάλοις ἔδοξεν εἰπεῖν·
διὰ τὸ μετὰ ἀπόφασιν γεγονέναι
τὸ πάντων, διὰ τοῦτο ἀνυπόστα-
τον αὐτὸ ἐκάλεσεν ἡ διατάξις.
καίτοι διαλύεσθαι μὲν πρὸς τὸν
καταδικασθέντα οὐκ ἔξεστιν,
ἐπεὶ δὲ ἡ διάλυσις ἀμφιβαλλομέ-
νου χρόους ἔχει συμβιβασμόν·
πακτεύειν δὲ πρὸς τὸν ἡττηθέντα
ἔξεστιν ὁμολογημένως κτλ.⁹ —
Schol. Basil. 11, 1. c. 70. T. I.
p. 649. Heimb.

*Hanc constitutionem
commentati orbis terra-
rum magistri finxerunt,
hanc mulierem poenam
promisisse, si de servis
controversiam fecisset.
Certe inclytus Patricius
huic constitutioni conside-
rationem subiecit, qua do-
cetur, quando poena va-
leat, licet principale infir-
mum sit. Ego vero nus-
quam poenae mentionem
in hac constitutione fa-
ctam invenio, sed potius
nudumpactum initum etc.
— — — Miratus au-
tem sum, commemoratis
praeclarissimis praece-
ptoribus placuisse di-
cere, ideo, quod pactum
post rem iudicatam ini-
tum sit, constitutionem id
irritum vocare. Atqui
transigere quidem cum
condemnato non licet,
quia transactio debiti du-
bii continet compositio-
nem, pacisci autem cum
condemnato licere in
confesso est etc.*

13. Ὁ μὲν τῆς περιφανοῦς μνή-
μης Πατρίκιος, τὸ εἰς διαφέρον

*Patricius quidem prae-
clarae memoriae in id,*

Greg. C. plenior servata est Fr. Vat. 286.

²⁸) L. 9. C. de

pact. (2, 3) Alexandri data a. 226. nec in Gr. C. superstes.

⁹) Sententiae suae deinde etiam Codicis Iust. architectos testes produciit, qui hanc const. in tit. de pactis, non de transactionibus posuerint.

ἐνάγεσθαι τοὺς διαλυσάμενους καὶ μὴ πληροῦντας, ἃ ἐπηγγέλαντο, πρὸς μόνην τὴν πραεσκήπτως βέροβις ἐνόησεν, ὡς τῆς ἐξ στυπουλάτου μὴ δυναμένης εἰς τὸ διαφέρειν κινεῖσθαι, ἀλλὰ πάντως ῥητὴν ποσότητα ἀπαιτούσης. ἐγὼ δὲ λέγω κτλ. — Theodorus in Schol. Basil. 11, 2. c. 23.³⁰ T. I. p. 695. Heimb.

14. ...Ὁ μὲν κοινὸς διδάσκαλος Πατρικίος πόλυν ἐκίνησε περὶ τούτου λόγον, θεωρίαν ὑποτάξας τῷ πονήματι ταύτης τῆς διατάξεως.¹ καὶ πρόχειρόν ἐστι, ταύτην καὶ ἐντυχεῖν καὶ μαθεῖν τὰ ἐκείνῳ δεδογμένα. ἐμοὶ δὲ δοκεῖ μὴδὲ ὅλως ἰσχυρῶς ἐνάγειν αὐτόν.² τεθεματίσται γὰρ Ἀκουιλιανὴν ποιησάμενος ἐπερώτησιν καὶ ἀκεπιτλάτονα. καὶ πόλιν δύναιτο λοιπὸν ἔχειν ἀγωγὴν, πᾶσαν ἀνελὼν διὰ τῆς ἀκεπιτλάτονος; εἰ καὶ τὰ μάλιστα γὰρ τὸ παλαιόν, ὡς αὐτὸς ὁ ἥρωας Πατρικίος ἐδίδαξεν, ἡδύνατό τις εἰπεῖν, ὅτι περὶ τῆς νερεδιτάτις πετιτλόνοιο διελύσατο τῆς μὴ ἀναιρουμένης τότε διὰ τῆς Ἀκουιλιανῆς ἐπερωτήσεως, ὅμως σήμερον οὐδὲ τοῦτο προχωρεῖ τραπατίζειν ἡμῖν, ἐπειδὴ ἡ ἐ. διατ. καὶ τὴν νερεδιτάτις πετιτλόνα καὶ τὴν σπεκιαλλὰν ἐν

quod interest, conveniri eos, qui transegerint nec promissa praescliterint, de sola praescriptis verbis actione intellexit, cum ex stipulatu actio in id, quod interest, moveri non possit, sed certam quantitatem omnino petat. Ego vero dico etc.

Communis magister Patricius multa de hac re verba fecit, et huius operi constitutionis considerationem subiecit, quam invenire et discere ea, quae illi vide antur, facile est. Mihi autem nequaquam valide agere videtur. Nam fingitur Aquilianam stipulationem et acceptilationem fecisse. Qualem vero actionem reliquam habere potest, omni perempta per acceptilationem? Quamvis enim olim, ut ipse inclutus Patricius docuit, dicere quis posset, de hereditatis petitione eum transegisse, quae tunc Aquiliana stipulatione non tollebatur, hodie tamen hoc tractare non possumus, quum con-

³⁰) Cui respondet B. 6. C. de transact. (2, 4) Alexandri data a. 231. In Greg. vel Herm. C. non extat. ¹) L. 40. C. de transact. (2, 4) = L. 2. Th. C. de pact. (2, 9) Gratiani, Valentiniani et Theodosii, data a. 381. ²) Eum intellige, qui pactus

ἔξ ἐνομοθέτησεν ἀναιρεῖσθαι διὰ τῆς Ἀκουιλίανης ἐπερωτήσεως. κτλ. — Thalelaeus³³ in Schol. Basil. 11, 2. c. 57. T. I. p. 722. Heimb.

stitutione 15. statutum sit, tam hereditatis petitionem quam specialem in rem actionem Aquiliana stipulatione perimi. etc.

15. Ἐνταῦθα νόησον ἀδιαρέτως μὴ μόνον τὸν τῶν ὠρείων ἀληθῆ δεσπότην, ἀλλὰ καὶ τὸν μισθοῦντα κατὰ μέρος οἰκήματα τοῦ ὠρείου, εἴτε καὶ καθ' ὁμάδα τὸ ὠρεῖον ἐμισθώσατο καὶ μεταμισθοῖ. οὕτω γὰρ ὁ ἥρως Πατρικίος ἐνόησε τὴν διάταξιν. κτλ. Schol. Basil. 20, 1. c. 63.⁴ T. II. p. 369. Heimb.

Hoc loco intellige sine distinctione non solum horreorum verum dominum, sed etiam eum, qui per partes cellas horrei locavit, aut etiam totum horreum conduxit et alii sublocat. Sic enim inclutus Patricius constitutionem intellexit. etc.

16. ... Ἀπλῶς γὰρ εἰπεῖν, τὴν εἰρημένην διάταξιν⁵ οὕτω θεμάτισον, ὥς Πατρικίος ὁ ἥρως⁶ ἐθεμάτισε. γυνὴ γὰρ, φησί, τις ἔχθραν ἔχουσα κατὰ τοῦ ἰδίου ἀνδρός, ὥς μοσε κατὰ τῆς σωτηρίας τοῦ βασιλέως, ὥστε μηδέποτε διαλαγῆναι αὐτῷ, καὶ βουλομένη μετὰ ταῦτα τῆς πρὸς ἐκείνους ἀπηλλάχθαι μικροψυχίας ἐδεήθη βασιλέα διὰ Φέλικός τινος οὕτως ὀνομαζομένου καὶ τῆς εἰρημένης ἔτυχε διατάξεως πρὸς αὐτὸν ἀντιγραφείσης τὸν Φέλικα. — Stephanus in Schol. Basil. 22, 5. c. 13. T. II. p. 542. Heimb.

Nam ut breviter dicam, dictae constitutionis species ita constituenda est, ut Patricius inclutus eam constituit. Quaedam mulier enim, inquit, cum inimicitiae inter ipsam eiusque maritum intercederent, per salutem imperatoris iuravit, se nunquam cum marito in gratiam redituram: cumque post hac deponere animum inimicum in illum vellet, preces obtulit imperatori per hominem quendam

est. ³³ Cf. Zachariae Anecd. p. XLVII. ⁴) = L. 1. C. de locato (4, 65) et extat apud Paullum Collat. 10, 9. §. 1. In Greg. C. desideratur.

⁵) L. 2. C. de reb. cred. (4, 1) ab Alexandro a. 224. data, quam Patricius aperte plenior in Greg. C. legerat. ⁶) ὁ Πατρικίος Ἡρως edd.

*nomine Felicem et im-
travit dictam constitutio-
nem Felici rescriptam.*

17. ...Ὁ δὲ ἥρως Πατρικίως ἐσημειώσατο ἔντοκον ποσότητα. εἰ γὰρ ἄτοκον ἐδάνεισεν, οὐκ ἐτιμωρεῖτο. κτλ. — Schol. Basil. 23, 1. c. 60.³⁷ T. II. p. 652. Heimb.

*Inclutus autem Patri-
cius notavit (haec verba)
‘foenebrem pecuniam’.
Num si sine usuris credi-
disset, non plecteretur.*

18. Ὁ ἥρως Πατρικίως ἐκ τῆς λέξεως ἐσημειώσατο, ὅτι μᾶλλον εἰ μὴ ὥς ἐπιγινώσκων κατέβαλεν, ἀλλ' ὥς κληρονόμος ἀγνοήσας τὸ ἀληθές, ἢ ὥς φύσει λήθαργος ὢν, δύναται καὶ οὕτως κεχρησθαι τῇ ἀναγνωρίᾳ. — Thalelaeus in Schol. Basil. 23, 1. c. 66.⁸ T. II. p. 657. Heimb.

*Inclutus Patricius ex
hac dictione notavit, si
non ut agnoscens cautio-
nem solvit, sed ut heres
veritatem ignorans, aut
ut natura obliviosus, posse
eum ita quoque uti ex-
ceptione non numeratae
pecuniae.*

19. Τῆς διατάξεως⁹ τῆς βουλο-
μένης τὰς προσωπικὰς ἀγωγὰς
φθελρῶσθαι τριακοντα ἐνιαυτοῖς
εἰσενεχθείσης⁴⁰ ὁ ἥρως Πατρικίως
μέθοδον ἐπενόει τὴν τοιαύτην.
ὥς δεῖ,¹ φησὶν, ἀναιρεῖσθαι τὴν
προσωπικὴν ἀγωγὴν τῇ τῶν τριά-
κοντα ἐνιαυτῶν παραδρομῇ; ἀναι-
ρεῖσθω οὖν ἐπὶ τῷ κεφαλᾷ καὶ
μόνῳ, ἐπειδὴ μετὰ τὴν τοῦ κεφα-
λαίου δόσιν διέδραμεν ἡ τριακον-

*Constitutione, quae
actiones personales tri-
ginta annis extinguere vult,
introducitur inclutus Patri-
cius hanc viam rationem-
que excogitavit. Quomodo
oportet, ait, tolli persona-
lem triginta annorum la-
psu? Tollatur igitur sortis
eiusque solius nomine, cum
post sortem datam tricen-*

³⁷) = L. 16, C. si cert. pet. (4, 2) Honorii et Theodosii data a. 408. In Th. C. nunc non extat, sed iungenda videtur, adnotante Gothofredo, Legi 21. Th. C. de bon. proscr. (9, 42). ⁸) = L. 4. C. de non numer. pec. (4, 30) Antonini, in Greg. C. iam non extat. ⁹) L. 1. Th. C. de act. certo temp. fin. (4, 14) = L. 3. C. de praescr. XXX vel XL ann. (7, 39) Theodosii II., data a. 424. ⁴⁰) An legendum οὐκ εἰσενεχθείσας (actiones) XXX annis non institutas? An εἰσενεχθείσης est (ad hanc materiam) allatae, adhibitae? ¹) Correxī; ὥστε edd. sine sensu.

ταετηρίς, οἱ δὲ τόκοι, φησὶν, ἀπα-
τείσθωσαν. οὐδὲ γὰρ πάντως, φη-
σιν, ἀπεκλείσθησαν οἱ τόκοι τῇ
τριακονταετηρίδι, ἐπειδὴ ὁ τόκος
καθ' ἑκαστον ἐνιαυτὸν τίκεται.
τριακόντα ἐνιαυτῶν ἐπὶ τῷ κεφα-
λαίῳ παραδραμόντων εὐρίσκεται
ἐπὶ τῷ τόκῳ τοῦ α'. ἐνιαυτοῦ δρα-
μόντα κδ'. ἔτη, ἐπὶ δὲ τῷ τόκῳ
τοῦ δευτέρου ἐνιαυτοῦ κη'. καὶ
οὕτως ἐφεξῆς ἐπὶ τοῖς τόκοις τῶν
μετὰ ταῦτα ἐνιαυτῶν ἐλάττων
χορόνος εὐρίσκεται διαδραμῶν. τὸ
δὲ αὐτὸ ἔλεγε καὶ περὶ καρπῶν,
διπερ καὶ περὶ τόκων. ἡ τοίνυν
παροῦσα διάταξις⁴² ἀναιρεῖ τὸ
τοιούτων νόμιμον, λέγουσα, ὅτι
ἀτοπὸν ἐστὶ, τῆς προτοτύπου
ἀγωγῆς ἀναιρεθείσης περὶ τόκων
ἢ καρπῶν φιλονεικεῖν. κτλ. —
Basil. 23, 3. c. 74. T. II. p. 730.
Heimb. Cf. Synops. Basil. p. 250.
Leuncl.

20. ... καὶ ἀπλῶς ἐνταῦθα τὸ
βόνα φίδε ἀντιᾶληθοῦς τυχόν καὶ
τοῦ μὴ δόλον³ ἀμαρτάνειν νόη-
σον. οὕτως γὰρ καὶ ὁ ἥρως Πα-
τρικίος εἶπεν ταύτην τὴν διάτα-
ξιν⁴ ὑπομνηματίζων. — Thale-
laeus in Schol. Basil. 24, 3. c. 8.
T. III. p. 22. Heimb.

21. ... ἀντέθηκε δὲ ὁ ἥρως
Πατρικίος ἐαυτῷ τὴν α'. διατ.

nium transactum est: at
usurae, inquit, petantur.
Non enim, inquit, tricen-
tio exclusae sunt usurae,
cum usurae singulis an-
nis nascantur. Triginta
annis elapsis ratione sor-
tis, inveniuntur ratione
usurarum primi anni
transacti anni XXIX., se-
cundi vero anni usurarum
ratione anni XXVIII. at-
que illa deinceps pro usu-
ris annorum sequentium
minus tempus elapsum
deprehenditur. Idem et de
fructibus, quod de usuris
dicebat. Haec igitur con-
stitutio ius illud tollit di-
citque absurdum esse,
actione principali sub-
lata, de usuris et fructi-
bus disputare. etc.

Denique quod hoc loco
dicitur de bona fide, pro
veritate accipe et ne dolus
admittatur. Sic enim et
Inclytus Patricius ait in
huius constitutionis inter-
pretatione.

Inclytus autem Patri-
cius sibi opposuit constit.

⁴²) L. 26 pr. C. de usur. (4, 32). ³) Malim δόλῳ. ⁴) L. 4.
C. de obl. et act. (4, 10) a Dioclet. et Maxim. data a. 290. Nunc
non est in Greg. vel Herm. C.

τούτου τοῦ τίτλου λέγων· Τίνος
 ἔνεκεν περιόντα ἀπαγγέλλει τὸν
 χρεωστήν, ὅποτε ἐν ἐκείνῃ τῇ δια-
 τάξει καὶ τελευτήσαντος αὐτοῦ
 τὴν οὐτίλλαν δέδωκε; καὶ ἀπέλυ-
 σεν οὕτως· ὅτι ἡ διάταξις αὕτη⁴⁵
 οὐδαμοῦ τὴν οὐτίλλαν ἀνείλεν
 τελευτήσαντος αὐτοῦ, ἀλλὰ ζῶντος
 αὐτοῦ μέμνηται, ὥς μέλλουσα
 ἀντεισάγειν τὸ ex eius persona.
 εἰ δὲ ἐτελεύτησεν, οὐκ ἐτι ἐδύνατο
 ἐκ προσώπου αὐτοῦ κινήσαι, ἀλλὰ
 λοιπὸν ἀνάγκην εἶχεν χρήσασθαι
 οὐτίλλᾳ ἐκ προσώπου ἰδίου. καὶ
 κανονίζεται οὕτως, ὅτι ἐφ' ὅσον
 μὲν ζῇ ὁ χρεώστης αὐτοῦ, ὁ τὸ
 γραμματεῖον ἐκχωρήσας, οὐκ ἔχει
 οὐτίλλαν ὁ δανειστής, τελευτήσαν-
 τος δὲ αὐτοῦ ἔχει. κτλ. — Schol.
 Basil. 24, 3. c. 10. T. III. p. 23.
 Heimb.

22. Ἐὰν ὁμόσαντος τοῦ ὀρφά-
 νου καταδικασθῇ ὁ ἐπίτροπος, οὐ
 δύναται μετὰ ταῦτα συμφωνεῖν,
 ὥστε ἥττον δοῦναι αὐτῷ ὢν κατε-
 δικασθῇ. πάκτον καλεῖ τὴν διά-
 λυσιν. οὕτω γὰρ καὶ ὁ ἥρως Πα-
 τρίκιος ὑπεσημύνατο. — Theodo-
 rus in Schol. Basil. 38, 16. c. 3.⁶
 T. III. p. 782. Heimb.

23. Εἴτε αὐτεξουσία ἦν, εἴτε
 ὑπεξουσία ἢ θυγάτηρ, ἀδιάφορον.

1. huius tit. Cur, inquit,
 superstitem debitorem
 fuisse dicit haec constitu-
 tio, cum in illa constitu-
 tione mortuo quoque de-
 bitore utilem dedit? Et
 ita solvit: nequaquam
 haec constitutio tollit uti-
 lem actionem eo mortuo,
 sed meminit eius super-
 stitis, cum vellet hoc sub-
 iicere, 'ex eius persona'.
 Si vero decessisset, non
 poterat ex eius persona
 agere, sed necesse habe-
 bat utili uti ex persona
 sua. Atque ita definit:
 quamdiu quidem vivit de-
 bitor eius, qui nomen ces-
 sit, creditor eius utilem
 non habet: habet autem
 mortuo eo. etc.

Si iurante pupillo da-
 mnatus sit tutor, non po-
 test postea pacisci, ut mi-
 nus det, quam id, in quod
 damnatus est. Pactum
 vocat transactionem. Sic
 enim et inclytus Patricius
 adnotavit.

Sive filia sui iuris sit,
 sive in potestate constitu-

⁴⁵) L. 6. C. de obl. et act. (4, 10) a Diocl. et Maxim. a. 293.
 data; in Greg. vel Herm. C. non magis nunc extat, quam L. 1.
 C. eod. Verba ex eius persona in illa non recepit Iustinianus.
⁶) = L. 3. C. de in litem iur. (5, 53), ex Greg. C. etiam servata
 in Consult. 9, 8. Data ab Antonino a. 215.

οὐκ ἔστι δὲ τὸ αὐτὸ εἰπεῖν καὶ ἐπὶ τῆς μητρός. ἐκεῖ γὰρ ἑτέρα διὰ-στιξις κρατεῖ. εἰ μὲν ἐξ ἀρχῆς κατὰ γνώμην αὐτῆς συνήφθη τῷ ἀνδρὶ, οὐ δοκεῖ παρέχειν εὐλογον αἰτίαν μίσους τῇ μητρὶ βουλομένη αὐτὴν δεπουδιατεύειν τὸν ἴδιον ἄνδρα. εἰ δὲ παρὰ γνώμην αὐτῆς ἐγαμήθη καὶ μετὰ ταῦτα ἀκούσασα ἀποστῆναι⁴⁷ οὐκ ἀπέστη, εὐλογον ἔχειν αἰτίαν δοκεῖ ἢ μήτηρ τὴν καταφρόνησιν τῆς θυγατρὸς, ὥς εὐρήσειν ἐν τῇ κ'. τοῦ τίτλου διατάξει. οὕτω γὰρ καὶ ὁ ἥρωας Πατρικίος τῶν δύο διατάξεων ταύτων μνευμονεύσας ἰδικῶς ἐξηγήσατο αὐτάς. — Thaleaeus in Schol. Basil. 39, 1. c. 46.⁸ T. IV. p. 35. Heimb.

24. ... ἐξήτησε δὲ ὁ ἥρωας Πατρικίος, εἰ ἄρα δύναται τις ἐκ τῆς διαιρέσεως ταύτης⁹ τῆς διατάξεως ἐλκύσαι νόμιμον τοιοῦτον· εἶγε ἐπὶ πάσης δωρεᾶς μὴ ἐπὶ περιγραφῇ τῶν παίδων γενομένης. κατὰ τινα περιστάσιν αὐτοὺς βλαψάσης, χώρα τῷ νομίμῳ τῆς διατάξεως, ἵνα ἀποσπασθῇ τὸ γ'.⁵⁰ καὶ οὐδὲν ἐπέκρινεν εἰπών, ὅτι κατὰ καινοτομίαν εἰσηνέχθη

ta, nihil interest. Nontamen idem dici potest et in matre. Ibi enim alia distinctio valet. Siquidem ab initio voluntate eius coniuncta sit marito, non videtur iustam causam odii praebere matri volenti eam repudiare suum maritum. Si vero citra voluntatem eius nupserit et postea comperto iussu divertendi non divertat, iustam videtur causam habere mater contemptum filiae, ut invenies in const. 20. huius tituli. Sic enim et inclytus Patricius mentionem harum duarum constitutionum faciens eas specialiter interpretatus est.

Quaesivit autem inclytus Patricius, an quis ex distinctione huius constitutionis tale ius posset derivare, ut in omni donatione, quae in fraudem liberorum facta non est, aliquo autem eventu eos laedit, locus sit iuri constitutionis, ut triens detrahatur. Et nihil defi-

⁴⁷) Fortasse legendum ἀκουσα ἀποστῆναι = a proposito (vel a viro) desistere nolens. ⁸) = L. 18. C. de inoff. test. (3, 28) Diocl. et Maxim., data a. 286. ⁹) L. 5. C. de inoff. donat. (3, 29) a Diocl. et Maxim. a 286, data, nunc in Greg. vel Herm. C. desideratur. ⁵⁰) Ipsum Patricium, qui ante emissam Nov. 18. scribebat, quadrantem puta dixisse.

ἡ παροῦσα διάταξις. — Calocyus nivit, dicens, hanc constitutionem innovandi iuris gratia esse introductam.

25. ... ὁ δὲ μακαρίτης Πατρι- Beatus autem Patri-
κιος τοὺς κορταλλίνους καλεῖ μὲν cius cohortales quidem
beneficiarios· λέγει δὲ, φροντίζειν vocat beneficiarios: dicit
αὐτοὺς τῶν ἀλλαγῶν τῶν ἱππῶν. autem eos curam habere
— Thalelaeus in Schol. Basil. 45, 2. mutationum equorum.
c. 56.⁵¹ T. IV. p. 502.

26. ... ² ἀνάγνωθι δὲ τὴν δ'. Lege autem const. 4.
διατ. τοῦ λθ'. τιτ. τοῦ παρόντος tit. 39. huius lib. 7. qua
ζ. βιβ. γενικῶς λέγουσαν, ὅτι μετὰ generaliter dicitur, post
μ'. εἴτη οὐδείς ἐνάγεται περὶ τύ- quadraginta annos adver-
χης. πλὴν ὑπέβλεπε τὸν ἐναπόγρα- sus neminem de statu agi.
φον καὶ βουλευτήν. ὥς γὰρ κείται Excipe tamen adscripti-
βιβ. ια'. τιτ. μη'. διατ. κγ'. οὐδέ- cium et curialem. Nam ut
ποτε οἱ τοιοῦτοι ἐλευθεροῦνται habetur lib. 11. tit. 48.
τῆς ἰδίας τύχης διὰ χρόνου παρὰ const. 23. hi per temporis
δρομῆς. πλὴν μὴ δέξῃ ἐναντία lapsus nunquam condi-
τὰ νόμιμα. ἀλλὰ τὸ μὲν εἰρημένον cione sua liberantur. Ve-
ἐνταῦθα ἐπὶ μόνου οἰκέτου νό- rum ne iura contraria esse
σον. τὰ δὲ ἐκεῖσε κείμενα ἐπὶ putes. Sed quod hoc loco
ἐλευθερίας ὑποκειμένων τύχη³ quidem dictum est, de solo
καὶ περὶ ἐναπογράφων τρακταῖ- serbo intellige: quae au-
ζουσιν. οὕτω γὰρ καὶ Πατρικίος tem illic posita sunt, tra-
ὁ ἥρως ἐξηγήσατο. — ⁴ Theodorus ctant de his, qui in liber-

⁵¹) = L. 3. C. de heredit. decur. (6, 62) Constantii et a. 349. In Th. C. desideratur. ²) Ad L. 1. C. de longi temp. praescr. q. pro lib. (7, 22) a Diocl. et Maxim. datam a. 293—299., quae in Greg. vel Herm. C. nunc non extat. ³) De his tantum agit Anastasii I. 4. C. de praescr. XXX vel XL ann. (7, 39) cit. ⁴) At Patricius L. 23. C. de agric. (11, 48, al. 47.), quae a Iustiano a. 531. data est, non novit. Puta igitur, L. 1. C. cit. cum interpretaretur, eum haec, quae Theodorus refert, exposuisse, sed alii constitutionibus laudatis, velut L. 3. C. de longi temp. praescr. q. pro lib. (7, 22). L. 50. 55. C. de decur. (10, 31); nam et quae Iustinianus L. 23. cit. de adscripticiis sanxit, iam antea licet incerto iure videntur valuisse.

in Schol. Basil. 48, 24. c 1. T. IV. p. 789.

tatis condicione versantur, et de adscripticiis. Sic enim etiam inclytus Patricius exposuit.

27. ... ὁ δὲ ἥρως Πατρίκιός φησιν, ὅτι χρηρὴ ἐν προοιμίοις τῆς δίκης τὸν ἐναγόμενον ἀντιθεῖναι τὸν λόγον τῆς συκοφαντίας καὶ αἰτῆσαι παρὰ τοῦ δικαστοῦ ὥστε ἀπέραιον αὐτὸν αὐτῷ φυλαχθῆναι. — Schol. Basil. 60, 1. c. 28.⁵⁵ T. V. p. 252. Heimb.

Inclytus autem Patricius inquit, debere reum in initio litis opponere calumniae causam, et petere a iudice, ut eam sibi integram conservet.

28. Πολλάκις γὰρ ἐν ὅπους πούβλικον κατεδικάσθη, ὅτε ὀφείλει ὑπὸ τὴν χεῖρα του δεσπότη μένειν. λέγει δὲ καὶ ὁ ἥρως Πατρίκιος· Δύνασαι δὲ καὶ αὐτὸς ἀδιαρέτως νοῆσαι, ὅτι πολλάκις πρόσκαιρος ἦν ἐξενεχθεῖσα κατ' αὐτοῦ τιμωρία, καὶ ἀπολυθεὶς αὐτῆς ὀφείλει ὑπὸ τὴν χεῖρα εἶναι. — Schol. Basil. 60, 51. c. 50.⁶ T. V. p. 873. Heimb.

Saepe enim in opus publicum damnatur, ubi debet in potestate domini manere. Ait autem et inclytus Patricius: Potes et ipse indiscrete intelligere, saepe temporalem ei poenam inferri, qua solutus debeat esse in potestate domini.

29. Τοῦτ' ἔστιν, ὃ μόνον δεσποτεία καὶ νομὴ καὶ κίνδυνος καθίσταται λοιπὸν ἐπὶ τὸν δεποσιτάριον, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀπὸ θανείου λοιπὸν ἀρμόττει κονδικτικίος, ὡς τοῦ συναλλάγματος ἀμειψθέντος. καλῶς οὖν καὶ ἀρμωδίως ἄν τις τοῦ ἥρως Ἀμβλίου χρηρημένους μετατο. Bene igitur et ῥήμασιν εἴποι· ὃ πίσα δύναται

Hoc est, non solum dominium et possessio et periculum constituitur depositarium, sed et conditio postea ex mutuo competit, quasi contractu imutato. Bene igitur et apte quis verbis inclyti

⁵⁵) = L. 1. C. de calumn. (9, 46) Alexandri, quae in Greg. C. iam non extat. ⁶) = L. 13. C. de poenis (9, 47) Diocletiani et Maxim., quae nunc in Greg. vel Herm. C. non invenitur. ⁷) Ad L. 9. §. 9. D. de reb. cred. (12, 1) ex Ulp. lib. 28. ad edictum.

τῶν συναλλαγμάτων ἢ φύσις· ὧ Amblichi dicat: o quantum potest contractuum
 πόσα δι' ἐνὸς μετασχηματίζονται tum potest contractuum
 ῥήματος· ἅπαντα γὰρ τῷ χρῆσαι⁵⁵ natura! o quantum uno
 μεταβέβληνται ῥήματι, δεσποτεία, verbo transformatur!
 νομή, συνάλλαγμα, κίνδυνος, omnia enim verbo 'ute-
 ἀγωγή. — Stephanus in Schol. re' mutantur, dominium,
 Basil. 23, 1. c. 9. possessio, contractus,
 periculum, actio.

⁵⁸) χρῆσαι edd., quasi esset infin. aor. act.; nec tamen infinitivus
 huius loci est et cum vertunt 'uti', rursus peccant, cum activum
 κίχρημι significet utendum dare. Est igitur imper. med. secunda
 persona, ul ποιῆσαι.

ADDENDA.

Ad p. 27. ibique num. s. Multo aliter hunc locum restituit et interpretatur Eman. Hoffmannus 'd. Gesetz d. Zwölf-Tafeln v. d. Forsten u. Sanaten'. Vindob. 1866.

Ad p. 58. Ateii Capitonis est etiam hic locus fortasse ex libris de iure pontificio:

33. Hinc et Ateius Capito annum a circuitu temporis putat dictum, quia veteres 'an' pro 'circum' ponere consueverunt, ut Cato in Originibus: 'Arator an terminum' id est circum terminum, et 'ambire' dicitur pro circumire. — Macrob. Sat. 1, 14, 5.

Ad p. 228. Gai. 3, 93. lites, quae continentur] Probabiliter Rudorf. 'die lexic. Excerpte aus d. Instit. d. Gaius' Berol. 1866. p. 310 seq. ex lexicographis legit 'lites contestatae'.

Ad p. 472. Ulp. 1, 1. quae plus quam . . . donari] Supplendum videtur 'duo milia assium', cum Schol. ad Iuvenal. 7, 242 seq. auctor sit, nec histrionibus in theatro victoribus amplius quinque aureos, qui valent quingentos sestertios sive duo milia assium, dare licuisse.

STANFORD UNIVERSITY LAW LIBRARY

Robinson 205. 203. 199. 196. 137. 309.
Delaware 285.

home = service 191. 276.

Phoebe alba. 188.

home 242.

EY DAH ZFSI2

Iurisprudentiae anteiustiniana

Stanford Law Library

3 6105 043 640 718

Roburum 205. 203. 199. 196. 137. 309.
Delavani amni. 285.

homo = servus 191. 276.

ethelae alie. auctor 188.

homo alie auctor 242.

EY DAH ZFSI2

Iurisprudentiae anteiustiniana

Stanford Law Library

3 6105 043 640 718